

ધેખણાવજળ

વર્ષ ૯]

એપ્રિલ - ૧૯૭૦

[૫૧૨ ૧

અતુકમણિકા

પુષ્ટ વખ	વખક
૩ વૈરાગ્યમાં મુક્તિ નથી	ગુરુદાસ મલિક
૪ નજર કડુ છે	હસિત બુવ
૪ ટીલા	હરખન્સ પટલ
૪ અધાર	'શૂં વમ્'
૪ હા મની જમ	બાનુપ્રસાદ પ યા
૫ પરિભ્રમણ	'આયુતાવ'
૯ ગાંધી યુગ ગઘ	વિહારી મહેતા
૧૧ ભગવતની ધરતી	વાસિવી બુસ્વાવ
૧૨ દવતાના વરખાન	ઓરદવિવસ
૧૩ મવિતા અને ગવિત	દ્વિતીય ગધી
૧૫ નીલકંઠ	હરજીવન ધ નરી
૧૭ રવ પુમકેતુનો કવિતા	દમિત્રકુમાર જારી
૧૮ આજુવેદ અને ગોલાપથી	ડા મહેંદ્ર જરી
૨૧ ઘાડા સ્મરના	એક અ તેવારી
૨૪ ન દલાવ ભાજ	ગુરુદાસ મલિક
૨૫ અનેખી સ્વપ્ન સુષ્ટિ	કુમારી પરિકમા પારખ
૨૭ શિક્ષણમા ક્વોગ	માહનભાઈ પટલ
૩૭ સત શિરોમણિ પુર દરખાસ	અમન માદી
૪૦ પરણુ જરૂરી છે ?	ન પ્ર બુવ
૪૧ છાકરા છ કરી જવા આખ્યા	ઈ દુલાવ ગાંધી
૪૫ માખા પૃથ્વીસિદ્ધ 'આશ્રદ'	ખનારસીદાન ચતુવ દી
૪૬ અવલાકન	શિ

સૂચના

[ગ્રાહકોને]

દર માગની બારમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાત છે

પદરમી સુધીમા અંક ન મળ તેા પાસ્ટ એ કિચમી તપાન કરી પછી કારી લાન જણાવવુ અંક શિલિકમા પણ તેા માકલાશ

ગમ ત મલિત ગ્રાહક થઈ ઘાકાય છે

આ મનિકમા પ્રસિદ્ધ થતા વિચારા જ ત લખકાના છ સપાદક ત વિચારામા સમત છે જ તમ માનનુ નહિ

[લખકાને]

પેપરવજન મા સરકૂનિ કલા શિક્ષણ અને વાલિક વિવેચક લખાતા લવામા આવ છે

લખાણ તારૂ મૌલિક તાજુ ડ પ અરી અપણા રલ છે કાગળની અંક બાહુ ઘાલીથી લવનુ

લવાજમ

દશમા [વસ્તુ] ૮ રૂપયા
પરદશમા સોપા શિંગ

“ઐષ્યુલવન”

૨-રામકૃષ્ણનગર
રાજકો-૨

પ્રકાશક, મુદ્રક માલિક વીરેન ગાંધી સ મદક નીન ગાંધી ૨ રામકૃષ્ણનગર રાજકો-૨
મુદ્રક-પ્રકાશન ત્યાન સુરપ મુદ્રિકા રેષસકોર્સ રોડ ગજકો

સર, અવસર પર
સાથ કરે જે
એ સાચા સંગાથી !

આપને એવો સાથીતે દેના બેંકમાં બચતખાતુ આપની બચત પર આપને વર્ષ ૩૩% વ્યાજ મળે છે નિયમિત બચત કરવાની ટેવ, આપની ભવિષ્યની જરૂરતો માટે નાણું એકઠા કરવામાં સહાય કરે છે, અને આપની બચત આપને સલામતી બક્ષે છે. આજે જ એક બચતખાતું ખોલો

દેના બેંક

રજિસ્ટર્ડ આર્ટિસ્ટ ટેલક્રમ નાનછ બિલ્ડિંગ,
૧૭ હોર્નિંગન સર્કલ કોટ મુંબઈ ૧

બૈષ્યાવજ્ઞા

વર્ષ : ૯]

ગ્રંથિત - ૧૯૭૦

[અંક : ૧]

અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ	લેખ	લેખક
૩	વૈરાગ્યમાં મુક્તિ નથી	ગુરુદાસ મલિક
૪	નગર કડુ છું.....	લલિત બુચ
૪	ટ્રીબી	હરમન્દ પટેલ
૪	અધકાર ..	'ચુન્નમ્'
૪	કોલમની જ્વેમ ...	ભાનુપ્રસાદ પટેલ
૫	પરિવ્રમણ.	'આયુતો'
૯	ગાંધી મુગ્ધ ગદ્ય ...	વિહારી મહેતા
૧૧	ભગવાનની ધરતી..	વાસીવી ગુરુવારવ
૧૨	દેવતાનાં વરદાન ..	ઓરોરોવિપસ
૧૩	કવિતા અને ગદ્ય	દિલીપ ગાંધી
૧૫	નીલકંઠ	હરજીવન શનૈ
૧૭	૧૫ મુમકેનુનો કવિતા	દક્ષિણકુમાર જ્વેશી
૧૯	આપુવેદ અને એવોપથી ...	ડા. મહેન્દ્ર જોષી
૨૧	લોહા કમરડો	એક અ તેવાસી
૨૪	નંદલાલ જોશ	ગુરુદાસ મલિકજી
૨૫	અનોખી સ્વાન સૃષ્ટિ	કુમારી શક્તિમા પારખ
૨૭	વિકાસમાં ઉદ્યોગ ...	મોહનભાઈ પટેલ
૩૭	સ ત શિરોમણિ પુર દરગાહ	અમૃત મોદી
૪૦	પરલયુ જુદી છે? ..	ન ત્ર બુચ
૪૧	હોત્રા છાત્રી જ્વેશી આબ્યા .	ઈન્દુલાલ ગાંધી
૪૫	આપ્યા પુસ્તકો 'આઝાદ'...	ખનારગૌહાલ ચતુર્વેદી
૪૬	અવલોકન	શિ

સૂચના

[ગ્રાહકોને]

દર માસની બારમી તારીખે એક પ્રતિજ્ઞ થાય છે

પદ્મશ્રી મુખીમા એક ન મળે તે પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જાણવું એક શિલિક્ષમાં હશે તે મોકલાવે.

ગમે તે મદિને ગ્રાહક થઈ શકાય છે.

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો જે તે લેખકોના છે સપાદક તે વિચારોમાં સમત છે જ તેમ માનવું નહિ

[લેખકોને]

'વૈષ્યાવજ્ઞા'માં સરકારી, ક્વા, શિવજી અને સાહિત્ય વિષય લખામે લેવામાં આવે છે

લખાણ તારૂ, મૌલિક, તાજુ હોય અવી અપેક્ષા રહે છે કાગળની એક બાજુ સાહીથી લખવું

લવાજમ

દેશમાં [વરસનું] ૮ રૂપયા
પરદેશમાં સોળ શિંગ

"વૈષ્યાવજ્ઞા"

૨-૨મકુમ્બજનગર
રાજકોટ-૨

પ્રકાશક, મુદ્રક, માલિક ધીરેન ગાંધી સપાદક નીલ ગાંધી ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
મુદ્રણ-અક શન સ્થાન સુરપ મુદ્રિકા, રેષલકોલ્સ રોડ, ગજકોટ

સર અવસર પર
સાથ કરે જે
એ સાચા સંગાથી !

આપને એવો સાથીતે દેના બેંક માં બચતખાતું. આપની બચત પર આપને વર્ષે ૩૬% વ્યાજ મળે છે. નિયમિત બચત કરવાની ટેવ, આપની ભવિષ્યની જરૂરતો માટે નાણાં એકઠા કરવામાં સહાય કરે છે, અને આપની બચત આપને સલામતી બક્ષે છે. આજે જ એક બચતખાતું ખોલો.

દેના બેંક

રજિસ્ટર્ડ બેંકિંગ દેવકરણ નાનકા બિલિંગ્સ,
૧૫, હોનિયેન સર્કલ, કોલ્ડ મુબર્ક-૧

WITH BEST COMPLIMENTS

From

Amar Dye-Chem, Limited

Manufacturers of Dyestuffs & Chemicals

Regd. Office :
'RANG UDYAN'
Sitladevi Temple Road,
Mahim, BOMBAY-16.

Laxmi dwells in

Trade & Commerce

To extend these maritime routes through
business world to India.

Today The Scindia Steam Navigation Co. Ltd.
is carrying on this ancient trade and tradition.
It serves the Indian overseas trade as well as
the general trade with its cargo and
passenger services.

SCINDIA SHIPS SERVE INDIA'S NEEDS

THE SCINDIA STEAM NAVIGATION CO. LTD., 20, Colaba Causeway, Bombay 2

SCINDIA'S MARK

૧૯૨૯ને જોયો

અમેરિકન LIFE સામયિકમાં ૧૯૫૬ થયેલી પ્રથમ માનવની દોષ તો કુદરતને જોયો જ્યાંમાં મારનવાસીઓ કરતાં અમેરિકનો આગળ છે. ત્યાં કંઈ જામાન જનમત જન્યુત અને તકેદારી રાખતો યઈ રયો છે. કુદરતના સૌંદર્યનો જે નાચ માનવીના પ્રાયે યઈ રહ્યો છે તેમજ જલ, સ્વપ્ન, આકાશ અને વાયુને કમુચિત કરતા અનવનવતા વૈગમનિક આયુષી, સર્વનાસના અમિમાં જવતલ દોષી રહ્યા છે તેનો પ્રતિકાર અમેરિકામાં યઈ રહ્યો છે. યુનિ-વર્સિટી કેમ્પસનું મેદાન વિસ્તાર કરવા, આરે આવતા વૃક્ષોને કાપતા રોકવા, વિદ્યાર્થી ૧૦ ફૂટ જિંચા વિસ્તાર દૂંધા ઉપર આસન જમાવીને બેસી જાય છે અને કહે છે વૃક્ષ કાપવા નહિ હમ્મે; ઉગરોની રસેખ્યામાં મોટર ગાડીઓ જેટલાં નકામે મૂકાડા મંડુલામાં ઉડાઈને વાતાવરણથી શુદ્ધિ જોખમાને છે માટે મોટર ડોવા છતાં તેને નદી મલાવવા પ્રતિજ્ઞાઓ લેવાવાય છે; એક જમન કંપનીએ અમેરિકાના ઘરેરમાં કેમિકલ કારખાતું નાખવાની જાહેરાત કરી તેની સામે આખા જામે સન્મામક યશ કર્યો છે; સુલકેડેન્ડરો જમીન સરખી કરવા ત્યાં આવથી ત્યારે નાનાં બાવકો રસ્તા આડે યુષ્ઠ ગરા કર્યો! અમે-રિકામાં દરિયાકાંઠાને (Sea Beach) કૃત્રિમ રીતે સુશોભિત કરી, સહેલાણીઓ માટે નહાવાની, સુવાની, સૂરેશનાની સંવિધાઓ લીધી કરવામાં આવે છે. આનાથી માનવીની દષ્ટિએ ઉપયોગિતા વધતી હશે જેવું પ્રાચીન કુદરતી સૌંદર્ય તો જોવા મળતું નથી. આની સામે જોજાદ કરનારાઓ દરિયાકાંઠાની ચોક્કી કરી, ઝાડી ઝંખરા પશુ જેલવવાની ના પાડે છે! અને આને કાઠે જનમન અન્યુત કરાવ છે-વૌપા-નિર્મા વહેવાવ છે- યુજેચ ચાલે છે અને બધા જ પક્ષના સોકો તેમાં સાવ આવે છે. સાચી વાન દોષ તો વિરોધપક્ષીઓ પશુ સહારની ના પાડતા નથી.

વાડ રે વાડ, અમેરિકા! એક જાણુ મંદને હથેલીમાં રમાડે છે અને શીજી તગ્ક એક વૃક્ષ છેન ન થાય તેની કાળજી રાખે છે! કેમ્પુટરની મદદથી બ્રહ્માંડના એક કોને છે તો દરિયાકાંઠે ઉભેલા ઝાડીઝંખરાની પશુ ચિંતા કરે છે. અફસોસ ફૂકન ઝેટલો જ છે કે ભારત જ્યાં જલ, વાયુ, પૃથ્વીને દેવ સ્વસ્થ કંપની મોર્મ કોળિયો મૂકનાં પહેલાં, પ્રથમ ગ્રાસ બહારપશુ થાય છે ત્યાં કોઈને કોઈ વાતની પડી નથી. સામોના હિસાબે રહ્યો કપાષ છે. ગંગા અને જમુનાની પાણીમાં રિક્ષાઈનનીઓને કચરો ઠંભવાવ છે અને પ્રાકૃતિક સૌંદર્યની ચિંતા સુવાનાઈયા, ગાંધીનું ગોપી-ચંદન ધસતા કવિઓ સિવાય કોઈ કરતું નથી. કેવો જાનુષ્ઠી વિનિષાત!

અભિયાનેટ

ભાવનગરથી ૪૫ કિલોમિટર દૂર ખંભાતના અખાનમાં અભિયાનેટ ખાને સારરના પેટ જામથી કાણુ પ્રવાહી સેનું શોધવાને પુરુષાર્થ ૧૯ મી માર્ચે ૧૯૨૯ અને ઇન્દિરા ગાંધીના હસ્તે સારમાર્તુ મુદ્રાં સધુ તે બનાવ, જો તેવ અંશોખન આ દરિય ઇ વિરનારમાં મળ્યા આવે તો, સકરવીં જની રહેશે. દરિયાથી તેવ કાઠનું સદેશ નથી. જમીન-માંથી પશુ તેલ કાઠતાં બલમ્ભદા રાષ્ટ્રો દાંડી નવ છે. સદ્ભાગ્યે દક્ષિણુ જુજરાતની ‘જોગેડાક’ નામે જોળખાતી પદો વિપુલ સકવતાથી જરેલી છે અને તેથી જ આ વિગટ સાહસ ટાપ ધરાણુ છે. દરેક પુરુષાર્થના પશ્ચિમય તે દરિને હાથ દોષ છે. દરિયામાં પાણી અને મેગ જોના ર કમી જળ વચ્ચે પેટ્રોલ્કેમ જનાનીને રાગકામ કરતું કેટલું કઠિન છે તેની માહિતી તો ‘જોપરેલન લીપ ફોગ’ નિયે જોજનાં વાયુપંચના અપવજ જો-ચન સાહેને આપી જ છે. ભારતના ઇજનેરો આતું કાઈ પાર પાડી શકે છે તે અવસ્થ મોરવને પાન છે. ખરેખર જો આ સુત્રમણી તેલ મળ્યા આવે તો એક નવો જ શકવતા

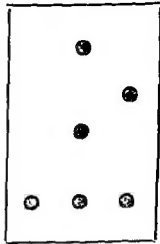
નગર કરું છું Δ હસિત ધૃત્ય

નગર કરું છું ચોગમ : ઊભી જાંવી લિંથી વાડ,
આલીં છે ડગલે ડગલે આડ !

રીજ સવારે ચૂરજનો સકેત મળે છે જુદો.
નીડ ઊડતા પંખીનો કલચોર ઢળે છે જુદો.
સ્વપ્નનાં જુદાં જુદાં વાડ ?

આલીં ઘોઠ અડળું આવેલુ રહું ઉંમેસાં ખોલુ ;
આલીં આલતાં થયુ કુડાગું જળે વળગળું જોલું,
મળે ના પારખનાડું નાડ !

એક વાવતાં ઉખડે બીજું ઉસતી ઊભી વાડ !
વવાનાં ખડ ખડ હતાં હાડ !

દ્રીઓ Δ હરખ-સ પટેલ

સ્વપ્ન
નિર્વંજ વિચારો
કૂટપાલે સુનારની
સ્વીપી ગ પીલ્પ
સિંખરથી ફેકે તગેલીમાં-

રીશવ
ધરધરની રમત
રામસ-રાજકુમારની વારતા
આપણે પીંજરમાં એ ડાંગેલેહુ ગાય

દોરમની જેમ Δ ભાતુપ્રસાદ પંડયા

દોરમની જેમ કરે ગુફતેગો દુરથીય જાંબુ છું એક એવા ફેલેજીને,
આખા જે અગને ઊભે રોમાંચ એવા જોવા દો નીરવના જોષુને !
ગુણી ગુણી ધાકું અડકેરા તોલ જે થલ્યા સમજને સીમાડે,
એવા તે સુર હવે સાંભળવા તલખુ જે આગળા અલખના ઉધાડે !
જગજગતો દીવા ના માગું દિવાને એક આશિયો જે અજવાળે રેણુને
દોરમની જેમ.

છેતના પગરવમાં શેરીને રાખવા રશ્મીજુતા તાર તલસાટના
મિલનને કૂપ નથી પૂરવા અગાધ પેવાં ખજભજતાં નીરને ઉધાટનાં
શ્રવણના અખો સો ઊપડો છવાંગીને સરહદ બાધીને ઊભા વેણુને
દોરમની જેમ કરે ગુફતેગો દુરથીય જાંબુ છું એક એવા ફેલેજીને

અધકાર Δ હસમુખ પટેલ 'શૂન્યમ્'

અધકાર આ કેટલો મોરે છે અધકારમાં;
કૂવડાં થઈને કેટલો ફોરે છે અધકારમાં !
નુગું બનીને પી થકાપ તો પીઉં છું,
થમ થમે ગતામાં ને સંભલાપ મનકારમાં !
રાતવરત થોથો એને ઘાકી ગપો છું,
ધાનજો ઘઈને કેટલો ચૂચાવો નુશરમાં !

રાતયા પુરડ તલ્લી આંખમાં છોને યજકે,
સહેજમાં નમીને માસા ખે ચાઈ આવશે પુકારમાં
ધરતી ભલે દાટે એને કોઈ અમાપ જી ડાગમાં,
જોઈ લો રંગ એનો કેવા બદલાવ બહારમાં !
કળરમાં સાચ લઈ અધકારનો પોઠી લાધ,
એકજુ એકજુ અધકારથી મરજાપ મઝારમાં !

કુદરતને ખોળે

અમેરિકન LIFE સામયિકમાં ૧૯૫૬ થએલી વાતો માનવાની હોય તો કુદરતને ખોળે જવામાં ભારતવાસીઓ કરતાં અમેરિકનો આગળ છે ત્યાં હવે સામાન્ય જનમન જગૃત અને તકેદારી રાખતો થઈ ગયો છે. કુદરતના સૌંદર્યનો જે નાશ માનવીના હાથે થઈ રહ્યો છે તેમજ જલ, સ્થળ, આકાશ અને વાયુને કમુવિત કરતા માનવજાતના વૈજ્ઞાનિક આયુષી, સર્વનાશના અભિમાં જવતલ દોષી રહ્યા છે તેનો પ્રતિકાર અમેરિકામાં થઈ રહ્યો છે. યુનિવર્સિટી કોમ્પસનું મેદાન વિશાળ કરવા, આડે આવતા વૃક્ષોને કાપતા રોકવા, વિદ્યાર્થી ૧૦ ફૂટ જીયા વૃક્ષના ઠૂંકા ઉપર આસન જમાવીને ખેસી જાય છે અને કહે છે વૃક્ષ કાપવા નહિ દુધએ, ઉત્તરોની સખ્યામાં મોટર ગાડીઓ પેટ્રોલનો નકામો ધુમાડો ઉવામાં છોડીને વાતાવરણથી શુદ્ધિ જ્નેખમાવે છે માટે મોટર ટોવા છતાં તેને નહી ચલાવવા પ્રતિજ્ઞાએ લેવાવાય છે, એક જર્મન કંપનીએ અમેરિકાના શહેરમાં ઠેમિકલ કારખાનું નાખવાની જાહેરાત કરી તેની સામે આખા ગામે સખ્યામદ થઈ ગયો છે છુલકોડોરો જમીન શરખી કરવા ત્યા આવશે ત્યારે નાનાં બાળકો રસ્તા આડે સૂઈ ગયા હશે! અમે રિકામાં દરિયાકાંઠાને (Sea Beach) ફિનિષ રીતે સુશોભિત કરી, સહેલાણીઓ માટે નહાવાની, સુવાની, સૂર્યસ્નાનની સુવિધાઓ ઊભી કરવામાં આવે છે. આનાથી માનવીની દષ્ટિએ ઉપયોગિતા વધતી હશે પરંતુ પ્રકૃત કુદરતી સૌંદર્ય તો જેવા મળતું નથી. આની સામે જેહાદ કરનારાઓ દરિયાકાંઠાની ચોક્કી કરી, ઝાડી ઝાંખરા પશુ ખેસવવાની ના પાડે છે! અને આને માટે જનમન જગૃત કરાવ છે—ચોપા-નિર્વા વહેચાવ છે— ઝુમેચ માલે છે અને બધા જ પક્ષના ઠોકો તેમાં સાથ આપે છે સાચી વાન હોય તો વિરોધપક્ષીઓ પશુ સહારની ના પાડતા નથી

વાઠ રે વાઠ, અમેરિકા! એક વાજુ ચંદ્રને ઠથેજીમાં રમાડે છે અને બીજી તરફ એક વૃક્ષ છે ન ન થાય તેની કાળજી રાખે છે! કોમ્પ્યુટરની મદદથી બ્રહ્માણના બેઠ હકેલે છે તો દરિયાકાંઠે ઉગેલા ઝાડીઝાંખરાની પશુ ચિતા કરે છે અફસોસ ફકન એટલો જ છે કે ભારત જ્યાં જલ, વાયુ, પૃથ્વીને દેવ સ્વગ્ન ક પોને માર્યા કોગિયો મૂકનાં પહેલાં, પ્રથમ ગ્રાસ બ્રહ્માપશુ થાય છે ત્યાં કોઈને કોઈ વાતની પડી નથી લાખોના ઠિચાખે ઘસો કપાય છે ગગા અને જમુનાનાં પાણીમાં રિક્ષાઈનરીઓનો કચરો કવવાય છે અને પ્રકૃતિક સૌંદર્યની ચિતા કપ્યાજાકા, ગઈનું ગોપી ચંદન ધસતા કવિઓ સિવાય કોઈ કવનું નથી કેવો શનયુખી વિનિપાત!

અલિધાખેટ

બાવનગરથી ૪૫ કિલોમિટર દૂર ખભાતના અખાતમાં અલિધાખેટ ખાતે સારના પેટળમાંથી કાગ્ય પ્રવાહી સોનું શે કવાનો પુરુવાર્થ ૧૯ મી માર્ચ ૧૯૫૬ અને ઇન્દિરા ગાંધીના હસ્તે ચારકાખું મુદૂર્ન થયુ તે બનાવ, જે તેલ સંગ્રોપન આ દરિય ઇસ્તારમાં ચળી આવે તો, ચક્રવર્તી બની રહેશે દરિયા તથી તેન કાંદનુ સહેન નથી જમીન માથી પશુ તેલ કાઢનાં બવમલ્લ રાષ્ટ્રો હાડી જન છે સહજાગ્યે દક્ષિણ ગુજરાતની ‘મોગેઠકાઈ’ નામે ઝોળખાવી પડાં વિપુલ ચક્રવર્તાથી ભરેલી છે અને તેથી જ આ વિાટ સાહસ હાય ધરાણું છે દરેક પુરુવાર્થના પગિણામ તો ઉરિને હાય હોય છે દરિયામાં પાણી અને મોળ ઝોનાર રક્ષીની બળ વચ્ચે પેટકેઈર્મ જનાનીને રાગકામ કવુ કેટલું કઈન છે તેની માહિતી તો ‘ઝોપરેચન રીપ ફોગ’ નિા જોખના વાયુપચના અધન જે સન સાહેમે આપી જ છે ભારતના ઈજનેરો આયુ કાર્ષ પાર પાડી શકે છે તે અવસ્થ ગોરવને પાત છે પરેપર જે આ શેરમાંથી તેલ મળી આવે તો એક નવો જ શક્યતા

પૃથ્વી જમીન અને દરિયાના વધુ ઊંડાં પાણીમાં વધુ મોટાં સાઇસો બારતે ઠાપ કરવા પડશે. પરી ભર માની લાઇસે કે દેશની જમીનમાં પૂરું પનીજતેલ આ તરી જ જમિમાંથી પ્રાપ્ત થાય તેવી શક્યતા છે તે પછુ તે એક વિરાટ સિદ્ધિ ગણાયો. રવાવલંબનની જાગતમાં જે અનેક શ્રેણીમાં પ્રકૃતિમાં આવી રહી છે તેમાં વજુ મુખ્ય છે-અન્ન, શનું અને તેલ

અલે સ્ટેન્ડી ગાડનર

'પેરી મેશન' પાન દ્વારા અમરત પ્રાપ્ત કરનાર જલમતી કયા લેખક ગાડનર અવકાન પામ્યા છે. મદદર વધીક તરીકે ભેગું લાગવા, આ તીવ્રજુ જુદિના ધારાશાસ્ત્રી કલમ પકડીને લખતા યદ ગયા અને પછી તેા તેમના સર્જક ભેજમાંથી અખુટ સરવાણીઓ કૂટતી રહી. લખવા માટે તેમણે લડી-યાએ શિક્ષા પામ્યા. લખનારાએ યદિ પછુ ભેલનારની પાસે સામગ્રી ખૂટે જ નહિ તેમના પુસ્તકોનું સર્જન સેકડોના દિશાએ થવું. અને નકોની વજુના કરવા પછુ ખાસ બહિતશાસ્ત્રીને શિક્ષા પડે તેમનાં પાને કેવળ જમીનની પૂરતાં મર્યાદિત ન હતા, આશાધારણુ જુદિના ચમકારા તેમાંથી નીકળવા 'પેરી મેશન'ના નામથી તેમની મેગ્ની જમમદદર બની. આ મહાન લેખકના સમાચાર વજુ જોમિતા ટપકરી યડવા, તેમની મદદથી વિદે દુનિયાને કાંઈ સાબિતવા મળ્યું નહી. તેમની જ નવવકાશએ ના કાંઈ ગુદ પાન જેવા તેએ અત સમયે બની રલા ઈનિલાસમાં આ લેખકનું સ્વાન લેનાર ખીને કાંઈ ...કોને ખનર, બહુરના વસુ પરા ।

ધન્યવાદ

મુંબઈની રાેટરી કલજને ધન્યવાદ ઘટે છે કેમ કે તેણે ધન્યવાદ આપવા જે પાનની વરણી કરી તે એક સમાજવાદી પાન છે માટે નહીં પણ દેશરહિત કારકાર્દી કરાવતા મુંબઈના એક ટેરસી કાંઈવર શ્રી નારાયણ કામટ છે જેણે ૪૫ વર્ષ મુખી મુંબઈમાં ટેરસી ચલાવી છે તેનાં એક પછુ અકસ્માત થયો નથી મુંબઈમાં ટેરસી ચલાવવી એટલુ સમજવા બે વાતનું યાન જરૂરી છે. એક તેા મુંબઈ

સરે અને પેડા ઉપર ચાલતા તેના કાંઈકનું યાન અને ખીનું મુંબઈમાં જાઓને મિલજ બા બે ઉપરાંત અલગજા ટેરસી ચલાવવાની અદ્ભુત નિપુણતા દેવી જેઈએ પરેશના જે મદદમાને ભારતમાં આવે છે તે મુંબઈના રજાઓ ઉપરના કાંઈકથી ડાઈ ઈ. એમ કહેવાય છે કે મુંબઈમાં જે કાંઈ વાહન ચલાવી શકે તેને પછી દુનિયાના કાંઈ સદેશમાં વાંધા આવતો નથી ટેરસી કાંઈવર પિસ્તાલીશ વર્ગો મુખી ટેરસી ચલાવી દોષ તેથી ઈનિલાસ ચાલો નથી પણ એકપણ અકસ્માત વિના, મુંબઈ સદેશમાં ૪૫ વર્ષ ટેરસી કાંઈ ચલાવે તેા તેને વિરલ સિદ્ધિ ગણવી જેઈએ મુંબઈમાં તેા કાંઈકનું અનેક કાંઈકાએ દોષ છે, અને વલોવાર તેા આજબના વાહનને ધકો ન મારવામાં આવે તેા કાંઈક 'જમ' યદ જવ છે. ભાઈ નારાયણે આ મિદિ થી રીતે મેનરી તે તેમની પાસેથી જલજુ રજુ. અને જલુને ઓને તેની જલુ કરવી રહી. કેમકે મુંબઈ તેા યુ, રાજકોટ જેવા સદેશમાં પછુ અકસ્માત કર્યા વિના આટનો સમય ટેરસી ચલાવવી શકેલ નથી.

ત્રીને વર્ગ - રેલવેનો

રેલવેના જલેટમાં શી નકાજએ નીળ વર્ગની ટિકિટો ઉપરનો વધારો પાછો બેચી લીધા. યેટરેઈમાં પાસના પાંચ ગૈલા વજુ પાછા બેચી લીધા. આમ જેઈએ તેા નકાજ લામણીચીલ આદર્શ છે. વળી જલેટ કાંઈ તેમણે ગેવા કયું ન ૯૫ માત રજુ જ કયું ૯૫. તવાખાદ ત્રીજવર્ગના મુશ્કારોને પડતી હાલાકીનો અજાસ કરવા તેમજ ત્રીજ વર્ગમાં અચાનક મુશ્કારી કરવાનો કારકમ રાખ્યો છે તાજેતરમાં મુંબઈની પરાની ગાડીઓને કરાલ તેમણે ચાખ્યો હતો. ખી રીતે રેલવે પ્રધાને આવા જાકેર દેખારથી દૂર રહેવું જેઈએ. ત્રીજ વર્ગના મુશ્કારોની મુરકેખીઓને ખ્યાલ જેરાથી વજુ આવી શકે છે પરાની કૂંઈનેા ચાલી જતી હોવ અને સેકડો લોડા પાડિયા ઉપર બીલા હોવ તે દરજ તેા કાયમનું છે. તે સિવાય મુખ્ય લાઈનેા ઉપર મેઈલ કૂંઈનેામાં ત્રીજવર્ગમાં બીલા રહેવાની જગાપણ મળવી મુરકેલ છે. અરે અદર દાખલ

ધવાની તો વાત કરો ! ખરેખર તો આ પરિસ્થિતિનો અંત આણવા શુ યદ્ય શકે તેમ છે, અને જે કાંઈ યદ્ય શકે તેનો અમલ કરવાની વધુ જરૂર છે ઘા. તરીકે પરાની ગાડીઓ વધુ ડબ્બા ઉમેરવા શક્ય છે ? ગાડીઓની સંખ્યા વધારી શકાય તેમ છે ? વળી આમાં વાકે રેલવે પ્રધાનનો કે રેલવેનો પણ ધર્મીવાર નથી હોતો. વધતી જતી વસ્તી જે અનેક કોમડાઓ સને છે તેમાં અન્ન, વસ્ત્ર અને રોકડાણના પ્રશ્નો તો અસુલભ જિભા જ છે જેવી રીતે બેરોજગારીનો પ્રશ્ન ઠલ કરવો સહેલ નથી કેમકે દરવર્ષે નવા બેઠાંરો ઉમેરાતા જાય છે તેવી જ રીતે પ્રતિવર્ષે મુસાફરી કરનારાઓ વધે જ જાય છે તેમાં ન ઠાણ કરી કરીને શુ કરી શકે ? જ્યાં એક ઘાઇન છે ત્યાં ડબ્બલ ઘાઇનો ન ખાય, નેરો ગેજજ છે ત્યાં બ્રોડગેજજ વાય તો કાંઈ રાડત વાય પણ આને માટે નાણા ક્યા ? નાણા વિના નર નીમાણી શિવસેના

શિવસેનાએ એક દિવસ મુજબ બંધ રખાઈ તેનું મહત્વ સ્વવિશેષ અંકાવુ જેઈએ કાવો અને વ્યવસ્થા જાળવવાની જવાબદારી જેને શિરે છે તે મહારાષ્ટ્ર સરકાર એક દિવસ માટે મુજબ શહેરનો ઉવાલો શિવસેનાને કરી દે એટલે આવી બધી જ સેનાઓ આ વાતમાંથી ધકો ઘેરો જાગ્યાં અને મદાસમા આનું પુનરાવર્તન નકારી શકાય નહિ, દેહલત એવી રહે છે કે કેન્દ્ર એક માગને મથુકે બધા રાજ્યોને સામયી ચક્રો નહિ અને આ મસુકા જુદા પડી જ જવાના. આના મૂળમા કેન્દ્રની સત્તા કેન્દ્રીય નીતિજ રહી છે કેન્દ્રે ટપી રહેવું હોય તો દ્રવીડમુ-નેત્રનો ટેકો જેઝી-માઈસવાદીઓનો પણ જેઈએ વળી કેન્દ્રને અણમર્મનાં રાજ્યોમાં સત્તામલ્લો કરવા કેન્દ્ર જ હિલચાલ કરાવે, અને સ્થિરતા હેય ત્યાં પણ અસ્થિરતા આણવાના પ્રયત્નો કરે તે કોઈ ઢવાય અને અસ્થિર માનસનું ઘોનક છે એમ લાગે છે કે વમગો જિર્મા કરી કરીને ઈન્દિરાજી સૌની તાવશી કરી રહ્યાં છે કેટલાક એમ માને છે કે કેઝિસના બે ભાગના પડ્યા તે સારૂ મુજુ પણ વાસ્તવમા વડકેત્રો જ બે ત્રાપમાં વડે માઈ ગઈ

છે અને તેઓ પોતાની અંગત પક્ષબંધીના ધારણે પક્ષીય રાજકારણને જેવી રહી છે આને ધુવીકરણની તદુરસ્ત પ્રક્રિયા કહેવાય કે કેમ તે પણ એક પ્રશ્ન નથી. નહીં તર 'શિવસેના'નો રાજકીય ઉપયોગ કેમ યઈ શકે ?

સિધુના પાણી ?

ફરાકકાના પ્રાને પાકિસ્તાન વધુ અને વધુ મરતું જાય છે. જગતુ પાણી પૂર્વપાકિસ્તાનમાં અમુક અરો જરૂરી હશે જ્યાં સુધી સામાન્ય જનજુકારી છે ત્યાં સુધી ત્યાં કોઈ બનાસકાંઠા, કચ્છ, કે રાજસ્થાનની જમ કમોતે મરતું નથી અને પાણી વિના વલવલતુ નથી.

પશ્ચિમ પાકિસ્તાન અને ભારતની સરહદો જ્યાં મગે છે ત્યાં પાકિસ્તાનની બાજુ સિધુની નહેરના પાણીથી ધરતી લીલીછમ રહે છે અને ખેતીની આગાહી છે. બધારે ભારતના પહે અત્યંત બિહામજુ વિચ છે. લાખો ઢેરદાંખર મૂલ્યને ધરણુ યાય છે અને લોહા બેલાલ સ્થિતિમાં, સરકારની દયા ઉપર જેમતેમ કરીને દિવસો ગાળે છે, બહી વરસાદનું પ્રમાણ નહી વત છે. કચ્છ, બનાસકાંઠા, રાજસ્થાન કાવમને માટે અજબની પરિસ્થિતિનો ભોગ બનતા રહ્યા છે. હવે સવાલ એ છે સિધુનાં પાણી કોઈ ઉપાયે આપાના કોઈ પ્રદેશને આપી શકાય તેમ છે ? થોડે ધણે અથે પણ ? તો આ એક માનવતાવાદી મૂલ્ય છે દક્ષિણમાં કચ્છને એ લાભ ભૌગોલિક રીતે મળી શકતો હોય તો તપાસવા જેવો સુદો છે. ફરાકકા કરતાં ભારત માટે આ કેઈંસ ધણો મજબૂત બની શકે તેમ છે. અને વિષ્ણુનું પ્યાન ફરાકકા ઉપરથી સિધુના દક્ષિણ પ્રદેશ તરફ દોરવા ભારત સરકારે અકો ગતિમાન કરવા જરૂરી છે જેમ પાકિસ્તાને એક નીતિ અપનાવી છે કે ભારત જ પ વાળીને બેધી શકે નહિ તેમ ભારતે કાંઈક પદાર્થપાઈ અણુવે-ભણાવવો જેઈએ.

એકસ્પો-૭૦

જ્યાનને આપણે હમણાં જ વાદ કર્યું હતુ- આ જ કટારોમાં. કેમકે ત્યાંની ઉડમી અને સાહસ-

પ્રિય પ્રમુખે આ નાનકડાં ટાપુને વિશ્વમાં જે સ્થાન અપાવ્યું છે તે ભારત જેવા વિશાળ દેશે અને તેની વિરાટ પ્રમુખે સહસ્ત્રોંશ અપાવ્યું નથી જ્યાં નને આગલે ૧૫ મી માર્ચે જે અનન્ય વિશ્વમેળો Expo 70 શહેનશાહ ઈરાનીઓએ ખુલ્લો મુક્યો તેના વિની વિગતો અખબારોમાં આવી ચૂકી છે એ સાક્ષાત્કાર જે સ્થળે આ મેળો ભરાયો છે ત્યાં એક આધુનિક નગરીનું સર્જન થઈ ચૂક્યું છે અને દરેક શાટુની અનુભવીઓ ત્યાં ખડકાઈ જી સગવ ડોની કોઈ ખામી ત્યાં રહેવા દીધી નથી ખાવા પીવા માટે તેમજ મનોરંજન માટે અનેક સુવિધ યોગ્ય દેશદેશના લોકો માટે રાખવામાં આવી છે

આ મેળાને ઉલ્લેખ એટલા માટે કરવો પડ્યો છે ભારતે પશુને માં ભાગ લીધો છે પરંતુ ઉદ્દાહરણ વિધિ થઈ ત્યારે ભારતનું પેલેલિયન તૈયાર થયું ન હતું-તેને એક ભાગ જ પ્રુલો મુકવામાં આવેલો ખાકીનું કામ ચાલે છે રામેતામુજબ, ભારતીય લીન સ્કમ મુજબ ભાગ લેવાનું નકકી કર્યા પછી, આ પ્રકારની દીલ શોભાસ્પદ નથી કે નથી ગૌરવપ્રદ એશિયાના એક મહાનરાષ્ટ્ર તરીકે, એશીયાના દેશમાં ભારત અને સમય વિશ્વનું ધ્યાન ખેંચી રાખનાર મેળામાં સુખ્ય તૈયારી સાથે જ જવું જોઈએ

લાઇ નરોત્તમ ।

તમારું નામ સાંભળીને જ અમને પુરાણે ઈતિહાસ માટે આવી જ્ય જી શિયામ, કમોજ, અને જવા અઠી જમ્ જ ભારતીય સંસ્કૃતિ રેલાતી હતી અને ભિષ્મજીએ સાતિસ દેશ ચોમેર ફેલાવતા હતા એક નાનકડાં દેશના તમે તટસ્થ રહેવા મથતા રાષ્ટ્રપતિ-મહાગણાઓની ખેલતાજી અને ધુલની વચ્ચે એ જરો ફરકતો રાખવો સહેલ નથી મહારાજોનું પડખું વચ્ચે હોય છે તે ક્યારે દગાડી દે તે કવી શકાતું નથી ધાનાના અનુક્રમની જે તમને પશુ પાળળથી જે તરવોએ સત્તાસ્થાનેથી ખસેડવા છે તે દુનિયાના દરક દેશમાં પડવા પાશર્થા રહે છે અમારા દેશને પશુ તેવો અનુભવ થઈ રહ્યો છે રશિયાએ અમને શરો આપ્યા છે, અને હવે તે પાકિસ્તાનને આપી રહ્યું છે અમેરિકાના કેટર દુરમન ચીન સામે અમે નજર પશુ સાડીએ નહિ છતાં ચીનની જીગ લગ થી કરનાર પાકિસ્તાનને ૧૦૦ ટકા આપવાનું અમેરિકન વચ્ચે કર્યા અખવ્યું છે । આ તો દુનિયાના રમ છે અને તમે ચોંચ રીતે જ ફિલસૂફી છટાથી ઉચ્ચારવું કરો છો કે 'હું જ હતો તે હવે નથી ।' તમારે હવે પછી જ્યાં દો ન્યાયી ભારતીય સંખ્યાદર્શનનું સૂત્ર જ ઉચ્ચારવું-સોદમ્ સોદમ્

*

હું જે ગીત ખાવા આવ્યો હતો તે મારું મીત તો હજી ગાવાનું રહી ગયું છે ।

મારો ઘણો સમય તો મારા વલિત્રના તાર મજબૂતમાં જ ચાલ્યો ગયો હજી ગીતની એ પળ મને આવી મળી નથી, હજી એ શબ્દો ટેવામાં જિગ્સા નથી માગ હવેમાં જિંકે જિંકે હઈ છે,- પશુ ન ગવાયેલા મીતનું ।

પરિમલને બહાર તો અવુલ્લપડ્યો રહ્યો જી માત્ર પતનની એકાદ બે લેરખીના નિ.વાસ જ આવ્યા છે ।

મે એ સો હર્ષ સાચરની તો ગાખી પશુ ક્યા કરી છે ? કે એના શબ્દો-એમને પશુ ક્યા સાંભળ્યા છે ? કેવળ મારા ઘર પાસેથી પસાર થતા એના આજા પદ્મવનિને જ મે ક્યારેક સાંભળ્યો છે ।

સારા ફિલસૂ પસાર થવા આવ્યો છે સખ્યાનાં આનાં અખારાં આ પાણુ ઢંગે જી માત્ર એની બેકાની તૈયારીમાં જ આટલો જોડો વખત વીતી ગયો । પશુ હજી મારું કેવિયુ મચટલું નથી, ધરમાં અજગાડુ આવ્યું નથી એને અદર આવ । હવે મેએ હું કહું ?

કોઈક દિવસ, અનતવાને પવ કોઈક દિવસ હું એને મળીશ, એ દૂર દૂરની આશામાં હું છતુ છુ, પશુ હજી એ ગાખીની પળ દેખાતી નથી ।

ગીતાજલિ જાવાનુવાદ ધૂમકેતુ

ગાંધીજી જીવનના મહાન કલાકાર હતા જીવનના કલાકાર સાહિત્યના કલાકાર ગણી શકાય નહિ તેમણે પોતાના જીવનને ઉપનિષદ અને ગીતાની દૃષ્ટિએ જોયું છે, કેવળ જોયું નથી, અનુભવ્યું છે.

ગુજરાતી ગદ્યમાં તેમણે સાદી ભાષા માટે ખૂબ આગ્રહ કર્યો છે સાદી ભાષા આવશ્યક છે, પરંતુ તેના શુભાર ન જોઈએ. આથી પ્રતીતિ યાચ છે કે ગાંધીયુગમાં શબ્દોની ચાતુરી નથી શ્રી રા વિ પાકકે તે એટલે સુધી કહ્યું છે કે: 'પંડિતયુગના પ્રાસાદની ભૂમિકા સુધી નોંધવાને ગાંધીયુગને વાર છે'

હવે વિષય પર આવીએ.

સમસ્ત દેશનાં ઇતિહાસમાં ગાંધીયુગ શરૂ થયો તેની સાથે જ આપણા ગુજરાતી સાહિત્યમાં પણ 'ગાંધીયુગ'નો આરંભ થયો. ૧૯૧૪માં જે બનાવો બન્યા. એક સંસ્કૃતિની દૃષ્ટિએ મહાન, બીજા સાહિત્યની દૃષ્ટિએ મહત્વનો પહેલો બનાવ હતો ગાંધીજીના હિંદુ-આગમનનો અને બીજા બનાવ હતો મુનશીની નવલકથા પ્રગટવાનો. એકમાં જન્મતા સંસ્કૃતિકારની વડવાણુ અદ્ભુત વર્ચસ, બીજામાં છે ગુજરાતની અસ્મિતા જગાડવાની તમન્ના સર્વગુણી ગાંધીજી અને રજેગુણી મુનશીએ પોતપોતાની રીતે ગુજરાતી સાહિત્યમાં નવો યુગ પ્રવર્તાવ્યો છે ગાંધીજીએ ભારતવર્ષને જે જીવનદૃષ્ટિ સપાટી તે આર્થિક-સંસ્કારિતાની વિજયસિદ્ધિ છે, શુદ્ધ સ્વરૂપનું ગાંધી-દર્શન એટલે આત્મીયમય, જીવનનું ઉદ્ધાર દર્શન ગાંધી-દર્શન એ બન્ને ગોશર્થની સંસ્કૃતિના ગોઠવણોનો અપ્રતિમ કમંવીરે સાધેલો સમન્વય છે

પ્રજના ઉત્કર્ષ માટે, તેને કેળવવા માટે સાહિત્યની ઉપયોગિતા કેટલી છે તે આ લેઝનાયકની દૃષ્ટિએ બરાબર જોઈ લીધું હતું, પરંતુ જ્યારે તેઓ ગુજરાતમાં આ પા ત્યારે તેમણે ગુજરાતી સાહિત્ય જોયું' ગુજરાતી સાહિત્ય અને જનતા વચ્ચેનું સામ્ય

જોયું તે બન્ને વચ્ચેનું અંતર ખૂબ હતું. બન્ને એકબેકને સમજી શકતાં ન હતાં ગાંધીજી જેવા ઉપયુક્તતાવાદીને આનું અસામ સાહિત્ય અર્થ' લાગે, કાનું લાગે એમાં નાઈ નથી, ગ્વાભાવિક છે. વરતુની ઉપયોગિતા પત્વી વચ્ચેનું મૂલ્યાંકન કરવામાં ગાંધીજી માનતા હતા આકાશના તારાઓ સુદર ખરા, પણ જો તેઓ ઈશ્વરનો શરિયા ન ગણે તો તે તારાઓના સૌન્દર્યની ગાંધીજીને કંઈ જ વિસાત નહિ, પરિણામે 'ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ'ના પ્રમુખપદેથી કોશિયા સુધી પહોંચે એવા સાહિત્યની તેમણે સાહિત્યકારો સમક્ષ માર્ગસૂચી કરી આ પછી ગાંધીજીની પ્રવૃત્તિઓ સાહિત્ય સર્જક પર અસુદીઠો માનનિક અકુશ મૂક્યો અને સાહિત્યનું વલણ ઉપદેશ, પીડિત-ઉદ્ધાર અને અને પ્રાથમિક વિષયો તરફ જોયું ઇતિહાસમાં આવા અનુભવો નવા નથી.

મહાપ્રતાથી વ્યકિતના અનિવાર્ય પ્રભાવનું આ પરિણામ છે ગાંધીજીના સાહિત્યિક પ્રયાસોના પરિણામે નૂતન સૌન્દર્ય જ ખતી કલાકારની કામનાનું દર્શિતો અને પીડિતોનો ઉદ્ધાર કરવાને, મનુષ્યનું નૈતિક ધારણાં જે જે લાવવાનું અને વહી જતા યુગના લામજીવી પ્રભો પર ધ્યાન અકત્ર કલાની ભાવનામાં પરિવર્તન થયું, એથી સ્વાભાવિક રીતે સાહિત્યકારની સૌન્દર્ય-ભાવનાનો અવરોધ ગાંધીયુ મા થયો

ગાંધીજીએ કવો સામ્ય કે લેખક ઠોવાનો દાવો કરાં નથી એટલે તે સક્ષર કે લેખક મટી જતા નથી એમણે જે કંઈ પ્રમ્ત ગવશાત્ લખ્યું છે તે પોતાની પ્રગ્તિ અને ભાવના સ્પષ્ટ કરવા અને દેહાવવાની દૃષ્ટિએ લખ્યું છે કલાકારને ઈષ્ટ સર્જના નદ એમણે બીજા જમ ન્યાથી શોધો ઠોવ, છતાં એકવી સ્વીકૃત મર્થા યા સહીને પણ તેમણે ઉત્તમ ગુજરાતી ગદ્ય ખેડ્યું છે એમનું ગદ્ય પણ એમની અર્થિની સાથે જ વિજ્યું છે શરૂઆતમાં શબ્દોનું ભંગો ઘોડુ ઠોવાના કારણે તેમણે પોતાના લેખનમાં

તળપદા અને ધરાયુ શબ્દોને ઉપયોગ શરૂ કર્યાં. આ શબ્દોના ઉપયોગ દ્વારા તેમણે એ શબ્દોની સાચી શક્તિ પ્રગટ કરી છે સાદી, સત્યપૂર્ણ, અભિયાતમક વાણી માટેના આગ્રહને લીધે એમણે ભાષા-પ્રયોગ કરતા સાવધ રહેવાની જે દેવ પાડી હતી તેથી જ હૃદયના ભાગુ સ્વરૂપ પ્રતિબિંબ એમની ભાષામાં નજરે પડે છે હૃદયના ગુણો તે ભાષાના પણ ગુણો બની જાય છે કવચિત્ ગંભીર, મર્મયુક્ત પણ હમેશા સાદી, સીધી મુદ્દાસર અને સૌજન્યયુક્ત સત્તનિબધથી અનાવાસે સ્થાતી તત્ત્વની સંક્રમનાવાળી અને છતાં વિચાર કે ભાવને ઊંચવવાને બદલે એને સ્પષ્ટ કરે તેથી તેમની ભાષા ॥ તેમની ભાષાની મુખ્ય વિશેષતાઓ એ છે કે એ વાચતાં આપણે એક જીવંત વ્યક્તિને પ્રત્યક્ સાંભળી રહ્યા હોઈએ એવા અનુભવ થાય છે. લેખક અને વાચક વચ્ચે સંધાતો આવો જીવંત સંબંધ બંધાવાના બહુ જ ઝોણા દાખલા આપણા ગુજરાતી-ગદ્ય સાહિત્યમાંથી મળે છે.

ગાંધી-યુગમાં કાકાસાહેબ કાલેલકરે, ડિયોરવાલ મથરૂવાળા રા વિ પાઠક નરહરિ ધરીખ, મહાદેવભાઈ દેસાઈ વગેરે નાના-મોટા લેખકો ગાંધીજીના સાક્ષર-સંઘમાં ભળ્યા હતા.

આ સર્વ લેખકોને પોતાપોતાની લાક્ષણિક શૈલી છે તેઓની દૃષ્ટિ પણ ગાંધીજીની દૃષ્ટિ સાથે ખૂબ જ સ્થાપ્ય ધરાવે છે. ભાષાને અકારણ અધરી ન બનાવવી સત્ય અને સ્વાભાવિક બનાવવી અર્થ કે તત્ત્વ પર પ્ધાન એકાગ્ર કરી આડગરથી દૂર રહેવું, ધિમ્યા વાણી વિલાસમાં સરી ન જવું વગેરે હકીકતોમાં તેઓ ગાંધીજીથી ખૂબ નિકટમાં છે એમ કહીએ તો ખોટું નહિ કે તે ભાષામાં તેઓ સર્વનો આગ્રહ ગાંધીજીને મળે છે. અર્થ કલ્પિતા અને સરળતાનાં દિવામાં એ સર્વનું પ્રમાણ ખૂબ જાણીતું છે. ગી કાલેલકરે આ મર્નાદમાં રહીને પણ પ્રસાદયુક્ત ઉત્તમ ગદ્યને સ્વાસ્થ્યદ શુભરાતને કરાવે છે અને ગદ્યને પણ આપણે પદમા મુકાં શકીએ એટલું સ્વાભાવિક છે. આ હકીકત વિશે 'સમસ વેદન'કાર કહે છે કે 'કાકાસાહેબે પ્રાસવાળી કે પ્રાસરહિત સમ આવો નોટવો જે લીટી પણ પઠવાની

ગુજરાતીમાં લખી નથી એ વાત જરોબર ખ્યાલમાં છે છતાં કાકાસાહેબની સાહિત્યપ્રવૃત્તિને કઈ લેખલ વગાડવું હોય તો તે 'કવિતા' સિવાય બીજું શું વગાડવું?' ગાંધી-દર્શનના એકનિષ્ઠ વિચારકોમાં તેમનું સ્થાન 'સવાઈ ગુજરાતી તરીકેનું ॥ ગુજરાતી ગદ્ય સ્વામીએમના તે એક છે. સદ્ભાષા, સત્ય પ્રકરણ, ઈતિહાસ, સમાજ વિકાસ, કેળવણી, કુદરત, કલા, સાહિત્ય આ સર્વ વિષયો પર તેમને વ્યાપક દૃષ્ટિથી વિચારો કર્યા છે તે પોતાના વિચારોને, અનુભવોને પ્રસાદિત, પ્રસન્ન-ગંભીર અને લલિત શૈલીમાં કેટલીક-વાર મર્મવેધક કે શુદ્ધ કટાક્ષથી રજૂ કરે છે તે જીવનના કષ્ટાકાર પણ છે, અને તેથી જ સરકારી વાણીમાં તે પ્રિય લેખક છે તે પ્રત્યેક વસ્તુને કાંઈદૃષ્ટિ થી જુએ છે, તેથી તે ગમે તેવી સામાન્ય વસ્તુના કંબેવરમાં પણ સુદરતા અને રસ ભરી સાથે તેને હૃદય ગમ બનાવે છે તેમનું ગદ્ય સરળ છતાં સમૃદ્ધ છે એમનું ગદ્ય પ્રીક છે છતાં જ ભાવવાળી છે વિશ્વતા (Lucidity) અને પ્રકાશ એમની વાણીની મુખ્ય લક્ષણો છે તેમનું ગદ્ય માત્ર વિદ્વદ ભોગ્ય ન રહેતાં લોકભોગ્ય પણ રહે છે કાકાને કુદરતી કવિ શૈલી એ તો ખોટું નથી તે પ્રાણવાન સાહિત્યના સુખ છે સમાજના સાચા સેવક છે તેમની પ્રસન્ન ગંભીર શૈલી હિમગિરિના સાહિત્યપ્રદેશમાં વહેતી ગયા સમી છે.

ગી મથરૂવાળા અધરા શબ્દો પ્રયે જે છે તેમના ગદ્યમાં તત્ત્વશક્તી, તર્કબદ્ધતા, વિશદતા અને સંચોટતા વગેરે આસ લક્ષણો જોવામાં આવે ॥ કી કાકાસાહેબે એક સ્વલે લખ્યું છે કે ગાંધીજીની શૈલીને પ્રભાવ આધુનિક કાળના બધાં જ લેખકો ઉપર સરખો પડ્યો છે વિચાર કરવાની રજૂઆત કરવામાં સત્યને વચગી રહેવાની શૈલી સર્વ લેખકોએ ગાંધીજી પાસેથી જ મેળવી છે બને પછી એ સર્વ પ્રકારે જીવનનો ઉપયોગ કરવામાં માનનારા મુનશી હો કે પચલે પચલે જીવનનું સંચોધન કરનારા મથરૂવાળા તો.

શ્રી રા વિ પાઠકની પ્રવૃત્તિ પોતાના કવચિત્ત્વને બુદ્ધિ પ્રદાયક બનાવવાની ટોવાથી એમનું ગદ્ય તર્કબદ્ધ અને સ્વરૂપ શૈલીમાં વિષયનું પ્રતિબાન કરે છે.

વિશદતા એમના ગલનો પ્રધાન ગુણ છે પોતાના વિષયની ઊંચી સમજ અને તેને પ્રગટ કરવાનો ઉત્સાહ એ બે કારણે એમનું ગદ્ય ઉચ્ચ પ્રકારનો બૌદ્ધિક આનંદ આપે છે.

શ્રી નરહરિભાઈનાં વખાણોમાં પણ ગાંધીજીની પ્રતિરૂઢાણ ખૂબ સ્વચ્છ દેખાય છે. નાનામાં નાના વિષયની ખૂબ ચીસવટભરી ચર્ચા તથા દરેક પ્રનતને અનુરૂપ ન્યાય આપવાની આવડત માનને ચોગ્ય છે.

‘મહાદેવભાઈની ડાચરી’નું તેમણે કરેલ સંપાદન તેમનું ચોગ્યતાની સાચી પૂરે છે.

ગુજરાતના અલેવાલ-લેખકોમાં શ્રી મહાદેવભાઈને અગ્રસ્થાન આપવું જોઈએ. જો કે તેમનું મોવિઃ વખાણ ખૂબ જ ચોક્કું છે, પરંતુ ગાંધીજીના જીવન પ્રસંગો, તેમનો પ્રવાસ, તેમના વાર્તાવાપો અને જો રીને મહાદેવભાઈએ આખ્યાં છે તેવાં હિંદુસ્તાનમ બીજા કોઈની કલમમાંથી બહાર આવેલાં ગ્રંથો નથી.

ભગવાનની ધરતી

‘મારામાં જો ધૌડીક વધારે શક્તિ હોત તો મારા જિના-જિના નિશ્વાસથી હું’ ચોપાસ વિસ્તરેલા આ બરફને ઓગાળી દેત, પુષ્પો પર ન્યાં મન ફાવે ત્યાં ચાલ્યો જત, ને એમાં હળ નાખીને ખેડવા ધાગત.

‘ભગ્વ શબ્દો ને નગરોના હું’ પાયા નાખત, દેવળો બંધાવત, વાડી-બગીચા રોપાવત, ને આ ધરતી એક સ્વરૂપવાન સોઠામણી કન્યાકા-થી ઘોળી જિંકત !

‘હું’ એને નવવધૂની જેમ મારા આલિંગનમાં લેત. એ ધરતીને મારી છાતી સ્પર્શી ચાંપત, એને મારા બાવડાંમાં જિંકતી લઈ, પ્રભુ સાથે નેવેલ રૂપે ધરી દેત.

‘અમ જે પ્રભુ ! આ દુનિયા સાથે દષ્ટિ તો માંડ, જે તો ખરો, મે એને કેટલી સુંદર બનાવી દીધી છે હવે ! તે’ તો એને સ્વર્ગમાંથી એક પથરો ફેંકતા હોય એમ ફેંકી દીધેથી.

‘એમાંથી મે’ એને ધરીને મૂલ્યવાન ઝરેરાત બનાવી દીધી !

‘એની સાથે જે તો ખરો, -તારા દેશને આનંદ-હિલ્લોલ બનવા દે. જે તો ખરો એની થીવી કાચ જેવી ધરિયાળી, સૂર્યના પ્રમદ થઈને કેવી ઝમઝમતી રહી છે ! મે ખુશ થઈને એ તને આપી ય દીધી હોત ! -પણ ના, મારાથી એ નહીં બને -એ મને એટલી ભયી વધાવી છે !’

વાસિલી યુસ્કોવેચ

પહેલી વાત-બીજાઓની સાથે તમારો સબધ કેવા પ્રકારનો છે? તેઓ કોણ છે? દુનિયામાં એક બીજાને મદદ કરવા માટે જ આવ્યો પેદા થયા છીએ. જેમ ગાયનાં મધુને દોરતો સાઠ એમની આગળ ચાલે છે, તેમ બીજાઓને રસ્તા બતાવતાં આગળ ચાલવાને બદલે તમે એમના પર ક્રોધ શા માટે કરો છો? આ સંસારની રચના કેવી રીતે થઈ? ભગવાન એક છે કે નહીં? તાના મોટાને અને મોટા નાનાને મદદ કરે, એટલા માટે જ બધા પેદા થયા છે

બીજી વાત-જેમના ઉપર તમે નારાજ થયા છો તેમના સલાવને તમે શું નથી જણાવતા? એમના ખાન-પાન, આચાર-વિચાર, એમની અવગુણિ એ બધું તો તમે જાણો છો?

ત્રીજી વાત-ખરી રીતે એમણે જે કાંઈ કર્યું એ ઉચિત ધનુ કે અનુચિત? જે ઉચિત ધનુ તો પછી કોષ કરવાનો પ્રયત્ન જ ઊઠતો નથી જે અનુચિત ધનુ તો પણ એટલું તો નહીં જ કે એ લોકોએ જાણીનેઈને ભૂલ કરી હશે તો પણ અનિચ્છાતરક જ કરી હશે. આથી તમે એમના પર દોષ દોરી શકો નહીં ખરી રીતે તો જે કારણથી તેઓ ભૂલ કરવા માટે પ્રેર્યા એ કારણો જ દોષમાત્ર લેવા જોઈએ.

ચોથી વાત-શું તમે ક્યારેય કોઈ પણ જાતની ભૂલ કરી જ નથી? સભવ છે કે તમ કાંઈ ખરાબ કામ ન કર્યું હોય, પણ તમે એવો દાવો નહીં કરી શકો કે તમારા મનનાં ક્યારેય ખરાબ વિચારો પણ ન આવ્યા હોય બીજા લોકો નિન્દા કર્યો એ કરથી, કાયરતાથી કે બીજા કોઈ કારણે તમે તમારા જે ખરાબ વિચાર અમલમાં ન મૂકી શક્યા હો તો એમાં એવી કંઈ મોટી વાત છે?

પાંચમી વાત-તમને ઈ ખબર કે એણે ભૂલ કરી છે? દરેક કામમાં અનેક કારણો હોય છે પૂરી રીતે વિચાર કર્યા વિના આવડે કોઈ કામને જેટલું ખરાબ કેવી રીતે માની શકીએ?

છઠી વાત-જ્યારે ક્રોધના આવેશમાં આવીને તમે સહનથીવતા ગુમાવવા માટે ત્યારે તમે વિચાર

કરો કે માણસનું આયુષ્ય ટૂંકું છે અમુક દિવસો પછી આ દુનિયામાં કોઈ રહેનારું નથી-તમે જ નહીં રહો અને જેના ઉપર તમને ગુસ્સો આવ્યો છે એ જ નહીં રહે.

ક્રોધ કરવો એ ખીર કે વીરતાનું ચિહ્ન નથી. મીઠાશથી બોલવામાં અને સહનશક્તિમાં જ બહાદુરી છે મનને જેટલું સ્થિર રાખ્યો એટલું તમારામાં બળ આવશે ક્રોધને જ કાબૂમાં રાખતો નથી એ કાયર અને નિર્બલ લોક છે એ જરૂર દુખી થાત છે

બીજા ઉપર ક્રોધ કરવો એ જેટલું ખરાબ છે, એટલું જ-કોઈની ખોટોખોટી પ્રથ સા કરવી એ પણ ખરાબ છે

સાતમી વાત-ખરી રીતે બીજાઓના વર્તનથી તમારે દુખી થવું જરૂર નથી એમને વિષે તમે જે કાંઈ વિચાર્યું છે એ વિચારો જ તમને હેરાન કર્યા કર છે આથી એવા વિચારોને મનમાંથી કાઢી નાખવાનો પ્રયત્ન કરો એથી તમને ક્રોધ કરવાની જરૂર નહીં રહે અને બીજાઓનાં કાર્યોના પરિણામથી - દુખ પણ નહીં થાત

આઠમી વાત-જે વસ્તુને તમે દુખજનક માનો છો એવી કેટલું જ વધુ નુકસાન તમને તમારા પોતાના ક્રોધથી થાય છે

નવમી વાત-પ્રેમ એ જ સફળતા છે પ્રેમ અજીવ છે નો એ સાચો લેવ તો જે તમારો પ્રેમ માત્ર દેખાવ પૂરતો જ હોત તો એમાં કોઈ જાતની તાકત હોઈ શકે નહીં.

તમામ હૃદયમાં ક્યારેય પ્રેમની ઊભૂપ ન રહે. જ્યારે જ્યારે તમને તક મળે ત્યારે મીઠી વાણીથી બીજાને સમજાવો, ભલે એ માણસ ગમે તેમજ અપ્રિય કાર્ય કરતો લોક અમળપટમાં પરિણાસ કે કટુતા ન આવી જાય એવો ભામ ન થઈ જાય કે તમે બાપલું કરો છો એવા ખ્યાલથી તમે ઉપદેશ દેવો મા કે લોકો તમારો વખાણ કરે અને એક તરફ બોલાવીને એની સાથે એવી રીતે વાત કરો કે જાણે તમે પોતાના અંતર સાથે વાત કરતા હો

ઉપર જણાવેલી આ નવ વાતો કોઈ દેવતાએ દીધેલાં વરદાન જેવી માનજે. —ગોપાલકૃષ્ણ

સરસ મળનું ભોજન કર્યા પછી ખરેખર હું માનવતાવાદી થઈ જાઉં છું. પોતાનું પેટ ભરીને માનવતાવાદી બનવામાં સગવડતા પણ છે બીજાના ઘેર ભોજન કર્યા પછી તો બહુ જ ઊંચા અને પવિત્ર વિચાર મારા મનને આવે છે. ભુખો હોઉં છું તો ભોજન સિવાયનું ચિંતન આગળ વધતું જ નથી ખરું! એટલું તો નિશ્ચિત છે કે વિચાર પેચી જ પેદા થાય છે તે પછી ભલે એ ખાલી ઘોષ કે ભરેલું! મુખ્ય વાત છે પોતાના પેટને ઓળખવું. નહિ તો ભૂલ થઈ શકે છે.

પરંતુ એ બતાવવું હું જૂલો જાઉં છું કેવા સારા વિચારોનું ચિંતન મારા મનમાં ચાલી રહ્યું હતું મારા એક મિત્રના લગ્નની મિજબાની હતી. મેં એને અભિનંદન આપ્યાં પછી ત્યાં ભોજન થયું જેવું આજકાલ બીજા કોઈનાં ઘેર ભોજનમાં જે સુખ મળે છે તેવું કદાચ નથી મળતું. આઈપીને હું પાછો ફર્યાં મહિનાઓથી અટકેલા ઊંચા વિચારો હવે ઊભટવા લાગ્યાં. મેં વિચાર્યું 'હું' કઈ રીતે દુનિયાનું ભવું કરું? ઈચ્છુ છું બધાં સુખી રહે-નધા પતિપત્ની સુખી રહે, એકબીજાને પરસ્પર વિશ્વાસ અટક રહે-કોઈને ત્રણથી વધુ બાળકો ન હોય!

આના ઊંચા સકંપોમાં દુનિયાં હતો ત્યાં એક સજ્જન માણસ પધાર્યાં જે લેખક નોકરી કરતો એ એવી ગાય છે કે જેને બધાં નાથવા માજતા ઘોષ છે હું સમજી ગયો કે આ સજ્જનને ગાયની એટલે કે માસી જરૂરત પડી છે એમના હાથમાં એક પાકય પુતક હતું કહેવા લાગ્યાં.

'યોડી તકલીફ આપુ છું આમાંથી કમીટ દાસના પટોને જરા અર્થ' સમજવી દવો!

'યુ તમે કોઈ પરીલામા મેસવા માગો છો?' મેં પૂછ્યું.

'જી નહિ મારી વાઈફ બેતી રહી છે' તેઓ

બોલ્યાં.

મેં કહ્યું 'પણ અર્થ તો તમે સમજવા આ મા છો?'

હું સમજી લઈશ પછી ઘેર જઈને મારી પત્નીને સમજાવી દઈશ' એવું કહ્યું.

'તમારી પત્ની જ અહીં આવી કેમ સમજી નથી લેતાં?' મેં કહ્યું.

તે સજ્જન ચૂક થઈ ગયાં. મેં વિચાર્યું કાં એ મને લંપટ અથવા પોતાની પત્નીને કુવળા માને છે એને ડર છે કે કમીટનાં ઘટોસમજાવતાં સમજાવતાં કષ્ટક વિદ્યાપતિનાં પદો સમજાવવા ન લાગુ!

હું બોલ્યો જુઓ, તમે માહિત્યના વિદ્યાર્થી ક્યારેય રહ્યા નથી ત જ સમજાવીશ તેમાંથી ૫૦ ટકા તમારો ધારો રહેશે. ઝેંભાથી તમે તમારી પત્નીને રખ ટકા સમજાવી શકાડો. પાસ થવા માટે ૩૩ ટકા જરૂરી છે એટલે મારા અર્થ' સમજાવતા છતાં પણ તમારી પત્ની ફલ થઈ જશે.'

એ લેડીવાર મૂગા રથા પછી મોલ્યા 'તમે ટીક ક્યો છો એને જ સમજાવવા આવવું જોઈએ.'

કમીટ પર તો તે રાજી થઈ ગયા હું ધોરથી બોલ્યો 'આ પુસ્તકમાં વિદ્યાપતિનાં પદો પણ છે.'

તેઓ સાવધાન હતા તુરંત ઉતાર આપ્યો 'ના, ના, એ ન સમજાવશે એ તો અરવીલ છે.'

હું સમજી ગયો મનમાં કહ્યું 'તું શું કમીટને ભલો માણસ સમજો છે? અરે, જો કોઈ કમીટને સુદમ રીતે ભજી લે તો એ વિદ્યાપતિથી પણ વધારે ખતરનક થઈ શકે છે અને જો તારી પત્ની એ પ્રમાણે સમજી શકી તો તારો ગૂંકન સાર તૂટ્યો જ સમજો!'

મને એક બીજી વાત પણ ઘાટ આવી રહી છે ત્યારે હું એક માસિક બહાર પાડતો હતો એક

દિવસ એક સળગત શોધી કવિતા લઈને મરી પાસે આવ્યા. એ કવિતા તેમણે મને બતાવી મેં 'પૂછ્યું': તમે લખી છો ?'

તેઓ બોલ્યા: 'ના, માયી વાઈફે લખી છે. જરા જોઈ આપો.'

મેં જોવા પછી કહ્યું: 'દીક છે.'

'તો તમારા માસિકમાં છાપી નાખો.' તેઓ બોલ્યા,

'છાપી નહિ થકાય.'

'કેમ ?' એમણે પૂછ્યું.

'શોધી નબળી છે.' મેં કહ્યું.

તેઓ બોલ્યા: 'તો જો આ કાં તમારા નબળાઈ ઘોષ એ મને બતાવી દે. જો સુધારવાનું હશે તે માયી વાઈફને બતાવીશ, એટલે તે સુધારી બેસી.'

'આ કવિતા છે, ગણિત નથી કે સવાલ કરવાની રીત ઉત્તર કાઢી આપું' જે આપ સમજી લો. આને તો જો લખે તે જ સમજી શકે, સમજ્યા ?

તેઓ ફરી ફરીને એ જ આગ્રહ કરવા લાગ્યા

'હું તમારી પત્નીને જ બતાવી શકું' હું બોલ્યો.

'તે કેવી રીતે આવી શકે ?' કંઈક પરેશાન થતાં તે બોલ્યો

'કેમ ?' મેં પૂછ્યું.

'વાત એમ છે કે એ સ્ત્રી માયી જરા .. વાઈફ છે ને..' એમણે ઘોષવાતાં જવાબ આપ્યો.

'એ જરા... માયી વાઈફ છે ને.' સાંભળી

ચકાવાનો હવે મારો વારો આવ્યો. મારા મનને થયું આવા પુરુષો શા માટે પરણતા હશે ? અને આવી સ્ત્રીઓ શા માટે કવિતાઓ લખતી હશે ?

મેં એમને કહ્યું: 'જુઓ ભાઈ, આ કવિતાઓ લઈ જાઓ પતિમતાએને આવી ઝંઝટામાં ન પડવું' જોઈએ.'

પુરુષ જાત ખરેખર મુશ્કેલીમાં પડી ગઈ છે. દરવાજ ખુલ્લા છે, સામે જ એવા ઘણા રસ્તા દેખાય છે, પણ તે પર આગળ વધવું કે કેમ એ તેના માટે કઠિન સવાલ છે. સ્ત્રીઓને આગળ વધારવા માટે ઠોક અંતિ ઉન્સાહી લોકોને ફૂં ઓળખું છું. તે એમની બધી પરેશાની પણ સમજું છું. એટલે તેઓ ઉપર સહાનુભૂતિ પણ રાખું છું. પરંતુ આગળ

વધેલી સ્ત્રીના પતિ કહેવડાવવાનો તેઓ ગૌરવ અનુભવતા નથી કે નથી સ્વસ્થ રહી શકતા !

ક્યારેક એવા માણસોની સાથે થતી વાત-ચીતમાં રોંગોને જો ખરા અર્થમાં સ્ત્રી સ્વતંત્રતાની વાત કરું છું તો તેઓ 'હા'માં હા બેળવે છે. પણ અંદરથી નારાજ જ ઘોષ છે.

એક સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમનો વાર્ષિકોત્સવ હતો. ત્યાં હું ગયો હતો. સંગીત, નાટકો થયાં. એ પછી સંસ્થાના લોકોનો સાથે શા પીની વખતે મેં પૂછ્યું: 'વર્ષમાં કેટલા નાટ્યો બજાવે છે ?'

'વધુ નથી બજાવી શકતા, વાત એમ છે, કે સ્ત્રી પાત્ર બજાવવાને માટે સ્ત્રીઓ મળવી બહુ મુશ્કેલ બને છે.'

'તમે તમારી પત્નીને સ્ટેજ પર લઈ આવોને ?' મેં કહ્યું 'જો નાટકમાં તમારા લોકોની પત્નીઓ કામ કરવા શામેલ તો બીજી પણ સ્ત્રીઓ આવશે. તમારામાંથી કોની પત્નીઓ સ્ટેજ પર આવે છે ?'

'કોઈની નહિ' એકે કહ્યું.

'આપણી મુશ્કેલી જ આ છે કે આપણે ઘરમાં બીજાઓની પત્નીની રીતે જોષ કરતા ફરીએ છીએ. બીજાઓની પત્ની સ્ટેજ પર આવે, આપણી નહિ, બીજાઓની સ્ત્રી નથી આવતી તો આપણે કહીએ છીએ કે તેઓ ઊતરતી કક્ષાના છે. તે હું આપણે પણ એજ વર્ગના નથી ?'

માયી સ્પષ્ટ વાતથી તે લોકો નારાજ થયા ઉપર ઉપરથી જરૂર એમ કહ્યું કે 'તમે બિલકુલ સાચુ કહો છો' પણ એમની આંખો કહી રહી હતી: 'તે કેમ આવી શકે ? તે તો જરા... વાઈફ છે ને !'

વાત ક્યાંથી ક્યાં પહોંચી ગઈ ને હવે બંધ પણ નથી કરી શકાતી. બધા દોષ પેશા કબીરના પદો સમજાવાવાયાનો છે. એણે આવીને મારા મનને બંધ-કાંવી દીધું.

મને વાગે છે કે આ બધી ચૂંચવણો સાથે મારે થું મનવબ ? અને-અને એને સમજાવવી થું સહેલ છે ? બહુશ્યા લોહો એ મામલાઓને સમજવામાં આખી જિંદગી જુજરી દીધી તો પણ નથી સમજી શક્યા. તો પછી વળી માયી શી વિસાન ?

પ્રાર્થના પુરી થઈ શિવક બાઈ-બહેનો વિખેરાઈ, પોતપોતાના વર્ત્તમાં ચાલ્યા ત્યાં કાર્ત્તવ્યમાં પોતાનું સત્તાસ્થાન યોભાવવા હજી તે આચાર્ય ગી પ્રવેશે છે, ત્યાં 'મે આઈ કમ ઈન સર !' ના સ્વરે તેમના કામ ચમકાવ અનાયાસ, 'સ' પ્રત્યુત્તર વાજતા કાનની ચમક દષ્ટિ દ્વારા વ્યક્ત થયા વચ્ચે ન રહી શેકનેર એક પુસ્તક કાર્ત્તવ્યમાં પ્રવેશ્યો, રૂપિયા એક વીસની નોટ સાથે પીન કરેલી ચીટી ટેબલ પર મૂકી તેમા લખ્યું 'નુ : "ઈન્ડિયન"ના સાબાર પરત ! "મારે એ ન જીએ !' આચાર્ય સરોષ તાડુકયા "બાચી પાડા છે" કહી યુવાન ચા પો ગરો. અત્યાર સુધી મહામહેનતે શેકી સખેલો શ્વાસ નિ શ્વાસ રૂપે છોડતા આટનુ નક્કુ અદા કર્યોનો પરમ સતોષ થયો ત્યાં બીજી બાજુ આચાર્ય પોતાના ખુરચીના આચરણની વિમાસણમાં વિચારી રહ્યા "હિ ઈશ્વર, નું પણ કેવા દા'ડા દેખાઈ રહ્યો છે ! વિદ્વાનોએ સાચુ જ કહ્યું છે ને કે 'પુનત્તુ શિખાત્ પતાજ્યેત્ ' પણ ના, ના એ ક્યાં મારો પુત્ર કે શિષ્ય હતો ? કે પછી તેના શુરુ થવાની ચોખ્ખતા મારામાં નહોતી ! તેનું કુલ્ય મનકરે વાતવિચારી રહ્યું. હું શુ વિચારૂ છું ! ના, ના ઉચ્ચ બન્ન કહી નો ! આ તે કાઈ એની ચીત છે ? હવે પાડા આવે ત્યારે તેની વાત શું આજે ઈન્ડિયનના પેસા પાછા વાળવા આવ્યો તે કાલે જરૂર ઘડિશાળના પેસા પાછા વાળવા આવશે ત્યાર કહીશ કે મને તારા પેસા ની જરૂર નથી તે શેની જરૂર છે એ પૂછશે ? તે ? હું શો ઉત્તર દઈશ ? "સત્તા કીર્તિ-કર્તન ?" ના ના કીર્તિની કોને પરી છે ! ક્યા જીવતા માણસને તે વરી છે ? Fame is a food that dead men eat હા ! ગાંધીને વરી હતી પણ, ક્યાં ગાંધી ને ક્યાં હું ? -ઉપરથી પાણીના બે ટીપાં પડ્યાં ફાગમ્તા-ના ગાંધીજી રડી રહ્યા હતા સપશ્ચાનાપ મનોમન બોલ્યા, 'ગાંધીજીની સાથે હું મારી સરખામણી ક્યા કરી બેઠો ?' એ તે ફરીર હતો, જ્યારે હું તે કેવળ સત્તાની ફીકર કરનારો !"

કદાચ એ મને પૂછે કે, 'પ્રેમની ?-તો ?" પ્રેમ ? હા ..હા હા ! એ હસી પડ્યો ! પ્રેમ ક્યાં છે ? પ્રેમ તે ત્યાજ માગે, શુ મે તેના માટે ઓછો ત્યાજ કર્યો છે ? ત્યાજ કર્યો, પણ તેનો ઉદ્દેશ ? મોટો પ્રશ્ન 'શરીરને હયમચાવી ગયો ઉદ્દેશ શુ હોય ? તેને ઉપયોગી થવાનો 'લાઈન' ઉપર ચડાવવાનો મારા કુટુંબનો એક સભવ કરવાનો ' શુ' ખરેખર મારો ઉદ્દેશ એ જ હતો ? પ્રશ્નાર્થેએ પરપરા સજ્જ-જ્યો ઉત્તર મેળવવા તેઓ પોતાના મનનું વિશ્વેપલ્ય એક માનસદાઓની અદાએ કરી રહ્યા -કરવુ પડે તેમ હતું -એ યુવાનને આચાર્ય ઈક બાળપણથી ઓળખતા એટલુ જ નહી પણ તેના વિષે અનેક આશા, આકાંક્ષા અને મનોકામના સેવેલી એ યુવાન ભણે, ગણે, આગળ વધે અને પોતાની જ્યેમ તેનું નામ શેકન કરે, એમ એમની અભિવાધા હતી, પણ.... અહમ્ને કોઈ જીતી શક્યુ છે ?

એક તોફાન આવ્યુ, તેમાં પેલા યુવકનું જીવન નાવ સપડ્યુ, ડગમગ્યુ, પણ ડૂબ્યુ નહી-શા માટે ? એને બચાવનાર પેલા આચાર્ય હતા તેની પ્રેરણાએ તેનામા નવયુગનુ ચેતન રેડાયુ. ભણેલ-ગણેલ યુવક શાળાના ઉબરે આવી રહ્યો આચાર્ય સસ્મિત તેને આવકર્તા તેની પીઠ શાખડતાં બોલ્યા, " સરસ ! હવે શુ વિચાર છે ! "

' બી ઈટી થવુ છે ' યુવકે પોતાની મહ ત્તાકાશા વર્ણવી

" બી ઈટી ? " આચાર્ય પૂછ્યુ " એ તે બહુ અધુ ! "

" કોના માટે ? " પ્રશ્ન આવી પડ્યો.

" ઓહ, સમજ્યો " વાત ગગતાં આચાર્ય બો યા, " તેા કસો કમ્મર ! "

યુવક ચાલ્યો ગયો
બી ઈટી થઈ આવ્યો,
" અ દર આવુ ? " -એજ મૂકુ સ્વરની ઘ ટી રમ્પી

‘બુદ્ધીથી’ વિનયથી આવાઈ પ્રમુક્ત વાળતા બોલ્યા,

“બોલો, શું કામ છે?”

“નોકરી કરવી છે!” મુવકે અંબીરતા પૂર્વક દરબારત મૂકી.

“બોલો, કમારની આવસો?”

“મગ, આજથી, અત્યારથી જ... કોડો તો વપાણીથી જ.”

“જેસો” સત્તાની ટકોરી રમૂકી પૂન દાખવ થયો, મુવકને દશમા ધોરણ તરફ લઈ જતાં મોઢાં, “અમીજનો અવર છે.”

અવર થઈ થયો, પૂરો થયો, ફરી થઈ થઈને ફરી પૂરો થયો ત્યાં બરાબર પાંચ વર્ષનો ગામો વીતી ગયો.

*

બરાબર અગિયારને ટકોરે પેલો મુવક પ્રવેશ્યો ત્યાં પૂને મુખ સમાચાર આપ્યા ‘લાલેન, બોલાવે છે’

‘મને?’ પેલા મુવકે સાચાઈ પૂછ્યું મુવક કાર્યાલયમાં પ્રવેશ્યો

“તમે શું ભણાવો છો?” સત્તા બોલી, મુરશી મુજબ

“અમીજ” મુવકે પ્રત્યુત્તર આપ્યો

“શું ધૂળ અગ્રજી! પરતી મુજબ બી”

‘કેટલાં વર્ષો કામ કરો છો?’

“પાંચ વર્ષથી.”

“પાણીમાં ગયા, જવ”

પેલા મુવકે કંઈ ન મમલગ્યો. કેટલાક વિલા થીંચે કરેલી ફરિયાદ ઉપરથી મુવાન સિમકને પાણીયું મળ્યું અધકચરા અમેજ સિક્ષણને ભોગ પેલા મુવક બન્ને મુવાન સિક્કક શરમનો મારો નત્ મરતકે બીથી કંઈ વિચારે તે પહેલાં આ તાડૂમી, “રોયારી કચેને આવતા હો તો? ફરિયાદ લેતી આવે?” છેવટનું વક્ષ સાંભળી પેલા મુવકે ચાલવા માડ્યું. ત્યાં તેના કાને શબ્દો પડ્યા, “આજથી તમને છૂટા કરવામાં આવે છે”

—પેલા મુવકે આંધુ ન સાચી શક્યો કારણ કે

કેા અને બેકારીની અમીએ તેની કપારની વગથ બનાવી દીધી હતી

*

જીવનની વારતવિકંતામાં અપહાસો-કૂટાનો મુવાન સિમક ત્યાંથી નાલ્લો ગયો, કારણ કે તેના માથે ભારનું ભાવિ ઘડવાની જવાબદારી ટોળાઈ ચૂકી હતી તેમાંથી ઉઠેલા છંટા એ આ મુવાન સિક્કકના ભવ્ય ભાવે નિલક કોતર્યું. અમીન બનેલા હંપ, મને નેને ઘરે જીવવા ન દીધા પરિણામે પોતાના સ્વ ભાવથી કટાળીને પ્રકૃતિને પ્રભાવ લેવા તાગર કિનારે ગયો સાગરની વિશાળતાએ તેને નવી દૃષ્ટિ અને નવી મુદ્દિ બનાવ કાઠે અપહાસો-કૂટાના મોજમાં તેણે પોતાના જીવનનું સામ્ય જોયું

ધરે જઈને વર્તમાનપત્રો ગ્રિયલાયા, બે-ત્રણ જાહેરખબરો ઉપર આંખ કરતાં પાંચ ઘાન અગ્રજીઓ ઘસડી કાઢી. ‘ઈ-ટરવ્યુ’માં પગદબી થઈ ગઈ તેમા લગભગ અઠવાડિયું વીત્યું પણ એ અઠવાડિયે તેના મનનું જે વિચલેપણ હતું. તે અગ્રેડપાનું જેમ કાવન તાપથી તેમ માનવીનું મન કુખરૂપી તાપથી જ મુક, સાંવિક અને નિમજ બને છે તેની અનુ ભૂતિ કરી

નવું જીવન શરૂ થયું તેમાં નવચેતન રેડાયું બૌદ્ધિક વાતાવરણની ભી સમાંથી છટકી આધ્યાત્મિક વાતાવરણના પ્રવેશ તેની સ્વપ્નદૃષ્ટિ ફેરવી નાખી અમી આનંદ, શાંતિ, પરિવ્રતા અને સતોષ ધરા

—દિવમ, મામ, વર્ષ અને દાયકાઓ વીંચા થવીર, સાથે મન-લંકણના વિકાસે નૈતિકતા અને ચારિત્ર આપ્યાં સુખચેતન-આનંદપ્રયોગમાં સમય પમાર થવા લાગે છેને કે સુખમાં સી કોઈ વાદ આવે

જે ઈન્ડીપેન્ડેન્સ પ્રતાપે તે આટલું ભવ્યો ગણ્યો અને સુખી-સમૃદ્ધ થયો તેને કેમ ભુલાવ?

બગાવણમાં-પાંચ વર્ષની વડે ઈન્ડીપેન્ડેન્સ લેવા માટે આપેલા રૂપિયા એકવીસ મામાને પાછા વાળી ભાણેજ સસારનું વિષ ઘોળીને થી ગયો.

ફેણુઆરી અ કનું ય ધાણુ કરીને ત્રણેક ઠા યે
વીષમીસદીના પ્રથમ બે લઠકામાં લખાયેલા અહી
આપા ઠ

પ્રથમ કાવ્ય ગઝલના ઢાળમાં લખ એણુ છે
પહેલા વિશ્વ યુદ્ધમાં સ્થિતન વિજયી બન્યુ તે સમયનું
૧૯૧૯ નું છે સ્વ ધૂમકેતુના મોટાભાઈ રામજીભાઈ
કાઠિયાવાડના નાના ગામની તાલુકા સુકલમ તે
સમયે મહેતાજી હતા નિશાળના વિદ્યાર્થીઓને
હાકામમાં સ્થિતન વિજયી બન્યું તેની વધાર્થી આપવા
નાનાભાઈ ‘ધૂમકેતુ’ને કાવ્ય બેટી આપવાનું કહેણુ.
‘ધૂમકેતુ’ બણે થીક કવિ કેમ ન ઠાય, જે રીતે
થોડાક કલાકે માં આ કાવ્ય લખી નખિણુ. ખીણુ
કાવ્ય તુક તુક કપાજેની કાપખીઓમા મળી આવ્યુ
છે તે ‘ધૂમકેતુ’નું પ્રથમ સ્થાન-પુત્રી સધ્યાનું
નાનપણમા જ અવસાન થયેલું ત્યારે જે વિરહ
વેદના અનુભવેની તેની થે ઠીક આખી કરાવી ગય
છે કલાકારના મનોમ ધનમાંથી જ જન્મના ઉત્કૃષ્ટ
સર્જનો જન્મ્યા છે જે સનાતન સત્યને તપાસીએ
તો ‘ધૂમકેતુ’ની વિશ્વખ્યાતિ પામી ચૂકેની વાત
‘પાસ્ટ ઝોદિષ’ જેનું અંગ્રેજી ભાષાંતર ‘The
Letter’ નામે પ્રગટ થયું છે તેમા અની ઠોસાને
પુત્રી મરિયમ પ્રયેનેા પ્રેમ એ લેખકના ઇવનની
જ અનુમતિ છે તેમ લાગ્યા વગર રહેતું નથી
ત્રીણુ કાવ્ય ૧૯૧૫-૧૬ના સમયમાં બહાઉદ્દીન
કેલેમ-જૂનાગઢ હતા ત્યારે કેસીબના વિષય
જનમમાં મિત્રને લખેલું છે મિત્ર-પ્રેમ-સાચો
મિત્ર પ્રેમ-હૃદયની લાગણીને વાચા આપતુ હોય
તેમ આ કા નું પરિચીધન કરતાં અનુભવ થાય છે

(1)

ઉઃ છે વાવગ આજે વિજય મિટીયાના કાલે
ધ્વનિ અનિ તોપના ગાલે બધુ છે વનથી યલે
વિવિ વાજત્રના સૂરથી મધુર ભાવો મૃદુરવથી
બર નભ ધર્મના પૂરની લલિત ક વાનુપૂર સ્વરથી

છુત્રી સડુ કેદી ભ ધનથી, મળી ભેટી સલોદારથી
વે હર્ષે પરસ્પરથી છુટ્યા આજે સ્થિતીય જ્યથી
મિટીયનું વીર્ધ સ્થળ સ્થળમાં, પ્રકાગ્યુ થાતિ સડુ જગમાં
ધરાવ્યા યત્રને રણમાં હટાવ્યા હુટ કૃત્યોમાં
સ્થિતીયાના રાક્ષસી બનનું વલણ હ મેલ ન્યાયીનું
સલન ના તેથી કરવાનું દમન કો પક્ષ રનેલીનું
નીતિના એ અમરપ ને, ધરી ક ઠામ નર વધે
દીધી આધુતિ નિજ જનને, અતિ હર્ષથી ઠોમીને ।
જ્યતના સર્વ ઈનિલામે નવાન આ સત્ય જેઠાથે
તથા તિતકમત માટ, સદા હટાન આ રહેયે
પૂરપતાં સર્વબલ સાથે વિજયમાગ લઈ ધાયે
ધર છે હિંદ નિજનાથે પુરણભક્તિ અને આરી ।
વિજયના ભવ યાનમાં પુર છે હિંદ સૂર સૂરમાં
જળજો પાક રમ સ્થનમાં સદાની ભક્તિ મોનીમાં ।

(૨)

છેલ્લી મલામ ।

(ધૂમકેતુએ કેલેજ જીવનમાં મિત્રને લખેલ
એક અપ્રગટ પત્રમાંથી)
મળો મીઠા, પલ્લ અરર, ચાર કે પાંચ ઠિ નો,
ત્રીયા આવી બસ અટકુ ઠાનો તાર નુપો ।

*

છે લી સવામ હ તે તવ રાખજે ને
ક્યાંક લાવી સ્મૃતિમાં મમ નામ લેને ।
ક્યારક જ સુલેહ સાથ કયા થલાવી
આની મુને ધરીય આમુ જરાક લાવી ।
હેલ્લી સ્વયમ! સ્મરજે ધરે જે વિનાબી
આનદમાં ગભીર પર્વતને નિલાબી
ન ત્હાંગે સાથ કરતા કઈ વાત રાત
ચાલી જતી પૂરી થવી નહિ તેવ વાત
જા પ્રણામ ધરજે દિન વાત આવી
ત્હાંથી જ સાથ ફરતો તુજ સગ થોધી ।
થાયે ન થાય કદી જે મનનુ ધવે તે
મ્હારૂ ન નામ ભૂખજે દીન ન્હાનુ તુ હા ।

ધૂમકેતુએ કાલેજ દિવસો દરમિયાન ૧૮૧૫-૧૬
માં મિત્રને લખેલ એક પત્રમાંથી
(૩)

બહાવી દુહિતા ! વિરલભવમાં ભાવિએ અ લખેનું !
'તાર ડસવુ રમવુ - ૩' વિશ્વથી છેક ન-૩ !

બહાવી તનુયા મધીનહૃદયો વિશ્વમાં છે રમેલાં !
તેમાં તારા ઉચ્ચહૃદયને ડાઘ લાગે રખે ના !
બહાવી પુત્રી વિશુદ્ધ ચર્ચને વિશ્વથી ન્યારી રહેલે

લાગે તારા વિશુદ્ધ દિલને કંઈ તું ચેતલે યો !
પુત્રી બહાવી કમલવત્ વર્ષ વિશ્વમાં જ રહે તે
ધયો હ આ જનક તારા માની લેશે હૃદયમાં

તારી લગની રહેલે ન્યારી પુત્રી સધ્વાકુમારી !
'વિદ્યારીની અમરઆશ્રા સિદ્ધ પુત્રી કર તું
(વિદ્યારી એ ધૂમકેતુનું કવિતામાં વપરાએલું
ઉપનામ છે)

*

ઉદયમનું ઓજસ

એક નાનો બાળક સ્વસ્તનું પુસ્તક લખને વાંચવા ભેગા હતા. પણ દિલ ચાટતું નહોતું
બાકરબુના રૂપો ગોખતા તેને કંઈ જો આવતો તેથી તે તો માન જમીનમાંથી નીકળીને એક ઉપર એક
માટીના કણો ગોઠવતી ઉધઈને જ જોવા કરતા

હવાર થયું નિશાળે મરો શિક્ષકે તને ઊભો કરીને રૂપો પૂછવા પણ ન આવડ્યાં

કેમ બાઈ ! કાલે તા મે તને કહ્યું હતું કે બરાબર તોયાર કરી લાવજો ને આજે એમજ
પાઠો આવ્યો ? શિક્ષકે તેને કહ્યું

“સાહેબ ! હું આખી રાત જાગ્યો હતો

તો તારું ધ્યાન ખીજે કર્યાં હશે ’ શિક્ષકે કહ્યું બાળક જૂદું બેલવાનું જાણતા જ ન હતો

‘હા સાહેબ ! જમીનમાંથી નીકળી માટીનો રાફડો બનાવતી ઉધઈને હું જોઈ રહ્યો ?
બાળકે જવાબ કહ્યું

જો બાઈ ! જોને અક્કન નથી એવી ઉધઈ સતત મહેનત કરી ચોતાનું ધર બનાવી શાલી
હોય તો તું સમજી બાળક છે મહેનત કરે ને ધ્યાન દઈને યાદ તોયાર કર તો તને યાદ કેમ ન આવડે ?
એકામતાથી કરેલી જ્વલમહેનત કૃષ્ણ વાર રહેતી નથી

શિમકના શબ્દો બાળકના હૃદય ચોષરવા નીકળી ગયા બળકે તનયનયો મહેનત કરવા માંડી
ને આગળ જતા સ્વસ્તનો મોટા પડિત બની ગયો આ બાળક તે બધા માણ રાષ્ટ્રપતિ ડો રાધાકૃષ્ણન

આયુર્વેદ અને એલોપથી-

જે ઔષધીય વિજ્ઞાનનો સમન્વય શક્ય છે ખરો ?

લેખક - ડૉ. મહેન્દ્ર એમ. ભોપી

ઔષધોના કાર્ષની યકાસણી અર્થે અમુક પ્રકારના પ્રાણીઓ પર વિદેશમાં અખતરા કરીને પછી જ મનવ જાત માટે ઔષધો ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે પરંતુ આપણા દેશમાં તે વિવિધ ઔષધીય વિજ્ઞાનને સર્વાંતર અભ્યાસક્રમમાં ગોઠવી દેશના યુવાનો પર અખતરો કરવામાં આયો છે અને તે જ ક્રમમાં આપણું યુગભૂતુ આયુર્વેદ અને એલોપથીના સમન્વય કરતા મિશ્ર અભ્યાસક્રમો અલગ અલગ પ્રતિમાં કરાયા અને કોર્સમાં તે તે વખતના પ્રધાનોના મત મુજબ ફેરફાર કરવામાં આવેલ પરંતુ આ કોર્સનું ભાવિ, તેમાં જોતી યુવા પિ-નું ભાવિ તે વિષે કોઈએ ઠરાવ ન કરી. પરીણામે અસતુષ્ટ એવા આ મિશ્ર તખીમોએ આદિસને મલાના મુજરાતમાં આ મિશ્ર કોર્સ કાયમ માટે ગયો છે અને મિશ્ર તખીમોનું શુદ્ધિકરણ કરવા વિભિઓ યથ. હાલ પરંતુ આ પ્રકરણ મુજરાતમાં અસ્ત યથું છે આ લેખ પાછળનો આશય તે છે કે મિશ્ર વિજ્ઞાન શક્ય છે ખર ? અને જો હોય તો તેને વધુ લોક-ભોગ્ય કેમ કરવું ?

આયુર્વેદના મહાન સર્જક શ્રી સુશ્રુતે પણ કરેલું છે કે આરોગ્યને ઉપરકારક દરેક વસ્તુ મહત્ત્વ કરવી આમ સુશ્રુત ખૂબ જ વિચક્ષુષ અને ક્રાંતિકારી (Foreward) હતા તેમના જ નામાં કે જ્યારે આજ મને છે તેટલી સુવિધાઓ, યજ્ઞમઝીઓ ન હતી ત્યારે પણ તેમણે વિવિધ રોગોનું લક્ષણાત્મક વર્ણન કરેલ છે જે આજે પણ હૂંહ મળતું આવે છે જે તેમની સિદ્ધિઓ જતાવે છે આગાંધી ઘણુ ચક્રણ કરી શકાય છે આમ આયુર્વેદના મહાન દષ્ટાઓએ આપેલ વર્ણનો વૈજ્ઞાનિક તો છે જ પરંતુ તે લોકો પાસે યજ્ઞમઝીના અસ્તિત્વે તે વિજ્ઞાન અધુર રહ્યું હશે તે પછી ભારતમ યુસ્ની મોનું રાજતત્ર આલ્યું તે બાદ વિદેશીઓની શુભ. શ્રીમાં દેશ આવી પડ્યો પરીણામે વિજ્ઞાન ક્ષેત્ર

આપણે વિકાસ અટક્યો અને આપણું વિજ્ઞાન પણ પુરાણની પોથી બની ગયું

આધુનિક વિજ્ઞાનની ચડતી શરૂ થઈ અને માનવ કે જે શુદ્ધિજીવી પ્રાણી છે તેણે અનેક અખતરાઓ દ્વારા આધુનિક વિજ્ઞાનનું સર્જન કર્યું. માનવીની શુદ્ધિમાથી વિરાટ સર્જઈ રહી છે આજે જેમ વાહનના જુદા જુદા ભાગો જાદવી શકાય છે તેવી જ રીતે હૃદય, મૂગપીડ વિ બદલાવવાના પ્રયોગો થાય છે. અરે ! કલાય કાયની નળામાં ઔષધો દ્વારા જીવન નિર્મૂલ કરવાનું શક્ય અને તો પણ ના ન કહેવાય લાખો મહલ પર અવકાશ સફર કરી અદ્ય લોક કે જે કવિઓની કલ્પિત માનસ ભૂમિ હતી તેના પર એ પગો માનવી પદારોપણ કરી આગ્યા છે-ખરે મશીન માનવ જનાવી તેને કાર્ષિત રાખવામાં પણ આવે છે-આ માનવીની શુદ્ધિની સૂઝ છે. આમથી શું નવું સર્જન શક્ય નથી તે જ આશ્ચર્ય છે.

આમ આધુનિક વિજ્ઞાનની ચડતી કયામાં આયુર્વેદ ભૂલાયું હતાં વશપર પરાગન યાનના દાન મુજબ ઘણાંયે ખ્યાનનામ દેશી વૈદો આપણા દેશમાં વસા હતા અને છે પરંતુ વહુકશુદ્ધિ જેવા વેપારી જેવો આપણો દેશ છે દેશી અનેક નસખાઓ આવા ભણુકારોની સથે જ અસ્ત પડ્યા અને ફક્ત પુસ્તકોયુ યાન રહી ગયું છે આ પણ આપણી પડતી માટે જવાબદાર છે

આ એ વિજ્ઞાન કે જેમાં એક તેની રોચ પર છે અને ધીનુ કે જેમાં ઘણુ જ સરોધન છપાયેનું છે તેનો સમન્વય કેમ કરવો આ વિષય તો તેના વિચારો ચર્ચાને નિર્ણય કરી જ શકે પણ મારી દષ્ટિએ તો આધુનિક વિજ્ઞાનના યજ્ઞમઝીઓનો પુર્ણ લાભ લઈ રોગનું નિદાન કરી જ લેવું જોઈએ અને આયુર્વેદના દ્રવ્યશુષ્ક શાસ્ત્ર

(ફાર્મોસોપીયા) નો સ પૂર્ણ અભ્યાસ કરી તે તે વનસ્પતિ ખનીજ તથા ગ્રામીણ દ્રવ્યોનું આધુની કરણ કરી તેનો સર્વાંગ ઉપયોગ કરવામાં પીછેહઠ ન જ કરવી જોઈએ અને આપણા જ દેશમાં આ સ શોધન અર્થે આખા આવતા યુવાનોને યોગ્ય વળતર આપી તેમનામાં ચેતન આપણુ જોઈએ જાવા સમકક્ષ દ્રવ્યોમાંથી ઔષધો બનાવી જે તેનું યોગ્ય વેચાણ થાય તે જરૂર લાભદાયી નીવડે તદ્દપર ન દેશી દવા બનાવતી ફાર્માસીઓને પણ યોગ્ય કાયદાઓ દ્વારા દવાના મિશ્રણ માળતરમાં સચેત કરવા જોઈએ અને ગમે તેમ ઔષધો બનાવતી કંપનીઓ પર કાયદેસર કામ કરવું જોઈએ યોગ્ય ઔષધો સરકારી હે રિપટમે વિ માં 'અ ઉટડોર' તથા 'ઈન્ડોર' હર્દોએને આપવા જોઈએ કૃત પુર્વજોએ લખ્યું છે માટે તેમ જ તવી જૂની પ્રવાસીકાગત ધરેડાથી આપણા વિદ્યાનને કાંટવું જોઈએ અને આધુનિક સ ક્રાંતિકાળમાં વિગાનને પણ અવનવા પ્રયોગો દ્વારા નધીનતમ બનાવી આપણી વનસ્પતિઓનો યોગ્ય ઉપકારક ઉપયોગ કરીને મનુ ર જાતિને ઉપ યોગી ઘઈ શકારી કોઈ પણ વિનને રાજકીય ર રે નર મતા તેની ઉપયોગીતાને વિશેષ લક્ષમાં લઈ તેની ઉચ્ચે દૂર કરવા પ્રયોગો કરવા જોઈએ તેમાં

યે ઔષધ વિજ્ઞાન તો માનવ જાતના કલ્યાણ અર્થે રચ વું છે કોઈ રાજકીય નેતાના તખતા માટે નથી. કમનસીબે આને આપણા દેશના નેતાઓ તેમને સમજ ન પડે તે । વિષયમાં પણ ભાષણો આપે છે પરીણુએ વિગાનના જગતમાં તેની હાંસી ઘવા પૂરતો સભવ છે અને તેથી જ આપણુ અ યુવેદ અ ને પાછળ પડી ગયુ । તેને જાહેરી યોગ્ય સ શોધન-કાર્યને તેનું કાર્થ સેવાય તે જરૂર પ્રગતિ સાધી શકાય ભારતીય ઔષધીઓ આને હૃદય રે ગર્માં 'દાઈબલડ પ્રેસર' માટે વપરાય છે તેની જ રીતે 'લીવર' ના દર્દો માટે પશુ દેશી ઔષધોએ કારજત નીવડતાં તે વિદેશમાં પણ વપરાવા લાગી છે આ આપણું સદ્-ભાગ્ય છે હવે તાજેતરમાં જ હૃદયોગ માટે એક ખીણ ઔષધી દેશી વિજ્ઞાનમાં મળી આવતા તેનું ઉપ દન એક જર્મન કંપનીના સકારથી ડુક સમ વર્માં શરૂ થશે તે જો વિદ્યાને પાંગરવા દેવા માટે જે આના પ્રયોગાત્મક પદ્મલોએ લેવાય તે જરૂર મિશ્ર પદ્ધતિ લાગદાયી નીવડશે મારી દષ્ટિએ તો પદ્ધતિ કદી મિશ્ર હોતી જ નથી જે દર્દ મટાડ વામાં ઉપયોગી નીવડે તે જ ઔષધી અને આ વલણ જે અપનાવાય તે આધુવેદ પણ તેની પ્રર તિના સોપાન ચડશે જ તે નિ લક છે

દીવાદાડી યનવા માટે .

જેલ જીવનની હાકારી તલેગ લાવક બનાવવા માટે મોતીલ લજી નેહડુ સખત ર્ત્તે પર સવાની રેવ પાડી રવા છતા

સ્વર ભાષણે પૂછ્યુ "આ શુ કરી રવા છા ?"

મે તીલાનજી હસ્તાં હસ્તાં ક ?

'જેલ જનાગઓના મારે નેતા જનવાનુ છે તેા નેતા બનનારે પ્રથમ પોતાની જાતનુ નેત્ર વ કરવુ જોઈએ ને ? તેની શેરુટિસ કરી રલો ધ '

પ્રકાશ પાથરવા ઇચ્છનારે પ્રથમ પોતાના દિલ્લજ દીવો પેટાવવો જોઈએ ને ।

સેવાગ્રામ, ૧૯૪૪, બાપુનો મૌનદિવસ.

સાંજે બાપુએ એક સ્ત્રી અને એક પુત્ર કાર્યકર્તાને વાત કરવાનો સમય આપ્યો હતો. વાતો નિર્વિધને પૂરી કરવા તેમણે આશ્રમની પાછળની કેડી પર ફરવાનું પસંદ કર્યું. બંને મુલાકાતીઓ અને બીજા બેત્રણ માણસો સાથે હતા.

બાપુએ સ્ત્રીના ખભે હાથ મૂક્યો અને વાતો સામગતા સામબતા ચાલતા લાગ્યા એક જગ્યાએ કેડી સાકડી હતી બંને બાજુ કાટાની વાડ હતી વાત કરનાર સ્ત્રી અત્યંત નિષ્વાસન, વળી દલિયુ ભારતીય, તેથી પગમાં ચપલ ન હોવાનું વધુ સ્વભાવિક બાપુ કેડીની વચ્ચે ચાલી રહ્યા હતા એમને કટ આપવાનું સ્ત્રીને ન ગમ્યું. તે પોતે કાટા પગે કાટા પર ચાલવા લાગી, પરંતુ કાટા દવા ખાય એવા ન હતા બે-ચાર કગણા ચલી ત્યાં પગમાં એટલા બધા કાટા પેસી ગયા કે લગગયા વચર ચાલવું અશક્ય થઈ ગયું. બાપુનું એ તરફ ધ્યાન ગયું તેઓ ચૂપચાપ કાટા પર ચાલવા લાગ્યા અને સ્ત્રીને ડેડી પર ચાલવા દીધી

સાથેની એક બહેને કહ્યું. “બાપુ આપ કાટા પર ચલી રહ્યા છો!” બાપુએ ચૂપચાપ પોતાની આંગળાથી પેલી સ્ત્રીના પગ તરફ નિર્દેશ કર્યો, પગ પોતાના પગ તરફ ધ્યાન બેઠું અર્થ એ હતો કે એ બહેને ચપલ નથી પહેલાં તેથી પગમાં કાટા લાગે છે અને મેં ચપલ પહેલાં છે. પછી ફરતુ ચલુ રહ્યું બાપુએ મૌન જાળવી જાંબી વાગ સાંલણી અને આ પ્રસંગની કેટલુ બધુ કહી દીધું ।

*

ઈ સ ૧૯૪૪ના અત સમનની વાત છે બાપુ કઈક અવસ્થે હતા તેથી આરામ મળે તે હેતુથી વર્ષા આવી શ્રીમ-નારાયણજીને ઘરે ઉતર્યા હતા નિષ્કામનુસાર રોજ સવાર-સાંજ ત્યાં જ પ્રાર્થના થતી

હતી કડીના દિવસો હોવા છતાં પણ સવારની પ્રાર્થનામાં લગભગ સાડાચાર વાગે પચ સથી સો માણસો ભેગા થઈ જતા હતા પાસેના મહિલા આશ્રમના વિદ્યાર્થીઓ અને દિલક-વિક્ષિપાઓ તો તેમાં હે વ જ.

એક દિવસ પ-૬ માહલ દૂર વિનોબાજીના પોનાર આશ્રમથી શ્રી વલ્લભસ્વામીના આવવાની રાહ જોવાતી હતી. પ્રાર્થના પરામર તાડા ચારે થર થવાની હતી ફક્ત બે-ત્રણ મિનિટ બાકી હતી. બાપુ પ્રાર્થનાના સ્થાન પ-૭ કચારના એસી ગયા હતા, પરંતુ તેઓ વલ્લભસ્વામીની રાહ જોતા હતા કોઈએ કહ્યું : ‘તેઓ આવતા દેખાતા નથી. પ્રાર્થના થર કરીએ તો કેમ ?’

બાપુએ કહ્યું. ‘ના, એમણે આવવાનો વાયદો કર્યો છે. આજ તેઓ જ ગીતાપાઠ કરવાના છે હજી બે-ત્રણ મિનિટ બાકી છે તેઓ જરૂર આવશે તેમની રાહ જોવી જ જોઈએ.

સમય આગળ ગયો અરધી મિનિટ બાકી રહી, પરંતુ બાપુએ હજી પણ પ્રાર્થના શરૂ કરવાની અચા ન આપી એ જ સમયે કોઈએ કહ્યું : ‘આ આ-વા વલ્લભસ્વામી’ તેઓ પ્રાર્થનાના સ્થળ પર આદા ત્યારે માંડ થોડી સેકડો બાકી રહી હશે.

બાપુએ કહ્યું. ‘મ’ કહ્યું હતું ને કે તેઓ જરૂર આવશે. જલદી આવવાની થી જરૂર હતી ?’

અને પછી ત ત પ્રાર્થના થર થઈ

*

એ જ દિવસોની વાત છે. બાપુ સંપૂર્ણ થતા જ ફરવા નીકળી જતા હ મેટા મહિલા આશ્રમના મેદાનો પા-૭ કરી સેવાગ્રામની વિશામા જતા મેદાનમાં મોટું મોટું ઘાસ હતું ત્યાં પશુઓ ચરા પવાની સનાઈ હતી, કારણ કે પશુઓના ચરતાથી બાલિકાઓને બહુ મુરકેન પડતી કચારેક તેમ । કામચા વિન પશુ આ તુ બાલિકાઓ ને ઠાકિતો

પોતાના કામના સ્વભાવમાં સફાઈ તે જાતે જ કરી લેના, પણ એટલા મોટા મેદાનનું બધું ધાસ કાઢવું અશક્ય હતું. એ વર્ષે ધાસ કાપવાવાગાએ પણ સમય પર નહોતા મળ્યા અને ઠોણ જાણવું હતું કે બાપુ આપણે ને આજ ધાસ પાચી કરવા જવા નીકળશે ?

એ જગ્યામાં સાપ પણ જોવા નહોતા. જમુક જાતના બંધાનક સાપ ત્યાં મદુ કેખાતા હતા હોઈ છે કે એ જાતના સાપ મદુ જોરથી કરે છે અને પૂછી મારીને પણ માજુસને ધાવત કરી શકે છે. આમ પરિસ્થિતિ મદુ જોખમી હતી. બાપુ એ ધાસને પાચ કરીને નીકળવા ત્યારે કાર્યકર્તાએ ના મન મદુ ઠીયા રહેના

એક દિવસ પાસેથી જતી આગમણીએ આ બંધને નાચ કર્યો. એમાંથી થોડી મિનગારીએ નિકળી ધાસ પર પડી અને જોનજોતામાં આખા મેદાનનું ધાસ જળી ગયું. આશ્રમની આસપાસનું એ મોટું મેદાન ધાસના જળી જવાથી એક વિચાળ કાળા તખ્તા જેવું સાજરા માર્ગ

ખીન્ને દિવસે સવારે જ્યારે બાપુ કરવા નીકળ્યા તો હશેરાતા ધાસની જગ્યાએ કાળી રાખ જોઈ સમસ્યમી ગયા, વ્યથિત થઈ ગયા. પૂછ્યું પણ નહી કે શું થયું ! જોઈયા 'કેટલા પડ્યોએનો આરો બરમાદ થઈ ગયો ! કેટલા છત્ર જળીને મરી ગયા હશે !'

મહિલા આશ્રમના મત્રી સાથે હતા, તેમણે આગ સમાવવાનો અપરાધ જ્યારે રેલવે એ જિન પર રોલ્યો ત્યારે બાપુએ કહ્યું. 'એ જિન તો જડ છે માણસ જડ નથી એણે તો હ મેલા જાગુન રહેલુ જોઈએ. હુ તો એને બચાવવાની બધી કોશિષ કરું. વળી મહિલા આશ્રમમાં તો આશ્રમી બચાવાનું સિસ્ટમ વિશેષ પ્રવચનથી મળ્યું જોઈએ જુઓ કેટલીયે સ્ત્રીઓ આપણા દેશમાં કપડાને આજ સાગવાથી મરી જાય છે, અને જ્યારે ઘરમાં આગ લાગે છે ત્યારે હાથ-હાથ સિવાય કંઈ કરી શકતી નથી ઘરમાં જો પુરુષો ન હોય તો આજ હ મેલા

વધી છે. મારો કહેવાનો આશય એ નથી કે પુરુષ બધું જ જાણે છે અને યાવ સ્ત્રીઓ જ અજાનમાં ડુભેલી છે, પણ શારીરિક બળ અને સમાજમાં હગવા મગવાની સ્વતંત્રતાને લીધે તેમની સ્થિતિ કષ્ટક વૃદ્ધી રોધ છે તેથી તેનો કંઈ ઉપાય કરે છે. સ્ત્રીઓને નાની ઉમરમાં બધું મીખવાનો જદુ શોખ રોધ છે એમના શોખને જ્યાં તક મળે ત્યાં વધારવો જોઈએ'

તે દિવસે અને ત્યારબાદ એ-જુ દિવસ મુધી મહિલા આશ્રમમાં આજ જુઝાવવાની અને આશ્રમી બચવાના ઉપયોગની તાલીમ અપાતી રહી. પાછ-જમી આ તાલીમ વોરેપણે આ સે નિયમિત પણ થઈ ગઈ.

*

એ જ દિવસેની જીજ એક સ્મૃતિ. એક દિવસ શ્રીમન્જીએ મહિલા આશ્રમના મત્રીને કહ્યું : બાપુ મારે કોઈ મતેરજન કાર્યક્રમ કરવો જોઈએ. જો કન્યાઓ કોઈ નાનું નાટક કરી શકે તો શાહુ.' મ ન એ કહ્યું 'થોડા વખત પહેલાં તેમણે 'રક્ષાબંધન' નામનું નાટક કર્યું હતું. એ હમણાં તેમને યાદ છે. જો તેમને એ પછ. રોધ તો તે જલદી કરી શકાન' નાટકની વાતમાં મૂજવજુ હતી કે મુખ્ય પાત્ર મદા તમા માર્ધી હતા, અને એમની પ્રથ સા પલુ એમા હતી આનુ નાટક બાપુની સામે લી રીતે રજુ કરાય ? પચુ શ્રીમન્જીએ એને પછ કહ્યું, અને સોકે, તર-રથી પચુ રોઝ મલ્યો બાલિકાએ તો પચુ ઉત્કાહ હતો, ખીન્ને દિવસે જ બાપુને બતાવવાનું નકરી થયું

એ દિવસને પ્રશ્ન કેમ બૂલી શકે ? શરે લગભગ સાડાઝાડે બાપુ શ્રીમન્જીના ધરેથી ખેતરની કેડીના રસ્તે મહિલા આશ્રમ તરફ જવા સાગ્યા મત્રી એક ફાનસ લઈને તેમની સામે, તેમના પત્ર પર પ્રકાશ પડે તે રીતે લાંબાગીને ચાલતા હતા, પરંતુ બાપુને આ મદુરતિ કેમ ગમે ? તેમણે કહ્યું 'તમે મને પ્રકાશ આપવાની મહેનત ન કરો, જલદી ચાલો' અને એ અધારમાં, જે સ્વયં સાપ મારે આસ જાણવું હતું તે જને બાપુની કેડી ઝાડી-

જાંખરાથી બરપૂર હતી, તેને પોતાની સાધારણ તીવ્રતાથી પસાર કરી બાપુ આક્રમમાં પહોંચ્યા એ સ્વચ પ્રકાશિ છે તે કાનસના પ્રકાશની પરવા કરે ખરા ?

નાટક વિદ્યાલક્ષના સ્વાભાવનર્મ કરવાનું ગોઠવ્યું હતુ. સૌથી સારી જગ્યા પસંદ કરી ત્યાં બાપુ માટે ગાદી-તકીયા મૂક્યા હતા બાપુ પોતાની સાકડી પોતાની પાસે રાખી આરામથી બેઠા

નાટક સમગ્ર ચાનીસ મિનિટનું હતુ બાલિકાઓએ પોતાના અભિનયમાં કોઈ ખામી ન રાખી બધા પ્રેક્ષકો મુગ્ધ બાવે એ જોઈ રહ્યા બાપુએ પણ બાલિકાઓના અભિનયમાં ખુબ રસ લીધો

હવે 'મહાત્મા મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી'ને રંગમચ પર ઉપસ્થિત થવાનું હતુ એ પ્રસંગ આ યો બાપુ પોતાની સાકડી લઈ ઉઠવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા પાસે બેઠેલા મત્રીએ પૂછ્યું "બાપુ આપ જોશો છો ?" એ જ વખતે રંગમચ પર નાટકના મહાત્મા ગાંધી આવી પહોંચ્યા બાપુ જોરથી હસી પડ્યા અને પોતાની જગ્યા પર બેઠાં બોલ્યા કે તો સમજ્યો કે મારે "સ્ટેજ" પર જવું પડ્યે, પણ હવે તો તમને ખીજ બાપુ મળી ગયા છે હવે મારી જરૂર નથી રહી"

બાપુના ચપ્પો બહુ થોડાએ સંલિખ્યા હશે, પરંતુ તેમનું હાસ્ય આખી નાટ્યશાળામાં મૂલ્ય લીધું

ખીજ-ત્રીજ દિવસે બાપુ સેવાશ્રમ પાઠા ગયા એકાદ દિવસ બાદ જ્યારે રવિવારે આશ્રમના મત્રી અને આચાર્ય એમને મળવા ગયા ત્યારે બાપુએ ફરતી વખતને બધા સમગ્ર નાટકની વાતમાં જ ગાળ્યે

બાપુએ કહ્યું નાટકમાં ચર્ચિલ અને રૂઝવેલ્ટ સાથે ઈન્દ્રના હાથ મેળવ્યા તેયોગ્ય નહોતું" મત્રીએ કહ્યું 'બાપુ લેખકે એ બનેના સ્વભાવ દર્શન માટે એ યોગ્ય માન્યું,' બાપુએ વાત આગળ ન વધારી, પરંતુ તેઓ સત્વર નહોતા થયા એવું લાગ્યું

ખીજ વાત એમણે કહી કે વચરાબના કાળા

પોશાકને જોઈને મને બાગપશુમાં જોયેલા પારસી નાટક કંપનીના 'ઈન્દ્રસભા' નાટકની યાદ આવી, પણ એમાં તો લાલદેવ, કાલાદેવ હતા આ નાટકમાં તેઓ નહોતા એથી કંઈક અધૂરે લાગતુ હતું મત્રીએ જવાબ આપ્યો આ 'ઈન્દ્રસભા' નાટક તો નહોતુ ઇન્દ્રસભામાં રક્ષાગધન રૂપક ગૌધાર કરવામાં આવ્યું હતુ

'પણ રંગમચ પર તો ઈન્દ્રસભાનું પાટિયુ લગાડુ હતુ ને!'

'હા, કદાચ બલિકાઓએ એમ માન્યું હશે કે પાટિયું લગાવ્યા વિના લોકો કંપી નહી શકે કે આ દ્રવ્ય ઈન્દ્રસભાનું છે'

આના પર બાપુ ખડખડાડ હસી પડ્યા ત્યાર બાદ એમણે નાટકોની, ખાસ કરીને શેક્સપીઅરના નાટકોની ચર્ચા કરી અને આગ્રુઆગ્રુ સાહિત્ય અને કલાનુ વાતાવરણ રચાઈ ગયુ

વિવેચનસમાપ્ત થતાં તેમણે પૂછ્યું 'નાટક લખ્યુ છે કેણે?' આચાર્યે' મત્રી તરફ ઈશારો કર્યા બાપુ ફરી એક વાર જોરથી હસીને બોલ્યા 'અર! ત્યારે તો હું લેખકની સામે જ વિવેચન કરી રહ્યો હતો।' અને તે પછી પ્રશ્ન સાનેા વારા આપ્યો બાપુએ કહ્યું 'નને એકઠરે બહુ સારુ લાગ્યું' અમણે પાનેાના પોશાક, પડદા તથા અન્ય સામગ્રો વિશે વિસ્તારથી ચર્ચા કરી

મત્રીએ ઉત્સાહમાં આવી કહ્યું 'છાપામાં નાટકના સમાચાર ખુબ ઠાઠમાઠથી છપાયા છે મુબ ઈના' ફરી પ્રેસ જર્નલે તો ચાર કોલમનું શીર્ષક આપ્યું છે 'વી રિહર્સલ ષેઝ ચર્ચિલ મિલ્ટ' બાપુ આ સાલની ખુશ ન થયા એમણે કહ્યું 'છાપા ઝોની પ્રશ્ન સર્મા ખુશ ન થવુ એનાથી પર રહેતુ સારુ છે' અને પછી એકતાર ફરી હસીને કહ્યું 'અને જે છાપામાં છાપ્યુ તો એમાં તમારુ શુ પર કમ?' અમણે તો એટલા માટે છાપ્યું કે હું તે જોતા ગયો હતમ, એ તા મારુ પરાકર થયુ ને?'

અને હાસ્યનું મોજુ ફરી વખતું

ત્રણ વર્ષ પહેલાં આજ મહિનામા એક એવા કલાકારે આપણી વચ્ચેથી વિદાય લીધી જે પોતે તો ભારતીય હતા પરંતુ પોતાની કલાકૃતિઓમાં પણ ભારતના આત્માની ઝાંખી કરાવી તે સ્વ-ચર્ચા માન્યતા હતા કે આત્મા વ્યક્તિનો હોય, સમષ્ટિનો હોય પણ કલાનો આત્મા અને આત્માની કલા ભિન્ન નથી અને અસ્તિત્વનું ટોઈ રથાપી તત્ત્વ હોય તો આજ છે મહ મદ પગમ ભરે પણ કલ્પે ધનુ 'અલાહ સર્વત્ર રિમત વેરી રહી છે !'

આ કલાકારનું નામ છે ન દલાલ બોઝ. આ સતીના પહેલા દસકામા કનાનુરુ અવની દ્રનાય ટાગોરે કલાના મૌલિક સ્વરૂપની જોત જગાવી અને પચાસ પચાસ વર્ષો સુધી ન દલાલે જાત નિષેધીને તેમાં દીવેલ પુખ્ત. અને નૂતન કલાપ ચાર કરી રહેલા સામાન્ય આદ્યપુત્રના દૈવપ્રેરિત પુરસ્કર્તા બની રહ્યા. તે સમયના જે કલાકારો અવનિભાનુની અસર નીચે આવ્યા તે બધા જ માટે તેમણે થીંધુ જીવનદર્શન મળાનું પ્રતીક બની રહ્યું. ન દલાલુએ જીવન વિષેની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે શબ્દબંધ કરી હતી

'અગમભણી આપણે સૌ જઈ રહ્યા છીએ વર્તમાનનું જ આપણે માટે મહત્ત્વ છે-નૂત અને બલિખ્યનું નહિ

'આપણે ભારતીય એટલા માટે છીએ કે ભારતનો આત્મા મહકંતો શખવા આપણે ઉલુકા છીએ-શીથી અને સાધનનું ઝાઝુ મહત્ત્વ નથી ચેતનથી સભર હરકે વરતુ આપણને ખપે છે જેમની પાસે આપવા જેનું કંઈ છે તેમના પ્રેરે હ મહાં હ ધ મ પાવીએ છીએ

'એટલે જ સાધનને અદકેર મહત્ત્વ આપતા નથી. જીવન અને જીવનજીવવાની કલાને બક્તિવાને પૂજ્યો છીએ

'કુદરત પ્રેરણા આપે છે અને તેની જ ચીતે આપણે બુતકાળ જગનનો જૂતમાળ આપણને દોર વણી આપે છે

'કલા આનંદની અભિવ્યક્ત છે અને જીવ-

નનો આનંદ આપણે એ ચીતે વ્યક્ત કરીએ છીએ'

અને તેથી જ, જીનિવા ખાતેના આંતરરાષ્ટ્રીય કલા સમેલનમાં ન દલાલે બાહુનુ ચિત્ર પ્રદર્શનમાં પ્રથમવાર જ જોઈ એક સાચા કલાવારખુના મટે. માંથી શબ્દો સરી પડે છે કે 'આ તો એક આખી સ ર્કૃતિનું દર્શન છે.' ત્યારે આપણને જરાયે નવાઈ લાગતી નથી.

આ મહાન કલ કારના કાંતદર્શનની સફળતા રહી છે સમષ્ટિના અને વ્યક્તિના આત્માના ઝોંકમા-ન દલાલુમા રહેલો કલાકાર વ્યક્તિથી શુદ્ધ ન હતા-એ બન્નેનું સ પૂર્ણ મિલન, અને જે એકમ ધનુ-તેથી એકવાપતા ન દલાલુના જીવનમાં હતી અનંતના મીનની તેમણે આરાધના કરી અને તેમને લાધ્યુ મીનનું અનંત સાન્નિધ્ય મીનનો મહિમા તેમના સ્વભાવનુ આગણુ લક્ષણ અનુક પાથી પ્રેરાઈ બહુજનના પરિતોષ માટે, જાણથીઓના જીવનમોજ લખવો કરવા ત્યારે પણ જમણો હાથ કાર્યરત બન્નો છે તેની ડાબા હાથને ખબર પશ્યુ ન પડે તેટલી કાળજી તેમણે રાખી છે અને તેથી જ તેમનાં અસખ્ય ચિત્રો, રેખાંકનો, કલાકૃતિઓ કરતાં પણ તેમના જીવનમાંથી ઉપલબ્ધ સ દેસ વધુ મૂલ્યવાન વારસો બની રહે છે જે કલાકારની પેઠી આજે વિદાય લઈ રહી છે તેમની પી છીમા ન દલાલુનો જીવનસ્પર્શ જોઈ શકાય છે પરંતુ અનંતને અભિખ્યક્ત કરનાર ન દલાલુ અને તેમની કલા જીવંત છે, અને તેમના આદર્શને વરલાઓને પ્રેરણા આપે છે, અથવા કહેો કાદાની પર પસા સજો છે ત્યાં સુધી સોદ પંની આરા ધના અમર છે અને તેથી જ કવિવર રવી-દ્રનાય ટાગોરે તેમને બિરદાવતા અને આશિર્વાચન કહ્યુ "તમારી રેખા ઝોખાં અનંત કુતૂલવને તમે બહુ કરો છો તમારી પી છી પૂર્ણ દિગ્ધી જટારૂં બની રહો ત્યથી જીવનનાં વારિનું" તે ઉદ્દવવચાન બની રહે !"

જીવનની સવાદિતા અને તેમાં ભાતીગત રંગોળી પૂરનાર ઓ અજબ ઈલમખાજ, તને શતવ દન હશે !

એકેરીમા ઊભી ઊભી એ નવી દુનિયા તરફ
નેનાં નેનાં કુસુમ ચણી-શ્રીની । જલ્લે એની
સુવાળી પીપર કાઈએ અમાનક જેરથી ધખ્ખો ન
માયો હોવ, એવી તેને લાચણી થઈ હતી.

કોઈ અગ્નિ બાળક સ્વેટપર રેખાઓની
બુલબુલામણી રચે, એવી જ ત્યા મકાનોની અને
રસ્તાઓની બુલબુલામણી રચાઈ હતી. રસ્તા પર
માણસોની ઠાર ચાલી જતી. કઈ અવાજોના
ત્રિકાણુમાંથી ઉત્પન્ન થતો કોઈ અફૂલન પ્રકારનો
કોલાહલ અખંડપણે ચાલુ હતો. ઝગઝગાટ જહેરોતો
નિષ્કારણ પાન દોરવાનો પ્રયત્ન કરતી હતી. ચળ-
કની મોટરો અને શણગારેલી બીઓ નજરને ભરી
દેતી હતી. વિચારોની અનિયમિત આવતી વૃક્ક
વૃક્ક લકરો મજાને સ્પર્શી-ન સ્પર્શી ત્યાં સરી
જતી હતી. અને પૈસાનો જનજનાટ બહી અવિ-
ચિન્નપણે વલ્યા જ કરે છે એવી લાગણી આ બધું
જોઈને ઊઠવા વગર નહોતી રહેતી.

એટલામાં એક જીવો જગ્યાએ ચડી જોરેલા
એક મહેરાવાવા ધડવાળે ઠલ્લેલાટ કર્યો ..

-જલ્લે ખિજવાયેલા હાથ ખેંખાયાં ।

અને ત્યાર પછી રસ્તા પરની દોડાદોડ અને
વિરતી ખૂબ જ વધી હોવાનો ભાસ થયો.

એક સરખું, એત્રું એ જ । મૂંઝાણવતી
ગિરદી । કંટાળાજનક દોડપામ ।

વળા એ ઉપરાંત એક માખી ક્યારની કુસુમ-
ના મોં પર ખેડી બેડી તેને ત્રાસ દેતી હતી ।
પણ તેને ખમર નહોતી કે તેના મનમાં પણ એવા
જ પ્રકારની એક અસ્વસ્થતા તેને એવો જ ત્રાસ
દે છે ।

અત્યાર સુધીના તેના જીવનના તેર વર્ષ-
તેને કેરી નિગળી દુનિયામાં કાકાનાં હતાં જે ઉપર ન
આખી સમાપ તેવું નીહું ખુલ્લું આકાશ, દૂર

ખરખચડા કુંજરા, વાલ્કલ્લવર્ષા વૃક્ષો, રમતિલાળ
સદાં, મુંદર અને શાંત ઘર, અને ચોખ્ખી મગ્નની
વાડી. રાતે લપલપિયાં મારતા હોવા અને ભસતાં
કૂતરા-આ બધાંની એ દુનિયા હતી. ત્યાં સહિષરોની
અરખડ હતી, છાતી સરસી ચાંપતી બાની મોદ હતી
અને બાપુજીની હમેશની પ્રેમાગ પજુ કોઈવાર
ખિજવાતી આખે હતી.

પ્રેમના એ બધા બંધ વૃદ્ધિને અત્યારે તો
કોઈ જીડા દરિયામાં આવી પડી હોવ એત્રું કુસુમને
લાગુ. અને તેના કંઠમાં દૂમો ભરાઈ આપ્યા.

તેને થયું : 'કોણ જલ્લે શા ડિયે તેના બાપુજીની
બીજે દુરની જગ્યાએ જલ્લે થઈ હશે, અને તેને
શા માટે આટલે દૂર મારીને મેર ભણવા માટે
આવવું પડ્યું હશે ?'

હમેશ પોતાની ઇચ્છા મુજબ જ વર્તનારી,
ત્રમે તે જોએ પોતાની ઇચ્છા પૂરી કરનારી એ
ખોલકી આનહી 'કુસ્મી'ને પોતાને અત્યારે આટલું
બધુ એકાકીપણુ હશે જ નચાઈ લાગતી હતી.

આ પહેલાં એકવાર તે મુબઈ આવી હતી.
ત્યારે તો તેને અહીં કેવી મગ પડી હતી । પણ
અત્યારે-?

અત્યારે તો જલ્લે તેના સમગ્ર માનસનો જ
પલટો થયો જણાતો હતો. વાદળોમાંથી ઘેરાયેલા
આકાશની જેમ મનોદટ્ટિ પજુ ક્યાક્યા ઘેગાઈ ગઈ
હતી. કોઈ ગાઠા અરવરખાં કાંઈ વિચિત્ર લખાનક
અવાજ થાવ, પણ એ શાયા થાર છે તેની ખમર
ન પડે અને કાંજાળનારને લાગણી થાવ, એમ તેના
મનમાં ચલતી કોઈ નવી પ્રતીતિની હિલચાલના
અસુસાર તેને જણાતા હતા, પણ એત્રું કોઈ નિશિત
સ્વપ્ન તેને સમજવું ન હતું.

અમારણુ જ તેને બીક લાગતી, દુઃખ થવું

કે આનંદની ભરતી આવતી. ખીજા સાથે વાંત કરતા તે ગલરાઈ જતી, અને કોઈની સાથે આખા માંડ વાની તેની દિમત જ માલતી નહિ

અને ડાહ અજબજી શુદ્ધિનો અણવાન ગુણ તેન બાજબરીથી ઉપાડી જતો હેય એવાં તેને સ્વપ્ના આવતા, અને તે બવળી બની જતી

પશુ એ યેનીને ખગર નહોતી કે તે હવે પોવનની સીમારેખા પર આવીને ઊભી હતી અને શીવનની પ્રથમ અવસ્થામાં જે સકોચ, જે ડામ-જતા, અને સામણીની જે અત્યુખતા આવે છે તેની આછી ડાખા તેને ખગર ન પડે એવ તેની મનોવૃત્તિ પર પડવા સાગી તેને તો હવે આવનાર્માં અતિ અગમ્ય આદેસનો અનુભવવાના હતા,

વિશાસનાં ત્રાસમાંથી છૂટવા માટે કુસુમ ઘરમાં બેઠી ત્યાં મારીના દીકરાઓ કેશવ રમવા હતા કુસુમ પૂઝી પૂઝી એમની પાસે ભેસીને એ રમત જોશ સાગી તેને સાગુ ક એ લોકો તેને પોતાની સાથે રમવા માટે કહેશે, પશુ ઘણુંગાર સુધી બેઠા પછી પશુ જ્યારે એ લોકોએ તેને એમ ન કહ્યું ત્યારે તેને સાગુ ક એ લોકો જાણ જ યેપરવા છે-એમને મન પોતાની ડાહ જ દિમ્મત નથી અને તેના મનમાં પૂપ જ વિવચલતા આવી ગઈ

સાંજના તે દીરામખાનામાં બેગી હતી સહજ જ તેણે કાકાના ટેવલ પરના સુવાળા લીલા ટેવલ કસોય પર હાથ ફેરવ્યો અને તેને હાથે કોઈ અદ્ભુત જ્ઞાનદ આપતાં મજનાં મનસિર્ષાં ઘર્ષાં તેણે ફરીફરીને ત્યાં હાથ ફેરવવા કર્યેં માસીનું સુખ ત્યાં નજીક જ બેગી હતી તેણે ઉભાકાશી સુધાને કહ્યું 'આ કપડા પર હમ ફેરવવાની કેવી મળ પડે છે, જો તો ખરી!'

પશુ તેની એ કથનામાં સુધાને કાંઈ મજ પડી નહિ હાથડું તેણે પોતાની ધૂનમાં સાસુ પૂછ્યું 'મારા ડાહટરકાશને જોવજે છે કે પુ?'

કુસુમે બમરા જીઝી કરીને પૂછ્યું 'હવા

ડાહટરકાશ? હુ તો નથી જોવખતી'

સુધા એની પોતાની ધૂન જ મસ્ત હતી 'વાહ! એવા મગપતી છે, એ તો? ખાદીના કપડાં પહેરે છે, અને કવિતા પશુ લખે છે પરમ દિવસે જ અહીં આવ્યા હતા, હવે પાછા આવશે બે-ગણ્ય મહિનામાં'

કુસુમે તેના મગજનો દરવાજો અજબજી બંધ કરી દીધો ડાહટરકાશ વિષેના ડાહ પશુ સારા વિચાર અદર ન પેલવા દેવાને તેણે દહ નિચય કર્યો હતો જણે!

કોણ જાણે શાથી, પશુ મનને ઘનાર્માં ઝીણાં ઝીણાં દુખાં સહન કરવાની તેની યત્નિ જાણે કે સમૂળાં નજીક ઘઈ મઈ હતી

ખીજે દિવસે સાજામાં પશુ તેને એવો જ અનુભવ થયો

નિચયનો સમય હતો દિલકે ડાહરીએને વિષય સુવવવા કહ્યું 'કુસુમે ઉભાકાશ આવી જઈ વિષય સમવા 'સાદરી રાવ, જુનો કિલ્લો વર્ષા'

સિલકે કહ્યું 'એ બધા વિચારો ધર પુષ્કળ નિચય લખાઈ ચૂક્યા છે હવે આપણે જરા ગભીર વિષય લઈએ 'દુખાળ નિવારણ્ય પોતાના'

એ વિષય સાલણીને કુસુમ ખિજવઈ તેનો જીવ મળી ગયો તેને આખીયે દુનિયા પર હાથ ચડી આવી કેમ બજુલક નેવા છે આ શિખક! આ સવાગાયે હ તપડા નથી-દુનિયા જેવી રક્ષ ઘઈ ગઈ છે'

તેના મનમાં ડાહ અનેરી કડગશ વ્યાપી ગઈ હતી તેના મનના દ્વાર આપોઆપ બંધ થઈ ગયાં હતા 'બસ, આ બાજબજી સાથે કોઈ જાનને સમય નથી રાખવો' તેણે નિચય કર્યા

આ જગતમાં તેની સાથે પ્રેમપૂર્વક વર્તનાર કોઈ નહોતું. તેને માટે મજના મગજના સાડું તેવાર સાથે એવુ આ પરમાં કોઈ નહોતું દમમાંથી મલાઈ તારણીને આઈ બધાને તેનો હડ અહી માન્ય

રહેવો અશક્ય હતો...

આ બધી વાતો કેવી તુરંત હતી ! અને જગતની વિરુદ્ધ મંડાયેલો આ જંગ કેવો હ સ્વાસ્થ્ય લાગે છે ! પશુ મગની વાત જ એ છે કે જે કોઈ પશુ માણસો અમુક ચોક્કસ ધ્યેય પાછળ મંડાયેલા નથી હોતા, એ બધાવની જગતની વિરુદ્ધની ક્રિયાઓ હ મેંશા આવી ક્ષુદ્ર અને હાસ્ત્યાપદ જ હોય છે.

આવી રીતે કુસુમ આ નવી દુનિયા પર રિસાઈ. આ નવી દુનિયા કહેર અને અન્યાયી છે એવો તેનો મત બંધાઈ ચૂક્યો હતો. તેનું મન નિરુત્સાહ થઈ મથું હતું. રેખિંદા જીવનમાં તેને આનંદ નહોતો પડતો. યાજ્ઞએ જર્તા કે લોકો સાથે ભજતા તેને કોઈ અસ્પષ્ટ ખીક લામતી. એવે વખતે ગભરાઈ જતી અને ગોટાળા કરી બેઠતી. આથી નાની નાની બાબતોમાં પશુ તેની ભૂલો થતી અને આ નવી દુનિયાની ક્યોરતા અને કડવાઈનો તેને વધુ તંદ્ર અતુલવ થતો. તેના મનનાં દાર તે વધુ અપ્તાઈથી બંધ કરતી.

એમ ને એમ તેણે જીવનમાં એક પ્રકારનું એકાકીપણ કેળવ્યું. બકાર કરતું તેનું મન એક પ્રકારની અંગચોરી કરતું, અને તે હમેશા સ્વપક્ષી વિચારો જ કરતી પોતાના નાનાં નાનાં સુખદુઃખ તેને ખૂબ મોટા જણાતા અને જગતની સારી બાબતુ તેને બહુ જ થોડી દેખાતી

અને એક માનવીના જીવનમાં એકાકીપણથી વધુ મોટું દુઃખ બીજું શું હોઈ શકે ? આ દુઃખ-માથી તેના મનને એક નવો જ રસ્તો કાઢ્યો તે સ્મૃતિ અને કલ્પનાની દુનિયામાં વિહરવા લામો. પોતાની પસંદગીની નવી દુનિયા તે કલ્પનામાં જ અર્જતી.

એ સુર્વાગસુંદર સ્વપ્નસંદિમાં તેની સહિ-પરો આવીને તેને બેટતી અને તેને જાણે વળગીને પોતાની ખાનગી વાતો કહેતી તે જાની જોદમાં લશતી અને બાપુજી ઉપર રિસાઈતી. કવચિત તેણે વાચેલી વાર્તામાંનો એકાદો સુદર રાજકુમાર બડના થોડા પર બેસીને ડાહવતો ડાહવતો એ સંદિમાં પ્રવે-

શતો. એ સ્વપ્નનાં થેનમાં વીતેલી ક્ષણો કેટલી સુખ-દાયક હોય છે !

એવી જ રીતે એક દિવસ તે એક જૂના માસિકના અંક ઉઘલાવતી બેઠી હતી. એમાં એક ચિત્ર જોતાં તે એકદમ થણી ગઈ.

એક હસમુખો તરુણ ! ભૂરા ાળ ! મદભવાં નથનો ! દમામદાર સુરેખ ડોક ! કિંગકારે એને જાણે તરુણીઓના હૃદય જીતવા જ ન શક્યો હોય !

એને જોઈને તેની આંખો ખીલી બીબી. ધડીક તેનાં હૃદયસ્પંદન અટકી ગયા, શ્વાસ રોકાઈ ગયો. પણ એક તો આખું શરીર, બધી હસ્થાઓ મૂઠ થઈ ગઈ કાળની પ્રતિ જ જાણે કે અટકી ગઈ, જાણે કે કોઈ બીચી દીવાલ પરથી બીજી બાજુના રમ્ય પ્રદેશમાં કૂદતા કાળનો થોડો સણેક રોકાઈ ગયો !

અને પહેલાં એકવાર કાઈક અસ્પષ્ટપણે તેણે અનુભવેલો એક ભાવ ફરીથી તેના હૃદયમાં જાગી ગયો અને તે એમાં જ ખૂબી ગઈ-દુખી ગઈ. પહેલાં એ ભાવનો અર્જરને આઠો અર્જર કોઈ પરદા આડેથી આવતો કવચિત તેને સમજાતો. હવે એના ઉત્તર નત્યવિલાસ અચાનક તેની નજરે પડ્યા કેઈક સુદર ઉન્નત કધારી તેના આખા શરીરની આસપરથી છેક અસ્તક સુધી જઈ પહોંચી, અને ખાલ જગતની અર્ષાદાનું લાન તેણે સુલવી દીધું.

પછી આલસેલમાં પત્રો પહેરેથી બે પરીઓ આવી અને તેને જીવે સ્વર્ગીય વાતાવરણમાં લઈ ગઈ.

ત્યાં મધુર વાદ્યો વાગનાં હતા. હાસ્ય લહે-રાતાં હતા ઉલ્લાસનાં મૂઠ ખીલતાં હતાં અને સુવાળા રેપેરી વાળ પશુ ડગલાં માંડતો ને હસતો એક સુવાન આવ્યો અને એમનો હસ્તમેળાવ થયો !

આ પછીનું તેનું જીવન એટલે નિર્જન ભગ-નક અરણ્યો અને રમ્ય દિવાનો. નાના નાનાં ઘર અને વિલાસ-સાધનાને ચોગ્ય મહેલ. કાવાદાવા કરતાં નિર્દય ખવ પુરુષો હતાં અને તેના હૃદયના ઝીણામાં ઝીણાં ભાવોને પશુ ઝીલી લેતી, થેલી હરોને પૂરી પાડતી પ્રેમાવ સહિષ્ણુ હતી નાણુક પ્રસંગોએ બનતા અને

મહા રોમમાં ઘટનાઓ પણ જનતી

અને આ બધુ થે તેની ઇચ્છા મુજબ વિવિધ સ્વરૂપ ધારણ કરતું

નૅમ નૅમ તે આ સ્વપ્ન સૃષ્ટિના ગુલામી ગઈ તેમ તેમ બહારનું જગત તેને વધુને વધુ રક્ષા અને કઠોર નજીવા લાગુ દિવસભર તેને સ્વપ્ન સાધારણ વાતો કરતાં પણ કાંઈક આગળ લાગ્યો ક્યાંય જવું નહિ આવવું નહિ વાત નહિ, ચીત નહિ, એવું એનું માનસ ઘઈ ગયું અને અભ્યાસ કરતી વખતે એકાદ વિષય પર મન કન્દ્રિત કરીને વચ્ચે શેડુ થયું શાદ રાખવું એ તેને મહામુશ્કેલીનું અને લગભગ અશક્ય જેવું લાગવા માંડ્યું

અને મહિરાનો કે રમને જાતરી જશે અ ખીકે નૅમ દારૂડિયા વધુને વધુ પીનો ભય તેમ તે પોતાની જાતને સ્વપ્ન સૃષ્ટિમાં વધુ ને વધુ ગૂંથી રાખવા લાગી

પણ પછી આ સૃષ્ટિના બધી જીવનમાં પણ તેને સુખ મળતું નહિ ભાવનાના જે તીન અને રોજિંદા આદોલનો આ સ્વપ્નરજનમાં તેને જવું ભવવા પડતાં એની તેના મન પર વિલક્ષણ છાપ પડતી, અને પછી તેણે સરીર તપી જવું, મથુ લામવા લાગતું

તેને કઠીક લાગતું કે પોતે એ ધુમાડાથી બરેની એરડીમાં છે કા તો પોતે અમારી બહાર નીકળી જવું એકએ અથવા એકાદ બારી ખોલી નાખવી જોઈએ

કઠીક અસ્વસ્થતા તેને એક સરખી કાળા કરતી તે નખ કરવા કરતી એક પગ સાથે ખીજે પગ ધકા કરતી, અને ટૂટલીયે વાર કોઈ ન સમજાતી તીન વેદના તેને થતી હોય એવા લાગે તેના માં પર જણાતા

ટૂટલીયે વાર ને તેના દિવાસ્વપ્નમાં એકાદ પડતર, અધારા અને ગિલામખા કિલ્લામાં આવી પડતી અને પછી એક સફેદ ઘોડા પર સવાર ઘઈને એક તરુણ આવતો અને એકદમ સિક્કતથી તેને

છે પવી જતો

એને વળગીને ઘોડા પર જતા એક સરખા વાતા કંડા પાનની લઘરીએથી તેના મનને અર્પવ આનંદ થતો અને ઘોડાની ટાંડને લીધે તેના હૃદયમાં જે સ્વપ્નનો વતા એ કેવા સુખદાયક હતા

તેને એવી રીતે ક્યાંક ભાગી છૂટું હતું. કઠી તેને થતું કે આ સ્વપ્નસૃષ્ટિ એ એક ચૂંટેલ જવી છે અને સિદ્ધાનના ખત્તા પર પેસી છુટી જવી રીતે ચડી બેઠા હોતો, એમ તે એના ઉપર બેધ છે

પોતે એનાથી દૂર નાસી છૂટું જોઈએ તેના મનના એક ખૂણમાં છૂપાઈ બેઠેલી એણાબાર, તોફાની અને જાન દી કુરમી તેને કહેતી 'અરે, જરા બહાર તો ચાલ રમ ચલ કર! આમ બાધા જવી બેસી શુ રહે છે?'

અને ખૂન ઉત્કાહથી તે ખીજ સાથે ચોલ વાગ્યો, રમવાનો પ્રયત્ન કરતી, પણ એ તેને ફાવતું જ નહીં પછી પાણી પર તરતું લાકડું નૅમ ભરતીના પ્રવાહ સાથે કિનારે ફેંકાઈ જાય છે એ રીતે તે અસહાયપણે પાછી એ સ્વપ્નસૃષ્ટિમાં બિચાઈ આવતી

શુ પરતુ એ તેને સમજતું નહિ! ખાલ જગત અને તે? કલ્પનાના જગત વચ્ચે જે અચ્છા સધર્ષણ તેના દિલમાં સતત ચાલ્યા કરતું એમથી કંઈ રીત મુકા થવું એ તેને સૂઝતું જ નહોતું

અને કટલીયે વાર તેને એમ થતું કે અસા- દિનને જેવું જાદુઈ શન્સ મળી મયુ હતું એવું જો પોતાને મળી જાય, અને આ સ્વપ્નસૃષ્ટિને સત્યમાં ફેરવી શકાય તો કેવી મજા પડી જાય

એ માડી કલ્પનામાં એણે માસીના ધરનું એક જાનું શન્સ ધસી પશુ જ્નેયુ!

દિવસ જડ પગલે પગલે પસાર થતો હતો સહેજ ધુમાડો નીકળતાં કોઈ એવવાયેલા લાકડા જેવું જીવન લામતું હતું

એવા જ એક દિવસે કુસુમ શરૂપણે કલ્પના ચિત્રો દોરતી બેઠી હતી. એટલામાં સુધા ઉપમાં એક પત્ર લખને દોડતી આવી. પોતાના આનંદનો બિંમોરો ક્યાંક પશુ ઠાલવવાની તીવ્ર ઇચ્છા તેને હતી.

અને તેથી કુસુમને દહેળીને તલ્લે કહ્યું 'કાલિદ્યુ' કે કુસુમ? મેં તને પત્રેમાં કહ્યું હતું ને તે કાકા આવવાના છે આવતીકાલે! હવે એવી મજ પડશે, ખસ!'

પશુ કુસુમ પર આની કંઈ વિશિષ્ટ અસર થયેલી જણાઈ નહિ, તેથી તે દોડતી બીજા ડાહને એ ખબર દેવા ગઈ.

કુસુમને જાણે આ ઘટના કાંઈ ચિત્રો પર પરવની લાગી નહિ. કારણ તેની સ્વપ્નસૃષ્ટિમાંની પ્રેમકથાઓ ત્યારે કાંઈ નવી જ રંગ પુરાતો હતો—

હસરો મા, હો! —વાત એવી છે કે અત્યારે કુસુમ એક પ્રતિષ્ઠિત રેશનેતા સાથે પ્રેમમાં પડી હતી!....

એ ઘટના કેટલી કલ્પનારમ્ય હતી, વાતુ!

ઉંચટે આટલા વખતથી વાજતા-ગાજતા'તા એ કાકા આવ્યા.

મામામેશ, સુકવંકડી અને હસતા એવા હતા એ. એ આવ્યા એવી જ હસવા-બેસવાની એવી શરૂઆત થઈ કે કુસુમે કપાળે કરચલી પાડી અને તેણે હોંઠા ખુજ જ સખત ખીટી ઠીકા-જાણે કે આ જુમિ પર ઠ આનંદને પોતાના હલ્લખાંન જ પેસવા દેવા? તેણે કડક જ દોહાસ્ત કથો હતો.

પશુ એ ગણકમાં જ વચ્ચે કાકાએ એમના હાથમાંનું પુસ્તક કુસુમના વરડે મારીને પૂછ્યું: 'જાનવું વિશ્વ મેં છે અને એ મુંડું કેમ છે.'

માસીએ કહ્યું: 'એ મારી જાનોજી કુસુમ. જરા મૂંઝી જ છે.

કાકાએ જરા નીરખીને તેની સામે જોયું. પછી એ વિષય એટલેથી જ અટક્યો અને કુસુમે નોંધ કરી કે એ કાકા પશુ બીજા એ નેટલા જ બેઠેકર છે.

પશુ તેની નોંધ ખાટી ઠરી. કારણ બીજો દિવસે સવારે તે દલિલાસનું પુસ્તક લખને પોતાની સ્વપ્નસૃષ્ટિમાં દુન્યા મારતી હતી ત્યાં કાકાએ તેના વરડા પર એકદમ ટપલી મારી, અને એ મોટેથી હસીને બેલ્યા 'પુ મહુ બોલકી છો હો!'

કુસુમ અશરૂથી એમની સામે જોતી રહી. હસતા હસતા એ બોલ્યા '- પશુ તું માન તારી જાત સાથે જ બોલે છે, એટલું જ.'

કુસુમના મનના દાર ખજાજી ઊઠ્યા અને કાકા પવનની એક લઠર અદર આવી, તે એકદમ ઉલ્લાસથી બોલી: 'તમને કેવી રીતે ખબર પડી?'

કાકાએ કહ્યું: 'તે જ કહ્યું છે ને!'

'મેં ક્યારે?'

'ગઈકાલથી કહે છે. મારી પસે એક રેડિયો છે. એમાં બીજા મનના બધા નિચાર જાણી શકાય છે.'

કુસુમને એ રેડિયોની રૂપના ગમી.

કાકાએ કહ્યું: 'તું જણ જ એકલપેટી છે. પોતાની સાથે આવી સુંકર વાતો કરે છે તે બીજાને કેમ કહેવી નથી?'

અને જતા જતા એમણે સંતરાની એક નીરી તેના મોંમાં ખેંચી ઠીકી.

એમની આ કિનાલો કુસુમના મનના ખૂણામાં બેઠેલી ચેપટાપોર, તોફાની અને આનંદી કુસુમ જાગી ગઈ. અને તે એકદમ મોટેથી હસી પડી.

કાકાનાં વાણી અને વર્તનની કુસુમનાં કાંવે-દનશીલ મગજ પર જણ જ અસર થઈ.

તેની સ્વપ્નસૃષ્ટિની ભાષા કાકા સ્વપ્નસૃષ્ટિમાં વાપરતા હતા તેના મનની વાત કાકા સમજતા હતા અને એટલે કે કાકા પર તેનું લક્ષ્ય ખૂબ જ કેન્દ્રિત થયું. સખત સ્વપ્નસૃષ્ટિમાં મૂંઝાપેશી રહેતી કુસુમ એમની હિલમલ તરફ બોલવા તરફ લક્ષ્યપૂર્વક જોવા લાગી.

સાંજે કાકા એકલા જ એકેરીમાં બેસા હતા.

કેટલીયે વાર સુધી કુસુમ એમના તરફ જોતી રહી અને પછી તેને અચાનક એક વિચાર આવ્યો

જી કહેવો કે ન કહેવો એ વિષે તેના મનમાં મહાન સંઘામ આવ્યો. કારણ બીજા સાથે છૂટથી બોલવાની તેની વૃત્તિ જ કેટલાક વખતથી નહ થઈ ગઈ હતી. પણ એ વિચારને સરસ સુક્રિયાથી બહાર પાડવો જ એમ નહીં કહ્યું, અને તે કાકાની નજીક જઈને એકદમ મોલી 'હવે તમે પણ જાત સાથે જ બેસો છો ને?'

કાકાએ એકદમ તેની સામે જોયું અને ખોટાવા 'વાહ, કુ તો મારી પોતાની સાથે ખૂબ જ વાતો કરુ છું, પણ મારે વિશે જ ફક્ત નથી બોલતો તું જ ને આપણે કેટલાં નાનાં, છુદ્ડ અને મર્યાદિત છીએ. અને આ દુનિયા કેવી વિશાળ અને રસભરી છે! પછી ઘૂં જ કહે, કે પોતાના માટે વિચાર કરવાના હોય કે દુનિયાને માટે?'

કુસુમને આ શબ્દો નવા લાગ્યા પણ એ બાધા તો તેની જ હતી. તેણે કહ્યું 'કેવા મળના છે તમામ વિચાર, વાહ!'

'વાહ, બહુ જ મળનાં! આ દુનિયા એટલે એક મોટા રાક્ષસોથી અને હિંદુક પશુઓથી ભરેલું જ નવ. II અગાન, દારિદ્ર્ય, રોગચાળો કેવા ભય કર રાક્ષસો છે એ! એમની સાથે કુ અને મારા મિત્રો ખૂબ લડાઈએ કરીએ છીએ, અમને પુષ્કળ જખમો પડે છે, પણ એથી કંઈ અમે પાછા ઠડીએ કે? હા! અમે એક ડગલુ પણ પાછા ન જ પડીએ. અમારા પગ હમેશાં આગળ જ વધે

કુસુમને આ વિચારો નવા અને આત્મીય લાગ્યા. દેશસેવા-નોકસેવા કરવી જોઈએ એવું તેણે કેટલીય વાર વાસ્તુવું હતું. પણ બધે જ સેવા એટલે એકદમ ખરખરક, કટાળાભર્યું પ્રગ II એમ જ કહેલું હતું. આ કાકાને તો સેવા એટલે કે હ સાહસ-ભરી, રોમાંચકારક મોટી લડાઈ લાગતી તેથી તેને આશ્ચર્ય વધુ

કાકાએ તેના મુઝાવેલા મહેરા સામે જોયું,

અને એ બોલ્યા 'તારા મા-બાપા નથી આરતીને મારી વાત? હજુ થેડીવાર લાગે, પણ હુ હુ' તે વદન ખરુ છે'

અને જાણે એ તબીબ વિષયને હાગવો કરવા તેની પીઠપર એક ધબો મારીને જોરથી ઠરવા

માનવીનું જીવન એક મોટી વિચિત્ર ગૂંથણી છે એમાં નીતિ અને અનીતિ, પ્રેમ અને વાહના, શરીર અને મન, પવિત્ર અને મહોચ-એ બધાંની બહુ નજીક નજીક સળધ હોય છે, અને તેથી તેમાં કેટલીયે વાર મહાન ગૂંથવણો ઊભી થાય છે

આ અત્યારે જ જીએને! અત્યાર સુધી કાકાના બોલવાથી જ ન થયું તે એમણે તેના બરડા પર ધબો મારવાથી થયું એ ધબોથી તેના શરીરમાં એક પ્રકારની ઝડપથી થઈ અને જાદુના બેવમાં એક ધડાકો થાય અને હાલ અવસ્થુ નીકળી પડે એમ એકદમ તેની કાનસંહિત જાગી ગઈ એમાં નાવકનું સ્થાન મળ્યું કાકાને!

અને આ બનાવથી કુસુમના જીવન. I બહુ મળની બિયવવાયલ થઈ ગઈ. તેની કાનસંહિત અને સત્વવહિ વચ્ચે બહુ જ નજીકનો સળધ રથપાયો

એ પછી કાઈ ભૂખે મરતો માણસ જેમ અકસંતિયો થઈને ખાધા જ કરે, એની તેના મનની સ્થિતિ થઈ પોતાની પ્રિય વ્યક્તિની વાણી, એની ઝીઝી ઝીઝી કિવચાલ, મનોવૃત્તિની નાની નાની રતો, એ સર્વ તરફ તે ખૂબ જ ખારીક નજર શખવા લાગી તેની અજીવાજીની સત્વસંહિતમાં બનના બનાવોથી તેને આનંદ, દુખ અને મનસર થવા માડ્યાં

તેના મનમાં ઊઠતાં આ અદિલને જરા ત્રાસદાયક હોવા છતાં મૂઠ માર મારતાં કે ગૂંથળાવી નાખના નહોતા એટલું જ નહિ પણ કાકા સાથે બોલવા કે એમની સાથે રહેવા માટે તે પડાપડી કરવા લાગી આ માટે તેને કેટલીયે નાનીમોટી સુકિતઓ સહવા લાગી.

અને આ બધાંધી તેને એકદમ મોકળાઈ
અને આનંદ લાગતા હતા.

સુર દેખાવા માટે તે વારવાર કપડાં બદલતી,
સરસ મળતું ધોલવા મટે તે ખૂબ વાતો કરતી,
અને દસતી અને હેવટે પોને આ બધી કૃતી
મૂખાઈ કરે છે એવા વિચાર આવતા એશિયાળી
પઈ જતી.

પણ તોયે તેના પ્રશ્નો અટક્યા નહિ અતિ
વિષ્ણુ અને ચમત્કારી સંયોગ છે આ પણ કોઈ
કૃતરાતું બધું જેવી હરથી મોખાં પકડેલી વસ્તુ મૂકે
નહિ, એવી જ રીતે તેનું મન એ પડાપડી ઊડવા
તૈયાર નહોતું.

અને રાતે ણિભાનાનો પડ્યા પછી જ્યારે
તેની સ્વપ્નસૃષ્ટિ હળવેથી જાગૃત થઈ ત્યારે આટલી
વાર પોતે તેને ઉકે બૂલી કેમ મધ હશે એવું તેને
આશ્ચર્ય થયું

અને કાકા - હાં! પોતાના પ્રિયતમનું આજ
નામ હોય તેને અશ્વલ વાગ્યું - પણ કેટલા સારા
હતા! જેવું મળતું અને સાચું મોતે છે એ!

સાંજે જાગૃત કરતાં તે રોજ માગીની નજર
ચુપીને કૂલ તોડતી હતી આજ કાકા તેની સામે
જિંદને હરયા

કુસુમે એમને કહ્યું 'આમ ચોરી છપોથી
કૂલ તોડવાની જેવી મજા આવે છે, નહિ!'

કાકા બોલ્યા 'હા, મજા પડે છે ખરી, પણ
આપણા ચોર મનને દખાવોને કૂલ તોડતા જ નહિ
એમ નક્કી કરવામાં જુદી જ મજા નથી? પોતાની
ચોરી, છુસ્પાઈ, એકતરેટાપણુ - એ જખાને દાબી દેવા
જેવી મજા બીજી એકે નથી એવું તને નથી લાગતું?'

એમનું કહેવું કુસુમને સમજાયું નહિ પણ
એ લાપા કુસુમની જાણતી નક્કીની હતી આથી
અણે કાકાની અને પોતાની વચ્ચે કાંઈક નહુ જ
સંબંધ થયું હોય એવા ભાવથી કુસુમે એમની
સામે જોયું

એ નજર એમણે જોઈ, એણેબી અને
કુસુમને ખૂબ જ આનંદ થયો.

આ અને એવા બીજા કેટલાયે પ્રશ્નોથી
તેનું મન ઉત્સાહ પામ્યું. બીજા દિવસે રહેલે મધ
ત્યારે તે ખૂબ આનંદમાં હતી તેની બેનપણીને
તેને આનંદ સમજાવે નહિ, છતાંયે એ જાહેર
ન થયો.

આથી તેને જ નવાઈ લાગી. પછી તેને
એકદમ નવો જ વિચાર મુખ્યો કે, આવી ઝીણી-
ઝીણી બાબતોમાં મનને આનંદ યુમાવવો એ કેવી
મૂખાઈ છે! ને આટલો પ્રોહ અને શાણો વિચાર
પોતાને આપ્યો તેથી તેણે પોતાની જાતને શાનારી
આપી

હરી નિબંધનો સમય હતો અને શિક્ષકે
વિષય આપ્યો 'ધંધાદારી શિક્ષણ.'

પણ આ વખતે કુસુમ મુખાઈ મધ નહિ
બીનહુ આવા રક્ષ વિષય પર પણ તેણે ઉત્સાહપૂર્વક
પોતાના સ્વતંત્ર વિચારો દર્શાવ્યા. ધંધાદારી શિક્ષણ
એ આપણા શિક્ષણને પરની પાને તી છે એવા
દૃષ્ટિકોણથી તેણે વિષય તરફ જોવાનો પ્રયાસ કર્યો

એ દિવસે સાંજે ઘેર આવીને તેણે ઉમંગ
બેર કાકાને પૂછ્યું - 'માલો! આપણે કરવા જવું
છે ને!'

એમણે કહ્યું - 'ના રે, મારે હમણાં જ તાર
આશ્યો છે, અને એક મહત્ત્વાના કામે મારે વધાં
જવાનું છે

અને રાતના એ નીકળી પણ પડ્યા જતી
વખતે એ બોલ્યા - 'કુસુમ, જો તું જાન સાથે બોલે
છે, એ મને કહેતી જા હો! - અને મને જ શા માટે?
જખાને કહેતી જાને

કુસુમનું મન વિવેકતાથી ભરાઈ ગયું. અત્યાર
સુધી તેના પર એટાબોગ, તોફાની અને આનંદી
કુસુમીનું સંબંધન આલણું હતું; હવે વળી પાછી
ગંબીર, અબેલ અને નિરુસારી કુસુમ દુનિયા પર
જવવા લાગી

ખીલતી પ્રીતિનાં ભાંચો યડવાથી દિલમાં ને કાંઈ વેદના ચાપ તે બધી કુસુમે અનુભવી સ્વપ્ન-સંદિની દીવાલમાં ને ગામડું હતું તે પાણુ પુરાઈ ગયું અને એવે દીવાલ વચ્ચાં ગમ્મ. તેણે એ બધું ચે અનુભવ્યું ૦ળા પાછાં ચાર-પાંચ દિવસ તેણે સ્વપ્નસંદિમાં ગાળ્યા.

તેને થયું 'મારા મનની મોહળાચ બતી રહી વળાં એવું એ જ...'

પણ થોડા દિવસમાં વળાં તેનું મન હળવુ પડ્યું. કુખ દૂર કરવાની ઇચ્છા છતાં એ યઈ યઈ નહિ. કાકા તેને પહેલાંના નેટલા જ ગમનાં હતા, પણ હવે આ ગમવામાં એક પ્રકારની ખેલદિલી રમતિયા બાટલિ હતી. એકાદ સુંદર પુસ્તકની નેચ જ કાકા પણ તેને ગમતા.

પણ આ ફરક તેના મનમાં પડે છે, એ કબૂલ કરવા જ એ તૈયાર નહોતી. એટલે તે હળુ પળુ ગંજીર અને અગોલ રહી

એવી જ રીતે તે એક દિવસ વર્ષમાં મૂગી બેગી હતી તા યિક્કા નિમંષની નોટપૂરો લખને આપ્યા બધી નોટપૂરો વહેવા દીધાં પછી એક નોટપૂરુ ઠાપમાં લઈને એ જીભાથવા એક બોખારો ખાધો અને પછી વર્ષમાં કઈક ચોંધતાં હોય તેમ નજર ફેરવી એમની આનીતી છીક-ગ્રીની ડામી ઉધાડતી વખતે એ ડામી તરફ કાઢક આરી જ નજર જુએ છે

કુસુમે એ નોટપૂર એજખી એ તેની જ હતી અને તે ચમકી

પછી મારતરે એમાંથી નિમંષ વાંચી સલાળાવો અને વખાણુ પથુ કર્યાં.

બધી છોકરીઓ ડીપીડીપીને કુસુમ તરફ એવા લાગી. આજની હારમાં બેઠેવી પહેલાં નબરનો છોકરી તેા પાછળ વળાને બોલો : અરે, કેવું સુંદર લખે છે ને તું તો!' અને પછી તે ને હકો એ તેા તેના ચબ્દ કરતાં પથુ સુંદર હતુ.

વચ્ચેની છૂટીમાં એ બેથોડીવાર સુધી વાતે વળગ્યાં એ બેની એટલી બધી તેા ગૈની જમી કે કુસુમ ચોતાના મનનાં ઝીણાં ઝીણાં વિચારો કોઇતેચે કદી નહોતી બનાવતી એ તેણે તેની નવરી બેનપણીને કહ્યા અને મળની વાત તેા એ યઈ કે તે એ બધું જામણુ પણ ખરી !

આથી તે તેની નવી બેનપણી સાથે બહુ જ હળા ગઈ. તે એટલી બધી કે રાતે પશારીમાં ચતા સુધી તેને સ્વપ્નસંદિની ચાહ સુદાં ન આવી

રાતે તેની સ્વપ્નસંદિની બેનપણી તેને મળવા આવી ત્યારે પણ તે તેની સાથે ન બોલતાં ચોતાની નવી બેનપણી સાથે જ બોલવા લગી. ત્યારે એ સ્વપ્નસંદિની બેનપણીએ વિશાધને કહ્યું : 'તને તેા કોઈ નવી બેનપણી ચળા લાગે છે, કુ તેા બહુ છુ ત્યારે.'

કુસુમે તેને કહ્યું : જીબી રહે ને; તું પણ યને એટલી જ ગમે છે-રિસાઇલ નહિ..'

પથુ કંઈ જ નિડાવ આવનાં પહેલાં જ નિડાનું સાખાજી તેના પર ડરાઇ ગયુ

*

એ તમ નરજાં જ મવવા સિધાર કરવા ગઈ હતી તા નુ જાડની ગદ્ગદની મે ઠી નૂ પી એક ઘે મીને વાચી ઘોળી ચોતાની જિહ્વીને મેલ ઘોલા પરતોક સિધાલ્યો ઘોળી ઠી ઓ જડાગીર પાસે - તમ મામવા ગમ્મ આખો બનાવ સાંભગો જડાગીર એક બદ્ધ લઈ આખો અને કવુ, 'મારી બેગમે તને વિધવા બનાવી છે તને પણ નરજાડાને વિધવા બનાવવાનો હક્ક છે ચારે લે આ બદ્ધ તે આ મારી હતી!' ઘોળચુનું દિવ આ સામગી પીચગી ગયુ એણે નરજાડાને મારી અ પી નુ જાડાંએ ઘોળચુના છવનિનાંકનું કામ ચેમપૂરક સાથે લીધું—ન પાપે પ્રતિ પગમ્યાર્.

શિક્ષણમાં ઉદ્યોગ

એક નિર્દેશક તપાસ

મોહનભાઈ શ કરભાઈ પટેલ

જુનિયાદી તાલીમ નિધન ગઈ છે એવો લોકોમાં ઉભર્યાં ઉભર્યાં જાણાઓમાં ઠીક ઠીક આવી ગયો ગુજરાતમાં પણ અગ્રણી કેળવણીકારોએ આ વિશે જાણાઓમાં સલાહોમાં આપ્યા અને જ્યારે જે ક્ષણે તે ત્યાં અને ત્યારે ઘણું કહ્યું છે સામાન્ય પ્રજાની સમજની કક્ષાથી એ ઘણું અનિકટ હતું. તેથી અમારા શિક્ષણ સંશોધન ભવનમાં એ વિશે એક સેમિનાર યોજાયો હતો. એમાં જાગ લેનારાના વર્ગ અને સંખ્યા નીચેના કોઠામાં આપ્યા છે.

કોઠો ૧

વર્ગ	કુલ સંખ્યા	જામલેનારની સંખ્યા	હાજર ટકા
૧. વિદ્યાર્થીઓ	૫૦	૩૨	૭૮
૨. અધ્યાપકો	૧૦	૧૦	૧૦૦

ઉપરનો કોઠો જોતા સમજાય છે કે સેમિનાર વિશે વિદ્યાર્થીઓની ૨૨ ટકાની ગેરહાજરી ચિત્ત છે. તેથી ભવનના ડીને ગેરહાજર રહેલા વિદ્યાર્થીઓ ક્યા ક્યા કારણે ગેરહાજર રહ્યા હતા તેની તપાસનું કામ એક-માનવી સમિતિને સોંપ્યું હતું. તે સમિતિએ તેનો રીપોર્ટ એક સપ્તાહમાં ડીનેને પેશ કરી દીધો. તેનું તારણ નીચે પ્રમાણે છે.

સંખ્યા માંની નીચલા બહારનામ બધું ઉપયોગી ઉલોચના વ્યવસ્થા

૧ ૧ ૪ ૩ ૩

કુલ અગિયારમાથી ૬૯ ટકા વિદ્યાર્થી મહિત્તને કારણે ૨૭૪ ટકા કંઈક ઉપયોગી ઉલોચના વ્યવસ્થા લેવાને કારણે અને ૩૫૩ ટકા નીચલાને

૧ રજીસ્ટરમેંદ : એવું સૂચ છે. પણ અહીં રજીને અને દુકત નથી. સંદ છે તેમ જ વાચ્યો અને સમજવો

કારણે ગેરહાજર રહ્યા હતા આમાં ૨૭.૪ ટકા તેો ઉલોચના જ અસ્ત હતા તેથી જુનિયાદી શિક્ષણના હાઈને એ તેો વ્યવહારમાં મૂલ્ય કરતા હતા. એ કે જે ઉલોચના તેઓ વ્યસ્ત હતા તેના નામ આપવાની તેમણે તૈયારી બતાવી નહિ. નીચલાને કારણે ગેરહાજર રહેનારો વર્ગ ચિત્તા ઉપજાવે તેટલો છે. પણ શિક્ષણની જુનિયાદ સમજનારા શિક્ષણ સંસ્થાના માલકો તેથી નિરાશ થાય તેમ નથી એ એક આશ્ચર્ય ઘટના છે.

હવે અધ્યાપકોમાંથી ફરિ જણે ભાગ લીધો એ ઉકીકત તરફ ઝટ ધ્યાન જાય તેવું છે. કેમ કે સારા અને જુનિયાદી શિક્ષણમાં રસ હોય તેવા અધ્યાપકોનો અભાવ એ પણ આ શિક્ષણની નિધન જાણાઓનું એક કારણ છે એમ કહેવામાં આવે છે. ભવનના અધ્યાપકોને તે જોમાં સારો રસ હતો એમ દેખાયું પરંતુ સમગ્ર પ્રજાવતી મોલતુ હોય ત્યારે કેવળ એકાદ શિક્ષણ સંસ્થાના અધ્યાપકો ઉપરથી નિશ્ચિત રૂપનો અભિપ્રાય બાંધવો તે અવેશનિક છે તેથી, ડીને અધ્યાપકોની સલાહ કરી આ સમસ્યાનું વ્યાપક અને જીવું સંશોધન કરવાનો પ્રસ્તાવ મૂક્યો. તેથી એમ નહીં વધુ કે એક નિર્દેશક તપાસણના ૨૧ શહેરના અધ્યાપકોને આવરી લે તેવી-હાથ ધરવી એના અનુબંધો અને પરિણામોની ચકાસણી કરીને વિસ્તૃત સર્વેક્ષણ, જે પછી, હાથ ધરવું.

અધ્યાપકો જુનિયાદી તાલીમના તરવને કેટલું સંખ્યા છે, એમાં એમની કેટલી ગતિ થઈ છે અને તેનો વ્યવહાર તે પોતાના જીવનમાં કેવી રીતે કરે છે તેની તપાસ કરવાની હતી શિક્ષણ એક

* આ તપાસ તૈયાર કરી ત્યારે જાણવા મળ્યું કે નજીમાં જે જણના ખીલામાંથી મેટ્રીનો શોની ટિકિટ મળી આવી અને તેની ચોપામાંથી તે દિવસની ખાસ વાટિકાની ટિકિટ મળી આવી છે.

શોધોપાંગ અને અભિજ્ઞાન પ્રક્રિયા છે. વર્ગોમાં જોળવેલા શિક્ષણુને અનુપમ છવન સાથે કેટલે અંશે સાધી શકાય છે એના ઉપર જ બુનિયાદી શિક્ષણુની સફળતાને આધાર ગણાય બુનિયાદી શિક્ષણુનું પાયાનું અને કેન્દ્રવર્તી તત્વ છે શારીરિક અમ ક્રમવાની માનસિક અને શારીરિક સજ્જતા ઉપર જ ઉદ્યોગ નિર્ભર ગણાય. આંધીજીએ ઉદ્યોગને શિક્ષણુના માર્ગમ તરીકે ગણ્યો છે, અને સ્વાવલંબન તેની વ્યવર્થનની કસોટી છે એમ કહ્યું છે તે જ ઉદ્યોગદ્વાર સમય અનુવંનો વિકાસ સાધી શકાય અને તે જ શિક્ષણુ એક સાંજોપામ અને અભિજ્ઞાન પ્રક્રિયા છે એમ ગણાય

શ્રી કિરોરલાલ મહારવાલા તા ૧૨-૯-૩૩ના ઠરિખનમ ધુમાં લખે છે

“ઉદ્યોગ એ શિક્ષણુનું કેવળ સાધન કે વાહન નથી, પણ, જેટલે અંશે માન-છવન માટે તે અનિવાર્ય છે તેટલો અંશે, એ કેળવણીનું સાધ્ય પણ છે”

અધ્યાપકો શિક્ષણુના આ અભિમત તરફ દર્શનને જેટલે અંશે અનુકર તેટલે જ અરો શિક્ષણુ સફળ થાય વિદ્યાર્થી માટે નહિ તેા નિદાન અધ્યાપક માટે તેા એમ જ ગણવું જોઈએ જે કે ભાડી એક ઉપાગ, જરા વ્યયિત હોય પણ, ઘખી પડે છે કે અન્ય વિદ્યાર્થીએ અધ્યાપકને નહિ પણ અધ્યાપકે વિદ્યાર્થીને અનુકરવાનું હોય છે જે અધ્યાપકો આશા ચુકે છે તેઓની સેવાએ નિરાધાર ખની જાય છે આ એક જુદો જ શોધનનો વિષય છે એને આકાશગંગામાં મૂકી સિદ્ધ કરી ન શકાય ત્યાં સુધી આ વિધાન સાંખ્યુત મની શકાય નહિ *

પ્રસ્તુત વાન તેા શિક્ષકો બુનિયાદી શિક્ષણુને છવનમાં કેટલે અંશે ઉતારી રક્ષ પ્રકટ કરી શક્યા છે તેની નિદર્શક તપાસવેજનાની છે બુનિયાદી

અધ્યાપકો આલદ થાય છે કે આ યુવો વિદ્યાર્થી આલરે ઉપાધી લીધે છે, અને શુલકને લાનની સાથે મળ્યેને ઉચ વિષયની તપસ તેમજે હાથ પરી છે

શિક્ષણુના ઉદ્દેશો વિને ઉપર જે શોધમાં ખતાનું છે એને લક્ષમાં રખીને શરૂના અધ્યાપકો તપાસ કરવાનું હાથ પધું શરૂની કુલ શિક્ષણુ સંસ્થાએ અને તેમાં કામ કરવા કુલ અધ્યાપકો કેટલા તેની પ્રારંભિક તપાસ કરવાને લખતના સંલોધન-૨૬૬ની-શોની એક ટુકડી તરત જ કામે લાગી અમ તેમની તપાસ પરથી તારણ નીચે પ્રમાણે છે

કેડો ૩

અધ્યાપકો

સંસ્થા	પુરુષ	સ્ત્રી	કુલ	વિદ્યાર્થી
માત્ર ઓરિયાની ૭	૫૬	૨૧	૭૭	૩૫૦૦
માત્ર પુરુષોની ૨	૧૦	૪	૧૪	૬૦૦
પુરુષ-સ્ત્રીઓની				
બેચી	૨૭	૨૮	૫૫	૨૦૦૦
કુલ	૯૩	૫૩	૧૪૬	૬૧૦૦

આ કેડા ઉપરથી નવોના તારણો કાઢી શકાય માત્ર ઓરિયાની સંસ્થાઓમાં ૭૨૭ ટકા અધ્યાપકો પુરુષો છે, અધારે ૨૦૩ ટકા અધ્યાપકો સ્ત્રીઓ છે સાધારણ રીતે માત્ર ઓરિયાની સંસ્થામાં સ્ત્રીધર્મકરોની સંખ્યા વિશેષ ઘોવી જોઈએ, પણ ભાડી તેથી જુદું જણાયું છે સ્ત્રીઓને મગ ઓરિયાની સંસ્થાઓમાં કામ કરવામાં વિશેષ રક્ષ પડતો હોય, અમર પુરુષ ધર્મકરોને તેવી સંસ્થાઓમાં કામ મા વામાં વિશેષ રક્ષ પડતો હોય, અમર પુરુષ ધર્મકરોની કમતી તરફ વધારે લક્ષ અપાયું હોય જ્યાં યુધી આ કારણોની તપાસ થાય નહિ ત્યાં સુગી કેવડા અનુમાનો સિદ્ધ થાય વિધાનોનું વધારે મૂલ્ય નથી

માત્ર પુરુષોની સંસ્થાઓમાં ૫૫ ટકા જેટલી જ છે, ઓરિયાની ૧૮૫ ટકા જેટલી છે આ બે પરિસ્થિતિની તુલના કરવા જેવી છે એકલા પુરુષોની સંસ્થાએ જાણુ નથી શકે તેમ લાગતુ નથી તેા એકલી ઓરિયાની સંસ્થાએ પણ બહુ ધેરક નથી એની સાથે સહ-શિક્ષણુની સંસ્થાઓની સંખ્યા યુધીને

જોવાથી આ બહુ સ્પષ્ટ દેખાય છે. વળી વિદ્યાર્થી સંખ્યાની દૃષ્ટિએ જોઈશું તો ૧૫૫, ૨, અને ૩માં જોતા યરાચરી વિદ્યાર્થી સંખ્યા સસ્વાદીકં જનુક્રમે ૫૦૦, ૭૦૦ અને ૧૦૦૦ છે. સ્ત્રી અને પુરુષ એકબીજાથી યાવ જુદાં ન રહી શકે તેમ આ આક્રાઓ ઉપરથી તો જણાય છે

આ આક્રાઓ ઉપરથી બીજા તારણે પણ નીકળી શકે તેમ છે પરંતુ આ તપાસ નિબંધના એ અપ્રસ્તુત હોઈ તેને અહીં હેષ રૂપે છે

સ્ત્રી-અધ્યાપકો અને પુરુષ-અધ્યાપકો મળીને શહેરની ૩૬ જેટલી સંસ્થાઓમાં કુલ ૬૬૦ અધ્યાપકો છે. આવતી કાલના નાગરિકો જ નહિ પણ મિનિસ્ટરો, ગવર્નરો, રાષ્ટ્રપતિઓ વગેરેની તાલીમનું કાર્ય તેમણે સાથે છે તેવા દેશના ૬૬૦ અહના સેવકોએ પોતાના અધ્યાપન કાર્યની સાથે સાથે ક્યા ઉદ્યોગને પોતાના જીવનમાં ઉતાર્યા છે તે મુદ્દો આ તપાસનું કેન્દ્રબિંદુ છે. સરોધન મહદંશે એ ભરી આવેલાં પત્રકો પરથી જે જાણવા મળ્યું તેથી જાનના કાર્યાનવતો સેરકમનું ખૂબ પ્રસન્ન થયો હતો. અધ્યાપકોએ અપનાવેલા ઉદ્યોગોમાં મુખ્યત્વે આડ-દિક્ષણ સ્ટેશનરી ઉદ્યોગ, યુવાવાચન, ગ્રામ લેખન, ઈન્ડીયર અને શાટલ્કટ્સ, પ્રકાશન, કલર કેમિકલ્સ, ટોર્જિનરી, કાપડ, પ્રકાશનસાગ્રમી, અઘરાદારો, આઈરોનમેન્ટ-પીના વગેરે છે

આ પ્રકારે ઉદ્યોગો અધ્યાપનના મુખ્ય કાર્યોને જે ઘટ્ટ હોય છે તે સિવાયના સરૂચમાં, મોટા ભાગે જ થતા હોય છે, તેથી ઘટ્ટવતો સદ્વ્યવસ્થા થાય છે, અને જીવનને એની અભિલાષમાં જોઈ જાણી શકાય છે આમાના કેટલાક ઉદ્યોગો અધ્યાપન કાર્યને સેવક હાજરે, તો કેટલાકને એકી સાથે નિરબન જ ન હોય તેમણે પણ દિક્ષણ ગિરો જેણે અભીરતાથી નિચાકું છે તેમણેને સાચુ યું છે તે સમજનાં વાગ નહિ હાજરે ૧-૮-૧૯૩૭ના 'હરિજનપુ'માં નોંધ છે કે

કેળવણી એટલે જ જાક કે મનુષ્યના શરીર, મન અને આત્મામાં જે ઉત્તમ અચો હોય

તેનો સર્વાંગી વિકાસ સાધીને તેને બહાર આણવા. બહાર જ્ઞાન એ કેળવણીનું અતિમ ધ્યેય નથી, તેમ તેનો આરભ પણ નથી એ તો સ્ત્રી અને પુરુષને કેળવણી આપવામાં અનેકમાંનું એક સાધન માત્ર છે

તપાસના એમ પણ જણાઈ છે કે દેખાવ ઉપરથી સિક્ષણને અધ્યાપક હાજરે તેવા ઉદ્યોગો કરનાર અધ્યાપકોનું અધ્યાપનકાર્ય છાત્રું નહિ થતું હોય પણ હકીકતે તેથી જીલ્લુ છે. એવા અધ્યાપકોનો જનુભવ વ્યાપક હોઈ તે તેમનાં કામમાં બરકત પૂરે છે, અને અધ્યાપનમાં જ કેળવણીના આદિભત કાર્યા છે

કોડો ૪

અધ્યાપકો

	ઉદ્યોગ	પુરુષ	સ્ત્રી	કુલ	માધ્યાદીકં સરેરાશ માસિક આન્ક
૧	આડ				
	સિક્ષણ	૨૦૩	૧૩૭	૩૪૦	૨૦૬.૫૦
૨.	સ્ટેશનરી	૨૯	—	૨૯	૭૫.૨૫
૩	યુવાવાચન	૧૧	—	૧૧	૧૦૦.૮૯
૪	ગ્રામલેખન	૫૨	૪૯	૧૦૦	૨૧૧.૬૭

મુનિવર્સિટીએ પરિભાષા માટે નીચેની સમિતિએ પ્રયોજેલો સમઠ અધ્યાપકોનું મુખ્ય કાર્ય વિલક્ષનું છે તે તો સાબાઓમાં થતું હોય છે પણ વિદ્યાર્થીઓને ઘેર જઈ તેમને જાણવા તે પણ સિક્ષણ જ છે. તેથી ઠાળામાં કમ્પુ દિક્ષણ ને education અને ઘેર થતું સિક્ષણને home education સિક્ષણ અને આડસિક્ષણ; જેમ, પેાસ અને આડપેાસ

મોટા ભાગે એટલા માટે કે યુવાવાચકે ગાઈક આદિલેખનના ઉદ્યોગો તે ઠાળાના તમ્મ દરમ્યાન પણ, અધ્યાપન કાર્યના અવિરોધે, ઘટ્ટ શકે જીલ્લુ. તેમ કમ્પુથી અધ્યાપનકાર્ય નક્કરપણે થવનાં પ્રેક દષ્ટન્ટો પણ નેધારા છે

૫. ધંડીચેર				
અને શોર્ટકટ્સ ૧૯	૫૭	૭૬	૧૧૯.૦૯	
૬. ક્લાર કેમિકલ ૧૭	—	૧૭	૧૬૭.૦૫	
૭. હોઝિયરી ૧૪	૨૩	૩૭	૮૯.૦૩	
૮. કાપડ ૪	૬	૧૦	૧૮.૦૨	
૯. પ્રસાધન સામગ્રી	—	૧૦	૧૦	૯૧.૧૭
૧૦. ખાદ્ય પદાર્થો	૪	૧૩	૧૭	૫૬.૧૯
૧૧. આઈસ્ક્રીમ્સ વગેરે	૭	—	—	૬૮.૨૧
૧૨. સ્પોર્ટ્સના સાધનો	૬	—	૬	૧૭.૧૭
કુલ	૩૬૫	૨૯૫	૬૬૦	

ઉપરનો ફોટો જોતા જણાશે કે તમામ અધ્યાપકોએ ઉદ્યોગને જીવનમાં મદદરવાને ગણ્યો છે જેનવણીની દિવાનમક બાબત ઠીક ઠીક વિકસેલી જણાય છે. ઉદ્યોગ ન ૨,૬ થી ૧૨ જોના જણાય છે કે અધ્યાપકોએ અસરવાનને જેનવણીનું અતિમ મધ્યુ નથી. એવા ઉદ્યોગોમાં ૧૩૩ જેટલા અધ્યાપકો રોકાયે છે. એ કેવડે મોટું શુભ ચિન્હ ગણાય । સૌથી વધારે આવક માર્કેટ લેખનથી થાય છે, તે પછી આડ-શિક્ષણ આવે છે સ્ટેશનરી, પ્રકાશન કવરકેમિકલ્સ, આદિ જેવા ઉદ્યોગોમાં કેવળ પુસ્તક અધ્યાપકો જ પડ્યા છે; તે પ્રસાધનસામગ્રીના ઉદ્યોગમાં માત્ર સ્ત્રી અધ્યાપકોએ છે. કેટલાક ઉદ્યોગોમાં પુરુષો કરતા સ્ત્રીએ વધારે દેખાય છે. ૫૦ ટકા કરતાં વધુ અધ્યાપકો આડશિક્ષણમાં રોકાયેલા છે. આગળની દૃષ્ટિએ પણ તે ઉદ્યોગ ઠીક લાગે છે. એ ઉદ્યોગમાં કેટલાકની આવક તો એમના પગાર

કરતાં ચારગણી નોંધાય છે અપવાદ તરીકે તેમાં એક અધ્યાપકની માસિક આવક રૂ. ૧૦૦૦૧ નોંધાય છે. પ્રકાશનના ઉદ્યોગમાં ઝાંઝા શરીરશ્રમ નથી હોતો; થોડો ઉભાગે કરવાનો હોય છે. પ્રાથમિક માણસ સાંજે યુક્ત ઘેર પહોંચે, શવારમાં આવીને ઘણું જાવ. આથી કદાચ એમ લાગે કે અધ્યાપક પોતાના સ્વાધ્યાયના બોગે તે કરી રહ્યો હશે પણ તે ખરખર નથી. એકદુ, જેને પુસ્તકો હજી તો પ્રસિદ્ધ પણ થયા નથી હોતા તેનાથી અધ્યાપકને વાકેફ થવાનું પ્રાપ્ત થાય છે. તેનો કુવડો મોટો લાભ વિદ્યાર્થીઓને મળે ? એક રીતે કહો તે કે અધ્યાપકને કેંડાવિદ્યા જ જાણવાની મળે છે. ।

આ ઉદ્યોગોમાં યતી ઝોઝામા ઝોઝી આવક ૫૬ ૧૯ છે અને વધારેમાં વધારે આવક ૨૧૧.૬૭ છે. અધ્યાપકને નિર્ગમિત જે પગાર મળે છે તેની સાથે આ આંકડા ચરખાવી જેવા જેવા છે

આમ, એકદરે જોતાં જણાય છે કે અધ્યાપકો તે ઉદ્યોગને જ રૂંદમાં રાખીને શરીરશ્રમ કરતાં કરતા શિક્ષકની પ્રક્રિયાની અવિભાજ્યતા સિદ્ધ કરે છે તેથી ઉદ્યોગમાં રક્ષ ન હેવ તેવા શિખરોનો અભાવ છે તે વિધાન સાવધા વેગળું છે. અહીં તે જાણાય છે કે એક પણ શિક્ષક બુનિયાદી તાલીમના હાર્દગપ ઉદ્યોગને ધીસરતો નથી. તેથી પરિસ્થિતિ અ.ચાજનક છે. નિરાશાનું કોષ કારણ નથી.*

*આ તપાસ મેળનામાં કેન્દ્રસરકારે ૭૦ ટકા, રાજ્ય સરકારે ૨૫ ટકા મ.ન.ટ.સ આપી છે જવનને ૫ ટકા ખર્ચવા પડ્યા છે.-જે ખર્ચ સ્ટેશનરી આદિનો છે. તે જવનના ખર્ચમાં નાખવામાં આવશે એટલે જોના ઉપર પશુસરકારી ગ્રાન્ટસ મળશે આ માટે. ક્ષીન વળી સરકારોને હાર્દિક આભાર માનું છું.

*

સંત શિરોમણિ-પુરંદરદાસ

અમૃત મોદી

કર્ણિકના અધર વિશિષ્ટ સંતોમાં 'દાસ-શોક' મનાતા શ્રી પુરંદરદાસનું કર્મ બહુમુખી છે. જેવા તે સંત-ભક્ત હતા તેવા જ સાહિત્યકાર પણ હતા. સંગીતના એ મર્મજ્ઞ હતા. કર્ણિક સંગીતના તે એ કર્ણધાર ગુણી છે એમના ભજનોની સૈકા પંક્તિઓ આજે જે કનડ ભાષાના સુખાપિત તરીકે મવાય છે.

એમને વિશેની નિમિત માહિતી બહુ ઓછી મળે છે કનડ સંત સાહિત્યના વિદ્વાન લેખક શ્રી રંજનાથ રામચંદ્ર દિવાકર શ્રી પુરંદરદાસનો જન્મ ઇ. સ ૧૪૦૨ માં થયેલો માને છે તેમનાં ભજનોના શક્ય તેટલો સંગ્રહ કરીને, શ્રી બાબુરાવ કુમટેકે શ્રી પુરંદર-ભજન-સાહિત્યનો અનુવાદ ભેટ પરીને લિ ઈ જ્ઞાતની ભારે સેવા કરે છે. સત શિરોમણી પુરંદર-દાસના છબર અને કરન વિશેની ઉપલબ્ધ માહિતી ઓના આધારે મેજનીને સત-રમાયણ કવીશુ

શ્રી પુરંદરદાસ તથા તેમના સમકાલીન સંતોનાં ભજનો પરથી જાણવા મળે છે કે દામ-દીપ્તા અઓ-કાર કરતાં પદોષા તેઓ સ્માર્ત અથવા શીર વૈષ્ણવ હતા. એમનું ધર 'નવકોટિ નારાયણ'નું ધર ગણાનું' હતું, કેમકે એ કરોડાપિપતિ શેક હતા. કહેવાય છે કે વિલ્લનગરના સપાટ ધર એમની પાલેલી નજૂ લેતા હતા. એમના પિતાનું નામ વરદાસ નામક અને એમનું પુર્વાવસ્થાનું નામ વડુ ચિનપ્પ નામક એમને નાર દીકરા અને એક દીકરી હતી. ચિનપ્પ નામક કહેવાય છે કે, મૂમ ક જુલ અને કંગર સ્વચારના હતા

એક વેદાની વાત છે. એક શ્રાહ્યે તેમની પાને દીકરાના ઉત્તરન તરફાર માટે મદદ માગી. એ કરોડપતિ નામકે તેને 'આરવી કાવે આવવા' કહ્યું પણ પછી તેા માત્ર કાવને માત્ર જ રહ્યું, આરવી માવનું 'આર' મળું જ નહીં ને! એમને એમ છ માત્ર વીરી ગયા, વેગ પેલો શ્રાહ્ય આરે અને

કરોડપતિ શેક એને 'કાવે આવવાનું' કહે. જો કે ખન્નેની લગન સરખી હતી! ન તેા વાનક વાકરો કે ન તેા કૃષ્ણ મનિક એને ટાલતાં વાડયો!'

આખરે એ યોગી ધંતિકનો મુકી ખૂંધી અને અલ્પત ઉદારતા પૂર્વક 'તાંમાને એક કાવડિયો શ્રાહ્ય સામે થવો શ્રાહ્યે એ એક પેગે લઈ ત્રિપિા અને ગરો શેકને ઘેટ. શેકણીને પોતાની પુત્રી ચમકણી કહી ન ભવારી પતિદેવની કલ્પુથી જોઈને ભિવાડીને યાત્ર આવી શ્રાહ્ય-દેવતાની એટ્ટે કામા માગી અને પોતાના નાકની નથની, જે લગણે રૂપિયાની ક્રીમની હતી, આપી દીધી

પણ એ શ્રાહ્ય વગી માધાને નીક,યો, પત્નીની નથની લઈને એ લોભી શેકની પાલે ગયો. પતિએ પત્નીની નથની ઓળખી નથની લઈ લીધીને 'લમણાં નવરાસ નથી. કાવે આવજો' કહીને શ્રાહ્યને ટાળી. પછી તેા કોપથી રાતાપીયા થતા શેક ઘેર ગયા. પત્નીને લથની વિશે પૂછ્યુ બિચારી પત્ની! પતિના અપમાનના ભયથી આત્મહત્યા કરવા તૈયાર થઈ. અદરના ઓરડે જઈ જેર ધોડ્યુ જેર પીવા જાય છે ત્યાં જ સામે નથની આવીને પછી!

અલ્પત આમલ' થયું. યૂપચાપ નથની વાડીને પતિના હાથમાં મૂકી. નથની જોઈને ચિનપ્પ નામક વિચારમાં પછે ગયા આ યુ? નથની તેા દુઃખાનમાં મૂકેલી હતી. આવી કપાંથી આવી? છો શીતે આવી?

પત્ની પાલેલી બધે ઘડીકન જાણી શ્રાહ્યની પ્રવીણ કરવા તગ્ગા પણ પછી પેડો શ્રાહ્ય પાડો આપ્તો જ નહીં ચિનપ્પ નામકને વિચાર થવો કે, 'તે આશ્વિત્તુ અન્ન કોઈ નહિ પણ >૨૧' પરમાત્મા જ ધન. પદ્યપુત્રના પાંડુરંજ જ હતા.'

આ પ્રકાર એમના વૈરાગ્યનું નિમિત મ-નો. પરમાર શેડીને એ નીકચી પડયા. નથર સંપતિ

છાત્રીને દામ્યત સપત્તિની શોધમાં નીકળી પડ્યા વચ્ચેના ન્યાય કરીને, લશ્મીપતિને પામવા એ નીકળી પડ્યા ને એમની પત્ની । સીતા-સાવિત્રીને આદર્શ એમની સામે હતા । એણે પતિનું અનુસરણ કર્યું . પુત્રોએ માતા-પિતાનું અનુસરણ કર્યું બહેને ભાઈ એનું ને સેવકે સ્વામીનું અનુસરણ કર્યું ચિત્રાપ નાપક પત્ની, ચાર પુત્ર ને એક પુત્રી તથા એક સેવક । સદ્ગુ સાચી સ પતિની શોધમાં નીકળી પડ્યા

ધરિકામા કરતાં કરતાં એ વિજયનગર બસ. તેમનો વેરાગ્ય બેઈને વ્યાસમુનિ ચક્રિત થઈ બધા એમણે એમને વૈષ્ણવ દીક્ષા આપી ને ‘પુર દરદાસ’ નામ આપ્યું . આમ, પુર દરદાસના વેરાગ્ય-શુદ્ધ એમનાં પત્ની બનાવી તુલસીદાસનાં પત્નીની જેમ । તુલસી દાસ કામિ-મત્ત હતા બ્યારે પુર દરદાસ ધનો-મત્ત હતા ।

દાસ-દીક્ષા લીધા પછી પુર દરદાસે મરતા સુધી અર્થાત્ ૮૪ વર્ષની ઉંમર સુધી એમણે ભારતનું ભ્રમણ કર્યું અને ‘વિક્ષા દોષિ’ની વૃત્તિ અપનાવી અને દક્ષિણમાં ‘મધુકર વૃત્તિ’ કહે છે કહેવાય છે કે, ભ્રમણ કરતાં કરતાં એમણે ૪,૭૯૦૦૦ ભળના ગાંધાં હતા જે કે અત્યારે એમનાં એ હજાર ભળનો ઉપ લબ્ધ છે આ વિધાનમાં કદાચ અતિશયક્રિા હશે, કેમ કે પુર દરદાસનું સાહિત્ય ગૃતિ-સાહિત્ય છે, કૃતિ-સાહિત્ય તથી એગ્લે એથના પછી ભકતાએ રચેલાં પદો પણ કદાચ એમના નામે ચાલનાં હોય ।

પણ એટલું નોં નિયત કે એ મહાપુત્રુયની ધણી મોટી સાહિત્યિક દેણ કનક સાહિત્યને મળી છે પુર દર સાહિત્યનું એક મહત્વપૂર્ણ કાર્ય છે-અને વક્રુત એ ક્રાંતિકારી કાર્ય છે, કનક ભાષામાં લખા વેસા ધાર્મિક સાહિત્યને તેમણે આશ્લેાની આનવતા અપાવી તે એમણે કેવત-અક્રિત તત્ત્વોનું ના નિરૂપણ નથી કર્યું, પરંતુ યાજ્ઞોભા કર્મકાંડ નિષ્કા વચેરેનું નિરૂપણ કર્યું છે પરિણામસ્વરૂપ બાલ્ય-વિદાનોને પુર દર-સાહિત્યનો ધાર્મિક સાહિત્યના સ્વરૂપમાં સ્વીકાર કરવો પડેા । એ મુજબ વિદાન આચાર્યોએ પુર દર સાહિત્યને પુર દરો-પતિપદ’ કહીને એનું ગૌરવ કર્યું છે એ રીતે પુર દર-સાહિત્ય કનક ઉપનિષદ બન્યું

છે । । ।

શ્રી પુર દર દાસ વિશે કૃત્તિની જગતનો વિશ્વાસ ‘હે કે એ ‘નારદાસ’ સંબન્ધ-નવરદના અર તદર હતા એ કર્ણાટક સંગીતના પિતામહ કહેવાય છે મદ્યમની મ્યુઝીક એકેડેમીનું એક ત્રિમાસિક લખે છે

—‘શ્રી પુર દરદાસનું વ્યક્તિત્વ મદાન છે જે અપ્રાન્મ, કલા ને સ રકૃતિના સંગમમાંથી ઉદ્ભવેલુ છે એ કર્ણાટક-સંગીતના પિતા છે જે સંગીત પદ્ધતિ દુનિયાની વિકસિત પદ્ધતિઓ સાથે બીધી રહે છે’

એમના જીવન-કાળ દરમિયાન લગભગ પોણા પાંચ લાખ ભળનો ગાઈને એમણે પરમાત્મા-સાક્ષાત્કાર સમ થી પોતાના અનુભવો અને વિવિધ મનોભાવોની અભિ વ્યક્ત કરી છે વિચારોની આતરિકતા, સૂતમતા ને વિવિધતાની દષ્ટિએ એ ભળનોનું સત-સાહિત્યમાં વિચિત્ર રચાન છે

કર્ણાટક સંગીતના ય િનેા કહે છે કે પુર દર દાસે ‘નરા માલવ’ જેવા રાગ રચ્યા પાંચ પ્રકારના કે સાત પ્રકારના (?) તાલની રચના કરી. રાગ વિરતા રના નિષ્કમ ઘડ્યા અને ‘સુવાદિ’ નામના અત્તત કિવદ્યતમ રાગોનો રચના કરી સંગીત-શાસ્ત્રીઓ માને છે કે શ્રી પુર દરદાસની સંગીત પ્રતિભાનો સર્વોચ્ચ માપદંડ એમનાં ભળન ‘સુવાદિ’ છે આજે ય સુવાદિ’ ગાઈ શકનારા સંગીતનો વિરન છે કર્ણાટકી સંગીતના વિદ્વાનો કહે છે કે કર્ણાટક સંગીતને પ્રથમિત પાઠ્યક્રમ શ્રી પુર દરદાસે ઘડવો એમણે રાગ ને તાલની વ્યવસ્થા કરી અને એ અનુસાર હજારો ભળનો ગાયા

એમણે માનવી હૃદયનો દીવો બનાવ્યો સાહિત્યની વાટ બનાવી ને સંગીતનું તેજ પૂર્યું અને ભત્ર વત-પ્રેમની જ્યોતિ જ્યારથી સમાજમાં સંગીતની પ્રતિષ્ઠા વધારી અને યાન ભક્તિ, વેરાગ્ય જેવા દૈવી ગુણો સંગીતમય બનાવી દીધા નટ નિટ ને અભિક્રમ્યુકે દુસારેથી સંગીત સરસ્વતીને એમણે ઘરની-ગૃહમાતાઓના કકમાં વિરાજમાન કરી આજે ય કર્ણાટકની શૃલમાતાઓ પ્રાત કાલમાં બેઠતાં જ ‘એનું નારાયણ એનું વરમી રમણ એણુ શ્રી ગિરિદોહર શ્રી

નિવાસ-હે નારાયણ ઊંક, લક્ષ્મીરમણ ઊંક, ઊંકો શ્રી
સ્વામી વે કટેશા-’ ગાતાં ગાતા બાળકોને ઉઠડે છે,
ધરડામ કરે છે, આજે આપણાં મોટા શહેરોમાં રહેતે
ચલતા ચાલતા બાળકો બેતાલ ને બેસુર રાજે ‘મૈને
પોના સીખ લિયા,’ ‘મુજે બુદ્ધ મિલ ગયા’ કે ‘ખ્યાર
કિયા તો કયા કિયા’ જેવાં સિનેમાના ગાણો ગાતાં
લોક છે, ત્યારે કર્ણાટકનાં ઘરામાં નાની નાની બહેનો
ગાતી હોય ॥ ‘ધારે રંગન કરય બદવનુ ધારે કૃષ્ણન

કરય બદવણુ ! -કોણ રગને યોગાવવા આવી ? કોણ
કૃષ્ણને યોગાવવા આવી !’

આ છે કમડ જનતાને મો પુરદરદાસ અને
અન્ય હરિદાસોની દેન ! એમણે કનડ જન-જીવનના
હૃદયની દીવણીમાં સુવિચાર ને સદાચારની બત્તી મૂકીને,
સગીતનું તેવ પૂરીને, હરિપ્રેમની જ્યોતિ જલાવી હતી
તે અખડ રૂપે નદાદીપની જેમ આજે ય ઊજળી
રહી છે ।

૪

આ બધી માળા ને પ્રાર્થના ને ‘લુગતિ શઘવની ભજનધૂનો હવે બધ કરો અઠી આ
એકાંત ખુલ્લામાં બારણા બધ કરીને તમે કયા હૃદયને શોધી રહ્યા છો ? કહેવો જતા ? તમારાં
આત્મવશુ ઉધાડો ખબર પડશે કે જે હૃદયના અગ્નિદાની તમે વાતો કરો છો, તે તો ત્યા નથી.

એ હૃદય તો ત્યા છે, જ્યા પેલો એકૂલ પરસેવો પાડીને ડળ ખેડે છે, જ્યા પેલો માળા
ગાડ રોપે છે, જ્યાં પેલો મનૂર રહેતો સુધારે છે

ઈશ્વર ત્યાં બેસે છે અને આવી શોધો છો ! એ તો ત્યાં એમની સાથે તડકામ અને
વરસાદમા બેસે છે એ હૃદયનાં વચ્ચે પશુ ધૂગથી બરેલાં છે, એને ધરતી અને વૂગ વહાલાં છે !

આ પૂજના અચળ ને એક બાજુ મૂકો ધરતીની પૂજન શરૂ કરો, એટલે ઈશ્વરની પૂજન
થશે !

સુકિત ? શુ કશુ ? સુકિત માટે આ તમે કરી રહ્યા છો ? સુકિતને બીજો કયા શોધવો એમ ?
અરે ! બલા માલુસ, ચોદ લોકનો નાથ પોતે, આનંદપૂર્વક, સર્જનના આટલાં બધા બધનો
ઉપાદી રહ્યો છે, ને તમે જલનથી ધુજો છો ? ભગવાનની સાથે આપણે ને આપણી સાથે બરવાન-
હમેદના બધનથી આપણે આજ બધાવા નથી કે તમે બધનચાથી છટવા માટે કાફા મારો છો !

મારા આપ ? બધનથી સુન્ત યરાનું નથી બધનથી ન બધવાનું રાખો એટલે વણ !

એટલે હવે તમારા ધ્યાનચાથી બહર આવો, એ પુષ્પોને ત્યાં જ છોડો. ધૂપદીપ બલે ત્યાં
ગતાં આપણાં લૂગડા ધૂગથી મેલા થય તો શુ વધી છે ? આપણે સૌ શ્રમ કરીએ, સૌ મહેનત
કરીએ સૌ પરસેવો પાડીએ, તો જ વછી હૃદયની કાઈકે જાખા પામીએ

—ગીતાજલિ સાવાનુરાદ ધૂમકેતુ

પરણવું જરૂરી છે ?

(કટાક્ષિપા)

ન પ્ર ણુચ

પરણવા ઇચ્છનારાઓ પરણ્યા પહેલાં એટલું સમજી રાખે કે મનોહર મોજરી કે કાષ્ઠન ફોટોગ્રાફ વ્યામક ન હોય એવું નથી જાહેરખબરથી સારો માલ મળે, તરુ માણસ ન મરે એટલે લગ્ન માત્ર અધિક જાણે સાહસ જ છે-પછી તે રચ્ચિકાલના આઠ પ્રકારો પૈકી એ લે કે બાહ્ય કે આર્થ વિવાહથી માંડી ગાંધર્વ કે પૈશાચ્ય લગ્ન હોય કે આયમતી પેઢીનું વરીલ યોજિત લગ્ન હોય કે પછી આજે પ્રચલિત થતાં જતાં પ્રેમલગ્ન હોય !

લગ્નની બાબતમા પ્રેમલગ્ન દ્વારા ચેતાનું ભાગ્ય ચેતે ઘડવા ઇચ્છતાં યુવકયુવતીઓ ખીજી વાત, એ પશુ સમજીને પરણે કે લગ્નજીવન પ્રથમ પદ્યપ્રધાન, ગદ્યપ્રધાન અને પછી વિવેચન પ્રધાન એવા ક્રમમાં વહે છે લગ્ન પછીના શરૂઆતના કાળમાં દામપત્નમાં કળિતાની માત્રા વધારે રહે છે પછી પીમે ધીમે જીવનની નજર વાસ્તવિકતાઓરૂપી ગદ્યની માત્રા વધે છે કાળની માત્રા ઘટે છે અને એ ગદ્ય પ્રધાનતા ઉત્તરે સુધી રહે છે પછીથી કાવ્યનો સમૂળ સોપ વાય છે તે વિવેચન ભણે છે જે ખટમથુરાથી કહુતમ સુધીની કક્ષાનું હોય છે લગ્નજીવનમાં પદ્ય એ મિષ્ટાન્નો જેવું આહલાદક પણ અલ્પ માત્રામાં ગણતુ હોય છે, જ્યારે ગદ્ય એ શેષ ખાસાની શેટની જેવું આવરણ અને ચિરસ્થાયી રહે છે અને વિવેચન અથાથા-રાવતાની માફક ક્યારેક કાળની ધાક બિધાટે તેવું, ક્યારેક આખમાં પાણી ઢાલે તેવું ક્યારેક સિલકારા ઘેરવાલે તેવું તે ક્યારેક લાંબા સમય સુધી તમતમગા કર તેવું હોય છે આ ત્રણેય અનિવાર્ય છે અને યોગ્ય માત્રામાં ઇચ્છનીય પણ છે લગ્ન જીવનમાં એમણે પદ્ય એકલા મિષ્ટાન્નોની માફક મો ભાંગી નાખે, એકલું ગદ્ય જીવનને લુપ્ત, વૈવિધ્ય-હીન બનાવે તે એકલું વિવેચન તેને કેવળ કુતુ-તીપુ-ખડુ બનાવે પણ આ મધાનો સુલગ સમન્વય, પરસ્પર્શ બોજનની જેમ લગ્ન જીવનને શેષક બનાવે, એટલું સમજીને પરણુશો

આપણી એક પુરાણી પ્રચલિત કહેવતને સ્મર્ય ભાષામાં મુકુ તે એમ કહેવાય કે વૈદ્ય-વ્યારિત પછીનું શામ્પવ નિરર્થક છે પણ વધારે સ-ની અને આજ સુધેરલા યુગમાં પણ મહત્વની વાત જે પુરુષ અને સ્ત્રી જીવનને સરખી લગુ પડે તે તે એ છે કે લગ્ન વર્ષે ગયા પછીનું શામ્પવ સાવ નકામુ છે આ દબીકત પણ આજના યુવક યુવતીઓ સમજીને પરણે તેા સાડુ. એ બાબતમાં મારા એક મિત્રની વાત ઠીકી દઉ

મારા એ મિત્ર પાંત્રીજી-નાનીજી વર્ષ સુધી અપરિણીત રહ્યા પછી રહી રહીને તેમને પરણવાનું મન થયું અનુભવી તરફે મારી સલાહ પૂછી મે કહ્યું 'સૈદ્ધાન્તિક રીતે તેા ધર્મની પેટે લગ્ન કરવા માટે ઠાઈ અકલ નથી પણ ઢવે રહી રહીને એ નિચાર કરવો રહેવા ઘો નાની બમરમાં એક બીજા સથે મોહવાનું શરણ પ' છે પશુ તમારી આ ઉ મરે પાકે ઘડે ક'ઠા અડવવા નહિ ફાવે વળા લારીપાડીનાં નીવડે વખણ, સાદી તેા વચ્ચડકા સાડુ ઢે નહિ ખાવગા વડ બી પછનાચેત્રા, ખાવગા વડ બી ઘણાયેત્રા'

મારા મિત્રે જરા અપ્રસન્ન થઈ ગયું 'ભાઈ, ઢવે આજ સુધી ન ખાઈને પરતાયો, તેા ઢવે ખ ઈને પરનાયા હો મે કહ્યું 'વારુ તારે, કરો કકુના પણ જો જો, પેલે મ વખણ જી માલ વિચાર કરીને જાખર બે સનાં સિમકામાં ભરાયો તે પછી સલગાશો, તેન તમને કાઈ ભારાડી બે સ ન બેગી બધ, એટલું જોઈ સમજીને પરાણશો 'ધુ ઠુ કહુ'

બાઈસાહેબે પરણ્યા વિનોદી ખા એટને લગ્ન પછી થેડે વખતે તેને એક પત્ર લખ્યો જેમાં તેમણે બે જ લીટી કવિતા રૂપ લખી હતી

'રહી રહી ચાનીશ વર્ષનો ઠી,
શુ જે ભરાયેર મહિષી તણે ને'

આજ લીટી નવ આ પ્રમાણે ખીજી બે લીટી ઉમેરી મુકતક પૂર કરી મે તેને પત્ર પાઠો મોકલ્યો ઢવે વિમાસ્થે નવ કાઈ અર્થ પરખ્યા પછી ઠા'પણુ છેક વ્યર્થ !'

મહેશ : અરે વંદના, એ વંદના ! નહાવાનું પાણી ગરમ થઈ ગયું? મારો દુવાલ ક્યાં છે? ધોતિયું ને સજી તો બાથરૂમમાં મૂક્યાં ને ?

વંદના : સોનલને પૂછો. ઘરમાં છોકરી કામ કરવા જોવડી થઈ તો જ હજુ અને નિરાંત ન આવી. ભલા થઈને હવે જરાક જાગવા દેશો !

મહેશ : પણ તું એટલી બધી ક્યાં કામમાં ઘેરાઈ ગઈ છે કે તને કંઈ પૂછી શકાય જ નહિ ? સોનલ તો સાથરે જશે-પછી તો પહેલાંની જમ મધું તારે જ કરવાનું છે ને ?

વંદના : અરે હા, તમે સોનલનું સાથડું ઠીક થાકે કરાવ્યું. નિલમભિપ્રસાદે હરીને એક મુરતિયો સંજો સોનલને જોવા આવવાનો છે.

મહેશ : તને કોણે કહ્યું ?

વંદના : મારા ભાઈનો કામળ છે, એમાં લખે છે કે મેં નિલમભિપ્રસાદને સોનલ વિષે બધી વાત તો કરી રાખી છે, પણ એ વિલાપન જઈ આવેલા છે એટલે એની સરભરામાં જરાક અંભાણ રાખ્યો.

મહેશ : પણ-નિલમભિ-શું કહ્યું તે ? પડું નામ બેલ જોઈએ-કોણ આવે છે ?

વંદના : (ચીપીને) : નિલમભિ પ્રસાદ ખાખાખોળિયા આવે છે.

મહેશ : નામ જરાક અટપટું છે. ઠરી, હં વંદના, હું એમ પૂછતો તો કે પ્રસાદજી કે જે હોય તે, જેમ સોનલની પરીક્ષા લેવા આવે છે તેમ એ ભાઈલાહેમ વિલાપન જઈ આવ્યા છે કે કામડુઆટકા જઈ આવ્યા છે તેની આપણે પણ તપાસ કરવી પડશે ને ?

વંદના : તમે તો ચીકણા લાખ જોવા છે. શું એની તપાસ મારા ભાઈએ નહિ કરી હોય ?

મહેશ : ચીકણો કહેવો હોય તો ચીકણો કહે, તારા ભાઈએ બધે બધી તપાસ કરાવી હોય, છતાં આપણે પણ સો અળસુ ગળાને પાણી પીવું. સમજી !

વંદના : તે પીએને ! સો શુ કામ પાંચસો ગળણે ગળાને પીએને ત્રેવડ હોય તો !

મહેશ : કેમ તું આમ ભણકાથી બેલે છે ? આમાં ત્રેવડની વાત જ ક્યાં આવી ?

વંદના : એક તો મારો ભાઈ બિચારો આપણા તરફની લાગણીને કીમે મુરતિયો યોધા મોડલે, એમાં તમારી આપચીપનો પાર નહિ. આમાં ગાડી પાટા પર ચડે ક્યાંથી ?

મહેશ : નીચેના સહીપાટ સાખન હશે તો ગાડી પાટા ઉપર ચડવાની જ છે. તું શા માટે આટલી ચિંતા કરે છે ?

વંદના : મા છું એટલે તો ચિંતા કરું છું. તમારા પેટમાં તો પાણીયે નથી હાલતું. તમને ખચર છે સોનલને અત્યારે કેટલામું વરજ ચાલે છે ?

મહેશ : ધરની તમામ ચીજ-વસ્તુનો હિસાબ જેમ તું રાખે છે તેમ આ ધરમાં કોણ કેટલા વરજનું થયું એનો હિસાબ પણ તારે જ રાખવાનો છે. મારી. ખાસે તો ચોપડા જ ક્યાં છે કે એમાં કોઈના જન્મકાંક્ષા વખેલા હોય !

વંદના : ચોપડા તમારે રાખવા છે જ ક્યાં કે લખવાની તરદી લેવી પડે.

મહેશ : જો વંદના, મારા કહેવાનું તાતપર્વ તું જરાજર સમજી નહિ. ચોપડા રાખવાનું કામ આપણું નહિ પણ આપણા લેણદારોનું છે, કારણ કે બિધરાણી માટે ધક્કા એને ખાવાના હોય છે.

વંદના : તમારે ખચર કરવામાં પાણું વાળી જોવું નહિ પછી બિધરાણીવાળા ન આવે તો શું

મનીઓડરવાળા આવે ?

મહેશ : ખરચ વધુ કરવાનો આરોપ તું મારા ઉપર મૂકે છે ? હર મહિને સાડીઓ તો તું વધારે ખરીદ કરે છે.

વંદના : બે તમને મારી સાડીઓની અદે-આઇ આવતી હોય તો હું હવે ચીંચરા પહેરીને ફરું.

મહેશ : ચીંચરા પહેરવાની વાત નથી વંદના, પણ જો આપણે જરૂરિયાત પ્રમાણે ચીંચે ખરીદતાં હોઇએ તો બાકું ન ભરી શકવાને કારણે જે છ મહિને મકાન બદલાવવું પડે છે તે ન બદલાવવું પડે, ને આવા કબૂતરખાનામાં ન રહેવું પડે.

વંદના : મને તો એની કાંઈ નવાઈ નથી. પહેલાં આપણે છા રાંમાં રહેતાં હતાં. ત્યાંથી જંગ-લામાં રહેવા ગયાં, ફરી પાછાં કબૂતરખાનામાં આવી ગયાં. આવી ફેર બદલી મને તો બહુ ગમે છે.

મહેશ : પણ તને ખબર છે, મહેમાનોને આ મકાન શોધતાં આજ્યા પાતાળ એક કરવા પડે છે. મને તો ખીક લાગે છે વંદના, કે આપણા પેલા નવા મહેમાન-શું નામ એવું ?

વંદના : નિલમણિપ્રસાદ

મહેશ : હા, એ પ્રસાદજીને આ મકાન શોધવા માટે કોઈ ઇંશોધન મંડળને જલ્લ કરવી પડશે. ને કદાચ એમ પણ બને કે મકાન ન મળવાને કારણે મહેમાનને પાછી મુગધની ગાડી પણ પકડવી પડે.

વંદના : હા, હા, એવું થાય તો તો આપણી આખર જીવનને ! મુગધથી મારા બાઈનો કપાનો કાગળ આવે એ નક્કામાં.

મહેશ : પણ ત્યારે થાય શું ? તારી ઇચ્છા થતી હોય તો એને લેવા માટે સ્ટેશને સામે જઈ.

વંદના : તમે એકલા શા માટે ? હું પણ સાથે આવું છું. મારા બાઈનો કાગળ જો કે વિલા-વતથી પાછા ફરેલા નિલમણિપ્રસાદના સ્વાગતમાં બે બે જરાય ખામી ન આવે !

મહેશ : ખામી આવે એવું આપણે યવા જ

કેમ દઈએ ?

વંદના : ના, પણ આ તો વિલાવતથી પાછા ફરેલા નિલમણિપ્રસાદ-

મહેશ : હા બાઈ હા, પણ આ એકને એક વાત તારે ક્યાં સુધી કરવી છે ? બે ગાડીનો વખત થવા આવ્યો છે, ચાલ સાડી બદલાવી લે, પછી મોકું યશે.

વંદના : હું તો તોયાર જ છું. આપણે જરાક સોનલને કહી-દઈએ કે અમે સ્ટેશને જઈએ બીએ. (જમ પાડી) સોનલ ! એ સોનલ !

(બારણું ઊઘડવાનો અવાજ)

સોનલ : કેમ શું છે બા ? અરે, મારા બાપુજી ને તમે તો ક્યાંક બહાર જતાં હો એમ લાગે છે !

મહેશ : હા, સોનલ, અમે સ્ટેશને જઈએ-બીએ મહેમાનને લેવા.

સોનલ : મહેમાનને લેવા ? હું કાંઈ સમજી નહિ.

વંદના : તેં મારાનો કાગળ નથી વાંચ્યો ? વિલાવતથી પાછા ફરેલા નિલમણિપ્રસાદ મુગધથી તને જોવા માટે આવે છે, સમજા !

સોનલ : હવે આવે, આવનારને કે જનારને આપણે ક્યાં રોકીએ બીએ ?

મહેશ : ના, પણ આ મહેમાનને તો રોકવા જ પડશે. (યાજા પાડી) કારણ કે આતો વિલાવતથી પાછા ફરેલા મીમાન નિલમણિ પ્રસાદ છે.

વંદના : એા હવે ચાલો, ખૂબ મોકું યઈ ગયું.

(બારણું ટકોરા)

નિલમણિ : અરે, કોઈ ધરમાં છે કે ? (જિરથી ટકોરા) છે કોઈ ધરમાં કે અંદરથી તાણું મારીને જહાર ચાલ્યાં ગયાં છે ?

(બારણું ઊઘડવાનો અવાજ)

સોનલ : અરે જ્યોરે આટલી ખૂબો કોણ

પાડે છે ?- જોહ, તમે-તમે કાણ છો ? કોનું કામ છે તમારું ?

નિલમણિ : મારે મહેરબાઈનું કામ છે. આ જ એમનું ઘર છે કે મારે હજી વધારે આરણ્યાં બનાવવાં પડશે ?

સોનલ : મહેરબાઈનું ઘર આ જ છે. આવો અંદર આવો-લેગ અને વિસ્તરો પણ સાથે છે ને શું ? જેઈ મનુર, તું એ બધો જ્ઞાતન પેલા ખુલામાં મૂકી દે-હં, શું તમારું નામ ? બેસો, બેસો, મહુ આધેથી આવતા લાગે છે ?

નિલમણિ : પણ મહેરબાઈ ક્યાં છે ? વંદના-બહેન ક્યાં છે ? કુખપ્રથી મારો કાગળ નહોતો મળ્યો કે શું ?

સોનલ : કામજો તો અમને ઘણા મળે છે. પણ તમારું નામ શું ?

નિલમણિ : મારું નામ કુમાર નિલમણિ પ્રસાદ. હું તાજેતરમાં જ વિલાપતથી પાછો ફર્યો છું.

સોનલ : (હસીને) હં, જોગબા ! તમને સેવા માટે જ મારા બા-ગાણુજી રહેઠને ગયાં છે. તમને રહેઠન ઉપર કોઈ ન મળ્યું ?

નિલમણિ : મને સેવા માટે રહેઠને ગયાં છે ? આને ?

સોનલ : એમ કેમ બોલો છો ? શું તમે આજ નહોતા આવવાના ?

નિલમણિ : અરે, હું તો રૂકકાલનો આ ગામમાં ગુણજો છું-તમારું મકાન શોધતાં પૂરા ચોવીસ કલાક લાગ્યા.

સોનલ : આંબો અનુભવ અમારો બધો મહેમાનોને યગો છે. તમને નવાઈ લાગશે નિલમણિ પ્રસાદ, પણ અમને ધરના શાજુસોને પણ - જે બહાર ગયા હોઈએ તો આ મકાન શોધતાં જહેને બે-પાંચ કલાક યઈ જાય છે.

નીલમણિ : તમને ધરના શાજુસોને ? બે-પાંચ કલાક ? શી વાત કરો છો ?

સોનલ : આમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કશું નથી. અપવાદરૂપે બે વર્ગો એવા છે કે જેમને અમારું મકાન શોધવા માટે આટલી તકલીફ નથી પડતી.

નીલમણિ : બે વર્ગો ? કાણ કાણ ?

સોનલ : એક ઉધરાણીવાળા ને બીજા ટપાલી.

(બન્નેનું ખડખડાટ હાસ્ય)

નિલમણિ : તમે તો ખૂબ કરી...હં, પણ માફ કરજો, હું તમારું શુભ નામ પૂછી શકું ?

સોનલ : શુભ કે અશુભ-જે નામ પૂછવું હોય તે પૂછો. તારી સોનલ સિવાય બીજા કોઈ નામથી હું જાણપાતી નથી.

નિલમણિ : હં, ત્યારે તમે પેાને જ છો એ સોનલ કુમારી. તમારા મામા તમારા ખૂબ વખાણ કરતાં હતાં.

સોનલ : અમારી પાસે ખૂરીમાં 'વખાણ' સિવાય બીજું કંઈ જ નથી. હં, પણ તમે બીલા કેમ રહ્યા ? બેસોને !

નિલમણિ : હું પણ બેસવાનો જ વિચાર હતું છું-પણ બેસવું કર્યાં ? તમે આટલા વરસથી અહીં રહો છો છતાં કંઈ ફર્નિચર વસાણું નથી ?

સોનલ : આ ચટાઈ પાથરી છે ને ? શું તમને ચટાઈ ઉપર બેસતાં નહિ ફાવે ?

નિલમણિ : ના, ના, એવું તો શું-પણ-હા, અમારે વિલાપતમાં તો-

સોનલ : વિલાપતમાં શું કામ ? અમારા આ ગરીબ દેશમાં પણ લોકોને ખુરશી-ટેબલ વિના બેસવું ફાવતું નથી.

નિલમણિ - હા, મને પણ એવું જ છે. ચટાઈ ઉપર બેસવાની મને ટેવ જ નથી. નીચે બેસવાથી પાટલુનની 'ક્રીઝ' બગડી જાય. સમજો છો ને 'ક્રીઝ' જેટલે ?

સોનલ : ક્રીઝ જેટલે ઘડી. કોટ-પાટલુનની ઘડી ન બગડી જાય જેટલા માટે કેટલાક માણસો

જીભાં જીભાં જી ઘી જતાં પશુ મેં જોવાં છે અરે
આયે ક્યાં જવું ? અમારા પાડોશમાં જ એક બાઈ
રહે છે પાટલુન એકાદ મહિને માંડ ધોતારાં હોય તે -
પશુ એ મેલા પાટલુન ઉપર સવાર-સાજ ઈઓ
ફેરવતારાં હોય છે

નીલમણિ પશુ વધારે નહિ તેા એકાદ
પુરશી તમારે-

સોનલ ઠા, એક જૂની-પૂલણી પુરશી છે
ખરી, ઈયો લાઇ આયુ પશુ જરાક જળવીને બેલજો
(પુરશી લાવવાનો તે મૂકવાનો અવાજ)

ઈયો મેસો-પશુ જરાક-

નિલમણિ તમે ચિતા ન કરો પુરશી
ઉપર કેમ બેસવું એ કું જાણું છું, પશુ સોનલ
કુમારી, હજી તમારા મા-માપુછ આભા નહિ

સોનલ આવશે એ તો!-ઈયો, તમારા
મા મૂકું

નિલમણિ આટલી ગરમીમાં અત્યારે ચાની
કરી જ જરૂર નથી એટલે આપણે થોડી ચોખવટ
કરી લઇએ

સોનલ ચોખવટ ? મારી સાથે ?

નિલમણિ એમાં અર્થ શું પામે છે ?
આખી જિંદગી સાથે વિતાવવી હોય તેા એકમેકનો
સ્વભાવનો પરિચય મેળવી લેવો જોઇએ

સોનલ સ્વભાવનો પરિચય એટલે ?

નીલમણિ જુઓને, નવલકથામાં પશુ પ્રસ્તા
વના આવતી હોય છે- ને આ તો છે આપણા
લાવિ સસારની લાખી નવલકથા

સોનલ તમે અઠી ઠા માટે આભ્યાં છે
તેની મને ખબર છે પણ એ જથી વાતગીત તમારે
મારા મા-માપુછ સાથે કરવી જોઇએ એ તો તમને
આ ધરમાં એક મહેમાન તરીકે જ આવકાર આપ્યો
છે એ સિવાય તમારો વધારે પરીચય પામવાની
મારી ઇચ્છા નથી

નિલમણિ ત્યારે-ત્યારે તમારી વાત ઉપ
રથી તમે ખૂબ જૂનવાણી લાગે છે !

સોનલ જૂનવાણી લાગવાનો કારણ વહે-
રીને પણ એક વાત તેા મારે સ્પષ્ટ કરવી જ
જોઇએ કે સજપણ કે લગ્નની વાત એ સાતતાળીની
રમત નથી

નિલમણિ પશુ વિલાયતમાં તેા છાકરને
છાકરીઓ-

સોનલ (ચ્ચે) જે તમે વિલાયત જઈને
આયુ જ શીખી લાવ્યા હો તેા મારે કહેવું જોઇએ
કે તમે પરદેશ જઈને આપણી પ્રતિબદ્ધને ઠાનિ
પહોંચાડી છે ત્યાંના રૂબ સમાજની નજરે તમે
ખૂબ જ પામર લાગ્યા હશે

નિલમણિ કું પામર લાગ્યો હોઇશાં સોનલ
સોનલ પામર, મારા સાહેબ, પામર પોતાના
તોલમાય લઇને બારિ પત્નીને માપવા નીકળેલા
પુરુષ માટે ખીજો કોઈ શબ્દ ન ધમેલતો નથી

નિલમણિ આ તો તમે મા ! સ્વભાવ
ઉપર આરોપ મૂકો છે કું તેા માત્ર સોનલ કુમારી,
કું તેા માત્ર તમારી પરીક્ષા કરતો હતો

સોનલ શું સ્ત્રી એ કામનું વસણ છે કે
ટકારા મારીને એના ખરા-ખોટાનું માપ નીકળી
યો ? શું વધારે બાણીને કે પારદેશ જઈને તમે
તમારી જ્વલને એટલી જથી મકાન માની લીધી છે
કે એણે લલેથી મધ્યમ વર્ગની કન્યાની તમે જો મે
આજને એસીને પરીક્ષા કર્યા કરો !

નિલમણિ શું એકમેકને અતર સુધી જોળ
ખવાનો પ્રયત્ન કરવો એ સુને છે ! તેા પછી એને
સસાર સરળ રીતે ચાલે ક્યારથી ?

સોનલ જે સસારને સરળ રીતે ચાલવા
હેવો હોય તેા પતિપત્નીએ એકબીજાને જોનખવાનો
પ્રયત્ન કરવો જોઈએ જ નહિ

નિલમણી આ તમે કેવી વિચિત્ર વાત કરો
છો ? એકબીજાનાં અતરનેા લામ લીધા વિના

સોનલ (વચ્ચે) તામ લેવાની જિજ્ઞાસા
એવી અનુવિત છે કે એને લીધે સ્ત્રી-પુરુષના
લલમને તેા પ્રુષ સ્ત્રીના લલમને એમાં હુનતો

પેટીના અને યુવાન ભાઈબહેનોએ ધડો લેવા જેવું, જીવનમાં મૂકવા જેવું અને અનુકરણ કરવા જેવું આધીજના જીવનમાં ઠેરઠેર ડગને અને પગલે મળ્યા આવે છે ગાંધી ચાલાહી વર્ષમાં શ્રી હરનભાઈએ ગાંધી જીને લગતાં જે પુસ્તકો આપ્યાં છે તેનું મૂલ્ય, આજ કરીને ગાંધીજીના દેહવિલય પછી જ-ગેલો પેટી માટે તેા, પાવનકારી બની રહેશે અન્યા સર્વકોષને માટે પણ

(૪) પૂર્ણયોગમાં પ્રાણ

શ્રી અરવિંદ અનુવાદ શ્રી સુદર્મ પ્રહારાક શ્રી અરવિંદ સો ૧૧૫૮, પોડિચેરી પાનાં ૧૬૨, ક્રિ. રા ૩-૫૦

‘મનુષ્યને મનોસા પ્રાણ એ એક મહા શક્તિ છે એ પ્રાણને લીધે જ જીવનની સખરતા, વેગ, તીવ્રતા, ઉન્નતતા અને આનંદની અને શક્તિની મહાસમૃદ્ધિ સર્જાયેલી છે આ શક્તિએ માનવને જડતાના તમસમાંથી બેચી કાઢી સવેદનોથી ધમકતા જીવનમાં લાવી આપ્યો છે તેા એ શક્તિની અભાગત જેવી શક્તિઓએ તેને તારી આગળ જ્યાં આકર્ષ્યો પણ છે શ્રી અરવિંદ પૂર્ણયોગની સાધનામાં પ્રાણની આ મહાશક્તિને જીવનની પરમ શિદ્ધિ-વિન્ય રૂપાનરના કાર્યમાં કેવી રીતે યોજી શકાય તેમ છે તેનું સંશોધન કરી પ્રાણનું પૂર્ણ વ્યાકરણ ધરી આપ્યું છે’ પ્રસ્તાવનામાં જે વાત શ્રી સુદર્મે કહી છે તેની અનુભૂતિ આ પુસ્તક વાચના થતી જ રહે છે સાધના એક મહાન વિષય છે અને શ્રી અરવિંદ તથા શ્રી માતાજીના વક્તવ્યો-લખાણોમાં અતી વિરલ અને વિરલ સામગ્રી તેમ જ પ્રસાદીરૂપે મળે છે અપારી વાતને સરલ રીતે સમજાવતું શ્રી અરવિંદ ગ્રંથમાગાનું પ્રુબ સાત, સ્વસ્થ, આદલાદક રીને માણી શકાય તેા મનને પ્રસન્નતાથી ભરી દે તેવું છે

(૫) ‘નગરી ગેશાની’

શ્રી ધૂમકેતુ પ્રહારાક ગૂર્જર અ-વરતન, અમદાવાદ પાનાં ૩૨૨ ક્રિ મત ૭ રૂપિયા

ગુપ્તયુગ મથાવલિમાં ‘આમ્રપાલી’ પછીનું આ ખીલુ પુસ્તક છે અને પરથી આશરિતનું ત્રીલુ પુનર્ચુદ્રણ છે ચૌલુક્ય પછી શ્રી ધૂમકેતુએ ગુપ્ત યુગની ગ્રમમાળા શરૂ કરેલી અને તેમાં પાર નવલ કથાઓ આપેલી તેરમી કથા ધુવદેવી પૂર્ણ કરે તે પહેલાં કાળસમનાને તેને ગોદમાં લઈ લીધા આમ્ર પાલીએ કારતલરમાં એક ઐતિહાસિક પાત તરીકે ખ્યાન બેચ્છું છે મહારાજ બિ બિસારના મૃત્યુ સુધી આ કથા આપણને લઈ જાય છે અનંતજન્મ અને બિ બિસારની બે વિચારસરણી વિરુદ્ધ દિશામાં કામ કરતી બેઈ શકાય છે- એક છે અમલ્ય ગૌતમની-જીવવાન તથાગતના પચની-શિષ્યુઓનો-ત્યાગી જાનો એ પચ, ખીજી તરફ પેટી દર પેટી ચાની આવતી રાજગૌરવની પર પરા આવી આકર્ષક પાર્થ જૂમાં કવિ ધૂમકેતુની કલમે રાજમ ત્રી કાક, રાજકુમાર જીવક કૌમારજીવ, મહાઅમાત્ય વર્ષમાવ જેવા અભૂત-પૂર્વ અને રવનસેવી પાનો રજૂ થાય છે ત્રિપચ્વર જીવકુમારનું પાન આ નવલકથાનું આજનું આકર્ષક છે અને અનંતજન્મની ઉગતા સામે, અને રાજ્ય શી મહેરજા સામે સુદર વિરોધાભાષ ભો કરે છે હવે ધણી જે વિરાટ અને મહાન પાત્રા આ નવલ ક્રોળીમાં આવવાના છે માણકર, ચ દ્રગુપ્ત, અશોક, સપ્તરુચી- તેને અધ્યસાર આ નવલકથામાં થી જ મળી રહે છે જીવનભરના ચિત્તનું નવ નીત દરેક પ્રકરણમાં શ્રી ધૂમકેતુ એક કવિની હટાથી પીરસી રહે છે ધૂળમાં સ્થંભ જવાની મળ, એક ચિથુને આવે છે ખીજી યાનીને આવે છે ત્રીજી જેણે તમામ બેઈ લીધું છે તેને આવે છે ‘કેટલાક જીવનમાં જીવ મેળવે છે કેટલાક મુધુનું જીવ મેળવે છે જનનેમાં જીવ મેળવનારા વિરલ હોય છે આવી ઉત્કિતઓ ઠેરઠેર પથરાયેલી છે જેટલું જ નહીં પણ જે સર્વવિદ્ય રજૂ થઈ છે તેનાથી વાતવને સહ અજણ જળ મળી રહે છે આજની માંદહી, પોચટ ક્ષિક્ષી, આરંભિલીન ચોકાણક સર્ગતી નવલક થાના યુગમાં શ્રી ધૂમકેતુની નવલ કાગી ધનમધર તે શુકવરિશાની જેમ ચમકી રહે છે.

(૧) વૈષ્ણવજન તો તેને કહીએ

લેખક શ્રી હગનલાલ જોશી

પ્રકાશક નવજીવન, અમદાવાદ.

પાનાં ૧૦૪, કિંમત રૂ ૧-૫૦

નરસિંહ મહેતા રચિત પશુ ગાંધીજી દ્વારા વિષકરમાં પ્રચલિત યજ્ઞેલ ભજન વૈષ્ણવજન તો તેને કહીએ' ના ધીસ લક્ષ્યોને શ્રી હગનલાલજીએ જોશીએ આપુના જીવનમાં દ્રષ્ટાન્તો અને ઉડ રહ્યો આખી, સાચા વૈષ્ણવજન તરીકે આપુની જની અહીં ઉપસાવી છે એ તો સુવિદિત છે કે ગાંધી જીના અતેવાસીઓમાં હગનભાઈનું સ્થાન અદ્વૈત અને મહત્વનું ઉગ્ર તેમજ નેમને સામરમતી આગ મનું સચાસન પશુ સૌપવામાં આગુ ઉતું એક જ વર્ષમાં આ પુસ્તકની બે આવૃત્તિઓ મહાર પડે છે તે તેની લોકપ્રિયતાનો પુરાવો છે શ્રી કાલેલકર કહે છે તેમ 'આપુજીના અતેવાસીઓમાંથી દરેક જણુ ધારે તો એવા જ જુદા જુદા પ્રસંગો તેમના જીવનમાંથી તારવી કાઢી હવે પછી આવનાર લોકો માટે એક ઉત્તમ જીવનપાથેષ પૂર પાડી શકે' એક જ વ્યક્તિમાં અટલા બધાં જુલો હેં છ શક તેનો ખ્યાલ આ પુસ્તક વાંચ્યા પછી આવ છે અને તે વાતની પ્રતીતિ આપજીને આશ્ચર્યમાં ગરકાર કરી મૂકે છે કે હી હગનભાઈએ અહીં જે પ્રસંગો ચૂંટ્યા છે તે ભજનની લીટીઓને મૂર્ત સ્વરૂપ આપવામાં નક્કર મુશ્કેલી પડી રહે છે અને તેના ઉપર જબી થતી આપુની પ્રતિભા એક વિરાટ સ્વરૂપ ધારણ કરાને પ્રેરણામૂર્તિ જની રહે છે, અને સુગધુગો સુધી અને એટી સિરતન એ પ્રેરણા

(૨) સત્યાગ્રહ આશ્રમના સભારણુ

લેખક શ્રી હગનલાલ જોશી

પ્રકાશક : નવજીવન, અમદાવાદ

પાનાં ૧૬૮, કિંમત રૂ ૩-૦૦

અમદાવાદનો સામરમતી આશ્રમ ગાંધીજીના

જીવન અને કરમ્યોમનું ઉલ્લખણ દર્શાવતું છે. આ આશ્રમમાં રહીને જ ગાંધીજીએ પોતાના ભવિષ્યના સ્વજી જીવનની ભુમિકા રચી હતી-સેકડો સ્ત્રીઓ પુરુષોને આશ્રમમાં રાખી ભવિષ્યની નેતાગીરી પૂરી પાડી હતી-અને અહીંથી જ નેમની વિશિષ્ટતા દાડી ક્રમ આર લાઇ હતી શ્રી હગનભાઈ જોશીનું આ પુસ્તક એક 'ટાકુમેન્ટ' છે કેમકે આ આશ્રમમાં એક અશુધક નવા આગતક તરીકે તેમને પગ મૂક્યો ત્યાંથી શરૂ કરી તેના સરસચાલક પના ત્યાં સુધીનો ઈતિહાસ તો છે જ પશુ આ બધામાં કે દરેકને ગાંધીજીનું વ્યક્તિત્વ હાવરી ગમેલુ જોઇ શકવું છે સૌથી વિશેષ અમરની વાત આશ્રમવાસીઓના અને ગાંધીજીના જીવન વચ્ચેના ફરકની છે-એ અમરને ઘટાડવા સતત કષ્ટ રહેતા પુરુષાચાર્યની છે-સાદગી અને શ્રમની છે-ભન સમર્પણની છે અહીં જે ૩૮ પ્રકરણો રજૂ થયા છે તેવી દુર્લભ માહિતી અ ધન મળવી મુશ્કેલ છે આજની પેઢી માટે તો આ પુસ્તક અભૂતપૂર્વ લેખ જુ જોઈએ.

(૩) ગાંધી દીક્ષા, આશ્રમમાં અને જોલમા લેખક શ્રી હગનલાલ જોશી
પ્રકાશક નવજીવન અમદાવાદ,
પાનાં ૧૧૫, કિંમત બે રૂપિયા

ગાંધીજીના જીવનને અત્યંત નજીકથી નિહાળી તેનું નારીક Microscopic પુષકરણ કરતાં શ્રી હગનલાલજીએ ગાંધીજીનાં જે વાતો કહી છે તેમાં મોટેમ જે તથાનાં દીનચર્ચાની હકીકત આવે છે અને તેથી જ તે મહત્વની મની રહે છે જે વાતો ગાંધી જીની અત્યંતધામાંથી મળતી તે શ્રી હગનભાઈ પાસેથી મળે છે અને આધારભુત દેવાથી ગાંધી-જીનું વ્યક્તિત્વ સમજવામાં મદદમાર અને છે વાત નનો દોષ છેતાં ગાંધીજીના વિચારસંપર્ચથી કેવી બ લાઈ જાય છે અને નવા વ્યાપ ધારણ કરે છે તેના અનેક દર્શાવતા અહીં વર્ણવ મળે છે આજની

પેટીના અને યુવાન ભાઈબહેનોએ ધડો લેવા જેવું, જીવનમાં મૂકવા જેવું અને અનુકરણ કરવા જેવું ગાંધીજીના જીવનમાં ઠેરઠેર કહેવે અને પગલે મળી આવે છે. ગાંધી યાત્રા દર્શકોમાં શ્રી હજનભાઈએ ગાંધીજીને લગતા જે પુસ્તકો આપ્યા છે તેનું મૂલ્ય, ખાસ કરીને ગાંધીજીના દેહવિલય પછી જન્મેલી પેટી માટે તેા, પાવનકારી બની રહેશે અન્યથા સર્વકોષને માટે પણ.

(૪) પૂણ્યયાગમાં પ્રાણ

શ્રી અરવિંદ: અનુવાદ: શ્રી સુંદરમ પ્રકાશક: શ્રી અરવિંદ સોસાયટી, પોંડિચેરી પાનાં ૧૬૨, કિં. શ. ૩-૫૦

‘જનુબને મળેલો પ્રાણ એ એક મહા-શક્તિ છે; એ પ્રાણને લીધે જ જીવનની સચરતા, વેગ, તીવ્રતા, ઉત્કૃષ્ટતા અને આનંદની અને શક્તિની મહાસમૃદ્ધિ સર્જાયેલી છે. આ શક્તિએ માનવને જડતાના તમસમાંથી ખેંચી કાઢી સવેદનોથી ધનકતા જીવનમાં લાવી આપ્યો છે તેા એ શક્તિની અજાણતા જેવી દરિયાએ તેને ત્યાંથી આગળ જતાં અટકાવ્યો પણ છે. શ્રી અરવિંદે પૂણ્યયાગની શાધનામાં પ્રાણની આ મહાશક્તિને જીવનની યામ સિદ્ધિ-દિવ્ય સ્વપ્નારના કાર્યમાં રૂપી રીતે યોજી શકાય તેમ છે તેનું સંસાધન કી પ્રાણનું પૂર્વ આકરણ ધરી આપ્યું છે.’ પ્રસ્તાવનામાં જે વાત શ્રી સુંદરમે કહી છે તેની અનુભૂતિ આ પુસ્તક વાંચનાં યતી જ રહે છે. સાધના એક મહાન વિષય છે અને શ્રી અરવિંદ તથા શ્રી માતાજીનાં વક્તવ્યો-લખાણોમાં અહીં વિરલ અને ચિંત્ય સામગ્રી તોષાર પ્રસાદીરૂપે મળે છે. ઋષિના વાતને સરલ રીતે સમજાવતું શ્રી અરવિંદ અંધમાગાનું પુષ્પ શાંત, સ્વસ્થ, આહલાદક રીતે માણી શકાય તેા મનને પ્રસન્નતાથી ભરી દે તેનું છે.

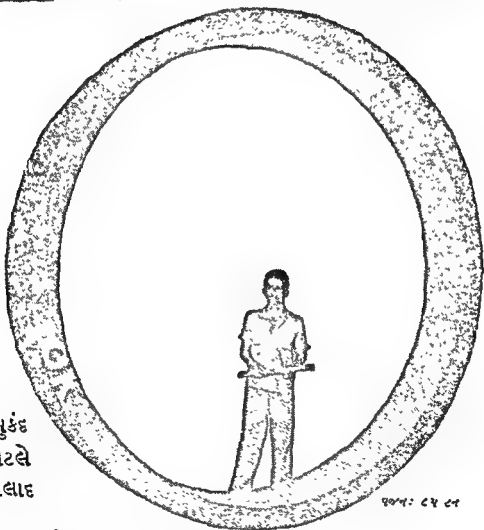
(૫) ‘નગરી ગૌશાલી’

શ્રી ધૂમકેતુ: પ્રકાશક: ગૂર્જર અન્ધરન, અમદાવાદ. પાનાં ૨૨૬ કિંમત ૭ રૂપિયા

અખતયુગ અંધાવલિમાં ‘આમ્રપાલી’ પછીનું આ ખીજું પુસ્તક છે અને પહેલી આશ્ચિત્તું ત્રીજું પુનર્મુદ્રણ છે. ચૌલુક્ય પછી શ્રી ધૂમકેતુએ અખત-યુગની અંધમાળા ચર કરેલી અને તેમાં વાર નવલ-કથાઓ આપેલી. તેરમી કથા ધ્રુવદેવી પૂણ્ય કરે તે પહેલાં કાળભગવાને તેને ગોદમાં લઇ લીધા. આમ-પાલીએ ભારતભરમાં એક ઐતિહાસિક પાત્ર તરીકે ધ્યાન ખેંચ્યું છે. મહારાજ બિંબિસારના મૃત્યુ સુધી આ કથા આપણને લઈ ગય છે. અખતયુગ અને બિંબિસારની જે વિચારસરણી વિરુદ્ધ દિશામાં કામ કરતી ભેષ શક્ય છે- એક છે અમણ્ય ગૌતમની-ભગવાન તથાગતના પંચની-લિખ્યુઓનો-ત્યાગી-ઓનો એ પંચ, ખીજી તરફ પેટી દર પેટી ચાલી આવતી રાજગૌરવની પરંપરા. આવી આકર્ષક પાર્શ્વ-શૂનાં કવિ ધૂમકેતુની કલમે રાજમંત્રી કાક, રાજકુમાર જીવક કૌમારશૂલ, મહાઅમાત્ય વર્ષકાર જેવા અખૂત-પૂર્વ અને સ્વનસેવી પાત્રો રજૂ થાય છે. ત્રિપગવર જીવકકુમારનું પાત્ર આ નવલકથાનું આગનું આકર્ષક છે અને અખતયુગની ઉગ્રતા સામે, અને રાજવંશી મહેરબા સામે સુંદર વિરોધાભાષ બનેા કરે છે. હવે પછી જે વિરાટ અને મહાન પાત્રો આ નવલ શ્રેણીમાં આવવાના છે. આણંકવ, અરુપત, અરૌક, સમુદ્રગુપ્ત- તેનો અણસાર આ નવલકથામાં-થી જ મળી રહે છે. જીવનભરના ચિંતનનું નવ-નીત દરેક પ્રકરણમાં શ્રી ધૂમકેતુ એક કવિની હઠાથી પીરસી રહે છે: ‘ધૂળમાં સુષ્ણવાની મળ, એક શિથિને આવે છે ખીજી યાનીને આવે છે. ત્રીજી જેણે તમામ ભોઈ લીધું છે તેને આવે છે’ કેટલાક જીવનમાં જીવ મેળવે છે. કેટલાક મૃત્યુનાં જીવ મેળવે છે જન્મેમાં જીવ મેળવનારા વિરલ હોય છે’ આવી ઉક્તિઓ ઠેરઠેર પથરાયેલી છે જેટલું જ વડી પણ જે સંદર્ભમાં રજૂ થઈ છે તેનાથી વક્તવ્યને સ્વ-અણસું બળ મળી રહે છે. આજની મંદિલો, પોચટ ફિક્કી, આદર્શવિદીન યોગાણંધ સર્ગતી નવલક-થાના સુગર્ભા શ્રી ધૂમકેતુની નવલ ગાળી ધનમધરાને સુકારીશાની જેમ ચમકી રહે છે.

मुकुंद

मोटां, लारे, विषम स्टील क्रास्टिंग्स माटे...

मुकुंद
गेटवे
पोलाद

१९५५: ८५ ८५

मुकुंद आयर्न अँड स्टील वर्क्स लिमिटेड, कुर्ला, मुंबई ७० जेजेस

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેન્ક લિ.

(રજીસ્ટર્ડ ઓફિસ : અમદાવાદ)

૪૮૯, આશ્રમ રોડ,
નવર ગણુરા,
અમદાવાદ-૬.

સહકાર, ભવન
ટેવરલાઈ રોડ,
રાજકોટ.

ગુજરાતના ખેડૂતોને જમીન વિકાસના કામ માટે
૩૧. એક અબજ અને ચાર કરોડનું ધીરાણ કરેલ છે.

અચાર સુધીમા કરેલ ધીરાણની વિગત

	સંખ્યા	કરોડ-લાખ.
[૧] નવાકુવા	૧,૪૮,૪૩૮	૩૩.૩૮
[૨] જુના કુવા	૩૧,૦૮૯	૨.૮૪
[૩] ઓર્થોલોગીકલ ઈલે, મોટર્સ	૧,૩૪,૮૯૦	૪૭.૬૪
[૪] ટ્રેક્ટર્સ	૩,૧૫૩	૫.૭૦
[૫] અન્ય	—	૧૪.૪૪

સંખ્યા સંખ્યા : ૭,૩૧,૦૬૮

બેન્કની ટાબાઓ ૧૮૧

મગનભાઈ ર. પટેલ
ઉપપ્રમુખ.

હરિપ્રસાદ હ. ત્રિવેદી
આઈ. એ. એમ રીટાઈર્ડ
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર

ઉદયભાણુસિંહજી
પુણજીનાથેન ઓફ પોરબંદર,
પ્રમુખ

ધમુએ પીટરને કહ્યું.

હજી લઘુ ખેતરને, ખેડવા તું જય ત્યારે,
ધરતીના અંતરના. એક એક પડ ઊખેડીને
એમાં જે પડે જી શાસ -

એટલે કે ધૂળ અને ઠેકાંના
સમાંતર ચીલાડ

એમાં તું વેરે છે ખીજ - અનાજનાં
ખેલે ખેલે -

વેરાયેલા અનાજના કણમાંથી કેમ પ'ખી
આવી અને ચણી જય -
ચાંચમાં ઊપાડી જય -

એ પ'ખીને ઊડાડવા તને અધિકાર નથી,
કારણ કે ખેતરની માલિકી જ તારી છે,
પશુ - પ'ખી - માનવને જીવનદાન-દેવાની
તારી જવાબદારી છે

શાસમાં પડેલાં ખીજ ચણવાની
પ'ખીની બાગીદારી છે.
એટલી ઉદારતા જે તારામાં દેખાય નહિ,
તો ખેતરની સર્વસત્તા
તારા જેવા લોભી કેરા
હાથમાં સોંપાય નહિ.

ઈન્દુલાલ ગાંધી

લેખકો

અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ	લેખ	લેખક
૫૩	મૃ પુનેા મહિમા	ગુરુદયાલ મલિકજી
૫૪	પૂનઠ ચાવાજી	તનીશ જાક
૫૫	દીવાલો	આશિત ટેદરાખાદી
૫૫	ગઝલ	રામપ્રસાદ દવે
૫૫		કાંતિ કડિયા
૫૫	તમે પત્રુ	પ્રનાથ ટોલિયા
૫૬	મલિકજી } મવાત્ર ધાન	આશુતોષ
૫૮	પરિપ્રમણ	કનુભાઈ વઘવા
૬૧	દર્શની માવજત ઇને ભાગુ	રાહિણી શાલ
૬૫	બટકજી દાપ રજવન	કૌયાલાલ વ્ર વાગણી
૬૭	સમર્પણની માધન	પ્રકાશ ગજમર
૬૮	સમર્પણ ભાવ	મવિજી ઈ વોરા
૭૩	સૌરાષ્ટ્રની પ્રજા	સુરેશ મેઘ
૭૬	સતેાષ અન આન દ	ઈન્દુલાલ ગાધી
૭૮	પ થર અને ટાકજી	કદરનાથજી
૮૧	સતાની ભક્તિ	રવી દનાથ ટ ગોર
૮૩	નિષ્ઠાનુ કાર્પ	શુરુદયાલ મલિકજી
૮૫	ચરીત્રાઈ એક ગુનેા છે ?	મહેશ કોમ જીવી
૮૮	દજાનનુ પૂરાણ	દવેન્દુભાર પડિત
	વેદકથાઓ	વિ
૯૦	કમીરની દવા	
૯૧	ઝવનેકન	

મૂરાના

[ગ્રામને]

દર માનની બારમી તારીખે અક પ્રમિલ થા છે

પદરમી સુધીમા અક ન મરે તેા પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાલ કર્મી પછી કાર્પી લખને જવાવુ અક ચિત્રિકમા ભયે તેા મોકલયે

ગમે તે મરિને ગ્રાક થઈ થકા છે

*

આ માલિકમા પ્રમિલ થના વિચારા જે તે લે નમેના છે સપાઠક તે વિચારામા સમત છે જે તમ માનવુ ના.

[લેખકને]

'વૈષ્યવર્ણના'મા સમૂહિત, કલા, શિક્ષણ અને માણિના વિષયક લખામા લેવામા આવ છે

લખાવ તાક મૌલિક તાનુ હોપ અલી અપેલા રલ છે કાગરની એક બાજુ શાલીથી લખનુ

લવાજમ

દેશમાં [વચન] ૮ રૂિયા
પરદેશમાં સોગ વિા ગ

“વૈષ્યવર્ણના”

૨-રામપ્રસાદગર

રાજકોટ-૨

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેન્ક લિ.

(રજીસ્ટર્ડ ચોફિસ : અમદાવાદ)

૪૮૬, આશ્રમ રોડ,
નવરંગપુરા,
અમદાવાદ-૬.

સહકાર, ભવન
ટેમ્પરલાઇ રોડ,
રાજકોટ.

ગુજરાતના ખેડૂતોને જમીન વિકાસના કામ માટે
૩૧. એક અબજ અને વ્યાર કરોડનું ધીરાણ કરેલ છે.

અમાર સુધીમાં કરેલ ધીરાણની વિગત.

	સંખ્યા	કરોડ-લાખ.
[૧] નવાકુવા	૧,૪૮,૪૩૮	૩૩.૩૮
[૨] જૂના કુવા	૩૧,૦૬૮	૨.૮૪
[૩] ઓઇલએન્જન ઇલે. મોટર્સ	૧,૩૪,૮૯૦	૪૭.૬૪
[૪] ટ્રેકટર્સ	૩,૧૫૩	૫.૭૦
[૫] અન્ય	—	૧૪.૪૮

સભ્ય સંખ્યા : ૭,૩૧,૦૬૮

બેન્કની સાખાઓ : ૧૮૧

મગનભાઈ ર. પટેલ
ઉપપ્રમુખ.

હરિપ્રસાદ હ. ત્રિવેદી
આઈ. એ. એસ. સીટાઈડ
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર

ઉદયભાણુસિંહજી
ગુવરાજસાહેબ ઓફ પોરબંદર,
પ્રમુખ.

સિંધિયા સ્ટીમ મેકિંગશાળા અહાલે
આપનો માલ સ માન-ચ હે કોઈપણ પ્રકારનો
કુનિય ના કોઈ પાણુ મોટા બદને લઈ લય છે
સિંધિયાના અડધી અવલન અડ બે
આપનો સ લ સુરક્ષિતપને અડપથી અને
કાયદસતાથી નિર્ધારિત રયને ખટોઆડે છે

- કાંચાપ રનો કોલ
- કાંચાપ વિભાન વખે નુ ડો
- કાંચા વિભ
- કાંચા-અપથી (વિભ વિભ અને અપકલ મલો)
- કાંચા પુ રને રેડ વેલમ
- કાંચા-વિભી (વિભ વખે)
- કાંચા-વિભ
- કાંચા-વિભીન વખન વિભીવન મલો
- કાંચા-વિભ મેકિંગ (અપાલ)
- કોલ-કોલ
- માલ વાવેલાન મર્ચ પિલો

ધો સિંધિયા સ્ટીમ મેકિંગશાળા અપથી સિંધિયા
સિંધિયા કલમ વેલ ક મેકેડે કુપર્ડ ર
રેકોલેન ૨૨૫૨૨ (૨૨ કપડ) રેકોલે ૨૨ ૫
કે ૨૨ મે ૨ પિલો ૨ ૩ ૩૩ ૩૩ ૩૩ ૩૩
આલ ૨ રેકોલેન ૨૨૫૨૨ (૨ કપડ) રેકોલે ૨ ૫
૨૫ ૩૩ ૩૩ ૩૩ ૩૩ ૩૩ ૩૩ ૩૩
રેકોલેન ૨૨૫૨ ૨ ૩૩ ૩૩
કિલિય ન લય મ કુપર્ડ મલોન મેલ ૨

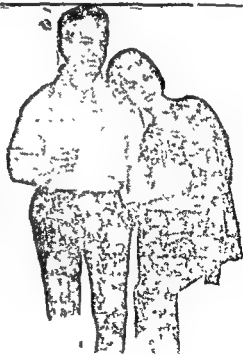
always
be beautifully
dressed in
thackersey's
everfresh

Dreamy outfit to relax in made from
'everfresh (67% Terene 33% Cotton)
fabric that refuses to crease or crumple
in a gay tantalising screen print with
handsome dreamboat in matching stripes!

Also 100% Cottons and bed

TABILIZED in tested crease-resistance
and a wide range of Shirts, Suits, Scarves, Pajamas,
Polo shirts, Vests, Combeds, Jacquards and Ties.

THE HINDUSTAN SPO & WOVN MILLS CO. LTD.
THE INDIAN MFG CO. LTD.
14, Apollo Street, Bombay

thackersey group Makers of Fine Cottons!

નાની બચત યોજનામાં થયેલા મહત્વના ફેરફારો

જૂની જામીનગીરીઓ

તા. ૧૪-૩-૭૦ના રોજ કામકાજના કલાકો પૂરા થયા બાદ જૂની જામીનગીરીઓમાં (૧) ૧૨ વર્ષીય રાષ્ટ્રીય સંરક્ષણ સર્ટિફિકેટો (૨) દસ વર્ષીય રાષ્ટ્રીય બચત સર્ટિફિકેટો (પ્રથમ ગ્રોસી અને બેંક ગ્રોસી) અને (૩) ૧૦ વર્ષીય સંરક્ષણ અનામત સર્ટિફિકેટો મળવા બાદ થયા તેને બદલે તા. ૧૬-૩-૭૦થી નીચે મુજબના નવા આકર્ષક વ્યાજના સર્ટિફિકેટો મળી શકે છે.

નવી જામીનગીરીઓ

(૧) ૭ વર્ષીય રાષ્ટ્રીય બચત સર્ટિફિકેટો (દિલીપ ગ્રોસી) રૂ. ૧૦, ૧૦૦, ૧૦૦૦ અને ૫૦૦૦ના મૂલ્યાંકનમાં વ્યાજ સહિત પૂરી મુદતે રૂ. ૧૦૦ના ૧૪૧ મળશે વ્યાજનો દર ૫ ટકા ચક્રવૃદ્ધિ અને પૂર્ણ ટકા સાદુ વ્યાજ કરમુક્ત

(૨) ૭ વર્ષીય રાષ્ટ્રીય બચત સર્ટિફિકેટો (નૃસીંહ ગ્રોસી) રૂ. ૧૦૦, ૧૦૦૦ અને ૫૦૦૦ના મૂલ્યાંકનમાં વ્યાજ ૫ ટકા લેખે દર વર્ષે ચૂકવાશે વ્યાજ કરમુક્ત.

(૩) ૭ વર્ષીય રાષ્ટ્રીય બચત સર્ટિફિકેટ (ચતુર્થ ગ્રોસી) રૂ. ૧૦૦, ૧૦૦૦ અને ૫૦૦૦ના મૂલ્યાંકનમાં વ્યાજ દર વર્ષે ૭% ટકા લેખે ચૂકવાશે વ્યાજ કરપાત્ર રહેશે.

નવી થાપણોનો આકર્ષક વ્યાજનાઓ

(૧) મેવીજ બેન્કનું કામ કરતી પોસ્ટ ઓફિસ બાંધી મુદતની થાપણો સ્વીકારશે. આ થાપણો ૧ વર્ષ, ૩ વર્ષ અને ૫ વર્ષની મુદત માટે સ્વીકારાશે. વ્યાજનો દર અનુક્રમે ૫% ટકા, ૬% અને ૬% ટકા રહેશે. વ્યાજ કરપાત્ર રહેશે.

(૨) ઉપર જણાવેલા પોસ્ટ ઓફિસ આવર્તક થાપણો પાંચ વર્ષ માટે સ્વીકારશે. આ થાપણો ૫૨ વ્યાજનો દર ૬% ટકા રહેશે. વ્યાજ કરપાત્ર રહેશે. આ યોજના ૧લી એપ્રિલથી અમલમાં આવી છે.

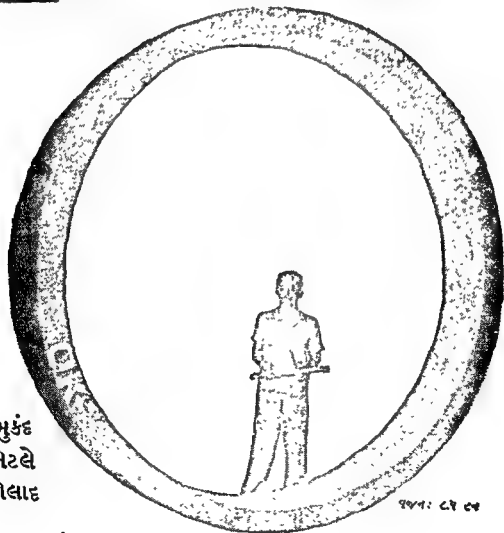
(૩) પોસ્ટ ઓફિસ સેવિંગ એકામાં જે રૂ. ૧૦૦ કે તેથી વધારેનું આખા વર્ષ માટે બેલેન્સ રહેશે તે તેના ઉપર વ્યાજનો દર ૪ ટકા રહેશે.

વધુ વિગતો માટે મામલતદાર, તાલુકા વિકાસ અધિકારી, જિલ્લા કલેક્ટર તથા જિલ્લા વિકાસ અધિકારી અને નેશનલ સેવિંગના અધિકારીઓનો સર્ચ સમીપ.

ગુજરાત સરકારના માલિની ખાતા દ્વારા પ્રકાશિત

मुकुंद

मोटां, भारे, विषम स्टील क्रास्टिंग्स भाटे...

मुकुंद
अटके
चोलाह

१९५१: ८१ ८५

मुकुंद आयर्न अँड स्टील वर्क्स लिमिटेड, इलाहाबाद, मुंबई ७० अँड अउर

મૃત્યુનો મહિમા

મૃત્યુ એ જીવનનો અંત નથી, એણે જ્ઞાન માણસની અંતરજીવનમાં જન્મથી જ સમાવિષ્ટ હોય છે જે એણે ન હોત તો તેનો આત્મા આવી પ્રાર્થના કોઈ દિવસ કરી ન શકે ત 'મૃત્યોમી અમૃત' ગમય ।' (મહા મૃત્યુમાંથી અમૃત સમીપે નાથ લઈ જા.) તેથી માણસે મૃત્યુથી ગભરાણું ન લેખી અને જે સાધારણ રીતે આપણે જીનાથી બીતા હોઈએ તો એ જીવનના મૂળમાં એક જાતના સ્વાર્થ' કે પ્રોહ રહેલો છે. સ્વાર્થ' અથવા મમતાથી અધ જીનીને તે પોતાનો સંબંધ, જગતની વસ્તુઓ સાથે અને વિશેષતઃ વ્યક્તિઓ સાથે જોડે છે એના મૃત્યુથી તે એ વસ્તુઓ અને વ્યક્તિઓથી જુદો પડી જાય, એવો વિચાર એને ડુબી કરે છે અને તેથી તેને મૃત્યુનો ભય લાગે છે. પણ તેની આવી સ્વાર્થ' વૃત્તિ તોડવા માટે જ મૃત્યુ આપણા જીવનમાં આપણી સાથે એક સાચા મિત્રની જેમ રહ્યા કરે છે

મૃત્યુ એ વિરામચિહ્ન (Comma) જેવું છે જે વાક્યનો અર્થ સમજવામાં અથવા તે વાક્યસ્વરૂપના વાક્યના કર્તાને સહાયક બને છે જે વાક્યમાં આવા વિરામચિહ્નો ન હોય તો જેમ એ વાક્ય બરાબર સમજાતું નથી, તેમ જીવન-તું' રહસ્ય સમજવા માટે મૃત્યુ આવશ્યક છે કળી પણ મૃત્યુ પામે છે અને ત્યારે જ એમાંથી ફૂલ ફૂટે છે ફૂલનું મનુષ્ય યાય છે અને ફળનો ઉદ્ભવ થાય છે. પણ જેવું મરણ

તો પાત્ર પૂર્ણતાનું પ્રારભક અને પ્રોત્સાહક છે. તેથી એને સમાપ્તિ ન કહી શકીએ, પણ સફળતા જ કહેવી ઉચિત છે.

સાક્ષરશ્રી નરસિંહરાવે કહ્યું છે :

“મૃત્યુ નવ પુરુ કરે જીવનું જીવન અહીં; અધિક અધિક વિકાસની છે ભૂમિ અન્ય જલું તહીં”.

વળી સત તુકારામે પણ ગાયુ જ છે .

“મરણ માટે મરેન જેલે, મજ કેલે અમરા”
મૃત્યુનો મહિમા ગાતા ક્યાં પારઆવે એમ છે ?

—શુરુદયાલ મલ્લિકજી

પૂજ્ય ચાચાજી

લવસાગરમાં ભૂલી પડેલી કેટલીક વ્યક્તિઓ જીવનભર યાદ રહી જાય છે. આ પૃથ્વી ઉપરનો તેમનો વસવાટ પોતા માટે તો હોતો નથી પરંતુ અન્ય માટે હોવામાં પણ આસક્તિ તો દેખાય જ નહિ. પૂ. મહિલકજી ભારતવાસીઓના 'ચાચાજી' હતા અને આખો દેશ તેમનું ઘર હતું. આ વાવ્યય સરહદ આન્તના અવધૂત ગાંધીજી અને ગુરુદેવના પારસરૂપે માનવતાવાદી બન્યા; આત્મા કવિને; કૃષિ કિલસૂકની અને જીવનકલાની સાધના તેમની તપસ્યયા બની રહી. દરેક કુટુંબને તેમણે પોતાનું કુટુંબ માન્યું; દરેક બાળકમાં તેમણે વિભુનું નિદોષ હાસ્ય નિહાળ્યું; જીવન-ઝંઝામાં સપડાયા વિના સૌની સાથે આત્મીયતા દેખવી અને છતાં ચોગીની જમ અનાસકત રહ્યા આંખમાંથી જાણે રનેઠ નીતરતો લાગે. શાંતિનિકેતનમાં ગુરુદેવ પાસેથી તેમણે દિક્ષા લીધી હતી; ગાંધીજીના પણ અતેવાસી તરીકે તેઓ રહ્યા હતા. માત્ર ભારતમાં નહિ, પરદેશમાં પણ તેમના ચાહકોનો વર્ગ અતિ બહોળો હતો તેમની અગ્રેજી કવિતા અભિ-શુદ્ધ ધર્મની વાણી જેટલી નિર્બળ અને પવિત્ર લાગે છે. 'ચાચાજી' જૂલાથે નહીં

'વૈષ્ણવજન'ના શાહક બધુઓ પૂજ્ય ચાચાજીના નામથી પૂજા જ પરિચિત છે. તેમના લખાણો નિયમિત વૈષ્ણવજનમાં પ્રગટ થયા છે જૂલાઈ માસનો વૈષ્ણવજનનો ખાસ અંક પૂ. ચાચાજીના સ્મરણાર્થે પ્રગટ થયો. પૂ. મહિલકજીના સંપર્કમાં આવેલા સૌ મિત્રોને તેમની સાથેના સંસ્મરણો લખી એકલવા નમ્ર વિનંતિ છે.

*

દીવાલો Δ સતીષ ઇલાક

દીવાલો પર
હજી હમણાં જ લગાવેલા ઑઈલ પેન્ટની
કડવી વાસ ઓરકાને ભરી દે,
દીવાલો એનાથી અકાઠાને
નીસો પાડે.

મેજ પર પડેલા ફલાવરવેઝની
નીચથી સપાટીમાંથી પરાવર્તિત થતા
કિરણોની સફેદી છવાઈ જાય
દીવાલોના કંઈ પોલાણોમાં સંતાયેલું
શૂન્યાવકાશનું પણ અવગણના
કૃત્રિમ ઉપગ્રહોને મૌન આમંત્રણ આપે.

— Δ રામપ્રભાદ દલે

ઉપકાર જે પરિસૂમે ઉપકારમાં ને
અપકાર જે પરિસૂમે અપકારમાં જ,
રૂંચેતો અલેત સમ મન્યની આરથી યો
યોતન્યનું ધરત શે' ઉરમાં ગુમાન ?

ગઝલ Δ આશિત ઠેઠરાભાઈ

દિલમાં નિવાસ છે અને પખાકાર હું થ છું
ઈશર ! ગુમાન ઊડ તું આપાર હું થ છું
દીવાલો છું ને આમ સમજદાર હું થ છું
કે'વે ખમર નથી ને સમાચાર હું થ છું
પડ્યા ભીની તરસના ભરિ વિરતરી ગયા
બોલી ત્યાં વાદળી કે વરસનાર હું થ છું
બેઠો છું ઘાવા ટોઠા મુરાલવના માર્ગમાં
મોઝ્યુ' ભવા એ કોણ કે મવખાર હું થ છું
મારું થ રૂપ કેટલાં લેવાં પડ્યાં અલી'
નાટક છે આ જ્વન તે અદાકર હું થ છું
મોજ'ની સાથે ભાંગીને વેરાઈ પસૂ ગયા
'આશિત'ના સૌ પુકાર કે આપાર હું થ છું

(તાલેતરમાં પ્રખટ વવેજ ગજવ સંજ્ઞા 'આવેજ'માંથી)

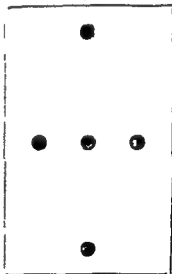
તમે પણ Δ અનિત કડિવા

કેટલાય દિ'થી વિચારતો' તે
બનાવું એક સ ...રસ
મજબૂત લગામ
પહેરાવી દઉં સમવના ગળામાં
ને અધિકારનો ચાખૂક વિ'જતો
હવામાં

નીકળી પડું' મન ફૂલે ત્યાં
અચાનક ખમર પડી
મારી જ બનાવેથી લગામ
ખુદ મારા જ મોં પર છે
અને કે' અજણી ઠિલામ
કેટલાય બોલ ખમિ કરી
દોડવે જ જઈ' છું' હું'.

શમડીને જ્યુ' આમતેમ-
તો ખમર પડી કે
સમથ-રયે જોતરાયેલ
મારી સાથે તમે પણ III

તમે પણ
અને તમે પણ

મહિલકળનું મહાપ્રસ્થાન

પ્રતાપ જ. ટાલિયા

ગ્રેમના પદમ્બર, સૂદીઓના સિરોમણિ, ગાંધીજી-ગુરુદેવના અંતેવાસી, અનેક મહાપુરુષોના જીવનસંગી અને મોનમસ્ત ભક્ત જેવા પૂજ્ય ગુરુદેવના મહિલકળ-‘આચાર્ય’- ૧૪મી એપ્રિલ ૧૯૭૦ ના દિવસે મિરવિદાય લઇને ચાલી નીકળ્યા જે વાત સહેજે મનાતી નથી અને છતાં વ આ કહે વાસ્તવ વિકતાને જગતે સ્વીકારવી રહી. મહિલકળના જ્વાળાથી આપણે શું ‘પ્રાપ્ત’ છે એ હજી આજે નહીં સમજાય, કારણ કે આપણે તેમને અંતરથી તો નહીં જ, બહારથી જે કેટલા બોલખી શક્યા છીએ એ પ્રશ્ન છે.

બાળી આપણે તેમની સ્પૂળ જીવન ઝાંખી કરવા પ્રયત્ન કરીશું.

હાલના પશ્ચિમ યાત્રીસ્તાન અને મૂળ વાયવ્ય સરહદ પ્રાંતના ‘ડેરા હરમાઇલ ખાન’ નામના રવાનમાં તેમનો જન્મ થયેલો. ઈ. સ. ૧૮૯૬નો ૭મી મેનો તેમનો આ જન્મદિન તેમના જીવનસર્વસ્વ જેવા ગુરુદેવ સ્વીન્ડનાથનો પશુ જન્મદિન (તા. ૭મે, ૧૮૬૧) હતો અને વધુમાં મહિલકળના માતૃશ્રીને મુસ્લિમ પશુ હતો જે વિધિનો કાષ્ટ વિચિત્રતાઓમાં સંકેત છે. તેમની ૧૧ વર્ષની ઉંમરે, ૭મી મે ૧૯૦૭ના આ દિવસે, તેમના માતૃશ્રી તેજસ્વીમાઇ તેમને જીવનભર ‘મા વિદોક્તા બાળકની વિરહવ્યથા’ આપીને રવગે સિખાવ્યાં હતાં !

તે પછી થોડા વખત પિતાજી નારાયણદાસ સાથે અને મોટાભાઈ સાથે સિંધમાં જુદા જુદા ક્યલે રહી, અજમાઇ કરીને મુળકળની સેન્ટ ડેવિસ સ્કેલેજમાં આવી તેઓ ટ્રેનિંગ એટ થયા. ટ્રેનિંગ એટ બાદ થોડા સમય કરાંગીમાં મોકલી કરી. આ પહેલાં જ ગુરુદેવ સ્વીન્ડનાથ પાસે શાંતિનિકેતન જ્વાળા તાલાવેલી તેમનામાં જન્મી ચૂકી હતી. વિધિના કોઈ અક્ષય સંકેત મુજબની આ વખતની તેમની મરણ-

તોલ માંદગીએ તેમને શાંતિનિકેતન જ્વાળાને માર્ગ કરી આપ્યો અને પિતાજીની રજા મેળવી, ગુરુદેવનાં ચરણોમાં પહોંચી, તેમના મૂક અંતેવાસી અને અંગ્રેજીના અધ્યાપક તરીકે ૨૨ વર્ષ સુધી શાંતિનિકેતનમાં રહ્યા.

આ બાવીસ વર્ષો દરમિયાન ગુરુદેવનાં ચરણોમાં ચાલેલી તેમની મૂક, ગૃહ અને સંનિષ્ટ સાધનાનો એક અદ્ભુત ઇતિહાસ છે.

શાંતિનિકેતનમાંથી જ તેઓ દીનખંધુ એન્ડ્રુઝ અને મહાત્મા ગાંધીજીના પરિચયમાં આવ્યા. ૧૯૧૯ માં જલિયાનવાલા બાગના હત્યાક્રાંતિની ગાંધીજીએ નીમેલી તપાસ સમિતિમાં દીનખંધુ સાથે તેઓ પશુ જોડાયા હતા અને તેમના મુખેથી આ ધોર કાંડ વિષેની ઘણી અગ્રગટ વાતો આ લખનારને જાણવા મળી હતી. અને અન્ય અનેકને પશુ એ જાણવા મળી હશે ! ત્યારથી માંડીને શાંતિનિકેતનમાં રહ્યા ત્યાં સુધી અને ગુરુદેવના ૧૯૪૧ના અવસાન પછી થોડા સમય બાદ શાંતિનિકેતન છોડ્યું તે પછી ગાંધીજીના ૧૯૪૮ના અવસાન સુધીમાં ગાંધીજી સાથે પશુ તેમને પચીસેક વર્ષ જેટલો નિકટનો સંબંધ રહ્યો હતો. આને કારણે તેઓ સ્વાતંત્ર્ય અને લોકસેવાનાં કાર્યોમાં પશુ ગ્રુપ્ત જોડાયેલા રહ્યા.

ગાંધી વિચારની સંસ્થાઓ, સર્વોદય-ભૂદાન-ગ્રામદાન આદિલનો, કવેકર્સ, ફેલોશિપ ઓફ ફ્રેન્ડ્ઝ ઓફ ટ્રુથ, સર્વિસ સિવિલ ઇન્ટર નેશનલ, હિમાલય બ્રહ્મોસમાળ, ઈત્યાદિ માનવ કલ્યાણની પ્રવૃત્તિઓ, બારત અને વિશ્વના વિવિધ સંતો-સાધકો, સાધના-પંથો અને આશ્રમો અને ગુજરાતની તો અનેક શિક્ષણ અને સંસ્કારની સંસ્થાઓ તેમજ વ્યક્તિઓ સાથે તેઓ સંકળાયેલા રહ્યા.

પુસ્તક, કારસી, ઉર્દૂ, પંજબી, હિંદી, સિંધી,

ગુજરાતી, ગુરાતી, બંગાળી, અંગ્રેજી, ફ્રેન્ચ, જર્મન જેવી ડઝનેક ભાષાઓ સારી રીતે જાણવા છતાં, તેઓ અત્યંત વાર કહેતાં કે, “મારી ત્રિતિ (Fluency) તો એક જ ભાષામાં છે અને તે છે “મૌનની ભાષા” અને વાત પણ અક્ષર સાચી છે તેમણે ‘મૌન’ ખરા અર્થમાં સાધ્યું હતું, વાયાનું પણ મૌન અને મનનું-વિચારો વિકલ્પે નુ-પણ મૌન! તેમનું સાચું સ્વરૂપ પણ તેમના મૌન-ધ્યાનમાં જોવા મળતું જેનું પ્રતિરૂપ પણ સૌ સાથેના તેમના વડાલભાઈ વ્યવહારમાં, તેમની બાળસહજ વિનોદ વેદાઓમાં, તેમના દિવ્યમસ્તીથી સખર જાળવેના અને અતર ગેઢેથી ઉદ્ભવતી તેમની વાણીમાં!

મલિકજીનું સાહિત્ય સર્જન વિવિધ ભાષામાં થયું છે. હિન્દુસ્તાનીમાં તેમણે અનેક જગતે ઉપરાત ‘દિલ કી યાત’ એ પુસ્તક અને ઉર્દૂમાં દીનબંધુ એન્ડ્રુનું સક્ષિપ્ત જીવન ચરિત્ર લખેલ છે પ્રકિદ કથાકર અને કદાનીકાર ગુરતી પ્રેમચંદ્રની વાર્તાઓ હિન્દીમાંથી અંગ્રેજીમાં સર્વપ્રથમ તેમણે અનુવાદિત કરેલી “Short stories of Premchand” એ શીર્ષકથી, અંગ્રેજીમાં તેમણે અનેક કાવ્યો ઉત્તરન લિખના સુધી જાડતો વિષેનું પુસ્તક ‘The Divine Dwellers in the Desert’ તેમજ “Hound of the Heart” વગેરે આપેલ છે. ગુજરાતીમાં અનેક લેખો ઉપરાંત “ગાંધી-યુગ” “ત્રોતાજલિ એક અધ્યયન” “ગાંધીજી સથે જીવનવાત” “ગુરુદેવ સાથે જીવનવાત” “શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનવાત” “રામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથે જીવનવાત” “શ્રીરામી રામદાસ સાથે જીવનવાત” “મા આનંદમયી સાથે જીવનવાત” “રમણ મહર્ષિ સાથે જીવનવાત” વગેરે અનેક પુસ્તકો આપ્યા છે. તેમના સ્વમુખે આપેલા પ્રશ્નોત્તરી પરથી શ્રી. યુકલ-બાઇ કલાર્થીએ કરેલું તેમનું ચોક્કું પણ પ્રેરક જીવન-આલેખન “પ્રયુક્તપાઠિત” નામથી ત્રણ વર્ષ પહેલાં જાડાર પડ્યું છે. (આ ઉપરાંત તેમના જીવન

ની અનેક અપ્રગટ જાજતો અને તેમનાં પ્રવચન-સપાદનો અપ્રકાશિત સ્વરૂપે આ લખનાર પાસે લગભગ તૈયાર પડ્યા છે જે નમ્ર, નિરહ કારી, નીરવ ને ગુપ્ત રહેવા ઇચ્છતા પૂજ્ય ચાચાજીએ પ્રેમના આગ્રહપૂર્વક પ્રકાશિત થના દીધા નથી તેમની આ ઇચ્છા-આશાને, તેમને દુ:ખ નહીં પહેંચાડવાના ઉદ્દેશ્યથી, મેં સ્વીકારી લીધેની)

અતરથી આધ્યાત્મિક અનુભૂતિસ પતન રહસ્ત્વવાદી ને મસ્ત પ્રેમયોગી તેજ જાહિર ગથી બાગોના ‘ચાચાજી’ને સૌના લાડકવાયા જોવા ચલિલજી એક મજાવવાના મધ્યાહન પછી મુબઈમાં મહામૌનમાં જીતરી મહાવાત્રાએ ચાલી નીકળ્યા-ભજનમત્રોના ગાન ગુજન વગેરેથી!

એક મહાન હસ્તી વિશ્વમાંથી ઊડી ગઇ. અતરથી કમાળ બની રહેલું વિશ્વ વધુ કમાળ બની ગયું

નાભિમાંથી નીકળે રી ધીર વખર સાગર-ધોષ-શી જોમની એ વાણી હવે નહીં સજગાય, મોટી મોટી પ્રેમ ભરેલી અખિભાથી ઉમટનારી એ પ્રેમવરિતા હવે નહીં જગાય, અગ અંગમાંની ટપકનારી એ મસ્તી હવે નહીં અનુભવાય, અનુભૂતિઓ પ્રાર્થનાઓ અને પ્રેમસ પ્રેવણોથી ભરેલ એ મૌન હવે પ્રત્યક્ષરૂપે નહીં માણી શકાય અને વિનો તથા મર્મથી ભરેલા રહસ્ય-સકેતોની સાંધી જેવી તેમની એ મ્વેન મુલાવમ ફરફરતી ઢાઢી હવે નહીં દેખાય તો પણ, આ સારી ચે સ્થૂળ હસ્તી જીવી જવા છતાં પણ, તેમની સ્કંધ હસ્તી જાડાર અને અદરચારો તરફ લલેરાતી રહેશે ગેગે ગૂજતી ગુરુમળની અથડાતી રહેશે, અંતરથ ત્રાના અબીધ્યુને ટંકાગતી જીવે ઉઠાવતી રહેશે

તેમના પ્રવેની અજલિ રૂપે તેમની એ નૃદમ હસ્તીને ઝીલવા આપણે ‘મહાસ્વીલ’ (receptive) બની રહીશું ?

સાધુનો મિલન

‘કુળકથાઓ’ માટે ગુજરાત સરકારે સ્વામી આનંદને ધનામ આપ્યું તે સૌ કોઈ આવકારે જ. પરંતુ એક સાચા સાધુને જાણે તેવી રીતે જે ગૌરવભરી રીતે તેમણે તે સ્વીકારવાનો ઈન્કાર કર્યો છે અને સાધુજીવનની મહત્તા સ્થાપી છે તેનાથી સૌ કોઈ સ્વામી આનંદ ઉપર વારી જશે. આમ જોઈએ તો આવા સરકારી ધનામો મેળવવા માટે લેખકો, સર્જકો અને વ્યક્તિઓ પડાપડી કરતા હોય છે અને લાવવજ પણ મલાવતા હોય છે. વળી ધણીવાર પારિતોષિકને પાત્ર કૃતિ વિષે ધણાને કહેવાનું પણ હોય છે સ્વામી આનંદ લેખક તરીકે નિજ પ્રતિભા ધરાવે છે અને તેમના મઘર્માં પૌરુષ અને જોમ ઉજળતા જણાય છે. તેમનું અંગ્રેજી વાચન અતિ વિશાળ છે અને કેટલીક ઉત્તમ કૃતિઓના જોનમુન અનુવાદો તેમણે ગુજરાતને આપ્યા છે. પ્રજાને ઘડે-પ્રેરણા આપે અને વાંચાને મડકા પણ લેઈ યઈ જાય એવી તેમની લખાવટ હોય છે જ્ઞાતનો સાધુ એટલે ઈશ્વરનો જ્ઞાસિયો. ઉજ્જર ઠાકવાનો તેનું ખ્યાન રાખે અને તેનું રમણપુ કરે. કાઈની પાસે તેનો ઠાક ક્યારેય લાગેલો યાજ નહિ. તે તો જીવતને આપવા જેવું બધું જ આપી છટે. તેને આપવા જેવું સરકાર પાસે શું હોઈ શકે?

સાચી વિદ્યાપીઠ

મંત્રિજાળ પાસેની ‘શારદાગ્રામ’ શૈક્ષણિક સંસ્થા ૫૦ વર્ષ પૂર્ણ કર્યા તેની ઉજવણીમાં શ્રી ઉમાચંદર નેશી અને રાજપાલ શાંમ-નારાયણે આ સંસ્થા સાચી વિદ્યાપીઠ બને તેવી આશા વ્યક્ત કરી તે સહારણ હતું. શરદાગ્રામે રાહ ચીંધ્યો છે એટલું જ નહિ પણ કરી જતાવ્યું છે. નૈજમિત્તિક વાતાવરણ વચ્ચે રહીને, અનિષ્ટોથી દૂર કેમ રહી સકાય અને ભારતીય સંસ્કૃતિના ઉચ્ચ આદર્શો કેમ આન્ય-

સાત કરી સકાય તેનો જીવન દાખલો શારદાગ્રામે પૂરો પાડ્યો છે. શિસ્ત અને સ્વચ્છતા તેમજ શ્રમ એ આંદોની કેળવણીના આધારભૂત પાયા છે. આને ચોતરફ કેળવણી માટેનું વાતાવરણ પ્રાથમિક શાળાથી માંડીને કોલેજ-સુધીનું એક ધોર નિરાશા જભી કરે છે. પ્રાથમિક શાળાઓ જ્યાં સંસ્કારનું સિંચન અને આરિજનનું ઘડતર યાજ છે ત્યાં તો છેક જ અંધેર પ્રવર્તે છે. બાળકો નિશાળની મહાર રખડતાં હોય છે અને ત્યાં જીભેલી રેકડીઓમાંથી જે તે અસ્વચ્છ વાનગીઓ ખરીદીને ખાતાં હોય છે. મોટાં શહેરોને જાહ કરીએ તો ખીજ સઘળાં સ્થળોએ નિશાળો પાસે આવી રેકડીઓ તેમજ કુલ્હી, ચણાં, પીપરમેન્ટ, આંબલી, ભેર ઈત્યાદિ વસ્તુઓ સાથે ફેરિયાઓ લેવા હોય છે. આ બાળકોને શિસ્ત અથવા સ્વચ્છતાના પાઠ શિખવાડવાની કોઈને પડી હોતી નથી. જાહેરમાં પેસાળ કરવાનું તેઓ શાળામાંથી જ શીખે છે, અને નિશાળ છટે ત્યારે બાળકો સામસામે મારામારી કરતાં હોય છે. અથવા અપશબ્દો બોલતાં હોય છે. પ્રાથમિક ધોરણ પરિ સુધી આમ માલતું હોય છે. સાંખ્યમિત્તિક કક્ષાએ તેઓ સમજ્યાં થયાં હોય છે પણ શક્તિને વ્યાસનાર કોઈ હોતું નથી. તેઓ વધુ તોફાની બને છે. હડતાળો પડાવે છે. શિક્ષકોનો અનાદાર કરે છે-વર્ગમાં કેમ લાજરી ન આપવી તેવી તરકીબો અજમાવે છે. આવી વિવાદો એસ. એસ. સી પાસ ઘડને કોલેજમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે તેની પાસે સંસ્કાર, અભ્યાસ કે જીવનપાયેષ જેવું કંઈ હોતું નથી. માટે જ શારદાગ્રામ જેવી અપવાદ જેવી સંસ્થા ખ્યાન ખેંચતી બને છે અને સૌને તરલોપાય જેવી લાગે છે.

મેવાલય

કાલિદાસ વાદ આવી જાય છે ! અને સાથે

સાથે પેલો રામગિરિ આશ્રમમાં, શિક્ષા પામેલો શાપિત વક્ત્રુને બાવડુ કૃપ યજ્ઞ બધુ છે અને સોનાનું કડુ તેથી સ્તો નાચે સર ધરે છે અને જેનો મહિમા, એક વર્ષ સુધી પૃથ્વીના કાળાપાણીની કેલ્પી, નામ શેષ યજ્ઞ ગયો છે અને છતાં જે મેઘના દર્શને પ્રિયતામાને સંદેશો મોકલાવવા બહારવેરો બની ઊઠે છે । મધાલય ।

તેની રચના આપાદના પ્રથમ દિવસે નથી થઈ પણ એપ્રિલની ખીજ તારીખે થઈ છે અને ભારતમાં એક વધુ રાજ્યનો ઉમેરો થયો છે પ્રથમ દિવસે કવિની ક પનાને ઝકકી રાખે તેવું તેનું નામ છે ખનીજ સ પતિ આગતમાં મેધાલય ધણુ સમુદ્ધ છે પણ તેને માટે જન્મર પુરુષાર્થ કરવાનો રહેશે. ખ સી નિનિત્યા અને ગાયો ટેકરીઓના બનેલો આ પ્રદેશ આઠ હજારથી વધુ ચો માઈલમાં પથરાયેલો છે અને વસતિ દસ લાખની અંદર છે કામરૂપ દેશની કામિનીઓની વાર્તા તો ઘણી સાબળી છે અને આ પ્રદેશની સીએનો સામાજીક દરજ્જો ભારતના ખીજ આગળ પડતા રાજ્યોથી ઊતરતો નથી ખિસ્તી પાદરીઓએ અહીં પ્રચાર અને વટાવ પ્રવૃત્તિ સરસ રીતે કરી હોવાથી ઠિંકુ કરતા ખિસ્તી પ્રમત્તુ પ્રમાણુ વધુ છે ઉદ્યોગો ઠંજુ ખીલ્યા નથી અને રસ્તા તથા સંદેશ વ્યવહાર માળતરમાં રાજ્ય ધણુ પાછળ છે ધારી માર્ગો ધીજીવી અને સિ આઈ આ નવા રાજ્યના તાડીદના પ્રમો ગતુશી વેરાપુજ મેધાલયમાં આવેલું છે અને ત્યાં સૌથી વધુમાં વધુ વરસાદ પડે છે હા ઉનાળામાં તો નદીઓમાં કકિશ જ હડતા હોય છે અહીંની પ્રમ પહાડી હોવાથી તેનો ખિમજ હ મેટા લડાવક રલો છે ખિટિયના વખતથી અહીંની પહાડી કોમે સ્વત ત્રતા કાને લડત આપવી આવુ રાખી છે અને સ્વાધીન ભારત ને પણ પોતાને અનુકૂળ બનવા તેઆલુ જ રાખી છે નાગાલેન્ડ પછી મેઘાલયની રચાપનાએ જે બતાવું છે કે હજુ વધુ નાના રાજ્યોની ચક્રપા છેક નશારી કાઢવા જેવી નથી

રાજકારણનું તેવ

ખાલ તલમાં રાજકારણ બળી ગયું હોવાથી તે હવે ખાલ રહ્યું નથી મગફળી જે ગુજરાત-સૌરાષ્ટ્રનો રાજકિયા પાક ગણાય છે, તેના ભાવતાલમાં રેફાર થવાથી મગફળીના વાવેતરમાંથી લખપતિ પણ ખની ચક્રપ છે. વળી ભાવતાલ નક્કા કરવા માટે સરકાર ઉપર મતદારોની ખૂબ અસર પડે છે મી ગ તલની લેવી રાખવી કે નહિ નિકાસખંધી રાખવી કે ઉઠાવી લેવી, આ બધી બાબતોમાં, તેલ ઉદ્યોગ સાથે ઉત્પાદકથી માડીને મહામોટા મોલરોના અભિપ્રાયને સરકારે માન્ય રાખવો પડે છે અને મત બેધતા હોય તો તેઓ કહે તેમ કરવું પડે છે ખેડૂતોના અને વેપારીઓના પ્રતિનિધિ મડળો અમદાવાદ કે દિલ્હી જાય જે પહેલાના જમાનાની લશ્કરી કૃત્યનું અલ્પતન સ્પાતસ્તિ સ્વરૂપ સમજવાનું ૧૮૫૩માં અગિયાર લાખ એકરમાં મગફળીનું વાવેતર થતું તે આજે ૬૦ લાખ એકરમાં થાય છે એટલે કે ૧૫ વર્ષના ગાળાના પાચ ગણે વધારો થયો છતાં તેકોને પાવણુ તેલ મળવાનો પ્રમ્ન દિનપ્રતિદિન ચિકટ સ્વરૂપ ધારણુ કરતો જાય છે ગુજરાતના હ મોટા શહેરોને જ તેલ પૂર પાડવા માટે ગુજરાત સરકારને જે કરોડની જાગસીડી બાપવી પડે છે અર, મહેસિયા માથી મગફળી અને અમેરિકાથી સોયાબીન લાવીને પણ જાગડામાં મૂકે તો જ સૌરાષ્ટ્રની મગફળીનું જાવડું મચક આવતું નથી ઉત્પાદક આજે ઘોંટિયાર અને લુ-ચો જ-ચો છે અને તેના મહોરોની પાછળ વેપારી ધર્માત્માનો વેપ ધારણુ કરી સરકાર સમક્ષ આચાર સંહિતા રજૂ કરે છે જ્યારે નિચારી સરકારની સ્થિતિ પાજીરામાં પૂરેલ ઉદરને ગહાર મિલાડી બેધને જેવી થાય તેવી જ કરજ રહી છે પાટલી બદલુઓ અને પક્ષતર કરતા બિલાડાઓ ઘૂરકિવા નામે છે-નડીર બરાવે છે તેલ ખાવામાં મજબ નથી રહી

પાણી કયાય નથી ।

પાણી માટેનો પોશર ગુજરાત સૌરાષ્ટ્રમાં વધુ ઘેરો બનતો જાય છે દરરોજ જાપાઓમાં વડુ ગામડાઓ અને શહેર આવી નામાવલિમાં ઉમેરાતાં

નવ્ય છે. જે ઉપરાષ્ટ્રપરી નબળાં વર્ષ આવી પડે તો પાણી માટેના આર્તનાદ કાયમની દૂરવાદ બની જશે અને ઉનાળો અનેક આફતોનો છડીદાર બની રહેશે. સવાલ એ છે કે દરેક ગામ અથવા શહેર આગવ્યેતી વાપરીને, તેમજ નબળાં વર્ષની તૈયારી કરીને જ હવે આ દિશામાં વિચારે અને આગળ વધે. ચોખાસું અનિયમિત અને અનિશ્ચિત બનવું નવ્ય છે. કૃત્રિમ વરસાદની વાતો બહુ થાય છે અને તેમાં આ વર્ષે બનાસકાંઠા-સાગરકાંઠાને આવરી લેવાનું અંભલાવ છે. સમુદ્રનાં ખારાં પાણીને ખીંકાં કરવાનો વિચારનો પ્રયત્ન ચાલુ જ છે. માનવી અંદર સુધી પહોંચી શકવા અર્થે અને ભગિલા તટેલાં જોપોનો ૧૩માં બેસીને અંદરથી પૃથ્વી ઉપર આવી શકે છે. પરંતુ અષાઠની કાળી વાદળોઓમાંથી અમૃતધારા વરસાવવાનું કે સમુદ્રના પાણીની ખારાશ દૂર કરવાનું તેને કાઠે શક્ય બનવું નથી તે અભ્યંત્ર ધટના છે. ચોખાસું આવશ્ય-કેટકેટલું નદીઓ જલ પ્રલય કરશે-બેધાર ટિવસ બધું જળનખાકાર બનશે; મહી, સાગરમતી, તાપી, નર્મદા, વિશ્વામિત્રી, બાદર, ઝોઝલ જલે સાગરનું સ્વરૂપ ધારણ કરશે. પરંતુ આ તો થોડા દિવસો માટે જ. બાદપદ બેસતા જ નદીઓનાં નીર અદશ્ય થઈ જશે. શિયાળામાં તો ફેગલો અને જમીનનાં તળમાં પણ પાણીનું પ્રમાણ ધટી જશે. ઉનાળો બેસતાં જ દુરિયાદોની વણગાર શરૂ થઈ જશે- ગામેગામ પાણીનો પોઠાર બેઠો ! પનિહારીઓની બેડાકૂચ શરૂ થશે. એક ડોલ અથવા એક બેડું પાણી જલે કુબેરના અંડારની અજીબાલ ભેટ ધારશે ! પાણી જલે કે કયાંય નથી અને કોઈનામાં નથી !

શુરુદક્ષિણ

આજકાલનાં એકલબો વિદ્યાભ્યાસ અને જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવામાં અનેાખી છટા દર્શાવતા હોય છે. કોઈ પોતાને શુરુ માની બેસે એટલે એકલબોએ આગળ કાપીને શુરુને ભેટ ધરવા એમ કેલે કલું ? શુરુની વ્યાખ્યા શી કે હવે પરીક્ષા કોઈ શુરુ નથી લેતા પણ પેપર વહાલિ દોવાથી, ' સુપરવાઈર'ને

નાતે પોતાને શુરુ માની બેસના મહાનુભાવો શિષ્યો ઉપર રઆજ છડીને પરાણે શુરુપદનો સ્વીકાર કરાવે તો શુરુદક્ષિણ યાની મળે ? તાજેતરની પરીક્ષાઓમાં કેટલેકે કેટલેણી ભૂમો બિડી છે જેમાં શિષ્યોએ ચોરી કરવામાં આડખીલી રૂપ બનતા શુરુઓને મેલોપાક અપાડયો હોય ! એક જગ્યાએ તો પિસ્તોલનો ઉપયોગ થયો હતો. અન્યત્ર બેધાર શિષ્યોએ શુરુને ઘેરી વળી દક્ષિણ જતી કરવા સમજાવ્યા હોવાનું કહેવાય છે. પરીક્ષામાં ચોરો ન કરવા કે તે શુરુને બનતો હોય તો શિષ્યને નપાસ કરે તે શુરુની પરીક્ષકની આવતીકાલ ચિંતાનો વિષય બને છે. શુરુ ધણે સમય દેવ રહ્યો; હવે શિષ્યનો વારો ન આવે ?

ત્રીજું પગાર પંચ

કેન્ટ્રલ કમ્પ્યુટરો માટે ત્રીજા પગારપંચની નિગૂંક થઈ છે પણ આવા પંચો કરી કરીને શું કરી શકે તે પણ વિચારવા જેવો પ્રશ્ન છે. લઘુતમ વેતનની વાતો ફરીએ છીએ પણ તે લાગુ પાડવા સહેલ નથી. સરકારી તેજુરોમાં જે નાણાં આવે છે તે કમ્પ્યુટરોને જ વહેંચી દેવાના હોય તો પગારપંચની કામગીરી ઢળવી બને. વળી મેંધવારોના ધોરણ ઉપર અને આંક ઉપર પગારના દરો નક્કી કરવાના હોય છે. કામનો શુભવત્તા ક્યવ જોવાતી નથી. રહેલે અથવા ઠપાલતાં સામે લોકોની દુરિયાદ અને ક્યવાટ કેટલાં છે તે માપવાનું ધંત્ર પગારપંચ પાસે હોવા સંભવ નથી. કેન્દ્રની ભલામણો પાળળ શબ્દ શરકારને પણ ઘસડાવુ પડે છે. વિકસતા દેશોના આર્થિક પ્રશ્નો જટીલ હોય છે અને તેમાં વિરોધાભાસો પણ ઘણા હોય છે. પગારપંચ એ તો યોગ્ય-ચાલી રાજતંત્રની એક રસમ છે. અને અજૂર યુનિ-યનેાના દળાણનું પરિણામ છે. ખરી જરૂર તે દેશના અર્થકારણને પ્રમંડ વેગ આપી શકે- ભાવેની સપા-ટીને ઠાણૂંકાં રાખી શકે અને જીવન જરૂરિયાતોની ત્રીજ વસ્તુઓના જુગારને અટકાવી શકે એવી કોઈ પ્રતિભા-અને એ ન હોય તો એવી કોઈ વ્યવસ્થાની

સંકલન : કનુભાઈ વાઘેલા

(સાખરમતી આશ્રમના વિદ્યાર્થી અને દાંડી દૂધની પ્રથમ ટ્રકીના મેનેજર શ્રી લાલજીભાઈ પરમારના આશ્રમજીવનના સંસ્મરણો :)

મને ૧૯૨૨ ની વાત છે તે વખતે હું સાખરમતી આશ્રમમાં કુમાર મંદિરમાં ભણતો હતો. અમે તોમનાથ છાત્રાલયમાં મેડા ઉપર રહેતા હતા નીચેના જીવનમાં અમારા વર્ગી ચાવતા કુમારમંદિરમાં અભ્યાસ પૂરો કર્યા પછી અમારે વિદ્યાપીઠમાં જવું પડ્યું.

મારી વાદ પ્રમાણે તે વખતે મોડા બાજના વિદ્યાર્થીઓ ગુજરાતના હતા

તે વખતે માત્રી ઉચ્ચ શિક્ષક વર્ગની હશે. મને

તાવ આવવો શરૂ થયો. આશ્રમમાં કોઈ માંદું પડે તો તેની માહિતી તરત જ બાપુને પહોંચાડવામાં આવતી માત્રી ખબર પણ તેમને પહોંચી બાપુએ જે તબીબ દિવસ મારા તાવનું નિરીક્ષણ કર્યું. મારા ખોરાકમાં પ્રવાહી જ આપવાનું સૂચવ્યું ત્રીજા દિવસે મને ટાઈફોઈડ થયો જે તેમ જણાવ્યું.

મને અલગ ખોરાકમાં રાખવામાં આવ્યો મારા એક તબીબાચી અને સોખતી ભાઈ જમુભાઈ સોલંકીને માત્રી તાત્કાલિક સારવાર માટે રોડમાં આવ્યા તાવના ચક્રવા ઉતરવાની અને બીજા જરૂરી માહિતી અને પરિસ્થિતિની જાણ નવારે બપોરે અને સાંજે આપવાની કમગીરી બાપુએ તેમને સોંપી હતી, તે પ્રમાણે શ્રી. જમુભાઈ તાવ, ખોરાક, ગરમ પેશાબ, વગેરેની માહિતી બાપુને જણાવી આવતા

જમુભાઈ આખો સમય મારા ખોરાકમાં રહી માત્રી સારવાર કરતા હતા.

બાપુ સાંજે ફરવા નીકળે તે પહેલાં મારાં આશ્રમવાસીઓની માહિતી તેમની પાસે પહોંચી જતી. બાપુ ફરવા જતાં પહેલાં કે પછી અચૂક માલખોની મુલાકાત લેતા અને સચનાઓ આપતા.

મને લગભગ ૧૯-૨૦ દિવસ તાવ ચાપુ રહ્યો. ક્ષિત્તિ જ લબ્ધ થવા માંડી જે તેથી ખબર બાપુને મળી જે કે મને આ જ લબ્ધ માંડી છે એવી જાણ પણ જાણ પછી ન હતી

૨૦ મે દિવસે બાપુ મોડા વહેવા આવ્યા અને વધારે રોડાયા. આથી મને યંકા થઈ કે મને જ લબ્ધ તાવ છે.

રોજના કરના તેમજ મને વધારે સમય મુખી તપાસવો. માત્રી નાટી જેઈ, જેટ તપાસવું. જીબ જેઈ

- ૧ ગુજરાત વિદ્યાપીઠ;
૨. કુમાર મંદિરના વિદ્યાર્થીઓ.

તાવના દેખરેચરની તોંપ જોઈ, અને જગુભાઈને કહ્યું.

‘આને દેખરેચર વધારે છે તે પછી માટીનાં પોતાં મૂકવાં હતાં કે નહિ?’

જગુભાઈએ જવાબ આપ્યો, ‘બાપુ તે પોતાં મૂકવાની ના પાડે છે, અને મૂકવાનું કહ્યું છું ત્યારે રકડક કરે છે તેથી મૂકવાં નથી.’

બાપુએ કહ્યું, ‘આ તે જરાબર ન કહેવાય. આ આપણી સારવારની ઉણપ છે, આપણને ચોખ્ખા ભાગે તે પ્રમાણે કરવાનું, દઈ કહે તે પ્રમાણે નહિ.’

પછી બાપુએ મને વધાવથી પૂછ્યું,

‘કેમ લાલા, તું સા માટે માટીનાં પોતાં મૂકવા દેતો નથી તારે જલદી સાજા થવું છે ને? તું માફો છે તેથી તારું શરીર ભગડે છે, બહુતર ભગડે છે અને તું સમજાવે શરૂને કેમ ના પાડે છે? જ્ય જે કંઈ કરે છે તે તને જલદી સાજો થવા માટે કરે છે.’

પછી મારા કપાળે હાથ ફેરવીને ખૂબ મમતાથી કહેવા લાગ્યા, ‘તારે બાપાને જોલાવવા છે? તને કોઈને મળવાની ઈચ્છા થાય છે? બાપાને તાર કહીને જોલાવું!’

બાપુ મારા મોઝાના ભાવ જોતા જય, શરીર તપાસતા જય અને કહેતા જય.

પછી કહે, ‘રોજ હું તે આપુ છું પણ શ્વજન આવે તે તને મજા આવે.’

મેં કહ્યું, ‘બાપુ તમે તે રોજ આવો છો અને તેથી મને ખૂબ આનંદ થાય છે આપ મારે મન પિતા સમાન છો, માટે મારા પિતાને જોલાવવાની મારી ઈચ્છા નથી.’

પછી સ્ટેજ રોકાઈને મેં કહ્યું, ‘મને લાગે છે કે આપ કહો છો તે ઉપરથી મને વધારે તાવ છે.’

બાપુએ મારી આંખોમાં તીથી નજર ઠેરવી મને કહ્યું, ‘ના, એવું કયું નથી. આ તે તને સ્ટેજ

આનંદ આવે તેથી કહ્યું છું’ અને તેથી તારી ઈચ્છા હોય તે બાપાને જોલાવું.’

મેં કહ્યું, ‘આપ મારે મન બાપથી પણ વિશેષ છે. આપનો ભાવ જોઈને મને મારા બાપાને જોલાવવાની જરૂર લાગતી નથી મારા બાપા આવશે તેથી મને કંઈ વધારે ફાવેદો થવાનો નથી.’

બાપુ ત્રા સાંભળીને ગંભીર થયા. મને ખૂબ ધ્યાનથી બાપુ સાંભળી રહ્યા હતા.

મેં તાવના જોરમાં કહી નાખ્યું, ‘બાપુ, મારો દેહ આપની પાસે પડે તે મને તેની ચિંતા નથી, મને તેથી આનંદ થશે અને તેને હં મારી ધન્ય ધરી માનીશ. માટે આપ મારી કોઈ ચિંતા કરશે નહિ.’

બાપુને આ સાંભળીને આનંદ થયો હોય તેમ મને લાગ્યું. બાપુએ મને કહ્યું,

‘એમ, તે તે તું ખરે હિંમતમાળા મને એમ થવું હતું કે તું બિછાનામાં પડીને કંટાળતો હશે તેથી કોઈ આવે તે તને જમશે.’

પછી મને હિંમત આપતાં કહે, ‘તું એની ચિંતા ન કરીશ આ તે મુદતિરો તાવ છે તે મુદતે જશે જ.’

અને એક આગળી ડિ-વી કરી હાથ ઠલાવતા ઠલાવતા કહેવા લાગ્યા, ‘તે આજથી તું મારું કહ્યું કરીશ ને?’

મેં હા કહી.

પછી કહે ‘તે મેં જગુને કહ્યું છે તે પ્રમ ભૂં થવે કરવા દેજ.’

બાપુ લોખે સમય રોગ ત તેથી મને આનંદ થયો. તેમને આટલો હિંમતી સમય લેતા તે વખતે મને મજા આવી

બાપુ ઝટ ઝટ બોલા થયા અને વિદાય થયા.

x x x

બીજા દિવસે વસેથી સવારે હું ઉઠતો હતો ત્યારે બાપુ આવ્યોને મને જોઈ ગયા અને માંહિની જાણી.

આ દિવસથી જ મારો તાવ ઓછો થવા

જી લાવજીમાં પિતાજી કૃષ્ણદાસ પરમાર દાહોદના રહેવાસી

માંડવે, સારી બાપુ આભા તનિવત જેઈ, યરીને છબ તપારયા પછી કહેવા લાગ્યા, 'લાલા, આજે તો તું ઘણું તારો દેખાવ છે બહુ મઝનુ થયું' તારો તાવ જવા લાગ્યો છે'

બીજે દિવસે બાપુએ મારી બધી જવાબદારી ગગામહેન વેઠને સોંપી અને મારા ખોરાક અંગે યટતી ચૂલનાઓ આપી

સવારે મને દ્રામનો રસ અને લીંબુનું પાણી આપવામાં આવ્યું

ગગામહેન મારા માથે વહાલસોવો હાથ ફેરવતાં જાવ અને કહે, 'જે લાલજી, હું તને આ મઝનું શરખત આપુ છું' તે ધીરે ધીરે પી.'

પછી કહે, 'બાપુ શરખત તો અમને જેવા પસુ નથી મળતું'

આગમમાં જ્યાં તાદાઈનું સાંપ્રાભવ હતું ત્યાં મારા જેવા ગાના વિદ્યાર્થીન આનુ મોંઘુ શરખત મળે તેવી વ્યવસ્થા થઈ હતી ન બાપુની દર્દી માટેની પ્રેમભરી કડુમાનું પરિણામ હતું

ધીરે ધીરે હું સાજો થતો ગયો મારી જૂમ ઉઘડની ગઈ

પાંચ તાત દિવસ ગગામહેનની સારવાર થાચી. મેં જૂમ જૂમ લાગે છે તેવી જાણ કરી. તેમણે મને કહ્યું કે 'તું બાપુની રજ મળવ તો તને કઈ જમવાનું આપી શકાય.'

રોજ સાંજે થોડું ચા-ચવા બે ત્રણ દિવસથી બાપુએ મને સૂચના આપી હતી. હું ધીરે ધીરે હૃદયકુંજમાં ગયો અને બાપુને પ્રણામ કર્યાં

બાપુ મને જેઈને હતીને આનંદથી કહેવા લાગ્યા 'લાલા, હવે તું જરાબર સાજો થવા માડ્યો છે જૂમ બરાબર લાગે છે?'

મારે તો આ જ જેઈતું હતું મેં તરત જ બાપુને પૂછ્યું, 'બાપુ, હવે મારે જમવાનું ક્યારે?'

બાપુએ કહ્યું, 'ગગામહેન તું કહે છે? મેં જવાબ આપ્યો, 'ગગામહેન કહે છે કે હવે જમવાનું આપવામાં વધ્યા નથી.'

બાપુએ રજ આપતાં કહ્યું, 'હવે તો તું કાલથી માંદાની પહેલી પગલમાં મારી સામે જમવા બેસજો.'

x x x

આગમમાં લોજન સમયે માંદાઓમાંથી જેમને જમવાની રજ મળી હોય તેમની લાઈન બાપુની સામે જમવા બેસતી જમ જમ સાજ થતા જાવ તેમ તેમ તેમની જગ્યા પાછળની લાઈનમાં થતી જાવ એ રીતે નવા લોજન લેનારોઓને બાપુ સામે પહેલી પગલ માં બેસવું પડતું

હું યાગી વાટકે લોટો લઈને જમવા ગયો. બાપુ હજી જમવા આભા ન હતા મારી માથે બીજા થોડા જમનારા હતા તેથી મને એકલું ન લાગ્યું. બીજા માંદાઓ મારી ખનર પૂછવા લાગ્યા

બાપુ આવી ગયા. મા ડાહો સિવાયનાને પીર સાઈ જવું પ્રાર્થના થઈ માંદાઓને પીરસનારા જાપુની આવાની રાહ જેઈ રહ્યા

માંદાઓને બાપુ કહે તે પ્રમાણે બીજાઓને પીરસાઈ રહ્યા પછી પીરસવામાં આવતું

બાપુએ મારી સામે જેઈને કહ્યું, 'હાં લાલા, આજે તારો પહેલો નબર છે. આજે તને એક જ રોટલી મળશે અને દાળનું ગરમ (મિત્તું) પાણી મળશે તારે તેમાં એ રોટલી નાર પાવ મિનિટ બેગવાની છે અને તે હું જમી રહું ત્યાં સુધીમાં તાર ખાઈ રહેવાની છે'

પછી હસતા હસતા કહે, 'હું ચાર રોટલી ખાઈ રહું ત્યાં સુધીમાં તારે એક રોટલી ફરી કરવાની છે'

બાપુની આગથી મને અર્ધાં વાટકે મનનું (મગની દાનનું) મોઝું ગરમ પાણી કારેવાના ટાનનું થોડું પાણી અને એક રોટલી આપવામાં આવી

૪ આગમમાં કારેવાને પાણીમાં બાણીને લોજનમાં આપવામાં આવતાં, અને તે પસુ મરવા મીઠા વગર જ

મેં તેમણે રોટલી ભેળવી પચિક મિનિટ થઈ પછી બાપુએ કહ્યું, 'વાવા, હવે તું ચોડું ચોડું' વઈને ખૂબ ધીરે ધીરે ચાવીને સંભાળીને ખા. મંગાલદેને રજા આપી જી તેથી આટલું જમવાનું તને મળે છે.'

પછી કહે, 'ધીરે ધીરે રોટલી ચાવી જઈને પછી દાળનું પાણી ચોડું ચોડું' વઈને મમરાવતો જા.'

બાપુ જમતા જમ અને મારી સામે જોતા જમ મેં ધીરે ધીરે ખાવા શોડ્યું. બાપુને તે જમ્યું અને કહેવા લાગ્યા, 'હાં, ખરાખરા છે.'

મને ઘણા વખત પછી જમવાનું મળ્યું તેથી ઝટ ખાઈ લેવાનું મન થાય પણ બાપુ સામે જ ભેટલા તે ઉતાવળ થી ચીતે થાય ?

બાપુ ખાતા જમ અને મારી સામે જોતા જમ. માડુ મોઢું જીતરી ગમુ હતું. મને થયું કે ઘણા વખતે મને જમવા બેનાડરો અને એક જ રોટલી મળી વળી મારા સોબતીઓ' બાપુની નજર ચુકવી મને અંજૂડો બનાવી મારી મરકરી કરવા લાગ્યા કે લે, એક જ રોટલી મળી ને ?

હું જમતા જમતા બાબુ પર નજર ફેરવતો હતો તેથી બાપુને કાંઈ કુતુહલ થયું. તેમણે નજર ફેરવીને મારા સાચીદારો ક્યાં બેઠા છે ને છુ વઈ રહ્યું છે તે જોઈ લીધું.

બાપુએ સડેજ ખીચણી આપવાની આજ્ઞા કરી

હું દશ બાર રોટલી અપટી જનારો અને મને આમ એક જ રોટલી મળે પછી મારા મિત્રોને ઘસવું જ આવે ને ?

હું જમીને ઊઠ્યો. બાપુ જમી રહ્યા હતા. તેમણે મને કહ્યું 'વાવા, હવે તને રોજ ચોડી ચોડી વધારે રોટલી મળતો.' અને મને રોજ અર્ધો રોટલી વધારે મળતી વઈ.

ભોજન થઈ રહ્યા પછી વાસણ માંજવા બેઠો ત્યારે પણ મારા મિત્રો મારી ઠેકડી ઠડાવતા હતા.

આખરે મને બીજો ખેસવાની રજા મળી ત્યાં સુધી બાપુની મુચક નજર તબે મારી બારે કરોટી થઈ, 'ધીરસનાર આવે એટલે બાપુ કહે, 'આજે વાવાને દોઢ રોટલી; આજે બે રોટલી.'

ત્રણ ચાર દિવસ પછી ભોજન બાદ મેં બાપુની ઘણી માંજવા માટે લેવા માંડી. બાપુ પોતાની ઘણી જાતે જ માંજતા પણ કોઈ વાર અમારામાંથી કોઈને તે માંજવાનો લલાચો મળતો.

બાપુએ મારા ખવે હાથ ફેરવતાં કહ્યું, 'આજે નહિ ત્રણ ચાર દિવસ પડી લેજો.'

અને હું બાપુની અપાર સાવચેતીભરી અને પ્રેમભરી સુકુપાને કારણે સાચે થયા.

૫. રસિક ગાંધી, પુષ્ટરાજ આશર, મહાવીર વગેરે.

દ્વિપત્ની

રસિકના મહાન લેખક એન્ડ્રોન ગેબોવની માઠગી જોના જીવન કાથે જ જડાઈ ગયેલી. 'અસલ્ય લેન્ડા લેડે પણ ઉદ્દ ને ઉચ્ચારે ! મહિનીને પચ્ચ એણે ઉચ્ચતાં ઉચ્ચતાં હાડી લીધેલી, એટલે જ મહર્ષિ' ટાંટાંગેએ જીને એક અજ્ઞાત પ્રરૂપ કલો છે

ગેબોવે પોતાની માઠગી સંબંધમાં પોતાની ત્રિધિપોથીમાં એક કથળે વિનોદપૂર્વક લખ્યું છે : 'દવા જે મારી કાપદેસરની પત્ની છે, અને સાહિત્ય જે મારી પ્રેમિકા છે. જ્યારે હું એકથી કે ટાળી જાઉં છું ત્યારે બીજી સાથે જીવન પસાર કરું છું....જો કે આથી જીવનમાં અવ્યવસ્થા જા.પે છે આમ જતાં જીવન કાવ રિક્તું નથી.... ઉપરાંતમાં મારી આ બેવકાળથી બેમાંથી એકને પચ્ચ કાંઈ અપાવવું પડ્યું નથી !'

હમોત્સવિયાં બ્યારે હગન કરે છે ત્યારે એમને કાગે જ ખવાવ હોય ॥ કે હગનજીવન માં જેવું કેટલું બધું બટકણું છે । હગનજીવનને બહુ જાતની સમાજવાનું હોય છે, અહોનિય કાળજી હમને પોષવાનું હોય છે એને ઉદ્દાસ ટપી રહે-પતો રહે તે માટે સતત સાવધાન રહે નાનું હોય ॥ નવપરિણીતોએ હમેશ સમજવાનું છે કે તેઓની જિંદગીમાં હગન જેવું બીજું કંઈ અણુમેલ રત્ન નથી અને એ ખસિત પને જેવું ઘેશ ન બનવું જોઈએ પોતાનું હગનજીવન કેવી રીતે સુખરૂપ નીવડવું એ સમજમાં એક બાક કુ-લાક સમયો નોંધે છે, જે સામાન્ય હગનજીવનને ઉપયોગી થાય તેવાં છે

૧. દામ્પત્યમુખનો મુખ્ય આધાર નાની નાની અમત ખાખતોમાં પતિપત્નીએ પરસ્પર સમાધાનનીવૃત્તિ કેળવવા ઉપર રહી છે મારા પતિ દત્તમજનની શીશીનું ઠાંકણું બધ કરતા હમેશ બુધી જતા આ વાત નજીવી છે, પણ તેની અને ત્રીઠ ચાત્રી મે આ વાત એમને સમજાવીત્યારથી હવે એ ધીરવીનું ઠાંકણું જરાખર બધ કરતા થયા છે અને ક્યારેક તે એ ઠાંકણું એટલું તે સખત બધ કરી દે છે કે તેના । આવી સરખી સમાધાનવૃત્તિ એ અમારા જીવનની મોટી ખાખતોની સમાધાન વૃત્તિ ઘોતક બની રહે છે અમારું હગન જીવન આ કારણે રનેકસબાર અને જ્ઞાનદમય થયું છે

૨ બીજા બાજત આ છે કે એકમેકના સ્વાધત જીવનને સ-માનીએ છીએ. એમને મારા સવનખડમા આવવું હોય ત્યારે તે બારણે ટકારા કરીને જ દાખલ થાય છે આ નિયમનું પાલન ૮૦૫૫ મરુ' છુ એમના સરનામોને ૫૧ દું રાડતી નથી અને તેઓ મારા કામગ ફેડગા નથી અમે સમજાવે છીએ કે એકનીબનો કામગ અમે ફેડીએ

તો તેમાં ખાસ હરકત સરખુ તો નથી જ અમે એમ નથી માનતા કે સ્ત્રી-પુરુષના બુદ્ધ બુદ્ધખડ હોવા જોઈએ કે બનેની પ્રવૃત્તિઓ અને વિનોદો બુદ્ધ હોવા જોઈએ, પરંતુ પરસ્પરના વિચારો અને કાર્યોના વ્યક્તિત્વને અમે પૂરી રીતે સ-માનવાનું યોગ્ય સમજાવે છીએ

મારા પતિ મોડા આવવાના હોય તો તે મને કહી બવ છે અથવા કહેવરાવી દે છે, અને દું પણ એમ જ મરુ છુ એટલે અમારે એ બાબતની અચોક્કસતા કે ચિંતા રહેતી નથી એમના બધા જ મિત્રો મને જમે છે જેવું નથી અને મારા કેટલાક એમને ગમતા નથી પરંતુ ખાસ કારણ વગર અમે એકમેકનાં મિત્રોની સેવમેળ કરી કેટલો પેા કરતા નથી અમારા દામ્પત્યના સુખ-સબધ કરતાં બાલ મેત્રી કાંઈ વધુ ન હોય એમ સમજાવે છીએ અમે એમના મેમાથી કોઈને બીજા વિશે કંઈ લાગી આવે તો પહેલી તક યાતિથી વાત કરીને સમજૂતીનો મામ' કાઢી લઈએ છીએ

મને હમેશા લાગુ છે કે સહજીવનની મુશ્કેલીઓ ટાળવાનો એક જ ઉપાય છે અને તે પરસ્પરની નમજૂતી કરવાની વૃત્તિ પોતાના સ્વાર્થ' મા જ આનંદ ન પામતાં પોતાના સાધીના આનંદની સલામ વધુ લેવા દોસિયાર રહેવું જોઈએ આનો અર્થ' એ નથી કે દવતીમાના એક બીજાને સારું કાંઈ 'બલિદાન' કે 'બારબોર' આપવાનો છે 'બલિદાન'મા તો બન્ને દોમાઈ જવાનો ખ્યાલ વધુ રહે અને હગનજીવનમા જેવું ખાસ છે નહિ, આને ખ્યાલ વધન જોડો છે એમ તમને પણ સહેજ વિચારતાં નમજાઈ જશે

૩ હગનજીવનમાં અમુક સેવમા ન્તી કે પુરૂષ આગત પડતો બાગ બાજવે એ ઈ, યાચ છે-જરૂરી પણ છે આર્થિક સેવમાં પુ,૧ આગત

પડતો રહે અને નાતબંધનો વ્યવહારમાં સી આગળ
 પડતું કામ કરે; પરંતુ આ બધાં જોતાં એક જ
 દાંપત્ય જીવનનાં અંગ છે અને દરેક બીજામાં
 ભળેલું છે. તદ્દન અલગ કે સ્વતંત્ર એક પણ નથી.
 એટલે જો 'સૌ શેત્રીમાં એકે' બીજાની સલાહ લેવી
 ઘટે, એમાંને મતભેદ હોય તો તે રીસ કે યુસ્ત્યાથી
 નહિ, પણ શાંતિથી રજૂ કરવા જોઈએ. લગ્નજીવન
 નમાં આવી સોંકરવાદીના કંઠાસ ક્યારેક મોડું રૂપ
 ધારણ કરે છે.

૪. કુંવારા માણસો પોતે કમાવ અને પોતે
 ખર્ચે, મરજી મુજબ વર્તે એ કુદરતી છે. પણ
 જોઈ શકે જ્યારે તેઓ પરણે ત્યારે નાણાની જેમ-
 નાણુમાં દુઃખી દુઃખી થઈ જાય. ક્યારેક તો માથે
 દુઃખના ઝાડ લીગે ત્યારે દાંપત્ય પ્રેમ જોખમાં
 નવ્ય અને વૈમનસ્વ પણ જામી વેઠે. આનો ઉપાય
 શક્ય જ છે અને તે વ્યવહાર પોરતુનો સહકાર.
 નવક જાવકનું અંદાજબંધ તૈયાર કરી તેને ઠાકવ
 ને તેવળખી રહેવા દરેકે ધ્યાન રાખવું જોઈએ. અમે
 મારા ખર્ચને નામ ઉપર બેનકમાં ખાતું જોલા-
 નું છે. અમારી બધી ખચત જામે તેમાં જમા
 કરીએ છીએ. ખર્ચને કિસામ કું સંખાણું છું.
 - બધાં ખિલ ચૂકતે ઠડું છું. દર માસની
 ૧૦મી તારીખે જામે ખેસીને સિલક ગેલવીએ છીએ.
 અને નવા ખર્ચને અંદાજ આડીએ છીએ. ગોળની
 ખા-ર સિનેમામાં એક વાર કે બે વાર જઈ શકીએ
 એમ છીએ કે મુદ્દલ જઈ શકીએ એમ નથી એમ
 મહિનોનો વિવિધ કાર્યક્રમ મુકરર કરીએ છીએ.
 વીમાનું લવાજમ ભરવાનું હોય તેની ત્રેવડ કરીએ

છીએ અને અમારી નાણાવિષયક પરિસ્થિતિઓનો
 ચોખ્ખો ખવાવ મેળવીએ છીએ. આમ જોઈવતી
 આંખમાં પણ જામે અમારું દાંપત્ય જીવન સુખરૂપ
 ચલાવીએ છીએ.

૫. અમારા બેનો બાનતમાં ત્રીજાને વચ્ચે
 આવવા ન દેવું, એ તિરક અમે ખર્ચે યુસ્તપણે
 પાળીએ છીએ. 'પીછું' શાખુલ જલુ મદદમાર બની
 શકે એમ પણ અમે માનતા નથી. અમારા બાળકો,
 માતાપિતાએ અને ચિને સંબંધે વાતમીત કરીએ
 ખરા; પણ પાંચ પાંચ કાતા નથી. બાળકો
 સંબંધમાં પણ અમે તેમજ ડિલી જાય ત્યારે જ
 ચર્ચા કરીએ છીએ. બાળકોને તે બાળકો સુખુખ
 જામે હમેશાં એ રીતે અને એકત રહીએ છીએ.
 શિસ્તની એક પાંચ રીતે વળુ ઠાય પર બે ત્યારે
 પીછું એમાં ખાતું તુ નથી.

૬. આ મદદ માની નાની બાબતો છે,
 પરંતુ ખરેખર એ જીવન છે, એમ મારા આ
 સૂચનો પરથી જાન નથી. રંતુ પ્રેમી દંપતીઓ
 વચ્ચે પ્રેમનું એ સ્વસ્થકરિક રક્ષાવન રહે છે તે તો
 મૂલગત વિષય છે અને તે બાબતનો ઉદ્દેશ્ય સુધાં
 મેં આમાં કર્યો નથી, તેનું કારણ તો એ છે કે
 એ રક્ષાવનના રહસ્યને સંકેતમાં ઉતારી દાકાય એમ
 નથી, પણ જામે ખર્ચે સમજાવે છીએ કે એ
 રક્ષાવન શતત રહું છું અને તે જ અમારા દાંપત્ય-
 ને તાલું અને નવું રાખે છે. નાની નાની
 વાતોમાં રક્ષ પેલા કરનારું તરવ તે જ છે; અને
 આખા જીવનમાં એને તોલે આવે એવું પીછું કંઈ
 જ નથી.

એક વખત એક ઘરવનું 'વેડું' ખૂપ તરફનું થયું. તે બંને ખૂપ રમણાં. ઉરટે એક નાનો
 ઝરા આગળ આવી. પરંતુ ઝરામાં ફક્ત એક જ જલુ થી શકે એટલું પાણી ધનું. બંને પાણી પીતા
 નથી; ઘરલે વિચાર કર્યો. "હું ઘરનું પાણું અને આ બિચારી ઘરણી જલે તો સાડુ" ઠરણીએ વિચાર્યું":
 "મારો પ્રિયતમ જલે તો સાડુ, મારે જીવને શું કરવું છે!" આજ બંનેએ એક બીજા તરફ ટગર ટગર
 ચાંપે જ ક્યું. ઠાઈ પાણી પીનું નથી. એવટે અતિશય તરસને લીધે બંને મુત્યુને સરલે થયાં.

સમર્પણની સાધના

કૌંચલાલ વજલાલ વાઘાણી

તેનું નામ હવું શ્રુતાવતી, એ હતી મહર્ષિ
બરદાજની રનેહમયી કન્યા.

શ્રુતાવતીમાં રૂપ હવું, લાવણ્ય હવું અને
મનમોહક વૌવનની પમરાટ હતી. મૃગશી મદભર
નવવૌવના હતી. એણે પોતાના પ્રેમારપદને ચરણે
પોતાનું સર્વસ્વ મનથી જ અર્પણ કર્યું હવું.

શ્રુતાવતી આમમમાં સમિધ એકત્ર કરી રહી
હતી. યગની ધુમ્ધિખાથી એના મનોહર કલેવરની
આભા પ્રભુમયી દેહીખમન બની રહી હતી.

“શ્રુતાવતી ! ક્યં છે તને. તું તો મહર્ષિ
બરદાજના તપ અને તેજની રનેહમયી લાવણ્યમયી
હતી છે. શ્રુતાવતી ! તું કેવી પાવનકારી છે ?”

શ્રુતાવતીએ પાશું વળી એણે તો મહર્ષિ
વશિષ્ઠને જોયા. શ્રુતાવતીએ વંદન કરીને કહ્યું.

“પ્રભુ ! હું આપની શી સેવા કરું ? દેવ !
મેં તો માડું હૃદય દેવાધિપતિ ઇન્દ્રને ચરણે સમર્પણ
કર્યું છે. મારા સંહૃદય છે કે માડું લગ્ન ઇન્દ્ર
સાથે જ થાય.

“શ્રુતાવતી ! હું તારી તપ શક્તિને પીછાની
શક્તિ છું. સર્વેશ્વર તારી મનોકામના પૂર્ણ કરશે.”

“મહર્ષિ ! આપની પરમ કૃપા પરન્તુ આપ
ફરમાવો કે હું આપની શી સેવા કરું ?”

“દેવી ! મારા માટે એ પાત્ર જઈશ
પ્રકાશી આપ. આટલી સેવા તારી.” મુનીવરે
પાંચ જઈશ શ્રુતાવતીને । “હવું

શ્રુતાવતીએ પાંચ વાર ત્યાજ અને પ્રકા-
વવા માટે પૂર્ણકૃતિમાં ગઈ.

ઇન્દ્રન મુકી આગેવ નીચે ધીમે ધીમે
અગ્નિની જ્વાલાઓ તેને પગલાં નુના ઉપર વાસન
છામાં એ જઈશ શ્રુતાવતી પકવી રહી હતી.

અગ્નિની આંધ ખૂબ તેજ હતી. લાંબો સમય
થવા છતાં એ જઈશ શ્રુતાવતી પાકતા ન હતી. શ્રુતાવતી
અધીરી બની વારંવાર એ જઈશ શ્રુતાવતીને જ્વાલી જેતી
પણ એ જઈશ એવાને એવા કંક જ રહ્યાં હતાં.

લાંબો સમય વીતી જવા છતાં જઈશ પકવાતા
ન હતા એથી શ્રુતાવતી મુંઝાણી. શ્રુતાવતી વિચારવા
લાગી.

“અગ્નિ આટલો તેજ છે, અપ્યાહન થઈ
વધી છે આટલા સમયમાં જઈશ ન પકવી શકી તો
મહર્ષિ મારા માટે શું ધારશે ?”

ઇન્દ્રન પણ હવે ખલાસ હતા. અગ્નિની
જ્વાલા પણ હવે ચંદ પડી જવા આવી હતી.
શ્રુતાવતીની મયામણનો પાર ન હતો.

“તપ એ લગવાનની પૂજા છે. તપોમળથી
મહાન સિદ્ધિ મળે છે. ઇન્દ્રન ખલાસ છે. અત્યારે
જાતવા જાઉં તો સમય લાગે. કોઈપણ બેગે બહારી-

ફળ પકાવવા જા જોઈએ. * કાર્થ સાધવામિ વા દેહ' પાતયામિ' શ્રુતાવતીએ આવો વિચાર કરી ઈન્ધનને જલ્દે પોતાને પગ મુકી અગ્નિને જલતો રાખવા વિચાર કર્યો.

શ્રુતાવતીને ડર હતો કે મહર્ષિનું આટલું કાર્થ ન થાય તો આપ આપે તો પોતાના આનાધ્ય-દેવ ઈન્દ્રને ન મેળવી શકે.

શ્રુતાવતીએ ઈન્ધનને જલ્દે પોતાને પગ મુકાના અગ્નિને સતેજ કરવા અગ્નિ ઉપર મુકી કીધો

પરંતુ શ્રુતાવતીએ પોતાને પગ મુકાના અગ્નિ ઉપર મુક્યો તો પશુ તેના પગને અગ્નિની જ્વાલાની આંધ જરા પણ ન લાગી નદીના કીતવ નીરમાં પત્ર મુક્યો હોય એવી દેવક લાગી મુનાવલી તો ઉદ્દેશની સિદ્ધિ માટે તપ કરી રહી હતી.

બરાબર આ ક્ષણે શ્રુતાવતીની સામે એક

દિવ્ય પુરુષ આવી ઊભો રહ્યો, તેના માથા ઉપર સુવર્ણનો હીરાજડિત મુગટ હતો, કાનમાં હીરાજડિત કુંડલ હતો, વજ્ર પરિધાન દિવ્ય હતું ચંદ્રમંદ પવન-ની લહેરથી ખંભા ઉપરનું રેશમી વસ્ત્ર ફરફરી રહ્યું હતું.

“દેવી! ધન્ય છે તને. કું તારી તપશ્રવણી પ્રસન્ન થયો છું. દેવી, કું તારી આકરી કસોટી કરી રહ્યો હતો.” આવાનાર દિવ્ય પુરુષે શ્રુતાવતીને કહ્યું.

“દેવ! આપના ચરણોમાં વંદના.”

“દેવો! જે મહર્ષિ વસિષ્ઠનું રૂપ ધારણ કરીને તારી આવી આકરી કસોટી કરી. દેવી! આ માટે મને ક્ષમા કર. શ્રુતાવતી! જેનું તું આરાધન કરી રહી છો એ ઈન્દ્ર કું છું. દેવી! આ દેહ છોડીને તું ઈન્દ્રલોકમાં મારી સાથે મારી અર્ધાંગના બની રહે. કું તને મારી અર્ધાંગના તરીકે મ્નીકાતું છું.”

શ્રુતાવતી તે અપવક આંખે જોઈ રહી હતી

તારા સાંનિધ્યમાં બેસવા માટેની કુ જરા છૂટ માગ્યું છું, હાથમાં રહેલું કામ તો પછી પૂરું થયે.

તારા દષ્ટિપ્રવચી દૂર જતાં જ, માત્ર અતર પોતાની શાંતિ યોઈ બેસે છે, પોતાને આરામ ગુમાવી દે છે. તોતો નજર બહારનું માત્ર દરેક કામ, બધું એક રસદીન, ઉઠે ન આવે તેવી મનુરી ધાપ— અને કોઈ કાનન સામરને ઉચ્ચવાનું વ્યર્થ વતરું કું વર્ધને બેઠાં યોઈ, તેણુ ધની રહે છે!

એટલે જ હે મારા રવામી! તારા સાંનિધ્યમાં કું થાયી વાર બેસવા માગું છું.

હાથમાં રહેલું કામ તો પછી થઈ રહેયે!

આજે જ મારી ભારી પાસે શીખ્ય ઋનુની પવનવેરમી, પોતાનો રુદન અને કલરવ વર્ધને આવી હતી અને પુખ્તોના રાજદરબારમાં કાલ્પગુ જન કરવા માટે સચીતમર્થક ભમરો પણ આવ્યા હતા.

એટલે જ મને લાગ્યું કે કામ તો પછી થયે, પણ દેહી અનંતની લાજરી મુપવર્તાં આ દરવેઃ ફરીને જોવા નહિ મગે! તારા સાંનિધ્યમાં, શાંતિથી સ્વ-મુખ બેસવાનો આ અવસર છે. શાંત, ભરો ભરો આ આરામપળોમાં જીવન-સમર્થલનુ ચીત આઈ લેવાને સમો છે

“ગીતાંજલિ” ભાવાનુવાદ : પૂમકેતુ

એક ભાઈને ખૂબ જ મહત્વના કામે ચાર બસનાના રહુની અધવચ્ચે જવાનું હતું ત્યંના એક રજૂદીપમાં આસપાસના વજદાર શેખોની એક સભા યોજવામાં આવી હતી લશ્કરી આયોજનની દૃષ્ટિએ એ સભા ખૂબ જ મહત્વની હતી અને આભાષને નિમિત્ત સમરમર્દામાં ત્યાં પરોચી જવાનું હતું.

રજૂક કારના લશ્કરી કેમ્પમાંથી એમને એક ખાસ છુપ આપવામાં આવી એ વખતે ઘણું દેખીપાટરો આટલા વિપુલ પ્રમારમાં નહીં અને રહસ્ત્રમયતાની દૃષ્ટિયા દેહીકોપ્ટર લઈ જવાનું યોગ્ય પશ્ચ નહોતું. એટલે ખાસ તૈયાર કરવામાં આવેલી પશ્ચ સાદી લશ્કરી છુપની સજવડ કરવામાં આવી હતી રજૂમાં રસ્તો ન જુલો જવાય એટલા માટે ચાર આરમ બોમિયાએને પશ્ચ એમની સાથે મોકલવામાં આવ્યા લગભગ મુંવાળીસ માઈલ નેટલો રસ્તો કાપવાને હતો પચી જહા બરાગર તૈયાર થઈને ઉપડયા રસ્તો અપાટાખ કપાવા માંડ્યો

ત્યાં આગળનાભાગમાં લય કરે જવાજ થયો. છુપ જીધી પડતાં પડતાં રહી ગઈ ગિતરીને જુએ છે તો આગળનું વૈકું એક તમુચ આગ માલી થકે તેમ રજૂ નહોતું, કારણ કે એની ટયુબ કાટી ગઈ હતી

સદ્સાગ્યે વધારાનું એક તૈયાર વૈકું સાથે હતું આરમ બોમિયાએને આ બાબતમાં કથી ગમ પડે નહીં એટલે એ તો ચારે જુધા છુપના ઓવામાં આરામથી બેઠા ને પેલા લશ્કરી અધિકારીએ વૈકું જલ્લવાની વિધિ ચર કરી અગ્નિ કસકિ માંડ પાર આગ્યે, છુપ ફરી માયુ કરી ને અરધો માઈલ પશ્ચ વટાવે એ પહેલા તો પાછવનું વૈકું બેસી ગયું

હજી તો અદાર માઈલકાપવાના ખાટી હતા. ચારે માયુ રેતીના પવારા વિના બીજુ કંઈદેખાતું નહોતું સુરજ બીને મહી ચૂક્યો હતો. આવા

બેકાર રજૂમાં નવું વૈકું લાવવુ ક્યાથી ? આધ કારીની ચિતાએનેા પાર ન રહી ને એલે પેવા ચાર આરમોને ખૂબ જ શાંતિથી કાવો પીતા બેવા ત્યારે તે એ ચિતા ગીડમાં જ પહટાઈ ગઈ એ પૂરા કંટાવાથી બોલી બઠ્યો :

“ તમને લેગાને કાંઈ નથી થતુ ? ”

“ ના ” મેવડી આરમે ખૂબ જ શાંતિથી જવાબ આપ્યો

“ પણ આપણી દયા તે જુએ ? ”

“ મક્તબ, ” પેલએ એ જ મસ્ત અદાથી કાવો પીતા જવાબ આપ્યો

“ મક્તબ ? એ વળી શું છે ? ”

“ મક્તબ એમ્મે “ એમ લખેલુ જ હતું ” આપલે આમ રજૂમાં અટવાઈ પડવાનું લખેલું હશે પછી દુખી લઈ જવાનો અર્થ શી ? આલો, તમે પશ્ચ કાવો પીએ, ” બીજા આરમે વિગતે જવાબ આપ્યો.

પશ્ચ લશ્કરી અધિકારી અત્યારે ક્યા કાવો પીવાના મુકમાં હતો ? આવા જડ માજસોના પનારે પોતાને પડવુ પડ્યું એ માટે પોતાના આગ્યને સાપ આપતો એ મુક બનીને રજૂ તરફ એક ગલો એની ચિતાએનેા પાર નહોતો. યમ્યુ એના જ નેટલી વિષમ પરિસ્થિતિમાં ફમ ઈ યેલા પેલા આરમો એ જ વખતે નચિત મને કાવો પીન પીના ખુલાતાવાની કરામત ઉપર વિચાર કરતા મુજી રવા હતા - “ મક્તબ પરવરદિગારે અવુ જ લખ્યુ હતું ”

આ આરમોના આવા દૃષ્ટિ બમાં આપજુને પૂરી જડતા દેખાલ એમ પશ્ચ જરૂ બને પત્ર એ ગજમાં એમ જ માયા પહાડવે શુ વગવાનું તવુ ? મસ્તક પહાડવાથી ટયુનટાવર બરાગર થઈ બન્ય તેા

સમજાવો. પણ આપણે જાણ્યો છીએ કે એનાથી તો આપણને ધા ધાર, વાગે, વેલાન થઈ જવાપ. અચકન બની રહેવાય એટલું જ. એવી માથાપહાડ કાઈ પશોને જોઈ જ ઉકેલી આવે છે. ?

આ ભાગેડુવાદ, અધેદઈ, Resignation છે એમ રબે માની લઈએ. પુરુષાર્થનાં હલેલાં મૂખી દર્દને ભાગવના જોગે માથું મૂકીને સૂઈ જવું એવો અભિપ્રાય નથી જ. જિજ્ઞાસે કહ્યું છે : 'રસ્તામાં આમતાં કેસ વાગે તો એ નાના પથરાને ઉપાડીને ફેંકી દઈએ એ તો જલ્દી સમજ્યા. પણ આઠાશમાં ઉડતી વખતે એકદો તારો કે અઠ ભટકાઈ પડે તો એને પણ ફેંકી જી દેવાના કે ?'

ફુનિયામાં પ્રાર્થનાઓ તો ઘણી જાતની છે. પણ એક એવી પ્રાર્થના પણ છે જે શુદ્ધ હૃદયને, સર્વ કાળે, તમામ પરિસ્થિતિઓમાં ઉપયોગમાં આવે એવી છે ધરુની એ વિશ્વવિખ્યાત પ્રાર્થના આ પ્રી :

' O Lord Let thy wish be done, not mine '

હે નાથ ! તારી જ ઈચ્છા પ્રમાણે થાઓ. મારી ઈચ્છા પ્રમાણે નહીં. ' આપણી તમામ ઈચ્છાઓ રજૂ કરી ચૂક્યા હોઈએ, નારીપાસ થયા હોઈએ અને તેણે વર્ષની વૃદ્ધા જેમ બલમર્થ-પાલનને કાલ્પ કરે એ રીતે ' તારી ઈચ્છા ' વળુ' ગાળાગીત માણું એને સમર્પણની પ્રાર્થના નહીં કહી શકાય.

આપણા હાલપસેખા જ્યોતીન્દ્ર દેવેએ કવકિ લખ્યું છે તે કે ' પછી એ માસુસથી હિંસા ન થઈ જાય એટલે મેં ત્યાંથી ચાલતી પકડી ! ' ખરે-ખર, રેલા ગિયારાને હિંસાના ધાપમાંથી જગાવી લેવા મહાન ત્યાગ કર્યો કહેવાય આ તો ! ' મારી ઈચ્છાઓનું ઠેકાણું પડતું નથી. એટલે થાકીને તારી ઈચ્છાને વશ થાઉં છું ' આવો જાવ એ આપણી સમર્પણની પ્રાર્થનામાંથી પ્રપટતો હોય તો એ બેરોડા રજૂકારી આપણે કેવા માટીપના છીએ એનો બેલતો પૂરાવો જ જણાય.

' Negro spirituals ' એ વર્તમાન અમે-રીકી સમાજમાં ખૂબ જ જાણીતાં બનવા માટેલાં ઉચ્ચતરીઓનાં તળપદાં ભજનોમાં એક ખૂબ જ જાણીતાં ભજનમાં આ લીટી વારંવાર આવે છે : ' He is my boatman, really ! - એ મારો નાવિક છે, ખરું જ નાવિક છે. ' એ અનામી ભાવુક ભક્ત આ ભજનમાં ઘરજ સન્દેશમાં આગળ કહે છે કે ' તું જ હલેસે મે સુકને બોલે છે. તું જ મોજામાં છે, તું જ કિનારે અને મગવારે છે. તું જ... તું જ... તું જ મારો નાવિક છે. પછી મને ચિંતા શાની ? તું...જ તું...જ મારો નાવિક. ' આ સરજ મે સગડા હલવના સમર્પણનો સ્વાકાર ! એક સંતના બટાંગે કવિયા મે દસ ભજન એ વિષામે કોન્ટ્રેક્ટ કરન ન ને પછી સાજનપાજનના ટેળા જાણે રાંખૂલા, -...જા. હલકા મે રાક જે-ડ પાલને પણ ઠરમાવે એનાં રવા નૂત્યો સાથે ' એક તેગ સહારા ' ના કી મી તરનાનાં ભંગાર ભજને ગાનારા ભક્તિનો વરવા વેપારીઓને આ સમર્પણ ભાવનાને સ્વપ્નેય પરિચય થવાનો ખરો કે ?

ભાગવત કથા વચ્ચાતી હોય, રાધાની ભક્તિ અને સમર્પણશીલતાને પ્રશ્ન ચાલતો હોય, બાસુદાની બંધ આંખે ચોધાર આંસુ વહોતાં હોવ-ને એવા પાવન સમયે પણ હમણાં જ આવેલાં શેહજીએ પોથી પાસે કું મૂક્યું એ ચૂંચી બંધે જોઈ લેવાતું હોય - એા નારાયણ ! આમાં રાધાની ધારા ક્યાં ? ભક્તિની બીનાસ ક્યાં ? સમર્પણની સૌરભ ક્યાં ? બૂ...બૂ... બૂ... બધે જ એ સાસારિક અને ભૌતિક માયા જાગની બૂ. એમાંથી સત્યી શ્રધ્ધા અને સમર્પણ ભાવનો સંગમ કેમ કરીને જોવા મળે ?

હું અહીં જે વાત કરવા માગું છું તે રનાઈજન-આ સમર્પણભાવની બનાવટની નહીં, પણ સત્યી સમજબરી અધ્યામાંથી સધનરે સર્જાયેથી સમર્પણશીલતાની.

વિષાવામાં ભારે વિમાનધરો ઉપર ઘેર ધુરમસ જવાઈ જાય અને નીચે ઉતરાણ કરવા

માગના વિમાનતા પાવલોટને કશું ન દેખાતું હોય ત્યારે એરોડ્રામ પરના ટાવરમાંથી રેડીઓ ખીમ દ્વારા એ પાવલોટને માર્ગદર્શન આપવામાં આવે છે. એ રેડીઓખીમના માર્ગદર્શન અનુસાર પાવલોટ ને રીતે અધારામાં બુસ્કો મારે છે એ જોઇ અભયે પ્રવાસી તે એને અડિ જ રહે. પણ પેલા જલજુકાર પાઇલોટને તે પોતાના માર્ગદર્શક અને રેડીઓખીમમાં પૂરી શ્રદ્ધા હોય છે. એટલે જ તે એક ઇંગ્લીશ પશુ બુસ થાય વગર એનું વિમાન સહીસલામત નીચે ઊતરી આવે છે.

આ સમજ અને અધ્યાની વાત મારે કરવી છે. એવું સમર્પણશીલ હૃદય આ ગીતાવાણીને યશાવર ગ્રીક્ષી શકે છે: અનન્યચિંતયન્તા:... 'ખીમ કશાય વિષે ચિંતા-મિંતવન કર્યા વગર ને નિરંતર મારી ઉપાસના કરે છે એના યોગ્યેમનું વહન કું કું છું.' એટલે કે એના તમામ પ્રશ્નોની પતાવટની જવાબદારી પેલા પરમ પોતાના હાથમાં લઈ લે છે. આ વચનને પૂરી અધ્યા સાથે સ્વીકારી લેનારા બહુભાગીના હૃદયમાંથી પણ ને સમર્પણનું ગાન નીકળે છે પેલા સંતના આ ભજન જેવું હોય :

અખ સૌંપ દિયા ઇસ જીવનકા,
સખ ભાર તુમહારે હાથોમે,
અખ જીત તુમહારે હાથોમે
અખીર હાર તુમહારે હાથોમે ।

હે નારાયણ ! સમગ્ર જીવનનો ભાર અમે તમારા ચરણોમાં સોંપી દીધો છે. હવે આ ભવચક્ષુ-માં હાર થાય કે જીત, બધું જ તારા ચરણે સમર્પિત હો ।

આપણે આ પણ જાની લે નુ છે મુઝમે-તુઝમે યત ભેદ યદ્ધી મેં નર હું, તુઝ નારાયણ હો.
મેં હું સંસારકે હાથોમે સંસાર તુમહારે હાથો મેં ! સખ ભાર તુમહારે હાથોમે ।

વાવા ! એ છે તે માત્ર આટલો જ નતરણ અને ડુગર જેટલો જ ! પણ આનંદની વાત એ છે કે સંસારના ચક્રમાં અમે છીએ પણ સંસાર પાછો તમારા ચક્રમાં છે ! એ તમરા હાથ નીચે છે, અમને ચિંતા શું કામ હોય ? આ ભજન ગાવી વખતે કદીક ચમત્ કરવા હું ચળવલ કરીને કહું છું:

હું છું સંસારના ડબ્બામાં
સંસાર તમારી ડબ્બીમાં ।

આ ડબ્બો ને ડબ્બી ચળ શોભતા નથી એ સાચું, પણ ભાવ-કોટુકમાંય એક વખત છે ને ! મુશ્કેલી વાત આટલી: ને સંસારના ડબ્બામાં આપણે પુરાણ છીએ એનું સ્થાન પેલા પરમની એક સાવ જ નાની ડબ્બીમાં છે. આપણે ભલે સંસારના હાથમાં રમીએ, પણ સંસાર પાછો પેલાના હાથમાં રમે છે. એટલા માટે જ તે 'જીવ જાર તુમહારે હાથો મેં !' એટલું જ નહીં, તમામ જીતની સાથે સાથે બધી 'હાર તુમહારે હાથોમે' ! આટલો ઊંડો સમર્પણ ભાવ કેળવાય પછી આખી જિંદગી જીતનો સહારો બની જાય. પછા ત્યાં હારને લેવા રહેવા માટે આપણે હિર પણ ક્યાથી રમે ?

આમ માય તે પેલા કવિની સાથે આપણે પણ આસાનીથી ને હૃદયથી ગાઇ શકીએ:
ને ને યતો પ્રાપ્ત ઉપાધિયોગ,
બની રહો એ જ સમાધિયોગ.
(ઉમાશંકર જોષી)

મનહૃદયનાં પાણી ડહોળાવ્યાં હોય ને ખીજી કશી જ કારી ન લાગતી હોય ત્યારે આ બે પંક્તિ-એનું રટણ મને ખૂબ જ રસાવજુકારી લાગ્યું છે. કશું જ ઉપાધિરૂપ ન લાગે એ સવેચિય, આદર્શ સિધ્ધિ છે. પણ એ બુદ્ધિએ પરોંચાય ત્યાં લગીમા આવી સમર્પણશીલતા ખૂબ જ કામમાં આવે.

હમણાં મેં રપેનીચ લાવા શીખવાનું શરૂ કર્યા પછી નિઃકેના મિત્રોને પત્રોના અંતે ત્રણ ચળવલ કહ્યું છું: Sea por Deos । પર મેગવનર આ

વિચિત્ર ચાન્દોનો અર્થ અવસ્થા પૂજાવે છે. પછી
 હું લખું કે આ સ્પેનીશ ચાન્દોનો અર્થ યાજ છે
 'શેષ હાથરની ઈચ્છા' શેષ ભાષીના અર્થમાં નહી,
 આદિ, મધ્ય, અંત, સ્વર્ગ એની જ ઈચ્છાની
 વ્યાપનાનો આમાં સ્વીકાર છે ઠારીને 'અચ્યુતમ
 કેશવમ્' કરતી વખતે નહી 'અથ મગલ પ્રારંભ'
 વેળા જ એ પરમ મગલનું શરણ સ્વીકારવાની
 પથ એક મસ્તી છે

આપણી સાધના મને એ દોષ, મને
 તે યોગપથના આપણે પ્રગણી ઉદ્દેશ્યે-
 -ઉત્તરે તે અનુચ્છયોગ સમર્પણયોગમાં જ એ
 બધાનું સમાપન થયે છે તમામ સાધનાઓનું એ
 ચિખર છે આપણા આવખાનો અણુમણુ પેલા

પરમ ભક્તના તથુર શાયે 'તુંડી..તુંડી' ની રજુ-
 કારા રેલતો દોષ અને નિમિત્તમાત્ર જનીને સ્વસ્થ
 માણુસના શાસ જેટલી સાહજિકતાથી જીવનના
 કાર્યો ચાલ્યે જતા દોષ.. પરમ મુખ અને આનંદ
 માટે ખીજીયું શું જોઈએ !

મસ્તર શાયર ધન્યે સરસ કહ્યું છે :

પાંખ કયાં છે ગરુડની માટે ?

અદ્ય મુજ ઉદ્દેશ્ય તને અર્પણ !

તે જ આપ્યું જીવન, ને મેં લીધું

ઉન્નતિ કે પતન તને અર્પણ !

જીવનના અવિકલ આનંદનું દાર ખોલનારી

ચાવી જ્ઞાની અદ્ય પડેલી જી ઉપયોગ કરીશુ !

આલો ત્યારે, Sea por Deos !

મહેનતનાં ફળ

શુભામ માયાપનો ભાગકે છે વરસનો હતો ને આનાપ શરી અર્થ પછી તેની સંભાળ પશુ
 કોણુ રાખે ? પરતી એની માતા હતી ને આજ તેનો પિતા. ચામની જાગેલે એક જર્જરિત કુંપ-
 ડામાં રહેતો. કડકડતી ઠંડીમાં ટાટથી બચવા થમ રખામ' રાખતો ને શરીરને કંતાનમાં લપેટતો
 ભૂખ લાગે ત્યારે કોઈએ નાખી દીધેલા રોટલીના ડુકડાઓ ઊંઘાથી ખાઈ લેતો ને કપડામાં માન સજીવું
 કેટલીય વખતે સાંધેલું પહેરણું પહેરતો

પણ સૌનો થ ભગવાન છે. પ્રભુએ ખૂબ તેજસ્વી શુદ્ધિ આપેલી. તેણે જાણી લીધું કે
 જો સમજાઈ આગળ આવવું હોય અને જીવન આનંદમાં વીતાવવું હોય તો ખૂબ કમાવું પડે ને
 કમાવા માટે લાજવું પડે. તેણે બહુવા ચારેનો દંડ નિર્ધાર કર્યો ને પછી તે મહેનત શરૂ કરી દીધી

એક બાજુ ગુજરાન ચલાવવા માટે કમાવવાની જરૂરત હતી તો ખીજી બાજુ મોટા માણુસ
 બનવા માટે વાચનની જરૂરત હતી. તેણે દિવસે રેલવે સ્ટેશને ચોટલાં જી'અથવા માણુસો ને રાત્રે
 મ્યુ'નિસિપાલિટીની ભત્તી નાચે એક જૂની ચોપડીમાંથી શબ્દો શીખવા માણુસ

તેના સખત પરિશ્રમે તેના ભાગ્યને પલ્ટી નાજીયું. દિવસો વહેતા ગયા ને અનેક પુસ્તકો-
 માંથી અનંદદ ગ્રાન સ પાઠન કરી ચોડાક જ વર્ષોના છુ. એસ. એ ને નામાંકિત માનવી બની ગયો.

આમ આવડત અને જહેમતથી આગળ આવનાર તે છેડરો ખીજે કોઈ નહી પશુ
 ફેરિકે કલાસ

સૌરાષ્ટ્રની પ્રબંધ ભાતીગળ છે, અને તેના વિસ્તિષ્ટ ભાત પાઠે એવાં લોકકલા અને લોકસાહિત્ય છે. ગુજરાતની કલા સમૃદ્ધિમાં સૌરાષ્ટ્ર-કચ્છનો ખાસ પ્રકારનો ફાળો છે.

સૌરાષ્ટ્રમાં કાળના મેળ સાથે જુદી જુદી ભતિઓ આવી, સિંચર લઈ પોતાનું ખર્ચાર દેશની જીવનકલામાં મૂકતી આજના ભાત પાઠથી રહેલ છે. આ હાજીકત કાષ્ટ પણ સળગ પ્રવાસી ભોષ્ટ શકે છે.

ભારતમાં પશ્ચિમ તરફ દ્વીપ કે દ્વીપકલ્પ રહે ખડથી તેજો અને કુળદુષપણમાં ખડથી ઠીલો હોવાથી આપણે સૌરાષ્ટ્ર પ્રાચીનભગથી મુખ્ય ખડથી દરના આશ્રયસ્થાને અથવા દેશપારભૂમિ તરફ રહેલ છે. અહીંનું જીવન વિષમ હોવાથી અહીં વસેલી પ્રબંધ ખડતલ અને સાહસિક રહી છે.

કાઠિયાવાડમાં જન્મ પામી સમુદ્ર પોતાનાં મેળની પરંપરાથી કિનારાને ભાંગે છે અને થકે છે, ખામ જ અર્જન પામી છે કાઠિયાવાડની પ્રબંધ ભરથ, ખભાત, ગુજરાત, કચ્છ તરફથી શાકુકે, ગેજકે, યજ્ઞે અને યજ્ઞે ગુપ્તગુપ્તનાં અ તે આ પ્રદેશમાં આવી, અહીંના મૂળ વતનીઓને ભાંગવા લાગ્યા બહારની પ્રબંધોનાં આ ધારા, અરની પ્રબંધો સાથે અવડાવા, યાજ પડવા, બળ્યાં અને એવી રીતે આજની રજપૂત, કાઠી, આહિર, મહેર વગેરે ભતિઓ તથા કાઠી થકી જનારી ભરવાડ, રખારી, વાઘેર, કોળી વગેરે કાઠિયાવણીની ભાતીગળ પ્રબંધો અસ્તિત્વમાં આવી.

આવનારી પ્રબંધો અચરજેડ ભતિ, કશિય-ભતિ, તેમની સાથે પરુપાલકો અને કૃષિકારો આપ્યા, વાત્રાના ધારો વધારા લાગ્યા અને વ વહારો પીલા. માનવજીવન મહોરી કિંદુ અને દેશ કાળને અનુરૂપ પરંપરા પ્રબંધ ઉદ્ભવી, જેણે ભાર-

તમાં જ નહિ, જત્રતમાં ધ નામના મેળવી

સૌરાષ્ટ્રમાં આહિવાસીઓ કાઠી શકાય એવી કાળી, ખારવા, વાધેર અને ભટકતી ભને હતી, તે પછી-પ્રાચીનકાળમાં ભગિયો, આહિર, રખારી, ભરવાડ, કુશાર, વણકર, સોની અને સુધાર ભતિઓ બહારથી આવી અને અરના મિગણથી આવિભાવ પામી આ પછી ઘાઘણ, વાણિયા, નાગર અને મહાજન બનાવતી યાતિઓ આવી અને પ્રાચી-કાળના અતમાં કણ્ણી, કાઠી, લોહાણા, મેર, ભાવા, મેધવાળ પણ સૌરાષ્ટ્રની પ્રબંધમાં દેખા દેવા લાગ્યા.

મખકાસમાં હસ્થામના આધારે રાજપૂતભતિ અને કાઠિયાવણી વિશેષ લક્ષ્ય અને સાહસિક બન્યા. કેટલાક હિન્દુઓ હસ્થામના બળ્યા અને મેળ, ધાંચી એવી મુસિલમ ભતિઓ ગેમી થઈ. પછી પારસીઓ આબાદ, હન્સીએ આવ્યા, કાષ્ટ કાષ્ટ ખિસ્તીઓ થયા અને હમણા હમણા સિધમાંના નિરાશિતો આવી હિન્દુસમાજમાં વધારો થયો.

ભતિઓનાં બધન વર્તમાન સ્વિતિમાં હીલ્યા પડતા નાના વાડાઓની હીલાલો જીલ્લું થની લાગે છે અને જૂની ભાત ઝાંખી પડી સમમ સમન્વય સ્વીકારનું કુધણુ ચિત્ર આજે દેખા દે છે.

આ કુધળાં ચિત્રમાંથી અસલ આશિયતો અને કોણજીવનનાં વિવિધ પાસાં પરખવા આપણે મૂળ ભાતને પકડી તેના પર વિચાર પ્રકથ લેવા ભૂત-કાળમાં હુગઈ મારવી જ રહી. નજીકના જ ખૂત-કાવમાંથી દેશને અને આ ભતિઓને આપણે જાણેશું.

સૌરાષ્ટ્રની પ્રબંધ પરુપાલનમાં માને છે. ખેડૂત પાસે પોતાનાં કુત્રાણુ હોવ છે. માત્ર પરુપાલન પર નભાતી ડેમ આપણે ત્વ રખારી, ભરવાડ મુખ્ય છે ગુજરાત, મરજુકાંડે, ઘાઘાર કાંઈના રખારી ભરવાડ, પશ્ચિમકાંડાના સરકેના

રખારીથી તેમનાં જીવનદમ અને પહેરવેસ-
 જુદા તરી આવે છે ઉત્તર મોરાપ્ટ્રે આ પશુપાલકો
 મધ્યેષ્ઠ માતાને વિશેષ માને છે, પશ્ચિમ કાંડીના
 રખારી મધ્યેષ્ઠ માતાને અને એના પાંચ મદને માને
 છે બૂવાને તેમના ધર્મ તેજસ્વ સમાજના વડા તરીકે
 સન્માને છે આ લોકો ગામથી નિરાળા ખુલ્લામા
 રહેવાનું પસંદ કરે છે રખારીકેડો ગામથી નોખે
 હોય છે, તેમના વાસને જોક કહે છે સુખ્યત્વે જ્યાં
 ચરણુપાણી મળે ત્યાં નેસડા માંથી રહે છે રખારી
 લોકો બેસને વિશેષ રાખે છે. ઘેટાં બકરાં પશુ હોય,
 ગાય જોડી પસંદ કરે છે. ભરવાડનું જીવન રખારીથી
 વિશેષ બદલ્યું હોય છે, તેથી તેઓનાં છારા
 ગાડરના વધમાં બધેડાં પશુ હોય છે જોખા,
 ખરડો, ખારાડી, હાલાર અને કચ્છ અખાતને કાંડે
 જીટના ઠોલા રાખનાર જોડણી લોકો પશુ રખારીની
 જ એક પશુપાલક કામ છે આ લોકોનાં ઘરો
 સુદદ અને સુદર ગોરાં હોય છે સરદની કાંડી ઉપર
 નાંધેર, ઘેડ અને ખરડા પશુઓ સિંડોકર, ચોરવાડ,
 લોજ, સાગાવાડાની ડેરી, જોડાર અને બજેજના
 સુખ્ય મટો છે, જ્યાં બૂવા રહે છે નવરાત્રિ દરમિયાન
 કાંઈ કોઈ મહે પુજારીનો મેળો ભરાય છે

સૌરાષ્ટ્રની ખેડૂત પ્રજામાં આહિર, કણ્બી,
 મહેર, કાળી, રજપૂત, હાટી, સયવારા, આઠણુ કોળી
 જોખ, ધામ્બી, મોમના સુખ્ય છે, હવે તે દરેક
 કામ ખેતી કરે છે, જેમ્મા રખારી, મેધવાળ અને
 વેશ્યો વસવાયા પશુ જમીન ધરાવતાં તથા ખેડતા
 ધર્મ છે ગામડાનાં ગોચર બદલ્યું ધર્મ રહ્યાં છે

વેપારી કામ તરીકે વાણિયા, બાટિયા, લુહાણુ,
 સોની, વેરા, જોખ, મેમણુ, કચ્છી હાલારી મહાજન
 વગેરે સુખ્ય છે હવે વેપારમાં પશુ દરેક કામ
 અપલાવતા ધર્મ છે અને તત્રિવ, કણ્બી, આઠણુ,
 કોળી, ખાવા વગેરે નાની નાની હાટી નાખી બેસી
 ત્રણેલા દેખાય છે

રક્ષા તરીકે રજપૂત અને અન્ય ક્ષત્રિવ-
 જાતિઓમાં મહેર, કાળી, ચેવા, આઠણુ, કારડિયા,
 મ્હાણુ, સિંધી, મુસલમાન સુખ્ય રહેલ છે પશુ હવે

દરેક કામના સુવાનો સિવાઈખીરી કરતા ધર્મ છે.

સમાજની ધર્મલાવનાને ધ્યાનથી, સાધુ,
 કૃષીશાસ્ત્ર સતેજ રાખી છે અન્ય કોમોથી પોષણ
 મળતુ જેમ જેમ બધ ધર્મ, તેમ તેમ તેઓ પશુ
 કાવે તે ધર્મ વળતતા ધર્મા છે.

સૌરાષ્ટ્રમાં ગેસાઈબાવા, અને અતીતખાવા
 એના મંડ ઠેર ઠેર હતા પશ્ચિમ કાંડે લગભગ બધી
 ધર્મની જગ્યાઓ ખાવા-મહતોને આધીન હતી.
 સૌરાષ્ટ્ર કચ્છમાં આના જગ્યાધારી ખાવાઓએ
 પ્રજાનાં જીવનમાં ધાર્મિક, સામાજિક, રાજકીય ક્ષેત્રે
 કાટિયાવર્ણને શોભે એવા ભાગ ભજવેલ છે. સુખ્યત્વે
 'પુરી' અને 'ઝિરિ' ગેસાઈઓએ પ્રજાની ધાર્મિક
 જીવનને લખીપેરે પોષી છે મહત ત્રમે તે કામના
 માણસને એલો મૂકી ચકતા

કુભાર, સુધાર, લુહાર, મોઝી, વાણુદ,
 વાગાવણુકર, જેવાં વસવાઈ પશુ દરેક વાસમાં વસેલા
 અને પોત પોતાનો ધર્મ કરી પેટિયું કરી ખાતા
 આને એ પણ કાવે તે ધર્મ મૂકી, પોતાનો મૂળ
 ધર્મ છે એ રહેલા દેખાય છે

સમાજમાં પોતાને જે મા માનતા બ્રાહ્મણ,
 વાણિયા, ઉચ્ચક્ષત્રિર અને ધર્મી હલકા ધર્મદારોનાં
 સાવ નીચા મનાતા લોકો સિવાયનાં ભાણે ભળતા
 કાટિયા વર્ણ, ખેડૂતવર્મ અને વસવાઈમાંથી 'તેર
 તાંસળી' જની, જેમાં જમવે આભડછેટ ન હતી પશુ
 વરુપરણુવુ તે પોતપોતાની જાતમાં જ હતું.
 આને ધર્મકર્મ કીલા પડતાં વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્યના
 પ્રતાપે, સમાજમાં સૌ સગવડ પ્રમાણે પોતાની
 અને પોતાની જાતિની પ્રમતિ કરી શકે છે. મૂળ
 ધર્મકરમ હવે રહ્યા નથી

સૌરાષ્ટ્રમાં જુદા જુદા પંથકમાં જુદા જુદા
 જાતિઓ વિશેષરૂપે દેખાય છે

જાવાવાડ આઠણુ, વાણિયા, કણ્બી, રજપૂત, કાકરડા
 ભરવાડ, આહિર, કાળી, વેરાખોળ,
 મુમના, મોલેસલામ, અમરીઆ, દરજી,
 સલાટ, કોળી, પઠાર, અને વણુજારા.

હાહાર : રબપૂત, બ્રાહ્મણ, શાળગોર, આરણ્ય, ભરવાડ
 મોર્ખા, આહિર, કણ્બી, ખાવા, મહાજન,
 વાધેર, વેરા, મુસલમાન, સેવા, મલવા,
 મલેક, મેઘવાળ, સથવારા, સગર, લોહાણા,
 ભાટિયા, લંધા, કાચરણ, પારસી, ખત્રી,
 ખેરીયા, રાવળ, અને બીજા

ખોખામંડળ : વાધેર, આરણ્ય, બ્રાહ્મણ, લોહાણા,
 ભાટિયા, સથવારા, મેમણ, ગુરળી, અખોટી,
 શાળગોર અને આરવા

સોરઠ : મેર, આરવા, કોળી, અખોટી, લોહાણા,
 વાણિયા, ખોળ, મેમણ, ક્ષાણણ, ખરડાઈ
 બ્રાહ્મણ, શાળગોર, નાગર, વેરા, ખાંટ,
 કાઠી, આહિર, કણ્બી, ખાવા, ભોષ,
 સલાક, મલવા, મેઘવાળ, મુસલમાન,
 વાંઝા, કડિયાકુભાર, ઘોખી, રખારી, ઘંચી
 ટુરક, સીંધી અને સવળ

ગોહિલવાડ : બાહુલ, નાગર, રબપૂત, કણ્બી, કાઠી,
 બાખરીયા, કારડીયા, આહિર, વાણિયા,
 મુધાર, રખારી, વાંઝા, ભરવાડ, વેરા,
 મુસલમાન, ઘોખી, માળી, કોળી અને
 રાવળ

દરેક ક્ષેત્રે મુરશીમ પેઠા જાતીઓ, વહ-
 વાયાના કામ કરનાર ઠેક, જાગી, વાધરી, તરગાગા
 બળાણિયા, ભાંડ, રૂંદે, સાધુ, કૃષીર તેા હોય જ
 છે. એ સિવાય મદારી, વાહી, ચૂં, તૂરી, આમડા
 અને ઘાટધડિયા ઘલાટ ભરે કૃતા રહે છે આડાં
 લઈને હુદારકામ કરનારા હુદારિયા (ચિત્રોડી રબપૂતો)
 પણ દેખાય છે

વચ્ચકર હરિજન અઠંગો, રેલી, હાડી, મેડુ
 સાકુ કરનાર જાગી તથા માસાઈ કમાવનાર અમ્બાર
 પણ દરેક ભાગમાં જ નદીની તળીમાં શાકજાલાના વાડા
 કરતી વાધેરી કામ અને દાંતણુ વેચતી તેમજ શહેરમાં

જૂનાં કપડાંની લે-વેચ કરતી રાવલીયા-વાધરી
 કામ પણ સર્વત્ર છે

આ સૌ જાતિઓને પોતપોતાની વિચિત્ર
 જીવનશૈલીમાં છે દરેકને ખાસ ધર્મો, ખાસ
 પોશાક, ખાસવાણી, ખાસ દબ અને ખાસ માન-પતા
 હોય છે આ તમામ કોમોમાંથી યુવોર મહારાટી
 આજો, સતી સ વો, સાંતલિક નાવિકા, ધુરધર
 વેપારીઓ, ઝોસિયા ભક્તો, સનિષ્ઠ ખેડૂતો અને
 લલરદિલ શૂદ્રકથો નીકળવા છે અને બહુરૂપ દર્શક
 ઝોક જ અનેઓ સમાજ રચાયો છે

દરેક જિલ્લાની ખાસિયત જુની જણાયે દરેક
 શહેરની પ્રભ અને તેનું વ્યાપ દર્શન વિવિધ લાગશે.
 સુરેન્દ્રનગર, જામનગર, પોરબ દર, અમરેલી, ભાવ
 નગર અને રાજકોટ-પોતપોતાની વિશિષ્ટતા દેખાડ્યા
 વિના રહેના નથી હજવદ, જોડીયા, કારકા, વીંછા
 વાડા, કુતિયાણા, શરધાર, કોડિનાર, ભોટાદ અને
 પ્રજાસપાટજ્યુને એની પોતાની આગવી ખાસિયતો છે.

ગ્રામપ્રજ્ઞના આનંદ-ઉત્સવો, કોઈમેળો
 આજુબાજુની પ્રજાનું સાચું દર્શન કરાવે છે હોળા,
 જ-આદમી, શાવણીઆશાસ જેવા તહેવારોએ જે તે
 પ્રજાનો મૂળ રમ પ્રગટ થતો જોઈ શકાય છે જૂના
 ગઠ ભવનાથનો મેળો, મેલાસોમનાથનો મેળો, તરજો-
 તરનો મેળો, પ્રલાસ સોમનાથનો મેળો, કારકાનો
 કુલકોલનો મેળો, પોરબદર, માધવપુર, વિલેશ્વરના
 મેળો કે દેવલિંગાગીની ચિરનાર-પત્રિકા, ખરડાની
 પરિક્રમા, રખારીઓની પુજા, રામદેવીરના મડપ
 ઉત્સવ અને ધોરાજીનો ઉરુસ-મેળો, સૌરાષ્ટ્રની પ્રજાના
 વૈવિધ્યપૂર્ણ દર્શન કરવાના કિમતી મોકા છે આ
 અધ્યાત્મ સૌરાષ્ટ્રની જનતા અને તેનો પ્રાણ
 ધનકાર જુઓ અને ધણી જગતના કોઈપણ દેશને
 ખૂલે વસોલો સૌરાષ્ટ્રી જુઓ, ત્યારે એ સૌરાષ્ટ્રીવતા
 અને એ ધનકાર ઝોક જણાયો.

જીવન માટે જીવન જે જી મારો સિદ્ધાન્ત
 માત્ર જીવન કેવળ જીવવાનું જોઈતું બધું આક-
 ર્ષક છે કે જે માટે માનવી ઉચ્ચે માતનાઓ સહી
 શે છે આ રીતે, અને તેની પરિસ્થિતિમાં પણ
 જીવન રહેવાની ઇચ્છા, જીવનના માર્ગ પર પ્રત્યેક
 માધ્યમને ધકેલવા કરે છે પરન્તુ આ ઇચ્છાનું સ્વરૂપ
 દરેક વ્યક્તિમાં, ભિન્ન ભિન્ન રૂપે દર્શિતોચર થાય છે

આપણે આપણા જીવનમાં જે સુખ-દુઃખ
 અનુભવીએ છીએ એના આધારે બીજાના સુખ-
 દુઃખનું અનુમાન પાછીએ છીએ આવા અનુમાન
 દારા જ બીજાના દુઃખની કલ્પના કરવાથી સચાર-
 માં નિરાશાએ ઉત્પન્ન થઈ છે. આ અનુમાનોના
 આધાર પર સમાયેલી ગેટલીએ નવસહ્યાઓમાં જોડા
 જીવન-દશાનું નિરુપણ વધેતું જણાય છે. સાચી
 વાત એ છે કે દુનિયામાં સાચી કલ્પનાચક્રિત કરા-
 વના ઘણા જોડા સોડા હોય છે કદાચ દારા
 બીજાનાં સુખદુઃખને જોગબવાને મથતા સેખકો કેટ-
 લીકગાર વાસ્તવિકતાથી ઘણા દૂર ચાલ્યા જાય છે

ઉદાહરણાર્થે, જીવનની કેટલીક વાતો શુદ્ધ
 હોય ■ જે ભાવનાને જ હો. ગરીબોનાં જીવનનાં
 તથ્યો પુષ્કાં અને સ્પષ્ટ હોય છે, એવું મનાય છે
 કેટલીયે વાર જેમ કરેવામાં આવે છે કે જે નિશા-
 રાનાં જીવનમાં શુદ્ધ શુ હોય શકે ! પરંતુ વાસ્ત-
 વમાં જોઈએ તે એવી પ્રતીતિ થશે જ કે ગરીબોને
 પણ બીજાની જાસિંગ રહેવાનું સાડુ નથી લાગતું
 એને જે એકાન્ત કેડ જેવું લાગે છે. એકાન્તના
 જ્ઞાનની માનવીય કલ્પના ગરીબોના મનને કદી
 પસંદ નથી પડતી આણે જેને ગરીબોની જરૂરિ-
 વ તો કદીએ છીએ એમાંની કેટલીક જરૂરિયાતોને
 એમને વિચાર પણ નથી આવ્યો હોતો ગરીબોનાં
 દુઃખ તરીકે ગણાવાતાં અનેક અતિશયોક્તિભરી વાતો
 એવી હોય છે જેના વિશે ગરીબોને કંઈ ખબર જ
 નથી હોતી.

વસ્તુતઃ એમાં જીવનની ઇચ્છાનું સ્વરૂપ જ
 કંઈક ભિન્ન હોવ છે એમનું જીવન પણ આપણા
 જીવન જેવું હોવું જોઈએ એમ માનીને આપણે વિચા-
 રીએ છીએ. એમ માનીને આપણ માલતી વખતે
 આપણે કદી એ ઇફાકતનો વિચાર નથી કર્યો હોતો
 કે આપણું સુખરૂપું જીવન એમને કેવું લાગે છે.

સુધરેલા વણાતા આજના સમાજમાં જે કંઈ
 બને છે એ જોઈને એનાથી દૂર રહેતા લોકોને કેવું
 લાગતું હશે ! જે જોઈને આજના માનવજીવનને
 આગાહી કરતાં વધુ સુરક્ષિત કદી શકાય તેમ છે ?
 અનેક પ્રકારનાં દુખોને આપણે અંત લાખ્યાહીએ
 જેમ માનતાં પહેલાં આપણે સમર્થિનાં વર્તમાન
 દુઃખને વિચાર પણ કરવો જોઈએ આટલું કરતાં
 સહજ જ આપણને ખબર પડી જશે કે આજનો
 માનવી અત્યંત જરૂરી કર્તવ્ય પ્રત્યેથી પોતાનું મોં
 ફેરવી રહ્યો છે. પ્રાપ્ત જ્ઞાન, સપાર્દિત સામર્થ્ય,
 થયેલા સુધારા-આ બધી બાબતો પર વિચાર કર્યા
 પછી પણ આપણે એવા તારતમ્ય પર પહોંચીએ
 હીએ કે હજુ પણ આપણે કુદરતના ઠાપમાં
 કંપૂતળી જેવા જ હીએ. ધરતીકંપના અભિશા,
 જ્વાલામુખીનો વિસ્ફોટ, દુષ્કાળ-અતિવૃદ્ધિ આ
 સઘના પ્રાકૃતિક પ્રકોપ પૃથ્વીના જન્મની સાથે જ
 ઉત્પન્ન થયા છે ભવિષ્યમાં એ બધા આ રીતે જ
 આપણને ઠરાવતા રહેશે. અને એ સાથે માધ્યસદાર
 વની ભાજનક ભૂલોની સખપા પણ કર્યાં જોઈ છે

આ પરિસ્થિતિમાં નિકટના ભવિષ્યમાં કોઈ
 પરિવર્તન આવે એવું જણાતું નથી. દુનિયામાં
 અમ ગમની માત્રાહજુએ વધારે છે આ પ્રત્યે સાવ-
 ધાન રહેવું જરૂરી છે એના પ્રત્યેથી દર્ષિ ફેરવી
 લેવી કે કાન બધ રાખવા એ મૂર્ખતા જ ગણાશે
 પણ એના સખધર્માં હમેશાં રીતા રહેવામાં પણ
 કોઈ લાભ નથી રખીનોએ વિલાપને સ્વીચ્છાના

મુખ્ય તરીકે ગણવો ॥ આનું તાત્પર્ય એ છે કે જે દુઃખ અપરિહાર્ય છે એના જ વિશે શેતા રહેવાનો કઈ અર્થ નથી

પરંતુ આનો અર્થ એવો નથી કે દુઃખ દેવાથી કે નિરાશાનો પૂર્ણ હુ અને જે સુખ અને વૈભવ પ્રાપ્ત થયા છે એથી અને સદૈવ આશ્ચર્ય થયું છે મારાથી વધુ યોગ્યતા ધરાવતી વ્યક્તિઓને જેટલા ઝોલાં સુખ અને વૈભવ મળ્યા ॥ એ જોઈને મને એથી વધુ આશ્ચર્ય થયું છે દુઃખ જીવન પ્રત્યે અધિક સતુષ્ટ છું અને આનંદનો અતુલ્ય હરુ છું વધુ આ જીવનને ભોગવવા માટે જરૂરી આયુષ્ય જ ન મળે તો ? મને એના પ્રતિ કોઈ આકર્ષણ નથી એમાં લાલચ ઘાય એવું પણ મને કઈ દેખાતું નથી આનું કારણ એ છે કે જે પ્રાપ્ત થયું છે એ શા માટે અને કઈ રીતે વધુ છે એ જ કુ કહી શકું તેમ નથી એમાં મારા કલ્પનાને ઢિસ્સો ઝોલાં અને યોગ્યોગનો ઢિસ્સો વધાર છે

મને વિશ્વાસ છે કે મારું સર્વસ્વ જૂટવી દેવામાં આવે તો વધુ અને અત્યંત દુઃખ નહિ ઘાય આવે. પ્રસન્ન આવતાં ત્યાગ કરવાની શક્તિ હિતવન્ન કરવી જોઈએ જે જીવવાનું અસંભવિત લાગે તો જીવનનો લેલ છોડી દેવાની શક્તિ અને ધૈર્ય એ જ ક્ષણે આવી જવા જોઈએ આત્મહન્યાથી લોકો શા માટે અત્યંત ગભરાય છે એ મારી સમજમાં નથી આવતું જીવનમાં જે ક્ષણે દુઃખ અને દુર્દૈવ સિવાય ખીજી કશું જ મજવાનું અસંભવિત લાગતું હોય ત્યારે એ સમયે ભારરૂઢ યતી જનારા જીવનનો રાજીપુશીથી અત લાવવાનું જ સારું છે

ગુહવસ્થાનો મે ખૂબ જ શાંતિપૂર્વક સ્વીકાર કર્યો છે હિયા અને મધ્માદ્યની શોભા અને સચળતા જેવા પછી સંધાના શાંતિપૂર્ણ વાતાવરણમાં ભવ-ભીત ઘઈ ધડાધડ બારણા ખૂંચ કરી લેનાર વ્યક્તિ પ્રતિભિત જ ન હોય તો ખીજી શું હોય ? વૃદ્ધા વસ્થામાં વધુ આનંદ છે એ આનંદ યુવાવસ્થાથી

ભિન્ન હોય છે પરંતુ યુવાવસ્થાના આનંદની મ કક આ આનંદમાં વધુ સાર્યકતા છે એવા કેટલાક આનંદ પણ છે કે જે વૃદ્ધાવસ્થામાં જ પ્રાપ્ત થઈ શકે પ્રયાસની પૂર્ણ તૈયારી સાથે પ્લેટફોર્મ પર આવીને ગાડી માટે પ્રવેશ કરતાં બેસવામાં જે સુખ અને આનંદની અનુભૂતિ ઘાય છે એવા જ પ્રકારનાં સુખ અને આનંદ જીવનધારાની વૃદ્ધા વસ્થામાં પ્રાપ્ત ઘાય છે

વૃદ્ધાવસ્થાનું એક માન દુઃખ ને મૃત્યુ એમ આપણે માનીએ છીએ ને ? વધુ મૃત્યુ તો અનિવાર્ય છે ભાવિ પર દષ્ટિ રાખીને જીવવાની મને ટેવ છે એટલે હવે ધર્મી વાર મનમાં મૃત્યુ વિશે વિચાર આવે છે મૃત્યુ હવે નજીક આવ્યું છે, પ્રિયતમની પાસે જવા માટે અધીરી બનેલી પ્રિયસીની માફક જાતે જ ચાર કદમ ઉઠાવીને એના બાહુ-પાશમાં જવાની ઇચ્છા ઘાય છે આ અતિમ સુક્રિતની કાલ્યુ ક્યારે આવશે ? આમ તો દાકતર અને નિરાશી રાખી શક ત્યાં સુધી જીવવાની મારી તૈયારી છે પરંતુ હકીકતમાં તો જીવનમાં પૂર્ણત્વ આવે એ જ મુ મુ છે જીવન-ઇચ્છાનું પૂર્ણત્વ મૃત્યુમાં જ છે કુનિવામાં આગલા દિવસ સુધી મે એક સ્થાન પર કનળે જ મારી રાખ્યો છે હવે ખીજા કોઈને માટે એનો ત્યાગ કરવો જોઈએ

કલાકાર કલાકૃતિ પુરેપુરી તૈયાર કરી લે છે અને એમાં કષ્ટ જ કરવાનું બાકી નથી રહેતું ત્યારે એ એને છોડી દે છે આ દ કોણથી જ આપણે જીવનને જેવું જોઈએ જીવનનું કાર્ય પૂર્ણ થયા પછી વધુ એને ટકાવી રાખવું એ જીવનની હાનિ કરવા જેવું છે માણસ એની જીવન-ઇચ્છાના જળના આધારે જ જીવે છે પણ આ ઇચ્છા પર જે ખિન જરૂરી બોલે લાવવામાં આવે તો બાકીનું જીવન અસંભવ થઈ જાય છે અને યદ્યે જે માણસ પોતાના જીવનના કાર્યોને તુલનાત્મક અભ્યાસ માણુ રાખે તો એની જીવન-ઇચ્છા જીવનના અત સુધી મૃત્યુનું સ્વાગત કરવાનું ધૈર્ય એને આપશે

And will you cut a stone for him
To set above his head ?
And will you cut a stone for him,
A stone for him ? she said.

અંતરના રહનને અતિ ફરજી શબ્દોમાં ગૂંથી કવિએ ઉપરના ઉદ્દેશ્યને એક મનુષ્યના મોંઝાયા કહાવ્યા છે. કવિ ગિરજન અર્વાચીન અંગ્રેજ કવિ-જ્ઞોમાં પોતાની અનુપમ કાવ્ય સૌન્દર્ય અને ખી ભાત પાડે છે. કોઈ મહાકવિની જેમ માન કવનના વેગે ચડી એણે સાગર અને શરી, ઉપા અને સંધ્યા કે શરિતા અને ચંડોળના ખીત ગાયાં નથી. આમ પ્રભાને જ એ કવિ કહેવાય છે. અને એના કાવ્યોમાં હમંદા પ્રભાના વિવિધ અંગોનું જળ્ય દર્શન આપણને લાગે છે માનવજીવનને એ જ કા અભ્યાસી છે. અને એના પદ્યો આપણને એના કાવ્યોમાં સજાવાય છે એના કાવ્યોમાં આપણને અત્યંત સાદાઈ અને સરળતા લાગે છે, પણ તેથી એની કાવ્ય-કળામાં જરા પણ ઉણપ આવતી નથી. કહેવાય છે કે જ્ઞાન-ધર્મતા કે જ્ઞાન નિપચિતતાના નિષ્ક્રમોનું સ્વલંબીપણે એ ઉત્સાહ કરે છે, પણ તેથી એના કાવ્યોમાં જરૂર માધુર્ય કે સંજીવની માર્ગવતા જરાપણ એકાં થતાં નથી, જીવનના સામાન્ય બનાવોને પોતાને વરલી નૈસર્ગિક કાવ્ય કલાથી રંગીએ આપણને કોઈ અદ્ભુત અને અજાણ્ય પ્રદેશમાં ખેંચી જાય છે. હવે ઉપરના કાવ્ય ઉપર આવીએ.

એક દિવસે થસે એ ભો પોતાના મૂત પતિનું સ્મરણ ચિરંજીવ રાખવા માટે એની કબર પર મૂકવા માટે એક શિલાલેખ કાઢવાનું કહે છે. એ શબ્દો વાંચતા જ વાચક સમક્ષ એક થીજ ગયેલી આસુની કારણે રાજાવતી મૂર્તિ ખડી યાય છે.

એ દ્યાર્દ્રતા અને દારિદ્ર્ય આપણને બેધડી

થંભાવી દે છે. કવિતાના ઉપાદામાં જ વાચકને આમ સિંચર અને સિંચી કરી દેવા એ કવિની કાવ્ય પ્રતિભાને વધુ જલ્દત અને તેજદાર પુરવાર કરે છે

અને પછી કવિ ચરનાર માણસનું વર્ણન આદરે છે.

A lively stripling brave & tall,
And sure of all his heart desired.

આવો સ્વાસ્થ્ય, શક્તિ અને સૌંદર્યથી નીતરતો માણસ ત્રણ દિવસ પહેલાં જ મૃત્યુને ખોળે ઢળી પડ્યો, પણ કેવી રીતે ?

A Flash a shock,
A rumbling Fall,...
And broken heath the broken rock
A lifeless heap with face of clay
And still as any stone he lay.

કોઈ આણુમાં કામ કરતો એ મજૂર જરાક બેદરકારી કેળવે છે ત્યાં વીજળી જેવો આચ્છા અને કડકકાટ કરતી દીવાલો વૃદ્ધી પડે છે. પરંપરા સાથે દાસ્તી ભોષતો એ પથ્થર જેવી ધન્યતા મહત્ત્વ કરી ત્યાં સાચત ભોંધ લેવા માટે છે. સંવનનના લાંબા લંબા પ્રસંગે લાંબા વિના જ અને એના વિરહે કોઈ સુદીને ખૂટતી ચીનથી વિના જ heap with face of clay અને And still as stone એટલા જ શબ્દોથી આપણમાં સુકાઈ ગયેલા કસ્ટોનાં જરજીને ફરીથી વહેંચવાવા માગે છે.

પછીનું વર્ણન કવિ પેલા ચિલ્પી મોઠે કહેવાય છે. “મારા હલ્લના સમકારા મને સંભળાતા હતા, અને આ દુઃખભર્યાં સમાચાર કું” તેને કહેવા નીકળ્યો. મારી ચરચરતી જીભ યુ બોલશે એની પણ મને ખજર પડતી ન હતી. પણ મારા પહેાવા

પહેલાં તો કોઈ મુખે સમાચાર પહોંચાડી દીધા હતા. અને તે પ્રેમી કુમળા હૃદયને લાંબી નાખ્યું હતું. માગ એક સંદર્ભે જ એના જીવનને એણે નિશ્ચેત અને પ્રાણ વિનાનું પિંજર જનાવી દીધું હતું. આઆસન દેવા જેટલીયે સહૃદયતા કે ડહાપણ એણે વાપર્યાં ન હતા. કું જ્યારે પહેલ્યો ત્યારે તે એને જોઈ. પરચરની ઘોડી કોઈ મૂર્તિ જેવી એ થય-વ જીબી હતી. એના મોની રેખાઓ ઉપરથી જ કું કળી ગયો કે એ કું:પદ સમાચાર મળી ગયા છે.

ત્યાર પછીનું વર્ણન બહુજ વેગવંત અને ચતુર સંગમ હોવાથી વાતાવરણ બહુ જ ગંભીર અને બિડામણું સાગે છે. મુક નિસાહા અને અદ-ર આંસુ આપણને ચારે બાજુથી ઘેરે છે, મનવ હૃદયને અજ્ઞાસ અર્ધી રૂપરૂપે વ્યક્ત થાય છે. પતિના મૃત્યુ-સમાચાર સાંભળ્યા પછી એ સ્ત્રી કેવી સાગે ॥ ?

Because her heart was dead,
She did not sigh nor moan,
His mother wept:
She could not weep
Her lover slept
She could not sleep
Three days three nights
Were one to her
Who never closed her eyes
From sunset to sunrise,
From dawn to evenfall
Her tearless staring eyes
That seeing eyesight, saw all.

એની આંખમાં આંસુ નથી, શ્વેદ નથી, શૂન્ય નથી. ત્રણ રાત-દિવસના અખંડ ઉજ્જરા કરતી અજ્ઞ મૌન ધારણ કરી તે બેઠી રહે છે. હૃદયને સોંસરી વીંધી નાખતી એની મીટ એ એક જ મુનરોંડ પર મંડાળી છે.

દિવસી પોતાની વત આગળ ચલાવે છે: 'એ, એ દિવસે રાતે કું કામેથી ઘેર પાછો આવ્યો

ત્યારે મારા બાવળાં પાસે તે જીબી હતી. 'એના માટે શિલાલેખ કોનરી આપશો?' એટલા જ સંદેહો ઘોડી. કું ઘરમાં ગયો અને તે મારી પાછળ આવી-કું મારી પુરસ્કીર્તા બેઠો અને એણે ભુરી વેધક આંખો મારી સામે માર્કી. અખંડ મૌનધારી એણે મારા સામું જોવા જ માંક્યું અને કું ઘેર પોષ બેઠો. એની આંખોનું તેજ મારાથી ત્રીલી યામું નહિ. એ આંખોમાં એટલું તો બળ હતું કે મારું હૃદય એ જહાર ખેંચી કાઢતી, મારા શાસને રૂંધાવી નાખતી અને ઘોડીને યીગતી દેતી.

'અંતે કું મારી જગ્યાએથી જીલ્યો અને એક પરચર મોથી કાઢી એને ઠીકઠી કર્યો, અને તેના પ્રિય સ્વજનનું નામ કોલરવા માંક્યું. રાજ રાત પડતા કોઈ પ્રેત જેવી એ અંત અને યાંત મૂર્તિ આવી મારી પાસે પુરસ્કી પર મેલતી અને અંગારા ઝરતી અખિ મારું કામ જોષ રહેતી. ઊંણી અને હથેલીના ધા અને તેના પડધો યાંત વાતાવરણમાં જરા ચેતન આણતા. ઠયોડીને એક એક ધા એ જોવા કરતી. પણ એની રેખા જરા જેટલી પણ ખલલાતી નહિ. એક દુ:દ પશુ મોલતી નહિ.'

કવિતાને અંત નેમ નેમ નજીક આવતો જાય છે તેમ તેમ Atmosphere of Ghos- tly Creepiness વધતું જ જાય છે. એ સ્ત્રી વધુ અને વધુ બિડામણી બતાવે છે. ઉપખવે એવી થતી જાય છે. અને તેનું વર્ણન કવિ પણ એટલી જ સ્વચેત રીતે રજૂ કરે છે.

With still eyes ever on my hands,
With eyes that seemed to burn my hands,
My wincing, overwearied hands
She watched, with bloodless lips apart
And silent undrawn breadth,
And every stroke my chisel cut,
Death cut still deeper in her heart

The two of us were chiselling
Together, I and death.

પતિના મરણને સાચા ગ્રેષ્મની આ છવંત મૂર્તિ રોળને રોળ આ દુનિયાથી વધુ ને વધુ દૂર જતી હોય એમ લાગે છે, એની અખિયા તેજ વધે અને શિલ્પી કહે છે તેમ જ અખિયા તેજ પથ્થર કોતરતાં એના હાથને દગાડતા હતા. એના મોં પરની વિપાદતા, લોહી વિનાના એના ડોહ ન કહી શકાય એવું મીન વાતાવરણ વધુને વધુ બંધકર બનાવે છે, અને વાચકમાં ઉન્મુક્તા અને અક્રમ્ય કરુણતા આણે છે. પણ પછી તે શિલ્પી કહે છે કે મારા ટાંભાની કપ્પી નેટલો ગેઝો ધા એ પથ્થર પર કરતી એથી વિરોધ ધા મધ્ય એના હંફ પર કરી રહી હતો. ધું અને મધ્ય બન્ને સાથે હામ કરી રહ્યા હતા.

અંતે એ શિલાલેખ પૂરો થયો. અને બહુ કે છવનની કાખડ ઠાંધત યાંતિ સંપૂર્ણ હોય તેમ સંતોષપથી એણે એના નામનો ઉચ્ચાર કર્યો, અને

જેઠા નિસાસો નાખતી ખારણા તરફ ચાલી. પણ તે વધારે ચાલી શકી નહિ. એક ડમણ બધું ના તે જગરા પાસે ઠાલો ચઈને પડી.

બીજી રાતે ફેબ્રુઆરીની પાછળ છવન દોમી દેનાર એ સુંદરીનું પથ્થર પર નામ કોતરવા કું ચોરી રાત સુધી બેઠો.

એવો ઉપાડ છે તેવો જ આ કાવ્યનો અંત કરુણ આવે છે. એની લીટીએ લીટી હંફણ સોંહ-રવી કરુણતાના અનેક તબુખા ચેરતી નીકળી જાય છે. આધુનિક અંગ્રેજી કવિઓમાં આવા કરુણાત કાવ્યો લખવામાં ગિજિજન અગ્રણી છે. એ કે જઈમાં કણે કણે અલગતા જણાઈ આવે છે, પણ એ છઠ ગિજિજને બાણી નોઈને લીધી હોય તેમ લાગે. લીટીએ લીટીમાં મધુરી કરુણાનો એકધારો પ્રવાહ રેલાવતા હંદના નિષમનો કાંગ યતો હોય તે તેને યત દેવો એ આ કવિનો મનોગત નિશ્ચય આપણને તેની રમનામંથી મળી આવે છે.

શું બદલો લઈશું?

વરસાદના દિવસે હતા. ઘરના છાપરામાંથી ઘણું પાણી જળનું ઘડું. તેથી એક માણસ ગતે છાપરા પર ચઢી તે શેકવા પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો. બિઆરાનો ધમ લપસી ગયો અને તે રસ્તા પર પડ્યો. નીચે જઈને પથ્થર એક ફક્ક માણસ જઈ રહ્યો હતો. તેના પર વિચારો એકાએક પડ્યાં. તે ફક્ક માણસને ઈજ તે વધ, પણ તેથી જે વધુ તે તેના કપડાં બગડ્યાં એ તેનાથી કેમ સંભવ થાય? તેણે ન્યાયાધીશ પાસે જઈ ફરિયાદ કરી. ન્યાયાધીશે એ ફક્ક આદર્શને કહ્યું: 'આ ગરીબ માણસને પણ ઈજ વઈ છે, માટે એને ક્ષમા કરો!' એ માણસે અભિમાનથી જવાબ આપ્યો: 'આ ન્યાયની કચેરી છે. હું ધર્મનો ઉપદેશ સાંભળવા નથી આવ્યો. ધું ન્યાય માંગું છું!' ન્યાયાધીશે ગભીર મુખમુદ્રા ધારણ કરી જે સલા આપ્યો: 'જરીબ માણસ ઝુનેગાર છે. તેને સજ વધી જ નેઈએ. એથી માત્ર ફરમાન છે કે આ ઉત્તર/કા કપડાંવાળો માણસ ઘરના છાપરા પરથી આ ગરીબ માણસ પર પડે. સભન છે કે એ માણસનું ઘર બહુ જિંજુ ઠોવાથી ગરીબ માણસને વધુ ઈજ થાય, જે ખરેખર એમ થયે તે ફરીથી ન્યાય કરવો પામે. એથી એણે સાવચાનીપૂર્વક પકડું જરૂરું છે!'

—કાકાસાહેબ કાલેલકર

આપણે ત્યાં જાત-સંસ્કારનો પ્રત્યે આદર મે, શબ્દા પશુ ધણી છે સેલોને તેમના વચનો પર વિશ્વાસ છે. તે વચનો પ્રમાણે કેટલા આવી શક છે તે જુદી વાત છે, પણ ફરકના મનના તેમના વિશે પૂજ્યભાવ છે તે પૂજ્યભાવ ક્યારેક પોતાને તારને એવી શ્રદ્ધા છે કેવળ પૂજ્યભાવથી ઉન્નતિ નહિ થાય પૂજ્યભાવના સાથે તેમણે જે ધર્મમાર્ગ બતાવ્યો છે તે પ્રમાણે સાલવાથી ઉન્નતિ ઘણી વેળની કેવળ ભક્તિ કરવાથી ખીમારી મટશે નહિ વેદ્ય કહે તે પ્રમાણે દવાપથ્યનું પાલન કરીએ તો ખીમારી મે વ્યાધમવીરને સાપ્તમ દર્શન પ્રશ્નમ કરવાથી આપણામાં તાકાત નહિ આવે; પણ તેણે જે રીતે તાકાત મેળવી તે કમ પ્રમાણે સાલવાથી તાકાત આવશે તે જ પ્રમાણે સ તેજે બતાવેલા માર્ગે જવામાં કલ્યાણ છે શબ્દાની ખરી સાધકતા તેમણે બતાવેલા માર્ગે સાલવામાં છે કેવળ જાત-સંસ્કારનો નામ સેવાથી કે પૂજન કરવાથી કલ્યાણ થતું નથી

આપણામાં એવી શ્રદ્ધા છે કે શુરુના અરણ્ય સ્પર્શથી પશુ કલ્યાણ થાય છે, પશુ તેમાં જામ છે શુરુએ જે તપ કરું, જીવ સહન કરું, યાન માટે પુરુષાર્થ કર્યો, પોતાના હલ્લની શુદ્ધિ કરી તે કર્યા વગર કૃષ્ટ તેમના અરણ્યસ્પર્શથી તેમની સાધનાતુ કૃષ્ટ મરે ખરું ? આપણે તેમણે બતાવેલા માર્ગ પર જ જતા તેમનું નામ લઇને, અરણ્યસ્પર્શ કરીને ઉન્નતિ કરી લેવી છે, પણ ફરક પોતાના અ તરને તવાસે કે પોતાને શુ જોઇએ છે ? જે વસ્તુ જોઇએ તેને માટે તે રસ્તે પ્રવૃત્ત કરવો જોઇએ જ્યારે આપણી ઈચ્છા એક છે અને કહીએ છીએ ખીશુ તેથી સ તે કણ છે કે 'સંતોની કહી અને સંતોના ભાત ખાવાથી નૃપિન ઘણે નહિ' - નૃપિત તેા જેની પૂજ હોય તે મરે ત્વારે ઘાય કેવળ નામકમરણ્યથી ઉન્નતિ નહિ યાય-ઉન્નતિ ધર્મમાર્ગે સાલવાથી ઘણે, વર્ષન કરવાથી નહિ. હિંદુસ્તાનમાં તેમજ દુનિયાના

ખીજ દેસોમાં કેટલાયે મહાપુરુષો નિર્માણ થયા તે વિચાર આવ્યાર, સર્વેમાં ધર્મપરાયણ હતા તેમને વર્ષો થયા જેમના દર્શન પશુ આપણ કર્યા તથા તેમના વિશે આજે પશુ આપણને પૂજ્યભાવ છે તેમના વચનો પર વિશ્વાસ છે જે ચક્રવર્તી રાજા-જોના કાલદા-કાવન કેઈ તેમના સમયમાં તોડી શકુ નહિ અને તોડે તેા તેમને કડકમાં કડક સજા થતી, તે સર્વેને આજે કાઈ પણ યાદ કરતુ નથી જ્યારે સ તોને આજે યાદ કર છે આ બતાવે છે કે આજનું જીવન ભલે ધર્મયા દૂર હોય જતા મનુષ્યને તેમના વચનો પર વિશ્વાસ છે, ધર્મ પર શ્રદ્ધા છે

ધર્મ આપણને સત્ય બોલવા કહે છે, પ્રામાણિક રહેવા નુશવે છે બલે તે પ્રમાણે અ પછે ન કરી શકતા હોઇએ જતા સર્વેને સત્ય મિત્ર ■ કાઇને પણ પછડો ક તમને સત્ય પસંદ છે કે જૂઠું ? કાઈ એમ નહિ કહે કે જૂઠું ચોરી કરવાવાળા ચોરી કરીને પોતાની આજીવિકા ચલાવે છે તેને પણ જે પૂછીશુ કે ચોરી કરવી સારી કે પ્રામાણિક રહેતું શાસ્ત્ર છે ? તેા તે પણ ચોરીને સારી નહિ કહે આપણે આપણી કમનેરીને કારણે ભલે ખોટો રસ્તો પકડીએ, તેા પણ આપણને અ દરથી સત્ય પ્રામાણિકતા પસંદ છે આપણને સમાજ માટે નિયમ બનાવવાનું કહેવામાં આવે તેા આપણે સત્યને નિયમ બનાવશુ કે જુઠુંને ? કાઈ જુઠુંને નિયમ નહિ બનાવે એ બતાવે છે કે ફરકના હલ્લમાં કાઈને કાઈ ધર્મભાવ ના છે એ ધર્મભાવનાને વધારે જાગ્યુ કરવા દેઢ કરવા તેમના જીવનચરિત્રો વાચવા જોઈએ, તેમના સહવાસમાં આવવુ જોઇએ જેમ જેમ ધર્મભાવના જાગ્યુત થશે તેમ તેમ આપણે તે પ્રમાણે કાર્ય કરવા સામીશુ જીવનચરિત્રો કે સહવાસની અસર જેને પોતાના પર પરિણામ કરવાની ઈચ્છા હશે-જીવન બદલવાની ઈચ્છા હશે તેના પર ઘણે

છાપખાનામાં કેટલાયે સદસ્યો છાપા ઉ
 જે સદસ્ય થોના વાચનથી ઉભતિ થતી હોત તો
 છાપખાનાનો ક્યારનો ઉદ્ધાર થઈ ગયો હોત એટલે
 જેને જીવન શુદ્ધ કરવું છે તે ગમે ત્યાંથી પણ ઉપદેશના
 શબ્દો ગ્રહણ કરશે. દત્તાત્રયે ચોવીસ શુદ્ધ કર્યાં. તેમજ
 જેની જેની પાસેથી યાન લીધું તે તે સર્વને તેમજ
 શુદ્ધ માન્યા મનુષ્ય યાન થવાની દષ્ટિ રાખે તો
 કોઈની પણ પાસેથી તે લઈ શકે છે-પછી જાણે તે
 ભક્તિ સામાન્ય હોય કે વસ્તુ નાની હોય એક
 સતે નદીમાં એક ઘાસ બેઠેલું તેના પરથી યાન
 લીધેલું તેમજે જેવું કે નદીમાં પૂર આવે ત્યારે
 મોટા મોટા ઝાડ બેઠી જાય છે, ત્યારે એક પુષ્પ
 જેમ પૂર આવે તેમ નમે છે અને પૂર ઊતરી જાય
 ત્યારે પોતાની અક્ષલ સ્થિતિમાં આવી જાય છે
 તે ઉપરથી તેમજે નમ્રતાનો ભોધ લીધો સાકર
 રેતીમાં પડી હોય તો મોટામાં મોટો હાથી પણ શોધી
 શકતો નથી ત્યારે કીડી તેને ઉપાડી શકે છે એટલે
 ભોધ તો કોઈ પણ વસ્તુ પરથી લઈ શકાય છે
 નમ્રતાથી હૃદય સાંતળીને સ્વિચર રહે છે, આકારથી
 નહિ આકારથી હૃદયનું દાર બધ વધ જાય છે
 સુધરવાનો માર્ગ બધ ધાય છે કોઈ આપણા
 માનસિક હોય બતાવે તો આપણે તુરત સુરશે મહ
 જઈએ છીએ ત્યારે વેદ આપણા શારીરિક
 દોષો બતાવે તો તે દોષોને તુરત જ કમ્પ્લ કરીએ
 છીએ આ બતાવે છે કે આપણને પોતાના માનસિક
 દોષો કાઢવા પસંદ નથી અને જીલડું આપણે ઝાડુ
 દેખાડવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ કોઈ ધનવાનને
 આપણે લોભી કે કમ્પ્લ કરીએ તો તેને તે પસંદ
 પડશે નહિ, પણ કન્ડસાઈ કર્યા વગર કે લોભ વગર
 ધનવાન બની શકાય ખરું ?

એટલે કોઈને પોતાના હોય પસંદ પડતા
 નથી પણ જેને દોષો કાઢવા છે તે પોતાના દોષો
 માલબત્તથી સાવધાન ધાય છે દોષો કાઢવા માટે
 નમ્રતા જોઈએ, વિવેક જોઈએ સદસ્ય પર નિષ્ઠા
 જોઈએ સતે નહીં છે કે જેને પોતાનું કલ્યાણ કરવું
 છે તેજે નિષ્ઠાવત જાવને પકડવો જોઈએ કોઈ
 નિંદા કરે કે સ્તુતિ કરે તે વશ ન જોતા તે

પ્રત્યુ બંધન કરે. જાવ ન હોય તો કલ્યાણ કેવી
 રીતે યાય ? કેવળ ઉપર ઉપરની શ્રદ્ધાથી કલ્યાણ
 નહિ યાય સતોએ જતાવેલા ધર્મમાર્ગે ચાલવાથી
 જ આપણું કલ્યાણ થશે, પણ આપણને જેમજે
 ધર્મમાર્ગે સુચર્યો તેમને જ આપણે પહેલાં મારી
 નાખ્યા અને મારી નાખ્યા પછી આજે તેમને પૂછ્યે
 છીએ આજે તેમના કરોડો અનુયાયીઓ છે અને
 તેમનાં કેટલાય મંદિરો બાંધ્યા છે મંદિરો બંધીને
 કે તેમની પૂજા કરીને તેમજે જતાવેલા માર્ગે જવાની
 કલ્યાણ આપણી ધૃત્યો ઠરી, પણ આજે દેખાય છે
 કે આપણી બક્તિ કામનિક છે કામનિક જાવથી
 કલ્યાણ કેમ યાય ? મીતામાં કૃષ્ણે કહ્યું છે કે જ્યારે
 અધર્મનો ફેલાવો થશે ત્યારે ત્યારે કું અવતાર લઈશ
 અને અધર્મનો નાશ કરીશ જે તે પ્રમાણે હોત
 તો તેમના સમવથા તેઓ હોવા જતા, અદાર
 અક્ષીહિંચી સેના નાશ કેમ પામી ? ખુદ તેમના જ
 વાદવકુતો અદર અદર હારે પીને ઠા માટે લડ્યા ?
 તેમનાં કુળનો નાશ કેમ થયો ? એટલે સાક્ષાત
 પરમાત્મા હોય, અગર આવે તો પણ અધર્મથી
 ચાલવામાં આપણે વિનાશ જ છે

આપણે આપણું કલ્યાણ કરવું હોય તો
 સમર્થ પુરુષે જતાવેલા ધર્મમાર્ગનું આચરણ કરવું
 જોઈએ ધર્મ તે છે કે જે આપણને સમય શીખવે,
 ત્યાગ તક લઈ જાય, આપણને માનવતા શીખવે,
 ધર્મનું મૂળ સમજાવે છે સમજાવે ત્યારે આવે ત્યારે
 આપણમાં આત્મભાવ વિકસિત ધાય તો જે પોતાના
 શરીરને આત્મા સમજે છે તેનો આત્મભાવ એટલો
 વિકસિત થયો નથી જે પોતે જીવે છે, પણ જેનામાં
 જીવને દુખી જોઈને કરુણા આવે છે અને તેને માટે
 જે કંઈક કરી શકે છે તેનો આત્મભાવ તેટલો
 વિકસિત થયો છે આપણે સકુચિત જાવ છોડી
 દેવો જોઈએ જે કાંઈ છે તે જાવને પકડવો જોઈએ-
 ત્યારે જ આપણી આત્મીયતા વધશે આગાડી
 આપણા એકલા માટે નથી જનાવી, બનશે પણ
 આપણા માટે નથી જનાવ્યાં, યાજ્ઞોલેજ પણ
 આપણા એકલા માટે નથી જનાવી, સર્વ સર્વને માટે
 જનાવ્યું છે આપણે જે કાંઈ યાન લીધું જે ધન

નિષ્ઠા આપણને માત્ર સુકા વેરાન માગે પર વિના કંટાળે ચાલવાની ટેવ પાડે છે એટલું જ નહિ, એ આપણને નગૃત પણ કરી દે છે. રોજ એક જ રીતે ચાલતાં ક્યારેક આપણામાં શિથિલતા કે અન્યમનસ્કતા આવી જાય છે. નિષ્ઠા આપણને ક્યારેય રાહ ભૂલવા નથી દેતી. એ આપણને ઠંડાળીને, નગૃત કરીને કહે છે : 'અરે આ શું ચાલે છે ? તમે શું કરી રહ્યા છો ? શિયાળામાં ધ્યાન નહિ રાખો તો ઉનાળામાં હેરાન થશો. તમારા માટલામાં કાણ પડ્યું છે, ત્યાંથી પાણી ચૂંચે છે, જે એ તરફ ધ્યાન નહિ આપો તો તરસ લાગશે ત્યારે શું કરશો ?'

દિવસ આખામાં આપણે કેટ-કેટલી રીતે શક્તિને બગાડો કરીએ છીએ તેનો કંઈ સુમાર નથી. કેટલી નકામી વાતોમાં ને નકામી કામોમાં શક્તિ ખરચાતી જાય છે, એવે સમયે નિષ્ઠા યાદ આપે છે. 'આ અત્યારે જે વસ્તુને તમે જ્યાં જ્યાં ખર્ચી નાખો છો તે અત્યંત જરૂરી ચીજ છે, જરા શાંત રહી જરા સ્થિર થાવ, આજુ વધારે અતિશય શિક્તભયું ન બોલો. આમ હંદબહાર બેકામ રીતે ન વર્તો. પીવા માટે જે પાણી ખૂબ કાળજીપૂર્વક ભેગું કરવું એઈએ તેમા નાહક પગ ડુબાડીને ન ભેસો. આપણે જ્યારે અતિશય ભાન ભૂલ્યા બની ગયાબૂડ ગુચ્છતામાં ઊતરી ગયા હોઈએ છીએ ત્યારે પણ એ આપણને ભૂલતી નથી. કહે છે : 'અરેરે ! આ તે શું કયું ?' જાણે એ દેયા પાસે જ બેઠી છે. એની નજર બહાર કંઈ જ જતું નથી.

સિદ્ધિપ્રાપ્તિની નિકટ પહોંચતાં પ્રેમની

સહજ પ્રાપ્તતા સાંપડે છે અને ત્યારે વિચેકટાદિ આપોઆપ આવી જાય છે સચિ કવિ જેમ સહજપણે જ છંદ બળવતો પોતાની કૃતિમાં આગળ વધે છે તેમ સહજ રીતે જ જીવનને પૂર્ણ સૌન્દર્યમાં જીવતું બનાવી શકાય ત્યારે અખંડન જ વિરલ બની જાય, પરંતુ શૂન્યતાના કાળે જ્યારે એ આનંદની સ્વાભાવિક શક્તિ આપણે ખોલે એસીએ છીએ ત્યારે ડગલે ને પગલે માગે ચૂકી જઈએ છીએ. થોભવાતું નથી હોતું ત્યાં ચાલવાની આગમ આવે છે અને જ્યાં થોભવાનું હોય છે ત્યાં ગતિ આપણા કાળુ બહાર ચાલી જાય છે એવે સમયે આ કઠોર નિષ્ઠા જ આપણી એક માત્ર સહાયક બની રહે છે. એ પ્રહરી સદા જાગ્રત જ છે. એ આપણને કહે છે 'આ શું ? તમારી આંખમા આ લાલાશ શેની ? આ જાતને મોટી દેખાડવાની વૃત્તિ તમારામાં ક્યાંથી આવી ? પેલો યતુતાને કાંટો તમારી સ્મૃતિમાં લોંકાયેલો જ કેમ રહે છે ? આજે અનાચક તમારા અતરે આવો શોભ શાને ? આ અત્યારે રાત્રે નિદ્રાટાલે, પવિત્ર, નિર્મળ નિદ્રાની ગોઠમા પ્રવેશવા જેવી શાન્તિ તમારા અતરમાં કેમ નથી ?'

સાધનાકાળે નિષ્ઠાની આ સદા નગૃતતા જ આપણા માટે સૌથી એક આનંદ હોય છે, એ પ્રહરી નગૃત છે, તેતું જેટલું લાન તેટલી જ દેયામાં બિડી નિરાંત અનુભવાય છે જે ક્યારેક કોઈ આત્મવિસ્મૃતિની અંધારી વેળાએ એ નજરે નથી પડતી ત્યારે જ આશ્ચર્યના ઝોળાં નજીકમાં વરતાય છે. જ્યારે પરમ સખાને મેળાપ નથી થતો ત્યારે નિષ્ઠા જ આપણી પરમ મખા બની જાય છે. એની ઉચ્ચ મૂર્તિ નિત્ય શુભ સૌંદર્યે મદાયેલ બની જાય

છે. એ અચંચલ, ભોમવિરત, પુણ્યશ્રી તપ-
સ્વિની આપણી શુન્યતામાં શક્તિ, શાન્તિ
અને જ્યૈનિ-દાતા બની આપણી રક્તને
રમણીય કરી મૂકે છે.

પ્રિય પ્રદેશ તરફ કૈલંબસને વિશ્વાસ
જ્યારે ગાઠ બન્યો ત્યારે એ દિશાદોર વિનાના
અનભુ સ ગરની વાટે નિષ્ઠાએ જ એને નિત્ય
હિમ્મત આપી હતી એના નાવિકોનાં મનમાં
એ વિશ્વાસ ગાઠ નહોતો, તેમ જ સાગરસફરમાં
એમને નિષ્ઠા પણ નહોતી. તેઓ કષ્ટક બાલ્ય
સફળતાનાં ચિહ્નો જોવા નિત અધીરા થતા
હતા અને એવા કષ્ટ જ ચિહ્નો જોવા ન
મળતા એમની શક્તિઓ જડ બની જતી
હતી. એ કારણે દિવસો વીતવા છતાં એમની
સફરનો અંત નહોતો આવતો અને એમની
અધીરતા એટલી જ વધતી જતી હતી. તેઓ
બળવો પોકારવાની તૈયારીમાં હતા, તેમને
પાછા પળવું હતું છતાં કૈલંબસની નિષ્ઠા-
બહા થી કિનારો નિકટમાં હોવાના કષ્ટ જ
ચિહ્નો કળાનાં ન હોવા છતાયે-અચળ હતી.
એક વાર તે એવા સ યોગે પણ ઊભા થયા
હતા કે 'હવે નાવિકોને વધુ વખત રોકી
શકાય એમ નથી, હોડી તેઓ પાછી વાળશે
જ' એમ લાગ્યું હતું, પણ ખરાખર તે પાછી
યોડે જ સમયે કિનારાનાં ચિહ્નો જણાવા
લાગ્યા. એ નજીકમાં જ છે તે વિશે કૈલં
બસને કષ્ટ જ આશંકા ન રહી અને ત્યારે

સોએ આનંદમાં આવી ઉત્સાહથી આગળ
વધવાની ઈચ્છા દર્શાવી. સો કૈલંબસને ખરો
મિત્ર મળી તેને ધન્યવાદ આપવા લાગ્યા.

સાધનાના પ્રારંભમાં સલામક કોઈ હોતું
નથી સહુ શંકા-આશંકા કરતાં તેમાં વિધ્નો
ઊભાં કરે છે અને ત્યારે આપણને પણ બાહ્ય
રીતે કોઈ સ્પષ્ટ ચિહ્નો નથી જણાતાં કે
એને આપણે આપણી સાચી માન્યતાના સાચા
પુરાવા રૂપે આપણી જાત પાસે કે અન્ય
સૌની સામે ધરી શકીએ. એવે વખતે મધદરિયે
શકા અને વિરોધનાં વાતાવરણ વચ્ચે પળવાર
માટે પણ નિષ્ઠા આપણે ત્યાગ કરતી નથી.
કિનારો નજીક આવતાં કિનારાનાં પખીઓ
જ્યારે તમારા સહ ઉપર અને સહની આસ-
પાસ ઊડવા માડશે, જ્યારે કિનારા બાજુનાં
કીણાળાં મોઝાઓ સાગરના તરંગો સાથે વૃત્ય
આરંભશે ત્યારે ધન્યવાદ અને અતુલ્યતાની
ખેટ નહિ રહે. પરંતુ ત્યાંસુધી તેો નિત્ય,
પ્રત્યેક દિવસે અને પળે પળે માત્ર નિરાશાને
છતનારી નૈરાસ્યજથી નિષ્ઠા, આધાતસહિષ્ણુ
નિષ્ઠા, બાહ્યઉત્સાહથી નિરપેક્ષ નિષ્ઠા,
નિન્દાથી અવિચલિત નિષ્ઠા જ ભળવવાની છે.
કોઈ પણ રીતે, કોઈપણ કારણે એ નિષ્ઠા ન
જ ચુકાય એ ભણિ આપણી દિગ્દર્શક છે
દિશાદર્શક યંત્ર તરફ એ નજર માંડી શકશે,
ત્યાં સુધી એ સુકાન સાચવીને ત્યાં ખેડી જ
રહેશે

પૃષ્ઠ ૮૨ થી માણ]

ક્રમાયા તે સર્વ પાસેથી લીધું ॥ જે જ્ઞાન આપણે
લીધું તેમાં અગ્રેક ૧૫૩૫ વર્ષે, અનુભવેનો યથોનો,
ઈત મિત્રોને ફાગે છે.

મારે સર્વની પાસેથી આવેલું સર્વને આપણું
જોઈએ. કુદાતનો નિવમ ॥ કે જે-વું લખે તેટલું
આપણું જો-એ જો એકલું લીધા જ કરીએ અને
આપણે નાંકે તે આપણે નાચ ચાલે જેમ કે મન-
માઈએ, પણ અશુદ્ધિ કાઢી ન નાખીએ તે મરી
જ જઈએ નહીતુ પાગી વલે છે એ-વે શુદ્ધ રહે
છે, તેની જ રીતે અન્યે શુદ્ધ રેવું હોય તે
તેનામાં ચેતનતા, તેજસ્વિતા પ્રખરતા એકએ
જેટલું આવે તેટલું ચેતાની પાસે રાખે તે જૂલ

છે. તેને માનવધર્મની કિંમત નથી મારિત્વ, શીલ,
સદ્ગુણ ધર્મ માનવતાને માટે છે સતોએ આપણને
તે જ શીખવ્યું સંતોનું કલ્પ વિશાગ દોષ છે. તે
એક ગામના, પ્રાંતના કે રાષ્ટ્રના નથી રહેતા, પણ
જે કષ્ટ કરે છે તે સર્વ માનવતાને માટે કરે છે.
આપણે તેમની પાસે જઈને તેમના ઉપદેશોને પ્રકલ્પ
કરવા બોધએ ઉપદેશોને પ્રકલ્પ કરવા માટે આપણે
આપણ વાષણ જેટલું મોટું લઈ જઈશુ તેટલું
ભરીને લાવીશું કખીરે કહ્યું છે :

“આધ નદી એક સમ, સખ કોઈ કે દેત,
હાય કુંલ છસકા નેસા તૈસા હી ભર દેત”

તેથી જો જવનનો દેવું હાવની શુદ્ધિ કરવાને
હોય તે તેની પાસેથી આપણે તે લઈને આવીશું

ગરીબાઈ એક ગુનો છે ?

સુરુદયાળ મલિકલ્લ

‘પ્રભુની લીલા અબળ છે, તે મને પોતે જ ખીલવને પ્રેમ કરવ નુ શીખવે છે, પણ ભયારે હું પ્રેમ કરું છું, ત્યારે તે મને શુભી પર ચકાવે છે’

એનું નામ હવું સુંદરી તે નીલગિરિના એક વનમાં રહેતી હતી. તે પંચ ભગ્યાની મા હતી. તેનો પતિ બે વરસ પહેલાં ગુજરી ગયો હતો. તેના પુત્ર-મા આવેલા યદેરના અંધા-લપનો એક નાનો કારકુન હતો. પણ તેનામાં એક વિશિષ્ટ ગુણ હતો.

જે કોઈ અંધાલવમાંથી નરી ચોપડી લેવા આવતો અથવા પાંચીને ચોપડી પાછી આવવા આવતો તેની સાથે એ જુદું દિનપૂરું અને હસીને વાતો કરતો તેથી લોકોએ એનું નામ પાડ્યું હતું ‘હંમેશ હસ-મુખ સુઆમનિયમ. ભયારે તેનું અવસાન થયું ત્યારે તેનો ઉંમર ફક્ત ૨૭ વર્ષની હતી. એક દિવસના તાવથી તે એટલેા નિર્મળ થઈ ગયો હતો કે ખીલ દિવસે સવારે પદારીમાંથી ઊઠતી વખતે એકાએક તેનો શ્વાસ બંધ થઈ ગયો.

ન્યારથી સુંદરી વિધવા થઈ ત્યારથી તેનું પોતાનું અને પંચ ભગ્યાનું પોષણ તેને ભારરપ થઈ પડ્યું. તેનો પતિ કંઈ સંપત્તિ મૂકી ગયો ન હતો, ભો કે એના મૃત્યુ પછી અંધાલવની અનિ-તિએ એના હુકુંના તાત્કાલિક ગુજરાન માટે ચોડી રકમ આપી હતી. પણ તે તો સાત સહિનામાં જ ખરચાઈ ગઈ હતી. તેથી સુંદરીએ ગુજરાન માટે બે ગાયો રાખી હતી અને તેનું દૂધ વેચીને ઘણી મુશ્કેલીથી કોઈ પણ રીતે પર અધાવતી હતી. પરંતુ ખરમીની ત્રોસમમાં ભયારે નજીકના પાંચલામાં મુંબ-ઈથી એક શેઠ અને શેઠાણી હવાફેર માટે આવતાં, ત્યારે એની કમાણીમાં વધારો થયો ખરો. તે શેઠા-

ણી સેવિકા તરીકે એ કામ કરતી અને દર સહિને ત્રોસ રૂપિયાનાં કમાણી કરતી.

એના પતિની માફક સુંદરી પણ સદા હલ-તીલ રહેતી. કેટલુંકે કામ હોય હોય તોય તેના મુખ પર વિપાદનો કે માફની નિશાની દેખતી નહીં. અને તે પોતાનું કામ પણ આનદમાં અને ઝડપથી કરતી જેથી કામ કરતાં કરતાં તે પોતાના ભગ્યાં તેમજ પોતાના ભગ્યાં જેટલી જ વહાલી ગાયોને વારંવાર જોવા જઈ શકતી.

સુંદરીમાં એક ખીલને પણ શ્રલ હતો. તેણે અંગ્રેજ એક-બે ચોપડી જેટલો ભજવાસ કર્યો હતો, તેથી તે અંગ્રેજ બહુ જ ચોટું સમજી શકતી. એની માનુષાપા તાનિલ હતી, અને એના શેઠ-શેઠાણી એ કાપાથી અપરિચિત હતા. એ કારણે શેઠ કે શેઠાણીને સુંદરીને ભયારે કંઈ પણ કહેવાનું હોય ત્યારે તેઓ એની સાથે અંગ્રેજમાં વાતચીત કરતાં. સુંદરી પણ કામ પૂરતું સમજી લેતી પરંતુ પ્રત્યેક વખતે શેઠ કે શેઠાણીની વાત સાંભળીને તે કહેતી “થેંક યુ” (આપનો આભાર માનું છું) ભયારે કામની બાબતમાં એને કંઈ કહેવામાં આવતું અથવા કોઈ વખતે શેઠ કે શેઠાણી તેના કામથી અસંતોષ પામીને ગુસ્સે થતાં, ત્યારે પણ તે “થેંક યુ” કહેતી અને હસતી. એથી ગુસ્સે થનારને ગુસ્સો પણ તરત જ ઉતરી જતો.

એક વખતે શેઠ અને શેઠાણીની સાથે મુંબ-

પ્રથમ એક નોકર આપ્યો તેની હિંમત લગભગ ચાલીશ વર્ષની હતી તેનું લગ્ન થઈ હતું પણ તેને એકેય સત્તા ન હતી તેથી તે સદા હિંમત રહેતો હતો તેણે ધણી દાકરો અને સાધુઓની સલાહ લીધી પણ તેના ધરને કલ્પોલ્લસ્ટ કરવા માટે પગ લીના પાડનારનું આમમન ન થયું એ નોકરનું નામ હતું સીધારામ

સીધારામ પણ પોતાના કામમાં હોશિયાર હતો અને તે પણ અગ્રેજી થોડું થોડું લમજતો હતો. જ્યારે તેનું કામ પૂર થઈ જતું ત્યારે તે પોતાની ઝોરડીમાં જઈને એકલો બેસતો કેાંઈ કેાંઈ વખતે તે પોતાની માનુષાખાખા કે હિંદીમાં કેાંઈ પુસ્તક કે પત્રિકા વાચતો પણ વચિતા વચિતા જ્યારે સુદરીના નાના મચ્ચાઓના રમવાને અવાજ તેના કાન પર પડતો ત્યારે તેનું હૃદય વ્યાકુળ થઈ જતું તે વચિવાનું બંધ કરતો તેની આખમા આંસુ આવી જતાં અને તે પ્રભુને કહેતો, હે પ્રભુ, મે એવું કશું પાપ કર્યું છે કે મને તે એકેય માળક આપ્યું નહીં ? જ્યારે આ બિચારી સુદરીને બે ટક ખાવાનુંયે પૂરતું મળતું નથી એને તે પાચ પાચ માળકો આપ્યાં છે વાહ, ભગવાન, તારો ઇન્સાફ !' સીધારામ તો માળકથેલો હતો તેથી કેાંઈ કેાંઈ વાર તે શફ્ટરમાં જતો ત્યારે સુદરીના માળકા માટે કંઈને કંઈ રમકડું અથવા મિઠાઇ અથક લઈ આવતો બન્ધાઓ પણ તેને ખુબ આદરતાં હતાં અને તેને ખૂબ વડાલ કરતાં અને તેને બોલેને 'મામા'—'મામા' કહેતાં

એક રાતે સુદરીને સોથી નાનો માળક આપિ તો લખત માંદો પડ્યો અને જોર જોરથી રડવા લાગ્યો સીધારામે બચ્ચાના રમવાને અવાજ સાંભળ્યો અને તેનાથી રહેવાઈું નહીં તરત જ તે સુદરીની ઝોરડી તરફ ગયો, બારણું ઠેકથુ અને પૂછ્યું, 'બચ્ચાને શું થઈ છે ?' સુદરીએ જવાબ આપ્યો, 'એના પેટમાં દુખે છે'

'તો હું દાકરને બોલાવી લાવું ?' સીધારામે ફરીથી પૂછ્યું

સુદરીએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો, 'દાકરનું ધર તો ખરીથી આવેક માઇલ દૂર છે તમે અધારમાં એકલા જ મલના રહેતે શી રીતે જશે ? ભગવાન મારા દીકરાને સાન્ને કરી દેશે'

પણ સીધારામનું મન માન્યું નહીં પરંતુ એ શું કરી શકે એમ છે ? સાચાર બનિને તે પોતાની ઝોરડીએ પાછો ફર્યો, પણ તેણે બારણ ખુલ્લું જ રાખ્યું એથી જો જરૂર પડે તો તરત જ તે સુદરીની ઝોરડીએ પહોંચી શકે એવી રીતે તે આખી રાત જગતો પડી રહ્યો

સવાર પડી પોતાને કામે બંધાયે ગયો દરોજના કામ મુજબ તેણે બધું કામ કર્યું અને પછી દસ વાગે પોતાની ઝોરડીએ જરા આરામ લેવા માટે પાછો ગયો જતા જતા રસ્તામાં બચ્ચાની ખબર પૂછતો ગયો

તે ઝોરડીમાં આરામ કરતો હતો ત્યારે બચ્ચાના બીજા નોકરે રાતે સીધારામને સુદરીની ઝોરડી બધી જતો ફક્ત જોયો જ હતો, તેણે શેઠાણીને બોલેને કહ્યું, 'શેઠાણીજી, મને તો કંઈ ગળક ગોટાળો લાગે છે' શેઠાણી હતાં બોળા સ્વભાવના તેણે નોકરની વાત તરત જ માની લીધી તેણે કુકમ કર્યો કે બપોરથી જ સુદરીને બચ્ચામાં આવવાની અને કામ કરવાની બધી છે શેઠાણીનો કુકમ સાંભળીને સુદરીએ પોતાની ટેવ મુજબ 'થેક ધું' કહ્યું અને હસતી હસતી તે પોતાની ઝોરડીએ પાછી ફરી

જ્યારે સીધારામે આ બધી વાત સાંભળી ત્યારે તેને ઘણું દુઃખ થઈ પહેલા તો તેને એમ લાગ્યું કે તે પણ પોતાની નોકરી છોડી દે તો સાડુ કારણ કે સુદરીને જ અન્નાય થશે હતા તે જોનાથી સહન થતો ન હતો પણ તે પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે ગૂંચગૂંચ કામ કરવા લાગ્યો કેાંઈની સાથે વધારે વાતાવૃત્ત કરી નહીં. એવે તેણે કામ આણ રાખવાનું નહીં કર્યું

જાજ પડી સીધારામ કામ પરથી પરવારી

પોતાની જોરડીએ આવ્યો. ત્યાં તે બેઠો બેઠો અમિ
 સારવા લાગ્યો અને પ્રભુના દરબારમાં પોતાની
 અરજી કરી રહ્યો હતો : “હે ભલા ભગવાન, મને
 તે એક બચ્ચુંયે ન આપ્યું”, પણ ભીળના બચ્ચું-
 એને મેં વઢાલ ક્યું” એ માટે તે બચ્ચુંગિની
 મા પર કોપ વરસાવ્યો. આ તારો શો અન્યાય !
 તને જે આવી લીલા કરવામાં આવી મળ પડતી
 હોય તો તારી જેવી લીલા ફક્ત સ્વર્ગમાં જ કરતો
 રહે, આ ધરતી પર કરવાનું ઊંડી દે.” એને એટલું
 દુઃખ થયું કે એ ભગવા વિના રાતે સુઈ ગયો.

રાતે એક વાર સીધારામ જાંચો અને પોતાના
 મનને યાંત કરવા માટે તે જંગલમાં એકલો જઈને
 બેઠો. ગાંધ વાર ગંભીર યુક્તિષ્ટચર્ચા આડો વરફ
 નેતો અને કોઈ વખતે આકાશના તારા તરફ. સવાર
 થવા આવી, ધીમે ધીમે મધુર પવન વાવા લાગ્યો.
 આંખી ટામ થોડી થોડી ઢાલવા લાગી. સીધારામને
 એમ લાગ્યું કે આડ કંઈ વાત કરે છે. એટલે તે
 આડનો ‘સ-સ’ અવાજ સંભળવા લાગ્યો. તેને
 એમ લાગ્યું કે સુંદરીને જે અન્યાય થયો હતો
 એની ફરિયાદ આડ પણ પ્રભુને કરી રહ્યા છે :
 “શું ? એવો છે તારો ન્યાય ! તને તો લોકો દવાળુ
 કહે છે. શું ? એવી છે તારી વધા !”

“ત્યાં તો “કુદરતની ધડિયાળ” કૂદાએ

ખાંધ પોખરી : “કૂદરે...કૂદ” સીધારામ જાંચો અને
 પોતાની જોરડીએ જઈ તૈયાર થઈને બંચલે કામ
 કરવા ગયો. તે હજી શેઠનો કામ કરવાનો જોરડો
 સાફ-સફ કરી રહ્યો હતો ત્યારે તેના કાન પર એક
 ગીતના થોડા શબ્દો અથડાયા. કોઈ જંગલમાંથી
 પસાર થઈ રહ્યું હતું અને મોટે અવાજે ગાઈ
 રહ્યું હતું :

“અન્યાય ઇસરાઈ ટે ઉસકા,

સુએ વહ યુદ ઇશક સિખાતા ટે,

મગર જળ મેં ઇચક કરતા હું.

તો સુલી પર ચઢાતા ટે.”

(પ્રભુની લીલા અન્યાય છે, તે મને પોતે જ
 ખીળને પ્રેમ કરવાનું શીખવે છે. પણ જ્યારે હું
 પ્રેમ કરું છું ત્યારે તે મને ઘણી પર ચડાવે છે.)

સીધારામે એ શબ્દો સંભળ્યા. તેણે પોતાના
 મનમાં કહ્યું : “વાત તો સાચી છે. પણ ભલા એમ
 કેમ થયું હતું કે પૈસાવાળાઓ ન્યારે કોઈ ખીળ
 સાથે અનીતિય પ્રેમ પણ કરે છે ત્યારે કોઈ એને
 કંઈ કહેતું નથી; અને અમે ગરીબ લોકો સાચી
 લામણી ધરાવીએ તોયે લોકો નિંદા કરી અંગણા
 ચીંધે છે. અને પ્રભુ પણ અનોખાનો બેસી રહે
 છે ! શું ચરીનાઈ પણ એક થયો છે !”

પૃષ્ઠ ૬૦ થી ચાલુ]

નથી. પચાસ પંચ તો ગિચાર છે.

દસ વર્ષ

પહેલી એને દિવસે ગુજરાત રાજ્યની સ્થાપના થયે ૧૦ વર્ષ પૂરા થયાં આ ૧૦ વર્ષમાં રાજ્યે પ્રગતિ નથી કરી એવું નથી. ખાતર અને તેલ સિક્કાઈતરી બાબતમાં ગુજરાત રાજ્યે ઘરલુકાણ ભરી છે અને પેટ્રો-કેમિકલ સંકેતની સ્થાપના એ આગેદૂરને જતરી રાખશે. લઘુ ઉદ્યોગો, વીજળી અને શિક્ષાઈ શેત્રે પશુ રાજ્યે પ્રગતિ કરી છે. સ્થિતતાની દૃષ્ટિએ જઈએ તો ગુજરાતમાં પશુ વાતાવરણ સ્વચ્છ રહ્યું છે અને ઔદ્યોગિક શક્તિ ઠીક ઠીક જળવાઈ રહી છે. આજુબની ડે. કુરિયનની દૂધ યોજના આખા દેશનું જોરવ છે. કચ્છના પછાત વિસ્તારને રક્ષામયી રેલવે દારા જોડાણ આપી એક મોટી ભિલુપ દૂર કરી છે વારાપુર ત્ર અણુ વીજળી

ધામધી ગુજરાતને પુરવગે મળવા લાગ્યો છે. ઉત્તર ગુજરાતમાં પશુ એક વીજળી અથક સ્થપાઈ રહ્યું છે. ગિરના જંગલને અભયારણ તરીકે વિકસાવવાની યોજના આકાર લઇ રહી છે. ગિરનું જંગલ તો રાષ્ટ્રીય ઉદ્યાન બની શકે તેટલું સમૃદ્ધ છે, અને નૈસર્ગિક ચોગ્યતા ધરાવે છે. કંડલાનું મહાનંદર આણત-નિકાસને વેગ આપવા નૈયાર બંધુ છે. અજ સ્વાવધાન શેત્રે ગુજરાત પાછળ રહી ગયું છે તે ખુએ એવી બાબત છે. આ બાબતમાં ગુજરાત જતવાનું રાજ્ય બને તેવો પુરુષાર્થ કરવો રહી. તેવી બીજી ભિલુપ પીવાના પાણીની ખેંચ ઠી છે. ઉનાળા આણત ગુજરાતના સેંકડો ગામમાં બને શહેરોને આ તકનીક મુંજવે છે આ બે શેત્રે નોપપાત્ર કામ-ખી કરવાની બાકી રહે છે—ગુજરાત સરકાર ૧૯૭૨-ની ચૂટણી મુધી ટકી રહે તો પછી ઘરાત આવે તેવું અત્યારે તો લાગતું નથી.

જીવનનો આનંદ

જીવનનો ખરો આનંદ તો એમાં છે કે જ્યારે આપણે કાંઈને એ આનંદમાં ભાગીદાર બનાવી શકીએ. ભાગીદારીની આ પરપરા જ કદાચ વિશ્વને ટકાવી રહી છે.

ઇજાપ્તનું પુરાણું વૈદકશાસ્ત્ર

એક ઐતિહાસિક સંકલન :

ડૉ. મહેન્દ્ર એમ. જોષી

એમ દુનિયાના વિવિધ દેશોને તેમની આગવી સંસ્કૃતિ, કલા, રીતરીવાજો હોય છે તેવી જ રીતે તબીબી વિદ્યા પણ દરેક રાષ્ટ્રની આગવી છે. પુરાણી વિદ્યાઓમાં ખાસ કરીને આ આરોગ્ય શાસ્ત્રમાં પ્રશ્નને સમ્યક્નું રાખી તેની રચના કરાઈ છે. ઇજાપ્તમાં પણ આ પુરાણું સંસ્કારો પડેલા છે. ઇજાપ્તમાં 'શિય' નામના ધર્મરે આ શાસ્ત્રનું સર્જન કર્યું છે તેમ માનવામાં આવે છે એટલું જ નહિ પણ બક્તિ (Enema)નો શોધક પણ આ 'શિય' મનાય છે 'હ્યુડાઉટ્સ' નામના એક ઇતિહાસવિદના મત મુજબ ઇજાપ્તીયનોના મતે રોગનું મુખ્ય કારણ આંતરડાના આંત બાજમાં મળ ભરાઈ જવે તે છે, અને તેથી રોગોની સારવારમાં તેઓ આપણા આધુર્યવેદના પચકર્મના જે કર્મો, વમન તથા વીર્યન મુખ્યત્વે અજાણે છે. અને નિષ્ક્રિય રીતે લોકો મહિનામાં ત્રણ દિવસ વમન તથા વિર્યન કરે છે. ઇજાપ્તની પુરાણી પ્રથા કે જેમાં શ્રુત માનવીના શરીરમાં અમુક સલાહાઓ ભરી સાચવી રાખવામાં આવે છે તેને 'મખી' કહેવામાં આવે છે. આ પ્રથાથી માનવ શરીરની વિવિધ રચનાના પાસાંઓ તેમની જાણમાં વિશેષ હોવા છતાં શરીર રચના (Anatomy)ને તે સોકો તેમના ઔષધ શાસ્ત્રમાં બહુ મહત્ત્વ આપતા જણાતા નથી. તેમના મત મુજબ આ શાસ્ત્રની શરીર ક્રિયા (Physiology) અંગે તેઓ માને છે કે હૃદય મુખ્ય અવયવ છે અને તેમાંથી વિવિધ નાડીઓ દ્વારા શરીરના અન્ય અવયવો જોડાયેલા છે અને આ અવયવો સમૂહગત રીતે શરીરમાં તમામ પ્રક્રિયાઓ કરતા હોય છે. બેપીસોનીયન અને હિન્દુ શાસ્ત્રની શરીર ક્રિયાથી તેઓ મૂળભૂત રીતે સિદ્ધાંતની દૃષ્ટિએ જુદા પડે છે અને તેઓ દરદીની નાડી (Pulse)ને અતી મહત્ત્વ આપે છે. લગભગ ૧૫૦૦ વર્ષો પૂર્વે 'એબ્રસ' પેપી રસ'માં તેમના જાણવા મુજબ તેઓ કહે છે કે નાડી

ને ગ્પર્ષ કરતા તમે હૃદયની ગતી જાણો છો જે હૃદય શરીરના હાય પગની રીરા ધમતીઓથી બદ છે અને શરીરમાં આ પ્રકારની ઉતાલીસ નાડીઓ રહેલી છે જેનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે અને આ નાડીઓમાં જલ, વાયુ, લોહી અને શરીરના મળ (Excreta) આખાંયે શરીરમાં પ્રવર્તીત હોય છે. આ શરીરનો મળ શારીરિક સમ અવસ્થામાં નાડીઓ દ્વારા ગુદાના ભાગ તરફ લઇ જવામાં આવે છે. પરંતુ જે શરીરમાં કોષ પણ રોગનો પ્રાદુર્ભાવ યાવ તેા અને તેમણે ખાસ કરીને મળની કમજબાત અવસ્થામાં આ પ્રવૃત્તિ ઉર્ધ્વે માલવા લાગે છે અને મળથી હૃદય તરફ જતી નાડીઓની અવસ્થામાં વિષમ જનીને પ્રાકૃત કાર્ષીમા સ્કાવટ આવી જાય છે અને તેને લઈને દુખાવો તથા નાડીની ગતી ધીમી થવા લાગે છે. તેઓએમ પણ માને છે કે શરીરની અંતર્ગત રહેલ દરેક અવયવ પોતે જ એક જીવંત પદાર્થ છે જે શરીરની અંદર આમતેમ હિલચાલ કરતું રહે છે તેમણે જલ અવયવોમાં સૈથી વધુ કાર્ષીલ અવયવ ગર્ભાશય છે, કે જે પોતાના અવિરત કાર્ષી રોગપ્રસ્ત અને છે. 'હિરદીરીયા' નામના માનસિક રોગનું કારણ લગભગ સ્વતરમી સદી સુધી હાર્વે નામના વૈજ્ઞાનિકે આ જ માન્યું હતું અને તેનું પ્રતિપાદન પણ કરેલ હતું આ ઉપરાંત આંતરડામાં રહેલા કૃમિઓ પણ રોગનું કારણભૂત મનાતા હતા અને આ કૃમિઓ આંતરડામાં સ્થિત હતા. અને ત્યાં રહી રોગ ઉત્પન્ન કરતા હતા દરદીની શારીરિક તપાસણી પણ ખાસ પ્રકારની હતી અને વિચિત્ર પણ લાગે તેવી હતી. ઇજાપ્ત પેપીરસમાં રોગના મુખ્ય લક્ષણોને વિવાદાસ્પદ જનાવતા દા. ત. તે કહેતા કે 'જ્યારે તમે આંતરડામાં બાધ કરે છેતેવા બાધાદાયક તરવને તપાસતા હો અને તે એક પાતળી નળીમાં રહેલ તેલની માફક તમારી આંજણોની નીચે સ્પર્શજન્ય થાય છે.

અગર તે અદૃશ્ય અને તેો તુરત જ નીહાન કરો કે તે પાનજા પ્રવાહીની જેમ ચોદામાંથી આવે છે અને તે નીહાન પરથી સારવર થર કરવામાં આવતી હતી.

એડવીન સ્મીથ પેપીરકમાં ઓપરિના હાડકામાં થતા ફેકચરનું વર્ણન કરતાં જણાવે છે કે આ હાથ મૂકતાં કંઈક એવી ભતની હવચલ અને ધબકતી પ્રક્રિયા સ્પર્શી થકાય છે કે જે નાના ભાગના માથા પર હાથ મૂકવાથી સંભળાતી અને સ્પર્શી થકાતી ધકકન જેવું હાથે છે. આ ઉપરાંત અસ્થિભંગ તથા શરીરમાં થતા અર્બુદ (Tumour)ની વિવિધ આકાશણી પણ વર્ણવવામાં આવી છે. નાડી પરીક્ષણની મહત્તા ખૂબ જ ગાવામાં આવી છે કારણ કે નાડીઓમાં રોમીટ તત્ત્વો ભરાઈ જતાં ચેતા અવરોધ એ જ રોગનું કારણ છે તેમ તેઓ માનતા હતા. ડા.ત. મૂર્છાવશ અવસ્થાનું વર્ણન તેમના મત મુજબ હૃદય અવાચક બની જાય છે, હૃદયની નાડીઓ બધોર થઈ જાય છે અને અંત્રુલીઓ વડે તે નાડીઓનું સ્પર્શન અટકાવ બની જાય છે.

શરીરનું હલન ચલન અને લાગણીઓ Sensation ની આકાશણી આ વેદકની વિશિષ્ટ વિવિધતા બધું છે. આ તપાસણીને યાનતંત્ર આકાશણી કહેવી અર્થાત્ છે કારણ કે એ વખતે ઇજાતના શોકો યાનતંત્ર (Nervous System) ના એક વિભાગ ઇજાતવતી યાનતંત્ર (Cental Nervous system) વિશે સંપૂર્ણ અધ્યાન હતા. શારીરિક ઇજાઓના રોગોમાં તપાસણી વખતે થતી પ્રક્રિયાતરી ખૂબ જ આજ્ઞાલક હતી. ડા. ત. ડેકના કરોડરતંત્ર (Cervical Vertebra) ના મજ્જાના ફેકચરમાં ઇડીને તેની છાતી તરફ જોવાનું, તેનું માથું હલાવવું, પગને ખેંચીને બંને પગ એકા કરવા અથવા છૂટા પાડવા વિ. તપાસણી ઉપરાંત તેઓ માનતા હતા કે આ ભતની ઇજાવાળા મનુષ્યના એક હાથ અને પગ એકાન અવસ્થામાં હોય છે. આ પરથી તેઓના રોગ લક્ષણ વિષેના યાનતંત્ર અહિંની મજા છે એ કે તેને આપણે આધુનિક યાનતંત્રની આશ-

સણી સાથે જોવાની ન જ શકીએ.

તાવની માત્રા માપવા માટે હાથવડે માપા પર જોવામાં આવતું કારણ કે તાવમાપક વંત્ર (Thermometer) ત્યારે અસ્થિભંગ ન હોય. ઇજાઓના ઘાતથી આવતી દુર્ગંધ વિષે પણ તેઓ સમજ હતા જે કે મનુષ્યના પેશાબની કોષપણ ભતની આકાશણી વિષે તેઓ જાણ હતા. જ્યારે વેપીલીનીઓના શોકો તે પેશાબના અવધવાની તપાસ પણ વંત્ર દ્વારા (uroscopy) કરતા હતા.

ઈજાતના જૂના વૈદો માટે નિહાન અર્થે હાથ એજ મુખ્ય સાધન હોય તેઓ રોગનું નિહાન હકીકતમક રીતે જ કરતા અને જે મુખ્ય લક્ષણ હોય તેને જ રોગનું નામાભિધાન આપતા. ડા. ત. પેશાબ વારે લોહી જવું એ હકીકતમક નિહાન ગણી થકાય. જ્યારે કારણતમક નિહાનમાં તેઓએ 'પુસ્કિ' રોગનું નિહાન કરેલ છે કારણ તેના ઘણાજ કારણો તેમના જોવામાં આવ્યા હશે તેમ આની થકાય.

આ ઉપરાંત 'સોડીને બગાડ' એ પણ એક નિહાન છે જે આધુનિકરણ મુજબ રસીની ઉત્પતિ (Septicemia) માની થકાય.

શુદ્ધના રોગોની ખાસ કાળજી લેવાતી હતી અને તેના વિષયમાં નિષ્ણાતો પણ થતા જેમને "ગ્રાડ રક્ષક" (Guardian of Anus) કહેવામાં આવતા. અને ઇજાતના સુમસિદ્ધ વૈદોએ લખેલા વિવિધ પુસ્તકોમાં પણ 'શુદ્ધ રોગના ઉપાયો' વિષે વિશદ વાચન મજા છે. કારણ કે ઇજાતના ડેશી વેદકોના ધનવન્તરી 'શોધ' પણ 'એનીમા'ને શોધક હતા. આ ઉપરાંત એરંડીવાના તેલની તેમની શોધ તથા જીંડાખમાં તેનો ઉપયોગ અને આંતરડાને ઉંડો ભાગ (Rectum) તેજ સર્વ રસ મહણુ કરે છે તે તેમની માનતા. આ મધુ' પુસ્તકર કરે છે કે શુદ્ધ અવવવને તેઓ કેટલું ઘટ્ટવ આપતા હતા. તેઓ એનીમા માટે દૂધ તથા ખીયર નામના દારૂને ઉપયોગ કરતા હતા તેજ રીતે જીવધી પણ એનીમા દારૂ આપવામાં આવતા હતા.

આ બધું હોવા છતાં આ વેદકમાં ઇડીની

પરાકાષ્ટા અને દર્દના પરીણામ વિષે તેઓ સાવ નિષ્ક્રીય હોવાથી તેઓ બહુ શોધખોળશુકત માનસ-વાળા ન હતા. તેનાથી વિરુદ્ધમાં બેબીલોનિયન અને હિન્દુવેદકર્મા રોગના પરીણામને મધ્યબિંદુ રાખી સારવાર કરવામાં આવતી હતી. નિદાન કર્યા પછી વેદ એમ કહેતો કે 'આ બીમારી છે તેની હું' સારવાર કરીશ' અથવા 'આ બીમારી છે તેનાથી હું' સારવારની શરૂઆત કરીશ' અથવા 'આ બીમારીએ

પ્રકારની છે કે જે સાધ્ય નથી' પણ તે પછી રોગના પરીણામ સમ્બંધ ઉદ્દેશ્ય જરા પણ ન મળતો. એ સત્ય છે કે આધુનિક વિજ્ઞાનના પ્રણેતા ગણાતા હીપોક્રેટના લખાણમાં પણ આ લગતું જ વાચ્યન મળે છે પણ યુવકવંતની તપાસણી અને રોગના પરીણામ પ્રત્યેની ઉદારીનતા આ બે તરવો ઈચ્છમના વેદકર્મા નથી મળતા જે પુરવાર કરે છે કે હીપોક્રેટીક વિચાર સરણી મુળમાંથી જ આ વેદકર્મા વિરુદ્ધ છે.

એક શિશુને કહ્યું છે : 'કાંઈ પણ દેહની પ્રજા કર્યા પુસ્તકો વાચે છે તે મને કહે, અને તેમના ચારિત્ર્યના લક્ષણો કર્યા કર્યા છે તે હું તારવી આપીશ.'

મહારાષ્ટ્રની પ્રજાનો ઉછેર જે થોડાક ઉમદા આધ્યાત્મિક મંથો ઉપર થયો છે તેમાં 'દાસબોધ'નું સ્થાન મહત્ત્વનું છે.

સમર્થ શ્વામી રામદાસે આ મંથ ઇ. સ. ૧૬૬૦ ની આસપાસમાં રચ્યો હતો. ગુરુ-શિષ્યના સંવાદ દ્વારા શ્રી સમર્થ અનેક આધ્યાત્મિક પ્રશ્નોની ગંડી વિચારણા કરી છે. આશરે ત્રણસો વર્ષ પછી આ મંથમાં મહાધ્યાનિષ ભેષી તાજબી અનુભવી શકાય છે.

(

જેની દોષત જાણ તેનું ધણું જાણ, જેનો દોષત જાણ તેને તેથી થે વધારે ખોટ જાણ, પણ જેની હિંમત જાણ તેનું સધણું જાણ.

પ્રભુ તારા પ્રેમની વહેતી અમૃતધારા શું અટકાવી દઈશ ના, એ ધારાથી જન્મતનું વિદ્યાળ પાત્ર ગણા સુધી ઇલોહલ ભરી દેજે.

જીવનનું રહસ્ય

કમળને પૂછ્યું : "તારા જીવનનું રહસ્ય શું ?" કીચકમાં જન્મવા છતાં સ્વચ્છ ઈશ્વરથી હસી રહેલા કમળે કહ્યું : 'નિર્લેપતા !'

અરબસ્તાનના શાહનો શાહબંદો નિગાર છે. ઘણી ઘણી દવાઓ કરી પણ તે કામવાખ ન નીવડી. ઘણા ઘણા દોરા ને તાવીજ બંધા: આરામ ન થયો. અરબસ્તાનનો ભાવી રાજબાદી વારસ અને એકનું એક ફરજી પળે પળે જોતાનો એ ભણી જવું જોઈ શકતી વેદનોનો કોઈ પાર નથી. નેહા ને હામોએ શાહને બહાવી દીધું કે શાહબંદાના બચવાને કીપાય કોઈ હવે તેઓની પાસે નથી ને અમુક દિવસો પછી તેની હસ્તી વ્ય બચવી પર નહિ હોય

સંતાનની મુશ્કેલી સમાચારની પીણી સાચી પરખ તો તેના આ-બાજોને જ હોય. શાકે પોકાર પાડી ચોતરફ કહેવડાવ્યું કે કોઈ મારા શાહબંદાને બચાવે તેને અરબસ્તાનનું રાજ આપી દીધું.

ત્યાં કોઈકે શાહને કહ્યું કે 'સાબજી છે કે હિંદુસ્તાનમાં એવા ઓલિયા યુરુપો વસે છે કે જે સુદાં પશુ ચોરા કરી શકે માટે આપ આ આડુ શહે-નયાહ અકબર પાસે માલુમ મોકલી તે ઓલિયાને અહીં લાવવા કહેક કરે.'

શાકે કહ્યુંને પણ વિલંબ ન કરતા રાજ-કુટુંબના જ ખાત્ર મણુમને ઝડપી જિંટ પર બધી નિગતનો પન હપી સાથે આપી ઢિંરે સવાના કર્યાં.

શાહી ફૂત થોડા દિવસે દિલ્હી આબે. આખરતાનથી શાહને પર શહેનશાહ અકબરને રખૂ કર્યાં ને મોદેથી પણ બધી વાત કહી કે શાહબંદાને શાલ્કે કરે તેવા ઓલિયાઓ દિલ્હીમાં વસે છે તેને તકાલ અરબસ્તાન મોકલેા નહિતર શાહબંદાની પછવાડે શાહ પખૂ પ્રાણ છોડશે.

અકબરે દરબારમાં અલ્લહ ફીજને શાહના પરનો વાત કરી પૂછ્યું: 'બસ શાહ ધણે છે તેવું મનો શકે ! હિંદુસ્તાનમાં સુદાં સજીવન કરે તેવા

ઓલિયા વસે છે ?'

'હા, હા, હા.'

'કાણુ છે. મને એની ખબર કેમ નહિ ?'

'આલમપનાહ, એક તો સુરદાસજી જેઓ સર્વે વૃંદાવનમાં રહે છે અને ખીજા છે સંત તુલસી-દાસ જેઓ અયોધ્યા વસે છે. ને ત્રીજા છે કુખીરજી જેઓ કાશી રહે છે. આ ત્રણેય હરિના પંદાં છે. શાહબંદાને આ ત્રણમાંથી એક મમે તે બચાવી શકે પણ એ એમના પર શાહી કુકમ ન ચલાવાય. ને ચલાવાય તો એ બંધ પણ નહિ ને બંધ તો તેથી શાહબંદાને આરામ પણ ન થાય.

'ત્યારે ? તાલુબ બધી અકબરે પૂછ્યું.'

'એમના ચરણે તો આજીજી પેશ કરવી જોઈએ કે એક દીન દુરખિયાને મુશ્કેલી મુખમાંથી બચાવવા કૃપા કરે ને અરબસ્તાન પધારા.'

અકબરે આ કામ અમુલ્કાઈ જીને જ સોંપ્યું ને ત્રણમથી મમે તે એક ઓલિયાને અરબસ્તાન મોકલવા તેમનો પાસે તે ત્યાં હોય ત્યાં જવા અકબરે કહ્યું

અમુલ્કાઈ દિલ્હીમાં માંડી એણા જ કથા જ શાહી કાંઈકાં વિના પ્રથમ વૃંદાવન સુરદાસજી પાસે ગયા ને બધી વાત કરી. અરબસ્તાન જવા આજીજી કરી.

જવાનમાં સુરદાસજીએ કહ્યું. ખીજાના કલાણુ ખારે જવું એ ધર્મ કાર્ય છે. પણ આ જીવન સમાપ્ત થતાં સુધી વૃંદાવન મુખી ખીજે કર્યાં ન જવા ને' સહેલ્ય કર્યાં છે એટલે નહિ જઈ શકું.'

પત્યું. અહીંથી અમુલ્કાઈ અયોધ્યા સંત તુલસીદાસજી પાસે ગયા ને તેમના ચરણે બધી વાત રખૂ કરી અરબસ્તાન જવા આજીજી કરી.

પ્રત્યુત્તરમાં એમણે પણ કહ્યું કે, ‘મૃત્યુ પર્થ ત આયોધ્યા મુકી બીજી કથા ન જવા મેં પ્રતિના કરી છે એટલે હું ત્યાં નહીં જઈ શકું.’

અણુવર્ફ છ ત્યાંથી કાચી કબીરજી પાસે આવ્યા ને બધી વાત પેશ કરી અરબસ્તાન જવા આજ્ઞા કરી

કબીરજી જવા તોયાર થયા. ને અણુવર્ફજી સાથે દિલ્હી આવી ત્યાંથી એ જ પગે નીકળી અરબસ્તાન આવ્યા.

શાહબંદાને અંતકાળી લગભગ સમીપ હતો ત્યારે કબીરજી ત્યાં ગયા ને શાહબંદા બાબી બોલ્યા વિના પણ શાહને કહ્યું ‘અરે શાહ શાહબંદાની દરદ મટાડવાની ઔપધી જતી તોયાર કરો એટલે હરણ્યા તેને આરામ’

‘હે આરામ થયે !’ શાહે પૂછ્યું

‘અરે એક પલકમાં જ’

‘તો આપ કહે તે ઔપધી તોયાર કરાવું.’

‘જુઓ સૌ દઈને ઠાડે તેવી મઠાન ઔપધી છે તે અનદાન અને ખૂદાની બંદગી. અત્યારે જ દેશભરમાં તમામ ભૂખ્યાંઓને અનદાન આપવા લાગી જાયો ને ખૂદાની બંદગી પણ સાચોસાચ કરવા લાગો. શાહબંદાને થોડી જ સહોઆ અરામ થશે’

શાહે એ જ પગે અરબસ્તાન જરમા ગામે ગામ અને નગરે નગર ભૂખ્યાંઓને-દુખ્યાંઓને અનદાન આપવા માટે હુકમો કરી દીધા ને અનદાન આપાડું

ચાલુ થઈ ગયું બંદગીઓ ચાલુ થઈ ગઈ કે વળતી જ પગે શાહબંદાની તબિયત કમે કમે સુધરતી ગઈ, શાહી વેદો ને હકીમો પણ કશાવ ઉપચાર વિના શાહબંદાની સુધરતી જતી આ તબિયત જોઈ તાબુબ બન્યા

બીજા દિવસે શાહબંદાને સાલ આગમ થઈ ગયો ને રોગના ને બિમારીના ચિન્હો નાણુદ થયા કે શાહે કબીરને કહ્યું. ‘કબીરજી મારા શાહબંદાને આરામ કરવા ખલ, છવાડવા ખલ આ આપુ અરબસ્તાનનું રાજ આપને અરજી ધર છું’

‘હે શાહ, અમારે વળી રાજ થા ને ગૌલવ શા. રાજ અને મળી ગયું જાણો ને તે હું તમને પાકું સોપું છું. ને આ રાજના વરીમો કુખિ યાઓ, રોગીઓ, લગભગેલાઓ, અપગો, સત મહા ત્યાઓ, ફકીરો દરવેશોની દુવા મળે તે રીતે રાજ ચલાવજો અનદાન કરી બંધ થવા ના દેશો. બધા કલ્યાણની આવી અનદાનમા છે બંદગીમા છે આટલો મારો આદેશ પાળી ગજ ચલાવજો !

ને કબીર આવ્યા હતા તેમજ બીજા પર પાહા હિંદ ગયા

અનદાનની સંદર્ભા બધા જ કમોઈમા આદરથી પળાવેલ છે ને ગવાએન છે, સાચે જ ભૂખ્યાંઓને અનન મળ્યા પછી એ નૃપિતની દુવાનું જળ અગ્રોધ છે. આજ દાન કરવા યોગ્ય અનનના વેપાર મહાધા છે કદાચ દવા અને પાણીના વેપાર પણ બાવીમાં મહાધ.

કર્તવ્ય સાગ્યે જ કોમગ્ર હોય છે. એના પૈડાંઓમાં પ્રેમનું તેલ-સ્નેહ પુરાવ ત્યારે તે સરજતાથી વહે છે નહિ તો સતત ઘર્ષણ જ થવા કરે છે. પ્રેમ ન હોય તો આપાપ પોતાના બાળકો પ્રત્યેના, પતિ પોતાની પત્ની પ્રત્યેના અને પત્ની પોતાના પતિ પ્રત્યેના કર્તવ્યો તી ગતે બનવે ? પ્રેમ હોય તો જ કર્તવ્ય મધુર થઈ શકે અને પ્રેમ પણ મુક્ત હોય તો જ પ્રકાને. ક્ષમાને ગુણ પણ પ્રેમમાંયા જ પ્રવટે છે

—સ્વામી વિવેકાનંદ

(૧) વેવિશાળ

લેખક ઝવેરચંદ મેઘાણી
પ્રકાશક મૂર્તિ પ્રચરણ કાર્યાલય, અમદાવાદ.
પાના ૨૮૬ કી મત રા ૫૭

શ્રી મેઘાણીની સામાજિક નવલકથાઓમાં 'વેવિશાળ' સૌથી વધુ લોકપ્રિય નીવડી છે ત્રીજી આવૃત્તિનું આ પાંચમું પુનર્મુદ્રણ તેની શાનિતી છે સુશીલા અને બાબુ-અહીં ચમકી જતાં આ બે સ્ત્રી પાત્રો ગુજરાતી સાહિત્યમાં અમર મની મર્તા છે અને આ કથામાં પાત્રારૂપ બની રહે છે શહેર અને ગામડા વચ્ચેના વાતાવરણ પરથી આવી પાત્ર બનીને કથાને આગમ કથાને છે બાબુના મુખમાંથી સહજ રીતે નીકળી પ તા શહેર 'ગચ્છાડા જીવ' કથાનું આનુષંગિક બની રહે છે જે ઘેર પોતાનું સગપણ ધવાનું છે ત્યાં સુશીલા આવી અંતે છે ત્યારે શુદ્ધ સાહુની આકરી કરતા શુદ્ધ સંસારનું ચિત્રણ કરી શકતાની પરાકાષ્ટ બની રહે છે અને મરતી પત્નીને પતિ સ્વભાવે છે - 'આપણે પત્નીક વર્ષનો સંસાર આજે પૂરો થાય છે તમે મને કહી જાવો સહિ ભોલ્યાં નથી હું માત્ર માથું છું ઝેટણુ જ-આવતે ભવ તમારે જ પેઠા અવતાર મળે-નમેઠા અરઠિ તાણુ' ત્યાર બાદતીય સંકુલિતની બાબુ જાવના ઉદ્દેશ્યે પિત ધાય છે સુશીલાના મા અને બાપ બને હવાન છે જતાં મેટાલાપાના તેજા સૌ કાઈ જાય છે નુંદર, કડુણા બરપૂર સામાજિક કોથાને કારણે નવલ કથા ચિત્રાર્થક બની છે અને શ્રી મેઘાણીની કલમ આ કથામાં ગોઠ કલાને ખાલી છે

(૨) કોલ બસના હિંદુસ્તાનમાં
લેખક ડૉ. શુભવત ખી શાહ
બાલગોવિંદ પ્રકાશન, અમદાવાદ
પાનાં ૬૦ કિ મત રા ૨

એક નવી જ દષ્ટિથી અમેરિકાને જોવાનો

આ પ્રવાસ છે અને અમેરિકામાં રહીને બા તને જોવાનો પણ એ દષ્ટિકાળ રહેલો છે કાકા કાલેલકરે પુસ્તિકાને આવકાર આપતાં ચોગ્ય જ કહ્યું છે કે લેખકે વધુ વિસ્તાર અને વિશિષ્ટ ચિત્રનવાગી નાપત્રી લખવી જોઈતી હતી તે પણ અહીં ૬૦ પાનાનાં ઘણું ઘણું આપી દીધું છે કોલ બસે અમેરિકા શોધે ત્યારે તેને એમ ઠણુ કે તે હિંદુસ્તાન પદે ગયો છે। તેથી જ આણુ કુનુહલ પ્રેરક નામાભિધાન લેખકે કહ્યું છે શ્રી શુભવત શાહ પાસે એક દષ્ટિ છે અને તેથી અમેરિકામાં પગુ ભારતીય સમાજના તાણાવાણા તેષ સકયા છે અમેરિકા જતાં રાજ્યો માટે આ પુસ્તક ઉપયોગી છે જ પણ જેઓ નથી જઈ શકયા તેમને માટે તે સવિશેષ

(૩) બાબુના પ્રસંગો

ડૉ. બિપિન ઝવેરી
પ્રકાશક બાલગોવિંદ અમદાવાદ,
પાના ૮૪ કિ મત રા ૧૫૦

પૂ રવિલકર મહારાજને કહેલા કેટલાક પ્રસંગો ને ડૉ. ઝવેરીએ મધ્યસ્થ કરીને યુવાન પેઢી માટે અમૂલ્ય ખખનો ધરી દીધો છે પૂ મહારાજ પોતે જ એક વિશિષ્ટ પ્રતિભા છે અને તેમના ઇકાંતરમાં આધીણતા શોધે પ્રેરણા થી બની રહે છે પ્રસંગો દ્રશ્ય અને ભાષા પ્રાસાદિક રસગાળી સૌથી - આ જુલુ આકર્ષણ ઉપરાંત મેટા ટાઇપમાં સ્વચ્છ છપાઈથી પુસ્તિકા આકર્ષક બની છે

(૪) 'કસ્તુરબા વાણી અને વિચાર'

સપાદક શ્રી મણીખહેન પટેલ
નવજીવન પ્રકાશન મદિર અમદાવાદ,
પાનાં ૫૦ કિ મત રા ૧૪૦

કસ્તુરબાને સૌ કાઈ જગદબા તરીકે સ્વીકારે છે અને પૂને છે પૂ મણીખહેન પટેલે આ પુસ્તિકા દ્વારા કસ્તુરબાની અપ્રગટ છબી રચી છે બામાં

ટેલી આપસુદ્ધ હતી અને આપુણથી અલગ રહેતાં ત્યારે પરિસ્થિતિને કેમ સંભાળી લેતા અને લડતના પ્રસંગોમાં, સત્યાગ્રહોમાં કેવી સાહજકતાથી નેતામીરી લઈ શકતા અને પ્રવચનો આપી શકતા તે બધું શબ્દરથ થયું છે. ખાસ કરીને બહેનોમાં કરતુરબાએ જે નિર્ભયતા, નીડરતા અને ઝમ્મવવાનું બળ પૂર્વા તેની સુદર માહિતી મલિખબહેને ઉપલબ્ધ કરી છે. બાપુ વિશે થોડાં મધ્ય સંખ્યા છે ત્યારે કરતુરબા વિષેનું એકમાત્ર પુસ્તક દિલને આનંદ આપી જાય છે

(૫) મારી વાચન કથા

લેખક શ્રી દર્શક
બાલગોવિંદ પ્રભાચન, અમદાવાદ
પાના ૧૦૩ કિમત રૂ. ૨-૫૦

ગી મનુભાઈ પચોળાને કોણ નથી ઝોળા-ખટ્ટુ ? પછી જે કારણે તેમને ખ્યાતિ મળી તેનું મૂળ આ પુસ્તકમાં જણાવ્યું મળે છે. પુસ્તકો-સારા પુસ્તકો કઈ રીતે પુરુષને ધટે છે અને તેના જીવનમાં પરિવર્તન લાવે છે તે જણાવવા આ પુસ્તક વાચનુ જરૂરી છે. શ્રી દર્શકે અહીં નિખાલસ ભાવે આસ્પષ્ટતાત કે જે જે રહ્યું કહ્યું છે તે એટલું બધું મૂલ્યવાન છે કે જગતી પેઢીના દરેક ભાઈ-બહેન પાસે આ પુસ્તક હોવું અનિવાર્ય છે. 'ઝેર તો પીધા છે જાણી જાણી' ના લેખકનું આડંબર વિહોણું, પારદર્શક, પ્રેરણાદાયી ગદ્ય તો અહીં છે જ પછી જે (ભય રચાનોનો નિર્દેશ કુમળા માનસ માટે તેમણે કર્યો છે તેનું બીજા સ્વરૂપ અને પરિણામ આને સમાજમાં જોઈ શકાય છે દરેક શાળા, મહાશાળા, વાચનાલય અને શિક્ષક પાસે આ પુસ્તક અવશ્ય હોવું જોઈએ

(૬) ગાંધીજીનું પહેલું ચરિત્ર

લેખક જોસફ ડોકે અનુ બાલુભાઈ પારેખ
નવજીવન પ્રગલન, અમદાવાદ
પાના ૨૦૧ કિમત રૂ. ૪

ગાંધીજી વિષે અનેક લેખકોએ લખ્યું છે તેમણે પોતે જે આત્મકથા લખી છે તેમાં ધણું

બધું આવી જાય છે પરંતુ દક્ષિણ આફ્રિકાના શર-આતના જીવનનું ચરિત્ર રેવ. જેમ્સે અર્જિટ કહ્યું છે તે ૧૯૦૮ સુધીની ગંધી કથા આપણને કહી જાય છે. અહીં એવી વિગતો આવી છે જે અન્યત્ર જોવા મળતી નથી. ઇતિહાસની દ્રષ્ટિએ આ ચરિત્ર અચતુ મૂલ્ય અદકર છે. અને ગંધીજીના અભ્યાસી-ઓ માટે તો અમૂલ્ય છે

(૭) અભ્યાસ

અંક ૧૦૦ નવેમ્બર ૬૯
સપાટક : શ્રી પુરોહિતમ ગણેશ માવલંકર,
અમદાવાદ પાના ૩૦૪ કિમત રૂ. ૭-૫૦

શ્રી માવલંકરે 'અભ્યાસ'ના ૧૦૦ મા અંકને વિશિષ્ટ બનાવી એક વાદનાર સ્મૃતિરૂપે બકાર પાડ્યો છે. ગુજરાતના પ્રથમ કક્ષાના લગભગ તેવું વિદ્વાનો, અને તજજોના પદવિત્ત્વ ભરપૂર લેખો, જે 'બ્યાપને આવરી લે છે અને વિધવિધ વિષયોની રસહકાષ્ઠ પીરસે છે તેનાથી કોઈપણ વાચક તૃપ્ત થવા વિના રહેશે નહિ શ્રી કે. કા. ચાટ્ટી, ઉમાચકર જોશી, નમીનવાસ પારેખ, વિજયરાય વૈદ્ય, શુભાબદાસ ધોકર, પન્નાલાલ પટેલ, બોગીલાલ ગાંધી, પુ. જ. માવલંકર, યશોધર મહેતા, બોમીલાલ સહિસરા, પીતાંબર પટેલ, યશવંત શુક્લ, કૃષ્ણર પેટલીકર, વાડીલાન ડગવી, શ્રી રવિશંકર રાવળ, બસુભાઈ રાવળ, પરમાણુ કુવરજી, રશિક ઝવેરી, મધુસુદન પારેખ, -ત્રણતાં પાર ન આવે તેટલા પ્રથમ હરોળના સાક્ષરો એક પગતે બેગી મથા છે. કવિઓમાં શ્રી સુદરમ, પ્રજ્ઞારામ, હેમન્ટ દેસાઈ, ઉચનસ, હસિત બચ, જયનંત પાંડક, ધિનાકિન, ગીતા પરીખ કાવ્ય-પ્રસાદી પીરસે છે. વિવધવિધ દરેક કક્ષાના વાચકને કંઈ અને કંઈ નવીન આપી જાય છે, દરેક લેખનું ધોરણ એટલી ઉચ્ચ કક્ષાનું રહ્યું છે કે સ્વતંત્ર અન્ય તરીકે આ અંક ચિરંતન સ્વરૂપમાં રહી શકે છે આનો શુદ્ધ સાહિત્યક વિશ્લેષક આપવા બદલ શ્રી માવલંકરને ધન્યવાદ.

(૮) આરત શ્રી જસવંત ઠાકર
ગુપ્ત વિક્રેતા નૂર્મર અચરત્ન કાર્યાલય, અમદાવાદ

શ્રી જ્ઞાનવંત ઠાકરને નાટ્યકાર તરીકે તો સૌ જોખે ॥ તેમના નાટકો સુપ્રસિદ્ધ છે અને ગુજરાતી રંગમંચ સાથેનો તેમનો નાતો કાંઈથી અલખ્ય નથી. કવિ તરીકે તેમની પ્રતિભા ખીલ જ રીતે પ્રગટ થાય છે. તેમના સવેદનશીલ હૃદય માટે તો કવિતા 'સાધના સાધન છે—સોંઠવું—તપ માટે અપૂર્વ સારનું' તેમના જ શબ્દોમાં તેમની જોખ અવધી રીતે જોડી શકાયે:

“કાવ્ય એ મારા અતરારમાં મારે આંતર અનુભવને લય-છંદ આપનાર શક્તિ છે. વનવેણી, પુસ્ત્રી, પયાર, મિત્રોપભતિ વગેરે મારે માટે જોલવા લખવા, પુલકિત થના સમર્થ છે” ॥ વનવેણી અને પયારનું રમ મિત્રયુ સ્ત્રીનપ્રયુર કાવ્યરચના જન્માવી

શકે છે તેમજ નૃતન, અમરજ અને વિરમજલથી કુવકલભ્યાં તત્વોને આપિ સામે મદેલાવી શકે છે” ‘આરત’માં કવિના આ પ્રયોગોનો આલેખકાર જેઠ શ.૧૧ છે.

(૯) માટીમાથી સોનું

શ્રી જ્ઞાનવંત ઠાકર, મુખ્ય વિકેતા : ગૂર્જર પ્રવરન કાર્યાલય, અમદાવાદ, પાના પૃષ્ઠ ૨૧. ૨.૫૦

શ્રી જ્ઞાનવંત ઠાકરનું આ ત્રિઅંકી નાટક હેતુપ્રધાન અને પ્રચારલક્ષી છે. તખ્તા ઉપર ભજવી શકાય તેવી રીતે રાષ્ટ્ર છાત્રના અનિષ્ટો નાબૂદ કરી અંધશ્રદ્ધામયો લોકશાહીના વિકાસક્રમમાં ઉપકારક બને તે રીતે નાટ્ય વસ્તુનો અડી ઉપયોગ થયો છે ભાષા ગ્રવાહી અને સ વહાઈ સરલ છે. અઢી રૂપિયા કિંમત જરા વધુ પડતી લાગે છે.

પુદાબક્ષ લાયબ્રેરી

પટણાની “જોરીએન્સ પબ્લિક લાયબ્રેરી”નું વધુ જાણીતું નામ છે—પુદાબક્ષ પુસ્તકાલય । એમાં કારસી અરખી સાહિત્યનો અમૂલ્ય ખજાનો છે

તે જમને નામે જાણીતું છે તે પુદાબક્ષના પિતા ધર્મે વકીલ હતા, પણ સોખે કરીને હસ્ત-પ્રતોના સમઠકર્તા હતા. હપરામાં જન્મેલા પુદાબક્ષ પટણામાં વકીલ તરીકે સક્રમ વર્ષ નિઝામના મુખ્ય ન્યાયધીશ બન્યા હતા

વિખ્યાત હતિયાસકાર સર જીદુનાથ સરકારે મુન્શીબક્ષને વિશે લખ્યું છે “તેઓ ઉદ્યતા ને જાગતાં પુસ્તકાલયનું જ ચિત્તન કરતા તેમને સખનાં પણ તેના જ આવતા” પુદાબક્ષે પોતે તો લાયબ્રેરી સાથે પોતાનું નામ જોડવાનો વિચાર પણ નહોતો કર્યો, પણ લોકોએ તેમના નામને અમર કરી દીધું.

મૂલે ૪૦૦૦ હસ્તપ્રતોને ૨૫૦૦ પુસ્તકોથી શરૂ થયેલા આ ગ્રંથાલયમાં આજે ૫૦૦ પ્રતો ને પુસ્તકો ॥ ટાંગેર, ગાંધી, ને નહેરૂએ ભારતીય તથા સીખને અજનામતી આ ગ્રંથાલયમાંની કૃતિ-એની ભારોભાર પ્રથસા કરી છે. શમૂલ-અલમુસ્તાકનીએ લખેલું ‘પવિત્ર કુરાન જેને પાને સુંદર કૂલનાં ચિત્રો અંકાયેલ’ છે, તેમજ કુડેબના સુશીલિન “તારીખ-મ-ખાનદાન-ઇ-તિમુરિયા” વગેરે મ થો નેઈને લોકો આશ્ચર્યામાં જરકાત થઈ જાય છે. સિરાઝીએ લખેલા ‘હિવાનહાફિઝ’ના પાનાઓ પર તે શબ્દોના કુમારું અને જીવંતીરના હસ્તાવરમાં લખાયેલી ગાંધી પણ છે ।

શ્રી. મલ્લિકાજી કૃત
અમારાં પ્રકાશનો

ગાંધીગુરુ ...	૧-૨૫
ગીતાંજલિ એક અધ્યયન....	૧-૨૫
ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા ...	૦-૨૦
ગુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૧૫
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૧૫
મા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૧૫

श्रीवांताम भांड गाटे

नोर्थ बिहार शुगर मिलस, लिमिटेड

इन्डिया एग्रीकल्चर

इलहाबाद-१

दिनांक २२-१०-७२ आभ : NOBISUCE

मिस्टर स्वयं :

इन्डिया एग्रीकल्चर, पणगडा,

पो. ऑ. नारायणपुर

जि. संपारण (बिहार)

(आभ : KANORIA)

વૈષ્ણવજ્ઞા

૧૨૬]

જૂન - ૧૯૭૦

[અંક - ૩]

અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ	લખ	લ પક
૧૦૭	મારા આત્મ	મલિકજી
૧૦૮	પરિગ્રમણ	આચાર્ય
૧૦૯	મને નરનિક મરેતાને	
	શુ કહું	મલિકજી
૧૦૯	૫૧ની પરિવર્ત	ઈન્દુલાલ ઠાપી
૧૧૦	દય ને હાર હો રીતે થયા ?	કાકાભાઈન
૧૧૧	નિરપરા	દિલીપ ગાથી
૧૧૩	કિલ્લુ-કુરિવમ જોડતામાં	
	લતાના પ્રવા	ન મેલાલ દનાઈ
૧૧૭	૪૨ અપૂર્ણ વા ૨૫	મણક માલે
૧૨૧	દખાદ મીની તમકાલી..	
૧૨૩	ક મ કયા	દશવજી પરમાર
૧૨૪	વિષભારતી-વિશ નરકૃતિ નુ	
	અનિવિભવન	શુભદાસ મલિકજી
૧૨૫	માર પે વધ નરી જવડુ	શી
૧૩૦	પ્રાણનની તમ ના ના	
	પ્રાણનની તરુમિકા	દિગ્ગજી, ૨૦૨
	અરવોન	વધો મિ

સૂચના [આખાને]

દર માસની આગમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે. પદરમી સુધીમાં અંક ન મળ તેા પાઠ્ય એ દિવસમાં નપાલ સ્વા પદરે કાર્યા લયન જલાવણુ અંક શિક્ષિકામાં લઈ તેા માનવાલ

એ તે મહિન ગ્રા કક થઈ શકાત છે

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારા જે તે લ વકાના છે સપા ક તે વિચારામાં સંમત છે જ તમ માનવું નાઈ.

[લખકોને]

'વૈષ્ણવજ્ઞા'માં સમકૃતિ સ્વા શિક્ષણ અન ઘડિત્ય વિષયક લખાના લેવામાં ૧૨ છે

લખાઈ લઈ મીલિક તાજુ લખ અવો નપમા ૨ છે કાગળની અંક તાલુ ૨ મીથી ૩૧૫

લવાજમ

દરમા [સમ] ૮ રિલા
૧૦ રમા એાગ મિા ગ

'વૈષ્ણવજ્ઞા' -
- તમકૃપન ૧૨
- રાજકોલ -

પ્રકાશક, ૨૦૬ માર્ગ ધારેન મધી અપાદક નરીન ગાથી ૨ મારુ મારુ, મારુકોલ-૨
પુ-નુ-પ્રકાશન ધ્યાન મુરુપ સુકિા, રોજકોલ તેા રાજકોલ

કૌટુંબિક સહાયતી...

આપનાં બાળકોના ભાવિની
સુરક્ષા કરો

સમજુ માળાપ બાલુ છે કે
દેના બેંકમાં ખોતાનાં બાળકોને
નામે સગીર બચતખાતું ખોલવું
એ તેમના ભાવિની સુરક્ષા
કરવાનો તેમજ તેમની વધતી જતી
જરૂરતો પૂરી પાડવાનો
બેંક ઉત્તમ માર્ગ છે.
આપના બાળકને નામે ખાલે જ
ખાતું ખોલાવો. બ્યાન્ક ડેફે ટકા.

૧૪ રાજ્યોમાં ૨૬૦ થી વધુ શાખાઓ
દ્વારા દેશની સેવા બજાવે છે.

દેના બેંક

દેડ જોડિસ, દેવકરજી નાનલ બિલ્ડિંગ્સ,
૧૭, હોમિનેન સર્કલ, કોટ, મુંબઈ-૧.

શિવિયા સ્વીઝ નેવિગેશનના જહાઝે
આપનો માલ સમાન-ચાલે કોઇપણ પ્રકારનો
કન્ટેનર કોઇ પણ બોટા બંધરે લઈ જાય છે.

શિવિયાના અડપી અથવા જહાઝે
આપનો માલ સુરક્ષિતપણે, અડપી અડપી
કાર્યકારીથી નિર્ધારિત સમયે પહોંચાડે છે

શિવિયા પાસેથી યોગ્ય
જાતના ટ્રકો, ટ્રીલરો, ટ્રેલરો
અને ટ્રીલરો
માલ-આવરીયા (મિલિટરી) અને જાણકારી સંગ્રહ
માલ-પુનઃ ક્રેડિટ મેક સેવાઓ
માલ પેલિંગ (ફોન સર્વિસ)
માલ પેલિંગ
માલ-મિલિટરી પ્રવર્તે પેલિંગ સેવાઓ
માલ-ગ્રાહિય શિવિયા (પાયાલો)
કોન્ટેનર સેવા
માલ પેલિંગના સર્વિસ ટીમી

શી શિવિયા સ્વીઝ નેવિગેશન કંપની શિવિયા
શિવિયા કંપની યોગ્ય મેલિંગ, મુખ્ય ૧
ટેલિફોન ૨૨૨૨૨૨ (૧૨ ક ટાઇમ) ટેલિગ્રામ ૨૨૨૨
કેન્ડલ મેન્ડ શિવિયા, ૨૨ મેલિંગ મુખ્ય ૨૦૨
કોન્ટેનર ટેલિફોન ૨૨૨૨૨૨ (૧૨ ક ટાઇમ) ટેલિગ્રામ ૨૨૨
૧૦, મેલિંગ માલ નવો સિવિયા
ટેલિફોન ૨૨૨૨૨૨ અંકેશ ૨૨૨
શિવિયાના વ્યાજ મુખ્ય મહોત્તમ મેલિંગ ટીમી

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેન્ક લિ.

(રજીસ્ટર્ડ ઓફિસ : અમદાવાદ)

૪૮૯, આશ્રમ રોડ,
નવરંગપુરા.
અમદાવાદ-૬.

સહકાર, ભવન
ટેમરભાઇ રોડ,
રાજકોટ.

ગુજરાતના ખેડૂતોને જમીન વિકાસના કામ માટે
શ. એક અબજ અને ચાર કરોડનું ધીરાણ કરેલ છે.

આના સુધીમાં કરેલ ધીરાણની વિગત.

	સંખ્યા	કરોડ-લાખ.
[૧] નવાકુવા	૧,૪૮,૪૩૮	૩૩.૩૮
[૨] જૂના કુવા	૩૧,૦૯૯	૨.૮૪
[૩] ઓર્થોલેન્ડ-જમીન ઈલે. મોટર્સ	૧,૩૪,૮૯૦	૪૭.૬૪
[૪] ટ્રેક્ટર્સ	૩,૧૫૩	૫.૭૦
[૫] અન્ય	—	૧૪૨૪

કુલ સંખ્યા : ૭,૩૧,૦૬૪

બેન્કની શાખાઓ : ૧૮૧

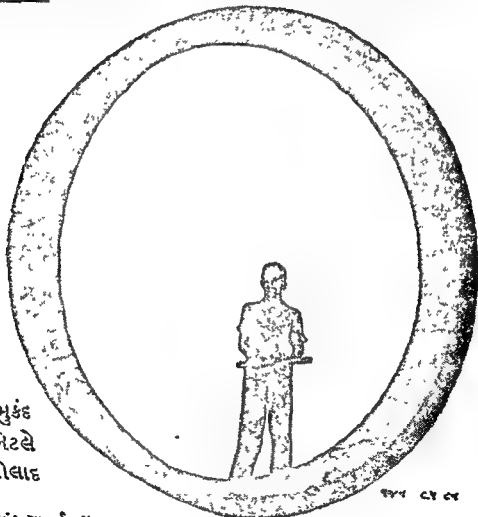
મગનભાઈ ર. પટેલ
ઉપપ્રમુખ.

હરિપ્રસાદ હ. ત્રિવેદી
આઈ. એ. એસ. ચીટલડ
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર

ઉદયભાણુસિંહજી
પુવરાજસાયેબ ઓફિસ પોસ્ટમંદર,
પ્રમુખ.

मुकुंद

भोटां, भारे, विषम स्टील क्रास्टिंग्स भाटे...

मुकुंद
गेटवे
पोलाह

१९५६ ८९ ८९

मुकुंद आयर्न गॅन्ड स्टील वर्क्स लिमिटेड, कुर्ना, मुंबई ७० अमेस

○ શારદાગ્રામ ○

- * દેશ પરદેશના ગુજરાતી બાળકો માટે જાગૃત્વ સંસ્થાની અલગ શિક્ષણ સાધનસંપન્ન સંસ્થા :
- * ૧૧૦ એકરના ઉદ્યાનો વચ્ચે વિસ્તરેલી આ સંસ્થા જીવનના સર્વાંગી ઘટનાને સર્જનારા આત્મીય વાતાવરણ વચ્ચે જિંદગી કોલીની 'પશ્ચિમ સૂર્ય'ની પશુ પક્ષી વિશિષ્ટતાઓ ધરાવે છે.

શ્રી ચાંપરાજ અતુલૂંજ શ્રીકૃ વિવિધલક્ષી વિનયમંદિર

Multipurpose Residential Highschool

- * સર્વાંગી વિકાસ આપનારી અલગ કેળવણી દ્વારા એસ. એસ. સી. ના અભ્યાસક્રમ માટે વિદ્યાર્થી-ઓને અહીં તૈયાર કરવામાં આવે છે.
- * એસ. એસ. સી. ના સર્વસામાન્ય અભ્યાસક્રમ ઉપરાંત તેમાં નિયોજિત, ખેતીવાડી, વિજ્ઞાન અને લક્ષિતકળાના વિશિષ્ટ અભ્યાસક્રમોનો પ્રવેશ કરવામાં આવ્યો છે.
- * ગુજરાતી ચાર ધોરણ જેમણે શારી રીતે પૂરાં કર્યાં હોય અને જેમની ઉંમર ૧૦ વર્ષથી ઓછી ન હોય તેવાં બાળકોને તેમની યોગ્યતા ચકાસીને વિનયમંદિરના-વિનીત એસ. એસ. સી. સુધીના વર્ગો, માટે ખૂબ જ મર્યાદિત સંખ્યામાં પ્રવેશ અપાય છે.
- * અંગ્રેજી શિક્ષણની વિશિષ્ટ વ્યવસ્થા : અંગ્રેજી વિષયના નિબંધન શિક્ષકો દ્વારા એ શિક્ષકોને વિશિષ્ટ પ્રવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

○ મંગલાચલન-સૌકર્યાળા ○

Residential Post-Basic Institute

ગુજરાતી ચાર ધોરણ પૂરાં કરી પ્રવેશ મેળવના વિદ્યાર્થી ખેતીવાડી અને સમાજપુનર્નિર્માણના વિશિષ્ટ અભ્યાસક્રમ સાથે સર્વાંગી શિક્ષણ મેળવીને સાન વર્ષે એસ. એસ. સી. થાય છે.

સૌન્દર્યધામ શારદાગ્રામ
એટલે-

- હરિયાણી પ્રકૃતિથી સદાય હસતું, સ્વચ્છ અને વ્યવસ્થિત, સંયમશીલ અને સ્વસ્થ ઉપવન નગર
- જીવનની કલાનું સંપન્ન ક્ષેત્ર
- સંસ્કાર કેન્દ્રની ગંગોત્રી
- આદર્શ કલ્યાણગ્રામનું વાસ્તવિક ચિત્ર.
- પ્રકાશ અને પ્રકૃતિનું ચેતનાસય
- રચનાત્મક પ્રવૃત્તિઓનું પ્રાણવાન અને પ્રેરકનંત્ર.
- પૃથ્વીપૂજન અને ગોપૂજન ગોકુલ
- મહાકવિ કાલિદાસના કવવાચમની યાદ આપતું નંદનન
- મુસંવાદી સહકારનું જીવનસંગીન રેલાવતું કાવ્ય

શારદાગ્રામમાં વિદ્યાર્થી મેળવશે ઉચ્ચકોટિના શિક્ષણ સાથે-

- નીરોગી અને ખડતલ શરીર
- સ્વચ્છતા, વ્યવસ્થા અને સુખકતાના પ્રત્યક્ષ પાઠ
- નવાં પ્રયોગો અને નવાં સ્થાનો માટે જરૂરી આયોજન શક્તિ
- સમાજજીવનમાં સુમેળ અને સુવાસ પ્રસારાવે તેવું સહકારશીલ મનસ
- શુદ્ધ હૃદયની નમ્રતા, સ્વચ્ચ ચિત્તની પ્રસન્નતા અને જીવનની ઉદાત બાવના
- આતિથ્ય ભાવ અને મેત્રાવૃત્તિ
- નિર્વસની, સાદું, પવિત્ર તથા મુંદર જીવન જીવવાની તૈયારી
- વિવિધ લલિતકળાઓને સકળ શક્તિમાં વિકાસ
- આત્મીય મુદ્દજીવનના માધ્યમ શુરુઆતનો સંસ્કારી સહવાસ અને માર્ગદર્શક સહકાર.

: સંસ્થાનું નવું સત્ર તા. ૧૫ મી જૂને શરૂ થાય છે :

પ્રવેશ મેળવવા માટે

દેશમાં રૂ. ૧ ના ઈ-ટીઅન પોસ્ટલ ઓર્ડર અને પ-દેશમાં શિ. પ ના પ્રિ. પો. ઓર્ડર

: તાર :
Niyamak
Sharadagram
Mangrol (Saurashtra)
Phone : Mongrol-7

સાથે લખો
નિવાનક
શારદાગ્રામ
પોસ્ટ : શારદાગ્રામ-સૌરાષ્ટ્ર-ગુ. રાજ્ય

રેલ્વે સ્ટેશન : કેશોદ
સાગર બંદર : વેરાવળ
હવાઈ સ્ટેશન : કેશોદ

મારો આરાધ્ય

હું દાર્દ્રકાળથી તેને મારો આરાધ્ય દેવતા સમજીને અને સ્વીકારીને પ્રેમપૂર્ણ કરતી આવતી હતી. તેનું વિશાળ કૃપાળ આત્માની અદસ્ય જ્યોતિથી ઉજ્જ્વળ હતુ. તે જોઈને મને હરોશાં દિમાવ્ય પર્વત પર શુદ્ધ સર્જનો પ્રકાશ માદ આવી જતો તેના ચરેરા પર અનંતની શાંતિ અને સામંજસ્ય બંને પ્રતિનિધિ-ગિત હતા અને તેની અધોર્ભા અતિ દૂરની વ્યકલિા બરેલી હતી. તેની વાણીમાં પ્રેમ રામખલુપના બધા જ વર્ણો હતા.

એક દિવસે સાંજે જ્યારે હું મારો દૈનિક કાર્યક્રમ પૂરા કરી ચૂકી હતી, ત્યારે તે અર્ચનક આત્માને મારી પાને શાંત જીવો રહ્યો તેથી હું અજ્ઞ થઈ ગઈ અને એમ લાગ્યું કે, આજે મારા જીવનના સૌથી ઉત્તમ સૌભાગ્યની શ્રમ ધરી આવી પહેંચી છે કારણ કે જે આજ મુઠ્ઠી મારા માટે દૂર અને દિવ્ય હતો તે આજે પાસે આવીને મારો પોતાનો થઈ ગયો છે.

મારો આરાધ્ય અને હું એકબીજાના મુગધિત સાન્નિધ્યમાં થોડા વખત સુધી ચુપચાપ એમી રવાં પણ પછી મારા આરાધ્ય દેવતાએ મને પોતાના પવિત્ર હાથોમાં લીધી અમારું મિથલ જોઈને આકાશના તારાએ આનંદનું ગીત ગાવા લાગ્યા તેમના ગીતની ક્રુવ કડી હતી

‘આજ મુઠ્ઠી જે પ્રીતમ પરદાની પાછળ રહેલો હતો તેની જ્ય થઇ છે.’

અમાનક મારો આરાધ્ય મને એકવી મૂકીને ચાલી ગયો પણ હું તો સદાય મુઠ્ઠી અભિસારના

આનંદમાં મગ્ન જ રહી. મારા માટે આખી દુનિયા એક પવિત્ર અભિસારબૃમિ બની ગઈ. પણ મારાં કુટુંબીજનોએ સદાય મને જોઈ, ત્યારે તેમને એમ લાગ્યું કે, મને કંઈ થઇ ગયું છે. કારણ કે હું એક માંદા અને મરેલા માણસ જેવી લાગતી હતી. પણ હું સાચું કહું તો આજ મારામા પ્રભુના પ્રેમ અને પ્રાણેશરના પ્રાણુ એ બંનેનો વેગ વધી ગયો હતો, કારણ કે આજે મને મારા આરાધ્યનું દર્શન થયુ હતુ અને તેના સ્પર્શથી હું એક અનંત કૃપાના સ્વચરમાં તરી રહી હતી.

મલિકલ્પ

સુજલામ સુદલામ

માનુષ્યમિને મિરદાનવાનુ મન મને ન થાય ?
માટે તો પેના કવિએ તેની જગવિખ્યાન પ કિતઓમા
કહ્યું છે

Breathes there a man with
soul so dead ‘વદમાનમના રચરિતાએ
ભાત માનાના શુભ્યાન કરામા જે જે શબ્દોની
પસ દગી કરી છે તેમા થાપ ખાધી છે એવું કહેવાનો
આશય નથી પણ મગાકાનની પવનચમ્પી ફરતી
રહી છે અને જે એ તિલાસિક અને લૌગોલિક ફેરફારો
થતા ગયા છે તેમજ પ્રગ્ને પોતાને કાચે પોતાનું
નખખોદ વાગવામા વિચાર કયા નથી તેની આજે
સુજલામ સુદલામ એ મે શબ્દો આખમા આપુ વાની
દે છે સુજલામ માટે તો તમારે ક-જ, સૌરાષ્ટ્ર
અને ગુજરાતના ગામડાઓ-શહેરોમા જઈને જોવું
રહ્યું અને પીવાના પાણી માટે આ જૂમિમા સ્ત્રી-
પુરુષોને કેવા કાકા મારવા પડે છે તેનજરે નિદાગવું
રહ્યું ચોથી ચોજનાનો મુસદ્દો હમણા જ વગમધાને
રજૂ કર્યો આકાશને આમી જન એવા લક્ષ્યો તેમાં
અનસ્ય હશે પરંતુ ચોથી ચોજના પૂર્ણ થશે ત્યારે
પણ પીવાનું પાણી ઉપનમ્થ થશે કે કેમ તે એક
સવાન છે તેવું હરિયાણી કાતિનું છે સરકાર, સરકારના
પ્રધાનો, સરકારના દફતરો સરકારી આકાશો,
નિબુટા-સકુ છાપરે ચડીને એક જ વાત કહે છે
કે અનાજનો વિપુલ પાક થયો છે-હવે પરદેશથી
અનાજ મગાવું નહિ પડે પણમા ઘઉંનો પાક
એનો થયો હતો કે તેને ખેડના અથવા સમ્રહ
કરવા સત્વરકાર અસમર્થ હતી મજદૂગીનો પાક
દરેક વખે રેકડ તોડે છે ખાડની પામનમા તો હવે
ફેકટરીઓએ ઉત્પાદન કયા નાખવું તે પ્રથમ થઈ
પડ્યો છે ઉત્તરમા ઘઉંનો તેમ દક્ષિણમા ચોખાનો
ઉતાર મમથમ થાય છે પરંતુ આમાન્ય માનવી

ન્યારે હાથમા ઝોળી પકડીને કાષ ખરીદવા જાય છે
ત્યારે તેની પામે પૈસા હ મેથાં અપુરતા પડે છે ઘઉં
ચોખા અને ખાડની વાત પાણ્યએ સ્ત્રી, મરુત્યુ, હજદર,
રાતમેથી, ધાણાછરૂ કયા તોનો મજ વાગતો નથી.
દૂધ-ધી-તેન તો દુર્લભ ન-યા છે પરંતુ સાકભાજી
જેવી રોજી દી વન જરિવાનમા બગર તેજ રહે
છે આપુ બધું ઉત્પાદન અને સરકારી બુમરાણ્ય
છમા અદનો આત્મીને તેનો લાભ કેમ મગતો નથી ?
ઘઉંની ઝોળા ધી ઉડાની લાંધી પછી યીના ભાવોમા
ખાસ કઈ રાહત થઈ ? ત્યારે ત્યારે અમુક નપરાશની
મીઝન આવે છે ત્યારે ભાવો કેમ આસ્માને ચડી જાય
છે ? અથાણાની મોસમ યરૂ થતા જ ખરી મસાનાના
ભાવો કેમ આસ્માને જાય છે ? દનાઓના ભાવોનું
નિયમન કરવા સરકાર નાટક કરે છે તેની કાઈ
અસર ઉત્પાદકો ઉપર થાય છે ? ખર્ગી વાન એ છે
કે આ પ્રથમ લોકોને છે, અને સરકાર તે હન કરના
મેમે છે ત્યારે વેપારીઓ અને ઉત્પાદકો સિદ્ધથી
હોળીનું નાળિયેર લોકોને બનાવી દે છે-માન અદત્ય
કરી દે છે-કૃત્રિમ અબન જભી કરે છે અને કાળા
બગર માટે માર્ગ મોકલો કરે છે જેમ ઉનાગામા
ખરફની માગ વધુ હોય તેના કાળા બગર થતા જ
રહે છે-કમાવાની તક કારખાનેદારો જવા દેવા માગતા
નથી અને મરજ માર્યા લોકો વધુ પૈસા આવે છે-
એટલે આખી કરુણના ત્યા આવીને જભી રહે છે
કે જેમની પામે યુરુચારી છે-જનના જનાદન-તે જ
નિચારી-માપડી છે સુજલા સુદલાને વિકલ્પ ?
નક્ષનવાદ ?

ધાવાપૃથિવ્યો

આ પૃથ્વી-સામે અનંત આકાશ-અને જગત
ડીટનો સાગર રહે ! ત્રણ ભાગમા પાણી અને એક
ભાગમા જમીન જમીનના પાય ખડ, તેમા કેટલાય
દેશો અને રાષ્ટ્રો, કેટલી બિન-લિન સરકૃતિઓ !

નિ બેશના શિગમમાંથી પગ કાઢી લેશુ
 ! વાર અમેરિકાને આ વિસ્તારમાં માર
 નિયેનમાંથી પણ અમેરિકાની વિરાટ
 સામ્રાજ્ય દેખાવાનું નિહાળ્યું છે છતાં કમ્પો
 જો પાછા બેચી લેવાની માનના અમેરિકા
 1.1 રહ્યું છે એવો સમગ્ર યીનને પણ મને
 ખનગીરી કરવાની આદત નહારા જ્યોને પડી
 પ્રગ્ને પડી દેવ તે તે દરે કેમ ટાળી ?

1
 વેશાખાપત્ર અતિ મેક્સિકન નોઝ હીન ઉપર
 ચેનવણી આપતુ રાસરત્ર ગોઝાનુ તેનાથી
 હવામાન રાખીએને બદલે જરૂરી સુવિધા
 કે કુલ આ મા સાત મધ્યે પશ્ચિમ પૂર્વ કિનારે
 પશ્ચિમ કિનારે જિગા કરના 11 મેજનમાં
 પ્રથમ છે જગલના ઉપસાગ મા અવાર
 11 કાનો ઉદભવે છે અને પૂર્વ કિનારામાં શહે
 નાથી જનમાનને ખારાવાર તુકસાન થાન છે
 ન્ય તથી આવી રહેના તોફાનની ખમર ૨૪
 મગાઉ મગશે તેથી સાવધાની તેમજ તકેઝગી
 નો અવકાશ મળી રહેશે જમાનો ઉપસાગર
 ગણ્યુ છે થોડા વરો પૂર્વ ધનુકોઠિ ઉપર
 વાવગોઝ હજુ સ્મૃતિપર ઉપરથી બૂસાનુનથી
 અવકાશમાં હવામાનની માફિતી આપના ઉપ
 નારીને કનાક ફરી રશા છે તેમની પાનેથી પણ
 માફિતી ઉપમય્ય કરવા સુઝાઈ, મતસે દિલ્હી,
 ખાતે ભૂમિ મધ્યે છે આ રાસરત્ર યોક્ષિયોની
 રેડિને ક પનીએ ખનારી આપ્યું છે પણ હવે
 1.૨૨ ભારત ધનેકટ્રોનિકસ મેગેરો તરફથી
 11 ગવાની થો ના છે જ્યારે આ સાલે મધ્યે
 ગરના થઈ જશે ત્યારે દરિયાઈ તોફાનને હમતી
 િ ને સ્ત્રીમરો અને વહાણો મારફત પ્રાપ્ત
 કે તે કદગી વ્યવસ્થાનો અત આવને

1 પરિચયાત્

એવરેસ્ટ ઉપર માનની દૂકડીએ વિજય મેગે 10
 1111 અખનાગેએ પણ સામાન્ય રીતે ખાપી
 1 એમડ ડિનેગી અને તાનસિને ત્યારે

પદાર્પણ કરેતુ ત્યારે આખી દુનિના એ સમાચાર
 સાલળવા અગીમી થઈ હતી રશિનાએ પ્રથમ સ્ટુટ
 નિક હોઝયો ત્યારે સૌ કોઈ આકાશ તરફ મીટ માટીને
 માટીને તેને નિહાગવા તનપાપઝ થઈ ગયા હતા
 અમેરિકન અવકાશ યાત્રીઓ મદ્ર ઉપર મયા તે
 પહેલા ત્યારે સૌ પ્રથમ માનવી અવકાશમાં ફૂટે
 મારીને પાળળ ફરો ત્યારે પણ સૌના શાખ અહર
 ચડી ગયા હતા વિજાનની હરણુકાગ આગ વિરાટ
 સિદ્ધિઓ વામળી ખતલી જ્ય છે જિગાસા અને
 કુપકન પણ મવીળ ખની બેસે છે આપતી કાને
 કોષ્ટ એવરેસ્ટ પર જશે તે તેને માટે થાઇને નવાઈ
 લાગના વીસમી સદી પૂરી થશે અને એકવીસમી
 સાલતી થશે ત્યારે દૈનિક 1.1 પાઓની પ્રથા બધ
 થઈ ગઈ હશે-દરેક વરમા ટેનિઝિન્ટર ગોઝાવાઈ ગયુ
 હશે અને તેમાંથી નીકળતી પીઓ ક્ષયાર્ધ મા ઇતિહાસ-
 નો બૂનકાગ ખતી ગઈ હશે વિજાનનો અતિ પરિચય
 કરા જઈને અમ્ક 1

કલાપીને કેકારવ

ગણીને પક્ષી મોર અને તેની વસતિગણુનગી
 ભારતમાં પ્રથમવાર ગુજરાત રાજ્યના સૌરાષ્ટ્ર પ્રદેશમાં
 માગરોગથી વરાવળ સુધીના કાઠાગ પ્રદેશમાં પ્રથમ
 મોગળી થઈ ગયાના સમાચાર અવાનક ટપખી પડ્યા
 અને લાખુ કે નેહનન મેખલ સર્વે ઢાલા તે આ
 કાર્યક્રમ નક્કી થયો હતો તે પછી પ્રયાગમાં ચૂપખીટી
 કમ ? અને સુ નો ધીએ તનકકો રા. થયો ત્યારે
 તે ગણુરા મનુ પક્ષી તરીકે મોરની ના અનેો મી
 રહી છે તેના માધાની કલમી, કોકનો વગાક અને
 મેરપિનના અ લખમજી ૨ ગમિલાવર ઉપર દુનિયા
 આફરિન છે તે 1 કરતો મોર એક વિ વ
 દસ્ય છે મયુર નૃસ્ય કરે છે એમ
 સૌ નમા તે શુ રૂન ભયુ
 છે, ની કેકા તેનુ અરિખા ત્ય
 અથ મુગટ તે દખુ

1111 મોરને બદ
 1111 મો લાગે છે પણ
 1111 નવ રે છે, અને

બધે માનની ખૂંટ, પણ માનની માનની વચ્ચે ડેટલા બેદરકારી, અમેરિકાનો, રશિયાનો, ચીનનો-બધા જ તારકા ભુદા કુદરતને મહાન કરવા અને જાત ઉપર વર્ચસ્વ સ્થાપવાની સૌની મુશ્કેલી વિજ્ઞાનના ઉપયોગ કરતા આવડે એટલે એમ માની લે કે હવે વાયો નથી આવે હથેલીમાં છે. જલ, સ્વયં, આકાશ બધે જ માનવનો પુખ્ત વૈજ્ઞાનિક સાધનોમાં ફેરવે. અહીં એકાંત અદ્વિતીય તરફથી અને પૃથ્વી ઉપરથી તેનું નિયંત્રણ કરે.

અદ્વિતીય અવકાશયાત્રી શુ કરે છે તેનું ચિત્ર ટેલિવિઝન ઉપર નિકાલે સૃષ્ટિ ઉપર સ્વામીત્વ સ્થાપવાની તેની અદ્ભુત ઝંખનાઓ નવી ગૂંચો પણ વેદા કરી દીધી તેના જ કૃષિયોથી તેણે કુદરતની સવા કિતાને હમ્મયવાળી દીધી છે શુદ્ધ પ્રાણુવાયુમાં ધીમું એ પ્રસરી રહ્યું છે નદીઓ સરોવરો અને સાન સાગરનાં જલ કલુપિત બની રહ્યા છે રસાયણો અને જનુનાશક ક્રાવણોના પ્રચલિત ઉપયોગથી જમીનનું સ્તર ધીમું એર ગ્રહણ કરી રહ્યું છે જે પાચ તત્ત્વોનું માનવશરીર બધું છે તેમાં છડુ તત્ત્વ દાખલ થઈ રહ્યું છે અને તે અણુથી માઠી ડી ડી ડી સુધીનું કોષ પ્રકારનું એર ટોષ થઈ નવા રોગો માનવીએ વેદા કર્યા છે શહેરોમાં તે તેણે નિસર્ગને દેરાવટો આપ્યા છે પણ જ્યાં જ્યાં નૈસર્ગિક અને કુદરતી સમૃદ્ધિઓ ભરી ભરી છે ત્યાં બધે જ પહેલથી જાહેર તે કારખાના બાંધા કરીને માનવીનું વડપણ સ્થાપવા માગે છે પશુ-પક્ષી અને જાનવરોનું નિકલન કાઢી નાખ્યા પછી તેમની સારસભાગ અને જાળવણી વિશે તે નિચારતો થયો છે પૃથ્વી આસ્પાસ ફેરવતી એરી ફ્લાયથી તે ગૂંચાગામણ અનુભવી રહ્યો છે નદીઓના અને સાગરના પાણી કતુપિત કરતી પ્રવૃત્તિઓથી એકાંત બાંધે છે.

આ બધામાં અમેરિકાનો માનવી સદુ પ્રથમ એકાંત બાંધે છે કેમકે પ્રમતિના તે મોખરે હોતો આજે તેને મોટર આકારી લાગે છે કારખાનાની ચીમની દીડી ગમતી નથી વૃક્ષ-વેની અને વનસ્પતિ માટે તે ઝખી રહ્યો છે સાગર કાંઠે તજાઈ આનની ઝાડીઝાખરામાં તેને વધુ સૌંદર્ય દેખાય છે-Sea

Beach' માનવીએ સજાગરનો સાગરકાંઠો-જ્યાં ખુરશીઓ, પાટાંઓ, છત્રીઓ ટોચ ત્યાં તેને ગમતું નથી શહેરના ધોણાથી દૂર કોઈ એકાંત નિર્જન સ્થાન માટે તેની તૃષ્ણા વધી છે, ઈત્તીમધ નહીં લક્ષ્યરતર કષણ પહેરવા તેને વધુ ગમે છે ટેલિવિઝનના પદ્ધત સામે નહિ-પણુ હિમાચલી ગિરિમાળા સામે ખેસી સકાન તે અમેરિકા છેડી ભારત આવવા તે તૈયાર છે 'JAZ' સમીન નહિ પણુ રાખધૂનમાં કોણુ જાહેર કેમ બીતરની સિનારી વાગી રહી ટોચ એવું તેને લાગે છે.

૨૨ મી એપ્રિલે અમેરિકાએ 'Earth Day' ઉજવ્યો તેની આ બુખિકા છે ધીમે ધીમે સૌ કોષ તે ઉજવતા યદ્ જરો કુદરતથી બદુ દૂર નીકળી ગયા પછી, અતરીક્ષણ દૂર-સુદૂર જઈ આવ્યા પછી, અણુમોગ્ગ-હાઇડ્રોજન બોમ્બના પ્રત્યક્ષી વિરોધેટ સાબળ્યા પછી, માનવીને લાગ્યું છે કે પૃથ્વીનો આપણે ગ્રહ મજાનો છે અહીં જ રહેવા જેવું છે-મજા કુ રતને ખોગે છે કુદરતની સવાદિતાને તોડનામાં કોઈ સિદ્ધિ હાસલ થવાની નથી કોણુ વધુ સુખી છે, કેપ્ટન નીલ આર્મસ્ટ્રોંગ કે ભારતના ગામઠાના ખરબચા રસ્તા ઉપર ડચકારા કરીને માફુ હાકથે જતો નિર્ધન ખેડત ' કલ્ચરમધુર વધુ શુ વાગે છે, અતરીક્ષાનનો ધરનાટ કે ગાંડેનેડેના બળદની કહે વાનેનુ ધૂધરમાળ' અરે, કોઈ તો મોનો આખા વધુ સારુ શુ છે, માન લાઇ.

• જ્ઞાન ગમતું નથી !

કમોગિયામાં એક વધુનાર અમેરિકા જઈ બરાણુ છે નરોત્તમ સિદ્ધાંતકે દેરાવટો નીને એટલે ત્યાં સામ્યવાદીઓ ધુસી ન જાય તે માટે અમેરિકાન રી-નો જતાની સાથે જ ઉત્તર વિદેશનાં મો તેમજ વિદેશકો-ગો પણુ જ જમા ઉતર્યાં છે ખૂનખાર લગાઇઓ ચાલુ છે જાને પહેલે ખુવારી નોધાય છે મેકો-ગ નદીના પાણી યુદ્ધની દલાથી લાન થઈ ગયા છે ચીનને તો આવી પરિસ્થિતિમાં ફેદી પડ્યું બદુ આસાન યદ્ પડ્યું છે, અને તેણે સ્પષ્ટ ચેતવણી પણુ આપી ' દીધી છે નિકલન સાહેબે કહ્યું છે કે જૂનના અત

પહેલા અમે એશિયા શિવ આથી પછી કાઠી લેશ અગાઉ મે વાર અમેરિકાએ આ વિસ્તારમાં માર ખાનો છે ત્રિયેટનામમાં પણ અમેરિકાની વિરાટ શક્તિને નામણા દેખાવાનું નિવાલ્યુ છે છતા કમ્પે યામાથી દબા પાછા ખેચી લેવાની વ્યાખ્યાના અમેરિકા સમન પ્રેમની રચુ છે એવો સમન ચીનને પણ મંગે જ છે રખનગીરી કરવાની આદન મહારા યોને પડી ગઈ છે એમને પડી દેવ તે નો દંગે કેમ ટાગી ?

રાજસ્થન

વિશાખાપત્ર ખાને ડેલ્ફિન નેક્ર હીન ઉપર તોફાનની એનવધુ આપતુ રાજસ્થન ગોડનાડ તેનાથી ભારતીય હવામાન શાસ્ત્રીઓને બંદુ જરૂરી સુવિધા સાપડી છે કુન આના સાત મધ્યે પશ્ચિમ પૂર્વ કિનારે અને એ પશ્ચિમ કિનારે જાયા કરવા િ યોજનામાં આ સૌ પ્રથમ છે બગાળના ઉપસાગમાં અવાર નવાર તોફાનો ઉભાવે છે અને પૂર્વ કિનારાના શહેરોમાં તેનાથી જનમાનને ખારાવાર નુકસાન થાય છે આ રાજ્ય ત્રથી આની રહેવા તોફાનની ખબર રજ કનાક અગાઉ મગશે તેથી સાવધાની તેમજ તકેવગી રાખવાનો અવકાશ મગી રહેશે બગાળનો ઉપસાગ તોફાનની ગણ્યાન છે થોડા વર્ષો પૂર્વ મનુકોડિ ઉપર નાકેતુ વાગ્યોડ હણુ સ્મૃતિપર ઉપરથી બુ સાગુનથી હવે તો અનમાશમાં હવામાનની માહિતી આપતા ઉપ ગ્રહો ચોરીશે નાક ફરી રથા છે તેમની પામેથી પણ શક્ય માહિતી ઉપર ધ કરવા મુ નઈ, માસ દિલ્હી, કનકતા ખાતે બુમિ મથક છે આ રાજસ્થન ટોકિયોની જપાન રેડિંગ કંપનીએ બનાવી આપતુ છે પણ હવે પરીના રાર ભાગ ધનેકેટોનિકસ મેગ્નેર તરફથી પૂરા પાડવાની યોજના છે બનારે આ સાતે મથકા કામ કરવા યઈ જશે ત્યારે દરિયાઈ તોફાનને લગતી માહિતી જે સ્ટીમરો અને વહાણો મરજન પ્રાપ્ત થાય છે તે કદમી સ્વસ્થાને અત આરતે

અતિપરિચયાત

એવરેસ્ટ ઉપર જવાની દૂકડીએ વિજય મેગ યા એ વાત અખમાગેએ પણ મામા-શ રીતે છાપી સૌ પ્રથમ એડમડ દિનેગી અને તાનસિ મે બ્યારે પ્રથમ

પદાર્પણ કરેતુ ત્યારે આખી દુનિયા એ સમાચાર સાલજામાં અધીરી યઈ હતી તશિનાએ પ્રથમ સ્પુટ નિક છોડ્યો ત્યારે સૌ કોઈ આકાશ તજ્ મીટ મારીને મારીને તેને નિહાળવા તજપાપ યઈ ગયા હતા અમેરિકન અવકાશ યાત્રીઓ યદ્ર ઉપર ગયા તે પહેલા બ્યારે સૌ પ્રથમ માનવી અવકાશમાં ફૂટમે મારીને પાજા ફોર્સ ત્યારે પણ સૌના માસ અહર ચરી ગયા હતા વિમાનની હરણુશાગ આગ વિરાટ સિદ્ધિઓ વાગ્યુથી મનની બલ છે જિત્તાસા અને જનકન પણ બંધી જની એસે છે આનતી કાને કોઈ એવરેસ્ટ પર જશે તો તેને માટે ઘણે નવાઈ લાગને વાસખી સદી પૂરી થયે અને એકવીસમી આલતી થશે ત્યારે દૈનિક ધાપઓની પ્રથા ખંધ યઈ ગઈ હશે-દરેક વરમા ટેનિસિ ટર ગોડવાઈ ગણુ હશે અને તેમાં નીકળતી પરીઓ ફાણુર્ધમાં ધતિહાસનો લૂનકાગ જની ગઈ હશે વિજ્ઞાનનો અતિ પરિચય કના જઈને અપકમ

કલાપીનો કેકારવ

રાષ્ટ્રીય પક્ષી મોર અને તેની વસતિગણુનગી ભારતમાં પ્રબન્ધાર શુજગત સમ્યના સોઈ પ્રદેશમાં માયરોશથી વેરાવળ સુધીના કક્ષાગ પ્રદેશમાં પ્રથમ મોજખુથી યઈ ગયાના સમાચાર અવાનખ દપખી પડ્યા અને લાગુ ક મેગનન મેગપલ સર્વે દ્વારા બે આ કાર્યક્રમ નકમ થયો હતો તો પરી પ્રચારમાં ચૂપખોટી કેમ ? અને સન નો બીજે તમકોડા શર થયો ત્યારે તો નાણુસ મજ પક્ષી તરીકે મોરની ના અનેખી રફી છે તેના માથાની કલમી, ટાકનો વગાક અને મોગપિબના અજબજાજમ રમિલાવર ઉપર દુનિયા આફ્રીન છે તમારે કમ કરતો મોર એક વિરન દસ્ય છે તેને ખુલ કરવા મનુરે વાલ કરે છે એમ સૌ કોઈ માને છે પણ દેનમાં તે શુ રૂપ લ્યુ છે ભના ' વર્માસ્ટુમાં મપૂરની કેકા તેતુ અરિભાલ્ય અમ જની રહે છે મોગપિરનો મુમટ તો ફણુ કોલાને પણ વકાને હને ઉ વાનુ મોગને બંદુ કાવનુ નથી-ગે છે ત્યારે તે વરવે લાગે છે પણ પુનાના પા ઉપર તેનો કમ્પે અનન્ય રને છે અને

નવનવા શહેનશાહોને ખેસવાના આસન મયૂરને આકારને સ્ત્રીકારે છે મોરના ઈંદને ચિત્રમણ્ય ન હોય એમ સૌ કોઈ માને છે મોરને રાષ્ટ્રીય પક્ષી તરીકે જાહેર કરવાથી ખસ નથી તેની રક્ષા માટે અસરકારક પગલા જરૂરી છે મોરનો ચિત્રકાર સટેલાઈથી ઘર્ષ શકે છે અને તે પણ માને ખૂલે-દુનિયાથી અટક સિદ્ધને શિકાર કરવા માટે પરવાનગી મગે તો પણ તે સહેલ નથી મોર તો મગે ત્યાં મળી આવે છે તેનું રૂપ તેનું વેરી છે માટે જ તો કવિએ કપકો આપીને કવુ છે આતુ રૂપ લઈને મૃત્યુનોકમા શીદને આપે ? પણ હો ન્યારે તે આન્યા છે ત્યારે એનું ઈતિત કરીએ

ભૂતાત સિક્કિમ

નેપાળના મિમળનુ અનુકરણ કરવા ભૂવાન અને સિક્કિમ ઈરાય તે રાજાભાવિક છે ચીનના પદ ખામા નરાઇને નેપાળ બારન સામે બરા ચ વિતારે આપણા રાજ્યુકુપો પૂઠી પટપટાવે છે ભૂતાત અને સિક્કિમ નીનથી દૂર રથા છે નીનમા તેમને વિશાલ નથી એટલે જ તેમની ઈન્જા એરી રહે છે કે નારન વધુ ક રદાન અને તાન્તેતરમા રાષ્ટ્રપતિ ભૂતાતની મુનાકાને ગના તે સુચક ફળુ કમનગીમે તોકાની કાવાવાનને કારણે તેમની સિક્કિમ ધાના સકષ ન બની પરતુ ભૂતાત અને સિક્કિમને પણ નજીક લાવવા બારન આતુર છે એમ છેલ્લા અગેવાને ઉપરથી લાગે છે લૌગીનિક દૃષ્ટિએ સિક્કિમની અચતના વધુ છે કેમકે મુખી ખીલુમા બ્યા તેની દદ પૂરી ધાન છે ત્યાં ચીનાએ ધાલુ નાખી મેકા છે વગી સિક્કિમમા ઘર્ષ આસામમા આરી સકાન અને તેને વિખુટ પાડી સકાન ભૂતાતના દોગમે દોર છે અને સિક્કિમમા ચો-ચાન વધુ સ્વતત્તા ઈન્કે છે અમેરિકાની પાયમી કનાર

અહીંથી ચીન ઉપર આરિક નજર મગે છે ભાગને સવિરો। જનશૂત રહેવાની જરૂર છે
ગ્રાણેટ ખનિજ

છાટા ઉદેપુર પામે આંનાટુગર વિસ્તારમાં ગુજરાત ખનિજ વિકાસ નિગમે જાહેરોરે જે કિમતી ખનિજની શોધ કરી, પાચ વર્ષના ગાગામાં સવાયાર કશોક રિવાના ખર્ચે એશિયાનતમા મર્વ પ્રથમ શુદ્ધિકરણ પ્લાન્ટ ઠામે કરી કુરુરાખાનુ ઉત્પાદન શરૂ કરવા ધાર્યું છે તે ખીના ગીતવપ્ર ડે આ કિમતી ખનીજનો દુનિયાબરમા જેટલો જથ્થા પ્રાપ્ત છે તેનો આક્રમે ભાગ, નાનવનમા ફક્ત આ માગર વિસ્તારમા જ મગે તેમ છે ચાન કાટખાનામા દરરોજ ૫૦૦ ટન ખનિજ શદ કરગને તેમથી સવાસો ટન કુરુરાસાર ઉત્પ ન થો ખીન આનુાગિક ઉર્લોગો પણ અસ્તિતવમા આવશે આ કારખાનાના ખીન તમકમમા રપ કાનના ખર્ચે એકમિનિસ પ્લાન્ટ ઠામે થશે આ વિસ્તાર આદિવાળીઓને પગલ વિસ્તાર છે અને સારા રમ્ના, ધીજળી પાગીશરવકો ઇલાદિ દવે વધુ અને રધુ પ્રમાનમા ઉપનમ્થ થતા રહેને આ ખનિજની શોધથી બારને વર્લ્ડવાડે ઠેકથી મે કરે રૂપિગનુ ઈન્દિામણ્ય મળી જશે વગી આદિવાળી મોદાન ડવનગરન શલ જીનુ આવને અનિજ સજોનની વાનમર્મા ગુજરાત સરકાર વિરો કારિત અને અો કમ્બા નિઆષ્ટ પ્રોજેક્ટને પગ આની જેમ સ્થળાપૂર્ક વિકસાને તો ભારતના નકમામા ખનિજ સમૃદ્ધિ વાનમા ગુજરાત આગા પડનો ભાગ બજવી શકે ગીર જમનો વિસ્તાર વધુ સરોધન માગી રલો છે બરમા પણ ખનિજની વકવવા છે

‘મનુષ્ય આ લોક અને પરનોકની વાતો ક્યાં કરે છે પરતુ શુ બને એકમીમથી ભિન્ન છે ? આવો ! આપણે બધા સાથ મોતિએ અને આ સચાર પોતાની મેગે સ્વર્ગ બની જશે જે આપણે જૂઠું ડાલીએ તો આપણે તેને નરક બનાવીએ છીએ શ્રેષ્ઠ આચરણ જ સ્વર્ગ છે અને દુરાચરણ જ નરક છે જે કઈક કટ્ટુ છુ તેનો સાક્ષી ભગવાન છે’

“તાડુ જ આ શરીર છે, જેથી માડુ પોતાનું કશું નથી માડુ મન પણ તાડુ છે, જેથી માડુ પોતાનું મન પણ માડુ નથી વુ જે માડુ સર્વસ્વ છે તો પછી દુ” કોઈ નીજને મા ? કેવી રીતે કહી શકું ? ન્યારે સર્વ કઈ તાડુ છે ત્યારે હે ભગવાન, શુ માડુ પૃથક અસ્તિત્વ છે ?” -વસવ

મને નરસિંહ મહેતાએ શું કહ્યું ?

શુરુક્યાલ મહિલકલ્પ

એકવાર હું જુનાગઢ ગયો ત્યાંમે ગિરનાર દેવતાના પ્રાણદાયક દર્શન તો કર્યાં, પણ પરમ ભક્ત નરસિંહ મહેતાના પણ દર્શન કર્યાં.

વાન આમ બની-એક સવારે હું નરસિંહ મહેતાના ચોરામા ખેડો હતો અને તેમનું લાગણી પૂર્વક સ્મરણ કરી રહ્યો હતો તેમના સ્મરણ દરમિયાન એક છત્રી મારી આપ સામે તરી આવી બકતરાજ હરિજનરાસમા મરન થઈને ઇશ્વરભક્ત કરી રહ્યા છે સાબળનારા એકરમે ને એકમને તેમનું ભજન સામગી રચ્યા છે રામ-નામના જાદુથી તે મુઠ્ઠા થઈ ગયા છે તે જુની ગયા છે કે ચોતે બગી છે, અને ખીજ વહુના લોભે તેમને ધિક્કારે છે તે લોકોની વચ્ચે જે જે ન્યાત-જાતનો બેદલના છે તેનું ભાન પણ તે જુની ગયા છે તેઓ ઇલવના એકતા અનુભવી રહ્યા છે આરેશમા આશીને લાકનગજ વચ કરવા લાગે છે અને સાથે સાથે એક ધૂન પણ સાબળ ના ને મવડાવે છે

હરિ, ઘોલ, હરિ, ઘોવ, હરિ, હરિ, ઘોવ !
મુકુંદ-માધવ, ગોવિંદ, ઘોલ !
બધ છે આ દ્વાર દિલના

કૃપા કરીને ઘોલ !
હરિ ઘોલ !

અચાનક કોઈને પચ મને લાગે અને મારી આમે સામે જે છત્રી હું જોઈ રહ્યો હતો, તે લુપ્ત થઈ ગઈ મેં આમે ઉઠાડી ને ઉપર જેવું એક વૈષ્ણવ ચોરાની પ્રતિષ્ઠા કરી રહ્યો હતો અનપયે તેનો પચ મને અડી ગયો પણ તેની પ્રતિષ્ઠા તે આનુ જ હતી

તે જ વખતે કયાકયી 'વૈષ્ણવજન તો તેને રે કનીએ, જે પીડ પરાઈ અલે રે,' ભજન મનાનું સભાગુ પણ તે કોણ ગોષ્ઠ રહ્યું હતું, તેની ખબર ન પડી હું તસ્લીલ થઈને તે ભજન સામગી રહ્યો

પૂજ્ય ગાધીજીની યાદ ત્યારે મને બહુ જ આવી અદરથી કોઈએ મને પૂછ્યું 'આ આપણા બાપુ ગાધી, લના નરસિંહ મહેતાનો અતાર તો ન હોય ?' ભજન પુરુ મધુ વૈષ્ણવની પ્રતિષ્ઠા પણ પૂરી થઈ દિલસ ચક્રો હતો તેથી હું પણ મારા ગિરનાર ધર, ત્યાં હું જાવો હતો, પાઠો કર્યો

પણ હજી હું મારા મુકામે પહોંચ્યો ન હતો ત્યાં કોઈએ મારા ખભા પર હાથ મૂક્યો તેથી મેં ફરીને જોયું, પણ કોઈ ન દેખાયું એવામા મિત્રનું ધર આવી પડેલું પણ જેવો હું એ વરમા પ્રવેશવા બંધ છું ત્યાં ફરી કોઈએ મારા ખભા પર હાથ મૂક્યો મેં મનમા વિચારને પૂછ્યું 'તમે કોણ છો ?' 'નરસિંહ મહેતા'

'હે ? મેં આમર્થથી પૂછ્યું

'હા'

'તો કૃપા કરીને બકતરાજ, તમારા દર્શન સપૂર્ણપણે આપો ને'

'તે તો મેં પડેના જ આપી દીધા છે

'ક્યારે ?'

'મારું વૈષ્ણવજન ભજન જ મારું સાનુ સરખ છે'

'પણ મેં તો ફક્ત ભજન જ સાંભળ્યું, તમને તો જોશ જ નહીં'

'મારા ભજન પાછા જોમા હતા'

એ સામગી મેં હું ખબરો સ્વરે કહ્યું 'મારું કેવું દુભાવ્યું' આપો હાવા છતાં બકતરાજના દર્શન કરી રહતો નથી'

પછી બકતરાજનો હાથ મારા હાથને સ્પર્શ્યો, 'શું છે મદામજ' મેં નમ્રતાપૂર્વક પૂછ્યું બકતરાજે જવાબમા કયું 'અનેકવાર તે મારું એ ભજન સાંભળ્યું છે પણ ખીજની પીઠા અનુભવ વાનું હું જરાયે શીખ્યો' તારી નોમરતિ અનુ ૫૬ ૧૨૨]

મહાકવિ દાસિદાસ રચિત 'કુમાર ચલનના સાતમા સર્ગમાં, ભગવાન શકર સાથેના પાર્વતીના લગ્નનું લોકોત્કાર વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે આ લગ્ન ત્રિશે સામાય સ્ત્રી-સમુદાય આનંદવિભોર કુતુહલનું મિત્ર કાનિદામે આ રીતે ઉપસા યુ છે

મહાદેવની જનન જ્નારે નગરમાં પ્રવેશી ત્યારે એક સ્ત્રી મચ્છિની માળા ગૂથી રહી હતી જન આવવાનો શોરબકોર સાંભળીને તે માળા ગૂથવાનું પડ્યું મૂકી શરીરમાં દોડી ગઇ મચ્છિ આમતેમ વેરાઇ ગયા અને માળા અધૂરી રહી ગઇ થોડીવારમાં તે આખો રાજમાર્ગ રૂપસુહરીઓથી ઊભરાઇ ગયો ભગવાન શકરની અપ્રતિમ પ્રતિભાનાં દર્શન કરતા કરતા સ્ત્રીઓના હૃદય એમની આખોમાં પ્રગટ થવા લાગ્યા

'તમાનીપાંચમુનદત્ત કરના એટને કેહિમાનવને આગણે જ્યારે ભગવાન આવ્યા ત્યારે વિખ્ણના કાચનો ટેકો લઇને શકર પેશાના વાહન ઉપરથી નીચે ઉતર્યા - જલો કરદના વાદળમાંથી આદિત બહાર આવ્યા ત્યારથી શકર હિમાનવસનમાં આ યા જ્યા અભાષ પહેનેથી એમની પ્રતીક્ષા કરતા મેહા હતા, એમની પાછળ પાછળ ઈંદ્ર તમામ દેવતાઓ સખવિ', અને આખો ગણ સમુદાય પણ આવી પહોંચી

ત્યારથી રેણુમી ત્રણ પહેરેલા મહાદેવજીને હિમાલયનો સેવક સમુદાય શણીવાસમાં લઈ ગયો, જ્યાં પાર્વતીજી પવિત્ર સ્વામી કરવા તેવાર થઇને મેહાં દના 'મુકુલ ગણુ કુચુ કુમાર્યા' એવા પાર્વતીજીને એમને શકરનું હૃદય પ્રસન્નતાથી પરિ

પૂર્ણ થઈ ગયું, નિર્મળ થઈ ગયું

સ્વામીને જોઇને નવવધૂ શરમાઈ-ગઇ છતાં એની આખો શકરની આખો સામેથી દૂર કરી શકી નહિ સ્વજનોથી વીટાયે ની સ્ત્રી, પતિ સામે કયા સુધી જોઇ શકે? પાર્વતીજીએ એના લગ્નરીલ નેત્રો કમગપતની જોમ નીચાં ઠાળી દીધાં, અને લગ્નવિધિ માટે તેવાર થઇને બેઠા

વાતાવરણ અત્યંત પ્રસન્ન મધુર હતું, પ્રકૃતિના ઠેકાં મરક મરક યત્તાં હતી પવનમાં માદકતા હતી યજ વેદીની ધૂમનહેરીઓ, ન સમજાય, ન જ ભગાય એવા દામ્પત્યરસોને જાણે કે ગાતી હતી.

ત્યાં હિમાનવના પુરોહિતે હસતા હસતા નજીક આવીને પાર્વતીજીને હાથ શકરના હાથમાં મૂકી દીધો જન્નેનું આ પ્રથમ હસ્તમિતન અત્યંત રોમાંચકારી હતું પાર્વતીજીનું હૃદય ધકકના લાગ્યું અને શકરની આજ્ઞાઓ પરસેવે બીજાઈ ગઇ એ હાથની વચ્ચે બેઠેલા નટખટ કામદેવે જાણે કે અત્યારે મે હૃદયને એક કરી દીધાં હતા મદરોનો મનસિંગ જાણે કે વિજયવાજાએ નીકળ્યો હતો /

અમિ પ્રશ્નિણા વખતે ચારે ચરણો સાથે ઉપડ્યાં હતા ખરો, પણ જનેની આખો તે બધ જ હતી એકબીજાના સ્પર્શને લીધે જન્નેના હૃદય અનેક સવેદનોમાં આલોટતા હતાં દ્વિત-અદ્વૈતમાં જોતપોત થઈ રહ્યું હતું

વર્ણોની તપમર્ધા પછી તપશોભના પાર્વતીને ઈન્દુલુ સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું હતું સૌ દર્પે-સપમની સાથે છેગછેડા આધી હતી

ભારતની પ્રગતી એવી કદ્દમ પૂર્વ તૈયારી હતી જેને લઇને તે ગાંધીજીને અનુસરી સ્વપ્ના અને તેમના કાર્યક્રમોને સફળ બનાવી શકી ? આ પ્રશ્ન ઘણા જ મહત્વનો છે એનો ઉત્તર એ જ આપી શકે જે ભારતનો અને વિશ્વનો ઇતિહાસ ચારી રીતે બહુતો હોય ભારતની પ્રગતી શક્તિ અને અસક્તિ તેને વશપરંપરામાં મનેયા પુરુષાર્થનું જ ફળ છે

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ જ આપી શકે જે સમાજશાસ્ત્રનું જીંડુ અધ્યયન કરીને એ જાણી લીધું હોય કે હજારો અને લાખો માનવીના જીવન પર ક્યાં ક્યાં ખળો અસર કરે છે અને એ અસર ક્યાં સુધી પહોંચે છે

અને ભારતમાં તે આપા પ્રશ્નનો ઉત્તર એ જ આપી શકે જેણે અધ્યાત્મ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ, ચિંતન અને અનુભવ ક્યાં હોય, એ શાસ્ત્રમાં તે વ્યક્તિ અને સમાજ વચ્ચે બેદ પશુ નથી રહેતો ભારતના સ્વતંત્ર આત્મચાલના યાગ વડે જે કાર્યો ક્યાં તેની અસર વ્યક્તિઓના જીવન પર પશુ પડી અને સમાજનું ધારણુ પશુ જાંચું આપ્યું

આત્મચાલના જેમ વ્યક્તિ અને સમાજનો બેદ નથી તેની જ રીતે જ અને ચેતનનો બેદ પશુ નથી ભૌતિક વિદ્યા આત્મિક વિદ્યાથી ભુદી છે, એવો બેદ આધ્યાત્મિક દષ્ટિએ રાખ્યો નથી દલીલને ખાતર, યાજક જેવી ભુદિવાળા ચોકોને સમજવાના ખાતર, અધ્યાત્મશાસ્ત્ર ગમે તે બેદનો સ્વીકાર કરી શકે છે, પરંતુ હેવટ તો આત્મચાલ માટે એકત્વદષ્ટિ એ જ ખરી દષ્ટિ છે.

ગીતામાં પ્રકૃતિને જ આધ્યાત્મ કહેલ છે એ વ્યાખ્યાનો લાક ઉગાવીને આપણે કહી શકીએ કે ભારતની આવી પ્રકૃતિને ઝોળખ્યા વિના ન તો કેમ ભારતના પુરુષાર્થને સમજી શકે છે કે ન તો ભારતને યોગ્ય એવી પ્રેરણા આપી શકે છે

જ્યારે આપણી સમક્ષ એક સવાલ ઉપસ્થિત થયો છે ત્યારે ઉપર વર્ણવેલ ત્રણ પ્રકારની યોગ્યતા

હોય કે ન હોય છતાં કદક વિચાર તો કરવો જ બોધ્યો

આ પ્રાચીન દેશમાં ચેતના જગવવાનો ભાર જે વ્યક્તિ પર નાખવાનો હતો તેને ભારત-શાસ્ત્ર-મિથાનમાં તૈયારી માટે દક્ષિણ આફ્રિકા મેકાનેસ એ રક્ષણને જેટલું આપણે આજે સમજી શકીએ છીએ એટલું એ દિવસોમાં કોર્નના ધ્યાનમાં પશુ નહિ આનુ હોય અને આજે પશુ આપણે એમ થોડું જ કરી શકીએ કે એ વતના પાળાનો બેદ આપણે પૂરેપૂરો સમજી શક્યા હીએ ?

અરેજોને આ દેશમાંથી કાઢવાના પ્રયત્નો ફોચોએ પશુ ક્યાં અને આપણા દેશના હિંદુ-મુસલમાનોએ પશુ ક્યાં કેટલાક પ્રયત્નો તો એના પ્રકારના હતા જેને લઈને અરેજોનું રાજ્ય અહીં વધારે મજબૂત થઈ શક્યું ઈ. સ. ૧૮૫૭ થી ઈ. સ. ૧૯૦૭ સુધી આપણે જેટલા પ્રયત્નો કર્યા તેનું પરિણામ ૧૯૫૫ સુધીમાં જળ્યાણુ અને ભારતના શુભચિંતકોએ નિર્ણય પર આપ્યા કે જે રસ્તે આપણે જઈ રહ્યા છીએ એ રસ્તો રાખીને સુકામ પર નહીં પહોંચાડે યુદ્ધનો રાક આપણે અજમાવી નેવો વિનિતિ તેમજ વિનયનો માર્ગ જણુ અજમાવી એવો ઔદ્યોગિક પ્રગતિમાં આપણા કોશલ્યનો અભાવ અને અરેજોના દડ વિરોધને બેધને ત્યાં પશુ આશાના કિરણો દેખાયા નહિ લોકોમાં સમાજ-સુધારાના આદોનનો ચયા ધર્મનિષ્ઠા વગે તેના પ્રયત્નો ચયા, આ બધાની કદ્દમ ને કદ્દમ અસર તો થઈ જ, છતાં દેશની રતન નતાનો ગદ્દ દેખાયો નહિ

ક્રાંતિકારીઓના પ્રયત્નો તરફ લોકોની સહાય-બૂતિ ઘણી હતી તેમના આદોલનને રાખીદત્વના હાર્દિક આશીર્વાદ મળી ગયા હતા છતાં પ્રવૃત્તિ મન ઝલા રસ્તા માટે તૈયાર ન હતું એ પાશ્ચાત દેશોનો ઉપાય હતો અને પશ્ચિમના રાજ્યકર્તાઓ એનાથી પરિચિત હતા, તેમ જ તેનો ઉપાય પશુ તેમની પામે હતો, જે અહીં પશ્ચિમ કરતાં પશુ અસરકારક સાબિત

ધરો. આવા સંજોગમાં ગાંધીજીએ દક્ષિણ આફ્રિકામાં એક ભારતીય ઇલાજ અજમાવી લેવો: દક્ષિણ આફ્રિકામાં ન તો આપણું રાજ્ય હતું કે ન તે આપણે દેશ હતો, ન ત્યાં આપણી બહુમતી હતી કે ન ત્યાં આપણું વાતાવરણ હતું, તે છતાં ગાંધીજીએ ત્યાંના રહન અભણ, લગભગ સંસ્કારહીન તેમ જ બધી રીતે કમનમીમ એવા ભારતજનોની સહાય વડે એક અદ્વિતન ચલાવી ખતાવ્યું.

આધુનિક સાધનોથી સજ્જ સરકારનો મુકાબલો કરવાવાળા ગાંધીજી ભારતીય સભતા, ધર્મનિષ્ઠા, આત્મશક્તિવાનો વાતો કરતા હતા. દેશે જેમું કે આપણી પ્રાચીન સભ્યતામાં કંઈક લોકોત્તર તેમ જ અને તેના બળ વડે આપણે પ્રક્રિયનો સાધનો કરી શકીએ છીએ.

આપણે હંમેશનો સાધારણ અનુભવ છે કે ભારે કોષ વરસોથી બિંબાર હોય તેવા આજુસની તમિયન જેવા જાણીએ છીએ ત્યારે સાધારણ રીતે લોકો કહે છે 'અરે ભાઈ, લગભગની લીલાની શુ વાન કરવી ! અમે એવો પેચિક દવાઓ કરી, યુરોપિયન ડોક્ટરોને બોલાવ્યા, મોટી ફી આપીને સિરિસ સજ્જોને બોલાવ્યા, આયુર્વેદિક દવાઓ કરી, હોમિયો પેચિક દવાઓ પણ અજમાવી, મંત્ર, નંત્ર મુદસાતિ માટે રોગ પુનરિધિ વગેરે કર્યાં, પીર અને એનિયા ઝોની પણ મદદ લીધી, બધું કરી જેયુ, પરંતુ કોષ ચીજ વડે કાયદો થયો નહિ રોમ વધતો જ ગયો એવામાં બાલુના જ ગયમાથી એક સાહુ આ'યો એજે જંગલની જડીબુટી આપી અને તેની શરતોમાં માત્ર મીઠું ખાવાની બધી હતી જેનેનજોતામાં ફર્ક સાથે થઈ ગયો સ તેના ઉપાય અજમાવવાની ના ન પાતી જેનુંએ ક: જાન કાળદાયક ખચર જ નથી પડતી કે કયો કસ અને કયો ઉપચાર અસરકારક સાબિત થઈ શકે

ગાંધીજી પ્રત્યે લોકોના દિયમા માન હતુ ગોખસે જેવાએએ પણ એમની પ્રશંસા કરી હતી રાજકીય પક્ષપક્ષીમાં ગાંધીજી પડ્યા નહતા સરકારી કમિયારીઓની તેઓ કદર કરના હતા નિની પશુને તેઓ પોતાના આધ્યાત્મિક બધુ મળ્યા હતા અને ઉમ પક્ષના તેઓને તેઓ કદર કરી શકતા હતા કાલિવરોની સખન નિદા કરવા છતા તેમની જહાદુરીની તેઓ કદર કરના, એટલું જ નહિ, પરંતુ પોતાને તારિવક અરાજકતાવાદી પણ મણાવતા હતા

આવી વિચિત્ર વ્યકિત પર દેશનેતાઓને વિશ્વાસ

કેમ લેસે ? ગોખયે એમના 'દિન્દ સ્વામી'વાળા સિદ્ધાંતને પસંદ નહોતા કરતા, તેમજ લોકમાન્ય નિચક તેમની વિનીન પણ તરફની ભાવનાની પ્રશંસા કરી શકતા નહોતા. કાનિકારો તે ગાંધીજીને એક તત્ત્વજ્ઞાન પામલ સમજતા હતા તેમની કિંમત વિરોધ કરવા જેટલી પણ ન હતી એવા કાનિકારીઓનો અનિપ્રાય હતો. પરંતુ જનના કહેની હતી કે આજ મુખી અમે આ બધા શાણા લોકોના દરેકે દરેક ઉપાય અજમાવી જેવા છે. હવે એક જમવનો સાધુ આવ્યો છે, જે ધર્મની ભાષા બોલે છે. રૂદિવાદી નથી, પરંતુ ત્યાગી, સંયમી અને તપસ્વી છે. આપણા જેટી સાધારણ ભાષામાં વાત કરે છે, સતોના મનુ' સમર્થન કરે છે. ગોરા લોકો સાથે તેલે બધાજી પણ કરી છે, તે આવો એની વાન અજમાવી તે જેને-એ અને વાત પણ કેની ? આપણા રાષ્ટ્રીય સ્વભાવને અનુકૂળ ખય' તે છે જ નહિ, જેખમ છે ખટું' પરંતુ તે પણ વધારે નથી અને કોઈનું ખરામ કરવાની તે વાન જ નથી

કેટલાયે ધૂની ગાજુએ ગાંધીજીને મળ્યા. ગાંધીજીએ દેહનું પરિમમણુ ક્યું આમેટુ રિમાચવ ક્યાં અને જેનેનજોતામાં ગાંધીજીના હૃદયના તાર રાષ્ટ્રહૃદયના તાર સાથે એકરામ થઈ ગયા. સાચી વસ્તુ તે એ છે કે રાષ્ટ્રહૃદય અને ગાંધીજીનું હૃદય ખરેખર એક જ હતા. એક હતુ મનુષ્યહૃદય અને બીલુ હતુ મુખહૃદય 'દીપથી દીપ પ્રગટે છે' એ સિદ્ધાન આ જનાનામાં ગાંધીજીને વિશે સક્ષ્મ જ્ઞાનિત થયો. દૂકમા કદીએ તે બધા ઉપાયો અજમાવીને નિશ્ચય થયેના દેશની વચ્ચે ગાંધીજીએ પોતાના જનને નિદાણી ચાલે અને એક અખતરો કરીએ જેવી ભાવનાથી લોકોએ એમને અવનાયા ગાંધીજી લોકોના મનની વાણી જ બે વના હતા હમનેરે વર્ધી આની આવી ભારતી સંસ્કૃતિ તેમજ ભારતીય પુસ્તકોના ગાંધીજી પ્રતિનિધિ હતા ગાંધીજીને ઉપાય આપની રાષ્ટ્રપ્રકૃતિને અનુકૂળ હતા તેથી જ લોકો એમને અનુસરવા તૈયર થયા અને ગાંધીજીના ઉજ્જવળ આરિચ્ચને લખને જેખમને રરને એમની માહા જવામાં લોકોને જરાપણ કો કોચ થયો નહિ

લોકોએ ગાંધીજીનું નેતૃત્વ હસતે વડને માન્ય ક્યું જેના જીડા એતિહાસિક કારણે પણ છે, જેની વિચારણા પણ આપણે જ કરવાની છે.

ત્યા વો આપણા દેશમાં વિદ્યાર્થીઓએ બુ મોડું આદોનન કર્યું હતું તેઓ કેકકાણે પોતીસ સાથે બાબડી પડ્યા હતા બસો સગાવવાના, પેટાન પપોમાં આગ લખાવવાના અને ટૂંકોને રોડી દીધાના સમાચારો સાંભળી અને વાચીને મારા આત્માને ઘણી શાંતિ પ્રાપ્ત થઈ હતી

એના દેશને શુ કહેવો જ્યા આહોલન ન થતુ હોય ? અને એવા આદોનનને શુ કહેવુ કે જ્યા પોલીસ સાથે મારામારી ન થતી હોય ? નહી ગઈવાન-સામાન તોડવો કે બસો સગાવવાની,-તો એ તો કોઈ પણ દેશની સમૃદ્ધિ માટે અત્યંત આરત્યક છે જુનો સામાન સગામીને નવો સામાન આવે છે, જેથી દેશનો વેપાર પણ વધે છે પાઠના આદોનનને કારણે કેટલીય કોનેએમાં નવું કનિચર આ યુ છે જે વીસ વર્ષ સુધી આની શકે તેમ નહોતુ જ્યાં જ્યા જુના અધ્યાપકોની નુકસાની થઈ છે ત્યાં ત્યા નવા અધ્યાપકો આપશે આ યુ આદોનનને કારણે તો થયું ।

આ દેશમાં કોઈ કોઈ લોકો એવા પણ છે જે આદોનનોથી ધુણુ કરે છે તેમના વિચારે તો આ દેશ મહાની જેમ પડ્યો રહેવો જોઈએ અને જૂની બંધો અને જૂની ટપાન કચેરીઓથી કામ ચાલુ રહેવુ જોઈએ આવા પ્રકરના લઘુમતી લોકો આવા આહોલનોને માટે વિદ્યાર્થીઓનો દોષ કાઢે છે તો ક્યારેક અધ્યાપકોનો જો વિદ્યાર્થીઓ અને અધ્યાપકો સાથે મગા ગયા હોય તો બધા દોષનો ટોપલો સરકાર પર ટેળાતો હોય છે પણ મારો તો દર વિશ્વાસ છે કે આવા મહાન આહોલનો માટે કોઈ પણ પક્ષને રોપિત કરવો એ તો આ દેશના ઇતિહાસની પણ વિરુદ્ધ છે અને સાથે જુઓળની પણ ! જે ગાંધીજી દાડીકૃમ કરી શકતા હોય તો વિદ્યાર્થીઓ દગડુમ, યા માટે કરી ન શકે ?

કહેવાય છે કે પહેલાના જમાનામાં વિદ્યાર્થીઓમાં ઘણી શિસ્તતા હતી એકન-એ યુરુજના

કહેવાથી પોતાનો અગૂઠો એવી રીતે કાપીને આવ્યો હતો, જેમ આજના વિદ્યાર્થીઓ પોતાના અધ્યાપકોને સિગારેટ રજૂ કરે છે અવનત અમારા કોઈ અધ્યાપકે અમારી પાસે અગૂઠો નથી માગ્યો, પણ એકવાર મારી અગૂઠીની ટી જરૂર માગી હતી ખેર ! અમારા જમાનાની અમે વાત શુ કરીએ ? એ દિવસોમાં તો અનુચાસન જરૂર કરતા વધારે હતુ અને એનું પરિણામ એ આન્યુ કે અમારા ચારિત્ર્યના વિકાસ કષારેય થયો જ નહિ અને માગ ચારિત્ર્યની ખમર છે જેટલુ ચારિત્ર્ય મિડન રનકૂમાં હતુ તેટલુ જ અત્યારે છે મનન છે કે એક ઇચ પણ એકેય તરફ આગળ વધે ? જ્યારે અમે પ્રાથમિક શાળામાં હતા ત્યારે અમે અમારા શિક્ષકોને ખૂબ જ માનની દૃષ્ટિએ જોતા હતા હા, એકવાર હેંગમાસ્તગની જૂની છત્રી કૂવામાં નાખી દીધી હતી ખરી, અને રફૂતના એકમેઈને હેંગીના તહેવારમાં જરૂર સગાગણુ હતુ પણ એનાથી વધુ અમે કશુ કર્યું નહોતુ-કરી શક્યા નહોતા કારણ કે હેંગમાસ્તગની પાસે છત્રી ચિવાય અને અમારી રફૂલમાં એકમેઈ સિવાય બીજુ કશુ એવુ નહોતુ જેને આપણે અત-અચન સપતિને નામે જોનારી રહીએ ।

આજકાલ જમાનો બદલાઈ ગયો છે કેનાક લોકો કહે છે કે આજના છોકરા-છોકરીઓ અધ્યાપકોનું માન નથી શખતા પણ મને આ સાચુ નથી લાગતુ જે દેશમાં અધ્યાપકોની પ્રતિષ્ઠા નથી હોતી તે દેશનુ પતન થાય છે મારા એક કાઠા છે તેમણે ક્યારેય અને કોઈપણુ રીતે પોતાના અધ્યાપકનું માન નહોતુ શખ્યુ અને પરિણામે તેઓ હમેશા ઉચ્ચુટી કનેકટર જ રહ્યા છે, આગળ જરા પણ વધી શક્યા નથી ખેર ! આ તો કાકાની વાત થઈ, આપણી નહિ મારા રિચારમાં તો અધ્યાપક જેમે તેટલા પતિત કેમ ન હોય, અને ગમે તેટલુ ઓણુ લખાવતા હોય, અને તે આપણુ લખેલુ પુસ્તક પોતાને નામે મહાવતા હોય, છતા આપણે સૌ તેમનો

આદર તો કરીએ જ છીએ

અમે અધ્યાપકોનો કેટલો આદર કરતા હતા તેની તમને વાત કરુ. એકવાર એક વિદ્યાર્થીએ દારૂની એક ઘોટલ માગી કે તુરત જ અમે તેમને લાવી આપી હતી આવા જ એક બીજા અવસર પર એક અધ્યાપકના આગ્રહથી અમારે બીજા એક અધ્યાપકને માર મારવા માટે નિવચ ચલુ પરચુ હતા છતાં પોતાના આત્માની પવિત્રતા બચાવવા માટે અમે એ અધ્યાપકને પીટ્યા પછી તેને એ સાથીઓના નામ પશુ કહી દીધાં જેના આગ્રહથી અમારે આ કાર્ય કરવું પરચુ હતું આને યુગ્મનોનો આદર ન કહેવાય તો બીજું શુ કહેવાય ?

સમય નથી અને આ જવાબદારી એ ખોરાક પર પણ છે, જે વિદ્યાર્થીઓને દોરડેડુમાં આપવામાં આવે છે અધ્યાપકો આ દિશામાં કશું જ કરી ન શકે તેમનો અને વિદ્યાર્થીઓનો સંપર્ક એટલો ઓછો છે કે એ લોકો એકબીજાના નામ પણ જાણતા હોતા નથી વળી વધારેના વધારે અધ્યાપક તો દેશી ગીએ પરતું સંશોધન કરવા માટે વિદેશમાં રહે છે અને આ સ્થિતિમાં એમને દોષિત ઠેવવા એ તો અપરાધ કહી શકાય

જ્યા સુધી સરકારનો પ્રશ્ન છે તો મારા વિચારે તે વર્તમાન સ્થિતિને માટે ઓછામાં ઓછી જવાબદાર ગણી શકાય સરકાર શિક્ષણને માટે શુ શુ નથી કર્યું ? શુ કોઈ બીજી સરકારે એવી સફળતા ખોલાવી શકતી હતી કે જેમાં ભારતને ન હોય પણ વિદ્યાર્થીઓ હોય ? મારા જિલ્લાના એક નેતાની વિરેક કૃપાને કારણે એક એવી ટીકી કોલેજ ખૂલેલી છે, જેમાં કદાચ દરેક વિદ્યાર્થીઓ છે શિક્ષક માટેની સરકારની આ ધન્ય કૌર્મી પણ રીતે ઓછી ન જ શકાય

પંચમી યોજનાની સમાપ્તિ સુધીમાં તો દરેક પાયા માઈલને અતરે એક યુનિવર્સિટી હશે એથી વધુ સરકાર મંજૂરતી હોય તો પણ તે કી શકે તેમ નથી કેમ કે પ્રત્યેક યુનિવર્સિટીને પોતાને માટે પાયા માઈલનું અતર તો જોઈએ-એનાથી ઓછા અતરે બીજી કોઈ યુનિવર્સિટી બની જ ન શકે

નર્મી સુધી પોલીસના લાડીઆજ વગેરેનો સવાલ છે, તો એવા અવસર તો આવતા રહેવા જોઈએ જ કરદાતાઓના કરોડો રૂપિયા પોલીસ પર વ્યય થાય છે એટલે તે ઉચિત જ છે કે એ સક્રિયને ક્યારેક ક્યારેક કામમાં લેવી જોઈએ તો પોલીસને કિયારીલ જોઈને જનતાને સંતોષ થાય છે કે એમનો ટેક્સ એકાર જતો નથી

વિદ્યાર્થી અદિલન માટે કોઈ એક પક્ષને દોષિત ઠેરવવા પડે એ ઉચિત નથી જ્યારે દેશના નિર્માણનો મુગ હતો ત્યારે વિદ્યાર્થી એમાં પાછળ નથી રહ્યા આજે દેશ એક વિખરાવવાના મિજાજમાં છે તો વિદ્યાર્થી એમાં પશુ શા માટે પાછળ રહે ? આખરે એમના પશુ કંઈક તો જવાબદારી છે.

બદલાતાં જમાનામાં વિદ્યાર્થીઓ અમારી જેમ નથી રહી શકતા તેમ કહેવું અરજુ યોગ્ય કહેવાય એના બીજા પશુ કારણો હોઈ શકે છે અમારા જમાનામાં નેતા લોકોની બહુ અપત નહોતી અને અત્યારે ? અત્યારના આ દિવસોમાં તાતુકે તાતુકે ત્રીસ-ચાવીસ 'સ પૂર્ણ' સ્વરૂપના નેતાઓ જોઈતા પ્રમાણમાં મળી શકે છે નેતા બનવાનો આ કુન્નર વિદ્યાર્થીઓએ શીખી લેવો પડશે-જે તેમ ન થાય તો આપણુ પ્રગતિ ન કેવી રીતે ચાલી શકશે ? અધ્યાપકોને વિશે મારે શુ કહેવું ? હુ તો કમેશાં એમનો આદર કરતો આ યો ધુ જે જવાબદારીથી દેશનું શિક્ષણ સમઠન ચાલી રહ્યુ છે એ જોઈને માત્રુ માથુ ઝીલવથી ઝૂંપી પડે છે કેટલી કમાલની વાત છે કે ફક્ત બાનીસ વર્ગના માણસમાં કોનેજ અને યુનિવર્સિટી એ બને એટલી ઉચ્ચ કક્ષામાં આવી ગયા છે કે જેની આપણે કદી કલ્પના પણ નહોતી કરી શક્યા ભારતના ઇતિહાસમાં અને જુઓગમાં અધ્યાપકોનો આ ત્યાગ કમેશાં અમર રહેશે કેટલાક યુગ્મનોના ચારિત્ર્ય એટલા તો ઉજ્જવળ છે કે ગરીબ છોકરાઓ એમના પ્રકાશથી વીજળીનું કાર્ય કરી શકે છે. નર્મી સુધી વિદ્યાર્થીઓ એની અશિસ્તની વાત છે, તો તેની જવાબદારી અધ્યાપકો પર નાખવી અચોક્ક છે અનુસાસન દીનતાની જવાબદારી એવા માળાપ ઉપર છે જે મોટે ભાગે આજો દિવસ પૈસા કમાવામાં રમ્યા પવ્યા રહે તે જવાબ તો જેમની પાસે જમાવકોને દેવા માટે

દરેક દેશના ઇતિહાસમાં, ભિન્ન ભિન્ન જાતિઓ વચ્ચે થયેલા ઘર્ષણોનો હેવાલ આપણને જોવાનો મળે છે કેટલીક વાર આવા ઘર્ષણોથી સંબંધિતો વિકાસ થતો માલૂમ પડે છે. દરેક જાતિના આદર્શો ભુદા ભુદા હોવાથી ધનને જાતિને એકબીજાની સંસ્કૃતિમાંથી કંઈક શીખવાનું મળે છે. આપણા ભારતના ઇતિહાસમાં પણ ભિન્ન ભિન્ન સંસ્કૃતિઓનું સમેલન થયેલું જોવામાં આવે છે. પ્રાચીન વખતમાં ગેરાર આર્યો સાથે આ દેશના કાઠી વતનીઓનો મેળાપ થયો ત્યાર પછી આર્યોની મેળાપ દ્રાવિડ લોકો સાથે થયો. આર્યોની અને દ્રાવિડ લોકોની સંસ્કૃતિ એકબીજામાં સમાઈ ગઈ પછી ભારતમાં ઇસ્લામી સંસ્કૃતિ આવી.

૧

ભારતમાં યુદ્ધ વંશ રાજ્ય કરતો હતો, તે વખતે અરબસ્તાનમાં એક જાતિ રહેતી હતી તે જાતિના લોકો બહુ મજબૂત અને અભિમાની હતા. વેપાર કરીને અગર ખેતી કરીને એ જાતિ પોતાનું યુજ્જવાન ચલાવતી એ જાતિના લોકો પદ્મરની મૂર્તિ ઝોલી પૂજા કરતા હતા. એ જાતિમાં હજરત મહમદ પેગમ્બરનો (ઈ. સ ૫૭૦માં) જન્મ થયો તે જ્યારે મોટા થયા ત્યારે તેમણે પોતાની જાતિના લોકોને મૂર્તિ પૂજા ન કરવા સમજાવ્યા અને તેઓને એકબેકની સાથે સનાહસ પછી રહેવાની શિખામણ પણ આપી.

હિજરત પછીના સાત વર્ષોમાં તે આ સંદેશો આપ્યા અરબસ્તાનમાં ફેલાઈ ગયા. આત્મ મજબૂત અને હાથક મજા હતી, એટલે તેણે પોતાની માનના બાજબીથી નજાકના દેશો, જેવા કે સીરિયા, ટુર્કી અને ઇરાનના લોકો પર લાદી ધીમે ધીમે એ લોકોની સત્તા વધતી ચાલી ચીનથી ર્પેન સુધી ઇસ્લામ ધર્મની હાક વાગી ગઈ. રશિયા, યુનાન, આલ્બન, પોને ૬, દક્ષિણ ઇટાલી, સિસીલી વગેરે અર્ધા યુરોપ ઉપર મુસલમાનોની સત્તા સ્થપાઈ હતી.

જે વખતે મુસલમાન લોકોને ખીજા દેશોને યત્નવાની ઇચ્છા થઈ, તે વખતથી જ તે લોકો પેગમ્બરના પવિત્ર સંદેશને ભૂલી ગયા. સાદી જિંદગી અને અત કરણપૂર્વકની પ્રાર્થનાને બદલે તેઓના યત્નમાં મોઝરોશીખ અને અત્યાચારે સ્થાન જમાવ્યું.

ભારતમાં જોકે ઇ. સ ૧૧૬૩થી મુસલમાન અમલનો આરંભ થાય છે, છતાં પણ કેટલાયે મુસલમાન સાધકો અને ફકીરો આ હુમનાખોરો કરતાં પણ પહેલા ભારતમાં આવ્યા હતા તે વખતે ખગદાદ વિદ્યાનું ધામ મનાતું હતું ભારતના કેટલાયે વિદાનો ખીજાના દરબારમાં પણ જતા હતા ઘણા સંસ્કૃત ગ્રંથોના અરબી ભાષામાં અનુવાદ પણ થયા હતા.

ઈસ્લામી સ પ્રદાપના લોકોએ જેરમુસ્લિમ તરફ કેવી રીતનો વર્તવ રાખવો જોઈએ, તે વિશેની શિખામણ આપતાં કુરાન કહે છે કે, "તરતમાં જ ખુદા તમને અને તમારા જેરમુસ્લિમ દુશ્મનોને ઠોસ્તીના બંધથી બાધી દે એવો પૂરો સંભવ છે ખુદા એણે કરવાને પૂરો સમર્થ છે તે રહેમ કરવાવાળો રહીમ છે જેમણે કદી તમારી સાથે ઝણડો કર્યો નથી અથવા જેમણે તમને તમારા ઘરમાંથી દાખી કાઢ્યા નથી, તેમની સાથે તમારે ન્યાય તેમ જ વિવેકથી વર્તવું જે ન્યાયી છે તેમને ખુદા આલે છે" (કુરાન, અધ્યાય ૭)

"જેરમુસ્લિમોના દેવદેરીઓ વિશે જુઝા વચનો ન ઝોનશો, કેમ કે નહિ તે તે લોકો પણ તમારા અલ્લાને વિરોધેવા જ જોલ યોર્વાને સામે જવાન વાગશે" (કુરાન, અધ્યાય ૭)

પેગમ્બર સાહેબે એમ પણ કહ્યું છે કે, "કોઈ મુસલમાન કોઈ જેરમુસ્લિમ પર જુલમ યુગરશે, તેને નુકસાન પહોંચાડશે, તેની યુગ્મશ બહારની ફરજો તેને ગમે નાખશે અથવા તેની મમતિ વિના તેની પામેથી કોઈ ચીજ પગલી લેશે, તે કયામતને દિવસે હુ જતે એ જેરમુસ્લિમને પહેલે રહી ખુદાની આગળ

તે મુસનમાનની સામે ફરિયાદ રજૂ કરીશ”

‘ઝેરમુસ્લિમોને પોતાના બદગીના ઘ્યાનોમાં પોતાની ભરજી પડે તેમ કરવાની છૂં રહેશે, એવા કોલથી હું તેમની સાથે બધાંયો છું તેમની મુબ્લશ બહારની ફરજો મારે તેમને માથે નાખવી નથી તેમના પરદેશના દુસ્ખનોની સામે હું તેમનો બચાવ કરીશ અને પોતાના ધર્મની બાબતોમાં તેમને પૂરેપૂરી સ્વતંત્રતા રહેશે’

એક ઝેરમુસ્લિમનું ખૂન મારા ખૂન જેવું જ છે જે મુસનમાન એક બેચુના ઝેરમુસ્લિમનું ખૂન રેડવાનો ંનો કરે છે તે માડુ ખૂન રેડવાનો જ યુનો કરે છે” (લેખન કલ્પન)

ઝેરમુસ્લિમ તરફ ખરાબ વર્તીવ રાખનાર મુસનમાનને પહેલાના જમાનામાં કેવી કડક સજા થતી તેનું વર્ણન તનારીએ આક્યાન અને ‘ઇસ્લામની તનારીખ’માં સરસ રીતે કરવામાં આપ્યું છે

૨

શકરાચાર્યના વખતમાં ભારતમાં ફરિયાદો પ્રવેશ કરી લીધી હતો રામાનુજ પત્રી થયેલા રામાનુજે પોતાના સ પ્રદાયમાં દરેક જાતિના લોકોને ભેળવ્યા રામાનુજના શિષ્યો તથા અનુયાયીઓમાંના ઘણા મુસનમાનો પણ હતા સત કબીર તેમાંના એક હતા હિંદુ - મુસ્લિમ ઓકયાના સૌથી પ્રથમ પ્રચારક કબીર હતા

સત કબીર પોતાનાં કાબોમાં કહે છે કે, ‘અરે ભાઈ! મેં ઇશ્વર કયાથી આ યા ? તને કોણે ભરમાવ્યો ? અલ્લાહ અને રામ કબીર અને કેશવ હરિ અને કબીરત એક જ સોનાનાં બનેનાં ઘરેણું જેવા છે તેમનામાં બેદલાવ છે જ નહિ માત્ર કહેવા સામળવા બવહાર પૂરનાં તે મેં નામો રાખ્યા છે

“જીવે પોતાના વારતવિક રૂપમાં પણ બધા એક જ છે અને પ્રગટ રૂપમાં પણ બધા એકસરખા જ છે કોઈને એવો મર્વ નહિ હોવો જેહમ્મે કે હું હિંદુ છું કે મુસનમાન છું આ હિંદુ મુસનમાનો બેદ જ ખોટો છે’

“હરિ પૂર્વમાં રહે છે, ને અલ્લાહ પશ્ચિમમાં ? પણ કબીર કહે છે, તમારા દિવમાં ચોષી, ત્યા જ કરીમ અને ત્યાં જ રામ છે કબીર અલ્લાહનો અને રામનો પુત્ર છે તે જ કબીરનો ગુરુ અને પીર છે હિંદુ અને તુર્કોની એક જ રાહ છે, જે સ ગુરુએ બતાવી છે કબીર કહે છે, હે ભાઈ સતો ! રામ અને ખુલામાં કદમ બેદ નથી હિંદુઓ રામ કહે છે અને મુસનમાનો રહીમ કહે છે અદર અદર બ ને લડી મરે છે મર્મ તો કોઈ બાણ્યુ નથી’

એમના પત્રી ગુરુ નાનક આન્યા એમનું જીવન પણ કબીરની જેમ જ પસાર થયું એમણે પણ હિંદુ-મુસ્લિમ ઓકયાના પ્રચાર કર્યો ગુરુ નાનક પોતાના કા પોતા કહે છે, હિંદુ તથા મુસ લમાન બ ને એક જ ખુલામાં બદા છે એક રાખનો અને બાંને રસનો પણ લઈને બ ને મેધમાન લડે છે આપણે હિંદુ પણ નથી અને મુસનમાન પણ નથી આ બ નેના મનમાં સોના મેડેનો છે ગુરુ નાનક કહે છે હે અ દુર રહેમાન ! સામગ ઇશ્વર એક જ છે મનમતરિની કક છોડી દે તો જ એ એક ઇશ્વરને ઝોગપી રખીશ’

માર્ગ નથી હિંદુને સજ્યો કે નથી મુસન માનોને બ ને સાચા માર્ગથી જૂના પડ્યા છે બ ને ઉપર સેતાને વિશ્વ મેળવી લીધો છે’

આ બ ને સતો પત્રી પોપા સેનામાંઈ રહીલાસ ચમાર, વગેરે સતો થયા હતા તેમનો ઉપદેશ પણ કબીર અને નાનક જેવો જ હતો

કબીરના વખતમાં થયેના સત દાદુનું નામ પણ પ્રખ્યાત છે દાદુ કબીરજીના શિષ્ય હતા એમણે પોતાના કા ચે મા કહ્યું છે કે દરેક દેહમાં અત્મા એક જ છે, પણ બંને તે હિંદુ હો કે મુસનમાન હો અલ્લાહ ! રામ મારો જમ ભાગી ગયો હિંદુ અને મુસનમાનમાં કસો બેદ નથી દરેકમાં તુ જ નજરે પડે છે ખજા વિષ્ણુ મહેશનો પય કયો છે ? મોહમ્મદનો દીન કયો છે ? જિખરાઈનો માર્ગ કયો છે ? એક અલ્લાહ તેમનો પીર અને ગુરુ છે તેના સિવાય બીજો કોઈ નથી હિંદુ અને મુસનમાન

બને ભાષ્યો હાથ અને પગ છે, બને બે કાન છે
બને બાઈઓ બે આંખ સમાન છે”

એના પછી સત મલુકદાસનું નામ આવે છે
એ સત અકવરના સમયમાં જન્મ્યા હતા અને
૧૦૮ વર્ષની ઉંમરે ઔર ગરેમના સમયમાં મૃત્યુ પામ્યા
હતા તેના મર્યા નેપાળ અને કાશુમના પશુ હતા

મલુકદાસે કહ્યું છે કે ‘ક્યા માળા અને ક્યા
તસમી । જનો અને એને વિશ્વામે ન રહો કોણ કાફિર
અને કોણ મનેચ્છ ? સધ્યા પશુ તે જ અને નમાજ
પશુ તે જ મમ ક્યા છે ? અને જિવરાઈત ક્યા છે ?
પુત્ર પોતે જ કાછ છે બીજો કોઈ દિસામ રાખવું
નથી મહુકદાસ, તુ કેમ જૂનના પડ્યો છે ? રામ અને
રહીમ એકના જ નામ છે

ઔર ગરેમના વખતમાં પ્રાણનાથ ધરણીદાસ
જગજીવનનામ વગેરે સતોએ પશુ આ પ્રકારનો જ
ઉપદેશ આપ્યો હતો.

અ ૧૨મી સીમાં થયેના પનદૂદાએ પશુ આ
રીતનો ઉપદેશ આપ્યો હતો પનદૂ મિ એક પદમાં
કહ્યું છે કે તેઓ કહે છે કે રામ દૂ મા છે અને
પુત્ર પશિમમાં છે તો ૧૧ ઉત્તર અને દક્ષિણમાં
કોણ રહે છે ? પુત્ર ક્યા ? અને ક્યા નથી ? દિદુ
અને મુસનમાન તોફા । મ જીવું કરે છે । દિદુ
અને મુસનમાન કહે છે અને બને ધર્મો એકબીજાની
વિરુદ્ધ ધર્મ જાય છે હામ નવદૂ કહે છે કે પુ ।
નષ મા છે તે દ મિજ રહેવાયેનો નથી એ જ
સાચી વાત છે

૫૬ મી સીમાં અનમા બ માળામાં એવનબનો
જ મ થયો હતો એમના શિષ્યોના દિદુ તથા
મુસનમાન ઉચ્ચ જાનિના તોફા તેમજ ની મી જાનિના
તોફા જા જ બજોના હતા રૂપ સમાન અને દરિ
નામના એમના તજુ મુસનમાન શિષ્યો હતા મદા
ગ દૂના સતોમાં ૫૭ કેળાકાએ દિદુ મુરિનમ
એક વ માટેના પ્રાણ કયો હતો

સત નામદેવના અસખ્મ રામો અને અવુ

યાથીઓમાં શલ્યા દિદુ અને મુસનમાનો હતા

બહિર ભટ સત્તની શેષ કરવા માટે બે વાર
દિદુ માંથી મુસનમાન તથા મુસનમાનમાંથી દિદુ થયો
હતો એવું તેલે કહ્યું હતું કે, દુ દિદુ પશુ નથી
અને મુસનમાન પશુ નથી

દક્ષિણ તરફ શેષ મહમ્મદ નામનો એક મોટો
ભક્ત થઈ ગયો હતો તેના શિષ્યો રમજાનના રોમ
પશુ પાને છે અને એકાદલી પ્રત પશુ કરે છે તેઓ
મકકાની હજ પશુ કરે છે અને પદરપુરના મ દિરની
યાનાએ પશુ જાય છે

સત વુકાસને પશુ દિદુ અને મુસનમાનને
એક કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો તેમણે એક પદમાં
કહ્યું છે કે, ‘હે વસ ! અત્યાદ જો ઈચ્છે છે એ
જ સાય જ તે બધાનો બનાવવાર અને બધાનો
બાદશાહ છે હે બાવા ! અતનાવનું વર્ણન કરો
બધા તેના રૂપો છે વુકા કહે છે જે માણસ આ
વાન સમજે છે તે જ દરવેસ છે

વુકાસ અને એકનાથ જેવા મનાખૂના
સતોના ઉપદેશથી હજબજાના શલ્યાક મુસનમાનો દિદુ
ધર્મને માન આપતા થયા હતા દિદુ સતોની જોડે
જે દિદુ લેખકો મર્યા લખતા તેમને કેટલાક મુસન
માનો મૃત ૫ ! કરતા હતા

દિદો સાદિત્યની મેવા કરનાર કેળાક મુસ-
નમાન કવિઓએ પશુ આ માનના વીક વીક રક્ષ
લોરો છે

કવિ મલિક મુહમ્મદ જવમીને કેળાક દિદુ
તેમ જ મુસનમાનો પૂજતા હતા એના શિષ્યો પશુ
ધન્યા હતા એણે પશુ પોત ના કાર્ય માગ્યે તેના ક
છે કે ઈધિર એક જ છે અને દિદુ મુસનમાન તેના
સતોનો છે

એણે એક જગ્યાએ કહ્યું છે કે, દિદુ અને
મુસનમાન દરેક પોતે પોતાના ધર્મમાં શિષ્ય અને
સહીબ છે એમાં તોફા કોણ અને નાનું કોણ ? આ
જુદાઈ શા માટે ?”

અકવરના નવ ગ્લોમાં મહુલાના અસુધ

એક દિવ્દુ મ દિરમા નીચે મુજબની લીંગીઓ કોતરાતી હતી “હે ઈશ્વર! દરેક દેવમ દિરમા મનુષ્ય તને જ શોધે છે દરેક ભાષામા મનુષ્ય તને જ પોષકારે છે વિશ્વવ્રતવાદ પણ તું જ છે, અને મુસવમાન ધર્મ પણ તું જ છે દરેક ધર્મ એક જ વાત કહે છે કે, તું એક છે તું અદિતીય છે મુસનમાનો મસ્જિદમા તારી પ્રાર્થના કરે છે અને ઈસ્લામીઓ ગિરજાવરમા તારે માટે ઘટ વગાડે છે એક દિવસ હું મસ્જિદમા ગઈ છું અને એક દિવસ હું ગિરજાવરમાં ગઈ છું પણ દરેક મ દિરમા દુ” તને જ શોધુ છું તારા સિધ્ધોને માટે ‘સત્ય’ નવું પણ નથી અને જૂનું પણ નથી”

સરદાસ અને તુલસીદાસની અસર જેનાં કાવ્યેમા જોવામા આવે છે એ કવિ રદીમે પણ હિંદુ-મુસ્લિમ ઐક્ય માટે પ્રયાસ કર્યો હતો.

એણે પણ એક પદમા કહ્યું છે કે, શ્રી રામનામ રૂપી નાવના શરણમા જાઓ કારણ કે એ જ આ ભવસાગરમાથી પાર ઉતારશે આ સંસારને તરવાનો ખીજો કોષ ઉપાય માલુમ પડતો નથી

મોગન બાદશાહના કાળમાં વૈષ્ણવ મૂર્તિપૂજાના ઘણા આચાર્યોએ ધાર્મિક વિરોધ દહાનવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો તે વખતે કેટલાએક મુસનમાનો શ્રીકૃષ્ણના ભક્તો યર્ષ ગયા હતા તેઓમા રસમાન એ એક ભણ્ણિતો ભક્ત કવિ છે એણે પોતાના એક પદમા કહ્યું છે કે, “દેવની પૂજાને છોડી દીધી છે નમાજ પણ મને પસંદ નથી કલમા કુરાન પણ તજી દીધા છે હે કનૈયા! હું ફક્ત તારાજ શુભો માઉ છું”

૪

જગદગુરુ મહાત્મા ગાંધીજીએ હિંદુ-મુસ્લિમ

ઐક્ય સ્થાપનામા જે ભાગ ભજવ્યો છે, તે તો આપણી આમ આત્મ તરવરી જ રટીને છે એ રજી તો પોતાના સારા જીવનને એ કાર્ય માટે ટોચી દીધું છે અને સાથે સાથે આપણને દિંદુ-મુસ્લિમ ઐક્ય સ્થાપવાનો મુંદર માર્ગ પણ બતાવી દીધો છે

મહાત્માજીના અનુયાયી સરહદના ગાંધી ખાન અબ્દુન ગફારખાન સાહેબ તથા સતોની હરોળમાં મુઝી સકાય એવા ખીજા નેતાઓએ પણ આ કાર્યને માટે પુષ્કળ મહેનત કરી છે

સરહદના ગાંધી એક જગ્યાએ કહે છે કે, ‘દરેક ધર્મના આધારભૂત સિદ્ધાંતો એક જ છે જે કે આચારના સ્વૂલ આકાર જુદા જુદા છે કારણ કે જે ધર્મ જે ધરતી પર પ્રગટ થાય છે તે ધરતીની મહોક અને માધુર્ય મેળવે છે એક સાદો દાખલો લખએ ઇસ્લામ અને હિંદુ ધર્મ બન્ને સ્વગૃહતા વિષે સ પૂર્ણ આમલ રાખે છે સ્વગૃહતાના સિદ્ધાંત વિષે એ બે ધર્મમા ભેદ હોઈ જ ન શકે એ સ્પષ્ટ છે, પણ આચારનો ભેદ છે મારું આવે તો હું કોઈનું ધર્મ-તર કરવાનો પ્રયત્ન ન જ કરું”

એમણે એમ પણ કહ્યું છે કે, “હું માથા ગણીને મજબૂતની કિ મત આકરો જ નથી મજબૂતની કિ મત તો વતનમાં છે ઈસ્લામ એટલે અમલ ઈસ્લામ એટલે વહીન, ઈસ્લામ એટલે મુહમ્મદ અમન, વહીન અને મુહમ્મદ વિનાનો માથુસ અને ટોપ, મુસનમાન નથી એક જ અમન હતી બદગી અને પાક કામો કોઈ પણ માથુસને મોક્ષ આપવાને માટે ખસ છે, એમ કુરને શરિકમા સાફ થપ્પુ છે”

*

સન ૧૯૩૩ ઈન્દોરમાં બાપુના પ્રમુખપદે સ્થાપિત જીવેન મળ્યું. તે માટે ખૂબ પૈસા આપનાર શર હુકમચંદે બાપુની મહોબને જોળીને માટે નિમ ત્રણ આપ્યું બાપુ આખા ત્યારે પચાસ જણ માટે બંબે પાટવા, ચંદીના ઘાળી-વાટકાને ઘોટા-પવાલાં તેમજ પોતાને માટે જ્યુ વ સોનાનું જેઈ ઘોટું લરયા ને કસ્તૂરમા પાસેથી ગળી માગી. તેમાંથી એલ્યુમિનિયમનો વાટકો ને પવાલુ કાઢી પેલી સોનાની ઘાળીની જગ્યાએ મૂકી જમવા બેઠા, આ જેઈ બાવરા બનેવા હુકમચંદ તેમને સોનાની ઘાળીમા જમવા આજીજી કરી તો બાપુએ કહ્યું “આવા માટે જો એલ્યુમિનિયમનું વાસણ પણ ચાલી શકે એમ હોય તો પછી સોનાનું વાસણ શા માટે વાપરવું ? હ તમે જો જર્મીનીની સેવા માટે દેતા હો તો વળી લઈ જાઉં.” ને, એ કગાડોના સેરક સમક્ષ ક્યોડપનિનું શિર ઝૂરી વ્યુ

—કિશનસિ હ આવાડા

એ દિવસે...

એ દિવસે સુમન ખૂબ ઉત્સાહમાં હતો જે કંપનીમાં તે નોકરી કરતો હતો તે કંપનીએ મઠ સાલ સારો એવો નફો કર્યો હતો. નોકરિયાતોને સાડું એવું બોનસ મળવાની ખાત્રી હતી.

પોતાને પાચમો તો જરૂર મળશે એવું સુમને ધાધું હતું, પરંતુ મેનેજરે તેને ખોલાની જ્યારે કહ્યું “સુમનરાય ! આ તમારું દિવાળીનું બોનસ સાતસો એકાવન !” ત્યારે તો હર્ષથી જ નાચીઠકર્યો હતો. વવારાના રૂપિયાનો સુ ઉપયોગ કરવો એ કાર્ડ સુમનને નિયારવાનું હતું જ નહીં. કારણ કે ઘીરા-જડિન ટેમની વીડી પહેરવાની સુખમાની હોશ એક વરસની જૂની હતી.

ઝેરીની દુકાને આવી એક સફેદ નંગ જડિન વીડી ખરીદી, કિમત ચૂકવી જીલાણપૂર્વક કેટલા અંદરના ખિસ્સામાં મૂકીને બહાર આવ્યો. હદય ઉત્સાહથી જાણે ભરાઈ ગયું હતું. છાતી ડૂલીને હુકારની ધમકી થી ખની મઠ-કારણ કે... પત્નીની હોશ પોતે આજ પૂરી કરી ચક્ર્યો હતો. પત્નીની અંચુનિમા-પોતાને હાથે જ-નીડી પરેશવા જાણે કે તે તનસી રહી હતો. લામા ડગ ભરતો, કેટલાયે સાથે ભટકાનો તે ખસ ફટે-ડ પામે આવ્યો પરંતુ ત્યાં લાગેની લાખી ઢાર-નેના જ ડોઝાગર થઈ ગયો. ખસમા પોતાનો ન-નર કદાચ આવના ભવે પણ નહીં લાગે ! વિચારમાં વધુ વખત સુમાખ્યા વગર તેણે પસાર થની ટેકસીને જાની રખાઈને તેમાં ચડી બેઠો. ઘર પામે પહેલ્યતા ગાડીને ફક્ત પચીસ મિનિટ લાગે તેમ હતી.

આખરે સુમનની માડી ઘર પામે આવી પડોન્ની ઝડપથી જાતની, લાખું ચૂકવી લાંગી ચડી માનતો, એક દૂદઠે સીડીમાં ત્રણ-ત્રણ પથથિવાચરતો તે ચારીમાં આવ્યો. આરીનાં સગિવામાંથી કમરા

અદર દષ્ટિ કરી સુખલાની કોષ્ટ બહેનપણી મળવા આવી ટોચ તેમ લાગતું હતું સુલભા તેની સાથે હસીને વાતો કરી રહી હતી બહેનપણીનો અચાજ આવ્યો, “જોઈ એ વીડી ! કેનીક છે ?”

સુલભાએ અંચુનિમાંથી વીડી કાઢી આપી, “સરસ છે. કોણે મોકલ્યા ?”

“રમેશ” સુલભાએ હતીને કહ્યું પંજી ઉમેર્યું, “ એ મને એટલો પ્રિય છે કે માડું હદય તેને મળવાને વ્યાકુળ થઈ જાય છે.”

સાલગણને સુમન સ્થાપ્ત ગયો. સુનભા આ યુ બોયે છે ? પોતાના સિવાય એ બીજાને પણ ચાહે છે ? એને મળવા એવું મન વ્યાકુળ થઈ જાય છે ? સ્વપ્ન તો નથીને ? તેણે આખિા ચોગા હાથે ચીમટી લીધી. પરંતુ

એ સ્વપ્ન નહીં સત્ય દર્શકત હતી, સુનભા બીજાને ચાહે છે, જેને મળવા એવું હદય વ્યાકુળ થઈ જાય છે !

પૂંદી ફરતી લાગી. પગ ડગમગના લાખ્યાં, શરીર આમતુ લાખ્યુ બારીના સગિનાનો ટેકો લઇને ચોડીવાર મૂલમૂલ જામે રહ્યો ને પંજી...

સતેગાટ નીને જાતરી ગયો.

પગ વચવટ કામ કરતા દગા, મન વ્યાકુળ થઈ જાયું ઢતુ, હદય વૂડી મયું ઢતુ”

સુનભા ભેવડા !

એને માટે પોને રૂંકેટવો ભોગ આપતો હતો ! સુમલા પ્રથમવાર મળાને ‘મચી દણીદણ, થયો પ્રેમ’ એવો ઘટ થયો હતો પોતાનો ત્યારે. કુલ થી નાનુક. સુદર ને મોડામણી એ નવવૌવના ! એને નેના જ પોનાના દિવે કંઈક ન સમગળય તેની લાગણી અનુ-ભવી. શરીરનાં ન જાણે કયા પ્રકારની

પસાર થઈ હતી. તેની સાથે પ્રથમ વાતચીત કરતાં જ જીભ જાણે થોયરાઈ બંધી હતી. આંખ તેના સોફાખાણા ચહેરા પર રમતી હતી ને મન જાણે ભારીના ઘેરા કુદાવળું હતું.

એ પ્રેમનું પરિણામ લગ્ન.

પરંતુ એ લગ્ન ઉકેલવામાં પોતાને કેટલો ભોગ આપવો પડ્યો હતો ! માતા-પિતા એકથી એક થઈ એવી સૌ-દર્શવતી કન્યાએ પોતાને બતાવતા ગર્ભ પરંતુ પોતે ય કેમેષ કરતા એકનો એ ન જ થયો. સુલભા સાથે રનેહલગ્ન કર્યાં-ને પોતાને ઘર તજવું પડ્યું માતા-પિતાનો રનેહ શુભાવવો પડ્યો, સંપત્તિ ઊંડી પડી.

આટલો ભોગ આપીને પોતે શું મેળવ્યું ? એક એવકા નારી !

ઘરમા પ્રવેશ કરતા જ સુલભાએ પ્રથમ કહેાં :
“ક્યા હતા અત્યાર સુધી ? હું તો ખૂબ જ વ્યાકુળ બની ગઈ હતી.”

“હા ! તું તો વ્યાકુળ બને જ ને, રમેશને મળવા,” એમ બોલવા મો ખોલ્યું, પણ કાઠો જીભને ટેરવે આરી અટકી ગયા જવાબ આપવાનું તેને યોગ્ય લાગતું નહી. તીમને સંચાલક દષ્ટિથી તે સુલભાના મોને જોઈ રહ્યો.

“બોલના કેમ નથી ? આમ મારા તરફ જોઈ શુ રહ્યા છે ?” સુલભાએ બયથી પૂછ્યું એનો પણ જવાબ નહી. એ તીમને સંચાલક નજરે !

“મને બીકે લાગે છે તમને થયું છે શું ?”

“મને ? કાઈ જ નહિ કેમ ?”

“તમારું આજનું વર્તન અને બહુ વિચિત્ર લાગે છે” ને પછી નજીક આરી સુખનનો હાથ હાથમાં લેતા કાંઈક લાગણીભર્યા અવાજે બોલી :
“મને નહી કહેા કે તમારી સુપુત્રે.”

સુખને તેના હાથ તરફ દષ્ટિ કરી : જમણા હાથની આંગળીમાં રમેશની મોકલેલી વીંટી અમકારા મારી રહી હતી ! અત્યાર સુધી પોતે ખરીદેલી વીંટીને

તે જુથી જ ગયો હતો. આહ ! કેવા ઉદલાસથી એ વીંટી ખરીદી હતી ! સુવખાની આંગળીમાં-પોતાને હાથે જ પહેરાવવા તે કેટલો અધીરો બન્યો હતો પરંતુ-

પોતે સુલભાની હોંસ પૂરી કરે ત્યાર પહેલાં તે કોઈક બીજાએ તેની હોંસ પૂરી કરી દીધી હતી !

“કહો ન કહો પણ તમારા મનમાં અત્યારે અંજવાત જીપડ્યો છે !” સુલભાએ કહ્યું.

“મારા મનમાં ?” જામત થતાં સુખન બોલ્યો ને પછી પહેલાનો નજરે જ તેના તરફ જોતો બોલ્યો “હા ! તારી વાત સાચી છે. મારા મનમાં અંજવાત જીપડ્યો છે.”

“કારણ હું બચી રાકું ખરી ?”

“તારા બાપુજીનો પત્ર છે. તારી બાની તમિયત ખરાબ છે,”

“ઓહ ! બાને એકાએક શું થઈ ગયું ? જોઈ પત્ર ?”

બિસ્સામા હાથ નાખી, ફકોળા ખાલી હાથ બહાર કાઢતા સુખન બોલ્યો, “ઓહ ! પત્ર તો આરિમ જે બુલાર્થ ગયો”

“તમિયત બહુ જ ખરાબ છે ?”

“નારે ! ખાસ ચિ તા જેવું નથી, માનો જીવ છે. તમિયત ખરાબ થયે દીકરીને બોલાવે એ સ્વાભાવિક જ છે. ચાલ તું તૈયારી કર જવાની. હું યાત્રી ગયો છું.”

“જમનું નથી ?”

“ના.”

“કેમ ?”

“જીવ નથી.”

હસીને સુવખા બોલી, “જુઓ, એમ બહાના ન કારો. હું સારી રીતે સમજુ છું. તમને યા મારે જીવ નથી.”

“શું સમજે છે ?”

“એ જ કે કાન હુ જ્વાની છુ એને તમે
આમ સાવ દીનારક થઈ ગયા છે

તુ કવાય મૃત્યુ પામે તો પલુ જરાયે અસર
થાય તેવું હવે રહ્યું નથી” આમ કલવાની તેની
ધિમ્મિયા થઈ અવી પરાગે તેણે બને કાબૂગા રાખી

બીજે દિવસે રેશન પગ પહોંચતા મુનભાનું
હૃદય ભગઈ આ પુ—તે તો મુન તેની આખગા
જીભરાતાં જગાળિયાથી જ પારખી ગયો મુનભાનું
હૃદય વિયોગને લાધે રડતું હતું મુનભાને અપર
નલાતી પડતી કે મુનમ એને પ્યાલ કરતો હતો કે
નિરસ્કાર કરતો હતો એવું મન રડી બહુ

ત્રીજે દિવસે મુખ્મ ઓફિસમા કામ કરતો
હતો ત્યાં તેના હાથમા એક પરમિડિયુ આ પુ
અપર પરથી મુનભાનું જ લાગુ ફેડયા વગર તેને
રહેવા ઈ ઉપર આર્થિક સહાયતાની ના પાડે છે
ની નોખ કરી ટપામમા પાણુ ધકેની દીક

વગી ચોથે દિવસે મુનભાનું બીબ્લુ પ મિડિયુ
આનુ પહેવાની જેમ જ તે પાણુ ધકેનુ

પરતુ એક દિવસ ઓફિસની ધધા અગેની
ટપાસ વાચતા જુનથી મુનભાએ મોકલેતું પરમિડિયુ
પણુ ફેડી નાખ્યું અદરથી કગગ કા થો, લખ્યું
હતુ મારો દોઃ અને કહેશો ? શા માટે અને
પિયર ધકેની ? મરકરી તો નથી કગનાને ? અને
ખૂન બીક નાં છે ખુનારો કર ॥ તો ઉપકાર થશે

વાની નિરસ્કા ભયું દમી કાગળા દુકકે
દુકકે કરી નાખ્યા પેઠ નઈ તરત લખ્યા એકા

‘ મુનમા

તાગ પ્રાયે મને પાગવાર નફરત ગળગી છે
બોની ભની, મીધી-સાડી મૂડીન દેખાતી એક
નાગી કેમી દન મુધી બેનફા નીરહી શકે તેનો
ઉત્તમ પુગવેા ॥ પેને જ છે આ મારો તને
છે તો પત્ર છે ॥ પણ લખીય નહી તારુ કાણુ
મો અને હવે કહી બનાવીય નહી

વિ મુનમ

પત્ર ટપાનમા નખાઈ ગયો

x x x

હાથમા રટૈયા પરમિડિયા પર રમેશનું નામ
લેતા જ મુનમની નજર સામેથી ઉપની ધમ્નના
પ્રસંગો સંગેઠાટ પસાર થઈ ગયા પોતાના લીલાકુ જ
જેવા જીવનને સુકા રહ્યું જેવું બનાતી દેનાર એ
રમેશ ! એનું નામ વાચતા જ મુનમની અધિમા
ખુન્મસ જીભરાઈ આ પુ

થોડીવારે જુસ્સાભર્યાં મુસ્સામાથી તે સ્વસ્થ
થયો પરમિડિયુ ફેડયા લાગ્યો વિચાર આ થો
‘ ફેડયાની તી જરૂર છે ? પત્રમા શુ લખ્યું હશે
એ તો વગર વાચ્યે પલુ સમજી શકાય તેમ છે !
‘વહાની મુનમા થી શરૂ થઈ ‘તારો જ રમેશ થી
પૂરો ચતો હશે ! વચ્ચેની હકીકતમા તો ‘તારા
વગર કયાયે ગમતુ નથી મગવા દિન તનપી ’
એવું એવું ઉપરાત લાગુ હશે તો એકાં કવિતા
ત્રેમની લખી હશે

પરતુ તેમ છતાં પત્ર વાચવાનો લોભ તે
જતો ન કરી શક્યા ફેડીને પત્ર બહાર કાઢ્યો શરૂઆત
વાચતા જ મુનમના દલ્ચે એક આંચકો અનુભવેા
‘વહાની મુનમા ને બંને અ સૌ મુનમા થી પત્રની
શરૂઆત ચતી હતી !

પત્ર આગળ વાચવાની ઈતિમતી ભગી લખ્યું
હતુ

પત્ર લખવામા મારા જેવો આગમું તને
દુનિયાના પગપર કોઈ જ નહી જડે, મુતું ! પત્ર
બનાવર એક વર્ષે લગુ છુ એનો અર્થ એમ નહી
કે તને જૂની ગયો છુ મઈ સાન બજેવ પર તે
જેમ રાખી મોકની હતી તેમ આ સાન
પણુ તું મોનીસ એરી મે આથા ગમી હતી એ
આથા ફળી તે રાખી મોકલી મઈ સન ગ્લા દાધન
ના બંલામા દુ તને કાર્થ જ મોકની શકયો નહતો
કારણુ કે ત્યારે મારી આર્થિક સ્થિતિ ભારે સકળા
મજબૂરી હતી પરતુ આ સાન આ સાન તો
મુકુ તારો રમેશ મિનનો મેનેજર બન્યો છે મેનેજર
સમજ ! આપણે નાના હતા ત્યારથી તુ મારા ઉપર
સગા લાડ જેવો ત્રેમ રાખતી આજ મારી આર્થિક
સ્થિતિ સતોડમરક છે ગ્લાખ ધનના બંલામા તને

ગમની એવી ચીજ-હીરાજ્વલિત લેગની વીટી મોકલી
છે જે મગી ચૂકી દશે

લી રમેશ *

પત્ર પૂરા થતા સુમનરાયે ન જાણે કેટલા
આચકા અનુભાન્યા તે સભ્યક થઈ ગયો-જાણે એનન
રહીત-આસનું પુતળું । એક ભોળી-ભાળી, સીંધી-
સાદી સુશીન પત્ની પર પોતે ચકા લાગે દત્તો
ખરેખર પોતે સુનક્ષા પર જુલમ ચૂંચી છે

આખી રાત તે પશ્ચાતાપના અગ્નિમા જળતો
રહ્યો ની દર જાણે વેરશુ ઘષ્ટ હતી એક એક પજુ
ન આ યુ સનારે પધારી છાડી ત્યારે એની આખ
લાનયોગ થઈ ગઈ હતી

અચાનક તેને વિચાર આ યો પરમદિવસે
સુનક્ષા પર લખેનો પત્ર તેને કાલે જ મગી ચૂકયો
દશે એ પત્ર વાચતા મુનક્ષાની દાનવ શી ઘષ્ટ કરશે ।

વિચાર આવતા જ હૃદયમાં ગભરામણ થઈ
ઝડપથી તેને ધરિયાગમાં જોયુ સાત વાગ્યા હતા
ગાડી આઠ વાગે ઠપકલી હતી ઝડપથી નાહીપોષ
ત રોશને પહોંચ્યો

આખે રસ્તે એકનેા એક વિચાર આવ્યા
કરતો હતો સુનક્ષા કયાક ન કરવાનું કરી મેસમે તો

ઘરની ડેની પાને આવતા તે આન દાઅર્થથી
ત્વાં બોધ રલો સુનક્ષા દસતેમુખે યારશુભા જ
બીબી હતી

સુમન તેને બોધ રલો-શુ તે ખરેખર
સુનક્ષા જ હતી ?

‘આમ ધારી ધારીને શુ જુઓ છો ? તમે
આમ અચાનક અહીં આવવાના છો તેની મને
ખાર હતી’

‘તને ? તને કેવી રીતે ખબર હતી સુનક્ષા ?

‘વહેમના વાદ્ય એક દિવસ વીખગવાના છે
એવી મને શ્રદ્ધા હતી-તમારો ડગાદગ ઝેર જેવો
પત્ર ત્યારે મે વાચ્યો ત્યારે હું અરવરથ ઘષ્ટહતી
પજુ મે હંચને કઠણ કઈું હતુ મને લાગે છે કે
એ ઝેરનું આજે અપત થઈ ગયુ છે’

તારી વાત સાચી છે, સુનક્ષા મારો જન
હું કપૂન કરુ છુ જમતમાં ઝેરને અપૂતમાં પનગ
વનારી એક સી જ છે મને માફ કર સુનક્ષા

અને બનેનો કઠ આનદથી માથુ ડકરો
અને બને એક ખીલ સામે આનદપૂર્ણ
આજોએ બોધ રલા

એક વખત પેરિસમાં ભયકર ફુંદલાક ફાટી નીકળ્યુ ત્યારે, મેશ્યુ ડેન્જર નામનો પત્રકાર
હુલ્લાડખોરો તરફથી ફે કાતા પર્યટોના વરસાદની વચ્ચે પોતાના હાપા માટેનો અહેવાલ લખતો બેઠો હતો
હુલ્લાક બેકાપૂ બન્યુ એટલે મિલિટરીએ નિરુપાયે ગોળીબાર કરવા માંડયો. એમાં મેશ્યુને પછુ
ગોળી વાગી ગઈ તે એ ધાવલ ચઈને હતી પડયો

હારવાર માં આવેલા ડોક્ટરે પૂછ્યુ અરે, તમે પછુ ધાવલ થયા છો ?

‘હા, એટલો બધો ધાવલ થયો છુ કે લખી થણુ શકતો નવો !

ડોક્ટરે કહ્યુ પછુ લખવાયો શુ દહાડો વળશે? હવે તો આરામ જ નમારે માટે મુખ્ય કાર્ છે’

પત્રકારે કહ્યુ ‘ના મારે માટે આરામ નહિ બનેલા બનવોતો અહેવાલ મારા હાપામાં મોકલી
આપવો એ મુખ્ય કાર્ છે પોતાનુ કર્તવ્ય અદા કરવુ એજ મુખ્ય કાર્ છે, માટે આ કલમ ઉઠાવો અને
મારા અહેવાલની નીચે એક લાઇન ઉમેરો દો. ‘સાને ત્રણ કલાક ને વીસ મિનિટે મિલિટરીએ ગોળા
બાર કર્યો એ ગોળીબારમાં ત્રણ જણ ધવાયાને એક જણનુ મૃત્યુ થયુ’”

ડોક્ટરે પૂછ્યુ ‘મૃત્યુ કેનુ થયુ ?

જાન મર્યો ‘મારુ’

ને આ શબ્દો બોલતાં બોલતાં તે પત્રકારનુ પ્રાણ પંચેરુ બિડા ગયુ.

આ છે કર્તવ્યનિષ્ઠાનો મધુર આનંદ જે કર્તવ્ય જખવે છે એને જ આ આનંદ સંપડે છે

આ ચોમાસાની શરૂઆતમાં મેં બે રૂપિયામાં એક છત્રી વેચાતી લીધી. હા, બે રૂપિયામાં છત્રી ! સાદી છત્રીની કિંમત પણ આજકાલ તો દસ-બાર રૂપિયા થઈ છે. અને ગુજરીમાં પણ પાંચ-છ રૂપિયા કાઢવા સિવાય છત્રી મળતી નથી, તો પછી બે રૂપિયામાં અને છત્રી મળી જ શી રીતે એની ધુણને નવાઈ લાગશે. ખીનખોની વાત જ ક્યાં કરીએ ? ખુદ ગુજરીવાળા દુકાનદારને પણ મેં જ્યારે એ છત્રી ખસદ કરી ત્યારે નવાઈ લાગી.

પહેલાં એક વાત સ્પષ્ટ કહી નાખું તો ઠીક. હું ચોમાસામાં છત્રી વાપરવાની વિરુદ્ધ છું. પણ ઉત્તરે જ્યારે છત્રી લેવી જ છે એવું નક્કી કર્યું ત્યારે હું ગુજરીમાં ગયો અને એ દુકાનદારને જોઈને એણી કિંમતવાળી છત્રી ખતાવવાનું કહ્યું. પાંચ-છ રૂપિયા સુધીની એણે અને બેચાર સારામાંની છત્રીઓ ખતાવી. એમની એક કું લેવાનો પણ હતો. એટલે ઘામાં ખૂણામાં પડેલી એક છત્રીએ મારું ખ્યાન એવું. “ચે...લી છત્રીની શી કિંમત છે?” મેં પૂછ્યું.

‘બે રૂપિયા, સાહેબ ! પણ તમે એ લેશો નહિ. ખરું પાણી તમારા ઉપર જ પડશે.’ એણે કહ્યું.

‘પણ ખૂણામાં ને ઝીજ છે તે છત્રી જ છે ને ? અને એ ઉધાડીને બેચાર દિવસ માયા ઉપર ધરી ચકાશે ને ?’ મેં પૂછ્યું.

‘હા, એ બોલ્યો. ‘પણ સાહેબ—’

મેં એના તરફ બે રૂપિયા નાખ્યા ને એ છત્રી લઈ આપ્યો. આમ મેં બે રૂપિયામાં છત્રી લીધી; એટલું જ નહિ, પણ ને ઉદ્દેશ પણ પૂર્ણતા સફળ થયો.

ચોમાસામાં પાણીથી આપણું રક્ષણ કરવું એ જ છત્રી લેવાનો ઉદ્દેશ છે એવી ધણીની માન્યતા

છે. પણ એમાં તો આપણે આપણી જાતને ઉતરીએ છીએ ! આપણે વગર છત્રીને વરસાદમાં નેટલા પલળાએ છીએ એટલા જ બધે એથી વધારે આપણી પાસે છત્રી હોય ત્યારે પલળાએ છીએ ! વળી આખા-રામાં એ જોવાઈ જાય, વટી જાય, ઊડી જાય કે કાગડો ઘઈ જાય ત્યારે કંઈ કંઈ મનરતાપ કરીએ એ તો જુદું. છત્રી લેવામાં આપણે ખરો ઉદ્દેશ તો ‘કેમ બાઈ, કંઈ બીજાતા માલ્યા છો ? છત્રી નથી કે શું ?’ એમ કોઈ પૂછે નહિ, અથવા પલળાને પસાર ચનારાની સામે માખીના માણસો જેમ ‘આ કોણ વિદ્વાન જાય છે !’ એવી દરિયા એકાંટએ જોઈ રહે છે, તેમ (અલગત) એમની પાસે છત્રી હોવા છતાં એ પોતે તો પલળતા જ હોય છે.) આપણી સામે કોઈ જુએ નહિ, એજ હોય છે. મેં ને કહ્યું કે બે રૂપિયામાં વેલી છત્રી નામની ઝીજ લેવાથી મારે ઉદ્દેશ પૂર્ણપણે સફળ થયો તે આજ અર્થમાં. ખરું જોતાં તો આપણે છત્રી આપણે પોતાને માટે જિલકુલ લેતા જ નથી; એ બધી અપ્રકટ ખીનને માટે હોય છે !

અને લાગે છે કે સેંકડે નેતું વાતો આપણે આ રીતે કેવળ ખીનને માટે જ કરીએ છીએ. એક કરે એટલે બીજો કરે; બીજો કરે એટલે ત્રીજો કરે; અને પછી બધા જ એ વાત કરવા મડિ છે. એ વાતનો પોતાને ખરેખર કોઈ ઉપયોગ હોય છે અથવા એથી પોતાને કંઈ સુખ મળે છે એનો વિચાર કોઈ જ કરતું નથી.

પણ મારું કહેવું એમ નથી કે માણસે ફક્ત પોતાનો જ વિચાર કરવો, ને ખીનનો વિચાર જિલકુલ ન જ કરવો. હું તો ઊંઘડું એમ કહીશ કે બે ખીનને સુખ મળતું હોય, તો આપણે ચોડું દુ:ખ સહી લેવામાં પણ કંઈ વાધો નથી. પણ આપણે એવી અનેક વાતો કરીએ છીએ કે જ્યાં આપણને તો સુખ મળતું નથી જ, પણ ખીનને

એનો ઠાડી નેટલો ય ઉપયોગ હોતો નથી. જે દુઃખ અપરિહાર્ય છે અથવા જે દુઃખ સહન કરવાથી ખીલને સુખ મળનાર છે એ સહન કરવું તો ઠીક છે; પણ વગર કારણે જ આપણા છવને નકામો ઉગાટ કરાવવો એનો શો અર્થ? એક પછી એક ખાડામાં ખૂસકાં મારતાં ઘેટા અને માનવ-જાતિમાં પછી ફેર શો રલો.

પરિસ્થિતિના પાજરાં તોડી નાખ્યા સિવાય માનવની મુક્તિ થતી નથી એમ કહેવાય છે. સામાજિક, આર્થિક, રાજકીય વગેરે હરેક જાતનાં પાજરામાં માનવી-વ્યક્તિત્વ સુકાવું જાય છે, અને તેથી આ પાજરા તાપડતોય તોડીફોડી નાખવા જોઈએ એમાં તો શક જ નથી; પણ અંગ્રેજીમાં વપરાતી એક કહેવત પ્રમાણે જેમ 'દાનખર્મની શર્યાત પોતાના ધરમાં જ થાય' તેમ આ જગતકાંતિની શર્યાત પણ પોતાના જ મનના પાજરા તોડી નાખવાથી થાય તો સાકુ. જ્યાં સુધી મોટી-મોટી વ્યક્તિઓ મોટી મોટી કાંતિ કરી રહી છે ત્યાં સુધી આપણા જેવા નાના માણસોને 'જગીં જાપડું મુર્દાબાદ' થી જ શર્યાત કરવામાં શી હરકત છે?

અને એ કેટલું સહેલું છે? મચુતરી કરી જતાવું. ચોમાસું લગતગ ચાર મહિના એટલે એકસો ને વીસ દિવસનું હોય છે એના સાઠ દિવસ તો વરસાદ જ નથી પડતો. એટલે ખાડી રલા

ખીજ સાઠ દિવસ. એમાંના જોછામાં જોછા ત્રીસ દિવસ તો રાત્રે જ વરસાદ પડે છે. ખાડી રલા ત્રીસ દિવસ. એમાં પણ વરસાદ કંઈ સતત પડતો નથી. આપણે ધરમાં જ અથવા કેઈ કામને ક્યથો દોષજીએ એમાં વરસાદના પહર દિવસ તો જય જ. એટલે રલા ફક્ત પંદર દિવસ. જરીક જોવો જ વરસાદ હોય તો આવતાં જતાં પાંચ મિનિટ કોઈ આડ નીચે કે કોઈ ખૂણામાં ઊભા રહી આપણે પહળવા વગર સહેલાઈથી ઘેર આવી શકીએ. આમાં સાત દિવસ નીકળી જાય, હવે ફક્ત આઠ જ દિવસ રલા. આપણું જવું-ભાવવું અને વરસાદનું જોરથી વરસવું એવો યોગાચોગ ખૂબ બહુ તો ચાર વાર થાય. આ રીતે ચાર મહિનામાં ફક્ત ચાર વખત આપણને જનીને ઉપયોગ થાય અને તેમાં પણ એટલા મોટા વરસાદમાં કે પાસે જગીં હોનાં જતાં જે આપણે પાછા પહળીએ તે જીએ જ! અને તે જતાં ગમે તે કિંમત આપી જતી લેવાની આપણે શી પમાલ કરીએ જીએ! એ ખોવાઈ ગયા પછી શા નિઃશ્વાસ નાખીએ જીએ! એ જીડી જાય ત્યારે પાણી ને કાલવમા થઇને એની પાછા ગાંડાની પેટે કેવું દોડીએ જીએ! અને એ કાગડો લઇ જાય તો બર રસ્તામાં આડા અવળા શા કૂદકા મારીએ જીએ!

ના, ના, આ વર્ષથી 'જગીં જાપડું મુર્દાબાદ!'

પૃષ્ઠ ૧૦૭થી માણું]
જરાયે એકથી ઘર? તારી જીલ સચવું સિંહાસન ખની કે? બધી સ્ત્રીઓમાં તું તારી માને જુએ છે ખરો કે? તે જરાયે સમદષ્ટિ કેળવી છે? જુનાગઢમાં તો હજીયે ન્યાત જાતના બેદજાવની જુની રૂઢીઓ પહેલાં જેની જ પ્રજા છે. છૂતાપૂતવું એર તો હજી યે બધે જાંટાય છે'

હું વચમાં જ અકળાઈને ઓલી જીકપો : 'બસ, બસ, ભક્તરાજ! ધણું ચણું. આપની ફરિયાદ તદ્દન સાચી છે, પણ હું આપ જેવો એક નર-સિંહ નથી

ને! હું તો કાચરતાનું પૂતળું છું. 'યોકો શું કહેશે?' એ વિચાર મારા માથા પર જુતની પેડે કાપમનો સવાર થઇને બેઠેયો છે તે સાથી હજી બીનરતો જ નથી. લોકોની અને ઘણી જ બીક લાગે છે-અસસ અને અન્યાયિતિની નથી લાગતી!'

લક્ષ્મણ નરસિંહ મહેતાએ જવાબ આપ્યો: 'સારે મારો જ-મહેરો ફાજટ ગયો, અને મારા મોહનનો પણ.'

એ સાંભળીને હું રડી પડ્યો.
પણ હૃદયનાં દાર તો બંધ જ રલાં.

એક હતો લાખને બીજી હતી બહેન. બંને નગાપાં ને નમાયાં. કાકાને ઘેર રહે. કાકી હતી વાચણ. કાકી બહેન પાસે ખૂબ કામ કરાવે, મેલુટિણાં મારે, ખાટી હાથ ને ટારો રોટલો ખવરાવે, દુઃખ દે. લાઈ ઉંમરે નાનો હતો. બહેન મોટી ને સમજુ હતી. બહેન વીતક ખમે અને લાઈ ટમરટમર જોવા કરે. મેહિનાં અંતરે તો બગલાં હતાં પણ લાચાર. શું કરે અને ક્યાં જાય ?

પણ ખમવાની શકિતને હદ હોય છે. બહેનને દુઃખ અસહ્ય થયું. એકવાર એકાંતમાં લાખને બોલાવી બહેન બોલી. બોલતી જાય ને અંખમાંથી જોર જોર અંસુ પડતાં જાય.

‘લાઈ વિકમસી ! મારાથી આ ખમાતું’ નથી. કાકી ન કહેવાતું કહે છે ને કામ કરાવીને મારો દમ કાઢે છે. પાણી ભરું, હાથાં વીણવાં જઈ, વાસીકું વાગું, રસોઈ કરું, ભૂયાં પોઈ, કામ ભાટકું, પધારીએ પાથરું, એક થી પપ્પુ મને નિરાંત નથી અને હાં કાકી મને અરધી જૂએ મારે છે.’

‘પણ વિમ્મ ! આપણે શું કરવું ?’ વિકમસી કૂસકાં લેનાં બોલ્યો.

‘ચાલ આપણે નાસી જઈએ.’

‘ક્યાં જઈ, બહેન ?’

‘બગવાનકાઈ જાય ત્યાં. જે આજ કાંજે કાકી માતું માતું આગવા જેમે ને, ત્યારે તું મારા માથાની આજખી લખને દોડી જાજે. હું એ આજખી લેવા પાછળ દોડી આવીશ. આપણે જેડે નાસી જઈશું.’

‘સારું બહેન.’

સાંજ પડતી હતી. અંધારું થતું જતું હતું. વનની કોડીએ ને દેહ દોડી રહ્યા. શ્વાસ માતો ન હતો. રાત પડી એક ઝાંઝને થડે જૂપ્યાં ને તરર્યાં, ધાક્યાં ને પાક્યાં બહેનભાઈ મૂક રવાં, ઉગાની લાવી

પ્રગટી ને જોગળા મઠ. મોનેરી પ્રકાશ જીતયોં ને વિસ્તર્યો. લાખબહેન લાંબીને ચાલવાં લાગ્યાં.

થોડુંક ચાલ્યાં ત્યાં એક ગામ આવ્યું. પાદરમાં ફૂલવાડી હતી. ઠોસ કિચૂડ કિચૂડ ચાલતો હતો. અંદર જઈને પાણી પીધું.

‘બહેન, તું અહીં થોડીવાર બેસ તો હું ગામમાં જઈ કંઈક ખાવાનું મારી લાવું.’

‘લાઈ, જલદી આવજો.’

એ ગામનો રાજ ગુજરી ગયો હતો. મહાજને નક્કી કર્યું હતું કે આજે સવારે જેકાઈ ગામ દરવળે પ્રથમ આવે તેને રાજપદ આપવું. સૌથી પહેલો લાઈ આવ્યો. એને રાજનિકલ થયું. લાઈ બહેનને જુલી ગયો. ફૂલવાડીના માળાએ અનાથ બહેનને દીકરી કરીને રાખી.

જુવાન રાજ ફૂલવાડીમાં ફરવા આવ્યો છે. માળાએ ફૂલકાર અને ફૂલકલગી મૂંઝ્યાં છે. બહેન લાખને તાર પહેસવે છે, કથમી ધરે છે. લાઈ બહેનને જોળખતો નથી. બહેનથી તો શે’ જોડાય ?

રાજને માળાની કન્યા ખનમાં વસી મઠ. પરતું તો એને બીજી જમી મા બહેન.

ધામધૂમથી વિવાહ થયા.

લગની મધુરજની હતી. મહેલમાં જોકાર દીવા જગતા દત્તા. શોકમખ મને બ્યારે દેયે’ નવવધૂ બેડી હતી. એક પદ્મને બેકાં. બહેન આપવીની કહેવા લાગી :

‘આપણે એક માના પેટ રે વીર વિકમસિંહ તમે આજખાટી લઈ નાકા રે વીર વિકમસિંહ !’

લાઈની રચિત જાગી. નવવધૂના મુખ તરફ જુએ છે. બહેન સાંભરી.

‘વિમ્મ..... મારી બહેન !’

‘હા, લાઈ.’

ઝેરનો-કોરો પીને લાખબહેન પોટી ગયાં.

વિશ્વભારતી-વિશ્વસંસ્કૃતિનું અતિથિલવન

(શાંતિનિકેતનના ઉદ્દગમ, ઉદ્દેશ અને પરિચયની અંખી)

સુરુદયાલ મલિકેન્ડલ

અનુ ૦ પ્રા પ્રતાપ ૯૪ દોલિયા

જે જગ્યાએ વિશ્વભારતી સ રચા આવેલી છે તે જગ્યાનું નામ છે-શાંતિનિકેતન ઇ ૧૮૮૦મા ત્યા આગળ આશ્રમની સ્થાપના ઇષ્ટ-સુરુદેવના પિતા મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથ ટાગોરના હાથે તેઓ એક દિવસ કલકત્તાથી પોતાના મિત્રને ત્યાં લગ્નમા જવા નીકળ્યા થોડા ઉપર એસીને પોતાના રસાના સાથે તેઓ જઈ રહ્યા હતા મુસાફરી લાગી હતી પ્રવાસમા યે રોજ સવારે અને સાંજે નિયમિત રીતે તેઓ ધ્યાનમા બેસે (સુરુદેવે પણ પોતાના જીવનમા આ ઉતાપું હતુ) સાંજે રસ્તામા એક નિર્જન ઘણે વૃક્ષની નીચે મહર્ષિ ધ્યાનમા બેઠા રાત પડી અરધી રાત પસાર થઈ ગઈ મે વાગ્યા ત્રણ વાગ્યા ચાર વાગ્યા સરારેના છ વાગ્યા પછુ મહર્ષિ તો ધ્યાનમા બેઠા છ પ્રદેશ હતો ભય કરે, ડાકુઓ રહે ડાકુઓનો સરદાર પહેલા તપાસમા નીકળે કે, “આજે કોણ શિકાર છે ?” એ દિવસે પણ નીકળ્યો. ડેરા તણુ જોઇ એને થયુ “આજે તો બહુ મોટો શિકાર હાથમા આવ્યો લાગે છે” એ તો બહુ ધ્યાનદમા આની ગયો આટા મારતો મારતો મહર્ષિ ધ્યાનમા બેઠા હતા ત્યા આની પહોચ્યો એને મહર્ષિના કપાળ પર અકોટિક જ્યેન દેખાઈ એનામા મહર્ષિએ આખ ઉધારી ને તેમના મુખમાથી શબ્દ નીકળી પડ્યો “શાંતિનિકેતન” અને અનુભૂતિ વ્યકત કરી “અહી શાંતિ પ્રાપ્ત થઈ છે, મજુના દર્શન થયા ॥ મારે માટે આ તીર્થસ્થાન છે” આ સામગતા જ પેતો ડાકુ એકદમ બદનાઈ જઈને શરણે આ યો. “હુ આપનો શિષ્ય છુ”-એમ કહીને ડાકુઓની ટોળાને એણે બરખાસ્ત કરી દીધી મહર્ષિએ નિશ્ચય કર્યો “હુ અહી આશ્રમ સ્થાપીશ”

ત્યાર પછી મહર્ષિ અવારનવાર તે સ્થળે જતા કેટલીક વાર મિત્રોને પણ લઈ જતા એક વખત અગિયાર વર્ષના રવીન્દ્રનાથને પણ ત્યાં લઇ ગયા તે સ્થળનું પ્રકૃતિ-સૌંદર્ય અજબ હતુ જોના જ રવીન્દ્ર

નાથે કયુ, “પિતાજી હુ અહી શાળા ખોલીશ” પિતાએ આશીર્વાદ આપ્યા “એટા હુ જોઈ શકુ છુ કે ત્રીસ વર્ષની અદર અહી એક એવી શાળા ચાનતી હશે, જેમા ધ્યાનદ અને આઝાદીનું વાતાવરણ હશે છુ” ત્યારે જીવતા નહી હોઉ, પણ તુ એ કાર્ય કરી શકીશ એનેા મને વિશ્વાસ છે”

રવી દ્રનાથના શાળા ખોલવાના ઉપરોક્ત નિયામની પાછળ એક ભૂમિકા ॥ તેમને પોતાને કેદ જેવી નિરાળમા બહુવુ પડ્યુ, જ્યાં આકાશનુ ઇન્દ્રધનુષ જોવા બાળક બારીની બહાર જુએ ત્યાં સોટી પડે, આપણે એક વસ્તુનુ બહુ ધ્યાન રાખવુ જોઈએ કે sense of wonderને વિસ્મય-વૃત્તિને ઢાખી દેવાથી શિક્ષણનુ એક મોટુ અમ બાધી રહી જાય ॥ બાળક રવીન્દ્રમા પ્રકૃતિ પ્રત્યે મોટું આકર્ષણ હતુ, જગાસા હતી

ઇ સ ૧૬૧૦મા કવિવર ટાગોરે ત્રણ વિદ્યાર્થીઓને સાથે લઈ શાંતિનિકેતનની સ્થાપના કરી ટક્ષ નીચે બેસે સુરુદેવ પોતે શીખવે મનોહર પ્રકૃતિ-સૌંદર્ય હતુ ધ્યાનદ અને આઝાદીનું વાતાવરણ હતુ ધીમે ધીમે વિદ્યાર્થીઓની સજ્જા વધતી ગઈ એક શિક્ષક દલ્હથી વધુ વિદ્યાર્થીઓને કેવી રીતે સબાળી શકે ? બાળકના સર્વાંગી વિકાસ માટે શિક્ષકે સાધના કરવી પડે છે, અને સાધના કરવાની એની શક્તિની પણ મર્યાદા હોય છે આ દૃષ્ટિથી શાંતિનિકેતનમા વધુ શિક્ષકો રાખવામા આવ્યા અહી બધા વિદ્યો પચ્ચે Looking up કરવામા આવતુ. માધ્યમ માનુભાવા હતી આજથી પચાસ વર્ષ પહેલા માધ્યમ માટે માનુભાવાનો વિચાર કરવો એટને ખતાસ ! સરકારની આંખો ચાર થાય ! અગ્રે જ સરકારે શાંતિનિકેતનમા સી આઈ ડી મોહલી “કયાંક જોન તો નથી બનાવતા ને” પણ ત્યાં તે બહુ ઉધારુ હતુ

નહી આરણ્યને તાણ કે નહી પેટીને ' આવે
અને જુઓ -સરકારને કહેવામા આ પુ અને છ
મહિનામા તો સી આઈ ડી લાગી ગઈ !

શરૂઆતમા સર્યાનુ Prospectus પણ
ન હતુ મેં પૂછે Mr Tagore, what
is your aim ? ("તમાનુ ધ્યેય શુ છે ?")

યુરુદેવ માધુ બજવાગતા અને કહેતા
have to deal with life and life grows
(મારે ઇવન સાથે કામ કરવાનું છે અને ઇવન
સ્વય વિકસતુ રહે છે) બીજાનાં અકુર ફૂટે એને
એમ ન કહેવાય કે તારી ડાગીઓને અમુક જ
શિક્ષામા કાઢજે The seed follows its
own way of growth (બીજા પોતે જ
પોતાના વિકાસની દિશા ખોળી કાઢે છે) અહી
બાળકોમા માનુસાઈના દીવા પ્રકટાવવા કના પરદેશી
કેળવણીકારો આવતા અને તેઓ પણ પૂછતા

'શાંતિનિકેતનનું ધ્યેય શુ ? યુરુદેવ કહેના
It is to make them God-conscious'
(ધ્યેય છે વિદ્યાર્થીઓને પરમાત્મ-એતનાલિપુખ
બનાવવાનું !) પણ તેમને God-conscious
બનાવવા માટે અહી કોઈ મત્ર લીખવવામા નહોતો
આવતો માત્ર એક જ સાધના સીખવવામા આવતી-
રોજ સવારે અને સાંજે ૫ ર મિનિટ મૌન શરૂ
આનમા કદાચ બાળકને કદાગો આવે અને તોફાન
કવવા મધ પણ તોફાન કમા કરે ? કોની સાથે કરે ?
પ્રકૃતિનો ત્યા અજબ પુષ્ટિકારક પ્રભાવ હતો એથી
બાળક આત્માને ઓળખવામા સ્વયંજ પ્રવૃત થઈ જતો

અહી સમયપત્રક ન હતુ એક જ દરિદ્રહની
એક જ ધ્યેય હતુ "The art of living toge-
ther (સમુદયવન ઇવવાની કળા)નું શિક્ષણ મળે
આપજે વૌશી પ્રોત્સાહિતીએ ઝં સહવાવસ્તુ અહી
તો સાથે રહેતુ, સારી રીતે રહેવ તેની તાર્કિક મળતી
દરેક જણ પોતાનું કામ પોતાની ગતિ કરે-શિક્ષક
પણ કરે, વિદ્યાર્થી પણ કરે શિક્ષક પોતાની એરડી
વાળે, વિદ્યાર્થી પોતાની વાગે જમવા પણ સાથે
એમે, 'આ બાગમાં દરિદ્રક અને "આ ભાગમાં
વિદ્યાર્થી' એવુ નહી જમ્યા પછી વાસણુ પણ

બેગા મળીને સાફ કરે જણુ કર્યા પછી અભ્યાસ
માટે જાય ત્યા શિક્ષક પહેલા પ્રાયના કરે 'Let
us study together' (આપણે સાથે મળીને
અભ્યાસ કરીએ) I am the teacher and
you are the taught" એવુ નહી કુ
લખતુ એમ નહી, કાણુ કે શિક્ષક ગમે તેવો
લલોગો હોય એની પાસે B A, M A, PH D
કે D Lit ની ડીગ્રી હોય-એ એટલુ જાન હોય
તો પણ સત્વનું જાન કેવલુ ? અરુ માત્ર જ ને ?
અહી મને ગૌતમ સુબનુ એક વાક્ય યાદ આવે
છે એક બૌદ્ધ સાધુની મઠની દીવાન પર મે એ
વાચ્યુ હતુ લખાયેતુ હતુ પાની લાગમા મે
બૌદ્ધ સાધુને વિનતિ કરી એનું અગ્રેષ્ઠ ભાષાતર
કરી આપવાની તેણે કરી આપ્યુ Be humble
if thou wouldst acquire knowledg
Be humble still after you have
acquired it (જાન મેળવતો હો તો તુ નમ્ર
બનજે અને તે મેળવી લીધા પછી તો તણુ નમ
બનજે)

જાન મેળવીને માણુસ વધારે નમ્ર બને.
આપણે થોડુ લડીએ છીએ અને 'સાહેબ બની
જાયએ ઝીએ પગલાગો સલામ કરે તો આનંદ થાય
છે કે 'મેળા સા' મને તણુ સનામ ભરી તો આપણુને
એક તો લારીને ? પણ જપાનમા શિક્ષક વિદ્યાર્થીને
નમે છે કાણુ કે They are the rising
suns" (તેઓ ઊઠવા સૂર્યો છે) પ્રેમ સૌને નમ્ર
બનાવે છે ઇદિરા ગાંધીનાં પુત્રો નાના કના ત્યારે
જવાદરશાન એના યો ! બનના અને કૂન ! ય મનતા
એમ નહોતા વિચારતા કે કુ Prime minister
હુ ! અરુ

ઈશ્વરની કૃપા યુરુદેવના પ્રયત્ન અને પ્રકૃતિનું
સૌદર્ધ-એ તલેવને લીધે શાંતિનિકેતનનો વિકાસ
થતો જ રલો શિક્ષણમા Art and music
have also their Place) કલા અને સંગીતને
પણ તેમનું પોતાનું મહત્વપૂર્ણ સ્થાન છે એ વાત
એ જમાનામા કોઈ કણૂવ કરતુ ન હતુ કલાયુક્ત
નદવાદ બોલ શરૂઆતમા છ મહિના સુધી ત્યા

રેલા પશુ કોષ એમના સિધ્ધ થવા જ તૈયાર નહીં. કારણ કે એ પશુ સત્તાન તો પેલા મા-માપર્ષા જ ને કે જેમજે બ્રિટિશ કેમનગી લીધી હતી ! સ્વતંત્ર મહિના પછી એકાદ સિધ્ધ આ-યો કહેવા લાગ્યો. 'ન દમાધુ આ જ કહે છે ' મને પશુ સીખવોને !' એક સિધ્ધ આ યો, ખીજે આવ્યો, ત્રીજે આ-નો અને પછી તો વિદ્યાર્થીએ રસથી કામગામી સીખવા લાગ્યા.

આ ભગવત એ તો પાકવ પુસ્તક વિનાનું ભગવત હતુ અર્ધી એનુ ભણીને વિદ્યાર્થીએ કલકત્તા જઈ મેટ્રિકની પરીક્ષા આપના અને પ્રથમ ક્રેડીટીયા ઉત્તીર્ણ થતા કેમ ન થાય ? Hand was educated, heart was educated, હાય કેળવાયેનો હતો, હૃદય કેળવાયેલુ હતુ અને Mind મનની કેળવગી તો હતી જ ?

જગતમા દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધ થયુ. યુરુદેવ પરદેશમા હતા ન્યા ન્યા જતા ત્યા લોકો એમને પૂછતા ' શાંતિનો કોઈ રસ્તો છે ? હોય તો અમને બતાવો. અમે કટામી ગયા છીએ પ્રકાશ પૂર્વભાથી આવે છે, આધ્યાત્મિક પ્રકાશ પૂર્વભાથી આવે છે. Light comes from the east, Spiritual light also comes from the east)' આલુ સામળના યુરુદેવને થયુ કે શાંતિનિકેતન એ કેવળ દિંદોએ માટેની જ રચા ન રટેની જોઈએ જગનભરના વિદ્યાર્થીઓનું એ અતિથિભવન બનવુ જોઈએ આ વિચાર રૂપો અને યુરુદેવ એને વિશ્વ ભારતી' એનુ નામ આપ્યુ, અને ઇન્ડિયુ કે જગનના જુદા જુદા દેશોની સંસ્કૃતિઓનો અહીં સમ થાય ગામીજ પશુ કહેના 'સંસ્કૃતિનો પવન અને ત્યાથી આવે, ખારણુ બધ ન થવા જોઈએ કારણુ કે- A man of culture never closes his doors, and a man of culture never makes comparison !' (સંસ્કૃત માણુસ ન તો પોતાના દાર બધ કરે છે, ન

અન્ય સાથે કોઈ વસ્તુની જે તુલના કરે છે) અને આપણે અહીંએ છીએ કે તુલના (comparison) એ જુરી વસ્તુ છે એણે તો ઘણી ગેરસમજ બની કરી છે પે-સા સાગરમતી-સાગ કહે 'પેનો કવિ નાચતા, ગાતા અને ચીતરતા ધીખતીને જી કરી નાખે છે ' અને શાંતિનિકેતનના કાલે ' પેનો ડોનો રેટિયો કંતાનીને સ્વરાભ્ય લાવી દેવાનો છે ?' સાચે સરકારી કદી એનુ નથી કરતો છેવટે સર એન્ડ્રુઝ જેનાઓએ એ મેને જોડી આપ્યા સાગરમતી અને શાંતિનિકેતન વચ્ચે સેતુ બધાયો.

અહીંના વિદ્યાર્થીઓને પશુ એ જ શિક્ષણ અપાવુ : "સરખામણી ન કરશો." હીંકાટાથી ખાનાર હીંકાટાથી ખાય, હાયથી ખા ર હાયથી ખાય સી એક રસોડે જ્યે.

ત્રણ વર્ષનો અભ્યાસક્રમ નક્કી કરી નાખવામા આવતો પહેલા વર્ષમાં વિદ્યાર્થી ભારતનો ઇતિહાસ, જોગા સંસ્કૃતિ ધર્મ વગેરેનો અભ્યાસ કરતો ખીજા વર્ષમાં વિશ્વનો અને ત્રીજા વર્ષમા " Study of different cultures" એ વિષય પ૨ મદાનિય ધ લખતા કે જેમાં કદુ આનોઅના ન હોય આ રીતે વિશ્વભારતી ' વિશ્વસંસ્કૃતિનું અભિધિભવન" (The guest-house of world-culture) બની.

અને એક છેકની વાન આ સરથા રિરેની કહી લઉ, અને તે છે-આદિવાસીઓની સેના કારણુ કે જે શિક્ષણમાં પાડોશીઓની સેવા નથી તે શિક્ષણ અધુરુ છે, કારણુ કે એમા માનવતા નથી ફરક જણુ પહેલા મનુષ્ય છે અને પછી ખીજુ બધુ વિશ્વુ હોય ડોક્ટર તો, ટેકનિશ્વન હોય કે એ જિ-નિયર હોય પ્રથમ એ મનુષ્ય તો ખરો જ ને ?

"Humanity is equal to Divinity Divinity is equal to humanity" (માનવતા એ દિવ્યતા સમાન છે અને દિવ્યતા માનવતા સમાન) અનતની ન્યોનો સાક્ષાત્કાર એ માનવતાથી જ થઈ શકે છે.

(૧)

અમે ૭ બાળાઓ એક વાન છે અણુખીન
આત્મ કરીને એક ભાગસ દતા એક વખત રરમા
સુતા સુતા અદ્વત્ય અગ્નિવાણાથી એને તેણે તે
બારી આગળ મેકો ભેગ ખુલ્લો ફિરનો કદક
નખતો દતો અણુખીન આદ્યે તને પૂછ્યું

તું કોણ છે ?

હું ખુલ્લો ફિરનો છું

તું તું વખે છે ?

‘ખુલ્લો ખ્યાત લોકોના નામ લગ છું

‘મારું નામ લખીય ?

ના ખુલ્લો પૂજા વગર નહીં લખુ

તીક પછી ખુલ્લો માગે આપ્નો સદા

કહેવું કે હું મલની સંધિને આદનારો માણસ છું

ખીજ વિશે અણુખીન આપ્ને વાં એ જ

૯૯૧ ને કિરનાને લખતો ભે એણે પૂઠું

મને ત્યાંથી ખાતો યા નોમની વાગી

લખ આ તો છું તે ઉનાડું ધ કિરનાએ કહ્યું

તે વાગીમા મારું નામ જ ?

હા તારું નામ પટેલ છે

મારું નામ પટેલ તો જીને ?

હા જા ખાને નહીં પણ મલની ખનકન

(ફુનિયા) ને આત્મા તું ખાને અધિક પ્યા છે

વિપરતી વાનનો સાર એ જ છે કે જે

નોકોની સેવા કરે છે તે જીને પામે છે

(૨)

આપણા દેશમાં કેટલા લોકો વખે છે તેની
તમને એક નાનકડું એક વખત તખત વાવાગોઠ
ચડ્યું એક ગરીબ સજ્જત માણસ એક જલ્મ મુઠ
ચકે એવા ધર્મમાં સુનો દાને એવામાં એક ખીજને
માણસ ત્યાં આવી ચડ્યા તે ટાકે થય નો દતો

તેણે તેવા ગરીબ માણસના ધરનું પ્યારણ કાકયું, ને
અદર પ્રવેશવા વિનતી કરી પેલા ગરીબ માણસને
કહ્યું, ‘અદર સુતા તી જલ્યા તો નથી પણ આવો,
આપણે જ ને પ્રેરી રહીએ એટલી જલ્યા છે ખ ને
સકા યજ મેકા એટલામાં ત્રીજો માણસ આ ધો ને
તેણે પણ અદર પ્રવેશવા વિનતી કરી પેલા સજ્જતને
કહ્યું આવ ભાઈ આવ એ જલ્યા માં પ્રેરી
શકીએ એટલી જલ્યા છે પણ ત્રજે જલ્યા ઊભા
રહી ને ભગવાનનું નામ લઈશું આપણા દેશની
આ પર પર છે અધ્યાત્મથી અપો રાખો આપી
ખાવાની પ્રયા આપણી સરકૃતિમાં છે આવી જ
કું ગાનીની કથા વ્યાસજીએ મદાભારતમાં લખી છે
અતિથિને ખવડાવવા જતા સી પુરુષ તેમનો દોકરો
અને તીક તની વાં પેલાના પ્રાણી આનિ આ
છે એ ભૂમિમાં ફરતા એક નોશિયાનું અધુ અગ
મોલાનું મતી ગયું એ જ નોશિયા ધર્મરાજને
કરેના વનસ્થાને ગયો અને કહ્યું, ‘મે જોયેના વન
આગ તારો વન વિસાતમાં નથી આ વન પર પા
પાય દગર રાંધી આપ મુને વાગસામાં મગી
આપણા રાજવામાં ફતવનો પડોલાનો અને અતિથિનો
ભાગ છે તે નવા ઠીએ ત્યાં સુધી આપણો યજ પૂરો
થતો નથી આ પ્રકાન સિલમ આપનાગ માનમાં
આવ ત્યાં પાક્યા છે આગે તો આપ નો
એ જ સદેસ આવી ત્યાં છે ત્રામડે ગામડે ફી
તેઓ કહે છે કે તમારી જખીનના મિનકતમાં
અને રોજામાં જખની પામે તે નથી એવું તમાગ
બાદ્યોનો ભાગ તેમનો દક છે તે કનૂન કરીને
તમે તેમનો દક અને ભાગ આપો આપણે આ કરી
શકીએ તો તો ગાંધીજી કાઈ પૂરું કર્યું તમારો
એ પ્રભાજે થજે ત્યારે આપણા દેશમાં થી વેરજો
નાનુ- વગે ફુનિયામાંથી આ તમાગી અને મપાકાપીને
અત આવજો ને માવ દિદના નહીં પચુ આપી
ફુનિયાના મેવ તીકની જરો

ના, સો વરસ નથી જીવવું !

શ્રી

'સો વરસનો શબ્દ' એવા આશીર્વાદ જ્યારે જ્યારે સામળું છું ત્યારે ત્યારે હસી પડું છું, પણ આજે મારા એંસી વરસના વૃદ્ધ દાદા ધૂળતા અવાજે એ જ શબ્દો યોદ્યા ત્યારે સારા હૃદયને એક આંચકો લાગ્યો, તરત જ મારી નજર એમના ચહેરા ઉપર યોડાઈ રહી, આંખની પાંપણો ને નેણ સુઠાં ફેંધેલી બની ગયાં હતાં. એક આંખ સાવ ગુમાવી દીધી હતી અને બીજી આંખે માંડ માંડ જોઈ શકતા હતા. જૂના પુરાણા ચરમાથી દુનિયાને જોવાનો મિથ્યા પ્રયત્ન દેખાઈ આવતો હતો. મોં ઉપરની કચલીઓ, જોવા માટે દક્ષિ ઠેરવવાની એમની રીત, સહેજસહેજમાં બરાઈ આવતો શ્વાસ, ખાંસી અને દમથી કારેક તે ઘોસકાંચ ગુમાવી ચેલતા હોય એવી સ્થિતિ, આ તે હજી આ સો વરસના જ વર્ષા હતા !

દાદા પાસેથી તબીર મુખે હું પાછો ફર્યો ત્યારે જ્વાભાવિક રીતે જિંદગી અને વૃદ્ધાવસ્થા ઉપર માત્ર મન વિચારે ચડ્યું. ઘણીકવાર એમ થઈ જાય કે માણસને જિંદગીનો આટલો બધો મોહ કેમ રહેતો હશે ? મનની નજર ફટપાથ ઉપર અને મ દિરોના દરવાજો યોદેલા ભિખારીઓ ઉપર ફરી વળી. શો રસ હતો એમના જીવનમાં ? રક્તપિત્તથી ભળી ગયેલા હાથ-પગનાં આંગળાં ને કદકૃષ્ણ ચહેરાઓ લઈ ફરવામાં એમને કર્યો સતોષ મળતો હશે ? કપાઈલાં અંગે, અધારો, રોગ, ધૂળમાં ધડકા રહેવાનું છતાં એ બધાં કેમ જીવતા હશે ? દરરો જોવા કે કદવનાં ગમે એવાં નયોના એટલે મન ત્યાંથી પાછું ફરું અને કંઈક અંશે નિષાદથી ઘેરાઈ જાયું.

વૈરાગ્ય તે નથી આપ્યો મને ? હું જ મારી સામે હસી રહ્યો, આજે ત્રીસ વરસની ભરજુવાનીમાં છું, પણ એક દિવસ નો મને ત્રીમ વરસ પણ ભય લાગતાં હતાં તે યાદ આવી જાયું. અઢાર વરસની ઉંમરે મિત્રો સાથે ચર્ચા કરતો હું કહેતો હતો કે જીવવા

માટે ત્રીસ વર્ષ તે પૂરતાં અણપ, અને અઢાર વર્ષે તે પ્રખત ઉંમર જ રહી જોઈએ. આજે અઢાર વરસનો કિસોર તે મને બિનઅનુભવી બાળક લાગે છે અને ત્રીસ શું, ચાલીસ વરસે જે આ દુનિયામાંથી વિદાય લેવાની ઈચ્છા હતી નથી. હવે માત્ર નિશાન પચાસ વર્ષ સુધી તે પહોંચી જાયું છે. વિચાર આવે છે કે આ રીતે જ જિંદગીની અંખના વધતી જતી હશે ? જ્યે મોટા થઈએ તેમ આપણને નાનાં થવાનું, માણવાનું મરવા માંડવું હશે ?

હા, યાદ આવે છે જેવા પ્રીતમરાવનાં બા. આજે કિસોર વર્ષ વટાવી ગયાં છે. આંખે દેખતાં જ નથી. સ્વભાવ કોપી નથી, પરંતુ અંદર બહુ કરવાનો છે. વૃદ્ધ માણસો બીજની ઘાજવી સામાન્ય રીતે પસંદ કરતાં હોય છે આ ડોસ્તીમા પોતાને મનગમતા માણસો સિવાય કોઈની સાથે વાત કરવાનું પસંદ કરતાં નથી. સચીર દિવસે દિવસે ક્ષીણ થતું જાય છે. તે તે ક્ષી, પણ હજી પાંચ વરસથી અનેક રોગોએ એમના દેહમાં ઘર કર્યું છે. રાત દિવસ પચારીમાં રહ્યાં રહ્યાં જ બધું કરવું પડે છે, પણ આ માજની પાસે જઈ કોઈ દાકતર, વૈદ્ય કે કોઈ આશ્વાસન આપતાં એમ કહે છે કે, 'માજી, હવે અવરથા થઈ' તે બોલનારનું આવી બન્યું સમજો ! આ ડોસ્તીમા એમ માનવા તોવાર જ નથી કે એમનું વહાણ હવે કાંઈ આવી પહોંચ્યું છે અને જીવવાનના યોગારૂપ મૃત્યુને કિનારે કિતરી જવાય તે યાદું છે.

જેવા પ્રજીદાસ બાપા પણ અત્યારે મને સાંભરી આવે છે એમના ઘરમાં ત્રાસનો પાર નથી, એ રાત-દિવસ દીકરાઓ ઉપર ત્રાહો નાખે છે ને દીકરાઓ એમના અચાજને કૂતરાના અવાજ બરાબર જ રૂંધે છે, છતાં એ ડોસાની જીવવાની ઈચ્છા લેશમાત્ર મોઠી પડતી નથી -

એક પછી એક સગરનેહીઓનાં ઘરમાં મારી

નકર દરવા મીઠી અને હું સમસથી ગર્ષા, જીવવાની આવી પ્રબળ ઈચ્છા શું દરેકમાં છુપાવેલી પડી હતી? મને જે આશીર્વાદ મળે છે તે આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા? મારે આમ જ જિંદગીનો મોજ ખેંચવો પડે? મન પોતારી બેઠું, ના, ના, સો વરસના થવું નથી, એ સી નહિ, સિત્તેર નહિ, સાઠ પણ નહિ!

પણ બુદ્ધિ તરત જ મદદે આવી. આ સીને ઉમરનો આંક મૂકવાનો ક'ઈ અર્થ? નાની ઉમરે પણ શું બોજને આશરે જીવવાની સ્થિતિ નથી આવતી? રોજના ભોગ બની જિંદગીબર પથારી નથી કરવી પડતી? આખ સારે અનેક પરિચિતો તરી આવ્યા. જુવાનીમાં જ ક્ષય, કેન્સર, અધજતા!

છવટે મન સમાધાન થોપવા લાગ્યું: શરીર સાડું હોય, નીરોગી હોય, કોઈના આશરે ન રહેવું પડતું હોય એટલું જ આશુખ પ્રભુની પાસે માગવું જોઈએ, 'સો વરસનો થને' એમ સાંભળવા કરતાં 'જીવનની ઈક્ષી ધડી સુધી પ્રાણ ભરપૂર રહેને' એ વધુ સાડું લાગ્યું અને તરત જ વધમાં વુદ્ધ છતાં મોટા કામો કરનાં માણસો આખ આગળ આવી ગયાં, રાજકારણ, વેપાર, ઉદ્યોગ, શિક્ષણ, કલા, અનેક ક્ષેત્રે જુવાનોને ઘરમાલે એવા જુદો જોવા, એમ થવું કે પ્રભુ વુદ્ધત્વ આપ તો આપું આપે. અને મન આગળ એ બધી વ્યક્તિઓ ખસી થઈ ગઈ. હું જાણે પસંદગી કરીને પ્રજા પાસે કોઈનું વ્યક્તિત્વ માગવાનો ઘોઠો એમ એ સોનાં જીવનનું નિરીક્ષણ કરવા લાગ્યો.

અફસોસ! માડું મન જાગી ગયું. જેવા પથારીમાં પડેલા સામાન્ય જુદો જે દેહના રોજથી પીડાતા હતા તો આ વુદ્ધો મને મનના રોજથી પીડાતા લાગ્યા. અપવાદો અવરથ મળ્યા, પણ ઘણા ખરાનાં જીવનમાં તો અતિ પ્રવૃત્તિને ઉચ્ચ રચાનોની

સાથોગામ્ય વીતેલા ભૂતકાળને બાથ બરીને તેઓ ચાલતા હોય એવું લાગ્યું. નવા યુગનો પ્રકાશ તેઓ શું જોઈ નહોતા શકતા? એમની આંખે એમના જ અનુભવોના ઘાટા બંધાવેલા હતા?

એક કલાકારને જોવા એમની કલા સાધના વિશે જે મત નથી. પરંતુ કેટલી ઈર્ષા? નવા પ્રવાહો તરફ રોષથી જ જુએ. એક વેપારીને જોવા, પોતાની સાથે પચીસ વરસથી ધંધામાં પડેલા પિસ્તાથીસ વરસના દીકરા ઉપર કેટલો અવિશ્વાસ? એક નેતાને જોવા, ઘરમાં રાતદિવસ પોતાના જ શુભગાન, એક ઉદ્યોગપતિને જોવા, નવી શોધો ને ધંત્રો વજાવે પણ નવા વિચારોથી લાખ વેશન દૂર નાતે.

આ બધું જોઈ હું ઘાંઘો પડી ગયો. પથારીમાં પડેલા જુદોમાં એક ખામી જણાઈ. 'મેદાનમાં ઊભેલા વુદ્ધોમાં બીજી ખામી જણાઈ, મન બોધી બેઠું: 'ના, તંદુરસ્તી ને સ્તુતિ જ પરતી નથી, મનની જાગૃતિ, જુવાનો ને મહત્કૃતિ પણ ઘોવા જોઈએ.'

'સો વરસનો થને' એવો આશીર્વાદ જેલે આપ્યો તેલે તો એમ માન્યુ હતે કે મને ધણું આપી દીધું, પણ હું જાણું છું કે શુભ નિષ્ઠાપૂર્વક અને આશીર્વાદના રૂપમાં મારા મારે તો એ શાપ જ હતો. મારે સો વરસ નથી જીવવું. હું તો ઈશ્વરની પાસે પ્રાર્થના કરવા ચાહું છું કે જે જિંદગી આપવી જ ઘેય તો તેની સાથે જેમ આપને, પ્રાણ આપને, નવા પ્રકાશને ઝીલવા ને સત્કારવાની વૃત્તિ તથા શક્તિ આપને, જે તારા ખજાનામાં આ જુવાની ખોટ હોય તો કૃપા કરીને મને વહેવામાં વહેવી તકે તારી છાવામાં મોવાવી લેને. મારે સો વરસ નથી જીવવું. એ ત્રાસમાંથી ઉચારી લેને. [જીવનમ.પુર્વે]

*

"અનાસક્તિનશાનું જીવન ધન્ય છે. તમારું જીવન જેવા પક્ષીની જેમ વ્યતીત કરો, જે આંજીમાં એક દાનુ થોભીને લીડી નવ્ય છે, જેવા મનુષ્યોની માફક કે જેઓ એક મેળા માટે એકત્ર થાય છે અને રાતોરાત વીખરાઈ નવ્ય છે, જેવાં જાગકોની માફક કે જેઓ કિનારા ઉપર રેતીનાં ઘર બનાવે છે; જેવાં મુસાફરની માફક કે જે રાત ધર્મશાળામાં ગાળીને સવાર થતાં જ પોતાને પંચે પડે છે.....હે જીવવાન, કેવળ તમે જ અને અનાસક્તિનું વરદાન આપી ધન્ય કરી શકો છો." -પુરંદરદાસ

ધૂમકેતુના 'તણુખા' ના પ્રકાશનની પૂર્વભૂમિકા

(જૂનાં પત્રોને આધારે)

(અંશરૂઢક : દક્ષિણકુમાર ગૌ. જોશી)

[જો એક માસ પહેલાં સર. ધૂમકેતુના સકાષ્ઠાષી આજ્ઞવન સાહિત્યમિત્ર મુ. ઊટાલાવ માન-સિંગ કામદાર અમદાવાદ આવેલા ત્સારે તેમના ઉપર મારા નાપુત્રે લખેલા પત્રોનો મુંદર મુઘક રીતે સાચવી રાખેલો ૧૨૫ નેટલા પત્રોનો થોકડો પ્રેમથી મને આપી ગયા. દિલ્લા દિલ્લાવ આવા મિત્રો આજે દુર્લભ છે. માપુના આ પુરાણા મિત્ર માટે મારા મનમાં જાનેક લાગણીઓ થઈ આવી આ પત્રો નાચર્તા માપુના સાહિત્ય જીવનની સરવાળીની એક નવી ભાગ યતા આનંદ યષ આપ્યો.

સાહિત્યના અભ્યાસીને કાંઈક ઉપચોતી યાય એ હેતુથી અહીં કમલ : કેટલાક પત્રો રજૂ કરવા ઉમેદ છે. વાતા-સંગ્રહ 'તણુખા'નું પ્રકાશન ગુજરાતી સાહિત્યમાં શકવર્તી બની ગયું પશુ જન્મ પહેલાની વેદનાનો સાચો ખ્યાલ આ પત્રોમાથી યગી રહે છે. ૧૯૨૫-૨૭નો આ સમય છે. તે સમયનું સાહિત્ય જગતનું વાતાવરણ, લેખકની મનોદશા, લેખકનો સાહિત્ય જીવનનો આદર્શ એવુ ધણુધણુ આ પત્રોમાથી જાણવા મળે છે. ખીજાં પત્રો હવે પછી]

સ્વર્ણિ મ કેસ્ટમ સીમલા,

૯-૮ ૨૪

...માણસ ઘણી વખત પરિરિચિતો દાસ બનીને જ રહી શકે છે જો જો જણાં સરખાં જ હોય તો પરિરિચિતિ હઠારી શકાય ખરી, પશુ એ સંયોગ અત્યંત વિરલ છે મારી સમક્ષ પશુ હજી એ પ્રશ્નો પડ્યા છે એમ એ. યવુ કે Journalismમાં આગળ વધવા, અભ્યાસ વગેરે વધાર્યા કરવો? હું એવા વાતાવરણમાં છું કે Journalism જ વધતું જાય પશુ શુ વધારે સાચુ છે એ ખમર પડતી નથી કારણ કે હજી પોતાની શક્તિમા પૂરી શકા ઉત્પન થઈ નથી.

તમારી પાસેના "રાજમુગટ" ની બંધી નકલો ખપી ગઈ, ને અમારા "કુમાર કાર્યાલય"માંથી થોડી છે તે ઉપડતી જાય છે, એમ તે જાપજોનો કામજા હતો. પશુ કોઈ માણસ, એ જોપડીની નકલ ખરીદશે એમ મેં પહેલેથી જ માન્યું ન હતું. એટલે, આપણને આપણામાં પૂરી શકા ન હોય, તેથી સાદસ, પશુ પડી લાગે એવો વખત આવે. વળી એક કામ પુરું થયા પછી, કામની મહત્તા જૂલી જવાય છે, ને વિજયનો આનંદ પશુ યાચ્યો જાય છે. પછી

તો "એમા કાઈ નથી" એવી નિરાશા જ ખીજા કામની પ્રેરક યષ પડે છે. માનુસની શક્તિ વધારવા ઈશ્વરે આ યોજના કરી લાવે છે. પશુ એ યોજના હોય છતાં, જેવી રીતે આપણે જીવિએ ત્યાં મુખી જીવુમા માલી શક્તા નથી, તેમ આ યોજના છે ને તેથી આપણામાં ખરી શક્તિ છે કે નહિ એ શકા પશુ આવતી નથી. એટલે જ્યાં મુખી ખીજાઓ, ખુશમત કરવા ખાતર નહિ, પશુ ખરેખરી વાત કરવા ખાતર, પોતાનો અભિપ્રાય ન આપે ત્યાં મુખી આપણે અવિશ્વાસ તો યાહુ રહે જ છે, અહીં કેટલીક Second hand Books છે તેની દુકાનમાં એક દિવસ ક્યેઈ. રાઈસર હેગાર્ડ, કેનન ડોર્સલ વગેરેનાં થોડાંક પુસ્તકો જ જ આનાની કિખતે મળી ગયા.

x x x

૧૩-૧૨-૨૪ ધી રીટીટ : શાહીખામ અમદાવાદ

Balzac શેક્સપીયર જેવો જ Art ની દષ્ટિએ મનાય છે. પશુ ઘણી વખત એવુ બને છે કે દરેકના દષ્ટિમિંદુ સરખા ન હોય, એટલે એક સરખો આનંદ ન આવે. માણસ કરતાં, માણસના

હૃદયના ભાવો પારખવામાં, અને તેને શબ્દમાં ઉતારવામાં તે ઘણો મુદ્દર કર્યા મનાય છે .

બ્દ, અમદાવાદ

૧૬-૧૨-૨૫

*
૧૦-૫-૨૫, છુક હીન નીનીતાલ
ને શેડે મુગધર્મને આશ્રય આપ્યો છે
તેનું પૂર નામ નીને પ્રમાણે છે

શાન્તીનગર નરોત્તમદાસ
૧, વાલકેશ્વર રોડ, ચોપાટી, મુ.નર્મ
તેમનો પત્ર મારા પર હતો કૌમુદી મળ્યું છે
મત્સ્યમધાની નકન તો મારી પાસે નથી મે વાનેની
ખરી મારે એક ચોપડીની જરૂર છે મણિલાલ નવુ
ભાઈ કૃત "પ્રાણવિનિમય" કથા મળે છે એ ખબર
નથી એની કિંમત ૩ રૂા છે તમે મોકલી શકો તો
વેચાની વધ Regd B P થી મોકલશે "મોહિની
વિદ્યા"—હીપોલીટીનું Translation તમે જોયું
છે ? જોયું હોય તો તે વિશે અભિપ્રાય દર્શાવશે.

*
છુકહીલ હાઉસ નીનીતાલ
૧૨-૬-૨૫

હુકી વાતો બને તો આ વર્ષમાં બહાર
પાડવા વિચાર છે પણ લખેની વાનાંઓમાંથી માત્ર
૮ તું જ selection કરી, ૧૨ ની ઉમેરવા વિચાર
છે એમ્ને વખત જશે કદાચ વધારે પણ નખાય
અમદાવાદ ગયા પછી ખબર પડે

પૃથ્વીશ જુલાઈની ૧૦મીએ ૧૫વાર પડ્યો.
એમ આંપડીનો કાગળ હતો
નવનકથાનું ક્ષેત્ર બરાબર હાથ આવે તો
સ્વનત્ર ઇવન જેવું કાંઈ પણ તેમ કરતાં ઘણો વખત
લાગશે હવે બને તે અર્થ

* અમદાવાદ
૨-૮-૨૫

• ગુજરાત વાતો દીક ૨૦ રૂા આપે છે આ
તમારી ખાનગી મળ્યું મારું છે અને વાતની દક્ષ
મારો છે એવો સ્વપ્ન કાગર છે ગુજરાત મારફત મારી
વાતો મદદ નહિ પડે ન્યારે પડ્યો ત્યારે આતમી
જ ૫ મે તેની ભાવના અત્યારે છે

*
અમદાવાદ

મે તમને વાત કરી હતી, તે પ્રમાણે વાતોમાં
છપાવવા ગઈ છે કુમારમાં છપાશે. તેને માટે
મગાવેનો કાગળ ત્યાંથી આવ્યો છે તેના પૈસા,
તમારી પાસે નીકળતી લેણી રકમ પરભારી
ભરાવે એવી યોજના કરી છે તમારી પાસે થું
નીકરો છે એ તમને ખબર, કારણ કે મે હિંસામ
રાખ્યો નથી એટલે જે રકમ નીકળતી હોય તે એક
કંપામાં ભરાવાની સગવડ હોય તો સાડુ, નહિનર
મે હખામાં

-ચાહ હીરાનાલ અમૃતનાથ
મગદાસ માર્કેટ- ચોપાટી મી ચોક
પ્રિ મેસ રૂડી- ને ત્યાં ભરી દર્ષ
રીતસર પહોંચ લખ લેશે એટલે ખીલ પૈસા મોકલવાનો
મેળ કરવો રહ્યો

તમારે પહોંચ લેવાની ને આહી કુમાર પર
પહોંચ મોકલવાની જવાબ તુરન આપશે તથા
વાનાંઓ છપાય છે તે વિશે તમારી Business
point ની કાંઈ સૂચના આપશે સ્વલ્પમાત્રાના
ખીલ અકમા પણ પૃથ્વીશની જા ખ નેષ યકારો

*
બ્દ . અમદાવાદ
૧૦-૧૦-૨૫

Publication માટે કોઇને કાંઈ સમજાવ
મળી જ રહેવાનો, માત્ર આપણું work ખરેખર
Sound હોવું જોઈએ મારી વાનાંઓ છપાવવાની
વાતો આને છે દરમિયાન ખીલ સર્જક યોજના
પ્રાતી જાય છે, એમને જલુ મોડું મોડું થાય છે
Told to the Children series જેવી
એક series કાઢવા પણ વિચાર છે

પણા ગ્વખા, અકુરા સાધન, અને એકનો
હાથ હા, નોકરી કેમ છોડી તે પણ વખતથી
વિચાર હતો પણ તક હતી નહિ એક થીમ તના
અનેક આંત્રિનો હોન એમને સ્પર્ધા અને ખમ્પ
હોય જ દ મિયાન, તક આતી ગઈ ખમ્પટ કનગ

માણસે છેલ્લો પ્રકાર એમ અનુભવ્યો કે કુ મુખ્યત્વે વાર્તા લેખક હોઈ શિક્ષકના કામ માટે માત્ર absorbing attention નથી, તે વાન બાઈએ ઉપાડી લીધી વાર્તાને એમ Service કરના ઈચ્છા નથી એ જવાબ સાથે પેરી મળેલી તકનો લાભ લીધો હાન કુ સર યીનુબાઈને ત્યાં મળના પગારે તે જ કામ પર રહી ગયો છુ

દુનિયા વિષે reviews તો ઘણા સુદર આવ્યા છે જે અપી જય તે ખીલ આશ્ચિ ઘણી સુદર કાઢવા વિચાર છે બરોડા લાઇબ્રેરીએ ૧૦૦ નકનો ઉપાડી કાલિનાન કાલ કલકત્તામાં છે તથુખા વિષે અરૂ વાતાવરણ તો તમને જ મુબમ્બા અબર પડે

* એલિસબીજ અમદાવાદ
૨૨-૩-૨૬

તથુખા તા ૧લી એપ્રિને બહાર પડે કે વખતે ન પશુ પડે અમે લગભગ પહોચી ગયા છીએ પશુ હવે Night work લખએ તો જ પહોચી શકાય થાય તે અરૂ એ મોકો જરો તો પશુ ૧૫ની એપ્રિનથી અમે મોડા નહી પડીએ અને સાહિત્ય પરિષદના ત્રણ દિવસ દરમિયાન નામ નોંધી ઓછી કિમતે આપવાની યોજના તો કરીશુ જ હવે આલી થ છે તે વિષે

અહીં 'સાહિત્ય ઉત્તેજક સમાજ' જેણે વીણા બહાર પાડે તેની માગણી છે ૨૦ ટકા સોલ એજન્ટ દર મામે ૨૫૦ નકલ કે ૧૦૦ નકલ ઉપાડી ને પૈસા ભરવા અને સોલ એજન્ટ કે પ્રકાશક તરીકે નામ છાપતુ આ છેલ્લી માગણી અત્યે મને વાગે છે પહેલું તો ચોપડી એટલી સાદી ને સુદર છપાણી છે કે તેમા સોલ એજન્ટ જેવુ કાર્ડ લખાને ચોલ્લા બગા ડી નથી ખીનુ પ્રકાશક તો એ લોકો નથી જ એટલે એ પશુ ઠીક નથી ઘાતવુ વાતચિત આને ને એકાદ અકવાડિયામાં હોઈ Terms ચોક્કસ થઈ જરો દર મામે ૨૫૦ ઉપાડે એ પશુ ઠીક નથી લાગતુ કારણ કે મારે પ્રિટીંગ આર્જ જે તરત જ આપવો જોઈએ ને એ લોકો વાર જોવાવે તે ઠીક નથી

લાગતુ Review વગેરેની જોડવણ મારા ઉપર છે અને એ ઉપરાંત બ્યાં હુ અગાઉથી જ ખ ખ નો પ્રાથ કરી શકે તે

હવે એ લોકોને આ કેમ પોસાય તે જોના મહત્તના ૨૫૦ મેગર્સ છે તે બધા એક એક લેવાના જ ને બીજો ફરવાવાળા ઉત્સાહી છાકરાઓ રહ્યા એટલે તેમણે વીણાની ૫૦૦ નકનો કારી નાખી તેમ આની પશુ ૪૦૦-૫૦૦ અમદાવાદમાં જ કારી નાખે તે પછી બીજો જય આ એમની ગણતરી ને પશુ પ્રકાશક તરીકે તેમનુ નામ ચૂકવા હુ ખુશી નથી તે વાધો છે

તમારો જવાબ આવ્યો હુ તેમને છેલ્લો જવાબ આપીશ માટે તમે વિચાર કરી તમારુ કિત જળાનુ હોવ ને આપણે સમુદ જળવાતો હોય તો જે તમને યોગ્ય લાગતુ હોય તો મોડામાં મોકો તા ૨૬ મી સુધીમાં જવાબ લખજો

હુ તમારા માટે મિનભાવે આટલુ કરીશ
(૧) ચોપડી પ્રમટ થયા પહેલા લાગુ નગથી આપી શકાય તેટલી જખ

(૨) ચોપડી પ્રમટ થયા પહેલા, સાહિત્ય પરિષદના ત્રણ કે ચાર દિવસ, તમારે ત્યા અગાઉથી નોંધાવવાની જોડવણ અને તેમાં કિંમતના ફર ને તેવી જખ પેમ્પ્લેટ મારફત તે વખતે વહેંચવાની

(૩) ૧-૮-૦૦ કે ૧-૧૨-૦૦ અથવા ૨ શ રહેશે એથી વધારે નહિ આવે

સાહિત્યપરિષદ દરમિયાન નામ નોંધાવનાર પાસેથી ૦-૪-૦૦ જોડા રહેશે ને તમારે પશુ તે પ્રમાણે ભરવાના

(૪) પહેલી પાચસેના પૈસા અગાઉથી ને પછીના ૨૫૦/૨૫૦/૨૫૦/ના ત્રણ કે ચાર હપ્તા દરેક હપ્તે એક માસે ભરવાનો

(૫) ૨૫ ટકા કમીશન
તમે લખ્યુ હુ કે મીશ એફર મને તો તમને પૂછાવતુ એટલે પૂછાવ્યુ છે વળી હુ પ્રકાશક

હું જતા કોઈ સંસ્થાનું નામ થાય, એ મારી ધાગણીને ધક્કો પહોચાડનાર ખામત દૂર કરવાની ખબર છે બાકી બીજા લાભ એ સંસ્થાને મળત તેના કરતા તમને વધારે આપ્યા ■ તે દેખીતુ છે એ ત્રિરંગી ચિત્ર, ૧૦ સાઈ ચિત્ર, ૨૫૦ પેઇન્જ કાચુ પૂઠું ને સુદર છપાઈ આ ચોપડીનું વિશ્વાસપાત્ર વર્ણન

એ ત્રિરંગી લખ્યા છે પણ ત્રીજી તૈવાર થતા મોકલ્યુ છે ને એ ટાઈમસર આવે તો ત્રણ જ કહેવાય

મને લાગે છે, તમને આખા Business મા નફો રહેવાનો સભવ છે

*

ઉત્તરકાશ્મીર, ૨૭-૬-૨૭

આ તથુખાનું પત્રી જમ તો બીજાને લાગ દુરતમા બદાર પડનાની તૈયારી કરુ જે કાલિનાન વિદ્યા નહી થાય તો "તથુખા" માટે ખોટ કાઈ નાહ જમ અને નફો નહિ રહે નફાનું કાઈ નહિ

તમને ખબર નહિ હોય પણ કાલિનાન

બહુ મિત્રાર છે. લગભગ લખ જેવુ કિ ભયે ત્યારે ખરા! એ સુરકેલોને લીધે છે-લાં એ માસથી તથુખાનું sale લગભગ બધ જેવુ જ રહેવ એને લીધે ખૂબ સહુ પડશે તેમ લાગે છે જમનાદાસ વિધે તમારો ખરો મત દર્શાવજો હવેની બાબતની નકો, વધારે કમીશનથી, પણ કોઈ સારા માણસને આપવાની ગોઠવણ કરવી પડશે એમ લાગે છે આ વાત હજી ખાનગી હોઈ તમારા પૂરતી જ લખી છે .

*

ખાનપુર,
અમદાવાદ ૧૮-૮-૨૭

કાલિનાન Last statema છે એમના ધાધરનો કાગમ હતો એટલે તથુખાની તેમની પામે રહે-તી કોપી ને વેચાણમા ખૂબ ગેર વવગ્યા થઈ ગઈ છે આમાથી ઉગરી જવા માટે મે જમનાદાસને મારી પામેની ૨૫૦/ કોપી લઈ લેવા જ્યા પુ છે તેની શરતો ણી આકરી છે પણ હવે જે ગેર-વવરથા થઈ ગઈ તેને પરિણામે એ વાત સ્વીકાર્યે છૂટકો તે પ્રમાણે તેને લખ્યુ છે

આચાર્ય હેમચંદ્ર જીનવર્માના બહુ મોટા વિદ્યાન થઈ ગયા એક બહુતે પોતાની સ્ત્રીને કાલિનાન માં સુતરમાથી વણાવેતુ કોરુ પાણ્યમારે આવ્ય વંછને ભેટ ધરુ આચાર્ય હેમચંદ્ર સુતર નના રાજ કુમારપાળના યુરુ હતા આચાર્યજીનારે પાગ પાટણુ આવ્યા, ત્યારે કુમારપાળ તેમ જ બીજા મજાએ તેમનું સ્વાગન કરવા સામા આ યા પરતુ આચાર્યજીને ખડગ્યદી ભદી ખાદી ધારણુ કરેલા ભેઈને કુમારપાળે કહ્યુ , " યુરુજી, આપ મારા યુરુ હો આપ આતુ જમ કપક ધારણુ કરો એ તો મારે માટે લાજ મરવા જેવુ છે! આચાર્ય હેમચંદ્ર બોલ્યા " તારા રાજ્યમા તારી પ્રજા ક ગામ દશામા મહિ-માઃ પોતાનુ પેટ ભરે છે અને અમ દાકે છે એનાથી ■ નથી લાજ મરતો ? અમ સ જેવા સાંપુને શુ ? અમારે તો આવાયે જગા કમાથી હોય ? અમને તો જૂના ફાટેલા તુટેલા વસ્ત્ર પણ ચાતે બીજા માણુમે ક્ષપર આસહિન તો ન જ રાખીએ અને પોતાના દેહની પણ અમે ચિ તા ન કરીએ ભમરો જેમ એક પણ ફૂલને કોમ્પા વિના અનેક ફૂલ પાસે ભગીને પોતાનું પેટ ભરે છે તેમ અમે પણ ઘેર ઘેર શિક્ષા માગીને પરોપકારાયે" દેહ ગાગીએ હોએ

ઉપયોગી પ્રકાશન બહાર પડ્યું છે અને તે ડૉ શશિન ઝોઝાનું મધ્યકાલીન આખ્યાનો ઉપર કુટીન ધ સંશોધનો થઈ રહ્યાં છે અને અભ્યાસીઓ તેમજ નિબંધકારોને તેમાં વિપુલ સામગ્રી મળી રહે છે ડૉ શશિન ઝોઝાને આ મહાનિબંધ આઠ પ્રકરણમાં આખ્યાન વિષે સર્વત્રાસી દર્શન કરાવે છે પ્રથમ એ પ્રકરણમાં વૈદિક અને અનુવૈદિક સાહિત્યમાં આખ્યાનની પ્રજ્ઞાલીને પરિચય આપીને ત્રીજા પ્રકરણમાં ગુજરાતી સાહિત્યમાં આખ્યાન પ્રકાર વર્ણવ્યો છે અને મહત્વના આખ્યાનકારો નરસિંહ ભાલજી નાકર,

વિષ્ણુદાસ, વિશ્વનાથ, પ્રેમાનંદનો દીર્ઘ પરિચય ચોથા પ્રકરણમાં આપેલ છે ઉલ્લાસ ચંદ્ર પ્રમોદેનાં “આખ્યાનનું સ્વરૂપ, બંધારણ” “આખ્યાન અને જીનરામ” “પ્રખરચાને અને તેની માવજત” અને ‘તાત્કાલીન સાહિત્ય અને સંસ્કાર’ની છબ્બાવટ કરવામાં આવી છે ત્રી ઝોઝા વૌદી પુનામાં રહે છે તેથી મરાઠી સાહિત્યનો પરિચય પણ તેમને લાખ્યો છે અને ઉપસંહારમાં તેમણે મરાઠી કીર્તન સંસ્થાનો ઉલ્લેખ કરી લીધો છે તે પ્રાસંગિક બની રહે છે સાહિત્યના સંસ્કરણના અભ્યાસીઓ માટે પુસ્તક ઘણ ફામીની છે

*

જીવનરહેવારમાં ઝીણીમીની મુરકેલીઓ તેા હ મેચ હોવાની જા ! એ મુરકેલીઓને સમજાવવાક સામનો કરી માર્ગ કાઢવો જ રહ્યો ! અમર મુરકેલીઓ જોધને નાસના માડીશુ તેા તે બમણા જોરથી પાછળ પડ્યો અને વધારે પરેશાન કર્યો ! પણ જો મહમતાથી ઝોને સામનો કરીશુ તેા તે પીછેઠક કરી પોખારા ગણી જરી

આ સ વધમાં સ્વામી વિવેકાનંદો એક સરસ મળનો પ્રસંગ છે એમના જ મુખેથી એ સ બગીચે ‘ એક વાર કાશીમાં હુ એક રથજેથી પસાર થયો હતો, ત્યાં એક બાલુ પાણીનું મોહુ તળાવ હતું અને બીજી બાલુ કોળીની બીચી દીવાલ હતી એ જગ્યાએ ઘણું વાદરા એમ થયા હતા કાશીના મોઢા વાદરા હિસક પણ જેવા ઘેચ છે કોઈ કોઇ વાર તેઓ ખૂબ હેતન કરી જાય છે એ વાદરા ઝોએ કેમ જાણે મને ત્યાથી પસાર ન થયા દેવો એમ નક્કી કર્યું ! દાનિયા ચિચિયારી કરી તેઓ મારા પગે ચોળાનો પ્રયાસ કરના લાખ્યા !

તેઓ મારી નહક આન્યા એટલે મ દોહવાનં સર રૂપું ! પણ હુ જેમ વધારે ઝ થી દોહનો મોો તેમ વારાઓ પખુ ઝડપનેર પાછળ પયા બો મને કર ના આન્યા ! એમનાથી નક વાનું મને મુરકેલ જણાયું ! પણ તે જ મોગાએ એક અખપો માણસ આવી ચડ્યો તેણે મને ખૂમ પારીને કશુ સાનુ મદારાજા ! દોહરો દિદિ ! વાદરાઓની સમને થાઓ !

હુ દનથી પાછો ફોરો-ઓ જેવો વારાઓની સાો થયો કે તરત જ તેઓ ખમયાધને પા ! રકવા અને એક પછી એક ભાગી થયા !

માણસની જિ હગીમાં, મરકેલીએ નું પણ આનુ જ છે ! મીની મુરકેલીઓને દોો મોટે ભગે તેા પૂર્વકસ્થિત ભન અને ચિતાનો હનાથી જ ફરીને દખે લ થયેનો હોય છે ! જરાક હોચિવારીથી હના કાદી નાખી કે દોો એકદમ નરમ ! સસારમાં આના જેવી મમનકરી બીજી કોઈ વાત નથી !

તો, આડે આનતા અતરાયો અને વિરોધી તરવોનો સાગી રીતે નૈતિક બજથી અને પૂરી તાકતથી મુકાબલો કરીએ ! એવી હાનાઈ કે હેરાનમતિથી જ્યારે આપણે ભાગતા નથી ત્યારે તે વાદ રાઓની જેમ નરમ બની આરતે રહીને વિખરાઈ જાય છે

અને આમ કરી આપરે તેા પસકાર કે સામના દારા સક્રિયા ! થયોને જ મોધપાઠ શ ખની જાય છે સ મનો કરવાની સક્રિત હ મેસા અ દરથી, પોતાની જનનાથી જ પ્રગટ છે કયાય નરાર રી નથી આવતી આ દષ્ટિએ જોએ તેા મુરકેલીઓ જીવનની બાધક નહિ પણ સાધક છે, જીવનનું જેમ અને ખમીર વધારવા માટે છે એનું હલ્યમાં કોતરી રાખીએ !

—રતિલાલ સો લાવસાર

શ્રી. મહિલકેશ કુલ
અમારાં પ્રકાશનો

ગાંધીગુરુ....	૧-૨૫
ગીતાંજલિ એક અધ્યયન ...	૧-૨૫
ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
કુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૧૫
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૧૫
મા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૧૫

નાની નર શર્માની રૂપા આગાહને છેલ્લે ગળા નથી ચકતી પણ જોને સ્વાનું આપે છે અને દાદાજીને પગે પાગે છે જોનું બિચ દેરી દાદાજીને મોકલે છે. સાથે પન લખી કલિયોથી અંગ્રેજી બાપામા વિચનું વર્ણન કરે છે.

૨૫-૩-૧૯૦૧ના રોજ જીવે કે ચલુના ક્રમ ૧૬ દિસ અગાઉ દાદાજી ચોલાના જર હસ્તાક્ષરમાં લખે છે.

• My very Dear Ruparami,

Thanks for your loving letter and your beautiful Sketch. I have shown them to most of my friends who visit me We all felt very happy.....

With my deep love to you all
from DADAJI

15.7.70.

લેખપ્રવાહ

વર્ષ : ૯]

જુલાઈ - ૧૯૭૦,

[અંક : ૪]

અનુક્રમણિકા,

પૃષ્ઠ	લેખ	લેખક
૧૪૧	દેશગ્ય આનના ..	ચતુરદાસ મલિકજી
૧૪૨	રમ રૂપ રેખા	મધુ કોળસી
૧૪૪	પરિભ્રમણ	'આણેતોષ'
૧૪૮	જીવનનો ક્ષેત્ર	પ્રકાશ જનજર
૧૫૩	પ્રેમ-ગુરુદેવના જીવનનું સર્વસ્વ .	ગુરુદાસ મલિકજી
૧૫૭	મુનુ એગ્ગે શુ ? ..	ચવન ચુકવ
૧૫૮	નાકની સ્વસ્થતા .	પ્રિયંકાંત પારેખ
૧૬૧	ચારપુ .	જ્યોત વસા
૧૬૪	અરેરે વેર શમે	દેવેન્દ્ર કુમાર પંડિત
૧૬૬	ધાકેથી ત્રિ દગી...	પ્રિયંકાંત પારેખ
૧૭૪	અવલોકન ..	શિ

સૂચના

[આરકોને]

આ માસની બાગમી નારીએ અક પ્રતિબંધ થય છે

પદરમી નુખીમા નાક ન મળે તેા પોસ્ત ઓફિસમાં નવાન કર્યા પછી કારી લખને જાણવવું અક શિલિકમા તસે તેા મોકલવો.

નમ ત મહિને આરક વર્ષ થમા છે.

આ માનિકમા પ્રમિલ વના વિચારો જે તે લેખકોના છે સંપાદક તે વિચારમાં સંમત છે જ તેમ માનવું નાહ

[લેખકને]

લેખવચનમાં સમકૃતિ, કથા શિલણ અને માહિતિ વિરાહ લખાવો લેવામાં આર છે

લખાવ માક મૌનિક તાજું ધામ અવી નવપા રહે છે કાગળની એક ખાજી યાદીથી લખનું

લવાજમ

દશમા [સ્તનું] ૮ રૂપિયા
પરેશમા મોઠા વિનિ

“લેખવચન”

૨-ગમકૃપનગર

રાજકોટ-૨

अपनी कम प्रतिशत की निरंतर भावना को नहीं बढ़ाने के लिए
 अपना बर्तन बदलने का कर्म अपनी को देखें और न हारें।
 अपना नरक नहीं भूलें। नींद को भूलें और, निरंतरता के
 साथ ही टांगिचने की विधा की लंबी का लें से अनुभव प्राप्त
 करें आशा है— कि निरंतर भावना को बनाए रखें।

अपनी कम प्रतिशत की निरंतर भावना को नहीं बढ़ाने के लिए
 अपना बर्तन बदलने का कर्म अपनी को देखें और न हारें।
 अपना नरक नहीं भूलें। नींद को भूलें और, निरंतरता के
 साथ ही टांगिचने की विधा की लंबी का लें से अनुभव प्राप्त
 करें आशा है— कि निरंतर भावना को बनाए रखें।

अमूलसप्र

बालों के लिए आदर्श दूध के लिए आदर्श

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેન્ક લિ.

(રજીસ્ટર્ડ એફિસ : અમદાવાદ)

૪૮૯, આશ્રમ રોડ,
નવર ગુપ્તા
અમદાવાદ-૬.

સહકાર, ભવન
ટેપરબાઇ રોડ,
રાજકોટ.

ગુજરાતના ખેડૂતોને જમીન વિકાસના કામ માટે
શ્રી. એક અબજ અને ચાર કરોડનું ધીરાણ કરેલ છે.

અમાર સુધીમાં કરેલ ધીરાણની વિગત.

	સંખ્યા	કરોડ-લાખ.
[૧] નવાકુવા	૧,૪૮,૪૩૮	૩૩.૩૮
[૨] જૂના કુવા	૩૧,૦૯૯	૨.૮૪
[૩] એઈલએન્જન ઈલે મોટર્સ	૧,૩૪,૮૯૦	૪૭.૧૪
[૪] ટ્રેક્ટર્સ	૩,૧૫૩	૫.૭૦
[૫] અન્ય	—	૧૪.૪૪

કુલ સંખ્યા : ૭,૩૧,૦૬૪

બેન્કની શાખાઓ : ૧૮૧

મગનભાઈ ર. પટેલ
ઉપપ્રમુખ.

હરિપ્રસાદ હ. ત્રિવેદી
આઈ. એ. એસ રીટાયર્ડ
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર

ઉદયભાણુસિંહજી
ગુવરાજસાહેબ ઓફ પોરબંદર,
પ્રમુખ.

વિવિધ સ્ટીલ ડેવિલોપના અઢાને
આપનો આલ-આલોચ-આલે કોઇપણ પ્રકારનો
કાર્યવાહા મેઇ જલુ યોદા ગારે લઈ લઈ છે.
વિવિધતા અર્થે આલડન અઢાને
આપનો આલ કુશ્કિરકેલુ. આપણે આને
કાર્યવાહા યો વ્યવસ્થિત રકને પૂરુંવરિ છે.

કોચિંગ યો
આલ-આલોચ-આલે-આલે-આલે
આલ-આલોચ-આલે-આલે-આલે
આલ-આલોચ-આલે-આલે-આલે
આલ-આલોચ-આલે-આલે-આલે
આલ-આલોચ-આલે-આલે-આલે
આલ-આલોચ-આલે-આલે-આલે
આલ-આલોચ-આલે-આલે-આલે
આલ-આલોચ-આલે-આલે-આલે
આલ-આલોચ-આલે-આલે-આલે
આલ-આલોચ-આલે-આલે-આલે

(સંસ્થા 1951)

કો વિવિધ સ્ટીલ ડેવિલોચન કંપની વિવિધ
કોચિંગ અર્થે, આલે-આલે-આલે-આલે-આલે
વિવિધતા : આલ-આલોચ-આલે-આલે-આલે
આલ-આલોચ-આલે-આલે-આલે-આલે
આલ-આલોચ-આલે-આલે-આલે-આલે
આલ-આલોચ-આલે-આલે-આલે-આલે
આલ-આલોચ-આલે-આલે-આલે-આલે
આલ-આલોચ-આલે-આલે-આલે-આલે
આલ-આલોચ-આલે-આલે-આલે-આલે
આલ-આલોચ-આલે-આલે-આલે-આલે
આલ-આલોચ-આલે-આલે-આલે-આલે

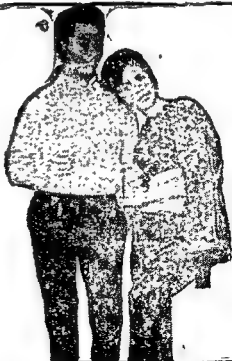
always
be beautifully
dressed in
thackersey's
everfresh

Dreamy outfit to relax in, made from
'everfresh' (67% Terene, 33% Cotton)
fabric that refuses to crease or crumple ...
In a gay tantalising screen print .. with
handsome 'dreamboat' in matching stripes!

Also 100% Cottons marked
TEBILIZED for tested wrinkle-resistance
and a wide range of Shirtings, Suitings, Screen Prints,
Poplins, Voiles, Cambrics, Jacquards and Tickings.

THE HINDUSTAN SPIN & WEAVE MILLS, CO. LTD.
THE INDIAN WWO WE LTD.
16, Apollo Street, Bombay 1.

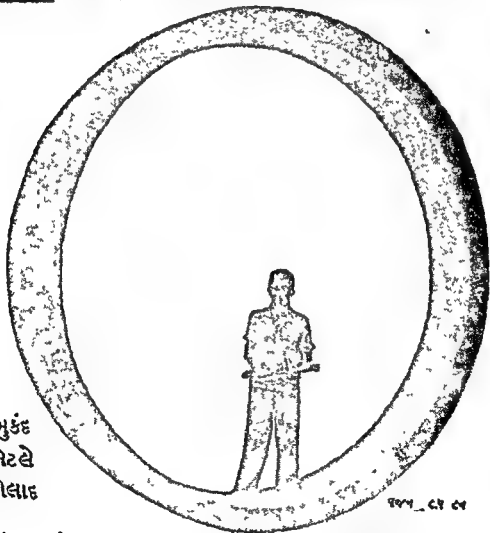
thackersey group Makers of Fine Cottons

© 1961

मुकुंद

भोटां, भारे, विषम स्टील कार्बिड्स भाटे...

मुकुंद
भोटे
पोलाड

१९५५ - ८५ ८५

• व्यापन अन्ड स्टील वर्कस लिमिटेड, कर्णा, मुंबई ७० जेजेव

વૈરાગ્ય સાધના

‘હરિનો ભારગ છે ઘરાનો, નહીં કાપરતું કામ
જે ને !’ એમ એક કવિએ કહ્યું જ છે. હરિનો
ભારગ એટલે જ વૈરાગ્યનો ‘ભાર’. વિમાનમાં પ્રવાસ
માટે પ્રાણીક ટિકિટ લેવા જાય છે ત્યારે તેને પોતાની
તંદુરસ્તીનું પ્રમાણપત્ર આપવું પડે છે.

અને વિમાનમાં ભાગ્યા પછી ? ત્યારે પણ
વૈરાગ્યભાવન્યનો ષાઠ ચંપુ જ રહે છે. યુસાફર જેમ
ઉપર ને ઉપર, પૃથ્વીથી દૂર ભીડે છે ત્યારે તેને ઘાગે
છે કે, જે બધી વ્યક્તિઓ કે વસ્તુઓ સાથે મોહ-
માયાની સાંકળોથી સંકળાયેા છું તેવાથી મારે મુક્ત
થવું જોઈએ. આકાશમાં ઉડતાં તેને પૃથ્વીનાં ભાગ્યાં નીચાં
સ્તરો નથી દેખાતાં. ભવદુઃ, તેને એક જાનની સમા-
નતા દેખાય છે. એવી સમ્યક્તાના ભાવથી પ્રત્યેક
વાત ને ઘટના-મિનાને વિચારવાં જોઈએ, એવો વિચાર
સાધકના મનમાં જન્મે છે. ખીલું આકાશના આકર્ષણ-
થી તે મુગ્ધ થાય છે, વિરાટ સત્યના દર્શનથી સાધક
મુગ્ધ થાય તે જ પ્રમાણે. તે પૃથ્વીને ઉપરથી, દૂરથી
જુએ છે, તેથી તે અત્યંત સુદર દેખાય છે, તેને
કળાકારની જેમ એક ‘પર્સપેક્ટિવ’ (એક એવી દૂરની
દૃષ્ટિ, જેમાં સંપૂર્ણતાનો, સમગ્રતાનો કે સમ-વ્યવસ્થાનો
અનુભવ થાય છે તેથી જે કોઈ દષ્ટ્ય નજરે પડે છે
તે સુંદર દેખાય છે) મળી જાય. અને વૈરાગ્ય-સાધના
એક અતનો પર્સપેક્ટિવ જ છે ને ? વૈરાગ્યની સાધના
એટલે એક એવી દૃષ્ટિની કેળવણી, જેમાં જીવનની
સંપૂર્ણતા (પૂર્ણ ધર્મ) ની ક્રીંપી સાધકને થાય
છે. દર્શન રૂપે મુસાફરો જુદા જુદા દેશના ધર્મોના, જુદી
જુદી રીતભાતવાળા હોય છે, પણ વિમાનમાં મુસાફરી
કરતાં આ બધા ભેદભાવો જૂલાઇ જાય છે—ફક્ત
મુસાફરી-કાગમાં

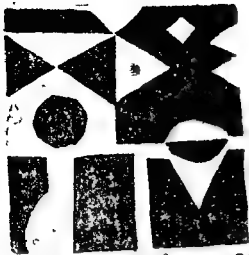
અને વૈરાગ્ય સાધના એક આધ્યાત્મિક તત્ત્વ ! પણ
આવી જ રીતે બધાં વિદ્યાનગરનિન સાધનોનો ઉપ-
યોગ આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિથી અને ભાનથી કરવામાં
આવે, તો વિદ્યાન પણ આત્મજ્ઞાનનું એક અગત્યનું
અંગ બની જશે. અને સાધક તો ત્રણ પગથિયાંથી
જ તો સત્યના મંદિરમાં પ્રવેશ કરી શકે છે એ ત્રણ
પગથિયાં તે જ્ઞાન, વિદ્યાન અને આત્મજ્ઞાન. પણ
આત્મર્પની વાત તો એ છે કે, એ પગથિયાં અશ્યા
પહેલાં તેજે ‘હું નાદાન છું’ નું ભાન એટલું તો
કેળવવું પડે છે કે નમ્રતા તેનો સ્વભાવ જ ધર જાય
છે. અને નમ્રતા જ તો સાધકનો એક સાચો શબ્દાર છે.

‘કર લે સિંગાર ! ચતુર અલભેલી !
સાજવ કે ઘર જાના હોગા !’

—સુકુવાલ મલિકકથ

પણ વિમાન તો એક ભૌતિક સાધન છે,

રંગ રૂપ રેખા મધુ કેઠારી

અચાનક અંધારા ખૂણામાં મેં નજર કરી અને રંગના ચોસલાં દેખાયાં. અમદાવાદના સંસ્કાર-કેન્દ્રના પ્રદર્શન-કક્ષામાં મારી નજર મધ હતી. પ્રદર્શનના નિશ્ચિત સમયની બહાર હું અનામાસે ત્યાં જઈ પહોંચ્યો હતો. સંસ્કાર-કેન્દ્રની ઉપલે માણ આવેલી ઓદિસમાં જતાં મને ચિત્ર-પ્રદર્શનું સુભગ દર્શન થયું. ઝીણી આંખે જોતાં તો ચેના અક્ષરો નજરે પડ્યા. 'સ્થાનિક ચિત્રકારોના ચિત્રોનું પ્રદર્શન'. મારા મનમાં ધમધમાટ થવા માંડ્યો. નહીં ધારેલી રંગોની મહોદ્દિમાં હું સામેલ થઈ ગયો. એટલા મોટા પ્રદર્શનના ઝોરમાં હું એકલો જ હતો. બહુ વિચિત્ર છતાં રમ્ય અનુભવ હતો વળી, પાહું થોડું થોડું અંધારું! છતાં ચિત્રો માણવાનો આનંદ અતરો હતો.

સમગ્ર ચિત્રે અતારની એનરટ્રેક્ટ પદ્ધતિમાં હતાં. કોઈક પંખી બેઠું બેઠું જવું હોય અને અચાનક અણધારેલા સ્થળેથી ખેતરના ગોલની વાસ આવે અને તેની ચાંચ બીની અને તેવું મને થયું. મનની સંવેદન પશ્ચિમ અડખેર વીંજાવા માંડી.

શ્રી. સિવ પંડ્યાના ચિત્ર ખૂબ આકર્ષિત કર્યો, એમના ચિત્રમાં માધ્યમની નવીનતા ખ્યાન જેવળારી હતી. દૈનિક પેપરનાં બીજાં ઢાળવાના કામગામથી તેમણે બાવાયોજન કર્યું છે. માધ્યમ નહું હોવાને કારણે Paintingને નહું પરિમાણ મળે છે, Relief Structure બેઠું થાય છે અને લાવક કંઈક નહું પ્રાપ્ત કરે છે. અક્ષરોની દુનિયામાં રંગોનું પ્રધારણ અલૌકિક સંયોજન ઉત્પન્ન કરે છે. અક્ષરોના નમરો બેણે દરિયામાં તરતાં થઈ ગયાં હોય તેમ જણાય છે. શ્રી. પંડ્યાની કૃતિ આમ પ્રદર્શનની સીમા વિહારૂપ હતી.

શ્રી. સાગરા એટલા પ્રયોગશીલ કલાકાર કલાત્મક કોષ્ટ નહીં હોય આ વખતે પણ મેં તે અનુભવ્યું. એમની કૃતિ જોતાં જ પ્રયોગ કરવાની એમની મધ્યમણ એમાં જણાઈ આવી. તાંમાના પતરાને કે તાંમાની ઘાળાને જડી દઈને તેની ઉપર તારની ચૂંક, કમઠી સૂઈને સાદાકાર કર્યો છે, એમાં જ એમનું કવત્વ ધનતા અનુભવવું જણાય છે. સૂઈનું Primordial Image આ રીતે વિનિયોગ પામવું સૌથી પ્રથમ મેં જણ્યું. આદિ-માનવ યુગમાં સૂઈનાં ચિત્રો દોરતો. એ સૂઈ નો theme હજી પણ ચાલુ જ છે અને વિભક્તિ માધ્યમમાં, પરિમાણમાં અને સ્થલાયોજનમાં આકાર પામે છે.

શ્રી. સાગરાનો એ સૂઈ એમના આખા Painting ની કલગી રૂપે જોએ છે અને એને કારણે જ તેનાં અન્ય અંગોમાં પણ લાવક-રૂપને બળે છે, Gestalt બેઠું કરવામાં સફળ થાય છે. બિનકું પટેલનું Painting નાનકડું હોવા છતાં ભાવક ઉપર અસર કરી ભય તેવું હવું. આ ચિત્ર જોતાં તેમણે હજી કંઈક નહું સિદ્ધ કરી શકશે તેવી આશા જન્મે છે.

બીજાં અન્ય ચિત્રોમાં રંગનાં માત્ર ભાવવિહોણાં ચોસલાં હતાં. કેટલાંકમાં ચવાઈ ગયેલી રૂપ-રચના અને technique હતી. એક ચિત્રકારે આખા Canvas ઉપર માત્ર એ રંગના સમૂહો રજૂ કરીને Abstract

Colourist થવાનો નિશ્ચય પ્રચલ
 કર્યો છે. તે કેટલેક સ્વયં
 Myth નું પ્રભાવહીન સંકલ્પ
 થયું છે. ગુજરાતના કલાકારો
 Neo-formalistic modes
 ઉપર જઈ પહોંચ્યા છે, તેનો આ
 પ્રદર્શન પૂરવો આપે છે. પણ
 એક પ્રશ્ન થાય છે કે શું આપણે
 હવે રંગ અને કોલોર પદ્ધતિનો
 જ ઉપયોગ કરીશું ?

Neo-nightની નજીકના
 ઝાંઝા રમાકારોમાંથી હવે જે
 કૃતિઓ બનાવવામાં આવે છે અને
 Painting માં રંગો વહેતા હોય
 તેવા આભાસથી જે Dynamic
 Element ઉમેરીને Luminical
 Artનું અન્વેષણ કરવામાં
 આવ્યું છે, તેવું કે તેના પ્રકારનું
 કૃતિ-નિર્માણ આપણે ક્યારે
 કરીશું ? રંગોને સ્થૂલ ઉપયોગોમાંથી
 છૂટા કરી તેને Staticના પાંજરા-
 માંથી છૂટા મુક્ત કરી નાખક
 સખંધો ક્યારે સર્જીશું ? એક જ
 પ્રકારની પદ્ધતિ, માધ્યમ અને
 Settingsથી ભાવક હવે ઉગાધ
 ગયો હોય તેવું નથી લાગતું ?

ટકોર

થોડા સમય પહેલાં પીકાસોએ
 એક ખેંકના અગ્રભાગ માટે સિલ્પ
 તૈયાર કર્યું હતું. સિલ્પ એન્ટ્રેક્ટ
 રીતિનું હતું. સિલ્પને Unveil
 કર્યું નહોતું અને માત્ર બાહ-

આકારોની જ ઝાંખી થતી હતી,
 તે જોઇને પશુ સમગ્ર શહેર ઝાંખે
 ચલ્યું હતું. જાણે કોઈ મહાન
 બનાવ બનવાનો ન હોય તેમ
 વાતાવરણ બગડ્યું હતું. એક માટે
 આર્થિક પાસાં કરતાં જિલ્પની
 કીમત ઘણી હતી. ખેંકના કર્મ-
 ચારીઓને માટે જિલ્પ-માસનો
 વિધિ અનેરો હતો.

ન્યારે સામાન્ય જનમાં
 આટલો ઉત્સાહ હોય ત્યારે
 કલાવિવેચકો માટે તે વિરલ-
 ક્ષણ બની જ રહે તે સ્વભાવિક
 છે. વિવેચકો સિલ્પમાંથી કયા
 અર્થ પ્રગટે છે તે તારવવા તત્પર
 હતા.

આપણા દેશમાં આવી ઘટના
 બને છે ખરી ? જાહેર મકાનોમાં
 કે જાહેર સ્થળોએ આવી સિલ્પ
 આપણે મુકીએ છીએ ખરા ?
 અરે, આપણા ખાનગીપરોના
 બગીચાઓમાં પણ તેમનું સ્થાન
 સ્વીકારીએ છીએ ખરા ? હા,
AIR - INDIA કોષ્ટક
MURALS મૂકે છે અને હવે
 કેટલાક **S. T. STAND** માટે
 આવી કૃતિઓ તૈયાર થાય છે
 ખરી, પણ સામાન્ય જનતા તે
 જાણે એની મોંઘ પણ લેતી નથી.
 અરે, કલારસિકજનની નજર
 પણ એમના ઉપર જતી હશે
 ખરી ? જતી હોય તે તેની
 ચર્ચા તે ચર્ચવી જોઈએ ખરીને ?

ઈ. એમ. ફોર્સ્ટર

વચરક સાહિત્યકાર ફોર્સ્ટરને યાદ કરવાનું ભારતવાસીઓનું પ્રયોજન તેણે આ દેશ, દેશવતીઓ, અને તેમની અંખનાને પોતાની એક નવલકથામાં કલાને તાંતણે વણીને જમત સમક્ષ ધૂક્યાં તે કારણે અધિક છે. સર્જક તરીકે તેની કલાનો ઉન્મેષ, અન્ય સમકાલીનોની સમકક્ષ રહ્યો છે. કોઈ વિરલ સિદ્ધિ તેને પહેલે નથી. છતાં તેના સર્જનમાં જીવનનો મર્મ પ્રગટ થાય છે, જીંદગી પ્રત્યે તેની દૃષ્ટિ એક માનવતાના આહવાની છે, સહૃદયી હિલસાઈની છે. જીવનમાં કટુણા છે ત્યાં તેણે આંશુ સાધ્યાં છે, કટુણા પણ વેણી છે, તેણે નિખાલસ એકરાર પણ કર્યો છે કે જગત ઉપર ઉપકાર કરવા તે સર્જન કરતો નથી—સર્જન તો પૈસા કમાવા અને જેઓ તેના પ્રત્યે અદમ્ય રાખે છે તે પ્રભુચુકત થવા માટે જ કલમને ખોળે માથું ધૂકવું છે. થોમસ હાર્ડીની જેમ ફોર્સ્ટરની અભિવ્યક્તિમાં ભારોભાર અધ્યાત્મનું દર્શન થાય છે તેની દૃઢી વાર્તાઓ કલાની કસોટીએ એટલી ગુણવત્તા ધરાવતી નથી જેટલી શૈલી ઉપર કાપૂ ધરાવતી તેની અપ્રતિમ હથોટીની. જે વિષય ઉપર લખતા અન્ય સર્જકને નિષ્ફળતા મળે ત્યાં ફોર્સ્ટર ગળજી ખીસી જાય છે, અને કલ્પનાના ઉકાચનમાં વાચકને એટલે દૂર લઈ જાય છે કે તેનો ખ્યાલ ભોકાતને વાર્તા પૂરી થયે જ આવે છે. મનોવિશ્લેષણ અને માનવીના અંતઃસ્તલમાં રમતા ભાવોનું નિરૂપણ કરવામાં તે એકકો છે. મુજબ યુનિ.એ પાઠ્યપુસ્તક તરીકે તેની વાર્તાસંગ્રહને પસંદ કર્યો છે તે અર્થે જ વાર્તાઓ પ્રવળ વિશ્લેષણ પહેલાંની છે. પણ વિષયને કેન્દ્રમાં રાખી, ફોર્સ્ટરની શૈલીનો અભ્યાસ કરવાથી તેની સર્જકતા માણી શકાય છે. ‘મી. એન્ડ્રૂ’ વાર્તામાં જે આત્માઓ સ્વર્ગની મુલાકાતે જાય છે પણ પૃથ્વી ઉપર ન હોય એવું કોઈ વિશિષ્ટ તત્ત્વ ત્યાં નજરે પડતું નથી અને

નિરાશ થાય છે. ‘ધી પોઇન્ટ ઓફ ઇટ’માં વસ્તુ સંકલના શિથિલ હોવા છતાં મુખ્ય નાયક માઇકલને આંખ મીચેથી રાખીને જ મૃત્યુ ભંજી ધડલી દીધો છે કેમકે તેના પોરિયાના પોરિયા તેને મરેલો આની જે ઉદ્ધાર કાઢે છે, પોતાના જ સંતાનો જે ધિહાર યજ્ઞ મારફત વહાવે છે ત્યાં જ તેને જીંદગી વિશેનો જમ ભાગી જતો દેખાય છે. ‘એ પેનિક સ્ટોરી’ નિરૂપણરીલીલું સુંદર દર્શાવે છે; મનમાં ભય પેસી ગયો હોય ત્યારે માનવમનની અભિવ્યક્તિ તેની મોહકશક્તિમાં અને વર્તનમાં જે રસદનો જગારી બળ છે તેનું સ્પષ્ટ પૃથકરણ કરે છે. ‘ધી મશીન સ્ટોપ્સ’માં વેલ્સની રીતે વૈજ્ઞાનિક રજવાત કરી છે પણ ત્યારપછી આધુનિક વિજ્ઞાન વાર્તાએ વધુ ક્ષિતિને સર કરી છે. ‘ધી રીડ ફોમ લુકાસ’માં વ્યોટક માનવીની મનસ્થિતિનું માનસ-શાસ્ત્રીય આલેખન છે. ફોર્સ્ટરની વાર્તાઓ એક વાત સાબીત કરે જ છે કે તે શૈલીનો સ્વામી તો છે જ—વિષય પ્રત્યે વાચકને પૂર્વગ્રહ ન હોય એટલું તે માત્રી ભે છે.

જહોન મંથર

પત્રકાર તરીકે, એક સાહિત્યકાર જેટલી નામના મેળવી જનાર સ્વ. જહોન મંથર માત્ર અમેરિકાના નહિ પણ ‘વિશ્વમાનવ’ કહી શકાય તેવા પ્રવાસી પત્રકાર હતા. જે તે દેશનો અલપઅલપ પ્રવાસ કરી ઉપલક્ષ્ય લખવાની ટેવ તેમને હતી જ નહિ; તેમની ગરકદૃષ્ટિ દરેક રાષ્ટ્રની નાક પારખવામાં કામે લાગી જતી; જનના રાજકારણોને—ઇતિહાસનો—જીવોળનો તેમનો જીંડો અભ્યાસ વર્તમાન પ્રવાહોની સમીક્ષા કરવામાં તેમની મદદે આવતો. ‘ઇનસાઇડ’ સીરીઝના તેમના સાત પ્રથે વિશ્વના દેશોનાં વર્તમાન રાજકીય વહેલો આંખિ દેખ્યો. અહેવાલ પૂરા પાડે છે. આઇઝનહોવર, મેકઆર્થર અને રુઝવેલ્ટ ઉપર પણ તેણે પુસ્તકો લખ્યાં છે. ખાળકો માટેનાં

ત્રણ પુસ્તકો ઉપરાંત એક નવલકથા પણ તેમને હાથે લખાયાં છે. સમોટ વર્ણન કરવાની અને શબ્દ ચિત્રો દ્વારા વ્યક્તિઓનું રેખાંકન તેમની અંગ્રેજી શૈલીને પ્રતાપે જ તેઓ જાણિયાના જન્મ-વા. લઈ દિશરની જન્મ જન્દોન ગંધરની પ્રતિભા આંતરરાષ્ટ્રીય હતી.

દૂધ કે પાણી ?

પાણીનો પ્રશ્ન હલ કરવામાં દૂધ ઉપકરક જની શકે તેમ છે અને ચોથી યોજનામાં આણુંદના ડો. કુરિયનની અતિ મહત્વાકાંક્ષી યોજના 'ઓપરેશન-દૂધ' સંબંધિત: પાણીનાં નદી' પણ દૂધનાં પૂર રેલાવશે અને તેના રેલાઓ પ્રાંત, દિલ્હી, કલકત્તા અને મદ્રાસને જરડો લઈ ત્યાંના નગરજનોને ગૂંચળાવી દેશે. પ્રથમ દષ્ટિએ વિચારતાં આ યોજના વાસ્તવદર્શી લાગે છે. દૂધનાં કેન્દ્રો એટલે ઉત્પાદન કેન્દ્રો ગામડાઓમાં (મહેસાણા, ખેમ, આણુંદ) રાખવાં ન્યારે વિતરણ કેન્દ્રો હાલે સહેરમાં હોય. ભારતની ગાય અથવા બેંસ દુનિયામાં સૌથી ઓછું દૂધ આપે છે તેને વધુ દૂધ આપતી કરવી; વળી આજે દેશ વસુધી જાય ત્યારે કતલખાને મોકલાય છે, સહેરમાં તે દોરોને નિભાવ શક્ય નથી. માણસોને રહેવા જગ્યા નથી ત્યાં દોરને ક્યાં રાખવા આ જટીલ પ્રશ્નોને ઉકેલ ડો. કુરિયનની યોજનામાં છે. વળી ગામડામાં દોરના ઉછેર-ઉપરાંત ઓલાદ સુધારવાના પ્રયત્નો-વાહુનો નિકાલ ધત્યાદી પ્રશ્નો હલ કરવામાં મુરકેલી નડેનહિ; મોટાં તખેલાઓ આમ વિસ્તારમાં પ્રુગીથી નભાવી શકાય. વળી વાહનઅવહારની સમસ્યા આજે એટલી ઝડપી છે કે આ બધી ઉપજ સરળતાથી ત્યારે તરફ પહોંચતી કરી શકાય. સુંબછારાને ડેરીના દૂધ માટે સવારે પાંચ વાગે ઉડીને લાઇનમાં ઊભા રહેવું પડે છે; દૂધનું નું કાઠી ઓછું હોય તો મજાતું નથી, દૂધ માટે ભારતના ત્યાર મોટાં સહેરોની કફેડી હાલત છે. દૂધને માટે જાગર તો એટલું વિશાળ છે કે ગમે તેટલું દૂધ ઉત્પન્ન થાય તો આ સહેરો તે હોઈયા કરી જાય. હવે સવાલ રહ્યો ગાય અને બેંસોની ઓલાદ સુધારવાનો, અને વધુ દૂધ આપતી કરવાનો. તેને માટે વૈજ્ઞાનિક ઉપાયો તેમજ પોષણયુક્ત ઓલાદ-રોની યોજના તૈયાર છે. કેસ ઓડીંગ તેમજ દુરિત

બીજા દારા ઓલાદ સુધારી શકાય છે.

વિદ્યામીનયુક્ત પોષણવાળો આહાર બનાવવાની ફેક્ટરીઓ ઊભી થવા માંડી છે. ડેરી ઉત્પો-નમાં જરૂરી મશીનરી, સ્ટેશનનેસ રેફીનરેશન હવે દેશમાં બને છે અને પરદેશથી આયાત કરવાની પરા-વલખિતા રહી નથી. વર્લ્ડ બેન્કના નિષ્પાતો પણ યોજનાને ચકાસી ગયા છે અને લીલી ઝંડી બનાવતા ગયા છે. ચોથી યોજનામાં ડેરીઓના ઉત્પોતને રાષ્ટ્રીય સ્તર પર લઈ જવા સ્વતંત્ર નિયમની રચાવના થઈ છે. દૂધની આરોપેદારી, મીઠાઈ માટે માવે, માખણના પેકેટો, ઘી, ક્રીમ, દૂધની દહીંની-જાણની તૈયાર પોલિથિન થેલોઓ-ટુંકમાં હરિયાળા કાંતિની પેકે ન્યારે આ સ્વેતકાંતિના પરિણામો ભારતવસ્તીઓ જોશે ત્યારે....

...ત્યારે પાણીનો પ્રશ્ન એટલે કે પીવાના પાણીનો પ્રશ્ન સાથેસાથ ઉકેલાઈ ગયો હશે. આજે પણ જેસલમેર બાહુ લોકો પાણીને બદલે દૂધ પીએ છે કેમકે પાણી ત્યાં મજાતું નથી અને ધરપાકર બાજુની ગાય ટંકે અંધમણુ દૂધ આપે છે એટલે ત્યાંના લોકો દૂધની શીથી સાથે રાખે છે. નાનાં છોકરાં તે દૂધની શીથી પીએ એ તો સમજ્યા, પણ મોટાં પણ શીથી પીએ પાણીને બદલે. એટલે પાંચ વર્ષમાં કચ્છ, સાગરકાંડા, અને ગાલાવાડના પાણીની કાંચ અનુભવતા નગરજનોને હવે આ દુ:ખ બહુ ઝાઝા દિવસ બેવાવું નથી. પાણીને બદલે દૂધ આમતાં હાજર થશે, અને જાણને નવરાવતાં દૂધ રેડતા જવાવું અને હાલરડું ગાવાવું.

"ભાઈ મારો જલ્લો, દૂધ દૂધે નહાયો !"
 -અને ત્યાર પછી પાંચમી પંચવર્ષીય યોજનામાં પીવાના પાણીનો પ્રશ્ન આરોગ કરારો. અસ્તુ. અચાંત ઇંગાળ

પશ્ચિમ બંગાળનો અંજલ્યો દિનપ્રતિદિન વધી રહ્યો છે. હિંચાના બનાવો જનતા જ રહે છે. નક્કલવાદીઓ પોલિસને પણ ઊગતા નથી. ખૂનની ધમકાઓ તો રોજની થઈ પડી છે. ત્યાંનું ગરકેરવન ભવજીત અને અસ્તવ્યસ્ત થઈ પડ્યું છે. ધર્મવીરની

ચેટો ધવન સામે પણ પ્રુપમ પ્રક્રિયા કહવાતો રહે છે અને તેમને પાછા બોલાવવાની માગણી જબી જ છે. બંગાળ શાંત પડે તેમ લાગતું નથી. બંગાળી મિત્રજ કાંઈક જુદો જ છે. અને એટલે જ સરકાર પરિસ્થિતિનો કયાસ કાઢવામાં વધુ ઠકાપણ જુએ છે. ઉતાવળથી બંગાળનો પ્રશ્ન પતે તેમ નથી. સૌ સૌની રીતે ધનપછાડ કરી દેવે, આકુશ યાત્રી જ્યો, લોકો પણ સુનાઈટ્સ ક્ષ-વધી વિમુખ બનશે—ક્ષણવદોદ્યો પોતાની મેજે આંખે યાશે, આંખી કાંઈક ગચ્છતરી કેન્દ્રની સામે છે.

બંગાળના ૧૬૦ કારખાનાં બંધ પડ્યા છે. મજૂરી એકાર છે. મૂદીપતિઓ કારખાના અન્વય ખમેડવાનું વિચારી રહ્યા છે. ઔદ્યોગિક અર્થાતિ અને મજૂરીની હડતાલોથી કારખાનેદારો વાજ આવી ગયા છે. રાજદારી પક્ષે ટ્રેડ્સ યુનિયનને નામે મજૂરીને ખોટા ચાલે ચલાવે છે. વાસ્તવમાં મજૂર અને માલિક વચ્ચેનો અગડો દહે હરદમેજ થતો રહે છે. અને સરકાર વચ્ચે પડે તો પણ નિરાકરણ આવતું નથી. રાષ્ટ્રીય શૈભી કક્ષાએ વાન જઈ પહોંચી છે. કારખાના બંધ પડે તેથી માલિક અને મજૂરી ઉપરાંત સામાન્ય લોકોને પણ તેની અસર થવાની જ. ઉત્પાદન અટકી પડે એટલે ધરાકની મુશ્કેલી પણ વધવાની. લોકોએ જ દહે તેા આગળ આવ્યા સિવાય છૂટકો નથી અને એક નિપક્ષ પંચ મારક્ત ટ્રેડ્સ યુનિયનનો લાલ લેતા રાજકીય પક્ષોને ચેતવણી આપી દેવી જોઈએ એક કારખાનું સ્થપાના અને જમનાં વર્ષો લાગે છે. તેની પાછળ ચોક્કસ સંજોગો અને ઔદ્યોગિક હવા પણ હોય છે અને તે બધાનું સ્થળાંતર શક્ય હોતું નથી. કારખાનેદારોએ લોકોના સહકારથી ટ્રેડ્સ યુનિયનમાં ધૂરી જઈ ધાડું કરાવના રાજકીય પક્ષોને ખુલ્લાં પાડી તેમની પ્રતિભા કાંખી પાડવી જોઈએ. બંગાળમાં નહીં—અથે જ આ જરૂરી છે.

સ્ટાન્ડર્ડ મોટર્સ

હડતાલની વાત આવી—ટ્રેડ્સ યુનિયનો દ્વારા એટલે તામીલનાડુની સ્ટાન્ડર્ડ યાદ આવી ગઈ. વેન્ગુર ખાતે ૧૯૫૨માં દોઢ કરોડની મૂદીથી તેની સ્થા-

પના થઈ હતી. વાર્ષિક ત્રણ હજાર મોટર સુધી તેનું ઉત્પાદન પહેલ્યું હતું. કામદારોની વધુ પગારની માગણી અને કેન્દ્ર સરકારની કચેરા નીતિથી કંપનીના સંચાલકો કંટાળી ગયા. ૧૯૬૮માં ચાર લાખ રૂપિયાની ખોટ—ખીને વર્ષો વધીને ૨૬ લાખ થઈ અને ચાલુ વર્ષે ૧૦ લાખ—આમને આમ ક્યાં સુધી ચાલે ? તેમાં પણ એકબીજા યુનિયનો વચ્ચે દરીદ્રાઈ ! ડી. એમ. કે.ના નવા યુનિયનને રાજ્ય સરકારનો ટેકો પણ ખરો. આજે ■ આસથી તાળાખંધી છે પણ કોઈ પક્ષ મચક આપવા તૈયાર નથી. રાજ્ય સરકાર મોટર ઉદ્યોગ પોતાને હસ્તક લઈ લેવા માગે છે. આજે તેની અસ્થકાયતો આઠ કરોડની છે. કુલ શેરના ૪૯ % પરદેશીઓ પાસે છે જેઓ સંચાલનમાં મહત્વનો અવાજ ધરાવે છે. રાજ્ય સરકારને ઉદ્યોગ પોતાને હસ્તક લઈ લે તો એક દાખલો બેસી જાય તેથી ઉદ્યોગે પણ વિચારવાનું રહે છે, વળી પરદેશી શેરહોલ્ડરો સહકાર ન આપે તો સંચાલનમાં મુશ્કેલી આવે. રાજ્ય સરકાર, વળતર આપીને આ ઉદ્યોગ પોતાને હસ્તક લે તો પણ કાયદાની આડીધૂટી પાર કરતાં વર્ષો વીતી જાય. કમચારીઓ અહીં પણ બે રાજ દારી પક્ષોમાં વહેંચાયેલા છે, અને મુખ્ય દોરી-સંચાર એ બે પક્ષોનો છે. કેન્દ્ર હપ્તે કે રાજ્ય સરકાર આ ઉદ્યોગને હાથ કરવાનું પગલું ઉતાવળમાં ન લે. આપણા દેશમાં મોટરને એકજ ઉદ્યોગ એવો છે કે એમાં હાથ નાખતાં કેન્દ્ર કુંઠી કુંઠોને ચાલે છે. અમેરિકા, જર્મની જાપાન, ફ્રાન્સ જેવા ધૂરંધરો પણ આ ઉદ્યોગ માટે બે વાર વિચાર કરે છે. અણુ વીજળી

તારાપુર જેવા ખીમ બે અણુ વિદ્યુત મથકો તૈયાર થઈ રહ્યાં છે : એક રાજસ્થાનમાં રાજ્યપ્રતાપ-સાગર ખાતે ૪૦૦ મેગાવોલ્ટનું કેનેડાની મદદથી અને ખીજું તામીલનાડુમાં કાલપકકમ ખાતે ૨૦૦ મેગા-વોલ્ટનું. તારાપુર યુજરાત તેમજ મહારાષ્ટ્ર બનેને વીજળી અચુક અંશે પૂરી પાડે છે, અને બને રાજ્યોની જરૂરિયાતમાં મહત્વનો ફાળો આપે છે. અહીં દરેકજ નેટલી વીજળી ઉત્પાન થાય છે તેને માટે અણુનું બળતણ (યુરેનિયમ) ન હોય તો દરેકજ

ત્રણ ટ્રેકન ભરીને અથવા વર્ષે ૬૬૩ ૧૦ લાખ ટન કોલસો જોડાએ ન્યારે તારપુરમાં આજે વર્ષે ૬૬૩ ૨૦ ટન યુરેનિયમ ખજાણીની જરૂર પડે છે જ કોલસાની ગુણવત્તીએ વધુ સરખું પડે છે અને એ વીજળી પણ સરતી પડવાની. બંધાર્થ રહેલા ખીખ વિદ્યુત મથકો માટેની ૧૦ ટકા સામગ્રી શુદ્ધ ભારતીય હશે તે એક સિદ્ધિ લેખાવી જોઈએ. અલગ સાંતિમય ઉપયોગ માટે તે ભારત દુનિયામાં મોખરે છે. પણ હવે પરિસ્થિતિ બદલાઈ રહી છે. અલુ વીજળી કે અલુ જોડાખ ?

દવાના ભાવ

દવાઓના ઉત્પાદકો, વેપારીઓ, સેલ્સ એજન્ટો અને ડોક્ટરોનું મગીને જે એક વિષયક જીભું થયું છે તેને વચ્ચેથી બનાવતાં નાકે દમ આવી જશે. પરદેશી ઠપનીઓ આઠીં હાથસ-સચી દવાઓ બનાવે છે. કેમકે ભારતમાં દવાનું મોટું ખાતર છે. વસતિમાં ઘટાડો તો થવાનો જ નથી બલકે વધારો જ થવાનો છે અને દવાની માગ ઘટવાની નથી-નવા નવા રોગો પણ પેદા થતા રહે છે. દવાનાં ઉત્પાદકો સેલ્સમેનો શોધવામાં બહુ ઉત્સાહી છે, અને નાના માઈનમાંથી સંશોધન પાછા ખર્ચવા કરતાં સેલ્સમેન પાછા ખર્ચવાથી વળતર વધુ મળી રહે છે. સેલ્સમેનેથી ડોક્ટરોને સાચે છે. અને એ બહુ સહેલું હોય છે. ડોક્ટરોને બને બાહુ કમાણી-દરદીઓની અને આખાણુ ઉત્પાદકો તરફથી-જે તેમની દવાઓની તરફેણમાં પહુ નમવા દે તે. હવે સરકાર ભાવ ઘટાડા માટે ધમકાઓ આપ્યા કરે છે તે તે અઘઠિતમાનની ધમકા છે. ઉત્પાદકોને બજારમાં માત્ર અદક્ષ કરતાં આવડે છે-વેપારીઓ તેમના હાથમાં છે. ત્રિશુલ્કસેન પાસે કોઈ સત્તા નથી અને તેમની લુચીબાઈ ત્રે તેમ ચલાવે તેનો કોઈ અર્થ નથી. યુડીપતિઓ આ દેશમાં સરકારને ઘેળીને પી બપ તેવી રિથિતમાં છે. પરિણુમે સામાન્ય જનતા દવા માટે ખૂમરાણ મચાવે તેથી રિથિત પેદા ન કરતી હોય તે વિઠ્ઠની તેવારી ચાળીને પછી જ જંગ શરૂ કરવે. સરકાર પોતે આ બધી દવાઓ બહાર ફેરે ઉત્પન્ન કરી, વિતરણ કરવાની રિથિતમાં છે !

ખરી જરૂર તો એ છે-દવા ઉલોગનું રાષ્ટ્રીય કરણ કરવાની.

જીવાણુની શોધ

ડૉ. હરોવિંદ જોરાણાએ કૃત્રિમ જીવન ઉત્પન્ન થઇ શકે તે દિશામાં મદદરતની રાસાયણિક સંશોધન બુનિકા પૂરી પાડી છે. અલુ-પરમાણુને શોધે માનવખતનું ભાવિ પદ્ધતીનાખ્યું છે તેમ જીવાણુની શોધ અર્થક પરિણુમે લારી શકે સારાં તેમજ નરસાં. ડૉ. જોરાણા કહે છે તેમ આ શોધથી વારસા-ખત રોગો કાબુમાં લારી શકાશે, આ એક સારી વાત છે અને વૈજ્ઞાનિકોના પ્રયત્નો સંશોધનની એ દિશામાં જ આમળ વધે તેવી માનવખતની પ્રાર્થના હશે. પણ ધાકું ધણીનું કાચ છે. અલુની શોધ પછી તેનો ઉપયોગ માનવખતના સંહાર માટે થયો એ કડુણતા નજર સમક્ષ છે. એચ. જી. વેલ્સ અને જુલે વને વિજ્ઞાનની આવતી કાલનું ચિત્ર દોર્યું ત્યાર પછી ઘણી અવનતી પ્રગતિ આ ક્ષેત્રે થઇ છે. આજના લેખક પાસે વિજ્ઞાનની એટલી બધી માહત્તી છે કે આજની વિજ્ઞાન વાતચિતમાં 'જીવનો' કૃત્રિમ માનવનો (Robbot) ઉલ્લેખ તો છે જ પણ જ્યાંખંધ ન્યારે આવા માનવેણું ઉત્પાદન થશે ત્યારે શૂળ કાચવો ચાલવી કયો અને નકલી કયો તે બેદ પામવો મુશ્કેલ બનશે. આ એક રમૂજ કલ્પના છે. પણ તે સત્યની નજીક છે. ખીજા પ્રહોમાં જીવન હોય અને પૃથ્વીના જીવનને તેની સાથે સંબંધ સ્થપાય તો એક ત્રીજી નવી યજ્ઞપતા ડોકાર્થ રહી છે. માનવીની જીવસા અને વિજ્ઞાન એ બનેને છેડો નથી એટલે તો વાત લંબાય છે !

સિરિમાવો.

લંકામાં શ્રીમતી સિરિમાવો ચૂંટણીમાં વિજય પામી પાછા ચૂંટાઈ આવ્યા છે, અને મતદારોના ઝાનેરી ઝોકનો તેમણે આશરો લીધો છે તે ખીના સચક છે. સિયોનમાં પણ લ્યારતની પેઠે કાપાના પ્રકો છે, જોરાકના, રેશનના પ્રકો છે. સેનાનાયકે ચોખાનું પ્રજાણુ ઘટાડી દીધું હતું. બેકારી પ્રમ ત્યાં પણ મોં વકારીને જાગે છે. તિલુરીમાં નાણાંની આવક

[અનુ૦ પૃષ ૧૦૬

વતનમાં રમઝો માળવાનું થયું એટલે સમય પસાર કરવા માટે જનસંપર્ક સાધવાનું શરૂ કર્યું. ફરતા ફરતા એક સાંજે કુંભારવાસમાં જઈ ચડ્યો. અમારા ઝોળખીતા બુરા કુંભાર કામ પૂરું કરીને ચાકડા ઉપરથી બાબા ચવાની અણી ઉપર હતો. માણુમાં તાજાં જ ઉતારેલાં કોડિયાની ઠારમાળા પડી હતી. માશીનો હેલ્યો પિંડ મૂકીને એમણે અપાટાખંધ કોડિયા ઉતારવા માંડ્યાં. એમની સિક્કત અને ક્ષય જોઈને હું તો ખુશખુશ થઈ ગયો. મેં એમને કહ્યું :

“ બુરાકાકા, તમારો કસખ તો ગજબનો છે. માટીના નકામા લાગતા પિંડમાંથી તમે કેવાં સરસ કોડિયા ઉતારો છો ! ”

“ તમે એ ધડી જેસો તો અમારો કસખ ઝોર સરસ કરી દેખાડું. ” બુરાકાકાએ ઉત્સાહથી કહ્યું.

આપણે તો એમની સાથે જ માટલી નાખીને જમાવ્યું. બુરાકાકાએ પેલા કોડિયાને ભાંગી નાખી એનો એ પિંડ ફરી ચઢાવ્યો ને નાની લાકડી વડે ચાકડાને બરાબર ગતિ આપી ને થોડી જ વારમાં એક ફૂલડી બનાવી દીધી. કહે.

“ કોડિયાના ત્રણ કે ચાર પેલા મળે. આ ફૂલડીના દસ પેલા. ”

“ વાહ અજબ છે તમારી કળા ! ” હું ખરેખર ખુશ થઈ ગયો.

“ લાખ તમે જુઓ તો ખરો ! ” કહીને એમણે એ ફૂલડી ભાંગી નાખી. ને એક ફૂલને બનાવી દીધો. “ આનો એક રૂપિયા મળે ” એમણે ઉમેર્યું.

પછી તો એને પણ લાંગી નાખીને એમણે એ જ માટીના પિંડમાંથી એક ફૂલડી બનાવી દીધી. કહે :

“ આના ત્રણ રૂપિયા મળે. ”

બુરાકાકાની આ કળા જોઈને આનંદ થયો. પણ એ સાથે એક વિચાર પણ આવ્યો કે એની એ માટીના ઉપર જે વિવિધ સંસ્કાર થાય છે એને કાંઈ પરિણામનું મૂલ્ય કેટલું બધું વધી જાય છે !

કોડિયું અને ફૂલડાની બન્ને એક જ માટીની પેદાશ. પણ સંસ્કારક્રિયામાં થોડો જ ફેર અને મૂલ્ય તો સાવ જ જુદાં. મને થયું કે માનવી પણ સંસ્કારના ચાકડે ચડેલો કાચો માટીનો પિંડ જ છે. એ પિંડના ઉપર કેવા સંસ્કાર કરીને આપણે એનું કેવું ઘડતર કરીએ છીએ એ જ મહત્વની વાત છે.

ટોસ્કોય પાસે એક રખડેલ યુવક ગયેલો. પોતાની લાસલિક રીતે એને એક લોખંડનો નાનો ટુકડો બતાવીને ટોસ્કોયે પૂછ્યું.

“ પારોર નેટલા આ લોખંડના ટુકડાની કિંમત કેટલી મણી થકાય ? ”

“ આશરે રૂપિયા. ”

“ એમાંથી દસ ઘેલાની નાળ બનાવીએ તો ? ”

“ દસ રૂપિયા. ”

“ એમાંથી ઘડિયાળની પંદરસો કમાન બનાવીએ તો ? ”

“ પંદરસોથી બે હજાર રૂપિયા. ”

“ એક રૂપિયાની વસ્તુ પાછળ પૂરતી મહેનત લેવામાં આવે તો એની કિંમત વધી જાય છે. એ જ રીતે તારા જીવનની પાછળ તું નેટલી મહેનત લે જેટલા જ પ્રમાણમાં તું સમજાય અને તારું મહત્વ વધશે. કમાન બની શકે એવું લોખંડ ઘેલાની નાળ બનીને જેસી રહે એ બરાબર નથી. જીવનનો સર્વોત્તમ ઉપયોગ થાય તો જ થોડા કહેવાય, ” લોખંડના ટુકડાના ઉદાહરણ દ્વારા ટોસ્કોયે એક જીવંત ઉપદેશ પૂરો કર્યો.

સોફ્ટીસે તો ત્વાં લગી કશું છે કે જે માણસ પોતાની શક્તિઓ કરતાં ઝોલું કામ કરે છે એને મેકાર જ ગણવેા. ' થીજીયું કાંઈ નહીં તો એટલી શક્તિઓ તો નિરર્થક વહી જ ભય છે. જેમને પણ જીવનને જિવન બનાવવું છે, કાંઈક કરી બતાવવું છે, પોતાના અસ્તિત્વને કારણે આ દુનિયાને અંશતઃ પણ સારી બનાવવી છે, અંધારાં ઉલેચવા માટે ઉભાસનું એક નાતું કિરણ પણ પ્રગટાવવું છે એ સદ્ગુણે આ પ્રમ પોતાની ભાતને વારંવાર પૂછવા બેધએ :

“ શું મારી શક્તિઓ બરાબર ખાલી છે ? એમના વિકાસમાં કશું કેટલી સહયતાઓ છે ? એમાં હું પેતે કેટલે આડે આપું છું ? સહેજ વધારે મહેનત કરીને મારી શક્તિઓને બચાડું તો મારી ભાતને અને દુનિયાને હું કેટલો ઉપયોગી થઈ પડું ? મારી શક્તિઓને સર્વોત્તમ વિકાસ નહીં કરીને હું મારી ભાતને અન્યાય તો નથી કરતો ને ? ” આવા પ્રશ્નો પૂછીપૂછીને આપણે પોતાની ભાતને ટકોરતા રહેવું બેધએ.

આની પાછળ એક મોટું કારણ છે. આ આખો યુગ સ્પર્ધાનો યુગ છે. એમ જ સમજો ને કે ટોળાની સામે વ્યક્તિનો ગજાકાંઠ સતત ચાલ્યા જ કરે છે. ટોળાની સામે માણસ ઊભો છે. સૈન્યાની દડી પડી છે. ને અનેકોની વચ્ચેથી ઉપાડીને એ લઈ આવવાની છે. સફળતાની એ સોનાદડી ઉપર અનેકની નજર છે. અલબત્ત, દરેકની હેસિયત, શક્તિ અને તૈયારીને અનુરૂપ સફળતા મળે છે. પણ એ માટે માણસે પોતાની ભાતને ઢંભોળવી જ રહી.

માર્સ ખેડૂત પણ આટલું સમજે છે કે સડુધી પહેલાં પોતાની જમીન વિષે પૂસ્તી માહિતી મેળવી લેવી. કેટલી જમીન છે, કયાં પાણીની સમગ્ર છે, ફળદ્રુપતા વધારે કયાં છે, કેવું ને કેટલું ખાતર નાખીને એમાં વધારો થઈ શકે, કયા કયા પાક વાવવાથી સર્વોત્તમ ઊતારો લઈ શકાય-આ બધા પ્રશ્નો ખેડૂત વારંવાર પૂછે છે. જીવન આપણું ખેતર છે. એના વિષે આપણને માહિતી ન હોય તે કમ ચાલે !

અનેક પ્રશ્નો અને તકલીફોવાળું હોવા છતાં જમીનનું ખેડાણ એ વ્યક્તિત્વ અને શક્તિઓના ખેડાણ કરતાં સહેલું છે. આમ તો માણસ એટલે અનેક વજીવોવાળી શક્તિઓનો સંચય છે, સાગર છે. કિનારે રજાનારને એના મજાપારી માખેનો ખ્યાલ પણ તો આવે ! આપણે કેટલે જઈ શકીએ તેમ હીએ એની આપણને લાગ્યે જ ખબર હોય છે. જે શક્તિઓજ આપણી અંદર પડેલાં છે એનાથી આપણે ભાગ્યે જ પરિચિત હોઈએ છીએ.

સાચો માણસ અને સામાન્ય માણસની વચ્ચે મોટો તફાવત હોય તો તે આ જ : આગળ વધનારા વિકાસશીલ માનવીને ખબર હોય છે કે ' મારામાં અખાર શક્તિઓની શક્યતા છે, એમને જગાડી શકાય છે ને ઉપયોગમાં લઈ શકાય છે. ' આટલું જાણીને એ બેસી રહેતો નથી પણ એ શક્તિઓને પૂર્ણરૂપે જગાડવા સતત મહેનત કરતો જ રહે છે. ઠોરા માનવી અર્થ નથી. એ માનવે દિવાળીલ બનાવવું બેધએ. આચાર એ મુદાલેખ બને એ અનિવાર્ય.

જ્ઞાન અને શક્તિ બન્ને એક રીતે પાણી જેવાં છે. એ એમ જ પડ્યાં રહે તો એમના હોવાનો અર્થ જ ન રહે. એ જ્યારે કિયાટીલ બને, વહેવા લાગે, એમાં હેરફેર થાય ત્યારે જ એમનામાં રહેલા સત્ત્વ અને તરવની ખબર પડે.

એક સતે સાદ પાઠ્યો : “ આજે ગ્રામસહાયી કરવી છે. ડુચિ હોય તે રામમંદિરના ચોકમાં બેળા થાય. ”

થણાબધા યુવકો આખા. મંદિર પામેના જ પ્રક્રમમાં એક યુવક રહેતો હતો તે પણ બેધાન્યે. સતે બેધું તો એના આંગણમાં પાર વગરનો કચરો હતો. સતે એને કહ્યું :

“ તારે ગ્રામસહાયના કાર્યક્રમમાં આવવાની જરૂર નથી. તારા આંગણને જ સાફ કરી નાખ. ”

“ એ દું પછે કરી લઈશ. પણ મને સેવાની તક આપો. ” યુવક કાંઈક શરમાઇને પણ ઉત્સાહથી કહ્યું.

“તું તારું આગળું” શાક કરે એ પણ ગામની સેવાનો જ એક ભાગ છે.” સતે એને સમજાવ્યું આપી.

કેટલી સારી વાત છે! હું ઘણીવાર, કહું છું કે મેલી સારણી મકન વાવવા જ્ય તો યું લીધું વાજે? વધારાનો કચરો પાડીને ના આવે તો ખસ. હદમાં હદ એ અહીંના કચરામાં થોડો ઉમેરો કરીને ત્યાં નાખી આવે એટલું જ.

સેવાનો આધાર શક્તિ ઉપર છે તે પહેલી ફરજ પોતાની જાત તરફ ખાનગીવાની છે એ રજે બુલાય. આમાં સ્વાધીન બનવાની સલાહ નથી, અથવા પૂર્ણતા, મત્સ્યા પછી જ સેવા થાય એમ પણ નથી. પણ પોતાની જાતને ઠાકી માનનારી જાતે સાસરે ન જાય તે ગાંડીને શિખામણ દે એ કેમ આવે? સેવાનું કે વ્યવસાયનું ગમે તે ક્ષેત્ર પસંદ કરીએ પણ પોતાની શક્તિ અશક્તિને ઝોળખી લઇએ તો આપણે ખરે-ખર વધારે ઉપયોગી થઈ પડીએ.

સેવાના એક અંગધારી સભ્યને થોડા દિવસ પહેલાં મળવાનું થતાં મેં સહજ જ પૂછી દીધું : “આપની આધ્યાત્મિક સાધના કેવા પ્રકારની છે?”

“હું સેવામાં એટલો રૂખી ગયો છું કે મને એવી ઠોષ સાધના માટે સમય જ નથી મળતો.” એમણે મેં હાથ જોડીને કહ્યું.

સાધના માટે સમય ક્યાંથી મળે? ફાટો-માફરો, ડાપાવાળા અને માહિતીખાતા સાથે સેવા-પ્રવૃત્તિઓના ભારોભાર પ્રચાર માટે એટલો ગાઢ સંપર્ક રાખવાનો હોય કે એ ઓફિસોની દોડાદોડી-મઠી ઉંચા જ ન અવાય. પણ આત્મવિકાસ માટેની સાધના હાલે સમય જ ક્યાંથી મળે? કાર્તિની કામનાના જંગલમાં એ બિચારી ક્યાં અટવાઈ જાય. સેવાના મેવાની મોજમાં સમય ના જ મળે ને!

પણ મોટી વાત જાત સુધારણાની છે એ યાદ રહે. સેવા, પ્રેમ, માનવતા, ઉદારતા, ધન ને એવાં હજાર માયાવી રૂપ લઇને પ્રયોજનો આવે છે ને આપણને આત્મવિકાસના ગ્રંથ માર્ગેથી ખેંચી

નાખે છે. કમનસીબે મોટા, ભાગના માણસો એ સમજાળખાં દસાયેલા, છે. એકધારું પત્રવત્તુ જીવન ચાલ્યા કરે છે. પરમ દિવસ અને ગઈ, કાલની જેમ આજ પણ જીગીને સામાન્ય દિવસ બનીને આવેથી જ્ય છે. મહાકાળના, પ્રવાહમાં; બળી જાય છે. આ જુદા, જીવનને; જગ્યાવાલું છે, એ જાણે પણ; ખડું. પણ યા ઉત્સાહેડી.

નવું, જાણવા કરવાનો ઉત્સાહ દેખાતો નથી, જિંદગી જાતી જ નથી. નવું, શીખવાનો ઉત્સાહ જાગતો નથી. પ્રયોજથીલના મરી ગઈ છે. તો પણ માણસ દિવસે. એવા કરે છે કેસનના શબ્દોમાં “એ જીવતો લાગે છે એટલું જ. પણ ખરેખર, તો એ વણદટાયે-દટાયેલો જ છે. જીવનની: મુજા રીતિ જ ખોરી પકલઈ મઈ છે. એ જ ખાટી ઠેડી ઉપર એ ચકાકારે લખતો રહે છે. એનો દિમાગ જુદા ખની રહેલો છે. એની લખકર ખાખી એ-છાકે; તમે સામે ચાલીને કાંઈ નવું શીખવો તો પણ-એઝીલવા તૈયાર નથી.”

જીવનના મહત્વની વાત જ બુલાઈ મઈ છે. “હું મારા ભાવિનો વધારો છું. મારા સમગ્ર જીવન-વિકાસ માટે હું જ જવાબદાર છું. હું જે ઈચ્છું તો લઈ કરી શકું;” એ ગદાનો રણકારો; જાણે જામતો જ નથી. આથી લાગવવાદ ફાલનો જાય છે. અમરુતિ મરે છે. આધ્યાત્મ-એકધારી-મહેનત ચાલ્યા કરે છે. કહપુતળીનો જેવું જીવન જીવાય છે. સંજો-જની દોરીના ધરારે માણસ નાચતો રહે છે આવા જીવનનો અર્થ શો ?

પણ આથી અકળાવાનું નથી. અસક્ત હોએ એ લખ લાગે થાય. શક્તિ જગાડવાનો એ રસ્તો છે. આઝીવાજા હોએ એમ લાગે લાગે. એથી હું પૂર્ણ છું” એમ માનનારી ખાખી તો જરી. પણ એમ કરીને પચાંચાખી આગમાં સળગતાં ખેસી રહેવાનું નથી. “મારાથી શું ચઇ શકે ?” એવી નિરાશા રેલાવવાની નથી. લાગવું નથી. તોતરંગી પણ નથી ખનવું. વારવવિકાસને જગાડવા માટે મહેનત ચર કરવાની છે.

— એનો એક સરસ રસ્તો છે : ન્યાં છાત્રાણી ઉત્સાહપૂર્વક નવેસર પ્રારંભ કરે. શક્તિને અનુભવતાની જે કાંઈ મૂડી છે એને ઉપયોગમાં લેવો. એક નાનકડો પથ સંકલ્પ કરો, લક્ષ્ય ખાધો. એ નાના ધ્યેયને પામવા મથો. 'આયોજન અને કર્મ' એ તમારો જીવનમંત્ર બનાવો. 'plan your work and work 'your plan.'—સ્વામી શિવાનંદના આ ચોટદાર આદેશને સદા નજર સામે રાખો.

એક અફરમાતને યાદ રાખીને વાત કરીએ તો કહી શકાય કે આપણે ઇચ્છીએ તે મેળવી શકીએ. એની મોટી શરત આ : શક્તિને જગાડો. તકનો લાભ લેવો. એક સેનાપતિ કહેલો : " મારો રસ્તો હું શોધી કાઢીશ. ને નહીં જ જડે તો રસ્તો જાતે ખનાવી લઈશ." આ ખુમારી જાગે પછી રસ્તાને આપોઆપ સર્જવું પડે. આપણે ડગ ભરીએ એટલી વાર. બાકી મક્ત કાંઈ જ નહીં મળે. મહેનત અનિવાર્ય જ. 'શક્તિની જાગૃતિ અને ઉપયોગ' આ શબ્દો જીવનના આજના ચ દરવાના આરે ખૂણે લખી નાખાએ તો ?

કેસનના જ શબ્દોમાં 'માગીની બધી ફિલસાફી કાં કાયરતા દર્શાવે છે, કા જાત હેનરામણી.' મનની જડતા એવા કાળા કામા કરાવે છે આપણી પાસે. એ આજસને જીતો. વાતાવરણ કાઢમાં લેવો. એ પ્રતિકૂળ લાગતું હોય તો સુધારો. ન સુધરે તો એને હટાવો અથવા તમે હટી જાઓ. નવુ વાતાવરણ લઈ આવો. કંઈક કરો. ખોટા અસતોષ-કે સતોષ-નાં શેલ્યુના અર્થ જ નથી. છેડે ખીણું કાંઈ જ ન અને તો હાય ઉપર જે કામ હોય એમાં તો પૂરી કુશલતા મેળવવાનો પ્રયત્ન કરો ! હાય પરના કામના સ્વામી બનો. એ પગથિયાને પાગો, ખીણું અવસ્ય આવાને ઊણું રહેશે.

આ બધામાં આત્મનિરીક્ષણ ખૂબ જ ઉપ-યોગી વસ્તુ પડે. શક્તિ અને અનુભવ, શિલ્પ અને તાલીમનો મૂકો તેમ જ કાંઈનો 'સકોષ સંકલ્પ' આ ઈયાની ચકાસણી કરવાથી સમજાવું બંધી કે 'હું' છું' ને શું 'કર્મ' શું' તેમ છું. ક્યાં છું' ને ક્યાં જઈ શકું' તેમ છું. આવા જાતપ્રચકરણથી સમજશે

કે આ શુદ્ધિ 'વંદાના' જોઈએ, આ શુદ્ધને વિક-સાંચવા જોઈએ. આ રીતે ચેતાનો પરિચય વધારવા માટે પણ આવી જાતસંપર્ક વારંવાર જરૂરી બને છે. જીવનનો સર્વશ્રેષ્ઠ ઉપયોગ કરવાની દિશામાં તો જ કાંઈક નક્કર ડગલી ભરી શકાય.

જીવનને એના જુદા જુદા અર્થમાં જે યોગ માગીએ તો બીતાની આ વ્યાખ્યા યાદ કરવી પડે : યોગ : કર્મણુ કોશલમ્ । કર્મમાં કુશળતા એટલે યોગ. મારા મતે આધુનિક મોનવીને માટે આ કુશળતાને જે પાસાંમાં વહેંચી શકાય : વ્યક્તિત્વનો વિકાસ અને ભૌતિક સમૃદ્ધિની પ્રાપ્તિ. પહેલામાં બધી આંતરિક સમૃદ્ધિ આવે, જ્યારે બીજામાં તમામ સુવિધાઓનો સમાવેશ થાય To be and to have : આપણે કાંઈક વાંચીએ અને આપણી પાસે કાંઈક હોય—આ જે ધ્યેયોને સિદ્ધ કરવામાં આપણી શક્તિઓ વપરાય એ ઉચિત. આ ધ્યેય આપણે વિચારી લેવાનાં. એમને સિદ્ધ કરવા શ્રમ કરતા જવાનું. જીવનનો શ્રેષ્ઠતમ ઉપયોગ તો જ થઈ શકે.

એક આશ્ચર્યજનક વાત જોઈ' છું કે મોટા જાગના લેણા પૈસાની પાછળ પાગલ છે ને છતાં એ વાતનો સ્વીકાર કરવા તૈયાર નથી.

એક વેલી હતી. એ જાગની ટોચ તરફ જતી હતી. ને હાય લાંબા કરી કરીને કહેતી હતી કે 'હું જાગની આશ્ચર્ય નથી છું' એની પરવા નથી કરતી ' ને એ જ વખતે એ જાગને વધારે ને વધારે વળગતી, ટોચ તરફ જઈ રહી હતી.

માણસ રૂપિયાના આધારે જીવન ચલાવે છે. એના જ માટે પાર વગરની ખોટી-ખમાલ કરે છે. ને પાછો જાહેરાત કરતો જાય છે કે ' રૂપિયાનો મોઢ નકામો છે ! ' આ ટોચ છે, જાતહેનરામણી છે. તમને સમૃદ્ધિ ગમે એમાં ખોટું' શું' છે ? ખીજાના દોરવા દોરાશો મઠી. લગવાને પથ લક્ષીને સાચ સેવ્યો છે. એ નથી મુશ્કેલ કે માણસ લિખારી રહે. લક્ષી સામે અતિમ સાધ્ય નથી, સાધન તો છે જ. શરીર છે ત્યાં લેખી સુવિધાઓ જોઈશે. એ માટે માણસ પ્રેમથી પૈસા કમાવે તો ખોટું' શું' ? તો યાદ રાખીએ

કે પૈસા પણ એક શક્તિ છે. એ હોય તો જીવન સરળ બને છે. ના હોય ત્યારે શું વીતે છે એ બધા બંધીએ છીએ. છૂપાવાની જરૂર નથી.

ખીજું કંઈ જ નહીં તો ગરીબીની જે રખા-છે એનાથી સહેજ ઉપર જઈએ તો જોડું નથી. જો કે મોટા ભાગના લોકો ખાધી જીવન ટકાવવા માટે પણ ક્ષમિ મારે છે. પણ એ બધાં જ ક્ષમિ આધિગી દિશામાં હોય છે ટોળાના માણસ બની રહેવાનો અર્થ નથી. બહાં પછુ માંગ બને પૂરવઠો Demand and supply-એ નિયમ કામ કરે છે. કોષ્ટક નથી વસ્તુ, વધારે સારી વસ્તુ જ લોકોને આકર્ષી શકે. સામાન્યતા સાથેનો અતિપરિચય યષ્ટ મયો હોવાથી લોકો કંટાળી ગયા છે. કોષ્ટક ઉપયોગી વસ્તુ, પદ્ધતિ, પ્રક્રિયા, સેવા કે વિચાર લોકો સામે રજૂ થાય તો તેઓ પામશે થઈને તમારી પાછળ ભમશે. આખું જગત ઉપયોગિતાવાદની દિશામાં ઉપર ચાલે છે. એ વ્યવહારની વાતને સ્વીકાર્યા વગર છૂટકો નથી જ.

તમે બન્યને ઉપયોગી થાઓ ઉંચે તો વ્યવસાયની કક્ષાએ-તમારી એ કુશળતાનો ઉપયોગ કરી શકો. એના બદલામાં જે મળે એને ઉપયોગ પહેલાં જન માટે કરો, પોતાના વાતાવરણને ઘડો, કોષ્ટક હેતુ સિદ્ધ કરવામાં વાપરો. યાદ રાખો કે તમે સમજી શકો તો સાચું ટકારો. વાતાવરણ અનુકૂળ કરો તો કામ કુશળતા ઝીર વધશે, કામ સરળ થશે. બને કયાક હેતુ માટે મથતા કરો તો ઉત્સાહનું

ખળ-રેડારો.

આ બધામાંથી સરીર, મન અને હૃદયની શક્તિઓના વિકાસ દ્વારા હેવટે તો આપણે જીવનના સામાજિક પાસાને જ સમૃદ્ધ બનાવવાનું છે. ખીજી દિશામાં ઘટોઘટી વાતો કરશે. બહાં રજૂ થયેલી વાતો કદાચ ભૌતિક પણ સાગે. પણ એ નજીકાપ કે આમાં વાસ્તવિકતાનો સ્વીકાર છે. કોષ્ટક અચકચ આદરીની આબહોડાન નથી, રપે માની કાષ્ટએ કે આ જડ ભૌતિકવાદી વાતો છે. આત્મા સરીરમાં વસે છે. એ સરીરને ટકાવવાનું છે. એ આપણું ધર્મમંદિર છે એને ટકવા માટે પણ સમયડો જોઈએ. એ પૈસા વગર મળતી નથી. આપણી તમામ શક્તિ-ઓની જાગૃતિ અને પ્રાગટ્ય સાથે એને સીધા સંબંધ છે. એની અવગણના કરીએ કેમ? જનને છેતરીએ શા માટે ?

હેવટે આ જીવન છે શા માટે ? મુખી રાખવા તો નહી જ. કાદ ચલાવીને કાળા ઘડને મરવું એના કરતાં વસાધને શા માટે નહીં ? હેવટે બીતરની ઉજ્જવળતા તો હેખાય ! કાદ એ વિકૃતિ છે. ઉજ્જવળતા આપણું વાસ્તવિક રૂપ છે. એને બુદ્ધિ પ્રજ્ઞાવવા માટે પણ આપણે શ્રમનો સહારો લઈએ. પોતાની શક્તિઓને બરાબર ઝોળખીએ. એમને બહાર પ્રસ્થાવવા સતત પુરુષાર્થ કરીએ ને એ રીતે જીવનનો ઉત્તમોત્તમ ઉપયોગ કરીએ.

રપે ચેતનાનો એક અંશ પણ સૂતો રહે ! આપણે સૌ ટચના જીવનના સ્વામી બનીએ.

#

ચમત્કાર

ચમત્કારો માટે માનવી કંઈ છે. પોતાના મનથી જેને એ ચમત્કાર માની લે છે એને એ આશ્ચર્ય અને અહોભાવથી જોઈ રહે છે.

અને છતાં, મોટામાં મોટું આશ્ચર્ય એ છે કે જાગતી ઉપાના કે ટળતી સંધ્યાના અનુપમેય રંજ, રાત્રીના અંધારપછેઝામાં સરજાવી તારા અને નક્ષત્રોની વિરાટ ભીલા, સમુદ્રનો અવિરત ધૂધવાદ, અખોધ શિશુનું નિખાલસ હાસ્ય, નવવધૂના નમણા મોં પર છવાઈ રહેલાં નૈસર્ગિક લાગ્ન, શિશુને સ્તનપાન કરાવતી જનેતાના અણુઅણુમાંથી નીપજતો નિર્વાજ આનંદ-આવા આવા રોજિંદા ચમત્કારોમાં માનવમનનું કુતૂહલ જાગત નથી થવું !

શું કહું કું પ્રેમના વિષયમાં ?

“જેના હૃદયમાં પ્રભુ-પ્રેમની આગ ધખતી રહે છે એ સદા ચૂપ રહે છે.”

શબ્દો એ ઘોઘા ઘોંપે છે. એમની જગ્યા નહિ, જિંદગી બોસતી હોય છે. એ જંગમ સુધી કું નથી પહોંચી શક્યો, એટલે ગુરુદેવ પામેથી, એમની જિંદગીમાંથી, પ્રેમના વિષયમાં કું ને કંઈ સમજ્યો છું, તે અહીં ૨૦૪ કરીશ જેથી, કદાચ, મારા ગુરુનું કથન તમારા હૃદય સુધી પહોંચી શકે! જો એમ ધાય તો કું મારી જાતને ધન્ય માનીશ

આમ તો જીવનમાં પ્રયેક વ્યક્તિનું સર્વસ્વ આ જ હોય છે : “આપનું અને સેવુ,” પણ પૈમજીવર, કવિ અને ભગવાનના બકતો તો ‘પ્રેમ’ને જ સર્વસ્વ સમજે છે, ન્યારે આપણે પ્રેમને આપણા જીવનનો એક ભાગ માનીએ છીએ. પણ પ્રેમ, નીતિ, ધર્મ વગેરે ને ઇશ્વરીય સત્ય છે એ કાં તો ‘અધુ’ જ છે, કાં તો ‘કંઈ નહિ.’ એના ટુકડા નથી ઘર્ષ શકના. આપણે પ્રેમને આપણા જીવનમાં સ્થાન તો આપીએ છીએ પણ ધણું નાનું ગુરુદેવ એક કવિતામાં કહે ॥

“I am waiting only for love -

કું પ્રેમને માટે, પ્રેમના નિયમને અનુસરીને, જીવવા ઇચ્છુ છું. આજ સુધી કું બીજા લોકોના અનુસાર, બીજાઓને ચીલે, બીજાઓની મતિએ ચાલતો રહ્યો. એ એવેની દૂર યાય, જે ‘એના’ પ્રેમની જ્યોત પ્રગટે. મનુષ્ય અને ભગવાન બનેને ચાહતું એ એક જ સિદ્ધાંતી જે બાજુ છે. આજ સુધી લોકોએ મને નિયમોથી બાધ્યો પરંતુ હવે -

“I am waiting only for love”

(કું કેવળ પ્રેમની પ્રતીક્ષા કરી રહ્યો છું.)

કારણ કે જીવનના કલા પ્રમાણે કું હવે ચાલતા નથી મૂલ્યો. મારા બાવા નિશ્ચયને કારણે, મધકાલ સુધી ને મારી સાથે ચાલનારા હતા તેઓ આજે મારા માર્ગ પર નથી ચાલતા. કહે છે એ લોકો : “આનો એક રકુ દીવો ઘષ્ટ ગયો છે.” ઠીક છે. પણ જીવનને સાચે માર્ગે મધ ગયા છે એ ‘દીવા રકુ વાળા જ. હા, દુનિયાના લોકો તો પોતાના પૈય જોટલા સત્યને સાચે છે કે ‘અસ્થા મિયાં’ને અંદર આપવતી જગ્યા જ નથી રહેતી ! પણ એ ચોર છે ને, મમે ત્યારે અંદર ધુસી આવે છે આકંઠ કરીએ છીએ, પોકાર કરીએ છીએ, ત્યારે એ નથી આવતો. ન્યારે આપણે એને નથી બોલાવતા ત્યારે એ આવી ચડે છે - પોતાની મેળે, સુપચાપ ! એને માટે હંમેસા, બધે જ ઠેકાણે તૈયાર રહેવું પડે છે, કોણ જાણે ક્યારે આવી ચડે ! જાચો પ્રેમ કરનારાઓ એ માટે હંમેસા તૈયારી રાખતા હોય છે. પ્રેમ જીવનનો નિયમ છે. આપું યે! જીવન પ્રેમથી બધું હોય તો જ ખુદાનું નામ, ઇશ્વરનું નામ ઈર્ષ શકાય જેના હૃદયમાં કોઈનેય માટે સાચો પ્રેમ હોય તે જ પ્રભુ તરફ જઈ શકે છે. સવ પ્રથમ પ્રેમ પોતાની મા સાથે. ન્યારે સાચો પ્રેમ જીવનમાં સ્થાન મેળવે છે ત્યારે માનવ ઉપર ચડે છે.

“Love is invitation, not gravitation.”

(પ્રેમ એ ઉત્કર્ષણ છે, ગુરુત્વાકર્ષણ નથી !)

એટલે ન્યારે કોઈએ એમસંનને કહ્યું કે “વેલી આપણા પાડોશમાં છોડી નથી રહેતી, તે કોઈ જીવાન સાથે પ્રેમમાં ‘પડી’ છે !” ત્યારે એમસંનને જવાબ આપ્યો -

“Don't say ‘fallen’ in love, say ‘risen’ in love”

(પ્રેમમાં 'પડી' છે એમ નહીં, પ્રેમમાં ભડી' છે એમ કહે !)

તમારામાં ઘણાને આવો અનુભવ થયો હશે, સત્જનો ! તો આ અનુભવનો પૂરતો ક્ષયદો ઉઠાવો. જેના તરફ મન એમણું હશે આપનું, એમાં જ કેટલોક સમય તો વીતી ગયો હતો. 'મજનને બધી જ સીએમાં લયલા અને લયલાને દરેક પ્રકૃત મજન જેવો લાગશે. પણ એ અસર આખા ચે જીવન પર કેમ નથી રહેતી ? જે નિઃશ્ચીમાં કોઈ પાપ હોય તો તે છે કોઈની પ્રીત સાથે રમત રમતી...! ઇશ્વર જે આપણને સાચા પ્રેમનો અધિકાર આપ્યો છે તેને ધૂળમાં મેળવવો !! એને નિભાવનારા, સાચા પ્રેમી, સાચા આશ્રક ઘણા થોડા હોય છે. પ્રેમ તો એ જ કરી શકે ને કે જે પોતાનું સર્વસ્વ આપી દે, જે સોદાનો ખ્યાલ ન રાખે...! આજના પ્રેમમાં "આશ્ર" નથી, "આ" છે ! પાટી' આપી, બીજી વખત આપી, ત્રીજી વખત આપી અને જાનેની વ્યકિતએ જે એક વખત પાટી' ન આપી તો એકું' ચડી ગય છે. શું આ કોઈ બનરનો સોદો છે ? આપણે તો હક પકડીને ખેસીએ છીએ, 'એમણે મને પોતાની વીકરીનાં લગ્નમાં નહોતો યોગ્યદો, હું' પણ એને મારી દીકરીના લગ્નમાં નહિ યોગ્યલું' પ્રેમનો અર્થ' તો છે 'કુરમાની' જે આપણે એ શીખી લઈએ તો આપણે જીવન રહસ્ય સમજી લીધું અને આનંદ પણ મેળવી લીધો જ્યાં કુરમાની નથી ત્યાં પ્રેમ નથી. માલિકને કેટલો દગો દઇશું ? જેના હૃદયમાં સાચો પ્રેમ છે તે કોઈની ઉપર શંકા લાવતો નથી, કોઈની ઉપર અધિકાર જમાવતો નથી, કોઈને બાંધતો નથી કહે છે મારા યુરુવે :

"They who love me, try-to hold me fast to themselves..But thou who lovest me, hast left me free."

(જેએ મને ચાહે છે તેએ મને પોતાની સાથે જકડીને બાંધી રાખવા ઇચ્છે છે, જ્યારે તું કે જે મને વધુમા વધુ ચાહે છે, મને મુક્ત વિહરવા દઇ રહ્યો છે !)

કોઈની સાથે પ્રેમ જમાવો. એક પત્ર લખ્યો, જવાબ ન આવ્યો. બીજો લખ્યો, જવાબ ન આવ્યો, ત્રસ કંઠકા જગી ઉઠી, કંઈ વિચારી લીધું, ધીરજ ન રહી. શું આ પ્રેમ છે ?

પ્રેમ કરવો એમાં કંઈ પાપ નથી. જે પાપ હોય તો તેનો યુનોમાર 'એ' છે કે જેણે આપણને પ્રેમ કરતાં શીખવડાયું ! માના ખોળામાં જ્યારે આપણે આપ્યા ત્યારે શું લાખ્યા હતા પ્રભુ પાસેથી Letter of Introduction કે આ તમારી મા છે, કયો એને પ્રેમ ? થયું હતું કે એવું ? અહીં તો માને જેના જ પ્રેમ જાગ્યો હતો !

આપણા પ્રેમમાં 'બનાવટ' છે, એટલે આપણે ન તો ભગવાનને પ્રેમ કરતાં શીખ્યા છીએ, ન મનુષ્યને !

એક બીજી પણ વાત પ્રેમમાં હોય છે. શરૂ થાય છે જ્યારે પ્રેમ, જેના પ્રયે 'એની' કૃપાથી મન આકર્ષાયું' હોય છે, ત્યારે એના જ વિચારો આવતા હોય છે. આજ સુધી તો પોતાનો જ વિચાર કરતા હતા, અહંભાવ હતો દવે અહંભાવ કંઈક ઘટશે, કોઈ બીજાની ચિંતા અને કોઈ બીજાને જેવાની ઇતિમદી વધવો. પણ જેના પ્રયે દિલ આકર્ષાયું' હોય, એની એકની સાથે જ પ્રેમ કરીએ અને બીજાને ન કરીએ તો એ અમૂલ્ય વસ્તુ ધૂળમાં મળવી શરૂ થઈ ગય છે. પ્રેમ તો જ્યોત છે. જે કોઈના પ્રેમની જ્યોત વડે, પ્રેમના દીપથી હુ મારી જ મીશુખતી સગમારી લઈ' તેર એ જ્યોતથી કોઈનું ઘર પ્રકાશિત થાય. પણ જે બીજાનો ખ્યાલ જ ન હોય તો ત્યાં 'પ્રેમ' નહિ રહે, 'રજાઈ' હશે પુત્ર લગ્ન કરી માને બૂલી જવો. કહે છે મને' મજનુતી શાદી લખવા સાથે થઈ કે આ - જાવ સાથેનો એમનો પ્રેમ અપ્યો થઈ ગયો ! પરંતુ :

Love is whole not fraction.

(પ્રેમ સંપૂર્ણ, સમગ્ર, અખંડ છે, 'ખંડ' કે 'ભાગ' નથી !)

અને જ્યાં Fraction ત્યાં Faction પ્રેમમાં 'તોલ' નહિ, 'સમતોલ' હોય. એટલે

બધાને સ્નેહ કરીએ, બધાનું આદર-માન સાચવીએ.

પ્રેમ માટે કહે છે મારા શુરુ-

“Love is the loadstar of man's life”

(પ્રેમ મનુષ્યના જીવનનો કુવતારો છે.)

પ્રેમના એ કુવતારા તરફ આપણી જીવનની કાબજી ભેદ્ય છે. એ દિશા એ બરાબર હોય તો બાકી બધું બરાબર ચર્ચ રહે. એ જ એ બરાબર ન હોય તો પછી કશું જ ચર્ચ નહીં શકે. તે એટલું તો સ્પષ્ટ ચર્ચ મળે કે પ્રેમ એક પવિત્ર વસ્તુ છે જે આપણને ઉંચે ઠાકે બંધ છે, ઇશ્વર-મુખ કરે છે. એટલા માટે જ તે ૨૦૦૦ વર્ષ પહેલાં એક મહાપુરુષે કહ્યું હતું ને-

“Love is God, God is love.”

(પ્રેમ એ પ્રભુ છે, પ્રભુ એ પ્રેમ છે.)

અને એટલા જ માટે તો પ્રભુના લાડલા બાલો મસ્તીમાં ગાયા કરે છે -

“પ્રિને પ્રેમલે ચાલો નહીં,

અમૃત પિયા તો કયા હુઆ !

દુનિયા કી સાતી કિતાબે” છાનમ,

આલિમે-પ્રાકિલ બના તો કયા હુઆ !”

બ્યારે એ માલિકની સમક્ષ જઈને ઊભો રહીશ ત્યારે શું “આટલી આપણીએ મેં” લખી છે, આટલી ડિગ્રીએ મેં” મેળવી છે, આટલા મનની સાથે હસ્તધૂનન મેં” કર્યું છે.” એવું બધું જાણવો મારો એ માલિક ? એ તો પૂછો -

“હું તો એ બારીને બેસા માંડુ છું....

હૃદયની એ નાનકડી બારી કે જે તે” અને બેસા માટે ખોલી હતી ! એ એ બંધ જ રહી હોય તો મારી નજરમાં તે” કંઈ જ નથી કશું” !”

“Love is expansion, not contraction.”

(પ્રેમ એ વિસ્તરણ છે, સંકોચ - સંકોચ નહીં)

ત્યાં તંબલિની નથી હોતી, ત્યાં વિચારોની સંકોચિત્તા નથી હોતી. પ્રેમ તો બ્યોમ જેવો બ્યાપક છે, આકાશ જેવો ઉ-મુક્ત છે. ઇચ્છે-ક પર જે

આકાશ છે તે ભારતના આકાશથી જુદું નથી, ત્યાં વૈશ્ય, શૂદ્ર, બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિયના શુદ્ધ શુદ્ધ ભાગ નથી. આકાશમાં ન તો ગંદા વિસ્તારો (slums) છે, ન અસ્પૃશ્યતા. જે “પ્રેમમાં કોઈ પણ જાતની અસ્પૃશ્યતા હોય, અર્થભાવ હોય એ ‘પ્રેમ’ કોનો ? ધનવી ખુમારીથી, યાનવી ખુમારીથી એ એમાં “touch me not ism” આવી બંધ, તો ત્યાં પ્રેમ ટપી શકે નહિ.

એક મંદિર છે. ત્યાં ઇશ્વર સમક્ષ પ્રાર્થના કરવા લોકો આવે છે. જે મોટરમાં આવે છે, એની સાથે સો દોડે છે, પણ આવીને આનંદારાની તરફ કોઈ ભેટું મેં નથી !

અજ્ઞાન છે આ બંદો ! કૈટલીવાર એ પોતાની જાનને કોં છે ! પણ ભગવાનને નથી છેતરી શકાતો. પ્રેમને નામે, ધર્મને નામે એને ક્યાં નથી શકાતો. દેવો દેવો ત્રિક પણ નથી, એને કે છ-સાનને.

આપણને જીવનનીમાં જે અનુભવ થાય છે એ જ ભકતને પણ થાય છે. “બધામાં શમ.” પછી મારે ગામ અને મલ્યાએ મલ્યાએ એ ભટકતો રહે છે, માત્ર બંધ છે.- આમ કહેતા :

“જ્ઞતા દે તુસે કૌન કિ તૂ પદાંતરોન દે !
દર કૂચે મો” વાગાર મેં મૈને તુસો દેલા દે !”

એવો છે પ્રેમનો ભવુ ! પણ પ્રમને કારણે એ આપણે ખીલ ઉપર કોઈ જાનનું દયાણુ કરવા ઇચ્છીએ છીએ તો ત્યાં મોતને રસ્તો છે.

“Love is humble”

પ્રેમ વિનમ્ર છે અને ખીલને માટે એ મરી શકવાની તૈયારી છે.

“Love is sacrifice”

એ કોઈને વેચીએ નહિ. જીવનમાં ગમે તે થાય એને હસતાં હસતાં સહીશું, ઝીંચી લઈશું -

“Love has sense of humour.

એ પગથિયાં છે પ્રેમના :

1. There is the flame of love.
2. There is the freedom of love.

-આમ અને આમ.

પ્રેમ એટલે આગમથી પસાર થવું. એ પર-
વરદિગાર પાસે જવું છે તો શું મેલા-મેલા જમરું?
પોતાનો મેલ, પોતાનો અહંભાવ અને કામનાઓને-
વાસનાઓને આગમાં ભસ્મીભૂત કરવી પડશે.

આવ્યો હતો ને સિકંદર પેશાવરમાં! સામે
જ ધ્વિરનો એક ભક્ત બોલે હતો. સિકંદરે એને
કહ્યું, “ખરી જા.. નહિ તો તને આ તલવારથી મારી
નાખીશ...”

જવાબ મળ્યો “કોને મારશે?”

આટલી આત્મદી અને આટલી તાકાત એ
ભક્તમાં ક્યાંથી આવી? પ્રભુ સાથે પ્રેમ હતો ને
એને, એટલે!

થણા રોજોની દવા પ્રેમ છે.

“Alopathy, Homeopathy, Nat-
uropathy, -of all these 'Pathies' Love
is the greatest pathy!”

(પ્રેમ એ એલોપથી, હોમિયોપથી, નેચરોપથી-
આ બધી 'પથી'ઓમાંની મોટામાં મોટી 'પથી' છે!)

ડોક્ટરને પોતાની સાથે દવા લખને આવે
પણ 'પ્રેમ' ન લાવે તો તેના દર્દીના શા હાલ થાય?
પછી ભલે ને એવું 'બિલ' ૫૦૦૭ રૂપિયાનું હોય!

સરોજિની નાયકુએકવાર શાતિનિકેતન આભ્યા
હતાં. હસ્તાક્ષર લેવાનો પ્રેનિયા એ દિવસોમાં ત્યા
પણ હતો. એમણે લખી આપ્યું એક ઠોકરને -

Love is the hunger of the soul'

(પ્રેમ એ આત્માની ભૂખ છે.)

હરીરને ખોરાક જોઈએ છે. (અને જાણેવા-
ગણેલા શોકો તો દિવસમાં ચાર વાર ખાય છે!)
મનને પણ મોટા મોટા મધો રૂપી ખોરાક જોઈએ
છે. તો હવે અને આત્માને પણ કેમ નહીં? We
are not only body, not only mind,
આપણે માત્ર શરીર કેમ નથી. એનાથી પણ કંઈક
શિન, કંઈક વિશિષ્ટ આપણે છીએ. એ છે આત્મા,
-આપણું મૂળ રૂપ, જેને ખોરાક જોઈએ પ્રેમનો.

પ્રેમ પોતાને ક્ષત કરવા માગે છે, એ જ
એના દિલની દુવા છે.

!Love reduces itself to zero.'

આ સાધુ-સંત, સાંધે-ફરી પોતાના અહંકારે
અહંભાવને ભસ્મ કરીને બેઠા છે, થય વળી ગયા
છે, અને તો પણ એમની રાકિત કેટલી વધી ગઈ
છે! થન-ગની જ્યાંથી તેઓ એકની પામે ઊભા છે, દસ
બની ગયા છે જ્યારે દુઃખનું કું થન-ગ (૦)
ત્યારે ધ્વિરની સાથે મળીને બની જઈ હું દસ (૧૦)!
પણ જ્યારે આપણે આપણને (૧) બનાવીએ છીએ
ત્યારે? ત્યારે તો પછી પોલીસ જ ક્યારેક આવી
ચડે છે આપણને મોડીવવા-દસ નંબરનો બદમાશ
જે થયો!

એ એમ ન હોય તો સદીઓથી ભક્ત એમ
ન કહેતા આત્મા હોત -

“પ્રેમનો આલો નહિ પીવા મળે, જ્યાં
સુધી મસ્તક નહિ કપાવે...” આપણે ધ્વિર પાસે
“મસ્તક” કપાવવા તૈયાર નથી થતા, આપણે તો
માથેથી “ટોપી” ઉતારીને મૂકી દઇએ છીએ એની
પાસે! આપણે એને કંગીએ છીએ. ‘એ’ પણ
મિચારે રહે છે!

જ્યારે પુત્ર દીવાળીના પ્રસંગે માને બેઠ
આપે અને ખાકી બધા દિવસોમાં એને ટાળતો
રહે તો કંઈ મા ખુશ થાય? આજકાલ તો છોકરાઓ
થરથી દૂર લખવા જાય છે અને માત્ર રૂપી તારીખે
મા ઉપર પત્ર લખે છે-“માતાજી, મનીઓડર મોક-
લને, જદ્દી” બસ, બીજા દિવસોમાં એક પોસ્ટ-
કાર્ડ સુધા લખવાની કુરસદ નથી હોતી. આવો છે
આપણો મા પ્રત્યેનો પ્રેમ! આપણે આવી જ રીતે
પ્રેમને નામે ધ્વિરને પણ કંગીએ છીએ, માને પણ
કંગીએ છીએ અને માથુએને પણ કંગીએ છીએ.

ચુડુદેવને માટે પ્રેમ જ સર્વસ્વ હતો. બધા
પ્રત્યે પ્રેમ, પ્રભુ પ્રત્યે પ્રેમ, પ્રકૃતિ પ્રત્યે પ્રેમ,
મનુષ્ય, પ્રાણી સૌ પ્રત્યે પ્રેમ...! આ પ્રેમનો,
ચુડુદેવનો સરજ જ્યારે ધ્વિરની કૃપાથી ચુડુદેવના
હૃદયમાં ચમક્યો ત્યારે સર્વ અને આકાશ પણ
એમના અંતરમાં સમાઈ ગયા. ત્યારથી એ પ્રેમ-
નગરના નિવાસી બની ગયા. એ અદ્ભૂત નગરમાં
એમણે જે ગોપુ, સાંભળ્યું, એ આપણને એમની
“ગીનાજિ” અને “માડનર” (Gardener)માં
જેવા મળે છે.

એમના ભાષ તરફથી શરૂ કરી આગે લખ્યું હતું ' મધ્યકાને રાતના એ વાગ્યે પ્રાણ છોડ્યા ' સાત જ શબ્દો-પણ એમા કેટલી અતરવાતના, કેટલું દર્દ, કેવડી ખોટ ? જેને આપણે રોજ જોતાં એવું કોઈએક, જેનું રિખત આનદથી ચમકી ઊઠ્યું એવું કોઈએક, જેને આપણે આહતા એવું કોઈએક આ સસારની છેડી વિવાય લઈ ચાલી નીકળ્યું

જીવન અને મૃત્યુના સન્નિધ નિકટ પરિચયમા દર્શાવી જાય ત્યારે એ પૂછે છે ' જિંદગી શું છે ? ' ' મૃત્યુ શું છે ? '

જીવન રહસ્ય છે શરીરને ખૂણે જામે જામે કુ અવરજવર કરતા માનસમુદાયને નિહાળુ છું. એમના ચહેરા જોઈને કુ તાનુભ બનું છું શરીરના મેરા પાછળ કેવા કેવા રહસ્યો પડ્યાં છે !

આપણે સમજીએ છીએ, જોઈએ છીએ, સામજીએ છીએ, અનુભવીએ છીએ અને જ્યાંએ છીએ, અને છતાં જીવનના જટિલ કે વધારે કોથ ઉઠેની શકે એમ છે ? આમાને સમજવા, સમજ વવા અને વધુ વવા પ્રયત્નો થયા છે. માનવી આધ્યાત્મિક પ્રાણી છે અને જ્યારે આધ્યાત્મિક સૃષ્ટિમા તેને જીવનનું કાર્ય અને પ્રેરણાશક્તિ મળી શકે છે, ત્યારે એને જીવનનું સમૃદ્ધ ધ્યેય સંપડે છે મનુષ્યને તેના નિત્ય જીવનમા માર્ગ દર્શાવનાર અને દોરનાર કયો ' અદક્ષ કર ' છે તેનું રહસ્ય કોણ પ્રગટ કરી શકે છે ?

આપણને જે અમૂલ્ય લાગે છે એ જીવન શું છે ? આપણે કેવી રીતે જીવીએ છીએ, આપણે કેવા માર્ગે વળાંકે છીએ તેની પરવા કર્યા વગર જીવન મૃત્યુમાં શા કારણે પરિણમે છે ? જન્મ પામીએ આપણે નિરાળા પડ્યે જીવીએ છીએ અને છેલ્લે છેલ્લા અંતમ પર પહોંચીએ છીએ માટીમાથી સરળપને માટીમા ભળી જવાનું !

આજે આપણે અહીં યા હોય-કેટલાક પોતાના સ્વાર્થના હેતુએ માટે જીવનારા, બીજા કેટલાક પોતાનો વાગ ધરનારા, કેટલાક સુખમા ને માનમા જીવનાં, બીજા ખૂબે કુ એ જીવતા, પણ આવતી કાલે ! આપણામાના

કોઈકને મૃત્યુ પોતાની પાખમાં લઈ પણ જાય આ મૃત્યુનું રહસ્ય કેવું હશે ? એ ચિર નિદ્રા છે કે સ્વપ્ન તર છે ? એવું તે મૃત્યુ કેવું છે કે આપણે એનાથી ભય પામીએ છીએ-ત્રાસ પામીએ છીએ ?

મારા મિત્રનું અવચાન યજુ એની ભરમ થઈ ગઈ પણ એ જાણતો હતો કે પોતે ક્યા છે ? અથવા એ જાણતો હતો કે પોતે મૃત્યુ પામ્યો છે ? ત્યારે મૃત્યુ એટલે આત્મમાનનો અભાવ ? ત્યારે મૃત્યુ એટલે ચિરચાતિ-જેમા આ સસારની ઉપાધિએ, કુ ખો અને નરાશાએનો અત આવે છે ?

મૃત્યુ એ જીવનથી જીનટો શબ્દ છે જીવન અને મૃત્યુ પરસ્પરના શત્રુએ છે મૃત્યુ પહેલાં જીવન આપ્યું છે એટલે મૃત્યુ કરતા જીવન વધુ મહત્તર અને વધુ સમર્થ છે મૃત્યુ પછી કોઈ પ્રવૃત્તિ નથી, શરીરને કાપી કરવાનું કે કાષ્ટ પડુ કરવાનું રહેતું નથી જીવન પ્રવૃત્તિ છે જીવનમા શરીર ત્ર પુન ત્રાપુ થાય છે માથુસ શાશુલુ ગર છે એમાં કાઈ સકા છે ? ત્યારે આસરપ પ્રાણનું જીડી જવું એટલે મૃત્યુ પણ સ્વુળ મૃત્યુથી સકળ અત આવી ગયો ? આપણા પ્રેમી સ્વજનોને આપણે કદી નહિ જ મળવાનું ?

પુનજન્મ એ ત્રીજું રહસ્ય છે પૃથ્વીની માટીમાથી સ પૂર્ણ સમ્રમાણ માનવરૂપનું પ્રાકૃત્ય પણ ત્યારે આપણે આપણા મિત્રોને ને સ્વજનોને જોઈએ છીએ શકીશું ખરા ? હા, જરૂર આ ભવમાં ભલે તેઓ રોગી ને કદરૂપા થઈ ગયા હોય, પુનજન્મમા ભલે તેઓ પૂર્ણ નિરોગી બન્યા હોય, ભને તેઓએ નવા તામ રહે ધારણ કર્યાં હોય પરંતુ એમને આપણે જોવાપવાના જન્મને કે પુનજીવનને આપણે સમજી શકવાના નથી જ.

મૃત્યુ એ નિદ્રા છે પુનજીવન એ ભગવતિ છે અને એ ઉભય વચ્ચે તંદ્રાનું આવરણ છે

જીવન, મૃત્યુ અને પુનજીવન આ જગતની મહારહસ્યત્રિપુટી છે જીવવું, મરવું અને પુનજીવવું, એ ત્રણ મહાન વિચાર છે આ જીવન આવતા વધુ મહદ્ જીવનની પૂર્વ તૈયારી જેવું છે જ્યારે પરમાત્મા પૂર્ણ જીવન પ્રગટાવશે ત્યારે આ શોક કે રુદન નહિ હોય, આ કુ ખ કે દર્દ નહિ હોય

એક દિવસ છાપાઓમાં નાક કપવાની એક ખબર વાંચી. દક્ષિણ કોરિયાના એક યુવાને એક સુવતી સામે પ્રેમ પ્રગટ કર્યો અને વિવાહનો પ્રસ્તાવ મૂક્યો. સુવતીએ એ વખતે ઈન્કાર કર્યો, તેથી યુવાને ગુસ્સામાં આવી સુવતીનું નાક કાપી નાખ્યું. થોડાક છાપાવાળાઓએ આ ખબરને મોટા મોટા અક્ષરે છાપ્યું. લોકોએ પણ આંખો ફાડી ફાડીને આ ખબર વાંચ્યા હશે. એક લખસે છે તે ખીજે હમે છે, તેમ જ ડોહાનું નાક કપાય છે તે ખીજને મળ આવે છે.

પરંતુ હું એવી મળ નથી લઈ શકતો. એ સમાચાર વાંચ્યા પછી હું તે ચિંતિત થયો છું. કદાચ આ પરંપરા સરૂ કરવાનું શ્રેય લક્ષ્મણને છે. જે હોય તે પણ આ ખોટી પરંપરા કહેવાય. મર્ધાદા પુરુષોત્તમના અનુજ્ઞે અભિસારિકા સાથે મર્ધાદા નહોતી રાખી.

આમ જુઓ તે ખરેખર નાક એક સંવેદન-શીલ અંગ ગણાય. નાની એવી વાતમાં 'એ ગઈ-ગઈ લાઈ ગઈ!' જેવી હાલત થઈ જાય છે. ઊકારી ધરેથી ભાગી જાય છે તે મા બાપનું નાક કપાઈ જાય છે. ઊકારી વિખતીય લગ્ન કરે છે તે આખા ખાનદાનનાં નાકનું આવી જને છે. અરે, મારા જેવા માણસો તે નાકને સચવવા માટે શરીરને ખનમ કરવા માગે છે - મરુને સામે આવીને માગી લે છે.

ખરે ! આ પાર્શ્વ નાકને માટે હું એટલા માટે પરેશાન છું કે જે સૌનાં ચહેરા પર ટકે છે અને જેના થકી આપણે કંઈક ઉપાધારણ પણ મેળવી શકીએ છીએ. લગ્નવાને નાક આપ્યું છે તે કાંઈ અકારણ નથી આપ્યું. એનું પણ કંઈક કામ છે પણ જે રીતે આજરના લોકો એક ખીજના નાક કાપવાને જાતરી આવ્યા છે તેનાથી મારા જેવા સમજદાર લોકોને લાય ઉત્પન્ન થાય એ સ્વાભાવિક

છે. પ્રેમિકા તમારી ઉપેક્ષા કરે તે ગામ આખામાં એની બદનામી કરી નાખે, તેમજ ફેંકી એના ચહેરાને વિકૃત કરી નાખે, અને તેમ ન થઈ શકે તેમ હોય તે ઘસણેટ જાંટીને દીરાસળીથી એને બાળી નાખે, પણ નાક કાપવાથી લલ્લા યું મળવાનું છે ?

પહેલાંના લોકો તે ખેતરના અધગામી એક-ખીજની ગરદન કાપી નાખતાં હતાં, પરીક્ષાના પ્રશ્ન પત્ર અપરાં હોય તે પ્રશ્ન-પત્ર કાઠનારની જાતીમાં છરા મોંઘી દેતાં હતાં પણ હવે અત્યારના લોકોનાં મન બદલી ગયાં છે. ભવિષ્યમાં જમીનના અધગામી નાક નહિ કપાય અથવા પ્રશ્નપત્ર કાઠનારનું નાક સુરક્ષિત રહેશે એ વાતની ગેરંટી કોણુ દઈ શકે તેમ છે ? વિરોધ પ્રગટ કરવામાં આને આપણે ખીજનું નાક કાપવા લાગ્ય છીએ તે પછી એ પણ સંભવિત છે કે કાલે આપણે પોતાનું જ નાક કાપવાને સત્યાગ્રહ કરીએ, એ પણ બની શકે કે કોઈ સંસદને તેના બહાર જશે રહીને એવી ધમકી પણ આપે કે અમુક તારી મુખીમાં અમારા પ્રાંતને અલગ રાજ્ય જાહેર નહિ કરે તે આ જગ્યા ઉપરથી જ હું માડું નાક કાપીને વિરોધ પ્રગટ કરીશ.

આમ જુઓ તે હું કોઈ ફાર્સનિક નથી, 'માનેક તે નાક - નહિ તે મસિને લોટો' અથવા 'નાક છે તે કપાવાનું જ' કહીને એક ખાલુ તમારો જોનાર હું નથી. મારે પણ આ દુનિયામાં રહેવું છે, અને નાક સાથે જાનથી રહેવું છે. નાક નાક જ છે, કોઈ ચેન્સલ અથવા વાગ નથી, જે કપાવું જ જોઈએ. લગ્ન એ નારીનું આશ્રણ મનાય છે. સ્ત્રી લગ્ન છે અથવા તે લગ્નવાનો સ્વામિ રયે છે તે પુરુષનું મન એકદમ ચંચળ થઈ જઈ છે. અને એ સ્વાભાવિક પણ છે. પત્ની રિસાવ છે તે નાક ડૂલાવે છે, અને જ્યારે પત્ની નાક ડૂલાવે છે ત્યારે ભલભલાં પતિઓ પણ પ્રેમમાં મસ્ત થઈ મૂમી જઈ છે

રિસાવેની પત્નીને મનાવવા પતિ એના નાકને જ ધીમેથી હલાવી પ્રેમનું પ્રતીક બનાવે છે. હવે બે આ નાક જ ન હોય તો ॥ યાવ ? જીવન નીરસ થઈ જાય, એક-બીજાના પ્રેમમાં વસેનો સમાર ઉત્તર યર્ષ જાય, આપણી વહુ-દીકરીઓના જીવનમાં વિનાશ પ્રસરી જાય

નાકનું મહત્ત્વ જેટલું શુભરમાં છે તેટલું મહત્ત્વ બીજામાં પણ છે બાળકો જુલ કરે તો પાંદિ બેટા, એ તો ખરાબ વાત !' કહી વડીન નાક પર આમળી રાખી તેને મના કરે છે હવે બે નાક જ ન હોય તો આખી પેદીની પેદી બુઝાવામાં ગયા ખાય કહિઓપેટાના નાકે તો ઇતિહાસના રૂપને જ બદલી નાખ્યું હતું લોકોનું માનવું છે કે બે એનું નાક યોગ નાનું હોત તો દુનિયાનો ચહેરો આજકાલ કાંઈક બીજો જ હોત !

પણ આજે લોકો નાકની જે અવહેવના કરી રહ્યા છે તથી હું ખૂબ પરેશાન છું મેં મારી બ્યાકુળતા મારા એક મિત્રની સામે પ્રગ્ભ કરી મિત્ર સાથે પ્રકૃતિનો અને કર્મ-કર્મમાં આગ્યા રાખનારો છે હમણાં યોગ સમય પહેલાં જ કોઈ રવામી યામે અમુક વતની દીક્ષા પણ લીધે છે મારી વાત સાભળીને તેમનો ચહેરો બપથી પડી ગયો તે બોલ્યા 'ત્યારે તો ઘણો અનર્થ યર્ષ જતો નોકો મોક્ષ કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકશે ?' હિન્દુ સંસ્કૃતિનું શુ યશે ?

હું તેમની વાત સમજી શક્યો નહિ મારી અબૂધના જેઈ તેઓ હસ્ત્યા કષ્ટક ખુશ પણ થયા હોક પૃ ધીમુ હાસ્ય ફરકાવતા તે મોલના 'ન સમજ્યો ?' હું નહિ સમજે સાધના કરવાને માટે આપોને બધ કરવી પડે છે, અને દિલને નાચિકાના અમ્રભાગ પર રિયર કરવી પડે છે ત્યારે કાષ્ટક ચેતની યકિન મશૂન યાવ છે નાક વિના ન સાધના સ શવ છે અને ન લોકો અહ્યાન દનો આસ્વાદ લઈ શકે છે'

અ મિત્રે મારી મૂઝવણ હળી એના કરનાર વધારી દીધી આ સમસ્યાની આવી બીજી બાજુને

મે વિચાર જ નહોતો કર્યો

એક બીજા મિત્ર મને સલાહ આપી 'કોઈ કોઈનું નાક કાપી જે એ કાઈ બાળકોના બેલ નથી હું તો કહીશ કે કોઈ દો એ સાલ્લા પર માન હાનિનો દાવો, પાત્ત દગ્ગર તો નાક યકી પગાવી જ શકીશું' અને પછી મારા તરફ જોના બોલ્યા 'પણ હા, તમે એ ન બતાવ્યું કે નાક કોનું કપાયુ છે ?' હું ત્યાંથી કષ્ટપણ બોલ્યા વિના ચાલ્યો આવ્યો મિત્ર વકીવ હતા

'નવન છે તો ચેન છે' એ ઉકિત મને તો અચેત્ત્ય લાગે છે આખનો ડોક્ટર કે કાળજ વેચનાર જ આવું કષ્ટ થી શકે ॥ આખવાળા સાક્ષી છે કે અ ધજનો જીવ્યાં છે, નિર્દોષીર ચેનથી જીવ્યાં છે, કહેવાય ॥ કે અધનોકો નાકથી જીવે છે, પણ નકમ આખથી સુધે છે એવું કહેનાર આજ સુધી મેં કયાંય નથી સાંભળ્યું મને તે લાખ વાતો કહે પણ હું તો કહું છું કે 'નાક છે તો યાખ છે'

શાખની વાત આવી તો એક વાણિયાની વાત યા' આવે છે જેનું નાક એક કરજ બેનાર બ્યકિનએ કાપી નાખ્યું હતું. વાણિયાએ કપાયેલા નાકને જમ્થી જોપારી ચહેરા પર રાખી દુરત એક પાટો બાંધી દીધો એ દિવસેમાં આજના જેવી ચિકિત્સાની નુવિધા મળતી નહોતી, ને એ કારણે મેપ્ટિક થવાનો ભવ પણ નહોતો યોગ દિવસે પછી એ વાણિયાએ ચહેરા પરનો પાટો હગાવ્યો અને એ જોઈ ખુશ થઈ ગયો કે નાક પોનાની જગ્યાએ પુન સ્થાપિત થઈ ગયું છે પણ ઉતારામાં એક બુન થઈ ગઈ હતી નાક બનતું ચોટારી દીધું હતું નીનેનું ઉપર અને ઉપરનું નીને તે હતા ય તેને એક કાષ્ટો એ થયો કે હવે તે ખૂબ જ આરામથી બજર સૂઘી શકતો હતો ચપટી લગીને બજર લીવી અને ઉપરથી નાખી દીધી કે કામ પત્યુ પણ હા, હીકવાના સમયે જરા ઠીનડુ થતું હતું ખરું !

વાણિયા ખુશ-તસીવ હતો બનતું તો બનતું પણ આખરે નાક તો પોનાતુ દટ ! 'કાણે તોય પોતાનો દીકરો !' પરતુ દક્ષિણ કોરિયાની એ યુવતીને

ધાર્મિક સર્જની કરાવી પડશે. ધરિપતાઇ તરફ જાગતી વખતે એનું નાક કયાંક રસ્તામાં બેવાઇ ગયું હોય, તેની પાસે અસલી નાક નથી. યુવાન સાથે ઘન કરવામાં તેને હવે વધી નથી, પણ ક્ષણિક આવેશમાં આવીને બ્રહ્મ કરી બેસનાર એ યુવાનને હવે આખી છંદગી અક્ષોસ કરવો પડશે: જ્યારે જ્યારે તે પત્નીને જોશે-ત્યારે ત્યારે એની નજર નાક પર પણ જશે તે ખરી જ.

નાક કપાવાના ખતરથી હું ચંકામાં પડ્યો છું. આપણું ભવિષ્ય અંધકારમય છે. આ એક ગંભીર માખત છે. અને તેના પર પૂરતા ગાંભીર્યથી વિચારવાનું છે. ક્યારેક વિચાર થાય છે કે આ મામલાને રાજનીતિક સપાટી પર જાકારવો જોઈએ. પરંતુ આપણા દેશની રાજનીતિ પાટીએ ઉપર વિશ્વાસ જાડી ગયો છે. પ્રજા પછી લાલે ગમે તેવો

ગંભીર હોય તો પણ કોઈ પણ એકમત નહિ થાય. એક પણ નાકને દોષા વિશે પ્રતિક્રિયાવાદી બનાવશે તે બીજાં પક્ષને એમાં સામ્રાજ્યવાદની ગંધ આવશે.

બીજો વિચાર એ આવે છે કે ઠાં ન આ વિષયને સાહિત્યકારને સોંપી દેએ ? તેઓ મહાન હોય છે. તેઓ ચોંકાવી પણ શકે છે ને ડરાવી પણ શકે છે. તેથી દરેક રીતે લોકોનું ધ્યાન પણ આકર્ષિત થઇ શકશે, ને કંઈ ને કંઈ તેને નિકાસ પણ આવશે. પરંતુ દેશની સમસ્યા પર વિચાર કરવાની તેમને કુરસદ ક્યાં છે ? પોતાના નાકની ચિંતા ઊઠીને તેઓ દરમી દરમીને બીજાઓનાં નાક કાપી રહ્યાં છે, જલ્દે હોળી ખેલતાં હોય ! તેથી ખૂબ જ મેં વિચાર કરીને છેવટે આ પ્રશ્નનો ભાર પાકે-વાંચકો પર જ ઊડાવવો ક્યો છે. જે ખુલ્લા દિલથી વાંચે છે અને ખૂબ જ ગાંભીર્યથી વિચારે છે.

કસોટી

શુરુ નાનકેનો અર્જ છે : થીબ સમાજનું નિમણૂ તો ક્યું, તેનું અન્યાર સુધી પોપણસંવર્ધન પણ ક્યાં ક્યું ; પણ હવે વધોવધતી થતાં જાદીનું સુગ્રાન કોને સોંપવું એ વિચારના સામંજસ્યમાં તેઓ પડી ગયા. તેમના મેટા દીકરાએ તો મનમાં માની જ થીવેવું કે, પિતાની જાદી પોતાને જ સોંપાશે.

એક સવારે નાનકે દીકરાને પોતાની પાલ્લે બોલાવીને કહ્યું : ભાઈ, આજે ગોઠાણા સાક્ષુદી કરવાની રહી ગઈ છે, તું જઈને વાસીદું કવી આવીશને ?

દીકરાએ કહ્યું : હું હમણાં જ નાહ્યો. સુખમનીનો પાઠ કરું છું. વૂજડાં પણ પોરેલાં હમણાં જ પહેયાં. હવે અપવિત્ર થવા હું કેવી રીતે જઈ શકું ?

નાનકે કહ્યું : વાડું તું જઈ શકે છે.

તે પછી પોતાના એક અંગદ નામના ચિખ્ખને બોલાવીને કહ્યું : ભાઈ જોઠાણાનું વાસીદું હજુ સુધી વળાયું નથી. તું તે વાગી કઈશને ?

અંગદે નતમરતકે કહ્યું : યા માટે નહિ ! તુરુની આજ્ઞા છે એટલે તે તો બેવડી હોયે કશીય ! એમ કહી અંગદે માથે વાસીદાનો સુંડલો ઉપાડીને વાસીદું પતાવી દીધું.

છાણુ-મૂતરથી નીતરતો છેલ્લો સુંડલો નાખવા તે જમ્ય છે, અંગે ઓઘરાણું થયું છે, કપડોય મેલાં થયાં છે. ત્યાં નાનકે આવીને તેના પગમાં રૂપિયા અને નાણિયેર ચૂકી છાણુને સુંડલો ભોંય પર ઉતરાવી પોતાની પાઘણી પહેરાવી દીધી. આની જલ્દે થઈ ત્યારે મેટા દીકરાએ સતે નાનક પાસે આગોને પોતાની ઠેવાવરાણ કાઢવતાં કહ્યું : મારામાં તમને થી ખાખી દેખાઈ કે પારકાને જાદી સોંપી બેઠાં ?

ગુરુએ સૌમ્ય ચહેરે જવાબ વાળ્યો : મેટા, વારાણી જોઠાણાનાં વાસીદાને એક સુંડલો ઉપાડાવો નહિ, તો પગી મારા આ આખા ચીખ-સમાજનો મેલ શુરુશવાનેથી તું કેવી રીતે ઉલેચી શકત ?

-મનહરપ્રસાદ જાવસાર

મ્વેત વસોમા સન્નય યથેલ કોષ અભિ-
સારિકા સમી એ જતી હતી—એક મોટરકાર—ચૂપ-
ચાપ પશુ ઝડપથી.

રાત્રિના દસ વાગ્યાનો સમય હતો ઉપર
આકાશની અટારીએ ઊભેલા અન્ન એને માર્ગ દર્શા-
વતો હતો; વાંકીચૂકી કેડીઓ પૂરી થઈ હતી, હવે
રસ્તો સીધો હતો—ને એ મોટરકાર ઝડપથી ઢોડી
રહી હતી. મોટરમાં બેઠેલા મયંકની દષ્ટિ, નજીકને
નજીક આવતા પોતાના ઊંચા ને આવિશાન મકાન
તરફ મંડાઈ રહી હતી. આને ઘણાંવર્ષે તે પોતાના
ધર તરફ પાછો ફરી રહ્યો હતો. ઘેર એની માતા
એકલી હતી; પરદેશમાં પચીસ વર્ષ ગાળી આને તે
ઘેર આવતો હતો.

માતા પોતાને આવેલો જોઈને કેવી રાજ-
રાજ થઈ જશે? પોતે ઘેર આવે છે એવા સમાચાર
એણે માતાને આપ્યા નહોતા. એટલે પોતાનું અમા-
નક યથેલું આગમન માતાને આશ્ચર્યમાં નાખી દેશે :
આવા આવા વિચારોમાં તજ્જાતો તે ધર નજીક આવી
રહ્યો હતો.

દૂરથી, અન્નની મધુર માંદિનીમાં નકાલું એણે
પોતાનું મકાન જોઈું : જાગવાન પિનાકપાથિના લલાટે
બેઠેલા અન્નની જન્મ-મકાનની ઊંચી અગાથી પર
અન્ન શોભી રહ્યો હતો : પર આશુ' ! આનંદકુટિર-
ના મોયા મજલાની અગાથી પર એણે કોષ નારી
આકૃતિને ઊભેલી જોઈ. આ આકૃતિ તેની માતાની
તો નહિ હોય? ના, ના, આવો પાતળો, સુડોળ
દેહ એની માતાનો નહોતો—આ આકૃતિ તો કોષ
પુવાન નારીની હતી.

અન્નની બીજ-કલા જેવી એ ઊભી હતી,
અણે કે કોષ સૌન્દર્યપુષ્પ પોતાની ઊંચી અગાથી
પર ઊંચું હતું ! અન્નના પાણીદાર સ્મિતમાંથી પ્રગટ

થઈ હોય તેમ તે ઊભી હતી.

માતાની સાથે મયંક ધરમાં આપ્યો. તેણે
આરે કોર દ્રષ્ટિ ફેરવી : માતા સિવાય આખા ધરમાં
ખીણું કોષ હતું નહિ : ત્યારે અગાથી પર જોયેલી
નારી આકૃતિ ક્યાં ગઈ? કે શું એ માત્ર તંદ્રાસ્વાન
હતું? ના, ના, એ કેમ બને?

મયંક જમીને સૂઈ ગયો—પણ તેને હાંધ
આવી નહિ. એમને એમ સવાર પડી ગઈ.

સવારે મયંક તંદ્રાને જોઈ રહ્યો : બસ, રાત્રે
અંધિકામાં જોઈ હતી એજ આકૃતિ, બીજની કલા
જેવું સુડોળ શરીર. તંદ્રાએ જતા જતા ફરી એક
વાર મયંકની સાથે જોયું : જાણે કે એની અંધિ
કાંઈક શોધી રહી હતી. અને એ અંધિમાં કેટલું
હઈ હતું? શાનું હતું એ હઈ? મયંક કાંઈ કલ્પના
કરી શક્યો નહિ; તંદ્રાને પગલે પગલે એનું અંતર
પૂનર્વા પાડતું હતું.

હો જમી રહ્યા પછી રાત્રે તંદ્રા પાછી
મયંકની માતા પાસે આવી. મયંક ખુરશી પર આડો
પડી કોષ પુસ્તક વાંચી રહ્યો હતો. તંદ્રાને જોઈને
મયંક એની બાને કહ્યું—બા, આ તંદ્રાને મેં ક્યાંક
જેમાં હોય તેમ લાગે છે.

‘તે’ એને ક્યાંથી જોઈ હોય બેટા! તંદ્રા
હેલા ત્રણ વર્ષથી તો આ ગામ છોડીને ક્યાં ગઈ
નથી. ને તું પાંચ વર્ષ પરદેશ હતો એ પરદેશ ક્યાંય
જોઈ હોય તો બધે.’

મયંક કાંઈક ગૂંચવાયો ને પછી તેણે તંદ્રાને
પૂછ્યું.

‘તમારું મૂળ વતન કયું?’

‘મારા મૂળ વતનનું પૂછો છો?’ તંદ્રાએ
અત્યંત મધુરતાથી મયંકને ઉત્તર આપ્યો.

બલ્કે કે એની છબ નહિ, પણ એની આંખો
બોલી રહી હતી. 'મારું મૂળ વતન આ જ છે, એકાદ-
વાર મુંઝ, દિલ્હીને આપ્રા તરફ વાઈ છું' એ
શિવાય ખાસ કશું ગઈ નથી.'

'પણ મેં તમને જોતાં છે.'

'એ કેમ બને ?

'એ મ જ બને એટલું' તે કું' પણ બલ્કું
હું. છતાં બન્યું છે, એ હકીકત છે. 'મય'ક અત્વંત
લાત્રણીવચ અવાજ બોલ્યો. એનાં બા નીચે પૂળ
માટે ચાલ્યા ગયાં ને તંદ્રા પશુ જવા માટે તૈયાર
થઈ: પણ પારણ્યામાં જોઈ જોઈ એણે મય'કની
સામે જોયું : મય'ક દિધારમાં પડી ગયો. આ તંદ્રા
મારી આંખો સામે શા માટે જોઈ રહે છે ? શું
એ પોતાનું કંઈ ખોવાયેલું શોધી રહી છે ? કંઈ
ખબર થડતી નથી.'

'તમે પણ જશો ?

તંદ્રા કશો ઉત્તર આપ્યા વિના અગાશીની
પગથિયાં ચડવા લાગી. મય'ક એને જતી જોઈ રહ્યો:

તંદ્રા શા માટે અગાશીમાં જઈને ને કસાકો
સુધી પહોંચી ચાંદનીમાં શું જોઈ રહેતી હશે તેની
કલ્પના મય'કને આવી નહિ. આમ દિવસો ઉપર
દિવસો જ્યાં લાગ્યા તંદ્રાને સમજવાના તમામ
મય'કને નિમ્મળ ગયા. બંને સાથે ફરવા જતાં, સાથે
રહેતાં છતાં મય'ક એને કશું પૂછી શકતો નહોતો
ફરોજ સવાને તંદ્રા મય'કનું પારણું ખખડાવતી ને
કહેતી 'આંતોને ઉવા જોને તે પહેલાં આપણે બની-
મામાં ફરવા ચાલ્યા જઈએ.' મય'ક પારણું બધા-
ડીને જોતો-તંદ્રા તૈયાર જોઈ ઠેવ; વીતી જતી
રાત્રિના પીંખા પ્રકાશમાં એ અપહરા જેવી લાગતી
જ્યારથી તેણે મય'ક સાથે ફરવા જવાનું સામ્યું
હવું ત્યારથી તેણે સફેદ વસ્ત્રો છોડી ખીતાબરી વસ્ત્રો
પહેરવા માંડ્યાં હતાં. ઉપાના પવરાતા પીંખા પ્રકાશ-
માં એ વસ્ત્રો એને ખૂબ જ આકર્ષક લાગતા હતા;
તે આંખો દિવસ કમ્પા કરતી પણ જ્યારે વંબીર
થઈ જતી ત્યારે મય'ક ઉદાસ થઈ જતો, કારણ કે

તંદ્રા એનું સ્વપ્ન બની હતી-એનું સર્વસ્વ બની
હતી-બલ્કે કે એ એનું તીર્થધામ હતી. એના
વિનાની આખી દુનિયા એને ખાલીખાલી લાગતી
હતી.

કેશુ બલ્કે કેમ પણ આજે-કેલેલાં બે દિવસથી
એણે તંદ્રાને જોઈ નહોતો: બાને પૂછ્યું પણ કશો
ઉત્તર મળતો નહોતો: 'શું થયું હશે ? શું એણે
મારી સાથે અબોલા લીધા હશે ? શું એ મારી
અતિ લાગણીવચતાને લીધે મારા ઉપર રાષે બરાઈ
હશે ? મય'કનું મન ઉદિગ્ન બની ગયું.

ખટ ખટ ખટ એવો કંઈક અવાજ થયો;
મય'કે ઘર બંધમાંથી જાણી ગયો. તેણે બહાર
જોયું, ખૂબ જ અંધારું હતું. મેઘથી રાતે
અન્દમાને પોતાના પાલકમાં કાંતોડી ડીધા હતા.
મય'ક પચારી છોડી જીભો ઘસો; અગાશીનાં પગ-
થિયાં પર કોઈ ધીમે ધીમે ચડી રતું હતું : અનાર
બીચું કોઈ નહિ, પણ તંદ્રા જ ઢોલો જોઈએ-
મય'કે પણ અગાશીનાં પગથિયાં કાંઈ સાંભળે નહિ
કે જ્યે એ નહિ તેમ ધીમે ધીમે ચડવા માંડ્યાં.

ઉપર જઈને મય'કે જોયું તે તંદ્રા અગા-
શીને છેક ઉભેલી ખુલ્લે આકાશ સામે જોઈને જોબી
હતી: આવી મેઘથી રાતે એ શું જોઈ રહી હશે ?
મય'કે ધીમે પગથે એની પાછળ જઈને જોતો રહ્યો:
તંદ્રાએ જરાય વચરાવા વિના પાછું જોયું-મય'કને
જોઈ તે બોલી :

'મને ખાતી જ હતી કે તમે મારી પાછળ
આવશો.' આ સાંભળી મય'કે ઊંબીસો પડી ગયો;
ને તંદ્રા જરા પણ ચમરાઈ નહિ તેથી તેના
આશ્ચર્યનો પાર રચ્યો નહિ. તેણે લથડતી છબે કહ્યું.

'કું' તમારી પાછળ આવીય એમ તમે શું
માટે માની લીધું ?'

'કારણ કે આજે આકાશમાં પેલી આંખો
નથી દેખાતી.'

'કંઈ આંખો ? શું' તમે અગાશીમાં કોઈની
આંખો જોવા આવો છો ?'

‘હા, તારા જેવી તેજશરી આંખો’ તંદ્રા
બોધી ‘મયંક, તમને નવાઈ લાગશે પણ એ આંખો
જ્યા વિના હું જીવી શકું તેમ નથી.’

‘જીવી શકું, તેમ નથી એટલે? કોની છે
એ આંખો?’

‘એ આંખો કોની છે એની મને ખબર છે,
પણ એ આંખો મને જાણખતી નથી.’ તંદ્રાએ
બોધવા માંડ્યું. ‘ભણે કે આંખો મારું સર્વસ્વ છે,
એ આંખોને હું જોઈને છું ત્યારે મને લાગે છે કે
આ દુનિયામાં હું એકલી નથી, એ આંખો બધે
મને ન જાણવે પણ એનાં દર્શન કરીને હું આંખો
અવતાર કાઢી નાખીશ. હું અહીં આવીને અનેક વાર
એને વીનવું છું પણ એ, આંખો મારી નજીક આવતી

નથી. મારી આંખોમાં આવીને સમાઈ જતી નથી.’

‘પણ તમે કહો છો એવી તેજસ્વી એ આંખો
અત્યારે દેખાતી નથી.’ મયંક ચૂંચવાઈ બયો હતો.

‘તમને નહિ દેખાતો હોય પણ મને દેખાય છે.’

‘તમને દેખાય છે? શી વાત કરો છો તમે?’

‘સાચું કહું છું મયંક, આજે તો રોજ રોજ
છટકી જનારી એ આંખો મારી પાસે આવી છે,
મારી સામે આવી છે— આજ હું એને નહિ જવા
દઈ— મારાથી જીવી નહિ થવા દઈ.’ કહીને, મયંક
કાંઈ વિચાર કરે તે પહેલાં તંદ્રાએ પાછળ આવી
મયંકની આંખો કામળ આંગળાઓથી ઢાંચી દીધી.

મયંકને મેલથી રાતે પણ અંધિકા વરસતી
હોય તેમ લાગ્યું.

*

સાચો ફોટોગ્રાફર

પરમાત્મા એકવેા હતો એને ગમતું નહોતું. આથી એણે પોતાને ‘સેલ્ફ-ટાઇમર’ ડેમેરા
ગોઠવેા અને અવકાશરૂપ ફિલ્મ પર પોતાના અસંખ્ય ફોટા પાડ્યા.

હજી એ ફોટોગ્રાફીની કળામાં સિખાઉ હતો. આથી દરેક ફોટોમાં કંઈ ને કંઈ ખામી રહી
ગઈ. કોઈકે અંદર-એકરપોઝ હતો, તો કોઈ એવર-એકરપોઝ કોઈકે વધુ પડતો કાળો આવેા, તો
કોઈકે ટેકનિકલરમાં રંગ ભરાવર ઊઠ્યા નહિ.

અને આ બધા ફોટા છે પૃથ્વી પરના વનસ્પતિ, જીવજંતુ, પ્રાણીઓ અને માનવો. બધાં એની
જ પ્રતિકૃતિઓ છે

પણ માનવે લીધેલા ફોટામાં અને પરમાત્માએ પાડેલા ફોટામાં એક ફરક છે. અને તે એ કે
માનવના ફોટા બધા નિર્જીવ છે, ન્યારે પરમાત્માના બધા સજીવ છે.

પણ હજીએ એના પાડેલા ફોટા અપૂર્ણ હોઈ, એ ‘સેલ્ફ-ટાઇમર’ વડે પોતાના ‘પફેક્ટ’ ફોટા
પાડવા માટે પ્રયાસ કર્યા જ કરે છે. એને ખાતરી છે કે એક સમય એવો આવશે જ કે ન્યારે એને
એમાં સફળતા મળશે જ.

અને ન્યારે એની એ ઇચ્છા સિદ્ધ થશે ત્યારે પૃથ્વી પર દુઃખ નહિ હોય, અતાન નહિ, અનિષ્ટ
નહિ હોય અને બધું જ સૌંદર્યમય, આનંદમય, ચૈતન્યમય, સત્યમય બની ગયું હશે, કેમ કે એ એની
આત્મેદુજ પ્રતિકૃતિસમા ફોટા હશે.

અને એને પોતાની રમતના પોતાના જોવા જ. સાથીઓ, મગી ગયા હશે.

—રજનીકાન્ત મોદી

ભગવાન તથાગતનો જીવન સદેશ ભારત ઉપરાંત સિંચેને જાપાન અને ચીનમાં પણ પ્રસરી ગયો હતો. બોદ્ધ ભિષ્મુઓનાં ભારે આદરમાન થતાં હતાં. બુદ્ધની વાણી શ્રીભગવા લોકો ભાન ભૂલી જતાં. હિંસા વેરઝેર, સ્વાર્થ' ને મોહવશ માનવ સમુદાયને માટે આ અહિંસા, અવેર, શાંતિ, નિસ્વાર્થતા અને નિર્મોહતાની રસુઅસુતી આલરનો નાદ મીઠો હૃદય'ંગમ લગતો હતો.

જાપાનના એક શ્રીમંત આવા બૌદ્ધ ભિષ્મુની કથા શ્રવણમાં જતાં જતાં કંઈક સામાન્ય કારણવશાત એના નોકરના માથામાં લાકડાના બુટનો ઘા કર્યો. નોકરના માથામાં લોહી નીકળ્યું' ને રજા આપી.

એ જણે તે એ ન મોલ્યા : મારનું કારણ નજીબુ' હતું' વરસાદ વરસતો ધોવાણી નેડા પથળી ન જાય એ સાર તે બગલમાં દબાવી લાવ્યો આથી લાકડાના તે વખતના બુટ પરથી રંગ ઊખડી જતાં થેલ નારાજ થયા ને એ બુટ માથામાં માર્યું'.

વેરની આગ હૃદયમાં સંધરી નોકર વિદાય તે થયો પણ શ્રીમંતને મારી નાખવા લાજ લોખા કરે પણ મળે નહિ. શ્રીમંત કામમ નોકર ચાકરોથી વીંટાએલ જ રહે. જતી વેળા પેકું લોહીઆજ બુટ સાથે લઈ ગયેલ.

આખર એ નોકરે વિચાર કર્યો લખ બૌદ્ધ ભિષ્મુ બનું'. ભિષ્મુઓ કથીવ શૈકટૈક વગર જમે ત્યાં જઈ શકે છે આથી શ્રવણ બની શ્રીમંતને મારી વેર લઈ.

એ બૌદ્ધ મકમાં ગયો ભિષ્મુની દીશા લીધીને ધર્મનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો. બુદ્ધ-વાન ગ્રન્થ કરવામાં એ એટલા આગળ વધ્યો, એની તેજસ્વી ભુદ્ધ પ્રતિભાએ એવાં તે તેજ પાષર્ષા કે એની ગુણના લોહ જ સમયમાં આચાર્યમાં થઈ.

એ જ અરસામાં ચીનમાં એક બૌદ્ધ મંદિરમાં બુદ્ધ ભગવાનની મૂર્તિ પધરાવવા જાપાનમાંથી કોઈક

બૌદ્ધ આચાર્યને શેકલવા ચીનના શહેનશાહે જાપાન કહેવરાવ્યું'. ને આ નવા આચાર્યને ભિષ્મુ સંધે ચીન મોકલ્યા.

ચીન જઈ એમણે એવી તેા જ્ઞાન-ધારા રેલાવી કે ચીનવાસીઓ સંખ્યાબંધ ભૌધ ધર્મમાં દીક્ષિત થવા લાગ્યા. આચાર્યની કીર્તિ પતાકા સારાશ ચીનમાં વહેરાવા લાગી.

જાપાનમાં આ વાત પહોંચી ને જાપાનના શહેનશાહે ચીનના શહેનશાહ જેવું જ ભવ્ય બૌદ્ધ મંદિર બંધાવી ચીન ગયેલા આચાર્યને આ મંદિરમાં બૌદ્ધ પ્રતિમા તેમની હાથે પધારવવા જાપાન મોકલાવ્યા.

બૌદ્ધ આચાર્ય જાપાન આવ્યા પણ તેમના દીલમાંથી પેલા શ્રીમંતને મારી વેર લેવાની વાત જુલાની નથી. જ્ઞાનના ચીતવારી વૈરની પ્રજ્વળતી આગને બુઝાવી ન શક્યા.

જાપાન આવી મંદિરમાં બુદ્ધની મૂર્તિ પધરાવી જ્ઞાન-વાણી રેલાવવા માંડી.

પેલા જાપાનના જોડે મારનાર શ્રીમંતને કાને આ આચાર્યની ખ્યાતિ ગઈ અને એણે જાપાનના શહેનશાહ જેવું જ બૌધ મંદિર બંધાવવા સૈકરૂપ કર્યો. બુદ્ધના નામ પર બધું જ ન્યોહાવર કરી પર્મપરાવણ થવાની એ કાલે એચીઆમાં એવી તેા ઉત્કટતા વ્યાપી હતી કે આ શ્રીમંતે પોતાની બધી જ મિલકત આ મંદિરમાં ખર્ચી નાખવા નક્કી કર્યું'. દેશ વિદેશથી રંગી ભેરણી પત્થરો, કાચીચરો ને શિલ્પના સાધનો ક્રિંટ પર મંગાવી ભવ્ય દેવળ બનાવ્યું' ને એથીએ ભવ્ય ધ્યાનરથ કમજપત્ર થા નયનેવાણી ભગવાન તથાગતની પ્રતિમા બનાવડાવી

હવે તેા એક ચીલે જ પધી ગયો કે મંદિરમાં બુદ્ધ પ્રતિમાની પધરાવવાની વિધિ આ ચીન જાપાનના મંદિરોમાં પ્રતિષ્ઠાપન કરાવનારા આચાર્ય જ કરે,

અન્ય નહિ. ।

‘વેવા શ્રીમંત આ આચાર્યને ચરણે નથી પોતાની બનાવેલા મંદિરમાં ભગવાન બુદ્ધની પ્રતિમાનું પ્રતિષ્ઠાપન કરવા પધરાવવા વિનંતી કરી.

આચાર્ય ‘જ્યુ’ કે આ એ જ શ્રીમંત છે કે જેણે મને અંકારણ જેડો માત્રી નોકરીમાંથી વરસતા વરસાદમાં રજા આપી. શણે શણે જૂતકાળના એ નોકરી પછીની ગરીબાઈના ને જીવન માટે પ્રસંગે નજર સમક્ષ તરવરવા લાગ્યા ને શ્રીમંતને મારવા નકકી ક્યું. ને તેના મંદિરમાં પ્રભુ પ્રતિમા પધરાવવા આવવા હા કરી.

શ્રીમંત ગયા પછી આચાર્ય ક્યાંકથી એક ધારદાર છદો મેળવ્યો. બીજી દિવસ વહેલી પ્રભાતે પ્રભુ પ્રતિમા પધરાવવા જવાનું હતું. એ શણે તે વિચાર કર્યો કે કાલે મંદિરમાં જ જઈ શ્રીમંતને માત્રી નાખી વેરને અગ્નિ ઘાત કરું.

એ પછી સૂતાં. ભિખુઓના નિષમ પ્રમાણે એ વધેલા ઊંડા. પણ એ શાંતિદાયક પરોડનો સમય હતો. જી સમયે તેવો જુદની જાનવાણી જાલવાવતા તે વાણી સ્મૃતિ પટ પર લાવતાં જ બુદ્ધનું પેપુ ચીર સત્વ ઊંચારનું વાક્ય મગજની અધ્યાયુ : ‘અવેરે વેર શમે’

*

ગાંધીજીનો વેપાર

આફ્રિકાથી ઇંદિયા આવેલા ગાંધીજીએ ‘જ્યુ’ કે લોકો ખૂબ ગરીબ છે, એને રોટલો આપવા ગાંધીજીએ રંદિયો મૂંજો કર્યો ને ખાદી બનાવવા માંડી, પણ એવી જાડી ખાદી પહેરે કોણ ? ગાંધીજીએ જાતે ત્રિધારમાં ગમેગામ ફૂંકી ખાદી વેચવા માંડી.

એક વખત ખાદીના ગાંધીજી વર્ષ ગાંધીજી એક ગામથી બીજા ગામ જઈ રહ્યા હતા. એક રોટલને ગાડી ઘણેવાર રોકાવાની હતી. ગાંધીજીને સાંભળવા ને દર્શન કરવા લોકોની ઠ ઠાં જામી ગઈ. ગાંધીજી તુરત જ ખાદીનો ગાંધીજી વર્ષ નીચે લેતા. પ્લેટફોર્મ પર ગાંધીજી છેડીને બોલવા લાગ્યા : ‘હું વાણિયો છું, વેપારી છું. ગરીબોને રોટલો પહોંચાડવા આવ્યો છું, પણ મારે એમને બેશ બેશ ખવડાવવું નથી, એમને ભિખારી બનાવવા નથી, કામ કરાવીને મહેનતનો રોટલો આપવો છે. તેઓ કમાતા થાય માટે તમે ખાદી પહેરો, ખાદી ખરીદો. જોલો, કોને જોઈએ આ વાદર ? એના ત્રણ રૂપિયા, આ ધાતિયાના ધાય રૂપિયા, સાડી છ રૂપિયા, લ્હા, કોણુ લે છે ?’

વેપોચપ બધી ખાદી ઊંધી જઈ ને ગજ અને કાતર વર્ષ ગાંધીજી ગાડીમાં ચડી બેસા.

કોઈ વાણી પોતાના સ્વાર્થ ખાતર મધપૂડા નીચે ધૂમકો કરે ને જ્યેમ નિરાશિત બેઠેલી મધમાખે બહાવરી બની, નિરાશિત બની, ચોડીવાર તો ત્યાં જ આસપાસ મૂંઝવણથી ધૂંધવાલી ફૂચી પાછી નવા આશ્રય માટે નાસી છૂટે, તેમ સિંધ ને પંજબથી પણ લેકિા પોતાનાં પેટી દર પેટીના ધરબાર, વેપાર રોજબાર છોડી, નિરાશિત બની, દેશના કંઈક અંશે ચાંત રહેલા ભાગમાં અતિથિ તરીકે વેરાઈ ગયા. કોઈ ક્યાં ગયું તો કોઈ વળી ક્યાંક. ઉતાવળમાં ઘણાં છૂટા પણ પડી ગયાં. કોઈ માસુમ બચ્ચાને પોતાના મા બાપનો પતો ન હતો, તો કોઈને પોતાના સંતાન વિષે ખબર ન હતી.

અહીં નગરપુરમાં ઘણે ભાગે સિંધીઓ જ આવ્યા હતા. કોઈ રહ્યા ખડયા પંજબી દેખાતા એટલું જ. પોતાના વતનમાં તો જરૂર કોઈ વેપારી હશે એવા લાગતા, પણ અહીં તો ઝટપટ પોતાને ઠીકામ કરવા તેઓએ મા ને સરખતી પીણાની ઠોટલો, ભેજની દુકાનો ખોલવા માંડી. કોઈ તો તદ્દન રખડી પણ પડ્યા. પણ જ્યેમ તેમ કચી પાપડી આપીને પણ ભાગીદારીમાં દુકાન ખોલવામાં વિચ્છનમલ્લ કંઈક અંશે ફાવ્યા. નાની દુકાન છતાં મોટા અરીસા, છબીઓને રંગરોગાનનો કાદમાક, તથા રેડિયો ને આમોફોનની વહેલી સવારથી તે માંડી રાત ઢગી ચાલતી ઝમક, માલકોને જરૂર પેંચી લાવતી ને દુકાન ભરી ભરી લાગતી. દુકાનોના નોકરી પણ ઘણાખરા નિરાશિતો-માંના જ હતા.

અહીં જને ન ફાળ્યું તેઓ, 'બીજા વળી શારી સગવડ છે' એવી અફવાઓના પૂરમાં તણુતા ઘણા લોકો પાછા પણ ગયા. પણ એક નાનો છોકરો રટેશન પર બહાવરી આંખે ફરતો હતો. તે રહી ગયો ધીવ એમ લાગતું હતું. માંડ નવેક વર્ષની તેની ઉંચર હશે, રટેશનની ચિરદીમાં તે કોણુ જણે કોને દૂંકતો હતો પણ ટ્રેન ઊપડી ત્યાં સુધી તેનો પ્રયત્ન સઠળ

થવો ન લાગ્યો. એ એમ જ મૂંઝાઈને ભેગા રહ્યો. તેની જુરી અંખોમાં આંસુ ન હતા. પણ જોતાં જ એમ લાગે કે મૂંઝવણ અને અણકથી વેદના પાણી ઘઈ આંસુના રૂપમાં નહિ પણ બીજી જ કોઈ રીતે સર્વા કરે છે. તેના વાળ પણ સલેજ ભૂખરા હતા. તેનો લાગિા ફરતો ને નીચે-ઉપરથી પહોળો ને નીચે સડીજ સાંકડો એવો, પાલખો જ કહી આપતો હતો કે તે ઉત્તર હિંદુસ્તાન તરફનો હતો. કદાચ પંજબનો. કપડાં એટલાં તો મેલાં હતાં કે તે બીજા કેટલાય નિરાશિત મુસાફરોના ઘણાં મેલાં કપડાંમાં પણ જુદાં તરી આવતાં હતાં. પણ ત્યાં બેઠેલ મુસાફરો તેના વતનના કે જાતના નહોતા લાગતા. જો કે નિરાશિત તરીકે તેમની એક જ જાત હતી પતી. સમદુ ખિયા એટલે. પણ દેશની જુદી દિશા ને જુદે ખૂણેથી આવેલા ઘોઈ સૌ તેની તરફ આંખને ખૂણેથી જ જોતા | સામે જોઈ કોઈ આવકાર ન આપતું કે ન કોઈ કંઈ પૂછતું. તેની આંખની મૂંઝવણ ને નિરાપારી ત્યાં બીજા બેઠેલા-ઓને મન નથી ન હતી. તેમની અંખોમાં પણ વતેઓ જે અંશે તેવાં જ તત્ત્વો ધાળર હતાં જ પણ ઘણાં દરવેા એવા જોઈને હલક પણ એવી જણે નાજુક વાતોથી અસર પામવાની દશાથી પર ઘઈ ગયું હતું |

ઘણીવાર સુધી રેલો છોડરો દાદરના ઉઠકા પગલિયા પાસે જ ખેસી રહ્યો. લોકોની ધમાલમાંથી આવતા અવાજની તેના મન પર જણે કંઈ અસર જ ન હતી. આજુબાજુ પસાર થતા દેખાતા લોકો, દૂર લડતા ફૂતરાં, -કે કોઈ પણ દરખ, તે જોતો હતો છતાં જણે તેને ખબર જ ન હતી. પાછળથી સિંદૂર ઉખેટી ગયેલા અરીસામાં જ્યેમ પ્રતિબિંબ ન પડે તેમ જ | તેને પોતાની અંદર ધું ચાલતું હતું તેની જ ખબર નહોતી પડતી. પણ અંદર ધમસાણુ નહિ, પણ ન સમજાતી-અગમ્ય શૂનતા જ હશે, એવું તેની જણે અંદર ને બહાર રજૂ કરતી આંખોની, શૂન દટિ પરથી જ લાગતું હતું.

આખરે તે ઊંઘે. ગામમાં વેસવાના દરવાજા પાસે આંખો. વેસે-જરોની અવરજવર હાથમાં ઓછી હતી. પાસે જ પાણીનો નળ હતો. તેને તરસ લાગી જ હતી છતાં જાણે તેની તેને ખમર જ ન પડી. ઘોડીવાર દરવાજા પાસે જ તે ઊભો રહ્યો. તેના ભીંજાઈ, મેલા થઈને ઢોલા થઈ ગયેલા પોતાના પાન-જામા જેવી જ જાણે તેની કાપા ઢીલી વઈ ગઈ હતી. ઇટેથન જતા ક્રિંચાઈ પર હતું, ને ત્યાંથી ચહેરોનો રક્તો જરો ઢાળ પડ્યો હતો. તે જોઈ રહ્યો. ઢાળ પછીના શરૂ થતા સપાટ રસ્તા પર માણસોની અવર-જવર ને ગાડી ઘોડાની ખૂબ ભીડ હતી પોતાના વતનના માથેલાબર ક્રિંચા ઘાસનાં ઢીલા ખિનરો, ને પાસે જ વહી જતી જોલમ-ચિનાળ જેવી નદી-ઓના પીર ઊછળતાં મીઠાં નીર ને તેમાંથી કાઢેથી-દૂર સુધી પથરામણી નહેરો જેવાટોવાથી તેની આંખ, આ બધી ધમાલ જોઈને અટકાઈ ગઈ. પણ તેના પગ જ આગળ વધ્યા; મજબ તો જાણે બહેર પારી શૂનમૂન થઈ ગયું હતું. ઢાળ ઊંચી પાસે જ આવેથી દુકાનના ઢીલાપીના રાગની ઘરખતોના ઘોંટા તરફ તે એકીટ્ટો જોતો ઊભો રહ્યો. દુકાન વિચનમથની હતી.

અત્યારે વિચનમથ જ દુકાન પર હતા. આવતા-જતા ગ્રાહકો પર પુડું ખાન, છતાં તેમના ચહેરા પરથી જ પરતાપ કે તે વિવારી તો કંઈક જુડું જ રહ્યા છે. અને એવા ભાવો તો દરેક ઘર-બાર છોડી આવી અહીં દુકાન ગાંધી જેઠેલા ભાઈ-ઓના મોં પર જોઈ શકતા. તેમના હસવા પાછળ કંઈ કુમથ પાછની ઘેરી છાશ જરૂર જોનારને મળતી. વિચનમથની નજર દૂર ઊંચી પોતાની દુકાન તરફ જોતાં પેલા ભૂલકાં પર થઈ. ઘોડીવાર તે પણ ત્યાં જોઈ રહ્યા. ને પછી તેમની તરફ પેલા ઊંકાએ જોયું કે તરત જ તેમણે આંજીથી નિશાન કરી જોવાવ્યો.

‘ક્યાંસે આશા? ક્યા નામ? અકેલા છે?’ વગેરે પ્રશ્નો પૂછવાની વિચનમથને જરૂર જ ન લાગી. પેલા તેના પૂરા જગમ આંખી શકત કે કેમ તેની તેમને ટાંકા હતી. પેલાના વણ, દિદાર ને આંખ ભેટણું કરે તેમાં જ જાણે બધું સજાજ તેને નીચે

પડેલા બાંકડા પર બેસવા કહ્યું. ને દુકાનના એક નોકરને પાણી તથા ઘોડું ખાવાનું તેની પાસે મૂકવા કહ્યું.

પાણી ને ખાવાનું પોતાની પાસે પડેલાં જોઈને પેલા ઊંકાએ આંખો વિચનમથ તરફ ફેરવી, પાછું નીચે જોયું ને ત્યારબાદ પહેલાં પીરે ને પછી જવતીથી તે બધું ખાઈ ગયો. ખાવાનું આવતાં તરત જ આપટી પડ્યો એવું ઘણા દાખવાયો માની ચૂકેલાં વિચનમથ જ્યારે પેલા ઊંકાને પોતા તરફ જોતાં જોયો ત્યારે તેના તરફ વધુ મમતા જાગી.

એને આખરે વિચનમથે પોતાને ત્યાં જ રાખી ઢીલા ધીરે ધીરે તે બધામાં ભળી ગયો. તેનું નામ હતું મજુન, પણ બધાં તેને મજુન કહીને હસતા. પડેલાં એ બધા સાથે હતી ન શકતો ને ખીજા હસતા ત્યારે માત્ર જોઈ રહેતો. વિચનમથ તેની તરફ જોઈ જતા મરકતા ત્યારે તે જાણે ધારવને પડેલાં ન હમ-જતો લેખ તેમ ધીરે ધીરે તેના ઘીડ હસવા ધીરેથી ખૂટતા, ત્યારે ખીવતી કળીની પાદ આવી જ જાય. પણ પછી તો મજુન બધાં સાથે ખૂબ હળીમળી ગયો. પડેલાં હસાબરા છતાં ન હસતો મજુન, હવે પોતે જ જામને હસાવતો. નવા પંખીએ પોતાની નાની પણ નવી કુનિયા જાણે સ્વીકારી લીધી હતી.

દુકાન ઉપર આંખો દિવસ ગાયોહોન ને રહિયો શામુ રહેતા. પણ જતા બધું પડતાં મજુન પોતાની ઉત્તર વિંદુસ્થાની તર્જામાં કંઈક ગાઈ નાખી માથકોને ખુલ કરી દેતો. પછી ઇ મેથના જાણીતા ગ્રાહકો તે ઘણીવાર ગાયોહોન બધું રખાવીને પણ તેને ચેકું પખીનું ગીત ગાવા કહેતા ને તરત તે ચાલે, આ પ્રદેશમાં લગભગ અપરિચિત એવી ઉત્તર વિંદુસ્થાની વિંદોને લોકો, તેની કુદગી જગમમથની સરતી ને તે પણ નવી તર્જા-ને વધુ ઉદાવ આપતો. તેનું આ કિલ્લ ગીત હતું:

પંદરે આંખો, નુમ ભી ગાયો,
ગીત ગાયો ત્યાર ખુથી કે...એ ગીત
ગાયો ત્યાર.....
વિચનમથ તેને આજ હસતો કૂદતો જોઈ રહેતા.

તેના માબાપ ક્યા હશે વગેરે માદ આવતા તેમને જ્વાનિ થતી, પણ પેવાને આનંદમાં જોઈ તે પણ આનંદ પામતા. લોકો તો ગીત બાદ ઘણીવાર ટીકા પણ કરતા કે 'આ છોકરોને કંઈ છે... માબાપની બખર નથી કે ક્યા છે છતાં મજા...' મજુન તેમની આ બદલેલી રૂચિ ન સમજતો. તે હવે ટૂંકી ચડીને ખાંડિયું જ પહેરેતો. ને ગયામાં રૂમાલ બાંધી રાખતો. તે હવે પૂરા 'સિટિવ ગાય' જ બની ગયો હતો.

માન ગ્રાહકો જ નહિ પણ સાથી નોકરો પણ મજુનને સાહતા. પણ જ્યારથી તેણે એકંતરે સનિ બહાર જવાનું રાખ્યું ત્યારથી નોકરો ઈર્ષ્યા કરવા લાગ્યા. તેમને યત્ન કે આવી બાબતોમાં કડક જોવા શેક આને કેમ રજા આપતા હશે? પણ સનિ વખત યાવ એટલે અચૂક ધામ ધોઈને મજુન વિચનમથના ટેમલ પાસે આવી 'બાબુજી!' કહી ઊભો રહેતો ને વિચનમથ તેને હસીને રજા આપી દેતા. બધાં તે જોઈ રહેતા.

વાત આમ હતી. થયેલાં તો ક્યારેક પણ મજુન સનિ કે કોઈપણ વખતે બહાર જવાનું નામ પણ ન લેતો. પણ એકવાર કોઈ કારણે સનિ દુકાન બંધ રાખવામાં આવેલી, ને નોકરોને ફરવાની છૂટ મળેલી. તેને બીજા કિવસે સનિ જ મજુન વિચનમથ પાસે આવેલાં.

'બાબુજી,' તેણે વિચનમથની તબીબી આબને હસાવવા પ્રયત્ન કરતાં શરૂ કર્યું: 'બાબુજી... કલ જન્મ રજા મી ન, તમ મો' વેા દૂર જો ધૂમનેકાં ખાત્ર નહિ ઠે?... ઉસ ઓર જવા યા' ને વિચનમથની કુંનુલબભરી આંખો સામે જોઈ ઉમેયું: 'વહાં બાબુજી... મેને એક ઈતનીસી છોટી વહડી દેખી.' તેણે હાથથી કદ બતાવ્યું ને વળી ચલાવ્યું, 'વેા બાબુજી, અંસી થી અંસી થી-ઓર જન્મ વહ બોધને વગી ન બાબુજી, તમ મુજ મેરી છોટી બહન માદ આ જઈ।' ને એણે વિચનમથ તરફ જરા જોયું ને તરત જ બાબુ ઝડપથી બોલી ગયો, 'બાબુજી, આજ બી મેં વહાં જના ચાલતા હુ' એવી રીતે તો એ બોલેલાં, ને બોલીને એવી રીતે તો એઈ રહ્યો કે વિચનમથ તેની નિર્દોષતા

અને ઉમળકો જોઈ હસી પડયા. ને ત્યારથી તેને જવાની રજા મળી ગઈ. તે દરરોજ નહિ તો એકાંતરે તો જતો જ. વિચનમથને લાગ્યું કે બિચારો માબાપથી છૂટો પડી ગયો છે, આ વળી તેને નાની બહેન મળી ગઈ છે. છોને તેનું મન જરા જલેલાવે. ને તે જતો ત્યારે તેને આનંદ પામતો વિચનમથ જોઈ રહેતા.

આમ સનિ મજુન ખૂબ આનંદમાં રહેતો. ખાસ સ્ત્રીઓ માટેના ભાગમાં નાના છોકરા પણ આવતાં. ત્યાં લથરાણા પાટિયા પરથી તે સરકતો ને ખાંધેલા ઢીંચકા પર ઝૂલતો. પેલાં નાની છોકરીના આનંદ ખાતર જ જણે તે બધું કરતો. તે તેની જ આસપાસ ફર્યા કરતો. પેલી પણ તેની સાથે ભળી ગઈ હતી.

એકવાર પેલી છોકરીની હડપથી પકડી માં ઊંચું કહી તેણે પૂછ્યું: 'નામ કયા તુમહારા?'

પેલી છોકરી બોલી નહિ. માત્ર ધીમું ધીમું ઘરડી રહી.

'શબ બતા, બોલ.' તેની માટી બહેને તેને કહ્યું.

'છડીયા,' કંઈક ઘરમાની તે બોલી. ને જણે કંઈક જોટું ન ક્યું' હોય તેમ જોડું બે ઘાથ વડે ઠાંકી ઠીકું!

'છડીયા!... ઓર તેથી વધ બધી બહન કા?' મજુને સહિષાને જ પૂછ્યું.

'શિબન.'

'શિબન!' તેથી જ કંપે ઉચ્ચાર કથી સહિષાના ઝાલ પર નાની ટપલી વગાવતાં મજુન હસી પડયો. શેષને તો યેનમાં સહિષાને ઉપાડી જવચીઓ જ બધી.

પછી તો મજુન દરરોજ જવા લાગ્યો. એક દિવસ ત્યાંથી વળતો હતો ત્યાં તેણે સહિષા જોટલી જ નાની છોકરીના કાનમાં કાવનાં લટકણિયાં જોયા ને તરત જ તેને ઘડ આપ્યું કે પોતાની બહેન ઘણ એ પહેરતી. ને તરતજ તેણે સહિષાને આવા લઈ આપવા મનમાં વાક વાળી. પછી દરરોજ તે બજારમાંથી પસાર થતી વેળા દુકાનો જોયા કરતો. એકવાર તેની નજર પડી

જઈ એવા જલટકિયા પરે. અહા! પણ લેવા કેમ? પૈસા? દરરોજ તે લોણુષ નજરે પેલી દુકાનમાં જોવા કરતો ને સફિયાને સજી જોતો ત્યારે ઘનું કે તેના કાનમાં કેવા ચોભી ઊઠે. વિચનમલને કહેવા તેને ઈચ્છા થઈ, પણ બધામાં ઝોછા કડક વિચનમલ પૈસાની બાગતમાં વધુ કડક હતો. કેટલાકને માર ખાતા પણ તેણે જોયેલા, એટલે એ હિંમત ન કરી શકે. એકાંતરે બે આના જ દરેક નોકરને વાપરવા મળતા તે બચાવવા તેણે વિચાર કર્યો. ત્રણેકવાર એમ કહી જ એક આના બચાવ્યા, પણ જાણે અતિશય મૈકું ન થતું હોય તેમ તેને લાગ્યું. તે દરરોજ દુકાનના બીજા ભાગિયા નયુરામને બાંકણ પર બાજુમાં પૈસાનું પાકીટ, સિગારેટો વગેરે મૂકીને આરામ કરતાં જોતો તેને ઘનું કે આ પૈસા લઈ લેવા. ને એક દિવસ સવારે તેણે તે કહ્યું: 'તેનાથી રહેવાયું' નહિ ને તે જ વખતે પેલી દુકાને જઈ પેલી વસ્તુ માટે પૂછ્યું. કિમત માત્ર પાંચ જ આના હતી.

'સિદ્ધિ પાંચ આના!' આશ્ચર્ય પામી ખુશ થતા મજુન બોલ્યો: તેણે પોતાના છ આનામાંથી જ પૈસા આપ્યા. પાકીટ પાછી મૂકી દેવાલે એ વિચારથી ખુશ થઈ તે તરત જ પાછો આવ્યો. પણ દુકાન પાસે આવ્યો ત્યાં એણે મામલો વિકરેલો જોયો. બધા નોકરોને નયુરામ ધમકાવતા હતા ગ્રાહકો ને પસાર થતા લોકો પણ તમાચો જોવા ઊભા રહ્યા હતા.

મજુન દુકાનમાં ન હતો તેની જાણે કોઈને ખબર જ ન હતી. પાકીટ કાઢવા માટે ખિસ્સામાં નાખેલો હાથ મજુને ત્યાં જ રહેવા દીધો. ને અંદર દાખલ થઈ જતાં પાકીટ ઊપાડી હતી ત્યાં ખિસ્સામાંથી કાઢીને મૂકી દીધો. પણ નયુરામ તેને તેમ કરતાં જોઈ લીધો. ને તરત જ બાવડામાંથી પકડ્યો. મજુન તો ઈક જ જખરાઈ ગયો. વગી ખારણામાં પોલીસ પણ દેખાયા.

'આ જોવા તારો મજનો?' વિચનમલને ઉદ્ધે સી નયુરામ બોલ્યા. 'નાનો છે, નિરાધાર છે કથી મોઢે ચલાવ્યો હતો તે જ.'

વિચનમલ ડમણી જ આવેલા ને ટુંકમાં વાર

સાંભળેથી. તેમણે મજુન તરફ જોયું. મજુન ગભરાયેલો દેખાતો હતો.

'પણ તમારા કેટલા પૈસા ગયા છે તે તો જુઓ.' વિચનમલે નયુરામને કહ્યું. મજુન પૈસા ઉપાડે તે તેમના માનવામાં નહોતું આવ્યું.

નયુરામ મજુનનો હાથ ઊપી પૈસા મૂવામાં પડ્યા. મજુન એમ જ ઊભો રહ્યો. ગણીને નયુરામ મૂંઝાયા. પૈસા તો પૂરા જ હતા. બધા ભાડીના માણસો તેમના ચહેરાના લાવ પરથી જ આ સમજી ગયા.

'પણ...પાકીટ મોઢું' તે ખડું જ ને!' નયુરામ પાકીટ ખિસ્સામાં સરકાવતાં બીજા લોકો તરફ ફરિને બોલ્યા. વિચનમલની શાંત દષ્ટિ તરફ એ જોઈ ન શક્યા.

'પાકીટ તુને ઉઠાયા વા મજુન?' વિચનમલે મજુન તરફ તેની આંખમાં જોઈને પૂછ્યું.

'જી બાબુજી,' નીચે જોઈને પણ જખરાયેલી અંખિ વિચનમલની આંખો તરફ જોઈને તે બોલ્યો: 'લેકિન બાબુજી મે ને અંદરતે....'

'ક્યાં ઊઠાયા વા?' વિચનમલના અવાજમાં કોપની માત્રા વધી.

'લેકિન મે' ને પૈસા નહિ ઉઠાયા બાબુજી!' લોકો ઝખઝખિયાં મજુનની આંખમાં ધરે દેખાયા. ને તેણે ખિસ્સામાંથી લટકાવ્યાનું પકીટ કાઢ્યું.

વિચનમલે તે જોયું. બધાના વિરમકને પાર ન રહ્યો. કોઈ કોઈ ન સમજ્યું. તુચ્છ, મામૂથી વસ્તુ બધા જોઈ રહ્યાં પણ જે જ વસ્તુએ વિચનમલને બહુ કલી દીધું.

વિચનમલ ધરે નયુરામ તરફ જોઈ બોલ્યો: 'જુઓ નયુરામ, આ તો અચાનક એક નિર્દોષતા-ભયુ' કામ છે. તેણે પૈસા તો કાઢ્યા નથી તમારા' ને તેમણે બીજું ઘણું ઘણું સમજાવ્યું કે 'જુઓ એનો તો ધરો જ નહોતો આવ્યો, નોટી યુ' એ જ તો એ નથી જલુનો.'

પણ અત્યાર સુધી શાંત રહેલા નથુરામ એક-
દમ તરફ ઊંઘ્યા : 'પણ એ અહીં ન ચાલે. અહીં
આવતા ગ્રાહકોની જોખમદારોની વાત છે. આવા ચોર
જોઈએ જ નહિ અહીં.' કઢીને તેમણે આવેલા
પોલીસ તરફ જોયું, પોલીસે તરત જ મજૂનનો ઘાથ
પકડ્યો. ને નથુરામને ચોકી પર જરા સાથે આવવા
કહ્યું.

'પણ નથુરામ,' વિચનમલ બોલ્યા, 'તરત
જ એ પાકીટ પાકું મૂકવા આવ્યો તે જ નવો કઢી
આપતું કે તેના મનમાં કંઈ.'

'ના, ના, ઢોંગ ન ચાલે...' કઢીને નથુરામ
આગળ યથા

વિચનમલ તો નથુરામને ઘીષે જ માંડ માંડ
દુકાન મેળવીને જમાવી શકેલા એટલે વધુ કંઈ ન
બોલી શક્યા. જતાં જતાં મજૂને તેમના ઠાણમાં પરીકું
જણે સાચવવા આપ્યું ને તરત જ પોલીસોની આગળ
દેખાવે.

મજૂનને થોડા દિવસની કેદની સજા મળી.

*

સજા ભોગવી મજૂન આવ્યો ત્યારે તેના માસુમ
ચહેરા પર ફિક્કાશ પથરાઈ ગઈ હતી, યશીર જરા ફૂંચ
બની ગયું હતું સામેથી ધોમે પગલે તેને આવતો
જોઈ વિચનમલને કેટલાય વિચાર આવી ગયા. પણ તે
નજીક આવ્યો કે તરત જ બધા જ ભાવો સંકેલી
ચહેરા પર હાસ્ય લાવી તેને આવકારો ને થોડી વાત-
ચીત પછી તેનું સટકસિવાનું પરીકું તેને આપી બાગમાં
રમવા મોકલ્યો. પરીકું ઘાથમાં આવતાં મજૂન ઘડીબર
તે જોઈ રહ્યો. પછી તરત જ તેના ફિક્કા ચહેરાને જરા
અજબાજનું ફિમત ત્યાં પથરાયું ને તરત જ તે દોડી
ગયો.

બાગમાં જઈ તરત જ તેણે સહિયાને રોશનને
થોપી કાઢ્યા ને તરત જ સહિયાના કાન પાસે પહોંચા
વટાસિયા પકડી રાખી કેવા લાગે છે તે જોઈ રહ્યો.

'ક્યા ઠે મજૂન !' મજૂનના જોયે જ ચીટી
આવા બોલી શકતી રોશનને મજૂનને રાજી થતો
જોઈ પૂછ્યું.

મજૂને પોતાના ઘાથ સહિયાના કાન પાસે
જ રાખી સહિયાને જ દેખી. પણ રોશને જણાવ્યું
ત્યારે જ તેને ખબર પડી કે સહિયાના કાન ઘજી
લીધેલા ન હતા ! પગબર મજૂનના ચહેરા પર જણે
કંઈ જોઈ નાખ્યાની નિરાશા પથરાઈ. રોશને તરત
જ વાત વાળી લીધી ને કહ્યું કે એ તો બીજી રીતે
ઉપચોગમાં લેવાયે. ને વાતને જણે પલટો આપવા
પૂછ્યું :

'લેકિન ઈતને દિન તુમ લે કહાં, મજૂન ?'

મજૂને બધી વાત કહી. રોશન સાંભળી રહી.
મજૂનને ખુશ કરવા તેણે વાત પલટાવેલ પણ આ
તો ઊલટું જ થયું. 'જેને તો પાકીટ મેં સે કુચ
બી નહિ લીવા વા બધી બલન, લેકિન પુલિસ મુજે
પકડ ગઈ.' એ શબ્દોએ રોશનના કાનમાં કુખરી
દેવાવી. તે પણ ઠોણ જણે ક્યાંથી આવી હતી !
મજૂનની 'બડી બલેન' શબ્દ સાંભળતાં તેને કંઈ શદ
આવ્યું થાય તેમ તેના ભાવો ઉપરથી લાગ્યું. એક
લાખી વસ્તુ માટે મજૂનને જે સહન કરવું 'પડ્યું' તે
સાંભળી રોશનને તેના પ્રતિ અનુકંપા જગી.

જેવમાંથી આવ્યા બાદનો પહેલો દિવસ મજૂનનો
આમ કારો ગયો. પશું બીજો દિવસ જરા વિચિત્ર
રીતે પસાર થયો. નથુરામને વિચનમલની અનેક
સમજાવટ છતાં મજૂનને પાછો દુકાનમાં લેવાની
ના પાડી. વતન, ભાઈ ભાંડુ અને મામાપણી
છૂટા પડેલા આ માસુમ બચ્ચાને તદ્દન ભગવાનને
બંદાસે મૂકી દેવાનું વિચનમલને ઠીક ન લાગ્યું.
ત્યારે કરવું શું? તેમને વિચાર થઈ પડ્યો. કંઈ
સંજ્ઞા ન હતું. તેમણે જણે મજાકમાં જ પોતાનો પ્રમ
મજૂનને પૂછ્યો.

'અથ તુમ ક્યા કરેયા મજૂન !'

મજૂને નથુરામ સાથેની વિચનમલની વાતચીત
સાંભળી હતી. દુકાનમાં રહેવું તો તેને માટે હવે
શક્ય જ ન હતું એ તેને ખાતરી હતી. પણ ત્યાં
તેના જ જેટલા એક છોકરાને પટાથી ખલે લટકાવેલ
શબ્દો ને ઘાથમાં ધથ જીપાડીને જતાં તેણે જોયા.

'બટ-પોલીસ કરુ' માગુજી !' તેણે સહજ

પૂછ્યું.

પોતે જ પૂછ્યું હતું છતાં આ દરખાસ્ત વિશ્વનમલ જીવે ન શક્યા. પણ છૂટકો જ ન હતો. મળ્યું તે જ દિવસે પોતાના સાજ સજી લીધા.

તે ઘડે આખો દિવસ ખભે ડબો લટકાવી ફર્યા કરતો. તેના રમૂજી રવખાવે તેને આ ધંધામાં પણ મદદ કરી ચંદેરા ધરની ફિક્કાસ હાસ્યની વાર-વારની છાંટથી જાણે ઓસરી ગઈ. શહેરમાં તે આખો દિવસ ફરતો પણ સત્તિ અચૂક તે ભાગમાં જતો ને પહેલાં તરત જ રોશન ને સફિયાનાં ચ પથને ધાણ લગાવી દેતો.

‘પે કયા મળ્યું ?’ પહેલે જ દિવસે તેને આમ નિહાળી રોશને પૂછ્યું.

હકીકત મળ્યું રજી કરી. તેને એ કામ જાણે ફાવી ગયું હોય તેમ એ હસનાં હસતાં જ વાત કરતો હતો. પણ મળ્યુંને તેમ કરતો જોતાં રોશનના દિલમાં કંઈ જુદું જ ધનું હતું. પણ તે ક્યાં કંઈ કરી શકે તેમ હતી. તેનું દિલ બરાઈ આવ્યું ને આંખ વાટે જોર કરી નીકળવા મહત્તા બખરખિલાં તેણે માંડ દબાવ્યા. પણ મળ્યુંને જ્યારે પાલીનના પૈસા લેવા ના પાડી ત્યારે તેના પ્રયત્ન કામ ન લાગ્યો આખે પાણી બરાઈ આવ્યાં મળ્યુંને દરેક દરેક શબ્દમાં તેને તેના ખોવાયેલા નાના ભાઈની શદ આવતી હતી, તે કેને કહે ?

મળ્યું પહેલાં તો અંધિ જેઈ હોજતાઈ ગયા તેને લાગ્યું કે પોતાની કંઈ બૂલ થઈ કે શું ? ‘રોશન બહન, અગર પૈસા દેને સે હી નુમે અગ્લા રહેંગા તો મે લેનુગા, લેકિન બહન, પૈસા લેનેંગા મેરા જી નહિ ચવતા.’ જાણે કોઈનો પ્રેરાવો જ ભાલેલો.

પણ પછી રોશને આમલ ન કર્યો. ને મળ્યુંને પૈસા લીધા નહિ. આમ દરરોજ પાલીસ કરતો પણ પૈસા કદી લેતો નહિ તે સફિયાના નાના ચંપલ પર ખાસી કપડાને કકડો ફેવના તેને રોશન જોઈ રહેતી.

આમ મળ્યુંની દિવસો જવા લાગ્યા. કોઈક વાર પાલીસે ચોડી પરતો પોલીસ તેને મફત પાલીસ કરવા દબાવતો ને ચોકીને સાવરૂણી વાલીદું વાળી આવવા કહેતો બાકી તેને મજા હતી.

આખો દિવસ શહેરમાં ઘૂમી રાત્રે દુકાન તરફ વળતો મોડી રાતે પોતાના જોડા પગમાંથી ઉતારતા વિશ્વનમલ અનુભવે કે તરત સમજે કે મળ્યું આખો છે. મળ્યું રોજ રાત્રે તેમના જોડાને પાલીસ કરતો, તેને બહુ ભોલાનાનું બંધ કર્યું હતું તે પોતે આખો છે એની જાણ કરવા જાણે તે આમ કરતો વિશ્વનમલ પણ સમજી જઈ તરત જ વધ્યું ઘટ્યું તેને આપવા નોકરને કહેતા.

પણ વળી એક દિવસ પોલીસે મળ્યુંને પકડ્યો. જાન્યુની બખરમાંથી નાની ચોરી થઈ હતી સંજે વિચારતાં કોઈ પણ સમજી શકે તેમ હતું કે એ કામ મળ્યુંનું ન જ હોય. પણ બીજો કોઈ ધાણ ન આવતાં જાણે પોલીસે તેને જ પકડ્યો. રાત હતી ને મળ્યું દુકાન પાસે જ હતો.

વળી વગર કારણે પકડાતાં મળ્યું બખરાયો. તેણે વિશ્વનમલ તરફ જોયું. ‘મને કુરજ નહિ ક્રિયા બાનુજી !’ તે સરખતાથી બોલ્યો. એની આંખના ભાવે જ, ચંદેરાની નિર્દોષતા જ, અવાજનો સરળ સ્પષ્ટ સ્વરૂપ જ તેની નિર્દોષતાની સાક્ષી આપતો હતો. વિશ્વનમલને પણ શંકા ન હતી. તેમણે જમાદારને કહ્યું:

‘પે કામ હયાકા નહિ ઠેા સજના જમાદાર સાંબ, આપ જવતી પે ઠે.’

‘ક્યા ? અરે ચલ જે તું કેન ઠે બીધમે ભાવનેવાલા ? અબી કલ તો આશા ઠે યાદાં માર ખા કરકે ઓર ચલા વકાવલ કરને !’ અમુઘડ જમાદારની જખાનને કંઈ શીખવવું પડે તેમ ન હતું ! તેણે તરત જ મળ્યુંનું કાંડું પકડ્યું.

‘બાનુજી !’ મળ્યુંને વિશ્વનમલ તરફ કડુસ દટિ કરી.

વિશ્વનમલ નીચું જોઈ ગયા એક નિર્દોષને જુનેઝારમાં ઘણાવવાના પ્રયત્નો તેઓ સમજી ગયા.

તે લાચાર હતા.

મનુનને વધી થોડા દિવસની કેદ મળી.

પાછો જ્યારે તે છૂટ્યો ત્યારે વધુ થેરી ફિક્કાચ તેના ચહેરા પર પથરાઈ હતી. તરત જ વિચનમલ પાસે આવીને તે રચી પડ્યો.

તેના માથા પર હાથ ફેરવતાં કંઈક વિચારમાં જ જણે વિચનમલ બોલ્યા : 'શે નહિ મનુન, સારે દેશમે' સે માનવતાકા જનાજ નિકલ ચૂકા છે. અમ વલ પાનીકી-વલ આંસુકી કોઈ કદર નહિ કરતા.' પણ તરત જ પૂરો ખ્યાલ આવતાં વિચનમલે તરત પોતાનો અવાજ બદલી નાખ્યો. સફિયાની ચાદ આપી મનુનને ખુશ કરવા તેમણે પ્રવ્ત્ત કર્યો. સાંજ હતી ઢીલે પગને જ, દિલમાં આશા સાથે મનુન બાજ તરફ જવા ઊપડ્યો.

પણ ત્યાં તેણે જ્યુ તે બહુ ઓછા ઊંડાર ત્યાં હતા. રોચન ને સફિયા તે કલાંચ ન દેખાયાં વધુ નિરાશામાં ઘેરાઈ તે પાછો આવ્યો.

રાત્રે તે ઊંઘી ન શક્યો કોણ જણે કેમ વહેલી જ સવારે તે પોતાની જગ્યા ઊંડી ઊભો થયો. સફિયાને કોઈક થેરી પાસે એકવાર જોવાનું તેને માદ આપ્યું હતું તે તે તરફ ચાલ્યો. થેરી પર એવાર પોલીસ દંડા લઈ ઊભા હતા. તેમની નજરમાંથી બચી પિલ્લીપગે તે થેરીનાં વર્ણકમાં બદરચ થઈ ગયાં. નાનું કુરકુરિયું વ ત્યાં ન હતું. સર્વત્ર એ કાર શુ-પતા વ્યા-પેલી હતી. થોડે થોડે દૂર લાગે પડી હતી. સ્તબ્ધ બની પીમે પગલે મનુન ત્યાં ફર્યો. આશ્ચર્યભરી નજરે તે નિહાળી રહ્યો. બરાબર જ્યાં તેણે સફિયાને જઈ હતી તે જ એટલા પાસે રોચન કથમથ પડી હતી. કપડાં વેરવિખેર હતાં. થરીર પર જ્યાં ત્યાં જિંડા જખમ હતાં ને થોડી વલા માદ થીજીને ઘેરું લાલ બની ગયું હતું. ગરદન પાસે જ થોટો કાપો પડ્યો હતો.

મનુને આજીભાજી નજર ફેરવી, સફિયા કલાંચ દેખાતી નહોતી. 'સફિયા !' તેવો એકદમ થીસ પાડી ને પોતાના અવાજથી પેલે જ ચમકી

ગયો. શૂનતામાં અવાજ કથી પણ અસર વિના લપ પામી ગયો. પણ ત્યારે તે એકારના ઊલટી વધુ ભયંકર બની. મનુનની સાસની ગાંત વધી ગઈ. ને 'રોચન !' કહીને તે રોચનના ઢીલા થરીર પર ઢળી પડ્યો. દુસકાની ખેંચ તેના થરીરને પછીથી ધવાવી રહી.

લાચોની વ્યવસ્થા કરવા પોલીસ-લોચી આવી. એક પોલીસે મનુનને બોલ્યો. 'અરે મુદોમિ' થે લંદા ભૂત કહસિ આપા ?' કથી મનુનનો કાન પકડી ખેંચીને તેણે તેને ઊભો કર્યો-મરેલા બકરાને કાન વતી કસાઈ ઊંચો કરે તેમ મનુનનું થરીર સાવ ઢીલું હતું પણ વેદના વાસ્તવિકતામાં ખેંચી લાવી.

'કોન છે તું ? કોસિ આપા ? નામ કયા તેરા ?' એકદમ તતડાવી નાખતા અવાજે પોલીસે પૂછ્યું.

'મનુન.....' ગભરાઈને કાન ચોળતાં મનુન બોલ્યો.

'મનુન !...મનુન !... ગડુંસ...!...થવ ભાગ લાલસિ.' કથી પોલીસે દંડુકો લગાવી કૂતરાને જણે હાંક્યો. રોચનના થરીર તરફ એકવાર નજર ફેરવી લઈ મનુન થીમે પગલે આગળ વધ્યો.

બસ ત્યાર પછી ક્યારેય તે હક્યો હોવ એમ કોઈએ જાણ્યું કે જ્યુ નથી. વિચનમલને પણ એ જ નવાઈ બધાની પેઠે લાગે છે. પડેલાં જ લોકો કહેતા કે 'માભાપ મરી ગયા છે તોય આને કોઈ છે-હકચા કરે છે,' તે જ ધવે તેને હસવા-હૂંફવાનું કહેતા ! પણ જણે એ ધવે શક્ય જ ન હતું. 'ધીત ગાઓ ખ્યાર ખુશી કે' જો દિવસો જણે ચાલ્યા ગયા હતા.

તેના મા ભાપથી તે છૂટી પડ્યો ત્યારે બનાવો બધા ઝડપથી બન્યા, એટલા અચાનક બન્યા કે તે કંઈ સમજી જ ન શક્યો ને તેને બહુ ન લાગેલું. પણ આ પાછળનો ઘા તે બહુ કારી હતો. રોચનને સફિયા જતાં જણે તેની દુનિયા અંધારી બની ગઈ. તે શૂનમૂન બની ગયો.

તે હજી થે પાલીચ કર્યા કરે છે-જંગલત કોઈ

નાના ઊંકરા સામે એકીટથે જોતાં તેને બીક લાગે છે. તેને યાવ છે કદાચ તેના જોવાથી તે પણ સફિયાની પેઠે સાલ્યાં જશે તે! કોઈ પણ પોલીસને દેખતાં તરત નીચે નથી, પેલાં ન કહે છતાં તેના બૂટને ઢાલ મારી આપે છે જોવાતો કઈ નથી ઘસતો જરાય નથી વત્રવત બધુ જાહેર થયા કરે છે મોડી રાતે વિચન-મવના પગ પાસેથી બૂટ સરકે ત્યારે તેના આવવાની જાણ થાય છે મોડીવારમાં વગર બેલે મળુબને આવવાનું મળે છે વત્રવત તે ખાઈ લે છે

વધાવા વતનથી દૂર થવે, માબાપથી દૂર થવે, બાકી રહેલ લોકોની નિર્દેશતરી હડફેટે ચડતો હજીયે તે બજારમાં મુરખીવિહીન, ફિક્કા ચહેરે, ઢીલા પગે ફરતો જોવામાં આવે છે ઠોકરો ખાતો જિંદગીના દલાલા તે પૂરા કરે છે હજી તે કૂલ ખીચી નહોતું, ઠારવ ફા પુ નહોતું ત્યાં તે ક્યારેક થયું કેમ? શા માટે? એવા એવા પ્રશ્નોના જવાબ દેવાની કોઈને પથી નથી કારણ કે અશુ હવે કઈ અસર નથી કરતાં ધણીવારે એક જ તાર બજાબાથી જેમ તે જુદો વર્ષ જાય તેમ આવી લાગણીઓની અસરમાંથી માનવહૃદયો

જાણે મુકત થઈ ગયા છે! પોતાના આગના કૂવની ઝાંખામાં સી પડ્યાં છે, બીજાની કોઈને દરકાર નથી, પણ તેઓ જુલૂ જાય છે કે એ પણ કૂલ જ છે સુવનો પ્રકાશ મળતાં જરૂર તે બીજા જેમ જ હસી ઊઠે, ખીચી ઊઠે ઇમદદથી છતાંયે તેનું હૃદય કદાચ બીજાઓ તરફ પણ આદ્ય બને.

પણ મળુબ હવે ક્યાં રહે છે? ઘસતો નથી તેમ ઘણીવાર રહી પણ નથી શકતો યેરીઓમાં એ ભટક્યા કરે છે. માત્ર કોઈક જ વાર-જ્યારે સફિયા જેટલી જ ઉમરની કોઈ ઊંકરીને કાનમાં લટકાવવા સાથે જુલૂ છે ત્યાં જરા ત્યાં જોઈ વળી, તરત નીચું જોઈ તે પોતાના કળાને ભલ ભરતો રોઈ પડે છે મેલા, કટાવેલા ડભા પરથી પણ તેના આંસુ માનવહૃદય પરની જેમ જરાય અસર ઉપજાવ્યા વગર વથે જાય છે

તે હજીયે જીવ્યા કરે છે વધાવા વતનથી દૂર, માબાપ, ભાઈભાંડુ-સૌથી દૂર નિર્દેશતાની ને બેદર-કારીની હડફેટે ચડતો હજી તે ઘરેની ગલીઓમાં ફરતો નજરે પડે છે.

ભારતના જૂતકાળની એક વાત છે પાંચ વર્ષના વિદ્યાર્થી, નામે વરદરાજ દૂર દૂરથી ગુરુને ઘેર ભણવા આવેલો પણ બુદ્ધિનો અતિમદ એટલે સૌ વરદરાજને બદલે વૃષભગજ કહીને ચીકવે દહ દહ વર્ષ થયાં તોય ક્યુ આવડ્યુ નહિ આથી ચીકવેને ગુરુજીએ એક દિવસ કહી દીધું. "તારા ભાગ્યમાં વિદ્યા જ નહાં એટલે બીજા કોઈ કામ ધધામાં લાગી જ"

ગુરુની વાણી સાંભળી એને બહુ દાખ થયું. ને તે ઉદાસચિરે ગુરુના ઘેરથી નીકળી પાલો. રસ્તામાં ફૂલો આ લો. એમાં પછી પ્રાણ-ત્યાગ કરવાના વિચારથી એ કૂવા પામે ગયો ત્યાં કૂવાના પાવર પર દોરડાના કાપા જોઈને મનમાં અવનવા વિચાર આવ્યા એક નવી પ્રેરણા જગી દે. કૂવામાંથી પાણી કાઢવાના સતત પ્રયત્નને િધે જ પશ્ચર જેવા પશ્ચર પર પણ કાપા પડતા છે તે પછી વિદ્યા માટે હુ સતત મહેનત કેમ ન કરુ? માગે જોવાયે તે મદાપડિત થયુ જોઈએ સિમત શા માટે હાર? મનોમ વનમાથી નીકળેલા વનનીતને આધારે એની હતાશા દૂર થઈ નૂનન છવનની પ્રેરણા લાધી ને, અગાસ માટે ખૂબ મહેનત કરવા માટે કૃતનિશ્ચય બનીને ગુરુને ત્યાં પાછો આગો-ગુરુને ચરણે વદન કરી પોતાનો મનોભાવ વ્યક્ત કર્યો ગુરુએ આશીર્વાદ આપ્યા ને એ અગ્ર વજનોથી ભલુવા માંડ્યો

એક દિવસ જમવા મેંડે ત્યારે નજર ન્યાકરસ ભણી હતી તેની તત્વીનતામાં ભોજનને બદલે બાનુમાં પડેથી રાખેલી ખાવા માંડી એની તત્વીનતા નિલાની જુજ પ્રચનન થયા એમને પણ ખાનરી વઈ કે એ જરૂર આવજ વધશે,

વિવેકો, મહિનાઓ અને વર્ષો જવા લાગ્યાં વિદ્યાર્થીઓ માટે ખૂબ અથડુ પાણિની વ્યાકરસ તરત બનાવવાનો એમણે નિશ્ચય કર્યો ને સસારને વધુસિદ્ધાંતજોમુ નો સુદર મથ તાપ લે. બસ એક વખતનો તદ્દન ઠાક બને વૃષભરાજ તરીકે વનોવાઓથી વરદરાજ સાની ઘનનીને વીરે વ્યાકરસની ડુનિવામાં અમર બની ગયો

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (૨૪) ના હેવાલ પાના ૩૧૬ કિ મત ૩ ૮

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું ૨૪મું સમેલન ૮, ૯, ૧૦ નવેમ્બર ૧૯૬૭ દિલ્હી ખાતે યોજાયું હતું તેના હેવાલ ૨૫ મા અધિવેશન સમયે (લગભગ) પ્રાપ્ત થાય છે તે આનંદની વાત છે વિભાગીય પ્રમુખોના સાન વ્યાખ્યાનોમાં પ્રમુખ તરીકે શ્રી ઉમાશંકર જોશીનું 'કવિની શ્રદ્ધા', શ્રી અનંતરાય રાવળ, શ્રી ત્રીલુખાભાઈ દેસાઈ, શ્રી યશવંત શુક્લ, કચ્છનલાલ મામાવાળા, ડૉ. ઉમાકાંત શાહ તથા ડૉ. યશવંત નાયકના જે તે વિભાગોને આનંદની લેતાં વ્યાખ્યાનો છે સાહિત્ય વિભાગના નિમ્ન ધોમાં 'શૂદ્ધ કાશીન કર્મચિરચિન્તા' વિષે શ્રી કે. કે. શાસ્ત્રી, 'દૂકી વાર્તાના નિકાલ' ઉપર ડૉ. હથ્થરલાલ દવે, તથા 'કાકાસાહેબનું વર્ણનાત્મક ગદ્ય' વિષે શ્રી જ્યોત કોઠારીના નિમ્ન ધો. ધ્યાન ખેંચે છે ઇતિહાસ વિભાગમાં ડૉ. ભોગીલાલ સાડેસરા 'ગુજરાતના-સાંસ્કૃતિક ઇતિહાસનું એક ભુલાયેતુ પૃષ્ઠ માં એક જૂના સિદ્ધાંતોખને વાચ્યા આપી, મધ્યકાલીન ભારતના સામાજિક ઇતિહાસ માટે આનંદપ્રાતીય સંપર્કની દિશા બતાવે છે પત્રકારત્વ વિભાગમાં ડૉ. સાડેસરા 'ગુજરાતી વૃત્તપત્રોના અમરોખો ઉપર મિત્ર નિઆરો રજૂ કરે છે કલાવિભાગમાં ડૉ. મનુલાલ મજુમદાર 'તામ્રપત્ર ઉપરના પશ્ચિમ ભારતીય રોલીના પ્રાચીનતમ રેખાકોનો સાથે ઉપરિચિત થયા છે વિજ્ઞાન વિભાગમાં ત્રણેક નિમ્ન ધો. છે દિલ્હી અધિવેશનમાં મનોરંજનના પ્રયોગો સફળ નીવડ્યા હતા અને ગુજરાતી નાટકો માટે આચાર્યદેવ હના જીભી કરી હતી ભારતના પાટનગરમાં આ સમેલનનું સ્થળ હોવાને કારણે, ૨૪ મું અધિવેશન આનંદ-પ્રાતીય મકરા પશુ મેળની શક્ય હતુ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદે દરેક સમેલનનો અહેવાલ ત્યાર પછીના અધિવેશનમાં ઉપનંધ અને તેની રીતે તેનું પ્રકાશન

યોજના ગોઠવણ કરી નોંધે 'પશ્ચિક'

આસ સૌરાષ્ટ્ર અક ત્રીજો મે/૧૯૫૮ ૭૦ ત ત્રી શ્રી આનંદ ગદ્ય બારક, પ્રેમ દેવલાલ બહાર અમદાવાદ-૨ પાના ૧૪૪ કિ મત ૩ ૭

શ્રી આનંદ ગદ્ય બારકે કચ્છના ત્રણ વિગેવારો આપ્યા પછી, સૌરાષ્ટ્રના પશુ એટલા જ વિગેવારો આપ્યા છે તેમાં આ ત્રીજો બહાર પડે છે તેમની યોજના પ્રમાણે હવે ગુજરાતના વિશિષ્ટ અકો તેઓ આપવાના છે આ અકોમાં સરોધન, ઇતિહાસ, પુરાતત્ત્વ, લોકકથા અને ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ વિજ્ઞાન અને જે તે ક્ષેત્રના તજજ્ઞોની કમને લખાયેલાં અભ્યાસ પૂર્ણ લેખો વાંચને કારણે પ્રાદેશિક વિશિષ્ટ અકો સ્વતંત્ર સર્જન યતની મરજ સારે છે સૌરાષ્ટ્રના ત્રીજા વિશિષ્ટ અકમાં ૧૬ લેખો, ૧ લોકકથા અને એક ઇતિહાસ સમાવેશ થાય છે શ્રી કે. કે. શાસ્ત્રીના એક સાથે ત્રણ લેખો 'સૌરાષ્ટ્રની કેટલીક મધ્યકાલીન નગરીઓ', 'સૌરાષ્ટ્રના મધ્યકાલીન સાહિત્યકારો', 'સૌરાષ્ટ્રનો સમુદ્રકાંઠો અને બંદરો' અહીં વાચવા મળે છે ડૉ. હરિલાલ જીભી 'સૌરાષ્ટ્રના કિડુ સ્થાપત્યો' વિશે અને હરિયશંકર શાસ્ત્રી 'સૌરાષ્ટ્રના સિવાલકો' વિશે સારો પ્રકાશ પાડે છે શ્રી શુભપ્રસાદ દેસાઈ 'સૌરાષ્ટ્રના કેટલાક યાત્રાગર યુદ્ધો તથા 'મુગલ સમનના દસ્તાવેજો જેના નહીન નિયમોની હયાવટ કરે છે અન્ય લેખકોમાં ડૉ. કાલિદાસ સોમપુરા, હાદાનાન મ અન્નિ, નામજલાલ હાદી, પ્રદલાલ શુક્લ અને યુષ્કાન્ત ધોળકિયા પ્રાસંગિક સામગ્રી પીરસે છે શ્રી જોશનરસિંહ મદવે 'વીર લખધીરજી' ની લોકકથા રજૂ કરી છે ગુજરાતી સામવિકામાં ટાચા સાધનો છતાં આ રી નિષ્કાંથી સાહિત્ય અને સરસ્વતીની ઉપાસના કવચિત્ત જોવામાં આવે છે, અને એટલે જ સ્તો શ્રી કે. કે. શાસ્ત્રી જેના સર્વસમન વિદોને ૨૫મા સાહિત્ય સમેલનમાં તેમના વિભાગીય પ્રમુખ

તરીકેના ભાષણમા 'અધિક'નો ઉલ્લેખ ફેરફેર કરવો
 છે તે બહુ સ્પષ્ટ છે
 'બીટેલા દ્વાર'
 શ્રી અરેચ દ મેઘાણી
 પ્રકાશક ગૂર્જર ત્રયરત્ન કાર્યાલય અમદાવાદ
 પાના ૨૬૪ કિ મન ૩ ૫

ચોથી આટલિતુ આ બીજી પુનર્મુદ્રણ છે
 અપ્ન સિ કલેરની Loves Pilgrimage ઉપરથી
 આ કથાની માણી કરી છે લક્ષ્મણને એ પણ
 સમરામણ છે-પરિશિત દ પતીનો માર્ગ સત્તી નથી
 સતાનોત્પત્તિ જે લક્ષ્મ પહેના બીડેના ર હતી તે
 દાર ઉંડી જતા જે અચ્ચો આવાન વેદના અને
 આનાતા ઉપરથી હવી જતુ પણ એક સાથે ત્રી
 અને પુરુપને વીટળાઇ વગે છે, તેમને ફરતો ભરડો
 લે છે અને મદાન કરે છે તેવા એક બેનાઇ જતા
 વનસત્રામની આ હકીકત છે શ્રી મેઘાણી મુખ્યત્વે
 કવિ અને સર્જક હોઇ, ગમે ત્યાંથી લાવેતુ ચિચાર
 બીજ અવી ની ભૂમિને-અહીના હવા પાણીને અને
 દેશ-કાળ સ્થળમા બધ બેસી ગય તેટની તાદશનાથી
 રજૂ કરવામા અસાધારણ્ય મૌલિકતા દાખવે છે તેમની
 બધી જ, પરંતેથી આમાન કરેલી નવન વસ્તુઓના
 વાસ્તવમા તેા ડુનિયા પર લિનન લિ ન પ્રદેશમા
 જન્મેના માનનીની દાસ્તાન રમતી હોય છે અને જે
 લેખક તેનો નિદેશ ન કરે તેા વાચકને તેા આ
 ભૂમિની ન હોવાનો અણુસાર પણ રહેતો નથી
 આજે કુટુંબ નિયોજનનો ત્રિકોણ પ્રચારને કારણે
 બહુ પ્રકારમા આવી ગયો છે પણ વ્યારે આ કથા
 ૧૮૩૮ મા બકાર પડી ત્યારે સરકારને તેા બાન ન
 હતુ પણ સામાન્ય જનતા પણ સારી પેઠે વિચુખ
 હતી શ્રી મેઘાણી જમાનાથી કેટલા આગમ હતા
 તેનુ 'બીડેના દ્વાર' ઉજ્જવળ દખત છે આજે એનુ
 મૂલ્યાકન વહુ સારી રીતે થાય છે અને તે જ કૃતિની
 સફળતાનો પુરાવો છે

'આપણુ પ વ્યાયતી રાજ્ય'
 લેખક શ્રી નરેન્દ્રકુમાર મ જોડી
 પ્રકાશક ગૂર્જર ત્રયરત્ન કાર્યાલય અમદાવાદ
 પાના ૮૨ કિ મન ૩ ત્રયુ

આ પુસ્તકના લેખક નિવૃત્ત ત્રિકાસ અધિકારી
 હોવાથી વિપનની જાણકારી ને વહીવટી અનુભવની
 એટલુ પર ટીપી ટીપીને રજૂ કરવાની સુવિધા પ્રાપ્ત
 થઇ છે પ વ્યાયતીરાજ વિષે ઘણુ લખાય છે-સ લખાય
 છે અને બાણીનુ દૈનિક જાપાઓમા દરરોજ વાચવા
 મગે છે પરંતુ આ પુસ્તકમા વિપનની જાણવટ એવી
 શાસ્ત્રીય રીતે કરવામા આવી છે કે પુસ્તકના ૨૪
 પ્રકરણો અનેક જાતની રસપ્રત્ન માહિતી પૂરી પાડે
 છે અને તેમા જરૂરી જણાય ત્યા ઉદાહરણ સાથે
 કોષ્ટક-આકાશ્યો આપવામા આન્યા છે પ્રાચીન
 પરંપરાથી માહિતી ઇતિહાસ રાજ્યઅમન દરમ્યાન અને
 આઝાદી પછીના કાળમા પ વ્યાયત રાજ્યનુ વિકેન્દ્રીકરણ
 કમચ કેમ થતુ મયુ તેની આનોચના લેખકે વિદ્વા
 પૂર્ણ અભ્યાસીની દષ્ટિએ કરી છે પુસ્તકની બાપા
 પણ વહુ અને સાહિત્યક રહી છે અને કયાન અણુ
 ગમે આપતી નથી શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષા પ્રયોગને
 કાચ્છે પ આનતોમા આ પુસ્તકનુ વાચન લોકપ્રિય તેા
 બનરો જ પણ વિપને સમજનામા મહંગાર બનને
 મોની સાષળના ક્ષમા ઉપર હાપેન ટોવાથી પુસ્તકના
 પાના ૮૨ થી વહુ ચતા નથી જા નોવીશ પ્રકરણોમા
 જે ભરપૂર માહિતી ભરી છે તે જોના ગુજરાતની
 દરેક પ વ્યાયતે આ પુસ્તક વસાનવુ જરૂરી છે જેથી
 આગ નેતાગીરી તે વાચીને પણ આપમેળે તૈયાર
 થાય જે તે ક્ષેત્રના અધિકારી નિવૃત્ત થયા પછી
 મોનાના જાનનો લાભ સર્વભોગ શેતીમા આપે તે
 બહુ વિરન જનતુ હોય છે

'કાવ્યમાં આધુનિકતા'
 અનુ નગીનદાસ પારેખ
 પ્રકાશક ગૂર્જર ત્રયરત્ન કાર્યાલય, અમ તવાદ
 પાના ૨૦૫ મૂલ્ય ૩ ચાર

શ્રી અણુસંહ એમૂએ 'આધુનિકતા અને
 રતી-દ્રનાથ' ઉપર જાગીર્માં લખેલ પુસ્તકનો આ
 ગુજરાતી અનુવાદ છે અહી ચર્ચાનો વિપન કાન્યની
 આધુનિકતાનો છે, અને તેથી રતી દ્રનાથને દેન્દ્રમા
 રાખી અને પશ્ચિમના કવીઓને ટાળને કરેલી ચર્ચા
 રસમય બની રહે છે કાન્ય જેમ એક કલા છે તેમ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (૨૪) નો હેવાલ
પાના ૩૧૬ કિ મત ૩ ૮

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું ૨૪મું સમેલન ૮, ૯, ૧૦ નવેમ્બર ૧૯૬૭ દિલ્હી ખાતે યોજાયું હતું તેનો હેવાલ ૨૫ માં અધિવેશન સમયે (ક્ષણબળ) પ્રાપ્ત થાય છે તે આનંદની વાત છે વિભાગીય પ્રમુખોના સાત વ્યાખ્યાનોમાં પ્રમુખ તરીકે શ્રી ઉમાશંકર જોશીનું 'કવિની શ્રદ્ધા', શ્રી અનંતરાય રાવળ, શ્રી ત્રીજીભાઈ દેસાઈ, શ્રી યશવંત શુક્લ, કથનલાલ મામારાણા, ડૉ. ઉમાકાંત શાહ તથા ડૉ. યશવંત નાયકના જે તે વિભાગોને આવરી લેતા વ્યાખ્યાનો છે સાહિત્ય વિભાગના નિબંધોમાં 'શૂન્ય કાલીન કર્મણિરચના વિષે શ્રી કે. ડા. શાસ્ત્રી, 'ટૂંકી વાર્તાના વિકાસ ઉપર ડૉ. ધર્મચંદ્રાન દવે, તથા 'ઠાકાસાહેબનું પર્ણનામક ગદ્ય વિષે શ્રી જ્યોત કાઠારીના નિબંધો ધ્યાન ખેંચે છે ઇતિહાસ વિભાગમાં ડૉ. ભોગીલાલ સાહેરા 'ગુજરાતના-સાંસ્કૃતિક ઇતિહાસનું એક લુલાચેતુ પૃષ્ઠમાં એક જૂના ચિંતાનેખને વાચ્યા આપી મધ્યકાલીન ભારતના સામાજિક ઇતિહાસ માટે આતરપ્રાતીન સંપર્કની દિશા બનાવે છે પત્રકારત્વ વિભાગમાં ડૉ. સાહેરા 'ગુજરાતી વૃત્તપદ્યના અગ્રનેખો ઉપર ચિંત્ય નિચારો રજૂ કરે છે કલાવિભાગમાં ડૉ. મજુલાલ મજુલદાર 'તાત્રપત્ર ઉપરના પશ્ચિમ ભારતીય તૈલીના પ્રાચીનતમ રેખાકનો સાથે ઉપસ્થિત થયા છે વિજ્ઞાન વિભાગમાં ત્રણેક નિબંધો છે દિલ્હી અધિવેશનમાં મનોરંજનના પ્રયોગો સમૂળ નીરઝ્યા હના અને ગુજરાતી નાટકો માટે આશ્ચર્યહ હના જીભી કરી હતી ભારતના પાટનગરમાં આ સમેલનનું સ્થળ હોવાને કારણે ૨૪ મું અધિવેશન આતર-પ્રાતીન મહત્તા પશ્ચ મેળની શક્યું હતું ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદે દરેક સમેલનનો અહેવાલ ત્યાર પછીના અધિવેશનમાં ઉપનમ્બ અને તેની રીતે તેનું પ્રકાશન

યોજના ગોઠવણ કરી જોઈએ
'પશ્ચિક'

ખાસ સૌરાષ્ટ્ર એક ત્રીજો મે/૧૯૬૮ ૭૦
તરી શ્રી માનસગૃહ વ્યારક પ્રેમ દરનાન બહાર
અમદાવાદ-૨ પાના ૧૪૪ કિ મત ૩ ખે

શ્રી માનસગૃહ વ્યારકે કમ્પોના ત્રણ વિવેચાને આપ્યા પછી, સૌરાષ્ટ્રના પશ્ચ એટલા જ વિવેચાકો આપ્યા છે તેમાં આ ત્રીજો બહાર પડે છે તેમની યોજના પ્રમાણે હવે ગુજરાતના વિશિષ્ટ અઠા તેઓ આપવાના છે આ અઠામાં સરોધન ઇતિહાસ, પુરાતત્વ, લોકકથા અને સાહિત્યની દષ્ટિએ વિદ્વાન અને જે તે શ્વેતના તજજ્ઞોની કલમે લખાયેનાં અભ્યાસ પૂર્ણ લેખો હોવાને કારણે પ્રાદેશિક વિશિષ્ટ અઠા સ્વતંત્ર સંદર્ભ ધની ગરજ સારે છે સૌરાષ્ટ્રના ત્રીજા વિશિષ્ટ અઠામાં ૧૬ લેખો, ૧ લોકકથા અને એક કવિતાનો સમાવેશ થાય છે શ્રી કે. ડા. શાસ્ત્રીના એક સાથે ત્રણ લેખો સૌરાષ્ટ્રની કેટલીક મધ્યકાલીન નગરીઓ, સૌરાષ્ટ્રના મધ્યકાલીન સાહિત્યકારો, સૌરાષ્ટ્રનો સમુદ્રકાંઠો અને બંદરો અઠા વાચવા મળે છે ડૉ. હરિલાલ ગીલાની સૌરાષ્ટ્રના સિદ્ધુ સ્થાપત્યો વિશે અને હરીશંકર શાસ્ત્રી સૌરાષ્ટ્રના શિવાલયો વિષે સારો પ્રકાશ પાડે છે શ્રી શબ્દુપ્રસાદ દેસાઈ સૌરાષ્ટ્રના કેટનક યાગાર પ્રકી તથા મુગન સમના દરતાવેજો જેવા નવીન વિષયોની છશુબદ્ધ કરે છે અન્ય લેખકોમાં ડૉ. ઠાતિલાલ સોમપુરા, હોટાનાન મ અગ્નિ, નાગણલાલ ભટ્ટી પ્રદસાન શુક્લ અને પુષ્પકા ત યોજકિત પ્રાસંગિક સામગ્રી પીરસે છે શ્રી જોશીવરસિંહ મદવે 'વીર લખધીરજ ની લોકકથા ૨૨૬ કરી છે ગુજરાતી સામયિકોમાં ટાચા સાધનો છતાં આની નિષ્પાથી સાહિત્ય અને સરસ્વતીની ઉપાસના કવચિત્ત જોવામાં આવે છે, અને એટલે જ સ્તો શ્રી કે. ડા. શાસ્ત્રી જેના સર્વસમન વિદાને ૨૫માં સાહિત્ય સમેલનમાં તેમના વિભાગીય પ્રમુખ

તરીકેના આપણમાં 'પશ્ચિમ'ને ઉલ્લેખ કરેકર કરવો
 છે તે બહુ મુશ્કેલ છે.
 'બીરેલાં દાર' શ્રી જ્વેરચંદ મેઘાણી પ્રકાશક ગૂર્જર પ્રધરત કાર્યાલય અમદાવાદ પાનાં ૨૧૪ કિંમત રૂ ૫

ગ્રેસી આરુતિનું આ બીજું પુસ્તક છે. અપ્ત સિકંદરની Loves Pilgrimage ઉપરથી આ કથાની માંડણી કરી છે. લક્ષ્મણ અને પશુ સમરંગણ્ય છે-પરિસ્થિત દેવતાને માર્ગ સરળ નથી સંતાનોત્પત્તિ જે લક્ષ્મણ પહેલાં બીરેલાં દાર હતી, તે દાર ઉપર જતાં જે અચંચો, આધાન, વેદના અને અજ્ઞાનતા ઉપરથી હતી જતું પક્ષ એક સાથે રી અને પુરુષને વીંટળાઈ વળે છે, તેમને ફરતો ભરડો લે છે અને મદાન કરે છે તેવા એક એવાજ જતા યવનસંભ્રામની આ દર્શક છે શ્રી મેઘાણી મુખ્યત્વે કરિ અને સર્ગક ટોષ, ગમે ત્યાંથી લાવેલું વિચાર-બીજા અહીંની ભૂમિને-અહીંના દવા પાણીને અને દેશ-કાળ સ્થળમાં બંધ ગ્રેસી ગય તેટલી તાદરનાથી રજૂ કરવામાં અસાધારણ્ય મૌલિકતા દાખવે છે. તેમની બધી જ, પરદેશી આધાન કરેલી નવલ વસ્તુઓનાં વાસ્તવમાં તે દુનિયા પર ભિન્ન ભિન્ન પ્રદેશમાં જ-એલા માનવીની ઘરનાન રખી ઘોષ છે અને જે લેખક તેનો નિર્દેશ ન કરે તે વાચકને તે આ ભૂમિની ન હોવાનો અણસાર પણ રહેતો નથી. આજે કુટુંબ નિર્ધોજનનો ત્રિકોણ પ્રચારને કારણે બહુ પ્રકાશમાં આવી ગયો છે પણ ન્યારે આ કથા ૧૯૩૬ માં બહાર પડી ત્યારે સરકારને તે બાન ન હતું પણ સામાન્ય જનતા પણ સારી પેટે વિમુખ હતી. શ્રી મેઘાણી જમાનાથી કેટલા આગળ હતા તેનું 'બીરેલાં દાર' ઉત્તમવળ દર્ષાત છે. આજે એવું મૂલ્યાંકન વધુ સારી રીતે થાય ■ અને તે જ કૃતિની સફળતાનો પુરાવો છે.

'આપણું' પંચાયતી રાજ્ય'

લેખક શ્રી નરેન્દ્રકુમાર મ. જોશી

પ્રકાશક ગૂર્જર પ્રધરત કાર્યાલય અમદાવાદ

પાનાં ૮૨ કિંમત રૂ ૫

આ પુસ્તકના લેખક નિરૂપ વિદ્યાલય અધિકારી હોવાથી વિષયની જાણકારી ને વહીવટી અનુભવની અભાવ પર ટીપી ટીપીને રજૂ કરવાની સુવિધા પ્રાપ્ત થઈ છે. પંચાયતીરાજ વિષે ઘણું લખાય છે-સંલગ્ન છે અને બાહ્યનું દૈનિક જીવનમાં દરરોજ વાંચવા મળે છે. પરંતુ આ પુસ્તકમાં વિષયની છણાવટ એવી શાન્તિ રીતે કરવામાં આવી છે કે પુસ્તકના ૨૪ પ્રકરણો અનેક જાતની રસપ્રદ માહિતી પૂરી પાડે છે અને તેમાં જરૂરી જણાય ત્યાં ઉદાહરણ સાથે કેષ્ટક-આંકડાઓ આપવામાં આવ્યા છે. પ્રાચીન પરંપરાથી માંડીને સિદ્ધિ રાજ્યઅમલ દરમ્યાન અને આજની પછીના કાળમાં પંચાયત રાજ્યનું વિકેન્દ્રીકરણ કમલ: કેમ થતું બહુ તેની આભાસના લેખકે વિદ્યુત-પૂર્ણ અભ્યાસની દૃષ્ટિએ કરી છે. પુસ્તકની ભાષા પણ શુદ્ધ અને સાહિત્યિક રહી છે અને ક્યાંય અચ્છ-ગમે આપની નથી. શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષા પ્રયોગોને કારણે પંચાયતોમાં આ પુસ્તકનું ગાયન લોકપ્રિય તો બનશે જ પણ વિષયને સમજવામાં મદદગાર બનશે. ગ્રેસી સાધનના રૂમાં ઉપર ડાપેલ હોવાથી પુસ્તકના પાનાં ૮૨ થી વધુ થતા નથી છતાં ગ્રેસી પ્રકરણોમાં જે બરપૂર માહિતી ભરી છે તે જ્ઞેનાં ગુજરાતની દરેક પંચાયતે આ પુસ્તક વસાવવું જરૂરી છે. જેથી પ્રાચ નેતાગીરી તે વાંચીને પણ આપમેળે તૈયાર થાય. જે તે ક્ષેત્રના અધિકારી નિરૂપ થયા પછી પોતાના માનને લાખ સર્વોચ્ચ શૈલીમાં આપે તે બહુ વિરલ બનવું ઘોષ છે.

'કાવ્યમાં આધુનિકતા'

અનુ. નગીનદાસ પારેખ

પ્રકાશક ગૂર્જર પ્રધરત કાર્યાલય, અમદાવાદ

પાનાં ૨૦૫ મૂલ્ય રૂ. ચાર

શ્રી અબુસઈદ એમૂમે 'આધુનિકતા અને રવીન્દ્રનાથ' ઉપર બંગાળીમાં લખેલ પુસ્તકનો આ ગુજરાતી અનુવાદ છે અહીં ચર્ચાનો વિષય કાવ્યની આધુનિકતાનો છે, અને તેથી રવીન્દ્રનાથને કેન્દ્રમાં રાખી અને પશ્ચિમના કવિઓને ટીકીને કરેલી ચર્ચા રસમય બની રહે છે. કાવ્ય જેમ એક કલા છે તેમ

કવિતાનો આસ્વાદ પણ ખીટ રીતની કલા છે. વ્યાસ, વાલ્મીકિ, હેમર, સોફોકલિસર અદી ત્રણ હજાર વર્ષ પહેલાં સહજાના ને સ્તરે પહોંચ્યા હતા તેના કરતાં વધુ જાંચા શિખરો આજનો કવિ સર કરી શક્યો છે ? સ્વી-દ્રનાથ અને ફ્રેન્ચ કવિ મોદલેવરને છૂંટથી ટાંચી લેખકે આધુનિક વહેજોને સમજવા અને સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે. કાવ્ય, રિલ્કે, એલિયટને ટાંચીને “આધુનિકતા વિશે વધુ” નામના પ્રકરણમાં આ ચર્ચાને વધુ કલાત્મક સ્વરૂપ આપી વિવધને ગંભીર રીતે સમજવાનો સ્તુત્ય પ્રયાસ થયો છે અને વાચકને એવું ક્યારેય લાગતું નથી. કે આ માત્ર બંગાળી કવિ-કવિતાને પ્રાધ્ન્યમાં રાખીને કરેલી ચર્ચા છે. ‘સ્વાસ્વાદની એક સમસ્યા’માં ટાગોરની ગીતાજલિને મધ્યમાં રાખીને કવિતાના સમ્યક સ્વાસ્વાદને સંબંધિત બનાવતી ભૂમિકા વાચક માટે શક્ય બનાવી છે. શ્રી નગીનદાસ પારેખે એક ઉપયોગી અંશનો અનુવાદ કરી, ગુજરાતી કવિતાને મૂલવવાની એક નવી દિશાનો ઉઘાડ કર્યો છે “કવિતાની પ્રગતિને વિશે મનમોદ હોય તોય એની ગતિનો સ્વીકાર કર્યા વગર છૂટકો નથી. નદીની પેઠે કવિતા માટે છે-સીધી ચાલતી નથી કોઇવાર એકાએક તો કોઇવાર ધીમે ધીમે વળાંક લે છે”-એટલે કાવ્યનો સ્વાસ્વાદ માણનારે આ પુસ્તકરૂપી નાવનો સહારો લઈ કવિતાના વહેજને અવગણવું રહ્યું.

લગ્ન સાગર

લેખક: શ્રી કાંધર વાવેસ

પ્રકાશક ગૂર્જર અંધરલ કાર્યાલય, અમદાવાદ પાનાં ૨૦૬ કિંમત રૂ. ૬-૨૫

કાંધર વાવેસનું વધુ એક પુસ્તક ! કાંધર દીક્ષક બેટમાં અપાય એવું પ્રકાશન અને તે પણ પરણતા દંપતીને ! ત્રણ કાળ, મોટા ટાઇપ, અરધા પાનામાં લખાણ, અનુરૂપ ચિત્રો આ પુસ્તકને મુવાચ્ય બનાવે છે, જે કે ખરી સામગ્રી તો કાંધર વાવેસના કીમતી શિખામયુના સજ્જોમાં છે. અહીં ખૂબી એ છે કાંધરના સમ્પ્રદા શિખામણ નથી લાગતા પણ વલ્લક પિતા હલ્લના હેતુથી લાગણીભરપુર સમ્પ્રદામાં સૌ કોઇના દિલની વાન કરતા હોય તેવું લાગે છે. કાંધર વાવેસનું ચિંતન આલસાદક હોય છે. અને વાચનું માણતું મને તેવું ઠોચ છે.

ભારતીય લગ્ન પ્રણાલિકાને પૂરેપૂરી સમજ લઈ, તેનો ગૂઢાર્થ હલ્લગમ ભાષામાં રજૂ કરી, કંઠેની લખાય ત્યાંથી શરૂ કરી વરકન્યા ઘરમાં કંઠના થાપા મારી વિદાય લ્યે ત્યાં સુધીનું આખું સજાગ રંગીન ચિત્ર, multi-colour આપણી સમક્ષ મૂકતી વખતે કાંધર વાવેસે મનુષ્યહલ્લવમાં રહેલ ચિરંતન અંગલવાવનાને સાકાર દેહ આપવામાં, કાવ્યના સાધિયા પૂરી, સમ્પ્રદાને જે રીતે રમણી મળવા છે તે તેમની વિરલ પ્રતિભાને આભારી છે. ન્યાં દષ્ટિ કરે ત્યાંથી એક રમ ચિત્રવસ્તુ ઉપાડી તેને રજૂ કરવાની કાંધરની આવડન તેમની નિષ્ઠ મૌલિકતાને અભિવ્યક્તિ આપીને જ હંમે છે. સૌ કોઇએ વસાવવા જેવું પુસ્તક અને બેટ આપવા જેવું તો ખરું જ

પુષ્ટ ૧૪૭ થી આપું
આવતી બંધ પડી મઈ છે. આ સ્થિતિમાં મતદારોને આકર્ષવા સિરિમાવો માટે જાજળા સંજોગો હતા. અસંતોષને લાભ નવા હરીફને મળે છે કેમકે મતદારો માની લે છે કે તેમના પ્રજોનું નિરાકરણ તે લાવી દેશે. લંકાનું રાજકારણ પણ એ લે તેવાં ચિ-હો દષ્ટિએ-અર થઈ રહ્યાં છે. સિરિમાવો પહેલીવાર સત્તાસ્થાને હતા ત્યારે ભારત માટે અક્કડ પૂરવાર થયા હતા અને હવે કદાચ વધુ થશે. મોરકોનું જોર ત્યાં વધુ

હશે. ભારત-લંકા વચ્ચે સંબંધો તંગ બનશે. આપણે જાણે ૧૦ હજાર ટન ખાંડ આપીએ, અને માનીએ કે સિંહાલીએ જાણે ખાંડ ખાતા. ભારત, ઈજરાઇલ અને લંકામાં સૌ વડાપ્રધાનો સત્તાસ્થાને છે. અને આ ત્રણે દેશો ભારે કટોકટી વચ્ચે દિવસો માગી રહ્યા છે. ઈજરાઇલને તો વાંધે નથી, ખાવડે બળ છે. લંકા જેવા નાનકડા સમ્પ્રદાને પણ આવતી કાલની બહુ ચિંતા નથી. ખરો પ્રશ્ન ભારતનો છે,

सुहर, स्वच्छ अने सुधड छापकाम भारे

सुश्रुप मुद्रिका तमने महदरुप जनरो

सुश्रुप मुद्रिका देसकोर्स देड कन्या छत्राय सागे, राजकोट-१

શ્રી. મલિકલ કૃત
અમારા પ્રકાશનો

ગાંધીગુરુ...	૧-૨૫
ગીતાંજલિ એક અધ્યયન....	૧-૨૫
ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
ગુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા..	૦-૧૫
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૧૫
ગા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા ...	૦-૧૫

અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ	વખ	લખક
૧૮૫	ચાચાજીની પ્રાર્થના	ગુ મ
૧૮૬	લકનની અરજી	ગુ મ
૧૮૭	તાલ સમપણ	ગુરુદવાલ મલિકજી
૧૮૮	પારા ગુરુજીને	ઉદા દસાઈ
૧૮૯	બાપુનાં કેટલાક સંસ્મરણો	ગુરુદવાલ મલિકજી
૧૯૧	એક અધૌકિક નિદેશી	ઈન્દુલાલ ગાંધી
૧૯૨	મને છુદ્ધ બગવાન દખાયા	ગુરુદવાલ મલિકજી
૧૯૩	મલિકજી મુકાબલ મુકત સાધક	પંડિત સુખલાલજી
૧૯૬	અનિમ દહન	મુકુન્દભાઈ કલાયા
૨૦૧	ગુરુદેવ અને સંસ્કૃતિ	સ પ્રતાપ જી ટાળિયા
૨૦૩	નાક અને શિલ્પી	કિશનસિંહ ચવડા
૨૦૬	ગુણિની ફરમ...	રામપ્રસાદ દવે
૨૦	જ્ઞાન પ્રમ પરિચય વચા	પ્રા પ્રતાપ જી ટાળિયા
૨૧૧	સિલ્પનાં બિંદુ	પ્રમથ જી જર
૨૧૮	સાધકના સર	ઉપેન્દ્ર પંડ્યા
૨૧૯	હિરતા પ્રભુના બદા	જમલશાહમહેતા
૨૨૦	ગુરુદેવ યુ ઈન્દુઆ હતા ?	સ પ્રતાપ જી ટાળિયા
૨૨૩	પ્રથના પ્રમથમાં	ગુરુદવાલ મલિકજી
૨૨૫	Gurdialji Mrs Donald S. Mcneil	
૨૩૧	A Homage Mohanlal Bajpai	
૨૩૪	ઈશ્વરનું એક નાનકડું નામ	રતિલાલ 'અનિલ'
૨૩૭	પૂ ગુરુદવાલજી	અખિન'
૨૩૬	આવા હતા ચાચાજી	વિમળામહેન પટેલ
૨૪૩	પરિભ્રમણ	'આયુતાપ
૨૪૫	કેમ કહે છે મૂનુ જાણ છે ?	વિષ્ણુજી પટેલ
૨૪૭	અવલોકન	ચિ.
૧૧૧	જ્યાં જ્યાં ગુ મ ની કવિતાઓ અંગ્રેજી અને હિંદીમાં છે તે પ્રભુકૃપા કિલ્લે માંથી લીધેલ છે	

સૂચના

[પ્રાદાન]

દર મામની બારમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે

૫ દરમી સુધીમાં અંક ન મળે તે પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જતાવવું અંક શિલ્કમાં હશે તે માકલાય

જમ તે મળિને પ્રાપ્ત થઈ શકાય છે

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો જે તે લખકના છે તે પાદક તે વિચારોમાં સમત છે જ તેમ જાનવું નાહ.

[લેખકાન]

વૈષ્ણવજ્ઞાનમાં સંસ્કૃતિ કલા શિલ્પ અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લખામાં આવે છે

લખાણ સાફ મૌલિક તાલું લખે અથવા અપભ્રંશ છે કાગળની અંક બાજુ શાલીથી લખવું

લલાજીમ

દશમા [૨૨૨] ૮ પૃષ્ઠા
૫૨૦૨માં સોની શિલ્ક

“વૈષ્ણવજ્ઞાન”
૨-રામકૃષ્ણનગર
રાજકોટ-૨

“ मल्लिकजी के प्रति हार्दिक और
गहरी श्रद्धाओं के साथ ”

आदित्य मील्ल लिमिटेड
इन्डिया अेक्सचेंज
कलकत्ता - १

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેન્ક લિ.

(રજીસ્ટર્ડ ચોક્કિસ : અમદાવાદ)

૪૯૯, આશ્રમ રોડ,
નગરગણુગ,
અમદાવાદ-૬.

સહકાર, ભવન
રૂપરભાઇ રોડ,
રાજકોટ.

ગુજરાતના ખેડૂતોને જમીન વિકાસના કામ માટે
શ્રી. એક અબજ અને ચાર કરોડનું ધીરાણ કરેલ છે.

અચાર સુધીમાં કરેલ ધીરાણની વિગત.

	સંખ્યા	કરોડ-લાખ.
[૧] નવાકુશ	૧,૪૮,૪૩૮	૩૩.૩૮
[૨] જૂના કુશ	૩૧,૦૯૯	૨.૮૪
[૩] ઓર્થોક્ષએન્જન ઈલે. મોટર્સ	૧,૩૪,૮૯૦	૪૭.૬૪
[૪] ટ્રેક્ટર્સ	૩,૧૫૩	૫.૭૦
[૫] અન્ય	—	૧૪.૪૪

સમગ્ર સંખ્યા : ૭,૩૧,૦૧૪

બેન્કની શાખાઓ : ૧૮૧

મગનભાઈ ર. ખટેલ
ઉપપ્રમુખ.

હરિપ્રસાદ હ. ત્રિવેદી
આઈ. એ. એસ. રીટાયર્ડ
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર

ઉદયભાણુસિંહજી
ગુજરાતસાયેમ આંદ્ર પોરબંદર,
પ્રમુખ.

સાન પ્રદિનામાં તેા બિરોધે ટીલા થવા માંડ્યું એના હાકાપરે મજબૂત છે અને એની તબાવે તેજસ્વી છે એની આબોગે ચમકાટ તેા કોઈનીયે આબોગા વરતી નથ એવો છે। હોદો એને પડી વેપની એકજ રહે એવો છે બિરોધ—એક અન્ય બાળક। એની તકરરની અને સક્રિયાળી સુદ સતીરનું શ્લેષ છે— એક વિરોધ પ્રકારનો બાળ આહાર।

અખુલરૂપેના થેવાલે શરૂઆતના કવન બેલ વર્ષમાં એક એની ટોચ શરૂ કરી લીધી છે, જોને બાળ આહારોના થેવાલુ તેા એની સાથે નજીવા લાગવા માંડ્યા— એ એક અન્ય બાળઆહાર બન્યું એવો અખુલરૂપે, એક વિરોધ પ્રકારનો (રૂચ-હાઈન) અને વિરોધ કોઈનુંવાને આધારે બનાવાય છે—વિરોધ પ્રકારના પોષાકનો પુરા પાડવા માટે વિરોધ તેા વધારા લાગવા બાળક માટે। સહેલાઈથી પચી જના અખુલરૂપે વડે બાળકને સખતોલ પાપલુ આવરૂપક એવા વિટામિનો તેમજ ખનિજતત્વો અને વધારા લાગવા લારીરિક વધા માનકિક વિકાસ માટે જરૂરી અધિક. થયુ સામ પ્રાપીનતા વત્તો મળી રહે છે।

અમૂલરૂપે

માના દુધની બદલીમાં ઉત્કૃષ્ટ વૈકલ્પિક આહાર

WITH BEST COMPLIMENTS

From

Amar Dye-Chem, Limited

Manufacturers of Dyestuffs & Chemicals

Regd. Office :
'RANG UDYAN'
Sitaladevi Temple Road,
Mahim, BOMBAY-16.

Tulsidas Khimji Privet Limited

Banks' Muccadums Over 70 Years

Best for :

- CLEARING
- FORWARDING
- SHIPPING
- WAREHOUSING
- INSURANCE
- AIR CARGO

46, Veer Nariman Road,
BOMBAY-11

Telegram : NACHIKETA
Telephone : 259484 (4 Lines)

સિવિલ એન્જિનિયરિંગ નેવિગેશન અને આઈ.આઈ.ટી. માટે કોઈપણ પ્રકારનો—
 ઇન્જિનિયરિંગ કોર્સ પૂર્ણ થયેલ
 વ્યક્તિઓ માટે છે.
 સિવિલ એન્જિનિયરિંગ કોર્સમાં
 સુરક્ષિત અને કાર્યક્ષમ
 સ્થળે પ્રવેશ છે.

ઈન્જિનિયરિંગ એન્ડ
 ભારત પાકિસ્તાન ઇન્જિનિયરિંગ
 ભારત સેવિસ
 ભારત-અમેરિકા (બિલ્કોન્ટ્રીક અને અખાલસા બંને)
 ભારત-યુ.એસ. સેવિસ
 ભારત-ઈન્જિનિયરિંગ (પૂર્વ ભારત)
 ભારત-ઈન્જિનિયરિંગ
 ભારત-ઈન્જિનિયરિંગ-ઈન્જિનિયરિંગ બંને

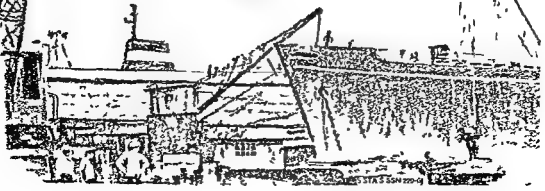
ભારત પશ્ચિમ એશિયા (અખાલસા)
 ઇન્જિનિયરિંગ
 ભારત પાકિસ્તાન ઇન્જિનિયરિંગ

ધી સિવિલ એન્જિનિયરિંગ કંપની લિમિટેડ
 'સિવિલ એન્જિનિયરિંગ', એલ.એસ. ટુલકા ૧
 રેસિડેન્સ: ૨૬૮૧૧ (૧૨ લાઇન) રેસિડેન્સ ૨૨૦૫
 ઈ-૨૫ ઈ-૩ પિલ્લે, ૩૩, ગેલારી મુલાયમ રોડ,
 કલકત્તા ૧ રેસિડેન્સ ૨૨૫૫૫ (૧૨ લાઇન) રેસિડેન્સ ૩૦૫
 ૧૫, ગેલારી મુલાયમ, ૧૫ રેસિડેન્સ
 રેસિડેન્સ: ૧૧૨૨૫, રેસિડેન્સ ૩૨૨
 ઇન્જિનિયરિંગ ટાપુ મુલાયમ બંનેમાં સિવિલ છે.

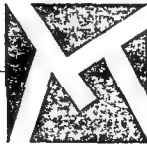
સિવિલ એન્જિનિયરિંગ
 (સ્થાપના ૧૯૧૯)

**કોઈપણ
 જાતનો માલ-
 સિવિલ એન્જિનિયરિંગ
 સે ઓ પૂર્ણ
 સંભાળ!**

સ્ટીલ કાસ્ટિંગ રોલ્સ પ્રોડક્ટ્સ
 રિન્ડ ટોરસ્ટીલ
 ઈ.ઓ.ટી. અને બીજાં કેઈ-સ
 ઈલેક્ટ્રિક આર્ક-ફર્નેસ પોડીઝ
 ફાઉન્ડ્રી અને કેમિકલ
 પ્લાન્ટ ઈકવીપમેન્ટ

MEMBER

મુંદલ એલેક્ષ પોલાદ

મુંદલ આવર્ન એન્ડ સ્ટીલ વર્કસ પ્રિવેટ લિમિટેડ દુર્ગા સુખપુ-૭૦ એલેક્ષ

સર અવસર પર
સાથ કરે જે
એ સાચા સંગાથી !

આપને એવો સાથીતે દેના વેડમાં બચતખાતું. આપની બચત પર આપને લઈ લેવા
વ્યાજ મળે છે નિયમિત બચત કરવાની ટેવ, આપની બચતની જરૂરતો માટે નાણાં
એકઠા કરવામાં સહાય કરે છે, અને આપની બચત આપને સલામતી બહે છે. આજે જ
એક બચતખાતું ખોલો.

દેના વેડ

રજિસ્ટર્ડ ઓફિસ દેવકરજી નાનક બિલિંગ્સ
૧૭, હોર્નિંગન સર્કલ, એટ મુબઈ-૨

સાચું સમર્પણ છે ત્યાં મારો પ્રભુ છે—માયાજી

ચાચાજીની પ્રાર્થના

કષ્ટ શુભ ધરીએ અનંત અને અસ્તીમના મંદિરમાં ઉપાકાળે સુવર્ણમય ઘંટ વાગ્યો અને મંદિરના મંથ બારણાં ખુલ્યાં. એક પછી એક કરીને સત્યના યાત્રીઓ તેમાં દાખલ થવા લાગ્યા. હું દૂરથી મારી માટીની સીમિત કુટિરના પ્રાંગણથી આ ભવ્ય દ્રશ્ય જોઈ રહ્યો હતો. જોતાં મારા દિલમાં એક તૃષ્ણા જાગી : 'ક્યારે હું પણ આ યાત્રીઓની મંડળીમાં પ્રવેશ કરવાનો અધિકાર પામીશ ?' મારી પોતાની અધૈયાગ્યતાનો તરત જ ખ્યાલ આવ્યો અને મને એમ લાગ્યું કે, મારી તૃષ્ણા પ્રભુ - કૃપા વિના કોઈ દિવસ મટી શકશે નહીં. તેથી વરસો સુધી આ અસંતૃપ્ત તૃષ્ણાથી હું તપત્ત રહ્યો.

અને પછી, પ્રભુની કૃપા આ નશવ જીવ પર જાતરી. ગાંધીજી અને યુરુદેવની સાથે પરિચય થયો. તેમના ચરણમળને રૂપાં કરતાં જ મારા દિલમાં એવી આશા ઉદ્ભવી કે, આ જે મહાન વિભૂતિઓ અને સત્ય અથવા પ્રભુ - જે અસ્તીમ અને અનંત છે - તેની સાથે પોતાના જીવન સંદેશ અને જીવન સાધના દ્વારા પરિચય કરાવવાની મારા પર કૃપા કરશે.

અસ્તીમ અને અનંત સત્યની સાથે મારો પ્રત્યક્ષ પરિચય થયો છે, એમ કહેવાનો દાવો તો હું કેમ કરી શકું ? પણ એટલું તો હું નમ્રતાપૂર્વક કહી શકું છું કે, ગાંધીજી અને યુરુદેવ આ અસ્તીમ અને અનંત સત્યની જે બારીઓ છે. તેમનાં ચરણોની પાસે બેસીને આ જે બારીઓમાંથી અસ્તીમ અને અનંત - જે દૂર અને નિકટ છે - એનાં દર્શન કોઈ કોઈ વાર મને થયાં છે. તેથી જ લખલખ છેલ્લાં ચાલીસ વર્ષથી મારી ચેતનામાં, જે એક લાકત-કવિના રૂપે-

માં કહું તો, નિરંતર એવો જ એક સૂર વાગ્યા કરે છે.

“હૃદ સે હૃદમેં દિન બિતા જબ,
લોગ બહુત હમ પાયા;
હૃદ સે અહૃદમેં જબ મૈં દૂખા,
તબહિ આપા ભના (પાયા)”.

દુઃકમાં કહું તો, ગાંધીજી અને યુરુદેવે મારી અંતર અને બહારની દૃષ્ટિ જે જીવનમાં પ્રેમસ છે તેનાથી જે જન્મજન્મનાંતર પ્રેમસ છે તેની તરફ ફેરવી દીધી એવી અપાર કૃપા તેઓએ આ જીવન સત્યપિપાસ પર કરી છે. તેથી તેઓને મારા સર્વાંગી પ્રેમ - પ્રણામ હો. પ્રભુ, ગાંધીજી ને યુરુદેવનો ઉજ્જવળ આત્મા મને એવા આશીર્વાદ આપે કે, જે કંઈ જીવન અને જગનમાં અનહૃદ છે તેના માટે મારી પિપાસા વધુ ને વધુ તીવ્ર બને ને મને રાનદિવસ તડપાવે. હૃદેં દીહાર મુઝે જલાવે શત દિન રોમ રોમ.

ભક્તની આરજૂ

ગોપાલા મેરી કડુણા કયોં નહિ આવે ॥૧૦॥

ઘડી ઘડી પલ પલ છન ન બિસારું ।

તુમકો દયા કયોં નહીં આવે ॥૧૧॥

હમ પતિત, તુમ પતિત-ઉધારના

અં ત ૧ સા ૨ બ તા વે ॥૧૨॥

મિ ધિ રા મ છ કેા સ ત મતો ઠે ।

ગુરુ બિન કોન છુડાવે ॥૧૩॥

x x x

ભક્ત તો ભગવાનને અધીન બની પોતાનું જીવન જીવતા હોય છે પરંતુ જેમ કોઈ વાર બાળક અધીરું બની જીંધને પોતાની મા પાસે ફરિયાદ કરવા લાગી જાય છે, તેમ ભક્ત પણ ભગવાનની આજ્ઞા ફરિયાદ કરવા મંડી પડે છે. ભક્ત પ્રભુને સર્વવનું સમર્પણ કરીને જીવન જીવે છે ખરે, છતાં માનવ મન ઝેતું તો વિચિત્ર છે કે શ્રેયાર્થી ભક્તને પણ કળજીમાં ઘસડી જાય છે, ત્યારે ભક્તનું વ્યાકુળ મન અધીરું થઈ જઈ પ્રભુને આર્તરવરે કરેવા લાગે છે કે, હે ભગવાન, હું તને મારી આજ સામે રાખીને જીવવા માગું છું, તોયે શા અટે મારામાં પડેલી દુર્લભિઓ અને અવળે માર્ગે દોરે છે ? હું તો પરમ કડુણજી છે, તોયે મારા પ્રત્યે હું શા માટે નિહુર જમીને મારા તરફ જોનોય નથી ? ભક્તનું આહું ફરિયાદ કરતું વર્તન એ પ્રભુ પ્રત્યેના અનન્ય પ્રેમનું જ પ્રતીક છે. પ્રસુત ભજનમાં ભક્ત કવિ નિર્ધિરામજીએ એ આરજૂને એટલી જ ઉત્ક્રાંતથી વ્યક્ત કરી છે.

શુ. મ.

મહાસુરુઓ વાર વાર કહે છે 'પ્રભુ પ્રસન્ન થાય એ રીતે જીવવું જોઈએ'

પ્રભુ એટલે પ્રેમ

પોતાના અલ્લ કારનું સમર્પણ કરીને પક્ષપાત વિના જીવે, સત્ સત્ય જોને, સૌને નમ્રતાથી વદે તે અનર્પનું કૃપ્ય પોતાને ઠેરે ધરે એ જ સાચી વૈષ્ણવજન કરે આવા વૈષ્ણવજન ઉપર જ પ્રભુની પ્રીતિ જાતરે

સાગરમાં સમાઈ જવા તત્પર થયેની સરિતા જેમ પોતાનું નામરૂપ પશુ સાગરને સમર્પી દે છે તે રીતે આપણે પશુ આપણા રાગદોષ, અહુ - તાહુ સંબધુ પ્રભુચરણે સમર્પી દઈને પ્રીતિમયા એકરૂપ થઈ જઈએ

સાધુ - દુઃખીને સૌ આ જ કહે છે પ્રેમમાં યોગાઈ જાવ ને પ્રભુમય બની જવ

પ્રભુની લીલા પશુ અજ્ઞય છે । વરમાં હરતી ફરતી માનું સમર્પણ જોતા મને તો પ્રભુની ત્રાપી થાય છે એમ લાગે છે કે જાગે ચિત્તિમત પ્રેમ હરીદરી રહ્યો છે

એ વહેવા સારે સોથી પહેલી જાહે છે પતિ, પુત્ર, સાસુ સમરા, દિયર નકુદ સોની જહરિયાતો આખોય દિવસ કટાજના વિના જ સતેપે છે સૌથી છેલની જમે છે, સૌથી મોડી સવે છે ને જતાન સૌને રનેકથી નવાળે છે

બલ, બ્યાનું નામ જ સામ્નુ સમર્પણ ॥
જ્યા આગુ સમર્પણ છે ત્યા આરો પ્રભુ છે

જનનના સવશા નિયમો પેટાનો એક માન મ ગલમવ નિયમ પ્રેમ છે એથી હૈતુ પૂની જરો ને જગતની આંખ હરખથી ખીની જાકે

જેની આંખ પ્રેમમય છે એને જગતની આંખ

પશુ પ્રેમથી નીરખરી, ને પ્રભુ પશુ ચરણોમાં રાખરી.

અતરમથી અલ્લ કાર નીકળી જરો ને દોષ જોવાની જરો તો સર્વત્ર પ્રેમ જ પ્રેમ વ્યાપી જરો ને પછી તો ખુદ ખુદ જ તમારી ઉપર જોવારી જરો

ખુદ ખુદ જનકે આતા હે,
ખરીદ્દાયો કી દુનિયામે

કોઇનાય ભણી અલ્લ કાર ન કરશો કોઇનાય ભણી અપ્રેમ ન ચેવશો કોઇનુય હેલુ કહુ વાણીથી ન દૂભવશો કહુ કહેલુ પરે તેમ નમ્રતાથી કહેજો પ્રેમથી કહેજો તો એવુ હેલુ ન દવવશો નથી

મ દિર કે મરિજનને ખ ડિન કરનારને કદાચ આરી મળી જરી પરંતુ કોઇનાય દિક્ષતુ મ દિર તોડનારને આરી નથી મને નથી જ મને ! એક સતે ગાયુ હવ

ધૂ ઘટા પટ જોન રે, તોહે પિયુ મિનેર
કહુ વ્યન મત જોન રે તોહે પિયુ મિનેરો

આપણે આ ધૂ ઘટને પઠશે જોની દેવાનો છે આ પઠશે એટને અલ્લ કાર, હબો, કામ, કોષ વગેરેનો પઠશે એ વહો જ પ્રીતમના દર્શન આડે જાઓ રહે છે

પ્રીતમ તો આપણી પારે જ જામે છે એ વધુ આપણને નવાજવા આપુર છે પરંતુ આપણે સૌ તો અલ્લ કાર આહિને ધૂ ઘટ પટ આપો ધરીને જાઓ છીએ, પછી શુ થાય ?

એ સત કહે છે, કહુ વેણુ જોના દિલને દૂભવશે અને તો જોના દિનમાં મેડનો તમારો દિવસાર દિસાઈ જરો, કહુવન મો નાનુ પારી વાળીશુ તો જ પ્રીતમ રીજીને ને સાપડો

દિવસાર તો તમારો દિનમાં જ વમે છે ઠંટ કે પવ્યતના મ દિરમાં જ વસે છે એવુ નથી તમાડુ

મનમંદિર જ સૌથી મોટું મંદિર છે. એ મંદિરમાં પવિત્ર વિચારોનો દીપક પ્રગટાવીને સમર્પણની ભાવનાનો ધૂપ જલાળો રાખો... દિલ્લદાર રાજરાજ યઈ જશે.

દાર પાવો, જીગાર રખવો, અનીતિ કરી એ પાપ તો છે જ. પરંતુ પોતાના સર્જનહરને બહી જવો એના જેવું પાપ એક પણ નથી આટલા જ માટે મંદિરો આર્થના માટે ખૂબ આગ્રહ રાખતા હતા.

એક દિવસ સવારમાં જ હું ખુદાઈની યોજનાં નીકળ્યો. આમ તો ખુદાને મળવું અતિ મુશ્કેલ છે, પણ એક ઠવિ કહેતા તેમ માણસ ભવે ખુદા નથી, પણ એ ખુદાના નરથી જીવો તો નથી જ.

આ ખુદાઈ નર જેવા માટે હું બહાર નીકળી પાપો તો ખરો, પણ જે મલાઈગીમાંથી હું પસાર થયો ત્યાં ત્યાં મને મંદિરો જ દેખાઈ. નરની આછી

અંખી પણ ન યઈ.

અનવવા ખૂલેથી મને કોઈ કે કશું: 'અહીં તને ખુદાઈ મળશે ક્યાંથી? જ્યાં નિર્મળતા હોય ત્યાં જ એ દેખાશે.'

પછી મેં એક સ્વચ્છ શહેરનો રસ્તો લીધો. ત્યાં રસ્તા સુંદર હતા. સર્કનાં કિરણોએ એમને સોનેરી બનાવી મૂક્યા હતા. 'શું આ સૌંદર્ય ને સ્વચ્છતા એ જ ખુદાઈ હશે?' મેં મારી ભતને પૂછ્યું.

એટલામાં મારી નજર બીંત ઉપરની એક નોટીસ પર પડી: 'પિરસાકાતરુથી હંમેશા સાવધ રહો.'

મારું હૃદય વ્યથાથી ભરાઈ ગયું. 'શું અહીં પણ ખુદાઈ નથી? જ્યાં દિવ સ્વચ્છ ન હોય ત્યાં ખુદાઈ હોઈ શકે જ કેમ?'

મારા ગુરુજીને

હે શુરો,

તમે મારા કુણા કુણા દિલમાં જિંદે જિંદે જે છાપ પાડી છે, એના મૂળ ક્યાં સુધી વિસ્તરાયેલા હશે એવું માપ કોણ કાઢી શકે?

મારા મંથનના અતાગ જિંડાણના મંડાણ તમે જ ક્યાં હતા. એ સાથે આશાની અટારી પર ઉમેદના ગુણે તમે ગુણવી હતી એ વાત હું શે જૂહું?

મારા અંતરના તારને અંકારીને મારા જીવનમાં તમે જે અવનવું સંગીત સર્જતા રહ્યા એ શેમહર્ષણ સજ્જા આજે પુનઃ પુનઃ બજવાયા કરે છે.

હું વિચારોના વમળમાં તણાઈ હતી ત્યારે તમે ધ્યેયના ટાપુ પર મારી નાવ નાંગરી બતાવી હતી.

મારી કાચી માટીમાંથી તમે કેવો તો ધાટ ઉતાર્યો.

હે શુરો, તમે ગુરુ તરીકે કેટલા મહાન હતા. મને કોઈ સપ્રદાયની કંઠી પહેરાવી નહિ મારા મન - પંત્યના દોરનો પાયો ધરતી પર દઢ રાખી એને આકાશમાં મુક્તપણે ઊડવા દીધો અને એનો પોતાનો માર્ગ નક્કી કરવાની સ્વતંત્રતા આપી.

મૂળમાં આવું બળ રેડી પછી સાવ નિસ્પૃહ યઈ જનાર કોઈ હશે એની કલ્પના કરું છું ત્યારે મને તમારા સિવાય બીજું કોઈ દેખાતું નથી... હે શુરો

—ઉષા દેસાઈ

મારા સ્મૃતિ - મદિરમા એક ત્રિમૂર્તિ છે એમનું હું વારવાર સ્મરણ કરું છું એ તથ્ય હોવા છતાં વાસ્તવમાં એક જ છે કેમકે, વિરાટ માનવના તે જુદા જુદાં પાસા જ છે એક મૂર્તિ છે શુરુદેવ દાગોરની, બીજી છે મહાત્મા ગાંધીજીની અને ત્રીજી છે દીનબંધુ એન્ડ્રુજીની.

શુરુદેવ પાસેથી મારી શુદ્ધિ, શક્તિ અનુસાર હું શીખ્યો છું ક્રીકે જીવન એક આનંદ-લક્ષરી છે, મહાત્માજી પાસેથી એ કે, જનન એક કમંભૂમિ છે અને દીનબંધુ પાસેથી એ કે, જીવન એક નિરંતર સાધના છે અને એ ત્રણેએ મળીને મને તીખન્યુ છે કે પૃથ્વીને એક સુદર સેવામામ બનાવવી એ મનુષ્ય જીવનનું મુખ્ય ધ્યેય છે

પરંતુ આજે તો હું માત્ર ગાંધીજીની મૂર્તિની સામે મેસીને કેટલાંક સંસ્મરણ - ફૂનોની માળા ગૂંથીને ગળામા પહેરાવીશ

સન ૧૯૨૧ ! ગાંધીજી સાથે ગુજરાતની સફર કરતો હતો દીનબંધુ પણ સાથે હતા એ દિવસેમા ગાંધીજી અખમારોમાં મુંબઈનું 'દાષમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા' વાચવા માટે ઉત્સુક રહેતા એથી મને જરા આશ્ચર્ય થયું કેમકે એ હાપુ દરરોજ ગાંધીજીના અસહકાર આંદોલનની આહરી ટીકા કરતું અને ક્યારેક ક્યારેક તો ગાંધીજીની સરચાઈ વિશે પણ સકા પ્રગટ કરતું હોવે, મારાથી રહેવાયુ નહી અને એક દિવસ મે નમ્રતાપૂર્વક પૂછ્યું 'ગાંધીજી, આપ 'દાષમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા' શા માટે વાંચા કરો છો ? એ તો આપને ગાળા જ દે છે !

એમણે જવાબ આપ્યો 'એ તો મારા પર એક મોટો ઉપકાર કરે છે, મારા દલિલો અને દલીલમા કયા અને કયા પ્રકારની કચાસ કે નમજાઇ છે તે તરફ મારું ધ્યાન ખેંચે છે એટલે તો એ મારો સાચો મિત્ર છે ' સાનુ છે કે રાજહસ પેઠે સાચા

અહિંસાવાદીની ગતિ-મતિ પણ -મારી જ હોય છે તે સૌને પોતાના મિત્ર સમજે છે

સન ૧૯૩૨ ! કરાગી રાત્રીઢાળામા સંજના સમયે મચ્છૂરવર્ષ તથા વિદ્યાર્થીઓ પોતાના શિક્ષકો સાથે એક સિધી ભજન ગાતા હતા એ ભજન સુદી ફકોરનું છે અને સિધના ખૂણેખૂણે મવાય છે. એ ભજનની પંક્તિ જી 'તેરા મકાન આલા, જિયે કિયે વસીબી વા !' (તારું મકાન આ કુનિયા-અતિ ઉત્તમ છે જ્યાં હું જોઉં છું ત્યાં તું વિદ્યમાન છે) જેનું ભજન પૂરું થયું, કોઇએ ધીરેથી એક શિક્ષકના કાનમાં કહ્યું 'ગાંધીજી વિદ્યાર્થીઓની પાછળ જીભા છે' મે તરત જીબને ગાંધીજી પાસે જઈને પ્રશ્નમા કર્યા પછી મે નમ્ર વિનતી કરી કે, 'કૃપા કરી વિદ્યાર્થીઓને એ સદ્ મહો !'

'એ કંઈ મારે કહેવાનું હતું', તે તો તમે જે ભજન હમણાં ગાતા હતા, એમા વર્ણવ્યું જ છે ' ગાંધીજીએ કહ્યું

એ ભજનમા જીવનની એકતાનું વર્ણન છે. એનો ભાવાર્થ કંઈક આવા છે 'પ્રજુ, તારુ આ જન્મત અત્ય ત સુદર છે એમા પ્રયેક રમજે તુ વસે છે આકારમા તારા થણા છે, પરંતુ ચન્દ્ર તો એકજ છે બખરમા માણસો થણા છે, પરંતુ એ બધામા શ્વાસ તો એક જ જાનને છે મદિરમા મૂર્તિઓ અનેક જ પરંતુ એ બધી તો કેવળ એકની જ સુરત છે નદીમા લહરીઓ થણી છે, પરંતુ નદીદેરી રચ તો એક જ છે, કિસ્તીઓ અને એના નાપુલા થણા છે પરંતુ તે બધાને પુદા તે એક જ છે !

સન ૧૯૪૦ ! શક્તિનિકેતન ગાંધીજીનો મૌનનો દિવસ સંજે ગાંધીજી અને હું એકલા આશ્રમ જહાર ફરવા ગયા પાછા ફર્યા પછી તરત મૌન અને ઉપવાસ -ને ગાંધીજીએ હોડ્યા પછી આશ્રમની પ્રાર્થનામા લાગ લેરા પોતાના વિશ્રામ ગૃહમાંથી જહાર આભ્યા અચાનક રસ્તામા એમણે

મને કહ્યું યુરુસ્થાન! જો હું એ જાણતો હોત કે મારા સારામાં સારા કાર્યકર્તાઓને પણ આઠલો સખત સવાનો નરો ચઢી જશે તો હું કોંગ્રેસને કઠી પણ એવી સનાહ ન આપત કે સવાનાં સુત્રો તમારા હાથમાં હો!'

એમના એ ઉદ્દારો માછળા યુ કહ્યું તે હું નથી જાણતો પરંતુ હું એટલું તો જરૂર કહીશ કે તે વખતે એમનો ચહેરો એક આનસિક દુખની મૂર્તિ હતો.

સન ૧૮૪૫! મુઝઈ ગાંધી જિન્ના મત્રણા નો સતરમે દિવસ એ હમણા જ જિન્ના સાહેબ ના મકાનેથી મિરલા લવનમાં પાછા ફર્યા છે પોતાના જોરડામાં એકલા મેકા છે આ વત ઉદાસ લાગે છે. જે એમને પ્રણામ કર્યા 'એક લજન સ લશ્કરો!' એવો આદેશ એમણે મને આપ્યો ત્યારે મે આ લજન માડું.

મેકા હું મદિર કે બાહર
લે કે દિલ મે આસ!

કબી તો યુ લા એ મે હી,
અપને ચરણ પાસ!

તેરી ચરણ છાયા મે,
એ હે પ્રકાશ!

ઉસ મે મેરી આમમકા
હેગા પૂર્ણ પ્રકાશ!

લજન પુરુ મધુ ગાંધીજીની આખો જ ધ હતી લગભગ અર્ધો કલાક એ મુઝા રહ્યા, અને હું પણ પછી એમણે આખો ખોલી અને કહ્યું આજે તો તે મારા દિલની વાન કહી દીધી!

એ જ વર્ષે ગાંધીજી ડિસેમ્બર માસમાં સાતિ નિકેતન ગયા દીનમધુની શરૂઆત આરોજલવન બાંધવાની જે ચોળના નક્કો ઘટ હતી તેની સિદ્ધા રોપણુ વિધિ દરમ્યાન એમને એક જલ પાન આપ

વામાં આગ્ય અને વિનતી કરવામાં આવી કે સિદ્ધા પર પાણીના છાંટા નાખો પરંતુ પાત્રમાં પાણીનું એકે દીપુય ન હતું એથી એમને ઘણું દુખ થયું, એવું એમના ચરેરા પરથી જાણ્યું પછી દોડીને પાણી તો લાવવામાં આ યુ પરંતુ વચમાં ગાંધીજી મોતી જાહેરા 'શુ આરોમ્બ-લવનનું પણ આતુ જ થયે ? (અર્થાત્ સિદ્ધા જ માત્ર રહી જશે ?) એમની ભરિષ્ટરાણી સત્વી પડી જાણ્યા છે કેમકે, એ વાતને બાર વર્ષે વહી જવા છતાં આરો પ-ભવન કહ્યું સુધી કાળગની કનરમાં જ દેવ થયેનું પડ્યું છે.

સાજનો સમય હતો ગાંધીજી યુરુદેવનું જન્મદી ગીન સાલગી રહ્યા હતા અમાનક એમના એકનો અર્થ જાણ્યું હતી હુંજા ધર્મ એમણે આસ પાસ મેકેલા આર પાસ સજનનોને એ ગીનનો અર્થ પૂછ્યો દરેકે પોતાની સમજણ પ્રમાણે ગીનનો અર્થ કયો પરંતુ ગાંધીજીને એક વ્યક્તિએ કહેલો અર્થ જ ઠીક લાગ્યો એ ગીનનો અર્થ આ પ્રમાણે હતો 'તારા પર ધણુ દુખ પડ્યું, પરંતુ એનાથી મર્યાને તુ એને દુર કરી શકશે નહીં' એ પર એક સજન મોતી જાહેરા 'આ તો એક અજન આધ્યાત્મિક દોષિયોપથી છે!

ગાંધીજીએ જણાવતા કહ્યું 'ત તો છે જ!

સન ૧૮૪૧! દિલ્હી ભગી કોનોનીમાં સાજની પ્રાર્થનામાં અને તેરા મકાન આસા એ લજન ગાવાનો કુકમ થયો પ્રથમથી જ ગાંધીજીએ એ લજન અર્થ સાથે દેવનારનીમાં જપવાની રાખ્યું હતું પ્રાર્થના પૂરી થઈ લજનની વકનો વેચવામાં આવી એ રીતે હરિજન-મવા-નિાધ મયે કેટલાક રૂપિયા બેગા થવા ત્યારે મે હસતા હસતાં કહ્યું બાપુ માડું મહેનતાણુ કયા ?'

જવાનમાં એમણે જોરથી મારી પીઠ પર ધજો આર્થો એ ધ મો અને જનનમાં મનેનો સૌથી મોટો આશીર્વાદ હતો.

લૌકિક-અલૌકિક

એવા બે શબ્દોની વચ્ચે ભીંસાતી
એક-કાંઈક લાંબી કહી શકાય એવી
જિંદગી એમને મળી-
અથવા કેાંઈએ મેળવી આપી.

આવી લાંબીલચ જિંદગીનેા
એમને કશો ખપ નહોતો
એટલે પોતાને પુરસ્કાર રૂપે
મળેલી આ જિંદગીની
એમણે અનેકેમાં અવશત કરી દીધી.

એમની પાસે હતી થોડીક ભક્તિ ને થોડીક પ્રીતિ
ધન્ય કરતાં ઈન્સાનને
એમની પ્રીતિ વધારે પિછાનતી.

આત્માવિહોણું, સત્યરહિત
સ્વાભાવિકતા વચિત આ વિન્ય
એમને મન ઠાચના લખોટા જેવું હતું
એ લખોટાની સાથે એની જિંદગીએ રમી લીધું.
અને પછી એ લખોટો ભીચકીને
એમણે યુગાન્તરને પાર ફેંકી દીધા.

આ પાશવી-ભૌતિકવાદી સૃષ્ટિ
એમની નિર્મળ આંખોએ ક્યારેય ભેધ નહોતી:
એમની સૃષ્ટિ તો, નાના યાળક જેવી
દીંગલી જેવી રૂપસુંદર હતી.

એમની સૃષ્ટિમાં નહોતી ઇર્ષ્યા
કે નહોતી અસૂયા,
હિ સા કે વેરઝેરતું કોઈ વાતાવરણ નહોતું
સત્ય અને સુંદરતા સિવાય
બીજું કશું જ એમણે ભેયું નહોતું.

આત્મા પ્રત્યેનો ધિક્કાર

કે સેલ્ફ ગ્વૈરીફિકેશન

આ બે શબ્દો એમણે સાંભળ્યા જ નહોતા,
આવી હતી એમની સુગંધતા અને વાસલતા.

એમણું સત્ય વસવિહીન હતું
કોઈરાક્ષસી પડછાયો છૂપાવીને એ બેકું નહોતું,
એમનેા પ્રેમ નિબ્યાજ હતો
ઈંભરહિત, પાપરહિત-સ્વાધરહિત.

મને બુદ્ધ ભગવાન દેખાયા

શુરુદયાલ મલિકજી

મારુ કામ પુરુ કરીને હું હામણાં જ મારે ઘેર પાછો આવ્યો હતો. અચાનક મેં મારા પાંડોસમાં કોઈનો પીડ-પુકાર સંભળ્યો હું તરત જ બહાર નીકળી પડ્યો. અને ઘણી પૂછપરછ કર્યા પછી મને જણાવવામાં આવ્યું કે, મારા ઘરની પાસે જે એક વિધવા રહેતી હતી તેના એકનો એક દીકરો ઘાંબા વખતની ગભીર માંદગીને પરિણામે ઘણા કંડાકોથી બેચુદ્ધ પડ્યો હતો અને એમ ઘાગળ હતું કે તે સમદાર આવી પહોંચ્યો છે તેથી જે ઝોરડીમાં તે પડ્યો હતો તેમાં મેં ધીમેથી પ્રવેશ કર્યો.

દુખી માતાને જોઈને મેં તેમને જલ્દાપૂર્વક પ્રણામ કર્યાં, કારણ કે દુખ પણ પ્રેમ પ્રણામને વેગ છે. દરેક દુખ સન્નો કોઈને કોઈ સલાહ આપણને આવીને પહોંચાડ છે.

પણ મારા અન્યત યાત્રા હતી તેના મુખ પર દુખના અપમારને મદલે પ્રકાશ દેખાતો હતો તેના ટેવામાં નુશાન થમી ગત હતું અને તેની જગ્ય એ બિટ્ટી યાત્રા પ્રસરી ગઈ હતી.

દીકરાએ ઘોડા વખત પછી પ્રાણ ત્યાગ્યા તેની મરણદામ્યા એક અદ્ભુત સુગંધથી મુલગિજાત હતી મારે પોતાના વણાલા સત્તાને કડુસામય આંખોથી નિહાળ્યો અને કહ્યું 'આવો તો પ્રકૃતિનો નિરમ છે.'

તેના આ દૃષ્ટો સાંભળીને મારી આંખો સામે બુદ્ધ ભગવાનની છબી તરી આવી તે યાત્રા માતા સામે જ બુદ્ધની અગાધ કડુવા અને ઘાંતિની એક ગારી બની ગઈ હતી.

મખરાગી હતી પ્રખુ અને પોતાના પ્રિયજનોનું સ્મરણ કરતાં કરતાં વિરહીભીષો નારાએ ગણી રહી હતી તેમની ચિન્મય દષ્ટિમાં દરેક તારો તેમના પ્રીતમનું સુદર મોહિની મુખક હતું. તે જ માનિક મુલતે એક દરવેશ પોતાના માહબુબ અથવા મર્દવતને મીઠી

ટકોર કરતા પોતાના ઘીત દાસ કહી રહ્યો હતો.

'કહેતા હો તુએ કોન
કે તુ પરદાનશીન હૈ ?
હર કુચ્યા ઝો બાઝારમે
ઝેને તુએ દેખા.'

આ સાંભળીને હું ઘણો આશ્ચર્ય પામ્યો તે વખતે હું પણ અતર્જમીની પ્રેરણાથી તારાઓના પ્રકાશમાં એકાંતના આનંદમય જગતમાં સંકલ્પ કરી રહ્યો હતો.

દરવેશનું ચીત શબ્દો જ હું બોલી ગિઠવે
'પણ આ પરદાનશીન પ્રીતમ અને પ્રભુને જોવાની
આંખો ક્યાંથી લાવુ ?'

આ પ્રશ્ન અને ધીડાએ મને સવાર સુધી જાગત રાખ્યો.

એટલામાં સુરોદય થયો અને તેના પ્રથમ કિરણે મારા કાનોમાં જાણે કે તે મને એક અદ્ભુત સ્વરૂપ કહેવું લેાય એમ કહ્યું 'તારી ઈચ્છા અ જે પુરુ થય.'

ઘાડા વખત પછી હું મારા કામે ગયો રસ્તામાં મેં કેટલાક ઈકરાઓને એક ગરીબ કૂતરા પર હાલકીન સ્મરતાં પથરા નાખતા જોયા બિચારે કૂતરો જખમી થઈ ગયો અને તેણે એવી એક દાદાંકરેથી થીસ પાડી કે પ્રભુનું હૈયું પણ કંપી બધું.

તે જ વખતે એક કિચોર ત્યાંથી પસાર થયો તરત જ તેણે એ ઘાવ કૂતરાને ઘણા પ્રેમથી પોતાના હાથમાં ઈધારી લીધા અને તેને પશુઓની ઈશ્વિપતાવમાં લઈ ગયો.

મેં તેની તરફ જોયું. તેના મુખની આકૃતિ કડુલાની એક આકર્ષક છબી હતી તે જોઈને હું આનંદમાં બોલી ગિઠવો. 'ભગવાન ? બુદ્ધ !'

વર્ષો પહેલાની વાત ત્યારે હું એમને કઈ ઓળખુ નહીં માત્ર નામ સાંભળેલું પાછળથી એમનો પરિચય થયેનો તે પછી અત્યાર નવાર મળવાનું થયું શુભઆતમા ક્યારેક હું આશ્રમ ગયો હોય એવું સ્મરણ છે ક્યારેક મદિલકલ અહીં આગા હોય આ મહાનમા (સરિત્ કુલ્મા) એ આપે ત્યારે પહેલી વાત તો એ કે તેઓ કિશોરનાલભાઈની પેઠે પાધરા પગમા પડે! હું દેખું નહીં ને એ પગમા પડે, એટલે શું થાય કે હું પગમા પડવા જઈ એના પહેલા એ પગમા પડે એટલે અમારા જેવોના માયા ભટકાય આવું કિશોરલાલભાઈ સાથે કેટલીવાર થયેલું તેમના ચરમા પડી ગયેલા મે તે દિનમે કહેલું કે આ તો બધો ઉપચાર છે

૮-૧૦ વર્ષ પહેલા મે ઝોરટેટ એન્ડ ઓપરેશન કરાવેલું ત્યારે મુખજીમા હરકિશનદાસ હોસ્પિટલમાં મદિલકલ આગા હતા એમણે મને કહેલું કે, 'મને પણ આવા એક જાનનો ઉપદ્રવ છે'

ત્યારે મે એમને કહેલું 'મદિલકલ! આ હું તો અત્યારે ખાટને છું, પણ મને એમ લાગે છે કે ઓપરેશન કરાવી કાઢો'

તો કહે, "હા, એવો વિચાર તો આવે, પણ-" એમ કરીને પછી બધ રાખેલું

પછી ફરીથી પાછા મળ્યા ત્યારે કહે કે, "હવે મારે સિમલા જવું છે"

મે કહેલું કે, "તમારી તનિયત ઠીક નથી, આ ગેશાવની તકલીફ છે," વગેરે

તો કહે, "એ તો ચાનવાનું એ ક્યા બધ રહેવાનું છે?"

મે કહ્યું, "એમ કેમ?"

તો કહે કે, "સિમલામા મિટિંગ છે, ત્યા

અમારા કવેકર ભાઈઓ મળાના છે એટલે મારે જવું જોઈએ, એમ મને લાગી રહ્યું છે"

એટલે મે તેમને કવેકર્સ વિશે પૂછ્યું મને કહે છે કે, "હિન્દુસ્તાનના માણુઓમાંથી કવેકર સપ્રદાયમા ઓદિસ્યવી કોષ્ટને લીધેલા નહીં એ લોકો જાડુ કમોટી કરે, એટલી નધી કસોની કરે કે એવું જીવન કેમ ગયું છે? સુ કામ કરે છે? વસ્તિ છે કે નહીં?...વગેરે'

ત્યારે મદિલકલ કહે કે, "મારી કેટલીએ અરજીઓ નકામી ગઈ હતી એ સખા કેટલી તે મને યાદ નથી પણ હું ન જૂનતો હોય તો વીએક વાર અરજી કરી હતી એમ મને યાદ છે પણ છેવટે મારી અરજી મજૂર થઈ તે હું હિન્દુસ્તાનમાંથી ઓદિસ્યવી કવેકર પહેલો છું"

ત્યારે મે પૂછ્યું કે, "એવું શું શું છે કે જેથી આવી સખ્તાઈથી, કડકાઈથી એ લોકો પરીક્ષા કરે છે?'

તો કહે, "એ લોકોના નિનમો એના છે કે જેની મેવા કરતા હોય, (જેમ કે દરદીની સેવાનું કે શિક્ષણનું કોઈ કાર્ય વેાય), તેનાથી કોઈ જાતનું જૂદી રીતે વર્તન ન થાય'

તેનો એક દાખનો એમણે આપ્યો

હમણા કહે ઓરિસ્સામા દુબકાળ કે એવું હતું ને કવેકર લોકો ત્યા ચરીન લોકોની દુર્ભિક્ષ પીડિત લોકોની મદદે ગયા મદિલકલ પણ તેમા હતા પોતાના વર્તન પરત્વે કવેકર સપ્રદાયના સેવકોની કડકાઈ કેટલી હતી તે તેમણે આમાંથી જણાવ્યું, કહે કે એમા એક મદેન હતા યુરોપિયન, પણ એ કવેકર પર પરાના સખ એને બિચારીને આપણે ત્યાની જલ ખમર નહીં નવા નવા આનેના હરો અને ઓરિસ્સામા તે વખતે કાઈ મને નહીં.

સાક નહીં, ભાઈ નહીં, જે હોય તે સૂકું ખાવાનું સાવ સૂકું ! આથી એ બહેનને એકદમ એનેમિયા થઈ ગયો તે છેવટે એવાર જાણ્યું એને કષ્ટ કે ભાઈ ભાઈ નહીં સાક નહીં, તે કાંઈ નહીં તે લીજનુ પાણી નેઈએ તે એ લોકોએ કહ્યું કે, એ તો ખરૂં, પણ આપણે જેની સેવા કરીએ એની પામે તે લીજનુ નથી ! તે આનાથી લીજનુ લેવાનું નહીં'

‘શય શુ ત્યારે ?’

તો પછી કહે કે એ ખરું તો અત્યારે અહીંથી તો એને મુક્ત કરીને બીજી જગ્યાએ મોકલીએ-કનકતામા ધણુ કરીને-ત્યા જાન અને ત્યા તમિનન સારી કરે પણ આહી તો એને લીજનુ આપીએ એટને પછી અહીં બધી ગોઠવણુ કરવી પડે અહીં તો દુબકાગ છે ગરીબો પીડિત છે એની વચ્ચે મારે રહેતુ હોય તે મારો ખોરાક રહેવા કરણી જૂદી હોય અને જેની સેવા કરવા આપીએ એની પાસે સગવડ ન હોય તો મારાથી લેવાય કેમ ?

આ એની કવેકર સ પ્રાણની કસોટી અને એ કસોટીમા મરિનકા પાસ થયા-એટલા અરજીએ પછી-અને આપુ જીવન એમણે એ રીતે માણુ

તેમના આમ સિમના જવાના પ્રસંગ સિવાય બીજી કેટલીયે વાર ન્યારે મળીએ ત્યારે આવી વાન પૂછ કે, સહી અને સત એમાથી હિંદુસ્તાનમા સહી લોકો તમે જે જોયા એમા સર્વિશ્વ તમને ક્યા લાગ્યા ? સર્વિશ્વ એટને બધી રીતે-અતરવાલ સત વિરે પણ પૂછુ તો એમના અતુલનાથી સિધમા જે આવ્યા હોય લખનોની આસપાસ જે આવ્યા હોય, એની વાત કરે અને ક્યારેક વળી પૂછુ કે, ‘આ બધુ જે સહી સાહિત્ય તમે વાચ્યુ એ સાહિત્યમાં શ્રેષ્ઠ તમને કયુ લાગ્યુ ? કયો ગ્રંથ ?’

એ તો હુ અત્યારે જૂની ગંગા છુ, મય કે એ કારણુ કે હુ નોષ તો કરુ નહીં, પણ મને રસ હતો એટલે પૂછુ એ માણુમે એટલુ બધુ જેનેતુ, એના એવા માણુસોને મળેના, કે જેની કાંઈ આપણને કલ્પના આવે નહીં પણ એ વાત

કરે ત્યારે આપણને ખબર પડે કે આ જીવતો માણુસ છે, એ સત તરીકે, સહી તરીકે જીવતો માણુસ છે એમ લાગે એટલે પછી આ પથ બેદ, ને આ બેદ, ને એ બેદ એમને ફેલી રીતે સ્પર્શ કરે ?

જૂનામદ જય ત્યારે હુ મરિનકાને પૂછુ કે “તમે અહીં આવો છો ત્યારે જૂનાગઢ જાઓ છો, ખરુ ? તો કહે કે, ‘જુઓ ! ત્યાં જે પેના નીનલાઈ ને ધીરુલાઈ ને એ કામ કરે છે અને એ કામમાં આપણે જઈએ એટને ‘સ્વાયતન’ કે જે કાંઈ સ સ્થાએ છે એમાં કાંઈ ઉપયોગી થવાનું”

એવી એમની વૃત્તિ

એટને એમણે જીવન એમનું તદ્દન જાળ કે અર્પિત ન કર્યું હોય ! આ તો પાલ વ્યવહારથી આણુ જેટલુ જાણી શકીએ અને કહીએ એટલુ કહેવાય પણ ખરો માણુસ તો એ છે જે જ્ઞાન, કર્મ, બકિત અને સાધનાને મૂળી રાખે અને સૌની સાથે સાકળી રાખે

અને એમની સાધના એટને સહજ એ પ્રનાપ લાઈ ઉપાધ્યાયે દમણુ ખરાખર કહ્યુ છે એ યાત્રિક સાધનામા માને નહીં એ વાન સાચી છે ટાગેરના સ નિધાનમા રજા હોય, ગાંધીજીના પરિચયમાં આવ્યા હોય, એ યાત્રિક સાધનામા ફેલી રીતે બધુ ખેસના થઈ શકે ? થઈ શકે જ નહીં સાધના ખરી પણ સાધના તો અદરથી ઉગે એ પ્રમાણે વરતવુ અને બહાર વરતવુ એ પ્રમાણે અદર રહેવુ એ ઉપર કોઈ ઢાકપિછોડો નહીં એતુ નામ સાધના ! એ એમના જીવનતુ રહસ્ય હતુ .

એથી છેલ્લે છેલ્લે દમણુ જ્યારે મે સામળ્યુ કે મરિનકા અમદાવાદ આવેલા તે દિવસે મારી તમિષત ઠીક ન હતી અને હુ અનેકાત વિહાર મા હતો અને પ્રનાપલાઈ ટોલિયાએ કહ્યુ કે ચાચાજી આત્રમમાં આવ્યા છે પ્લેનમાં આવ્યા જી અને પ્લેનમાં તરત જવાના છે કારણુ કે હવે એવા ખીમાર છે કે ફરી અહીં આવી શકે એમ લાગતુ નથી અને એમના બધા જ જનુયાથીએ ને પરિચિતો મુબબજી શકે નહીં, માટે સૌને દર્શન આપવા એ અહીં

આબ્યા છે એવી મારી કલ્પના છે' ત્યારે મને થયેતુ કે કેવા અત્યુત માણસ !

હવે એમ કલ્પના કરો કે જ્યાં આશ્રમમાં ધણી વાર પોતે આબ્યા હોય ત્યાં જે બધા લોકો પરિચિત હોય એ બધાને ખીમારી વખતે મુબઈ જવાનું મન થાય પણ એ તો બારે પડે ! એ કરતા પોતે એવી તબિયતમાં અહીં અમદાવાદ આબ્યા !' અને પછી રત જ થોડા દિવસમાં તો તેમનું અવસાન થયુ "

આ એક એવો માણસ કે જેમના વિષે આપણે એમ કહી શકીએ કે આપણે જેના પરિચિત હોઈએ એવો એક સૂફી સત. એટલે જૂના વખતથી આપણે ત્યાં જે પર પરા છે તે ખરા સૂફી લોકો આવા હોય

હું ધણીવાર મસ્જિદોને પૂછતો કે તમે સૂફી લોકો જે લખનોની આસપાસ બતાવેલા કોઈક અમુક જગ્યાએ આગ્રાની આસપાસ બતાવેલા તો તે બધા કયા પ્રકારના, કયાંના ?

તો તેઓ કહે, "એના મુસલમાનો પણ હોય છે હિંદુઓ પણ હોય છે

પણ આ બધો જે સૂફીઓનો એમનો વારસો તે સ્વત સિંધમાંથી * પોતે સિંધની ઉપર સરહદના ડેરા ઇસ્માઈલખાનમાં જ મેલા અને રહેલા એટલે સિંધમાં ધરાનથી જે સૂફીઓ આવે તો એમનામાં કોડોકોડ ઉતરી ગયેલા અને વધારામાં એ કે તેઓ ટાગોરને ત્યાં રહ્યા અને ટાગોરને ત્યાં રહ્યા એટલે પછી ટાગોરની જે કલ્પના ધર્મ વિનેની, અધ્યાત્મ વિનેની, એ બધી એમનામાં આવી એ પછી ભાષા કવિતા એ તો એમનામાં હતી એટલે હમણા અહીં જે ભજનોમાં ગણ્યાનું તેવું એ માણસનું આખી છુટ્ટી અર્પણ જ દેખાય આવા માણસ છ દેશીમાં એકવાર પણ આપણને મળ્યા હતા તો કૃતકૃત્ય !

એકવાર એક કે કોનેજા-અમદાવાદમાં એમનું ભાષણ શા વિષે એ મને ખબર નથી, પણ

* જુઓ મસ્જિદોનું જ અંગ્રેજી પુસ્તક

"Divine Dwellers in the Desert" જેના મુજબાવી અનુવાદ મેં જેવેલા કેટલાક રહસ્યવાદી અને શિર્ષકથી 'પ્રજુદ છવન (૧૯૭૦) માં ચાલી રહેલ છે

—સ પાદક

અંગ્રેજીમાં બોલના હતા હું સામે બેઠો હતો એટલા માટે કે કાનને જ્યાં સંભળાત હવે મસ્જિદો જ્યાં બોલતા ત્યારે દેખનારા માણસો મને કહેતા કે તેઓ આખો મીચીને જ બોલે છે એવું એ વખતે પણ કોઈએ જીવેને મને કહ્યું કે એમની આખો મીચાયેલી જ રહે છે

આખો મચાયેલી એટલે અત્યુત્તમ થઈને આમ એ બોલતા આવા માણસને વિષે આપણે શું અત્યારે વાદ કરીએ ? એટલું જ કહી શકીએ કે આપણે પોતાની જાનને વિચાર કરીને પૂછીએ કે આ દિશામાં આપણે શું છીએ ? આજે તો આટલી જ વાત મુખ્ય છે

અને આ જે ભજન સંભળાયુ છે—દિવિપ કુમાર રાયનું કે ઈંદિરાદેવીનું—મસ્જિદોનો ભાવ રજૂ કરવું કે—

"જેસ રુપ નહી, ઉસ રુપ સહી,
હમ જાતે હૈ ફિર આવે ગે ..."

—એ જુઓ કે શું છે ? આ રૂપમાં નહી તો તે રૂપમાં આપ દેશમાં જે અધ્યાત્મ કહેવાય છે, અત્યારે તો શાબ્દિક અધ્યાત્મ છે પણ ખરું અધ્યાત્મ આ છે જે માણસ અંતર પ્રતીતિથી એમ બોલે કે, 'આ નહી તો તે' આપણે આવવાનું તો છે સશ્ચરમાં અનનવા રૂપે મૃત્યુ નથી અમૃત છે તે તમના અધ્યાત્મને સૂચવે છે તેમના એ ઉ મારે અને ભાવનાઓ એ તો એમની સાથે મર્ધ પરતુ આપણે આજે એમના નિમિત્તે બધા રનેહીએ મળ્યા તે સાદ થયુ આમાં અત્યારે કોણુ યોણુ આબ્યા છે એ મધાને નથી જાણતો બનનભાષીની સાથે બેઠા છું જ્યતીનાન આચાર્ય જેવા રનેહી પણ અહીં આવેલ છે આમ આ નિમિત્તે આપણે આજે એકમ થયા અને એક બીજાને ઝોળખ્યા મસ્જિદોના નિમિત્તે આપણે મળ્યા છીએ એવું આપણે ખીનું કાઈ નહી તો આખો સ ભાવ લઈને જઈએ છીએ એ આજના મિનનનું મોડું રહસ્ય છે, તાત્પર્ય

(પૂ મસ્જિદોના હેલોસમ પડીની તેમની અને ગુરુદેવ રસીન્દ્રનાથ ઠાકુરની બનેલી જ મુજબ તો તેમજ મસ્જિદોના માનુશીની પુણ્યતિથિ—૭મી મે ૧૯૭૦ના રોજ, સરિતકે જ અમદાવા માં અ જલિ અર્થે મંગેલા સાધકો વચ્ચે આપેતુ પ્રવચન અનુનેબન-સંપાદન મા પ્રાપ જ રોલિના)

પરમ પૂજ્ય ચાચાજી તો અમારે મન માતા-પિતા-ગુરુ-રૂઢીવ જે ક્યો તે હતા. ('હતા' કહેતાં મન ચાલતું નથી. કારણ કે તેઓ આજે ભલે દુર દેહે આપણી વચ્ચે નથી. પરંતુ તેઓશ્રીનો પવિત્ર, પ્રેમાત્મ આત્મા તો કદાચ આપણી સાથે જીવ અને એ રીતે તેઓ કદાચ અમારા માતા-પિતા-ગુરુ-વડીલ જીવ અને રહેશે.) તેઓનાં સંસ્મરણો લખવા બેસું, તેઓશ્રીએ અમારા પર જે મહદ્ ઉપકારો કરેલા છે એની ગણતરી કરવા હાથ, તો એનો પાર આવે એમ નથી અને ભક્તકવિ આનંદધનજીની માફક દિલ મૂંઝવણુ અનુભવતું બોલી બેઠે છે કે "કીન કીન ગુણ ગાઠિં તિહારે."

અરજુ. આજે તો પરમ પૂજ્ય ચાચાજીની સાથે થોડાં છેલ્લા દિવસ રહેવાનું અને તેઓશ્રીની યદ્દિકિંચિદ્દ સેવા કરવાનું સફાળગ્ય પ્રાપ્ત થયું એની જ વાત કંડુ.

ચાચાજીની તબિયત ૧૯૬૯ના સપ્ટેમ્બરથી જ નરમ જણાતી હતી. ગમે વર્ષે છેલ્લે છેલ્લે અમારે ત્યાં આવ્યા ત્યારે ચાચાજીના કાનમાં સખત દુખાવો થતો હતો અને ગળામાં મણુ તકલીફ જેવું જણાતું હતું.

ત્યાર બાદ ૧૯૭૦ના જાનેવારીની શરૂઆતમાં અમને એવા સમાચાર મળ્યા કે ચાચાજીને ગળામાં કેન્સર જેવું જણાવ છે! એટલે અમને ચિંતા થવા લાગી અને તેઓશ્રીને મળવા કુ ૧૨મી જાનેવારીને રોજ મુંબઈ ગયો. ચાચાજી તે વખતે શુદ્ધ હતા. ત્યાં હું તેઓશ્રીને મળ્યો બોલવામાં તકલીફ પડતી હતી અને અવાજ ધીમો નીકળતો હતો. તેઓશ્રીને જોઈને મન ભરાઇ આવ્યું. ચાચાજી મારા વાંસા પર ધાવ ફેરવતા ફેરવતા બોલ્યા

'ભર્યા, મભરાયા જેવું નથી. હજી દાકતરોએ છેલ્લું નિદાન આપ્યું' નથી. દિલ્લીના જે તણુ

મોટા દાકતરોએ મને તપાસ્યો છે અને તેઓ હજી નક્કી કરી શક્યા નથી કે મને ગળામાં શી તકલીફ છે. કેટલાક લેખિાએ ઉતાવળમાં અને મારા તરફની લાગણીને લીધે વાત ફેલાવી છે અને બધાને ચિંતામાં મૂકી દીધાં છે. તમે ચિંતા કર્યો નહિ અને કોઈ તમને પૂછે તો એમ કહેજે કે ગળામાં તકલીફ જેવું રશે છે.'

પછી ઘોડીવાર અટકી જઈને જર્ણાના સમાચાર પૂછ્યા અને મને કહ્યું કે, બને તો આવતે માંહને હું તમારે ત્યાં આવી જઈશ.

મે વિદાય લેતી વખતે તેઓશ્રીને પ્રણામ કરી કહ્યું : "ચાચાજી, મારી સેવાની જરૂર હોય તો મને જરૂર બોલાવજો. આપ કયાંય પણ હશે ત્યાં હું આવી જઈશ."

ચાચાજી બોલ્યા : "જરૂર. તમે મારા ખાતમાં છો જ. એવું હશે ત્યારે હું જરૂર તમને બોલાવીશ"

પછી તો ચાચાજીની તબિયત ભગડતી ગઈ. અમે પણ લખીએ, પણ ચાચાજી લખારે કે મને સાડુ છે એવું હશે તો જણાવીશ. પત્ની ચાચાજી ચેમ્બુરમાં ડોક્ટર કુલવરને ત્યાં રહેવા ગયા ઉધનાવાળાં મુ. શ્રી સુષીલાબહેન (માણીમા) ચેમ્બુર ગયા હતા તેઓ ત્યાં જ રહ્યાં હતા. તેમણે રજની માર્વને દિવસે અમને પત્ર લખી જણાવ્યું કે, "ચાચાજીની તબિયત ચિંતાજનક છે. ચાચાજી તમને બોલાવે ત્યારની વાત ત્યારે, પરંતુ મને અંદરથી તમને લખવાનું મન ધાર છે કે એકવાર આવીને ચાચાજીને જોઈ જાઓ તો સાડુ. ભલે એમાં સાડું ફાકાવાપણુ હોય, છતાં મને જે વાગે છે એ તમને લખું છું, નહિ તો પાછળથી આપણને કોઈ ચૂરખાં કહેશે."

મુ. માણીમાનો પત્ર મળતાં અમે ત્રણે મુંબઈ ગયાં. ત્રણેક દિવસ રોજામાં. પુ. ચાચાજીની જંબીર તબિયત જોઈ બારે અમગીન બની ગયાં. પરંતુ ત્યાં

રહીને ચાચાજીની કશી સેવા થઈ શકે એમ નહોતું. કારણ ચાચાજીની નાન્યુકે તબિયત અનુસાર ડો કુલવર તેમ જ ચાચાજીનાં ભત્રીજા શ્રી સરલાભહેને બધું ગોઠવી દીધું હતું માત્ર અમદાવાદ હરિજન આગમ માંથી કલા શિક્ષક મુ દત્તુભાઈને ત્યાં રહેવાની અને ચાચાજીની સેવા કરવાની પરવાનગી મળી હતી

ચાચાજી ખૂબ જ નબળા પછી મૃત્યુ હતા કરી ખોરાક સેવાતો નહોતો. શાણીની એકે ચમચી પણ લેતાં તરત ગળામાં ખરખર અવાજ થવા લાગતો અને કફ વાટે બધું નીકળી જતું કફ એવો થીકસુ નીકળતો કે નરમ મનુષ્યદાની જેવા કપડાના (દવાખાનામાં ઘા પર લગાડવા માટે વપરાય છે એવા જાળીદાર કપડાના) કટકા વડે લૂછી લેવો. પડતો હતો આ માટે ત્રણેક ઈંચ લાંબા-પહોળા કટકા તારા પ્રમાણમાં દરરોજ તેવાર કરી રાખવા પડતાં કોઈવાર કફમાં મેલા લોહી જેવા ગળફો પણ નીકળતો

ચાચાજીની પાસે દિવસે ૧૧ થી સાંજે પાંચ વાગ્યા સુધી સરલાભહેન રહેતાં અને ત્યાર પછીનો બધો વખત ડો. કુલવર અને દનુબાઈ સભાગતા તે વખતે મુ જુલુબહેન પણ ત્યાં જ હતાં, તેઓ આવ નાર લોકોને જોતાં અને પહેરેગીર જેવું કામ કરતાં કોઈ ચાચાજી પાસે વધુ વખત બેસે નહિ અથવા જ્યારે ત્યારે ચાચાજીની રૂમમાં જમ નહિ એ બધું જુલુબહેન જોતાં ડોક્ટરસાહેબનાં ધર્મપત્ની વીશીત્રબેન ભક્ત હૃદયના બહેન છે તેઓ ભક્તિભાવથી રસોઈ વગેરેનું કામ કરતાં અને માત્ર વહેલી તવારની ચા લઈને ચાચાજી પાસે જતાં અને પ્રણામ કરીને બહાર નીકળી જતાં પછી આપો દિવસ કઠી ચાચાજી પાસે જતા નહિ પણ ઉદાસ વહેરે ચાચાજીના ચિત્તમાં જ કુમેલા જણાતાં

અમે ૨૮મીએ પાછા ફર્યાં મને થયું કે, ચાચાજી પાસે રહેવાનું નથી અને તેઓની સેવા થઈ શકતી નથી. આનું ખૂબ દુઃખ મનમાં થયા કરતું હતું. અમ તેઓશ્રીને પત્ર લખતાં તો હત્યાં જ પૂજ્ય ચાચાજીની તબિયત ખૂબ જ જલ્દી હતી છતાં તેઓશ્રી પર આવતા પત્રો તેઓ અચૂક સાંભળતા કે વાંચતા

અને પત્રોના જવાબ લખાવતા અને છેલ્લે તહીં તો પોતે જ કરતા.

મારા એક પત્રમાં તેઓશ્રીએ લખાવ્યું કે, “તમારી ઈચ્છા અહીં આવવાની થાય છે પરંતુ હું જ્યારે તમને લખું ત્યારે જ આવવાનું કૃપા કરી રાખ્યો છું જરૂર તમને લખીશ”

છતાં મારું મન માનતું નહોતું ઇવટે તા છમી ઓપ્રિવંચી સવાર અમને થયું કે, ચાચાજી બોલાવે ત્યારની વાત ત્યારે પણ મારે ત્યાં જવું અને બસે તેઓશ્રીની સેવા કરવા ન મળે તો સવારસાંજ દર્શન તો કરી આવવાં આમ વિચારી હું સવાર મુબઇ જવા નીકળી પડ્યો

ચેમ્બુર જઈને દત્તુભાઈને મળ્યો તેઓ મને એકાએક આવેલો જોઈને તવાઈ પામી પૂછવા લાગ્યા “તમને મેં ગઈકાલે પત્ર લખ્યો એ મળ્યો હતો?”

મેં કહ્યું “ના હું તો ટપાલની રાહ જોવા વિના જ વહેલી સવારે નીકળી પડ્યો”

દત્તુભાઈ કહે ‘ચાચાજીએ મારી પાસે ગઈ કાલે પત્ર લખાવીને તમને અહીં ઘોડા દિવસ રહેવા જ બોલાવ્યા છે સાડુ થયું તમે આ-ના”

પછી પૂજ્ય ચાચાજીને મળ્યો બધું જ નબળા પડી ગયા હતાં મને જોઈને ખૂબ જ ધીમે અવાજે મારા વાસા પર ઘાથ ફેલતા ફેરવતા બાલ્યા ‘તમે એકલા જ આ થા છો કે પ્રજા અને એમના બા પણ અત્યાં છે?’

મેં કહ્યું ‘ચાચાજી હું એકલો આ થો છું અને આપ કહેશો ત્યાં સુધી રાકાવાની ગણતરીએ આજે’

ચાચાજી ધીમે અવાજે કહે ‘દત્તુભાઈ પાસે બધું સમજ લેજો જેથી તમને સત્યતા થાય”

આમ હું પૂ ચાચાજીની સેવામાં જોડાઈ ગયો ખાખ કરીને સતતો સમય જાળવવાનો યોગ્ય એમાં રાતે ૧૦થી ૨-૩૦નો સમય ડો કુલવર અને દત્તુભાઈ બેસતા અને ૨-૩૦ થી માર બેસવાનું થતું.

કન્ટ્રીબ્યુટન પણ મારી સાથે જોડાતાં ડૉ. કુલવર તો એ જ ઓરડામાં સૂતા. જેથી ચાચાજીને તકલીફ જેવું લાગે કે ડૉ. કુલવર તરત જ જગી જઈ ચાચાજીની સેવામાં ફાજર થઈ જતા, ખરેખર. ડૉક્ટરસાહેબ ખરે પગે પૂ ચાચાજીની સેવા રાત દિવસ કરતા હતા. તેમના બે દવાખાનાં પણ મહિનાથી બંધ જેવા જ રહેતાં. તેઓ લગભગ બધા વખત ચાચાજી પાસે જ રહેવાનું સાખતાં

ચાચાજીનાં ભગીજી સરલાબહેન પણ ચાચાજીની સેવામાં તનમનથી લાગી જતાં હતાં. મુ. વિમલાબહેન સેતલવાડ રોજ સવારથી સાંજ સુધી રહેતાં દુગુભાઈની સેવા તો અદ્યુત કયોવામ ડૉક્ટરસાહેબનો ધણોખરો ભાર તેમનાથી હળવો થઈ જતો અને અને પણ ઠીક સાધારો મળી જતો હતો.

પૂ. ચાચાજીની પીડા અસહ્ય હતી. રાત બહુ ભારે જતી. બંને પંખા પૂરી ઝડપે ચાલત રૂંધા કરતાં એ પરથી સહેજે પશાવ આવી શકતો કે ચાચાજીને કેવી અગન બળતી થયે? પરંતુ ચાચાજીએ એક પણ દિવસ મોં પર પીડાનું એક ચિહ્ન દાખવ્યું નથી કે પોતાની પીડા માટે બેચેની કે હુકાર દેખાડ્યાં નથી બહુ ઘાતિથી મોનભાવે સહન કર્યું જતા હતા. છે-લે સુધી બાણરમ સુધી ટેકો લઈને જતા અને રનાન વગેરે પતાવતા. સ કોચ અને મીજની સેવા ઓછામાં ઓછી લેવાનો આગ્રહ પદે પદે વર્તાઈ આવતો હતો.

મારે જ્યારે ચાચાજી પાસે બેસવાનું થતું ત્યારે હું ધીમા અવાજે બગ્ગનો ખાતો અથવા હરિઃ ઝં ની ધૂન ગાતો પૂ ચાચાજીને એ જખર્નું

આ દિવસોમાં પૂ. મોટા, પૂ. સતજી ગુલાવ-સિંહજી પણ ચાચાજી પાસે આવી જતા હતા. તેઓનાં મુખ પર પૂ. ચાચાજીની તબિયત જોઈને કેવી જાણે રતા વ્યાધી ગઈ હતી એનો ફોટો એક ભાઈએ કેમેરામાં આબાદ ઝડપી લીધો છે

સોમવાર તા ૧૩મીએ પૂ ચાચાજી વધારે નખખા જણાતા હતા. નખ કાલા થયી ગયા હતા. આંખની આસપાસ યજ્જ કાળાસ વર્તાતી હતી, શ્વાસ

લેવામાં પણ તકલીફ પડતી હતી. ડૉ. કુલવર વચ્ચે વચ્ચે થોડો ઓકિસજન આપતા પરંતુ ચાચાજીને એથી જલસામણ જેવું લાગતું અને ઓકિસજન ન આપવાનું મુવવતા.

સોમવારની રાત ઘણું બેચેનીમાં ગઈ. રાતે ૨-૩૦ વાગ્યા પછી મારે બેસવાનું થયું. ચાચાજી બેચેની અનુભવતા હતા. સુવાણું નહોતું એટલે ટેકો લઈ બેસતા. બહુ ઊંડા ઊંટરી ગયેલા જણાતા હતા હું ધીમે સાદે હરિઃ ઝંનો જાપ જપતો ચચા-જીના વાંસા પર હળવેથી ઘાપ ફેરવતો હતો. ચાચાજી બહુ ઠગુલાભરી નજરે વચ્ચે વચ્ચે જોઈ લેતા, શ્વાસ લેવામાં તકલીફ જણાતી હતી ચાચાજી જરૂર હોય ત્યારે જ એકાદ બે શબ્દો બોલતા અથવા સૂચવતા તેઓ પોતાના શરીર તરફ આંગળી ચીંધી મારી લાણી બાળકની માફક જોઈને બોલ્યા :

“વજો લતવ, હે રામ !”

પછી તકિવાને અટકીને સાંતા. જ્યાં સૂતા ત્યાં ઊભીને કહે : “હુ ક્યાં છું ?”

મેં કશું “ડૉક્ટર કુલવરને ત્યાં”

ચાચાજી નૂટક, ઘોષણા અવાજે કહે “મને શ્વાસમાં તકલીફ ઘાપ છે ડૉક્ટરને બોલાવો”

ડૉક્ટરસાહેબ આમ તો બહુ સચેત રહેતા. એટલે અમારી વાત સાંભળીને મને કહે . “મુકુલભાઈ, ચાચાજી શું કહે છે ?”

મેં કહ્યું : “ચાચાજીને શ્વાસમાં તકલીફ પડે છે એટલે આપને બોલાવે છે.”

ડૉક્ટર જાણેમ તરત જ બેઠા લઈને ચાચાજી પાસે આભ્યા અને બાળકને વહાલા કરતા હોય એમ ચાચાજીને નજીક લઈને કહે. “ચાચાજી, થોડો ઓકિસ-જન આપુ કે? ઠીક લાગશે” એમ કહી ઓકિસજન આપ્યો પરંતુ ચાચાજીને ફાલ્યું નહિ, એટલે આપવાનું બંધ ક્યું

ચાચાજી આ બિમારીમાં હોમિયોપથી સિવાય બીજી કોઈ દવા લેતા નહોતા. ડૉક્ટર કુલવર પણ એટલી જ નિષ્ઠાથી ચાચાજીની ઇચ્છા અનુસાર હોમિ-

ચાપચીની દવા આપતા જેકે પાતે એમાં બહુ માનતા નહિ, પણ ચાચાજીના આગ્રહને માન આપતા

ચાચાજીને તકલીફ જણાતાં ડોક્ટરસાહેબે ચમચીમાં દવા કાઢી આપવા માંડી

ચાચાજીએ ઈશારાથી પૂછ્યું. “આ યુ છે ?”

એટલે ડોક્ટર કુચવર પ્રેમભર્યા અવાજે બોલ્યા “ચાચાજી, એટલેા વિશ્વાસ રાખજો કે હું આપને ડોઝિમેટ્રીથી સિવાજ બીજી કોઈ દવા નહિ આપુ”

એટલે ચાચાજી દવા પી ગયા.

પરંતુ તકલીફ વધતી જતી હતી સ્ક્રાઇનલેક વાગ્યે ચાચાજી ધીમે અવાજે ડોક્ટરસાહેબને કહે “મારે જન્મ પડ્યે પ્લેન (વિમાન) આવનાર છે બચવા (child = ફિરકતા) મને લેવા આવનાર છે ૧-૩૫ વાગ્યે પ્લેન આવશે”

એ સાંભળીને જરા ધસતા ધસતા ડોક્ટરસાહેબ કહે “ચાચાજી, એ પ્લેન તો ચાલ્યું ગયું. હમણાં પોસ્ટાલસુ થઈ ગયા હું તો ઈન્કુ છું કે બચવા તમને લેવા ન આવે તો સાડુ”

ચાચાથી ઊંડી આંખો વડે જોતા જોતા પડી રહ્યા

ચારેક વાગે ડોક્ટર જરા બહાર ગયા, એટલે ચાચાજી ઈશારો કરીને કહે કે, મારે બાલકમમા જન્મ છે એટલે હું એમને પકડીને બાલકમમા લઈ ગયો ત્યાં તો દરજુભાઈ પણ આવી ગયા ડોક્ટર એમને જગાડયા હતા

પછી ડોક્ટરે ચાચાજીને કહ્યું “ચાચાજી, યોડી ચા પીશો ?”

ચાચાજીએ ઈશારાથી સમજ પૂછ્યો, એટલે ડોક્ટર કહે “હજી મલમલ રાખ છે મસૂ લોડી ચા પીશો તો ટીક લાગશે”

ચાચાજીએ હા કહી એટલે ચા જનાવવા જરૂરબહેને કહ્યું

વી સીપહેન ચા લઈ આવ્યાં ચાચાજીએ યોડીક ચા પીધી પછી ડોક્ટર ચાચાજીનો હાથ પોતાના હાથમાં લઈ નમી તપાસતા રહ્યા. ડોક્ટરે મને ધીમેથી કહ્યું. ‘મુકુબભાઈ, ધીમે ધીમે હરિ. ૩૬ બોલો.

એટલે મે ધીમે અવાજે હરિ ૩૬ ની ધૂન બોલવા માંડી.

તા ૧૪મી એપ્રિલની સવાર થઈ.

ષણિક વાગે ડોક્ટરે દરજુભાઈને ધાસે લોવાની જબીરતાથી કંઈક કહ્યું એટલે દરજુભાઈ ગયા. યોડી વારમાં નાહીને આગા આમ તો રોજ અમે બધા સાત વાગ્યા પછી નાહવાનું રાખતા. ધાડી ડોક્ટર સ્નાન કરવા ગયા આમ છએક વાગ્યા એટલે ચાચાજી કહે “મારે નાહવું છે”

ડોક્ટર ગોવ્યા “ચાચાજી, આપ બહુ અશક્ત વાગે છે માટે અમે આપને આજે પયાચીમાં જ રખાઈ કરીશું”

ચાચાજી ક્યુ ગોવ્યા નહિ, યુપયાપ પડી રહ્યા જબરામસૂ થતી હતી શ્વાસમાં તકલીફ લાગતી હતી ડોક્ટરે પરિસ્થિતિ જબીર જણાવીને બધે ફોન કરવા દરજુભાઈને સૂચના કરી

ધીમે ધીમે સરલાબહેન, મુ ઠી વિમળાબહેન સેતલવાયા વગેરે સ્વજનો, સ્નેહીજનો આવવા લાગ્યાં ચાચાજીની તબિયત જબીર રૂપ પકડતી જતી હતી મને તો સાંખે ચાચાજીની ઘાસે બેસીને હરિ ૩૬ ની ધૂન જ ચાલુ રાખવા કહ્યું.

ત્યાં તો સવારે ૮-૪૫ વાગ્યે ચાચાજીએ બાલકમમાં જવાની ઈચ્છા બતાવી ડોક્ટર અને દરજુભાઈ એમને ટોંકા આપીને બાલકમમાં લઈ ગયા ચાચાજી પેથાન કરવા બેઠા પણ ત્યાં જ ગબડી પડ્યા!

અમે બધાં જબરાઈ ગયાં. ડોક્ટર, દરજુભાઈ અને હું એમ ત્રણેય મળીને ચાચાજીને ધજવેથી પયાચીમાં લઈ આવ્યા.

ચાચાજી જોડેજા લેવા લાગ્યા. શ્વાસ બૂમ ઝડપથી ચાલતો હતો ડોક્ટર વગેરેની આંખ પણ બંધી હતી થઈ ગઈ કુ પણ જ્ઞાન બુધીને જરૂરથી હરિ. ૩૬ ની ધૂન અશ્રુ વહાવતો ગયા લાગ્યો આજુબાજુ સમાચાર ફેવાઈ ગયા પૂ ચાચાજીની ઘડી ગણવા લાગી. સરલા બહેન તેમજ ચાચાજીનાં અન્ન સ્વજનો, મુ. વિમળા-બહેન સેતલવાયા અને એમનાં કુટુંબીજનો, વી સીપહેન, જરૂરબહેન બધાં જ આંસુ સારતા પૂ ચાચાજીનાં સરસુને

रथीं वदन करवा वाग्वा आनुभाणु शैती लक्ति-
लाववाया सिंधीभतेना आवी वाग्वा अने लधां न
भायी साये हरि उठ नी धून जावा वाग्वा.

आम ८-३० वाग्वा सुधी वाग्वा तां तो
पु याय छंभे आंभ उधारी अठवे उठटरे नव
स्वस्व यथं पुछुतु "वायाळ, या पीये?"

वायाळ धीमे भवाने कवे "सभरी वाय
पियाव "

पु यायाळ पाछा पोछभां आवये भेवी
केरंभे कथनर उरी नयेती उठटरे पछु आशा छेगी
दीधी धती परतु इरीची अरभ यायाळने जेतता
सांभणीने उठटरेसाथीभ उभज्जाथी जाल्या "वायाळ,
आये अमने मधाने आभी निहणी (याड) चाई छे
आ भधाने या (याड) पिवडाववाणी मारामां थि
तामन छे?" अंभ कळीने यायाळ माटे या मूक
वागुं अने सोने पछु या पिवडाववाणु उठटरे वीछी-
पठेनने-जुडमठेनने सुचयु

पु यायाळने पाछा पोछभां आवये जेठ
सोने निरांत अनुभवी अन धीमे धीमे सो विष
राध भय

आम अशिखरर वागी मया आनुभाणुनां.
स्वस्वनेभे मधीने उठटरेना कुट्टे भने, ज लयवान-
दासन, हनुभाईने मने तेम न अनस्वनेने लभाउथा
भयां लभी कवीने जेठ, त्यां तो भयारे मार
वाग्वा पछी यायाळ पाछा कड पडवा (Sinking)
वाग्वा तागी धीची पडवा वागी बोधोनु हलासु पछु
धवता वाग्वा यास पछु मूळ न्हेरची साववा वाग्वा.
इथी पाछां अमे भयां विशादभां दुणी भयां,

विमयागठेन सेतववरी मने पु यायाळ पासे
जेसी ललने जावा उधु

पु यायाळनी अनि जभार छावत जेठ कुं
कुभरीं जतें एभ जेव तेव उठित जेठीं कुरील्लभने
जावा वाग्वा अने पछी मे "म जव व हरि जेठो
दयामय" लजन उपाडणु आणु लजन ददुवर्वा
अवज्जे गाधु पछी मे लजननी आ वीटी इरीने
गई (ते वपदे मारा मनभां अेक भाव छिडये
जते उ पुन वायाळ आ न रीदे धमेछल्ल्या छे)

"नाम मधुर तप रथेय निरतर,
शिथु सळ प्रेम जेठो;

दिव्य तुपातुर आग्नेयां प्राणक,
प्रेम अ भी व स ठेणो,
दयामय । मगत मंदिरे जेठो...
शिथुने उरभां ह्यो ह्यो,
दयामय । मगत मंदिरे जेठो!"

आम छेव्ही वीटी बोले छु त्यां तो पुन वाया
छंभे मूष जि उे यास वीधी अने आ लगतमाथी विर
विद्यय वीधी ते वपदे भयारना पेलुत्रात्रु वाग्वा धता

भयां न रगी पड्यां सौ वधाना पुन वाया
छने वणगी वणगीने प्रसुध करवा वाग्वा पछी तो
हरि उठ नी धून जावा वागी भाविक सिंधी भतेना
ललने जावा वाग्वा

सांभ सुधीभां अस जय रनेलीलने, स्वस्वने,
लजननेने पु यायाळनां अतिम दृष्टने आवी
पठेवयां अने सिंधी लजत भतेनांभे रमयानवात्रां
आजय यात्रती वाचतां हरि उं नी धून, अन
ललने जावा मांड्यां भाईभो, भतेना भयां न
रमयाने आनां रमयानभां पछु नाम रमरसु अने
ललनेसाथी वातावरलने लरी दीपु अने पु वधाना
यायाळने अग्निस् रकार आपवामां आग्नेयां आपसु
वायाळ विषयापी भती मया सोना दिव लारि धती
पछु लखे वायाळ अदर कठेवा नधि छेय .

"भरनाभो, रथे नधि कु तमाथी साये न
छु ल्नां प्रेम छे त्यां कु लुं ल्नां जरीभने माटे,
कु भीने माटे, निराधारने माटे, अन धर्मांभोने माटे
सखानुभूति, प्रेम, कुसुला, सभभाव छे त्यां कु छु
मन्वांभो, रथे नधि कु तमाथी साये न छु "

जिचने जलनी खुदी गवांई,
उठने जानी सन्चो खुदार ॥
खुदा नही दूर शब्दलेमें,
वै तो तेंरें एस बगलमें ॥
वो तो तेव जलना हम्काया,
मीतरम और बाहिर मी ॥
खुदा नही मदिरे मस्त्रिदमें,
वो तो दरदीके हु त-दरदमें ॥
उस दरद हु रतो दूर काना,
उठमें खुदा बसना है भाई ॥

ગુરુદેવ અને સંસ્કૃતિ

ગુરુદયાલ મલિક૩૭

અનુ ૦ આ પ્રતાપ ૪ દોષિયા

ગુરુદેવ કવિવર રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર સંસ્કૃતિના એન્ટીઓના સમાદ હતા જેની રીતે એક એટલી પોતાના દેશ અને ન્યા પોતે હોય તે દેશની વચ્ચે પ્રેમનો સેતુ બધે છે, તેવી રીતે ગુરુદેવે પોતાના સાહિત્ય અને જીવન દ્વારા ભારત અને અન્ય દેશોની વચ્ચે પ્રેમનો સેતુ બાંધ્યો. સંસ્કૃતિ પણ એ જ કાર્ય કરે છે તે એક કરે છે—અનેક હૃદયોને, લોકોને, દેશોને, ધર્મોને, જીવનનાં વિવિધ પાસાઓને ! સત્યની જે અનેક બાજુઓ છે તેમની વચ્ચે સંસ્કૃતિ પ્રેમ સમય બાધે છે.

પરંતુ આ સંસ્કૃતિ કે શું ? ગુરુદેવના જીવનની હાયામાં રહીને અને તેમના સાહિત્યનો જે થોડો અભ્યાસ કર્યો છે તેને કારણે એવું લાગે છે કે ન્યારે પ્રકૃતિ અને માનવનો સમય થાય છે ત્યારે જ સંસ્કૃતિ જન્મે છે એ સમય થતા સંસ્કૃતિના સાધકને જીવનની એકતા, પૂર્ણતા, સમ-વ્યવસ્થાનો અનુભવ થાય છે એક વખત ગુરુદેવે એકસર્વ વિશ્વવિદ્યાલયમાં પોતાના પ્રવચન પ્રસંગે એક સંદેશો પ્રયોજ કર્યો હતો, જે બહુ લાગે છે કે, સંસ્કૃતિની સર્વશ્રેષ્ઠ પરિભાષા છે તેમણે કહ્યું હતું “Codence of comradeship” સમયનો ૭૬, બધુતનો ૭૬ ન્યારે જીવનની વિવિધ બાજુઓમાં એ ૭૬ સમાઈ જાય છે ત્યારે જીવન તે અવસ્થા સમય થાય છે જ, સાથે સાથે સંસ્કૃતિના સાધકને પ્રેરણા પણ આપે છે.

પ્રકૃતિ—સૌ દર્શના પ્રેમી તેા ગુરુદેવ જન્મથી જ હતા—કવિનો સ્વભાવ રહ્યો ને ! પરંતુ એ સૌ દર્શની પાછળ તેનો જે સર્જનહાર છે તેનો અને સૃષ્ટિમાં જે એકતાનું સૌ દર્શ છે તેનો અનુભવ થયો એક દિવસની વાત છે ગુરુદેવ ત્યારે ૧૬ વરસના હતા દરેરાજ તે સૂર્યોદય જોતા તે દિવસે પણ જોઈ રહ્યા હતા. અચાનક એવો અનુભવ થયો કે, “તેમની

આંખોની સામેથી એક પહોળી હાલી ગયો અને સૃષ્ટિના સ્વરૂપનું જે ઘર છે તેની અંદર તેઓ જઈ પહોંચ્યા છે” અહીં એકતાના સર્વત્ર એકતાના તેમને દર્શન થયા આ અનુભવ પછી જીવનની એકતામાં એમનો વિશ્વાસ વધ્યો—સાધના દારા ! ઉપનિષદોનું તેમણે અધ્યયન-મનન કર્યું. સંસ્કૃત સાહિત્યનો ખાસ કરીને કાલિદાસના સાહિત્યનો—તેમના ઉપર ઘેરા પ્રભાવ પડ્યો વૈષ્ણવ ભક્તોનો, બાજીનો તેમના ઉપર અત્યંત પ્રભાવ પડ્યો, તેમજ અધ્યુગીન સતોનો પણ તે દિવસથી તેમણે એમ માની લીધું કે “કૃતિ તરીકેનો તેમનો જે ધર્મ છે તે એ જ કે જીવનનું જે સામજ્ય છે, જીવનની જે એકતા છે, જે પૂર્ણતા છે, તેને નિષ્કલિપ રૂપેમાં લઘુકથાઓમાં, નવલકથાઓમાં, ગીતોમાં, નિપઘોમાં તેઓ અલિપ્ત કરે એમના આત્માને જોળખવાની, તેના પરિચય કરવાની, આ એક યાત્રી જે ગીતાગ્રંથિના કેટલાંય ગીતો જોતા ક્યારેક એવું લાગે છે કે, આ ગીત કદાચિત કોઈ વૈષ્ણવ ભક્તનાં ગીતો સાલવા પછી તેા લખવાની પ્રેરણા એમને અદરથી નહિ થઈ હોય ? યાદ આવે છે એના બે ત્રણ ગીત કે જેમાં ગુરુદેવ કહે છે “નિરાશા જેવી નિષ્ફળતા જેવી વસ્તુ જીવનમાં કોઈ છે જ નહિ, જેને આપણે ‘નિરાશા’ કહીએ છીએ, ‘નિષ્ફળતા’ કહીએ છીએ, તેમાં પેના કિમિયાગર ખરૂર પોતાના કિમિયાથી આશાને છૂપાવી રાખે છે સ્ફળતાને છૂપાવી રાખે છે”

x x x

એક વખત એક બાજેલ ભક્ત મજા સનારનો સમય હતો મરતી જગી મરતી પહેનેથી તેા કંઈ આવવાની ખબર આપતી નથી ! આખી રાત ઊંઘ લીંગી, એકતારા નીંત્રો અને ગીત માં લાગ્યા જેમ જેમ સુદર ગીત જાગતુ ગયું, તેઓ ગતા

બધા અને નાયતા ગયા (આ બાજીતોની આ એક ખૂમી છે કે જે કંઈ તેઓ કહેના આગે છે તે તેઓ ગીત દારા કહે છે એ આત્માની વાણી હોય છે અને આત્માની વાણી તો સગીત છે) તો ગીતના રૂપમાં તેઓ પ્રશુને પૂછે છે,-

“પ્રિયતમ ! કેટલી વ વાર એક પ્રશ્ન પૂછવાનો વિચાર થયો છે પણ આજ સુધી પૂછવાની દિ મન નથી થઈ પણ આજે મેં નિશ્ચય કર્યો છે કે ન્યા સુધી જવાન નહિ મને ત્યાં સુધીકુ અહીંથી ખસીશ નહિ તો સાક્ષાત મારા સ્વામી ! જીવનમા મને કેટલી યે વાર નિરાશા મળી, કેટલી યે વાર નિષ્ફળતા મળી મારા પ્રયત્નોમાં, મારી પ્રવૃત્તિઓમાં અને મેં કેટલાય અશુ વહાવ્યા ! આજ નને પૂછુ છુ, હે સર્વજી ! મારા પ્રિયતમ ! કે મારા એ આંસુ કયા ગયા ?”

પ્રિયતમ એ ભક્તને જવાબ આપે છે-

“કમણી જ કુ તારા પ્રશ્નો ઉતર આપીશ પણ કુ જવાબ આપુ તે પહેલાં કુ ન્યાં જિનો છુ તે સ્થાન પર- મારી જગ્યાએ જિનો રહી જો કે તારા આંસુઓનુ શુ થકુ છે

પછી તે ભક્ત ને સ્થાને ધ્રુવર સમક્ષ જિનો રહી પોતાની જિ હમીનદ તે ક્ષેત્ર તરફ જુએ છે કે ન્યા તેજે અગણિત આંસુ વહાનાં હતા ત્યાં તેને કમ જ ન દેખાયુ એ આંસુ પરિશુત થઈ ગયા હતા કમલના ફૂનોમાં !

x x x

આવા પ્રકારના ભાવાર્થવાળા ગીતો જાણે કે આપણે એવુ સૂચવે છે કે બાજીતોની અસર ગુરુદેવ ઉપર થયી પડી હતી

જેને એક વખત જીવનની પૂર્ણતાની પ્રતીતિ ઇષ્ટ જ્ય તે કથાથી ડરતો નથી તે તો આલ્હો જ જ્ય છે આગળ ને આગળ જીવનની કોઈ એક બાજુને પકડીને તે એસી નથી રહેતો તે જીવનની

ક્ષિતિજને એક ઠંકણેથી પકડી નથી રાખતો તેની દષ્ટિ વિશાળ બનતી જ્ય છે, તેની ક્ષિતિજ રેખા વિસ્તૃત બનતી જ્ય છે. તેથી ગુરુદેવના સાહિત્ય પરથી એમ સમજાય છે કે “સરુતિ એ “Ever enlarging horizon” સતત વિકસના ક્ષિતિજની રેખા છે સરુતિની આ ક્ષિતિજરેખાને વિસ્તૃત બનાવવી, અધિક વિસ્તૃત બનાવવી તે તેમની સાધના છે આરા સરુતિના સાધકને માટે ભાવનાનું, સત્યનું, કોઈ પાસુ બાકી નથી રહેનું તે પ્રત્યેક પાસા સાથે પોતાનો સંબંધ જોડે છે, એક રીતે નહિ, અનેક રીતે, એટલા માટે જે સરુતિનો સાધક છે તે આતિથ્યભાવ રાખે છે Hospitality of the heart હૃદયનું આતિથ્ય તેનાથી જ તો જીવનનું હૃદય પોતાના અંત કરણમા પ્રવેશી છે તેનો ગુરુદેવે પોતાના સાહિત્યમા અને પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં પ્રયોગ કર્યો એટલુ જ નહિ પરંતુ ખીન અનેક વિવેચના-ખાવાપીવાની વસ્તુમા, પોશાકના વિષયમા પણ તેમણે નવા નવા પ્રયોગો કર્યા સરુતિનો સાધક એવી દષ્ટિ રાખે છે જેથી કોઈ વસ્તુ જૂની ન હાજે અનત સદાય તેની સમક્ષ નિવૃત્તન રૂપમા આવે છે

પોતાના એક અ ય કાવ્યમા ગુરુદેવ કહે છે-

“જ્યારે ધ્રુવરે આ સૃષ્ટિનું સર્જન કર્યુ ત્યારે તારાઓએ કહ્યુ, ‘અહો ! કેવી પૂર્ણતા છે આ સક્રિયા ! કેટલો આનંદ છે !’ ત્યારે એક તારો બોલી ઊઠ્યો, ‘ના ના એમા પૂર્ણતા નથી, એક તારાની ખોટ છે’ એટલુ કહી એ તારો ખોવાઈ ગયો જ્યાં એ તારાની વાત સાંભળી તેને શોધવા લાગ્યા હારી ગયા અને ત્યારે એમણે કહ્યુ- ‘સર્વત્ર પ્રશુની પૂર્ણતા છે, સર્વત્ર પૂર્ણતા છે, સર્વત્ર પૂર્ણતા છે ..’ * (અહત યનાર “ગુરુદેવ કે સાથ” માંથી)

* આકાશવાણી, દેવરાખાદથી પ્રસારિત (૧-૫-૧૦) આકાશવાણીના સોન-પથી

શી શુરુવાલ મહિવકને પ્રથમ પહેના ક્યારે મગવાનું થયુ એ ખરાબર યાદ નથી, પરંતુ નીસેક વરસથી તેા અમારી ગૈત્રી અખંડિત ચાની આવી છે અમારા ઘણાં મિત્રો સમાન એટલે અનેક વાર સહજ રીતે મળવાનું બનતુ સાથે રહીને આનંદ કર્યાનું પણ સાબરે છે એકાન્તમાં હૃદય ઉઘાડીને શુદ્ધતેજા કર્યાનો દહાવો પણ લૂટ્યો છે, સભાઓમા સાથે ભાગલેા કર્યાં છે મિત્રોની નાની જેઠકામાં સાથે ભાગ લીધો છે અને રાત્રે મિછાનમા પડ્યા પડ્યા આખી રાત જાગીને જીવનમગ્નતિનું પણ સેવન કર્યું છે આમ અમારી ગૈત્રી એ સખધ નહોતો પણ અવસ્થા હતી સખધમાં લુદાઈનો સકેત છે સખ્યની અવસ્થામા એકતાનું અમૃત ધીરે ધીરે, રીપે રીપે સમગ્ર જીવનમા રસાતુ હોય છે

ઉણા ઉણા એઓ મુખાઈમા મિખાર હતા ને એ છુરમાં રહેતા હતા ત્યારે આગ્રહ કરીને ત્રણેક વખત પ્રેમથી અમને-શ્રી વિમલાનહેન કકાર અને મને-મળવા આન્યા હતા ત્યારે નિરરિતિ વાતો કરવાની તક મળી હતી એમના મુખ પર શ્રુત્યની છાયા વરતાતી હતી મહાપ્રસ્થાનના માર્ગે પોતે નીકળી ચૂક્યા છી એ વાતનુ એમને ખરાબર લાન હતુ એટલે ઘણી વાતો દિલ ખોલીને કરતા એમને સકાય નહોતો એટલુ જ નહી પણ ઊંડે આનંદ થતો હતો

એક મિલનમાં કહે કે મારા ઘણા મિત્રો છૂપી રીતે અને ઉઘાડી રીતે માને છે કે હુ કંઈક ચમત્કારી પુરુષ છુ એમનુ એ આનંદ દૂર કરવાનો મારાથી બનતો પ્રયત્ન કડુ છુ પરંતુ એવા મિત્રો ઘણુ ખરૂ પોતાની કલ્પના અને માન્યતા ઉપર જ વધારે આધાર રાખે છે મારા જેવા વિશ્વાસીનો વિશ્વાસ કરતા નથી ચમત્કાર અને આત્મજીવનને કરી જ સખધ નથી ચમત્કાર અને આખ્યાત્મને કશી જ ભેવા દેવા કે સ્નાનસ્નાતક નથી

પ્રાર્થનામા મારી શ્રદ્ધા છે બહુમા દુઃ નિવાવાન છુ એટલે જ્યારે કોઈ મિત્ર કે મનુષીતા સંબંધન કે સજારી કોઇ આવીવાદ માગે ત્યારે કહુ છુ કે ઈશ્વર પાસે તમારે માટે બહુ કરીશ પણ એનો અર્થ એ લોકો એવો ઘટાવે કે મારા આથી વાદ એમને મળી ગયા અને આ આવીવાદના ચમત્કારથી હવે એમનુ ધાયુ ઘષ્ટ જ જવાનુ અને જ્યારે ધાયુ ના યાય ત્યારે આ ગરીબ મિચારા દીવાળાનો વાંક કાઢે કહાય આરા ચમત્કારોની બમતમા મારો દેખાવ મારી ભાગક જેવી સરળ વાણી સતત પ્રભુને શોધતી મારી પાણીભરી આંખો એમા વધારે જવામદાર હરી લોકોમા નિર્દોષતા સમ જવાની પણ શકિત હોતી નથી ઈશ્વર-ગિર્યામુની સાથે ચમત્કારોની દુનિયા જોડતા લોકોને વાર લાગતી નથી આમા એવા જીવનભીરૂ લોકોની પતાવલ બનની ભાવના મોટા ભાગ ભજવતી હોય છે માણુષ સ્વાધીન અને સ્વાવલંબી થવાથી ડર છે ને ગભરાય છે કારણુ કે એમા જીવન કમારા માટે કાળી મહેનત કરવી પડે છે માણુસોને ઈશ્વરકૃપા ચમત્કારો અને આથી વાંદો મેળવીને આત્મ પુરુષાર્થની વૃત્તિશક્તિને રહે સતા રહેતુ છે આવા આજસુ અને પરાધીન માણુસો જીવનના મોટા શત્રુઓ છે

ઘણા વરસોની વાત છે જ્યપુરમા ત્યારે ઇડિયન પી ઇ એન ના આશ્રમે સમગ્ર દેશના લેખકોનુ સમેલન મળ્યુ હતુ સર નિરંજા ઇસ્માઇલ ત્યારે જ્યપુર રાજ્યના પ્રાઈમ મિનિસ્ટર હતા એક મુદ્દ અને વ્યવસ્થિત તબુમા મનિસકજીને અને મારો નિવાસ હતો એ ચાર દિવસનો સહવાસ અને સહજીવન જૂલ્યાં જૂલાય એમ નથી જીવનનો એ સમગ્ર અમારા જીવનમા ગૈત્રીની અપૂર્વ જરમેસલાખ મુના ઉપસાધી ગયો છે એક રમરણુ ખરાબર મુરેખ સ્વરૂપે યાદ છે શ્રીમતી સોફિયા વાલીઆનો મુકામ સર મિરઝાને જ ગલે હતો એક રાત્રે ઘાહોરના એક

મશ્હૂર શાયર પોતાની શાયરીનો રંગ જમાવવાના હતા સર મિરજાએ થોડાક મિત્રોને જોલાવ્યા હતા એમાં એક તરફ પડિત જવાહરલાલ નહેરુ હતા અને બીજી સામી બાજુએ મસ્લિકજી ને કુ પજી નિમત્રિન હતા મધરાત મુઠી મહેફિલ ચાલી અધરાત પછી અમે બંને નીકળ્યા સર મિરજાએ મોટર લઈ જવાનું કહ્યું પણ મસ્લિકજી અને મે એ તારામદી રૂપાળી રાતે ચાલવાનું પસંદ કર્યું અને બંને પેની ઉર્ફુ-શરસી ચાપરીના કેફમા મસ્ત હતા પાછલી રાતનો વિકાસ હતો, વિલાસ હતો ત-હાઈ જીવતી હતી વાતાવરણમાં એકા તની ખુમારી જીવકાતી હતી છુ રાત હતી! એ રાત હતી? ના ના એ તો અધકારની કવિતા હતી

અને મસ્લિકજીએ મારે ખમે હાથ ફેરવીને ગોડફી માંડી મારો હાથ પહુ એમની કમરે સહજ ભાવે ઉતરમા લપેટાઈ વળ્યો મસ્લિકજીની હિંદી જબાન ભારે મીઠી જેમ જેમ વાતતુ વહેણુ વેગ ધારણુ કરે તેમ તેમ એમનો દહીલો અખાજ જીકબેસ કર્યા કરે વાત હતી સરહદી પ્રદેશની એક વહેની સવારની મસ્લિકજીની વાણી વહેતી હતી ભાઈ, તે સવારે એક વણગારા પાસે એક ગીત સાંભળું હતુ હતુ એના શબ્દો, એનો ભાવ, એનો મર્મ બધુ જ મારા અતરમા જીવતુ છે જ્યારે મન મસ્ત હોય છે ત્યારે એ જ ગીત રુકુરે છે અત્યારે પહુ એ જ રુકુરે છે અને એમણે ગીત મુકત કહે લનકાઈ એ ગીત એમના દહીલયાં કહે એવી મરતની ખુમારીથી ગવાયેલુ કે એણે મારા હૃદયને પહુ કબજો કર્યો છે મસ્લિકજીનું એ પ્રથમ સાંભળેલુ ગીત પછી ઘણી વાર મે એમની પાસેથી સાંભળ્યુ ॥

નેરા મકાન આલા, જિતે કિથે વસી લી ટું
હયો તો આસ્માન દેખુ, આગા હલી પહુ
આસમાન મિડયો હી તારા, તાવન જે
આદ લી ટું
હલો તો બનર દેખુ, આગા હલી પહુ
આસમાન મિડયો હી આદમ, આદમ જે
દમ લી ટું

હલો તો મદિર દેખુ, આગા હલી પહુ
મદિર મિડયો હી મૂરત, મૂરત જે મુરત
લી ટું

હલો તો દરિયા દેખુ, આગા હલી પહુ
દરિયા મિડયો હી લહરિયુ, લહરીન જે
લાલ લી ટું

હલો તો કિરતી દેખુ, આગા હલી પહુ
કિરતીએ રહેતો રાહિબ, રાહિબ જે
દખ લી ટું

ગાઠ મસ્તી અને જેખરનીમા અમે અમારા તથુની આગળ નીકળી ગયા લાન આંખુ ત્યારે પાઝ ફ્યાં તે રાતે ઉભે તે બીજા આખી રાતનું જનરણુ જીવન રસમા ફેરવાઈ ગયુ. મસ્લિકજીનું તે રાતનુ રૂપ અવિરમરણીય છે પોતાની ખૂદીને ખૂદામાં આગાળીને કેવી રીતે મરગી બેખૂદ બનતો હશે તેનો અણુસારો એ રીતે જોવાપાયો

હજી હમણા ગયા માર્ચમાં છેવ્તા મચ્યા ત્યારે જોનતુ પહુ મુરકેલ હતુ અને સનત ખરખરી આલતી હતી વાણીમાં માર્દવ હતુ પહુ અવારનવાર ને વારવાર અતરાતુ હતુ જોનવાની આટલી મુરકેનીમાં પહુ પ્રેમથી જોનતા હતા એમની એક ખવાઈશ અધુરી રહી મઈ હતી અને જ્યાં હિમાનપમા રહીએ છીએ ત્યાં આરીને શ્રી કૃષ્ણપ્રેમના દરસપરસ કરવાની એમની ઘણી ઇચ્છા હતી એક વખત ૧૯૬૫ના જૂનમા તે એમણે મીમત્રી સોફિયા વાડીઆ સાથે મીરતોલા આવવાની તૈયારી પહુ કરેલી પરંતુ શ્રી કૃષ્ણપ્રેમની તમિયતને કારણે એ મુલાકાત બધ સખમી પડી હતી પછી તે એ જ વરસમાં એટલે ૧૯૬૫ના નવેમ્બરની ૧૪ મી તારીએ શ્રી કૃષ્ણપ્રેમનું દેહાવસાન થયુ અને મસ્લિકજી પછી મીરતોલા આરી શક્યા જ નહી

આ વાતનો વસવસો કરીને એમણે મારે ખમે હાથ મૂકીને કહ્યુ કે આ ઇન્દિયમત જીવનના લોખ અને આતમત જીવનના મુવર્ણમાં રૂપાનતર કરવાનો કિમિયો જેને લાખ્યો છે તે કિમિયાબર ભાગ્યસાળી છે જેઓ એ કિમિયાને અજમાનીને

લોખંડની ધાતુને સુવર્ણ બનાવી શક્યા છે તેઓ મહાભાગ્યશાળી બન્યા છે. માણસમાં અંતરનિકા Integrity હોય છે. પણ એ અંતરનિકાને આચરણોના અમૃત દ્વારા છેક ઇન્દ્રિયગત જીવન સુધી સનત અને સદા રસતા રસતા એમાંથી આત્મગત જીવનનું સુવર્ણ નીપજવવું સમગ્ર જીવનને Integrate કરવું એ તો કોઈ મરખી જ કરી શકે છે આજ જીવનનો સૌથી મોટો અમલકાર છે. સર્વોત્તમ જન્મ, ૪ ભગવાનનો મહા મોટો અનુગ્રહ છે

આત્મનિદા ન્યારે ઇન્દ્રિયગત સુધી અવતરીત થઈને સમગ્ર જીવનને રસે છે, અજ્ઞાને છે ત્યારે એમાંથી દિરપ્યપુરુષનું ઉત્તમોત્તમ ઝોજસ પ્રગટ થાય છે. મનુષ્ય ન્યારે સમગ્રમાં ઉપરિચત થાય છે

ત્યારે જ એ મરખી બને છે. મૌનની સુવર્ણ ભેટ પણ જીવન એને ત્યારે જ આપે છે ત્યારે જ મનુષ્ય સાચો જનુષ્ય થાય છે એ મગવ ધરીએ જ પેયો મનુષ્યમાં રહેયો દિવ્ય અંશ પોતાના મૂળ દિવ્ય ગર્ભનું પ્રણુનું અનુસંધાન સાધીને ધન્ય ધન્ય બને છે.

જીવનની આવી સાચી સમજણના મહિક્કજ સાધક હતા મિત્રતાના મરખી અને ધિરાદરીના બાહિક હતા માનવીય સુવર્ણધાતુના ચાહક અને શિદ્ધી હતા. જીવનના આવા સહાયત્રીના દેહાવસાનથી જ્ઞાનિ થાય છે. પરંતુ અધ્યાત્મનો પંથ જ એકલાનો પથ છે એમાં તો હસલાને એકલા જ મહા-પ્રસ્થાનની નવા જીવનની યાત્રાએ જવાનું હોય છે. એ જ એનું આચાસન અને એ જ એનો આનંદ હોય છે.

સૌથી સુંદર સ્વરૂપ

સંયમ ? સમનયમ ? યમ સમાન.

યમને તો ધર્મશાળ પણ કહે છે, કેમ ?

કેમ કે, જીવનનો સૌથી મોટો સંયમ અને સંરક્ષક યમ છે.

લોકો યમને મૃત્યુના રૂપમાં જુએ છે, અને કહે છે કે તે તો કાળ જેવા કાળા છે

પરંતુ, મૃત્યુનું આંતરિક સ્વરૂપ તો પ્રવેત છે.

એ અમલકાર કેમ થયો ? સ યમ દ્વારા !

જગતમાં જો મૃત્યુ ન હોત તો, જીવનનો વિશાળ અને વિરાટ વિકાસ કહી પણ થઈ શકત નહી. કેમ કે મૃત્યુ જ જીવનની ગતિને મરખી રાખે છે અને તે સાથે જ તેને વેગ પણ આપે છે.

એટલા માટે જ તો યમરાજને ધર્મશાળ પણ કહે છે. મૃત્યુના કેવળ વારંવારના સ્મરણથી જ માણસ મોહમાયાની લાળ અને જંજાળમાં ફસવામાંથી બચી નાય છે.

કેમ ? કેમકે, એ પ્રકારના સ્મરણથી તેને પોતાની અનેક કામનાઓ પર સંયમ રાખવાની પ્રેરણા મળે છે.

જો સંયમમાં કહેવામાં આવે તો સંયમ પ્રભુનું સૌથી સુંદર સ્વરૂપ છે,

—યુરુદ્યાલ મહિક્કજ

પ્રિય ભાઈઓ,
કુશળ હશે

આપણે છે લે મળ્યા ત્યારે તમે ચર્ચા કરતા હતા કે સર્ગતા સહિત્યમાંથી સમુદ્ધ સર્જનનો પરિચય આપણે જે વિદ્યાર્થીઓને કરાવે તેો શિક્ષણમાં એક વિશિષ્ટ પ્રકારની માહત્તી માણી શકાય અને લાગે છે કે એની જેટલે જૂના ઉત્તમ સાહિત્યવેદો પ્રત્યક્ષ પરિચય થયો હશે-અને નવી નવી ધીમે સમજવાનો પ્રયત્ન થાય-એ પણ એટલું જ આવશ્યક છે આજે પરિચય કરાવતું પુસ્તક મળી રહે અને એનો લેખક ચિરવ અધિકારી માણસ હોય ત્યારે ચિત્ત કેવું સન્નિપાયા છે

આ સદર્ભમાં ગુરુદયાળ મતિલકજી કૃત " ગીતાજ્વલિ-અક અધ્યયન " પુસ્તિકાનો પરિચય આપવાની ઈચ્છા રાખુ છું

પૂરા પોણેસો પાનાની નહિ એવી ઈ સ ૧૯૫૮માં છાપાય આ પુસ્તિકા વાંચ્યા પછી મારા મનમાં પરોવેલો વિચાર એ આવ્યો કે જે અત્યાર સુધી આ પુસ્તિકા કેમ નહી વાંચી હોય ! અને જોને ભાવ એ થયો કે કોઈ જગ્યાએ આનો પરિચય આપુ અને મને તમે જ પ્રથમ યાદ આપ્યા આ વાત ચિત્તમાં તરત સ્થિર થઈ કારણમાં લેખ પણ ખરા કે તમે નક્કી અધિકારી વાચકોને એ વિષ વાત કરશો અને મારા જીવે જ કૃતાધારતા બીજા અનેકને કરાવશે

વિવેચનમાં અનેક પ્રવાહો જેઈ શકાય છે જઈ પેટીના પડિને ક્રમને જુની ઘરડમાં પરિચય આપ્યા કરે છે. જૂના મૂલ્યોની ફેર તપાસ કરતો એક પ્રવાહ પણ વાલે છે સાથે સાથ જૂના મૂલ્યોને નાહકના વગેરેનો એક પ્રવાહ પણ જેઈ શકાય છે સાહિત્યજન્યતામાં આવા જ્યાં આવકાની જરૂર પણ ખરી. પરંતુ સાહિત્યમાંથી પચ્ચું કે ન પચ્ચું, સાડુ કે નરસુ બંધુ જ પોરસી દેવાની મુખ્યતા એક તરફ છે બીજી તરફ એને પણ નીરજાર-વાપની હ સવૃત્તિથી

જેતો એક સ્વસ્થ પ્રવાહ પણ આપણે ધણીવાર માણીએ છીએ

કૃતિ સાથેનું લાદાન્ન સાધવામાં સદાશ્રૂત થાય એવો એક પ્રવાહ વાલ્યો જેઈએ પણ એનું નાનું ઝરણુ ક્યારેક નજરે પડે છે પણ એ જાતની કૃતિ મળે ત્યારે આપણને અવશ્યનીય આનંદ થાય છે આ કૃતિ એ કોટિની છે

તમને યાદ હશે કે આપણા અગ્રેજીના પ્રોફેસર ગુરુદેવ ટાચેરની વાત આપતાં ધણીવાર કહેતાં કે ગુરુદેવ જે કોઈ લખે તે કાલ્ય બની જનુ એટલું જ નહિ પણ એમના હલનચલનમાંથી પણ કાલ્યની સુધમાં નીતરતી અને તે વખતે એમાં લોડી અનિદયોગિત લાગતી પણ જ્યારે આપણે મનેએ સાથે તે દિવસે ગુરુદયાળ મતિલકજીને જોયા ત્યારે મને પેલી વાત વાસ્તવિક લાગી હતી એમના વ્યક્તિત્વમાંથી ઊભરાતી મૂકતા આપણે જેટ ભરીને માણી હતી કાન સુધી પહોંચના પહોંચના યાદા શબ્દો છૂટી જતા એટલે તમને ઘડખાતમાં વસમુ લાગતું પણ પછી તેો મતિલકજીએ તમને કેવી પકડમાં લીધેલા ! એમની રસસમાધિ તમારામાં સુધાની કરીને જ બે રહ્યા

કાચેર અને અધીજનું અનુધીવન કરનાર તરીકે જ તેમને કોઈ એળખે એમાં તેમને-અને મને પણ-રસ નથી કારણ કે એક જગત માણસ તરીકે જે જે મહાપુરુષોના સર્ગમાં તેઓ આપ્યા એ મધમાં એમણે જીવનમય ચૂંટીચૂંટીને પોતાની જાતને એક અનેએ મધપૂડા બનાવ્યા હતા એમાં સુરી સતોની ખુલાઈને અનેરા પુટ મળતાં એમના સાનિધ્યમાં પ્રાર્થનાનું અનાયાસ વાતાવરણ સર્જેઈ જતું સોમ પ્રકાશ જેવી એમની પ્રતિભા અનેટી ઘાતા આપતી

આ અધ્યયન એ અર્થમાં અરૂંદ છે કે એમાં કાળનારસ, અથકાર ઈત્યાદિનો ચર્ચા નથી કોઈ વાંચી મણુજોઈ નથી, મહિતાથોં કાકવાની મધામજી

નથી પણ મલિનકણ અવિના ભાવજગત સાથે સીધે-સીધા સંબંધ બાંધી દે છે. એના ચિન્તનનું ઊંડાણ આપણી બુદ્ધિ શક્તિને પમસાથે છે. ઘોડા નમુનાથી આપણે જોઈયું કે સંદર્ભ બહાર પણ એનું સીન્દર્ય અનુભવ રહે છે. તે સંદર્ભના પ્રવાહમાં એ કેટલા એપવા હશે એની કલ્પના તમે સહેલાઈથી કરી શકો છો.

“ પ્રભુ પાસે માગ્યું ” એ પ્રભુના પ્રેમનું અપમાન છે. અને પ્રભુ પ્રત્યેની મદદની પણ ઊણપ બતાવે છે ” પૃ. ૧૩.

“ ઘણીવાર આપણને એવું લાગે છે કે પાંચ વર્ષ પહેલાં હું જે ઈચ્છા કરતો હતો તે જો તે વખતે સફળ થઈ હોત તો ખરેખર આજે મારી અધીરગતિ જ થઈ હોત. તેથી સાડુ ઘણું કે તે વખતે મારી ઈચ્છાપૂર્ણ ન થઈ ..આમ આપણે આપણું કોય શામાં રહેવું છે તે અમુક સમય પછી જ સમજી શકીએ છીએ. ” પૃ. ૧૪.

“ ઢાલના વખતમાં માણસ અવગ્રાહની અગત્યતા ભૂલી ગયો છે તેથી તેનું કામ ઘણીવાર રૂઢિચઢ સેવ છે, તેમાં જડપ હોય છે, પ્રવીણના કોય છે પણ તેનું કામ તેના અપમાના વિકાસમાં મદદરૂપ નથી બનતું ઉલટું તેના સ્વાર્થને પોષે છે. ” પૃ. ૨૫.

“ ભુને ૨૫૪ માણસને તેના અંતરાત્મામાં નિરંતર ઘણા કરે છે. પણ તે સ્પર્શને બાલ્ય વેતનામાં અને તે ચેતનાપ્રેરિત દરેક પ્રવૃત્તિમાં તે અનુભવે એવો પ્રયોગ કરવા માટે તેને જીવનપ્રદાન કરવામાં આવ્યું છે ” પૃ ૩૫

“ દુઃખ દૂર કરવાની જે અકસીર દવા છે તે એ જીવભાવરો નથી તે દવા છે દુઃખને ઘાતિથી, મૌનથી સહન કરવું. જ્યારે તેની જુદી મુક્તિપ્રયુક્તિઓ શોધવાનું બંધ કરી દે છે ત્યારે એની બુદ્ધિની પાછળ જે ભગવાન છુપાવેલો છે તે બહાર આવે ॥ અને એ દુઃખી માણસને આશ્વાસન આપે છે. ” પૃ ૫૫.

“ જો હું વારોલિન વગાડતો હોઉં અને મને લાગે કે મારી વારોલિનનો અવાજ જ બધાં લાગ્યો કરતાં મોટો લેવો જોઈએ અને મારી વારોલિન વગા-

ડવાની સિદ્ધિથી બધા શ્રોતાઓ મુગ્ધ થઈ લાલ લાલ કરે તો કેવું સાડું. અને ધારો કે મારી વારોલિનનો અવાજથી મુગ્ધ થઈ જઈ બધાં મારા વખાણો કરવા લાગે અને મને લાભથી પણ આપે પરંતુ એનાથી આખા સંગીતની સુસંવાદિતા (Synphony) તો નુકસાન થઈ જાય છે. એ જ રીતે જગતમાં પણ બહુ સુસંવાદિતા ઉપર નભેલું છે જે હું મારી ઈચ્છાના સૂરને વધુ મદદરૂપ આપવા મળું તો પછી સમગ્ર જીવનની સુસંવાદિતા જ નાશ પામે તેથી જ પ્રભુ એ સુસંવાદિતામાં આપણો કેટલો હિસ્સો હોઈ શકે એ નક્કી કરીને જ આપણી ઈચ્છાઓને મૂર્ત કરવા દે છે. તો જ જીવનનું જીત સુસંવાદી રહી રહી શકે ને? ”

પૃ. ૧૬.

“ ઈશ્વરને આજ્ઞા-મૃત્યુ-દરેકનું આતિથ્ય માગે છે એને કોઈ પર દબાણ કરવાનું યુગ્ય નથી તેથી જો આપણે સ્વેચ્છાથી અને કાંઈપૂર્વક એનું આતિથ્ય કરીયું તો એને આપણા ઉપર કંઈ દબાણ કરવું નહિ પડે અને આપણને પણ કંઈ દુઃખ સહન ન કરવું પડે ” પૃ ૮

આવી અનેક રત્નકલ્પિતઓ વેરાઈથી પછી જો મને ખાતરી છે કે તમે તો આ પુસ્તિકા એક ભેટકે જ લાવી જવાના છો એટલે વધુ પકિતઓ તારવી છે છતાં એ મુશ્કેલી નથી.

એમની વાણી કવિતાની કોટિએ તો ઘણીવાર પહોંચે છે.

“ જીવનમાં જેટલી હારો (Defeats) એને મળી એ બધી હારોને એક હારમાં પરીવરીને પ્રભુના ગળામાં પહેલવવામાં આવે છે એવી ભેટથી પ્રભુ અન્યત્ર પ્રસન્ન થાય છે. ” પૃ ૩-૪

માણસ કલ્પનાઓનું પૂતળું કે ઈશ્વરને કેવળ શ્રદ્ધાસ્તો છે એવા વાક્યખરો તે એમની બાપામાં સહજ વણાઈ જાય છે. એમના વિશાળ જ્ઞાનભંડારમાંથી અવતરણો સહજતાથી ટપકી પડે ॥

“ પ્રભુ જીતો તો મેં પ્રભુકી પ્રભુ હારો તો પ્રીતમ મેરે ”

કમીર,

“If the disciple is ready, the master is at hand”

બાઈબલના ગીતમાંથી લેણો અથ ઇતલુ છું.

“આટલા આટલા વર્ષો મેં જે અર્જુ વહાલાઓ બધાં કર્યાં જ્યાં?”

આજે આ રૂઝનો તારે જવાન આપવો જ પડશે

ત્યાં તો પ્રભુ જવાન આપે છે ‘જ્યાં હું ઊભો

|| ત્યાં હું પડેલા આવ માયી દષ્ટિથી તારા આંતુઓને જો’

હા, હા, હવે મને સમજાયુ કે હું તારા તરફ અભિમુખ થઈને જોવા લાગ્યો ત્યારે મને તમજાયુ કે એ આંતુ તો તારા ચરણમાં આનન વહીને કમવરૂપે વિકસેલા છે”

પૃ ૫૪

દરજોતો પલ એટલા જ રમણીય || એવી કામ્યનું ઘાઈ ચિત્રમાં તલ્લભુ શિથર થાય છે બીજા તો તમે જેઈ લેણો પણ રવર્ગમાં ગવેલા મજૂરની વાત ઉતારવાની લાવવ રાંકી થકતો નથી

“રવર્ગમાં એક વખત મજૂર ગયો”

ભગવાને પુછ્યુ “પચાસ વર્ષ દુનિયામાં રહીને ને શુ ક્યું ?”

પેલો મજૂર ભોલ્યો ‘હું તે શુ આપી થકુ ?’

હું તો રોજ મેં ચાર આની કમાવાવાળો ગરીબ મજૂર ! પણ બહાર જતો ત્યારે હ મેલા હસતો રહેતો ઘસીને મારા કામ કરતો’

પ્રભુની નજરમાં આવી વૃત્તિની ઘણી કિમત || બીજાને પ્રેમથી, આનંદથી, સહાનુભૂતિથી જોવા તે લાખો રૂપિયાના દાન કરતાં પણ વધારે કીમતી છે

પૃ ૪૧

શબ્દાર્થને અણેષ તથા ક્ષપટ કરતી રમણીય વ્યાખ્યાઓ એમની વાણીમાં સહભાવે મળે છે

“પ્રભુને ચરણે લઈ જવામાં સહાયરૂપ બને તે ક્રેવસ”

પૃ. ૪૦

“સૌના ઉપર એક સરખો પ્રેમ કરવો એનું નામ જ દેવું (દન કનુ)”

પૃ. ૪૩

ઘણી અને અર્થપૂર્ણ ઠાંકણા પાત્ર આ પુસ્તકનું ભુવલ ગણુ જેઈએ. God is no where માં માનનાર પિતાનો પુત્ર એ જ વાક્ય God is now here તરીકે વાંચીને પિતાના છત્રનામ કૈવો ચમત્કાર સર્જે છે એ વાત મલિકજીના જન્મદિવસે જ તમારે વાંચવી રહી. એ જ પ્રમાણે I belong to the brotherhood of the useless એમ પોતાની જાતનો પરિચય આપતા ગુરુદેવને પણ તમારે ધ્યાન-સ્થાને જ માણવા રહ્યા

પલ હવે હું કાગળ પૂરા કરુ જે કે તમને ભૂતકાળમાં આથી વધુ લાંબા પત્રો મળ્યા હતા એ મને ખબર છે ! એ રેકર્ડ તોડવાનો મારો ઈરાદો નથી કારણ કે અમારા ભાભીના મિજબ અને માધુરી બને સમાનભાવે મને મળ્યા કરે એવી માયી ઈચ્છા છે !

એક પ્રથ તો મૂકુ જ. છું ક્યું ઠોચ તેા આપણુ પુવાન વિદ્યાર્થીઓ પાત્રે આ ચોપડી જાય ? તમે બીજાની જેમ માનતા નથી કે આજના વિદ્યાર્થીને જભીર વાંચવામાં રસ નથી એટલે તેા આ પ્રમ તમારી સમક્ષ મૂકવાની વિ'મત કરુ છુ.

પેટ છૂટી વાન, ક્ષીએ તેા અધિકારીઓને પણ માડ માડ સમજાય એવી ‘ગીતાજીવિ’ ભારે ચીજ છે પણ મલિકજીની આગળી પકડીને એમાં વિહાર કરવા નીકળીએ છીએ ત્યારે એ ઘણુ ખડુ” સોનદર્થ આપણી સમક્ષ ખુ તુ થાય છે. આવી પુસ્તિકાઓથી આપણે ઊજળા છીએ અને આપણી પુવાન પેકી ઉજળી રહેા એમ જ ઈચ્છુ ને ?

તમે મૂળમાં હસતા હસો કે આ સંસ્કૃતવાળા કીઈકે આઠીવાંદાત્યક જેવુ વખ્ખા વગર પુડુ ન કરે એવી તમારી મનોહર મૂર્તિ મારા માનસયમુ આજળ પ્રત્યક્ષ થાય || અને હું કાગળ પૂરા કરુ છુ

ભવદીવ,

રામપ્રસાદના જયજગત્

જ્યારે પ્રથમ પરિચય થયો !

આ. પ્રતાપ જ. ટોલિયા

વિદ્યાનંદ સ્વરૂપ ચાચાજીના પ્રથમ પરિચયને આજે યોદ્ધે વર્ષના વધાણાં વીધી ગયા છે.

ઈ. સ. ૧૯૫૬-૫૭ની વાત છે. ત્યારે એક તરફથી આચાર્ય વિનોબાજી અને બીજી તરફથી અગ્રણી જ્ઞાનવોગિની એવા વયોપુલ સ્વ. ચિન્મયા માતાનું સાન્નિધ્ય છે. ઈ દક્ષિણ ભારતમાંથી અમદાવાદ આવીને પ્રથમ સ્વ. મુનિકાશી નાનચંદ્રજી મહારાજ પાસે અને પછી પ્રધાનમુ પંડિત શ્રી મુખવાલજી પાસે હું રહ્યો હતો. સત્સંગની સાથે અભ્યાસ કરવાનો મારો ઉદ્દેશ્ય થોડું જુદાન સર્વેદિયની પ્રગુણિ એ વખતે ગોલુ કરી નાખેથી.

એ દિવસ અચાનક જ પંડિતજીએ સમાચાર આપતાં કહ્યું કે, “આશ્રમમાં મસ્તિકજી પધાર્યા છે અને તેઓ તમને મળવા યોગ્ય છે.”

આ સંભળી આશ્ચર્ય અને આનંદ સાથે મેં તેમને પૂછ્યું કે, “પંડિતજી ! મસ્તિકજી અને મને મળવા યોગ્ય છે ? મારે તો તેમનો કોઈ પરિચય નથી...”

“એ બધે તેમ ઘોષ, તેમનો ખાસ સરેશ આરેલ છે અને તેઓ માત્ર મળવા જ નહીં તમારાં ભજનો પણ સંભળવા માને છે માટે તમારો સિતાર સાથે લઈને જાઓ...”

પંડિતજી અને ચાચાજી : એક સાથે બન્નેનો આદેશ થયો એટલે વિનાવિચારે નુરત સિતાર ઊપાધી હું હરિજન આશ્રમ જવા નીકળ્યો. એક ભાણુથી પ્રભ થયો હતો કે સ્વાસ્થ્યએ આજું જાપ, ઈ ઈને જલ્દી ઠીક ? ખીજી ભાણુથી મનના અનુભવનો હતો કે આજે આ પવિત્રામાના દર્શનનો આનંદ પ્રાપ્ત થશે.

આ પહેલાં મસ્તિકજીનું નામ તો મેં સારી રીતે જાણ્યું હતું અને તેમનાં લખાણો વાંચી તેજના મિનાસથી નામ પરથી પ્રથમ પ્રશ્ન અને પછી સ્વજ

પણ હું અનુભવતો. ‘ગીતાગોવિંદ’ના ઘણાં હિન્દી અનુવાદો નીચે આટલી પંક્તિ દેખાતી:

“ગીતાગોવિંદ સે શુ. મ.”

આ વાંચી મારા એક ડોક્ટર મિત્ર મળક પણ કરતા કે ‘ગીતાગોવિંદ’માંથી આ ‘ગુમ’ કરનાર છે કોણ ? એમની ઘોષ બહુ ચાલેલી. પછીથી એ ત્યારે જ પૂરી થયેલી કે જ્યારે ‘ગુ.મ.’ એટલે ‘ગુરુદયાલ મસ્તિકજી’નો ભેદ સમજવા મળેલો. આ પછી તો તેમનાં જ જ લખાણો જ્યાં જ્યાંથી મળતાં તે વાંચવામાં આનંદ આવતો.

આમ આ પહેલાં સુધી ‘ગુમ’ શબ્દના ચાચાજીને પ્રથમ વખત મળવા જવામાં આજે અનેરો આનંદ હતો, બમણો ઉત્સાહ હતો.

સિતાર સાથે સહજમની આશ્રમ પરોવેલો. પ્રતાપભાઈ ઉપાધ્યાયને ઘેર તેઓ એકવા જ બેસાડતા. જલ્દે મારી શબ જ ન જોતા ઊંચ ! સ્વેત દાઢી વચ્ચેથી ચમકતી તેમની આંખો સાથે મારી આંખો મળી અને તેમનાં ચરણે ઢળી ગઈ. તેમની નાભિમાંથી જંબીર ઘોષ કરતી પ્રેમજતી વાણી નીકળી:

“આવો દિકરા...”

એ વાણીને સરુકો જાણે આજે એવો ને એવો અંતરમાં થુંજે છે.

તેમના ચરણે પડેલો. કંઈ જોવું તે પહેલાં તેમણે જ કહી દીધું:

“તમને હું જાણું છું...હું જાણું છું... તમારાં ભજનો મારે સંભળવા છે...”

તેઓ મને શી રીતે જાણના હો ? એ કુરુવર તો વયું, પરંતુ તેને શેકી રાખી મેં ભાગ્ય આરંભવા સિતારના તાર મેજાયા અને પરમ આનંદ અનુભવના અનુભવનાં આજું શરૂ કર્યું. અંતર ઊંચેથી એક પડી

એક ગાન ગવાઈ રહ્યાં:

“મન ચલેા નિકેલન...”

“આશન તલેર માટીર પરે હુટિયે રયો...”

“આટલુ” તો આપળે લગવાનાં મને છેલ્લી ઘડી”

“પ્રભુ ! મેં કયા માત્રું ગુનહીના....”

હિન્દી, બ ગલા ગુજરાતી એક પછી એક અનેક ગાન ગવાઈ રહ્યાં છે. સિતારના તારા રુણ્ડી રહ્યાં છે... ચોમર આનંદની ધાર ફેલાઈ રહેલ છે.... ના, હું નથી ગાતો, મારા ઢારા જલ્લે બીજું જ કોઈ ગાય છે. સામે બેસી ઝૂમી ડોચી રહેથી ‘હસતી’ જ એ ગવરાવે છે.

કથાકેક વીતી ગયો. આ આનંદની સૂરસમાધિ ત્યારે જ તૂટી કે જ્યારે ચાચાજીને એ સ્વરયોધ ફરી સંભળાયા :

“હું” ધન્ય થયો ડિકરા...તમે મને આજ બજનને-પ્રેમને રક્ષ પિવરાયો ”

મેં જવાબ વાળ્યો : “નહીં” ચાચાજી ! આપ મને શરમાવશો નહીં, પ્રેમરસ તો આપે પિવરાયો છે ને આપે મારી પાસે ગવરાવ્યું છે, કારણ કે હું ગાતો હતો એવું મને લાગતું જ ન હતું.”

તેઓ મૌન હતા. માટું પેલું કનૂલલ ફરી ટાલું થયું કે તેઓ મને શી શીને જણના હશે ? એનો બેદ ધજુ તેમણે પાલ્લો ન હતો. એટલે ઘોડી વાર રહીને સકોષ સામે મેં પૂછ્યું :

“ચાચાજી ! હરકન ન યેલ તો કૃપા કરીને એ તો કયો કે માટું નામ આપે શી શીને જણ્યું...? મને તુચ્છને સામેથી બોલાવીને તો આપે ધન જ શી ડીધા... !”

“નેરા ! પ્રભુ કૃપાથી વં શરદામામ ગયેલો ત્યાંના ભાઇઓ અને તમારા મોટાભાઈ પાસેથી તમારું નામ મને મળ્યું...તમારા મોટાભાઈ તો ‘આમના માદ્યાલ’ !...તેમણે મને ‘આમ’ (કેરી)નો રસ પિવરાવ્યો અને તમે પ્રેમનો. મને ‘ચાચા’ને ચાપ પણ ‘બે’ મલે છે અને રસ પણ બે મલ્યા..”

ચાચાજી બોલ્યે જતા હતા અને હું શરમાવે જતો હતો. શીજના ઉપર ધનતા ઝોડાડી દેવાની તેમની આ સહજસિદ્ધ નમ્રતાની કયા હું પ્રથમ પરિચયમાં જ ભેઈ થકયો.

પણ પછી તો પ્રભો છેડીને તેઓ ચૂપ થઈ ગયા અને ચોતાના પારાવાર પ્રેમથી નવરાવતા તેઓ મારી પાસે જ બોલાવી રહ્યા. વાતો ચાલી વિનોબાજી અને ચિન્મમા માતા વિપેની.

અરાત એવા ચિન્મમા માતા વિપે તો તેમણે ખૂબ પૂછી લીધું. મેં પણ પ્રેમ, વાલ્મ્ય ને જ્ઞાનની ધારાથી મારા અંતરોકને ઘાઈ ઘાઈને સાફ કરનાર આ ભગવંત વિગૃતિ વિષે મલિકજી પાસે મન મૂકીને વાત કરી તેમના વિવેગમાં તેમની સ્મૃતિઓ કડ્ડ બનીને ઉપસી આવી. આ દિવ્ય મનુું કમરણ કરતાં કરતાં આંખમાં આંસુ ઉભરાઈ આવ્યા-પણ જેઈ હું તે એ માત્ર મારી જ આંખમાં નહોતર, ચાચાજીની આંખમાં પણ હતા. મારી આંખથી સવિશેષ હતા ! આંસુઓના પ્રવૃત્તર આંસુઓએ આખો, અંતરને પરિચય અંતરે કર્યા. ચિન્મમા માતાજેવા જ ચાચાજીના પ્રેમે આત્મીયતા સાધી મને પૈતાનો બનાવી લીધો...તેમની એ અમી વર્ણવતી આંખ માં મને ધમીક ચિન્મમા દર્શાવા લાગ્યા, તે ધમીક ઠોઈ ચિર-પરિચિત વ્યકિત ! પ્રેમ-વત્સલતાના ભંડારસમા ચિન્મમાને અભાવ જલ્લે તેમણે ભરી દીધા અને મારા અંતર-છિંડે સ્થાન લઈ લીધું....

વાણી મૌન હતી. ગાન ઘંભી ગયેલાં હતાં. બોલતા હતા માત્ર આંસુ !

પ્રથમ પરિચયમાં જ આંસુઓના આદાન-પ્રદાનમાં અમે ધણું ઘણું સમજી લીધું.

ત્યારથી ‘ગુમ’ રહેલા ‘ગુ. મ.’ પ્રગટ થયા, મારા અંતર, જીવનમાં પ્રવેશ પામ્યા-મારા અંતર ઊંડાણને અજ્ઞવાળવા, મારા અંતરથીની આડે પડેલા અધકારના પચ્ચરને ગાળી માળીને ‘ગુમ’ કરવા !

—અને પછી આગળ ચાલી તેમની આંગળીએ વળગીને, તેમની સાથેની, મારી અંતરોકની યાત્રા...
(કેમણ :)

—મલ્લિકૃષ્ણ ગયા

—એમપથના પ્રવાસી અને તની યાત્રાએ ઉપડી ગયા હાગે છે કે ભારતમા સાહસિત્તેર વસ્ત પહેલા કાલવા મીડેલી મહામાનવાની એક પેઢી નિદાય લેવા માંડી છે મનમાં ઘણીવાર થતુ કે એ વિનુપ્ત થતા મહા પુરુષોને સધી સગ સાધીને એમની વાણી જાતે જ સાલગી લેરી

આમ તો મહાપુરુષોના વિચારો આપણને ઘણીવાર વાચવા મળે છે પણ સ્વયં જોવાયેના—ને ઝીલાયેલા સમ્રાટોમા જે સીંગો રણકારો હોય છે એ જાણેલા લેખોમા ઉતરી શકતો નથી પશ્ચિમના દેશોમા તો આવા મહામાનવાની પ્રત્યક્ષ મુનાકાતો દારા જગનને એમની વાણી તદ્દન તાજીબીલમાં સ્વરૂપે પિરસવાની એક પદ્ધતિ જ છે આપણે ત્યા હજી એ વિકસાની વાર હાગે છે

આના લોકોત્તર પુરુષોને રૂપ મળવુ એ એક દ્હાવો છે વિનોનાજી, રવિરાકર મહારાજ મલ્લિકૃષ્ણ વગેરે સસ્તિસિખરોને આપણે ઈર્ષ પેઢીના સુભગ અવગેરો ગણુની યજીએ લારતીન સસ્તિતિનુ સધન પ્રતિનિધિત આપણને એમનામા જોવા મળે આ વારમો અને વૈભવ વિનુપ્ત થઇ જાય એ પહેલાં એમને મળવાની તક ઝઠી નેનામા આગસ કરીશ તો ઘણુ ગુમાવવાનુ રહશ એમ મને થયા કરતુ

એટલે મે સકલ્પ કર્યો કે જ્યારે પણ તક મળે ત્યારે આવા લોકસ તો પામે પહેલથી જવ ને એમની સાથે એકાન્ત મેળવીને જીવન અને જગનના પાવાના પ્રશ્નો વિષે એમને શુ કહેવાનુ છે એ જાણી લેવુ

પ્રવચન કરતા આ વ્યક્તિમન મુનાકાતમા ફેર એટલે પડે કે આમા આપણે રજૂ કરેલા પ્રશ્નોના જવાબ એમણે આપવાના હોષ—સામની મર્યા ને લઈ પશુ—આપણને મુદ્દાસ્તર જવાબ મળે ને એમા જ્યા

પણ અસ્પષ્ટતા લાગતી હોય ત્યા આપણે એમને વધારે પ્રકાશ પાડવાની વિનતી પણ કરી શકીએ

વળી આજ સહજ નોકસ તો વિચારોમા ખના વદી ફિન્સુશીનો લાર પણ નથી હોતો એટલે વિનકાને જાણમા જોહા અવકાશ રહે છે એમને વિનત નો શોખ કદી હોતો જ નથી જાણ એમના જીવનનો વિકાસ એ રીતે થતો ગયો હોય ત્રે કે વિનતનુ થક એમના મનમા સદા સહજ ભાવે માનવુ જ રહે છે તેનાને જે સમજાયુ એ અનિવાર્ય પ્રગામા જ ખકાર પ્રગટાવનો પ્રસાસ એમણે કર્યો છે લેખન પ્રવચનમા રુચિ દાખવી હોય તો તે પણ એ જ કારણે ને તેમ એમના જીવન અનુભવોને પારદર્શી ભાષામા રજૂ કરતી એમની વાણી આપણા માટે સહેજ પણ જોઈથી અગત્યની નથી

આ સદર્ભ ખ્યાનમા રાખીને હુ મલ્લિકૃષ્ણને મળવા માટે ઉપડી ગયો મનમા સમ્રાટના રૂપમા પ્રશ્નો સ્પષ્ટ નહોતા પણ એમનું સ્વરૂપ તો અગાઉથી આકારી લીડુ હતુ જ વર્તમાન યુગના લૌકિક વટોળિયે ફજોળાના માનવીના જીવનને નકકર રીતે ઉપયોગી થઈ પડે એવા જ પ્રશ્નો પૂડા એવો ખ્યાન રાખ્યો હતો

જગનના જ જોવામા લમનારા કયા માણસને અમારા નથી ન તા ? એવા યગ અધકાર વચ્ચેથી પણ આવા પુરુષોએ શી રીતે ઉગસ મેગ થો એ જાણવાનુ અને ખાસ મન હતુ જાણુ છુ કે આમ તો સહુએ પોતાનો દીવા જાતે જ પ્રગાવવાનો છે પણ ખરેખર તો અન્યની આંતેથી સમજણના દીવાથી એ દીવા પ્રગટાવવાનુ વધારે સરળ બની જાત છે

વિચારમા ને વિચા મા આશ્રમ આની ગયો તપસ કરતા જણુમુ કે મલ્લિકૃષ્ણ હૃદયકુજ પામે બાણની પ્રાર્થના કરાવવા ગરા હતા હુ ત્યા પહોંચ્યો કે પ્રાર્થના પૂરી થઈ અને મલ્લિકૃષ્ણ સામા મળ્યા

એમને પટેનવદેના જોડા ગૌત તેજસ્વી ચરેણે,
 પ્રેમના અર્થોથી જનકાતી આપે, વામનના વિરાટને
 સમાનુ કાંક નાનું કદ, કરુણાના અનંતાર જેવું
 અસ્તિત્વ-નવજી કે ફિરનાપુત્રને કો' માનવી જોયો
 પડીને આ ધરતી ઉપર આવી અહ્યો હોય એવો
 ભાસ થયો!

એમને વદન કરીને, જિહ્વા જિભા જ માત્રુ
 અર્કો આરવાનુ પ્રયોજન કરીને મે વાંચેક મિનિટની
 મુલાકાત માટે વિનતી કરી એ આરે ખમે હાથ
 મૂકીને મનકાતા કહે

'દીકરા, સમય તો નથી પણ તુ સારુ
 કામ લખને આપ્યો છે એટલે થોડી વાતો જરૂર કરીશ
 સ્વાસ્થ્ય ખરાબ નથી પણ તુ નચિત રહે, તારા
 જના ન ખરાબર આપીશ ત્યાં, આપણે આનર્તા જ
 વાતો કરીએ

આસપાસ અસખ્ય માણસો એમના કુન્ડની
 ઘોષામાં અતરપટ ખાસમની મળ શી? મે
 વિશેષ એકાંત માટે વિનતી કરી ને એ એકાંત
 મલ્ય ત્યારે જ મને એન પશુ પોતાની પાસ આમક
 પૂર્વક ખાટના ઉપર બેસાડીને મદિનકણ કહે પૂછ
 દીકરા નિરાતે જે પૂછુ હોય તે

ને મે પ્રશ્નો શરૂ કર્યા

(૧) આપના ઉપર કયા પુસ્તકનો સહુથી વધારે
 પ્રભાવ પડેલો?

એમણે તરત જ જવાબ આપ્યો

'શુદેવની ગીતાજ્ઞિનો શુદેવને તું પટેળી
 વાર મળ્યો એ સાથે જ મારામાં કેટલું અજબ ફેરફાર
 થઈ ગયેલો ગીતાજ્ઞિનું એક એક કાવ્ય લખને હું
 દરુપ દર દિવસ લગી એનું જ રટણુ કર્યા કરતો મને
 એમાંથી અર્થોની અનેક પર પરાઓ જાણી એની એક
 એક કવિતાની ભાવનાને મારા જીવનમાં ઉતારવાનો
 પ્રયત્ન હું કર્યા જ કરતો મે શાસ્ત્ર કે દર્શન વાંચ્યા
 નથી એક આ વાચુ બસ રગાઈ ગયો'

એમણે એકએક કવિનાના અર્થોની પર પરાની
 પાત કરી ત્યારે મને રસ ગીતાજ્ઞિનું એક વાક્ય

યાદ આણ્યું નાથ ! વિવેચકો મારા ગીતના હમર
 હમર અર્થ કરે છે ને તો ય એનો છેલો અર્થ
 તો તારા અરજે શિષ્ય શુકાતીને એકો વોય છે'

મે આગળ પ્રશ્ન શરૂ કર્યો

(૨) માણસને આરભકાળથી જ સનાહ
 મૂલ્યનો, પ્રેરણા, માર્ગદર્શન, બોધ વગેરે મળતા જ
 રહે છે એ બધામાંથી આપને વધારેમાં વધારે યાદ
 રહ્યું હોય એવું વાક્ય કહ્યું?

પ્રશ્ન સાંભળી આંખ મીચીને એ ખૂબ જીહ્વા
 વિચારમાં પડી ગયા પછી તરત જ [આંખ મીચી
 રાખીને જ] કહે

'એક વાક્ય બરાબર યાદ આવે છે 'મન
 મન બન' નાનપણમાં એક કહીરે પામે સામગ્રી
 એ વખતે તો નહોતું સમજાયું પણ વય અનુભવ
 અને ચિંતન વધતા એનો અર્થ ઉઘડતો ગયો આનો
 અર્થ મે આવી તારવ્યો છે 'મનની પાછળ ન
 જવું મનથી પર ચવું પછી બહુ જ એવી મેળાએ
 સહજે સ જુલિનો પ્રકાશ પથરાશે યાન અને સ માર્ગ
 અદર્શી દેખાશે, સભાગરી

મારો ત્રીજો પ્રશ્ન કુખ્ય વિશેનો હતો: સર્વ
 પ્રકારે સંખ્યા દોષ એવો કેઈ માણસ બનેલા નની
 મળતો એટલે મે પૂછુ

(૩) માનવીના કુ ખોનું કારણ શું?

તરત જ એમણે જવાબ આપ્યો: "કર્મ" પછી
 થોડીવાર મીન રહીને કહે

'બીજા એવો પાક ભગવાનનો આ અદ્ય
 નિષ્કમ છે બને ને અજ્ઞાનવસ ખરાબ કર્મ કરનામાં
 આનુ હોય, એના કદવા ફળ આનવાનાં જ તો બીજો
 પ્રશ્ન યાદ છે આમાં ભગવાનની કૃપા કરુણા કયા
 રહી? આપણા કર્મના ફળ બેગવવાની સીકિત આપ
 ધુને મને એ જ આ કૃપા કરુણા મન જન્મના કર્મની
 પીયા આ જન્મે બેગવવી પડે છે એ અસહ્ય છે
 છતા ખમાય છે કેમ? એ શક્તિ આની કયાથી?
 ઇશ્વરકૃપાથી જ વળી? અનુભવે મને આ સય
 શીખ્યું છે

એની એક ખીજ કૃપા પણ છે જે આણુને ઉપાડી શકાતો એટલો જ ભોળો આપે છે સર્વે પાપ વધારે નહીં આ જન્મના દર્શો ઉપરની પણ આ સુઝ આપણને મળે છે એક કદુચ્ચ હતું સન્નેય વચ એમને ગામ હોયું પણ બધા બંધાર નીકળ્યા મજબૂત મારે વધારેમા વધારે મોજે ઉપાડયો માએ ગાસડી લીધી દસ વતસની દીકરીએ નાની પોતની ઉપાડી ને જ ર્પના હાથયા નાની ટણુડી જ આપી ચક્રિત અને મર્ગદાને નજર સામે રાખાને આવા અવકારની ગોઠવણી કરવામા આરી દુખના ભારનું આડુ જ છે

આપણા યુગનો મોટામા મોટો યાપ છે અધાનો અજ્ઞાન ઇશ્વરમા શ્રદાની પાન હોયે માનવીએ જેને અનિમૂલ્યતાન ગણી છે એની વસ્તુ એમા પણ એની શ્રદા નથી રહી એટલે મે આ પ્રશ્ન પૂછ્યો

(૪) જીવનમા આસ્થા-શ્રદાનું સ્થાન શુ દોષ શકે ?

'બેલિફ એન્ડ ફાઈથ આસ્થા એટલે શુ ?
Belief and faith એમ પૂછ્યા માગે છે ?
 એમણે પૂછ્યુ

આસ્થાને મે શ્રદાનો પર્વાય મના ા એમણે તરત જ જવાબ શરૂ કર્યો

શ્રદા વિના માણસ જીવી શકતો નથી પગી એ શ્રદા પેષ પુસ્તકમા હાથ પોતાના રહીતમા હોય કે અથવા સાની શ્રદા અરની જો છે એ દનીનની વસ્તુ નરી શ્રદા અને જીવન એમ એક જ સિક્કાની મે બાણુ છે હા કરેતા તેમ આપણે બલયમ્નુ વરા નહાં શ્રદાયનુ વડે એમને ચારીએ છીએ દૂકમા અરની દષ્ટિ એટલે શ્રદા આ દષ્ટિ જેમ વિરન તી અય તેમ તેમ આણુ અસપાસમા વ્યારેતા વિરાટની આરાધના કરવાની વૃત્તિ અને રાક્ષિ પણ વિકસની જન છે આપણી જે બાહ્ય દષ્ટિ છે એના દારા જેવાથી તા માત્ર અનુમાન જ થઇ શકે છે પણ આ અરની દષ્ટિ-શ્રદા-અને ત્યારે તે તીરની જેમ સીધા કન્દ્રે પલાચી જવાય છે કાગળુ

કે એ જુદિના સ્થાનસમા મનની પારથી આવે છે માટે જ તો સાચી શ્રદા પરમ આનંદનુ કારણુ મની રહે છે ?

નિશ્ચતા સર્વ રેગોમા ચિતાનો રોગ મને સંતુથી વધારે લાન કર ને હતવારો લગ્યો છે એટલે મે આગળ પૂછ્યુ

(૫) ચિતાથી દૂર રહેવાનો ઉપાય કયો ?
 મલિકેટએ તરત જવાબ આપ્યો

'ચિતા મને તમને બધાને રહે છે એ દુઃ કરસાનો પ્રવાસ વર્તા સુધી કયા પગી મને આ બીમો જડ્યો છે ખાની બેસો નહીં મનને રોકાયેતુ રાખો ચિતાનો મોજ વધવા માટે ત્યારે હાથના શ્રમનુ કામ નેતુ મને ચિતા થવા માટે એટલે હુ કપાઝ પોતા ઉપરી જતા કદીક ગીના જનિ રાચનો અથવા લામે સુધી ચારી નાખતો રામનામ પણ ચિતાનો સારો ઉપાય છે સસ્તમ પણ ઉચયોથી થાય મુદ્દાની રાત આટની જ વિનોનાઇ કરેતા તેમ ચિતાને ચિતનમા પટ્ટાવી દો કોઇ સારી વસ્તુ જડી હોય તેનુ ભગવાનનુ સતનુ ચિતન કરો ચિતા મનનો મોજ છે અરશીષ છે મનથી પર થાઓ પર ન થવાન તા મો ને રહે, જુદિ સ્થિર ન થાય છેક આટની હદે ન પહોચતુ પડે એટલા માટે હાથન શ્રમ આપો આજના મનોવિજ્ઞાનમા આને શ્રમેપચાર કહે છે

માપુના એક મિત્ર લ નમા હના એમને હ વરાગ થયો બાપુએ એમને રોજ રે દિયા ચના વરાનુ જણા યુ એમનો હનરોમ કપાચ ચાના ગયા દૂકમા શરીરશ્રમ ચિતામુક્ત કરે જ કરે

આ યુગ અનેક દુરજોરી લરનો છે અ વિંદ એમનો વિચાર જાણુના મે પૂછ્યુ

(૬) વર્તમાન સસારનુ મોગમા મોટુ દુરાણુ કયુ ?

ચોડીસર તા એ વિચારમા પડી ગયા પણ તરત જ કહ

ખુલ્તુમાઇ-અદનુ પ્રદર્શન

આજ્ઞાની બધાં દુષ્કૃતિનું જન્મસ્થાન આ અર્થ-
તામાં છે પણ આટલું જ કહી એ ચૂપ થઈ ગયા
પછી થોડીવારે પોતાની ઝંતે જ કહે

“માયાનો અર્થ સમજાવ તો આ પ્રશ્નો પૂરો
જન્મન મગી જરો માણુએ માયાની ફિનક્ષી નથી
બાણી એટલે જ આ બધી અથડામણ છે અને મયાનો
અર્થ બહુ અજ્ઞપ રીતે સમજાયેતો એ વખતે દુ-
કાસ્તીનમા બનતો હતો સાવ પાગલની જેમ પહેલ
ગામ પાસે નદીને કાંઠે એઠો હતો કોઈ માગુસ ત્યા
નહાતુ સાન શાનિ હતી ત્યા ‘માયા’ શબ્દ મારા મનમા
જાગ્યો ને એ સાથે મારા અદરથી ને બદારથી રીત
સર મૈ આત્મા’ માયાનો એક પકાકાઈ ગયો જે
કાઈ દેખાય છે એની પાછળ આવે આ જોનનારા
વસે છે કુવરતમા એ છે માયાની, પત્નીના સહુના
પ્રેમમા એના પદના છે માયાનો અર્થ સહુને સમજાય
તો એકો પાર થાય’

આજકલ વિદ્યાર્થીઓની ગેરચિસ્તનો પ્રશ્ન
બહુ ઉકળી રહ્યો છે આ સદર્શમા મે એમને પૂછતુ
(૭) વિદ્યાર્થીઓ માટે આપ શો જીવનઆદર્શ
મૂલ્યો છે ?

એમણે કહ્યું

સ્વભાવ અને સાર્થ પ્રમાણે આદર્શ નક્કી
થાય મારો આદર્શ તમારો આદર્શ ન બની શકે
બંધિત પ્રમાણે સહુના આદર્શ અલગ હોય કોઇને
આદર્શ સાગોપાગ ન આપી શકાય જે કે એની પ્રજ્ઞા
થઇ શકે ખરી વગી એક જ આદર્શમા સત્ય સ પૂર્ણ
બાવે વ્યકત પણ ન થઇ શકે છતા અનુભવના આમ
જોયી મગેલી દષ્ટિના આધારે કુ કે જે આદર્શ
મને મલકાય થઇ પડે મારામા સર્વોદયની વૃત્તિ
જગાડે ને ખાસ તો સહુની સાથે એકતા સાધવામા
સકાયબુત થાય એવો આદર્શ મારા માટે કામનો
અ યતુ પણ એવું જ અગ્રાણુ છુ

જગમા આજ સુધી જેના માટે અનર્થભ
મર્યાદા થતી આવી છે એવો પ્રશ્ન મે પૂછ્યો

(૮) જીવનમા પુરુષાર્થ અને પ્રાપ્તિના સ્થાન
વિશે આપ શું માનો છો ?

“આત્મા પ્રશ્નો મે છુદ્ધિથી વિચાર્યાં નથી
પુસ્તકોનો શોખ પણ છેક પડેયેથી નહોતો થોડી
સસમની ટેવ ખરી પત્રુ ખાસ તો એકાન ચિતન
વધારે કરતો જીવનમાં મને જે કઈ અનુભવો થયા
એ બધાનુ મારા રીમિન મગજ વડે પૃથક્કરણ કરતાં
મને લાગ્યું છે કે પ્રારંભ છે પત્રુ એમા અમુક દંદ
સુધી ફેરફાર થઈ શકે છે આને મારો આજ સુધીનો
અનુભવ છે નરિવધે એ અનુભવમા ફેરફાર થાય
પણ ખરે

“જન્મ અને જીવન મને તો એક પૂર્વ
નિશ્ચિત માળખા [Predestined frame] દારા
સત્યનો જે અ સ પ્રાપ્ત કર્યો ટોર એની શોધ વધારે
ચાતુ રટે એટલા માટે નવા જન્મમા નવા માળખામા
માણુસને મોકલવામા આવે છે આમા એકાન સમજના
જેડી છે અમુક નિશ્ચિત રસ્તે આપણે ચાલવાનુ નક્કી
થાય છે પણ પહોળા રસ્તામા મે ગળા આમ કે તેમ
ભરના જેટલી મુક્ત ધન્ય આપણને આગે રી હોય
છે એવુ મને લાગે છે એટલે જ માતુ છુ-કે
પ્રારંભ હોવા છતા એમા અમુક દંદ સુધી ફેરફાર
શક્ય હોય છે ખરો જે કે એવુ કોઈ માપ ન
આપી શકાય પણ પુરુષાર્થ પ્રારંભમા ફેરફાર થઈ
શકે એનો અનુભવ છેના ચારેક વર્ષથી મારા મનમા
દંદ થતા માંડ્યો છે

“ પ્રારંભ પુરુષાર્થ” અને એમા બનેલો
ધર્મિક કૃપાનો અ સ આ ત્રણેનું સામજસ્ય થાવ
એટલે જીવનમા આજના કર્યોને પૂર્ણતા મને એવુ
મારથી અનુભવ છે પુરુષાર્થમા પ્રેમ ભગે એટલે
એનું પરિણામ ઠનાઇ જાય છે એક જ કાઈ દબાણ
નીચે કે સાર્થવચાત થતુ ટોય તો એ બાબનાડુ
નીચે છે પણ પ્રેમસય થયેતુ કર્મ મુક્ત રહ છે, ને
મુક્ત કરે છે

આજનુ જીવન વિનાશની ખાઈ તરફ જઈ
રહ્યુ છે એવુ હવામાન ચારેમાજુ અનુભવવા મને
છ આ સદર્શમા મે એમને પૂછતુ

(૯) માનવજાતિના લાવિ માટે આપ શું
માનો છો ?

મહિનકંઠએ થોડી વાર આખ મીંચીને જવાન આપ્યો

“શુદ્ધિથી દર્શન કરીએ તો તો એ બધું અધારુ જ છે પણ નિશ્ચય તો દિલની વસ્તુ છે જેણે આ જગત સર્જ્યું છે જેનું એક નામ છે પૂર્ણતા એના તરફ આપુ જગત સતત યાત્રા કરી રહ્યું છે બહાર અધારુ દેખાય છે પણ અંદરના પરદા પાછળ એ અધારુ નથી

“પ્રધારે પરના વદેના જગી ત્રયા હોષએ ત્યારે રાત થણી લાખી લાગે છે પણ થોડી જ વારમા પૂર્વમા પ્રગટતા ઉપા કિરજો રાતને અ તે અધારાનો અત સૂચવે છે જગતમા પશુ ચારે બાજુ ધોર અધકાર દેખાત છે વ્યકિતગત કે સામુદાયિક જીવનના સર્વ યોગે અધકાર છે પણ પેનો શેર છે તેમ ‘દર્દેકા હદએ ગુજરના હૈ, દના હો જના ?’-વ્યાધિ અનિશ્ચય વધી જાય છે ત્યારે એ ખુદ દના બની જાય છે એમ આ અધકારભર્યા વિશ્વનું ભાવિ ઉજગુ છે એમ દુ તો વિશ્વાસથી માનુ છું”

(૧૦) સામાન્ય માનસીને અને સમમ માનવ-જનને આપ સદેશ આપો તો ?

હસીને મહિનકંઠ કહે

સદેશ તો શુ આપુ ? માનની એના મનને ને માનને સમજે તો બસ છે અને ગમે એટલુ બને કમાય પણ માયિક પેલાને માને ને પોતાની જ્વનને એની મિનકતનો દૂરદી માનીને યાને એ જરૂરી છે ‘નધુ એણે આપુ છે’ એમ સમજવુ માત્ર જાન માટે જ ઉપયોગ કરીને એતુ અપમાન ન કરવુ ગુરુદેવ અને વિનાયાજી જેની લોકોત્તર લોકસમ્રહી દષ્ટિ કેવળથી ધશાનારન ઈદ સર્વમ-આ બધુ એનુ છે આપણને માયિક નહી, દૂરદી છીએ, એ જાવ સર્વદા રાખીને જીવનના સર્વ બવકાર વલાવવા તો સાચા સુખ શાંતિ અને સતોષપૂર્વક ટવાશે

જીવન અને જ્વનને કયા સીમા છે તે માત્ર પ્રશ્નોને સીમા હોય ? પણ રાનના દસ વાગવાઆવ્યા હતા પછી મો એક માથુએ એમના સત્સગની રાહ જોવા બેઠા હતા એટલે નવા પ્રશ્નો તો મે ન પૂછ્યા પણ અક નિનતી કરી

“આ નોમ્માં આપની કોઇ અનુભવવાણી ઉતારી આપોને ?”

હાજુનાર બાવમગ્ન યદ્ જઈને એમણે મારી નોટમા લખ્યુ

‘પ્રયુ છે આ સત્યનુ ભાન મને જીવનમા કેવળ પવિત્ર પ્રેમ દારા થયુ છે’

યુદુદયાન મત્રિક

છ ટર-યુ - અતર-યુ - પૂરો થયો થોડી પળે પ્રગાઠ મૌનમા વીતી વિદાન પખતે બેખા થઇને એમનો ચરણસ્પર્શ કરવા ગયો તો એમણે મને પ્રેમથી ગયે જ લગાવી દીધો ને મથે હાય ફેરવતા જાણુ સ્થિર યદ્ ગયા એ કુમાર, એ બીનાથ, અતરની એ અમૃતધારા !

વિદાય લઈને દસ વાગે આશ્રમમાંથી હુ પાછો વગતો હતો ત્યારે આકાશ કાર વરસાવી રહ્યું હતુ સૂસનનાવાનરા કૂ કાના હતા નવલખ તારના ભેળા મીનીને અગોચરની આ તી જીનારતા હતા આટલી કંડી વચ્ચેય અતરમા આરથા અને જીવનશ્રદાની એરી તેનેમય જ્યોતિ ઝિનમિત થવા ચાડી હતી કે એની ઉભાથી અતર ઉગરાઈ રહ્યુ

એ ફિરસ્તા-ઈન્સાન પામેથી મને જિ દગીતુ નતુ પગિમાથુ મળી ગયુ આજ એ રોશની જગતમા રમતી કરીને સતોષ માણુ છુ

એનની ભારામા કહુ તો અનેક શબ્દો મૌનને વ્યકત કરના હોય છે ને મૌનમા શબ્દના જ રણુકારા હોય છે મહિનકંઠનુ જીવન એવુ મૌન વાણીમય હતુ એ મહામનિષી હતા, સસ્કૃતિ શિખર હતા, મૂર્ધ પ માનન હતા મરમી જીવ હતા, હાસિદી રાખ્ખી, એન સાધુ અને સૂફી એલિયાની જીવત ત્રિમૂર્તિરૂપ હતા, મૌનના માણીગર હતા હતા, હતા, હતા હવે નથી ?

શુ બોણુ ? અસ્તિત્વની એક એરી આરતી એ મુકતા ગયા છે જેની જ્યોત નિરતર જગહળતી રહેશે યમદને પાર જનારાને શબ્દોના સાચિયા કેટલો ન્યાય આપશે ?

મહાસાગરમા મગી ગયેરી એમની જીવનગ ગાની આછીય અ જલિ આપણુ હૃદયકુભા ઝીલાય તો બસ . આપણુ ઉજ્જવની યદ્ જાય

સ્વી-દ્રનાથની શદ આપતી અલગી ફેરફારની હિમપવચ દાઢી, વિશાળ મજેતક પર પથરાયેલા આજા સ્વેત કેશ, ભવ્ય લલાટ, અંતર્વીન ભાવભીનો ચમુઓ, સફેદ વઓમાં શોભતો ભેદી દડીનો ઘઉંવણો દેવ; મસ્તિકાજીનું વ્યક્તિત્વ પહેલી જ નજરે, કંઈએ ક્યાં વિના, આગંનુકનો અજાંપો ને આકુળતા ધરી છે. સમય મનોમુદ્રા જ શાંતિની, સંપૂર્ણ સંવાદિતાની. એમના હૃદયમાંથી નીતરતી નમ્રતા, ઝળુતા ને જાંડી નિષ્ઠા-આ ત્રણે લક્ષણે એકી સાથે બહુ ઓછાં જોવા મળે છે, ભક્તજનોમાં પણ મહુ નહિ, એમનામરિ કયાંક કયાંક ધર્મ, આત્મોદ્દેક ઉછળી પડે છે પણ મસ્તિકાજીને જોતાં જ, 'ગુણી ચ ગુણરાગી ચ વિરવ : સરસો જન :' એ પકિત સહેજે શદ બાવી જાય

આ ગુણ અવશ્યામરિ મસ્તિકાજી એટલા જ તરવિશાસુ છે, એટલા જ પ્રેમપરવશ છે. નાનકડી સંગીતની મહેફિલમાં એમને આમંગ્યા હોય, એ કેન્દ્ર-સ્થાને હોય, ત્યાંવેઆતિ વિનમ્રભાવે, પોતાનાં વ્યક્તિત્વને સાવ નેપથ્યમાં મૂકી દઈ, એ શાંત ક્યોતા બની રહે છે. સાધનાલીન સાધકના જેવા નિર્મળ, પરમ પ્રભુભક્તના જેવા અર્ધ ને ભાગુક ને માળક જેવા નિર્દોષ ને મુગ્ધ, કઈ પણ સુદર, સાન્નિક કે કોપકર જેઈ ધરખી ઉડી જ કઈ જીલ્લુ અમુકુ ક્રિ તેનેય અદકુ માનનાર મસ્તિકાજીનું વ્યક્તિત્વ પરમ ઉદાત્તા ને શુચિતાની મહેકવાણુ વાતાવરણુ રહે છે.

સ્વી-દ્રનાથની 'ગીતાંજલિ' ને કેન્દ્રમાં રાખી, ટાંગારની ભાવસુષ્ટિ એમના વ્યાખ્યાનમાં એમણે આગાદ બડી કરી. જીવનને અનુનો મહિમા, પરમ પ્રભુનો મહિમા, માનવજીવનની મદદા ને જાંબીરતા, ભારતીય સંસ્કૃતિની રચરચમા વ્યાપેલી ઊર્ધ્વાભિમુખ આધ્યાત્મિકતા આ બધું એમણે સુંવર રીતે ચિત્રિત કર્યું. અમર અમર મેઘ-પારા મંદ મંદ વરસતી હોય એવી, કટીક તે અંતિ મંદ કટીક જ જીવો સર કાઠતી, ભાવાનુસારી આરોહઅરોહવચળી

એમની જાંબીર મંગલ પ્રાસાદિક વાણી, વરને વરને પથરાઈ જનું અખંડ મોન, એ મોન દ્વારાયે થોતા-ઓનાં હૃદય સાથે રચાઈ જતો સેતુ, એમના હૃદયમાંથી રસુખી ઉઠતી શબ્દા, એમનું ભવ્ય વાર્ધક્ય-સમગ્ર વકતવ્યમાં, સમગ્ર વાતાવરણમાં ચેતનપનો, કોઈ નવીન જ અંકાર રેલાવી મયું... સુજ્વાલી ભાષા પર એમને કામુ એકંદરે પ્રથમ ગણાય તેવા છે

સ્વી-દ્રનાથ પાસે, અંતેવાસી બનીને, મસ્તિકાજી લગભગ બાવીસ વર્ષ રહ્યા, પણ એમાં બાગ્યે બાવીસ વકવ સ્વી-દ્રનાથ સાથે જોલજા હશે ? કેમ ? મનમાં એમ હશે કદાચ, કે 'આવી મહાન વિશ્વતનો કીમતી સમય મારાથી કેમ લેવાય ?' સ્વી-દ્રનાથ જી કીમતી કાર કરી રહ્યા છે, તેના મુક દષ્ટા કે સાક્ષી બનવું. તાનપુરાની જેમ તાન પુરાવથી, ગુપચૂપ અંતરમાં પ્રેરણા ઝીરવી ને એમને અમૂલ્ય વારસો વેડાવા ન દેવો, બને તેટલો જાવતો રાખવો, -આવી દષ્ટિ હશે ? હશે કદાચ. પણ સ્વી-દ્રનાથની સાથે વાતો ન કરવામાં એમને અપૂલ્ય સમય ન લેવામાં, એમની દષ્ટિ સુખાવે તો આ ધવી-એટલી સાથે માયી જે વાતો હોય તે તો મનની ભૂમિકા પરની હોય, જ્યારે એમની ભૂમિકા તો પ્રજાની કહાની, અતિમનસની છે, તેથી એમની સાથે તો મોન ઢાસા હૃદયાનુસંધાન સધાય એ જ વધુ શોખ

મસ્તિકાજીના મધુર અવાજથી સ્વી-દ્રનાથ ખૂબ આકર્ષાયા. સંગીતનું ચેતસરનું જ્ઞાન મસ્તિકાજીને મળે તો એમને કંઈ કેટલો મોહક બની રહે. એ વિચારે સ્વી-દ્રનાથે સંગીત સિલ્લની વ્વરરચા કરી. થોડા વખત પછી ઉત્તાદ કયે, 'મસ્તિકાજી, આ ભવે તો શું આવતે ભવ પણ સંગીત શોખી ઘકચે નહિ' સ્વી-દ્રનાથને એ વખતે શું થયું હશે તે તો એ જ જાણે પણ મસ્તિકાજી જેવાના મધુર કંઠે પણ સ્વી-દ્રનાથ પેતાના ગીતને જુદી ઢને રખાનું સંભળતા ને દુખી દુખી થઈ જતા. 'મારા ગીત તારે કદી ન ગાવા' એમ સ્વી-દ્રનાથે

એકવાર સંખર્ન મંત્રા કરી; ને ' મલિકજીએ તેથી જ તે દિવસથી પ્રતિષ્ઠા કરી છે, હવેથી આર્ષુનુ ગીત' કદી નથી ગાઉં.' આ પ્રતિષ્ઠા 'લિંદ્વીબર' પાલનારનો સ્વયમ ને વેદના પણ કેવા અસંભારણ હશે ? કવિની કવિતાનો પ્રાણ ભેદ પૂરેપૂરો નહિવાય, એ સંગીત ગમે તેવું હોય, પણ સ્વીન્દ્રનાથની દૃષ્ટિએ તો કવિતાને શત્રુ જ બની જતું. એવે પ્રસંગે સ્વીન્દ્રનાથનો પુસ્તક પ્રકાશ પછુ કંઈ કારણો બની જતા પોતાની ગીતો વિશે એમણે જ ક્યાં નથી કહ્યું: 'ગીતોમાંથી કુ' જ વળતું, પ્રગટ કરવા માંગતો હતો, ને તે મેં કોઈના' પણ કંઈમાંથી પ્રચટ થતી જેઈ મલિક. મારે જે કંઈ હોત તો કદાચ કુ' સમજવી શકત કે મારા મનમાં શું છે.'

*

વર્ષોને વિદાયવેળા એક બહેન મલિકજીના હસ્તાક્ષર લેવા આવ્યાં. એમની ઈચ્છા મલિકજી દ્વારા સ્વીન્દ્રનાથના હસ્તાક્ષર પણ મેળવવાની હતી. મલિકજીએ બંધોને કહ્યું: 'હસ્તાક્ષર તમે જાતે જ જઈને માંગો ને મળશે. પ્રભુને પામવામાં કોઈનીય દલાલી ન થાય, તેવું જ ગુરુશિષ્યના સંબંધનું મેં છે.' ને પોતે હસ્તાક્ષર આપતાં, તે વખતે હવામાં જે ચલણી મૂકાઈ શકે તેવું તે લખ્યું, 'ને: પાવસેફ' 'તાથી જાતને પૂરી પિંછાન.' સ્વીન્દ્રનાથે મલિકજીના હસ્તાક્ષર જોયા ને પોતાના હસ્તાક્ષર આપતાં માર્મિક રીતે લખ્યું, 'ફરોટ પાવસેફ' 'તું તાથી જાતને વીસરી જ.' પોતાની જાતને પિંછાનવામાં માણસ વધુ આભરત, અડભાવી, અડકેન્દ્ર બની જવું કદાચ, એવા સ્વીન્દ્રનાથને ભાઈ હશે ને તેથી તેમણે આત્મવિલોપન દ્વારા આત્મચોધનની વાત કરી હશે ? 'સેફ-કુલ્ફીવનેટ' શુ સેફ-ઈફ્સ-મેન્ટ, 'ટાગોર અન્યત્ર પણ કહે છે: 'પરિચય પામ્યાં પોતાનો આધાર આધારને વેદના-વેદનાએ: સત્ય ■ કઠોર. કઠોર થકી કરી પ્રીતિ-એ કરી નવ જાણ છેતરી' આ માર્મિક લખાણમાં સ્વીન્દ્રનાથનું વિનોદી વ્યક્તિત્વ પણ કેવું પ્રકાશી જોઈ છે !

*

પ્રતિવર્ષ મહોત્સવ-પ્રસંગે સ્વીન્દ્રનાથ આઝમવાસીઓ સમક્ષ પ્રવચન આપે. પોતે દેશમાં ક્યાંય

પ્રવાસ કરતા હોય, પણ આ પ્રસંગે તો આઝમમાં અચૂક પાછા આવી જાય. એકવાર મદદગીને કારણે એ પ્રવચન ન આપી શક્યા ને એ કામ એમણે મલિકજીને સોંપ્યું. ભલભલા અધ્યાપકોને મૂકીને, આ કામ પોતાને સોંપાયું તેથી મલિકજીનાં હોભ અને સંકોચનું તો પૂછવું જ શું? ગુરુની આજ્ઞાનો અનાદર કેમ થાય ? પણ ત્યારે એમની કસાબે તો છી રીતે પડોશાય ? ને તેથી, પ્રવચન જે સંતોષકારક ન નીવડ્યું તો...આવી દ્વિધા થાવતી હતી. ઈવટે મલિકજી તે બધું ખંભેથી નાખી, દૂર દૂર ધૂમવા નીકળી પડ્યા; કંઈ કરતાં જો કુદરતનો કાનમાં સંદેશો મળી જાય ને કંઈ સુચી જાય તો ! ઈવટે પ્રવચન તો થઈ ગયું. બીજા દિવસે મલિકજીને ગુરુદેવે બોલાવ્યા. મનમાં તો ભારે વિમાસણ 'શું' હશે ? શું કહેશે ? મારો માલિક મને ઠપકો આપશે ? ઠપકોષે ભલે આપે, પણ અરે, એ મને કવચિત જ કામ સોંપે, તેમ કુ' ન કરી શક્યા ને એમને મેં નિરાશ કર્યા ?' પણ ગુરુદેવે ત્યારે એમને અભિનંદનથી વધાવી લીધા ત્યારે મલિકજીએ જે ધન્યતા અનુભવી એ ગુરુદેવતા પરમ પ્રસાદરૂપ બની ગઈ.

એ ઠી વર્ષે, ઈ. સ. ૧૯૪૧માં સ્વીન્દ્રનાથની આ 'સે-ટીનલ ઓફ ધી ઈસ્ટ' પૂર્વના સંત્રીની આખરી વિદાયવેળા આવી પહોંચી. નિકટના આત્મીય-જનોને સ્વીન્દ્રનાથ એમના હેલા દિવસોમાં પોતાની પાસે બોલાવતા ડોક્ટરોએ એમને બહુ કામ ન પડે માટે બોલાવવાની લજબજ બંધી કરી હતી. એ દિવસોમાં એકવાર અચાનક મલિકજીને ગુરુદેવે બોલાવ્યા. મલિકજીને ફાળ પડી. "શું હશે ? આવી નાજુક પજામાં મને તે શું કહેવાનું હશે ?" 'હાજર જનામ' કહીને મારા એ માલિકની પાસે તો જિવો રહીશ. પણ મારા જવાબથી એમને શાંતા વળશે ?" એ તો જ્યાં ને સ્વીન્દ્રનાથ તદ્દજ કહે બોલ્યા: 'ધણ અફતોસ સાલે આજે કુ' એકરાર કડુ છું. મેં બધાને મારી કૃતિઓ, પુસ્તકો, જે કંઈ મારી પાસે આપવા જેવું હતું તે આપ્યું છે. રે, તને જ -મેં કંઈ નથી આપ્યું. ને મલિકજીનો પૂજ્યનાવ પરિસ્થિતિમાં એ પહોંચ્યો, 'અરે પ્રભુ, તમે મને તમારો કરીને રાખ્યો,

નભાળ્યો, નવાળ્યો, એ શું ઓછું છે કે મારે એથી કંઈએ વિશેષની યેવના હોય ? ના, ગુરુદેવ, તમે તો મને તમારું સર્વસ્વ આપ્યું છે. નદી વલે છે, મેઘ વરસે છે, સૂર્ય-ચંદ્ર પ્રકાશે છે, ત્યારે એ કંઈ થોડું જ ભેવા બેસે છે કે કોણે ક્યાં કેટલું ઝીલ્યું છે, કોને કેટલું મળ્યું છે. ક્યાં કેટલું ખૂટે છે ? એમનો આનંદ તો વરસી જતોનો, વરોચાઈ જવાનો, વિતરણનો છે. આપે એ જ ધર્મ બજવીને મને ધન્ય કર્યો છે ગુરુદેવ !

પ્રાચીસ વર્ષ ગુરુદેવના સતત સાન્નિધ્યમાં રહી, ગુરુદેવ પ્રથમ પ્રખ્યાત ઊંઠે ને પછેલાં ચૂપચાપ તૈયાર થઈ, ઈ. સ. ૧૯૨૦ની જુલાઈના શરૂઆતના ત્રણ માસમાં એમના સાધનાખંડની પાછળ એમને ખબરે ન પડે તેમ પ્રથમ ભાગુકતાથી નિયમિત બેસી, ગુરુદેવનાં પ્ધાન-દર્શનમાં લીન બનનાર મલિકાલની સાધના કેટલી ભાવનામય ને તપસ્વી પૂછે ? આ દર્શન પ્રસંગે મલિકાલને એકવાર અધીકૃત અનુભવ થયો થોડા વખત માટે જણે આસપાસનું પાર્શ્વ આવરણ ખસી ગયું ને તનમનથી ઊર્ધ્વ, હૃદયે પેલી પારનું પરમ જગત છે, તેની વિરલ અનુભૂતિ થઈ. આત્માની દિગ્ગતિની પણ અલભ પ્રતીતિ

થઈ. સ્વીન્દનાથે લખ્યું છે કે વાંસળીવાળો જાતજાતની વાંસળી બનાવે છે ને ઘરેક જુદી જુદી રીતે વાગે છે પણ કોણ જણેકેમ, એમની એકબે વાંસળી કંઈ કમાલ જાતી ગઈ હોય છે એમાં મધું જ બસ-બર, બધું જ માપસર હોય છે. લાકડાનું માપ, અંદરની વેલ, એનું પોલાણ, બધું જ જાસ નમૂનેદાર. બંસીલાયો વાંસળી તો તરેલતરેલની વગાડે છે પણ એને પેલી કમાલ વાંસળી વગાડવાનું જ શોધી વધુ ગમે છે. વિધાતાએ પણ માણસ વિશે કંઈ એવું જ ક્યું જણાય છે. આપણે કહીયું. સ્વીન્દનાથ વિધાતાની એવી કમાલ વાંસળી હતી. એવી કમાલ વાંસળી બનવાનું સદ્ભાગ્ય બધાનું તો ક્યાંથી હોય ? પણ એવી કમાલ વાંસળી સામજનારે બડભાગી બની જતો હોય છે. મલિકાલએ વિધાતાની એવી કમાલ વાંસળીના સૂર વરો પર્વન સાંભળ્યાં છે ને ત્રણ સાધકની અદાથી ચેતાના જીવનમાં ઝીંસરા છે, એ સદ્ભાગ્ય નાનુસરું નથી. એ કમાલ વાંસળી તમારે સાંભળવી છે ? તો સ્વીન્દનાથની ઉત્તમ કૃતિએનો આશ્વાસ હો, ને હા, મલિકાલને સાંભળો. એમની ઉચ્ચાવરવામાં તમને પેલી કમાલ વાંસળીને સૂર સંભળાયો.

*

તેરી કૃપા હી મેરો આધાર ।

[અમેરિકામાં પે-અલકિલમાં મળેલી સેમિનારમાં એક દિવસ Gift and Grace-પાપ અને છાંદસનો અનુબંધ-એ વિષય ઉપર ચર્ચા-વિચારણા થતી હતી. પરંતુ બધા કોઈ ખાસ નિરાશરથ્ય પર આવી શક્યા નહોતા. એટલે હમેશના નિષ્ઠ મુજબ બધા થોડા વખત મીનમાં ઠાંત બેસી રહ્યા. તે વખતે અંદરથી મને આ લીટીઓ સ્ફુરી અને એની ધૂન કું પાંચ મિનિટ સુધી બોલતો રહ્યો. એ ધૂન પૂરી થતાં બધાને એમ લાગ્યું કે પોતાના મનનું કંઈક સમાધાન થયું છે. એ લોકો આ કહીને અર્થ સમજતા નહોતા, એટલે મને એને અંગ્રેજીમાં સમજાવવાનું કહ્યું અને એનો અર્થ જણાવતાં એ લોકોને લાગ્યું કે આ ભલે જ આખી ચર્ચાના નિર્વોદ્ધર છે.]

તેરી કૃપા હી મેરો આધાર ।
તેરી કૃપા હી મેરો આધાર ।
શુક્ર હો તેજ હજાર વાર ॥

*God's grace is my sole support,
God's grace is my sole sustenance.
A thousand times
heartfelt thanks, therefore,
to Him —to Him*

—શુ. મ.

ફિરસ્તા, પ્રભુના બંદા અને મલિકશ

બબલમાઈ મહેતા

મલિકશને મેં માત્ર જોવા જ નથી, પણ અનેક વખત મળ્યો છું. અને એ મને ભેટી વધ્યા છે અનેક વખત. મને એ ફિરસ્તા જોવા લાગ્યા છે. પ્રભુના બંદા હોય એવા ! ગ્રેમ એ જ એમનો દેવ હતો. એકે એક માણસની સાથે ભેટલાવ વિનાનો ગ્રેમ !

અને ખીણ ચીજ જે એમનામાં મેં જોઈ તે એમની સમતા. અમે તેવો પ્રસંગ આવે, પણ એમનું સમત કાયમ.

છેલ્લા છેલ્લા તેઓ જ્યારે અહીં આશ્રમમાં બંધાને મળવા આવ્યા તે દિવસે, આજે હું અહીં જેમ અકરમાન આવી મયો છું તેમ આશ્રમમાં અકરમાત આવી મડયો હતો. હું જોતો કે એ ચાલી શકે તેમ ન હતા, બોલી શકે તેમ ન હતા, અને છતાં મેં એરોપ્લેનમાં આવ્યા. બેઠા લગભગ પોણા કલાક સુધી. થોડુંક બોલ્યા. થોડુંક ગાયું પણ ! અને વધુમાં ત્યાં આવેલી એકે એક બહેનને એકેક પુષ્પ આપ્યું તે એ પુષ્પ આપતા આપતા બળે પોતે સંદેશી આપી દીધી !

ત્યાર પછી પંદર દિવસમાં તો સંબંધ

આપણે કે એ વિદાય થવા. અને મેં દનુશાઈની પાસેથી જાણ્યું કે છેલ્લી ઘડી સુધી કહે છે 'દવા તો મારે કાંઈ જોઈતી જ નથી આ (માર્ગી) ઈશ્વરનો એક પ્રસાદ છે, જેમ કોઈ મીઠી ગોળી આપે તેમ આ કહવી ગોળી આપે છે, તે પણ હું બોલવું.'

અને છેલ્લી ઘડી સુધી જે કોઈ મળવા આવ્યું, તેના તરફ જરાય તે અમાવ નહીં. જેટલી ઇકિન, જેટલું જાન, એ દિવસો દરમ્યાન રહ્યું. એ વખત દરમ્યાન એમણે બંધાયને આવવા દીધા, સાંભળ્યા, એકાદ શબ્દ—એકાદો ભાવ વ્યક્ત કર્યો અને બહુ જ શાંતિથી, પ્રસન્નતાથી, ભજનને સાંભળના સાંભળના એ ચાલ્યા ગયા !

મને એમ થયું કે આ એમની સાધનાનું પરિણામ છે. જીવનભર જે સાધના કરેલી તેમાંથી જ આ ભકિતનું, આ ગ્રેમનું જે એક વહેણ હતું તે જ તેમના જીવન માર્ગત વ્યક્ત થઈ હતું.

એમણે આ સૂરીઓ અને ઓસિયાઓની પદ્યાની વાતો સાંભળી છે. મને તેમનામાં તેવો એક સાચો ઓસિયા દેખાયો !

[મારી દષ્ટિએ તો અનુભવનું જીવન ત્યારે જ સફળ થાય જ્યારે લોકો તેને તેની પોતાની ખાતર જ જોવા તે તેવો સ્વીકારવામાં આવે—જેની રીતે મા પોતાના બાળકને જેવું છે તેવું સંપૂર્ણ રીતે સ્વીકારી લે છે. કવેકર લોકોની ભાષામાં કહું તો—]

I am waiting patiently to be loved for 'that of God' in me.

—મારામાં જે કંઈ ઈશ્વરનું છે એ ખાતર મને લોકો ચાહના ચાપ એની ધીરજપૂર્વક રાફ જોતો હું બેઠો છું.

—શુ. મ.

“ગુરુદેવ ખરેખર શું ઇચ્છતા હતા ?”

શુરુદેવના મહાકવિ

અનુ. આ. પ્રતાપ જી. ડેલિયા

અહીં આવવાથી અને વિશેષ આનંદ થાય છે. એક જ કારણે કે હું અહીં આપ સૌ સાથે મળીને મારા ગુરુદેવના અરણ્યમાં પ્રથમ પરીચાલી શકાય. કહે છે કે કોઈમાં શ્રદ્ધા રાખીને કોઈને વાદ કરીએ તો એક વિશેષ રૂપ તેમના આશીર્વાદ પ્રાપ્ત થાય છે.

એવું થયું છે—એક પળને માટે આજ પશુ, અહીં પશુ એવી અનુભૂતિ થઈ છે. ગુરુદેવ જાણા છે સામે ખૂણમાં. કહે છે : “જો આન્યા છે અને મળવા તો એક જ પ્રકારે અને મળી શકશો, ભણી શકશો— સંગીત દ્વારા, ભજન દ્વારા...”

તેથી આ કાર્યક્રમ એક જ ભજન પૂરતો નહીં પણ સારો જ જો સંગીતનો કાર્યક્રમ હોય તો ગુરુદેવને ખૂબ યાત્રિ, પ્રસન્નતા મળે. ગુરુદેવ સદાય કહેતા :

“ન્યારે પશુ મારી પુષ્પવિધિ ઉજવો, ત્યારે તે સંગીત દ્વારા ઉજવવો !”

x x x

હવે આજુ ગુરુદેવ વાત પર, “કે ગુરુદેવ ઇચ્છતા શું હતા ?”

આ તો ગુરુદેવ જાણે અને ગુરુદેવના પશુ ગુરુદેવ જાણે કવિ જ કવિને જોખણે છે ને અને તો એક સામ જન્મ બીજા લાગશે—ગુરુદેવને જોખ-ખત્રા માટે ! પશુ ગીતાંજલિનાં જે ચાર ગીતો પરથી ગુરુદેવનાં જીવનનો મર્મ સમજવાની ચાવી મળી જતી લાગે છે.

તો ગુરુદેવ ઇચ્છતા શું હતા ? ઉપનિષદોના વિચારો અને બાહ્યોની મરતી - સ્વીકારવા ઉપરાંત તેઓ આ પશુ કહેતા હતા કે :

“બુદ્ધ ભગવાન જે ઇચ્છતા હતા તે હું પશુ

ઇચ્છું છું.”

૩૦-૩૫ વર્ષ પહેલાં એક બંગાળી પત્રિકાના સંપાદકે વિદ્યોતને ‘પાંચ-દસ’ પ્રશ્નો પૂછ્યા હતા. ગુરુદેવને પૂછેલા પ્રશ્નોમાં એક પ્રશ્ન આ હતો.

“who is your master ?” (આપના ગુરુ કોણ ?)

‘જવાબ’ આપ્યો હતો ગુરુદેવે : “Buddha” (બુદ્ધ) એટલે ગુરુદેવ એ ઇચ્છતા હતા જે બુદ્ધ કશું હવું—મૈત્રી ધર્મ ! વધુ જાણે ન પહેલી શકીએ તો આપણે મૈત્રી તો કરી શકીએ છીએ. એટલે ગુરુદેવ ઇચ્છતા જ રહેશે કે બુદ્ધનો મૈત્રીધર્મ આપણે જીવનમાં ઉતારીએ.

બીજો પ્રશ્ન : “Who is your hero in life ?”

(જીવનમાં આપનો આદર્શ કોણ રહ્યું છે ?)

‘Ram Mohan Roy’ (રામમોહનરાય)

જવાબ મળ્યો.

ગુરુદેવે જેમ આધ્યાત્મિક જીવનમાં પોતાના પિતાને, તેમ રાષ્ટ્રીય સામાજિક જીવનમાં રાજા રામ-મોહનરાયને પોતાના આદર્શ તરીકે સ્વીકાર્યા હતા રામમોહનરાય...! મહાન સુધારક, આધુનિક ભારતના એક સર્જક અને ભારતને વિદેશો સાથે જોડનાર એક સાર્વકૃતિક એકલવી !

તો આપ સૌ પશુ રામમોહનરાયનો આદર્શ આપની સામે રાખજો. યુવાનોને જોઈને મારી એક જ આશા, ઇચ્છા, પ્રાર્થના રહે છે કે “જે અમે ન કરી શક્યા તે આપ કરજો.”

બીજું—શું ઇચ્છતા હતા ગુરુદેવ ?

કલા અને સંગીતને ગુરુદેવ જીવનની સાધનામાં બહુ બારે મહત્ત્વ આપતા હતા. એટલા માટે તો ૧૯૦૧માં

શાન્તિનિકેતન યોદતી વખતે જ લોકોના પરિહાસ
છતાં તેમણે સગીત-કલાનું શિક્ષણ શરૂ કર્યું હતું

કલા-સગીતને આ મહત્ત્વ યુરોપે એક વિશેષ
કારણે આપતા હતા કલા અને સગીતમા કષ્ટ
એવું રહ્યું છે કે જેથી એકતાનો ભાવ જલદી ઉત્પન્ન
થઈ જાય છે ઉત્તમ ચિત્તના દર્શનથી કે ઉત્તમ
સગીતના શ્રવણથી માણસ પોતાનું "હું પશુ" જૂની
જગ્ય છે ન્યા આપણે પોતાનું અન્ય અસ્તિત્વ જૂની
જામળીન સાથે એકતાનો અનુભવ કરીએ છીએ ત્યા
આપણે ધર્મરના રાજ્યમા પહોંચી જઈએ છીએ સિનાર
વગાડનારો ઉસ્તાદ સિનાર વગાડતી વખતે પોતાને
જૂની જાય, ગાયક કે વૃત્તકાર પશુ ખાતી-વૃત્ત કરતી
વખતે પોતાને જૂની જાય અને સામળનારા જોનારા
મણુ પોતાને જૂની જાય તો તે સગીતસાધક થયું !
આવી તર્કનીના એ જ સગીતનો પ્રાણ છે એ ગીત
શુ કે ન્યારે ગાયક જોતે રહે કે પેળી બાલુથી કેમણુ
તાગી વગાડે છે ! ખરેખર એ સાચુ સગીત નથી

એટલે કલા-સર્જન સમયે પોતાની જાતને
જૂની જવાય એ મહત્ત્વનું છે ન્યારે પોતાને જલ્યા,
ત્યારે જ પોતાને જાણખ્યાં ! આ તો જીવી રીત
ને ! આવી જીવી રીત આપ અને હું સૌ આપણા
જીવનમા ઉતારીશું તો યુરોપ અને ગાંધીજીના
આર્થિકવાદ આપણને મળશે આમ સગીત અને કલા
યુરોપની એકતારૂપી જીવન-સાધનામા કેટલા ઉપયોગી
હતા તે જોઈ શકાય છે

પછી યુરોપને પૂછવામા આવેવું

'Which dress is the best ?'
વેશાક સારો ?

તેમણે જવાબ આપેનો

That dress is the best which
makes you less Self-cultured' (એ
કે જે તમને વધુ આત્મ સંવન બનાવે.) અને છેકેને
તેમને પૂછાયેવું-

'What is your greatest virtue?'
(તમારો સૌથી મોટો ગુણ કયો ?)

"Inconsistency" (પોતાની જાન યા
જવત સાથે વિસ વાદિતા જવાન અપાયેનો)

And what is your greatest
weakness ?' (તમારો સૌથી મોટો નિર્બળતા
કય ?)

"The same" (તે પશુ એ જ)

જીવનનો સાધક કોઈ પશુ વસ્તુને વળગી
રહેતો નથી કોઈ પશુ વાતને પકડી રાખતો નથી.
એ પકડી રાખે છે ખચરને એ તેધારી રાખે છે
પોતાનો દષ્ટિકોણ સુવારવાની યુરોપના જીવનમા
સવાદીપણનો સુમેળનો ગુણ હતો તે એ અર્થમા
કે તેઓ પોતાના રખટ દર્શનને વળગી રહેતા, પશુ
ન્યારે આજનું દર્શન તેમને ઘણું કે એ મૂકીએઓ
આમગ વધવા બીજાનું વીકારવા, બીજા સાથે એક
ઘવા તેઓ તત્પર રહેતા જ્યા પ્રકારની અનુભૂતિ
તેમને મળ્યા પછી તેઓ જલ્દી બદલાઈ જ જતા

૧૬ વર્ષની ૩૩ પરે એક વખત તેઓ કલકત્તામા
પોતાના ઘરની અગામી ઉપર જામા જામા સંચોદ્ય
દર્શન કરી રહ્યા હતા અને તેમને ઘણું 'આ તો
માન રવિ, અને હું તો રરિ પશુ હું પશુ, કાકર
પશુ સર્વસ્વ સર્વમય અને દુરત જાણે તેમણુ
જીવન બદલાઈ ગયું તેઓ નીચે ઉતરે છે, પુરશીને,
રૂક્ષને ફળ-ફૂલને, કલકત્તાના ૨૨ ના મનૂરોને સૌને
બેટી પડે છે ક્યાય બેદ દેખાતો નથી એક અપૂર્ણ
મરુતી આવી છે એક અદ્ભુત પ્રેમ જાણે છે

આ સિવાય તેઓ ઈજીપ્તના કે સારાયે દિવસના
અખ્યાન, લેખન, સગીત, આનંદ, મૌન, ખ્યાન
વગેરે ઘવા છતાં દિનચર્યા તો અધૂરી જ રહી જાય
છે કારણ કે કોઈની સેવા તો એમા યદ નકા ! આ
ચાટે તેમણે શાન્તિનિકેતનમા લાલુવા નેટલુ જ આદિ
વાસી સાથોતોની સેવા કરવાને મહત્ત્વ આપ્યું !
ખીમારની પાસે બેઠા છીએ તેનું માણુ દખાવીએ
છીએ ત્યારે તેની પીઠ આપણી પીડા ધર્મજાય છે
તેના દુખ સાથે આપણી એકતા ધર્મજાય છે આથી
તો આપણે ગાંધીજીની પાછળ પાછળ ગાઇએ છીએ ને -
- વૈશ્યન જન તો તેને રે કહીએ, જે પીઠ પરાઈ માણે રે !

આમ અન્ય સાથે એકતા એ શુરુદેવની મહત્વની ઇચ્છા લાગે છે.

શુરુદેવની અંખનાઓ વિશે મારી થોડી- શી સમજ રજૂ કરવા બદલ અંતે તેમની અંગિત ઇચ્છા રૂપે તેમનું એક ગીત આજ છેલ્લે ગવાવાનું છે તે વિશે કહીને પૂરું કરીશ. શુરુદેવ પોતાના મૃત્યુ પૂર્વે ૧૯૪૧ના એપ્રિલ મહિનામાં “ડાકપર” નાટકની તેવારી શાંતિ-નિકેતનમાં કરાવી રવાા હતા. તેવારી કરાવતાં કરાવતાં અચાનક તેઓ થોબી જઈ ગયુમગ્યુવા લાગ્યા અને પછી એક ગીત લખી નાખ્યું. પછી શાંતિદેવ ધોધને બ્રાહ્મણી તેમને તે શીખરી તેને સ્વરસિપિમાં લખાવીને પરબિડિયામાં બંધ કરાવી દીધું અને કહ્યું ‘જે દિવસે માડું મૃત્યુ થાય તે દિવસે આ ગીત ગાઓ.’

પછી ૭મી એપ્રિલ ૧૯૪૧ના દિવસે બપોરે ૧૨-૩૫ વાગે શુરુદેવનું જીવન સમાપ્ત થયું. સૌ તે

દિવસે શાંતિ નિકેતનના ધ્યાનમંદિરમાં એકત્ર થયા- અશ્રુપૂર્ણ ! ‘વેલું ગીત ગવાઈ રહ્યું હતું’-‘સન્નુએ શાંતિ પારાપાર.’

જીવનયાત્રા પૂરી કરીને શુરુદેવ જઈ રવાા છે વેલે પાર, પરંતુ આનંદમાં છે- જીવન તેા આનંદમય હોવું જોઈએ ના, મરીએ ત્યારે પણ ! પોતાની નેવાના કર્ણધારને તેઓ કહે છે:

“આ પારથી વેલી પાર જઈ રહ્યો છું આખી જિંદગીબર મારી નાવનો કર્ણધાર તું જ રહ્યો છે. તું જ મારો ચિરસાથી છે. આજ મારા જીવનની જે યાત્રા શરૂ થઈ છે તે તારા મુખી મને પહેાંચાડે. તારી દયા અને ક્ષમા જ મારા આ યાત્રા-પથના ચિરપાથિય બને, હવે મારાં બંધન તૂટી રહ્યાં છે...મને તારામાં તારા વિરાટ રિશ્મમાં, એકરૂપ બનાવી દે, હે કર્ણધાર !”
(અમદ યતાર “ગુરુદેવ કે સાય”માંથી)

મુરલી મનોહર પ્રીતમ પ્યારે ।

[એક વાર મુંબઈથી દિલ્લી હુ યુસાફરી કરી રહ્યો હતો. બ્યારે માડી મયુરા પસાર કરીને પુલ પરથી જઈ રહી હતી, ત્યારે અચાનક શ્રી કૃષ્ણની યાદે મને ઘણો વાકુન કરી મૂક્યો. ત્યારનું આ ગીત છે.]

મુરલી મનોહર પ્રીતમ પ્યારે,
આવો આવ મેરે ઘર પાલ ॥
આજ મિલનની રાત, મેરે પ્રીતમ !
મિળવો દિલ્લી પ્યાલ ॥
પૂરી કરો આવ, મેરે પ્રીતમ !
લનમજમ્માન્તરથી આવ ॥

Come into my home, my Krishna, do not pass by my door and move away.

Tonight is the night of our play of love. For ages, my Krishna, I have been sitting by the wayside, waiting for Thee

Come into my home, my Krishna, do not pass by my door and move away.

શુ. મ.

હરિગ્ન આશ્રમ, સાગરમતીના વિદ્યાવનું પ્રાર્થનાગૃહ તેનાં બધા બારી-બારણા ખુલ્લા છે શનિવારનો દિવસ સવારનો સપ્ત આચાર્યશ્રી પધાર્યા છે તેમની આખો ધ્યાનાવરથામા બધ છે તેમના ચંદ્રેરા પરથી લાગે છે કે, તેમનું મન અદૃશ્ય, અનોકિક જગનમા જાડી રહ્યું છે તેમના આસન સામે વિદ્યાર્થીનીઓને બેસવાની જ યા છે તેમની બેઠક આસપાસ સહકર્મચારીઓને બેસવા માટે પાથ રચ્યા બિહ વ્યા છે

પ્રાર્થનાનો ઘટ વાગી ચૂક્યો છે હાત્રાલયેથી બહેનો બહાર નીકળી ચૂકી છે અને અકેક કરીને પ્રાર્થનાગૃહ તરફ જઈ રહી છે નાનાં બાળકો તે પહેલા જ દોડીને પ્રાર્થનાગૃહમા આવી ગયાં છે બધા મુગામુગા પરાસને આચાર્યશ્રી સામે મીટ માડીને બેઠાં છે

અચાનક આચાર્યશ્રી હારમોનિયમ સાથે-‘હરિ યોલ હરિ મોન, હરિ-હરિ યોલ યુકે. માધવ ગોવિં. યોન.ની ધૂન દર્દીઓ સાટે ગાવી શરૂ કરી દો છે બાળકો તેને ઝીને છે બહેનો એક ખૂલ્લા બારણામાથી પ્રવેશી રહી છે તે સૌ પણ ઉત્સાહથી ઝીતી લે છે

હરિ નામની ધૂન ઝમી મધ વાનાવરણમા એક જાતની સુમધ વ્યાપી ગઈ એ ા અ જુતવાતવરણમાં ગૃહમા હજી યે આવી રહેલ નહેનો એના સૂરનાં ઝિરવો પશુ ખુલ્લા બારણામાથી પ્રવેશ્યા પ્રાર્થનાગૃહ ઉજ્જવળ બની ગયું ફક્ત તે જ નહી, ગૃહમાં બેઠેલા બાળકો પણ પ્રકાશના પુષ્પો જેવા લાગના હતાં કોઈને પોતાના વ્યક્તિગત રૂપરંગ જ નહીં ! પ્રાર્થનાગૃહ પ્રકાશનું સરોવર બની ગયું

આજે આમ કેમ મ ધું ? દરરોજની પ્રાર્થનામા અગાઉ કોઈ દિવસે અતુ નથી બ તુ પ્રાર્થનાગૃહ, આચાર્યશ્રી, બાળકો સૂરના પ્રકાશ-મધુ પહેના જેવું

જ હતુ તો શુ, આજે મારી આપોમા કોઈ જાતનો કશોક કામિયો આવી ગયો છે કે આચાર્યશ્રીમા એવો કોઈ પ્રકાશ આવી પ્રવેશ્યો છે કે જેનાથી બહાર પશુ બધું પ્રકાશમય બની ગયું છે ? સ્થાન-સમય-સીમિત જેવું લાગે છે સ્થાન અને સમયનું જ્ઞાન આજે છુપત થયું છે આજે પૃથ્વી પર સ્વર્ગ ઊતરી આવ્યું હોય એવું લાગે છે પણ દરરોજ કેમ એવું નથી અનુભ વાતુ ?

એવામા આચાર્યશ્રી મીઠા છુલદ અને ભ ય સાટે લનકારી જણ્યા

‘આવી, આવી રે પ્રભુ, તારી ચેતના !’

કોની ચેતના ? પ્રમુની ? પણ પ્રજ્ઞ તો સર્વત અને સત્કાશ છે તે જતા તેનો સ્પર્શ ફક્ત આજે જ કેમ અનુભ થયે ? તેની ચેતના તેની કૃપાની જેમ એક નિરતર વલ્લા કરતી સરિતા સમાન છે તેમાં નિયમિત સ્નાન કરી રહ્યો છું એવું કેમ લાગતુ નથી ? ખીલું એ કે, આ ચેતના તો આચાર્યશ્રીના દૈયામા જનરી તેઓ તો ધ ય થયા જ પણ ખીજ એવી રીતે કેમ ધ ય થઈ શકે છે ? ખીજને પ્રાર્થનાગૃહ પ્રકાશના સરોવરમા પવનમય ગયતુ લાગે છે તે તેની ફક્ત કલ્પના જ તો નહી હોય ને ? કે એકની અદર ઊતરેથી અતિમનસચેત ા ખીજને પણ સ્પર્શી શકે છે ?

ત્યા તો, આચાર્યશ્રીએ એક ખીલું ગીત શરૂ કર્યું -

‘તે રણુમા રે આવીને ગ ગા ઉતારી !’

કોણે આ ચમત્કાર કર્યો અને એવો ચમત્કાર થાય તે પહેલાં રણુની પેકે જ શુક પ્રાણુદીન બની જતુ અરેખર જરૂરી છે શુ ? શુ એમ થયા વિના સર્ગીય ગ ગા નહીં પહે ? શુ રણુમા પહોચવા જ પ્રજુને કારણ મગે છે ? પણ એ દૈવી ચેતના કોઈ નામાં ઉતરી છે એવું પ્રમાણુ શુ ? શુ તેનું ઝનન

सर्वांगे सुखीभय मनी जग्य छे के तेनो डेअ छेक
 भाग ज सुखीभय मनी जग्य छे ? पणु हौरी येनना
 तो पारस पथर जेवी होय छे जेम कहेवाय छे, ते
 तो जे वस्तु तेने रक्षे तेने स पूर्य सुखीभय करी
 छे छे

त्या तो आयाय श्रीजे गीत पूर कर्छे जेक
 जोके जोत्या तेनो ज्ञानार्थ जेवा इते के, धास
 तरया जेवी नभना, रक्ष जेवी सदनक्षित ने अभ-
 मानिने पणु मान आपवाना सुजे केगववा

तो शु आ 'त्रिभूति' नी निवमित पूज
 करायी ज हौवी येतना भायसमा जिनरे छे ? तो
 थ हौवी येतना केछ व्यक्तित्ता उतरता पडेवा अभुक्त
 शरतो करे छे ? पणु प्रभुनी कृपा तो जिनशरती
 होय छे । जेवु कहेवाय छे तेनी कृपा तो प्रेभने
 प्रकाश छे सर्वता प्रकाश जेवा पणु सर्व तो पडलायी

जेवी कष्टी शरत करे नथी के, 'अपकार, तु सोधी
 प्रथम दूर था, पथी दु प्रकाश आपीश'

प्राथना पूरी यथ विद्यार्थीनीजे जेकेक
 इनि प्राथनागृहनी अकार गध, पणु दल सो प्रकाशना
 पुजे जेवा ज लागता इता नही, नही-दकीकतमा
 तेजे ज्ञावा ज छे पणु ज्ञाने ज भारी ज्ञाने
 तेमनी जे आध्यात्मिक महानताना दशन करी शकी
 जे आनु दर्शन दु प्रत्येक व्यक्तिता करी स, तो
 हेतु सातु ? पणु वाक भारी ज छे, के जेम केम
 यतु नथी ।

जेम के, दिन्हीवावा थी जेमनामा वारवार
 कहेना-

नूर उसका, जहूर उसका,
 गर, तुम न देणो, कसूर किसका ?

*

मैं तो तेरा दास ।

[जेक दिवस वैरागनी कानना भारा दिवमा जिनराध आसी, त्तारे आ गीत भने रक्षु]

मैं तो मेरा दास
 तू ही हो मेरी आस, प्रभुजी ।
 मैं तो तेरा दास ॥
 सब कुछ मैंने तुझसे पाया,
 तो भी मिठी नहीं प्यास ॥
 भव तो एक ही वरदान माँगूँ,
 वो है तेरा सहवास ॥
 तू ही सब कुछ जाने, प्रीतम,
 फिर मैं क्यों करू ब्यास ॥
 जो तुझ माने सो ही भला,
 फिर मैं क्यों हूँ निपस ॥

*I am Thy servant O Lord Thou art
 my only hope*

*Everything that I have I have recei-
 ved from Thee and yet my thirst for more
 is not as yet assuaged*

*Now I have only one boon to ask of
 Thee ॥ is the gift of Thy nearness*

*Thou knowest everything O Beloved
 then why should I despair ?*

Small is man's body,

How immense his strength of suffering

x x x

To each moment he brings endless value

From his unconquerable will

x x x

Is there anywhere such quest nameless radiant

Such Pilgrimages together from road to road ?

Such pure waters of service breaking through igneous rocks ?

Such endless stores of love ?

—Rabindranath Tagore

I shall never forget my first meeting with Gurdialji. As is often the case with momentous happenings, it came to pass in a roundabout way. One day in 1960, Swami premananda, of our Self-Revelation Church in Washington, D C, said to me, "We're going to have a Gandhi Memorial Library here in Washington and I am putting you in charge of getting hold of all the books for it, everything related to Gandhi and his times."

My pursuit of the Mahatma led from Washington to Philadelphia to New York, branching out to correspondence with England, Australia, and of course India. Mail came from everywhere, from used book houses, publishing firms, private individuals, organizations with information about where things could be gotten hold of that would add to our library's knowledge of Gandhi. In the course of my reading the hundreds and hundreds of books which arrived, names like "Desai," "Kumarappa," "Ghose," "Singh," "Bose" became as familiar as our own "Smiths," "Browns," "Jones," "Kasturbai," "Mahadev," "Pyarelal," "Mirabehn," "Manubehn" were household words.

Yet, even with all this wide reading, something was lacking. How I longed to visit India and see people who actually had known Gandhi! But alas, a trip was out of the question. Then, one day,

quite unexpectedly, this India-of Gandhi came to me.

One fine September morning in 1962 a Letter from the Harijan--Ashram in Ahmedabad arrived which read :

This is just to introduce our revered saint Shri Gurdialji Mallik, who had the privilege to live with our great poet Shri Tagore and Mahatma Gandhiji He is in your state in connection with the world peace movement with Quakers I hope you would like to see him you will learn many things about Gandhiji and The Poet from him your meeting him may be of some help

By this time, because of my husband's work, we had had to move away from Washington to a suburb of Philadelphia, in Pennsylvania Since we were living only a few miles from a Quaker, or Society of Friends center, or ashram, called Pendle Hill, I decided to phone them to see if they might know where, in this big state, one Gurdial Mallik was

Their answer was, "He is right here, living in Pendle Hill, and will be here for some time"

This news took my breath away Only a five minutes' drive from a blessed saint of India, let alone an actual Gandhi and Tagore knower! I was filled with awe

The next evening my husband and I drove over to a meeting at the ashram, a place set in loveliest nature, an abode of Peace where people come from all over the world to share each others' inner light We went into the hall and seated ourselves on the hard benches A number of Friends had already gathered and were quietly meditating "Which person here is the saint, do you suppose?" the two of us asked each other, and we scrutinized every face for all possible external signs of sainthood

Then our eyes lit on a slight figure sitting very straight, with white hair and flowing white beard, and large, soft, loving thoughtful, brown eyes He was seated a little by himself and we felt he looked a wee bit lonely After the meeting was over, I rushed over to him and asked, "Are you by any chance, Gurdial Mallik?" And in reply he addressed me by name, as the Harijan Ashram had given him my name, too

"When can you come over and have dinner with us?" we asked And he graciously set a date "But," he advised me, "dear

friend, I do not eat meat, nor fish, nor fowl, nor eggs Nor do I drink milk, and my teeth do not allow me to chew coarse vegetables and fruits "

Excited and thrilled as I was, I almost panicked on the way home There were only two questions on my mind : What in the world will we have to eat ? How shall I act around a saint ?

The appointed evening came And as you might know, we were immediately put at ease as in walked the dearest, friendliest, most unassuming, full-of-humor and love being-Gurdialji He was dressed in a tan wool tunic coat underneath which were yellow cotton trousers The fabrics, he told us, were woven by boys he had taught in India, and so he was "continually enveloped in love "

Before dinner, he was served a glass of limeade with a cherry in it I said that the cherry was for Tagore's sake, and his eyes lit up, and he responded, "Oh yes, he had the aesthetic nature "

After the meal there was ice-cream for dessert When Gurdialji saw what we were going to have, he actually stood up at the table and shouted to the ceiling, like a child, "Oh ICE-CREAM, we're going to have ICE-CREAM! "

Then we went into the living room and sat down and spent about two hours, talking about Gandhiji and India I asked him questions about everything I could think of, questions that had been building up from the time I had taken this library project He gave me long lists from memory,—of Gandhian institutions of all kinds, ashrams, people, situations. One could ask him anything and he would reply No wonder Gandhiji once said of him, "You don't need an encyclopedia Ask him," We were so amazed at his boundless memory of places, people, dates, languages, we asked, " How in the world can you recall all these things ? " And he replied, "I am trying to forget everything I have learned the things in my upper story (here he pointed to his forehead) But if a sincere seeker wants to know something somehow the connection is made and the answer comes "

Who can describe talking to a living, breathing channel of so pure and precious an essence of India ? Tagore once told him, "You are a bridge between peoples. This is your function."

Gurudialj told us of how he first met Gandhiji. It was in connection with the investigation of the Amritsaur Massacre, in 1922, I believe, that Gurdial was asked to act as interpreter for "Charlie" Andrews as they went about India investigating firsthand that tragic happening.

He told (rather reluctantly I feel) of the time he saw a very crippled person came up to Gandhi for healing. And the person was made whole right in front of Gurdial's eyes. Then Gandhiji said to the people around, "Not a word of this to anyone." And he turned to the former cripple and said, "It is not I who cured you. It is He (and he pointed upwards)"

He told us of watching, one time, at Santiniketan, unobserved, the poet, Tagore, in his creative mood. Gurdialji was hidden behind a tree, almost hypnotized by being an observer of this sacred happening. Tagore would pace up and down, up and down the school grounds, humming, humming, humming. Then when the inspiration was finished, the Poet would summon the music master of the ashram and have him put it all down on paper. So glued to the spot was Gurdialji, friends had to come and almost pull the sleeve out of his garment to get him to leave his hide away.

When people would give him things they had written to look over and appraise, Gurdial told us, "I always to read a thing someone gives to me in the most positive way. I try to see the good in it. I try to put myself in the place of the author. But then, if it does not "click" with me, I say to the person: 'Perhaps my communication-channel is blocked, or not working today. I cannot feel it. (that is, I am not drawn to it)'"

He came to see us several times after this first evening, but his free time became more and more limited. He was busy lecturing to elementary schools, to colleges in different parts of the country. We called him a troubadour, a wandering poet and singer of God. He visited the Ananda Ashram, Los Angeles, California, the west coast of the United States, and the Vedanta Center in Massachusetts on the East coast.

Our Gandhi Memorial Library in Washington gave a tea for him at which Swami Premananda honored him in his talk and said

he was a real rishi of old. It was a sacred and exalted occasion and no one there can ever forget the blessedness of Gurdialji's presence. What a friend he was to the Gandhi Library. I don't know what magic he used, but generous-hearted souls in India gave of their most priceless gifts to the library: sacred relics of Gandhiji, an autograph of him, autograph of Tagore, spinning wheel, Nehru cap, pieces of khadi, books, magazines. One cannot find words to thank these donors for their gifts of soul.

Merriment and joy! Gurdialji lived these words. One winter morning during a heavy snow storm at Pendle Hill, they say he arose early, took a big black umbrella and went out into the snow singing his God songs, fortissimo, happy as the happiest child.

Rancor in Gurdialji? If there was any, we never saw it. If anything the slightest bit negative came up in the conversation about any one, he maintained silence, not the silence of repressed censoriousness, but that of nonreaction.

Humility? This was not a quality he had to strive for in this life, we all felt. Humility was Gurdialji.

Sometimes he would bare his heart to us. One time he said he was driven almost to despair over a negative quality he wanted to get rid of. But try as he would, it seemed to stay with him. Finally, he told us, he got down on his knees by his bed, clasped his hands, and prayed with intense fervour of his being, "Oh Christ, take away this quality. I do not want it. Oh free me from it, now and always." And he found that it went away.

Always a sharer, he kept nothing for himself. A few new one-dollar bills put into his hand would end up, perhaps with the cook at Pendle Hill. When we asked Gurdialji if we could send him a basket of fruit, he said he did not want a gift unless there was enough for everyone. He was a clearing house; things that came to him would be distributed to the proper person he thought might need them or like them. He always thanked one for any gift. "Lack of gratitude," he once said, "is an unpardonable quality."

Sometimes I think he wondered if he had "let God down." But who has known any other person that surpassed him in always doing

what he thought was right' Spiritual integrity. A rare quality in the world of today

He had tremendous power of projection through the ether His presence could be felt from time to time with great force, even though oceans separated him from us Occasionally his spirit would seem to "appear" to a person as he was on the point of taking a disastrous step And since Gurdialji's passing the reality of him, the presence of him has become more intensely real, his love for us all overwhelmingly powerful

x = x x

Gurdialji, in your new country, Oh Traveller, what is it like ? What children are you playing with now ? What souls are you giving the joy of your Self to ? What songs of God are you now singing ? What old friends have you met ? And how is Gandhiji, and your friend, 'The Poet' and 'Charlie' Andrews, Christ's Faithful Apostle as you called him ?

What new hills and streams are you discovering ? What divine snow from what mountain peaks of God is falling softly on your shoulders, now ?

And the answer comes back for all of us blessed by his love and one in loving him "I am closer than ever to your hearts and souls There is no space, time, clay of the body now You are spirit and I am spirit Let me be a bridge for you, a new bridge You do not have to wait for death Come, take my hand, and I will show you the New Sights. We'll all go together, laughing and singing

[એક સરા કું દરિયાને કિનારે એકનો કૂરતો હતો અચાનક દરિયાની લહેરો અને મારા હૃદયના તરંગો વચ્ચે એક અધારારથી અને ઓનોલકિક સુમેળ ને અનુભવ્યો તેથી મને આનંદ થયો તે વખત મને મે ગીતો સુવાં તેમણુ એક]

આજ પ્રમાતમે કૌન આયા !
 રાત સવહી રતમ દુદ થી,
 કિમીને આકર દર સ્પષ્ટપા,
 પૂછા તમ મને અ દરસે ।
 કૌન મેરે ઘર આજ આયા !
 દિયા જ વા ઘ પ્ર મુ ને ।
 તેરા મહેમલ મે હોરે આયા,
 ક્યા કરોમે મેરી પાતિર ।
 યહ કહકે ઉસને મુસે ગરમાયા ।

*Who came to my door at dawn ?
 The night had just ended when some-
 one knocked at my door and I asked
 Who is there ?
 He answered It is I who have come
 today to you as your guest
 How will you entertain me ?
 And I blushed with shame*

G. M

Gurdial Malik - A homage

Mohanlal Bajpai

Mallikji is the bane of the biographer. If somebody ever attempted to write a life of his he would declare that he might prevent it by taking the biographer's. His life was an open book and yet one knew so little of its personal details. Now only was the veil of his self-chosen obscurity impregnable but the outer effusion and the apparently bubbling and bustling personality was the mask of an inner poise and calm in which he lived alone with the Lord of his life.

Born in the then North West Frontier Province, Mallikji spent his boyhood in Sindh, was educated in Bombay and chose to divide his life between Sabarmati and Santiniketan. This about sums up the biographical part, the part of the iceberg visible to the eye, the larger mass remaining submerged under the vast sea, yet supporting and sustaining the former.

It was the sage of Sabarmati who had pointed to him the way to Santiniketan where he spent a little more than a quarter of a century as a professor of English literature in the Visva Bharati. Teaching was to him the kindling of fire in young hearts with that in his own relying not on precepts but on example. He literally shared their joys and their grief, tried to tackle their problems as though these were his own and therefore, pressing and urgent, their solution brooking no delay.

Mallikji's life in Santiniketan had the elusive charm of a legend in the way he lived it. Vying with Gurudeva in early rising and invariably acknowledging defeat, Mallikji is still remembered as blending his songs with the first chirping of birds among the trees in the sal avenue or the mango grove. His was a deep and powerful voice that resounded far and yet lost none of its profundity, but above all it had a mysterious soul-quality that expressed itself in a call of the deep to the deep. Mallikji had never had any formal initiation into the technique of music and metrics and yet he seemed to have caught somehow the very spirit of song and singing in his musical compositions, principally, in Hindi.

With Mallikji is associated his tiny thatched mud cottage in the Kala Bhavana of Santiniketan ashram, designed by Nandalal Bose. A narrow bed, a half reclining bamboo chair and an improvised bamboo table were its only furnishings, a few essential articles of clothing his only life possessions. There he sat receiving his callers from early dawn to late midnight, the stream of visitors including tiny tots in their mother's arms and those carrying the burden of age rather heavily, boys and girls, humble clerks and learned scholars, simple santhals and the modest employees of the ashram. Whatever they came for, and it is difficult to recount their sundry motives and missions, they seemed to return invariably with a smile on their lips and not unoften, a grateful tear glistening in the corners of their eyes. Mallikji's magic smile would somehow chase away the clouds of gloom, or one would return from his hermitage with the conviction that life was not such a baffling problem as it threatened to look a little while ago.

Though some may have doubtless seen Mallikji in his pre beard days, yet to most he could never be thought of without his inevitable flowing silvery beard, his broad radiant forehead and his deep deep eyes. In his youth he was an outstanding tennis player till an accident ruled out all games and sports from his life. The irrepressible spirit of play however, never deserted him and it expressed itself in little pranks and leg pullings, mostly directed against himself. So was his humour, of which he himself was the sure target. He was more than content to be a laughing stock as long as laughter could be ensured to suffuse a *taciturn temper*.

On the wall of Mallikji's hut was inscribed at his instance a quotation from Gitanjali: "When one knows Thee then alien there is none then no door is shut." Here lies the secret, if one were permitted to speculate on such an intensely personal matter, of Mallikji's religious consciousness, his altruism, his interest in and love for his fellow-beings, his spirit of service to humanity. Indeed it may as well be the main spring of his humour and his playfulness, his outer no less than inner life. For does it not recall to us the opening verse of the Isha Upanishad wherein we come across the great image of the world as a dwelling place for the informing and governing Spirit? Mallikji loved all because he sought to love the One in all, not for philanthropic

reasons. Hence his humanism and hence, indeed, his religious universalism. It was the Religion of Man because it was the Religion of God.

Soft like flowers, Mallikji could be adamant in the firmness of his convictions. When physically indisposed, he relied mainly on the healing power of nature and not on drugs, except homeopathic. He suffered quietly all his life a host of major ailments but never compromised his principles for an easier or quicker cure. Even in his last illness, suspected to be throat cancer, he refused to relent. One is reminded of the cryptic line in one of his own songs: "There is fire, too, in the lotus of his love."

Such was Mallikji as some of us knew him, but he was greater than our knowledge of him - and far greater than our estimate would represent him to be. It was impossible to limit him to this or that principle, for he exceeded them when you would least suspect it. This elusiveness was indeed the charm of his personality that never failed to cast its spell on those that came into contact with him. And who in this ashram did not come into contact with him while he lived here?

इस दुनियाके लोगोंको

[ओ३ धरैरमां छिदु-मुक्तिवम पन्ने ओ३ वार केरि वात पर मोटेरि उधरेरि जिला धरि जयो धनेरि अने भने दोडेरे सेठेठेनी सभ्यामां वादीभां धाधमां वरिने ओ३धीय उधर आकभसु करवानी नीवारी करी रहा धना. रे दुःखमय इश्य ओ३ने मारु मनमां के लाव जग्या ओ आ जीतमां छे]

इस दुनियाके लोगोंको,

प्रभु ! प्रेमी बना दीजे ।

प्रभु ! एक ही बना दीजे ॥

रहे हो सब एक ही साथ,

रहे हो हरदम शाद ।

भ्रातृभान उन सधमे,

प्रभु ! आप ही वदा दीजे ॥

सब धर्मोंका है एक मूल,

जुदा है सिर्फ फल और फूल ।

य व मे या या ते य,

ये तत्व उनको सिखा दीजे ॥

तेरा है नाम शाक्तिमय,

तेरा है प्रेम सर्वमे ।

प्याला प्रेमका उनको,

प्रभु ! आपही पिला दीजे ॥

O Lord make all the people of the world one

May they all dwell to-gether !

May they all be happy !

May the spirit of brotherhood ever grow among them !

The root of all religions is one, They differ only in foliage and fruit.

May the people, then, live under the shade of this truth !

Thou art Peace incarnate and Love ; all pervasive May the people then drink of the cup of love divine from Thy hands

G. M.

માણસને ઘડવાના મિશનમાં મલાપુરુઓ કેટલીક મુગધવર્નક સમરવાઓ પણ જન્માવી છે અને તેણે બે પેઢીઓ વચ્ચે એરસમજ હુમ્મસ પણ રચ્યું છે એમ કહેવું ન ગમતું હોય તો પણ આપણે ત્યાં રિવિત એ જ રહી છે. પોતાની રીતે માણસને ઘાટ આપવાના એ વિગટ પુરુષાર્થોમાં ઉલ્લે આપણે ગાંધીજીને સ્વીકારીએ માણસનું એવું જ કે, એને 'ગુભ' ખર્ચે છે, પણ એ ગુભનું વ્યાકરણ એનું પોતાનું પણ ઘોઈ શકે, એ સત્યનો આપણે સ્વીકાર કરીએ તો એકરૂપતાને સ્થાને નથી વિચિત્રતા આવશે એવો ભય ન રાખીએ. જ્યારનાં કષ્ટોમાં મંડીમાં ગુભ સામે ઘણા બડોનો જે સમાવેશ થાય છે એ હકીકત ન ગમે તો જે તે એક તબ છે જ.

આગ્રહ આવે છે કે સામંથી પ્રગટ કે અપ્રગટ પ્રતિકાર આવે છે અને ક્રોધ એક સંઘર્ષ ચાલે છે, અને બંને ઘટ જોટલો મહુરપર્શી અને બ્યાષક એટલી પ્રતિકારની ઠાગણી પણ બ્યાષક, આ 'માણસનું સત્ય' છે અને તેણે કુએડોને પણ જન્માવ્યા છે.

પોતાની કલ્પનાનો, પોતાના આદર્શની કલ્પનાનો આકાર ઉપસાવવાના એ દુઃસહ આદોલનના પ્રત્યાઘાત રૂપે જેમ ચિત્રકળામાં આલો અમૂર્તકલા આવી જી એમ માણસ પણ વધારે ને વધારે અમૂર્ત થતો ચાલ્યો છે. આદર્શ આઠાણ તો આવો જ, આદર્શ કેથોલિક તો આવો જ હોય, આદર્શ સામ્બવાદી તો આવો જ હોય, આદર્શ ગાંધીવાદી તો આવો જ હોય, સર્વોદયવાદી એટલે કેવો? એના ઉત્તરમાં જી એક રૂપરૂમા મળે અને પ્રતિબાસાથી ચિત્રકોર તરત એનું ચિત્ર પણ દોરી શકે. પણ ઈશ્વર પિયો કહેવાયું કે તે આવો જે નથી ને તેવો જે નથી (નેતિ નેતિ) એટલે કે તે સિવાય પણ તે ઘણું ઘણું છે, એટલામાં સ્પર્શિત, સ્પર્શિત નથી, તેમ કેથોલિક અને ગાંધીવાદીની તસ્વીરની બહાર પણ માણસ રહી જાય છે તે તેટલો તે છે જ, પણ તે

સિવાય પણ ઘણું છે કે ઘોઈ શકે. માણસ દેખીતી સીમાની બહાર અનેક શક્યતાઓથી ભરેલો છે, પણ આજ સુધી કોઈ પણ ધર્મના માનનાએ, કોઈ પણ માનવકલ્યાણના ઢંચાએ આમ વ્યવહારમાં સ્વીકાર્યું નથી, એમણે તો 'માનના' પર જ સનત બાર મૂક્યા કર્યા છે અને એ આકેવા ભાસ સ્વરૂપથી જરા જોટલું જુડું દેખાયું કે, 'નું તે નથી' માટે 'નું તે બન' એવો આગ્રહ અને ચેતવણી સરૂ થઈ જાય છે અને 'મારા ડેટલાક ઘેટાઓ મારા વાડાની બહાર પણ છે' ઈસુ ખ્રિસ્તના એ અદ્ભુત વચનનો મર્મ અને તર્મ વીસ-શય છે.

ગુભ માટે ઘણેવા સંઘર્ષો, માણસને એક ધાયું રૂપ આપવાના આપદના પ્રત્યાઘાતમાંથી આવેલી વિરૂપતા ને છેલ્લે છેલ્લે રૂપનો જ લોખ-કળામાં અને માનવીમાં આવેલી અમૂર્તતા-કેવા જંભીર ચિંતનનો વિષય છે ?

સદ્ગત મહિષાશુ વિલે વિચારતો હશે ત્યારે 'રૂપાયતન'માંનો એમનો સહવાસ, આનંદમય વાર્તાવાપ, બાળસહજ મસ્તી અને એ બધી તરલ સહજતા વચ્ચે રહેલું આનંદમય ઈશ્વરનું સ્વરૂપ-એ ધ્યાનમાં તો આમું અને આ સંખવાનું ઊઠી, એ બધું સંભારીને એક સુખદ માનસવાત્રા કરું એવું થયું, એ કાલ્પને ઊઠી કાલજ પર શરીર પાંચવાના પ્રપંચમાં ન પડું એવું થયું. પણ ત્યાં તો માણસને ઘડવાનો, આકાર આપવાનો શેષ કીમિયા કર્યો એના વિચારમાં પડી ગયો અને હૃદય જણાયા તે વિચારો આપ્યા પછી ઉત્તરમાં સદ્ગત મહિષાશુ વિભૂતિતત્વ આંખ ધોયે તરી આવ્યું.

આ ઉનાળે પણ પેપન સંહજપણે વહા કરે છે, વૃક્ષો ડાહ્યા કરે છે, શેરીમાં ખાળકો તેમની ધૂનમાં મસ્ત-છે, પેલું પંદરી ઉડાઉડ કરે છે તો બે કાગડા ડાળ પર બેઠા છે, એક ડાક નમાવીને બેઠો છે અને બીજો ચાંચથી

તેની ગરહન ખૂબવાળે છે, કુતરૂં રસ્તા વચ્ચે આંખ મીચીને પકડ્યું છે. ગોચં ઘરનો બારણો સામે ઊભી છે, જંમીન પર ફીડીઓ ક્યો કરે છે એક નજરમાં સમાતા આ ચિત્રમાં લીલાની જે સહજતા છે એ જોઈ કું અને ખૂબ ચાચા-છને જોઈ કું !

ચારે તરફ આ ચાથી રહેલી સહજ લીલાને ઘોઘસ આકાર આપવા કોઈ અદિશન ચાલુ નથી, ચાથી શકું નથી. પ્રાચીનમાં શરીર પર સાપ થકી ગયો તેનો ક્રોધ ન ભયપ્રદ રોમાંચ અનુભવ્યા વિના ગાંધીજી એની સુવાણી ત્વચાને સ્પર્શ્યા, આવો કંઈ અભિગમ, રૂઠ માન્યતાએ, વ્યવહાર પરંપરાએ જે કંઈ અરૂચિકર, ભયજનક ગણ્યું હોય તે તરફ કેળવીને પોતાના અસીમ પ્રેમથી ખબર પણ ન પડે એ રીતે પરોક્ષપણે પ્રભાવ પાડીએ તો આ જગત છે એવી તો ઘણું વધારે સાડું ઘણું-મુશ્કિલજીનું સહજ જીવન જે કંઈ પ્રેરણા આપતું હોય તો આ છે.

‘ મહાપુત્રો અસહ્ય હોય છે ? આમ કોઈ કહેતું નથી, કેમ કે એટલી પ્રમાણિકતા નથી, પણ વર્તનમાં તો સામાન્ય માણસ એ જ પ્રગટ કરે છે. આપણાથી એવો ત્યાગ ન, શુભ, વ્યવહાર સાચવતા યાચ એટલું કથીએ એવો જ અભિગમ રહ્યો છે અને મહાપુત્રો એમ ઊતરાતા રહ્યાં છે. એમના બધા પછી જીંડી ભયજનક ખીલુમાં પરિણમતો એક અસુવામત થીલો જ રહી જાય છે અને એક વિરાટ ટેલું બચની-ઓની પેઠે મૂળ મિથન કે હેતુ ભૂથીને એકથીજને ધક્કા દેતું ચામ્પા કરે છે, બસ ચાલ્યા જ કરે છે.... પ્રત્યેક પુગપુત્ર પછીના મુખને આ સમસ્થાને વારસો આપ્યો છે.

મુશ્કિલજી મહાપુત્ર હતા પણ અસહ્ય નહોતા.

માણસ પાસે એ વાત્સલ્યજર્મ માણસ રૂપે આવતા અને ક્યારેય વચીવ તો જનતા જ નહીં. બાળક પાસે બાળક રૂપે જ આવતા અને વાગે છે કે. ઈશ્વરની પાસે પણ એ ઈશ્વર રૂપે જ ગયા ધસે !

મારે કોઈને કશુંક આપવાનું છે એવી જરાય સભાનતા નહીં, કું જ કશુંક આપી શકીશ એવો

કથો જ અધંકાર નહીં. આ જગતમાં નુચ્છ તો કશું જ નથી એવો અદ્ભુત સમાનભાવ; ઈશ્વર, નીતિ, ચારિત્ર્ય, સદાચરણ, એલાભ, સ્વાર્થરહિતતા—આપું કશું શબ્દરટણ નહીં, છતાં માણસરૂપે કોઈ ફિરરતો મળે તો તે મુશ્કિલજી સિવાય કયા શરૂપે જોવા મળે એ કું સમજી શકતો નથી :

ચાચાજીનું આપું રવરૂપ ‘ભાવમય’ હતું. આ જગતમાં ઈશ્વરે ભાવમય ચેતન પદાર્થ રહ્યા હોય તો ચાચાજી ભાવમય ચેતન પદાર્થ સિવાય શું હતો ? વાત્સલ્ય, પ્રેમ, સહભાવ, શુભની ચિંતા—આ બધું અનાયાસ એની પાછળ પાછળ ચાલ્યું આવે છે.

જીવનની સહજ લીલાના ખબરે ન પડે એવા બાજરૂપે સમૂહહીમાં એક વધુ યોગ્યતા વચિત તરીકે ચાચાજી પ્રવેશતા અને સસથીલામાં મગ્ન એવું કોણ કોને જુએ ? જુએ તો મશાલથી બળી જતો પોતાનો ધાધ નહીં પણ સર્વત્ર ફૂલને જુએ અને ‘નરસીવો’ થઈ જાય એમ એમનાં પ્રવેશ પછી વાત્સલ્ય, પ્રેમ અને મંગલ સિવાય કશું દેખાય નહીં !

શી નચીનભાઈ ભૂલી જાય કે, કું માદબીના નિજાને કું, થોભા ભૂલી જાય કે મારો ધાધ સ્વેત-કેથી ફિરરતાથી રૂપેથી દારીમાં છે, ધીરુભાઈને ખબર ન પડે કે કું કોઈ ચાથી લેવા આવ્યો કું અને ચાચાજી સાથે કોઈ વિનોદ કરી રહ્યો કું અને ગોર-દાની ભીંતોને તો ક્યાંથી ખબર પડે કે જેના પડધાથી કું ધન્યતા અનુભવી રહી કું એ તો ચાચાજીના ઉન્મુક્ત હારપનો ધોષ છે—એ ભજન ગાય ત્યારે સભાભાવ એવો અંબીર નહીં પણ મુક્ત તો એટલો જ !

કેવું સહજ અને સર્વ વચિતરત, ના, વિભૂતિ-તરવ હતું. ચાચાજીનું ! પ્રુપ્પના પેલા અરૂપ પરિમલ જન્મ, સ્વપ્નામાં અનુભવાતા પેલા દિવ્ય પ્રકાશ જન્મ, ભયની કાણે પણ અનાયાસ આવેલા શાંત ભાવ જન્મ, એક પરોક્ષ સાંતવન અને છૂપા આશીર્વાદ જન્મ ! એમનો એ જીવનપ્રવેશ એવો સુદમ હતો કે તેની સામે ઈન્દ્રિયોના તમામે દારો ખુર્સા હતા, અને આજે જ એ ખુર્સા જ છે અને છતાં જોઈએ તો

એ દ્વારમાંથી ચાચાજી ચાલ્યા ગયા નથી, ખૂલે ખૂલે ચોપીએ છીએ તો મત્ત' રૂપે નથી દેખાતા, પણ બાવ રૂપે શમરત જીવનમાં વ્યાપી ગયા છે.

કર્મકાંડ, ઉગ્રાચાર, અણધાર પાડિત્ય, મહાન તાનો બોલ, બાહ્યાચારના નિરસ કપડાં ઘઇને આવેલા મહાપુત્રો સામે હૃદયના દ્વાર આટલા ખુલા કદી રહેતા નથી-તેમની ગેરલાલચીયા તો નથી જ, આ

માણસનું સત્ય છે પણ 'ને બાવરૂપે' આવે છે, કદનાસ હેતુ એ જ પરોક્ષપણે વિધરે છે અને વ્યાપે છે, આનંદ સિવાય બીજી લીલા નથી, બધી લીલામાં આનંદ કેન્દ્રસ્થાને છે એ તો આ ચિત્તમાં અને તેનાથી સજીવ સમગ્ર અસ્તિત્વમાં સમમાણ છે.

ઈશ્વરનું એક નાનકડું નામ 'ગુરુદયાળ' હોય તો તે મને મળ્યું છે

आज मेरे घर कौन आया है ?

[ગુરુદેવ કવિવર રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરને પરલાકવાસી થયાને એક વર્ષ પૂરું થયું હતું તેમની પુણ્યનિધિને દિવસે કુ માયી ઓરડીમાં એકાંતમાં રહી ગુરુદેવનું સ્મરણ થાતું હતું અચાનક બપોરના ત્રણ વાગ્યે તેમના મુખ જોતું એક ઉજ્જવળ મુખ બાસીની બહાર મને દેખાયું, એમ મને લાગ્યું કારણ કે તે વખતે માયી ઓરડીની બહાર બધું નિર્જન હતું તે અરસામાં આ ગીત સ્ક્રિપ્ત હતું]

आज मेरे घर कौन आया है ?
हो कर मेरा मेहमान ॥

उसे देख है याद पढता
देहेले उसे मिला हूँ ।

कहाँ और कैसे वो तो भूल गया हूँ,
फिरमी रही अनजान ॥

हृदय-आसन मे विछाड़ूँ,
अमुचन-जलसे चरण में धोऊँ ।

प्रेमकी यतिर्या मैं खलजऊँ,
मैं ही बढेगी पहचान ॥

फिर जब चले जाये वापस,
प्रीतम अनंत धाम ।

1 उनसे एक ही वरदान माँगूँ,
देखो चरण-धूँसी दान ॥

*To day who has come to my door as
my guest ?*

*Seeing him I feel I have met him be-
fore somewhere But I have forgotten when
and where*

All the same he is no stranger to me

*Let me spread my heart's carpet for
him wash his feet with my tears and kindle
all the lights of my love for thus only
could I earn his recognition*

*When eventually he returns to his hea-
venly home I shall beg of him to confer
only one favour on me - to let me take
the dust off his feet*

G M

પૂ મલિકજીનું નામ રમણસુ વર્તા જન્મ્યાપણી સમસ એક સામાન્ય જી ચાઈને, સામાન્ય શારીરિક બધારસુવાળો, ગોરવણો, રૂપેરી દાઢી અને ચમકતી તેજસ્વી આંખોવાળો, સદાજ નિખાલસ હાસ્ય વેરતો પરમ પવિત્ર પુરુષ આવી જ અથ છે

કોઇ પરિચય છે કે કોઈની જવાબદારી છે માટે કામ કરવાનું છે એવો કોઈ ભાવ એમના મનમાં ક્યારેય પણ આવી જ ન શકે કોઈ પણ અજણી વ્યક્તિ એમની પાસે જઈને તેમનાથી શક્ય એવા કામની માગણી કરે તો તેઓ વિના વિલબે તેનું કાર્ય કરવા સર્વ પ્રયત્ન કરે બધા જ તેમના મિત્રો, બધા જ તેમના સગાસબ ધીઓ, વિશ્વવૃંદ અને માનવતાના અહુરા તેમના સપર્કમાં આવનારશા રહેજે પ્રગટ કરી દે તેવા પારસમણિ જેવા મલિકજી બધા સાથે આત્મીયતા રાખે છતાં કોઈનો પોતાને મોહ નથી વ્યક્તિ કે શુ સ્થાની માયાથી તેઓ પર રહે છતાં તેમની માયા સૌને જ ધનપુકત કરી દે

તેમના અવધાનના ઓવિતા સમાચાર વાંચ્યા, તે વાત સ્વીકારવા મન અને બુદ્ધિ જવાબ નેવાર નહોતા હોવા ઉપ વર્ષથી એક જ સરખો બાધો, ધાર્મિક શારીરિક નજાઈ અને વિશેષ રૂપેરી બનતી જતી દાઢીને ગોણું કરતાં એમ જ વાગતું કે તેઓ હણુ આપણી વચ્ચે વર્ષો સુધી રહેશે મનુષ્ય જીવનના આજીવન સાધક મલિકજીના દેડાવસાનથી તેમના સપર્કમાં આવનાર દરેકને આ સમાચારથી ગ્યાનિ ઘાત તે સ્વાત્મિક છે, પરંતુ આધ્યાત્મનો પથ આખરે તો એકવાળો જ છે. એમાં તો હસવાને એકવા જ મહાપ્રસ્થાનની, નવા જીવનની યાત્રાએ જવાનું હોય છે, અને એ જ આપણુ આશાતન અને એમનો આનંદ હોય છે

ઉર્લા ઘોડાં વર્ષેથી તેમને કેન્સરની શરૂઆત થઈ હતી, પણ એ વાતની જાને તો હજી હમણાં

બખર થયી. મળવાનું તો અવારનવાર થતું, પરંતુ આ વાત તેમણે ક્યારે કરી નહી, જણાવાય ન દીધી કુદરતના દરેક તરતે તેમજ કાર્યમાંથી સર્વદા આનંદ આપત કરનાર, નિવૃત્તની અને સાદુ જીવન જાળનાર મલિકજી પાસે આ રોગ આવી શકે એવી કલ્પના પણ થઈ શકતી નથી. પોતે આવા રોગમાં સપડાયા છતાં, ધીરે ધીરે મૃત્યુની નજીક જઈ રહ્યા છે એ સલાનતાથી વચ્ચે પણ તેમની શાન્તિ અને ઉપાસનામાં વિશેષ આ રો નહી. હસતાં હસતાં જ તેઓ મૃત્યુને ભેટવા એમ કહી શકાય આવા પુદાના બદાને ચેલવીને મૃત્યુ પણ ધન બન્યું

૧૯૩૫માં કવિવર ટાંગેરના અતેવાસી બંધીજી વિષય શીખવતે એ વાત વર્ષમાં અઢેર વર્તા બધા ઉત્સાહમાં હતા જ, પરંતુ તેમના મરણથી તો વ્યક્ત ન કરી શકાય એવો આનંદ થયો. પ્રથમ પરિચયે શબ્દો આ આનંદનો ત્વચ્છ કામ અનુરૂ રહ્યો આજે તેઓ આપણી વચ્ચે ન હોવા છતાં તેમના જીવ્યારણ સામે જ તેમના સપર્કમાં આવનાર દરેક આનંદ વિભોર અને છે, એ એમની જીવન સાધનાને ચમત્કાર હતો

બાપામાં કથાય વિદ્વતા, યાજ્ઞિક કે આડબરનો અથ મત નહી “Bishop’s Candle sticks” શીખવતા હોય ત્યારે પાદશીના પાત્રને અનુરૂપ તેમનું જીવન તેમના શિગણ વખતે તદાકાર ધાય છે જ થીને આંધીજીના પ્રાર્થના” વિના વિચારો અને ટાલ્કટાવની નવવિકાઓનાં નીતિમુલ્યો વારે અને તમજાવે ત્યારે તેમની અતરનિકા આ સન્ધોની પ્રતીતિ કરાવતી રહે

શનિવારની પ્રાર્થનામાં કોઈવાર વિદ્યાર્થીઓ ઘાંતો સમય બેસીને કટાંગેલા હોય અને એ સમયે પણ જો મલિકજી આવી શકે તો વિદ્યાર્થીઓને યાક પણ જુવાઈ જાય અને પ્રસન્નતાથી તેઓ તેમને ઉદ્દેશીને કીર્તક કહે તેનું ઈચ્છતા આવે પ્રસન્ને તેઓ

કહેતા કે " ઉપદેશ આપરા માટે તેા મારી પાસે ક'ઈ લાધું નથી; પરંતુ હું પણ એક સાધક છું અને એ મારે જતા મને જોખાથી આનંદ અને પ્રેમ મળ્યા તેવાં ભજનો સંભળાવું." કળીર અને નાનકની ભજનો ઉપરાંત "તેરા મકાન-આવા" એ એમનું પ્રિય ભજન. આ ભજનોના મૂળ કવિ જ જણે એ રજુઆત કરતા ઠાપ તેવા ભાવથી તેઓ ગાતા. તેઓ સંજીતકાર કે સ્વરના સાધક નહોતા. હા, પ્રેમના સાધક, ખરા તે છતાં તેમનો જ રજૂકો હતો તે જણો સર્વેને જાણવિભાર થયે હોય.

તેમનો સ્વભાવ પણ એવો જ આનંદી. અને પોતાના ઉપર પણ સ્મૃજ કરી હસાવી શકતા. તેમના પિતાશ્રી લગભગ ૮૦ વર્ષના હતા. તે સમયે તેમનું મજબૂત બાંધાનું લાલચુમ શરીર જોઈ અમે કહેતા કે " મલિકજી, આ તમારા બાપુજી છે? લાગે છે તો એમ કે જણે તમે તેમના બાપુજી છો." મલિકજી પણ એટલી જ સહેલાઈથી હસીને જવાબ આપતા કે " ગયા જન્મે મેં તેમને " "આપું" શરીર આપું" હશે તેથી આ જન્મે નેમણે મને, આ શરીરની બેટ કરી. અને હવે તો તેમને હાંડ કરવાનો સવાલ જ નથી. કારણ કે આવી કોઈ ઉપાધિ કે વળગણથી દૂર રહી છું. "

નાના હતા ત્યારે અમે એક ગીત ગાતા કે " હાં રે દેહસ્ત ચાલો દાદાજીના દેહમાં " આ દાદાજી અને તેમનો દેહ કેવાં હશે તેની કલ્પના કરતાં મલિકજી જ કલ્પના સમક્ષ ખડા થઈ જાય છે કે જ્યના સાન્નિધ્યમાં આવનાર કોઈને પણ સતત પ્રેમ અને દાનિત મળ્યા જ કરે. કરાથીયે રહેતા તે દરમ્યાન તેમનો રોજનો એ ક્રમ હતો કે અંધશાળામાં જઈ અંધ બાળકોના વાસે હાથ ફેરવવો. આ બાળકો પણ કપડાંમાગથી ઓળખી જતા અને નાથી ઊંઠતા કે " મલિકજી આવી ગયા. " માંદા બાળકોને તેમના પ્રેમ નીતરતા સ્વરે અજરઅંતર પૂછતા અને દવાથી પણ વિશેષ માંદા બાળકોને આ ક્રમ અસરકારક નીવડતો.

કવિવર ટાંગોરના કાવ્યમાં કે ઉત્તમદ અઘા-ઉડીનખાની સંગ્રહ પર રમતી, આજળીઓમાંથી દેવી

સરસ્વતી સાકાર થાય તે સ્વાભાવિક લાગે છે પરંતુ મલિકજીને મોનની વાણી દ્વારા પણ મા સરસ્વતીને પ્રગટ થવું પડે ત્યારે એમ થવું કે સાધક તરીકે તેઓ ખૂબ જીવી શકાએ જ કે જોમને ભાવની અભિવ્યક્ત માટે સાધનની જરૂર ઓછી રહેતી

ઉદાહરણ તરીકે જોઈએ તો તેમનાં ડગલાં ધીમા પડતાં જતાં હતાં અને લેવે ચડતાં કે નીચે ઉતરતાં ટેકેર લેવો પડતો. તેમના પર અગાધ પ્રેમ ધરાવતા એ પણ સંસ્થાના સંચાલકોએ તેમને વિનંતિ પણ કરી જોઈ કે " મલિકજી, હવે તમારી જીમ્મર વરતાવ છે અને તેથી તમે કામ અહીં રહો જોથી અમે પણ તમારી કોઈક સેવા કરી શકીએ. " પરંતુ જીવનભર જોણે બીજાની સેવા કરી તે તેને બીજા પોતાની સેવા કરે એ ક્યાથી ગણે? અને ધીમથી જવાબ આપે " લાધુ ચલતા હી ભલા, " કોઈ વળી એમ કહેતા કે " મલિકજી, અચાનક વિશેષ માંદા થઈ જ્યાં ત્યારે? " એનો જવાબ પણ ખૂબ દાનિતથી આપતા કે, " જો ભાઈ, જીવનમાં વ્યક્તિની વિશેષ માયા અને બંધનમાં ન બંધાવાનો પ્રયત્ન કરો. તેમાં કેટલો સફળ થયો છું તે તો ઈશ્વર જણે પરંતુ જીવનના ઉદા નબલકામાં હવે સંસ્થામાં રહીને, સંસ્થાની માયામાં બંધાવા મન ના પાડે છે. " અને ઉમેરતા કે " અનંત જીવનની વહેતી સરિતાને કિનારે બેસીને મારા દેહનું આચમન તમદેવ લઈ લેજો તો તેથી કોઈ એ સરિતા સુકાઈ, કે થોપાઈ જવાની નથી. અને આપણે પ્રાર્થના તો રોજ કરીએ છીએ વાસાસિ કિર્ણાનિ નવાનિ દેહિ "

પરંતુ આવી પ્રાર્થનાઓ રોજ રોજ કરવા છતાં આપણા જીવનક્રમમાં કેટલી અસર કરે છે તે આપણે બધા જણીએ છીએ.

મલિકજી જ્યારે જીવંત હતા ત્યારે જ તેઓ વ્યક્તિ મટી સમક્ષમાં સમાઈ ગયા હતા. તેમના સંસ્મરણો તો પાર વિનાના, છે. પરંતુ છેલ્લે એટલું જ લખીને વિરમીશ કે વિદ્યાથી ઓના જીવનનું ઘડતર કરી શકે તેવા-મલિકજી જેવા શિક્ષકોની પેઠી ધસતી જાય છે. પરિણામે આજનો પ્રવક્તવગ, મળેલ શિક્ષણ અનુ ૦ પૃષ્ઠ ૨૪૨

માણસાઈ અને નીતિ સાથે પ્રીતિ બાધતાં શીબુ એ સાધકને માટે ખૂબ જરૂરી છે. એ પણ રોજ છે

કવિવર ગુરુદેવે ગીતાંજલિની કવિતામાં ગાયુ છે મને મુકિત નહિ જોઈએ આ જગત ભ્રમ-જનમાં સપડાયુ છે, કેટલી જે ભ્રમણાઓ જીવનમાં પડેલી છે એ જ ભ્રમણાઓના મુકાબલા કરીને એ ભ્રમણાઓ દૂર કરવી જોઈશે

એથી સાધકને શરૂઆતમાં-સાધનાના માર્ગમાં Rejection નહિ થાવે Seperation નહિ થાને ત્યાં ગુમ થવુ એ જ રોજ

માથી ઉત્તમ યોગિની જે બીજી જોઈ નથી તેવુ જ ભર્યાઓના સબધમાં છે

ભર્યાઓમાંથી માયાપ તરફ, સપિઓ તરફ જે રોજ થાને તે આપણે ધન થઈએ Yog is right relation ઉચિત સબધ છે દરેક સબ-ધમાં દરેક સ જોગમાં ઠોવો જોઈએ

આ ગુરુદેવ જણે મા જણે અમારા જેવા શુ જાવે પછી એ સબધ સ્થાનવવા માટે અને એ સબધ સાચવતાં વિરાટ સાથે સબધ જોડવો ફરી આપણે માદ કરવુ જોઈએ કે આપણે મામસાઈ કેગરવી જોઈએ નીતિ સાથે પ્રીતિ બાધવી જોઈશે આ પણ છે અમુક પદ્ધતિ તેને વળ ઠી રહેવુ. એ પદ્ધતિને વળગીને સબધ બાધવા ને જાગવવા એ પણ છે માણસાઈ એ પણ છે નીતિ

૧૬૨૨માં ગીતાંજલિ બહાર પડી મારા હાથમાં તે પુસ્તક આવ્યુ કુ વાચવા લાગ્યો બસ એમ જ વાચતો હતો એક કાવ્યકૃષ્ણર નગર પડી સમજવુ નહિ સમજવા ખૂબ પ્રયત્ન કર્યે પણ સમજવ નહિ ગુરુદેવ શુ કહેવા માગે છે એ જ સમજવુ બનું સમજવુ બનું નહિ, આદરથી આદેશ આવ્યો "પંડિતની કોઈ જરૂર નથી પંડિતથી ભગવાન મળતો નથી પંડિતથી મુખ્ય રહે "

અલ મૂ CGO નો સ્વભાવ છે આ જગત એ તે જ છે તે જગતેથી આ જગતે એમ તે ફરવાનો છે સૌથી આજીવ જઈને બેસવાનો છે એને

આપણે એમ જ કહેવાનું છે " અલમ્ મીમાં બિખા રહો અહીં બેસો પ્રીતમનાં દર્શન કરવાં છે ને આપણે જે મળીને કરીયુ દરબારમાં બધી જ પુર સીઓ સરખી છે "

" પ્રભુજી મૈ હું તેરા દાસ.
પ્રીતમજી મૈ હું તેરા દાસ.
તુ મ હી મૈ રી આ શ
હરિજી મૈ હું તેરા દાસ.
ફીર મૈ કયો ઉઠાસ
પ્રભુજી મૈ હું તેરા દાસ. "

*

‘જીવન રોજ છે.’
ચાચાજીને ઉપરના વિષય ઉપર બોલવાનું થવુ ટકફી પડે તે વ સભવાવ એવી નીરવ શાંતિ છે. સૌ પોત પોતાનાં મનમ દિરે ગોઠવાઈને બેલી ગયાં છે. અફૂબત એ વાતાવરણ જમી ગયુ છે

તાગેથી આપિ, ભવ્ય લવાટ ને ટેકારેવા ઘાવને આધાર બિનેશુ સાનથી ભરપૂર એવુ એમનું મસ્તક અને માનવી જગતને માટેનો ફીરકનો જાનીને ઉતરેલો આ સાપુપુરુષ દેશભરમાં ભટકીને ધણા અનુભવોનાં પોઠવાં ઠેરે ચાપીને જીવનો આ સદાય વસતો પ્રેમી મસ્તકફીર કોઈક અનોખી ભાવ પાંચ એવી અદાથી બોલવાની શરૂઆત કરે છે

‘જીવન અને રોજને જુદા જુદા સપ્તવાથી કંઈ વળવે નહિ જીવનનું એ વિશેષ અ મ છે મી ફૂલ મ દિશમાં જઈને તેના ગુમ માઈએ છીએ તેને પાક કરીએ છીએ પાછા આવીએ છીએ ગોફિસે જઈએ છીએ સમજવાનો પ્રયત્ન પણ ના કરો રટણ કરીને સતોષ માની લીધા

સૌથી ધણેવા તે આદરથી જ પૂર્વપરે રવી મરણુ જોઈએ જીવન જ રોજ છે જીવન તે અનેક સબધોનો પૂજ છે એ સબધો સાદી રીને જાગવીયુ તે ‘સળમે સમ એકાદી’ નો અનુભવ થયે જીવ નનો રોજ થયે

એવું જાણીએ કે અંદરથી છૂટા પડ્યા છીએ. કોઈ વધાવાથી છૂટા પડ્યા છીએ. એને માટે ફરી યોગ થાય, એવું ઈશ્વરે એનું નામ સાધના છે

જીવન વિરાટ છે એ વિરાટની સાથે કોઈ નુચ્છ વ્યક્તિનો યોગ થવો જોઈએ. એથી પહેલાં એ વિરાટ માટે તર્ક કરવું. સત્વદિવસ એની યાદમાં બળવું

શારીરિક રીતે માટે દાકતર પાસે જઈએ છીએ ને ? 'રોગ મટાડ.' એમ દાકતરને કહીએ છીએ એ રીતે વધાવાને કહીએ રોગ મટાડ. વધાવા પ્રભુને પરોયવા માટે રોગ માગીએ.

પંડિત કહે છે યોગ એ સાધના છે કહેવા દો

જીવનની સાધનામાં બીજી કંઈક જડવું. એ સાધન જ સત્ય છે. એ ધન મેળવવા માટે બીજા ધન છે જીવન પ્રયોગશાળા છે એમાંથી બીજા દષ્ટિબિંદુ જડશે સહન શક્તિ વધશે

એક જ માર્ગ છે નીતિનો. માર્ગ છે યોગના પરિવાર સાથેના સબધ, બીજાની સાથેના સબધ. વેપાર કરીને પ્રીતમ સાથે સબધ બાંધીએ છીએ. આ સબધ જીવવવા એ પણ જીવન છે

જીવનને સ્વીકારવું જોઈશે સુખકુખ સાથે, માન અપમાન સાથે It is a whole કોઈ વિચાર કોઈ વ્યક્તિ બાંધી નહિ થકે એનામાં છૂટા છૂટા No touchable. એ સાથે પ્રેમ નથી લોકોની આંખો ધાવ થઈ, ભયારે મેરી ઈસુના સબધમાં લોકોએ નુચ્છકાર કર્યા 'બહાર કાઢો'

મેરી જાય છે, ચરણ સ્પર્શ માટે

ઈસુ જોઈ રહે છે, તે કહે છે "આ પચાવવું પડશે. જેણે પાપ નથી કર્યું" એ પછર મારી થકે. કોણ એવો છે જેણે પાપ નથી કર્યું "

કોઈ ના નીડવું ? કોણ નીડવે પાપ તે દરેકમાં છે વિરાટની સ પૂર્ણતા, વિરાટના જો શકારમાં

પુણ્યનું અભિમાન નથી. પાપનો ડર નથી

લોકો જેને પાપી કહે છે. પણ માની દષ્ટિએ સ્વસ્થ દીકરા ને અપંગ દીકરા એકસમાન છે

'Simple union is best,' સદજ સરળ રીતે યોગ મિલાવ એ જ ઉત્તમ. મિત્રો બૂલવો ના. આ બધાની પાછળ અંદરનો દેવ બેઠેલો ઘેર છે એકતો ઘેર છે

આધ્યાત્મિક જીવનમાં લોભ છે, જલદી સત્યની આખી કરાવો એમ બોલાવ છે પણ મારી કૃતીને તમે કૂલ નથી કરી થકતા કૂલ થશે એની મેળે. એના ઠ ગે યોગીઓમાં એટલા માટે તેા છદ છે. કવિ એના રેજ પર ખીસે છે. કૂલ એના સ્ટેજ પર ખીસે છે. સરખામણી ના કરવી જેમ ગુડુ ગુડુ વચ્ચે સરખામણી ના કરવી. ઝોનાથી દૂર રહેવું.

જીવનમાં જે જાતના સબધો વધે છે પ્રભુએ તે સબધો બાંધ્યા છે તે બધાને સરળ રીતે, સદજ રીતે, સાચવવા જોઈએ વિના કોઈ આડબરે. એ જ છે યોગ. એ જ છે જીવન પ્રકૃતિના સબધમાં છે કોઈ આડબર ? બધું કરે છે, પણ યોગીનું છૂપાવે છે. થદ ન કરીએ તેા સબધ તૂટશે પણ જે યોગીને પાછળ રાખે છે તે જ યોગ પામે છે

આપ સૌની સાથે મનમાં હુ પ્રાર્થના કરતો આવ્યો છુ, એક જ પ્રાર્થના રોજ હુ વાંવાર કરુ છુ

પ્રીતમ તને કોઈ દિવસ ન મળુ.

મળવાની જે આકાંક્ષા આનુરતા

મળીને જે તને પામી ગયા પામી ગયા

છૂટા પડ્યો છુ હુ કોઈ વખતે તુ ભયારે છૂપાઈ ગયા છે ત્યારે, તારી હુ કૃપા જ માગુ છુ કે એ જન્મોજન્મ રહે. પછી તારુ મોડુ જતાવતો રહે

જલ્દાઈ યુએ કર જલ્દાઈ યુએ કર

એક સહી ફક્કીરની સીધી કારી થદ આવે છે તેનો ભયાર્થ આ પ્રયાણ છે. "તારે બારણે જે કોઈ આવે છે તેને તુ ખાલી ઘાથે નથી જવા દેતો

હું પણ આવી છું, પ્રીતમના વિવેચના દદે, તું બધું જાણે છે મારું દદે અને કુન્ન. ઈચ્છા લેવા તે વેણી દવા આપી દે, જેથી દદે સહન કરું. પણ દવા એટલી જ આપજે જેથી વિવેચની આજ સભ્ય બને (એટલી બધી નહિ જેથી તે બુઝાઈ જાય એટલે કે મિલન નથી મળતી ફક્ત ઝાંખી માંડું છું. ફરી વિવેચ, ફરી જલન, ફરી સહન.) હું સદાય તારા વિવેચની આગમાં તરડું એ જ હું માંડું.”

સખા જલો.

બાલુ કર્યો કાલ,

સખા જલ.

બાલુ કર્યો પર,

ફરશુએ હું સમાપી.

અમદાવાદની શેઠ બાવાભાઈ દામોદરદાસ કૈલેજમાં અધ્યાપન કરતી એક વિદ્યાર્થીની ચાચાજીને પોતાની કૈલેજમાં લઈ જાય છે, ત્યાંના આચાર્ય અને અધ્યાપકજણના આગ્રહથી તેમણે પ્રવચન કર્યું છે. પ્રસંગ છે શ્રી કાલિદાસ સંસ્કૃતિદિનેનો. તા. ૨૪-૧૧-૫૯.

“જીવન તે તયોવન છે, એક ઘીટી શાદ આવે છે વ્યક્ત નથી થતી. સંસ્કૃતિની આપ્ત-“ તારા બધા પય યુજ શર ” જે આવી પ્રાર્થના

પૃષ્ઠ ૨૩૮થી ચાલુ]

દ્વારાનૂપિત મેગવને નથી શારવાર અસ તોપથી પ્રજ્જલવ-વિત થતા આપણા આ યુવકવર્ગને યોગ્ય માર્ગ-દર્શન આપવામાં આજનું શિક્ષણ સફળ થશે? છેલ્લા ૬૦ વર્ષથી ભારતનો અસ્વાસ્થ્ય સ્થિતિસ્થિતિથી અસ્થિસ્થ પણ વ્યવસ્થા થતા પ્રાચીન સંસ્કારો અને સંસ્કૃતિના અમૃતસિંચન વગરના શિક્ષણને તેઓ ઝેર માનતા હતા. અને કહેતા કે “ ગાંધીજીના દેશભક્તિ અને ટાંગેરના વિશ્વપ્રેમના સિદ્ધાંતોથી આપણું શિક્ષણ-

કરે તે cultured.

દિલ્લેન્દનાથને પૂછવામાં આવ્યું: ‘કર શિક્ષક વઈ શકે?’ ‘હા, અધીકને ઘોડો બનાવી શકે. સેના-ગ્રામ રૂપી તયોવનમાં વાઈસરોય જઈ આવ્યાં. જેમને આધ્યાત્મિક જ્ઞાન છે. તેમની પાસે જીવનનું જ્ઞાન છે. આજકાલ રાજકારણમાં તેની ઉપેક્ષા-They have no vision. જ્યારે vision નથી, ત્યારે વિરાટ શક્તિનો પરિચય નથી. જ્યારે રાજકારણના ચરણોમાં ભૂકનો, ત્યારે રાજધાની અને લોકો વચ્ચે પુલ બંધાતો. સંસ્કૃતિનો આજે ભૌતિક પદાર્થોના પૂલ એ સંસ્કૃતિનો વિકાસ. પણ આત્માનો વિકાસ-પ્રેમ મેળવવા વચ્ચની જેમ વિરહવચ્ચ અનુભવથી પડશે. પ્રણય એ ટેલિવિઝન છે. પ્રણય મેળવવા માટે તપ જરૂરી. પોતે તપ કરે અને બીજાને ધીવરની જેમ જલિને પ્રકાશ આપે. તે જ પ્રેમ કરી શકે. સંસ્કૃતિનું અર્થ્ય લોકોના-ગામજનોના- ઠેવશમાં છે. ‘સુધીવ કુટુંબકમ’ની ભાવના તે સંસ્કૃતિ. જે આશાઓ પૂર્ણ થઈ નથી તે પૂર્ણ થાય. જે આદર્શો સફળ નથી થયા તે પ્રભુ સફળ કરે. ૨૪ નવેમ્બર શ્રી અરવિન્દનો દર્શન દિન. ઉજ્જવળ અતિવિ પોતે ઉજ્જવળ થાય ને બીજાને ઉજ્જવળ કરી શકે. કાળમાં રહેતાં રહેતાં જે અમર છે તેની ઝાંખી તમને થાય. તમે સજન કરો અને શ્રી કાલિદાસને-સંસ્કૃતિ-ને અને ભારતને સંભળો.”

જગત દૂર અને દૂર થતું જાય છે. “જ્યાં સુધી ગુરુશિષ્ય વચ્ચે તાદાત્મ્ય સંધાય નથી” ત્યાં સુધી સાચું ધિતજ્ઞ આપણું અને મેળવણું મુશ્કેલ બને છે. અલબત્ત મહિક્ષણ તો આ વ્યવસ્થાને ખંખેરી તેમની યાન્તિ મેળવી શકે તેવા સમર્થ હતા; પરંતુ આ પ્રધારના ગાનસિક પરિતાપમાંથી આપણે કેવી રીતે મુક્ત થઈ શકીએ?

આવે પ્રસંગે આવા ગુરુજનોની યાદી એ જ આપણું આશ્વસન બની રહે છે.

કલાની લૂંટ!

‘ધી રટઈટ્સ’ પાસિકે ૨૭-૬-૭૭ના અક્ષાંકવા, શિલ્પ અને સ્થાપત્યમાં જે આંતરરાષ્ટ્રીય લૂટ અને ચોરી કૃતિઓની રચના છે તેનો ખરખરો કરો છે. તેમાં સહ ભાગી થવાનું તો કોઈ શાસ્ત્ર માનવીને મન થશે જ. વાત એમ છે કે ભારત જેવા પ્રાચીન દેશમાં શિલ્પો અને સ્થાપત્યો અદકેરૂં ઐતિહાસિક મૂલ્ય ધરાવે છે કમરના આઘાતો એક બે દષ્ટાંતો પૂર્વ પ્રાકીને સમ જાણુ કે દાણુચોરી માત્ર સોનારૂપાની નહીં કલાના અપ્રાપ્ય કીમતી નમૂનાઓની થઈ રહી છે ગુજરાત રાજ્યનો જ એક દાખલો ટાંકીને કહ્યું છે કે એક મ દિરની મુલાકાતે જતાં ત્યાં ચોળાનમાં ચોતરફ શિલ્પના અપ્રતિમ નમૂનાઓ વેરાએવા ધણા હતા ત્યાં આજુ બાજુ સુરક્ષા માટે કાંટાળી વાડ કે કાંઈ જ નહિ પળી તો ક્યાંથી જ ઠોપ ? દેખીતી રીતે જ, ચોરી કરનારાઓ માટે આ સોનેરી તક હતી વધુ નવાઈની વાત તો એ હતી કે સ્થાનિક જે વ્યક્તિ તેની જાળવણી માટે જવાબદાર હતી તે પોતે જ આવી કલાકૃતિઓના સંચાલક હતા અને કેટલીક બેનમૂન વિરલ થીજે તેમના ‘અગત’ ખજાનામાં હતી ? તેમણે આ ક્યાંથી મેળવી હશે ? કઈ રીતે ? બીજ એક કિસ્સામાં રૂપિકેશ તરફ એક મ દિરમાં એક પરદેશી સંસ્કારને તેમણે વર્ષો પહેલાં જોધેલી શિલ્પ મૂર્તિ ફરીથી તેમના મિત્રને દેખાડવા આવ્યા ત્યાર ત્યાં ન હતી ! તેને બદલે ત્યાં માટીમાંથી બનાવેલી અનવિદ્યુત મૂર્તિ મૂકી દેવામાં આવી હતી દેખીતી રીતે જ, ભારત જેવડા વિદ્યાન દેશને ખૂબ ખૂણે કલાના નમૂના સચવાઈ રહ્યા છે ત્યાં બધે જ સરકારના કે પુસ્તકાલય ખાતાના ઘાષ પઠોથી શકતા નથી પરદેશીઓ પ્રાચીન સંસ્કૃતિના અવશેષો પ્રાપ્ત કરવા લખપૂર નાણા ખચી શકે છે અને ભારતમાં તો દ્રવ્ય સમગ્ર ઝૂકી પડનારા કલાના ઓર અંજોનો તોટા અગાર તા નથી જ. પરિણામ વર્ષોથી કલાના ક્ષેત્રે ઊંધાકી લૂટ ચાલી રહી છે અને

જેમ વાઘના શિકારની મનાઈ છે છતાં વાઘની ચામડીની ખૂબ નિકાલ થાય છે, થી ગડા માટે થઈને આસામના ગેડાને માસી નાખવામાં આવે છે તેમ કલાના ઉત્કૃષ્ટ નમૂનાઓ પરદેશ ચલાવનાર સેકડો અચીવંદો આજે વિદ્યમાન છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો આ ધ ધો આજકાલનો નહિ, સેકડો વર્ષોથી ચાલી રહ્યો છે અંગ્રેજે અહીંથી ધણુ બધુ ઉઠાવી ગયા છે મૂર્તિ બજક ઠોવાથી મુસલમાનોના રાજ્ય અમલ દરમ્યાન શિલ્પસ્થાપત્યને સહન કરવું પડ્યું છે કલાની ભાખતમાં જેનું મન લાગણીથીયે છે તેમણે ખૂમકેનુંથી હીરાધર શિલ્પોની વાર્તા ‘વિનિપાત’ વાંચી જવી માત્ર પરચરના શિલ્પની જ આ વાત નથી. ધાતુની મૂર્તિઓ-કાસ્ત પ્રતિમાઓનું તો નામ નિશાન રહ્યું નથી દેશપરદેશના જે અનેક મહાનુભાવો વને છે-ખાસ કરીને વિશિષ્ટ દરજ્જે અને હકકો ધરાવતા રાજદ્રોહી પુરુષો-તેમની વાચવગને છૂટથી ઉપરોચ કરવામાં આવે છે ભારતના નટરાજ ઉપર દુનિયા આફ્રીન છે નટરાજની વિવિધ મુદાવાળી સેકડો અને હજારો પ્રતિમાઓ ભારતમાંથી અદરજ થઈ ગઈ છે અહીં દસ હજાર રૂપિયા ખચીને કોઈ આવી મૂર્તિ પરદેશમાં ચાલે તો સહેવાઈથી ત્યાં તેની કિંમત અડધા વાખથી ઓથી વાય નહિ

વેવારની-ધ ધાની-સટ્ટાની આજે આ વાત ખની ગઈ છે ‘યુનેસ્કો’એ તાજેતરમાં દરેક રાષ્ટ્રનું ધ્યાન આ ભાખત પરવ દોપુ છે અને પ્રાચીન સંસ્કૃતિના અવશેષો જે દેશમાં વિદ્યમાન છે ત્યાંની સરકારને તાખદા કરી છે એ તો મુવિદિત છે કે ઈજીપ્તમાં નાઈલ નદી ઉપર ‘આસ્વાન ડેમ’ નાંધવાથી ડૂબી જતી સજ નેપસીમની પ્રતિમાઓ ખસેડવા અને અડબ ધ રાખવા ‘યુનેસ્કો’એ અખજે પાકેડ ખચીને આંતરરાષ્ટ્રીય પુરુષાર્થ કરી બતાવ્યા હતા દક્ષિણ ભારતના આ રજખ મ દિરના પુનર હાર માટે પણ વિશ્વલક્ષ્યાએ મદદનુ વચન આપ્યું છે ભારતને

લાગેવળે છે ત્યાં સુધીમાં અર્જુન-પ્રવિરાધી આજ પધીને- અનેક અસંખ્ય સ્થળો તરફ ઘનુ ધ્યાન મંડાયું નથી. હા, અન્તર સુધીમાં સોમનાથના નવા મંદિરનું નિર્માણ કરીને પાટીમાં એકઠો પૂટવાનો પ્રયાસ થયો છે ખરો. અધ્યાનિસ્થાનમાં ઘનુરો વર્ષથી સમયને પકાર આપી રહેલી જુદની ૩૦૦-૪૦૦ ફૂટની વિરાટ પ્રતિમાઓને નામલેખ થતી અટકાવવા ભારત સરકાર હમણાં જ નિદ્રામાંથી જાગી અને અધ્યાન સરકારે પણ મદદ કરવાનું વચન આપ્યું એ ધાર્મિક અવરુપ આનંદપ્રદ છે. પરંતુ જે નુકસાન આ ક્ષેત્રે થઈ ચૂક્યું છે તે ભરપાઈ થઈ શકે તેમ નથી. હવે તેા કોઈ ખજાનામાં ભણુ રહ્યું નથી, દુનિયાને ખતાવવા માટે તાજમથાલ, અર્જુન, ઉદિરા અને ખજુરાસોના બાણ્યાગ્રંથવા અવશેષો રવાા છે. જગતની એક વિશિષ્ટ અને સુદર સંસ્કૃતિ ભારતમાં વિકસી હતી એમ ભવિષ્યની પેઢી પૂછે ત્યારે પેલા કવિની પ્રખ્યાત ઉક્તિનું ઉચ્ચાગ્નુ ક્યાં નથી થઈ શક્યું.

“સોનર્મ” શુ, જગત શું, તપ એ જ સાથી !”

ભારતીય કર્જન પાકશે ખરો ?

એ જ પાસિકે આજ સંદર્ભમાં લોડ કર્જનને પાદ કર્યા છે. આ સદીની શરૂઆતમાં, ભારતના સદનશીમે મળેલ પ્રાચીન કલાના ગુણ આ વાઈસરોયે થી પ્રથમ પગલુ જારીને પુરાવરવખાતાના નિવામકની નવી જ નિમણૂક કરી અને શિલ્પકથાત્મની જલવણી માટે કાપડો ધારી. ક્ષેત્ર પરદેશી માણસ ભારત જેવા ગુલામ દેશની સંસ્કૃતિમાં આવેા છેડા રસ હવે તેથી તેના દૂધમાં શીલાપોલ ઘાસ તે રવાાવિક છે. ૧૯૦૪માં તેણે પુરાતન અરજોરાની જલવણી માટે કાપડો પસાર કર્યા તે તેની કારકિર્દીનું એક ઉત્તમ કાર્ય હતું. આ સોદર્જપ્રેમી અંગ્રેજ એટલું અવરુપ જાણતો હતો, ધર્મના મતભેદોની પેટે ધાર ભ્યાં સોદર્જ, કલા, રવાપત્ત અને ઉતિલાસના દર્શન થાય છે ત્યાં જ માનવના વસ્તે છે. મૂલકાવર્મા અને ઉતિલાસના ડેકિયુ કરવાની તેની તાકાવેધી, અંબાબની એશિયાટિક સોસાયટી સમગ્ર તેણે ફેબ્રુઆરી ૧૯૦૦માં કરેલ બાવણમાં આ રીતે વ્યકત થઈ હતી. “સંલોપના આ પુજમાં પણ

મોટાભાવનો પ્રાચીન ઉતિલાસ અનુમાનનો વિષય બની રહે છે. પણ તેની ચાવીઓ જેનારને હેઠેર મળી આવે તેમ છે- દટાએવી નસરીઓના અવશેષોમાં, દુવાચિ શિલાલેખોમાં, શિક્ષાઓમાં અંકિત મુદ્રાઓમાં, તૂટી પડેલા સુવો અને શ્વરમાં શકિત શિલ્પના આકારમાં ઉતિલાસના અંકોડાઓ મળી આવે છે, અને તૂટતી ક્ષેત્રો મેળવીને ઉતિલાસનું માલખુનું ઊભું કરી દર્શીએ અને લુખ થયેલા પુજનાં કલા, સાહિત્ય, શસ્ત્રકારણ અને નીતિશાસ્ત્રની ઝંખી મેળવી દર્શીએ.”

કર્જન આટલેથી જ અટકવે ન હતો. શિલ્પ અને રવાપત્તની નમુનેદાર ઉમારતોનો કબજો લઈ એલ પુરોશિષન અને દેશી અમલદારોને તેમાંથી હાકી કાઢનાર પશુ કર્જન હતો. સોદી રોપની જગીની પ્રતિષ્ઠા તેણે રવાયી. કર્જનની બડકદિટ દક્ષિણમાં વેલાર, ઉતરમાં લાલોર અને ખાગા, પૂર્વમાં મોડલે સુધી પહોંચી વળી હતી અને ઉમારતોમાં કામ કરતી સરકારી કંપેનીઓને બીજી ખસેડી, પુરાતત્વ જલવણી કાપડો લાગુ થાકી, સુશક્તિ કરી હતી. તેથી તેા આજ, તેને પગલે ચાલીને રહી સહી સમૂહમાં રસ હેવનું કોઈકને મન થાય છે.

રેલવે સુરક્ષા હલ

રેલવેની અરકવામતેાનું રક્ષણ કરવા હેકેકેમણે સુરક્ષાદળની રવાપના કરવામાં આવી છે. જેથી રેલવેની માલખિલકતનુ રોગ્ય રક્ષણ થઈ શકે. આમ છતાં રેલવેમાં ચોરીઓ થતી જ રહે છે અને માલખિલકતને પણ તુકસાન તો થતું જ રહે છે. તાલિતરમાં એક કિસ્સામાં માલચાવી લઈને જઈ રહેલા એક ગાર્ડ જેપુ કે એક મેજનમાંથી તથામ કોલસા અદક્ષ થઈ ગયા હતા. તેણે ચાકી શોભાવી અને આજલ જવા ના પાડી. ચાકીને પાછી લેવામાં આવે ત્યારે પાટાની ખન્ને બાજુ માઈલો સુધી કોલસા વેરાએવા પડવા લગા. જે ઉરાહાસર ઘરશરુ રેલવેનીએ ઉપરે થકી જઈ ખેરવી થીપા હવા. આવી કોગકીઓ ઠેર ઠેર કામ કરતી થાય છે. રેલવેનો કોલસો ઘરેરોમાં દૂરથી વેચાય છે, તેમાંથી થતી અદવકમાં રેલવે સ્ટાફનો પણ ભાગ થાય છે. અમુક કિસ્સાઓમાં મથેરખાની લઈ નિવાલો

નીચે આ બધુ ચાવતું હોય છે જે ગાડોને કિસ્સો પ્રકાશમાં આ-વે તે એક જુજ અપવાદ છે તેવી જ રીતે કર્મચારીઓમાં પ્રમાણિકતા પણ જુજ અપવાદ તરીકે જોવામાં આવે છે આ વાતને સાચા સદર્ભમાં જોવા હજુ આગળ નિરીક્ષણ કરવું જરૂરી છે કર્મચારીઓ ક્યાંથી આવે ? તેમની ભરતી સમાજમાંથી જ થાય છે એકલા રેલવેની નહીં. કેન્દ્ર તેમજ રાજ્યોનાં બધાં ખાતાઓનાં કર્મચારીઓની ભરતી સમાજમાંથી થાય છે. એટલે સમાજની પ્રમાણિકતાનું પ્રતિબિંબ જ જ્યાં ત્યાં પડતું હોય છે. ચોરની મા ઠોડીયા મોઢુ ઘાલીને શરૂ તેના જેવી આ વાત થઈ અહીં હવે કોઈ જ ફરિયાદ કરી શકતું નથી

રેલવે સામે, પોસ્ટ સામે અથવા રેવન્યુ ખાતાના કર્મચારી કોઈના પ્રયે તમે કોઈ ક્ષતી શકો છો નહિ તેમને ધનનાર, કેળવનાર અને જીવનસાગરમાં તરતા મૂકનાર તમે છો તમે તેમને શિષ્ય આપ્યું છે-જન્મદાતા તો તમે છો જ એ જ કોઈ છે તે તમે છો । રાષ્ટ્ર માટે જીવંતી સમર્પી દેવો સૈનિક એ પણ તમારું ફરજ છે પણ તેની કેબલથી અને સરકાર જુદા પ્રકારના છે. હવે વિચારી જુઓ આમાં તમે શું કરી શકો તેમ છે ?

છેલ્લો કટોરો

અમેરિકાની પ્રિન્સ્ટન યુનિ ના એક પ્રોફેસર થિયોડોર તાન્ન્ટરમાં જગદગતા પ્રકાશમાં આવ્યા છે કેમકે એથેનસ નગરીની આસપાસના ઉત્ખનન દરમ્યાન સોફોટીન ઉપર જે રથો કામ ચાલ્યું હતું તે મળી આવ્યું છે તેને દેહાનદની સજ થઈ હતી અને તે ઝરનો ખાલો પીને તેણે મરી જવાનું હતું સોફોટીસ પી ગયા અને મૃત્યુ માધી અમર બ-વેા બાઈ મીરાંએ પણ રાણાને મોઝલેલા વખતે ખાલો ગટ-ગટાવ્યા હતા પણ તેને શ્રીહરિનેા સાથ હતા છેલ્લે દેહને એક ગાંધી નામનો માણસ થઈ ગયો અને એક કવિએ તેને ઉદ્દેશી ગાયુ હતું - 'છેલ્લો કટોરો આ ઝરનો પી જ્યે બાપુ' કવિ તો ગાંધી ચાવી નીકળતા પશુ તેમની પાંતિ બાપુને શાદ રહી જએલી નોઆખવી પછીના બનાવોમાં તેનણે તે ચરિતાર્થ

કરી બતાવી. ઝરનો કટોરો પી જનારા જગતને યુગે યુગે મળતા રહ્યા છે. સોફોટીસની ઈમારત ભલે પ્રકાશમાં આવી. પણ એક વિચિત્ર સલા તે ઈમારત ઉપર મૂકવી જરૂરી છે. ભારતમાં તો દેવાધિદેવ નીવકંઠ આનું પ્રતીક છે પણ આજના જગતમાં ઝરના કટોરો સોની દષ્ટિ સમક્ષ રહે, તેવો વ્યાપ આપી શકે તેવી સલા કોઈ કવામર રચી આપશે કે ?

દરિદ્રનારાયણ શાટે મિજબાનીઓ, મહેદીલો, પાર્ટીઓ અને જમણવાલોમાંથી વધુ અનાજ, ગ્લોઈ ઈન્વાદિ એકઠું કરી ગરીબોને વહેલો આપવાની, માનવતાની સાચી સેવા મુબઈના ડો. મહેતા બજાવે છે. તેઓ ભારતભરમાં તેમની વિચિત્ર સેવાથી પ્રખ્યાત બન્યા છે એમ તો દુકાળ જેવા પ્રસંગોએ પીડિતોને જોળવ આપવાની વ્યવસ્થા બનેક દાનવીરો અને ધર્મતમાઓ કરે છે બિહારના દુખાળના કપરા સમયમાં પૂ રણીડાસજી મધારાજની સેવા કોઈ જુલી શકશે નહિ. ગુજરાતમાં પણ અછતગરત વિસ્તારમાં યુમટી વહેલી પ્રુપ કમાનાર વ્યક્તિઓ યુપરિચિત છે પરંતુ શી મહેતા જે વિચિત્ર સેવા બજાવી રહ્યા છે તેને તેવી જ રીતે મદદાસ, કષકતા, દિલ્થી જેવા શહેરોમાં અપનાવનાર કોઈ પ્રુપાતમા કેમ નગરે પડતો નથી ? આ શહેરો સમૂહ અને સ પતિવાગો છે અને ત્યાં મિજબાનીઓ ભારમાસ એક વા બીજા પ્રસંગે ચાલતી જ રહેતી હોય છે આ શહેરોની વાત જવા દઈએ ગુજરાતની વાત કરીએ તો અમદાવાદ, સુરત, વડાદરા, રાજકોટ, બાવનગર દરેક ઠાણે એકએક મહેતાની તાની જરૂર છેવે છે સમાજમાં અનનેા તેમ જ રાધેલા અનાજનો વ્યવ ખૂબ થાય છે વગનની મોસમમાં તો ખાસ ય મહેતાનું કાર્ય એટલું ઉમદા છે છતાં તેમાં મહેનત સિવાય બીજું કોઈ ખર્ચ નથી અને હજારા ગરીબોને અન-દાન આપી માનવતાનું એક સુદર કામ થઈ શકે છે પ્રુપની વાત બાજુએ મૂકીએ-આપણા માનવ બધુઓની કફોટી ઘાવતથી પ્રેરાઈને આ કામ કરવાનું હજુ પણ મોડું નથી સમાજનેરકો અવરથ વિચારે અને અમલમાં મૂકે

ચાચાણ છે. કાણુ કહે છે મૃત્યુ પામ્યા છે ?

વિમળાબહેન પટેલ

ગિનારી વધી ગઇ છે આશ્રમવાળાઓ ચિતા કરશે ફામટ દોડાદોડ કરશે વળી બચ્યાઓ પગ ઊના જાની છૂટીમા ઘેર જશે એમ છેલ્લુ મિનન કરાવવા માટેનું પ્રયોજન બનાવી ચાચાણ આવ્યા ને ગયા મુ ગધમાં વસના એમના ડો મિત્રને (એમની સારવાર અને દેખભાગ તમે છેક લખી રહેલા) વિનવી કરી કે 'મને એકવાર અ શ્રમમા લઇ આવો તે વિના મને એન પડશે નહિ વિનવીમાં તીવ્રતા હતી ઝખના હતી ડો મિત્રે અન્ય ડોક્ટરોની સલાહ લીધી અને પરાણે એ રાત માટેની પરવાનગી મેળવી લીધી તા ૧૩-૩-૧૯૭૦ની સાંજે પ્લેનમાં હરિજન આશ્રમમા આવ્યા તાકતર મિત્ર પશુ સાથે જ હતા એમના વિના આવી ઘડત કે કેમ એ મુખ્ય સવાલ હતો.

સાર-સાજ શાશાના એગાનમાં જ ધર આગળે પ્રાર્થના થતી હાલુક ઉત્સુક એક વક્ત્ર મોટી સખ્યામા હાજર રહેતા એગાન ભરાઈ જતું ચાચાણ પશુ એમના મગાની ભવ કરે તકલીફ હોવા છ । પ્રાથનાને અ તે એ બોલ મોલ્યા વિના રહેના નહિ (એની ટૂપ ઉતારી લેવામાં આવી છે) વાતા રચુમાં ચેતા અને પ્રાણુ બને પોતાને રજ પૂરી જતા

તા ૧૫-૩-૧૯૭૦ની સાંજે પ્લેનથી પછા જનાનું છે ભકતજનોની બહાર ઠક જામી હતી ખીજ બાણુ એમણે અમને એક એક કરીને મોલા પા ને પોતાની પાસે બેસાવવા ને કહ્યુ તમે કોઈ ચિતા કરશો ના મેરાક, પ્રેમને સમઠ છે ચિતા તેા ચવાની જ પશુ જ્યારે જ્યારે તમને ચિતાને ભાર વધી પડે, ત્યારે ત્યારે હરિ ઝુ ભાડેથી પુકારીને કહેલુ કે ચાચાણને એમનું કુખ સહેવાનું જાણુ આપણે ૧૫ એપ્રિને મને આગાથી ફેર પડવાને છે મારા આ શરીરમાં સુધારો ચવાને છે ખાવાનુ તેા બનવાનું નથી એ આજની જેમ જ રહેશે થોડા ઘણેા ફરતો ઘઈઘ થોડુ ઘણુ વાંચી લખીશ એ દિવસ મારો મુકિતનો છે એમ મને એક

મનુષ્યને કશુ છે' આ એક સદેશો હતો મૂઠ હતો. મુકિતનો અર્થ જ જુદો હતો.

નામરમરજુમાં એમને ગજનતી શ્રદા હતી વિશ્વાસ હતો 'એનાથી મને બગ મગ છે રાધન રહે છે' એમનું આ કહેલુ લગુ અમને નામરમરજુ કરવાનું ખાચ કહેવમા આ પુ હતુ તે પ્રમાણે અમે એક કાર્યક્રમ ગોઠવી પશુ કાટેનો.

તા ૧૦મીની રાતે શ્રી રડી પડના 'ચચાણ વિના શુ ચરો આ વિચાર મગજને કમજો કરીને બેસી ગયા ન રહેવાય ન સહેવાય ન કોઈને કશુ કહેવાન ભવ કર મન સ્થિતિ પેઠા યજ રાતના દોરેક વાગેા હશે શો અમહારા અ હત્યી જ જાણે ચાચાણ મેવાના ના હોવ એવો મૂઠ સચાર થયો છુલદ એમને આજાજ કાને પડેા જાણે પામે ઊખા છે કહ્યા લખાવે છે એરી અનુભૂતિ થવા લાગી આ બધુ અચાનક જ થતુ જાણ્યુ એમ થી સવે દના જામી ચાચાણ ઊમા જ છે, લખાવે છે દીવેા કયો કામળ-કમળ હાથમા લીધા ને લખાવુ મયુ

મેરે અચો અભી મેરે લિયે દુઆ કરતા, પ્યાર કે ખિલાફ કિસીને નહી શિકયા કરના. ઉસકે હી સીને પે અખી એનસે મૈ સોતા હુ ચાહતા, ઉસકો કિસીને નહી ભૂવ કરના બ હગી ખુલકી ખુલસે ભી ખડી કહતા હુ, બ હમીમે હી અભી હરસમય જિયા કરના મામતા મુઆફી મૈ કસુર અગર કિસીકા હો, મેરે ખાતિર ભી કિસીસે નહી પરદા કાના, પ્યાર હી હે ખુલા, ઓર પ્યાર હે મજહબ સચથા પ્યાર હે જિ-હગી મરકા ઉસે વફા કરના,

તા ૧૦ ૩-૭૦
જસ તે પડી એકદમ ઠક વળી ગઇ ચાચાણ રહેવાના છે કાલ જરાના નથી મુકુ પામરાના નથી ખાની ખાની આ બધુ છે એ મૃત્યુ પામ્યા તેમ અ હત્યી ટાક છે એ મૃત્યુ પામ્યા જ નથી

“ગાંધીજીની દિનવારી”

સંગ્રાહક : શ્રી ચંદુલાલ ભ દલાલ
પ્રકાશક : ગુ રાજ્ય મહાત્મા ભાઈ જન્મશતાન્દી
ઉત્કલ સમિતિ : પાનાં ૭૬૮ રૂ. પાંચ

એક આશ્ચર્યની જેઠે એકે નવુ પ્રકાશન સાંપડે છે ‘ગાંધીજીની દિનવારી’. સંગ્રાહક શ્રી ચંદુલાલ ભગુભાઈ દલાલનુ નામ વાચક પ્રથમ જ વાર વચિ છે અને તેમની સશોધન શક્તિથી નવાઈ પામે છે. પુરોવચનમાં શ્રી રસિકલાલ છે. ૫૪૫એ બહુ જ શોચ યીતે આ બગીરથ કાર્યની સમીક્ષા કરી છે અને આવા કાર્યના સપાદનમાં થી થી મુશ્કેલીઓ સહેલી શોષ છે તેના ખયાલ આખો છે ગાંધીજીએ પણ પત્રો લખવામાં સ્વળ, કાવ, મિતિની ભૂલો ક્યારેક કરી છે. તેના કુટિબંધ દખાનના આપીને વિદ્વાન જાણકે મોતાની અભ્યાસ અને સશોધન દક્તિનો અનુષ્ઠા પરિચય કરાવ્યો છે. સદર્ભગ થ તરીકે આ પુસ્તક અસાધારણ મહત્વ ધરાવે છે. ગાંધીજી આદિકૃતી જ્ઞાત અભ્યાસ તે તારીખ ૯-૧-૧૫થી શરૂ કરી તેમના મુખ્ય દિવસ ૩૦-૧-૪૮ સુધીના ૧૨૦૭૫ દિવસની આ રોજનીશી છે, અને દરેક દિવસે ગાંધીજીએ શુ મુખ્ય પ્રવૃત્તિ કરી તેની ટૂંકી નોંધ પણ આપવામાં આવી છે.

તેથી જ યીતે પુસ્તકને ઊંડે ગામવાર સુચિ આપવામાં આવી છે તેમાં આ ગામ અથવા શહેરમાં ગાંધીજી ક્રેટથીવાર આવ્યા અને કેટલો વખત રહ્યા તેની તારીખો મહિના માસ સાથે આપી છે જે જે છાપ, અઠવાડિકો, સામયિકો, પુસ્તકો તથા અન્ય સામગ્રીનો ઉપયોગ સપાદકે કર્યો છે તેની એક સુચિ છે.નાંડે આપી છે તે ઉપરથી જે સશોધન-સમુદ્ધમાં તેમણે કુશળી મારી છે તેની વિશાળતાને ખ્યાલ મળી રહે છે સાઝમાતસો પાનાના પુસ્તકની કિંમત પાંચ રૂપયા રાખીને પ્રકાશકે મહદ્ ઉપકાર જીજ્ઞાસુઓ ઉપર કર્યો છે. ગાંધીજી વિષે આ વર્ષે સેકંડની

સખ્યામા પુસ્તકો લખાયાં છે તેમાં આ તદ્દન બિન પ્રકારનું, વિશાકુ, ઉપયોગી પ્રકાશન છે.

ધૂમકેતુના જીવન ઇકતરની વાતો ભાગ ૧૨

લેખિકા : શ્રી ઉષા ભેચી
પ્રકાશક : ગુલ્ડર ચંદરલ કાર્યાલય, અમદાવાદ
પાનાં ૭૨ કિમત રૂ ૧ ૫૦

અગઉના ૧૧ ભાગોની જેઠે બારમો ભાગ શ્રી ઉષાબેનની રચાણ શૈલીમાં શ્રી ધૂમકેતુના જીવનના ઘોડા વધુ પ્રક્રમોને નવ પ્રકરણમાં સ્વૂ કરે છે ગર્વે વર્ષે જ નમદારાદે ભય કર સમજણ નિર્ધાર્યુ અહીં પણ પહેલા પ્રકરણમાં સમજાણની વાત આવે છે તે તેની પ્રારભિક અવસ્થાનો ખયાલ આપે છે ‘સાધિન્ય બધુ અમરપદે’માં સ્વ. શ્રી મેઘાણીના મુન્યુની કડુણતાને શબ્દ દેહ મળ્યો છે અગત જીવનમાં સ્વર્ગસ્થના હૃદયની મુલાપમતા, તેમના મોટાભાઈનું કુખ દૂર કરવાના પ્રકરણમાં જીવ્યા મળે છે કડુણતા આલેખનું ત્રીજુ પ્રકરણ ‘ગાંધીજીની વિદાય’ને આવી લે છે. શ્રી ધૂમકેતુના પ્રકરણોએ તેમને પાટીપૂર્તિને પ્રસંગ ઉજવેલો તેનું મહત્વ એ છે સમયા બાંધવામાં અને જીવવામાં તેઓ વેપારીની નહી પણ કૌટુંબિક બાવના જ રાખતા અને સામર્થી સ્વ. ગોવિંદભાઈ તથ સ્વ શબુભાઈએ એવો જ પ્રેમાળ પડઘો પાડેલો. પુસ્તકાની ભાષા સરળ, પ્રવાહી અને હૃદય ગમ છે અને લેખિકાને તેની જ્ઞાત સાચી આવી ગઈ છે.

‘કૃષ્ણાવતાર’ ખંડ-૪

શ્રી કનેશાલાલ મુનશી
પ્રકાશક - ગુલ્ડર ચંદરલ કાર્યાલય અમદાવાદ
પાના ૭૨૭ કિમત રૂ. ૬-૫૦

ત્રીજો ભાગ દ્રોપદી સ્વર્ગવર સાથે પૂર્ણ થયો હતો અને પાંડવોએ દ્રોપદીને મેળવી હતી આ ભાગમાં પાંડવો પાઠા લક્ષિનાપુર આવે છે અને

મુદિધરના રાજ્યાધિકાર પછી આડવપ્રકથ તરફ પ્રયાસ કરે છે અને ત્યાં જઈ 'ઈન્દ્રપ્રકથ' નામની સ્વપ્ન-નગરીનું નિર્માણ કરે છે ત્યાં સુધીની હકીકત આવી જાય છે. દુર્વેધન હસ્તિનાપુરમાં રાજ્ય કરે અને પાંડવો દુગ્ધના પ્રદેશમાં જઈ વને કૃતરાજની કલ્પનામાં બંધુઓ વચ્ચેનું મધ્યેણ રાજવાની વાત હતી. શ્રી કૃષ્ણે પણ તેને એ રીતે સ્વીકારી હતી કે પાંડવો તેમની રીતે ધર્મરાજ્યની સ્થાપના કરે જેથી દુઃશાસન, ઘકુનિ અને દુર્વેધનના પ્રયત્નોથી તેઓ અલગ રહી શકે. દુર્વેધનની પત્ની ભાનુમતી શત્રુ પામે છે અને તેની બહેન જલધરા સાથે ભીમના સ્વર્ગવરની ભુમિકા પણ આ ભાગમાં રચાય છે. એક પ્રધાન પાત્ર તરીકે ભીમ અત્રત્ર ધૂમતો રહે છે અને પાંડવોના સ્વસ્થની જવાબદારી માથે લઈને ફરતો રહે છે. કૃષ્ણ અને ભીમ સામસામા આવી જાય છે ત્યારે વાર્તાધારમાં હવેલી-ક્ષણોનું ધર્મન થાય છે. સૌ પાત્રોમાં દ્રોણી અને જલધરા મુખ્યત્વે ચમકે છે. પાચભાઈઓને વરંધી દ્રોણીના પાત્રને ન્યાય આપવામાં તેના ગૌરવને આવન આવે તેવી કુચળતાથી તેનું ચિત્રણ થયું છે. શ્રી કૃષ્ણ પાંડવોની સાથે હંમેશાં સ્પૃહા અને સુસ્મ રીતે હાજર રહે જ છે. અહીં તેઓ સૌને વચન આપતાં અને આપીને તેનું પાલન કરતા નજરે ચડે છે ભાનુમતીને તેમણે બહેન માની છે અને તેનો પતિ દુર્વેધન હસ્તિનાપુર રાજ્ય કરશે એવું વચન આપતી વખતે વાચકને ભવિષ્યદેશ કૃષ્ણનો ખ્યાલ આવતો નથી. છેક છેલ્લે જ્યારે તેઓ બાહ્ય ફેરવી નાખે ત્યારે જ તે સાનંદાશ્ચર્ય અનુભવે છે. તેવીજ રીતે જલધરાની મનેષ્ટા કરવા કૃષ્ણ આડ કતચી રીતે બહુ જ ક્ષી છૂટે છે. ઈન્દ્રપ્રકથની રચના ધઈ જતાં, કૃષ્ણ દ્વારમહાભૂતી વિદાય લે છે અને કહે છે "દ્વારકા જ્યુ એ માતું કર્તવ્ય છે; પણ માતું હૃદય હું અહીં ધર્મના સાક્ષાત્કારની સ્થાપના કરી રહેલા વીર પાંડવો પાસે જ મૂકી જઈ છું", અને એ રીતે ધર્મસંસ્થાના માટે યુગે યુગે અવતાર લેવાની તેમની આગાહીને પૂરવાર કરે છે.

'સમર્પણ' શિશુઅંક જુલાઈ ૭૦
 સંપાદકો: હચીન્દ્ર દવે, ધનરામ દેસાઈ

ભારતીય વિદ્યા ભવન,
 ચોપાટી મુંબઈ-૭.

જુલાઈ ૭૦ ને ૩૨મ અંક શિશુઅંક તરીકે બહાર પાડી 'સમર્પણ' એક નવી દિશામાં ગમન કર્યું છે. આપતીકાલના જવાબદાર નાગરિકો એ આજની શિશુ છે અને તેમને યાદ કરવા, બહે તેમના હૃદયમાં પ્રવેશ કરવા, એ એક કરવા જેવું કામ છે. આમાંની કૃતિઓ બાળકને નજર સમક્ષ રાખીને લખવામાં આવી છે, એ તો ખરું જ પણ કૃતિઓનું ધારણ બાળકો આરવાદ લઈ શકે તેટલી સંજ્ઞાને યામ્યું છે. બાળકોનાં સ્વભાવો પણ આપવામાં આવ્યા છે. બાળકો માટે લખ્યું સંલેખું નથી- બહુ કષ્ટનું કામ છે, બાળકોને હસાવવામાં ખુબી જોઈએ- દષ્ટિ જોઈએ-આવડન જોઈએ, અને 'સમર્પણ' તે બતાવી આપ્યું છે. બાલવોગ્ય શૈલી વિપરિત વિષયની પદ્ધતિ અને તેની માવજત અહીં ઉત્કૃષ્ટ સ્વરૂપે દેખા દે છે. આજી રાખીએ જે તંદુરસ્ત થીએ આ પાક્ષિકે પાડવો છે તેને અનુસરવા બીજા સામયિકો પ્રયાસ કરે તો ઉચ્ચ પેઢાને માટે કાંઈક કરવાને આત્મસંતોષ જરૂર મળશે

'કવિલોક' શિશિર ૨૦૨૬
 જાન્યુ. ફેબ્ર. ૧૯૭૦
 તંત્રીઓ : શ્રી રાજેન્દ્ર શાહ અને
 શ્રી બચુભાઈ રાવન
 કુમાર પ્રિન્ટરી, ૧૪૫૫, ચમ્પુર અમદાવાદ
 વાર્ષિક વરાજમ છ રૂપિયા)

ગુજરાતી કવિતાનું જનપુત્ર, 'કવિલોક' દ્વિમાસિક, નવા કદ-કલેવર અને ફરગમાં 'દ્વિજ' બનીને અમ ૧૦ વાદથી પ્રકટ થાય છે. ગરવી ગુજરાતી ભાષાને કવિતા વિષયક સામયિકો બાબતમાં સહભાગ્ય સાંપડ્યું છે મુંબઈથી "કવિતા" અને "કવિલોક" પ્રકટ થતાં જ થતાં. અમદાવાદથી "વૈશ્યાખી" અને "કૃતિ" તેમાં તલ પુરાવતાં હતાં. 'કવિલોક' અમદાવાદ આવતાં, ગુજરાતનું ઘટનગર કવિ અને કવિતાની બાબતમાં વધુ સુસજ્જ અને સમૃદ્ધ બને છે.

દિવ્ય કવિલોકનો પ્રથમ અંક શ્રી ભયુભાઈ
રાવતની સંપાદન નાના છાંદસ બની રહે છે કેમકે
શ્રી રાજેન્દ્ર શાંદનું આજ સુધીનું સંપાદન વચ્ચે
કમલ છે જા વન અને પ્રકૃતિના કષ્ટવર્ડોરચના
આવ્ય આવીથી બીજા સત્તાવીસ ઉપવર્ણમાં ૬-ને-૬
ના સરવર પ્રથમ, આ કવિસંગ્રાહના 'વ કોર્પોરેશન
રખાઈને વિત્ર જેનું મુખપૃષ્ઠ લેખાથી રચે છે તેણ
અ અંક પ્રથમ દયને જ પ્રકૃતિની જ ને વિત
પર આંત્રી જા છે આટલેટમાં વર્ડોરચના
ના ક ઠકાના વિનો, કવિના પોતાના હસ્તાક્ષરમાં
૧૯૪ થનુ જણકારા' કાવ્ય, તેર જટવા કવિઓની
માત્ર પ્રસાદી ઉપરાંત જદા વિભાગમાં ૩ જટવા
ઉકૂટ કવિના વિવેક લેખો પ્રથમ અંકને ચિરંતન
સંપાદ માટે સર્વાન્ગ્ય કરાવે છે કલાકાર સોમાજાવ
શાંદનુ શિશિર અને વસત આ અંકમાં શ્રુતિને
વિદ્વાન સંપાદકોએ ઘણુ બધુ કરી દીધુ છે અને
કવિનાને મૂર્ત રચકમાં ૧૯૪ થી છે

'કવિલોક' અમદાવાદથી પ્રકટ થાનુ છે
અન તેના સંપાદનમાં શ્રી ભયુભાઈ રાવતનુ નામ
જા કળાનુ ત્પારથી કમુલવનો જખરો વટાળ થકરે
હતો અમવા ના નટખં રવેરવિકાથી માસિક દુનિ'એ
તો તેના રચક વિવ સંપાદકની છગથી ભવિષ્યવાણી
હવચાથી હતી સાહિ પતી દુનિવામાં આટલી ઈ તેજાથી
પ્રથમ જ વાર 'કવિલોક'ના નૂવન માકવ્ય વિષે લેવામાં

આવી છે
પણ દીવા જેવી સ્પષ્ટ એક વાત આ અંકના
દર્શનથી થઈ છે કો. રાજેન્દ્ર અને ભયુભાઈ જે
પેટીના પ્રતિનિધિઓ છે કવિતાની જે ભવ્ય પરપરા
વર્ણવી ચાવી આવી ચી છે તેને બુતકાળ સાધે જે
રાખતી એક અદર્ય સકિત અલત કમનીન અને
વ્યક્તીય સ્વરૂપમાં કાવ્યના ભોક્તાને પ્રક્ટી રાખે છે
૨૦૦ વષ ઘણેવાના કવિનો પરિચય શ્રી નિરંજન
પાણેથી લદને શ્રી હલિત જાકિયાના હાઈકુ પાસે
અગ્રીએ છીએ ત્યાર અનનકાનની કરેવી યાત્રાને
ખ્યાલ સહસ્રા આવે છે,

છપાઈની બાબતમાં પણ મૌલિકતા અખિ
જીતેને વળે છે દરક પાના ઉપર અરથી અરથી
જગવામાં નાના ટાઈપમાં ૪૫ અને મોટા ટાઈપમાં
૫૨ અલી પવ સમન્વયની દ્રષ્ટિ જ રાખી છે કવિ
ઓનો બુતકાળ નામચેપ તે પહેલાં તેને અમરત્વ
આવનારો પ્રથમ આ કાવ્ય કૈમાસિકમાં ૧૯૪ થયેથી
છખીએ સાવ બન્યાર છે તુલુ વર્ડોરચના, વચક
વર્ડોરચના, કવિની બહેન રેરેથી, કવિના મકાનો
મૂળાળા બ ક હકીર, તેમના હસ્ત લેરા - પૂર્વ અને
પશ્ચિમનો સમન્વય ચિત્રવિધીમાં પણ વધે છે જે
મહેન્દ્રાઓ પ્રકટ કરવાની ઈચ્છા હાય છે - એક એ
કે 'કવિલોક' સમય જા માસિક બની રહે, અને
બીજા, તે બારેનું શ્રેષ્ઠ કાવ્યમાસિક બન |

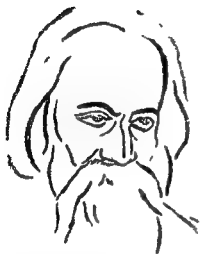
માભાર સ્વીકાર

નવજનન પ્રકાશન મદિર . અમદાવાદ ના પ્રકાશનો

ગાંધીજીનો અક્ષર દેહ ગાંધીના વાણ્યે, લખાતો ને પત્રો વગેરેનો સમૂહ કુન ભાગ
૧ થી ૧૬ પહેલો મીત્રે નામ એક જ નવમાં છે એમ કુન યથ ૧૫ પ્રત્યે નવની કિમન ૩
૧૬/૫૦ મહાત્મા ગાંધી શતાવ્ડીયથ સંપાત્ક ડેર સર્વે પી રાચાક્રમ્યુન સક્સપા ક આર
આર દિવાકર કે ત્યાગીનાથન અનુભાક નગીનદાસ પારેખ અને યથવત શકન ૧/૩૮ ચૂ
સાભાર રૂપિયા ગાંધી ગૌરવ લે યોગેશ્વર (ગાંધી ગૌરવ ત્યાથા પઘવા) ૧/૩૪૦ ચૂ દસ રૂપિયા
શ્રી કિરોનવાવ મશરૂવાળા એક અધ્યયન લે કેતકી મનસી રૂજ ૩૮૧ કાચુ પૂકું
ન આડ રૂપિયા બહુરૂપી ગાંધી (બહુન યદોપાખ્યાકૃન 'મરૂપી ગાંધી નો અનુવાલ' અનુવા ક
ગિનદ્ર દેસાઈ ૧/૨૪૧ કાચુ પૂકું ચૂ સ્વક્રમાર રૂપિયા ગુજરાતના યાચન સરદાર
સંપાક મુનમર્ક કનાયા' કાચુ પૂકું ૧૨૨ ચૂ એક રૂપિયે

કળાકાર

એ કુદરતનો પ્રેમી છે, ન તેથી એ તેનો સેવક પણ છે અને સ્વામી પણ.

પ્રતિમા પુરવાર કહે છે કે, તમારી પ્રતિમા કરવાં ઈશ્વરે સજેલી ધુળદું મહાત્મ્ય વધારે છે.

- મદ્યમ્ પોતાના ઇતિહાસમાં પોતાને ઉઘાડો પાડતો નથી; પણ એમાંથી એ મથામણ કરીને છટકી જાય છે.
- દરેક બાળક એ સદેશો લઇને જન્મે છે કે, ઈશ્વર હજી માણસજાતથી નાહિ-મત નથી થયો.
- નહેર પોતાના એ જ્ઞમમાં જ રાચે છે કે, એને પાણી પૂરું પાડવા માટે જ સરિતાનું નિર્માણ થયું છે !
- પ્રેમ પણ નાશ પામી શકે છે, એ એક એવી હકીકત છે જેને આપણે સત્ય માની શકતાં નથી.
- ભાંગીને ધુળલેગી થઈ ગયેલી તમારી

રવિન્દ્રનાથ ટાગોર

મલ્લિકાળ પ્રત્યે -

હાર્દિક શુભેચ્છાઓ સાથે

શ્રી ચંદ્રહાસ દવેના સૌજન્યથી

ધી જુનાગઢ ડીસ્ટ્રીક્ટ સેન્ટ્રલ કો-ઓપરેટીવ

બેંક લી : જુનાગઢ

ટેલીફોન - મેનેજર, ૨૦૭ - ૨૦૭ એ

ટેલીગ્રામ Coopbank

એકાઉન્ટન્ટ - ૨૭૮

પોસ્ટ બોક્સ નં. ૪

તા. ૨૨-૪-૧૯૫૯ ના રોજ મુખ્ય શાખાના સહકારી કાર્યાલય ડેકાન નોંધાયેલ મુખ્ય કચેરી વાવઝારી ચોક, જુનાગઢ

પ્રમુખ શ્રી ચિત્રજીવન રાજ,

ઉપ પ્રમુખ શ્રી ભોજાભાઈ વિરમગાઈ રાઠોડ

લાખ

૧ અધિકૃત રોકડોળ	૨૦૦ ૦૦
૨ બરપાઈ થયેલ રોકડોળ	૧૧૩ ૭૬
૩ અનામત રૂડ અને અન્ય ભાગ	૩૮ ૩૨
૪ કાર્ય ભાગ	૭૫૬ ૫૪

: શા ખા ઓ :

૧ વેરાવળ	૬ કેપી.	૧૧ કુતિયાગા	૧૬ માધવપુર-૨
૨ માણવવર	૭ મ ગરોળ	૧૨ રાધાવાવ	૧૭ ખીલખા
૩ પોરબંદર	૮ માળીયા	૧૩ બેસાણ	૧૮ નીલગાં ૧ ૬-ઉના
૪ ઉના	૯ તાલાગા	૧૪ મેદર	૧૯ બાજવા
૫ નથરી	૧૦ વિસાવદર	૧૫ નોરવાડ	૨૦ સાપુર ૨૧ મીંગા

- દરેક પ્રાપ્તની શાખાઓ આઠ ટંક બાજના દરે રજીસ્ટરવામાં આવે >
- ૫ વ્યાજનો મુખ્યનીશીપા ઠીગી, જુલ જુલ પ્રકારના મોડ અને ટૂરલ્લી બે ઠર તકિ કામ કરે છે
- દરેક શાખા પર તથા મુખ્યવાત અને મદારાષ્ટ્ર શાખાના સહે ઉત્તરેક, ડાહા ધરમુ કરવામાં આવે છે
- મુખ્યવાત શાખાના શરૂ થયા બાદ સ્થગેલ ઉપર કુલી મીન વિ વમુન કરવાની ન્યરયા કરવામાં આવેલ છે
- જીલ્લાની સહકારી મળ્યાઓ મારફત ખેડવાને ખેતિવિદ્યા કામકામ મગીગમુ કરા ઉપ રીત મુલ અને નાના ઉદ્યોગોના વિકાસ માટે પગલદાર કર્મચારીઓને તથા નાગરિક પ્રેકાને પણ નાજુકીય સમ્બલ પુરી પાડવામાં આવે છે

વધુ વિગત માટે સપ્ત સાધી

મનદેવનાવ ૨. નારાયણીયા
બી કોમ એલ એમ બી
મેનેજર

ગુજરાત રાજ્યની પ્રગતિ સાથે એસ. ટી. પથુ કદમ મિલાવે છે.

	૧૯૫૮-૬૦	૧૯૬૯-૭૦
૧. બસોની સંખ્યા	૧૭૬૭	૩૮૫
૨ વર્ષમાં એસ ટી બસ દ્વારા મુસાફરી કરનારાઓની સંખ્યા (લાખમાં)	૧૨૭૮૦૮	૪૪૪૪૭૭
૩ બસ સ્ટેશનો	૮૩	૧૪૮
૪ રસ્તા ઉપરનાં પીકઅપ સ્ટેન્ડ સેડ વગેરે	૨૭૪	૬૨૫
૫ બસ અકસ્માતનું પ્રમાણ-દર લાખ કિલોમીટર દીઠ	૧૦૬	૦૪૪
૬ બસોનું રસ્તામાં ખોટવાઈ જવાનું પ્રમાણ- દર ૧૦,૦૦૦ કિ મી. દીઠ	૧૨૮	૦૫૧
૭ નસ સનિસની નિષ્ક્રિયતાની ટકાવારી ઉપડવામાં	૮૪૮૬	૮૬૦૩
આવવામાં	૮૧૦૮	૬૫૮૯
૮ ઉતાડ વેરા પાઠ કર્યા પછી એસ ટી ને મળતો ભાડાનો ચોક્કસ દર-દર કિ મી દીઠ વર્ષમાં	૨૪૦	૩૨૦ *
	* (૨૪ કિ મી સુધીની મુસાફરી માટે) ૨.૫૬ + (૨૪ કિ મી ઉપરની મુસાફરી માટે)	
	તા ૩૧-૩-૬૯ના દિને	તા ૩૧-૩-૬૯ના દિને
૯ સીધી તેમજ ૩ કિ મી ના અંતરમાં એસ ટી બસ મેળવતા ગામ	૧૩૭૮૩	૧૫૦૪૩
	૭૩૪૪ ટકા	૮૦૧૬ ટકા
૧૦ ઉપરાકત ગામોની વસ્તી (લાખમાં)	૧૮૨૭૭	૧૯૦૪૬
	૮૮૫૮ ટકા	૮૨૩૧ ટકા

આકૃષણ, રેલ, પોનારત, દેશની અને રાજ્યની કટાકટીની પળોમાં અને તે ઉપરાંત દૂર દૂરનાં ગામોની પ્રજાના રાજ્યપરોજના સામાજિક, વ્યવહારિક, અને અન્ય પ્રશ્નો માટે એસ ટી લમેશાં ચોખર રહે છે

ગુજરાત રાજ્ય માર્ગ વાહન વ્યવહાર કોર્પોરેશન,
અમદાવાદ - ૨૨.

સુંદર, સ્વચ્છ અને સુઘડ છાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે

સુરૂપ મુદ્રિકા, રેસકોર્સ રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, ગાજકોટ-૧

૧. અભ્યાસ - દિવસ

૧. આર મલિમ્મલુ જીવન - સાવિષ્યન

૨. પાઠકો

૩-૪ મધ્યમી - નિરંજના કાવ્યાલ

૫. પિ. ૧૧૧

૬-૭ - મધ્યમી - ૧-૧૪ વ્યાખ્યાન આરકેટી - ૨

૮. બી. મધ્યમી - ૧૪૧ વ્યાખ્યાન અમલવાલ

૨. આચારના જીવન પ્રસંગોમાંથી

નિમ્નલેખિત

પ્રાપ્તિસ્થાન

શ્રી. વલ્લભી પુસ્તક લેણી ગાંધી માર્ગ, અમલવાલ

વૈષ્ણવજ્ઞ

માસિક મહાવ્ય અખતુ માસિક-સપ્ટેમ્બર-૧૯૭૭

“ સધવની” હરિ નારાયણનો પ્રતિનિધિ છુ તમારી સપતિનો છનો ભાગ મને લેખએ ઉ
હુ શિક્ષા માગનો નથી નમને સવિભાગની દીક્ષા આપવા આવ્યો છુ ” -વિનોબાજી

વૈષ્ણવજ્ઞાન

૧૫૧ ૯]

સપ્ટેમ્બર - ૧૯૬૦

[અંક : ૬

અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ	વેષ	નેષ
૨૫૮	શાન મેળવવું દોષ તો નષ્ટ બને	ગુરુદવાન મહિનકથ
૨૫૯	કૈંસા નાના રે	ગુરુદવાન મહિનકથ
૨૬૧	આધ્યાત્મિક પ્રેરણા મૂર્તિઓ	ગુરુદવાન મહિનકથ
૨૬૧	પરિશ્રમણુ	'આશુતોષ'
૨૬૪	ગુરુજને	ઉપા દેસાઇ
૨૬૫	રામરાજ્ય	ધૂમકેતુ
૨૬૭	જીવનની સત્યમ	પ્રકાશ મજબર
૨૬૮	સૌરાષ્ટ્રના ઐક્યાનન ઇશ્વરાત ચિનમ વિશે	કૃષ્ણલાલ પી મહેતા
૨૬૯	નુનદા	વિનુમાઈ રાણુ
૨૭૦	નિરદબાવ	શુ મ
૨૭૩	ભક્તિ ૨૬૨૫	મંગા મળવેંદી
૨૭૪	મજુના અમીમ અખૂ લીલા	શુ મ
૨૭૫	પાત્રના	શમિનકુમાર શાન્ની
૨૭૮	ધનનનો મદાકનિ શિરોતી	મણિમાઈ વેરા
૨૮૧	ક્રિદેનોન	રામપ્રસાદ દવે
૨૮૨	મનોવિજ્ઞાનિકની નજરે	
૨૮૪	મુજબા ન દોહુ ? ...	જ્યત પસા
૨૮૭	કા ચરચનાની આ મી. કાશુ	ઇ દુલાલ ગાધી
૨૮૮	ગાધીજીનો પાત્ર મ અણ રસિક, ભક્ત બન્યો	જયનરાલ વેનેથી
૨૯૧	અવનોકન	સિ

સૂચના

[શ્રાવકોને]

દર મામની બારમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે

૬ દરમી સુધીમા અંક ન મળ તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી માર્ગ લેવને જણાવવું અંક ચિલિકમા હશે તો મોકલવાશે.

અમે તે મહિને ગ્રાહક વઈ શકતા છે

*

આ માસિકમા પ્રમિદ્ધ થના વિવારા જો તે લેખકના છે સપાદક તે વિવારામાં સમત છે જ તેમ માનવું નાહ

[લેખકોને]

'વૈષ્ણવજ્ઞાન'મા સત્કૃતિ, કલા, શિક્ષણ અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લેવામાં આવે છે

લખાણ તાક શૈલિક, તાજું હાય એવી અપેક્ષા રહે છે કાગળની ખેંક બાજુ શાલીથી લખવું

લખાણમ

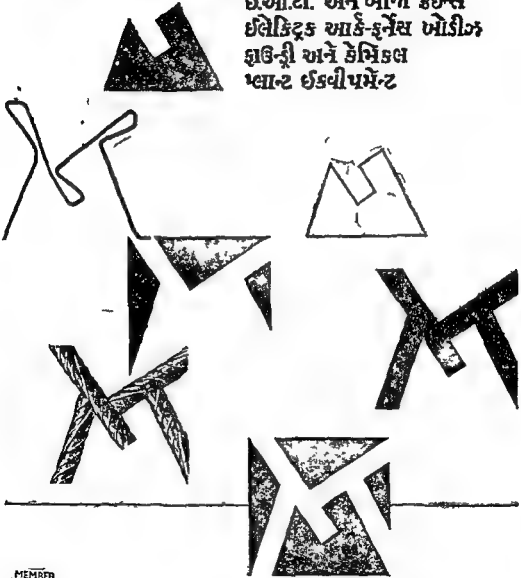
દેશમા [ચરમનું] ૮ રૂપિયા પરદરમા સો મ ચિનગ

"વૈષ્ણવજ્ઞાન"

૨-રામકૃષ્ણનગર

રાજકોટ-૨

સ્ટીલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ રોલ્સ પ્રોડક્ટ્સ
 રિંગ ટોરસ્ટીલ
 ઈ.ઓ.ટી. અને બીજાં કેઈ-સ
 ઇલેક્ટ્રિક આર્ક-ફર્નેસ ખોડીઝ
 ફાઉન્ડ્રી અને કેમિકલ
 પ્લાન્ટ ઇકવીપમેન્ટ

મુંબઈ એટલેજ પોલાઈ

પુસ્ક આલર્ન એ-સ્ટીલ વર્કસ લિમિટેડ, પુર્બી, પુર્બ-૭૦ કોમ્પ્લેક્સ

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેન્ક લિ.

(રજીસ્ટર્ડ ચોક્કિસ : અમદાવાદ)

૪૮૬, આશમ રોડ,
નવરંગપુરા,
અમદાવાદ-૬.

સહકાર, ભવન
ટેવરભાઇ રોડ,
રાજકોટ.

ગુજરાતના ખેડૂતોને જમીન વિકાસના કામ માટે
૩૧. એક અબજ અને ચાર કરોડરૂ' ધીરાણ કરેલ છે.

અન્યાર સુધીમાં કરેલ ધીરાણની વિગત.

	સંખ્યા	કરોડ-લાખ.
[૧] નવાકુવા	૧,૪૮,૪૩૮	૩૩.૩૮
[૨] જૂના કુવા	૩૧,૦૯૯	૨.૮૪
[૩] ધોઈલબેન્કન ઈલે. ધોટર્સ	૧,૩૪,૮૯૦	૪૭.૬૪
[૪] ટ્રેકટર્સ	૩,૧૫૩	૫.૭૦
[૫] અન્ય	—	૧૪.૪૪

કુલ સંખ્યા : ૭,૩૧,૦૧૪

બેન્કની શાખાઓ : ૧૮૧

મગનભાઈ ર. પટેલ
ઉપપ્રમુખ.

હરિપ્રસાદ હ. ત્રિવેદી
આઈ. એ. એસ. સીટાવર્ડ
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર

ઉદયલાલસિંહજી
પુવરાજસાહેબ ઓફીસીયલ
પ્રમુખ.

સાત મહિનામાં તેો વિવિધે ઈલા વના મોઢું એના હાકાંચે મળ્યું છે અને એની ત્વચાએ તેજસ્વી તો એની આંખોને વચકાટ તો કાલ્પીયે આખોમા વસી ભવ યોવે છે' ઈલા એને પછી બેપાઈ એક ન રહે એવો છે વિવિધ—એક અન્ય વાળાં! એની વંદુરસ્વી અને સક્રિયતાથી મુદ્દ સતીરું રહસ્ય છે— એક વિશેષ પ્રકારનો બાળ આહાર!

અનુભવિનાં વેચાણે, સુખાવનાં કેવલ મેલ કર્યાં એક એવી ટાંચ હા જી લીધી કે, એને બાળ આહારનાં વેચાણ તેજ એવી કાચે નહય વાવના મોઢાં—એ એક અન્ય આહાર આવી ગયો! અનુભવે, એક વિશેષ પ્રકારનો (સુ-ફાટમ) અને વિશેષ કૌતુંબીને આપણે બનોવાય છે—વિશેષ પ્રકારના પોષિતવને પૂર્ણ રાહના મટે... વિશેષ તેજ વગરના હાલના બાલક મટે' સટેવાઈવી થયો જવા અનુભવે વડે બાળકને સમતોષ થવાણ આપરતો એના વિશામિને તેમજ ખનિતવતો... અને વગરના હાલના અખાનના સારીકે વધ માનકિક વિકાસ મટે અત્રી અધિક, વધુ સારાં શીખીનાં વત્તા મવી રહે છે!

અમૂલસ્પ્રે

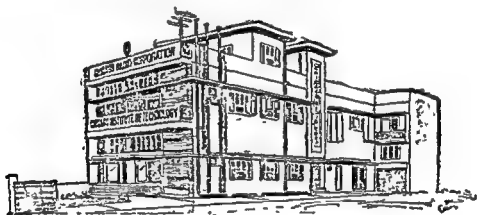
માના દૂધની બહુલીમાં ઉત્કૃષ્ટ વૈકલ્પિક આહાર

નેઈએ ઇ

મેટ્રીક અને તેથી ઉપરના
તાલીમાથીઓ ભારતભરમાંથી
ટેલીવીઝન, ટેપરેકોર્ડર, રેડીયો
અને ટ્રાન્ઝીસ્ટરટેકનોલોજી માટે

આ સંસ્થા વિશાળ મકાનમાં આવેલી છે અને અદ્યતન લેબોરેટરી
અને ઉત્તમ લાયકાત ધરાવનાર અને અનુભવી સ્ટાફથી સુસજ્જ છે.

સંસ્થા અને ફેક્ટરીનું દરજ્જા

સંસ્થાની કોલેજમાં અગર કોરસપોન્ડન્સ કોર્સ હેઠળ ૧૫ માસની તાલીમ લીધા પાઠ તેમજ ફેક્ટરીમાં
૭ માસની જહેમતભરી પ્રેક્ટીકલ તાલીમ પૂર્ણ થયેથી ચીકાગો રેડીયો કોર્પોરેશન તરફથી રૂ. ૫૦૦ થી
રૂ. ૧૦૦૦/ના પગારથી નોકરી તેમજ શહેર/રાજ્યમાં આપવામાં આવશે. નોકરીની ખાત્રી બદલ પત્ર પણ
આપવામાં આવશે. જીવનની અદ્યતન સમવજાવાળા મકાનમાં ઓડીંગ અને લોહંગની વ્યવસ્થા પણ કરી
આપવામાં આવશે. લેબોરેટરી તેમજ ફેક્ટરીમાં જોડામાં જોડા જરૂરી સમયમાં સંપૂર્ણ રીતે ઇલેક્ટ્રોનિક્સ
એન્જીનીયર બનાવવા માટે જહેમતભરી પ્રેક્ટીકલ તાલીમ ઉપર વધુ ભાર મૂકવામાં આવે છે. છોકરીઓ માટે
અલગ રહેવા અને ભણવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે. આ રીતે છોકરીઓને પણ ઇલેક્ટ્રોનિક્સ ક્ષેત્રે કારકીર્દી
મેળવવાની આ સોનેરી તક છે. વિગતવાર પ્રોસ્પેક્ટસ માટે રૂ ૨-૦ મ.ઓ./પોસ્ટલ ઓર્ડરથી મોકલો.
ટેકનીકલ ડાયરેક્ટર.

ચીકાગો ઇન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ ટેકનોલોજી

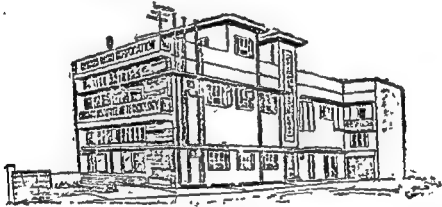
એ-૭, મીનપાર્ક, ન્યુ દિલ્હી, -૧૬. ફોન : ૬૨૪૪૬૪ [૨૭.]

નેઈએ છે

મેટ્રીક અને તેથી ઉપરના
તાલીમાથીઓ ભારતભરમાંથી
ટેલીવીઝન, ટેપરેકોર્ડર, રેડીયો
અને ટ્રાન્ઝીસ્ટરટેકનોલોજી માટે

આ સંસ્થા વિશાળ મકાનમાં આવેલી છે અને અદ્યતન લેખારેટરી
અને ઉત્તમ લાયકાત ધરાવનાર અને અનુભવી સ્ટાફથી સુસજ્જ છે.

સંસ્થા અને ફેક્ટરીનું દરમ

સંસ્થાની કેલેજમાં અગર કોરમ્પોઝિટ્સ ફેર્લ ટેકન ૧૫ માસની તાલીમ લીધા બાદ તેમજ ફેક્ટરીમાં
૭ માસની જ્ઞેનનભરી પ્રેક્ટીકલ તાલીમ પૂર્ણ થયેથી સીક્રાગો રેડીયો કોર્પોરેશન તરફથી રા. ૫૦૦ થી
રા. ૧૦૦૦/ના પગારથી નોકરી તેમજ શહેર/રાજ્યમાં અપવામાં આવેને નોકરીની ખાતો બદલ પણ પણ
આપવામાં આવે. જ્ઞેનની અવનન સમવખાવાના મકાનમાં બોર્ડીંગ અને લોજીંગની વ્યવસ્થા પણ કરી
આપવામાં આવશે. લેબોરેટરી તેમજ ફેક્ટરીમાં જોવામાં જોવા જરૂરી સમયમાં સંપૂર્ણ રીતે ઇલેક્ટ્રોનીકસ
એન્જનીયર બનાવવા માટે જ્ઞેનનભરી પ્રેક્ટીકલ તાલીમ ઉપર વધુ બાર સૂકવામાં આવે છે. ઊકરીઓ માટે
અગ્ર સહેવા અને લાજુવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવેવ છે. આ રીતે ઊકરીઓને પણ ઇલેક્ટ્રોનીકસ ક્ષેત્રે કારકીર્દી
મેળવવાની આ સેનેરી નક છે. વિગતવાર પ્રોસ્પેક્ટસ માટે રા ૨-૦ મ.જો./વોસ્ટલ જોઈરથી મોકલો.
ટેકનીકલ ડાયરેક્ટર.

ચીકાગો ઇન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ ટેકનોલોજી

એ-૭, શ્રીનંદાઈ, -૬૫ દિલ્હી, -૧૬. ફોન = ૨૨૪૪૪૪ [૨૭.]

જ્ઞાન મેળવવું હોય તો નમ્ર બનેા

આપણે જંગલીદશામાં હતા ત્યારે માથું નીચે રાખીને ચાલતા. માણસ યદા ત્યારે માથું જિંચકીને ચાલવા માંડ્યું. એ માણસાઈ બતાવે છે, નીહરતા બતાવે છે. પૂ. ગાંધીજીએ આપણને નિર્ભય બનાવ્યા. એ માટે જે બહા-દુરી ભેષણે તે કયાંથી આવી? ગાંધીજીએ એની શક્તિ બતાવી-આપણે ભારતમાતાના યોગામાં રહીએ છીએ તેણું મંગળ યાય. આ જે પ્રેમવૃત્તિ છે તે મંગળને જ વરશે. મંગળ અને પ્રેમ એક જ છે. એનો અર્થ વિદ્વાનો આપે કરે છે જેનાથી મન ગળી જાય તે મંગળ, એ કંઈ શક્તિ છે જે મનને ગાળી નાખે છે ?

બૌદ્ધધર્મના એક પુસ્તકમાં લખેલું છે કે 'જે જ્ઞાન મેળવવું હોય તો નમ્ર બનેા. અને જ્ઞાન મેળવ્યા પછી વધારે નમ્ર બનેા.' આપણે થોડું વધારે જ્ઞાન મેળવ્યું અને માથું વધારે જીંચું કરી મૂક્યું. માથું જીંચે કરવું ને માથું જિંચકું, બન્નેમાં ફેર છે. માથું જિંચકું એટલે અન્યાયની સામે યત્ન. એટલા માટે ગુરુ દેવની ગીતાંજલિમાં એક પ્રાર્થના છે : 'પ્રભુ, મને શક્તિ આપે કે જેના વડે જે બીજાઓનું અપમાન કરે છે, બીજાઓને અન્યાય કરે છે તેની સામે માથું જિંચકીને જીવો રહું.'

પરમ વસ્તુ ધન, તેનો વિચાર સતત રહ્યા કરે તેના જ આરે આ બધા પ્રયત્નો છે. વડિલા સામે, હંમર, અનુભવ, જ્ઞાન વગેરેમાં

પણ માથું નમાવવું ભેષણ. આપણે જ્ઞાન મેળવવા આવ્યા છીએ, અને જેમ જેમ આપણું જ્ઞાન-વિચાર-શક્તિ વધતી જાય તેમ તેમ આપણે વધારે નમ્ર બનતા જવું ભેષણ. નમ્રતા જેવી બીજી કોઈ શક્તિ નથી, જે આપણા જીવનને, આપણા આરિ-ચને ઘડી શકે. આ વાત મહાપુરુષો શીખવી ગયા છે,

—ગુરુદયાલ મલિલજી

કૈસા નાતા રે

મન ફૂલા ફૂલા ફિરૈ જગતમે' કૈસા નાતા રે ॥
 માતા કહે યહ પુત્ર હમારા, બંધન કહે બિર મેરા ।
 ભાઈ કહે ભુજા યહ મેરી, નારિ કહે નર મેરા ॥-
 પેટ પકરિ કૈ માતા રાવે, બાંહ પકરિ કૈ ભાઇ ।
 લપટ ઝપટિ કૈ તિરિયા રાવે, હંસ અકૈલા બધ ॥
 જળ લગિ છવે માતા રાવે, બંધન રાવે દસ માસા ।
 તેરહ દિન તક તિરિયા રાવે, ફેરી કરૈ ઘર બાસા ॥
 ચાર ગણ ચરગણ મંગાયા ચઠા કાઠકી ઘોરી ।
 ચારીં કોને અગિનિ લગાઇ, કૂંક દિયો જસ હોરી ॥
 હાઠ જરૈ જસ લાકડી કો કેસ જરૈ જસ ઘાસા ।
 સોના અૈસી કાયા જર ગઇ, કોઇ ન આવ્યો પાસા ॥
 ઘરકી તિરિયા દૂંદન લાગી, દૂંદ ફિરિ અહું પાસા ।
 કહે કબીર સુનો ભાઈ સાધા, છાંડો જગ કી આસા ॥

આ સંસારનો સંબંધ આપણા જીવનને જ હોય છે. આપણે જીવતા હોઈએ ત્યાં સુધી જ 'આ મારા બંધન' 'આ મારો ભાઈ', 'આ મારા માતા પિતા' વગેરે સંસારી સંબંધોથી આપણે એક બીજા સાથે જોડાયેલા હોઈએ છીએ. પરંતુ જ્યારે આપણે મૃત્યુ પામીએ છીએ ત્યારે એ બધા સંબંધો આ બધા સંસાર-ઉપરિને એકવા જુવું પડે છે. આ સંસારના સંબંધોનો મોટો વખત રોકકળ કરે છે પછી સૌને પોતપોતાના જીવન અનુસાર ગોઠવાઈ જવું પડે છે.

કબીર સાહેબે આ બંધનમાં સ્વજનના મૃત્યુને વખતે કેવી રોકકળ ઘણી છે અને પછી બધાં કેવાં પોતપોતાના વ્યવસાયમાં ગોઠવાઈ જાય છે એવું આ વિષયને કહ્યું છે. બંધનનું તાત્પર્ય એ છે કે આ સંસારના સંબંધો એ તો આ જન્મ પૂરતાં મર્યાદિત છે. માટે એ સૌ સંબંધોનો સાથે નિર્મોહી સ્વિતિમાં રહી આત્માના વિકાસ પ્રત્યે જ મનુષ્યે પોતાના જીવનનો સંપૂર્ણ ધ્યાન કરવાની શક્તિ જ કેળવવી જોઈએ.

-ચુરુદયાલ મહિલક

વર્તમાન પુગમાં આપણા દેશમાં આધ્યાત્મિક જીવનની પ્રેરણા આપનાર અને તેના વિકાસમાં મદદ કરનારી મુખ્યત્વે ચાર વિભૂતિઓ છે. રમણ મહર્ષિ, શ્રી અરવિંદ, સ્વામી રામદાસ અને શ્રી આનંદમઘી. એ મહાન વિભૂતિઓની સાધના પદ્ધતિઓનો સાર શો છે તે જણવાનો પ્રયાન કરીયું તો આપણને જરૂર લાભ થશે.

રમણ મહર્ષિનો મંત્ર છે—માણસ તું તને પોતાને ઓળખ, આ મંત્ર તો આદિકાળથી સાધકો આપણને કહેતા આવ્યા છે. પણ આ મંત્રને ફિલ્સૂત કરવાની એક વિશેષ પદ્ધતિ મહર્ષિએ સૂચવી છે કે માણસ સાક્ષીરૂપે જીવે, પણ તે કોનો સાક્ષી ? આ વિવિધમય જગતને તે એક સાક્ષી રૂપે જુએ. આ વિવિધતાની પાછળ એક તત્ત્વ અથવા વિભૂતિ છે એવું ધ્યાન ન્યાં સુધી એની ચેતનામાં નથી ઉદ્ભવતું ત્યાં સુધી આ એકવૃત્તા પ્રવૃત્તિ અનુભવવા માટે સાધકે જ્યારે જ્યારે અમુક ભાવના અથવા ધ્યાનવધી એવું હૃદય ડાઘી જ્યું ડોષ ત્યારે ત્યારે વારંવાર પોતાની જાતને પ્રથમ પૂછવો જોઈએ—‘તું કોણ છું ?’

એ પ્રથમ જે એ જ્ઞાન ચિત્તથી પૂછશે તો ધીરે ધીરે તે જીવનના વર્તુળમાંથી જીવનના કેન્દ્ર તરફ જવાનું શરૂ કરી દેશે. અને જે એકવાર એને જીવનના કેન્દ્રની ઝાંખી થઈ ગઈ તો પછી ત્યાં જે અનંત અને અખૂટ શાંતિ અને આનંદ છે તેનો સ્વાદ તેને મળી જશે. જીવનના કેન્દ્રને સ્પર્શ કરવો એટલે શું ? એનો અર્થ ફક્ત એટલો જ થાય છે કે માણસને પરમાત્માનું મિલન થાય છે. અને માણસનું પોતાનું વ્યક્તિત્વ પ્રભુની વિભૂતિમાં સમાઈ જાય છે. તેથી પ્રશ્ન જગત અને જીવન—જે તેણે સંભળ્યા છે—નો સાક્ષી બની જાય છે. અર્થાત્ આવા અનુભવ પછી સાધક જે કંઈ જુએ છે તે પ્રભુની આંખ દ્વારા જુએ છે, અને જે કંઈ અનુભવે છે તે પ્રભુના ડેવાથી અનુભવે છે.

શ્રી અરવિંદની સાધના પદ્ધતિ જરા જુદી છે. જે કે તેનું પ્રથમ પણ રમણ મહર્ષિની પદ્ધતિ જેવું જ છે. શ્રી અરવિંદ માણસને કહે છે કે સમગ્ર

વેગ દ્વારા તું જડતાવાદ અને માનસિક સત્તાથી દૂર રહીને આત્માના જગતમાં પ્રવેશ કર, ત્યાં તને અતિ-મનસનો સ્પર્શ થશે. અતિમનસ તો પ્રભુના વિરાટ અને વિશ્વમય આત્માનું એક દ્વાર છે. એક જ વાક્યમાં જે કહીએ તો શ્રી અરવિંદનો મૂળ મંત્ર છે દરેક વિચારને, તમારા વ્યક્તિત્વના પ્રત્યેક અંગને દૈવી બનાવો, દૈવી બનાવો !

અને આનંદ આશ્રમના સ્વામી રામદાસની સાધના પદ્ધતિ શી છે ? તે છે સતત પ્રભુનું નામ-સ્મરણ કરવું. આ સતસ્મરણના પરિણામે સાધકની મન અને દિલ તથા આત્મા પર જે અનેક આવરણો છે તે સરી જાય છે. અને સાધક એક નવજાત શિશુ જેવો સરળ અને નિર્દોષ બની જાય છે. અને એક પવનગરે શું એવું નથી કહ્યું કે જ્યાં સુધી આપણે સ્વભાવ એક બાલક જેવો સરળ અને નિર્દોષ નહીં બને ત્યાં સુધી આપણે સ્વર્ગના રાજ્યમાં દાખલ નહીં થઈ શકીએ. અને સ્વર્ગનું રાજ્ય તો છે આનંદનાત્મ. તેથી સ્વામી રામદાસ કહે છે : પ્રભુનો જન્મ હો, પ્રભુનો જન્મ હો !

તમે કોઈ દિવસ શ્રી આનંદમઘીનું શાંત અને ચિત્તભયું પ્રસન્ન વદન જોયું છે ? જે જોયું હશે તો તમને ખાતરી થઈ જઈ હશે કે તેમની એ શાંતિનું એક જ કારણ છે કે તેઓ પહે પહે એક એવી આંતરિક ચેતનાની ભૂમિ પર બિરાજે છે કે જ્યાં અનંત અને અમર પુગલ રાધા-કૃષ્ણ અથવા મળુ અને તેના ભક્ત તત્ત્વ કરી રહ્યા છે. એ નૃત્ય ભેટાં જ જોનારનું હૃદય વિરહભાવથી વ્યાકુળ થઈ જાય છે. અને તેમાંથી જ એક જ પ્રાચીના અથવા પુકાર નીકળે છે—‘ઓ બંસી બળિયા ! દર્શન કરૈયા !’

દ્રૂંકમાં આનંદ માની સાધનાનો સાર એક અનંત વિરહભાવમાં છે. અર્થાત્ બંસરીની વેરાળ જન્માવનારી તાન. અને એ બંસરીની તાન સાધકની ચેતનામાં હમેશાં સંભળવા એટલા માટે તેણે પોતાની ચેતનાને દ્રૂંકભાવથી મુક્ત રાખવાનો સતત પ્રયત્ન કરવો.

નેડાણ-કેનુ ? કેની સાથે ?

૧૫મી ઓગસ્ટ અને ૨૯ થી જાન્યુઆરી-આ બંને દિવસો સુખદ સ્મૃતિ તાજી કરીને દુ ખદ અનુભવ કરાવે છે એમ પણ વાચ છે કે આ દિવસો ન આવે તો કેવુ શાડુ ! વર્તમાનપત્રો વ્યાપ્તિદાનને વાલ કિલ્લા પરથી સંબોધતા દર્શાવીને તથા ત્રિરજાને પાર્શ્વભૂમાં રાખીને મન મનાવે છે કે તેમણે આગ્રહી પર્વમાં શોભ ફાળો આપ્યો છે. ભારતનાં મોટાં શહેરોમાં સરિકૃતિક કાર્પક્રમો, નાટકો, મુશાવરાઓ, ફિલ્મી સ્વગીતના જલસા ગોઠવીને જનતા આત્મસન લે છે કે રાજ્યની આગાદીને આર્ષ અપાષ્ટ મુકયો. તે સિવાય નાના શહેરો અને ગામોમાં પોલિસ પીરડ અને બહુ બહુ તો, ઘેંટાના ટીવાને કસાઈ કતવખાને દોરી જવ તેમ શાખાનાં બાલકોને કોઈક ઠેકાણે ખોડી રાખેલા પવનસ્તબ તરફ દોરી જતા શિક્ષક-શિક્ષિકાઓના દખ્ખથી જ આગાદીનો સતોષ માની લેવો પડે છે.

પણ વાત હવે આગળ વધી મૂકી છે શરીરના જન્મ દિલ સુધી વિરતાઈ છે અને આજે સૈના હાલમાં કારી ઘા એક અસલા લેદના જગાવી જવ છે કેંગ્રેસમાં જગણ પડ્યુ એ તો સમજ્યા પણ ખાણકો હડે એવી શરૂઆત આખલાઓની જીવલેણ સમત સુધી પહોંચી ગઈ છે કૂહડા નાખતા, આખ માંથી લોહી એકતા, શીજણઓ ટકરાવતા આખલા, રખે ઝગડતા અટકી પડે માટે ‘મેટાડોર’ (Metador) શખવામાં આવે તે સ્થાન સામવાદી અને ઈતર ડાખેથી પખેએ લઈ લીધુ જ છે, મેટાડોર જાણતો હોય છે કે બેમાંથી એક આખલાએ મીજવને ખતમ કરવાનો જ હોય છે સ સ્વાકીય કોંગ્રેસ અને ઈન્દિરા કેંગ્રેસ-બજાદની ગેરીના લુદા પંડેલા બે આખલાઓ-કે જ્યેણે એક પુ સરીએ ગેડાવુ ગેઈએ તો જ રાજીનો ભાર વહન કરી શકે-અને એમ માની રજા છે કે તેઓ એકાદ શી જવા હેટા સાથે અવવા શી છ, ઘોડા કે જખેક સાથે જ્યેણઈને આજેકૂચ શાણુ સાખી શકજે-આ નવો લખ ડ છે. પુચીના એક ખંડ જ્યેણ આ રાજીની માલિકીનો

ખાલ મનમાંથી ફર કરવો ગેઈએ છિવટે યુ’ ઈન્દિરા કેયું મેરાસજી-તેઓ કોણ છે ? પુચીના ફૂચ ઉપર પચરા લેવો આ વિચાર ભારત દેશ, જેને માપવા હિમાલય લેવો માનદડ ઉતર દિશામાં પુવ-પશ્ચિમને ગેરી રજો છે, જ્યાં વિશ્વવદ્ય વિભૂતિઓએ જન્મ ધાણુ કરી, જગતની ક્રોષ માનવ સંસ્કૃતિના પાદચિ-લો બકિત કર્યા છે, બુલ્લ, ગાંધી, મહાત્મજીની વિદિષ્ટ, અહિંતક દિવસુદીએ જ્યાં માનવીના અહમૂને ઓગા જવા પોતપોતાની યશોગાથા-જીવનગાથા બાવિ પેરીને વારસામાં આપી છે ત્યાં આજે વામણી વિભૂતિઓ સામસામા મકંટના ખેચ કરે, એકબીજાને ઉનારી પાડવા સિલ્લોતોને ત્યાજે અને કેવળ સત્તા ખાતર જમે તેવુ આચરણ કરે-કેટનુ માલિય ?

આ બધા ગઈકાલે કોણ હતા ? તેમનું સ્થાન ક્યાં હતું ? કેટલી વિરાટ જવાબદારીઓ ગાંધી અને જવાહરના જીવતાં તેમણે લીધી હતી ? કેંગ્રેસ સ સ્થાના શાખામાં તેમણે જીલ્લી નથી ઘામી દીધી ?

આ દેશમાં આગાદી લાવવામાં તેમણે યુ’ કમી રાખી હતી ? અને આગાદી મગા પછી, છિક શાસ્ત્રીજીના અવસાન સુધી, કોણે તેમની વિરુદ્ધ એક ઘરકું ઉચ્ચારી હતો ? તો પછી એકજ સતમાં તેઓ ગેરવાણક હતા ? વ્યકિત વ્યકિતનો અવિશ્વાસ કરે છે ત્યારેજ અપહૃતનો જન્મ થાય છે, ઈન્દિરા-મેરાસજીના એક જ પ્રકરણથી ભારતનો ઇતિહાસ કરવજ બલ્લવાને દેશ, અને કેંગ્રેસનું નામનિશાન ભુ સારઈ જવાનું હોય તો આવો નામોતીજર્ણો અ ત પોતાને ખાતે લખાવવાનું ભેમાંથી કોઈને મ જ્યૂર નહિ હોય યુગસને દિલ્લીમાં જ્યે છેલ્લા ખનાવવા શાણુપણુ ખતાચીને ઈતિહાસની એક ગભીર શાનિ સુધારવા પ્રવલ ન કરો હોત તો એમ કહેવાન કે સ્વનંત રીતે વિચારી શકનાર અલી કોઈ ન હતું ! ખુબસતને લાખ લાખ અખિન દન હવે, કમી વાદલથી રૂપેથી કિનાર હળુ દેખ વ છે યુગનાત અને મેડુસુર ! આજા રાખીએ તેઓ બે આખલા-ઓન ‘મેટાડોર’થી પચોજતુમાંથી હોગચીને પુ સરીએ

એટલે અને ખતાવે કે એકાલુ તો એનું જ્યાં શોખનુ
 દોષ ત્યાં શોભે-વરનું કન્યા સાથે દેહનું આત્મા સાથે
 અને બે બળદની એટીનું પુસરી સાથે ।

જનતા જનાઈન

જનતા જનાઈન કહેવાય છે કોઈપણ રાષ્ટ્ર
 માટે તેની જનતાથી વ્યથિત કોઈ નથી ત્રમે તેવો
 મહાન દેશનેતા છેવટે તો પ્રજાને સેવક છે રાષ્ટ્રના
 જીવનમાં એવું પણ બનતું હોય છે કે કોઈ કટોકટી,
 આફત કે અણધારી પરિસ્થિતિ આવી પડે ત્યારે તે જુલુ
 તેને પહોંચી વળવા અસમર્થ હોય છે બીજા વિશ્વયુદ્ધ
 પછી તેના વિલેતા વિન્ટન ચર્ચિલને મતદારોએ
 ખકારો આપ્યો કેમકે યુદ્ધ પૂરતી જવાબદારી તેણે
 અદા કરી લીધી હતી અને શાંતિલાલ માટે લોકોને
 બીજા નેતા જોઈને હતો અમેરિકામાં આઈઝનહોવરને
 સ્થાને કેનેડીને લાવનાર ત્યાંની જનતા જ હતી ઇમ
 ડાની જ વાત કરવી જોઈ તો બ્રિટનની ચૂંટણીમાં
 મજૂર સરકારના વિરક્ષન અચાનક પુરણી ઉપરથી મત-
 દારોએ જ ઉઠાડી ચૂક્યા આજે ભારતના લોકો ઉપર
 વિરાટ જવાબદારી આવી પડી છે, અને તેને ઇલ
 કરવા તેમણે કમર કસવી જોઈએ, કેમકે લોકશાહીને
 જીવાડનાર તથા ઉગારનાર અદનો આદમી જ હોય
 છે રાષ્ટ્રજીવનમાં આજે નેતાઓ નિષ્ફળ ગયા છે
 જેઓ મતદારોના મત વડે ચૂંટાયા છે તેઓ એવરા
 નીવડયા છે સત્તા પ્રાપ્ત કરવા ભય કર પ્રપચો ઠર ઠર
 ખેલાઈ રહ્યા છે

ખાનો ઉપાય એકદમ સરળ છે, સરનો છે
 અને સહેલ પણ છે તેમાં ખર્ચ નથી, લડવાની
 કોઈ વાત નથી કે ચર્ચા પણ કરવો પડે તેમ નથી
 તદ્દન ચૂપકીદીથી મતપેટીનો ચખતાર સરજવાનો છે
 આવી તક મળતી જ રહે છે અને નજીકના ભવિષ્યમાં
 પણ મળવાની છે માત્ર એક જ વાત બહુ મહત્વની
 છે, ભક્ષિતની પસંદગી તેને માટે આભથી જ આખ
 અને કાન ખુલ્લા રાખવાં પડશે જેમણે જેમણે લોક-
 શાહી ઉપર અન્યાયાર કર્યા છે તેમને જીલવાના નથી
 એક સાથે તેમને રૂમસદ આપી દો-બ જાગમાં, બિહા
 રમાં, અને જ્યાં નજરે પડે ત્યાં જીલ એકવાર વાપ-
 બીજવાર નહિ

સહઅસ્તિત્વ

રશિયા અને પશ્ચિમ જર્મની થી ગડાં બરા-
 વીને યાકી ગયા પછી નરમ પડયા છે. કારતક માસમાં
 ખેડૂત ડાલો થાપ તેમ વિલીયાન્ટ અને કોલિજન
 આટલાં વર્ષો પછી સહઅસ્તિત્વનો ફાવટો સમગ્રવા
 શક્તિમાન થયા તે આનંદની વાત છે કેમકે પુરોપના
 રાજકારણમાં જર્મનીના પ્રશ્ને હમેશાં ઉકેલસાટ અને
 તગડીથી રહેતાં હતાં તે પરિસ્થિતિનો હવે સદાને
 માટે અત આવશે બિન આક્રમણના આ કારણથી
 પૂર્વ અને પશ્ચિમ જર્મની પણ વધુ નિકટ આવશે
 અને એકીકરણની દિશામાં વડું ચલાવક પ્રવૃત્તિ થઈ
 શકશે રશિયા સાચી રીતે જાણે છે અમેરિકાની લાગવજ
 નાં ઘણી છે અને તેમાં ફાવર પાડવાની તાતી જરૂર છે
 આ કારણ તે દિશામાં પ્રથમ પગુ છે રશિયા તે
 આવી સાવખાલમાં પ્રથમથી કુશળ છે ભારતના
 ગણમાં તારકદ કારણો હાર તેણે પહોંચ્યાં હતાં
 અને પાકિસ્તાનને પણ તેની લડાણ કરી હતી

ઈંગ્લાઈલ, ઈજીપ્ત પણ સહઅસ્તિત્વમાં માનવા
 તેવાર થતાં હોય તેવું છેલ્લી યુદ્ધ બંધીના પ્રસ્તાવના
 સ્વીકાર પરથી જણાય છે. નાસેરને સાચી રીતે પહુદી
 સાથેના યુદ્ધનો ખપાવ આવી ગયો છે ઈંગ્લાઈલ
 પણ મુદ્દ ઈંગ્લેન્ડ નથી કેમકે તેને ખબર છે કે રશિ
 ચાનું પીઠબળ ભાંગવું સહેલ નથી મહાસત્તાઓ આ
 પ્રશ્ને સંકળાએલી છે અને નાસેર અમેરિકાની તાકા
 તનો રવાહ વઈ ચૂક્યા છે પુનેના ઓછાંતોવા
 મુન્સદી ગુનાર થાવી જ અમેરિકી દરખાસત બન્ને
 પ્રતિરૂપથીઓને ગળે ડેરાસવા તનતોડ પ્રયત્ન કરી
 રહ્યા છે એટલું સ્પરુ છે કે બન્ને પુદ્ધો કટાંગેવા
 છે- પક્ષો મુખ્યનાં પરિણામે સમજ છે અને મુદ્દાને
 ટાળવા આનુર છે એટલે ભૂમિકા સુવેલ થાંતિ માટે
 ઘણી અનુકૂળ છે.

હસ્તક્ષેપ

રૂના વેપારમાં સરકારે રાષ્ટ્રીકરણના નામે
 હસ્તક્ષેપ કરવા ધાર્યો છે અને વેપારીઓએ સંભળ્ય
 મુકામલાની તૈયારી કરી રાખી છે પ્રથમ દષ્ટિએ લાજ
 છે કે મહાદુરીબરી જીવેસાત કરીને સરકાર અટકી ગઈ
 છે અને બીજી પગલું ભરતાં પહેલાં વિચાર કરવા

માને છે. રૂના વેપારીઓ અનુભવી, કસાબોવા અને પીઠ તો છે જ અને શાસક કોંગ્રેસની બેઠક મુખર્ષીમાં મળી ત્યારથી જ આ વાતની તેમને ખબર પડી ગઈ હતી અને તેવારીઓ પણ તેમણે કચી રાખી હતી. દવાઓના ભાવની બાબતમાં નિયમન કરવા જતાં ત્રિગુણસેનની આંખો એટલે આવી જખાની વાત તો નજર સમક્ષ છે અને તેમણે એકસર પણ ક્યાં જ કે દવાઉદ્યોગે સરકારની આંખમાં પૂળ નાખી અદકેરી બુદ્ધિ બતાવી આપી હતી. સરકારે હવે 'વેપવો' કરવાની મહેરછા ઠોડી દેવી જોઈએ, કેમકે એ કામ સહેલું નથી અને સરકાર પાસે એવું નિશાવાન તંત્ર પણ નથી. એક જ દાખલા બસ થયે. તાર અને ટપાલખાનું તો સરકારની મોનોપોલી છે છતાં તેનાં જે ત્રણ વિભાગો છે ટપાલ, તાર અને ટેલિફોન્સ તેમાં માત્ર ટેલિફો વિભાગ નફો કરે છે—તારવિભાગ સરભર છે જ્યારે ટપાલ વિભાગમાં તો કરોડોની ખોટ જાય છે. ૧૦ પૈસાનું પોસ્ટકાર્ડ વહેંચવામાં સરકારને કેટલી ખોટ જાય છે તે વાત તો જાણજોઈ બની ચૂકી છે. આટલાટલા વર્ષો છતાં પોતાની કચેરીઓ માટે મકાન બાંધવાની પણ આ ખાનાની ત્રેવક નથી. "ફૂલછાબ" દૈનિકે તેની તરવીર કચામાં ભાષાજનરની હેડ પોસ્ટ-ઓફિસની તરવીર છાપીને જે ટીકા કરી હતી તે તો ભારતભરની ટપાલસેવાને લાગુ પડે છે. જે તંત્રે સરકારના કાષમાં છે તેનું હળુ કાંઈ દેકાણું નથી નાં અત્યંત હરતફેષ કરવા બીનજરૂરી અને ઉતાવળું પગપું ગણાયે. સંસ્કૃત ભાષાની પ્રતિષ્ઠા

'સંસ્કૃતદિન' ઠેર ઠેર ઉજવાયો. આવી તો અનેક જાતના 'દિન'ની ઉજવણી કરતાં આપણે શીખી ગયા છીએ. સાચી વાત એ છે કે ભારતની સંસ્કૃતિનું કેન્દ્ર સંસ્કૃત ભાષામાં છે. આજે સમૂહજીવનમાંથી, સમૂહજીવનમાંથી અને કુટુંબજીવનમાંથી આપણી પોતાની સંસ્કૃતિનો કમશ: લોપ થઈ રહ્યો છે અને પશ્ચિમી દુનિયાનું આંધણું અનુકરણ વિવિધ ક્ષેત્રે થઈ રહ્યું છે. આવતી કાલના ભાષાકોને સંસ્કાર આપવા માટે સંસ્કૃત ભાષા એક જબૂરું વાહન થઈ શકે તેમ છે. અને પ્રાચીન ધારણુથી જ તેનું જ્ઞાન વિચારવાનો સમય પાડી ગયો છે. વિદ્યાર્થી ભાષા અને વ્યક્તરણ ભલે મોડેથી શીખે પરંતુ પાંચમા ધાર-

ણુથી જ સંસ્કૃતનો જ્ઞાન વિમર્ષ, અંગ્રેજીની પેઠે અનિવાર્ય છે. શ્લોકો કંઠસ્થ કરવા માટે બાલવયમાં ઈતર વિધિથી જરૂર લેવી નથી. ગાયત્રીમંત્ર, પ્રાર્થનાઓ, ગીતાજ્ઞાના શ્લોકો એમને જોમ શાખાઓમાં ભાષાકોને કંઠસ્થ કરતાં શીખવાથી થકાય. સંસ્કૃત ભાષાની એક ખુબી છે કે તેનાથી ઉત્તરાર સુધરે છે, વાણી નિર્મળ બને છે, અને શીખનારનું માનસ સ્વચ્છ, નિષ્કપટ અને અવિકારી બને છે. સંસ્કૃતના સેવનથી વિચારો પણ પવિત્ર અને સાત્ત્વિક રહે છે, અને એવું ઉત્તમ જીવનપાથેય મળી રહે છે જે મૃત્યુપર્વંત વ્યક્તિને સહારો આપી રહે છે. આજે પાઠ્યપુસ્તકોનું બખડખંતર ચાલી રહ્યું છે ત્યારે કોઈ સાચા ભારતીય કેળવણીકારને હંદવે સંસ્કૃત ભાષાની આ દુ:ખક પરિસ્થિતિ ભાવિ પ્રત્યે સહાનુભૂતિ જન્માવશે? સંસ્કૃતની વક્રીલાત કરવા કોઈ સંસ્કારપ્રેમી આજળ આવશે? સમાજવાદ

સૈરામદના ભેસાણુ ગમેથી એવા સમાચાર પ્રાપ્ત થયા છે કે સમાજવાદને ખેંચી લાવવામાં વાણુદોએ પહેલ કરી છે અને દાદી કરવાના ભાવ ધટારીને પાંચ પૈસા કરી નાખતાં ઘરાકીનો પાર રહ્યો નથી. મહિા મહિની હતીકારને કારણે હોય તો પણ આ નવી પરિસ્થિતિનો લાભ વાણુદે ભાઈઓને જન્મે થયે. દાદીના ચાર આના હોય તો મોટા ભાગના ઘરાકો સેક્ટરીરેક્ટરનો આશ્રય લઈને જાતમહેનત તરફ વળતા થયા છે તેમને પાછા સવૂનમાં ખેંચી લાવવા "પાંચિયુ" મદદરૂપ થઈ શકે તેમ છે. બધા જ સવૂનવાળાઓ બધે જ દેકાણુ આ નિતિ અપનાવે તો એક નવો ગુપ્તદ્યોગ નિર્માણુ થઈ શકે—દાદીના ઉમેદવારો એટલા વધી જાય કે દાદી વધારવાની જે હિખીની દેહન આજે ચાલી છે તેના ઉપર અંકુશ આવી જશે. સવૂનમાં પણ ખુરશીઓ વધારવી પડે—વધુ કારીગરોની જરૂર પડે—તેમની જરૂરી કરવી પડે અને રોજગાર વિનિમય કચેરીને પણ કામ મળે—વેકારોની સંખ્યા ઘટતી જાય. રોજ દાદી કરાવવાથી, અર્ધા ભુખાં હોય તો પણ ભારતીય લોકો તાઝીભણાં લાગે. પાંચ પૈસામાં દાદીનો મહિમા થયો મોટો છે.

કુષ્ટ માગણી

અવજન ધવજ માટે રાજ્યો માગણી કરે ત્યાં

સખ્ત ધારે કામ લેવાની જરૂર છે. તામિલનાડુમાં આવી વાગણી પ્રવર્તે છે. ત્યાંના લોકોમાં ભારતીયપણું ઓછું અને પ્રાદેશિકપણું અધિકતમ જોવામાં આવે છે. આ એક રોગ છે. ભાષાના ધારણે રાષ્ટ્રના ભાગલા કરી આપણે યગ ઉપર કુદાઈ મારી છે અને એટલે અનુભવ પૂરતો ગણવે જોઈએ. રાષ્ટ્રવદન એક લોષ જ અને તેજ સમ્પ્રી-મતા નબે અને ટકે. એમ લાગે છે કે આપણે ત્યાં નાના નાના દીટલરો પેદા થઈ રહ્યા છે અને લોકશાહીના નામે પાલમિન્ટમાં બેઠુદી માગણીઓ રજૂ કરતાં તેઓ અચકાતા નથી. ટૂંકમાં યશ્ન જેવે મુકીને તેઓ વાત કરતા હોય છે. આવી સ્થિતિમાં રાષ્ટ્રપતિનું શાસન તાબડતોભ ત્યાં સ્થાપીને રોમને ઊગતા જ ડાખી દેવાની જરૂર છે નહીં તર આ દેશને ઇન્દ્રનિબિન્ન થતાં વાર નહીં લાગે. કાષ્ટકો અને વ્યવસ્થાનું દેવાણું તેા નીકળી જવું છે. લોકશાહીનો અર્થ એવો નથી કે રાષ્ટ્રનો સર્વનાથ કરવાનો હક્ક પણ લોકો ભોગવે !

હિંસાનું અનોચિત્ય

રંગૂનના એક પાડાએ હિંસા અને અહિંસા વચ્ચેની પસંદગી માટે ચેતવણી આપી છે. આ તગડા પ્રણીને કલ્પ માટે લઈ જવામાં આવ્યું ત્યારે પોતાની કલ્પ કરનાર ખાટકીને તેણે ત્યાં જ પુષ્ટ કરી નાખ્યા અને કલ્પખાનામાંથી નાસી છૂટ્યો. તેને ધકકવા દોડપામ થઈ રહ્યો. પોલિસોએ ગોળીબાર કર્યા તે પણ નિષ્ફળ ગયા. છેવટે પ્રાણીસંપ્રદાસવના અમલદારોની મદદથી તેને બીજી રીતે નાથી લેવામાં આવ્યો અને ફરીથી તેને કલ્પખાને લઈ જઈ તેની હિંસા કરવામાં આવી. તેનું માંસ ખાઈ શકાય તેમ ન હોવાથી તેને છાટી દેવામાં આવ્યો. અલબત્ત ખાટકીને માથે નાખી તેણે ખૂન ક્યું હતું. પણ નહીં તર, તેનું ખૂન ક્યાં નહોતું થવાનું ? માનવી અપમ કરી શકે છે—હિંસા કરી શકે છે. લડાઈમાં તેા તે હિંસા પશુ બની જાય છે. આ કિસ્સામાં આ પાડાને મારવાથી તેના હાથમાં શું આવ્યું ? શી મળીને આરોગી ગયા હોત તેા આપણે માનવ કે 'બુદ્ધિવિતો કિં ન કરોતિ પાપમ' સર્વન હારે માનવીનું સર્વન એટલા માટે ક્યું ? કિં કે આ જગત રહેવા જવું અને તેની તકદારી તે રાખે. ગમે તેવી ધોર હિંસા ગમે ત્યારે થઈ શકે છે પણ માન-વીએ અોચિત્ય-દાખવવાનું રહે છે.

સુરુછને

મહારા કુણાં કુણાં દીલમાં તમે પાડી દીધી છાપ,
જિંદે જિંદે, પડયા જોળા તેવું કોણ કાઠે માપ ?

મનકાનાં મહેલોની જિંચી અટારી
મંચનોએ કોતરી મહીં મહીં ખારી,
ફરતી ચઢે, જુલે, ઉમેકની વેલ,
ખરતાં પડે, ફૂલ, આશાના વણખીલેલ.

સુકોમળ માડું હૃદય રંગ્યું તમે,
સંધ્યાના રંગે હો રાજા !
અંતર તણાં તાર ઝંકારી,
સંજ્યું નહું સાજા !

દોડતા દીલના, ઊછળતા ભો, પાણી,
મનેદરથી નાવ તેમાં તરે મનમાણી,
ધ્યેય તણાં ટાપુ પર ઠંકારે સુકાની
પણ વિચારોમાં વમળોમાં, ભય તાણી તાણી.

કાચી મારીમાંથી લડયો, તમે,
મારા અપાત્માને ધાટ,
તમાથી અંજુલીઓને સ્પર્શે,
સ્કૂચો દિવ્ય તરવરાટ.

જુલો જુલો ધમોના ઘણા વહે બહેળા,
આધ્યાત્મિક મેધધનુષ્યના રંગો ન્યારા ન્યારા,
મેં ફૂંકી મારી કંઈ કંઈ પાણી ઉછાળ્યા,
શ્રદ્ધા તણી પીછી જોળી, રંગો ઉરાડયા !

કોઈ કોઈ દિશાએ ના તાણી બાંધી,
તમે મારા પ્રાણ પતંગની ઢોર,
તમે, વિકાસના વાયરે,
છૂટથી ચઢવા દીધી, દુકલ ચઢુકોર.

—ઉષા દેસાઈ

(ગયા અંકમાં આ કવિતાની ગદ્ય-કૃતિ યરત-
પૃકથી છપાવેલી તે અહીં મૂળ કૃતિ છાપી છે. —સં.)

આપણી સંસ્કૃતિના 'રામરાજ્ય' એ શબ્દમાં એક મહાન ભાવના એવાની આપણને વર્ષોથી જાણ છે કે તેવ પરી છે એમ કહીએ તો ચાલે. પ્રજાજનો માટે આ ભાવના એક મનોરમ સ્વપ્ન સમી રહી છે. રાજ્યપિકારીઓ માટે એ એક ઉચ્ચ આદર્શ સમી રહી છે. દેશ માટે યાત્રિ ને વ્યવસ્થાના પ્રતીક સમી છે. જર્જન માટે એ એક નિત્યના અચલ સત્યરૂપે રહી છે. એ ભાવનાને પહોંચવાના અવારનવાર પ્રયત્નો પણ થાય છે, પરંતુ જમે તેટલો પ્રયત્ન છતાં એ ભાવના પોતે એટલી ઉન્નત છે કે એમાં અપૂર્ણતા રહેવાની જ. એ અપૂર્ણતામાં જ એ ભાવનાનો વિજય રહ્યો છે. એ હમિયાં ધરવરધાને જ રહેવા માટે જાણે નિર્મલ્યુ ઘરેલી છે અને વ્યક્તિજન તેમ જ સમુહજન પ્રયત્નો માટે એક આદર્શસમી છે. રામચંદ્રજીના જીવનમાંથી એ ભાવના જન્મી. એનો અર્થ એટલો કે એ જીવનને જેટલો તલસ્પર્શી અભ્યાસ આપણે કરી શકીએ, તેટલું વધુ સત્ય અને નવું નવું સત્ય આપણે એમાંથી મેળવી શકીએ. આમાંથી જે સત્ય મળે તે પણ કેટલેક અંગે વ્યક્તિજન સત્ય રહેવાનું. એ ચીતે એની વ્યાપ્તિ કાંઈક મર્યાદા સાથે સ્વીકારવી ઘટે. રામચંદ્રજીના જીવનમાં પણ સત્ય સમા, અને કેટલીક વખત, હવેના પુજને સત્યાભાસ લાગે એવા પ્રસંગો પણ, બન્યા છે. એમના જીવનમાં વાણીવધ, ઘમ્બુકવધ, સીતાલપાચ એવા એવા પ્રસંગો બન્યા છે. રાજ્યધર્મની ઉચ્ચતા અને સામાન્યધર્મનું પાલન એ બન્ને વચ્ચેનું મહદ્ અંતર દર્શાવનારાં એ ઉદાહરણો છે અને આપણે એમને એ ચીતે સમજવા જઈએ.

રામરાજ્ય ન ઈચ્છે એવો માણસ કદપણ મુશ્કેલ છે. સુખ, યાત્રિ, ન્યાય, સત્ય અને પ્રેમનું સામાન્ય કોને ન ગમે ? આપણા જીવનમાં 'રામરાજ્ય'ની ભાવના પ્રાણની પેડે એતપ્રેત બનેલી છે. સૌ જાણે છે કે આપણી કલ્પનામાં આપણે જે સુશાસન અને જે સુખ્યવસ્થા માગીએ છીએ, એ સુશાસન

અને સુખ્યવસ્થા કેવળ રામરાજ્યમાં જ શક્ય છે, નથી શકે તેમ છે. તે વખતે કૌટુંબિક પ્રેમ સ્વપાતા, આર્થિક સમતુલા મેળવવી સહેલી થઈ પડે. ત્રીજું પરિણામ એ આવે કે ગામડામાં કોઈ પણ નિરાધાર ઘણ, એને ગામડું પોતે પોતાની ઘરમ જણતું થાય. ચોથું પરિણામ એ આવે કે ગામડાની રક્ષાનો ભાર પણ એ ગામડું જ ઉપાડતું થાય. આમ દિલ્લી જમે શેટલું દૂર ઘણ, પણ ગામડું જે રામરાજ્ય સ્થાપવાને નિર્ણય કરે, તે એ ગામડા પૂરતું તો દિલ્લી એને આગણે ઘણ !

પણ રામરાજ્યને પાલો તો રાજની અને પ્રજાની, ઉભરની માણસાઈમાં રહ્યો છે. માણસાઈ વિના જેમ માણસ નથી, તેમ માણસ વિના કોઈ રાજ એ રામરાજ્ય નથી. સર્વત્ર ખપ માણસને છે, કુમાણસ જેઈએ તેટલા મળે. એવા એક લાખ મળીને એક માણસ જેટલું પણ કામ ન આપી શકે. એટલે રામરાજ્યનું હોવડું રહસ્ય તે માણસાઈ જરાત ઘણ તેમાં રહ્યું છે. રામચંદ્રજીએ પહેલાં વચનપાલન કયું. પુણને પ્રસંગ આવતાં પુલ્ક કયું. ત્યાજને પ્રસંગ આવતાં ત્યાજ કરો અને ધર્મને વિજય સ્વાખ્યા. આટલી રામકથા સુશાસનનું રહસ્ય આપી દે છે. સત્યપાલન પહેલાં, પછી કર્તવ્યપાલન, પછી ત્યાગ, અને છેવટે ધર્મમાં શબ્દાતીત શબ્દા. રામાણુની શરૂઆત વચનપાલનથી થાય છે. રામાણુનો અંત પણ એના વચનપાલનમાં જ આવે છે. વચનણુને ત્યાગ કરવાનો પ્રસંગ આણે છે. અણુપુષ્ટ શશકંદ્રજી સાથે વાત કરવા આણે છે. એ વાતમાં કોઈ વચ્ચે આવે તો એનો ત્યાગ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લેવાપેલી છે. દુર્વાસા નાપિના કોપને યાત કરવા વચનણુને એ વખતે ત્યાં આણુ પડે છે. પછી રામચંદ્રજીને લશ્મણ પોતે જ કહે છે.

જહિ મા સૌમ્ય વિભવ્ય પ્રતિજ્ઞા પરિપાલ્ય ।
હીનપ્રતિજ્ઞા : જાકુરત્થ પ્રયાન્તિ નરકં નવા : ॥

આ પ્રમાણે શબ્દની પવિત્રતા ઉપર રામાયણમાં જે ભાર મુકાયો છે, એ આશ્ચર્યજનક રીતે દુનિયાની મુદ્દજવાલાઓનો મક્કા કહી બતાવે છે. જ્યારે શબ્દની પવિત્રતાને, એટલે કે સત્યને ચીંધારિયું ગણવાની વૃત્તિ જન્મે, ત્યારે ઉદકાપાત અનિવાર્ય છે. એક જ નાનું બીજ જેમ મહાન વૃક્ષને જન્મ આપે છે, તેમ નાનકડામાં નાનકડું સત્યપાલન મહાન ફલ આપે છે.

આને આપણે જે અભિનવ ભારતવર્ષના જન્મની રાહ જોઈએ છીએ, તેમાં આ રામરાજ્યની ભાવના જ પ્રથમ અને ને શાસિત પ્રજાઓને તેમ જ શાસન કરનારાઓને બંનેને માર્ગદર્શન આપે. તારીખ રહી જન્યુઆરી આપણને એ આપે, અને એ મેળવવાના પ્રયત્નમાં સૌનો સહકાર થવો. તુમારીતંત્રની આપણી અવલેખના ત્યારે મટી જશે, જ્યારે અધિકારી જનો પોતાને કેવળ 'ઓફિસરો' માનતા બંધ થશે, ને માણસી માનતા થશે; તેમ જ એ તુમારીતંત્ર એની મેળે કુપરશે, જે પ્રજાઓ, એના કાષ્ટકામાં રહેલાં છિદ્રોમાંથી પોતપોતાનો સાથ શોધી કાઢવાનો જાન કરવાને બદલે ન્યાય અને સત્યનો આ રાહ જોઈ શકે, કાષ્ટકાનો ભોગ ગમે તે હોય, એમ સમજશે તો. રામરાજ્યની રચાપના કાષ્ટકામાં નથી, માણસમાં છે. રામરાજ્યની રચાપના એ એક રીતે માણસ માણસના હૃદયમાં રહેલા સત્યની રચાપનાનો મહોત્સવ છે. રામ રાજ્યમાં જે કંઈ જો તે સત્યપાલનને આધારે જિંદગી છે. નુવસીદાસજીએ એટલા માટે ગાયું છે કે અસૌક્યા છે, ત્યાં સમયદ્રઢ નથી; પણ જ્યાં સમયદ્રઢ છે, ત્યાં અસૌક્યા છે.

ઉમોકંતરી-પ્રત્યાવાદ કે ટોળાવાદ ?

બહુમતીથી ચાલતા તંત્રો પણ પાછળના સાચા પીઠબળ વિના અતંત પંચજાં ને આંધળાં બની શકે છે. એક અંગ્રેજ લેખક લખે છે કે પ્રજાકીય બહુમતી ક્યા પ્રકારનું સ્વરૂપ લેશે તેનો ધણો આધાર મુખ્યત્વે ત્રણ બાબતો ઉપર રહે છે: (૧) મત આપવાનું જ્ઞાન; (૨) મત લેનારનું જ્ઞાન; અને (૩) મતની આપ-લે થયા પછીની નિલજગતિ આ ત્રણ વસ્તુઓ જ્યાં ન હોય, એટલે જ્યાં મત આપનારમાં જ્ઞાન ન હોય, મત લેનારમાં જ્ઞાન ન હોય, અને શ્રીમંતોની અસર

નીચે પ્રજામત કામ કરતો હોય, ત્યાં પ્રજાકીય સંસ્થા જિંદગી કંઈ હોઈ શકે નહિ. રાજનો વાદ ખરાબ છે, કારણ કે એમાં એક જ માણસના હાથમાં અનિચિત્રત સત્તા રહે છે; પણ જે પ્રજાકીય શાસનમાં પણ એક-લક્ષ્ય સત્તાને બદલે એક ટોળકીની સત્તા જોવા આ વાદ વઈ પડે, તો જેવટે પરિણામની દૃષ્ટિએ એમાં બહુ જ ખોલો ફેર પડે છે. આજના જુવાનો આવવી કાલે રાષ્ટ્ર-પુરુષો થાય ત્યારે પણ આટલું તો ધ્યાન રાખે કે કેવળ પ્રજામતથી ચાલતું તંત્ર એટલા શબ્દ માત્રથી કંઈ સ્વર્ગ નીચે આવતું નથી. સ્વર્ગ તો નીચે ત્યારે જ આવે કે જ્યારે પ્રજાનો ધણો મોટો સમૂહ જ્ઞાન, સંસ્કાર, ને ભાવના પામે. એ મેળવવા માટે જ રાજકારણની અગત્ય છે; અને એ મેળવી આપનારું રાજકારણ જ રાજકારણ ગણાય; બાકી તો એ વલ્લુ એક ટોળકીને વાદ ગણાય. સત્તા સ્વાધીનર એક પુત્રુ આંધળો હોય કે અનેક આંધળાઓ હોય એ બધાનું પરિણામ સરખું જ નીવડે.

એટલે જેવટે તે રાજકારણમાં પણ ત્યાગીઓની જરૂર પડવાની. અત્યારની પ્રજાકીય સંસ્થાઓ બલે બહુમતીનો દાવો કરે, પણ રાષ્ટ્રનો પ્રથમ તો કેવળ ત્યાગી પુરુષો જ કાઠી શકાયે.

ત્યાગી પુત્રુ એટલે બગવા પારણ કરેલા નહિ, પણ જેને પોતાનો કોઈ પણ સ્વાર્થ-સર્ગાઓનો, સંબંધોઓનો, મિત્રોનો કોઈ પણ સ્વાર્થ-સાધવાનો નથી, જેને વશની પણ પડી નથી, જેની અપયથને માટે પણ તૈયારી છે, અને જેને કેવળ સા દયાના સોનાની જ કિંમત આકર્ષી છે. એવો માણસ જ રાજકારણને વિશુદ્ધ સ્વરૂપ આપી શકે. બાકી તો દલીલબાજ વકીલો કે વચને ઈચ્છતા પુત્રુઓ-દીક છે, યોગી દિવસ ખુરશી માટે એ કંઈ ખેટા નથી.

અત્યારની પ્રજાકીય સંસ્થાઓ માટે નવેસરનો ઈતિહાસ ને નવેસરની રચના એક દયાકા પહેલાં અગત્યની વસ્તુ પડશે; અથવા તો એ સંસ્થાઓ ધર્મ-સંસ્થાઓ કરતાં વધુ સડોળી ને વધુ કુલારપદ બની જશે જ

× શ્રી ધુમકેતુના સાહિત્યક લખાણોનો સંગ્રહ "જીવન વિચારણા" દ્રુક સમયમાં બહાર પડનારું છે તેમાંથી.

પોતાના સમયમાં ખૂબ જ બહુતો થયેલો કવિ બ્યોર્ન હર્બર્ટ એક વખત કોઈક બહુતા સંગીતકારના કાર્યક્રમમાં જઈ રહ્યો હતો. આ કાર્યક્રમ એટલો ઊંચી કક્ષાનો હતો કે એટલું આયોજન થતાં જ ટીકીટો ટપોટપ વેચાઈ ગયેલી. સંગીતના સાચા રસિયાઓ અને સંસ્કારી જનો આ કાર્યક્રમની ખૂબ જ આતુરતાપૂર્વક રાહ જોઈ રહ્યા હતા. સામાન્ય રીતે સમયસર પહોંચનારી અંગ્રેજ પ્રજા પણ આ ઉત્સાહને લીધે સંગીતગૃહ પર ઘણી વહેલી પહોંચી ગઈ હતી.

હર્બર્ટના મિત્રોએ એને પોતાની સાથે વહેલા પહોંચી જવા આગ્રહ કર્યો પણ કોઈ મહેતવના કામમાં રોકાઈ જવું પડ્યું હોવાથી એ છેક છેલ્લી ધડીએ જ નીકળી ચકેલો. સદ્ભાગ્યે સંગીતગૃહ એના ઘરની ખૂબ જ નજીક હતું એટલે ચાલતાં ભાગ્યે જ પાંચેક મિનિટ થાય એમ હતું. ચાલતાં ચાલતાં એ લગભગ પહોંચી જવા આવ્યો ત્યાં એણે જોયું તો રસ્તાની ખાલુના ખાડામાં એક ગાલ્લી ઊઠી પડી ગઈ છે ને એક વછેરું પાણીમાં ખૂંચી ગયું છે. ગાલ્લીવાળો એકલે હાથે મહેનત કરતો હતો પણ એન કાઈ ગાલ્લી સીધી

થાય ?

હર્બર્ટે કોટ ઉતારીને બાંધે ચઢાવીને પેલાને ખરાબર ટેકા આપ્યો. ગાલ્લી અને વછેરું બેય બહાર નીકળી ગયાં. એણે જોયું તો બંને સાવ જૂખ્યાં હતા એટલે વછેરું ને તેના માલિકના ખાલુ માટે એણે થોડા પૈસા પણ આપ્યા. પછી કોટ ચઢાવીને એ ઝડપથી સંગીતગૃહ તરફ જવા લાગ્યો. કપડાં ચૂંથાઈ ગયા હતાં ને પેન્ટ કાઢવવાણું થઈ ગયું હતું. પણ સંગીત થઈ થઈ જવાનો સમય પાછી ગયો હોય પણ વાળવાનું પાલવે તેમ નહોતું.

હર્બર્ટ સંગીતગૃહ પહોંચ્યો ત્યારે એના દેહાર જોઈ પેલા શિષ્ટાચારના આગ્રહી મિત્રો આઘાત પામી ગયા. ખૂબ જ ટૂંકમાં વિનમ્રતાથી ઘટનાની વાત કરતાં હર્બર્ટે ઉમેર્યું : “હું વધારે થોડો પડ્યો હોત તો આ સંગીત ગુમાવત એ ખરું. પણ આ ઘટનાને લીધે જે સંગીત લઈને હું આવ્યો એની સ્વરાવલિની મધુરતા હું જ બહુ છું. એ બિચારાને ખાડામાં જ ત્રાસ પામતાં મૂકીને હું આવ્યો હોત તો દિવસો લગી મારા અંતરમાંથી વિસવાહી સ્વરો નીકળ્યા જ કરત. મારા જીવનનું સંગીત એ કારણે વિખરાઈ ગયું ને ?”

શું બદલો લઈશું ?

વરસાદના દિવસો હતા. ઘરના છાપરામાંથી ઘણું પાણી મળતું હતું. તેથી એક માણસ ગતે છાપરા પર ચઢી તે રોકવા પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો. બિચારાને પગ લપસી ગયાં અને તે રસ્તા પર પડ્યો. નીચ રસ્તા પરથી એક કુચ્છ માણસ જઈ રહ્યો હતો. તેના પર બિચારો એકાએક પડ્યો. તે કુચ્છ માણસને ઈલા તો થઈ, પણ તેથી જે વધુ તો તેના કપડાં બગડ્યાં એ તેનાથી કેમ સડન થાય ? તેણે ન્યાયાધીશ પાસે જઈ ફરિયાદ કરી. ન્યાયાધીશે એ કુચ્છ આદર્શને કહ્યું : “આ ગરીબ માણસને પણ ઈલા થઈ છે, માટે એને હામ કરો !” એ માણસે અભિમાની બવાબ આપ્યો : “આ ન્યાયની કચેરી છે. હું ધર્મને ઉપદેશ સાંભળવા તંબી આવ્યો. હું ન્યાયમાંથી છું !” ન્યાયાધીશે ગંભીર મુખમુદ્રા ધારણ કરી ફેંસલો આપ્યો : “ગરીબ માણસ ઝુનેગાર છે. તેને સજા થવી જ જોઈએ. એથી માડું ફરમાન છે કે આ ઉજળા કપડાંવાળા માણસ પાતાના ઘરનાં છાપરા પરથી આ ગરીબ માણસ પર પડે. સંભવ છે કે એ માણસનું ઘર બહુ ઊંચું હોવાથી ગરીબ માણસને વધુ ઈલા થાય. જે ખરેખર એમ થશે તો ફરીથી ન્યાય કરવો પડશે, એથી એણે સાવધાનીપૂર્વક પડવું જરૂર છે !”

—કાકાસાહેબ કાસેલકર

સૌરાષ્ટ્રનાં એકાવન ઇશ્વરાંત શિવમંદિરો

કૃષ્ણલાલ પી. મહેતા

અંગ્રેજી માસ અને તારીખના મોલમાં આપણે દેશી મહિનાઓને, તિથિઓને ભૂલતા જઈએ છીએ પણ ભવિષ્યનો કોઈ ઈકોલોજિસ્ટ જરૂર કરેલે કે ભારતની માસ, તિથિની ગણતરી સૌથી વધારે કુદરતી હતી. સુદ અને વદને આકાશનાં ચંદ્ર સાથે સંબંધ છે. મહિનાઓને પણ નિસર્જના ક્રમ સાથે ગણપણે સેવાદેવા છે.

અંગ્રેજી ગણતરી બધે ધૂસી ગઈ છે પણ એના અધિકારને વિદાયી શાવણ જેવા મહિના પાતાની સ્વયં પ્રતિભાથી છવસા હોવાનું ઈંગ્લિશ આધણને આપી જાય છે.

શાવણનો અરાધ્ય દેવ છે; શિવ, આપણે અત્રે સૌરાષ્ટ્રનાં એવા એકાવન શિવાલયોનું સ્મરણ કરીએ જેને ઈંડે 'ઈશ્વર' બિરાજતા હોય.

નામ ઝામ

૧. કેદારેશ્વર - પોરબ દર
૨. કુશેશ્વર - દારકા
૩. ખીમેશ્વર - કુછડી
૪. વૌતમેશ્વર - સિવોર
૫. ગોકર્ણેશ્વર - ગોકર્ણ-કુતિયાણા
૬. ઘટેશ્વર - રાજકોટ
૭. ચણાડેશ્વર - છાયા-પોરબંદર
૮. ચંદ્રમૌલીશ્વર - યાન
૯. છેલેશ્વર - મેવાસા-શાણવડ
૧૦. જડેશ્વર - વાંકાનેર
૧૧. ઝડેશ્વર - રાણાવાવ
૧૨. ગાલેશ્વર - ફટાણા-જરડો
૧૩. જુડેશ્વર - પોરબંદર
૧૪. ટપકેશ્વર - ઓસમ-માતી (રાણપુર)
૧૫. ડુંગરેશ્વર - ઠાંક
૧૬. ઢંકેશ્વર - ઠાંક
૧૭. તખ્તેશ્વર - ત્યાવનગર

૧૮. ધર્મેશ્વર - જામનગર
૧૯. ધીજેશ્વર - રાણપુર-ખરડો
૨૦. ધારેશ્વર - જસદણ-વીંછીઆ
૨૧. નાજેશ્વર - જામનગર
૨૨. નદેશ્વર - ભોખીરા
૨૩. પંચેશ્વર - જામનગર
૨૪. પ્રજડેશ્વર - જામનગર
૨૫. ફડેશ્વર - ઠાંક
૨૬. બ્રહ્મેશ્વર - જૂનાગઢ
૨૭. ભેડેશ્વર - જામનગર
૨૮. છુલ્લેશ્વર - વલભીપુર
૨૯. ઝીલેશ્વર - બીલેશ્વર-ખરડા.
૩૦. બાલેશ્વર - બાલાચડી
૩૧. ભોલેશ્વર - પોરબંદર
૩૨. ભોલેશ્વર - લાલપુર
૩૩. મ ગલેશ્વર - મગિરીડ
૩૪. મુચકદેશ્વર - જૂનાગઢ
૩૫. મહાકાલેશ્વર - જામનગર
૩૬. મનિકર્ણેશ્વર - જામનગર
૩૭. મુદ્દેશ્વર - જામનગર
૩૮. રાણેશ્વર - મેરબી
૩૯. રેવતેશ્વર - કાટેલા
૪૦. રાનેશ્વર - દૂરકા
૪૧. લકેશ્વર - પોરબંદર
૪૨. કુદેશ્વર - પોરબંદર
૪૩. વાવકેશ્વર - જામનગર
૪૪. રીલેશ્વર - ધુમલી
૪૫. સિદ્ધેશ્વર - વલભીપુર
૪૬. વિઠ્ઠલેશ્વર - પ્રાચી
૪૭. ઘાટકેશ્વર - જામનગર
૪૮. અનંતેશ્વર - આણંદપુર
૪૯. ઈન્દ્રેશ્વર - ભાણવડ
૫૦. ઓમકારેશ્વર - જામનગર
૫૧. ભેમેશ્વર - ઠના

સુનંદા મારા પરમ પ્રિય મિત્ર નંદલાલની પત્ની તેણે પોતાના પતિએ અધૂરી મુકેલી સસોલન પ્રવૃત્તિ આચળ મધાવવા કરેલી અરજી મંજૂર થઈ છે એવું જ્યારે મેં જાણ્યું ત્યારે આશ્ચર્યથી હું દિગ્મૂઠ થઈ ગયોઃ જીવનની યાજ્ઞવા પાંચ-સાત વર્ષનો પડોટા ખસી ગયો અને ન ભૂલાય એવું વ્યક્તિત્વ અને એને મઠના પ્રસંગે ઉછળી ઉછળી સ્મૃતિપટ ઉપર ઉપસી આવવા લાગ્યા.

હું અને નંદલાલ પડોશી હતા એટલું જ નહિ લંગોટિયા મિત્ર પણ. ઉમરે તેવતેવડા અને વળી સિંહણ માટે અમારા બંનેનાં યોદ્ધાઓ એક મતના તેથી અમે ઠેક એકઠે એકથી વિજ્ઞાનની અનુ-રનાતક કક્ષા સુધીનો અભ્યાસ સાથે જ કર્યો. હા ! નંદલાલ મારા કરતાં સઠિયાતો ખરા ! અને તેથી તે વર્ગમાં જિંદગી નંબરે સફળ થતો. ખરું કહું તો નંદલાલની સોખતે જ માડું બાડું ગમડનું. નંદલાલના અભ્યાસરત સ્વભાવની આડકતરી પણ પ્રેરણા ન હોત તો મારાં એકાદ બે વર્ષ જરૂર ખચકાયાં હોત !

નંદલાલ જેવો બુદ્ધિશાળી તેવો જ વ્યવહાર અને ઉત્સાહી. એવી કોઈ પ્રવૃત્તિ ન હોય કે જેમાં નંદલાલ ઝગમગી ન હોઈ ! શાળા કે કોલેજમાં નાટ્ય પ્રયોગો ઘેર, વ્યવહાર હરીફાઈ હોય કે રમતગમતનો કોઈ કાર્યક્રમ હોય નંદલાલ હાંમેશાં મોખરે જ હોય ! એના વગર કોઈ કાર્યક્રમ સફળ હોતરે એવું કોઈ માને નહિ ! આવા બુદ્ધિવાન માનવીનો હું મિત્ર છું-જીવનજીવન મિત્ર છું તેનો જર્વ નંદલાલને પોતાની યક્તિનું બાન હોવા છતાં, જેટલો નોંતા તેટલો મને રહેતો !

પુણી અને વળી તેમાં કોલેજનું વાતાવરણ ! જરાક કારણ માટે તો ભવભંગને મોજાં જૂલાવી બરબાદ કરી નાખે ! એવે સમયે પણ નંદલાલ સ્વસ્થ અને મંજીર હતો. એની ચીતજીવન સાથે જતાં જાપ પાડનારી હતી, જેમની એક દુષ્ટાદિ મેળવવા અનેક

વિદ્યાર્થીઓ તલપાપડ રહેતા અને મૂર્ખતામાં ખપે તેવાં વેવલાં ટાવલાં કાઢતા, તેવી વિદ્યાર્થીનિઓ નંદલાલને પોતાનો સ્વામી નહિ તો સાથી બનાવવા ઉત્સુક રહેતી.

કરોડપતિ શેઠ લક્ષ્મીનંદનની પુત્રી જયશ્રી અને કોલેજ સુદૃઢી નજવા જેવી અનેક સહજમાં મળતી કન્યાઓનાં માર્ગાં તેણે જ્યારે પાછાં વાળ્યાં ત્યારે અન્ય કોલેજઅનેની જેમ તેને “વેદિયા” માનવા મન પ્રેરાયું ! પરંતુ માથી સાથેની વાતચીતમાં જ્યારે એણે કહ્યું -

“શું, માથી કોલેજ કારકિર્દીથી મોહાઈને આ કન્યાઓ માથી સાથે જોડાવા તૈયાર થઈ છે. તેમાંથી કોઈકને લક્ષ્મીના તો કોઈકને રૂપના અહં છે. તે દરેક માને છે કે નંદલાલ “મને” સ્વીકારશે જ !”

“માથી કારકિર્દી” એ વટાવવાની નહિ પણ કેળવવાની ચીજ છે. મારે માડું કુટુંબ જિંદગી અને સુખી કરવાનું છે, મારે મારાં અરમાન છે અને સિદ્ધ કરવાનાં છે. આવી આવી બાવનાઓ મારામાં બળ પૂર્ણ છે અને વિદ્યાર્થી જીવનના માર્ગ પરથી વ્યવસર્તા હું બન્યો છું. બારી આ કન્યાઓને મેળવવા ઈચ્છતા બીજા ઉત્સુક વિદ્યાર્થીઓ કરતાં યોછો ઉત્સુક હું નથી !” ત્યારે જ હું એવી નદ્રતા અને આર્પદિ હું સમજી શક્યો.

લક્ષ્મીવાન, રૂપવાન કન્યાઓનાં માર્ગાં માખાપ પાસે આવે એટલે તેઓ તપ્તવેલાં વર્ષ કહેવા લાગતાં :

“જેટા, હવે પરણી જાઓ અને અમારી ઉપરનો બોજો ઉતારો !”

“કેમ, આ શાંત જીવન આકારું વાગવા માંડયું કે ?” નંદલાલ સરિચ્છત જરાખ આપ્યો.

તને પરણાવવાથી શું અમાડું જીવન અર્થાત બનશે ?”

“પત્ની આપ્ત પછી ચોતાના જ મામાપના અવગુણો સોધી કાઢતા અનેક યુવકોના દાખલા આપણી સમક્ષ છે જ ને ?”

“મારો ન દો પલ્લ એ જ પામર દસા પામશે કે ?” નંદલાલને વસિ હાથ ફેરવતાં માતા બોલી લેતી.

“એટલે જ તે વાર લાગે ને ? સુશીલ કન્યા રોકી નથી પડી. લક્ષ્મીવાન કે રૂપવાન જોઈને ચિત્ત થળી જશે તો તમારો જોખો વધશે કે ઘટશે કોણ જાણે ?”

“એનો વિધિના લેખ....”

“તો કરો કંકુના. પછી કહેતાં નહિ કે આ તો બોલે ઉતરે તો નહિ બંધકે વધે ?”

“ના, ના ! એમ નહિ ! તારી મરજી વિરુદ્ધ કશું જ કરવાનો અમારો ઈરાદો નથી પરંતુ હવે આ બાબત વિચારે તો સાડું,” પિતા બોલ્યા.

“તે શું હું ઘોડો સાધુ થઈ જવાનો છું ?”

જાણે મામાપણી સાંભળ્યું જનું ન હોય તેમ “સાધુ થાય તારી કુશમન” કહેતાં કાને હાથ ઝૂકતાં મનમાં ખુશી ખુશી ઘાંતી સરકી ગયાં.

પરંતુ વાત આટલેથી અટકી નહિ. એ જ સંજો નંદલાલ મારે ધર આપ્યો અને હમ સમજી ચર્ચા વિચારણામાં ઊંડી પડ્યો. ચોતાના જીવનના આદર્શો અને કલ્પનાને અનુરૂપ જીવનસમીપ શયેષી કે કેમ તેની શંકાકૃષ્ણકા તે કરતો હતો. મેં કહ્યું : “પતિને અનુકૂળ લક્ષ્ય રહેવાની પ્રકૃતિ ભારતની નાશીને સહજ છે.”

“ચોતાનું વ્યક્તિત્વ દલાલોને ને ?”

“ના, પતિના વ્યક્તિત્વમાં એવ પ્રેરત થઈને !”

“આમ જ ભારતીય નાથી અધાજના” પદેથી “દાસીના” પદે લપસી પડી છે !” નંદલાલ જૂરસાથી બોલ્યો.

હી સમજી આજ સંસ્કારોના અતિરેકે સ્ત્રીને આત્મા કવચાઈ ગયો છે એવો નંદલાલનો અભિપ્રાય હતો અને તેથી જ્યારે આવી વાતો થતી ત્યારે તે

શંભેલા ઉઠી પડતો. આથી મેં ચર્ચા લંબાવવાને બદલે ટૂંકમાં પતાવવા કહ્યું. “તો તારે કરવું છે કેમ ?”

નંદલાલ જરા મુંઝાયો અને જવાબ શોધતો હોય તેમ વિચારમાં ખોલાઈ ગયો.

આ જ સમય દરમ્યાન મારા પિતાકાની મિત્રની દીકરી સુનંદા અમારે ત્યાં મેટ્રિકની પરીક્ષા દેવા આવેલી. પરણવા સાધક દીકરી એટલે મારા પિતા ઉપરના પત્રમાં તેમના મિત્ર લખતા હતા કે, “સુનંદા કેટલી સુશીલ, ડાહી અને સંસ્કારી છે તે તો તે તમારે ત્યાં ઘોડા દિવસો રહેશે એટલે તમોને જાતે જ અનુભવ થાયે. અહીં ગામડાની ગણી તેનાં કોઈ માજાં કરતું નથી. તમારે ત્યાં કોઈ સારો મૂર્તિયા હોય તો તેને બતાવી જોવો.....”

મને લાગ્યું કે સુનંદા નંદલાલનું અરમાન બનીને રહે તેવી છે. આથી મેં કહ્યું “તાથી ઈચ્છા કોઈ જાણી કન્યા જોવાની હોય તો તમને ગોઠવી આપું :

“કેવી રીતે ? ક્યાં ?”

“કેવી રીતે તે કેવી રીતે ! બધે થાય તેમ ! કન્યા મોટી થઈ ગઈ છે, મામાપને પરણાવવાની ચિંતા છે - કહીશું કન્યાને દેખાડો !” નંદલાલની ઉત્સુકતા જોઈ મેં જવા દેવા કહી.

“શંભુ, આજ બોલ્યો તે બોલ્યો. હવે ફરીને આવી વાત ઉચ્ચારતો નહિ,” નંદલાલ જરા રોષમાં બોલવા લાગ્યો. “આ તો સ્ત્રી માત્રની મશકટી છે. મામાપ લાચાર બની ચોતાની પુત્રીને આ રીતે મહર્ષીનથી વશનું તરીકે રજૂ કરે એના કરતાં તે અપરિણીત રહે તે સાડું” એમ યા માટે નહિ માનતાં શેષ ? એકાદ ખ્યાલો શા કે એકાદ ગ્લાસ પાણી પીવગવે તે દરમ્યાન હું કન્યાને થી રીતે માપી શકવાનો છું ?”

“તો તારી મરજી,” હું બોલ્યો, “બાકી તારા કોષ પૂરે તેવી છે.”

“એમ ! તો મને નામ ઠેકાણું તો આપ ;

હું મારી રીતે કોઈનું સ્વપ્ન ન ઘવામ એ રીતે તપાસ કરું.”

....અને ત્યારે તો વાત આટલેથી અટકી. પરંતુ નંદલાલે કુશળતાપૂર્વક સુનંદાની પરીક્ષા કરી નાખેલી તેના ખબર તો મને, મારા પિતા ઉપરના સુનંદાના પિતાને નંદલાલ વિશે માહિતી માગતો પત્ર આપ્યો, ત્યારે જ મળ્યા. એની સ્ત્રી-સન્માન વ્યાવના, જીવન વિષે ભાવનાવાળી છતાં વારતત્વિક દષ્ટિને નવો જ અનુભવ આ વખતે મને થયો અને મનોમન નંદલાલને અભિનંદી રહ્યો.

આમ સુનંદા અને નંદલાલ જન્મે દહાડે એક થયાં. સર્ગી રનેલીઓ અને આગેથી ધરોહીઓમાં દાખલારૂપ બન્યાં. નંદલાલની કોલેજ કારકિર્દી જન્મ તેની ગૃહસ્થી પણ દીધી બિટી.

નંદલાલને વિજ્ઞાન સંશોધન સંસ્થામાં ઉપયોગી જતાં કક્ષણ સંશોધન કાર્ય સોંપાયું હતું. નંદલાલનું પ્શન કેવળ સંશોધનમાં જ ખૂંચી રહે તે માટે સુનંદા પૂરતી કોશીય કરતી.

ધર અંગણે સાસુ સસરા, તથા કુટુંબકર્મીવા સોની તેણે ચાલના મેળવી લીધી. આથી નંદલાલને સંશોધન સિવાય કોઈ ચિંતા રહી નહિ. ક્યારેક તે બોલી બેઠાને : “સુનંદા, સુનંદા ! આ સંશોધનની સફળતામાં માડું નામ ભલે જોડાય પરંતુ તેમાં તારો મારા જેટલો જ ધિરસો હશે તે હું કહી જ ભૂલી શકીય નહિ !” સુનંદા નંદલાલની આવી વાતો ધીરવભર સાંભળતી અને પતિ પ્રત્યેના પ્રેમમાં અધિકૃતિક ખોવાઈ જતી.

પુત્ર પુત્રવધુને સુખી સંસાર નિહાળી પરમ સંતોષ અનુભવતાં નંદલાલનાં માતાપિતા એક એક વર્ષના અંતરે મૃત્યુ પાગળ ત્યારે સુનંદા ન જોત તો નંદલાલ આ આધારો સહન કરી શકત કે કેમ તે કહેવું મુશ્કેલ છે ! સુનંદાની સીંદૂરભરી માવજતથી માતાપિતાના અવસાનનો ડારી ધા નંદલાલ ભૂલી જઈ પોતાના સંશોધનકાર્યમાં પરોવાઈ ગયો.

પરંતુ આ સુખી સંસારમાં અચાનક અંધકાર

છવાઈ ગયો ! નંદલાલ સંશોધન પુરું કરી શકે તે પહેલાં એક બસ અકસ્માતમાં માર્યો ગયો. જળજળતો સિનારો જાણે ખરી પડયો ! નંદલાલના સર્ગાસખ ધી, મિત્રો, રનેલીઓમાં અરેરાટી વ્યાપી ગઈ.

નંદલાલનું એક બાળ્ય શબ પકડ્યું છે અને ખીજ બાળ્ય આઘાતથી મૂર્છા ખાઈ ગયેલી સુનંદા પડી છે. બધાને એમ જ લાગ્યું કે સુનંદા નંદલાલ સાથે ચાલી નીકળશે ! વૈદ્ય ડોક્ટરોના અપાય પ્રયાસોથી સુનંદા બાનમાં આવી તો ખરી પરંતુ ત્યાર પછીનું આકંદ અત્યંત કડુ અને વર્તન વિચિત્ર હતું.

સુનંદા બાનમાં આવતાં નંદલાલની શબની અંતોષિતની નેશારીમાં સીં પડાવાયા. નંદલાલના મૃત્યુનો કારી ધા મને પણ ઓછો નોતો લાગ્યો ! હું પણ મારી જન માંડમાંડ સંભાળી રહ્યો હતો. એટલામાં સુનંદા સફળી બિટી અને વાડા તરફ જવા લાગી. સી પોતપોતાનામાં મશગુલ હતા; હું એક જ સુનંદાને જતાં જોઈ ગયો. ધીરે પગલે તેની પાછળ પાછળ ગયો.

વાડામાં એક કૂવો અને કૂવા ઉપર કંઠોડો. અને સુનંદા એ....એ....કંઠોડો...થ...હી...એ....એ...થ...હી અને થું થયું તેનો મને પણ ખબર નથી પરંતુ જેભાનપણમાં જોઈય રીતે દોડ્યો હતો અને મેં તેને પકડી લીધી હલે — બાકી કઈ રીતે મેં તેને બચાવી તેનો મને આજે પણ ખ્યાલ આવતો નથી !

“કોણ ? કંબુલાઈ ! છોડો...છોડો...મને !”

“કેમ ? આપઘાત કરવો છો ને તમારે ?”

“બીજું થું કડું ? જીવનનો આધાર ઉઠી ગયો. કોને માટે જીવવું ?” અધિક દુઃખની વાત તો એ હતી કે મારા સંસારમાં મીઠા ફળ જેવું એક બાળક પણ તેમને નોતું !

“પતિ પાછળ મરી જશો તો લોકો તમારા વખાણ કરશે ! સતી કહી ધીરદાવશે ! પણ....”

“પણ, પણ મું ?”

“નંદલાલ તેથી લોડો પાછો આવવાનો છે ? તમારા આવા ઉત્કટે પ્રેમની સાચકતા કેવળ નંદલાલ

પાછળ મરી જવામાં છે !”

“ચ બુભાઈ, ચ બુભાઈ ! હું છવી નહિ થકુ હો ! તમે જ રરતો બતાવો !” કહી તે ઘૂટાતા સાદે રાઈ પડે

“હું શુ બતાવીશ ? નહવાવ જ કહી ગયો છે તે બોધી બતાવીશ,” આમ કહી અમે સાથે ફરતા જતારે ચર્ચા ઉપર ચઢી જતા રવારે આવા પ્રસંગ માટે જ જાણે કહી હોય તેવી નહવાવની વાતો હલકમાં ઉભરાવા લાગી

“હી પુરુષની પુરક છે, દાસી નહિ પતિ પાછળ બળી મરનારી અધિર અને અજ્ઞાની ! પતિનો પ્રેમ સભારે, પતિનું અધુરુ પુરુ કરતા જે પ્રેમાગ્નિમાં જળી જાય તેજ સાચી સતી !”

‘જે સમાજમાં સ્ત્રી સ્વમાની, સુલક્ષણી, સુવાસિની હોય તે જ સમાજ સ્વમાનપૂર્વક છવી થકશે. દાસીનો સમાજ દાસ જ રહે છે !”

મે ઉમેરતા કહ્યું “ભારતે અનેક વર્ષો સુધી દાસત્વ ભોગવ્યું તેના એકાદ નિમિત્તરૂપ આ દાસી એના સીવામાં થાથી આમસતોષ થેવા હોય તો જાઓ માર્ગ ખૂલ્લો છો” આમ કહી મે તેને છોડી દીધી

ઘડીબર તો તે આવક બની મારી સામે શ્વેષ

રહી. એકાએક તેના હલકમાં પ્રકાશ પડ્યો તેમ તે પાછી ફરી. કંઈ જ બન્યું ન હોય તેમ મભીર ભાવે નહવાવના જમની વ્યવસ્થા બેતી રહી.

સુનદા નહવાવના મૃત્યુ પછી ગમગીન જનો પશુ ગરીબશી નહિ બિવબિવાટ કરતું ઠાકણ વિવાઈ ગયું છતાં મુખ ઊપરનું સિમત જમનું તેમ રહ્યું.

સુષ પિતાઓની જેમ તેના પિતાએ પણ આવા પ્રસંગોએ કોઈની ઓશિષણા ન કરવી પડે તેવું ચિત્તણ આખું હતું. તેના આધારે સોનો સમભાવ હોવા છતાં તેણે મદદ માગણી કદાપિ કરી નહિ જેમણે જેમણે ઈચ્છા દર્શાવી તેમને તેમને સવિવેક જવાબ આપતાં કહેતી કે “પગબાર થઈ થકુ તેવું ચિક્ષણ તથા ગૃહઉદ્યોગોની તાલીમ મને મળી છે, જરૂર પડશે તો મારી મેળે માગી લઈશ”

હું અઠવાકિંચે પચવાડિયે તેને મળવા જતો ધીરે ધીરે તે નેકથી કરતાં કરતાં અનુરનાતક બની અને તે પણ વિદ્યાનની જ ! અને જવારે તેણે પોતાના પતિનું અધુરું રહેલું સશોધન આગળ ચલાવવા માગણી કરી ત્યારે મારાથી સહસા ભોવાઈ ગયું

“સુનદા, સુનદા ! સાચી સતી તો તું જ ! પતિ પાછળ મૃત્યુને વરનારી ભલે પ્રથમ સનીય હોય પણ અનુકરણીય તો તું જ છે !”

વિરહભાવ

વિરહની અવસ્થામાં હું ખ તો લાગે છે, પણ એ હું ખ એક અજબ આનંદ અને તાદાત્મીયતા તરફ માણસને લઈ જાય છે જ્યાં જે કંઈ એણે માણદષ્ટિથી જોયું છે તેને એક કલાકાર કે કવિ રંગરૂપતલ કે છાંદ્યલ કરવા જાય છે, ત્યારે જે પ્રેરણા આ દરથી અને મળે છે તેના મૂળમાં એક જાતનો વિરહભાવ હોય છે જે એણે દીઠું છે, સાંભળ્યું છે, તેને એ ફરીથી અનુભવવા ઈચ્છે છે તેવી જ તે વિરહભાવ અર્થાત્ કૃતિમાં રંગ અર્થે છદ પૂરે છે એટલે જ તે દરેક સાર્થક કૃતિમાં પહેલાં સૃષ્ટાના દિલમાં તાદાત્મીયતા ઉદ્ભવે છે અને પછી જુદાઈનો ભાવ

તો પછી ટૂકમાં એમ કહી થકાય કે, સર્જનમાં—પ્રભુના, પ્રકૃતિના કે માણસના—જે ભાવ પ્રબળ હોય છે એક મિલનનો ભાવ અને બીજો વિરહનો ભાવ જેમ એક ઈ દ્રવ્યનુપની સુદરતા અને સાકારપણાનું કારણ તડકો તેમ જ વરસાદનો સ પર્ક અથવા સંયોગ છે

—શુ. મ.

લક્ષ્મી ચર્ચ ચૂક્યા

કાનમા હજી તાસાવાળાઓનો ધોરાટ અને
સત્યાપ્તઓનો તીવ્રો અવાજ યુગે છે

મહેમાનો વેરાવા સાચા છે

મનમા ભાન થરા લાગે છે કે જીવનનું નવું
પ્રમાત ફૂટ્યું છે

ધરમાં નવું હાસ્ય ખડખડે છે યજ્ઞાતમા
જરા સકોચથી ધીમેથી એ હાસ્ય સાલળના તમારા
રોમેરોમ જામા યાન છે તમારી જીવાનીનું મહારવખ
આપરે સાચું પડ્યું !

એ નરી વ્યક્તિ પ્રત્યે તમારા હૃદયમા જે
અપૂર્વ ભાન પેદા થાય છે તે પ્રેમથી સ્વીકારો, હૃદ
કરો ને જાળવી રાખો મરણ સુધી એના પ્રતિષ્ઠા પૂર્ણ
વહાદારી રાખવાની ભાનના એ તમારા પરિણીત
જીવનનો ધ્રુવતારક છે

લક્ષ્મી યવાથી બહાયર્થની સાથેનો તમારો
સબધ નથી તૂટ્યો

x x x x

કેટલાક ધ્રુવાન લોકો તો એમ માને છે કે
પ્રેમ એને રોમાય લાગણીનો જામરો, હૃદયની
ભરતી અને કવિઓએ પ્રેમના અસખ્ય લક્ષણોનું
જે અયાગ નિરૂપણ કર્યું છે એનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ

શાનાશ ' પરંતુ તમે એવા મતના હો તો
જરા ધ્યાન રાખો કે લાગણીઓ અચળ હોય છે
અને ભરતી પણ અચુક સમય પછી ઊતરી જાય છે

તમારો પ્રેમ એવા ડગમગતા પાયા પર જે
ચલ્યાયો હોય તો એની જગા પર થોડો સમય પછી
કેવળ એનું ખડેર જામુ રહેશે

રોમાય એસરી જતાં (અને એકસ એસરી
જવાનો જ ' તમારા રૂના એાજા એારીએ કનાક

જીભાં રહી શકે ?) એની જગ્યામા ગૃહકનેશ આનરો,
અને ત્યાર પછી ત્યાર પછી તમારા પાડોશીઓની
વાનગીતમા એમ તો એક રસિક નિયમનો ઉમેરો
થરો ખરો !

પણ એ સાચો પ્રેમ નથી. એ માત્ર ' નકની
પ્રેમ ' છે

સાચો પ્રેમ ધીરજ ખીર, મહન ને ચિરસ્થાયી
છે એમા સમાપેલા જાગ ભાવની સરખામણીમા
એનાં બાલ્ય ચિહ્નો મૌલ્ય રહે છે

પ્રેમનું મૂળ તત્ત્વ બલિદાન છે, સમર્પણ છે
પોતાની જાતને સદાને માટે પ્રિતજનને ચરણે ન્યો
જાવર એ જ પ્રેમનો ઉદ્દેશ છે

આથી પ્રેમની પરાકાન્ત વિરાહિત જીવનની
યજ્ઞાતમા નથી જાહલું, લક્ષ્મી સમનને કેવળ પ્રેમનો
આરભ જ કહેવાય ત્યારથી માડીને એ વૃદ્ધિ પામવા
લાગે છે, અને જેમ જેમ કરેલા અર્પણનો અર્થ
અને રોજના વ્યવહારમા એનો અમન કરનાની રીત
સમજતા જાય છે તેમ તેમ એ વધારે મજબૂત ને
માઠ જાનતો જાય છે

એમ મૃત્યુ પછી પણ એ પ્રિતજનનું સ્મરણ
તાણુ રાખે છે અને એને એકવાર અર્પણ કરેલા
હૃદય તથા શરીર બીજા કોઈની માલિકીમા આનવા
હેતો નથી

લાગણી કે ભોગવિનાસ પર અવલમિત નકની
પ્રેમ પરિણીત જીવનની યજ્ઞાતમા જ તીન સ્વરૂપ
પકડે છે પણ લાગણીઓ એસરી જના એ પણ
મદ પડે છે હોનવાર્થ જાય છે અને મૃત્યુનો ઘા
ઝીની શકતો નથી

પરંતુ આત્મબલિદાન ઉપર આધાર રાખનાર
સાચો પ્રેમ જિંદગીમર સ્થિર પમને આગળ ને
આગળ વધતો જાય છે એમા ભરતી-એા નથી,

પણ દક્ષીની જેમ શુદ્ધ આકાશ બણી ઉગવાની સતત વૃત્તિ છે.

x x x x

ન્યાં કૃપા આનંદ લૂંટવાની વૃત્તિ ટોચ ત્યાં પ્રેમ નથી • કહેવાતા પ્રેમીઓ એ પવિત્ર શબ્દનું રહણ કર્યા કરે તો પણ.

પરંતુ ન્યાં પ્રિયજન માટે કેટલેણુ ભેગ આપવાની ઉત્કંઠા હોય, અને પ્રસંગ આવ્યે એ અપાય પણ ખરે, ત્યાં જ શુદ્ધ પ્રેમ ખીલ્યો કહેવાય.

x x ■ x

‘કુંગર દુરથી રળિયામણા’

અને પ્રિયતમા સંવનનને સમયે અતિ રળિયામણી

પણ રેળિંદો પરિચય વધનાં બલભલી સતીમાં પણ જોડખાંપણુ દેખાવા લાગશે કંઈ નહિ તો એની ને તમારી કુચિ-અરુચિનાં ફેરે પડશે, અને એમ ધીમે ધીમે સંઘર્ષણુ પેદા થશે.

એને સામે તમારી સાથે ફરવા જવું હશે ત્યારે તમારામાં આઠ પડીને એક જાસૂરી નવલકથા વાંચવાની વૃત્તિ જામશે એને મોળી ઢાળ લાગશે તો તમને તીખી. એ પોતાના સમાજો માટે વિશેષ લાગણી રાખશે અને એ તમને સાલશે

આવા નાના નાના પ્રસંગોમાં તમે બને ત્યાં સુધી તમારી લાગણીને દબાવીને તમારી પત્નીને અનુકૂળ થવા પ્રયત્ન કરો તો જ તમારા પ્રેમમાં સમર્પણુનું તત્ત્વ આવી મધુ કહેવાય

બલિદાનની વૃત્તિ એવી નાની બાબતોમાં જ સિદ્ધ થાય છે

પત્નીને ખાનર જીવન આપવાની તકની રાહ ન જુઓ, નહિ તો સંભવ છે કે એવાં પ્રેમશીર્ષનાં સ્વપ્ન રચનાં રચનાં તમે એને રોગના બ્યવહારની અનેક નાની વસ્તુઓમાં દુખી કરો!

x x x x

એ વસ્તુ વચ્ચે મેળ બેસાડના માટે તો દરેક-માંથી થોડું કાપવું જોઈએ. એ જ આપણું બલિદાન તરીકે જાણબાલેવી વૃત્તિ છે

જો હીરો ને સોનું પોતપોતાના આકાર રાખવાનો દુરામત્ક કરે, તો વીંટી ન જ બનાવી શકાય

પણ જરા સોનાને કુશડીમા માળીને થડો, અને હીરાને ઘસીને એના ખૂણાઓ કાપો ..., હવે ન જ સોના પર બધ બેસવું આવશે, અને રમણીય વીંટીનું લાવણ્ય જોર દીપી બીરો

સમ્મુલ્લસને રહસ્ય પણ એવું છે

પ્રભુની અસીમ અખુટ લીલા !

માણસ પ્રભુની એક સીધી ઉત્તમ કૃતિ છે. તે એના હાથમાં એક પાત્ર છે, જે પાત્રમાં તે પોતાનું પ્રખુલ્લ-પ્રેમ-રેડ્યા જ કરે ॥ તેના દાનની ધારા કોઈ દિવસ વિરામ પામતી નથી પણ પ્રભુ કોઈ સાધારણ કુંભાર નથી, તે તો કલાકાર - કુંભાર છે એ જ એ પાત્ર બનાવે ॥ તેનાં રૂપ-રંગ વાર વાર બદલવામાં અને તેને વધારે ને વધારે સુંદર બનાવવામાં એને અતિથય આનંદ થાય છે.

પણ માણસની એ સર્જનશક્તિ ત્યારે જ ખીલે છે જ્યારે તેના આત્માને અનંતતાનો, નવીનતાનો સ્પર્શ થાય છે એ અનંતતા, નવીનતા જીવનમાં થયેલે પગલે અને આણુએ આણુએ વ્યાપત ॥ એને એવા માટે માણસની આંખ-શિવની આંખ-શિવડાવી જોઈએ તેથી જ તો જ્યારે માણસ કંઈ સર્જન કરે છે ત્યારે તે પોતાની કૃતિ દ્વારા તેનામાં જે અનંતતા બીભરૂંપે છુટાવેલી છે તેનો સ્પર્શ અને આસ્વાદ પામે છે. અને એવી શુભ ઘટ્ટીએ તેનો આત્મા અધાર આનંદથી લવકાટી ઊઠે છે—

‘પ્રભુ અને હું એક છીએ, હું બ્રહ્મ છું : હું સત્ત્વ છું.’

એવી રીતે પ્રભુ જે પ્રેમબળ છે, તે પોતાના પ્રખુલ્લનું દાન વધારે ને વધારે માણસને જન્મ-જન્મ-આપ્યા જ કરે છે, ન તો દરરોજ દેનારનું દાન ખૂં, ન તો દાન, એ તો અનંત કાળ સુધી અખુટ જ રહે છે. એવી છે અનંતની, પ્રખુની અસીમ

દાન આપી દીધાથી જ માનવીનું કર્તવ્ય પૂરું થતું નથી સાચું પુષ્ટિ તો દાન આપતી વખતે આપનારે હજાર વિચાર કરવાના હોય જ અપાતનો આપેલું દાન એ દાન નથી હોતું. ઊવટું એનાથી એક પ્રકારની હાનિ થાય જ અને તેની સાથે એક ચોગ્ય વ્યક્તિને દાન મળતું અટકી જાય છે. જે લોકો જીવનમાં 'ફક્ત દાન આપવું' એટલું જ સૂત્ર સમજે જ તેઓ માટે એક સુંદર ઉદાહરણ છે :

પ્રાચીન કાળમાં એક રાજા વહી ગયા, એના ખજાનામાં સાત સાત પેઢીથી ચાંચી આપતી અખૂટ ધનસમૃદ્ધિ હતી. જે પ્રમાણમાં ધનસમૃદ્ધિ હતી તે પ્રમાણમાં રાજા ઉદાર પણ હતો એણે છૂટ્ટે હાથે મજલિતનાં કાર્યો કરવા માંડ્યાં. જેની એક જ નેમ હતી 'દાન આપવું.' એના મનમાં એક જ તત્વચાતન હતું : માનવીના મર્્યા પછી તે સાથે શુ બાધી જવાનો છે ? જે દાનપુણ્ય હશે તે જ સાથે આવવાનું છે. અને જેનું દાનપુણ્ય વધુ તથાતુ હશે એને સ્વર્ગ મળશે ! આમ એ પરભવનું બાણું બાંધવામાં જ વધારે રચ્યો-પરચ્યો રહેવા લાગ્યો. તે અનેક પ્રકારે અને અનેક રીતે દાન કરતો પણ એની દાનવીરતાની ખ્યાતિ તો એના અન્નક્ષેત્રે કથી.

એ અન્નક્ષેત્ર હરકોઈને માટે ખુલ્લું હતું. સવારના સૂરોદિવથી તે સુધારત સુધી અહીં જુખ્યાં માનવીએની અવરજવર ચાલુ જ રહેતી. બ્રાહ્મણોથી માંડીને ફકીર ..એાલિયા અને બિખારીઓ એ અન્નક્ષેત્રના નિર્મિત મહેમાન થતા. ત્યાંથી કોઈ ખાલી હાથે જતું જ નહિ. જુખ્યા પેટને ત્યાં અવકાસ નહોતો. કારણ કે ત્યાં લગભી હતી. લક્ષ્મીથી ખરીદાવેલું ચનાજ હતું ...નોકરો હતા. અને, જુખ્યા પેટને તૃપ્ત કરે તેવી અન્યક સ્વાદિષ્ટ જાનગીઓ હતી. તૃપ્ત થનારા, રાજાની દાનવીરતાની પ્રશંસા કરતાં પોતાને પથે વળતા અને જ્યાં જતાં ત્યાં રાજાની કીર્તિને પ્રસરતા.

એક દિવસ એ જ ગામમાં રોતા એક માછી અને માછણુ ઝધડી પડ્યાં ઝધડાનું મૂળ કારણ જુખ હતી. અને એ જુખનું મૂળ, માછી તે દિવસે માછલાં પકડવા ગયા નહોતો એ હતું. એ માછલાં પકડવા ગયા નહોતો કારણ કે એને આજસ આવતું હતું. આમ આજસને પરિણામે જાગેલી જુખે મને વચ્ચે ઝધડો કસવ્યો.

માછણે કહ્યું : 'તાજ હાથ પગ તો પહેલેથી જ લાંગી ગયા છે. કેટલી વાર ટાંક ટાંક કરે ત્યારે જળ નાખવા જાય !'

માછીએ સાચો જવાબ વાળ્યો--'તે તું' શે કયાં એછી છે ? માછલાં પકડાયાં પછી તેને જાગરે વેચવા જવા માટે તને સમજાવતાં તો મને નવનેજ' પાણી આવી જાય છે !'

આમ બંને એકબીજાને વાંક કાઢતાં જ રહ્યાં. અને એને ઉકેલ જુદો જ આવ્યો માછણે ધીરેથી માછી પાસે આવીને કહ્યું : 'આપણે રાજા બહુ દયાળુ છે એણે અન્નબંધાર ખોલ્યો છે. જે કોઈ એને બારણે જાય એ ખાલી હાથે પાછો આવતો નથી. તું ત્યાં જ'

'થું' તું એમ કહે જ કે શું' રાજાને બાનું જીખ માગવા જાઉં ? એ કહી નહિ બને ..'

'પણ હું કયાં જીખ માગવા જવાનું કહું છું ! આ સદાવરત બધાને માટે ખુલ્લું છે. આપણે કયાં રોજ રોજ જવું છે ! કાલે તો તું માછલાં પકડવા જવાનો જ છ ને !'

માછણની વિનંતીને માન આપી અને પોતાના પેટમાં પણ જુખ સજવળતી હતી. એટલે પછી ન છૂટકે રાજાના અન્નક્ષેત્ર તરફ જવા નીકળ્યો અન્નક્ષેત્રે પહોંચ્યો ત્યારે તો નોકરો બધું આટોધી રહ્યા હતા.

સાષકાળ પૂરો થવા આગેા હતો. માછીએ

ડરના ડરતા કહ્યું : 'ભાઈ, કંઈ ખાવાનું આપસો ?
વસુ દિવસનો ભૂખેા છું'

બ ડારના નોકરે કહ્યું - 'કાલે સવારે આવજો
અતારે તો બધુ ખવાસ થઈ ગયું' ..'

'ચોડું ઠોપ તો ચોડું આપો' માછીના
કાનાનાલાં જોઈ એક બીજા નોકરે પેલા નોકરને કહ્યું :
'જો કઈ વધુ ઘટ્યુ ઠોપ તે આપી દેને ।' ચારો
જુખ્યો છે'

પછી વધી-ઘટી જે મીઠાઈ હતી તે લઈ માછી
ધેર આપેા એણે આખી જિંદગીમાં આવી મીઠાઈ
ચાખી નહોતી રાજને માટે હજાર હજાર વાર વચગાયા
ગાતા માછીઈ પતીએ મીઠાઈ આરોગી.

ખીજે દિવસે માછી માછલાં પકડવા ન જો
એને થયુ 'એક વધુ દિવસ માછલાં પકડવા ન જઈ
તેમાં શુ થઈ જવાનું છે ?'

એમ વિચાર કરી અન્નક્ષેત્રે તે આગલા દિવસ
કરતા વહેલો ગયો અને જે મળ્યુ તે જોઈ માછી
ખૂબ જ પ્રસન્ન થઈ ગયો તાજી અને જાનજાતી
મીઠાઈએ એની જીભમાં સળવળાટ પેદા કરી દીધા હતો.
અને એ સળવળાટ એની અંગેની સિધિલ કરી નાખ્યાં
હતાં એ કામચોર બન્યો

પછી તેા એ નિવશિત રીતે અન્નક્ષેત્રે જતો
મીઠાઈ લાવતો તે દ પતી તે ઘોસેઘોસિ આરોગનું કોઈ
વાર મનફાવે ત્યારે માછલાં પકડવા જતો અને એના
જે પૈસા આપતા તે સ ઘટી રાખતો. પણ અજાણી
વાત તેા એ હતી કે જે દિવસે એ માછલાં પકડવા
જતો તે દિવસે પણ અન્નક્ષેત્રે જવાનું તેા ચૂકતો
જ નહિ-એ તેનેા નિત્યક્રમ હતો.

આમ રાજના અન્નક્ષેત્રે અનેકોને નૃપિત આપી
હતી કાણે કરીને રાજ અને માછી એક જ દિવસે મૃત્યુ
પામ્યા

બગવાનના નવાવાલકમાં બ-નેને સાથે ઊભા
રાખવામાં આવ્યા રાજએ પાસે ઊભેલા માછીને
જોઈને નાક સ કોડયુ. પછી ચિત્તચુષ્ને ચોપણે ખોલ્યો
માછીને નકની સજ કરવામાં આવી રાજને થયુ -
આવા માનવીને મીજી સજ પણ શી ઘોઈ શકે ? આખી
જિંદગી એણે હિ સા સિવાય ખીજી ક્યું પણ શુ હતી ?

પછી રાજનાં કર્મો જોવામાં આવ્યા તેને કહે-
વામાં આવ્યું : 'હે રાજ, તારે પણ નકમાં જવુ પડશે'
રાજ તેભતાઈ ગયો બોલ્યો - 'હે પ્રભુ ! શુ'
માછીના ને મારાં કર્મો સરખાં ? તેણે જિંદગીભર હિ સા
કરી છે મે જિંદગીભર દાન કર્યું છે'

તમામ એ વચ્ચે ગાગ્ર દૂર નથી. એણે આખી
જિંદગી ચોતે જતે હિ સા કરી છે ત્યારે તે બીજા
મારફત ફરાવી છે !'

'ચને સમજ ન પડી પ્રભુ !'

'તો સાંભજ. તે અન્નક્ષેત્ર ખોલ્યુ. અનેક
જુખ્યાં માનવીએ ત્યાં અન્ન પામતા, પણ તેમાં કેટ-
લાક એવા પણ આવતાં જે ફક્ત આજસને કારણે
કામ ન કરતાં અને તારે ત્યાંથી અન્ન મેળવીને પેટ
ભરતાં આ માછી પણ તેમાંના જ એક છે તે રાજ
તારા અન્નક્ષેત્રમાંથી મીઠાઈ લાવતો અને પેટ ભરતો
હિલ બહેવાવવા તે માછલાં મારતો, અને તે વેચતાં
જે પૈસા આવે તેનેા કા કરો કરતો'

'પણ પ્રભુ એની સાથે મારે શી બેવાદવા છે ?'

'એ જ તેા જોવાનું છે । પાત્રઅપાત્ર જોયા
વિના કરેલુ દાન, દાન નથી ઁજાનું પણ પાપ ભણાવ
છે તારા અન્નક્ષેત્રે એને આજસુ ખનાવ્યો એ કામ-
ચોર થયો તારે એ જોવુ જોઈતું હતું કે એ દાનને
પાત્ર છે કે નહિ ? એના એ આજસુ જીવન માટે એ
જોટલો જવાબદાર છે તેટલો જ નુ પણ છે કારણ
કે તારી લખીને કારણે, તારા દાનને કારણે એ આજસુ
ખન્યા જે તે પાત્રઅપાત્ર જોવાનો પ્રવતન કર્યાં હોત
તો આમ ન જ જાત બીજી એની હિ સા તેા માનુ
જ રહી પહેલાં એ પોતાનું પેટ ભરવા માછલાં મારતો
તારે ત્યાંથી અન્ન મળવા માંડ્યું' ત્યારથી એ ફક્ત મન
બધેલાવવા હિ સા કરતો અને પછી એને કારણે તોજી
અનિષ્ટ સર્જાયુ-સ ગ્રહ આ બધાં અનિષ્ટો પેદા
વવાનું કારણ તારુ અપાત્રે દાન છે એટલે એ માછીનાં
કૃતરેતિા નુ પણ જવાબદાર છે. ફક્ત-દાન આપી
દૂરવુ-એ નૃપિત કેલવવાથી પોતાની જવાબદારીમાંથી
છટકી જવાનું નથી.

રાજને નકની સજ ભોગવવી પડી
આ વાત બધે તકથી ભરેથી વાગે પણ એમાં

રહ્ય તે છે જ. આ તે ભૂતકાળેની વ્યવસ્થા કષ્ટ છે પણ આજના જમાનામાં દાન માટે પાત્રઅપાત્રનો કોઈ વિચાર કરવું નથી એનો એક દાખલો છે :

કેતન તામનો એક વિદ્યાર્થી માયી પાસે આવ્યોને કહે, 'બાઈ, મને શીશીપ (માફી) મળે એવી વ્યવસ્થા ન કરી આપો ?'

હું એ છોકરાને એજાબતો હતો નીચલા મધ્ય-મવર્ગમાં જન્મેલો. બધું લેસિવાર નહિ એટલે સ્કોલર-શીપ પણ ન મળે. એ છઠ્ઠીમાંથી પાસ થઈ મેટ્રીકમાં આપ્યો હતો.

મે પૂછ્યું : 'તે તમારી નાતનું મ ડળ નથી ?'

'ના, એવું કોઈ મ ડળ નથી.'
પછી એની સાથે આવેલા સુરેશને પૂછ્યું :
'સુરેશ, તું તે કહેતો હતો કે તમારી નાતનું મ ડળ છે અને હી, પુસ્તકો બધું આપે છે ! તું અને કેતન તે એક જ નાતના છે, પછી ?'

કેતન કહ્યું : 'બાઈ, અમારી ઘાતિ એક, પણ પેટાઘાતિ જુદી એટલે તેઓ મને મદદ નહિ આપે' ધડીબર માટે તે હું ઘાતિ અને પેટાઘાતિના વિચારના ચક્કરમાં જ અટવાતો રહ્યો.

ચોડીવારે મારાવી સહજ પૂછાઈ જ્યુ . 'સુરેશ, તું તારી નાતના મ ડળમાંથી હોના પૈસા લે છે ?'

'હા, કેમ ન લઉં ? એ લોકો આપે છે પછી લેવામાં શું વાંધો ?' સુરેશે કહ્યું .

આ સુરેશને અને એના આખાં કુટુંબને હું સાચી રીતે જાણ્યું છું સુરેશના પિતા પાસે અડગ ક્ષમણ છે. બન્નેને મોટરો રાખી શકે એટલી સાક્ષમી છે. ધંધામાં લાખિાની ઉવવધાવલની એમને કોઈ નવાઈ નથી. એવા કુટુંબના છોકરો સુરેશ સહેલાઈથી મ ડળ-માંથી હીના પૈસા લઈ શકે છે. મ ડળના મોવડીઓ વિદ્યાદાનની ચેતવતા જેવા વિના જ આ બધું ચલાવે રાખે છે. જ્યારે કેતન, કે જેને મદદની ખૂબ જ જરૂર છે. હીની મદદ વગર ભણવાનું અટકી પડે એવી પરિસ્થિતિ છે-એવા વિદ્યાર્થીને મારી મેળવવા અનેક દોડધામ અને કાવાવાવા કરવા પડે છે.

જેને વિદ્યા મેળવવા માટે દાનની જરૂર છે એને મળવું નથી. જે બીજને દાન આપી શકે છે તેને જ મ ડળના મોવડીઓ દાન આપે છે ! દાન માટેની પાત્રઅપાત્રતાનો કોઈ વિચાર કરવું નથી. ફક્ત

પેટાઘાતિના ભેદના કારણે સુરેશને આ લાભથી વચિત રાખવામાં આવે છે. અફસોસ આ એક સુરેશ માટે નથી વતો પણ આવા કેટલાયે સુરેશોનું આવી નીતિને કારણે ભણતર અટકી પડ્યું હશે એમ વિચાર કરતા યાદ છે મે કેતનને કહ્યું 'તું જબરાતો નહિ. હું તારા માટે પ્રવચન કરીશ તે નિઠાળમાં મારોનું ફામ' બરી દીધું ?'

'બધું' તેો જી પણ મારા માક' એણા છે એટલે માફી આપવાની ના પાડે છે'

'એ હું જેઈ લઈશ.' મે કહ્યું, પછી મારાથી સુરેશને કહેવાઈ જ્યુ . 'સુરેશ, તારા જેવાએ તો માફી ન લેવી જોઈએ. તારે શી ખોટ છે ? જે તું ન લે તે તારા વતી બીજા એક વધુ લાકડ વિદ્યાર્થીને રાહત મળેને !'

'ખોટનો કયાં સવાલ છે ? એટલા પૈસા આવે તે મારો ચાર મહિનાનો ખીસાખરચ નીકળેને !' એનો જવાબ સાંભળીને મારું મન બેચેન મની ગયું પછી જે આગળ બો-રો 'અને ધારો કે હું' માફી ન લઉં' તે મારા બાપા અને હી આપે જ નહિને ! મે એમને એક વાર મ ડળથી મદદ ન લેવાથી વાત કરી ત્યારે કહે આ કુવડાક લઈને ફરો છો તે યાના ઉપર ! આ મ ડળના પૈસા આવે છે તેની હી ભરાય છે અને એ હી જેટલા પૈસા અમે તારા વાપરવા માટે પેટીમાં ઉધારીએ છીએ. તને મ ડળની મદદ લેતાં ઘરમ આવતી ઘોણ તે મહિને ખીસાખરચ લેવાનું મારી વાળજી-આમ બોલ્યા ત્યારથી હું કઈ જ ન બોલ્યો !'

સુરેશ અને કેતન બન્ને ગયા પણ મારું મન બચાવત બની ગયું. કેતનને માટે હું એની નિઠાળની બોર્ડના ચેરમેનને મળ્યો ત્યારે એને માફી તેા મળી, પણ તે અર્ધો જ

મારા મનમાં આઘાત સાથે પ્રથમ ઊઠ્યો : શું દાનની પાત્રતા એના યાન અને વાગવગ પર આધાર રાખે છે કે એની જરૂરિયાત પર ?

મારો પ્રથમ ઘડવો બનીને પાછો મારા કાને અવગરો કારણ કે એનો કોઈ જવાબ નહોતો

પણ સાથે મનમાં એક બીજા વાત ઊઠે છે : દાનની પાત્રતા ન જોનાર માનવીઓ આ જમાનામાં પણ પૈસા રાખીની માફક, અને ખોટાં દાન લેનાર પૈસા માછીની માફક શું નહીંની સજ લોગવશે ખરા ?

કે પછી એમને કોઈ સજ કરનાર જ નથી ?

ઇરાનનો મહાકવિ ફિરદોસી

મણિભાઈ વેરા

મધ્ય એશિયામાં નીકળી આર્કટીકની એક શાખા હિંદુકુશ પાર કરી સિમાલવની છાયામાં વસી વિસ્તરી, તેમજ ખીલ શાખા નજીકમાં એલ્બર્જ પર્વતની ગોદમાં રહી વિકસી ભારતીય અને ફારસી બનેલી આર્મ્સજોની સંસ્કૃતિમાં સમાનતા છે. ઈસ્લામના આધારને ધર્મનો અર્થિન થઈ હિંદુસ્તાન આવેલા જરથુસ્ત્રીઓ સિવાયના તમામ ઈરાનવાસીઓએ આરબ અસર નીચે મુસ્લિમ ધર્મ સ્વીકાર્યો, સાતમી સદી સુધી હિંદ અને ફારસમાં એક જ આર્મ્સજોવતા દેખાય છે. હિન્દ અને ફારસે મિસર, એસિરિયા, ગ્રીસ સાથે સંક્રમિત આપણે કહી છે, ફારસી સાહિત્ય-રવામી શેખસાદી વિષયની સરકાર સંપન્ન મહા-મજાઓના પ્રથમપ કિતના કવિઓની હરોળમાં ઊભી થકે છે. સાદી જેવા મહાકવિ ઉત્પન્ન કરનાર ગ્રંથ મહાન જ યોગ

સંસ્કૃત સાહિત્યમાં રામાયણ, મહાભારત, રાજતરંગિણીના રચનાર વાલ્મીકિ, વ્યાસ, કલ્યાણ વ્યા તેમ ફારસી શાહનામા-રાજઓની કથાના કર્તા ફિરદોસી વ્યા છે. ફિરદોસીનો જન્મ ઈરાનમાં ઉંચાને આવેલા તુષ હરેરમાં એક જમીરદાર કુટુંબમાં દસમી સદીના પૂર્વાર્ધમાં થયો સમજી અને સાહિત્યપ્રેમી યુવાન કવિ ફિરદોસીની પ્રતિભાએ તેને એ સમયના ગઝલીના સમૃદ્ધ અને વિદ્યાવિવાસી સુલતાન મેદમદના દરબારમાં રથાન આપ્યું. પોતાના દેશ અને જાતિનો ગૌરવવાંત ઈતિહાસ કવિનો શોખનો વિષય થઈ પડ્યો. તેમણે શરૂ કરેલ શાહનામાનો પ્રથમ ખંડ એકેને મુગ્ધ થઈ ગયેલા સુલતાન મેદમુદે ફિરદોસી-એ-નુસીને કાબની જેટલી કથી થાય તેટલી સોનામણેર આપવાની ખુશી જાહેર કરી કવિ, ધનના લોભથી નહિ પરંતુ માનુષ્યુતિ અને ફારસી પ્રજાની ગૌરવગાથા સુદર રીતે રજૂ કરવાની તમનાથી મહાકાવ્ય રચવા મંડી પડ્યા. કાવ્યની શરૂઆત કરી ત્યારે ફિરદોસી શાલીલ વર્ણના યુવાન હતા. સાઠ હજાર કથીનું મહા-

કાવ્ય રચવામાં ધાંતીલ વર્ષ ગાળ્યા અને એ બુઝર્ગ આદમીએ ઈ.સ. ૧૦૨૫માં પોતાના મૃત્યુ પહેલા આ મહાન કાવ્ય પૂર્ણ કર્યું. હરતલિખિત મહાકાવ્યને ઊંટ પર લાદી ફિરદોસી પ્રસન્ન ચિત્તે અને વદને મેદમુદના દરબારમાં જાળર થયા. સુલતાન પરાક્રમી અને વિદ્યાપ્રેમી હતા તેટલો જ ધર્મજનુની અને લોભી હતા મહાકાવ્યની આટલી બધી કથીઓ જેઈ લોભવશ રાજાએ કથી દીઠ રૂપામણેર આપવાનું ફરમાન કર્યું. કવિ વિરચય ધામ્યા, નારાજ થયા અને પોતાની કૃતિમાં સુલતાન માટે કટુસત્ય દાખવવું એક કાવ્ય, ઉમેરી દીધું. એ કાવ્યનો અર્થ આમ છે, "જે સુલતાનના માતાપિતા રાજકુળના હોન તેા મારા માટે સોના રૂપાની નદી વહેવડાવત હીનજન્મ વ્યકિત પાસે આશા રાખસો નહિ. હલસીને પાવાથી સફેદ કરી થકાય નહિ."

આપણે જાણીએ છીએ કે સુલતાન મેદમુદ તુષામયથનો રાજવી હતો હદયભગ્ન વૃદ્ધ કવિ તુરત જ ગઝલી છોડી તુષ થાલી નીકળ્યા, તેમને ડર હતો કે કટુકથન માટે રાજા સજા કરશે પણ રાજાને પસ્તાવો થયો અને સાઠ હજાર સોના મણેરોથી લાદેલાં બે ઊંટ ખાસ માણસ સાથે તુષ રવાના કર્યા ખજનો તુષ પહેર્યો પણ થહેરના દરવાજામાં સુલતાનની એ સોજાદને ફિરદોસીનો જનાલ્લે સાથે મળ્યા. મેદમુદે મેકલેલ દ્રવ્ય, કવિના કુટુંબને નહિ સ્વીકારતાં, તુસને સમૃદ્ધ કરવા કલ્યાણ માંગે વપરાયું. કવિએ મરીને પણ જન્મરચાનની સેવા કરી

શાહનામા-એ-ફિરદોસી-એ-નુસીમાં ઈરાની પ્રજાનો ચાર હજાર વર્ષનો જીવન ધમકાર સ ભયાવ છે પારસીભાઈઓની અસલ મનુભૂમિનું સમય માનવન જીવન-ગણેણી, કરણી, કુકિ, ધર્મ ફિરદોસીએ વિસ્તારથી અને પૂરા જાવપૂર્વક જાણ્યું છે તેના કવનમંથી ઈરાનની ગૌરવવાંત સંસ્કૃતિ નિતરે છે. આ મહાકાવ્યમાં ઈ.સ. પૂર્વેના ઘણા પુરાણા પિપદાદિવાન પુગ અને

તે પછીના કાર્યનિયન યુગ તથા ઈસુના જન્મ સમયના અરકાનિયાન યુગ તેમજ તે પછીના સાસાનિયાન યુગના વીર માનવોની કથા અચ્છી રીતે આલેખવામાં આવી છે

સર્વ સુલભ ગુણોવાળાં, આજે પણ વાચકને ગમી જાય તેવા, સદાકાળ જીવતાં પાત્રો ફિરદોસીએ રચી ક્યાં છે. આ વીર અને વીરાંગનાઓએ ઈરાનને ગોરવવ ત બનાવ્યું છે. ફારસી તવારીખમાં વીરપુરુષો સૂર સમાન જાહેર છે, પરંતુ નાચીરનોય પ પોતાનો તેજરિવનાથી અગત્ય ધરાવે છે. પ્રાચીન સમયનાં ઝંખા સ્ત્રી પાત્રોને કવિએ-કાવ્યકુશળતાની-કલ્પનાથી જીવ ત બનાવ્યાં છે. દરેક પાત્રનું વિશિષ્ટ વ્યક્તિત્વ શાહનામામાં ઉપસી આવ્યું છે. સ્ત્રી પાત્રો પ્રત્યે ફિરદોસીને ભક્તિભાવ છે, સહાનુભૂતિ છે. શાહનામાનાં સ્ત્રી પાત્રો, ઈરાનની નારીને કવિએ આપેલો અર્થ છે. ઈરાનની સ્ત્રી ઊભા થતા સજોગામાં પોતાના ભાવિનું ઘડતર પોતે ઘડી શકે છે. સ્ત્રી, પુરુષની દુનિયામાં માત્ર સહન કરતી નિષ્ક્રીય સાક્ષી રૂપ જ નથી પણ માનવ જીવનમાં પુરુષની સહયોગી છે. જીવનનાં સુખદુઃખમાં સહીય ભાગ લેતી ઘણી નારીઓએ તે મહાન ઘટનાઓ લઈ છે અને પાર ઉતારી છે. સુદરતા, નાજુકતા હેતાગપણ, સહનથીવતા અને પુરુષને સભાળવાની તત્પરતાથી સ્ત્રી સદૈવ થોભી છે. સ્ત્રીને મહાન તે પ્રેમ જ બનાવે છે, તેમાં જ માતૃપ્રેમથી તરખતર સ્ત્રી સર્વજને સદાકાળ પૂજનીય કરે છે. શાહનામામાં વર્ણવેલ દરેક યુગના વિવિધ સ્ત્રી પાત્રોમાં ઈરાનની સનાતન નારીનું આપણને દર્શન થાય છે.

શાહનામા-એ-ફિરદોસીના સ્ત્રીપાત્રો

૧ ફેરનાક

આશર ચાર હજાર વર્ષ પૂર્વે પિશાદાદિયાન યુગમાં મહાન જમશીદના રાજવંશમાં આખતીન નામે રાજકુમાર થયો. રાજકુમાર સુદર યુવાન હતો, સફરનો થોખીન હતો. એક પ્રવાસ દરમિયાન તે સિલિયનોના મુલકમાં જઈ ચડ્યો. અને એ દેશની રાજકન્યા ફેરનાકના સ સર્ગમાં આવ્યો. ફેરનાક આશાભરી સર્વગુણ સ પન્ન સુદર રાજકુમારી હતી. આખતીન અને ફેરનાક વચ્ચે પ્રેમ પ્રગટ્યો અને તેઓ લગ્નમંથિથી એકાવાં દુઃખ

પુરુષ ફિરદૂનના તેઓ જન્મકળનેતા થયા. આર્થવર્તમાં અર્જુન-સુભદ્રા અને કૌરવમાં રક્તમ-તેલમિનાનાં પણ આજ રીતે લગ્ન થયાં હતાં.

ફિરદૂનના જન્મ પહેલાં ઈરાનની પશ્ચિમે આવલ બેબિલોનના જુન્મી રાજા ઝેલોકે ઈરાન પર ચડાઈ કરી મહાન જયથેદ પર જીત મેળવી તેનો વધ કર્યો અને જમથેદી ખાનદાનની બે સુદર રાજકન્યા શાહરિનવાહ અને અર્નવાગને કેદ કરી ઝનાનખાનામાં રાખી હતી તેમજ ફારસી પ્રજાને ત્રાસથી દભાવી તેનો ધણી વઈ બેઠો હતો. જુદમગારને આંતરિક શાંતિ મળતી નથી તેને નિરાંતની નિદ્રા હોતી નથી, ઝેલોકને એક રાતે સ્વપ્ન આવ્યું જેમાં તેણે કેઈ યુવકને ઘાયે પોતાનો પરાજય અને નાશ જોયા બીજા દિવસે રાજાએ પડિંગો અને સુસળોની સભા ભરી સ્વપ્નાની વાત કહી અને સ્વપ્નાનો અર્થ માગ્યો. પડિંગોના અચ્છીએ કહ્યું "એક વીર બાળક જન્મશે, જેનું નામ ફિરદૂન થશે અને તે આપને પદભ્રષ્ટ કરશે." ઝેલોક વ્યમચિત બન્યો. એવા જન્મનારા બાળકને સોધી કાઢવા આકાશ પાતાગ એક કાંઈ, ત્યાં જ્યાં બાળક જન્મની શક્યતા હોય તે આખા દુરુબ અને ગામને સાફ કરી નાખવાની ઝેલોકે આજ્ઞા કરી. ભારતમાં પણ દેવકીના ઘનાર બાળકો ક સનું મૃત્યુ થયે એ આગાહીથી જુદમી ક સ પણ વચ્ચિચિત બનેલો અને પ્રજ્વળા બાળકોનો નાશ કરવા લાગેલો.

નવજાત બાળક ફિરદૂન અને પેતાની જિંદગી જોખમમાં ભાવી આખતીન ઘર હોયી ચાલી નીકળ્યો. પણ કમભાગ્યે તે ઝેલોકના માણસોના હાથમાં પડ્યો. તેને ઝેલોક સમક્ષે લઈ જવામાં આ યા અને ત્યાં તેનો વધ થયો. પતિના કુખદ ઘાતથી અને બાળ ફિરદૂનની સલામતી માટની સતત ચિંતાથી કૃથ થઈ ગયેથી ફેરનાક, અલ્પાત આશયની તવાચમાં ઘર તજી ચાલી નીકળી. પોતાના દેવના દીપલ શિશુને બાહુમાં લપેટી વસ્તીથી દૂર રણ પ્રદેશમાં જઈ પહોંચી અતી તેણે એક લસણુવાળુ મેદાન જોયું અને પુષ્પમેષા અદ્ભુત ગાળને વસ્તી નિહાળી. ફેરનાક નજીક ગઈ અને જાયે ફિરદૂનને ધવરાઓ આ ગાયની ધાછળ ધાછળ ફેરનાક ચાલી અને ઝેપાલકનાં ઝૂ પડે પહોંચી

ફરનાકે ગોપાલકને વિનતી કરી “મારા બાળને રાગ આપો. મારા જણા માટે શક્ય એ સર્વ કરવા, માતૃ જીવન અર્પણ કરવા પણ હું તૈયાર છું. નિઃસહાય-માતાના આ બાળકને અભય આપાય આપો” ભલા ગોપાલે ફરનાકની પરિસ્થિતિ જોઈ બાળકને વધારા-પૂર્વક ઘાલમાં લીધી, તેનું પાલન પોપણ કરવાનું તેમજ આશ્રય આપવાનું સ્વીકાર્યું. ફરિદૂને વીરમાય યાવનું અલૌકિક દૂધ પી, માતા સાથે આ ગોપજનના આશ્રયે ત્રણ વર્ષ અસાતવાસમાં યાજ્ઞના ભારતમાં શોકૃષ્ણે પણ ગાયોની સેવા અને ગોપજનોના સહવાસમાં જીવનનો પાઠો નાખ્યો હતો, નહિ યજ્ઞોદાને ત્યાં બાળપણનાં વર્ષો ગાળ્યાં હતાં.

રાગજ ઝોલાકે અદ્ભુત ગાય વીરમાય અને અજણવા બાળકની વાત સાંભળી રણના એ ચરાણનું સ્વયં શોધી કાઢ્યું કામધેનુ વીરમાય અને બીજા ગોપધનનો વધ કર્યો, ગોપાલકોમાં સહાર અને ત્રાસથી કેરે વર્તાવ્યો. બાળ ફરિદૂન ઝોલાકને ઘણા આળ્ષો નહિ કારણકે યોગ દિવસ પહેલાં જ ફરનાકને આ સ્વયં છોડી જવાની પ્રેરણા થયેલ અને તે પુત્ર સાથે સ્ત્રી ગોપાલકોની વિદાય થઈ ચાલી ગઈ હતી.

ગોપાલકોના આશ્રયથી ચાલી નીકળેલ ફરનાક બાળક સાથે હવે એજ્ઞાન પર્વતમાં એક સતના આશ્રમે પહોંચી ગઈ. આશ્રમે પહોંચતાં પહેલાં ફરનાકને અનેક મુશ્કેલીઓ નહીં પુત્ર માટે સર્વ મુશીબતો સહવા અને નિવારવાની શક્તિ આ વીરમાતાએ દાખરી માનુષ્યોમાં વીઠેલ ફરિદૂનને ફરનાકે જાતજાણીના ચરણે મૂક્યો. ઋષિએ બાળકને અને માતાને આશીર્વાદ આપ્યા બાળકને શિષ્ય મનાવી સર્વવિદ્યા શીખવી તેવાર કરવાનું મહાભારત કાર્ષ્ણકે ઋષિએ ઉપાદેશી લેતાં, ફરિદૂનને અભય સમજાવ્યું ફરનાક અન્યત્ર ચાલી ગઈ.

આર્યવર્તમાં સંદિગ્ધનીને ત્યાં શોકૃષ્ણ, વિરવા મિત્રને ત્યાં કીરામ રહ્યા હતા કુટુંબીજનોથી સાથે ન રહેવાનું એ જ પ્રણાલિકા પ્રણીત ઈરાનમાં પણ ગઈ શકાય છે.

એજ્ઞાનમાં ઋષિ પાસે ફરિદૂન સેવ્ય વર્ષનો થયો દરેક વિદ્યામાં પ્રવીણતા પ્રાપ્ત કરી અને ગુરુઆજ્ઞા

તથા આશીર્વાદ લઈ માતાને મળવા આશ્રમમાંથી વિદાય લીધી.

ફરિદૂનના શ્રેય માટે રોજ સૂર્ય, અગ્નિ, વરુણની પૂજા કરતી અને પાક વજદાનની ભક્તિમાં સમય ગાળતી તપસ્વિની માતા ફરનાકને મુવાન બ્રહ્મચારી પુત્ર મળતાં અનેરો આનંદ થયો મદ્ગદ, હૃદયે માતાના હર્ષના અસ્તુનો વીર ફરિદૂનના મનકે અભિપેક્ષ થયો. થોડો સમય અરણ્યમાં એક શાંત સ્થળે માતાપુત્ર સાથે રહ્યા. સમજણ ફરિદૂને માતાને પોતાના જન્મની અને બાળપણની વાત પૂછી, માતાએ પુત્રને સર્વ સત્ય ઉપદેશ કરી સમજવી, ફરિદૂન કંપી હિંસા અને ‘એ સમયને દુનિયામાંથી દૂર કરીને જ જીવીશ’ એવું પણ લીધું તથા દુષ્ટ ઝેલાકને બદલો આપવા તત્પર થયો. માનુષ્ય પેલાના ઉચ્ચતા પુત્રને સાહસ કરતો રોક્ષવા સમજાય છે ‘પુત્રાનીમાં સાહસ કરવાનો ઉત્સાહ એક પ્રકારનો ઉભય છે, ઉરકેરાગ્ના અગ્નિમાં શક્તિને બાળીને ભસ્મ કરવામાં ઝેલાકપણ નથી શક્તાનથી ચેતતા રહેવું અને સમય પાકે પગલાં લેવાં એ સુરના લક્ષણ છે. પુલાની એ આનંદનો સમય છે તેને ભવના અગ્નિમાં ધોમી દલાવ નહિ. વીરજયથી, ઉતાવળ ઈષ્ટ નથી.”

પણ ફરિદૂનને હવે જ પવને તેમ નથી પુત્ર શેલી માતાની શિખાચક્ષુ પ્રતિ યામુ નમાવી ફરિદૂન પોતાના નિર્ણય પર મક્કમ રહ્યો અને ફરનાક પાસે આગ તથા આશીર્વાદ માગ્યો.

આ સમયે એવું બન્યું કે ઈરાનની પ્રજા-જન્મથી જન્મનો શ્રેયથી જન્મતા-ઝેલાકના રાક્ષસી રાજ્યથી તાલિમામ પોકારી ગઈ હતી પણા લોકો યરહિંમે સામનો કરવા મુખી આવી બધા હતા એક સામાન્ય માનવી કાવા નાખતો ભુદાર તે જીવ ઉપર આવી જઈ જુદામી રાજ સાથે બળવો પોકારી ચૂક્યો કાવાના એકના એક પુત્રને ઝેલાકના લુકમથી માટે નાખવામાં આળ્ષો, લોકો કાવાના બંડમાં જોડાયા કાવા બંડખેર પ્રજાને મેવડે બન્યો, બરામર આ જ સમયે અરણ્યવાસ છોડી ફરિદૂન બહાર આવ્યો કાવાની ટોળીમાં ભળ્યો ફરિદૂનને માનવભલ્ય મળ્યું અને કાર્ણવકારોને મુલોગ્ય રાજ્યથી સરદાર મળ્યો ફરનાકે હવે ઘણી જ મુશ્કેલી પુત્રને આશીર્વાદ સાથે

આણા આપી અને તેના વિજય માટે ખુદાની બંદગીમાં રત બની.

જમણેદી સુરાજ્યના વિનાશક, દુનિયાને ત્રાસના અગ્નિમાં બાળનાર, જગતની શોભારૂપ શ્રેષ્ઠ સુંદરી-એને બંદિવાન કરનાર અનેક માયાના રાક્ષસ ઝોઘાકને દંડ આપવાની શક્તિ પોતાને મળે તે માટે ફરિદૂને વરુણ અને પ્રજુની પ્રાર્થના કરી, સાધ્વીમાતાની આશિષ લઈ જંગ ખેલ્યો, ઝોઘાકની સત્તા ઉખેડી નાખી, વિજય મેળવ્યો અને આખું ઈરાન ઢાલ કયું. પછી-મળુના સંકેત મુજબ-મેહિબોન પર ચડાઈ કરી, ઝોઘાકને દંડ દેવા ફરિદૂન તેના મહેલ પર ધસી ગયો. જ્યોતિષી-એએ ભાખેલ ભવિષ્યથી ગભરાઈને ઝોઘાક હિન્દુસ્તાન તરફ ભાગી ગયો. ઝોઘાકના મહેલમાં પૂરાપેલી કમબાગી શાહરિનાઝ અને અર્નવાઝે પોતાના મુકિદાતાને ઘર્ષના આશુથી વધાવ્યો. ઝોઘાકને જ્યારે ખજાર પછી કે ફરિદૂન તો મેહિબોન છૂટી પોતાના ઘર સુધી પહોંચી ગયો છે ત્યારે કેપાવેશમાં તે બગદાદ પાછો ફર્યો, પાટલા ઘે નાખી મહેલની દીવાલ પર ચણી છાપરેથી જોતાં અંદર મુવાન વિજેતા ફરિદૂન અને શાહરિનાઝ તથા અર્નવાઝને આનંદથી બેઠેલા જોવા. આવેશમાં ભસ્મરે કાઢી ઝોઘાક ફરિદૂન તરફ ધસ્યો પણ ફરિદૂન તેણે જ હતો.

ઝોઘાકને પાછી દીધો અને સખત બાંધી, પર્વતની એક ઊંચી અંધારી ખીણમાં, તેના ચોગ્ય મૃત્યુને ભેટવા ફેંકાવો દીધો.

ઈરાનમાં શાંતિ પ્રસરી. ફરિદૂન રાજ થયો. રાજસભા જ્ઞાનખાના રૂપી દાગખમાંથી છૂટેથી બન્ને શ્રેષ્ઠ સુંદરીઓ ફરિદૂનને પરણી. શાહરિનાઝથી સામ અને નુર રાજકુમારી થયા, અર્નવાઝથી ઈરજ થયો જે પાછળથી ઈરાનનો રાજ બન્યો.

ફરાનાક મુગધા રાજકુમારી, પ્રેમાલ પત્ની અને વાતસલ્પમર આદર્શ માતા હતી. મુગપુત્ર ફરિદૂનને જન્મ આપી તેના દ્વારા ઈરાનમાં શાંતિ લાવનાર સન્નારી હતી.

દેવકી-ચશોદાના માનુષ્યેમની પ્રસાદીથી શ્રીકૃષ્ણ પણ આર્ષવર્તના મુગપુત્ર બન્યા. શાહનામા-એ-ફિર-દોસીનાં સીપત્રોમાં ફરાનાક આદર્શ માતાનું એક તેજસ્વી પાત્ર છે *

* જલ્લ સ્વીકાર : બેચી પાવરી ફૂત : The Heroines of Ancient Persia, કેમ્બ્રીજ યુનિવર્સિટી, લંડન, - આવૃત્તિને મેં મહદ્ અંશે આધાર લીધેલ છે.

કિલ્લોલ

કિલ્લોલતી કુતુહલે છલકંત આંખો !
 શું ભૂતકાળ મમળાવત ઠેચુ એની,
 આણા વિશિષ્ટ ઉભરે નયનાંતરાલે ?
 તેજે મદી હૃદયના રસથી રસી વા
 ચિત્રો રમાંડત અનાગતના સમુજ્જવલ !
 કે નીતરે હૃદયમંથનતું અમી શુ !
 વા ઝૂમતા ગગનની ગરવાઈ ગૂઢ
 સત્કારવા હૃદયવેલવ પૂર્ણ જોલ્યો ?
 તારા મહી ઉછળતો રમમાણુ દેખું,
 ઉલ્લાસ આ નિજલયે તરતી ધરિત્રી !

—રામપ્રસાદ દવે

મનોવૈજ્ઞાનિકની નજરે પુનર્જન્મનું મહત્વ

[૨૬૨૫ કથા]

પુનર્જન્મની ઘટનાઓ જે બને છે અથવા સાક્ષ્યવા મળે છે એ આજના મુખના માનવીઓ માટે નથી નથી એવી ઘટનાઓને કહી સુધી વિશ્વા નિકા-મનોવિજ્ઞાનિકો સ પૂર્ણ જૂઠી કે સાચી સાબિત કરી શક્યા નથી, છતાં આવી ઘટનાઓમાં કોઈ એવી વિશેષતા હોય છે, જેને લાંબે માનવીને એ વિશે ભણવાની આતુરતા હોય છે જલ્પવા પછી માનસિક રીતે એ વાતની ખાનવાની તૈયારી પણ હોય ■

આવી જ એક પુનર્જન્મની રહસ્યમય અને અદ્ભુત વાત થોર્સ સમય પહેલાં જ ત્રુશી મા બની છે ત્રુશી એક મુસ્લિમ દેશ છે, અને મુસ્લિમ ધર્મ અનુસાર તેઓમાં પુનર્જન્મને કોઈ સ્થાન નથી અપાતુ ત્યાંના લોકો આવી વાતો માનવા નથી તેમ ખીજા કોઈ એ વિશે વિશેષ આતુરતા બનાવે તે પણ પસંદ કરતા નથી છતાં બાળક ધરમાઈની વાનથી એક નવુ રહસ્ય પુનર્જન્મ વિશે પ્રકાશમા આપ્યું છે

અમારાની બાલુમા જ મિડિક ગિલ્ડનો આવીને ■ આ ગિલ્ડના બચાહે નાચના ગામમાં એમિટ મુહુમુસ નામે એક ધનવાન જમીનદાર રહેતો હતો એણે પોતાના મોટા મોટા બેનરોમાં અસખ્ય મજૂરોને કામ પર રાખ્યા હતા પોતાની પહેલી પત્નીને સતાન ન થવાથી એમિટે એની સાથે છૂટાછેડા લાઇ ખીજા લગ્ન કર્યા હતા છતાં પહેલી પત્નીને ઇવનનિર્વાક માટે તે આર્થિક સહાય આપતો હતો એની પહેલી પત્નીનું નામ હાનિસ હતુ અને તે એમિટના બાલુમા મકાનમાં જ રહેતી હતી એની બીજી પત્નીનું નામ સહિલા હતું તે અત્યંત સુદર હતી, તેમ જ ખાંચ સતાનોને જન્મ આપી ચૂકી હતી

એક દિવસ થોર્સ મજૂરો કામને બહાને

એમિટ પાસે આયા એમિટે એન પર કોઇ પણ ભતનો સદેહ રાખ્યા વગર એતરો પર કામે રાખ વાતું સીકાણું એ મજૂરોએ પોતાના કામથી સ પૂર્ણ સ તોય એમિટને આપ્યો અને વિશ્વાસ સ પ દન કર્યો

થોર્સ દિવસ પછી મજૂરોએ થોર્સના પગમાં જમમ થયો છે જમણાવી એમિટને થોર્સના થોડો બતાવવા લાઇ ગયા એમિટ વાકો વળાને થોર્સના પગનો જમમ જોરામાં રહ્યો ત્યાં પાછળથી આ મજૂરોએ એની નિર્મમ હત્યા કરી નાખી એમિ ટની ચીસ સાલગી એની બીજી પત્ની સહિલા પોતાના એ બાળકો સાથે ત્યાં જઇ પહેલીની તો તે ત્રણેય ને પણ એ મજૂરોએ મુખુના મુખમાં ધકેલી દીધા એ પછી એ હત્યારાઓ ત્યાંથી ભાગી છૂટ્યા

આ બનેલ ઘટનાના થોર્સ મહિના પછી બચાહે ગામથી થોડે જ દૂર એક નાનકડા ગામમાં એકમન અસ્ટિ મલિયા નામના કસાઇ કુટુંબમાં ધરમાઈ નામે એક બાળકનો જન્મ થયો રોડ-મે વર્ષની છ મરમાં જ ધરમાઈલ પોતાના પાછા જન્મને વિશે જનારવા લાગ્યો એક દિવસે એ સ્ત્રા સ્ત્રા પોતાના પિતાને કહેવા લાગ્યો

‘હું અહીં રહેવાથી તમ આવી ગયા છું, હું મારે ઘેર જવા માગુ છું

આ સાલગી એના પિતાને આશ્ચર્ય થયુ ‘તું આ સુ કહે છે ? હું તારી કાંઈ વાત સમજતો નથી’

અને ઈરમાઇને પોતાના પિતાની પાસે પાછા જન્મના કુટુંબીઓના નામ બતાવી, ત્યાં લઇ જવા માટે વાર વાર આમક કરવા લાગ્યો એણે પોતાનું નામ એમિટ બતાવ્યુ અને કહ્યુ કે એની હત્યા કરી નાખનામાં આવી હતી

કદર મુસલમાન હોવાને કારણે ધરમાઈલના ધરવાળાઓ એના આવા બ્ધવહારને ખૂન-ગ્રેનનો

પ્રભાવ માનવા લાગ્યા ધરમાધલ પોતાના પિતાને બચાહે ગામ લઈ જવા માટે ખૂબ જ આગ્રહ કરેતા અને ક્યારેક તો રોઈ પણ પડતા

જ્યારે તે ત્રણ વર્ષના થયો ત્યારે એના પિતા, પોતાના જ એક મિત્ર ધરેલ ધડના આગ્રહ પર ધરમાધલને એમિટના મકાને લઈ જવા માટે સમત થયો. ધરમાધલ કશી પણ આનાકાની વગર એના પિતાને રસ્તા બતાવતો બચાહે ગામમા લઈ ગયો ત્યાં એણે એમિટનું મકાન પણ બતાવ્યું તેમ જ મકાનની અદર જમને એમિટના કુટુંબના દરેક સભ્યોને ઓળખી બતાવ્યા એની જે ધોડારમા હત્યા કરવામાં આવી હતી તે જગ્યા તેમ જ એની દફનક્રિયા કરવામાં આવી હતી તે જગ્યા પણ બતાવી આપી એમિટની પત્ની હાનિયને એણે ધની સરસી ચાપી એ પછી થોડીતારે જ્યારે એમિટની પુત્રી સુલશરીનને જોઈ ત્યારે ઈસ્માઇલી આખો આસુથી જીભરાઈ આવી એણે ધણી સમજ સૂંધી સુલશરીન સાથે વાતનીત કરી સુલશરીનને ખુબ અહા એવો કે આ ઠાકરો જ એમનો પિતા એમિટ જ ■

ધરમાધલને એમિટના કુટુંબીઓ સાથે જે આભીવપૂર્ણ વ્યવહાર હતો, તેનાથી ઉંચે વ્યવહાર તેના વર્તમાન જીવનના કુટુંબીઓ સાથે હતો એ નિરંતર સૈને કહેતા કે મને ધરમાધલને જેવે એમિટને નામે જ બોલાવવામા આવે જે કોઈ એને ધરમાધલને નામે મોનાવે તો એ તરફ એ જરા પણ ધ્યાન આપતો નહિ પરંતુ જે એમિટને નામે મોનાવવામા આવે તો એ ઘુરત જ હસીને વાતો કત્તા લાગતો પૂઝલા પ્રશ્નોના ઉત્તર પણ આપતો

એકવાર એના પુનર્જન્મના વિશે તપાસ કરતાં એક મનોવિજ્ઞાનિકે ધરમાધલને પૂછ્યું 'તારું

[૫૪ ૨૮૬ માત્ર

સંનિક આવી નાની ઉંમરે તેવા યુવકને એવજે તેમાં પરાવજ રહે તેણે હેલો ચીતાપાક કરે કકિન મનો જે તેને સહેવા માને, રામાવસુને આ ત્ત મિ વર્ષમાં પૂરો કરવા મનેાવ કરે અને આવી શુભ બ્યારનાને સ ધારો અનન્ન તેવા ધારતા મૃત્યુની એ

નામ શુ ?

'એમિટ' ઘુરત એણે ઉત્તર આપતા કહ્યું 'તારું એક મકાન છે મારા બાબકોના નામ છે જેકે, હિકમત અને સુલશરીન'

આ પ્રકારની ઈસ્માઇલ જ્યારે પણ વાત કરે છે ત્યારે એની વાતોમા જાડી વેદના અને તીવ્ર લાનસા ભરેલી હોય છે એકવાર એના પિતા મેહમત બખ્શરખી શોગરતરખૂય લાગ્યા ધરમાધલને એમાથી જે સૈથી મોટું તરખૂય હતું તે એક તરફ જુદું રાખવાનું તેના પિતાને કહ્યું એના પિતાએ એમ કરવાની ના કહી તો એ રહ્યા લાગ્યો અને કહેલા લાગ્યો કે તે એ તરખૂયને પોતાની પુત્રી સુલશરીનને માટે રાખવા ઇચ્છે છે

જ્યારે પણ ઈસ્માઇલ એમિટના કુટુંબીઓને મળવા બચાહે ગામ જાય છે ત્યારે મીકાઇ સાથે લઈ જવાનું ક્યારેય જાતો નથી આમ જુઓ તો એના માતાપિતા મરી જાય છે, તો પણ તે મીકાઇ લઈ જમને પોતાના બાબકોને વહેચે છે

બાગક ઈસ્માઇલ દારા એમિટના ઘર સુધીનું લખમગ પોચું માઈનનું અતરનું માર્ગદર્શન કરાવી દેવું એ એ વતનો સફેન છે કે બાગક માત્ર અનુમાન દારા આ કાર્ષ કરી ન શકે એમિટના ઘરને અને એના કુટુંબીઓને ઓળખી બતાવવા, નામ સહિત મોલાવવા, એની પ્રથમ પત્નીને આવે ગયી એવું પોતાના બાગકો માટે મીકાઇ લઈ જતી, એ બાગકના કથન અનુસાર એક ૨૬૨૨મય વિષય છે તેમ જ આ બધી વાતો ઈસ્માઇલના પ્રથમ જન્મના કુટુંબીઓ તરફ એક વિચિત્ર ભાવનાપૂર્ણ સંબંધો હોવાના સંકેતો જોવા કરે છે

કરે, આવા મૃત્યુનો બધા દ્રોષ કરે તેના વિષે મારા જેવો દારો શોધ કરે તે સ્વર્ગ જ છે અને મોઢ છે"

—ગાધીજી

તત્ત્વ, સ વધી વાનાવરણ, યુ ન સાથી શકે |

વસત સનુ ક્યારની જે ઘીતી ગઈ હતી પણ કનકલતાના મનને માંડવેથી એની જાલક ગઈ નહોતી વિજયની પાટ જોવામાં એણે ઘણા સમય ગાળવે, પણ એના દર્શન ક્યાંય થતાં નહોતાં વિજય સાથે એનું વેવિશાય થયુ હતુ ને લગ્નને પણ હવે ક્યાં ઝાઝી વાર હતી ? છતાં વિજયનું ચિત્ર કેમ કનકલાં ફિશર થનુ નથી ? કનકના મનમાં શકા જન્મી કે વિજય સવિતાને સાથે છે સવિતા બિચારી નમ્ર અને જાલક છોકરી પ્રેમના પગથિયાં ઉપર એણે કદી પણ મૂક્યો નહોતો- તે પછી વિજયને એ ચાલી શકે શી રીતે ? છતાં આ સુલભ ઈભાની યોગિક રતાણ કનકલતાની આંખોમાં સમક્રી ગઈ જણે કે પોતાનું સર્વસ્વ કોઈ કુટુંબી જનું હોય એમ તેને લાગુ એની આંખો ભીની થઈ

‘કનક, તું આજે કેમ આટલી વ્યગ્ર દેખાય છે ? આ અવાજ વિજયનો હતો એણે ફરી કહ્યું ‘આટલી ઉદાસીનતા જે તારા મોં પર ક્યારય જોઈ નથી’

મારી ઉદાસીનતાનું કારણ તમે છો’ કનકે બોલવા માંડ્યુ

‘હ’ હું કેવી રીતે ? તને કુખ થાય એવું હું ક્યારેય કયુ બોલ્યો નથી સૂરજમુખી જોવા તારા અંજમાં આટલી ફિક્કાણ જે ક્યારય જોઈ નથી’

‘જ્યાં ત્યાં કવિતા કરવી એ સારા કવિના લક્ષણ નથી કવિરાજી !’ કનક કઈક કટાક્ષમાં બોલી ‘હું જોઉ છું કે સવિતા સાથે વાતો કરવામાં તમને જેટલો સમય મળે છે તેનાથી અરધાય મારી પાસે જીવા રહેવાનો તમને વખત મળતો નથી હ, કેવ કાંઈ મોલતાં નથી ? મને ખબર જ હતી કે તમારા તરફથી મને મારા પ્રમ્ને ક્ષો જ ઉતાર નહિ મળે.’

‘ના, એવુ કયુ નથી તને ખબર તો છે કે હું આજની રીતે મર્યા પહેલ જાઉ છું. મારે કેટલી

બધી તેવારી કરવાની છે તે તું ક્યાં નથી જણાવી ?’

‘પણ સવિતાને તો મળવા ગયા હતા ને ?’ કનક વ્યગ્રમાં બોલી ‘તમે પરદેશ જવાના છો એમ જણીને એ બિચારી તો તું ગળાઈ મરશે’

આ સાંભળી વિજયના અતરને આઘાત પડ્યો એ સત્ત હકીકત ઝંકવા જતાં એ જે ગેરફેલું પણ થઈ ગયા આખરે મનને સ્વસ્થ થી એ બોલ્યો ‘સાંભળીને તને કુખ વા શકે કનક, પણ ખરખર હું સવિતાને મળીને જ ચાલ્યો આવુ છું તારી સાથે માત્ર વેવિશાય થયુ જ એ સાચુ, પણ સવિતાને હું વગેરેથી ચાહુ છું એટલે એને છોડ નહિ આપી શકું સવિતા માત્ર સર્વસ્વ છે. એ માત્ર પાવનકારી તીર્થધામ છે’

વિજય બોલતો બધ થયો પણ એના શબ્દો કનકના મનમાં કુજી રવાં પોતાને મળેલુ સુખ સવિતા શા માટે કુટુંબી રહી શકે એવા પણ એને વિચારા આપ્યા યોગ્યવાર પછી એ બોલી ‘માણસનું મન કેવુ ઘેલુ છે ? એની નજર દૂર દૂરના તીર્થધામ પર પડે, પણ ખત્રુ તીર્થધામ તો ઘર આંગણે જ પણ કોણ જણે કેમ આપણી આંખો દૂર જોવાને દેવાવેલી છે, તેથી નજીકનું કાંઈ દેખાતું નથી’

વિજય ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો કનકે મારીમાંથી જ્યાં સવિતા રહેતી હતી તે મંડાન તરફ જોયુ. સવિતા પણ પોતાના ઘરની મારીમાંથી કનક સામે જોઈ રહી હતી ને કાંઈક ગાતી હતી

વિજય પરદેશથી પાછો આવી ગયો પણ એટલા વખતમાં અદ્ભુત પરિવર્તન થઈ ગયું હતુ. વિજયના આગમનના સમાચાર દેવા તે સવિતાને ઘરે આવી

જૂઈના કૂવ કોઈએ કચડવા હોય તેમ આખા

આગણામાં પડયા હતા કોણ જણે સવિતાએ કેટલા હાર ગૂંથી ગૂંથીને તેડયા અને ફેંકી દીધાં ! આજ્યા પૂરી ન વધ. તે ન આપ્યા એણે મનમાં પાપું હતું કે હવે બધું સાહસ ભેગું કરીને વેનકેન પ્રકારે એક માળા તેા સ્વાગત કરતી વેળા તેમના ગજામાં પહેરાવી જ દઈશ—અને જ્યે તે નહિ બને તેા તેમના ઓરડામાં મૂકી આવીશ પણ તે આપ્યા જ નહિ.

કનકે ઘરમાં પ્રવેશતા કહ્યું - 'ક્યા છે બા ? એ કુણજોતેમ પાછા ફરે છે...સવિતા ક્યાં છે ?' 'કોણ ? બેટા કનક ? તારા મોંમાં ધી ને સાકર. તેા યુ મારો વિજય આવી રહ્યો છે.'

'હા, પણ બા, ખાલી ધી—સાકરથી યુ વાપ ? હું' તેા મીઠાઈ ખાઈશ મીઠાઈ !'

વૃદ્ધાએ ઘણાં જ વહાવથી કનકના માથા પર હાથ ફેરવતાં કહ્યું 'કેમ નહિ બેટા ? આ ઘર તારુ જ છે ને ! હું હવે કેટલા દિવસ છવવાની છું ? જે કંઈ છે એ બધુ તમારે જ ભોજવવાનું છે ને ! સવિતા રોજ તેા આવે છે, પણ આજે કોને ખબર કેમ નથી ? બેટા, સવિતા વ ખાણ સાચી ઊંઠી છે હો !'

'હું આ રહી બા, તમે તે દિવસે કહ્યુ હતું કે મારી રજાઈમાં ભરત બરી જાણે .' ફરથી સવિતાનેા અવાજ આપેલ.

વૃદ્ધાની વાતોનેા કંઈ પણ જવાબ વાળ્યા સિવાય કનક સવિતા જ્યાં સીવતી હતી ત્યાં ચાલી ગઈ. આ સમયે પણ કોણ જણે કેમ તેનાથી નિ.શ્ચાસ નખાઈ ગયેલ.

કનકે સવિતાની નજીક આવી કહ્યું 'સવિતા, તું કેમ કાંઈ બોલતી નથી ? મૂગી કેમ બેતી રહી છે ?' કહીને કનકે તેનું મુખ ઊંચુ કર્યું ને કહ્યું : 'અરે ! આ યુ ? તું તેા બહુ જ ફિક્કી પડી ગઈ છે યુ તારી તબિયત સાચી નથી ?'

'ના, મારી તબિયત તેા સાચી છે. હું દુખથીવે નથી પડી ને નથી ફિક્કી પડી પણ તમે આમ .' કહેતાં સવિતા અટકી ગઈ. તેની આંખમાં આંસુ ઊભરાયા.

'અરે, તારી આંખમાં આંસુ ?' વહાવથી તેનેા હાથ પકડી કનક બોલી.

આ સાંભળતાં જ કનકના ખોળામાં માથું મૂકી સવિતા રડી પડી

છણવાર મોન રહી કનકે તેનું માથુ પ પાનતાં કહ્યું 'એક વાત તને પૂછવાનેા વિચાર હું ઘણા સમયથી કરી રહી હતી. સાચે સાચુ ક્યે તેા પૂછુ ખોટુ બોલીશ નહિ અને મનની વાત છુપાવીશ નહિ .. અરે ગાંધી, મનની વાત છુપાવવાથી ઘણું જ કુ,ખ વાપ છે'

સવિતાએ આશ્ચર્યથી કનક સામે જોઈને કહ્યું : 'યુ પૂછ્યુ છે ? બહેન, મે તમારાથી કોઈ પણ વાત છુપાવી નથી.'

'હા, એ હું' ક્યાં નથી જાણતી ...ઘણા દિવસથી એક અનુમાન વાપ છે અને વિચારતા જણાવ છે કે તે કદાચ સાચુ હોય ! નિશ્ચય નથી કરી શકતી કે સાચુ છે કે નહિ ?'

'મને તમારી આ વાત નથી સમજતી જો કાંઈ કહેવુ હોય તે સાફ સાફ શ-નોમાં કેમ નથી કહેતા ?'

કહું ? સાડુ ત્યારે કહું છું સવિતા ! 'બહેન !'

'ખોટું' ન બોલતી સાડુ, તું વિજયને યાદે છે ?' કહીને કનક ગભીર વધ. બેટી, જણે કે ફાસીનેા હુકમ સાંભળવા બેટી હોય !

સવિતાના મુખ પર ખુશામી છવાઈ, પણ થોડા સમયમાં તે પહેલાં કરતાં વધુ પીગી પડી ગઈ તે બોલી. 'કેવલ પ્રેમ ? કોને પ્રેમ કીલ બહેન ? હું તેા ફક્ત તમને પ્રેમ કરુ છું' આટલુ કહીને તેણે બે હાથ વડે મોટું ટાંકી દીધુ.

'હેતર નહિ. મને જોગ જોગ ન સમજવ સવિતા, સાડુ, એક ખીજી વાત કહીશ ?'

'યુ ?' 'અહીંથી પરતેશ ત્યા તે દિવસે વોડીવાર

માટે તે તારી પાસે આવ્યા હતા ?

‘હા’

‘તને તેણે શું કહ્યું ?’

‘કંઈ નહિ’

‘પાછી ખોટું બોલી ?’

‘મારો હાથ...બહેન હું તો કુચ્છ ઊભી, એ જ પહેલા પ્રસંગ હતો જ્યારે સાડુ બહેન, આ બધું તમે શું કામ પૂછી છો ?’

‘તમારા બહેનના લગ્ન કરવા માટે’ હૃદય પર હાથ મૂકી કનકે કહ્યું

‘એવું ન કહો મોટીબેન એ તમારા પણ છે ને હું તમારા ભનેની, સવા કરીને કંઈ ખોટી સુખી નથી થવાની’

‘એવી વાતો કમારથી સીંધી છે સવિતા ! તારાથી સેવા નહિ થઈ શકે હું જ તે કંઈ થકીય કરીને કનકે સવિતાના ગાલ પર હળવેકથી ટપલી મારી ઊભી થઈ ‘હું જ્યાં છું સવિતા ઘરની વ્યવસ્થા કરવાની બાકી છે હવે ફક્ત એક જ દિવસ વચમાં છે’ કહીને કનકે ગડપથી ઘર તરફ ચાલી ગઈ એ સમયે તેને વાગતું હતું કે વરોધી પાસુ ધાઈ ઉઠીરવ છોડ એકદમ કોઈએ ખેંચી દેરી દીધા છે

સવિતા વ્યવસ્થાથીને માફક ન્યાં બેસી રહી એનું મનોમન થન ખૂબ જ વધી ગયું હતું કનકના ચહેરા પરની વદનાની રચાઓ હજી પણ તેની આંખ આગળ રમી રહી હતી.

પોતાના પિતાની આજ્ઞાની અવચલના કરીને કનકે વિજય અને સવિતાના લગ્ન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો, અને આ કાર્યનો ભોજ તેણે પોતાને માટે લઈ લીધા ધીરે ધીરે બધાં આ કામમાં ઉત્સાહ દાખવવા લાગ્યા વિજયની માને આ વાત જાણી નહોતી પરંતુ કનકને ત્યાજ અને વિજયના પ્રેમની હકીકત સાબળી તેઓ સમત થવા હતા પરંતુ કોણ જાણે કેમ વિજયનું હૃદય દબાઈ રહ્યું હતું જાણે એણે અજાણતાં કોઈની હતા કરી નાખી ન હોય !

આજે તેમની મધુરભગી હતી કનક સુદર પુષ્પોના બનાવેલા બે હાર લઈ આવી અને સીંધી

વરવધૂના ઓરડા તરફ ગઈ એ બંને જણાં યુવચાંપે પલગ પર બેઠાં હતાં કનકને જોઈને વિજય ઊભો થઈ ગયા કનકે કૂચનો એક મોટો ઘાર વિજયના ગળામાં ઘટેરાવી કહ્યું ‘સદાય આદરથી એને તારા હૃદયમાં જ રાખજો.’

વિજયના હાથ ઝોળી એવે જ કનકના પગ ઉપર વડવા અને સાથે નવના હવકાઈં ગયા ઘાડાં અશુભિ કુઓ કનકના ચરણ પર પડ્યાં જૂનકાળ સભા રીને એનું મન રહી ઊઠ્યું

કનકનું હૃદય તો રહી રહ્યું હતું જ, પણ તેણે સાવધાનીથી કહ્યું ‘આ શું કરી રહ્યાં છો વિજય ? મારી ધીરજ પર આધાર ન કરો શું તમે માર માટે આટલું પણ નહિ કરી શકો ? જ્યો સવિતાનું મોટું કૈટલું પડ્યું ગયું છે’

‘પરંતુ તારો આ વિચાર તો મુલ્યથી પણ અધિક ભારકર છે કનક’, ક્યા ?

વિવાહ ન કરીને આજ્ઞાનમ કે વાટી રહેવાનો વિચાર તું શું સમજતી નથી કે તારા પિતાજીને આનાથી કૈટલું કુખ થયે ?

‘શું તમે મારા ઉપદ્રાસ કરી રહ્યાં છો વિજય ? બારતની વલનાઓ તો એકને જ હૃદયદાન કરે છે ને તમે પિતાજીની ચિંતા ન કરો એમને હું સમજવી હઈય’

‘ઊભા રહો એટલા તો આશ્વિત દેતા જાઓ દેવી, કે જોથી હું તમને ભગિનીના રૂપમાં હૃદયમાં રાખી શકું !

‘બલે, તમારી આ ઈચ્છામાં પ્રભુની કૃપા ઉતર અને વિજય, તમારામાં જે એ સહય થયે તે પછી એ પવિત્ર ભવનને કોણ તેડે શકવાનું છે ?’

કહીને કનકે સવિતા ગાદ અધકારને ચીરતી પાતળી તેજરખાની માફક અદરક થઈ સવિતા કનકની પ્રતિભાથી અજઈ ગઈ એણે વિજયના આંખમાં જ્યે એ અશુભુ આંખમાં પોતા માટે છવેછવ પ્રેમ નીવરનો જોવા સવિતાના હાથેલા ઠેરામાં યડયો વડવા ‘હું શું જાણું વધાવે માર મુજમાં શું દીકું ?’

તમારે મમ્ મમ્થી કામ છે કે ટપટપથી ! આ કહેવત તમે જરૂર સાંભળી હશે એ કવિતાઓ લખી છે, છપાવી છે, સભાગાથી જ તમે એ સાંભળીને, વાંચીને મોઠાને કોઈ પ્રકારનો આનંદ મેળવો છો. હવે તમને એ નિવાસના વર્ષ છે ને કે હું કવિતા કેવી રીતે લખુ છું ? ક્યારે લખુ છું ? ક્યાં લખુ છું ? શું કામ લખુ છું વગેરે પણ તમે એ હમણાં જ કહી એ કહેવત નથી સાંભળી ? તો ભલે પરંતુ કવિતાની વાત જુદી છે આ બધા જ સવાલના જવાબ જો હું આપું તો કવિતાના સ્તરમાં જરૂર ફેર પડશે આ નિવાસના આધારે જ કાવ્ય પિપાસુઓને એ ભાગમાં વહેવી શકાય એક તો એ કે જે કાવ્યની મળતા આનંદથી જ જાનુજ થઈ જાય છે અને પછી આમજ મોઠું પૂછતો નથી બીજા એ કે જે કાવ્યના વિષયમાં આવી નિવાસના પણ રાખે છે એમની ભુલિ પણ હાવની સાથે જ કામ કરવી હોય છે આ જ વસ્તુ વિકાસ પામીને વિવેચકને જન્મ આપે છે માત્ર આનંદ જુદાનારી સપ્થા વધુ હોય છે અને વિવેચકો ઘોંઘા જ હોય છે એ તો જાણીતું છે પરંતુ વિવેચન પલ અસ્વાભાવિક વસ્તુ નથી મમ્ મમ્ ઉપરાંત ટપ ટપ ગણનારા પણ પડ્યા છે

કાવ્ય રચના કેવી રીતે થાય છે એ કોવુ વહેવું નથી સાથે સાચી કાવ્યરચનામાં કવિનું પરિપૂર્ણ વ્યક્તિત્વ જ હાથપાવેવું હોય છે ને એ જ સર્જનાત્મક પ્રક્રિયા છે સર્જન કેવી રીતે થાય છે એ જાણવું એનું નામ વિશ્લેષણાત્મક પ્રક્રિયા અને એક સવમાન્ય વાદ છે કે સર્જનની પહે વિશ્લેષણ અને વિશ્લેષણની પહે સર્જન થઈ શકતું નથી રચના પ્રક્રિયા જાણવાની નિવાસને પૂરેપૂરી સતોષવા માટે સર્જક પોતે પણ સમર્થ છે કે કેમ એ અને તે જ કામ છે રચનાના વિશ્લેષણથી માત્ર સ્પષ્ટતાનું અનુમાન કરી શકાય એનું જાન ન થાય એવે કે રચના પ્રક્રિયાનું સ્વભાવ કદી પૂરપૂરું ખુલ્લું પાડી શકાતું નથી અને ખુલ્લું નથી પાડી શકાતું એમાં જ મર્યાદા કૃતિઓનું સોદર અમાધિન રતું છે

હું માંડી શકી રચનાઓ પર વિચાર કરુ છું તો મને વાને છે કે એ મારા અનુભવે માંડી જન્મી છે એ અનુભવોને એ એક વિવેચક અભિપ્રાય, અદ

ભુત, એક માત્ર મારા જ માનેલા હવે લાગે છે કે એમા એવું કોઈજ નવીન નહોતું પરંતુ મેં કાવ્ય વર્ણવેલો પરિઘ ઘણો મોટો રાખ્યો છે એમાં મેં કલ્પનાને પણ સ્થાન આપ્યું છે કેટલીક કલ્પનાઓ અનુભવોથી પણ વધુ જીવંત લાગે એવી થા માટે હોય છે એ જતાવવાનું કાર્ય તો મનોબોધાનિકનું છે. હું તો એનું જ ક્યું કે હા આમ થાય છે અનુભવોની માફક જ કલ્પનાની પ્રતિરિક્ષા પણ અસંભવ હોય છે, ને અભિનયકિત થઈ જતાં જ જાણે એક જાતની રાહત અનુભવાય છે, સુખ લાગે છે, નિરાત થઈ જાય છે

મારી અનુભૂતિ જ્યાર પહેલીવાર શબ્દોમાં સાકાર બની ત્યાર મને વિચાર આવ્યો કે શું હું કવિ છું ? જો કવિ છું તો મારે શબ્દોના માધ્યમ દ્વારા મારી જાતને જ વ્યક્ત કરવી જોઈએ ને એ માટે મારે શબ્દો પર પૂરપૂરી અધિકાર પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ તાલિત્વના સ્વાધ્યાયથી, કાવ્યોના વાચનથી કાવ્યોના મર્મ હમજવાના પ્રયત્નોથી શબ્દો પર અધિકાર મળી શકે ય અગ્રેણ, શોકુ વસ્તુત, શોકુ ધિન્દી જાણુ છું શોકુક બજાગી પણ જાણુ છું અને એ માધ્યમ દ્વારા મેં લખ્ય એવા સાહિત્ય, કાવ્યોને અવ્યાસ પલ કર્યો છે હજી પણ સમય મર્યાદા કુ અભ્યાસ કરુ જ છું બીના કવિઓને કુ તલાક આપુ છું કે તો પાના વગિ પછી એક ઘીટી લખેા મે પલ ખૂમ લાંચુ છે જાણુ છે

અનુભવોમાં હુઓને, અભિ પકિન્ના માધ્યમ પર અધિકાર મેળવોને, મેં મારી જાતને પ્રેત્વાના આધારે છોડી દીધી છે હું પ્રેરમાના અસ્તિત્વમાં માનું છું કોઈ મનોવિશ્લેષણમાં, કોઈ પરિચિત્વમાં, કોઈ બનાવથી કોઈ દરજ્જાથી, કોઈ વિચારથી સર્જનને સર્જન કરવા માટે વિષય બનાવી દે એવી કોઈક હવચલ મરી જાય છે એને આ પ્રેક્ષમાં તો Urge કહે છે મુજબાતીમાં શું કહીયું ? પ્રેરમા મને અને અદરથી જ જે લખવાની મુન બિપેં ના મારો અનુભવ છે કે રચના નુદરે થાય કોઈ કોઈવાર કવિને અતરની પ્રેત્વા વિના ને બહારની મુન વિના જ લખવું પડે છે શબ્દો પર અધિકાર હેવાને ઘીટી શુદ્ધ રચના તો થાય, પલ સર્વમીપ રચનામાં જે

આવે છે એ પ્રયત્નથી નહિ, પ્રેરણાથી જ આવે છે એ કાંઈ ઉત્પન્ન કરવામાં નથી આવતું એ તે ૨૧૫ સ્ફૂરિત છે, આંધોઆપ મળે છે જેને અંગ્રેજીમાં આપણે revealed કહીએ છીએ જાણે કાંઈ દિવ્ય દષ્ટિ ન મળી હોય !

કાંઈપણ કવિને માટે એ જીવન અને સાહિત્યના સ્વાધ્યાયથી પરિપક્વ થઈને પ્રેરણાની પ્રતીક્ષા કરે અને પોતાની મનની પૂન મુજબ લખવા સ્વતંત્ર હોય એ જ આદર્શ પરિસ્થિતિ છે અને દુર્ભાગ્યે એથી પરિસ્થિતિ સદાય મળી નથી હું સોએ સો ટકા કવિ ન રહી શકે એ મારે મારા પોતાના અને માથી પર આધાર રાખવાવાળાઓ માટે જીવન માટે કાલમ એવું ઠ ઠીને કાંઈ કામ કરવું પડ્યું છે જેમાં સર્જનની પૂરી સ્વતંત્રતા ન હોય અને વર્ગમાં ભણાવતાં ભણાવતાં, કચેરીમાં કામ કરતાં કરતાં દુકાનમાં ધરાકને સમજાવતાં સમજાવતાં, સરકારી કચેરીમાં ફાઈલોના કચલાં વચ્ચે પ્રેરણા થઈ છે ને દરક વખતે મેં એને કાંઈ યોગ્ય વખતે ઉપયોગ કરવા માટે ટપકાવી પણ લીધી છે કેટલીક પ્રેરણા ગજનગાથી થ પીએ જેવી હતી, એ મારા મજાજના દ્વારા ઉઘાડી નીકળી ગઈ, પાછી ફેણ દિવસ આવી જ નહિ ઝાંઝ કાંઈ વાર પ્રેરણા અને છાટ્ટુ-પૂન-સાથે પણ આભ્યાં છે મેં એ પણ અનુભવ કર્યો છે કે રચના કરવા માટે સગવડ મળે એની રાહ જોતાં જોતાં પ્રેરણા સાધી નથી ગઈ પણ અદરને અદર રહી વધુ પરિપક્વ થઈ છે પ્રેરણા આવે એ જ શક્તિ રચના કરે તે જ ઉત્તમ રચના થાય એવું પણ નથી હા, એમ થતાં મનને કદાચ વધુ સતાપ મળતો હશે ને એમ ન થતાં કદાચ અથ તોય લાગે પણ મનના એ સંતોષ અસંતોષને રચના સારી કે ખોટી થાય એની સાથે જાળ્યું હોય એવું કહું આનંદો નથી

રચના કરતી વખતે ભાગની-વિચારની અભિવ્યક્તિ જ માત્ર મુજબ થાય છે અભિવ્યક્તિના નવા પ્રયોગો આતર કાંઈક લખવું મને તે અસ્વાભાવિક લાગે છે જીવનમાં જે કાંઈ પ્રાયોગિક અવસ્થા હોય તે રચનામાં- અભિવ્યક્તિમાં-પ્રયોગ આવે એ બરાબર છે કાંઈ રચના માટે હું કંઈક છદ, કેવી સૌથી કેવા રૂપકનો ઉપયોગ કરું એ હું પહેલેથી વિચારતો નથી એ તે હું અભિવ્યક્તિ માટે વ્યાજુલ થતાં અનુભવોની ઓરણ પર જ છોડી દઉં છું એક દાખવે આપું મેં લગભગ ૧૯૩૦

થી લખતું શરૂ કર્યું અને વર્ષો સુધી છ દોમાં જ લખ્યું ગયો ૧૯૨૪માં દેશના ભાગલાના બનાવોએ મારા મનને જ પડકો પહોંચાડ્યો, જેથી બધા છ દોના મ થન નૃતી ગયાં અને પ્રવાહ મુકન છ દોમાં જ વહેવા માંડ્યો હું જાણુ છું કે ભાગલાના જે બનાવોને મેં છ દોમાં કાવ્યમાં ઉતાર્યા હોત તે આટલી સરસ રચના ન થાત

ટૂકમાં ચારી રચનાની પ્રક્રિયા ભ્યાં સુધી હું મને પોતાને સમજી શકુ છું નાં સુધીની જ છે એ કાંઈ રૂઢિ નથી કાંઈ વ્યક્તિ કાંઈના કલા પ્રમાણે જે પ્રક્રિયાનું અનુસરણ કરીને લેખક કે કવિ બનવા માગે તે જરૂર મુરકેલ જ પડવાનું ખરેખર તે આપણી પ્રવૃત્તિ પ્રમાણે આપણે આપણી પ્રક્રિયા બનાવવી જોઈએ મગજની સંધારણ પ્રક્રિયાઓ પણ ખૂબ સહસ્રમય છે મનોવિજ્ઞાનિકો હજી એનો કક્કો પણ માંડ જાણી શક્યા છે અને જેમાં માત્ર આપણુ જ મન નહિ પણ જનતાનું માનસ, યુગનું માનસ, ધરધરાનું માનસ એક સાથે કામ કરે છે એવી સર્જનની પ્રક્રિયાનું તે પછી કહેવું જ શું ? આ બધાંને એક સાથે ચેલવીને, એક ભેંચ બતાવીને, એક પરિપૂર્ણ કૃતિમાં ફેલી રીતે બિતરવું ? બહુ મુરકેલ-વિકટ સમસ્યા છે ને આપણને નવાઈ ન લાગવી જોઈએ કે એક-મલાન કવિએ આ બધું સહેલાઈથી હસ્તગત કરી લીધેલું એની પ્રેરણા સહેલાં સફરજનની દુગ ધ માંથી આવતી હતી એ એના ટમલના ખાના સહેલાં સફરજનથી ભરેલાં જ સખતો અને એ ખાના બિંધા હતાં જ એની બધી સર્જનશક્તિ સખગ અને સંકિષ્ણ બની ગતી આમ કાંઈને કાંઈ જાતની પ્રેરણાથી જ કાવ્ય રચના થઈ શકે છે, આત્ર યાદો કે છદો સાથ પ્રપન્ન કરવાથી નહિ કાંઈ કવિએ જ શક્તિ છે ને કે Poetry is nothing but the spontaneous overflow of the feelings of the hearts અતરની લાગણીઓનો આપણે જે બિરો આવે એમાંથી જ સાચી કવિતા આકાર લે છે ને એ કવિતા જ વિરજીય બને છે પ્રેમની શાફક જ પ્રેરણા પછી સ્ફૂરિત છે પ્રપન્નથી પ્રેરણા પધારતી નથી ઉલટું કદાચ પાછા પગલાં પાડે ! તે મેં રચના પ્રક્રિયા વખતે કવિની આ મીઠ લણુ કેવી હોય છે તે વિશેની માટી માનના આપને કહી આપું માગે છે ?

ગાંધીજીનો પૌત્ર ચંચળ રસિક, ભક્ત બન્યો

છગનલાલ ન. જોષી

મહાત્મા ગાંધીજીના મોટા પુત્ર હરિવાલ ગાંધીનાં પત્ની વહેલાં ગુજરી જવાથી તેમના ભાણકોની સલાહ પૂતળ કરનુરબાને રાખવી પડતી હતી અને કરનુરબાના યોગામા જ મનુષ્યદેન, કીર્તિ તથા રસિક ઉછર્યા અને મોટા થયાં એમ કહી શકાય.

હરિવાલબાઈને સૌથી નાનો દીકરો રસિક, જ્યારે આશ્રમમાં રહેતો હતો ત્યારે તેને રમતિયાળ ને તોફાની છોકરા તરીકે, હું ઓળખતો હતો. આશ્રમની પ્રાર્થનામાં નાના છોકરાઓ સામેમળી પૂજા ઉડાડવામાં તેનો નંબર પહેલો હતો નિયામકમાં વર્ગોના છોકરાઓને પણ દીક દીક તે પજવતો હતો, પણ રવાત જ્વના વાતાવરણમાં ઉછરવાથી ધીમે ધીમે સ્વછદને રસ્તે ન જતાં રસિક સ વમને પંચે પડ્યો અને પછી તેા જોત-જોતામાં એટલો વધેા શિસ્તમધ્ય છવન ગાળવા વાગ્યો કે તે રાષ્ટ્રિય સખાલમાં એપ્રિલથી ૬ થી ૧૩ તારીખ અખંડ રેટિવો વધાવવા નેપાર થયો અને એક જ દીવસે તેા વીસેક ક્વાક સુધી વગતર પિંજલુ, અને કાંતજીનું કામ તેણે ક્યું હતું.

રામાયણના દુહાએ, ગોખાઈ અને ભજનાવડીના ભજનો પણ તેમણે મોટા દીક દીક કથી લીધા હતા. આવી કુશળતા તેણે પ્રાપ્ત કરેથી હોવાથી રસિકના કાકા દેવદાસખાઈ જ્યારે દિલ્હીમાં જામીણામીડીવામા હકીમ અજબબખાન અને ડો અનસારીએ મળીને જે રાષ્ટ્રિય વિદ્યાપીઠ શરૂ કરી હતી એમાં પિંજલુ શિક્ષક તરીકે હતા ત્યારે તેમની મદદમાં ભાઈ રસિક ગયો હતો અને દુર્ભાગ્યે ત્યાં ટાઈફોઇડમાં સપડાઈ જતાં ગુજરી ગયો ત્યારે જે રસિક વિષે ગાંધીજીએ નવ-છવનમાં જે નોંધ લખી હતી તે પરથી નાના ભાણકો પણ ધારે તેા કેવા ઘાની બની શકે છે તે નમજ થકાય છે. આવા રમતિયાળ રસિક ઘાની બની શકે એનું માનવામાં આવતું નહોતું પણ સત્સંજ અને સાતું વાતાવરણ છવનમાં કેવા પરિવર્તન લાવી શકે છે તેનું સાદાન દર્શાવે રસિકના છવન પરથી આપણને મળે છે.

“રસિકની ઉંમર ૧૭ વર્ષની હતી. બચપણથી

તે મારા કબજમાં આવ્યો હતો. જેમ બીજા ભાણકોને તેમ રસિકને ધર્મમય દેશસેવાની તાલીમ અપાતી હતી. રસિક ચંચળ, તોફાની અને તેજસ્વી ભાણક હતો. તેના શરીરનો ભાષા સસ્ત હતો. તે સાહસિક હતો. જેબમવાળા કામો કરવામાં હમેશા તે પહેલ કરતો. ઉલ્લા એક વર્ષમાં તેનું તોફાન સમીને શક્તિનું રૂપ લઈ રહ્યું હતું. તે ગીતાનો અભ્યાસી હતો કાંતવા-પિંજવામાં તે કુશળ હતો. એક બે સપ્તે તેણે લાગવ-ગાટ ચોવીસ ક્વાક પિંજવાનું પણ લીધું હતું તે તેમાં તે પાર ઉતર્યો હતો

“મારો સૌથી નાનો દીકરો દેવદાસ જામીણામી-લીવામાં લેવા કરી રહ્યો છે. ત્યાંના વિદ્યાર્થીઓને તે કાંતવાનું ને હિન્દીનું શિક્ષણ આપે છે. તેણે રસિકની અને એકબીજા પોત નવીનની માગણી સુધારી કામ ને પિંજણને અગે ચારેક માસ ઉપર કરી. બન્ને દિલ્હી ગયા ને સુદર લેવા કરી રહ્યા હતા. રસિક તેના પહેલા બારડોલીમાં તેની તીવ ઈચ્છાયા સેવા કરવા ગયો હતો ત્યાં જ્યાં ના લોખણિય તેા થાય જ. આવા ઉચતા લેવકને કુદરત ઉપાધી ગઈ એ સ્વાર્થનું હુ ખ મને થયુ ખરુ પણ મનમાં વિચાયું કે, કુદરત હમેશા ન્યાય તોળે છે તેથી દયાનુ ળ એટલે રસિકની યાસેથી વધારે કષ લેયે, આ અચલિત શાહાથી હું શાંત થયો

દિલ્હી જઈ ને તેા રસિક ભક્ત બન્યો. મહા-સત્રામાંથી પાછો હુ દિલ્હી તરફ રસ્તે વળ્યો હતો. ત્યાં રસિકે મને ખજર આપી હતી કે તેને ૧૮મુ વર્ષ બેકુ હતું. તે વખતે બધા જાણકોની લેમ તેણે પણ કાંઈક વ્રત લીધાં તેના ત્રણ વ્રત હતા એકી વખતે આ ત્રણ વાની ખાવી. ગોલીય ક્વાકમાં ત્રણ ટક જ ખાતું ને બે વર્ષમાં રામાયણનો અગાત્ર અવ સુદા કરી લેવો. તેના ચંચળ સ્વભાવને ખાનમાં રાખીને મેં તેને લેવનું પણ તેણે કહ્યું, “ધરે મને આવા વ્રત કરીન લાગે તેનું નથી રહ્યું રામાયણ મને પ્રિય છે.”

અનુ ૨૮૩

[૧] બહુરૂપી ગાંધી

લેખિકા : અનુ મદોપાધ્યાય અનુ. જીનેન્દ દેસાઈ
નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ
પાનાં ૨૪૨ સાહાયાર રૂપિયા

બંગાળી લેખિકાએ તેંદુવકરના 'મહાત્મા' માંથી પ્રસંગો ચૂંટી કાઢીને રજૂ કર્યા છે, અને તેનો આમુખ શ્રી નવેરૂજીએ લખ્યો છે, તથા પુસ્તક બાળકોને નજર સમક્ષ રાખી લખાયું છે તે વાત મહત્વની છે. ગાંધીજી યુ' યુ' હતા તેના ૨૭ પાસાંઓ જેવાં કે દરજી, વાજાંદ, ભગી ધોષી, નોકર કાપાદિ દેખાંતો અને હાલકપણી પ્રસંગો આલેખીને બતાવવામાં આવ્યું છે. ગમે તે પ્રકરણ ગમે ત્યાંથી વાંચી શકાય છે. બાળકો માટે અમૂલ્ય પુસ્તક છે અને તે સિવાય અન્ય સૌ કોઈ માટે પ્રેરણાસ્રોત જેવું છે.

[૨] શ્રી કિશોરલાલ મશરૂવાળા

(એક અધ્યયન)

લેખિકા : કેતકી ભલસારી
નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ
પાનાં ૭૮૫ આઠ રૂપિયા

કોઈ વિશિષ્ટક્ષેત્રની નિષ્ઠાવાન વ્યક્તિઓના રેખાંકિત કે જીવનચરિત્રો આપવાની ઘેલી હજુ આખણે ત્યાં વિકસની આવે છે. વળી જનસામાજ્યને તેા એમાં નહીં જેવો રસ હોય છે. કિશોરલાલભાણી શક્તિની પિછાન માત્ર ગાંધીજી જ આપી શક્યા ત્યારે ભારત-વાસીઓને તેમનું મૂલ્ય સમજવું, આ એક વ્યક્તિમાં અન્યકવિધ પ્રતિભાનો સમન્વય હતો. જીવન ચરિત્રકાર, કેળવણીકાર, સર્જક, અનુવાદક, ગાંધીવાદી રિવલ્યુશનિસ્ટારી એમ અનેક રીતે તેમની મૂલવણી કેતકીભલેને કરી છે અને અવાગ પરિશ્રમથી એની કરેલી સામગ્રી અને માહિતી પુસ્તકરૂપે સુપ્રાપ્ય કરી આપી છે. કિશોરલાલભાઈ મદારૂવાળાનું વૈભવ તર્પણ કરવું જેઈએ

એવી જાવના આ અધ્યયનમંથ વાંચીને જાગે છે. આજે આપણા કેળવણીકારો વચ્ચે એકાદ કિશોરલાલભાઈ ટોચ સો કંવું સાડું એવો અફસોસ પણ મુખમાંથી સરી પડે છે કેલેખેના અભ્યાસક્રમમાં આવા પુસ્તકને ખુશીથી સમાવી શકાય.

(૩) "ગુજરાતના શિરછત્ર સરદાર"

સંપાદક : શ્રી મુકુલભાઈ કલાષી
નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ
પાનાં ૧૨૨ : એક રૂપિયા

સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલનું ટૂંકું જીવનચરિત્ર આપવાનો શ્રી મુકુલભાઈનો પ્રયાસ ૩૮ પ્રસંગો દ્વારા સફળ થયો છે તેમ આ પુસ્તિકા વાંચીને અવરણ કરી શકાય. સરદારશ્રીનું લાંબું જીવનચરિત્ર પ્રાપ્ય છે જ. જે ગુણ્ય અને નીડરતાને કારણે તથા વ્યવહારુ બોધના વક્તા તરીકે સરદાર અથર બન્યા તેનું દર્શન અહીં સરવક રીતે વાચકને કરાવ્યું છે ભાષા પ્રવાહી અને વિવધને અનુરૂપ રહી છે. ઉપયોગી અને જરૂરી પ્રકાશન.

(૪) ગાંધી ગોરવ

શ્રી વૈગેશ્વર : નવજીવન પ્રકાશન
મંદિર, અમદાવાદ પાનાં ૩૪૦ ૪૬૫ ૧૦ રૂપિયા

ગાંધીજી વિષે અધું ગદ્યમાં જ લખાય-પદ્યમાં કેવ નહિ કે તેનો ઉત્તર રૂપે શ્રી વૈગેશ્વરે આ ગાંધીગાથા વ્યવવાહી અને અર્થપૂર્ણ બનાવી છે. ગાંધીજી પ્રત્યે ભક્તિ ન હોય તેને માટે આવો પ્રયાસ જ અશક્ય ગણાય. ભાષા ક્યારે પણ આવવી દીર્ઘ કૃતિમાં કિલ્લટ બનતી નથી અને સહજ રીતે આસ્વાદ માણી શકાય તેવી કાવ્ય રચના સહજ ઉપલબ્ધ બની છે. ગાંધીજીના જીવનમાંથી ખાસ ચૂટી કાઢેલા પ્રસંગોને અહીં ઠપ-સાવ્યા છે. શ્રી વૈગેશ્વરભાઈએ આમુખમાં વૈગ્ય કહ્યું છે "તેમનું ઘલ સરજ અને પ્રસાદમુક્ત છે,

કવિતાનું સકલ સુગઠિત છે અને ભાષા સાદી અને નિરાડભરી છતાં અભિવ્યક્તિપૂર્ણ છે” કાકા કાલે લકર મેં ॥ ‘વેગેશ્વરજી પોતેપુસ્તક ઘોઠ, ગાંધીજીની જીવનસાધના સમજતાં તેમને મુશ્કેલી પડી નથી અને તેમની આ કાવ્ય કેવળ આરવાદ્ય નથી પણ બોધક અને પ્રેરક થયું છે”

[૫] મહાત્મા ગાંધી શતાબ્દી ગ્રંથ

સ પાઠક સર્વપંથી શધાકૃત્સુત્ર અનુ નગીનદાસ પારેખ અને સદય ત શુકલ નવજીવન પ્રકાશન મ દિર અમદાવાદ પાનાં ૩૧૦ મૂલ્ય રૂ. ૧૨-૫૦

“Mahatma Gandhi-100 years”

નામનો ગ્રંથ ગાંધી શતાબ્દી નિમિત્તે ડૉ. શધાકૃત્સુત્ર, આર. આર દિવાકર તથા કે સ્વામીનાથને સ પાઠન કર્યો છે અને તેમાં વિશ્વની નામાંકિત વ્યક્તિઓએ ગાંધીજીનું જે રીતે મૂલ્યાંકન કર્યું છે તે તેમના શબ્દોમાં આપવામાં આવ્યું છે પરિણામે જગતના દરેક ભાષા/ભાષી તેમને જે રીતે મૂલ્યવાન આપ્યા છે તેના સર્વપંથી સાર એમ સાથે એક પુસ્તકમાં મળી રહે છે ગાંધીજી આપણા દેશમાં જન્મ્યા અને વિશ્વ વિખ્યાત બન્યા તેથી ભારતના લોકો જે અજબ આપે તેમાં પક્ષપાતની માત્રા હોય તેમ માની લઈએ પણ આ ગ્રંથમાં વિશ્વની તન્માન્ય વ્યક્તિઓ સિરિલ એલેક્ઝાન્ડર, વેરા ક્રિસ્ટન, હેલેનિવામી, હોર્ડ કેન્સી, ઉર્લા, કુઈ ફિશર, મિમિલ યોનોપિલ હેલ્ડ વિન્સન, કુર્ જોર્જ મિસિંગ) ઘોડા જ નામો આપીએ તો તેમને જે રીતે જુએ છે અને તેમના કાર્યની પ્રશંસા કરે છે અને મૂલ્યાંકન કરે છે ત્યારે એમ લાગે છે કે ગાંધીજી સમગ્ર વિશ્વના હતા માત્ર આપણા અધિકાર તેમના ઉપર હોઈ શકે નહિ. ગુજરાતી અનુવાદ બે પ્રખર વિદ્વાનોએ કર્યો છે, અને તેથી અંગ્રેજીની પ્રવાહીતાને ક્યાં આવ આવતી નથી, ભલેકે મિષ્ટ અને મધુર ભાષા પ્રયોગ થયો છે વિશ્વવિખ્યાત તરીકે ગાંધીજીને સમજતા માટે આ ગ્રંથ ઘણો ઉપયોગી છે નવજીવને ગાંધીજી વિષેના દરેક પ્રકાશનમાં નવીનતા રાખી છે ઉપાઈ, ક નર, ટાઈપ અને ચિત્રાપનાં જે ૭ પુસ્તકોનું અવલોકન અને થયું છે તે બધાં જ

એકએકથી જુદા તરી આવે છે અને વિવિધતામાં એક સૂત્રતા આણે છે.

(૬) ગાંધી-જેવા જોયા જાણ્યા વિનોબાજી

સંપાદક શ્રી કાન્તિ શાહ
૧૫ પ્રકાશન, હજરતપાગા, વડોદરા
પાનાં ૨૦૦ અઢી રૂપિયા

વિનોબાજી જેવા સમર્થ ચિંતક-નિરીક્ષકને જોડો આજે ભારતમાં મળવો મુશ્કેલ છે તેમની વાણી હૃદયમાંથી-નાભિમાંથી નીકળે છે અને તેનો રસુકાર અદ્ભુત હોય છે-અપૂર્વ હોય છે તેમણે જે વાચ્યુ-વિચારુ હોય છે તેના ઉદાહરણ સહિત શાશ્વીત રીતે રજૂ કરવાની હૃદય ભમ શીથી તેમની પાસે હોવાને કારણે વિનોબાજી પચાણા ભારતને ગામડે ગામડે દરેક પ્રકારના, ધર્મના, જાતિના લોકો સમક્ષ પોતાની વાત રજૂ કરી શકે છે અને લોકોને જો જિતાવી શકે છે નાંધીજીના તેઓ અત્યંત ભક્ત હોવાને કારણે, તેમજ તેમનું અધૂરું કાર્ય પૂરું કરવા પોતાનું જીવન ધનિત કરવા ઘોવાથી વિનોબાની દૃષ્ટિએ ગાંધીજીને જેવા સમજવા એ એક વિરલ અનુભૂતિ છે અને શુભલાભીમાં રજૂ કરવા શ્રી કાન્તિ શાહે સ પાઠક તરીકે આત્મી દૃષ્ટિ બતાવી છે સ્વામી આનંદ કહે છે તેમ “આ સંકલનમાં વિનોબાજીનું ગાંધીદર્શન જે સ પૂર્ણતાએ વણાયું છે તે જોઈને હરોઈ અભ્યાસી ધેરત પામે તેમ છે”

[૭] ‘શાંભવશાસ્ત્ર વિચાર’

શ્રી પુસ્તકોત્તમ જલેશ માવનકર
સમિષ્ઠ પ્રકાશન, અમદાવાદ
પાનાં ૧૫૫, સાડા ત્રણ રૂપિયા

શ્રી માવનકર શાંભવશાસ્ત્રના પ્રખર અભ્યાસી, વિતક અને લેખક છે હેરોશ્ક વાસ્તી ઈન્ડિયન, અમદાવાદના તેઓ સદા છે. પરંતુ તેના વર્તમાન રાજકીય વલેણે તત્વ તેમની નજરમાં નોંધાઈ રહે છે અને તેમની મુરુદ્દૃષ્ટિ વિશ્વના બનાવોના વ્યાપને સમાવી લે છે કેવલસુકાર અને શિષ્યક તરીકે અમદાવાદ તેમની શક્તિથી અજાણ્ય નથી જાણી તેઓ એક

એવા વિષયને છેડે છે જેના ઉપર બહુ જ ઓછું લખાય છે. રાજ્યશાસ્ત્રના પાયાના સિદ્ધાંતોની તાલિયક ચર્ચા, દેશ અને સમાજના સંદર્ભમાં કરીને તેમણે એક મોટી ઉભૂપ દૂર કરવા યશસ્વી પ્રયત્ન કર્યો છે. આપણે નાં શોકશાહીના મૂળ જેમ જેમ ભીંડા ભીતરનાં જાય છે અને એક પછી એક ચૂંટણીઓ યોજાતી જાય છે તેમ તેમ જનસામાન્યનો રાજ્યશાસ્ત્ર વિષયક જાણકારી આવા પુસ્તકોની મંજૂરિ જિભી કરશે એમાં શંકા નથી. કોલેજોમાં પણ આપણા યુવાનોને આ પુસ્તક વિના થાવવાનું નથી. ભાવીય પ્રારણમાં તેમણે ચિંત્ય સામગ્રીનો એટલો સંભાર આપ્યો છે કે પ્રિટિય ઉમશવસભા, પરમાણુ શસ્ત્રોનો નિષેધ, રાષ્ટ્રકુટુંબ, આફ્રિકા ખંડમાં ચીનનો પગપેસારો, આધુનિક ભારત, સંઘર્ષમાં સમિતિ એમ ભાતીજય વિષયોની છલાવટ સિદ્ધહરત શીલીમાં કરી છે. આ એક ઘણું ઉપયોગી પ્રકાશન સાબીત થશે.

[૮] તુલિત

બેબક શી પિનાકિન દલે : પ્રકાશક-ગુર્જીણ ગંધરલન

કાપાલિય અમદાવાદ, પાનાં ૧૯૪, ચાર રૂપિયા

શ્રી પિનાકિન દલેનો પ્રથમ નવલિકા સંગ્રહ તેમની પ્રથમ નવલિકા કોટલો તેજસ્વી અને ચિત્તપર નીવડતો નથી. જો કે આધુનિક શીલીની નવલિકાના સર્જનમાં તેઓ મેદાન મારી જાય છે વિષયની પસંદગી અને નિરૂપણ શીલી તથા શબ્દ પ્રયોગમાં શ્રી પિનાકિનને કોઈ ગુરુની જરૂર નથી, કોઈની કંડી બાધવાની યશ્ન જરૂર નથી. "કેથોલિક" જેવી એકજ વાર્તાની અનુભૂતિ પાસકને બસ થઈ થયે. અહીં કેટલાક આકારો, અને નવલિકાની ફરતી કિનાર જેઈ શકાય છે ભર્ષા નાજિયેર જેવી આ વાર્તાઓ છે. શીલીને હાડવાથી અંદરથી પાણી અને ટોપડું નીકળે એ સી કોઈ જાણે છે એટલે એવો પ્રવલન અહીં અપ્રકનુત છે શ્રી પિનાકિનની નિરીક્ષણ શક્તિ નીજ હોવાને કારણે વાસ્તવિકતાનો એવો ચકાવવામાં બહુ સફળ નીવડ્યા છે 'કિશમતનો દિવસ,' 'અકશમાત,' 'માણસ, ફૂતરાં ને ચૂંટણી' જેવા બેચણ ઉદાહરણ બસ થશે. નવલિકા દાંચો જાહે છે તારે 'નૂપિ'નો અભિયેક આવકાર્ છે.

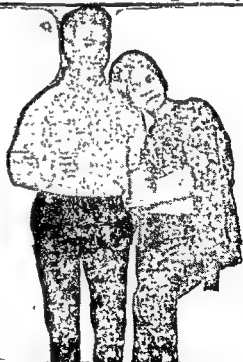
always
be beautifully
dressed in
thackersey's
everfresh

Dreamy outfit to relax in, made from 'everfresh' (67% 'Terene', 33% Cotton) fabric that refuses to crease or crumple ... in a gay tantalising screen print ... with handsome 'dreamboat' in matching stripes!

Also 100% Cottons marked **TEBILIZED** for better crease-resistance and a wide range of Shirtings, Surfings, Screen Prints, Poplins, Voiles, Cambrics, Jacquards and Tickings.

THE HINDOOSTAN NYN & WYN MILLS, LTD.
THE INDIAN WFB. CO. LTD.
16, Apollo Street, Bombay 1.

thackersey group Makers of Fine Cottons!

Design

સુંદર, સ્વસ્થ અને મુઘડ ઊપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે

સુરૂપ મુદ્રિકા, રેસકોર્સ રોડ, કન્યા ઊનાલય સામે, રાજકોટ-૧

શ્રી. મલિકકલ કૃત
અમારાં પ્રકાશનો

ગાંધીગુરુ....	૧ ૨૫
ગીતાંજલિ એક અધ્યયન ..	૧-૨૫
ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
ગુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથે જીવનયાત્રા ...	૦-૨૦
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા....	૦ ૧૫
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૧૫
મા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૧૫

वैभवावज्ज

सांस्कृतिक समन्वय अंशतुं मासिक—अक्टोबर : १९

आपने मात्र अक्षरालो न इ चपरो लेखे. ले आपने अक्षरालो इ साथे नदी.

१९

—गांधी

વૈષ્ણવજ્ઞા

વર્ષ : ૯]

ઓક્ટોબર - ૧૯૭૦

[અંક : ૭

અનુક્રમણિકા

પૃ. લેખ.	લેખક
૨૯૮ નારી કૃપા અપાર છે	મહિન્કણ
૨૯૯ અન્ન...	મહિન્કણ
૩૦૦ પરિશ્રમણ....	'આશુતોષ'
૩૦૪ પનાશવનની રોડી ...	શિવરા ૭૨ શુક્લ
૩૦૬ એ કોણુ લગ્ન ?	શયિકાન નીનકંઠ
૩૦૯ રામાયણની પ્રતિબા .	ઈન્દુલાલ ગાધી
૩૧૧ વિષની વર્ષા	મ પ
૩૧૮ પુરુષને રમકડું જોઈએ છે ?	રેહિલ્લી શાવ
૩૨૧ છમનવાન ગાધી .	છમનવાન જોષી
૩૨૪ શાવનામા-એ-ફિરદોશીના સ્ત્રીપાત્રો... .	મણિભાઈ વેરા
૩૨૪ રમ્ય એ છમન માત્રમ રસાન મોટાકકર	નરોગમ પલાણુ
૩૨૬ સૌરાષ્ટ્રના એકાવન દેવીરખાનો	કૃષ્ણશાસ્ત્રી પી મહેતા
૩૩૦ અનુભવ	સિ.

સૂચના

[આવંતે]

દર માનની આરમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે

૧૬૨મી સુધીમા અંક ન મળે તેા પોસ્ટ ઓફિસમાં તથા ૧ કર્પા પછી કાર્પા લખને જાણાવવું અંક ચિલિકમા પછે તેા મોકલાયે.

અમે તે મલિને ગ્રાહક લઈ શકાય છે.

*

આ માગિકમાં પ્રસિદ્ધ થના ચિવારો જે તે લખકોના છે સપાદક તે ચિવારોમાં અમન છે જ તેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

'લેખકવજન'માં સરકુનિ, કલા, ચિલણ અને તાકિલિય વિષયક લખાણો લેવામા આવે છે

લખણુ સારું, મોલિક, તાજું હોય એવી અપેમા રહે છે મગજની એક આજુ શાલીથી લખવું

લેખાજમ

દેશમા [વસંત] ૮ રૂપિયા
પરેશમા મો ૧ ચિલિંગ

"જીવજ્યુવજન"

૨-૧મકૃષ્ણનનર

૨૧૪કોટ-૨

પ્રકાશક, મુદ્રક, માલિક ધીરેન ગાધી સપાદક નરીન ગાધી ૨, રામકૃષ્ણગર, રાજકોટ-૨
મુદ્રણ-પ્રકાશન સ્થાન : સુરેષ મુદ્રિકા, રેલ્વેસ્ટોલ રોડ ગાજકોટ

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેન્ક લિ.

(રજીસ્ટર્ડ ઓફિસ : અમદાવાદ)

૪૮૬, આશ્રમ રોડ,
નવરંગપુરા,
અમદાવાદ-૬.

સહકાર, ભવન
રેવરન્સાઇ રોડ,
રાજકોટ.

ગુજરાતના ખેડૂતોને જમીન વિકાસના કામ માટે
શ્રી. એકે અબજ અને ચાર કરોડનું ધીરાણ કરેલ છે.

અન્યાર સુધીમાં કરેલ ધીરાણની વિગત

	સંખ્યા	કરોડ-લાખ.
[૧] નવાકુવા	૧,૪૮,૪૩૮	૩૩.૩૮
[૨] જૂના કુવા	૩૧,૦૯૯	૨.૮૪
[૩] ઓર્થોવેન્ચન ઈલે. પોટર્સ	૧,૩૪,૮૯૦	૪૭.૬૪
[૪] ફેક્ટર્સ	૩,૧૫૩	૫.૭૦
[૫] અન્ય	—	૧૪.૪૪

કુલ સંખ્યા : ૭,૩૧,૦૬૪

બેન્કની શાખાઓ : ૧૮૧

મગનભાઈ ર. પટેલ
વપપ્રમુખ.

હરિપ્રસાદ હ. ત્રિવેદી
આઈ. એ. એસ. સીટાઈડ
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર

ઉદયભાણુસિંહજી
ગુવરાજસાહેબ ઓફ પોસ્ટમંદર,
પ્રમુખ.

સિંધિયા સ્ટીમ
નેવિગેશનના બંદાને
આપનો માલ-સામાન—
મથકે કોઈપણ પ્રકારનો—
કચ્છિયાત કોઈ પણ ભોજ
વડાં કે કોઈ બંધ કે
સિંધિયાના કડવો બાલન
બંદાને આપનો માલ
સુરક્ષિતપણે અડધી કલાકે
કચ્છિયાતો સિંધિયા
મથકે પહોંચાડે છે.

દરિયાપારની સેવા
ભારત પાકિસ્તાન અને યુરોપ
ભારત રશિયા
ભારત-અમેરિકા (સિટલાન્ટિક અને અનાલ્ડા વહરો)
ભારત પૂર્વ એશિયા-ચીન સેવાઓ
ભારત પેસિફિક (પૂર્વ વહરો)
ભારત-પુલિવુડ
ભારત-સિંધિયા ઇન્ડિયન ઇસ્ટરન સર્વિસ

ભારત પશ્ચિમ એશિયા (અખાન)
ભારતી સેવા
ભારત પાકિસ્તાન વર્ધા સિલોન

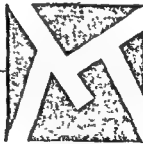
શ્રી સિંધિયા સ્ટીમ નેવિગેશન કંપની લિમિટેડ
પશ્ચિમ ક્ષેત્ર, બેલ્ગ્રાં એસ્ટેટ, મુંબઈ ૧
ટેલિફોન ૨૨૮૧૧૨ (૧૨ લાઇન) ટેલેગ્રામ ૨૨૨૫
કે-૨૮ બેંગ્લો સિવિલ ૩૩, નેશનલ મુલાક રોડ,
કચ્છિયાત ટેલિફોન ૨૨૫૮૨૨ (૪ લાઇન) ટેલેગ્રામ: ૩૦૫
૭૦, સેર માલ વહરો, નવી દિલ્હી,
ટેલિફોન: ૧૧૨૨૬૬, ટેલેગ્રામ: ૩૨૨
દરિયાના લગભગ મુખ્ય બંદરોમાં સેવાઓ છે.

સિંધિયા
(સ્થાપના ૧૯૧૯)

**કોઈપણ
જાતનો માલ-
સિંધિયા
લે છે પૂરો
સંભાળ!**

સ્તીલ કાસ્ટિંગ રોલ પ્રોડક્ટ્સ
 રિન્ડ ટોસ્તીલ
 ઈ.ઓ.ટી. અને બીજાં કેઈસ
 ઈલેક્ટ્રિક આર્ક-ફર્નેસ ખોડીઝ
 ફાઉન્ડ્રી અને કેમિકલ
 પ્લાન્ટ ઈકવીપમેન્ટ

MEMBER

મુંદલ ઓટલેજ યોજાઈ

મુંદલ આયર્ન એન્ડ સ્ટીલ મિલ્સ લિમિટેડ, ગુર્જા, ૫૧૫-૦૦ અમૈસ

કોલોનિડ સલામતી...

આપનાં બાળકોના ભાવિની
સુરક્ષા કરો

સમજી માળાપ બણે છે કે,
દેના ઝેંકમાં પોતાનાં બાળકોને
નામે સગીર અચત્ખાતું ખોલવું
એ તેમના ભાવિની સુરક્ષા
કરવાનો તેમજ તેમની વધતી જતી,
જરૂરતો પૂરી પાડવાનો
એક હતામ્ માર્ગ છે.
આપના બાળકને નામે આજે જ
ખાતું ખોલાવો. વ્યાજ ઉઠે ટકા.

૧૪ રાજ્યોમાં ૨૬૦ થી વધુ શાખાઓ
દારા દરાની સેવા બજાવે છે.

દેના લેડ

દેડ ઓફિસ: દેવકરજી નાનલ બિલ્ડિંગ્સ,
૧૭, દોનિયન સર્કલ, કોટ, મુંબઈ-૧.

તારી કૃપા અપાર છે

હે ભગવાન ! કેટલાય અપરિચિત લોકો સાથે તે' માટે ઓળખાણ કરાવી. કેટલાક ઘરેમાં મને પ્રેમનું રથાન આપ્યું. હું વિર સખા, જે દૂર ઇતા સેમને નજીક લાવી દીધા, તેમને હું પરજા અગ્રણીએ ધતો તેમને મારા ભાઈ બનાવ્યા. કોઈ પુરાણું પરિચિત સ્થાન છોડ્યું પડે તો દિલમાં ભીક લાગે છે. કારણ કે નવા સ્થળે કોઈને પણ પરિચય નથી હોતો, ત્યાં મારું શું થશે? અમે ભૂલથી જાણ લોઈએ છીએ કે નવામાં પણ પુરાતન તું જ છે, ઘર બદલીએ તો પણ ઘરનો માલિક તું પહેલાં ધતો તે જ છે.

છવનમાં કે મૃત્યુમાં આ અભિવ વિશ્વમાં જ્યાં જ્યાં અને જ્યારે જ્યારે મને લઈને તું જાવ છે ત્યારે અનંત જન્મોના પરિચિત સાથી જેવો તું જ હોય છે. કોની સાથે મારો જે સંબંધ છે તે સમજવનર તું જ છે તેને ઓળખ્યા ત્યારે પછી કોઈને ઓળખવાનું બાકી રહેતું નથી, કોઈ પરાયું રહેતું નથી કોઈ પ્રકારની મુશ્કેલી કે ડર રહેતો નથી. જેટલા લોકો સાથે તું સંબંધ બાંધે છે તેટલામાં તું જ પ્રગટ થાય છે. બધા લોકો સાથે ઓળખાણ કરાવવામાં તું તારી પોતાની જ ઓળખાણ કરાવે છે એટલું હું સમજી શકું તો બરા. આ વિવિધ જન્મને આત્મીયતાથી જોતી વખતે હરેકમાં સ્વાભાવિક રીતે જ તારું દર્શન થાય છે તે સમજવાની મને શક્તિ આપ.

—શુદ્ધચાલ મલિકજી

સપિયો, હમ હું જલભાસી ॥
 આયો જોબન, બિરક સતાયો,
 અબ હમ જ્ઞાન-ગલી અઠલાતી ॥
 જ્ઞાન-ગલીમે' ખબર મિલ ગયો,
 હમે' મિલી પિયાદી પાતી ॥
 ઉસ પાતીમે' અજબ સદેસો,
 અબ હમ મરનેકો બી ન ડરતી ॥
 કહે' કબીર સુનો ભાઇ સાધો,
 અબ હમ પાયો જ-મમરજુ કો સાથી ॥

ફરેક માણસના જીવનમાં એવો એક વખત આવે છે, જ્યારે તેને પ્રભુની જુદાઇ ઘણી સાલે છે. તે વખત તે આત્મજ્ઞાનની શોધમાં જીવનનાં જુદાં જુદાં ક્ષેત્રોમાં ભટકે છે. એક શુભ ઘડીએ તેને કેઈ ગુરુજન દ્વારા અથવા પ્રભુ—કૃપાથી પ્રભુને મળવાની દિશા મળી જાય છે. પછી એ દિશા પામીને હંમેશ માટે ભયમુક્ત થઇ જાય છે, એટલે સુધી કે તેને મૃત્યુનો પણ ડર નથી રહેતો. ત્યારે જ તે પ્રભુ જે પ્રેમ છે, એને પામી શકે છે, કારણ કે જ્યાં ભય નથી ત્યાં ભક્તિ છે, ભગવાન છે.

—ગુરુદયાલ મલ્લિકજી

વિનોબાજીનાં ૭૫ વર્ષ

૧૧મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૭૦ ભારત એ ચીતે વાઠ કરે છે કે ગાંધીજીના સૌથી વધુ પ્રિય અને વફાદાર અનુયાયી વિનોબાજી તે દિવસે જીવનનાં ૭૫ વર્ષ પૂરાં કરે છે. વિનાયક નામનો એક માણસ એકલે હાથે, એકલપંડે બૃહદનયત દ્વારા અહિંસક ક્રાંતિ કરી શકે તે ભવિષ્યની પેઢીના મનમાં ઠસાવવા ઠીક ઠીક પરિક્રમ લેવો પડ્યો. વિનોબાજી ચાર્લો અને વેફવેદાનમાં પારંગત હતા અને ૧૯૧૯માં અમદાવાદ ગાંધીજીના આશ્રમમાં આવીને રહ્યા ત્યારે ગાંધીજી પણ તેમના પ્રત્યે આકર્ષાયા હતા ગાંધીજીના સિદ્ધાંતો પ્રમાણે જીવન જીવનાર આજે વિનોબાજી સિવાય અન્ય વ્યક્તિનો ભેટો થવો મુશ્કેલ છે સ્વરાજ્ય માટે ગાંધીજીની નેતાગીરી નીચે લડનારા આજે દોરવ-પાંડવના પુલ્કમાં સામ્રાજ્યામાં થતો ખખડાવતા ઊભા છે સ્વદેશી, ખાદી, રેટિયો, સૂતર, ગ્રામોદ્યોગ, ગાય-ખા બધું ગાંધીજી જીવતા ત્યારે કેન્દ્રમાં હતું તે આજે પ્રદર્શનના ઓરગ-મા અને સેમીનારની ચર્ચાના ચક્રોળમાં અટવાઈ ગયું છે. ત્યારે અપરિગ્રહનો ભેખ પરીને આ કોમો દેશ આખામાં ભ્રમ્યા કરે છે એટલે માનવું રહ્યું કે એને પગે પનોતી લખાઈ છે સાં વર્ષનું તેમનું આયુષ્ય ટોપ તે રાજપાટમાં આડો આંક વળી જાય. નકસલવાદીઓની વીજળી ક્રાંતિ પાસે વિનોબાજીની અહિંસક ક્રાંતિની રફતાર ઘણી ધીમી લાગે છે, અને ગાંધી જેવા ગાંધીને ‘હોઈયા’ કરી જનારા વિનોબાજીનું ધાદપ્રશાલન કરશે એમ માનવું ભૂલ ભરેલું છે. પરંતુ મહાન પુરુષો આવી ગુપ્તરીઓ મહિતા નથી-તેઓ ધર્મ બજાવે છે અને કાળની રેતીમાં જે પાદચિદ્ર મૂકી જાય છે તેને બ્રહ્મા પણ ભૂલી શકતા નથી.

ગીલાં !

વયવા-મજનૂની વાસો ઠવે બેકાર જની છે. જમનો એવો આવી જવો છે કે રક્તે ચાલનાં એકાદ જન વયવા મજનૂનો ભેટો થઈ જાય છે. પણ આરખ

જગતની વીલાએ તેા સન્નાટો ભોલાવી દીધા છે અને અમેરિકા, બ્રિટન, ફ્રાન્સ અને સ્વીસ સરકારોને ધૂળ ફાંકતી કરી દીધી છે અવકાશી ચાંગીયાગીરીમાં અફ-ભુત વીરસનો અનુભવ દુનિયાને કરાવનાર આરખ લલનાના મુખ ઉપરથી બુરખો દૂર થતાં દુરનની પરી નિહાળવાનો મોહ રાખનાર દુનિયા ભેટી પડી ગઈ છે બ્રિટિશ ચોક્કિયોતોની નજર હેઠળ આ આધુનિક વયવા કોષ્ટ મજનૂનો ‘સંપર્ક’ સાધી શક્યો નહિ પણ દુનિયાના અખતારોમાં સમગ્રી ગમેથી તેની તસ્વી-રોથી દુનિયાની બધી જ એર-પાઈનોમાં મુસાફરી કરનારા મજનૂનો ટિકિટ કેન્સલ કરાવવાની વેતરણમાં પડ્યા હશે. પેવેસ્ટાઈન મુકિત ફોજના ગેરીલાઓ ઘણા જનૂની છે અને તેમણે જે વિમાનો ફૂડી માર્યા તેનાથી જોર્ડન સિરિયા વચ્ચે લોહિયાજી છમકવું પણ થઈ ચુક્યું છે જે એક લખવા આવી ખતરનાક પરિ-સ્થિતિ જન્માવી શકે તેા એકસો વયવા ગેરીલાઓને પસે હોખ તેા દુનિયાની મહાસત્તાઓ પણ પછી વિસા-તમાં નથી. કેરવની કન્ધાઓ સાધુડી બનીને પશ્ચિ-મની દુનિયામાં નામ ભોળાવે છે અને નામદાર ચોપની ધાર્મિક આગરૂને બંધી લગાડે છે. તેના કરતાં એકાદી આરખ લખવાની પેઠે નામ કાઢે તેા પણ જીવ્યું પ્રમાણ !

હુસાકા

ગાંધીજીના પાટનગર હુસાકામાં બિનજોડાણ-વાદી દેશોની પરિષદ મળી તે આ હારમાળામાં ત્રીજી હતી અગાઉ કરો અને ભેવગ્રેડમાં બાવી પરિષદ ચોગઈ હતી ગાંધીજીના પ્રમુખ કેનેથ કોન્કોને ભારત માટે માન છે અને ભારતના વડા પ્રધાનનું ત્રી ઉપ જણાવેર રવાજત વધુ તે બકીકત સૂચક છે. આરખ દેશોએ આ પરિષદ પ્રત્યે ઉદાસી ખતાવી, નાસેર હાજર રહ્યા નહિ, માહલ્ વીકે એક જ સોનું ધ્યાન ખેંચે તેવી વ્યક્તિ હતા. ઈંગ્લાંડે સાથે સમાધાન કરવાના પ્રયત્ને આરખ શબ્દો વચ્ચે અભેદ મતભેદો પ્રવર્તે છે આજે તટલ્ય રાષ્ટ્રોનું મત્વ રહ્યું નથી. ઈજી.

પતને રશિયા પાસેથી લશ્કરી મદદ એટલા પ્રમાણમાં લેવી પડી છે કે આખું રાષ્ટ્ર રશિયાના સૈનિકોને કમળે કમુ' છે તેમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી તટસ્થ રાષ્ટ્રો કાંઈ કરી શકવાની સ્થિતિમાં નથી યોગ્ય કરાવે પસાર કર્યે કાંઈ ભલ્લીવાર થવાની ત્રથી ચમત્કાર વિના નમસ્કાર નથી, અને શકિત વિના ભકિત નથી ભારતનું બહુ વળન આવી પરિપદમાં પડતુ નથી છતાં પ્રતિષ્ઠા ખાતર આપણે ઢાળવી આપીએ છીએ ભારત ઉપર ચીને આક્રમણ કર્યું ત્યારે મદદ માટે આપણે ચોતરફ દૃષ્ટિ નાખી હતી તટસ્થતા આજે નબળાઈમાં ખપે છે. બીજી તરફ નવોદિત રાષ્ટ્રોની સખ્યા એટલી વધતી જાય છે કે આ મધ્ય ભિન્ન મળીને કાંઈ કરી શકે કે કેમ તે પણ એક સવાલ છે ચીનનો દાખલો લેવો હોય તો તેણે એટલી ઠઠી તાકાત કેળવી છે કે ગમે તેવી પરિસ્થિતિમાં ઢાળવી આપીને પોતાનો પ્રભાવ તે દેખાડી શકે છે, રશિયા અથવા અમેરિકાનો ગમે ત્યારે કાન પકડી શકે છે તટસ્થોએ આવી તાકાત કેળવવી રહી

પાઠ્ય પુસ્તકો

પ્રથમ ધારણના પાઠ્ય પુસ્તકો વિષે આજ કાલ બહુ વિવાદોલ્લસિત થઈ રહ્યો છે શ્રી નગીનદાસ પારેખે 'બુદ્ધિપ્રકાશ'માં લખ્યું, 'નિરીક્ષક'માં પણ વિસ્તારથી ચર્ચાઓ આવે છે અને છેલ્લે 'મિલાપ'માં મહેન્દ્રભાઈ મેઘાણીએ પણ ઠીક ઠીક ગુરસો (ગુરસો ?) કાલ્યાણે છે સરકાર કાંઈ ખુલાસો કરવા બહાર પડતી નથી અગ્રજ દૈનિકોમાં પણ ચર્ચાપત્રો છાયામાં છે સભવ છે કે આ બધું બેધ ઠળુ ચાનુ રહેશે કેમકે પાઠ્ય પુસ્તકોના રાષ્ટ્રીયકરણના પ્રશ્ને લેખકો, પ્રકાશકો, વિવેચકો, શિક્ષકો, વાલીઓ, વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષણ ખાતાના અધ્યક્ષો—મધ્ય જ સમાન રસ ધરાવે છે છબરકો વાળ્યા પછી કેમ સુધારવો તેની રસિક મૂલવણ આમાં રહેલી છે કાબાલ કારની ભાષામાં નાવિકા દુની મારફત પોતાના મનના ભાવો પ્રગટ કરે છે એટલે પાઠ્યપુસ્તકોની બાબતમાં સરકારની ઈચ્છા સૌનો પ્રેમ સ પાદન કરવાની હતી સામે પસે જે પ્રેમીઓ હતા તે તો ના-લડ ટટુની જેમ તૂટી પડે એવા નીકળ્યાં ! પ્રેમનો પ્રથમ અનુભવ નાવિકાને નવો તેમજ મૂલ્યનારો હોય છે

સરકારને જે ખાતરી થઈ ગઈ ઠાણ કે વીછી હાણે યદાવવા જેવો નથી તો "અલમ્ અતિ વિસ્તરેણ !" અને શ્રી નગીનદાસભાઈને અનુવાદ માટે પુસ્તક શોધી આપીએ ! પ્રથમ ગ્રાસે મહિકા થશે એવું આ પ્રશ્ને કોઈએ ધાર્યું ન હતું પરંતુ આ ત્યાગ કરતી વખતે લોકસાહીમાં જળખનો વિચાર કરવાનો ઠાણ છે સાવિયાણા નાણ્યદી માટે આ રીતે વિરોધ થશે એવું કોઈએ ધારેલું ! પાઠ્ય પુસ્તકોના છગરકામાં થરમના માર્યા કોઈ જિયુ ગઈ શકે તેવું ટીકાકારોએ રહેવા ઈધું નથી

જે મહાનુભાવો

શ્રી જયન્તી દલાલ અને શ્રી ડોહરભાઈ માંકડ જેવી બે પ્રતિભાઓ એકસાથે ગૂમાવીને ગુજરાત સાહિત્ય, કેળવણી અને વિચારના ક્ષેત્રે દરિદ્ર બન્યું છે શ્રી દલાલ વર્ણવેલી સાહિત્યક્ષેત્રે ક્રાંતિકારી રહ્યા હતા નાટ્યક્ષેત્રે તેમનું પ્રદાન વિશિષ્ટ હતું 'ગિતિ' રખાતી તેમની કારકિર્દીએ જે ક્રીતિ અપાવી તે અનુવાદો આપવામાં પણ ચાલુ જ રહી જન્મશાષ્ટીને દિવસે જ તેમણે દેહ છોડ્યો પત્રકાર તરીકે, રાજકારણના કરતંત્ર વિચારક તરીકે શ્રી દલાલ એક સન્માન્ય વ્યક્તિ હતા, અને મૃત્યુપર્વંત તેમની સાધના ચાલુ રહી હતી

અવિવાહાગ્રામાં કેળવણીના ક્ષેત્રે ક્રાંતિ રવી જનાર ડહરભાઈ સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટીના આદ્ય સ્થાપકમાંના એક હોવાથી નહીં પણ ઈતિહાસ સંશોધન, લોકસાહિત્ય એમ વિધવિધ ક્ષેત્રે તેમણે જે યદાર્પણ કર્યું તેમાં તેમની વિદ્વતા અસપ્તે રહી હતી તેમની શકિતનો લાભ તેમની નિગૂંતિ પછી પણ લેવાનો મનસુચો અનેક વિદ્વાનો સેવી રહ્યા હતા તે સ્વપ્ન તો એકાએક રોળાઈ ગયું છે શિક્ષણ ક્ષેત્રને સજ્જકારણુથી પર સખવામાં ડોહરભાઈએ નિપૂણતા અચૂક બતાવી ખાસ કરીને લોકસાહિત્યને માનાઈ રથાન આપવામાં તેમણે વિદ્વજ્જનને થોભે તેવી ખેલવીની બતાવી હતી નાણુક તબિયત છતાં વિદ્યાપીઠનો કારભાર તેઓ વહી રહ્યા હતા અને નિદ્રાંતિની પળ નજીક અંતે ત્યાર અચાનક જ ચીર વિકાન્તિ લઈ લીધો !

ચોમાસું

નેત્રાનુભવ ચોમાસું દર વર્ષે આવે છે અને જાણે છે અને જનજનની-ભાતભાતની વીતકકથાઓ મૂકતું જાણે છે ભારતના જુદાજુદા ભાગોમાં તેની કામગીરી ભિન્નભિન્ન પ્રકારની રહે છે. જરૂર ન થાય ત્યાં વધુ પાણી ને ઠાલવે છે. અને સખન જરૂર થાય ત્યાં વાદળીઓ વરસ્યા વિના ચાલી જાય છે. પાક તેવાર વઈ જાય હોય તેને તે સાફ કઠી નાખે છે. તે જ્યાં માણસો, ઘેર અને ખેતરો ટીપા પાણી માટે આનુર નયને ઝંખના કરતા હોય ત્યાં આંધી ઝરખર પણ પડતી નથી. ચેરાપૂંછ, આનામ, કોંકણ, અને દક્ષિણ ભારતમાં ઈન્દરાજ મન મૂકીને વરસે છે જ્યારે સૌરાષ્ટ્ર, સજરવાન, કચ્છ, મધ્યપ્રદેશ અને બિહારમાં તેમની ઉદારતામાં ખેટ આવે છે. શાકરજી તે તે મેઘરાજ જણે પણ આ વખતે સુખ્યતમમાં તેમનો પ્રકોપ રેશ્યાગ્રીના પાટા ઉપર ખૂબ ઊતરે અને માઈલોના માઈલો સુધી પાટા ઉભેરી નાખીને રસેતા સાફ કઠી નાખે. ઉત્તર પ્રદેશ અને ઉદ્દેશ્યાદમાં પણ પાણી ખતાવે. સફૂ કોઈ મેઘરાજને વરસે પકીને ધમેશાં પ્રાર્થના કરે છે. છતાં આ વર્ષના ભેખું સંતોષકારક અને સફળ ચોમાસું નીવડ્યું તેનો લાભ મોટા પ્રમાણમાં જળાશયો અને ચેક ડેમો દારા લઈ શક્યો નહીં તે દુઃખદ છે. કેટલાક ડેમો તૂટી ગયા અને કેટલાકને તોડી નાખવા પડ્યા. ઉનાળો આવતાં પાણીની ખૂમ ઠેર ઠેર ઉઠાવાની છે. કેટલેકે કેટલે તે ખેડૂતો આગળ સામે જોઈને કહે છે 'એક વરસાદ શા પે સાડુ!' જેને પામી ન શકાય તેવું કોણ છે-ઈન્દ્ર કે માનવી ?

ઉપનગરો

મુંબઈ, કલકત્તા, દિલ્લી, મદરાસ જેવડા મોટાં શહેરો વિરાટ કોપમારપ બની જાય છે. આવડા મોટા શહેરોમાં રોજીંદું જીવન એક દિવસ માટે સુખ્ય થઈ જાય તેા હાહાકાર મચી જાય છે. શીઝ તરફ ત્યાંની વસતિની રોજીંદી જરૂરિયાતો જેવી કે દૂધ, પાણી, શાકભાજી તે પણ જબરજસ્ત પ્રશ્ન બની રહે છે. દિલ્લી શહેર માટે એક મારટર પ્લાન ઘડવામાં આવ્યો

છે અને તેને માટે ૨૦ વર્ષની સમયમર્યાદા જાપવામાં આવી છે. ૧૯૦૧ માં દિલ્લીની વસતિ બે લાખની હતી-આજે ૪૦ લાખ થયા જાય છે. અને જતાં ચેતરફથી દિલ્લીમાં વસવાટ તેમજ રોજગારી માટે અપૂર્વ પસારો રહે છે. આ પગારાને ખાજવા દિલ્લીને ફરતાં ઔદ્યોગિક તેમજ વેપારી શહેરો વિકસિત કરવાનું દિલ્લી વિકાસ મોજામાં નક્કી થયું છે. ઉત્તર પ્રદેશ, ધરિયાણા અને રાજસ્થાનની ઘરબદેને અટીને દિલ્લી પ્રદેશનો વિસ્તાર આવેલો છે અને રેલવે તેમજ રસ્તાઓથી સાથી ઈને સંક્રાએષ છે. દિલ્લીમાં આજતા લોકો તેની આસપાસના ઉપનગરોમાં જ રોજગારી જા તેવી વ્યવસ્થા વિચારવામાં આવી છે. દિલ્લીની ચેતરફ ૨૪ થી ૩૨ કિલોમિટર ફરતા વિસ્તારમાં બધી જ રીતે સંપૂર્ણ અને સ્વાસ્થ એવાં શહેરો ઊભાં કરવા અને જે છે તેને અઘનન ધોલે વિકસાવવાની મોજાના છ સાર વર્ષથી તેા ચાલી રહી છે. ઉદાહરણ તરીકે, ફીદાબાદ, યુડનાં, બદા-કુરજક. નેરાળા, શેદીનજર મીરન, ભાગપેટ, હાપુર, બુલદશ્વર, ખુર્ન, રંવાઈ, સોનેપન, પાણીપત, રોહટક વગેરે જુદા જુદા ઉડોલો, વેપાર ઈન્દ્રાદિ અહીં આકાર લઈ રયા છે. દિલ્લીને અટીને જે જે રાજ્યોમાં આ શહેરો આવેલાં તેમણે પણ વિકાસ આરોજનમાં શોભે આપવાનો રહે છે. આ શહેરો જ્વતંત્રપણે વિકસે અને દિલ્લી ઉપરનું દબાણ ઘટે એવી વૈતાનિક કમની આ વિચારણા અન્ન શહેરો માટે જરૂર વિચારી શકાય

કોણુ લધે

ક્રેલાયામાંથી કનાઓને પશિમમાં લઈ જઈ, રોમન કેલોલિક ઈંપ્રાચની મિખાઓ ખનાવાય છે તે પ્રન્ને જાણેલા બિહાપોલ ઘનુ ખેડો નથી ત્યાં મુંખમમાં એક એવું બીજું ઘડપત્ર પકડાઈ ગયું છે જેમાં મુરથીમ છોકરીઓને, રીતસર લગ્નવિધિ પ્રમાણે નવવધૂ બનાવી આરભ દેશોમાં લઈ જવામાં આવે છે. આમાં કાજી પાસે મુરથીમ લર્મવિધિ પ્રમાણે નિકાલ પકાવવામાં આવે છે. અને રીતસર પાસપોર્ટ કાઢીને આરભ સોદા-જર નવવધૂને આરભ દેશોમાં લઈ જાય છે અને તેા છૂટાએષ આપી તેને વેચી મારે છે. કોઈની રખાન

તરીકે દસ હજાર રૂપિયા સુધીની રકમ તેને મળે છે. આપું નિરંતર ચાલ્યા જ કરતું હોય છે. અને કેટલીયે ઊકરીઓને આવી રીતે ફસાવીને પરદેશ નિકાસ કરવામાં આવે છે. જે કે કામદાની દષ્ટિએ આમાં કંઈ વધિ આવતો નથી. કાજી લગ્ન કરાવી આપે એટલે ઊકરી કાપદેસરની પત્ની બની જાય. પરદેશ ગયા પછી દેશમાં આવવાનું દ્વાર બંધ થઈ જાય ॥ અને આવી કમ-

નસીબ સ્ત્રીઓએ યેષ જીવન જેમતેમ પૂર કરવાનું રહે છે. કેરાબાની કન્યાઓની બાબતમાં જીવનની પવિત્રતા તો અખંડ રહી શકે છે. નજરે જોવાનું ઝેર વધુ ઉત્પાદકોરક હોય છે. નડીતર અકકલ બધી કે ભેંસ જેવા આ પ્રકારમાં લોકવાચણી દોષિતજનોને નજર બહાર રાખવા તેવાર વાય ॥ જ્યારે નિદોષ જણાતા કિસ્સાઓમાં તે બબુકી ઊઠે છે.

સાદગી માટે સુવિખ્યાત હજરત ઉમરે પોતાના બાહુબળથી જ રાજ્ય વિસ્તાર્યું હોવા છતાં તે તો માત્ર વીસ રૂપિયામાં જ જીવન વિતાવતા. આટલા પગારમાંથી માંડ બરસુ ચોપણ જ થઈ શકતું હોય ત્યાં કપડાં કે જોડાની વાત કરાવી હોય ? તેથી જોડા હાથે જ સાંપતો તે કપડાં પણ થીંગડાં પર થીંગડાં મારી ચલાવતા.

એકવાર તેમના પુત્ર અબ્દુલ રહેમાનને ફાટેલાં કપડાં માટે સૌએ ચીડબો, તેથી લાગી આબુ : “હું ખલીફનો પુત્ર ને મારા કપડા ફાટેલાં ?” એણે તો પિતા પાસે નવાં કપડાંની હક લીધી.

પિતાને ઘણું જ સમજાવ્યો કે આવતા મહિનાના પગારમાંથી નવાં કપડાં જરૂર લઈશું પણ ના માનીને કુશકે-કુશકે રડી રહ્યો. આથી વિગુહલ પીંગળું ને કોપાધ્યક્ષ પાસે બે રૂપિયા ઉધાર મગાવ્યા.

કોપાધ્યક્ષ પણ તેમનો જ સિધ્ધ હતો. મોજખી ના પાણીને તેણે જણાવ્યું : “મૃત્યુ કરારે આવશે તેની પછર નથી ને આપ તો સદા મુઠ્ઠામાં જ ફૂલેલા રહો છો. તેથી આપ એવિંતા મૃત્યુ પામે તો બે રૂપિયા કોની પાસે લેવા ?...ને આપ મૃત્યુ પામે ત્યારે દેવાદાર હો એમ હું ઈચ્છતો નથી”

આ ચિઠ્ઠી વાચી હજરતનું દૈન્ય બરાઈ આવ્યું : તેમના જ સિધ્ધે તેમને મોટી ભૂલમાંથી બચાવી લીધા હતા...દોઢીને બેટી પડવા.

આપણા દેશમાં પણ આવા, દેશની જાઈ પણ બજલવા ન દે એવા સંનિષ્ઠ કોપાધ્યક્ષો અને રાજકર્તાઓની કેટલી બધી જરૂર છે ?

—સીતારામ શાસ્ત્રી

વરધરી ને ધામેદની પાછળના કુંઝરખાથી શેઠી નીકળે છે અહીં ધામેદમાં કેદાર મહાદેવ ઉપરાંત અમદાનાદથી પારસમણિ લઈને નાસી આવેલા લાલિયા લુહારની જાહેજલાલીનાં દર્શન કરવાના પછુ મળે છે લાલિયાનું તે રમરણુખાચ રણુ છે ને પારસ મણિ કારતામા લાદર નદીમા લય પાખો છે પરંતુ એક ગરીબ લુહાર પારસમણિ મળવાથી કોલ્યાણીશ કેવી રીતે થયો ને નામના મેળવી, એ વાતની તો ધામેદના કિલ્લાના ખડિયેરો આજે મણુ સાક્ષી પૂરી રહ્યા છે

શેઠીનું ખીણુ દર્શન પાલી સેવાલિયાથી વાડાસિનેર જતાં રસ્તામા કઈું છે ચોમાસામા તે માર્ગ શેઠી લે છે દિવસો સુધી માથુસો કે વાઠનેને જવા આવના દેતી નથી વાડાસિનેરના બાની વરાની જાહેજલાલી ને પતન તમ જ આજે મુખથી ધૂમ ધસાઈ આવતી કાળામગરોની લક્ષ્મી એજે જોઈ છે પાલી સુધી તો આપણને એમ જ લાગે કે એ હમણા કયાંક મહીને મળી જ જવાની પછુ એ ડામે લાધે વાવાને બદલે જમણી ખાણુ ફેટાઈ જાય છે ત્યાંથી એક ખાણુ અગાડીના અદિતીય કોતરોની ખાણુએથી વ કાઈ જઈ એ દાસરા આગળ ધસાઈ ડોકોરને સીમાડે આવેને જાની રહે છે રણુએડરાવના દર્શન કરવા જતાં પ્રથમ શેઠીના દર્શન કરે છે

ડોકોર એટલે મુજરાતના હદયેશ્વરની રાજધાની ડોકોર નામ ઉચ્ચારતા કે તેનું રમરણુ કરતા યાજ્ઞીકિ ને યોગાણુ સ્મૃતિપદ પર ખાડ યાવ છે લટારા વાદ્યોકિની પેઠે લય કર લૂટો ને ખૂન કરનાર ને શેઠી ને મહીનો દોતરોમા લરાઈ રહેનાર યોગાણુ ઈશ્વરને પરમ ભક્ત થઈ શકે છે, એની ખાનરી શેઠી કરાવે છે એને કિનારે ગીતાના મનોકો સાચા પડે છે

અવિ જેનુ મુદુગચોરો મચ્ચે મામનન્યમાહ ।
 સાપુરેવ સ મન્તમ્બ સમ્યગ્ વ્યરચિત્તો હિ સ ॥

વિષ્ણુ ભવતિ ધર્માત્મા શશ્વચ્છાન્તિં નિગચ્છતિ ।
 કૌતેય પ્રતિજ્ઞાનીહિ, ન મે મત્ત પ્રણયતિ ॥

દારકામા યોગાણુ આવેલા રાગ રણુ છેડની રાજધાની ડકપુરનાં દર્શન કરી શેઠીને કિનારે કિનારે જ આવ્ય જ ચાનીએ

શેઠીને પલાશવનચારિણી કહી છે સાપણુની પેઠે ઘડીકમા ગૂચુ વળતી ને ઘડીકમા લાખી લસરક થઈ જતી શેઠી છેક શરઆતથી જ ખાખરાના વનમા રમતી ધૂમતી ચાલી આવે છે યેગા જિલ્લાનો આ લાગ ને આખો પચમહાલ ખાખરાના વનથી ખડકા મેનો છે વસ તમા ખાખરાની અને ચોમાસામા કઠા કે સાગતી શોભા ખૂબ જ ખીલી નીકળે છે કેસુડા એ વસ તમા હીંદાર છે જ જલમા કેસુડા ખીબના માંડ્યા એટલે વસ તની શરઆત થઈ ગઈ એમ સમજવુ પછુ વસ તનો એવો લલકલમયો કેસરિયો રગ સર્વોચ્ચ ત્યાગ માગે, એટલે ખાખરો કેસુડા ફૂટતા પહેલા પોતાનું સર્વસ્વ ત્યાગી દે છે એકાદુ રણુ સહુ પાનેય ખરી પડે છે નુ આ પલાશવનની જ સરકૃતિને વહેવાસી છુ અનેક બુદુકોને પલાશદ ધારણુ કરતા જોયા છે પલાશની સમિધો હોખી છે પલાશના પાદડા એકકા કરવા માટે જ મનોમા રખવા છીએ, કુ મેક્ષી માડી બનાવી ફેરવી છે અને ઘણી વાર થયુ છે કે, પતરાળી તો ખાખરાના પાનાની જ સર્વ-એક થઈ શકે એમ સૌથી પહેલુ શેઠી કાઠનારે વનરપતિ સુષ્ટિના પતરાળી બનાવી શકાય એવો જથ્થો જ પાનમા અખખન જરૂર કરી જ જોવા હશે

કેસુડાને 'લવ — 'Flame of the forest' કલા છે

ધીકેલ વહુનિ સરખે કુસુમે નમેલા,
 ક પાપમાન પવને વન કેસુડીનાં,
 શોભે વસ ત સમયે ધરણી સુરાતી,
 રાતે પડે વનવધુ સરખી જ માતી

શિશિર ઋતુ પૂરી થઈ ગઈ છે ને રામ, લલમ્બુ ને જનકી વનમાં ચાલ્યાં જાય છે તે વખતે રામ સીતામાતાને કેસડાંની શોભા જનાવતા કહે છે.

“આદીપ્તાનિવ વેદેહિ સર્વંત મુષ્ણિતાન્નગાન્ ।
સ્ત્રિઃ પુષ્પે કિન્નિકાન્ પયમ્ માલિન્” શિશિરાલયે ॥”*

આવા પવાચનવર્ગમાં સ્વૈરવિહાર કરતી સેટિકા સેડી ડાકોરથી ઉમરેઠ જવાને બદલે જરાક જનશૂષ્ક બહુ કતરાઈ જાય છે ઉમરેઠ એટલે ખેડાવાળા બ્રાહ્મણોનું મોઢું મથક. ગુજરાતના ઓદિચ્ય વગેરે પંચગૌડ બ્રાહ્મણો ઉત્તરમાંથી આવ્યા ખેડાવાગે દક્ષિણ-માં શ્રીરગપદ્મશૂષ્કી આવ્યા એ ખેડા કે ખેડબહા પરથી ખેડાના જ થયા એની ચર્ચામાં ઊતરવાની આપણને ઝાઝી નિસમત નથી પરંતુ ગુજરાતની આ એક ખજાનું કામ છે એમ તો સૌથી પશુ કહે છે

ધામણને જાણીતું કર્પુ શ્રી જનવખાઈએ. એ માસરાથી ધામણ આવ્યા ત્યાર પછી ‘જનવલાઈનું ધામણ’ એમ એ જાણખીતું થયું પણ સૌથી નહીને કિનારે એ જ ધામણમાં સિદ્ધ નાગાર્જુને પારદની રસસિદ્ધિ કરી એ વાત જ્યારે ઇતિહાસની તનારીએ અને પહેલવહેલી કહી, ત્યારે માડું દિલ હાઈથી પુલકિત થઈ ઊંચું રસાયનશાસ્ત્રને પ્રણેતા નાગાર્જુન ઇશ્વરના દસમા સૈકામાં ગુજરાતમાં જ થઈ ગયો અને તેણે સહજવેધી પારદની સિદ્ધિ જનવલાઈના ધામણ ગામમાં કરી એ વાત સમગ્ર ગુજરાતને ગૌરવપ્રદ છે.

“સોવન રસ સાધઈ જિહાં,
રસતિહાં સીધું સુચર શીધું,
નહી સેડી નઈ નટઈ”

એ બ્રાહ્મણ હતો, પાદનિમાચાર્ય પાસેથી મગનવિહારી વિદ્યા શીખ્યા એ જ્ઞાન થયો સેડી નહીને કિનારે પલાશવનનાં ઝાખરામાં પડી રહેલી સ્તબ્ધક પાર્શ્વનાથના સાન્નિધ્યમાં, મરણુનું મારણુ શોધવા નીકળેલા નાગાર્જુને જે સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી, તેણે એને ઇતિહાસને ચોપડે તો અજરાખર નામ આપ્યું જ.

*“હે સીના! વસંત બેસી ગઈ છે ને ચોખર-દમ પર્વતો પુષ્પોથી આજ્ઞાદિત થઈ ગયા છે અને ખીનેનાં કેસડાંથી એ પર્વતો પર દવ સગાયો હોય એમ લાગે છે”

એ બધું જન્યું ત્યાર પછી પ્યારમાં કે તેરમાં સૈકામાં અબમદેવસુરિને પતનો રોગ થયેલો, એ આ જ સ્તબ્ધક પાર્શ્વનાથની પૂજાજ્ઞાપા કરવાથી મટી ગયેલો અને અબમદેવસુરિએ ત્યાં જ ‘જનતિહયણુ’ સ્નોત રચેલું, એ ‘સ્તવનાવલિ’ તો સેડી આગે પણ કોષક કોષક વાર રાત્રિના એકાતમા ગાતી સંભળાય છે અબમદેવસુરિની તપસ્યા પૂરી થઈ ને ધામણ પસ્યું વાયક કુશનલાલ કહે છે.

“તામ દેવી કહઈ નહીય સેડી લહઈ,
“તિષ્ઠ તટિ તટિ શ્લ આખર તલઈ એ,
તિહાં તુમ જઈલું સ્વતન કરિલું તલું,
પ્રગટ થાસ્યઈ પ્રભુ થંબણુઈ એ,
તેહનઈ સ્નાતજલિ રોગ સવિ જઈ ટલિ,
કહીય ઈમ ગહીય સાસલુસૂશીએ,
સઘ સમલુ મિલો-તિહાં જઈ મનરલી,
નામ ધરણુન્દ્ર ધ્યાનઈ ધરીએ,

અને પછી ?

નિષ્ક કરી જનતિહયણુ બગીસી, પાસી પ્રગટ્યા તતખિણુઈ તમુ સ્નાતનીરઈ સુખસૂરીરઈ, ધન્ય ધન્ય સહ બહુઈ, તિથિ યાન વાપ્યુ નુજલ વ્યાપ્યું, યયો વત્તો ભતિ વગડ, તેહનઈ નમરૂં તેણઈ ઠામરૂં, ગામ વાલુ’ વમ્યું.

વિગાનના પ્રયોગો માટે જેમ અર્કનસિકા તૈયાર કર્યા આવે છે એમ આવા મહાન પ્રયોગો જેને કિનારે થવા સર્ગયેલા છે એ સૌથી આ ધામણ આગળ અર્કનસિકા જેવી બન છે પછી એ સાકરનગરી નડિયાદ બાલુએ જાય છે પણ ગામથી છેડે જ વહી વાતકને શોધતી શોધતી આગળા વધે છે આટલે સુધી તો એને અપીણા-મહીસા આગળથી આવી આવેલી લણી કોટ આગળ મળી હોય છે. અને વરાસી ને મંદોર કપરવણુજ આગળ એક થઈ વહી આવતી વીણા પામે બનીયાના નાકા આગળ સૌદીન મળી ગઈ હોય છે

વિગાન કેજવણી ને સાહિત્યના પ્રયોગો કર્યા પછી એનું જાણે થાક લાગ્યો છે કેદારનાથનું પાણી એને સોએક માખન પાયુ છે. એ મેદાનોની હવા ખાતી ખાતી ચરોતરના અનના રંગ નિકાળતી ખેડ આગળ દૂચી વાતકને જોઈ જતાં અધીરી થઈ જાય છે. ને ખેડ પામે એ જે બહેનો પુષ્પોના ગજરાથી ને શંખલાના કંઠાથી સુગંધિત હાથ એકપીંજની ઓવાળા હારી દે છે, ઘડીબરે ત્યાં જ થંબી જાય છે, ને પછી આનંદથી મરત થતી, ડાવતી, એકેત અનુભવતી વૌકાને મેલો બેવા આગળ ટોડી જાય છે.

એ કોણ હતા ?

શશિકાંત નીલકંઠ

હરિજન આશ્રમ સાબરમતીમાં નવો સ્તોભ આબો હતો. એક સવારે ઘર આંગણે ઊભા હતો ત્યારે, એક બહેનની સાથે આદરણીય વૃદ્ધ આવતા જોયા, એ કોણ હતા ?

ધોળી ઢાલી ધવલ કંકની
લાલ છે તેજવાળું,
ધીમું ધીમું ગુણ મલકતું
નેત્રમાં પ્રેમ મસ્તી.

જેને તેને ખબર પહોંચે,
ગોલી મીઠું, હસાવે.
દેખી જોને, રમત મૂકીને,
બાળકો, દોડી આવે.

મારી નજીક આવતાં બહેને કહ્યું, “આ આશ્રમમાં હમણાં જ આવ્યા છે” વૃદ્ધ નમસ્કાર કરી કહ્યું, “હું ધમારે ત્યાં ચા પીવા આવુ છું.”

એ હતા શ્રી ગુરુદવાલ મલ્લિકજી બધા એમને ચાચાજી કહેતા.

એમની જીવનયાત્રા તા. ૭મી મે ૧૮૯૬થી સરહદ પ્રાંતના ડેરા ઈસ્માઈલખાનથી શુરુ થઈ. સરહદના લોકો પકાણુ કહેવાય છે.

મલ્લિકજી પકાણુ હતા.

ચુકત વૈષ્ણવ કૃત્તમના ધોવા છતાં નાનપણથી તેઓ છૂત અછૂતમાં માનતા ન હતા. શાળામાં એક ભંગીને અડક્યા તેથી તેમને શાળામાં સખત માર પડેલા, અને તેમને શાળામાંથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યા હતા.

મલ્લિકજી નરમ કાંતિકારી હતા.

કોલેજમાં હતા ત્યારે એક બે અંગ્રેજી સાપ્તાહિકે માટે અગ્રવેળા લખતા હતા. વળી એમણે, પ્રેમચંદ્રજીની ટુંકી વાર્તાઓને અંગ્રેજીમાં અનુવાદ

કર્ષે છે. ‘આંધી અને ટાગેર,’ તથા સુદી સંતો વિરે ‘શિવાઈન કવેલસ’ ઈન ધ ડેસ્ટ્રે, નામના પુસ્તકો અંગ્રેજીમાં લખ્યા છે.

ગુરુદવાલ લેખક હતા.

એમણે હિન્દી અને અંગ્રેજીમાં ભજનો લખ્યાં છે. એમણે લખેલાં પુસ્તક ‘હાઈન્ડ ઓફ ધ હાઈ’માં અંગ્રેજીમાં લખેલા હૃદયસ્પર્શી ભજનો છે. તેમજ ‘દિલકી માન’ના હિન્દી ભજનો દિલના ઊંડાણમાંથી આવ્યા હોય એમ લાગે છે.

ગુરુદવાલ ભક્ત કવિ હતા.

શ્રી ગુરુદવાલ મલ્લિકજીને કવિવર રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરને મળવાની ઘણી જ ઇચ્છા હતી. તેઓ શાન્તિનિકેતન ગયા. કવિવરને મળ્યા, કે તરત જ એમના હૃદયમાં વસુધૈવ કુટુંબકમની ભાવના જાગત થઈ ને ધર્મવાદ, પ્રાન્તવાદ, ભાતિવાદ વગેરેની સંકુચિતતા દૂર થઈ. એ કહેતા કે કવિવરને મળ્યાથી, સજનહાર અને માલી વગેરે પ્રીતિનો પુલ બંધાઈ ગયા છે. ત્યારથી મલ્લિકજીએ કવિવર રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરને પોતાના ગુરુ રથાને મેસાડ્યા ને તેમને ગુરુદેવ કહેવા લાગ્યા.

મલ્લિકજી રવીન્દ્રનાથના શિષ્ય હતા.

ચાચાજી કરાંથી જતા તો સિંધીઓ સાથે નેઓ બોતપ્રોત થઈ જતા-સિંધી થઈ જતા.

ચાચાજી સિંધી હતા.

ચાચાજી ગુજરાતમાં આવતા તો એમને ગુજરાત પણ અજાણ્યું ન હતું. ગુજરાતી સાડું બોલી શકતા. ગુજરાતીમાં સાડું પ્રવચન કરી શકતા. ગુજરાતીમાં સારા લેખ લખી શકતા. ગુજરાતમાં ચાચાજીના પ્રસંગકો જાણે ગામ હતા. ચાચાજી ગુજરાતી શરૂથી કરણ્યથી પૂરા વાકેફ હતા.

ચાચાજી ગુજરાતી હતા.

ચાચાજીને આવતા જોઈને બાળકો પોતાની રમત પડતી મૂકીને ચાચાજી ચાચાજી કથી દોડી આવતા ને તેમને વળગી પડતા. જાણુ નાના બાળકોને તો ચાચાજી ઊંચકી લેતા ને તેમની પાસે પોતાની દાકી ખેંચાવતા. બાળકોની સાથે બાલક જની જતા. તેમની સાથે મસ્તી કરતા. તેમને કોઈ જાતનો બેદબાવ ન હતો. બધાં સરખાં હતા. છતાં પણ કોઈ બાળક મેલો-લેલો રોવ કે છેક જરીજ ધરનો જણાય તો તેના પર વધારે ખાન આપતા ને તેનો સંકોચ દૂર કરતા.

ચાચાજી બાળકોના આનંદપ્રિય હતા.

સિંધમાં ચાચાજી સુફી ફકીરોના સમાજમર્મા આભા. કેટલાક સુફી ફકીરોને સિદ્ધિ વરંથી હતી, ને કેટલાક સુફી ફકીરો, સિદ્ધિઓને, આધ્યાત્મિક પવર્મા નડતર રૂપ ગણે છે. ચાચાજીને કેટલીક સિદ્ધિઓ કોઈ સુફી ફકીર પાસેથી મળી હતી. પણ એમને લાગ્યું કે આ સિદ્ધિઓથી સાધકને અડકાર આવે છે, ને ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કથી ઘટાતો નથી. તેથી તેમણે સિદ્ધિઓ પાછી લઇ લેવા માટે ઈશ્વરને પ્રાર્થના કરી. ચાચાજીને સિદ્ધિઓવાળા સુફીઓ ઘણા મળ્યા પણ પ્રભુમાં એત-પ્રેત વહેવા સુફીઓ તો કવચિત જ ઘણેરમાં આવતા. સુફીઓ એક અનંતના પ્રેમ પર ખૂબ ભાર મૂકે છે. તેઓ માને છે કે પ્રભુની પ્રાર્થનાનું સ્થાન દિલ છે, મસ્જિદ નથી. ચાચાજી પણ પ્રભુ અનલદ - અનંત પ્રેમમય, સર્વદેહકલ્પે વ્યાપી રહ્યો છે એમ માનતા.

ચાચાજી સુફી હતા.

મસ્જિદજી શાંતિનિકેતનમાં રહેતા ત્યારે બાઉલ ધર્મીઓના સમાજમર્મા આભા હતા. બાઉલમાં ઘણું કથીને એક પ્રથા હતી કે બાઉલે મંદિર સાથે ઊભા રહીને પોતારનું કે હું ઊંડુ નથી, તેમ મસ્જિદ આગળ ઊભા રહીને પોતાર કરવે કે હું સુચલમાન નથી. પૂર્વ અંગાવના બાઉલે પણ સર્વવ્યાપી એકતામાં માનનારામાં છે. જેમ વાયુ સર્વ જ ફેલાવેલો છે, તેમ પ્રભુ પણ સર્વવ્યાપી છે. બાઉલ એટલે વાયુ. બાઉલ લોકો પ્રચાર કરતા નથી, પણ જ્યારે તેમને અંદરથી સ્ફુરણ ધાય ત્યારે તેઓ બળન ધાય છે. ચાચાજી ધણું ખડું એક બાઉલ ગીતનો સાર કહેતા. તેનો

બાવાઈ ઘજબજ જા મુજબ છે :-

ઉ પ્રભુ !

અધુ સાચાં, જીવન ભર મેં,
આપજે તું જવાબ,
મૃત્યુ આંખ્યું, સમીપ મુજની,
કાંઈ આંખ્યું ન હાય.

કયાં સિંચ્યાંતો, નયન જલને
આપ તેનો હિસાબ
યાકયો હાયો, મુજ જીવનમાં,
સુખ સાચું ન લાધ્યું.

પ્રભુ જવાબ દે છે :-

પાસે આવી, નજર કરતું, આંસુતું શુ થયું તે,
કેવો ખીલ્યો ચરિમલ અર્થો, આગ તારો ફૂલોનો.
નિરાશાનાં, ખીજ મંહી જિને આઘનો છોડ રૂડા.
એકે વસ્તુ, કુદરત મહી ના, નકામી ગણાયે.

ચાચાજી પોતાનું જ બળન :-

વેગા હું મંદિરકે બારિર,
લેકે દિલ મેં આલ ।

કમી તો તુ લલ લો મે હી
અવ ને ચરનન પાલ ॥

આ શું બાઉલ બળન નથી ?

ચાચાજી બાઉલ હતા.

ચાચાજી સ્વેચ્છાએ અર્કિંવન રહેતા. કોઈ કોઈ વાર લેખો લખતા એમણી એમને પેસા મળતા, પણ એ પેસા ગરીબોને સહત આપવામાં વપરાતા. સાબરમતી આક્રમમાં એક વખત એમના સાંભળવામાં આપ્યું કે તાંની એક વાસણ કપડાં ધોવાથી બહેનના બચાવેલા પેસા કોઈ ચોરી ગયું. ચાચાજી તે વખતે તો કાંઈ ગોદા નહીં. પણ એકાદ બે મહિના પછી એમના લેખના પેસા મળ્યા તે જખા જ કોઈની માર-ફતે પેલી બહેનને મોકલી આખા.

‘ગોષ્ઠવ જન તો તેને કહીયે,
જે પીડ પરાઈ જાણે ર.
ચાચાજી સાચા ગોષ્ઠવ

ચાચાજી પરદેશનાં તેમજ ભારતના ઘણા જાતો-
 ઝપિઓના સમાગમમાં આવેલા. ભારતના સંતો-સંત
 વજ્રમણસિંહજી, ગુલાબસિંહજી, એમ બાબા, શ્રી મોટા,
 મા આનંદમધી, હંસદેવજી, રામદાસ, અમદાવાદના
 પારસી સંત શ્રી લાટેર દાદા વગેરે સાથેનો એમનો
 પરિચય ઘણો હતો.

ચાચાજી સંત હતા

શ્રી ગુરુદાસ મસ્તિકજીને સંપ્રદાયો કે પોત
 પોતાના કુંડળામાં ભરાઈ મેઢેલાં ધર્મપંથો પસંદ
 હતા. તેમને પ્રેમ-એકતા-અનંતના પસંદ હતી. તેમને
 એક વખતે ખિસ્તી ધર્મના કવેકર મંડળમાં દાખલ
 થવાની પ્રેરણા થઈ. આ કવેકર મંડળના સભ્યો માનતા
 હતા કે એક રથને બધા ભેગા થઈ, લોક કલ્યાણ માટે
 ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરે તો, આ પ્રાર્થના કરનારાઓમાંથી
 કોઈકને ઈશ્વરનો સંદેશો મળે છે જોને આ સંદેશો મળે
 તે પ્રાર્થના કરતી વખતે ધ્રુણે છે. મસ્તિકજીએ આ
 આ મંડળના સભ્ય થવા પત્ર લખ્યો, પણ કવેકર
 મંડળના દરવાજા બંધ હતા. ખિસ્તી સિવાય બીજા
 ધર્મના માણસોને એ મંડળમાં દાખલ કરતા ન હતા.
 કવેકરે પણ રુકિયુરત હતા ચાચાજીના પત્રનો ઘણા
 વખત સુધી જવાબ ન મળ્યો પણ આખરે બે વર્ષને
 અંતે કવેકરોએ એકમત થઈ એમની રૂઠિ તોડીને
 ચાચાજીને એમના મંડળમાં દાખલ કર્યાં.

ચાચાજી કવેકર હતા.

કવેકર મંડળના સભ્ય થવા પછી ઘણે વર્ષો
 અમેરીકાની એક કવેકર સોસાયટીએ ચાચાજીને એમને

નાં ધોવાવ્યા. આ બધર બીજી કવેકર સોસાયટી-
 ઓને પડી. તેમણે સૌએ ચાચાજીને આમંત્રણ આપ્યા
 ને એમનો સર્વ મર્વ તેમણે ઉપાડી લીધા.

ચાચાજી અમેરિકા ત્યાં, ત્યાં એમણે કવેકર
 મંડળીઓએ યોજેલા સેમિનાર કેમ્પ્સ, કોન્ફરન્સો
 વિગેરેમાં બાજ લીધા. આ બધા સ મેલેનો ઉદ્દેશ એક
 બીજાના સિદ્ધાંતો અને વિચારો સમજાવે જગતમાં
 શાન્તિ અને શુભવૃત્તિ ફેલાવવી અને લોકોમાં રહેલી
 ભેદભાવ વૃત્તિ દૂર કરવી. આ સમારંભોમાં ચાચાજીએ
 ગાંધીજી, રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર અને વિનોબાજીના વિચારો
 તથા તેમના પ્રવાસો સમજાવ્યા. તે ઉપરાંત ભારતના
 સનાતન ધર્મ, ભારતની સંસ્કૃતિ તથા શ્રી ચમકૃષ્ણ,
 વિવેકાનંદ તથા ભારતના બીજા સંતો વિશે બોલ્યા.
 ને ગ્રીતમ શુદ્ધથી ગાંધીજી સુધીના ભારતના અહિંસા
 અને શાન્તિના પ્રવાસો વિશે વાતો કરી.

ચાચાજી ભારતના શાન્તિહૃત હતા.

જગતની યાત્રાએ નીકળેલા ચાચાજી ચેમ્બુરમાં
 અટકી પડ્યા આખરે ૭૪ વર્ષ પછી એમના દેવી
 અશ તોષનો આત્મ પોકાર :-

કમી તો શુભલેગે હી,
 અને ચરનન વણ ।

ઈશ્વરના કાને અથડાયો ને વિશેષે સુરતા
 પુત્રને એમણે પોતાની પાસે બેચી લીધા. તા ૧૪
 એપ્રિલ ૧૯૭૦.

આવા હતા યુ. ચાચાજી.

—આજના સુતની આ એક અજબબી છે સૌને પૈસા પેદા તો કરવા છે, પરંતુ ભતે પરમેવો
 પાડીને નહિ, પરમેવો અરીદીને પહેલા પૈસો પરિશ્રમનો પરિચારક હોતો, આજે પરિશ્રમ પૈસાનો શુભામ
 છે. આ શુભામીયાથી આજની માનવજાતે છૂટવું જ રહ્યું.

• • •

—કપડા અને જરી પુરાણાં હોય, પરંતુ આચાર પવિત્ર હોવા જોઈએ સારાં કપડાં નીચે પણ
 શરીર જો પાપથી ભરેતું હોય તો તે નકાચું છે.

• • •

જીવનાર્થલ વેળાની મિંદુ સખી નાનકડી ટેવો જ આગળ જતા, સુટેવો યા કુટેવોનો સિંધુ બની
 ભય છે

— ગાંધીજી

પ્રવચની કૃંક જેવી કારથી માદવાકષણીઓને આપણે સહી લઈએ, સભ્યપવટાને વ જ્યુકરીએ નહિ, પણ સંસ્કૃતિના રક્ષણને જીવન સમર્પણ કરવા જોઈએ તેવાથી તે સો કોઈની યોગી જોઈએ રામાયણમાં આર્વસંસ્કૃતિનો રક્ષણમંત્ર આરંભથી અંત સુધી સફળતાપૂર્વક સમજાવવામાં આવ્યો છે. રામાયણ એ કોઈ રામચરિત્ર જ નથી, મહાકવિ વાશ્વીકે કિએ વણેલી મૂઠેથી કોઈ કાવ્યનિઠક કથાવે નથી, એમાં તે આર્વસંસ્કૃતિનું પારદર્શક રેખાદર્શન છે.

એ વિદેશી તત્ત્વોના દંદ તેા આજની વાર્તાઓમાં ઠંસી ઠંસી જૂંથી દેવામાં આવ્યા છે, રામાયણને એ દષ્ટિથી જોનારાઓએ જરા વધારે ઊંડા જુવું પડયે; રામાયણનું પાનેપાનું સંસ્કૃતિરસાના મંત્રોથી અંકિત થયું છે. એનો પ્રતાપી મંત્રોચાર છે 'તમારા વચકાર્થમાં વિધન કરનારને યોગી ઘો.' યોગી દેવાના રૂક અર્થમાં પેલા વિધનકર્તાઓને વિધવસ આચરવાનું સૂચવાયું છે એમ કોઈએ સમજવાનું નથી પણ 'તમારી સંસ્કૃતિના જાગર પ્રવાહમાં એ વિધનકર્તાઓને પણ માનપૂર્વક સાથે જ ઘસડી જાઓ' એવી મંજળ અને પૃથ્વી જેવડી વિશાળ ભાવના એ અર્થ પાછળ સાચવવામાં આવી છે.

એ કાળ તે સંભવતાના સંઘર્ષણનો કાળ હતો, ભારત દેશદેવી-પારલોકિક સંભવતાનો પ્રવાહ હતો, એનાથી વિરૂદ્ધ વ કા પાશ્વરી સંભવતાની રાજધાની હતી. ભારતની સંભવતા નૈતિક ભાવો અને મેક્ષને યોધવામાં મથતૂલ હતી, લંકાની સંભવતા પાર્થિક જગતની અનુગામિની હતી. આમ તે કાળ સંભવતાના પ્રયજ સંઘર્ષણનો કાળ હતો.

આવે વખતે ભગવાન રામનો જન્મ થયે; દેવી સંભવતાસંગઠન અને શક્તિપ્રવાર માટે જ રામે જન્મ લીધા એમ કહીએ તેા અનુકિત નહિ ગણાય. રામે યુ' ક્યું' તે અત્યારે કોઇને જણાવવાની જરૂર છે ખરી? એ કાળનો મહામર્થ રામાયણ છે;

રામાયણની કથા કોણે નહિ સાંભળી યોવ? રામાયણ જીવે ત્યાં સુધી આપણે દેહ જીવે. રામાયણનો એક એક પ્રસંગ પ્રેરણાવાહી કવિતા જેવો છે. ભગવાન રામના રાજ્યાદીના ત્યાગ પાછળ એકવી પિતૃભક્તિ જ નહોતી, મહાન રાજનીતિ હતી; એ રાજનીતિ જ એમને જગતના સર્વોત્તમ પુરુષોની હરોળમાં ખેંચી ગઈ.

ચોદ વર્ષના વનવાસમાં સીતાને સાથે રામવાનું ખાસ કારણ હતું, તે વિના રાવણકુળના નિકંદનનો થીજે એક પણ માર્ગ નહોતો, એ અનાચાર-સેવી લંકેશની વૃત્તિ રામે જનકની સલામાં ધનુષ્યના કટકા કરતી વખતે જ પારખી લીધી હતી. સીતાજી યુ' આ ભધુ' નડોતા જાણતા? જાણતાં હતાં જ. રાવણની મદ્ય-પ આંખોને જીવતી ખેંચી કાઢવા એણે અંતરની મહાન શક્તિને જાગૃત કરી. રામની રાજનીતિના મુખ્ય અંગ તરીકે સીતાએ અનેક જોખમ વહોરીને પથ

મતિ જાગરમાન બાજ ભલભલે ઉ સમાપણમાં એ
કેઈ સૌથી વધુ પ્રતિભાષાથી સ્ત્રીપાત્ર લેખ તો ને
સીતા છે હુ એને આજની સ્ત્રીજ્યોતિની આદ્ય
જનની કહુ છુ .

રામાયણનું પાનેપાનું ઊવટાવી જુઓ, સ સાર
પર એક ચક્રે પ્રેમ-રાત્ર રથાપવાનો મત્ર એથા
મખુત્ય લેખવે છે, આપણે કદી વિચાર કર્યો છે ?
એ ઉચ્ચવળ ખૂતકાળથી આજે આપણે કેટલાં પગ
વિધાં નીચે ઊતરી આવ્યાં છીએ ?

કીશકવાનો એ પ્રતાપી પુત્ર, ભરત-લક્ષ્મણને

જ્યેષ્ઠ બધુ, સીતાનો સિદ્ધોપણિ આજે આપણને
આવવાલન દઈ રથી છે, પુત્ર, પુત્ર રામના છવન-
મથિ પ્રેરણા ઝીવે, બાઈ, બાઈ રામના કર્તૃત્વમથિ
ઝાપ તારવે, પતિ, પતિ રામનાં ચરણાં પર મરતક
રખે ને એકપત્નીવતના આદર્શને દષ્ટિ સામેથી
ખસવા ન ઘે.

છવનનું કલ્પણ અતોરાત એના જપ જપ-
વાચા નથી, મ દિરો બ ધાવવામાં નથી, કથાઓ ગૂઘ-
વામાં નથી, પણ એના આદર્શને પત્રવે પગવે જગવે
રાખવામાં છે

મુસીબતનું મારણ

ટાની અને જો બને મુક્કાખાજ એ વરસની વાર્ષિક ઈન્ડસ્ટ્રીય રપધાંના બને જણ્યા સામ
સામા આરી મયેના પ્રેક્ષકોના મનમા એ ઇ-નેજરી હતી કે પહાડ જેવા આ એ કુસ્તીગાજમથિ કોણ
છતરી બનેએ એ માટેની તૈયારીઓ બરાબર કરી લીધી હતી નિવત સમયે ભેપ જણ્યા રેજ બપર
આવ્યા ચારે બાજુ પ્રેક્ષકો માય નહી મુક્કાખાજ શરૂ થાય એ પહેલાં રમનના નિયમે સમજારીને
નિર્ણાયકે છેદને કહુ

“જેમથી એક જણ જમીન ઉપર પડી જાય અને હુ” દસ સુધી ગણુ ત્યાં સુધી એ જીતો ન
ઘઈ જાય તો એને ફારોનો ગણુવામાં આવરી ’

પછી પ્રેક્ષકોની ચિચિયારીઓ વચ્ચે મુક્કાખાજ શરૂ થઈ ટાની અને જો ભેપ જણુ કસારેના
હતા પહાડ જેવા શરીર અને મજબૂત સ્નાયુઓ

જોએ શરૂઆત સરસ કરી પણ ટાનીએ દરિયાના ઉછળના લોહની જેમ એવા તો હુમરો કર્યો
કે જો અકાઠાઈ ગયો ટાનીએ મુક્કાનો મારો આગુ જ રાખ્યો જો જમીન પછડાઈ પડ્યો
જેવ ખનમ]

ના, નિર્ણાયક હજી ગણુતરી શરૂ કરે એ પહેલાં તો સિદ્ધથી જીભા થઈ જમને જોએ ટાની
ઉપર ચિત્તાની ડાબે એવા તો હુમલો કર્યો કે એ ડવાઈ જ ગયો ક્ષત્રવારમાં રમતનો રમ બદલાઈ
ગયો ટાની માર ખાઈ મયો એ જમીન ઉપર પછડાઈ પડ્યો નિર્ણાયકે દસ સુધી ગણુતરી કરી ટાની
એમ જ પડ્યો રલો જોને વિજેતા ભાવે કરવામાં આવ્યો

પાછળથી જોને તાલીમ આપનારા નિખજાને કહુ “તું છત્યો એ સરસ થયું પણ બ્યારે
ટાનીએ તને પછાડી નાખ્યો ત્યારે નિર્ણાયક દસ સુધી ગણુ ત્યા શગી તારે પડ્યા રહેતુ જોઈતુ હુતુ
આવી ખૂનખાર રમતમા એટલે આરામ પણ મહસ્વનો બની જાય છે એ તારા હક્કનો સમય હતો
બને નવ સે કડ પણ તને આરામ મળી જત ને ! પેલો નવ ગણુ ત્યાં સુધીમાં જીભા થઈ જવાનું”

“એમ ! હુ” એ રતિ પડ્યો રહુ અને મારા હરીફને આરામ કરવાની તક આપું ? કદી ના
બને મારા કારણે એ આરામ કરી શકે એ થવા જ ન દઈ’, જોએ જવાણ આપ્યો

મુસીબતો અને અવરોધો આપણને પછાડી નાખે ત્યારે પણ પછડાયેલા રહીએ શા માટે ? તો
તો એમને આરામ મળી જાય ને એમનું જગ વપે ! એમના ઉપર તો ચિત્તાની ડાબે જ હુમરો થવો જોઈએ

મુસીબતોને આરવાનો આજ રસ્તો છે એમનો કેડો જ ન છોડીએ —મકાશ ગજ્જર

ઓરિસેથી સાડા છઠ્ઠે ઘુ' ઘેર આવ્યો ત્યારે નિવમ મુગ્ધ નજુ બાબાને લઈ બારણે ઊભી હતી. મને દેખતી જ બાબો નજુના હાથમાંથી છૂટી મારી પાસે આવવા તૈયાર કરવા લાગ્યો.

‘હવે રે’ સુચ્યા, બહુ બાપવલો લઈ ગયો છે તે કોટબોટ તો ઉતારવા દે !’ કહી નજુએ બાબાના ગાલ પર ધીમી ટપથી મારી. એવી ટપથી કંઈ બાબાને કાર કરે તેમ ન હતી, પણ તેને તો મહાનું જોઈતું હતું તે મળી મ્યું. તે ઊં...ઊં...ઊં... કહી જોડે જોડું રડવા લાગ્યો. એ યેવા પાછળ ઉઠેલ ચેક્કસ હતો ને તે ‘મારે તેને તેડવો.’

‘માર્ણે બાબાને માર્યાં,’ કહી મેં તેને તેડી લીધા. બાબો ખિલખિનાટ હતી પડ્યો. નજુની મરકરી કરતો હોય તેમ તેની સાથે હાથ લાંબા કથી ‘તા.. તા...તા.. તા’ કરવા લાગ્યો.

‘ભારે પાછા છે હં !’ કેવો ઠોંગ કરવા લાગ્યો તો જ, હવે તને તેડું જ નહિ ને !’ કહી નજુ જવા લાગી. ત્યાં તો ‘બા...બા...બા...બા’ કરતો બાબો મારા હાથમાંથી છૂટી નજુ પાસે જવા તૈયાર થયો.

‘તને મારે છે ને ! આપણે નથી જમ્યું.’ કહી ઘુ’ તેને શેડવા લાગ્યો. પણ બાબાજી કંઈ માને ? એણે તો નજુની સાડી ળેરથી પકડી. અ તે નજુએ તેડયો ત્યારે જ તેણે સાડી છાડી. બાબાકને મનાવતાં ને રિસાતાં પણ કેવું આવડે છે !

પણ પાછા બાબાભાઈ વટકવા. મારા ખિસ્સામાં યેનથી ધીબી ચકચકિત કથીમ જોઈ તે લેવા લલચાયો ને મારી તરફ ઠળ્યો. ઘુ’ તેને હાથમાં લઈ ત્યાં તો ‘કા...કા...કા...કા...’ એક અવાજ અંતરિક્ષામાંથી આવતો હોય તેમ સંભળાયો. માનું ને નજુનું ધ્યાન ઊંચે ગયું. જ્યુ’ તો અમારા નાનકડા મકાનના ફળિયામાં તણુ માળની હલેલીની પડની પછેતના જાળિયામાં એક મારી બાબાકને તેડી ઊભી હતી.

બાબક અને મારી બન્ને અમારા સાથે તારી રહ્યાં હતાં. અમે ઊંચું જોયું એટલે બાઈ જરા મલકી. બાબક તો જાળિયું તોડીને નીચે આવવા મલતો હોય તેમ સળિયા સાથે પુલ્લ કરવા લાગ્યો. નજુ ઘરમાંથી સાડીનો છોડે સંકારતી અંદર ચાલી ગઈ, પણ હું મારી નજર એકદમ ત્યાંથી ન ખેસવી શક્યો. મેં એ તણુ માળની હલેલીના જાળિયે ઊભેલ મારીના ચહેરા ઉપરથી મલકાટ અદરશ થતો જોયો ને તેના શ્વાને કોઈ અકસ્મ વેદનાની આશ્રી ગંધ ભાળી.

બાઈની ઠંમર સ્ત્રેવીસ ચોવીસ વર્ષથી વધારે નહોતી દેખાતી છતાં એ જાંમરે એના જોવી સુખી પુવાન સ્ત્રીઓમાં જો તંદુરસ્તી અને લાથી દેખાય છે તેવી તેના ચહેરા પર જોઈએ તેટલી નહોતી. છતાં આંખ, નાક અને ચહેરાને ઘાટ એટલેા નમણો હતો કે આવી તંદુરસ્ત લાથી પૂરેપૂરી તેમાં ભળી હોય તો કવિને કલ્પના ભુરુરે ને ચિત્રકારને એક ફક્કડ શરીર માંડણી મળે તેવું સૌન્દર્યમય મુખ તે બની જાય. પણ પેથી વેદનાની ગંધ એના સૌન્દર્યને અપૂર્ણ શખતી હતી એમ મને લાગ્યું.

‘આને ઘુ’ કમીના હલે ? મને તો લાગે છે કે તાવ અગર બીજો કોઈ રૂઝાચીરક વ્યાધિ એને પીડતો હશે.’ એમ ઘુ’ વિચારતો ઊભો જ હતો ત્યાં તો ‘હવે મૂકોને બાબાને નીચે કોટ-બોટ તે ઉતારો !’ અંદરથી નજુનો સાહ આવ્યો. મારો વિચાર પ્રવાહ અટક્યો. મેં ઘરમાં જતાં પહેલાં ઊંચે જોયું, બાઈ ચાલી ગઈ હતી. દૂર દૂરથી આવતો હોય તેવો ‘કા કા...કા...’ નો અરપટ અવાજ હજી સંભળાતો હતો. હું ઘરમાં ગયો. બાબાને રમતે ચડાવી કપડાં ઊતાર્યાં.

ધૂપ-દીવા કથી નજુએ જતી ચેતાની એટલે હાથ પગ ધોઈ ઘુ’ પાટલે બેઠો. નજુ જમવાનું પીરસી સાથે બેઠી.

નહુ, આ પ'ખીના માળા જેવડુ નાનકડું મકાન, તાણીનૂસીને માડ માડ આછી-પાતળી બેગી યતી બઝારિયાનો, સદામ પેસાની તાણુ ને તાણુ યુ તને આ બધું ગમે છે ?" મેં નહુનું દિલ વાંચવા પ્રશ્ન કર્યો.

"આ નાનકડું મકાન માડું સ્વર્ગ છે તમે એ સ્વર્ગના દેવ છે ને આ માડું નાનકડું માબલુ એ મારા સ્વર્ગને અલ્પવાવતો સૂર્ય છે" કહી તેણે માખાને તેડી એક બચ્ચી ધીપી.

'વાહ રે વાહ ! તું' તો કોઈ કવિત્રો બાણે ! મેં હસતાં હસતાં નમોદાને જરા ચીડવવા મજાક આદરી પણ તે તો આજે કોઈ અનેરા આનંદમા મસ્ત ધામ તેમ બેખી.

'કવિત્રી છુ નહિ, પણ કદાચ લેખકની પત્ની ઘોઈ ભવિષ્યમા બની જાઉં આ મારા રનેલભાઈ સસાર, આ માડું સ્વર્ગસુખ અને એનાં ધાન યાતી કરી મુકે તો ના નહિ !

'અને તો તો' હુ બોલવા જાઉં ત્યાં વચમાં જ તે હસીને બોલી.

'હા હા હા તમે હુ કહેવા માગો છો તે હું સમજી હુ કવિત્રી થાઉં તો કલ્પનામાં જીવું ને વાસ્તવિકતાને વિસરી જાઉં ને તો પછી તમને ને બાખાને'

'પણ જુ આજે આટલી બધી ખીલી છુ કેમ? મેં જરા આશ્ચર્ય સાથે અધવચ્ચે જ પ્રશ્ન કર્યો કારણ કે અમને પરજવાને સાત વર્ષ પર્ષાં હતાં, છતાં નહુ આટલી કોઈ વખત ખીલી ન હતી.

એણે ફાઇનલ સુધી અભાસ કર્યો હતો પણ એ એટલી ઘરમાળ, એટલી સાંખ ને એટલી ઘર રખતુ હતી કે એમણ પરિચયે તો એ ચિસિત જ નહિ ઠેલ એમ લાગે.

'આજે આજે હુ ખીલી છુ એનું કારણ પેલી ખાઈ અને તેનો બાળો છે'

'યુ ?' હુ જરા આશ્ચર્ય ધાર્યો આશ્ચર્ય પામવાનું કારણ તો એ જ હતું કે નહુ મારા દિલની

જ વાત બોલી હતી. હુ પણ તેને એ વાત જ પૂછી વાતો હતો.

'પણ એ ખાઈ અને બાખાને જેઈ ખીલવા જેવુ યુ છે ? કે તારા અસ તેમને આનંદમા ફેરવવાની કવા દેખાડે ?'

'અસ તેમ જ મને ?'

'હા, તણ માળની હલેલી, સમૂદિથી છલકાતું છવન અને અને તે જેયુ'તું ને, તેના કાનમાં કેવા કિમતી ધીરાનાં એરિજ અજક અજક થતાં હતાં? ને તારે પહેરવા સાદા કાંપ પણ.'

'હવે શખા, એ મેં બહુ જેયુ હતું અને સાચોસાચ તેના મુખ પર આછા મલકાટ પછી પ્રસરી રહેલ દર્દજાંવ પણ ભાળી હતી' કહી નહુ મારા સામે તારી રહી.

'એમ ! તે થયું એ દેખેલુ ?'

'હા'

'બધી પછી ને યુ ? ત્યારે તું સીધી ઘરમાં નહિ જતાં અદર જાળીમાં ઊભી રહેલ, ખરૂં ને ?'

અમા યુનો તો નથી કર્યો ને ?

'ખાસ નહિ, પણ નહુ, મને સમજતું નથી કે એ બાઈને યુ કુ ખ હશે ?'

'પ્રભુ જાણે પણ તમને બીજી ખબર છે ?'

'ના, યુ ?'

'તે આપણને કિસ્કેલ કરતાં આજે લગભગ મહિનાથી જુએ છે.'

'યુ કહે છે ?'

'સાયુ, બરાબર સાચુ છ-પાણુ સાતે તે ત્યાં આવી ઊભી રહે છે પણ આજનાં નેટથી નજીક ન આવતી દૂર રહી જેની મસી નબર ત્યાં બરાબર જતી, પણ દૂર રહેવાનું કારણ આપણે ઘરમાઈએ એ હશે એમ મેં ધારેલુ અને સાયુ પણ ઠીપ છતાં બીજુ જ કારણ હશે એમ હું આજે કલ્પી શકું છું, અને તે તેના બાખાનું.'

'એના બાખાનું ? એટલે ?' મેં ન સમજતાં

આશ્ચર્ય સાથે પ્રશ્ન કર્યો

‘એનો બાબો આપણા બાબાને આપણા પ્રેમમાં નાહતો જોઈ જોમ આજે ‘કા ..કા ..કા’ બોલ્યો તેમ બોલી ઊઠે’

‘બાબક ॥ તે બોલે એમાં શુ ?’

‘બોલવા બોલવામાં ફેર હોય છે એ બાબક જે વલખાં મારતો હતો અને શબ્દ બોલતો હતો તેની પાછળ દીવા જેવું દેખાઈ આવતું હતું.’

‘શુ ..?’

‘પિતૃ-પ્રેમની અનુભૂતિ.’

‘ઓહો . હો તું તો માનસિક સ્થિતિનું પણ પૃથક્કરણ કરી જાણે છે ને શુ ?’ હું હસ્યો.

‘તમને મરકરીમાં જાય છે પણ તમો પુરુષો કરતાં અમે સ્ત્રીઓ બાળમાનસમાં વધારે નિષ્ણાત હોઈએ છીએ એ ન ભૂલતા’

‘એ હું કબૂલ કરું છું . ત્યારે શું’ એ બાબક ખરેખર પિતૃ-પ્રેમથી વચિત હશે ?’

‘હું એમ માફ છું’

મારા મનમાં ગજબ મ થન મધ્યુ જમવામાં માડુ ચિત્ત ન થોટ્યુ . જેમ તેમ કરી જમવાનું મે પૂર કમું ને ડિક્યો. ઓસરીમાં જઈ આરામ ખુરશી પર પડ્યો.

‘બાબક પિતૃપ્રેમથી વચિત હોય તો માતા પતિપ્રેમ ક્યાંથી પામતી હશે ? ઓહો . હો ખરેખર આ શુ સોનાના પિ જર સમી દેખાતી મહોલાતમાં’ હું આગળ ન વિનારી થક્યો. વિચારોના એક પછી એક એવા ઓધ ઉછળવા લાગ્યા કે ન પૂછી વાત ચિત્તને યાંત કરવા મે આંખો મીચી ત્યાં

‘કેમ સોપારી ન લીધી ?’ નબુનો સાદ સાંભળ્યો છતાં હું તો બોલવા વગર પડ્યો જ રહ્યો

x x x

સરિતાના વહેણ આડી પાળી કરીનેજ રોકાય ॥ સામરના જળ પશુ આજનુ વિજ્ઞાન સ્થગિત કરી થકે, પશુ સમવનાં વહેણ કાંઈ રાક્ષા રોકાય છે ! એ તો એની નિવત ઝંટએ વલે જ જાય છે

હમણી એકાદ માસથી પેલી બાઇ જળીએ દેખાતી નથી કદાચ જહારગામ ગયેલ-હથે અગર તો તેના બાબાને લોચાવવો તે તેને અમતુ નહિ હોય. ગમે તેમ પણ બાઈ દેખાતી જાય થઈ હતી હું પણ એ વાતને ભૂલ્યો હતો ત્યાં આજે જમતી વખતે નબુએ વાત છેડી

‘પેલી બાઈને તેનો બાબો તો તમને વાદ ॥ ને ?’

‘હા ..હા હ, પણ હમણાં તે જોવામાં નથી આવતા.’

‘ક્યાંથી આવે ?’ બોલતાં નબુના અવાજમાં દક દેખાયુ .

‘કેમ ? ક્યાં બહારગામ ગયેલ હથે કે બીજું’ કાંઈ ‘હું માડુ વાકય પૂડુ કરુ ત્યાં તો મે લીધેલ કોળિયો મારા હાથમાં જ રહી ગયો કોઈક હાથરડુ ગાનું સ બળાયુ .

‘અનુ ...હુ હુ ધાં.. ધાં ધાં

સૂઈ જ મારા બાપવા રે,

આજે મારે આન દનો દિન છે,

હમણાં બેલી આવશે રે, તુજને રમાડશે’ જાન અટક્યુ ને કોઈનો સાદ ॥ બળાયો

‘એવા કોણ છે ? આ ગાંડે બહાર નીકળી ગય છે પકડી પુરી .’

‘ગાંડી ? હું હું ગાંડી ! હા ! હા !

હા !’ ને તેજ વખતે ‘મ ડ’ બારણુ બધ થયાનો અવાજ આવ્યો તે સાથે જ આંધી મારા હાથમાંનો કેળિયો જળીમાં પાછો પડી ગયો

‘શ . મ હરિ હરિ’ નબુની આંખો બીની થઈ રઈ.

‘અરે ! પણ તું ગળગળો કેમ થઈ ગઈ ? આ બબુ છે શુ ? મે પ્રશ્ન કર્યો

‘આપણે જોયેલ એ બાઈની દયા..’

‘હે .. એ ગાંડી થઈ ગઈ ॥ ?’

‘થઈ જ જાય ને’

‘કેમ ? તું કાંઈ જાણે છે ?’ કહી મે અનન-

દેવને નમન કર્યું. પાણી લઈ ઘણ સારું કરવા લાગ્યા તો—

‘મેં ઘણે જોડુ કર્યું. આ વાલ ન છોડી શોત તો જ લીક ધનુ’ વળુ બોલી.

‘અમરધુર અને ન બાવત ને વાત જીએ એ લીક જ કર્યું છે.’

‘કેમ ન બાવત ?’

‘નળુ, એ ધાલરડાના સરોએ સાચું કર્યું. મારા હૃદયને કે પાણી મુકેકુ ધનુ જીવત બાળક પર વહાલ કરતી માતાના સ્વર એ ન ધતા, પણ અબાળુડાના ઘમ ઉપર મરણિયા ગાતી ઠોષ માનુ એ રદન..’

‘બસ...બસ .બસ..’ નળુ પોતાની ઊંઠી તેના ગળામાંથી એક મુકેકુ નીકળી ગયું. આખો ઘર અધુરિ દુઓ દેખાયાં. ને એકદમ ઊંઠી, સૂનેલ બાથાને ગોડા માફક બચીઓ ભરવા લાગી, મેં એને ન શોડી સ્ત્રીહૃદય જાણનારને ઠોઈ પણ ન શોઈ બને સાંત યની તે આવી એટલે—

‘હ, કયે જોઈ ?’ મેં પ્રથમ ક્યો. તેણે વાત ઘડી કહી ધનુ અવાજમાં ભીનાઇ તો હતી જ.

‘વેલા પ્રથમ પછી એક દિવસ ઇંદારતથી મેં એ બાઈને આપણા ઘેર આવવા જણાવ્યું. મેં—જણુ દિવસ પછી અચાનક એ બાઈ આવી મેં બાઈને ખૂબ માન આપી મેંસાડી, જા પાઈ ને પછી વાત છેડી પહેલાં તો બાઈએ વાનને ઉડાડવા પ્રયાન કર્યો, પણ કુ વાતને વજતી રહીને કહ્યું કે ‘કોને ન કયો, પણ માબાનો વવખાટ કહી આવી છે કે કોને પિતુ-પ્રેમની અનુચિત છે, ને એ જોતાં સ્વાભાવિક રીતે જ તમે પતિપ્રેમથી વચિત છે જ.’ એ સંસ્કારી બાઈ પર આ શબ્દોએ રામબાળુનું કામ કર્યું બાઈએ તેનું હૃદય જોલ્યું ને એમાં મેં જ સાંભળ્યું તે પુત્રવત્તની પામરતાનો ને સ્ત્રીત્વ પ્રવેશની અવજણનાને ઇતિહાસ છે.’ કહી નળુ ધડીક અટકી

‘હ... હ... હ...’ હું ફક્ત ટોંકારે જ દઈ ચકયો

‘એ હવેથીમાં વસનું કુટમ નુકત રાજવાદીને ગુપ્ત ખાદીધારી છે’

‘હૈ... હ... હ...’ મેં મારી જિજ્ઞાસા રોકી. દેશના સ્વાત જન-સંપ્રામમાં તેનો ફાંગો છે, જ્યે મહેલનો મહેમાન પણ પુત્રવત્ત ઘઈ આવ્યો છે.’

‘અજબ ! છતાં..’

નળુનો અવાજ મક્કમ બન્યો

‘બાઈ પ્રિવિવસ જણેલ છે ઊંચ કુટુંબની ને ખાનખાન છે પુત્રુ એમ. એ થયેલ છે. પૂર્ણ સરકારી કયેવાય છે. બન્ને વચ્ચે ખૂબ પ્રેમ ને ઉચ્ચ બાવના ખીલ્યાં હતાં. પુત્રુ સાહિત્યનો શોખીન એટલે વિધ વિધ વિધવો પર લેવો લખતો. બાઈને વચાવતો ને રાષ્ટ્રકાર્યમાં પ્રવૃત રહેતો, ઘરનો સુખી ધતો એટલે વતકાળ નોકરીની જગ્ઝ ન હતી છતાં બને તે પત્રકા-રવર્થા જોડાવો પત્ની સહિત એ કુટુંબ છોડી નોકરીએ ગયો. એની કલમ ખીલે ઊંઠી, ત્યાં સમૂનો સાદ પડયો જનતાને જનાડવા ઠેર ઠેર બાપલો અને સભાઓ થવા લાગી સરકાર પણ સામે તેના દમનદાર સાથે વળતાં પજલાં લેવા તેવાર થઈ. પકડાપકડી ચાલી. એમાં આ પુત્રુ જડપાયો.’

‘બાઈએ ધસી વિદાય આપી, પણ એ માસથી જ એ જાણ્યા ધાઈ ઊંચી હતી બાઈ તો દેશમાં આવતી રહી ત્યાં જણુ લડાઈના પડપથ પુરનેશમાં હતાં બાઈએ પોતાના પ્રિય પતિ ધાછળ જ પવામ્યું. તે પણ જેવમાં ગઈ તેને બે માસની જ સજા હતી. એ જોગવી એ પાછી આવી’

‘રાષ્ટ્રકાર્યમાં પ્રવૃત આ દેશની તો હવે ખૂબ પ્રસિધ્ધિમાં આવી ગયાં હતાં બાઈ જેવમાંથી બધાર આખા પછી એના ધકાને કાર્યકર્તાઓ ને સ્વયં સેવકોનો કાલમ પડાવ રહેતો. નવા બુલોની મ જણાએક ધસી કઈક જેવમાંથી છૂટતા છૂટનાર ને જનાર જેવા પુત્રુની વાત ધી પાસે લાવતા ને સ્ત્રીની વાત પુત્રુ પાસે જેવમાં વઈ જતા જુવાળ એટલો મહાન ધતો કે તેમાં કઈક ખાટસવાદિવાઓ પણ ધુસી ગયા હતા વિધ વિધ વાતો થયા કરતી.’

‘અ તે પુત્રુની પણ સજા પૂરી ઘઈ છૂટયો સૌનો સત્કાર ઝીલી ઘેર આવ્યો. બાઈએ ધસીને વરસુરજ લીધો પુત્રુને હસીને બાઈના ખબર અંતર

પૂછ્યા ને તેના અંજને નિલાળી આંખમાં ઊંઠની
જાળને માંડ માંડ રોપી.’

‘એક દિવસ, બે દિવસ પણ પુરુષ તો દૂરનો
દૂર જ રહેવા લાગ્યો. ઘેર આવે તોય એક-બે સાથી-
સાથિનીઓ તો સાથે ટોચ જ. બધા બેસે, હસે, ખીલે
પણ પેઠી બાઈને તો કોઈ અણુ જ નહિ.’

‘સ્વમાની ઓરતની સહનશીલતા હવે હદ
ઓળંગી ગઈ હતી તેના દિલમાં પ્રથમ વધો : ‘આમ
કેમ ?’ ને તે રાત્રે જ તેણે પુરુષને પકડ્યો. પૂછ્યું :

‘તમે કેમ સાચ પથરાઈ ગયા છો ? મારા
થયીર સામે તો જુઓ ! કાલે સવારે હું બેઠાની બા ..’

‘હ...હ...’ કહી પુરુષ ધરતો ને બોલ્યો

‘સ્વની, હું જેવમાં હતો ત્યારે એ જેવના
જેવરની એ દિશમાં એક સુંદર પિંજરામાં એક સરસ
પોપટ હતો. ઘણી વખત મારે ઓદિસમાં જવું પડતું,
રોકાવું પડતું. અરે, કામ પણ કરવું પડતું. ત્યારે હું
જોતો કે એ પોપટ પિંજરાના સળિયામાંથી બાધી
બહારના ક્ષિતિજમાં જોવા કરતો અને જ્યારે કોઈ
પોપટનું ટોળું ત્યાંથી પસાર થતું ત્યારે એ પિંજરાના
સળિયાને ચોંચોથી તોડી નાખવા પ્રયત્ન કરતો. હું એ
તરફ તાકી રહેતો, એક વખત જેવર આ જોઈ બોલ્યા :

‘જીવાન ! શું જુએ છે ? સાંભળ, એ
પોપટને સુંદર એક પોપટી હતી. પોપટી બહાર છે
ને પોપટબાઈ આવી પડયા ॥ પિંજરે. એટલે જ્યારે
જ્યારે પોપટના પસાર થતાં ટોળામાં જેવ કરતી બેની
પોપટીને જુએ ॥ ત્યારે ત્યારે એ બીજું તો શું કરે,
પણ આ પિંજરાના સળિયા ઉપર દાઝ ઉતારે છે.
જીવાન ! ઝોરત તે કોઈની ઘઈ છે કે યામ...હા
હા . હા ! કહી જેવર હરયા. મારા દિલ પર ચોટો
ધા વધો. હું સમજી ઘઈ ગયો.’

‘અને... તે રાત્રે જ અમારી બરાકના સ્વપ્ન-
સેવકો ખીલેલા હું ઈંટીનો માથે ઓઢી સતેલો. તેઓ
પેલા સૂઈબાઈ ને ચંદ્રબાઈના બડબાગ્ય—’

‘. ની વાત વાત કરતા હતા. એમ કહેવું
છે ને ?’ વચમાં જ બાઈ ધમેક ત્રાંના જેવા કોપબળાં

નેનો વિક્ષતતી મોલી ઊઠી. તેનો અવાજ સ્વકની
જળવેલ જોયો બની ગયો.

‘અનિલ...હું કોઈ અમુક નથી. તારી વાત
સમજું છું, પણ તું ખડ ખાવ છે. તું ક્યાં છે.
તારા દિલમાં મારા પ્રત્યેનો શુદ્ધ પ્રેમ લુપ્ત થયો છે,
તારા દિલમાં યાવ પેહું છે. નહિતર તારા એ પવિત્ર
હૃદયમાં આવી પાથી થંકા જાગે જ નહિ. હું સી
છું, જાનની છું, પામર પુરુષને તો પેનીએ દાખી દઉં
તેમ છું.....ને તું જ આ તારા પ્રેમછોડને રોપી ગયો
હતો છતાં ભૂલી..’

‘હા...હા...હા..’ પુરુષ ધરતો. સીએ એ
ધારવામાં ભયંકર ભાવિ જોયું.

‘સ્વની, થયું તે થયું. આપણે સંસ્કારી
વણાઈએ, તું ખા પીને વહેર કર, પ...ણ હવે મારા ને
તારા રસ્તા જુદા’

‘બસ !’ એ બે અક્ષર સીનાં દિલ-દર્દ જણ
નાર પુરુષ માટે બસ હતા. પણ પેલો શકિત તો
શ્વતાનને સાથી બન્યો હતો. તેણે દર્દ પારખવાની
શકિત શુભાથી હતી.

‘સીને ચંદ્રના ટુકડા સરખો પુત્ર અવતર્યો.
પુત્ર અદાડે ઉજરવા લાગ્યો સમાજ આ જોડલાના
સુખની ઈર્ષ્યા કરવા લાગ્યો. મોટા ઘર ને ઉચ્ચ કુળ
પર સંસ્કારનાં ને સીની ઠાંકણ ટોચ છે, પણ એ
ઠાંકણ નીચે કેવી આગ ધૂંધવાય છે એ જગત શું
જણે ? આમ સમાજ જ્યારે તેમના સુખની ઈર્ષ્યા
કરતો હતો ત્યારે પેલા પુરુષ વીક્ષ્યાં હતો સીને શેકવા
તે ઘિણાં છોટા એના ઘરે જ સીની દેખનાં જ આનંદ
પ્રમેદ કરતો હતો. સીએ તો હવે અનાસક્તવૃત્તિ
જ કેળવી હતી. તે તો તેનો બાજક ભલો ને એ બધી.
એમાં એક દિવસ પુરુષ વાત છેડી :

‘સ્વની, તું મને યાદે છે ?’

‘અંતરમાં પહેલાં હતી તે એક જ મૂર્તિ’
અખંડ છે.’ સી કહ્યું.

‘તું મને સુખી ન જાણ ?’ પુરુષે સ્વરને પ્રેમાળ
બનાવતાં કહ્યું.

‘હું નથી ક્યી, તમે ક્યાં છો. એ ફેર તમે

ભાગી ને આવો, સુખી જ થયો.' સીએ કહ્યું.

'પ...ણ એમાં એક આડખીલી છે.'

'યુ'.....?'

'આ...' કહી પુરુષે પેલા બાળક સામે આંગળી ચીંધી. ખાઈ ફાળ ખાઈ ગઈ. બાળકનું ભાવિ વચ્ચે ગઈ, તે ઊઠી. તેણે બાળકને છાતીએ ચાંપ્યા.

'અનિલ, તારા લોહીને પણ તું' નથી એળખી શકતો, આંધળા!' બાઈના શેષરોમ ઝળ ઊઠી.

પુરુષ હસીને ચાલ્યો ગયો.

આટલું કહી નબુ અટકી. તેણે ઊંચીને પાણી પીધું, પાણી મારી પાસે આવેને બેસનાં બોલો :

'પછી એ ભાઈ ઊઠવા તૈયાર થઈ પણ મેં ઘણી બેસાડી પુછ્યું.' તે આ બાળકને તેના પિતાએ કોઈ વખત લાડ કરેલ કે નહિ ?

આ સાંભળી બાઈની આંખો ભીની થઈ. તે બોલી:

'બહેન, લોહીના ગુણે બાળક પિતાને એળખતો. એ એમને જોતો-હસી ઊઠતો, પણ એ એ વલખાં મારતાં બાળકની સામું મ ન જોતા. બાળક ખસિલાણું' બની પિતૃપ્રેમની નૃપ્ત્યામાં ને નૃપ્ત્યામાં વલખતું' રહી જતું.'

'ખરેખર, ભારે નિષ્કુર કહેવાય. બાળક તો પ્રભુ સર્જેલ પુષ્પ છે. આવો સંકેતારી આટલું' પણ નહિ સમજતો હોય !'

'શંકિત હૃદયની એ કરુણ કથની છી એ બાળક જ એમને મહાપાપ લાગતું હતું. અને બહેન, હું' એ સમજાઈ ગઈ હતું' એટલે બાળકને છાતીથી જરાય અલગો નથી કરતી. દયો બહેન, હવે હું' જાણું. તમે અંતર ખોલાવ્યું' ને મેં' જોઈયું, મોટી હલેહીએભાં કેવી આપ ધીકતી થાય છે એનો તો આ' નથીજ' નમૂને છે. હું, પણ બહેન, હજુજ એમની આબરૂ સચવાય એમ હું' ઇચ્છું છું. આ કલાણી ભીજી ન જાય તેમ વચન માટું' છું.'

'આટલું કહી બાઈ ઊઠી. હું' તેને વોડે સુધી મૂકીને પાછી આવી ત્યાં બાબો ઊઠ્યો હતો. તેને તેડી

હું' ખટલ એટલે ઊભી ને પેલી હલેહી સામે જોયું, આપણું' નાનકડું- મકાન જોયું. દિવમાં પ્રથમ ઊઠ્યો :

'હલેહીના વૈભવ ને જીવન બાળી ખાખ કરતા તેણ તો ઝૂંમકાનાં જીવન યુ' ખોટાં ?'

'નબુ, પણ આ બાઈ ગાઠી કેમ થઈ ગઈ છે ?' મેં' પ્રથમ કવેં.

'પેલું' ઘાવરડું' તમે ન સાંભળ્યું' ?' એ સૂચવે છે કે એનો બાબો...'

નબુ અટકી પડી. જોના મુખ પર કફળતા જવાઈ ગઈ.

'ભાઈ આપણે' ત્યાંથી ગઈ. અઠવાડિયું' વીત્યું' હવે ત્યાં એક દિવસ એ હલેહીના પાવા હલો ઊઠે એવી કળી ચીસો સંભળાઈ :

'ન' મરે, મારો જીવો ન મરે... મારો પ્રાણ... ને પછી મેં' સાંભળ્યું' કે પેલી બાઈનો ખાબો આંધળી આવવાથી મરણ પામ્યો. ડોક્ટરોના ખિરસાં ભારે થતા- અભિપ્રાય- 'તાવ મરણ પર ચડી ગયો ને પુષ્પ ક્ર- માઈ મયુ'-પડયો.'

'એ દિવસથી બાઈએ બાન ઝુમાવ્યું. એનો એ લવાશે ગાંધણ ગણવા લાગ્યો. આજે એ બાઈની દશા કમળી શકે છે ! પ્રભુ-પ્રભુ...'

નબુએ વાન પૂરી કરી. એક પણ શબ્દ બોલવા વચર જ અમો બન્ને અધારી પધારીમાં લેટી ગયાં. એ રાતનું મંથન જનમ હતું.

x x x

પંદરેક દિવસ થયા હશે. હું' ઓફિસમાં અમારા પત્રનું કોલેજું' મશીન યુદ્ધ જોતો હતો ત્યાં તો ટેલિફોનની ઘંટડી ટનનન કરતાં ગાજી ઊઠી.

અમારા શેઠ ઊંચીને ટેલિફોને ગયા. ચીસીવર ઘાવમાં લઈ કાને માંડ્યું 'હ... દસો... હ... હે' યુ'.. યુ'... જનજ ?' ને તેમણે ચીસીવર ઊંચી ધીકું' ને તેઓ મારી પાસે આવવા ખોલ્યા :

'જનજ, અનિલભાઈનાં પત્ની યુજરી ગયાં !' 'હે... ડા' હું' વયુ' ?'

‘દાઝી જવાથી !’

‘હ હ ’ હુ એટલુ જ ગો-નો એ
જેઈ શકને જરા આશર્પ થયું’

‘કેમ, જગત, તને કાંઈ આમાં શ કા જેવુ ,

‘ના છ હ, પશુ હવે શુ કરવુ છે ?’

‘છેલ્લા સમાચાર આ યુદ્ધમાં જ ઉમેરી યો.

ફૂર્મે મશીને જવા યો. પછી એકિસ બ ધ કરીએ
શહેર સભાનોય આદેશ છે’

‘બલે ’ કદી મે યુદ્ધમાં દલેક લાઈના કાઠી
નવી લાઈના ઉમેરી દાધી પછી ખુરસી ઉપરથી ઊભો
થયો એકિસ બ ધ થઈ હુ સીધો ઘેર પહોંચ્યો જેવુ
તો નબુ ખરેખર ખૂબ રોઈ હયે એમ લાગતુ હતુ
પેલી બાઈને બાળી ડાપુઓ હજુ ઘેર નહોતા આવ્યા.

‘શા શો ત્રિયાસી છૂટી ..’ નબુ મને જ્ઞતા
બોની

‘હ ’ હુ વિશેષ ન બોલ્યો અડધીક કલાક
દઈ ત્યાં માણસોનો કોનાહલ સભાઓ ડાપુઓ આવી
ગયા લાગ્યા હુ કપડાં પહેરી અનિલના મકાને ગયો
અનિલ ખૂબ રાતો હતો બધા સમજવતા હતા મને
થયુ ‘જગત કેવુ આપગુ છે, પ શુ એમ જ ચાલે
છે ’

બીજે દિવસે અનિલબાઈના આજી હદયને

આયાસન આપવા જલેરશભા રખાઈ હતી હુ પણ
વખત વતા સભામાં પહોંચ્યો શહેરના પ્રતિષ્ઠિત એક
ને સજનને ને ‘વેદના’ પત્રના ત ત્રી, અમારા શેક
બોલો રજા પછી અનિલ આભાર માનવા ઊઠ્યો

‘મારા તરફ આપે જે રનેહ બતાવ્યો છે તે
બદલ હુ સોનો આભારી છુ માત્રુ દિલ આજે તૂટી
ગયુ છે હુ પાંખ વિદોસા પક્ષી જેવો બન્યો છુ
દિલમાં દઈ એક જ-રહી ગયુ રજની માઈ ઘોત
તો હુ સેવા કરી શકત પણ હુ પાપીને પ્રભુએ એથી-
યે વચિત રાખ્યો એ-ક વિચારખમના કારણે અકસ્માત
સર્જવા એ ગઈ વિશેષ હુ નહિ કહી શકુ આપ
સોનો ફરી આભાર માનુ હુ ’ કહી તે બેસી ગયો
સભા વીખરાઈ સોને અનિલના બદકિસ્મત બદલ
કરુણા જ-મી

મે માસ પછી જલુ વઈ કે અનિલ વર્ષા
નામની એક પ્રેમ્યુએટ લાઈ સાથે લગ્ન કરે છે
વર્ષા અને અનિલનો જેવલા જ પ્રેમ બ ધારેલ એમ
મે સાંભળ્યુ ત્યારે મારા દિલમાં પાછો એક પ્રશ્ન
વયો કે ‘રજની અને એના બાપાનાં મૃત્યુનું કારણ
આ નવી આવેલી વર્ષા તો નહિ હોય ?’

સિદ્ધિ જ આપણું ધ્યેય છે

આજે પણ મોરટનના રક્તા પર રહેકાણના અભાવે દેવદારના ખાથી ખોખામાં કાગળો
વી ટાળીને મે ગાળેલી રાત મને બરાબર શદ છે મે ધમી માટે તો મને થયેલુ કે આ હાલાકી ઊડીને હુ
પાછો મારા હૃદયમાં ભારતમાં ચાલ્યો જઈ પણ એ ઘાતક વિચાર ફાણવાર જ રહેલો મે તરત જ
મારી જાતને વાળી લીધી નિરાશાનું એ આખા શરીરમાં અને મનમાં ફરી વળીને મને મુઠાડા જેવો બનાવી
દે એ પહેલાં મે મારી જાતને મારા ઉચ્ચ ધ્યેયની શદ આપી કે ‘જે આતમચરામાં ખાવાનું સાત્રુ મળે કે ના
મળે નિવાસની વ્યવસ્થા થાય કે નહીં, પણ સિદ્ધિ જ આપણુ મહત્વનું ધ્યેય છે જે કામ કરવા માટે
આપણે અઘી આપ્યા છીએ તે ગમે તે ભાગે થવુ જ જોઈએ એ ન થાય, ને લાકીનું બહુ જ મળે એનો
શો અર્થ ! માટે હે છવ ! આ બહારની મુરકેલીઓ ભૂલી જાઓ એ બધાની અવગણના કરો ને કાર્-
સિદ્ધિ માટ મચી પડો”

મારા આ અકાંતિક વિચારોએ મને જે પ્રેરણા, ધીરજ અને બલ પૂરા ધાડ્યાં તેને પરિણામે
મારા અમેરિકાનો પ્રવાસ સફળ થયો ને વિશ્વધર્મ પરિષ માં પ્રવેશ પામી શક્યો

સિદ્ધિના બદલામાં સજનડો ભોગવવાનો મોહ રાખ્યો નહી હ મહાં એટલો આગ્રહ રાખો કે,
કાંપ સિદ્ધિ વગર તમે નહી જ જયો પ્રત્યેક ભારતવાસી આ ભાવ અપનાવે એમાં જ ભારતનો ઉદ્ધાર છે

—સ્વામી વિવેકાનંદ

પુરુષને રમકડું જોઈએ છે !

રાહિણી શાહ

‘મંદાકિની બહેન, મને નમરે માટે બહુ ખરાબ લાગે છે. પણ કું વાચત છું. આ શાળા છે. અહીં એવા રંગરાજ થાય એ મને જરા પણ પસંદ નથી.’

શા કારણે તે આમ કહેતી હતી એ જ પ્રથમ તો મંદાકિનીની સમજમાં કિતવું” નહિ. એવા રંગરાજ ? કેવા રંગરાજ ? ને માથે સાથે એનો કવો સંબંધ ? મોટાબહેનને કંઈ ગેરસમજણ થઈ લાગે છે.

ને એ ગેરસમજણ છી ધીરે ધીરે તે વિશે તેણે આગળ વિચાર્યું; પણ પ્રસંગદત્તા જ એવી વિચિત્ર હતી કે તે સમજાવ્યા વિના ગેરસમજણ દૂર ન થઈ શકે.

શાળાની તપાસણી માટે એક નવા ઈન્સ્પેક્ટર આવ્યા. તેની સાથે એક ઓરડામાં એકાંતનેા વાજ લીધાનેા તેના પર આરોપ હતો. ઈન્સ્પેક્ટર સાહેબે તેના હાથ પોતાના હાથમાં લીધા હતો ને એ પ્રસંગ જે જણ્યે જોઈ ગયા હતા. તેમણે મોટાબહેનને ખબર આપી.

તેના એકાંતી જીવનમાં શાળાની હસતી કૂદતી ખાલિકાઓ જ તેને સુખ-શાંતિ દેનાર હતી. આજે એ સુખ પણ તેની પાસેથી હીનવી લેવામાં આવનાર હતું. એની નોકરી જા તેને ઘડલે આ દુઃખ મોટું હતું.

મોટાબહેન પાસે ફેરબદલી કરાવવાનો કે હાથે પગે પડીને તેના કાલાવાલા કરવાનો તેણે જરા પણ યત્ન કર્યા નહોતો. ઈન્સ્પેક્ટર સાહેબે તેના હાથ પકડ્યો, વાત ખરી, તો પણ તેનું ક્ષય...

તેના પર અચાનક આર્ષતિ આવી પડવા છતાં તેને બની ગયેલા પ્રસંગ પર ઘસતું આવ્યા વિના ન રહ્યું. તેનું હાર્ય જોતાં મોટાબહેન ખળખળી ઊઠ્યાં. તે કંઈ ભોલકા તો નહિ પણ મનમાં તે તે બખડતાં જ હતી : ‘જુઓને કેવી નિર્વંજળ છે ! પાપ કર્યાનું પણ દુઃખ નથી - ઊલટું, હસે છે, માથેથી ખૂબ જ

ચિમકી ગયેલો જણાય છે.’

એને તેણે મનમાં રમતાં મોઢા શબ્દો સંભળાવ્યા : ‘મંદાકિની બહેન, મને નહોતી ખબર કે તમે આટલી હદ સુધી...’

મંદાકિની આગળના શબ્દો સંભળવા ઊભી ન રહી. જટ પાછા ફરી તે મોટાબહેનની ઓફિસમાંથી બહાર નીકળી ગઈ.

ઓફિસ બહાર પગ ચૂંતાં જ તેનું માથું ઘરમથી નીચું થઈ ગયું. બધી દિશ્નિકાઓ મારકણી બેંસ પ્રમાણે તેની સાથે આપો ફાડી જોઈ રહી હતી. તે ઝેરીથી નજર.... મંદાકિનીને થયું કે અહીંથી જુરત જ નાચી જવું જોઈએ.

આખે રસ્તે તેને કં કં શબ્દો સંભળાયા : ‘દિખાય છે ત્યારે તો કેવી સાલસ બાઈ ! પણ...’

‘ને લેલો કાવરજ ઈન્સ્પેક્ટર ! દેખાવે તો જાણે શંકરને જ અવતાર ! માથે, પાપટી, હાથમાં લાકડી, લગ્નિા કેટ, ખેસ જાણે....’

મંદાકિનીને થયું કે કુનિયા કેટલી સહેલાઈથી હદખને ભાંગી નાખે છે ! ખરી વાત એમને કહેવાય તો ? પણ છી ધીરે ?

તેની નજર સમત ભૂતકાળ ખડો થયો. કેટલી નિરાશી એ કુનિયા હતી ?

x x x

સળપુરમાં તે અણસમજી ઊઠેલી હતી ત્યારથી દરમયાણા છડ્યે થઈ. દરેક વર્ષની ઉંમરે તેના હૃદયમાં કં કં તરંગો ઊઠતાં હતાં. આસપાસની સ્ત્રીઓને તે એકીટરો જોવા જ કરતી. કેવો ચમત્કાર !

એ કરતાં તો તેને ઝેની ખબર જ ન પડત તો કેવું સાડું ? એમ પણ તેને કદીક કદીક લાગતું. ઉંમર વધતાં તેની સમજણ વધતી ગઈ.

અને ધીમે ધીમે તેને ઘાગતી ખીક દૂર રવા
વાગી. એનું સ્થાન કુનુહલે લીધું.

તેની લિજ્જાસા વધતી જતી હતી. કોઇક વાર
તો તે છાતી પર હાથ દાબતી. જાણે તેની છાતીના
પલકાર તેની મા સાંભળી લેવાની યોગ્ય એવી ખીક
તેને હમેશાં રહેતી.

બે વરસ વીત્યાં. તેના જીવનની ઘોષ પૂરી
થઈ. તેના લગ્ન થયાં.

આખું જ વાનાવરણ પ્રેમાણ ! નસુ'દીની હૃદયને
મૂંઝવતી વાતો, પતિની આંખો સાથે કદીક રચાઈ
જતું તારામૈત્રિક આદિથી પિયરને તે વિસરી જવા
લાગી, સાસરિયામાં તે સંપૂર્ણ રીતે સમાઈ જવા લાગી.

ઉવટે જે દિવસની રાત સાસરિયાના બધાં
માણસો જોતા હતા તે દિવસ ન આજે. કે'ક કચ-
કચ થઈ થઈ. જેથીને બોલાવે. જો જોવાવા.
જોથીએ કહ્યું. 'આ સ્ત્રી ક્યાં છે. નજરો એવાં છે;
જે પુત્ર થશે તો પતિનું મુનુ થશે.

તેણે તે સાંભળ્યું. ને આંખો સુજા જાવ તેટલું
તે રહી. 'મારો શો વાકે ?' તે સ્વગત બોલતી હતી ને
વિચારતી હતી.

તે દિવસથી ઘરનાં બધાં માણસોનું વર્તન
બદલાયું. જે તે તેને પળવગ લાગ્યા.

તેને લાગ્યું: 'જગતમાં હવે તારું કોઈ નથી.
હું એકલી જ પરી છું.' મારા પતિ પાસે જવાનો
મને અધિકાર નથી...' આજળ તેનાથી કલ્પના જ
ન થઈ થકી. રાત્રિની ભેંકાર એકાંતમાં તેનું હૃદય
ભરાઈ આવતું. છાતીએ ડ્યૂરો ભરાઈ ત્યાં સુધી તે
આંસુ સારતી. તેને સાંભળ આપનારું કોઈ નહોતું.
દુનિયામાં તે એકલી-અટૂલી પરી ગઈ હતી.

સાસરમાં રહેવું ધીમે ધીમે અસહ્ય થવા લાગ્યું.
બધાં તેની સામે એવી રીતે જોતાં કે જાણે તેણે ભયંકર
પાપ કર્યું હોય - ગુનો કર્યાં હોય ! પણ જન્મ ક્યાં ?
પિયરમાં ? ને બા પૂછે તો શું કહેવું ? દુનિયામાં મારા
માટે ક્યાં સ્થાન છે ? મૂંઝતા હૃદયના ભડકા ઊડતાં
ને તે ઘેકાતી રોજ રોજ સુકાતી.

પતિ પ્રત્યે તેને પ્રેમ હતો. કંઈક આશા પણ
હતી. તે તારું ભલુંબો-નહુંબો હતો. નાના સરખા
સાજપુરમાં તે વિદ્વાન ગણાતો. તેની સામે તેણે બેએક
વાર હિંમત કરી નજર દેરવી ગઈ. પણ તે સામેય
નહોતો જોતો. ઘરના માણસોનો વિરોધ ને જોધોના જોષ
ઉપર અવિશ્વાસ તેનાથી વાચી થકાતો ન હતો અવવા
તો તેનામાં એટલી હિંમત નહોતી.

જીવના જેરીલા વાગ્યાણ તેના તરફ છૂટવા
લાગ્યા. અગ્નિ-વરસાદની આંખો તેના સામે તકાવા
લાગી. બધાં તેને સીધી કે આડકતરી રીતે કહેવા લાગ્યા
'તારું અહીં કામ નથી. અહીંથી તારું મોકું કાઢું કર.'

ઉવટે તેની સહનસહિત ખૂટી ગઈ. તે પિયર
ગઈ. વખત કોને માટે સહ જીએ છે :

ધીમે ધીમે તે વાંચતાં થીખી. તેણે મલેનત
કરી. લોકના બોલવા ઉપર ધ્યાન આપ્યું નહિ ને
અભ્યાસ કર્યો. વનકિમુલક ફાઈનલની પરીક્ષા તેણે પાસ
કરી ને એક દૂરના શહેરમાં ચિકિત્સા તરીકે તેની નિમ-
ણુંક થઈ. હવે તે પોતાના સાસરાના ગામથી ખૂબ
દૂર રહેતી હતી. દર્મિયાન તેની કોઈએ દેખાણ
લીધો નહોતો. બેએક વરસ પર તેને ખબર મળ્યા
હતા કે તેના પતિનો શ્રેક વધ્યો છે ને તે હવે શાળાનો
ઈન્સ્પેક્ટર બન્યો છે, વળી વિશેષમાં સાસરું હોડવા
પછી તરત જ તેના પતિએ બીજું લગ્ન કર્યું છે.

આજે બાવીસ વર્ષ પોતાનો પતિ પોતાની
નિશાવની તપાસ માટે આવ્યો હતો.

બંનેએ અરસપરસને જોયાં, ઓળખ્યાં-પણ
કોઈએ તે કથાવા દીધું નહિ. તપાસણી પૂરી થઈ ને....

તે ઓરડીમાંના પ્રસંગ મંદાકિની કદી બૂધી
થકે એમ નથી. તેણે પોતાના પતિને ખૂબ કહ્યું હતું.
તેની વાલ વિગતી આંખો, કામી નજર... ઉવટે તેણે
મંદાકિનીને હાથ પકડ્યો. તેને દેહ કુછ ઊડ્યો.
મંદાકિનીએ બલ કર્યું પણ....

-પણ તે નિરપરાધી ગણાતો હતો ને મંદાકિની !
જેથી મયગા-મયાવવા તેણે જીવનને જીવે જ મારો
વળ્યું હતું તેનો આરોપ તેના માથે જ આવ્યો. તે

કળત ગણાઈ. કળતનું પ્રમાણપત્ર તેને મળ્યું ને એ રીતનો સિક્કો તેને કપાલે ચોટવો !

દુનિયામાં કયાં નવા છે ખરો ? આ કું કલ્પનામાંથી થયી કાઢેથી વાત છે ? એનું ઉત્પત્તિ કું હોય ? દુનિયામાં એવી મંદાકિની કેટલી હતી તેનો સિદ્ધાંત છે ? જગતના અંધારા ખૂણામાં કેટલી મંદાકિની સુલ્લવી-ઊંડી ઊતરેલી આંખોમાંથી આંસુ ધારતી હતી તે કોને ખબર ?

કોણ એ તરફનજર પણ ફેકે ? કોને પડી છે એમની દયાની ? જગત રંગસાગમાં મદ્યગૂલ છે. પુરુષને રમકડું જોઈએ છે, વાસનાતૃપ્તિને ખાતર ગમે ત્યાં ગમે તે રીતે તે ગ્રેણી શકે છે તે રમકડું ભાંગી નાખે છે. ભાંગી નાખવાનો પુરુષસુલભ માલિકી-દાવો તેનો ધક ગણાય છે. ભાંગવામાં જે તેને રસપ્રાપ્તિ થાય છે- પછી એ ભાંગિલ રમકડું બલે કળત ગણાય !

* કેદી

ખરીબ જિજ્ઞાસની ઋષિવાણી કપારેક તો જગતનું આર્ષદર્શન લઈને ધાજર થઈ જાય છે : એની શિલસહી ભરેથી કયાનો રાજ બોલે છે :

‘હું’ રાજ છું, બીજા લોકોથી અનેક રીતે હું જુદો છું એટલે સામાન્ય પ્રજાઓ કરતાં મારી કાંઈ ખાસ વિશેષતા હોવી જોઈએ.’

આવી ધૂનમાં ને ધૂનમાં રાજ આગળ વધે છે : ‘લોકોનાં ટોળાંની વચ્ચે જો હું’ પાઘડીની સોનેરી કલગી જેવો ન ટોળી રહું’ તો પછી મારું’ મૂલ્ય કું’ ? મારી મહત્તા થી ? મારનીથી હું’ કેટલો મહાન છું’ એવી ઓળખાણ તો મારે આપવી જોઈએ ને ?’

આવી ધૂનને ધીધે એના મગજમાં એક એવી કલ્પના ઘર કરી બેઠી કે, જેમ સામાન્ય માનવી-ઓના પડછાયા પડે છે તેમ મારો પડછાયા ન પડવો જોઈએ. પોતાની છાયા પડતી બંધ થાય એ માટે તેણે તેના સમગ્ર રાજ્યના તંત્રમંત્ર જણનારાઓ, સાસુઓ, તરવરો, પંડિતો ને વિદ્વાનોને સૌને ભેળાં કર્યાં.

‘પણ મહારાજ, કોઈનો પડછાયા ન પડે એવી વાત ત્રણલોકમાં બનવી અશક્ય છે, આપની ધૂન પ્રમાણે ચાંદો સૂરજ ઊગતાં નથી કે દિવસની રાત કે રાતનો દિવસ થઈ જતાં નથી, મારે આવી અસં-ભવિત વાતોને ઊંડી, કાંઈક બુદ્ધિપૂર્વકની વાત કરો તો સાડું.’ સૌએ એકમતે અભિપ્રાય ઉચ્ચાર્યાં.

પણ રાજ, વાજ’ ને વાંદરું; આવો પોતાના તરંગને સાવ નાસીપાસ કરનારો અભિપ્રાય સાંભળીને રાજક ધન્યવૃત્ત જાની.

રાજ એ- ‘તમે પંડિતો કું’ કહેતા’તા ધૂલ ! મારો પડછાયા ન પડે એવું’ જાતે જ કાંઈક કરવું’ પડશે. અવવા હું’ અત્યારે ને અત્યારે જીવણ પ્રતિજ્ઞા લઉં છું’ કે જ્યાં સુધી તમે સૌ આ અશક્ય વાતને શક્ય નહિ બનાવો ત્યાં સુધી હું’ મારા મહેલની બહાર જ નહિ નીકળું’. મહેલની ચાર દીવાલોની વચ્ચે જ હું’ મારું’ જીવન પૂરું કરીશ. તમે આનો કાંઈક ઉપાય જોવો તો જલે, નહિતર સામાન્ય માણસની જેમ હું’ પડે જ મારો પડછાયા પડવો બંધ કરું’ છું’. મહાન માણસોના બોલેલાં વચનો કદી મિથ્યા થતાં નથી.’

ધુનું. ત્યારથી રાજ મહેલની ચાર દીવાલોની વચ્ચે જોવાઈ શકેલાં માંડવેલાં. તાપ અને તડકા વિના એની કાંધ પીળી પડવા માંડી અને ધીમે ધીમે એને લશ્ચરણ વાયુ પડવો ને તે ધુનું પામ્યો.

છગનલાલ ગાંધીના સ્વર્જવાસના સમયાર સાંભળી આક્રમવાસીઓ કે જલ્દી પોતાના પિતાનુભવ વડીલ ગુમાવા યોગ એવો શાક અનુભવ્યો તેમના વિશે આક્રમવાસીઓની લેખમાત્રામાં જે લેખ વખત પહેલાં લેખ તેવાર કર્યો હતો તે પરથી વાચકને છગનલાલભાઈ ગાંધીના જન્મનું અર્થને ખ્યાલ આવશે

છગનલાલ ગાંધી આજે ૮૯ વર્ષના થઈ ગયા છે તેમની કમર નથી ગઈ છે અવાજ બહુ જ ધીમો થઈ ગયો છે છતાં તેઓ હાથે રસોઈ કરે છે અને ખાટલા ઉપર ભેગ ભેગા અગ્રેજી અક્ષર દેહના પુસ્તકો માંથી કયા લેખો ગાંધીજીના રહી ગયા છે, તેમાં શું શું ઉમેરવું જોઈએ, ગુજરાતી આદર્શમાં તે માટે ખાસ કાવની મદદ લઈને જીલ્લા જીલ્લા અલગ વાંચીને નવજીવનના સલાહને દોરવણી આપે છે જે કામ મહાદેવભાઈએ નવજીવનના સલાહનું કામ ભારતમાં સંભાળ્યું હતું એવું જ કામ ઈંગ્લેન્ડ ઓપીનીવનનું છગનલાલભાઈએ દક્ષિણ-આફ્રિકામાં સંભાળ્યું હતું ફિનિકસમાં છાપખાનું ચલાવવાનું નાનગોટ્ટુ બહુ કામ આગમવાસીઓ સાથે મળી છગનલાલભાઈ કરતા હતા.

દક્ષિણ આફ્રિકામાં ગાંધીજીને જે કાંઈ કામ થયું હતું તે સામાજિક, આર્થિક કે રાજકીય પ્રકારનું હોય તે બધા કારની સતવારે માહિતી છગનલાલભાઈની પાસે હોવાથી ગાંધીજીના અક્ષર દેહ અથવા કચેકટોક વડીલનું જે કામ મરકારે ઉપાડ્યું છે તેમાં છગનલાલભાઈએ ધણી કિ મતી સેવા આપી છે

ભાઈ પ્યારલાલજીએ ગાંધીજીનું લાઈવિંગ નામનું જે પુસ્તક લખેલું છે, તેમાં છગનલાલભાઈનાં સંકિત સાથે અને માર્ગદર્શન મળ્યા હતાં એમ પ્યારલાલજીએ સ્વીકાર્યું છે

ગાંધીજીએ ખુશાવદાસભાઈ પાસેથી તેમના પુનઃ છગનલાલભાઈની ખાસ માગણી કરી હતી અને જેમ પોતે બેરીસ્ટર બન્યા હતા તેમ છગનલાલભાઈને પણ ગાંધીજીએ

વિવાહત યોગ્યતા હતા તે બેરીસ્ટર બનાવવા માંગતા હતા પણ ગાંધીજી પ્રતિષ્ઠિત આત્મા રહ્યા ગાંધીજી બેરીસ્ટરી છોડીને દેશસેવાનો અર્થ જોઈ સ્વીકારી એટલે છગનલાલભાઈ પણ ગાંધીજીમાં સમાઈ જઈને અર્થમ છવન પણ તેમણે ફિનિકસમાં જઈને સ્વીકારી લીધું.

સત્વાજીબ આક્રમની સ્થાપનાથી આક્રમના ડિસામી કામ અને વડીલટ કામ છગનલાલભાઈ સંભાળતા હતા. છગનલાલભાઈના ડિસામી કામમાં અને ખરીદી કામમાં જે પાંચ રૂપિયાની ભૂલ દેખાઈ અને તેમણે પોતાના હાથે જ ગંભીર દોષ થયો છે એમ માનીને આફ્રિકાની જે કાંઈ કમાણી થઈ હતી કે બેરીસ્ટરી ભણતાં જે સ્કોલરશીપમાંથી રકમ બચી હતી તે રકમ લગભગ ૧૨૦૦૦ રૂ જેટલી ગાંધીજીને થઈ હતી તે રકમ અને ગાંધીજીની આજીવન માટે ચડાવીને કઠી પ્રાંતમાં વિજયપુરમાં નાનકડું ખાદી કેન્દ્ર ચલાવવા તેઓ ગયા હતા. અને ત્યાં મુસ્લીમ ભણેનામાં રટિયા ચલાવવાનું અને અમદાવાદના મળુર મહાજનને પુણી પૂરી પાડવાનું તેઓએ હોલપૂર્વક કામ સ્વીકાર્યું હતું.

ગાંધીજીના સાચા વારસદાર છગનભાઈ હતા એવો ૧૯૧૪માં જ્યારે જીવિતે જીવિતે જીવિતે જીવિતે જે વસીયતનામા જેવો જાણ્યો છગનલાલભાઈ પર પત્ર લખ્યા તે જોતાં ખાતરી થાય છે

કૃપાકર,

કામળ સુદ ૧૪, માર્ચ-૧૧-૧૯૧૪ :

શ્રી છગનલાલ,

આ ઘડીએ મને કુરસદ છે જોહાનિસબર્ગમાં મારા પ્રાણ લેવાનો પ્રયત્ન પણ થાય છે, એમ મેક લખે છે એમ બને તો દુઃસ્વપ્ના યોગ્ય છે જે સાડુ કાર્ જ પૂર્ણ થયું ગણાયે તે કારણથી ઈને મારે જોહાનિસબર્ગથી દૂર નથી રહેવું એવા સંજોગથી કે બીજા પ્રકારે પણ મારું અચાનક મૃત્યુ થાય તો મે ખીનવેલા કેટલાક વિચારો મે તમારી પાસે મુક્યા નથી, એ અહીં લખી નાખવા ધારું છે

કુટુંબસેવા પ્રથમ કરવી એ વાક્ય પરમાર્થ દર્શિએ મહુ વાસ્તવિક છે તે લેનાથી વર્ષ થકે તે જ કોમસેવા કે દેશસેવા કરી થકે છે, કુટુંબસેવા કોને કોવી એજ વિચારવાનુ રહ્યુ છે. યુદ્ધ વર્તન અને વિચાર સંબંધથી બતાવી દે છે એમ લાગે છે

મને એમ જણાય છે કે આપણે જે વાક્યોની કે રાજ્યદ્વારી છ દળી ભોમવતા આલ્યા છીએ એ કનિષ્ઠ છે. આપણુ કુટુંબ પ કાયેયુ છે, એવે જુટારાની ટોળીમાં આપણે ઓળખાઈએ છીએ વશીલેનાં રાષ કાઠવા વિના કહી શકાય કે તેઓએ પ્રજાની આકરી તો કરી હશે પણ આપસવાઈને બજે એ વર્ષ છે. સાધારણ દર્શિએ જિતા તેઓએ ન્યાય કર્યાં જણાય છે, બેટલે કે લોડી જુલમ રૈવત પર કર્યાં અભારે કુટુંબ પાવમાલ સ્થિતિમાં છે જે નોકરી ન મળે તો બધા રખડે ભારે નગર પહોંચતાં નારણાસ મુખઈમાં જુઠાથી કરે છે, બીજા કુટુંબીઓ રખડે છે, અથવા રજા પાટમાં પડવા રહી પેટિયુ મેળવે છે બધા પ્રજાની ઉત્પત્તિ કરવામાં પરણાવવામાં રાકાયા છે સાનુ-વધુનો મહાન લોભ પોતાનાં ઉછારને પરણાવવાનો છે.

આમાંથી ઉત્પત્તિ રતો બની થકે તો ફેરવેલા પ્રથમ તો ખેડૂત જ બનવુ તેમાં અસમ કષ આપણાં કલ્પ ભાગને થીપે પડે તા વણુતર વગેરની મળવી કરવી જે દયાબે ફિનિક્સમાં રહીએ છીએ તે દયાબે રહેવુ ઓછામાં ઓછી હાજતો રાખવી ખોરાકની પહાંતિ બને તેટલી જે વિચારી છે તે સાચવવી દુધને પવિત્ર વસ્તુ માની છે તે લેવી, તો પણ અપવિત્ર ગણીને લેવી આ મહાન ફેરફાર મહાન છે

તેનાં મૂલ જિડા છે, તે તેના ચરિત્રામ સ્વભાવ છે તે બધાને માન્ય હો કે ન હો એ જુદી વાત છે પણ કરોડોને જે વસ્તુ અલભ્ય છે, એ જાણીને પણ નજવા યોગ્ય છે એ યુદ્ધ છે, જે અહિંસા મર્મનું વિરોધી છે. એ વિચાર કોઈ કાલે માસ મનમાંથી જનાર નથી આ દેસે દુધ-થી આદિ લેવાય એમ સ્ત્રી નથી બને તેમ અગ્નિને ઓછો ઉપયોગ કરી રહેણી ચલાવવી, કુટુંબના જે ઉકાસાઓ આવવા માગે તેને આપણે રાખવા અને લેવા તેઓ ઉપરના વિચાર

રને ન અનુસરે તો ન રહી થકે વિવત્રાઓ જે આવી રહેણીમાં ન દાખર થવા માગે તેને માનપૂર્વક જણાવવુ કે એ રહેણીને ધારણે ચાવતાં જણાઈ જે ખર્ચ થાય તેથી દોટ્ટ તેમને આથી રુણ પતાવીયુ. એ સિવાય બીજુ નહી આપી થકીએ કોઈને પણ વરાવવા-જણાવવાની ઉપાયમાં પડવું જ નહી મેગે થયે જે પરજુલા માગે તે રેરે જેઈ લેશે હોકરી લોષ તેના સાનુ પર લોપલે જ પછી, તો જે તુલ્યીને પને વરશે દઈયુ એક ધાઈનું ખર્ચ નહી કરીએ, તેવો વર નહી મને તા લગી શહ જેઈયુ અને છોકરીને ધીરજ રાખતાં ચીખવીયુ. આમ કરતાં વાતો સાંભળવી પડશે, નિરરકાર થશે તે બધુ પ્રેમપૂર્વક સહન કરીયુ. જે આપણું વર્તન અખડિત રહેશે તો કથી અડચણ નથી આવવાની પ્રજાની ઉત્પત્તિ કરવી એ આપણાં ધર્મનું અમ નથી સંસારને ફે-લાવે એ આપણુ કર્તવ્ય નથી જે સસાર છે તેમાં ખરડાયા વિના એ પ્રમાણે રહેવું, કે જેથી આપણને અને બીજાને મોલ સુચલ વર્ષ પડે એ જ છ દળીનું રક્ષક જણાય છે. અને તેવા આપસેવા, કુટુંબસેવા ને રાજ્યસેવા આવી જાય છે. એ દશા આવે ત્યાં આપણે લોભવાનું નથી "

છત્રનલાલભાઈ ધારત તો મોટા બેરિસ્ટર બની ચકત મોટા મત્રી બની ચકત, મોટા ઉદ્યોગ ધધાના હિસાબનીચ બની ચકત પણ આ બધુ છોડીને તેઓ તો ટાવરટાપ અને ભાપુને પથે ચાવીને સેવાચામમાં ગાંધીજી ધાસે પહોંચી ગયા હતા અને ૭૦ વર્ષની ઉંમરે પણ ખેતી કામ એમ્લે હાથમાં પાવડો અને કોઠાળી લઈ સસારના તજુ ચાર કલાક પરિત્રમ કરતાં મે સેવાચામમાં જેવા છે અને આ સદીર ધમને થીપે તેઓ લાખુ ત દુરસ્ત આધુન ભોગવી થકાયા છે એની પ્રતીતિ થાય છે.

છત્રનલાલભાઈના પુત્ર પ્રભુદાસ ગાંધી તો જુજરાતી જ્ઞાપાત્ર સારા લેખક છે ગાંધીજીની છાવામાં રહીને છત્રનલાલભાઈના જેવડ પુત્ર ભાષ પ્રભુદાસ ઉછરેલા હોવાથી તેમણે દટ સ કલ્પ કર્યા હતા કે જે કાંઈ મારે જાન મેળવવાનું છે તે માનુભાષા અને હિંદી દ્વારા જ મેળવવુ અને એ નિશ્ચ પ્રમાણે તેઓ અંગ્રેજી

ભાષા ધીમવા માટે મહા નથી કાકાસાહેબ અને નરહરિભાઈ જેવા ગુરુ મળવાથી ગુજરાતી ભાષા ઉપર તઓ સારુ પ્રયુત્તર મેળવી શક્યા છે

છગનલાલભાઈના બીજા પુત્ર કૃષ્ણદાસ તેા વિનોભામા સમાપ્ત ગયા હોય એવો ચિંતે પોતાની બાલ્યાવસ્થા ગાળી હતી અને વિનોભા પાસે ટેક નિકમાં તેા એ ખા, બની ગયા છે અને આજે ખાદી કમિશનની અબર પ્રરોગ સમિતિના સચાલક તરીકે કામ કરીને ખાદી ચરંજમમાં અનેક સંચાધનો કરીને ભારતનું અને એશિયાનું ધ્વાન આકર્ષી શક્યા છે

છગનલાલભાઈના પત્ની કાશીબહેન તેા આશ્રમ માં સાચા બેભુવ ભક્ત તરીકે ઓળખાતા હતાં

તેમનું જીવન સરળ અને સાદુ અને ભક્તિ પારાયણ હતું સતીત ઘાસી પડીતજી ખરે આશ્રમમાં નડોતાં આવ્યા ત્યાં સુધા તેા આશ્રમની પ્રાર્થના કાઠીબહેન જ ચલાવતા હતાં

‘કાવ્ય દોહન’માંથી પ્રહલાદ આખ્યાન, કુવ આખ્યાન તેમને કંઠરથ હતાં. અને તેમની પૂજાભાવ જોઈને જ વિનોબાજીએ પોતાની માનુશીનો દેવપૂજા સભાળવાનું કામ કાશીબહેનને સોંપ્યું હતું અને કાશીબહેન સત્યાગ્રહી બહેન તરીકે દલિયુ આફ્રિકામાં નામના કાઠી હતી અને તેમની છાયા નીચે આશ્રમની બહેનો ઘડાઈ હતી એમ કહી શકાય

શ્રીષ્ટ દાન

મુદ્દમાં અનેક યોદ્ધાઓ અને પ્રાણીઓનો સહાર થયો
સમ્રાટ અયોકને તેથી ખૂબ ખેદ થયો
એ પાપનું પ્રાચલિત કરવા માટે ખાલસુને દાન કરવા લાગ્યા
રાજ્યના સધરા પ્રાહલસુ દાન લઈ ગયા પણ એક ખાલસુ દાન લેવા ન આવ્યો દાન ન લેવાનું કારણ પૂછ્યું .

સત જેવા સતોષી ખાલસુ પ્રત્યુત્તર આપ્યો

“મહારાજ ! રાજ્યનો ખજનો રાજનો નથી પણ પ્રજનો છે કર-વેરા ઠારા પ્રજનું પન રાજ કોપમાં એકદુ ધાર છે તે પ્રજના હિત માટ વપરાય રાજનો તેના પર કોઈ હક્ક નથી રાજ તેનું દાન ન કરી શકે પોતે શમ કરીને મેળવ્યું હોય દુ ખા લેવીને ઉપાજન ક્યું હોય, તે જ પનનું કોઈ પણ વ્યક્તિને દાન કરવાનો સાથો હક્ક છે”

ખાલસુની દલીલ અયોકને ગળે ઊતરી ગઈ

પ દર દિવસ પછી તેણે ખાલસુને દાન લેવા બોલાવ્યો

સમ્રાટ પ દર દિવસ સુધી એક નહેર ખોદાતી હતી ત્યાં શરીરગ્રામ કર્યા પ દર સોનામહોરો તેમને મજૂરીની મળી, તે પેલા ખાલસુને આપવા માંડી ત્યારે યાલસુ કહે

“મહારાજ ! તમારી કમાણી પર પ્રથમ તમારા સ્વખ્જનોનો હક્ક છે, તેમના બરણુપોષલ માટે ચોદ સોનામહોરો રાખી લો માત્ર એકનું જ દાન કરવાનો તમને હક્ક છે

ખાલસુ એક સોનામહોરનો સ્વીકાર કરતાં કથું

“આપના પુનિત પરસેવાની કમાઈની એક મહોર રાજબ ડારની લાખો સોનામહોરો કરતા એક છે. પોતાના શ્રમથી મેળવી કરણુ દાન જ શીષ્ટ દાન છે.

૨-૩૬૫

એલ્યુઈ પર્વતની છાયાથી ઠંડાવેલ ધરાનની ઉચ્ચ ભૂમિમા હમરો વડે પૂવે આયેજે ધરાની સ રકૃતિ સ્થાપી પશ્ચિમે બેમિનોનમા 'સુમેર' નામે અનાઈ રાજ્ય હતુ ભારતીય પ્રદેશોમાં આ અનાઈ પ્રજા' ને અસર તરીકે જોળાખાનામાં આવી છે ધરાની અખાત દિશ્મુન તથા દક્ષિણ ધરિન થઇને સિ ધુના મુખ પ્રદેશ સુધી આ અસરોનો વ્યવહાર હતો.

આ સમયે કાણુલ હિ દુરયાનમા હતુ અને તેનો રાજા 'ધરાનના દાહક' ઝોહાકનો વણ જ મિહ રામ નામે હતો. મિહરાયની રાષ્ટ્રી સિ દુષ્ટ બહુ ગહી અને ભલી નારી હતી તથા રાજકુમારી રૂબા આ જમાનાની સર્વશ્રેષ્ઠ રૂપના ક યા ગણાતી સર્વશુભ સ પત રૂબા ધોવનમા પગ મહત્તી હતી કનિતકનામની તેની નિપુણતા લોકજીને અચાને વિચ હની

આસુનીરતાનના રાજા સામને ઘેર પુત્ર અવતર્યો જેને જ મધી માથે ધોળા વાગ હતા તેથી તેનું નામ જાન રથુ જાન એટન છુટો—સફેદ પળિયાવાળો આવા બાળકનો જ મધી સામ વહેમાથો રાજપુરોહિતને તેણાબ્યા અ તે એ બાળકને એલ્યુઈ પર્વતના આઠ અરપયમાં તજ દેવામાં આવ્યો. પર્વતની ડોચે રહેતા પ ખરાજ સિમુર્ગે એ બાળકને જોસુ અને ઉપાડી પોતાના માગા બેચુ કપુ પ ખરાજ સિમુર્ગ એટને ત્રીસ પ ખીના તેણાનું મહાન અરુઠ બાળક જાન આ પ ખરાજની છાયા તજે મોટો મયો પ્રકૃતિને ખોજે અને ગિરિના ઉચ્ચ સ્થળે વિકાર કરનાં આ બાળકને ધોવન આગ્યુ માયાના સફેદ વાળ છનાથ જાવ મનોહર સુવાન બ યો.

બાળકને તજ દીધા પછી રાજા સામને પરતાવો સફ થયો ઉ ખરની સાથે એનું દુ બ પ જ વધવા લાગ્યુ પુત્રની શોધ આદરી ખગર પડી કે

એલ્યુઈ પર્વત ઉપર સિમુર્ગ—ગરુડ પતિને ત્યા ધોળાનામાગો એક સુદર છોકરો ઉછરે છે પુત્રને ઘેર લાવવા માટે પ્રયાસ સર થયા સામે પોતાના વારસ તરીકે જાનને જાહેર કર્યો કુદરતને ખોજે ઉજુ રેલ જાન પૂરા આન કથી આસુનીરતાનમા રહી સકરી તથા તેની તે છજાનો કોઈ પલુ વિરોધ નહિ કરે એવા વચનો જાહેર થયા અને જાવ નગરમાં આ યો રાજવી યોગ્ય સર્વ શિક્ષણ પામી જાન, પ્રનાપી યોહા તરીકે દેશ-પરદેશમા પ્રખ્યાન થયો પ્રકૃતિને ખોજે ઉછરેલ જાનને પ્રયાસનો ભારે શોખ જગન જ્નેવા એ સફરે મર્યો ફરતો ફરતો હિન્દુસ્તાનના કાણુન નગરે આવી પહોચ્યો જાલની વીરના અને પરાક્રમથી પરિચિત કાણુલના રાજા મિહરામે તેને ઉચિત સ માન આપ્યુ જાલના વ્યક્તિત્વથી રાજા પ્રબાવિત થયો જાન તેા નગર જાહાર નદીને સામે કિનારે પોતાના તણુમાં રહે છે જાલને ખગર પડી કે મિહરામને એક સોનાપરી જેવી રૂબા નામે કમા છે પૂછપરછ કરતા કોઈ એકે રૂબાનો પરિચય આપ્યો.

૩૬૫ની જોક જગમા તેા જડશે નહિ, શોબે સરુનેા છોઠ, અવનિ પરની અપસરા ફૂલડાંની ફોરમ જોના અ ગેઅ ગ વહૂટલી, મુખડ માહક નેષ, જોની વેણી અ બર*વેરતી સરગાપરના ઘાટથી પડયા કેશ પૂઠવી પદે, અકયા અપાઠી ગેષ, ઠાકયો પૂનમ આદને સોળથરે શણુગાર અલૌકિક હીરા—જોતીના, નખતર, સૂરજ, આદ એ વારીને નમતા ફરે મેઘ મૂકયો મલહાર, એ કોકિલાના કંઠમા, વિજ તણો અમકાર એ નૃત્ય કરતા અ ગમા.

કુવરીના આવા વખાણથી જાનના હૃદયમા કામના જગી માતપિતાની વાત ઉપરથી કુવરી

* એક સુખી પ્રત્યર્થ

રદામાને પણ મહેમાન તરીકે આવેલા ધરાની કુમાર માટે રસ જાગ્યો હતો. કુવરીએ પોતાના મનની વાન એક નિશ્ચય દારીને કરી દારી જરા ડરી તે જાણતી હતી કે રાજ પોતાની પ્રિયપુત્રીને યોગાવાજ-વાજ સાથે પગલાવે જ નહિ.

રદામાની નિદ્રા આવી ત્રણ ઝાલને જોવા મળવા તે તલખી રહી દારીથી રુદામાની સ્થિતિ આજી ન રહી એક દિવસ આ દારી કુવરી માટે શુભાન વીણીને નદી કિનારે ફરતી હતી સાથે કિનારેથી આવી જરા પડી અને પોતાને પરિચય આપવા ધનુષ દહાર કરી બાણ ચડાવ્યું દારીને જોઈ રહી અને જોતજોતામા આંખના બાણથી એક જાણ્યરપંખી નિધાયને નીચે પડ્યું ચિકાર લેવા માટે ઝાલને ચાકર જારે આ કાંઠે આગ્યો ત્યારે દારીએ તેની સાથે યોગબાણ કાઢી અંતે દારીએ કહ્યું “ઠલા પ્રવીણુ રદામા અને બહાદુર આવે પરકપ મળવુ ધ” ચાકરે જારે આ વાન ઝાલને કરી ત્યારે એનું દિલ નાચી ઊઠ્યું. બીજે દિવસે આવે ઢીરાખણેકની ભેટ દારીને મોકલાવી અને ત્રીજે દિવસે ખુદ પોતે જ મળવા ગયો ચિત્રનેખાદાનીએ રદામાનું શબ્દ ચિત્ર આવ સમજ રજૂ કર્યું

સૌ હર્ષ-સ્નેહે શોભતી, યોગ્ય પુરુષની આખથી; કૌંવે બનાવી પુતળી, નખશિખ હાથી કાતની હરત હંસની ડોક સમ, કલાપ કસ્તૂરી કેશનો; અધર બિંબ ઉર અનેશ ને રંગ અદ્ભૂત દેહને। નેત્રે લીધી નમણાઈ ઠા' બાગના વરગીસ શી; ભમર કમાનેા યજ રહી, મશાદૂર તીર દાજની. ગાહો શુભાએ સ્વર્ગનાં, શરીર યોદ્ધી સાગ શુ; મુખ મરકટું તેજ છે, પ્રાતઃ સમયના લાણુત.

શ્યામ સુંદર વાળમાં, સૌરભ ભરી ધ્રુવાંડની, મીઠાશ મુખ પર મલપતી, પૂનમ કેરા ચાંદની.

કામળ કુમારી કામિની, એ છે અલૌકિક સુંદરી; સર્વોગ સુંદરતા સજી ને દૂર અવનિ ઉતરી

જ.ન રદામાને મળવામનમની રહ્યો પ્રેમીએ વચ્ચે મુશકામ યોગવાઈ એક રાને ઝાલ રદામાના

હોવા મહેલના ઝરખા નીચે પહોંચ્યો. સ્વર્ગની પરી તુરત બહાર આવી અને ‘ઝા-લ’ નામનો હજારેથી મોકો ઉચ્ચાર થયો. આવે આનંદવરે કહ્યું “પૂર્ણ ચદ્રના તેજ સમાન તમારા ચહેરાના હર્ષન હુ કેની રીતે કરી શકું” જાન ઉપર આવી શકે તે માટે રદામાએ દુષ્ટો નાખ્યો તે ટુકો પડતા પોતાના શ્યામ સુંદર વાળની વટો સાથે તેને જોડી પ્રિયનમ સુધી પહોંચતો કર્યો જાલ ઉપર આગ્યો. કુવરીના ઉદ્ધ જાળથી અવાક બની જાન, રદામાની અલક લેરોને ભાનપૂર્વક યુમનો રહ્યો.

ઝાલ ફરિદુનના વંશનો ધરાની આર્થ પ્રમનો કુમાર હતો રદામા ઝોહાકુકુગની અમર રાજકુમારી હતી. રદામાને કુલવંશુ તરીકે રવીકાર આપના વડીનો કરશે કે કેમ તે સવાલ હતો. રદામાના માનાપિતા યોગાવાજનાજા ઝાલને પસંદ કરશે કે નહિ તે પણ સુરકેલ હતી જાને પ્રેમીએ ખિલના અનુમતી રહ્યા.

વર્ષો પૂર્વે પિતાએ જાહેર કરેલ વચન યાદ કરી આવે, પિતાને પત્ર લખ્યો: “કાણની રાજક યા રદામા સુવક્ષણી છે દેવી શુભા અને પ્રતિમા ધરાંવે છે માટુ દિન એ મુવતીને ધન છે છે કન્યા પણ પ્રુષ છે મારી ધમ્જાનો વિરોધ ન કરવાની આપના જાહેર વચનની યાદ સાથે આ લમ માટે આપના આસીવાદ સદ મજરી યાતુ છુ”

સામને આ ખનનથી થોડાક આનન લાગ્યો. અમર કુગની કન્યા ધરાની આર્થપુત્રને મુઝાયેલા રાજ્યને જ્યોતિષીએને જોનાખ્યા, જ્ઞેશ જ્ઞેધને તેમજે કહ્યું “આ લમ યરા દો એનુ જા શ્રેષ્ઠ છે.” સાથે જાન-રદામાના લમ માટે પોતાની અનુમતિ મોકવી, આશિષ પાડ્યા

પિતાની અનુમતિ મળવા ઝાલ ખુલી થયો. આ ખુશીના સમાચાર તેજે તુરત રદામાને મોકલા વડીની સંમતિથી રદામા પણ રાજ ધઈ અને પોતાના પ્રિયનમ માટે પીટી તથા ઝખાની ભેટ લધને એક દારીને મોકલી ભેટ લઈ જતી દારીને રાખી સિન્દુખને જ્ઞેષ, દગાજુ યના દાનિએ હકોકન કરી. સિન્દુખને મૂંઝાખનો પાર ન :લો પુત્રી

તરફ મનતા, ઝાલ તરફની ભાતી લાખણી છતાં રાગને મિદરાગના રુલાવને તે જોળખતી હતી ધરાની કુમારને પોતાની પુત્રી નાં આપે એની એને ખાતરી હતી. શહી અને ભાતી રાણી સિન્દુપતે ધીરજ અને કુસળતાપૂર્વક રૂદાના અને ઝાલના મનમેળની રાગ રાગને કરી રાગનો કોથ ફાટી નીકળ્યો ઝાલને દડ દેવા અને જરૂર પડે તો કુવરને મારી નાખવા પણ તે તૈયાર થયો સિન્દુપતે ધીરજપૂર્વક કામ લીધું, રાગના ગુરુસાને વશ કર્યો અને પોતાની ક્ષુદ્રિયાતુરીથી વિરોધી રાગને અનુકૂળ બનાવી ઝાન-રૂદાબાની મ મતિ મેળવી

ઝાલના પિતા સામે ઝાણુતીસ્તાનથી પોતાના કુળના વડા ધરાનના શાહ મિનુચિહરની ઝાન-રૂદાબાના લગ્ન માટે આજ્ઞા મારતી અરજ કરી મિનુચિહર તપી જીકયો ઝોડાકનું અસૂરી ફરજ દ ધરાની વચ્ચેમાં શાહે સામની અરજ તો એક બાણુ રાખી અને કાણુલ પર ચ્યાઇ કરી, અસૂરનો વચ્ચ પૃથ્વી પરથી મીટાવી દેવાનો તેને આદેશ આપ્યો કુળના વડાની આજ્ઞા થતા પુલ સામને જ લસકર લઇ કાણુલ પર ચ્યાઇ કરવી પડી ધરાની લસકર કાણુલની સરહદે પહોંચ્યું, કાણુલરાજ પણ યોગ્ય જવાબ વાળવા તૈયારી કરી રથા ઝાલના કુખનો પાર ન રથો છેલના પ્રયત્ન તરીકે, લડાઇ થઇ થાય તેનો પહેલા પિતાને મળવાનું ધાર્યું

ધરાની ડાલવણીમા લસકરના વડા સિમેદ સાલાર સામને મગસા તેનો કુવર અને કાણુલનો મહેમાન ઝાલ નમતાથી હાજર થયો પિતાપુત્ર વચ્ચે પ્રેમપૂર્વક વાતો ચાલી ઝાને વિનતી કરી “કુદરતે જ અમારું મિત્ર કરાવેલ છે, જેમા પુદાનો હાથ છે અમે દોમિત નથી, અમારી જોડી યોગ્ય છે અમારા લગ્નમા શાહે ધરાન સ મતિ આપે એ માટે ઉલો પ્રાસ કરો જાતિ જાતિ વચ્ચેના ગુમાની ભેદ ખાતર પૃથ્વી પર જહાદુરોના લોહી વહેવાવવામા પુદા રાજ નથી આપના આ પ્રાસમા સ દેશવાદક તરીકે હું પોતે પાસ જઇશ અને મિતુ ચિહર સમક્ષ જીનો રહીશ” પિતાએ આ સંચન માન્ય રાખ્યું અને ધરાની શાહની પુદી વાચતો સામનો સ દેશ લઇ ઝાલ પાસના પાટનર પાસપુર જવા ઉપડ્યો

ઝાલ પાસપુર આવી પહોંચતા મિનુચિહરે

પોતાના કુળના પરાક્રમી યોદ્ધાનું પ્રેમ અને આર પૂર્વક રાગન કયું. ઝાને કુશળતાપૂર્વક પિતાની વિનતી શાહ સમક્ષ રજ કરી ઝાવનાં ચક્રિતવથી અને સામના વિનતીપત્રથી ખુશ થઇ મિનુચિહરે અસૂર-આર્થ લગ્નની સ મતિ આપી વિનતી ઝલ કાણુલ આ યો અને યુદ્ધનું તમ વાનાવરજી આન દો તકમા ફેરવાઈ ગયું યુદ્ધના નગારાને બદને દાદીની નોમનથી વાનાવરજી મરત મનુ

કાણુલમા રાજકુરીના લગ્નની ધામધૂમ શરૂ થઇ ઝાન-રૂદાબાના લગ્ન પૂરા આનદથી આરભાસા ધરાનના શાહ મિનુચિહર તરફથી શાહી ભેગ સોગાઠ વરવલુને મળી અને સામે પોતાના પરાક્રમી પુત્ર ઝાલને ઝાણુતીસ્તાનના તખ્તોતાજી મોપી ઝાલને રાજ જાહેર કર્યો દિવમા સુંધી આનદોલસવ અને મયેદિનોએ કાણુલના સીમાને રંગીન રાખ્યો

ઝાણુતીસ્તાન ઝાલ રૂદાબાની ઉપરિશતિથી ઝોરવવત જનુ નખત જતા રૂદાબા ધરાનના વિશ્વ-વિખ્યાન પીર પુત્રુ રૂસ્તમના માતા બની પોતાની લલિતકના રૂદાબાએ ધગની લનનાઓને સોપી ધરા નનાં સ્વર્ગ જતાઈ

રૂદાબા ફિદૌસીના શાહનામની એક રસમાના રૂપસુતરી લલિતકનામા પ્રરીજી પ્રિયજન ખાતર પોતાનું સર્વસ્વ અર્પણ કરાસા તૈયાર થતી ક્ષુદ્રિમાન રમણી છે વડાનોની આજ્ઞાને માન આપતી ગૃહિણી નારી, આર્થ-પતિનો સુયોગ્ય સહચરી તથા પીર પુત્રની વીરમાતા છે પ્રાચીન ઈરાનની તવારિખમા મમકતુ એ અદ્ભુત સીપાત્ર છે

નારતના પ્રાચીન યુગમાં આર્થ-યાદવકુળના મનોહર કુમાર અનિરુદ અને અસૂર બાણુસૂરની સર્વગુણ સપનન કન્યા ઉમા, તેમની વચ્ચેનો પ્રેમ, મનેનુ એકવ સાધવા ચકોરદાસી ચિત્રનેખાની પ્રવૃત્તિ, યાદવઅસૂર-કૌભ પક્ષનાં જાતિ પેર એર, જ પ્રામ અને અ ત ઉમા-અનિરૂદના લગ્ન, વાવકુળની જાન, બાણુસૂરનો માડવો, ઉરાનું યાદવ રાણી બની દારકામા આરનુ લલિતકમામા નિપૂણુ ઉમાએ સોરાષ્ટ્રને ફિ દને આપતી રૂત્થાસની ખટ, ઉમા ઉપરથી આજ્ઞેય સોરાષ્ટ્રના એક લાખનું ઝોખામડળ નામ-આ સર્વ ઝલ રૂદાબાની કથાની યાદ આપે છે ભારત અને ઈરાનની કથાઓના કેટલુ સામ્ય છે!

રમ્ય એ જીવન ગ્રામ્ય રસાળ બોટાદકર

(બોટાદકર જન્મ શતાબ્દી નિમિત્તે)

નરૈાતમ પલાણ્ય

નવેમ્બર ૭૦ માં મોટાદકરના જન્મને સો વર્ષ પૂરા થાય છે એટલે અગ્રણ્ય, અસંખ્ય ગરીબી દમનો વ્યાધિ છતાંય મોટાદકરે યુગ્મરોતી ભાષાને પાંચ કાન્ધ સમ્રોદનો અર્ધ અર્ધો

માસિક અઢાર રૂપિયાના પગારથી કદી વ વધારે પગાર નહિ મેળવી ચકનાર મોટાદકરને પ્રથમે જે તકે આપી હતી એક વેગવશની દલેથીવાશ ગોસાઈજી મહારાજ સાથે મુબંઈ જઈ સ રૂઝ નીખના મગ્યુ તે અને ધીડ રૂ અખતનાલ દાણીની મગી જેના દાન મોટાદકર અન્ય કવિઓને મગી રાકવા તથા અમેક કવિતાનો પશ્ચિમ પાખી ચકવા

મોટાદકરની કવિતામાં પ્રકૃતિ મુખ્ય છે પશ્ચ પ્રકૃતિ જેણે પ્રકૃતિ તેમનામાં કથાય જેવા મગી નથી સ રૂઝ સુનારિતોની અસરને કાળે કે દનપત રામની છાયાથી મોટાદકર દરેક દસ્ય પાસેથી કમને કમ બોધ તારવા મથે છે નિસર્ગનું વર્ણન દ મેદા સડવારોપણથી જ કરના મોટાદકર મૂળે તો નાગી જીવનના કવિ છે

એક માન અહી મોધવા જેવી છે કે મોટાદકરની નારી પત્રી તે કન્યાકા રોષ, પ્રિયા ટેલ કે માના તોષ, ગામમાંની છે ગ્રામ્ય જીવન મોટાદકરને મનર રમ્ય લાગુ છે અને એ જીવનના કેળવ પ્રસંગો મોટાદક ની કવિતામાં સમૃદ્ધપણે ચિત્રણ પામેતા મળી ચકાર છે

કવિની નન્દમાં સ્વર્ગ જેવી શુભિનાવાળા માનવમાનતા નિવાસ રચાનરૂપ, સત્વમોદતુ ગ્રામ્ય જીવન છે નનકા પરોતી નાખી દાગમાં સૂઈને પૂર્ણ પ્રાપ્ત પડે છે વનમાંથી આવતો અજુમોટો પવન શીતળતા અને ત્યારે ગર મજી જનર છે પ્ર મેક ધન્યા આત્મજામા ગાક અને તુલની કધારો આવેલા છે ગોખથી તરિક્ષા ધરને એસડી, આજનાના દક્ષ અને વેલીથી મુો મિન ડ

ગામમાંને પાદર જગનાની દારથી મોમતી ચળિતા, પોનાચ જન્ને કા ર પર મોડ, દરબુ અને વેલ વાના મોખયાળને ધારણ કરતી, ચારી જનર છે.

મોટાદકરનું ત્રિય કરન-સ્વરૂપ રાસ છે ગામ ડાનું વર્ણન કરવા જેમે છે ત્યારે વ જે જ લીટીમાં ઉભાનું વર્ણન પનાસી, બપોરને તો નજમમાં લીલા વિના જ સીધાન રાનનું અને રાતમાં ષ રમણીના રાસનું વર્ણન વિગતે આવેખવા મહી જ્ય છે

ગામ ના જીવનમાં કોસ કાપણી, મેગા, અમ અને ઉલ્લાસના પ્રસંગો છે કોસ મદ ગામ નું આવસ્થક અમ છે અર્થાન્તર-વાસ દારા કવિ, કોમ- માથી ગામ ના જીવન માટે આનમ્યક ઉપદેશ પશુ તારવે છે કોસ દુવાભા મયો અને પોનાનું પેટ ભરાઈ જના તુગત આનતો થયો 'રે સ્વાર્થ' મગના મે અવને આવજે ડાન ને ?' બા પેનો કોસ ઉપર આવે છે 'પશુ ખારી અરે પા એકના' કવિ એક સુદર અર્થાન્તર-વાસ યોગે છે. ય બીખના ભાજન કદી શી કે ચડેના સાખા ?

કોમનું પા ડી થાગાના કનવા મોરિયામાં આમગ ગતિ રે તનું એક સ્વાભાવિક ચિત્રણ કવિ આને છે તુજનાની કવિતામાં કોમમાં પ ધણીનું આડુ ચાચદા મમર ચિત્ર બોટાદકરે સિવા અ યન મુન નથી

કાપા ડી ગ્રામ્યજીવનો આગા તરી આવનો પ્રસમ છે. 'કાપણી' નિમિત્તે મદિ મેન ન ખેનમાં અવના પંખીનું અને મોક મુના ધાનું સુંદર વર્ણન આપ ડી આમગ મગી જનર છે દરેક રસ્તુમાંથી બોધ તારવાનું તો કવિ નૂકવાના જ નદિ- આ પનુ ગ્રામ્ય જીવનના બોળા માનસની બોળા પ્રતીતિ આપણુ ને કનવી જ્ય છે

'મેગા' ગામના જીવનનું એક મદાન પર છે જીવાન ટેવાને મુખ મદાલવા માગે મેગ પૂર્ણ

અવકાશ કરી આને છે આખા ર્ષિમા આ એક જ પ્રસંગ સૌથી વધારે ઉચ્ચ અને મસ્તીનો છે મોટાદ કર ગામડાનો જીવ હોવા જીવ્ય મેગાની મસ્તીને મન મૂકીને ગોરાની નથી શક્યા કહો કે ગુજરાતી કવિતામાં દલુ સુધી એનું મનબર ચિત્તણું આપણને નથી મળતું જેનું પત્રાલાલને દાથે 'મગેના જીવ મા મળ્યુ છે

બોગદકરે લખેના ગ્રામ્ય જીવનના કા થોખા એના નિવરનસ્તુને કારણે અદિતીય બની રહેની કૃતિ વત્સકી । છે ગામ માને પાસે મસ્તી કરતા વાહરડાનું અનિ હૃદય મમ રસામવોક્તિભર્યું વર્ણન અહી આપણને પ્રથમવાર જ મગે ॥ ચરના વાહરડા કાન ડાયા કરી કે મુગુના વાહરડા ચાર પગે ઉજળા વાહરડા ડાગતા પખીને જેઠ વધારે ચકિત બનના વાહરડા સામસામા લાગા વાહરડા અડ નજરે પડના મ નીર થઇ ચરના લાગી જતા વાહરડા, અગ ઉપર હાથ ફરતા ઉતન રોમ બનતા વાહરડા-મોટાદકરની કવિતા વાહરડાના આ નિરિધિ હૃદય ચિત્રનુમા રૂઝું

કલાએ પીનેની આપણે અનુભવી શકીએ છીએ અનતરાય રાવળ સાચુ જ કહે છે "ગ્રામ્ય જીવનના આ નિત્ય પરિચિત દસ્તખા રહેલા સૌદર્ય અને માન્વ પર મોતાની નજર કવિના જ પ્રનાપે પાટેલીસાર વળતી હોરાનો અનુભવ ઘણા સકલ્યોને થશે

ગ્રામ્ય જીવનનું એક આર્શ અને મુખ્ય ચિત્ર બોગદકરની કવિતામાં આપણને મગે છે, તેમની મર્વાત વિશે કહેવું ટોચ તો કહી શકાન કે બોટાદકરમાં ગામડાનું ચિત્ર, ગામડાની નજર છે પછુ ગામડાની ભાષામાં નથી

છતા ય મોટાદકર ગુજરાતી કવિતામાં ગ્રામ્ય જીવનને સૌથી મોટા પ્રમાણમાં વાચ્યાથ" દારા આને ખના કવિ છે આજે ન્યારે છેકની કવિતામાં ગામડા એના અભિનવ રંગે અભિનવ સદર્મમાં પ્રવેશ કરી રહેતું દખ્યા છે ત્યારે ગામ માની લીલાને ગાનાર મોટાદકરનું સ્થાન ગુજરાતી કવિતામાં વધુ દઢ બનેતુ આપણે કલ્પી શકીએ છીએ

સ્વામી રામતીથ ન્યારે લાહોરમાં ગુરુકુલ જીવન જીવતા હતા ત્યાર લાહોરમાં પણ તેમની વૃત્તિ ઓમાં સાન્નિહતા છવકાતી હતી તે આખામાંથી પવિત્રતા નીતરતી હતી

લાહોર ન વખતે રામર ગમાં જાણીતુ હતુ તે સમતીયના મલોદવામાં પણ અનેક મહિલાઓ હતી આથી ઘરીના સારા રહીથીએ બેગા મળીને નાનાં બાલકોમાં કુસરકાર ન પડ તે માટે તમને ખસે ડવાની અરજી કરવાનું નક્કી ક્યુ મિટિંગમાં સર્વાનુમતે ઠરાવ કરાયો તે સોની સહી સાથની અરજી પૌવાર કરાઈ તે પછી પાંચ આગેવાનો અરજી પર ચેરદાખર રહેવાંએની સહી લેરા ફરી ત્યાં

રામતીથનું મકાન આવ્યુ, એટલે તેમને અરજી વાંચવા આપી અરજી વાંચતાં વાંચતાં જ રામતીથ" રડે પડયા

"આપને રહ્યુ કેમ આવ્યુ ? એક ગૃહસ્થ પૂછ્યુ

'માઈ ! મને યાજ છે કે વેરમાએ જે પાતાનુ આગુ વાતાવરણુ જમાવી ચકે ॥ તેા આપણે આપણા સારા સરકારીનુ વાતાવરણુ એવુ વ્યાપક થા માટે ન જમાવણુ જેઈએ કે આપણા બાગકે તેમની સામે ઘણુ ન જુએ ? આ અરજી કરવાથી તેા તેમને મહત્ત્વ અપાયે

'ને સીનુ-નાવ'તુ ખાન ઘમ તેમના બણી દોરાથે પ્રથમ તેા આપણે જ આપણા બાગકેમાં ચારિત્રવનુ બળ રહ્યુ જેઈએ, સવમના પાઠ ચીખવવા જેઈએ કે જેથી વિલાસના પરચરા તેને કદાપી તેડી ન થકે " રામતીથ" કહ્યુ. ને આ સાંજીવતાં જ સહી કરાવવા આવેલા આગેવાનો અરજી ખિરસામાં મૂકીને ચાલ્યા ગયા

સૌરાષ્ટ્રનાં એકાવન દેવીસ્થાનો

કૃષ્ણલાલ પી મહેતા

આધ્યાત્મિક ભારનનુ જીવન પ્રતો અને ઉત્સવોથી ભરપૂર છે ચાતુર્માસમાં આવતા તહેવારો પૈકી ચોમા સાને અતે આર્તુ નવરાત્રિ પર્વ, સર્વ સાધરણ જન સમુદાય અને ખાસ કરીને શક્તિ ઉપાસકો માટે મહત્વનું છે.

આ નવરાત દરમિયાન અશ્વિનના પહેલા દસ દિવસ સુધી સર્વ દેવીની રથાવના, ઉપાસના, આરાધના, પૂજા વગેરે જુદા જુદા પ્રકારે થાય છે

નોરતામાં સધા સમયે અને રાત્રીના પ્રથમ પહોરે ચોટાં, શેરીઓ અને અંગણા, કુમારિકાઓના વરણાના ટમટમ પ્રકારે થોખી ઢાલે છે ગરબાથી જુગનું ચાતા વરણ, ઉગરી પ્રજના અનેક આજ્ઞા તથા ઉમ જો અને માતાજીના આશિષથી સભર મનેલુ અનુભવાય છે શક્તિપૂજા એ આત્મીય શક્તિ પર દેવી શક્તિના વિજયનું પ્રતીક છે જગતજનની આજ્ઞા અભા સાથે યજ્ઞ મહાશક્તિ, સ્વપ્નમાતૃકા, નવદુર્ગા દસ જગનમાતા, સોલ દેવી, એકાવન શક્તિપીઠો, ચોસક બેગણીઓ અને એક સો આઠ દેવી નામો ઉપરાંત જોનાં રતોત્રી, ધ્યાનમત્રો છદ વગેરે હિન્દુ સમાજમાં પ્રચલિત છે

આજ આપણે ઘર અંગણે-સૌરાષ્ટ્રમાં આવેલાં એકાવન દેવીસ્થાનોનું સ્મરણ કરીએ

નામ	ગામ .
૧ અન્નપૂર્ણિ	પોરબ દર, જામનગર
૨ આઘાપુરા	જામનગર, ધુમધી
૩ અ ભાજી	જૂનાગઢ
૪ કાલી (ભદ્ર)	પ્રભાસપાટણ
૫ ગાયત્રી	જામનગર
૬ ઝોડિયાર	ભાવનગર પાસે
૭. ચામુ ડા	ચોટીવા, પેરબ દર
૮ ચડી	ચોટીવા, જામનગર
૯ ગુલબવાની	ચિત્રોર
૧૦ દુર્ગા (નવ)	પોરબ દર
૧૧. માસી	જામનગર
૧૨. બહુચરાજી	વલખીપુર
૧૩ ભવાની	મંજિરોળ
૧૪ ભુવનેશ્વરી	ગોડલ

૧૫ વરુણીમાતા	ધુતારપર (ધાવાર)
૧૬ સુ દરીબવાની	હાલવદ પાસે
૧૭. મહાલક્ષ્મી	જામનગર, જૂનાગઢ રાગડોટ
૧૮. માત્રી	એસળમાત્રી
૧૯. ભાદર આઈ	નવીન દર
૨૦. રોગીમાતા	રોગીજ દર(જામનગર)
૨૧. ઝુકિમણી	દ્વારકા
૨૨ અનસૂયાજી	ધાન, જૂનાગઢ
૨૬ વિ ધ્વવાચીની	છાવા
૨૪. ધર્ષદ	મિયાણી, વેરાવળ, ગેલખ
૨૫. હિ ગળાજી	કાક, જામનગર
૨૬. લોહમાતા	વાકાનેર
૨૭ બુટમાતા	બુગવદર (ધ ફા)
૨૭ મમઈમાતા	શીવ, લોજ
૨૯. સામુદ્રિ	મંજિરોળ
૩૦ પદમાણી	પોરબ દર
૩૧ પોગવ	પોરબ દર
૩૨ વાયેશ્વરી	વડવાણી, જૂનાગઢ
૩૩. સરસ્વતી	જૂનાગઢ
૩૪ ચિકોતરી	પોચિત્રા, ગુ ઘાળા
૩૫. મેલકી	કંતપર, વડવાણી, દિવાસા
૩૬ રહેલ	દડવા, ભગવદર
૩૭. વેરાવળી	વેરાવળ, પોરબદર
૩૮ ચીતળા	કાલાવડ
૩૯ ભાલવી	ભાલવા
૪૦ નાગમાઈ	પાટણ, માલિયા, ગિર
૪૧ કન્કાઈ	ગિર
૪૨ મ ગળાજી	મોગરોળ
૪૬ નરવાઈ	નવીન દર
૪૪ લુપ્તાઈ	આખા મ ડળ
૪૫ નાગવ	મિયાણી, દાતરાણા
૪૬. ચૌલવાડી-ગુડ	વેરાવડ
૪૭. રવરાઈ	ભોગસર-વેડ
૪૮ શક્તિમાતા	મોગધ્રા, મોરબી
૪૯ મચ્છોઈ	વાકાનેર
૫૦ ચાંચી	મોરિયા-નરડો
૫૧ ભગવતી	પોરબ દર.

ગાંધીજીનો અક્ષરદેહ (ભાગ ૧-૨)

પ્રકાશક જીવસુજી દેસાઈ,
નવજીવન મુદ્રણાલય, અમરાવાદ-૧૪
પાનાં ૩૦૪ + ૩૦૪ કિંમત રૂ. ૧૬-૫૦

પ્રથમ પુસ્તક ૧૯૮૪ થી ૧૯૯૧ નો સમય આવરી લે છે.

“આ યુગના સૌથી મહાન યુરુપના ઉછેર, વિકાસ અને કાર્યપદ્ધતિની પ્રેરણાદાયી કથાને, તેમના જ લખાણો અને ભાષણોના રૂપમાં ” પંદર ભાગની આ મધ્યમાણા સુલભ કથી આપે છે ગાંધીજી એ તેમના કમવોગની યુગ્મભાત દક્ષિણ આફ્રિકાથી કથી હતી અને રાષ્ટ્રપ તેમજ અન્યાયી જુલમો સામે તેમણે જે લડત આપી ત્યા થી સત્ય માટેના તેમના પ્રયોગો યુગ લયા. ત્યાં તેમણે અખપ્રારોમાં, પારાસભ્ય-માં તેમજ ગોરાઓને ઉદ્દેશીને જે નિષ્ઠાથી પ્રાપા-સુક અદિ સક લડત આદરેલી તેનો ખ્યાલ, આજે શૈક્ષી સદીથી વધુ સમય પછી, આ મથ વાચીને પ્રત્યક્ષ અનુભવી યકાવે છે.

પ્રથમ પુસ્તકનો બીજો ખંડ ૧૯૯૨ થી ૧૯૯૭ નો ગાળો રજૂ કરે છે તેમાં ગાંધીજી ઉપર જે ઇતિહાસિક આક્રમો આપી પડે છે અને તેની સામે તઓ ઝડપીને છે તેનો ચિતાર આખો છે. તે વખતના મથ-પૂર ‘શીલા ચોપાનિયા’ ગાંધીજીના જીવનને ઉપરના પત્રો, તેમજ પિઠીઓની કહાણી ઠાલવનો બયાન આપવું ૮૪ પાનનું વિવંતીપત્ર આ ભાગમાં જેઈ યકાય છે ગાંધીજીએ પોતાની લડતની યુગ્મભાત પર-દેહીઓ વરને રહીને વિરોધના વાતાવરણમાં જ કથી તે પુષ્કળ આપના તેમજ ભવિષ્યના ગાંધી-અભ્યાસી-ને માર્ગદર્શક બની રહેશે.

ગાંધીજીનો અક્ષરદેહ (ભાગ-૩)

પ્રકાશક : ઉપર મુજબ
પાનાં ૫૬૦ કિંમત રૂ. ૧૬.૫૦

સમય ૧૯૯૮ થી ૧૯૦૩

પાંચ વર્ષનો આ ગાળો ગાંધીજીના કાર્યક્રમને વધુ સક્રિય સ્વરૂપે અગ્રણ્ય મપાવે છે. ૧૯૯૮ના અરબો યુદ્ધમાં તમણે ઈન્ડિયન એમ્બુલેન્સ કોર ડીબી કથી, તેની આગેવાની લઈ ઘાલવ અને જાખમીઓની સેવા કરવાનું ઉપદેશ કામ વળખું અને ગોરા લોકો પણ તેમની શુભેચ્છાથી પ્રભાવિત બન્યા. ૧૯-૧૫માં ગાંધીજી ભારત પાછા ફર્યા, પરંતુ પાછું આફ્રિકાથી તેડું આવતા ૧૯૦૨ના નવેમ્બરમાં જોહાનિસબર્ગ પહોંચી ગયા. ત્યાં તેમણે અન્યાય સામેની ઝુંબેશ ચાલુ રાખી આ વર્ષેએ ભવિષ્યના ગાંધીના ઘડતરનો પાયો નાખ્યો.

ગાંધીજીનો અક્ષરદેહ (ભાગ-૪)

પ્રકાશક : ઉપર મુજબ
પાનાં ૫૮૨, મૂ. રૂ. ૧૬.૫૦
સમય ૧૯૦૪-૧૯૦૫

જોહાનિસબર્ગમાં ગાંધીજી રહ્યા ત્યારે મિંદી-ઓના લક્ક માટે લડત આપી, વડીલાવની સાથે જરેરજીનમાં પણ જુલાબુ’ તેમજ Indian opi-
nion યુગ ક્યું; ‘લેવેલ ફાટી નીકળ્યો ત્યારે મર-
ડીનો ફેરાવો ન ઘાલ તે માટે સેવાઓ આપી. અને ડરબનની નજીક ફિનિકસ વસાહતની સ્થાપના કથી. ન્યાય અને ગોરાઓ તરફથી સહવર્તાવ માટે મિંદી-
ઓને જે લડત આપવી અને અનેક મુશ્કેલીપનોમાંથી પમાર લવું પડ્યું તેનો ટૂટાંત અચીં આપેલા ગાંધીજી-
ના પત્રો તથા બીજા લખાણોમાંથી મળી રહે છે ‘ઈન્ડિયન ઓપિનિયન’ની પિઠી, તામીવ અને મુજ-
રની ફોટો પ્રિન્ટ્સ આ ભાગનું આગવું આપવું
બની રહે છે.

ગાંધીજીનો અક્ષરદેહ (ભાગ-૫)

પાનાં ૫૮૦
કિંમત રૂ. ૧-૫૦

સુભગ અક્ષમાત છે

“સહજ માર્ગના પ્રકાશમા

રાજયોગનું દિવ્યદર્શન”

શ્રી રામચંદ્ર મહારાજ

અનુ કે ડા શાસ્ત્રી

પાનાં ૮૦ પાકુ પૂકું મૂલ્ય રૂા ૩

મૂળ અગ્રેજી ઉપરથી ગુજરાતી ભાષામાં
'સહજમાર્ગ' વિષેનું આ પ્રથમ પુસ્તક પ્રગટ થાય છે
ઉત્તર પ્રદેશના ફતેહગઢના શ્રી રામચંદ્રજી મહારાજ
આ માર્ગના સંશોધક તેમનો જેનું દરેક ધર્માત્માની
પેઠે માનવીનું કલ્યાણ કરવાનો અને ધર્મસ્થાપનાનો
હતો તેમણે 'રામચંદ્ર મિશન'ની સ્થાપના પણ કરી
જે આજે આ દિશામાં સત્વચીવ કામ કરે છે મુબર
ના વલ્લભજી કુવરજી ટાંકે આ મથના પ્રકાશનની
જવાબદારી લઈને ગુજરાતને એક ઉચ્ચ કોટિનું અભ્યા
નિક પુસ્તક પુર પાડ્યું છે અભ્યા કે ડા શાસ્ત્રીએ

ગુજરાતી અનુવાદક કરવામાં સહયોગ આપ્યો તે તેની
ચિન્ત્ય સામર્થ્યને અભ્યાસી છે માત્ર આજે માત્ર
મથી રહ્યો છે અધર્મ, અનીતિ, દ-વ પાછળ દોટ
અને બોલવિવાસ પાછળ તેની ચકિતનો ધ્રુસ થઈ
રહ્યો છે મનુષ્ય માત્ર બહારથી નવિ, અંદરથી પણ
યુદ્ધ બને તે માટે સવુકોઈ (ગૃહસ્થાકામીઓ પણ)
માટે સરળ અને સચોટ સાધનાપદ્ધતિ થી રામચંદ્રજી
એ સોધી કાઢી તેના નિષ્કર્ષરૂપે આ પુસ્તક છે
અને સ્વયં કાંઈક પ્રાપ્ત કરવા અને જીવનરક્ષક
સોધના મુમુક્ષુઓ માટે, તે માર્ગદર્શન બની રહેશે
આ શીલ્પીમાં ભીજ બે પુસ્તકો પ્રગટ થઈ રહ્યા છે
પુસ્તકનું આપ્તિસ્થાન ગુજરાતમાં નીચે મુજબ છે

શ્રી માનસ ગણ ખારડ

‘પથિકે’ કાર્યાલય,

પ્રેમ દરવાજા બહાર, અમદાવાદ-૨

WITH BEST COMPLIMENTS

From

Amar Dye-Chem, Limited

Manufacturers of Dyestuffs & Chemicals

Regd Office

'RANG UDYAN'

Sitladevi Temple Road,

Mahim, BOMBAY-16

सुंदर, स्वच्छ અને મુદ્દા છાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે.

સુરૂપ મુદ્રિકા, રેસકોર્સ રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

શ્રી. મલિકલલ કૃત
અમારાં પ્રકાશનો

ગાંધીગુરુ ...	૧-૨૫
ગીતાંજલિ એક અધ્યયન ..	૧-૨૫
ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
ગુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૧૫
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૧૫
મા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૧૫

ସୈଧ୍ୟାପତ୍ତନ

ସାଂସ୍କୃତିକ ମଗଧ୍ୟ ଓ ଅନ୍ୟ ଭାଗିକ ନବେମ୍ବର : ୧୯୬୦

વૈષ્ણવજ્ઞા

વર્ષ ૦૯]

નવેમ્બર - ૧૯૭૦

[૪૫૨]

આનુક્રમણિકા

પૃ	લેખ	રેખક
૩૪૭	દત્તવરો	ગાંધીજી
૩૫૮	પાનીપે મીન વિગતો	મદિનકજી
૩૮૮	દોવા દોલ્લ પ્રમથવરો	સરપતની રા કૃષ્ણજી
૪૧	શ્યામળી સમાધિ	મલિકજી
૩૬૭	કવિત્વ	સુનીલા શ્યામ Δ દસમુખ પરેલ મહલાલ શુકન Δ મહેરા ત્રિવેદી નગ્લાલ દવે Δ આરતિ ૯ રાગાદી મીન મનોની Δ કરમ સ પટેન
૫	મિ કમલ	આચાર્ય
૩૯૦	ફલ નીર સમ	ખનિન ત્રિવેન
૪૭૧	વગુ જાગૃ આર્થ	અગાન
૩૭૩	સાધુ હંક	નિરુપમા રાજગુરુ
૩૭૮	ભતીય વૃત્તિ	શી અરવિદ
૩૭	હલાઓમાં એક-કવિતા	
૩૧	ભાર્ગવ અને ભદ્રેન	મયવન વેલ
૩૮૭	આરમ રેશનુ તીર્થધામ	ડે મહે દ્ર બેરી
૩૮૮	કવિત્વ એવ	
૩૯૦	રમ શાપે તમ સ્ત્રીએ	
૪૨૨	ને પ્રાચીન જાપ છે તે જડે છે	ડગા ઊપાધ્યાય
૪૨૫	એકલાખાધુ આરતીનાદરૂપ	ને વિગતો
૩૬	સ શાપ દષ્ટિ	બટો ૩ રમન
૩૮૭	તમારો ક્રિતિનિધિ ધ	
૩૮૮	મીનની ૧૭૧	એક પી મેન્ટ
૪૦૨	કુનિનાની દષ્ટિએ	જનલલાલ વરગર
૪૭	ગોપીની	જવાલક દવે
૪૧૧	ગર્જન	ધ દુલાલ ગાંધી
૪૧૭	સ દાર્ઢ અને સરગાન	ને કૃષ્ણચૃતિ
૪૨૮	અનનોમન	વિ

સૂચના

[પ્રાચીન]

દુ માનની બાપી તારીખે અ પ્રિન્ટ થાય છે

૫૬૨થી મુદ્રીયા અને ન મળ તે પોસ્ટ ઓફિસમાં તપામ કર્યા પછી કર્યા થયને જાણવવુ અને શિલ્પિકામાં વધ તે માફ રાશે

જમ ન ખંડિન પ્રાચક થઈ શકા છે

આ મ નિકમાં પ્રિન્ટ થતા વિચારા કર તે વચકાવા છે તે પાલક તે વિચારમાં સંપત છે જ નમ માનવુ નહિ

[લખકાન]

વૈષ્ણવજ્ઞામાં સરકુનિ કલા ક્ષિત્ક અને સલિન વિષયક લખાણ લખામાં આવ છે

લખાણ સાફ મોલિક તાજી યોગ એવી અપલા રહ છે કાગળની અને બાલુ સાલીથી લખવુ

લલાજમ

દશમા [વરજી] ૮ રૂપિયા
પરંશમાં સો ૧ શિલિંગ

“કૌપલુવળન”

૨-સમકૃષ્ણનગર
રાજકોટ-૨

પ્રકાશક, સુદક, માલિક ધીરેન ગાંધી સપાટક નીન ગાંધી ૨ રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨
મુબ્બ-૩૬ શન ગ્યાન સુરેષ મદિકા રેહમકેલ્સ રોડ રાજકોટ

દેવકરણ નાનજી ઇન્સ્યુરન્સ

કંપની., લિમિટેડ

(સ્થાપના : ૧૯૪૧)

સત્તાવાર યાપણ રૂ ૨૦,૦૦,૦૦૦

બહાર પાડેલી અને ભરપાઈ થયેલી, રૂ. ૧૦,૦૦,૦૦૦

બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સ

લલિતચંદ્ર સી. ડી. નાનજી ચેરમેન	લક્ષ્મીકાન્ત એન. દાભોળકર
શ્રીમતલાલ વ. ગાંધી વાર્ષિક-ચેરમેન	જ્ઞાતિલાલ આર. ત્રિવેદી
નંદલાલ હરિદાસ	વિજયચંદ્ર નારણદાસ કટોલ

રાજકુમાર નરહરીસીંહ ઓફ લીબરી

દેવકરણ નાનજી ઇન્સ્યુરન્સ કં. લિ. તેના પોલીસી હોલ્ડરો, એજન્ટો, કાર્પોર્કનઓ તેમજ યુલિરેક્ટોને દિવાળીની યુલેક્ષા અને નૂતન વર્ષના અભિનંદન યાદવે છે.

શાખાઓ અને ઓફિસો

○ અમદાવાદ ○ ભરોડા ○ ભોપાલ ○ કલકત્તા ○ દિલ્લી ○ ઈંદોર
○ જયપુર ○ ખામગાવ ○ લખનો ○ મદ્રાસ ○ પોરબંદર ○ પુના
○ રાજકોટ ○ સુરત ○ અમરેલી ○ ભાવનગર ○ જામનગર ○ મેરબી
○ સુરેન્દ્રનગર

હેડ ઓફિસ : દેવકરણ નાનજી બીલ્ડીંગ્ઝ, હોનીમન સર્કલ, કોટ, મુંબઈ-૧.

આગ ❖ મોટર ❖ અકસ્માત ❖ દરિઆઈ

રમેશ એ. ઠાકોર

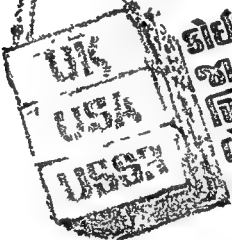
જનરલ મેનેજર

સિદ્ધિયા સ્ટીમ
નેવિગેશનના જહાઝો
આપનો માલ સામાન—
માઠે કોઈપણ પ્રકારનો—
દુનિયાના કોઈ પણ ખોટા
ખરે લઈ નાચ છે
સિદ્ધિયાના જહાપી અથવા
જહાઝો આપનો માલ
સુરક્ષિતપણે જહાપથી અને
કાપડકાતાથી વિખરિત
ક્ષતો પહોંચાડે છે

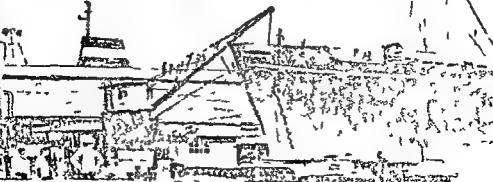
રશિયાપામની મેષા
ભારત પ કિસ્તાન ઇન્ડિયન મુરોપ
ભારત રશિયા
ભારત અમેરિકા (મેટલાન્ટિક અને અખાવાના જહાપો)
ભારત પૂન કેનેડા ડેટ લેઇકસ
ભારત પશ્ચિમિ (પૂર્વ જહાપો)
ભારત ઇન્ડિય
ભારત અટ્લન્ટિક ઇસ્ટર્ન મેડિટેરેનિયન જહાપો

ભારત પશ્ચિમ એશિયા (અખાપ)
કાઠાની મેષા
ભારત પાકિસ્તાન જહાપો સિલોન

પી સિદ્ધિયા સ્ટીમ નેવિગેશન કંપની લિમિટેડ
સિદ્ધિયા હાઉસ, બેલાર્ડ એસ્ટેટ મુબમ્બઈ ૧
ટેલિફોન ૨૧૮૧૧ (૧૨ લાઇન) ટેલેગ્રામ ૨૨૦૫
ચે દલ બેન્ક બિલ્ડિંગ ૩૩ નેશનલ મુલાય રોડ
કલકત્તા ૧ ટેલિફોન ૨૨૫૮૪૨ (૪ લાઇન) ટેલેગ્રામ ૩૦૫
૧૫, એર બાય નસી, નવી દિલ્હી,
ટેલિફોન: ૬૧૧૨૬૫, ટેલેગ્રામ: ૩૨૨
દુનિયાના લગભગ મુખ્ય જહાપોમાં એન્ટો છે

કોઈપણ
જાતનો માલ-
સિદ્ધિયા
એ છે પૂરો
સંભાળ!

કુટુંબ નાનું

એમ

સુખ માટે

મુખી અને
સ્વસ્થ કુટુંબની કેવી એરલે

કુટુંબ નિયોજન

કુટુંબ નિયોજન એ આપણો સાર્થીયો
નિર્ધાર છે

વધુ માહિતી માટે નજીકના કુટુંબ નિયોજન કેન્દ્રને સંપર્ક કરો
ગુજરાત સરકારના આદિતી પાલાકાલ મહાલિય

WITH BEST COMPLIMENTS
FROM

EXCEL PROCESS P. LTD

117, 118 Andheri - Kurla Road
BOMBAY -69

MANUFACTURERS OF METAL LABALS,
-ADVIG, NOVELTIES, SCALES.

સ્ટીલ કાસ્ટિંગ્સ રોલ પ્રોડક્ટ્સ
 રિન્ડ ટોરસ્ટીલ
 ઈ.ઓ.ટી. અને બીજાં કેઈ-સ
 ઇલેક્ટ્રિક આર્ક-ફર્નેસ ખોડીઝ
 ફાઉન્ડ્રી અને કેમિકલ
 પ્લાન્ટ ઈકવીપમેન્ટ

MEMBER

મુંદલ એટલેજ ધોલાદ

મુંદલ બાયર્ન એન્ડ સીલ વર્કસ લિમિટેડ, મુંદલ, મુખ્ય-૭૦ એમેસ

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેન્ક લિ.

(રજિસ્ટર્ડ ઓફિસ : અમદાવાદ)

૪૮૬, આશ્રમ રોડ,
નવરંગપુરા,
અમદાવાદ-૬.

સહકાર, ભવન
ટાવરભાઈ રોડ,
રાજકોટ.

ગુજરાતના ખેડૂતોને જમીન વિકાસના કામ માટે
ફા. એક અબજ અને ચાર કરોડનું ધીરાણ કરેલ છે.

અમાર સુધીમાં કરેલ ધીરાણની વિગત.

	સંખ્યા	કરોડ-લાખ.
[૧] નવાકુવા	૧,૪૮,૪૩૮	૩૩.૩૮
[૨] જૂના કુવા	૩૧,૦૯૯	૨.૮૪
[૩] બોર્ડવે-જન ઈલે. માટસી	૧,૨૪,૮૯૦	૪૭.૧૪
[૪] ટ્રેક્ટર્સ	૩,૧૪૩	૫.૭૦
[૫] અન્ય	—	૧૪.૪૪

કુલ સંખ્યા : ૭,૩૧,૦૬૪

બેન્કની સામાનો : ૧૮૧

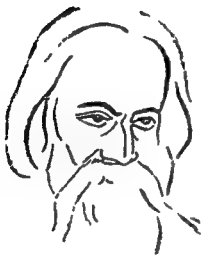
મગનભાઈ ર. પટેલ
ઉપપ્રમુખ.

હરિપ્રસાદ હ. ત્રિવેદી
આઈ. એ. એસ. ટીટલવર્ડ
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર

ઉદયભાણુસિંહજી
મુવલનસાધેબ ઝોંક પોરબંદર,
પ્રમુખ.

કળાકાર

એ કુદરતનો પ્રેમી છે, ને તેથી એ તેનો સેવક પણ છે અને સ્વામી પણ.

પ્રતિમા પુસ્તકાર કરે છે કે, તમારી પ્રતિમા કરતાં ઈશ્વરે સર્જેલી ધુળવું મહાત્મ્ય વધારે છે

- મનુષ્ય પોતાના ઇતિહાસમાં પોતાને ઉઘાડો પાડતો નથી; પણ એમાંથી એ મથામણ કરીને છટકી લાય છે.
- દરેક બાળક એ સંદેશો લઇને જન્મે છે કે, ઈશ્વર હજી માણસજાતથી નાહિં-મત નથી થયો.
- નહેર પોતાના એ જમમાં જ રાચે છે કે, એને પાણી પૂડુ પાડવા માટે જ સરિતાનું નિર્માણ થયું છે !
- પ્રેમ પણ નાચ પામી શકે છે, એ એક એવી હકીકત છે જેને આપણે સાચ માની શકતાં નથી.
- ભાંગીને ધુળભેગી થઈ ગયેલી તમારી

રવિન્દ્રનાથ ટાગોર

હાર્દિક શુભેચ્છાઓ સાથે

શ્રી જયતિલાલ કુંડલિયા

રાજકોટ

● જ મરિનાની ઘડી, ત્યાં તો જમગીએ લઈ આખામાં મૂકવામાં લાખવા માડયા એટલી તો આનંદી ને ચુલીંછી છે! આખીવે દિવસ બચ હસાડી ને હસાડી જ! એવા જ-મથી ને આજ સુધી એનું વલન વડુ એકંએ એટલું બરાબર રહ્યું છે બસરીની આખો-ની રમકે યરથી જ ઘીજ બધી મ નાઓ એના વરવરાટલાઈ આરોગ્યને પારખી છે કે બસરીના મુદદ આરોગ્યનું રહસ્ય છે—એક વિશેષ પ્રકારનો બાળ આહાર!

**અનન્ય
બાળક**

**અનન્ય
બાળ
આહાર**

અમૂલસપ્રેના દેશ જે સરખાલના રેવલ બેન્ક વપ મા એક એવી રોચ સર કરી લીધી કે બીજા બાળ-આહારોના વેચાણ તો એની સામે નષ્ટવા લાગવામાં માડયા—એ એક અદેશ બાળ આહાર જની મનો!
અમૂલસપ્રે એક વિશેષ પ્રક્રિયાથી (રોચ કાર્બન) અને વિશેષ દોઝાંલાને આધારે બનાવ વ છે—વિશેષ પ્રકારના પોલિકલ્સો પૂરા પાડવા માટે વિશેષ તો વખાતે લાડલા બાળક મટે! સહેલાઈથી પચી જતા અમૂલસપ્રે વડે બાળકને સમતોલ પોષણ મળી રહે છે સ સોસાવ મને છે આપનેક એવા વિદ્યાર્થિનો લેમજ બનિજ્જલ્લો અને વખાતે લાડલા બાળકના શારીરિક લવા માનસિક વિકાસ વટે જરૂરી અધિક, વધુ સાચા પ્રાપ્તિનર્થ કર્તો!

અમૂલસપ્રે
માના દૂધની બદલીમાં ઉત્કૃષ્ટ વૈકલ્પિક આહાર

મનસુખનગર કો. ઓ. હાઉસીંગ સોસાયટી લિ. (સૂચિત) વાંકાનેર

સ્વ. મનસુખલાલ મી. શાહ

- આ સોસાયટી ચંદ્રપુરા રસ્તે છત્રપરામાં વાંકાનેર સર્વે નંબર ૧૭૩/૧, ૧૭૪/૧ માં કરવામાં આવેલ છે આ સોસાયટીમાં થોડાક પ્લોટ બાકી છે તે વહેંચી તકે પ્લોટ પસંદ કરી પહેલો દાખો રૂ. ૧૧૨૬-૦૦ નો ભરી.
- ૬૫ ટકા લોનની સવલત છે
- આ સર્વે નંબરની જમીનની આગળને પાછળ મકાનો આવેલા જે વધુ વિગત માટે લખે અથવા મને -

(૧) પ્રવીણચંદ્ર એચ શાહ
વાંકાનેર ઓટોમોબાઇલ્સ
દિવાનપરા, વાંકાનેર

(૨) ગુલાબચંદ સી. શાહ
વાંકાનેર ઓટોમોબાઇલ્સ
રાજકોટ.
ફોન નં ૨૬૨૫૮

सर्वोत्तम खांड माटे

नोथिं जिहडार सुगर मिस्स, लिमिटेड

इन्डिया जेकरये-न

कलकत्ता-१

डेल : २२-१०७२ भाष : NOBISUCE

मिस्स स्थण :

रेलवे स्टेशन, षगडा,

पो. ज्यो. नाराधपुर

जि. बंधारख (जिहडार)

(भाष : KANORIA)

મિસ્ત્રી જીવણલાલ લાલજીભાઈ

છાપખાનાને લગતા કેસો, ઘોડા, કંપીનેટ, લેડબોક્ષ
ફરનીચર ખનાવનાર તથા વેચનાર

૩૦૬૯, વનમાળી વાંકાની પોળ, શાહપુર અમદાવાદ-૧

Super Inks Traders

DEALERS IN

**Printing inks Machineries
& Materials**

Distributors for

Ganges Printing Ink Factory Ltd.

Graphic Ink Factory

Coates of India Ltd.

J. B A Inks

**Pandya cottage 1, Laxmi-wadi
RAJKOT-2.**

Head Office :

**205 Vincent Road,
opp. TATA MILLS**

BOMBAY-14

ફુનર ઉદ્યોગનું જ્ઞાન અને
અનુભવ આપને છે ?

જો માત્ર પૂરતી મૂલ્યાંકના અભાવે જ આપ
ઉદ્યોગ ન કરી શકતા હો તેો ગુજરાત રાજ્ય
નાણાકીય નિગમ આપને જરૂરી વિરાણુ
ઉદાર ધરતોએ આપશે.

પછાત તરીકે નાહર થયેલ

પંચમહાલ, બનાસકાંઠા, સાબરકાંઠા, અમરેલી
અને કચ્છ જિલ્લાઓમાં નાના અને મધ્યમ કદના
ઉદ્યોગોને ૬ ટકાના વ્યાજે ઉદાર ધરતોએ
નિગમ વિરાણુ કરશે.

-: વિગત માટે લખો :-

ગુજરાત રાજ્ય નાણાકીય નિગમ
(નાના-મોટા ઉદ્યોગોને વિરાણુ આપતી સંસ્થા)
જલદઈ નિગમ આગમરોડ, પો. મો. નં. ૨૬૨,
૧૬-૯.

सर्वोत्तम भांड माटे

नोर्थ जिहार सुगर मिल्स, लिमिटेड

इन्डिया ओकसिडेन्स

कलकत्ता-१

टेल : २२-१०७२ ग्राम : NOBISUCE

मिळ स्थान :

रेलवे स्टेशन, थगडा,

पो. ज्यो. नारायणपुर

जि. अंपारसु (जिहार)

(ग्राम : KANORIA)

શુભેચ્છાઓ સાથે

સૌરાષ્ટ્ર પેકીંગ સર્વિસ

રાજકોટ

ધીરાણુ-વસુલાતનુ સંકલન ન કરીએ તે

સહકારી પ્રવૃત્તિ ઉચ્ચવાળી લાગશે

: ચિતરંજન રૂગનાથ રાબ

દેશની કાયાપલટ કરવાના કાર્યમાં આર્થિક અને સામાજિક ક્રાંતિ અનિવાર્ય છે. જે સહકારી પ્રવૃત્તિ દ્વારા સકય બનાવી શકાય તેમ છે.

બીના તાલુકા સહકારી ખરીદ વેચાણ સંઘ લિ.

(૨૭ નં. ૧૪૫૬ તા ૨૫-૬-૧૯૫૬)

બીનાંગ ફેક્ટરી એન્ડ ઓઈલ મિલ

દેલવાડા રોડ, બીના (જૂનાગઢ જિલ્લો)

સભાસદ સંખ્યા=૬૦ મંડળીઓ : ચેરમ ડોળ રૂ. ૨૩૨૩૪૨/-

ઓઈલ વર્મ-અ

ચંદ્રશંકર લાલશંકર બની

પ્રમુખ.

હાદિક શુભેચ્છા સાથે

ન્યુ જ્યોતિ એન્જનીયરીંગ એન્ડ ટાઈપ ક્રાઉન્ડ્રી

ગુજરાતી અને અંગ્રેજી ટાઈપો તથા મિટ્રીસી બનાવનાર
તથા

ટાઈપ ક્રાઉન્ડ્રીને લગતા મશીનો રીપેર કરનાર
તથા

પ્રિન્ટિંગ મશીન બનાવનાર

ગોઝારીયાની પોળ પ્રાણ

દેવજી કુંભારના ઓલાર્ખ

શાહપુર અમદાવાદ

ગ્રાહીત વર્ગ "અ"

ધી રાજકોટ ડિસ્ટ્રીક્ટ કો-ઓપરેટીવ બેન્ક લી.

ટ્રેનરબાઇ રોડ, સરકાર ભવન, રાજકોટ
તા. ૨૫-૯-૧૯૭૦ ના રોજની પરિસ્થિતિ

ભરપાઈ થયેલ ચેરલડાંગ	૩. એક કરોડ ઉપર
રીઝર્વ અને અન્ય ફંડ :	૩. તેનીસ લાખ ઉપર
યાપણો :	૩. બે કરોડ નેચરલી લાખ ઉપર
કૃષ ધીરાણુ :	૩. દસ કરોડ ઉપર-
પિંશિષ્ટતાઓ :-	

- (૧) કોઈપણ બ્યાપારી બેન્ક કરતાં યાપણુ પર વધુ વ્યાજ અને ઉદાર સવલતો આપે છે.
 (૨) કુંડી, ખીચો વિગેરે ઓછા દરે વસુલ કરી આપે છે.
 (૩) આપના હરકોઈ પ્રકારના નાણાકીય શિક્ષણોનો ઉપયોગ રાષ્ટ્રના અન્ય ઉત્પાદનના કાર્યમાં કરે છે.
 શાખાઓ . (૧) રાજકોટ (૨) ગોડલ (૩) જેતપુર (૪) જસદણ (૫) ઉપલેટા (૬) ધોરાજી (૭) ભાવનગર (૮) પડધરી (૯) કોટડાસાંખાણી (૧૦) વીંધીયા (૧૧) વાંકાનેર (૧૨) ભાવાવદર (૧૩) મોરબી (૧૪) ટંકાગ (૧૫) મ ગોધામિંવાણા (૧૬) દેરડી કુંભાજી (૧૭) મોપિયા (૧૮) મોટીમારડ (૧૯) સુપેડી (૨૦) મોટીપરા : રાજકોટ (૨૧) સરધાર (૨૨) લોધીકા (૨૩) સુલતાનપુર (૨૪) ગોખટા (૨૫) સાતુદસ (૨૬) જેતપર : મોરબી (૨૭) પાટણવાવ (૨.) મોટાદાંબા.

માર્કેન્ડરાય ન. ત્રિવેદી	વ. વ. દવે	વલ્લભભાઈ પો. પટેલ
મેનેજર	મેનેજિંગ-ડિરેક્ટર	પ્રમુખ.

જ્ઞાન તથા જીવન સંસ્કારની પરખ બેસાડો

પુનિત પ્રકાશન તથા સદ્વિચારની શ્રી બોચ્છવલાલ ગોરધનદાસ શાહ "ટાઈમ્સવાળા સદ્વર્ણન પ્રવેશાળા"ના જીવન ઘડતરની અમૂલ્ય પુસ્તકોનો લાભ લઈ બૌદ્ધબોને તેનો લાભ આપો. માત્ર પચીસ પૈસાથી માંડીને રૂપિયા અઢી સુધીના ખુબ જ ઓછી કિંમતના કિત્તમ પુસ્તકો દરેક યાગ્યો, કોલેજ, પુસ્તકાલયો અને ધાર્મિક સંસ્થાઓમાં વહેંચવા માટે કિત્તમ છે. વધુ પ્રમાણમાં લેનારને ખાસ કન્સેશનથી મળશે

લખો :

બોચ્છવલાલ ગોરધનદાસ શાહ

(હિન્દુસ્તાન ટાઇમ્સવાળા)

ટાઈમ્સ, પાર્થિવ અને સેનીટરીવેરના વેપારી
ખાણીયા ચાર રસ્તા અમદાવાદ

ઓફીસ તથા ઘરનો ફોન નં. ૫૨૨૯૨ ફોન નં. ૫૧૬૩૬

ગુજરાત રાજ્યની પ્રગતિ સાથે એસ. ટી. પબ્લિક ડેમ મિલાવે છે.

	૧૯૫૬-૬૦	૧૯૬૯-૭૦
૧. બંધોની સંખ્યા	૧૭૬૧૭	૩૯૮૫
૨. વર્ષમાં એસ. ટી. બક્ષ દ્વારા મુસાફરી કરનારાઓની સંખ્યા (લાખમાં)	૧૨૭૮.૦૮	૪૪૪૪.૭૭
૩. બક્ષ સ્ટેશનો	૮૩	૧૪૮
૪. રસ્તા ઉપરનાં પીકઅપ સ્ટેન્ડ્સ, શેડ્સ વગેરે	૨૭૪	૬૨૫
૫. બક્ષ અકસ્માતનું પ્રમાણ-દર લાખ કિલોમીટર દીઠ	૧.૦૬	૦.૪૪
૬. બંધોનું રસ્તામાં ખોટલાઈ જવાનું પ્રમાણ દર ૧૦,૦૦૦ કિ. મી. દીઠ	૧ ૨૮	૦.૩૧
૭. બક્ષ સર્વિસની નિયમિતતાની ટકાવારી ઉપડવામાં ૮૪.૮૬		૯૬.૦૩
આવવામાં..... ૮૧.૦૬		૯૫ ૮૯
૮. ઉતાર વેરો ખાદ્ય કર્પા પધ્ધિ એસ. ટી. તે મળતો ભા. નો ચોક્કસ દર-દર કિ. મી. દીઠ પૈસામાં ૨.૮૦		૩.૨૦ *
* (૨૪ કિ. મી. સુધીની મુસાફરી માટે)		
+ (૨૪ કિ. મી. ઉપરથી મુસાફરી માટે)		
તા. ૩૧-૩-૬૬ ના	તા. ૩૧-૩-૬૯ના	
દિને	દિને	
.....	
૯. સીધી તેમજ ૩. કિ. મી ના અંતરમાં એસ. ટી બક્ષ મેળવના માટે	૧૩૭૮૩	૧૫૦૪૩
	૭૩.૪૪ ટકા	૮૦.૧૬ ટકા
૧૦. ઉપરોક્ત માટેની વસ્તી (લાખમાં)	૧૮૨.૭૭	૧૯૦.૪૬
	૮૮.૫૮ ટકા	૯૨.૩૧ ટકા

આક્રમણ, રેલ, હોનારિન, દેશની અને રાજ્યની કોટાકોટીની પગલાં અને તે ઉપરાંત દૂર દૂરનાં ગ્રામણી પ્રજાના રાજ્યસેવાના સામાજિક, બંધારણિક, અને અન્ય પ્રસંગો માટે એસ. ટી. દર્મણો મેળવે છે.

ગુજરાત રાજ્ય માર્ગ વાહન વ્યવહાર ડેપોરિશન,

અમદાવાદ-૨૨.

हार्दिक शुभेच्छाओंके साथ

आदित्य मिल्स लिमिटेड
इन्डिया एक्सचेंज
कलकत्ता - १

વૈષ્ણવજન

ઉદ્ધરેદાતનનાત્માનમ્

નૂતનવર્ષ

નવા વર્ષમાં ત્યાગની વધારે વિરાગ ભાવના, ધ્યેયની વિશેષ સ્થિરતા અને આત્મ-સંયમની વધારે તાદૃશ સમજ તમારામ આવો એમ ઇચ્છું છું.

તમારી ધર્મજાગૃતિ વધી, તમારું નીતિબળ વધી, તમે વધારે સેવા પરાયણ થાઓ.

તમે સારા થવાનો દૃઢ સંકલ્પ કરો. તમને સારા બનાવવાની ભગવાનને સદા પ્રાર્થના કરો, એટલે તમે સારા થશો, તમારું જીવન વધારે શુદ્ધ વધારે સંયમશીલ કરો.

ધૈર્ય તમને શાંતિ આપે, તમારું કલ્યાણ કરે. જ્ઞાન સંહિત સેવા કરો, સેવા કરતાં અલિપ્ત રહો. આપણે વધારે સાવધાન અને કર્તવ્યપરાયણ થતાં શીખીએ. મારી ખાતરી છે કે તમે અંધકારમાંથી જલદી પ્રકાશ ભેદ શક્યો.

જે તમે દૃઢ હો, તમે બહાદુર હો, તો તમારે તમારો ગુસ્સો સમાવી દેવો પડ્યો. ગેઠ-સાકુની કંઈ પણ લાગણી તમારા હૃદયને કોતરી ખાલી હોય તો તેને દબાવી દેવી પડ્યો. શેતાન હંમેશાં છિદ્રોનો લાભ લે છે. માટે છિદ્રો પૂગવા એ આપણું કર્તવ્ય છે.

વળી તમારે વીભાના દોષો પ્રત્યે ઉદાર-ચિન્તિત રહેવું આવશ્યક છે. કોપની સામે કોપ નહીં, અવગુણની સામે અવગુણ નહીં; દોષની

સામે શાંતિ, અવગુણનો બદલો ગુણ, ગાળનો બદલો પ્રેમ, અપકારનો બદલો ઉપકાર—આ ધર્મ છે. આ આશ્રમન્યવહાર છે. ખબરદાર એ સૂઝ્યા તો !

— ગાંધીજી

પાનીમેં મીન પિયાસી

[સંત કબીરનું 'પાનીમેં મીન પિયાસી' જાગન મુ. ધરિવકજી જીવારે
નવાર રસપૂર્વકે નીચે પ્રમાણે સમજાવતાં]

પાનીમેં મીન પિયાસી ।

મોહિ મુનિ મુનિ આવત કાંસી રે ॥-પાની મેં...

આતમ જ્ઞાન બિના નરે ભ્રમકે,

કોઈ મથુરા કોઈ કાસી ।

નિમે મૃગા નાભિ કસ્તૂરી;

બન બન ફિરે ઉઠાસી રે ॥-પાની મેં,...

પરમામાનો વાસ આપણા અંતરમાં છે. પ્રભુ તો સર્વવ્યાપી છે, તેથી તેનું અસ્તિત્વ બધે જ વ્યાપેલું છે પ્રાચીન ધર્મિઓ પણ એ કારણે જ કહેવા : 'તદ્દ દ્વરે, તદ્દતિકે' તે દ્વર-પણ છે. અને સમીપ પણ છે. પરંતુ આપણા ઉપર મોહમાયાનો, અજ્ઞાનનો, અહંકારનો એવો અપાર દર્શક પડેલો પડી ગયો છે આપણે પ્રભુનું સાન્નિધ્ય અનુભવી શકતા નથી; અને પ્રભુની જોખ કરવા માટે તીર્થસ્થાનો ધત્યાદિ સ્થળોએ ભટકીએ છીએ. પરંતુ એક બાહ્ય સાધુએ કહ્યું છે. એમ : 'તોરિ ભીતર અનલ સાગર' તારામાં જ એ અતલ સાગર રહેલો છે, તેનું જ્ઞાન આપણને ન હોવાથી જ આપણી આવી સ્થિતિ થાય છે. એક ભક્ત કવિએ યથાર્થ જ કહ્યું છે : 'તરણા જોયે ડુંગર રે, ડુંગર કોઈ દેખે ન હોય' આવી દયા સંસારી લોકોની જોઈને કબીર કહે છે કે, આ તો ભાઈ, પાણીમાં માછલી રહેલી હોવા છતાં તરસી રહે છે, એના જેવી હાસ્યાસ્પદ તાત શર્ધા પ્રભુ તો ક્યાંક અહાર વસેલો છે, તેનું દર્શન કરવા ઘરબાર છોડીને દૂર દૂર જવું જોઈએ આ આપણો પ્રમ સાચો શુરુ મળે તો જ દૂર થાય છે. પ્રભુના સાન્નિધ્યનો અનુભવ શુરુ દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલ સત્ય જ્ઞાન દ્વારા જ મળી શકે. એ સિવાય બધા પ્રયત્નો નિષ્ફળ છે.

દી

વો

કાશુ પ્રગટાવશે ?

સર્વપુલ્કી રાધાકૃષ્ણન

આર આર વર્ષના વનવાસ ભોગવી રામ મેર આપ્યા; આર્ષાવર્તની સ રકુતિના એ રખેવાળ અને ધર્માવતારના આદરપૂર્વક સામેળાં લેવામાં, ઘેર ઘેર દીપમાળા પ્રગટી

પણ દિવાળી એ માત્ર રામે રાવણ ઉપર મેળવેલા મહાવિજયની એટલે કે રામેરાસવની સુરક નથી. મારણ કે મનુષ્ય રામને, મનુષ્યમાંથી દેવ બનાવનારા બીજાં મધ્યેનું પણ આ વાર્ષિક પર્વ 'પ્રાણજી એટલું' જ મહત્ત્વ છે.

આ બંનેમાં કલ્યાણમૂર્તિ સીતા સૌથી વધુ માનનાં અધિકારી છે દિવાળી જોટથી રામના આજ મન માટે તેટલી જ સીતાના આજમન માટેનો એક ભવ્ય ઉત્સવ છે. સીતાજી એ ભારતની પરમ ધર્મિત્ર લોકધારાનું પુનઃનિવ રચણ છે ત્ર્યં-ક્રોડ્ધમિત્રક જીવનનો પણ એ ઉત્સવ છે. જીવનને સરંજ અને ન્યાયની ભાવનાથી સજ્જ રાખવું એ સીતાનો જીવન-સદેશ છે માત્ર જ્ઞાનુગમિક પતિપતાવણપણું નહિ પણ રાષ્ટ્રોદ્ધારની પ્રત્યેક પ્રદતિમાં સીતાજી રામની સાથે જ બેસી છે

યૌગ્યમૂર્તિ રામનું બુદ્ધિવાનુષ્ઠ વનવાસ મળ્યા તે જ દિવસથી વધુ આપણને દેખાય છે. આ ચાનુર્વમાં રાજ્યશીય લેતુ બુધ્ધ્ય છે, જ્યને એ ઘેનુની પૂર્તિ માટે જ તેમણે સીતા અને લક્ષ્મણને પોતાની સાથે રાખવાની ઈચ્છા બતાવી હતી, તે વિના દુષ્ટ-બુદ્ધિ સવણકુળના નિકંદનનો બીજ એક પણ માર્ગ નહોતો. એ અનાચાર સૈવી વંકેટની વૃત્તિ રામે ભલ્ક-સભામાં ધનુષ્યના કટકા કરતી વખતે જ પારખી લીધી હતી સીતા કુ આ બધું નહોતી જાણતી? જાણતી હતી જ, અને રાવણની મદાન્ય અંધોને જીવતી જેથી કાઢવા માટે એણે અંતરની મહાન શક્તિને જાગૃત કરી, પ્રજા-કલ્યાણના મહાવશમાં પોતાનું ભવિષ્ય આપી દીધું

આમ રામની રાજ્યનીતિના મુખ્ય અંગ તરીકે સીતાએ અનેક ચેતનમદારી પરોડીને પણ અતિ જાન-લ્લમાન બાજ બાળ્યો છે. આખી ઇમાણલુમાં જે કોઈ સરસમાં સરજ સૌપાત્ર લેાય તે તે સીતા છે સીતા એ આજની સૌ જાગૃતિની આજ્ઞાનની છે.

નાવું જ બંધુપ્રેમનું પાત્ર લક્ષ્મણ છે. મોટા-ભાઈ રામ માટે એ પોતાનો આજે સંસાર ઉભા

કરવા ઉપર દેખાય છે; ને એની આ પાંચવળકિત તરૂં નિઃસ્વાર્થી છે, કષ્ટથી પર છે; વનમાં જ્યાં વખતે લક્ષ્મણે મોટાભાઈને કહ્યું : 'પિતાજી સીલ છે, તેઓ કૌકેયોના પ્રેમમાં ઉચિત અનુચિતનું ચાન ખેઈ ખેઈ છે, આ બધું મારાથી તો સહન થવું નથી. જુઓ, પ્રજા તમારા માટે કેવી ટળવળે છે ? ભાઈ, તમે સિંહાસને બેસો, આપણા માર્ગની વચ્ચે આપણે તેને ડું ખેઈ લઈશું.'

પણ ભગવાન રામને એ માનવું નહોતું. એની વાણીમાં અર્થગભીર આભવતા હતી. અંધોમાં અપાર દયા હતી. એમણે લક્ષ્મણને શો ઉત્તર આપ્યો? રામે કહ્યું, 'ભાઈ, લક્ષ્મણ, ભવિષ્ય આપણને જ્યાં દોરી જવું હોય ત્યાં જ જવામાં આપણું શ્રેય છે. ને પિતાજીની આજ્ઞા ઉપાધાય પણ થી રીતે? ને માતા કૌકેયીનું વચનભંગ થાય એવું પિતાજી સહી શકેજ નહિ.'

રામની આ ધજલું ભરવામાં અપાર કાર્યદક્ષતા હતી, કારણ કે આજુ' સેન્યભળ રાજ્ય પસંદ હતું. રાજ્યના ગુરુપ્રધાન વસિષ્ઠ ભીષ્મપિતામહની જેમ શાસકની ભેટમાંથી સ્વીકારી લેતો રામ-લક્ષ્મણની પાંખ નીચે બીજું કોણ હતું? અધોધ્યાની પ્રજાનો રામને

સાથ હતો પણ એકમેકમાં અલગાઈ પ્રજાનો નાશ કરવા રામ જેવો રાજનીતિજ્ઞ પુત્ર નિર્ભય થાય ખરો? એટલે રામે બુદ્ધિપૂર્વક એ ત્યાગને પારો બહુયો. પ્રજાના અંતર ઉપર એ ત્યાગની અસર ચિર-જીવ રહી ગઈ થોડ વર્ષ પછી પ્રજા એમને અંતરને સિંહાસને બેસાડવા ઉત્સુક હતી.

પ્રજાવત્સલ રામનું આ ચિત્ર એ ભારતની સંસ્કૃતિનો સૌથી મોટો વિગ્રહ છે, આ ચિત્રમાં રામ પુત્ર તરીકે, કુલજ રાજનીતિજ્ઞ તરીકે દેખી રહે છે.

જે ભૂમિને રામ જેવા તપસ્વી મહારથીએ સ્પર્શ કરી તે ભૂમિ આજે અજ્ઞાન, ગરીબાઈ, દૌગ, કુખ અને બોગથી પતિત થઈ છે, રાષ્ટ્રીય જીવનની બુઝાઈ ગયેલી જ્યોતને-દીપમાલાને હજી સાંભળે કળાએ પ્રગટેલી આપણે જોઈ શક્યા નથી. રામ વિજય મેળવી અધોધ્યા આજ્ઞા પણ એનો વિજય તપસ્વિ-અભિદાનને આભારી હશે.

તયોવનમાંથી રામ વિજય વરી ઘેર આવ્યા, એ ભારત! તારી જૂંધડીએ આજે તપસ્વીઓનો મુખ છે, તપસ્વીમણી જ તેજ પ્રગટયો, ઉદ્ધારનો નવો દીવો પ્રગટયો.

વિશ્વની એ વિચિત્રતા છે કે પોતાના પરાજ્ય કરતાં માનવીને પારકાનો વિજય વધુ પ્રુષ્ટ છે.

૦ ૦ ૦

જેમ ધનિના પડયા પડે છે તેમ સહનિચારના પણ પડયા પડે છે.

૦ ૦ ૦

કેમિસને સતત જગજગવું રાખતા માટે વાટ જાંઝારવી પડે અને તેમનું સિંચન કરવું પડે. વાપરો એની જ્યોતને ટપ્પૂરી ન દે એટલા માટે એને સતત દલેણા કે પાલવનું રક્ષણ આપવું જ પડે આપણા જીવનનું પણ એવું જ છે.

૦ ૦ ૦

અધિકારને દટાવવા માટે સર્પને કાંઈ એની સાથે સંપ્રામ ખેલવો પડતો નથી. સાથ પણ એક સર્પ છે.

—ગાંધીજી

બાપુની સમ્માધિ

ચુરુચાલ મંલિક

સવારનો સમય હતો. હજી સૂવે-વને ઘણી વાર હતી. જુની દિહાની લોકો ચોટી સંખ્યામાં જમનાને પુનિત તીરે સ્નાન કરવા જઈ રહ્યાં હતાં. રસ્તામાં રાજઘાટની પુણ્ય ભૂમિ આવે છે. બાપુની સમ્માધિ પાસે લોકો ચોટીવાર બેસી, પછી જમનાતટ તરફ જતાં હતાં કેટલાક અંતરથી જ બાપુને માદ કથી ને નાં બિભા થઈ જતાં, પણ ધણાંમથે તે 'રઘુપતિ રાજવ રાજા રામ, પતિત પાવન સીતારામ. ઈશ્વર અભાષ તેરે નામ સપકો સન્મતિ દે ભગવાન' એ ધૂનમાં મગન બની જઈ અંતિ સારતા આગળ જતાં હતાં.

આ ભાવળીના દમ્યને હું દૂરથી જોઈ રહ્યો હતો અને મને થયું "આ લોકોની સાચી સ્નાન-યાત્રા અહીં થઈ. નદીમાં સ્નાન કરવાથી તે માણસનું ફક્ત શરીર સ્વચ્છ થાય છે, પણ એનું મન તે એકાદ મધાન પુત્રની ચરણરજમાં જ સ્નાન કરવાથી વિમલ થાય છે. આજે આ લોકોનું જમનાનું પવિત્ર સ્નાન સફળ થયું."

બહુ સમય લીતી ગયો ન હતો, ત્યાં તે મેં મું જોયું? જનસમૂહનો મોટો ભાગ 'રઘુપતિ રાજવ રાજારામ, પતિત પાવન સીતારામ' નું સ્તુતિ કથી વંભી જતો હતો. 'ઈશ્વર અભાષ તેરે નામ સપકો સન્મતિ દે ભગવાન' તે કે ઈક જ સ્તુતિ હતું. એવી વધારે સંખ્યા વૃદ્ધ માતાઓની જ હતી.

હું જય નવાઈ પામ્યો અને વિચાર કરવા લાગ્યો: "આ તે બાપુના જીવનકાંધે પર પાંણી ફેરવવા જેવું થયું, ઈશ્વર અને અહાલ એક જ છે, એ સત્ય માટે એમણે પોતાનો પ્રાણ આપ્યો. પણ આ રૂઢિમંત્ર લોકો પોતાના ઘરનાં 'રામને' જ વળગી રહ્યાં છે! તેઓ પોતાનો 'અભિચિવાપ્રાપ્તિ' ક્યારે બહાર નીકળશે? સત્યનાં મુક્ત આકાશનું કંધારે દર્શન કરશે?"

આ વિચારમાવાથી મારા મનમાં દુઃખ અને નિરાશા પ્રસરી ગયા. હવે હું એકલો જ સમ્માધિની પાસે રહ્યો. બાપુના ધ્યાનમાં અને એમના ઉજ્જવળ આત્માનો સ્પર્શ અનુભવવા માટે હું ચૂપચાપ એક બાજુએ બેસી ગયો. આખરે આમ કેટલો સમય વલી ગયો તેની મને જાણ નહી, પણ જ્યારે મેં મારી અંધિા ઉઘાડી ત્યારે પૂર્વ-દિશામાં સૂર્યનો ઉદય સ્વારનોય થઈ ચૂક્યો હતો અને એની દિનચર્ચા થઈ થઈ ચૂકી હતી. સૂર્યનાં કિરણો મારા માથા પર પડી રહ્યાં હતાં. તે જાણે તે મને એમ લાગ્યું કે બાપુના કર-કમળની અંશુબિઓ મને આશિષ આપી રહી છે.

એ વિચારે મારી નિરાશા આઘામાં ફેરવાઈ ગઈ. પણ આ મારી કેવળ કદવના ન હતી. એની પ્રતીતિ તે મને જ્યારે હું ત્યાંથી જવા માટે ઊભો થયો ત્યારે થઈ.

હું બાપુના આત્માને પ્રણામ કરીને ઊભો ગયો

જતો હતો એવામાં એક પદ્મજી આવી. સમાધિની પાસે એ ચૂપચાપ બેસી ગયો. વેડા સમય પછી કુરોને શરીરમાંથી કલ્પો શટવા લાગ્યો. એ પવિત્ર રટણ પુરું થયું એટલે તે ક્રિયા થયો અને પોતાના બે હાથ જોડીને, આંખો બંધ કરી ભાપુના આત્માને શાંતિ મળે એ માટે કુવા કરી:

ભજવાન.'

આ અવર્ણનીય દરમિયાન આંસુભરી આંખોથી જોઈ રહ્યો હતો. પદ્મજીની આંખોમાં પણ આંસુ છવકાતાં હતાં. એ પદ્મજી અને મેં આજે એક એવી નદીના નીરમાં રનાન ક્યું છે કે જોનો આગળ જમનાના જળ પણ હરમાતાં હતાં. આજે અંતર સત્યના નીરમાં પાવાયાં છે. એ આંખોનાં આંસુ એની સાબિતી છે

“યા અક્ષાહ, ગાંધી મહંજ (ભજવાનનો પ્યારો) કી રૂઠ કો અમન બક્ષ. વેાહ તેરા સ્વચ્છ ખાદિમ (દાસ) થા. વેાહ તેરા એક વછો (એવલિયો) થા કરોડી ઉસને હમ સખકો, આદમ જાત કો, સીધા સરતા દિખાયા. હમ લોગ તેરે નામ પર એક દૂસરે અઘડને મરતે હૈ. ઉસને હમકો જતલયાશ ઈશ્વર અક્ષાહ એક હૈ, હમ સખ ઉસકે ભચ્ચે હૈ” ભચ્ચો કો આપણ મે નહિ અઘડના થાહિયે બહિક આપણ મેં મહમત સે રહેના થાહિયે. યા અક્ષાહ, હમ સખકો તાકત જા કિ હમ ગાંધી મહંજ કી સિખાઈ છુઈ સખક કો કબી નહિ ભૂલે. હમ સખ કો તાકત બક્ષ કિ ઈસ મુલક મેં - સારી દુનિયા મેં - થોક આપણ મેં અમન મેં રહે” ‘ઈશ્વર અક્ષાહ તેરે નામ સખકો સન્નત હૈ

પદ્મજી શાંતિથી જૂની દિલ્લી ભણી પાછો ફર્યો. છું પણ નવી દિલ્લી તરફ જવા લાગ્યો. રસ્તે જતાં મારા કાનમાં, ભજવાન જાણે ક્યાંયથી મીરાંના એક ભજનનો પંક્તિઓ ગુંજવા લાગી:

“મીરાં કે પ્રભુ ગહિર ગલીરા,
હટે રહો છુ પીરા;
આધી રાત પ્રભુ દર્શન દી-હોં.
પ્રેમ - નદી કે તીરા.”

અને મેં મારા મનને પૂછ્યું: “યું પદ્મજીની આંખોમાં જે આંસુ હતાં અને મારી આંખોમાં જે આંસુ હતાં તે એ જ પ્રેમ - નદીની જળધારા હતી?”

આજનું ગીત Δ હસમુખ પટેલ 'શુભમ'

પર્વતથી કૂદતા ઝરણાની આંખે જોયું, જગત ને નાશ રે લોહ
કબરોએ કબરોમાં મન જરી પ્રેયુ' યોપટણ એ વાંચ્યું' રે લોહ

હોલાં દીચે જેતરની ખ ધ
વગડો બટકે બળે
મડદાં બળડે સ્મશાનને દ્વાર
વાગોળ હિલોળે ચડે

તેતર વાઘરની કાંધે ડોડ્યું' વાસ એની વાટે ચઢે રે લોહ
સાણ હું' આરે મલકની ચરકલડી શીઠ મારગને નડે રે લોહ

કબરોમાં ફૂલ જે જીમરો
જીમરો સૂરજ એક
કબરોને કબરોનો સૂરજ
અંધકાર એકલો ઠેક

ધૂવડ સૂરજઆંખે જોયો પ'ખીડાં કલરવ કરયો રે લોહ
જિટ અંધકારનાં આવશે કબરો રેતીએ પગલા પડશે રે લોહ

એક કાવ્ય Δ સતીશ જ્યુ.ક

આંખોને આંજી નાંખતા

આશામાં

હજી મને સુ-જનો

માતમો ઘોડો

સ્પષ્ટ દેખાય છે

ધૂવડની આંખોના

પોલાણમાં આધીણો ભીંત

અંધકાર હજી

ફેડવો ઢોલ તેમ લ.ગ છે.

કાસે તમે આવેલા

સ્વપ્નની વાતનું રહસ્ય

ચેડા ચેડાઓ બલે છે

અને

એમને ફરી

આંખી ન નાચ ત્યાં મુખી

હું છવતો છું

શ્રદ્ધા Δ પ્રહલાદ શુકલ

દીવા બૂઝ ધ ભડે ગયા આતમ બનેરી સંઘરી,
છત્વી લખએ આધિને, દીવા નવા પેઠાવયું.

છાયા પડી ઘનઘોર કાળી, કચ આ ધરણી ઉપર,
સૂકા બળેલા ઠોડ પર કુસુમો નવા ખીલાવયું.

તૂટી ગયેલા શહેરને બૂકકો યયેલાં છે ઘરો,
બાગી ગયેલા ભ.ગ્યમાંથી બચતા સર્ગવયું.

દેવે બલે ઉકળી જતાં હોટે હસી સ્હેને નથી;
ગરસે બલેલા છવનોમાં, રસ નવલ સીંચાવયું.

આને છવાઈ ગયું બલે, સદું દિશામાં જગતું તિમિર.
કાલે જયે શુભ ચાંદ જીગી, પુનમે પ્રગટાવયું.

દ્રીઓ Δ મહેશ ત્રિવેદી

આકારી કરોળિયોં

ધીંકણીની ડા બ લી

દડદોલા ખાનું માડું

બે— Δ- પ્રજ્જલાલ દવે

બે મારા શબ્દમાં, ઘાટા
 આપાદી નલની માટી-ચપટીક બળે
 વીંટી વળે એને સુધિરવગ્ણુ- વિરહાકાશ
 -ઉર પાતાળ સેરે શા
 બળે બે નેત્ર નિર્ઝરે...
 કૂદતા સૂર્યરશ્મિના
 ઝિલાયે બે અન્નજો કૂણા
 ફૂલનાં શામળા હાથે,
 યમ સંગી રાતના કરે
 હીંચોળાવી હવાના થે
 મળે સંગાથ શીળો બે...
 વાસ્તવ્યિટ રહેના,
 ને વહેના કૌર્ષ પિન્નર...
 સુકત રહે તરતો ત્યારે
 શબ્દ મારે વને વન...
 સુકત ને તરતો શબ્દ...
 કલકલે નિષોણની ક્ષણ

.... Δ આશિલ હૈદરાબાદી

નિરવતાનો ઘોઘાટ હકયના એકાંત પોલાણોને
 ખડબડાનો મૂકે છે
 ને બે ઘોઘાટમાંથી
 એક હબસી એના ભયંકર રૂપે પ્રગટ થાય છે ત્યારે
 બિલાડી મોઢામાં પકડાયેલ
 મરવા પડેલા એક ઊંઢવના
 ચૂ...ચૂ...ચૂ... ના અવાજો
 હવામાં ભરાઈ ગોળ ગોળ ફરતાં લેંચે ચરે છે
 ફરી ખીચે પછડાય છે ને
 ઊંઢવના દેહમાંથી ટપકતાં લોહીની જેમ
 એકાંત
 ટપક્યાં જ કરે છે.
 ટપક્યાં જ કરે
 ટપક્યાં જ
 કરે ઊં.

ગઝલ Δ મૌન-બલોલી.

એણે, વલ્લી ના હવાઓ તે! પછી
 હર શ્વાસને અન્નવાળ કયાંથી ઉપડી ?
 રાતી ટસરની અંખના કયાં લઘ, ગમ ?
 હર દરખને જયકાં ભરે છે આંખડી !
 ગઈ કલથી એનાં ખી ખાતાં ઉડ્યત,
 જ્ય ત્યાં રહ્યું જે આજ પીયું આયડી,
 અહિં શક્યતાનું બાકોડું ઉગશે કહી,
 દીવાલથી અરતી રહી છે હર. ઘડી.
 મથતો વહો જેને પકડવા આદિથી
 છાયા હવે મારી; અખર આજે પડી.
 'ખામોશ' કાઠાં કાપીને ફેંકી દીધાં,
 ને જુઓ છે બાવિલ ખીરી ગાવડી.

એક કાવ્ય Δ હુરબન્સ પટેલ

નદીમાં મેં તરવું મૂક્યું તે ફૂલ
 તમને નચે મળ્યું હોય
 મારા નામે છપાઇ ગયેલી વાતામાં
 અબણી છાકરીનું વર્ણન આવે—
 પણ તમે એ વારતા
 નહિ વાંચી હોય કદાચ.
 વહેલી પરતે
 પારિલતની કેસરી હાંડીના
 કાનમાં
 મેં ધીમેશની મૂકી દીધું હવું
 તે નામ
 હુવચો પવન સાંભળી ગયો હતો
 એણેય કદાચ તમને
 કશુંય નહિ કહ્યું હોય
 પણ વસંતે છેડાઈ પડેલી
 કોયલના અવાજો ય તમે
 સાંભળ્યા નથી ?
 સીમના ગોવાળિયાની જેમ
 બોલાવું ત્યાર પહેલાં
 કંઈ વાત કરેા કંઈ ચોર કરેા
 સોનલ કંઈ વાત કરેા !

પદવીદાન

ગયા મામમા અમદાવાદ ખાતે ભારતના ચીફ જસ્ટીસ હિદાયતુલ્લાહ અબ્દુલ્લાહ નીચે રહ્યો પદવીદાન સમારણ યોજાયો અને આઠ હજાર યુવક યુવતીઓને પદવીઓ આપવામાં આવી વસ્તીવધારાનું પરિણામ વિદ્યાર્થીઓના ન ખાળી શકાય તેવા ધસારામાં પરિણમ્યું છે અને શિક્ષણ સંચાલકો તથા કોલેજો નીત નથી ખૂલે તે પછી બધા જ વિદ્યાર્થીઓને પ્રવેશ મળી શકતો નથી પ્રવેશ મેળવવામાં નાસીપાસ થનારાઓ જ્યાં ત્યાં ગઈયોવા માટે છે પવનથીયે યોજનાનાં લક્ષ્યો કેળવણીના ક્ષેત્રે અપૂરતા રહ્યાં છે, અને નાણાકીય જોગવાઈ પણ અધૂરી રહી છે. વિદ્યાર્થીની વાત કરીએ તો તેનો અજ્ઞાપિ વધી રહ્યો છે છેલ્લી વાર્ષિક પરીક્ષાના જ અહેવાલો અખબારનાં પાને ચમક્યા છે તેમાં પરીક્ષામાં ધસાર મોટી કરવાનો હકક વિદ્યાર્થીઓએ વર્તન દ્વારા બતાવી આપ્યો અને આડે આવનાર પરીણક કે નિરીક્ષકનું ખૂન કરવા મુખી વાત આગળ વધી છે પરીક્ષાના ઘોષમાં વિદ્યાર્થીઓના સામૂહિક ગળ પાસે સુપરવાઈઝરે શું કરી શકે? પરીક્ષામાં નાપાસ થવું કેઈને બમતું નથી, સૌને પાસ થવું છે. અને કોલેજોમાં પ્રવેશ મેળવવો છે અને શીશી સાથે જઘાર નીકળવું છે. આઠ હજાર રોજ ધારીઓ? હવે આગળ શું? આ આઠ હજારમાંથી કેટલી સખ્યા રોજગાર મેળવશે? સમાજ કેટલાને પોતાનામાં સમાવી લેશે? રોજગાર વિનિમય કલેસી કેટલાને મદદ કરી શકશે? અને કેટલી સખ્યા ભેકાર તરીકે રહેશે?

પદવીદાન સમારણમાં ઠાઠર રહેલા યુવક-યુવતીઓ, જલ્લો પડેલો પદવી રચીયારતી વખતે નીતવના લાગણી અનુભવતાં હશે અને તેમનાં શરીર ઉપર હારમિશ્રાન પ્રસન્નતા છવાઈ રહેતી હશે પણ આ બધું કેટલી ભણ માટે? જી નની વારતનિકતાનો

સ્પર્શ થતાં જ ધુમ્મસની પેઠે તેમનો આશવાદ અદરજ થઈ જવાનો.

ઉકેલ હાથેવે તમા ?

ઉપર કથો પ્રથ ઉકેલવાની દારમ્યુશા કેન્દ્ર સરકારના શિક્ષણપ્રધાન વી. કે. આર. વી રાવ સાથે છે તેઓ કેળવણીનો વ્યાપક પ્રચાર ટેલિવિઝનની જદુઈ આંખ દ્વારા કરવા માગે છે. તેમની મહેચ્છા ભારતમાં ટેલિવિઝન યુનિવર્સિટી સ્થાપવાની છે અને ભારતમાં એક મધ્યસ્થ કેન્દ્રથી તેનું સચાલન કરી, દેશના ખૂલે ખૂલે વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષણ આપવાની મહત્વાકાંક્ષી યોજના તેમના ભેજમાં આકાર લઈ રહી છે. વળી આ રીતે ઓછામાં ઓછા ખર્ચથી, દેશબરમાં એક જ કેન્દ્રમાંથી એકી સાથે વાંચોની સખ્યામાં વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષણ આપી શકાય પરીક્ષાના પ્રશ્નપત્રો પોસ્ટથી મોકલોને જવાબો પોસ્ટથી મેળવવાના રહેશે. ઉત્તીર્ણ થનારાઓને પદવીઓ પણ મળશે. આમાં મોટી મોટી કહેવોને જોવી કરવાનો, રીક્ષણિક રટાફ રેકવાનો, વિદ્યાર્થીઓની હકવાલો નિવારવાનો શિક્ષકોની તબી દૂર કરવાનો અને શિક્ષણના ધારણમાં થઈ રહેલી અવનતિનો-એમ અનેક પ્રશ્નો એકસાથે હલ થઈ જશે અલબત્ત આપુ ટેલિવિઝન કેન્દ્ર સ્થાપ્ય તો તેના ઉપર હકુમત માલિની અને પ્રચારણ વિભાગની નહિ પરંતુ કેળવણી મત્રાલયની જ હશે.

‘માતૃભૂમિ’

અમદાવાદથી શ્રી અનિલ શાહના તંત્રીપદ નીચે એક નવું દૈનિક શરૂ થાય છે તે ખુબ સાચી વાત છે કાચી એટલા માટે કે આ દૈનિક ચરકારે તત્રનું વાજીત્ર નહો અને તેવી ખાત્રી તેમાંથી મગી રટે છે. આ લખાય છે ત્યારે તેના બે ચાર અંકો જ જોવા રહ્યા છે પરંતુ પ્રથમ અકમાં જ જુજનામાં તેવના ઉકળતા પ્રથ ઉપર જે ટીમટિપ્પણ અમારા ભેટુખંધ અખબારને કરી છે તે ટીક્યા વિના રબી જમનું નથી

“ગુજરાતની પ્રજા આજે તેલ માટે કેમ ટળવળે છે? તેવનો પ્રશ્ન જાહેર કરવામાં આવે છે એટલે મહાન નથી પરંતુ એક વ્યક્તિની શાંતીપાળીશીને કારણે ગુજરાતની અડી કરોડની પ્રજા ટળવળે છે. મદ્રાસ રાજ્યમાં ચોખાની મુરકેલી હતી. ભાગ વધારે હતા. સામાન્ય માનવી ચોખા ખાઈ શકતો ન હતો રાજ્યની કઞ્જમ પક્ષની સરકારે ખુદલા બજારમાંથી ચોખા ખરીદી લોકોને સસ્તો ભાવે વહે રચા. જાર કરોડ રૂપિયાની મદદ રાજ્યે આપી.... પરંતુ ગુજરાતની પ્રજાએ એક વાતની નોંધ લેવી રહી. જ્યાંસુધી શી જ્યારામ પટેલ પ્રધાન મંડળમાં ૩ ત્યાં સુધી તેવનો પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો નહીં.”

‘માનુભૂમિ’ની ચીરતારાને અભિનંદન !

અમેરિકન શાસ્ત્રો

વળી ફૂંચી બૂમ ઊઠી છે. અમેરિકા પાકિસ્તાનને લગાવત શરૂ આપવાનું છે. મહાન સત્તાઓની આ રાજ્યમતને અંકુશમાં રાખવાનું શક્ય નથી, કેમકે જે ગણતરીઓ ઉપર આ બધું થતું હોય છે તે સાવ ભિન્ન અને અલગ હોય છે. સાર્વભૌમ સત્તાઓએ શું કરવું અને શું નહિ તે તેમની મુન્સફીનો વિષય છે ભારત જેવું કોઈ શાક્ટ પોતાની ઘર આગણની ઉપાદક શક્તિ વધારીને શસ્ત્રોની ખાલતમાં સ્વાવલંબી બને તે પ્રભુ મહારાજ્યો સાંખી શકતા નથી અને પડોશી દેશ નિર્ભય ન રહે તે ખાતર મદદ કરતાં હોય છે. રસુ-ગાડીઓ, દૂક, મીઠાવિમાનો આપણે દેશમાં જ બનાવીએ છીએ. એટલે દેખીતી રીતે જ શસ્ત્રોની મદદ માટે પાકિસ્તાન બૂમરાણ મનાવે અને અમેરિકા તેની મદદ જાય તે સ્વાભાવિક છે. સવાલનો સવાલ આટલો જ છે. આપણે ચીનના જેવી ઠંડી તાકાત કેળવવી એકદમ અને અમેરિકાનો પણ કાન પકડી શકીએ તેટલી શક્તિ પ્રાપ્ત કરવી પડશે. આરબ-ઈસ્લામીક સંઘર્ષમાંથી ઘણાં જોશપ્રકાશ ફળે છે. ત્યાં અમેરિકા અને રશિયા ક્રમશઃક્રમે બેસી ગયા છે. ઈજીપ્તમાં રશિયાએ ઘણું નાખ્યા પછી અમેરિકાને ઘણું નાખવાની તક પાકિસ્તાનમાં છે માટે જ આ પ્રેમગોષ્ટિ ચાલી રહી છે.

ઉત્તર પ્રદેશ

શી પ્રથમ બંજાળમાં જવનર ૬મંવર સામે

ન્યોતિર મચુએ અવાજ ઉઠાવ્યો ત્યારે જવનરની તરફેણમાં લોકમતનો સોર ચર્યો હતો. પણ ત્યાર પછી રાજ્યકારણના સેતાને ભારતના બધાં રાજ્યોમાં જે કેર ફેલાવ્યા તેનાથી સૌ યીકા થઈ ગયા અને ચરણસિંહે ઉત્તર પ્રદેશમાં જવનરના હુકમ સામે અવાજ ઉઠાવ્યે ત્યારે દેસબરમાંથી તેમને અભિનંદ મળવા લાગ્યા ! આ માણુને વક્ષપ્રધાનને હંફાવવા ભવ્ય ભેટાણુ કડી બતાવ્યું. અને ત્રિભુવન નારાયણ સિંજને સિંહાસન સોંપી દીધું. કેરાણુ વેર સિન્ડિકેટ ઉત્તર પ્રદેશમાં આગાદ થીધું. પરંતુ મુખ્ય હકીકત તો એ રહી છે કે આપણે ત્યાં રાજકીય પક્ષોનું ધ્રુવીકરણ આ બધાને થઈ રહ્યું છે. ઈન્ડિકેટ અથવા સિન્ડિકેટ કરતાં વધુ સમાન વિચારસરણીવાળા પક્ષો નજીક આવી રચા છે. મુંબઈમાં પરેલ વિસ્તારની કૃષ્ણ દેસાઈની ખાલી પડેલી જગ્યા ઉપર જે રીતે ચૂંટણી લગાડ અને સિવસેનાએ વિભવ મેળવ્યો તે સ્પષ્ટ છે. કેંગ્રેસના ભાગલા પડયા તેનાથી એક ફાયદો એ થયો છે કે લોકો મતનો ઉપયોગ કરતા થયા છે અને ૧૯૭૨માં મતપેટી જે ચમત્કાર સર્જી જશે તે પણ અપૂર્વ હશે.

ખિયાસ-સતલજ જોડાણ

હિમાલયમાંથી નીકળતી બે નદીઓ ખિયાસ અને સતલજને પર્વતમાં ટનલ ખોદી નહેરવાટે જોડવાની એક ભયોરથ યોજના ભારતના કુશળ ઈજનેરો સતદિવસ કામ કરીને અમલમાં મૂકી રહ્યા છે આ યોજના ૧૯૭૪ની અપવચ્ચે પૂરી થશે અને તેના ઉપર ૧૮૦ કરોડ રૂપિયાનું ખર્ચ થનાર છે. અઝાર હજાર કામદારોને તથા ૭૦૦ એન્જિનિયરોને આ યોજના માટે રોકવામાં આવ્યા છે. પર્વતમાળામાં બે ટનલ (એક ૧૩ કિ. મિ. અને બીજી ૧૨ કિ. મિ.) ખોદીને ખિયાસનું પાણી એક હજાર ફૂટની ઊંચાઈએથી સતલજમાં ફેંકાશે અને તેની શક્તિથી ૬૬૦ મેગાવાટ વીજળી ઉત્પન્ન કરવા ચાર મુનિટો નેવાર થશે. આ યોજનામાં દોઢ લાખ ટન સ્ટીલ તથા પાંચ લાખ ટન સિમેન્ટ વપરાશે. આ બે નદીઓના સંયોગની ૨૦ લાખ એકર ફીટ યાણી પંજાબ, હરિયાણા તથા રાજસ્થાનને મળશે અને ખેતીનું ઉત્પાદન વધારવામાં

સહાયરૂપ થયે. ત્રિયાસનું કેટલુંક પાણી ગોવિ દસાગર સરોવરને પણ મળ્યે જેમાંથી ભાખરા ટર્બાઇનને પૂરવઠો મળે છે. આ યોજના સફળ થવે એ જ રીતે દેશભરમાં મોટી મોટી નદીઓના સંકલનને પ્રથમ વિચારણા માટે હાથ ધરવો પડ્યો.

સાલેમ સ્ટીલ પ્લાન્ટ

તામીલનાડુ રાજ્યને જે ત્રણ પોલાદના કારખાનાં મળવાનાં છે તેમાંના એકનું ઉદ્ઘાટન વડાપ્રધાને કમ્પ્લેટ તે સાલેમ પ્લાન્ટ માટે રાજ્ય સરકારે ભારે ઝડપી તૈયારીઓ અને પૂર્વભૂમિકા તૈયાર કરી લીધી હતી. આ પ્રથમ હેટલાંક વર્ષોથી ગૂંચવાએલા પડયાં હતાં અને ડી. એમ. કે સરકારે લાગુ પડે તે સે ગરી મારવામાં ભારે નિપુણતા દર્શાવી હતી આ કારખાનાનું ખર્ચ એકસો કરોડ રૂપિયા અંદાજનું છે અને છ વર્ષ પૂરું થવાની ધારણા છે ભારે ઉદ્યોગોનું દેશમાં વિકેન્દ્રીકરણ કરવાની યોજનાના આ પોલાદનાં કારખાના એક ભાગ છે, અને તેની સ્થાપતી વખતે બીજા ઘણી આનુષંગિક ભાગતો વિચારવાની રહે છે. કાજમજાઈ ટેકરી નિકારમાંથી અઢત્તક ખનોજ કાચા લોખંડ તરીકે મળી આવે તેવી સક્રમતા છે આ ટેકરીવાળો વિસ્તાર ચાર માઈલ લાંબો, બે માઈલ પહોળો અને ૨૨૦૦ ફીટ ઊંચાઈ ધરાવતો પ્રદેશ છે અને ૨૫ કિ. મિ. ના વિસ્તારમાં ફેલાયેલ છે એક અંદાજ પ્રમાણે અહીં કાચી ધાતુના જથ્થો એટલા વિપુલ પ્રમાણમાં છે કે સાલેમપ્લાન્ટને વર્ષો સુધી તેમાંથી પૂરવઠો મળતો રહેશે. ખસ જાતનું એલોય સ્ટીલ ઉત્પન્ન કરવાની સરકારની યાચણ છે. આપણે ત્યાં યજ્ઞોપાસનમાં ખાસ પ્રકારના ઉચ્ચ ક્ષમતા ધરાવતા પોલાદની જરૂર રહે છે. ખાસ કરીને લેડથી વાહનો, ટેન્ક, વિમાનો ઇત્યાદિ માટે ઘણી જાંજવર માગ રહે છે તે પૂરી કરવા માટે આવા કારખાનાઓનું આયોજન પણ જરૂર બની રહે છે.

એક પૈમા દે દે !

બિખારીઓના પ્રથમ બેકારોના પ્રથમ ભેટલો જ જાતીલ છે. ભારતની રાજધાની દિલ્હીમાં પાંચ વજર ભેટલા બિખારીઓ અસ્તિત્વ ધરાવે છે તે

પ્રથમે હાથ કરવા મુનિ. કોર્પોરેશને કમર કસી છે. વાસ્તવમાં દિલ્હીમાં મોટી સંખ્યામાં પરદેશી સહેલાણીઓ તથા મુસાફરો આવતા હોવાથી આ લોકો દેશભરમાંથી રાજધાનીમાં ઠલવાય છે અને અહીં જમાવે છે. હાથ દિલ્હીમાં ત્રણ બિમુકગુહો ચાલે છે તેમાં આવા બિખારીઓને રાખીને તેમને ધંધાકીલ ધારીમ અપાવે છે અને છાપકામ, દરજકામ, ધીબીગમ, સુતાકામ, બેકરી તથા ભાગખાનનું કામ તેમને શિખવવામાં આવે છે. આ રીતે તેમને રાખવામાં બિખારી ટીક રૂ. ૬૦ નું ખર્ચ આવે છે અને તેઓ વળતર રળી આપે છે તે અંકડા ઉઠવા વર્ષ પ્રમાણે નીચે મુજબ થાય છે.

મિન્ટીજ .	૬૦૦૦
દરજકામ ...	૨૫૦૦
ધીબીકામ ..	૨૫૦૦૦

એટલે હવે દિલ્હીનું તંજ એક મહત્વકામી યોજના તૈયાર કરી રહ્યું છે અને બીજા ચાર બિમુકગુહો ખોલવાને બધા જ બિખારીઓને કામધધે વળગાડી દેવા માગે છે, અને આ સામાજિક માન્ટ માટે પાંચ લાખ રૂપિયા વાર્ષિક મળે છે તે વધારીને માર હાખ સુધી ફાળવવામાં આવ્યા છે. દેખીતી રીતે ભારતમાં બધાં રાજ્યાઓ આ રીતે આ દિશામાં વિચારવાનું રહે છે દરેક રાજ્યોમાં મોટી પ્રોજેક્ટો ચાલતી જાય છે તેમાં ઘણીવાર ઈતર રાજ્યમાંથી મજૂરોની આવાજ કાઢી પડે છે. તેને સ્થાને બિખારીઓમાં અટકત અને કામ કરી શકે તેઓને તાથીલ આપી, બીજા માગવાનો ધધો ઊગ્રથી સહાય તેમ છે.

મીગ વિમાનો

એક રીતે જોઈએ તો મીગ-૨૧ વિમાનનું ઉત્પાદન ભારત માટે બહુ મોટી વાત છે અને બીજા રીતે નથી. સમાન્ય રીતે MACH-2 ઘટિના વિમાનો દુનિયાના બહુ ઓછા દેસો જનાવી શકે છે. ભારત આપો દસમો દેશ છે પરંતુ વિમાનોની બનાવટ, પ્રકાર, િજાઈન ઇત્યાદિમાં વિદ્યાન એટલી પ્રગતિ કરી રહ્યું છે કે આજનું વિમાન આવતી કાલે જુનવાણી બની જાય છે વળી વિમાનો બનાવતાં ધણે સમય લાગે છે

અને અઠગત નાણું જેઈએ છે ભારતીય વિમાનીદળને બે મીગ વિમાનો મળ્યાં પણ તેને માટે વર્ષ લાગ્યાં. નાસિક, કાશ્મીર અને દેહરાદાદ એમ ત્રણ જુદે જુદે સ્થળે આ વિમાનના ભાગો બને છે અને બાકીના પરદેશથી આવે છે. આ વિમાન હજુ સંપૂર્ણ ભારતીય બનાવટનું થઈ શક્યું નથી સ્વાવલંબનની માત્રા ૬૦ ટકા સુધીજ પહોંચી છે. બાકીના ૪૦ ટકા સ્વાવલંબન માટે પણ ભારતીય પુરુષાર્થ કરવો પડ્યો. ભારતે આ ખાત્રતમાં પહેલ કરી છે તે જાણીને પાકિસ્તાને આરંધક વિમાનો ખરીદવાનું શરૂ કર્યું છે. ફ્રાન્સ પાસેથી માખરેજ પ્રકારના વિમાનો ઉપરાંત સબમરિનો તેજો મેળવી છે. અમેરિકા પાકિસ્તાનને ફેન્ટમ વિમાનો પૂરાં પાડે એટલે ભારતના મીગ સાથે તેની સરસાઈને વાધા આવે નહિ અને હવે તે અમેરિકાએ હરંચેક આવી મારેપરી આપી છે. એટલે બધી વાતનો ધાર એકજ કે ભારતની મજિલ હજુ ઘણી લાંબી અને વિકટ છે. સંરક્ષણ ક્ષેત્રે સ્વાવલંબન મેળવનાં જે અકલ્પ્ય મુશ્કેલીઓ આવે છે અને આવવાની છે તેનો અદાજ અમેરિકન પગલામાંથી મળી રહે છે, અને પરાવલંબન કટની કીલુપત ભરેલી ખાત્રત છે તેનો ખયાલ પણ સાથે સાથે મળી રહે છે.

‘યુનો’નાં ૨૫ વર્ષ

બીજું વિશ્વયુદ્ધ પૂરું થયું ત્યારે દુનિયામુદ્દથી ખાસી ગઈ હતી, યુદ્ધનો અંત આવે તેજ સૌ કોઈ ઈચ્છતા હતા. જર્મની અને જાપાન બંનેની સ્થિતિ દયાજનક બની હતી. અને તેથી ૨૫ જૂન ૧૯૪૫ના રોજ વિશ્વસંસ્થાનો જન્મ થયો તેને દુનિયાએ આવકાર્યો. એ વાતને પછુ પચીસ વર્ષ વતી આ છે. એ સમય દરમ્યાન આ સંસ્થાએ અનેક કરોડોની નિલાળી છે. કોરિયા, કાશ્મીર, નુબેહ ઉપરાંત હામેરી અને ઝેકારશોવિક્ષાના બનાવો વખતે વિશ્વસંસ્થા ઉપર ગભરાતક જેવાભાવથી વિશ્વસંસ્થા ઉત્તર આવી પડી હતી તિબેટને ચીન હકક કરી વ્યુ તેને ઘાવતીથી જેવા સિવાય કોઈ જ વર્ષ શક્યું નહિ તે દુખદ અવસ્થ છે. પરંતુ યુનોએ સંજીવ કામગીરી બજાવી

છે તેના કરતાં અનેક ગણી, માનવ કલ્યાણની ઈતર કામગીરીઓ માનવજાતની આજ્ઞા અને ગૌરવરૂપ છે. આજે દુનિયામાં સંખ્યપુરુષોનો અને સંખ્યકારસૂની વાલવાલ જોવાય છે અને બીજી સનાતન વિરંજવ સિદ્ધિઓ ઠંકાઈ જાય છે. મહાન સાહિત્યકાર, મહાન ચિત્રકાર કે મહાન કવિને આજે કોઈ રાદ કરતું નથી. વિશ્વસંસ્થાની પેટા સંસ્થાઓ જેવી કે યુનેસ્કો, FAO, WHO, યુનિસ્કેફ, અન્કટાડ વગેરે દુનિયાભરમાં વિશ્વવિદ્ય ક્ષેત્રે જે કામગીરી બજાવી રહી છે અને સિલ્ક, ખેતીવાડી, આરોગ્ય, માનવહકકો, કુટુંબ નિયંત્રણ, જાળકેતી શુક્રાષા, આર્થિક વિકાસ, અને જ્યાર જેવા ક્ષેત્રોમાં કોઈ પણ જાતના બેદ-ભાવ વિના વિશ્વના પછાત અને નાનાં રાષ્ટ્રોને મદદરૂપ બની રહી છે તેનો જ્યારે ઈતિહાસ લખાયે. ત્યારે માનવજાતનું એક ઉજ્જવળ પ્રકરણ આવેખાયે. એ ખડું કે ત્રીજું વિશ્વયુદ્ધ નિવારી ઘટાયું તે ‘યુનો’ સંસ્થાને આભારી છે. યુનો અસ્તિત્વમાં આવ્યું ત્યારે સભ્ય રાષ્ટ્રોની સંખ્યા પચાસ હતી જે આજે વધીને સવાસો થઈ છે. લગભગ પોણેસિ નવોદિન રાષ્ટ્રોને અસ્તિત્વમાં આણના યુનોએ સહકર આપ્યો છે. વિશ્વસંસ્થાએ જે કામગીરી બજાવી છે તેની સખજતાનો આધાર હેવટ સભ્યરાષ્ટ્રોના મુક્ત મનના સહકાર ઉપર હોવ છે આજે મહાસત્તાઓ નાણા અને સત્તાના ભેરે જે રીતે વિશ્વસંસ્થાને સમાવી રહ્યા છે અને તેના સિદ્ધાંતો સાથે વેશ કરી રહ્યા છે તે નિલાળ્યા પછી આ સંસ્થાનો વાક બહુ ઓછો રહે છે.

સાંસ્કૃતિક ઉત્સવ

શુભરાતમાં નવરાત્રિના ઉત્સવને સાંસ્કૃતિક ઉત્સવ તરીકે ઘટાવવામાં અનર્થ થતો નથી. વારતનમાં હવે તે નવરાત્રિઓની ઉજવણીમાં લતે લતે, ગામડે-ગામડે અને શહેરોમાં ઘડીફાધઓ થાય છે. સંજીવ અને નુત્ય તથા નાટકની અહેમીલ જાય છે. પરંતુ આ ઉત્સવની ઉપવેશિતિ વધે તેમ જ લોકોની રુચનું સ્તર ઉચ્ચ આવે એ રીતે તેનું આયોજન બહુ ઓછા કરે છે જાવનગરમાં આ વર્ષે મહેન્દ્ર મેઘાણી

‘(લોકમિલાપ’વાળા રતો!) એ નવતર પ્રવેશ કરેલો અને દશેરાના દિવસે ગુજરાતના દસ નૂતન કવિઓના કાવ્યોનું પઠન તેમના જ મુખે રાખેલું આ મટેનો ખર્ચ કાઢવા મટે જે કવિતા-કાવ્યોનું પઠન થોજ્યું હતું તે પુસ્તિકા રૂપે વેંચીને તેની કિંમતની બિચલ માથી કવિઓને ગાળીબાઝું તથા પુસ્તકાર આપવાનું નક્કી કરેલું. આ એક અભિનવ પ્રવેશ છે. એક સાથે દસ કવિઓને નિદાળવા ઉપરાંત તેમના મુખે તેમના કાવ્યો સાંભળવા તે એક વિસ્ત્ર અનુભૂતિ કહી શકાય. અને સામાન્ય જનતામાંથી વિદ્યાર્થી-વિદ્યાર્થીનીઓ તેમ જ સાહિત્ય પ્રેમી ટકાવારી એટલી અવશ્ય મળી આવવાની જે ભાવનગર-રાજકોટ જામનગર પોરબંદર જેવા શહેરોમાં આવી રોજનાને સંદેશ બનાવે જ. આશા રાખીએ આવે વર્ષે ગુજરાતના અન્ય શહેરો મહેન્દ્રભાઈએ ખતાવેલ રાહપર ચાલી, નવરાત્રિના સાંસ્કૃતિક મહત્વને દીપાવે.

સારા પુસ્તકો

નવું નવું કરવાની જોખને ટેવ પડી છે અને વિશેષ જોખની પાસે દાષ્ટ, છે તેમને ચીલે ચાલવામાં સમાજને એકંદરે ધક્કો લાગે છે. ભાવનગરના લોકમિલાપ’ તરફથી સૌને પકાર ફેંકવામાં આવ્યો છે, કે હવે એમ ન કરોયો કે સારા પુસ્તકો મળતાં નથી !

“ આ મુશ્કેલીમાંથી રસ્તો કાઢવા લોકમિલાપ ટ્રસ્ટ જોમ સારા પુસ્તકોની યાદી બનાવે છે તેમ અનેક સ્થળેથી તે ભાવનગરમાં એકત્ર કરીને ગુજરાત ભરના પુસ્તકાલયોને સુલભ પણ કરી આપે છે. આ અનોખા અને સામાજિક માલિકીના પુસ્તક ભંડારમાં ગુજરાતી ઉપરાંત હિન્દી તથા અંગ્રેજી નવાં નવાં મુંદર પુસ્તકો દર અઠવાડિએ કેટલા બધાં અવે છે તે જોવા માટે ” ટ્રસ્ટ આમલ ભરેલું નિમંત્રણ પણ આપે છે.

“ લોકમિલાપના જેવા પુસ્તક ભંડારો ખીજાં શહેરોમાં પણ ચાલુ થાય એવી ટ્રસ્ટને ખૂબ હોશ છે, અને એવી જવાબદારી લેવા આપણા સાહિત્યપ્રેમી અને પુણ્યાર્થી સ્નાતકો નિહલે નિહલે નીકળે તેા યોતાથી બનતી બધી મદદ ટ્રસ્ટ તેમને કરશે. દરમાન જે લોકો ભાવનગર રૂમડું ન આવી શકે તેમને ટપાલથી કે રેલ્વે પાર્સલથી ઘેર બેઠાં પુસ્તકો પરોવાડવાનું કામ ટ્રસ્ટ કરે છે ”

‘લોકમિલાપ’ના એકઠો, માસના અંકની પુર્તિમાંથી આ અવતરણ એટલા માટે લીધું છે કે ગુજરાતમાં આવી એક અનન્ય અને અજોડ સંસ્થા ઘાનતી જે પરણ માંડીને બેઠી છે તેના લાભ લેવા ઉપરાંત તન-મન-ધનથી મદદ કરવાની પ્રત્યેક કેળવાએલ નાગરિકની પ્રથમ ફરજ છે.

વિલક્ષણ માનવમન

આ માનવમન પણ કેવું વિલક્ષણ છે. જેના પર આપણને અત્યાધ પ્રેમ હોય છે એના પર બહુધા આપણને મેહદ ક્રોધ પણ આવી જાય છે. જેના સ્મરણ માત્રથી હૃદય પુલકિત થઈ જાય છે એ જ જ્યારે સન્મુખ આવે છે ત્યારે આપણા મુખમાંથી કટોર વચન નીકળવા લાગે છે. જોને જોવા માટે આપણા માણ વ્યાકુળ બની જતા હોય છે એને જોવાથી આપણે એવો ભાવ દર્શાવીએ છીએ કે જનજે એનું આવડું આપણને અપ્રિય લાગતું હોય ! જેનાથી જુદા પડવાની કલ્પના માત્રથી હૃદય કંપ અનુભવતું હોય છે એને મળીએ ત્યારે આપણે એવી વાતો કરવા માંડીએ છીએ કે એ રૂઢિને ચાલી જાય છે.

આપણે વારંવાર એવો વિચાર કરીએ છીએ કે હવે આજુ નહિ થાય, પણ આવા સ્થળા પ્રસંગે આપણા મન પર આપણી ‘દુર્જનતા’ કામુ મેગવી લે છે. મનની આ વિલક્ષણ પ્રતિવાસન-વમાં કેટલી સહસ્યમથી અને અનોખી છે !

મોડી રાતે એક ઘોડેચવાર મુસાફર શહેરમાં દાખલ થયો. પર્શ્યાળા શોધતો શોધતો તે એક વીણી આગળ આવી ઊભો રહ્યો. તેની અનારે જમવાની ઈચ્છા નહોતી, પણ રાતની યત ક્યાંક જિતારાપાણી જેવું મળી જાય તેો સારુ એવી ઈચ્છાથી ઘોડો જાડ નીચે બાંધી તે વીણીમાં દાખલ થયો. વીણીના માલિકે તેનો સત્કાર કરી બીજા દશપદર ઊંચાઈએની સાથે તેને સુવાની સગવડ કરી આપી

મધરાતે બધાં ભરિષમાં ઘતાં ત્યારે ત્યાં એક ચોર આવ્યો અને બીજું કોઈ ન લેતાં, જાડ નીચે બાંધેલા પેલા નવા મુસાફરનો ઘોડો ચોરી ગયો. ઘોડો પણ જાણે કે ચોરનો જ હોય એમ કોઈ આનાકાની કે હાથહાથાટ કર્યા વિના ચોરની સાથે ચાલી નીજીયો વીણીમાં સુનેલાં પદર—વીસ મુસાફરોમાંથી કોઈની ઊંધ ઊંધી જ નહિ

સવારે સૌ મુસાફરોની સાથે પેલા મુસાફર પણ જાગ્યો. મોંમાં દાંતણુ લઈ તે બહાર આવ્યો ત્યારે તેને ખમર પડી કે તેનો ઘોડો કોઈ ચોરી ગયું છે. તેણે કોઈ કંઈ મૂકી માણસો એકઠાં વઈ ગયાં, વીણીનો માલિક બહાર આવ્યો વીણીના બીજા મુસાફરો પણ બહાર આવ્યા. બધાં વીણી અહીં અજાઉ કરી વઈ નહોતી તેથી ચોરનાર વિષે લોભે અદરોઅદર ચિત્ર વિચિત્ર વાર્તા કરવા લાગ્યા

‘પણ ભાઈ, તમે વીણીમાં આવ્યા ત્યારે ઘોડો જાડ નીચે બાંધ્યો છે એ વાત તો તમે અમને કોઈને જણાવી જ નહોતી’ એક જુનો મુસાફર પેલા નવા મુસાફરને પૂછતા લાગ્યો ‘અને ઘોડો જેવું ઉભડાં પ્રાણી રક્ત મુકાય જ કેમ ? અહીં વીણીના ફિજિયામાં ક્યાં જગ્યા નહોતી કે તમે એને બહાર જાડ નીચે બાંધ્યો ?’ તે તેજ ઠીક પણ બાંધના પછી તમે અમને કોઈને કહ્યું હોત તો આટલામાંથી એકાદ માણસ રાતના જાગીને પણ ઘોડાનો સભળ થયતો ત્યાં તો આપણે બધાં મૂરખ બન્યાં’

એ બોલતો બધાં થયો કે તરત જ બીજે

મુસાફર બોલવા લાગ્યો ‘આજકાલ ચોરી પણ કેટલી વધી પડી છે ? બહાર બકરી બાંધી હોય તો તે પણ કોઈ ચોર વિના રહેતું નથી આ તો વખત ધ્યાળા હસ જવા ઘોડાની વાત બાંધ મુસાફર, તમે કહેો ન કહેો પણ એ ચોરની નજર તમારા ઘોડા ઉપર ઘણા દિવસથી હોવા ભેઈએ, તમે શહેરમાં દાખલ થયા ત્યારે જ એ ચોર તમારી ધાંછળ અહીં સુધી આવી ગયો. પણ તમને એની શી ખબર ? ખરેખર કાઠ્યા માણસોએ કહ્યું છે કે સાધુકારની એક અને ચોરની ચાર આખ એ બરાબર છે’

પેલા નવો મુસાફર હજી તેની વાતનો જવાબ આપે તે પહેલાં ત્રીજો માણસ કહેવા લાગ્યો ‘ને ભાઈ, જે તમારે ઘોડો બહાર જાડ નીચે જ બાંધેલા હતા તો તેના ચારે પાસે પણ તાણીને બાંધવા ઘતા ને ? કારણ કે એને કોઈ ચોરી ન ગયું હોત અને ઘોડો પોતે જ જુખ્યો—તરસ્યાં વવાથી ગળાનું રાંતવું તોડીને નાસી ગયા હોય તો ઘણું આપણને શી ખબર પડે ?’

હજી એનું બોલવું ચાલતું હતું ત્યાં વળી ચોરો માથુસ વચ્ચે ટપકી પડયો : ‘ઘોડા જેવા ખાનદાન પ્રાણી માટે એવો અવિશ્વાસ કરી લાવી ઘડાય નહિ મૂખ બેદરશી એના માલિકની ઘોડો રાખવો એ રે છપેછનું કામ નથી એવી સલાહ બહુ વચમી ભાઈ ! અને સાચુ પૂછો તો આ જમાનામાં ઘોડાની જરૂર પણ શું છે ? આપણે અહીં પદર જણા રહીએ છીએ, કોઈ પાસે ઘોડો છે ? જેવાંય ગાઉ જવું હોય એમાં ઘોડાનું કામ શું ? તે જુવાન માથુસ ઘોડે બેસે એમાં મને તો આનંદનો જ વસણુ દેખાય છે, ઘોડે ચડીને ગામતરે જવાનું કામ તો ઘરડાં જુઠાંનું’

આ બધાંની વાત સંખર્ષાને મુસાફર વિસ્મય પામ્યા વગરે કરનારને ઘોડાની ચોરીમાં મુસાફરનો જ વાંક દેખાતો સૌએ તારીખો પાડી પાડીને એ જિવારા જીવન મુસાફરની જ ખામીઓને આગળ કર્યાં કરી, અને ઈચ્છે તેને અકકલ વિનાના આગસુ પણ કહી દીધા ચોરી કરનાર ચોરને તો કોઈએ કહેા કપકો આખો જ નહિ મુસાફર મનમાં બોલ્યો ‘માણસો બીજાના કુખચી જ પોતાની ગમત ચોરી કાઢે છે’

લગભગ વીસ વર્ષ પહેલાંની જ આ વાત છે. મૈસૂર વિશ્વવિદ્યાલયના અધ્યાપ્ય માનવીઓથી ભરેલો મુખ્ય હોલ—એ હોલના મંચ ઉપર એક જ વર્ષની બાળકી મંદ મંદ હાસ્ય વેરતી ગણિતના જટિલમાં જટિલ પ્રશ્નોનો થોડીક જ સેકન્ડમાં ઉત્તર આપતી નજરે પડે છે. દર્શકો અને આમંત્રિત કરાયેલ મોટા મોટા ગણિતાચાર્યો પણ એના ઉત્તરથી આશ્ચર્યચકિત થઈ જતાં થઈ ગયે છે જે પ્રશ્નોને હલ કરવામાં સારામાં સારા ગણિતાચાર્યોને એક કલાક લાગે છે, તે આ બાળકીએ એક મિનિટની અંદર જ ઉત્તર આપી પોતાની માનસિક અદ્ભુત શક્તિનો પરિચય આપી દીધો હતો. આ બાળકી હતી આધુનિક ભારતની માનવીય કમ્પ્યુટર કુમારી શંકુતલાદેવી.

શંકુતલાદેવીનો જન્મ એંગ્લોરના એક પ્રખ્યાત શિક્ષિત અને પ્રગતીશીલ કુટુંબમાં થયો હતો. પાંચ જ વર્ષ નાની ઉંમરથી એમને ગણિત પર અજબ પ્રેમ જાગ્યો હતો. ગણિતના અટપટા પ્રશ્નોનો ઉકેલ લાવવામાં મોટા મોટા ગણિતશાસ્ત્રીઓ ગોટું ખાઈ જતા હતા, ત્યાં આ બાળકી એ પ્રશ્નોનો ઉકેલ ચપટી વગાડતાં જ લાવી દેતી હતી. અનામલાઈ યુનિવર્સિટીના વિદ્વાન ઉપકુલપતિ શ્રી વી. એસ. સાઓએ શંકુતલાદેવીને 'શવતું જગતું આશ્રયં'ના વિશેષણથી નવાજ્યા હતા.

૫, ઓક્ટોબર ૧૯૫૦માં ભવારે લંડનમાં બી. બી. સી. રેડિયો દ્વારા ટેલિવિઝન પર પોતાનો કાર્યક્રમ પ્રસ્તુત કરી રહ્યાં હતાં ત્યારે એક અસંભવિત ઘના બની ગઈ શંકુતલાદેવી ખૂબ જ એકાગ્રતી પ્રશ્નોના ઉત્તર આપી રહ્યાં હતાં ત્યારે એક પ્રશ્ન એમને પૂછવામાં આવ્યો. સંપૂર્ણ આત્મવિશ્વાસથી એમણે જવાબ આપ્યો કે આ પ્રશ્ન જ ખોટો છે. આ પ્રશ્ન ક્ષિત્રના પ્રસિદ્ધ ગણિતાચાર્યો

દ્વારા તેવાર કરવામાં આવ્યો હતો એને ખોટો ઘોષિત કરવો એ કાંઈ જેવી તેવી વાત ન હતી. બી. બી. સી.ના કાર્યક્રમ આવ્યોજકે એ સમયે જ પ્રશ્નની તપાસ આરંભી અને એ ગણિત એમને આશ્ચર્ય ચકુ કે પ્રશ્ન ખરેખર ખોટો જ હતો.

એકવાર રોમ વિશ્વવિદ્યાલયમાં શકુંતલા દેવી પોતાનો કાર્યક્રમ આપી રહ્યાં હતાં. એમના ઉત્તરની તપાસ કમ્પ્યુટર મશીન દ્વારા થતી હતી. એમના એક ઉત્તરને મશીને ખોટો ખતાવ્યો. તેથી એમણે ખૂબ જ સરળતાથી કહ્યું. 'જરૂર ક્યાંક મશીનમાં જ ખામી હોવી જોઈએ.' એમના આ કથન પર એકાએક કેલ્હને વિશ્વાસ બેઠો નહિ. પણ પછી ભવારે મશીનની તપાસ કરવામાં આવી તો મશીનમાં જ હોય જણાયો.

અમેરિકાના આધુનિક નગર ન્યૂયોર્કના ટેલિવિઝન કાર્યક્રમ વખતે નવીનમાં નવીન ગણનાયત્ર મોડેલની સાથે શકુંતલાદેવીની હરીફાઈ ગોઠવવામાં આવી. અમેરિકાવાસીઓને એ જણવાની ખૂબ જ આગ્રહા હતી કે પહેલા ઉત્તરો કોણુ આપે છે ? અમેરિકાના આધુનિકમાં આધુનિક ગણનાયત્ર કે પઠી રહસ્યપૂર્ણ ભારત દેશના શકુંતલાદેવી ? આ હરીફાઈમાં શકુંતલાદેવીએ ગણનાયત્ર કરતાં છ સેકન્ડ પહેલાં જ સાચા ઉત્તર આપીને ભારતીય પાંડિત્ય અને વિદ્વાતાની પતાકા એકવાર ફરી અમેરિકામાં લહેરાવી દીધી.

આ જ પ્રમાણે એરટ્રેસિયાના સિંગી નગરમાં ન્યૂ સાઉથ વેસ્ટ વિશ્વવિદ્યાલયમાં શકુંતલાદેવીની પ્રતિયોગિતા ૮૦ હજાર પાઉન્ડના વીજળાથી ચાલના કમ્પ્યુટરની સાથે યોજવામાં આવી પ્રસિદ્ધ ગણિતાચાર્ય આર. ઇ. રમાર્ટ અને વેરી ધાનર્ટને કમ્પ્યુટરને સંભાળી રહ્યા હતા. પરંતુ આ કમ્પ્યુટરમાંથી નીકળનાં ઉત્તર પહેલાં જ શકુંતલાદેવીની ઉત્તર

આપવાની શક્તિ જોઈ બધાને ચોકાની દીધા હતા
 એ જ પ્રમાણે જોઈનામાં ઈ સ ૧૯૬૧ના
 માર્ચ મહિનામાં પુનેરકો ઓરિજિનલિયમમાં શકુ તલા
 દેવીનો મુકાબલો એક સાથે બે ગણનાયત સામે
 કરવામાં આવ્યો એમણે પોતાના સ્વભાવન
 હાસ્ય સાથે પહેલાની જેમ જ ગણનાયત્રાની પ્રતિ
 કરતા પોતે ઉત્તર આપવામાં આગળ નીકળી ગયા હતા

આવા ગણિતશાસ્ત્રના અન્ય બહુત શકુ તના
 દેવીએ અત્યાર સુધી અનેક દેશોની યાત્રાઓ કરી
 છે, અને તે લોકો તેમની આ અદ્ભુત શક્તિથી મત્ર
 મુગ્ધ થયાં છે, અનેક મદાપુરુષો, વિદ્વાનો અને
 કલાકારોએ એમની પ્રશંસા કરી છે એમા આવા
 માર્ગનર જેવી અભિનેત્રી, દ્રુકે અબ્દુલ જેા
 રાજનીતિત અને ડો રાધાકૃષ્ણન જેવા મહાન દાસ
 નિક વિદ્વાનનો પણ સમાવેશ થાય છે

ન્યૂયોર્કમાં એકવાર ત્યાના મહાન ગણિતાચાર્ય
 એમને પૂછ્યું હતું 'તમે આ બધું કેવી રીતે કરી
 શકો છો?' શુ તમે જાદુ, દિવ્યોટિજમ અથવા
 ટેલિપેથી જાણો છો?'

'ના, એવું કશું નથી' જવાબમાં શકુ તના
 દેવીએ કહ્યું

'તો ॥ આ માત્ર સતત અભ્યાસ અને
 મનને કેન્દ્રિત કરવાની શક્તિનો જ અમકાર છે?'
 ફરી પ્રશ્ન પૂછાયો

'કંઈક એવું જ શક્ય છે' હસના દસનાં
 એમણે ઉત્તર આપ્યો

પરંતુ એમની આ શક્તિનું સ્વરૂપ શુ છે?
 મને તેવા જટિલ પ્રશ્નોના ઉત્તર તેઓ જે સહેલાઈથી
 આપી શકે છે તેનો આજ સુધી કરો. સ પૂર્ણ સત્ય
 જ્ઞાન મળ્યો નથી આખરે એ શુ કરો?

પરદેશમાં પણ સ્વદેશ

ભાઈબીજનો ધવિત્ર તહેવાર આવ્યો અને લોકમાન્ય ટિલકનું દિલ ભણેન પ્રત્યે પ્રેમના
 ભાવેથી ભરાઈ ગયું, 'હું અત્યારે સ્વદેશમાં હોત તો કેવા પ્રેમથી ભાઈબીજ ઉજવત !''
 તેઓ વિચારી રહ્યા ને મનોમન નિર્ણય કર્યો 'જમે તે થાય તું ભાઈબીજ ઉજવીશ જ''
 પણ મહેનનો પ્રેમ કયાથી મળે? એકએક કર્નલ વિતામણીનાં પત્ની શુ દર શકે આવ્યાં

હવેમાં આવી એ સુદરભાઈને ઘેરે જ્યાં ને કશું 'મહેન, તમે અહીં ઠો ને છું
 લડનમાં ભાઈબીજ ઉજવ્યા વિનાનો રહી જાઉં એ કેમ શકે? શુ આપરે આપણું તહેવાર
 પરદેશમાં ઉજવી ન શકીએ? મનના ભાવ સદિથી હોય તો પરદેશમાં પણ સ્વદેશ અનુભવી
 શકીએ સુદરભાઈએ પણ નુરત જ દીપ પેટાળા ને ભાઈનાં ઓવારણાં લઈ સનેથી નવાનરો

અનેક લડનવાલીઓ આ જોવા ભેગા થયા. વિધિ પના પછી જ્યારે લોકમાન્ય ટિલકે
 સ્વદેશના આ ભાષ મહેનના પ્રેમના ભાવોની બધાને સમજ આપી ત્યાર બધા આ તહેવારને
 પ્રેમથી નથી પડયા પરદેશમાં પણ સ્વદેશની પ્રજાવિકાઓ ને ભાવનાને નહીં બૂલવા માટે
 અનેક માનવો લોકમાન્ય ટિલકને ભેટી પડયા

—રઘુનાથરાવ દત્ત

ધણે દૂરથી એક સાધુ ચાલ્યો આવે છે. તે એક ઘરને આંગણે અટક્યો એ ઘર શહેરના કોટવાળનું છે. બારીબારણાં પર કતાનના ઘડદા છે.

ઘરને બારણે આવીને તેણે ટહેલ નાખી. 'ત્રિયા, બારણે સાધુ ઊભો છે. ભિક્ષા દે.'

અદર બારણાં પાસે કોટવાળ જતે જ ખુરશી પર બેઠો હતો તેણે આ ટહેલ સંભળી. પણ જ્યાં આપવાને બદલે સાધુફરીરો વિષે ઊલટા જ વિચારો તેના મનમાં ઘોળાવા લાગ્યા.

ફીથી સાધુનો અવાજ આગ્યો કોટવાળને થયું કે આ પ્રમાણે ભોલી ભોલીને ઘાકી જતો રહેતો. એટલે નિરાતથી તેણે હુકકો પીવા માંડ્યો.

પડદો ઢાલતો નથી, ત્રિયાએ નહિ સંભળ્યું હોય એ વિચારે તેણે પડદો ઉપાડી અદર જવા માંડ્યું 'ત્રિયા, સાધુ આગ્યો છે ભિક્ષા દે.'

કોટવાળ આ માટે તૈયાર ન હતો સાધુના નજીક આવતા અવાજથી તે જબરસો સાધુ આવીને બારણાં પાસે ઊભો રહ્યો. કોટવાળે જોયું કે સાધુ પરંપરો છે જીવાન લક છે, સુંદર પણ ખૂબ જ તેને થયું આ ફકીર નહિ હોય હોશિયાર છે માનું હશે કે અંદર કોઈ પુત્ર નહિ હોય એટલે ચાલ્યો આગ્યો. કોટવાળે ચેરથી પૂછ્યું 'શુ છે ?'

'સાધુ છું. ભિક્ષા માગું છું'

'જોતો નથી કેનું ઘર છે તે?' કોટવાળનો કહેવાનો અર્થ એ હતો કે ઘરનો માલિક કે કોટવાળ જ નહીં એકેએક બદમાશને સીધા દોર બનાવી દીધા છે

સાધુએ અંદર પગ મૂકતા જ જોઈ લીધું હતું કે કોઈ અમલદારના ઘરમાં ગ્યાવી પડ્યું છે. પણ જ્યારે તે ઘરમાં દાખલ થયો જ છે તો પછી તેમાં તેને ખાસ વાંધા પણ ન જણાયા. તેને કોટ

વાળની કોઈ પણ જાતની પ્રતિબંધની ખબર નહોતી. તેણે કહ્યું 'કેનું ઘર છે, તે જણવાની મારે જરૂર નથી. હું તો માત્ર ભિક્ષા માગું છું.'

કોટવાળે જોયું કે આ ખૂબ જકમી જણાય છે. ખૂબ હિંમતવાળો જ પડદો બદમાશ છે. ખુરશી પરથી ઊઠતાં એક ડગલું આગળ વધીને તેણે કહ્યું: 'બીખ માગે છે તે ઘરની અંદર ધૂસી જઈને ?'

'અદર-બહાર બધું સાધુનું છે. ઘર-ગામ જગલ બધું તેનું છે. સાધુ પડદો નથી રાખતો તે ભિક્ષા માગે છે.'

કોટવાળને એ ઠીક ન લાગ્યું. સાધુની આ જકમી ધૂષ્ટતાને આગળ કેમ વધવા દેવાય ? કોટવાળનાં સ્વરે તેણે કહ્યું. 'બીખ બીખ અહીં નહિ મળે, સમજો ?'

પણ સાધુએ તદન શાંત સ્વરે કહ્યું: 'ભિક્ષા આપો, ખૂબ પુણ્ય પ્રાપ્ત થશે'

સાધુના શબ્દોમાં ચીમી હતી કે આખરે તમારે ભિખા આપવી જ પડશે. સાધુના મોં પર એવા જ ભાવ જણાતા હતા કોટવાળ આથી તકુક્યો 'બદમાશ, બહાર નીકળ.' અને એમ કહેતાં જમણે હાથે રસ્તો ખતાવી મોના ભાવથી બતાવ્યું કે એમ નહિ કરવાનું પરિણામ સાડું નહિ આવે.

પણ સાધુએ આ બધું હસવામાં ફાટી નાખ્યું. 'પુરુષે બહુ અસ્તમ ચીત્ત છે સાધુને બધું જિજ્ઞાસા આપી દો, તેનું પણ ભલું અને તમારું પણ.'

પરંતુ કોટવાળના ઊંઝળતા મગજમાં સાધુના કંઠા સ્વભાવે વધારો કર્યો. એનો નુસ્તો અમાર સુધી મનમાં ધૂધવાણ કરતો હતો તે એકદમ ભભૂમી હિંચકા તેણે બેએક ડગલાં આગળ વધીને ગુસ્સાભરે લાવતોય આંગે કહ્યું 'બીખ જોઈએ છે? હા, બહાર લે.' કહીને એક ભારે થપ્પડ સાધુના લપટામાં ચીંકી.

‘હજી જોઈએ છે ? લે, લે.’ કહોતા બીજા એક કાન પર લગાવી.

કોટવાળનું સાધુ સાથેનું આ વર્તન ન્યાયી હતું એમ કોણ કહે ? પણ કોપથી ઉન્મત્ત થયેલાનો ન્યાય શાંત માણસ પ્રત્યે ભારે, સ્પષ્ટ અન્યાય જ લેવા છે.

કોટવાળની સ્ત્રી ચક્ર ઘાછળથી આ જોઈ રહી હતી. તેને પતિનું વર્તન જમનું નહોતું. સાધુ તરફ તેનું મન ખેંચાયું હતું કે નહિ તે તો કહી શકાય નહિ, પણ પતિના જુલમથી વર્તનથી તે સાધુને પણ લેવાને એટલી બધી તૈયાર થઈ કે ધરનાં ચીતરિવાળેને પણ ભૂંથી જઈ તેણે કહ્યું ‘હે...હો...તેને શા માટે મારો છો ? બિચારાથી ભૂલ થઈ ગઈ હશે, જવા દો હવે’

પણ કોપમાં કંટાળના કંઈ એર સ્વરૂપ યકડે છે જેને બદલાય કહી તેને બિચારો કહેવો એ કોપને વધારવા જેવું જ છે. એ જ ચીતે કોપપાત્ર માણસ પ્રત્યે સહાનુભૂતિ બતાવવી એ બળતામાં ધી હોમવા જેવું છે કોટવાળે ચીડિયેલ અવાજે પૂછ્યું. ‘તને કોણ પૂછે છે ? કમળત અને ફૂલેથી સાધુને બે પાંચ ઘણસ લગાવી દેતા તેને ખારણે હસીનેલો.

પણ સાધુએ બહાર જવાની બિલકૂલ ઉત્સુકતા બતાવી નહિ તેમ જ કંઈ પણ પ્રતિકાર થણ ન કર્યો. કોટવાળનો ગુસ્સો વધુ વિકસાળ બન્યો.

એ વખતે કોટવાળની સ્ત્રી અદરથી બહાર દોડી આવી સાધુ પર જોરથી ઊગામેલા કોટવાળના હાથને તેણે પકડી ધીધા. કોટવાળ ખૂબ રાતો પીળો થયો.

તેની સ્ત્રી કહેતી હતી: ‘છિ: છિ ! એ શું કરો છો ? જલ્દી માર્યા હવે જતા રહેજે. જ ભાઈ જ, અરે જાને ! જવા દો, શું તમે એના પર હાથ ઉપાડો છો ? એ બિચારો એના માટે લાકડા છો ? જ રે... દટી જ, નાસી જ...’

પણ કોટવાળે આ બધું સાંભળવાની ધરવા ન કરી કોપવેશમાં તેણે એને હાથ ઊંડાવી સ્ત્રીના વાળ જોરથી પકડ્યા અને લાતો વડે સ્ત્રીને મારવા માંડ્યો.

માર ખૂબ પડ્યો હતો. સાધુ જોઈ રહ્યો હતો. જો માર તેના નચીબમાં હતો તે કોટવાળની સ્ત્રી જાને ખાતી હતી. એ યજ્ઞ દયાળુ ઈશ્વરની જ ઈચ્છા. કોટવાળની સ્ત્રી પ્રત્યે સાધુના હૃદયમાં દલા નહિ પણ ભક્તિ જાગી.

પણ કોટવાળની સ્ત્રીને સાધુની ફિકર હતી. તેને બીક હતી કે વળી પોતાનો પતિ સાધુને મારવા માંડશે. તેણે માર ખાતા ખાતા કોટવાળે માર સાધુને ચાલ્યા જવા કલાવવા કર્યા.

સાધુ ઊભો જ રહ્યો કોટવાળ સ્ત્રીને વધુ જોરથી માર મારવા લાગ્યો. ઉઘટે સ્ત્રીએ ત્રિકાયાથી પાડી: ‘હજી કેટલોક માર ખવડાવશે ? છવથી મારી નખાવશે કે શું ? કમળખત, ચાલ્યો કેમ નથી જતો કે શું જવરી જઈ ?’

સાધુ પાછો ફર્યો.

પણ કોપ હજી શમ્યે ન હતો. સાધુ પાછો ફર્યા કે તરત જ કોટવાળ સ્ત્રીને ઊંડી તે તરફ ગયો. અને તેને પકડીને લાતો અને મુકકા લગાવવા લાગ્યો. સાધુના કપડાં ફાટી ગયા. દેર દેર ઉચરડા પડ્યા. નાક-માંથી લોહી નીકળ્યું.

ઉઘટે સાધુઓ વિશે ખૂબ તીખા ઘન્ટા સંભળાવી તેને હાલ્યેલાલ પકેલી મુક્યો.

* * *

સાધુ બીજાં ઘેર ન ગયો. સ્ત્રીના પોતાને રચાને ગયો. શહેરની બહાર એક ઘિવાલવ હતું. પાસે એક ફૂલો હતો. કોને ખબર તે ક્યાંથી આજે અહીં આવી રહ્યો હતો.

હાથ મોં ધાઈને સ્વસ્થ થયો કપડાં ધોવા અને ફાટ્યાં હતાં ત્યાં ધાગાથી સમાર્યા અને એ પછી આસન જમાવ્યું. તેના મનમાં આજના બનાવથી વિચારોની પરંપરા શરૂ થઈ હતી

‘આજે આ શું થઈ ગયું ? કેમ થયું ? તેને કોણ શા માટે આજે ? મને જોનાં તેનું હૃદય કોમળ કેમ ન થયું ? મારા ભક્તિત્વે તેનામાં કોપ જન્મ્યો. આહ, મારામાંથી તેને સાંતિની પ્રેરણા કેમ ન મળી ?’

બધાં મારામાંથી શાંતિ મેળવે એમ થીં રીતે બને ? સૌ આનંદિત થીં રીતે બને ? મારા પેતાનામાંથી હું શું દૂર કયું ? મારા આ હીન વ્યક્તિત્વને કયાં વઈ જાઉં ? જેને જેઈને લોકોને ગુસ્સો થાય છે તે જીવવાનું, હું શું કરું, તું જ બતાવ !

વિચારમાં જ તેણે આંખો મીચી દીધી તેમાંથી આંસુ ઢળી પડ્યા

હે પ્રભુ, જે તારું નથી તે મારામાંથી દૂર થાય એવી ઈચ્છા મેં ક્યારેય નથી કરી મારું સર્વસ્વ સ્વત્વ તારા હાથમાં મૂકીને મેં પ્રાર્થના નથી કરી કે મારામાં, મારા શૈમિરામમાં, મારા અણૂ અણૂમાં તું એવો વસી જા કે બીજી કોઈ વસ્તુને સ્થાન જ ન રહે ? હે જીવવાનું, હું તો તારા વચને જ રહેવા ઈચ્છુ છું મારા શૈમિરામમાંથી દરેક તને જ ગુણે, પ્રાપ્ત કરે, કોઈને જ્યાં ગુસ્સો ન આવે એ માંથી પ્રાર્થના છે તું હું નથી સંભવતો ? મારા વ્યક્તિત્વમાં એવા કયા અનુચિત તત્ત્વો દૂર થાય છે તે નતાવી આપ. હું તેને ભસ્મ કરીશ હું સોજા બાઈને કહ્યું છું કે હું તારા જ વઈને રહેવા ઈચ્છુ છું તારા દર્શન કરીને જ તને ઊંચીય હું તને છૂટા નહિ થવા દઉં અને આગા આપ હું તવે કાંઈ ઊંડી થીં થઈ, પુત્રને ધરમાર ઊંડાં જેને માટે જહુ ઊંડાંયુ તેને નહિ ઊંડાં

અને તું પણ મને નહિ ઊંડાં થકે તારા સમ રસમાં જે જે આડે આવ્યા તેનો ત્યાગ કરવો છતા હે જીવવાનું, આજે શું થયું ? થકેલા જ ધર ભિંચા માત્રવા જવો ત્યાં દૈવ, કોપ અને કકાશ થરાના નિમિત્તરૂપ બન્યાં છું હું શું કરું ? શા તેનો કોપ પીગળી જાય ? માર લીધે તેને કાઠા થયા તેમાં તે બિચારાનો વાક નથી ખામી મારામાં છે જેથી તેને ગુસ્સો થવો ભોલ થયે તેને થયાના પડ, તને વિચાર થયે કે તેણે પેતાની આંન નકામો માર માં ત્યા હૃદય પર એ ભાર રહેશે એ શા માટે, થીં રીત એ ભાર દૂર થઈ થકે ? હું શું કરું ? હું તને જ પૂરીય તું જ જહુ કર છે, અને જે કર છે તે ઠાન કર છે અને માર પડવો એ જરાખર થયું છે જેને ગુસ્સો કરાવ્યો તેણે તેનું ક્ષમ ભોગવવું જ જોઈએ પણ જિવારી મેં શાને તે શા માટે માર ખવ ભ્યા ? એ દરખ મારાથી

કેમ ખૂબી શકાય હૃદયની સદાનુભૂતિ એ જ તેને અપરાધ હતો એક બીજના સુખદુઃખમાં જાગવેવાની ભાવના તો તે માણસમાં મૂકી છે તે જ મેં પાને માટે આદેશ રૂપ નીવડી એ શા માટે થયું ? હું એ નહિ જૂલી થકું. મેં શાની એ અનુભૂત મૂર્તિ જેણે સ્વય માર ખાતાં ખાતાં મને બચાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. મેં મેં પાને માર ખવડા પે ? મારા દોષથી તેને માર પડવો ! પ્રભુ, મારો કેવો ભવ કર દોષ ? મારો થીં રીતે હૃદયાર થયે ? સમજવો તું દયાનિધિ છે તે મેં પાને એવો માટે મોકલી કે હું પણ મારી અપૂર્ણતાએ, ખામી જેઈને સમજ થકું કે એ કેવી ભીંયણ છે તે અત્યાચાર જનાથી થકે છે યોદા ! હું સાફ જેઈ થકું છું. મારાથી નથી જેવાનું, નથી સહન થવું મને મુકવ કર આમાંથી હે પ્રભુ ! મારી રક્ષા કર, મને સ પૂર્ણ રીતે પેતાનો ખનાવી થીં. તારા પ્રતિરૂપે, મારા જ સ્વરૂપે હું ત્યાં જાઉં, બસ, એક ધાંભો જ રહું. જેમા માત્ર તું જ હોય જે તને શદ કરવાના આધારરૂપ હોય અને જેઈને તારી જ શદ આવે તને પ્રકાશિત કરે, પ્રતિષ્ઠિત કર, પ્રાપ્ત કરે

*

બીજે દિવસે જ્યારે આગલા દિવસની માફક જ પેલો સાધુ બાલ્કે જે ત્રણ વાર ટહેવ નાખી ઘરમાં ગયા ત્યારે કોટવાળની રીંતે ખૂબ આશ્ચર્ય થયું થા પણ આથી તે ધમેકથી રીંતે અદરના ઓરડામાં ધની જણી જેઈને આ રીંતે લખને નોખરવાની આ દેવ તેને ન સમજઈ તે બહાર આવીને સાંજને કહેવા લાગી 'ખામા તું અહીં ફરી કેમ આવ્યો ? હું બને શા માટે મેં શાને છે ? કાલે શું લજી જોઈ માર પડવો ધનો ? કે મને માર પડવો ધનો તે ઓછા ધનો ?'

જેમા, હવે હું આ ધર સિવાય બીજે કયાંથી બિચા વઈ થકું ? આજે શું, ને કાલે શું, હું અહીં આના જ કચેલ કોઈનું મન મારાથી દુ ખાવાય ? જેના કેપથી માર ખાધા તેના ગુમ પ્રેમનો આશય વઈય એ પહેલાં મને સંતોષ નહિ થાય એ કયાં જાય ?

સાધુની આ વાતો તે પૂરી સમજ થકી નહિ પણ તેના અંતરમાં વહી જઈ તેણે કયું 'કામકાજ

માટે બહાર ગયા છે. અર્ધા પોણા કલાકમાં આવશે. પણ તમે...મારી વાત માને, જલદી પાછા ચાલ્યા જવ. મને માંસી ફિક્કર નથી, પણ તમે નાહક શા માટે દુઃખ વગોરો છો? એની ટેવની તમને ખબર નથી. પાકા જિંદી છે, તેટલા જ સારા પણ છે. પણ બહુ જલદી વહેમ લાવે છે. એ વખતે પોતાને પણ ભૂલી જાય છેને ક'ઈનું ક'ઈ કથી ભેસે છે. હું કહું છું બાબા, તું ચાલ્યો જા, મને બહુ આઘાત થયો છે. કાવના બનાવથી મારો જીવ ખૂબ કોચવાય છે. જો હું તને કહું છું. માંસી તરફ જો, તેમને માફ કરજો. એમના પર નહિ તો મારા પર દયા રાખીને હવે તું ચાલ્યો જા. તે આવીને તને જોશે તો ગુસ્સે મરી. એમનો સ્વભાવ જ એવો છે. માટે મહેરબાની કરીને ચાલ્યો જા-ખાખા જા.'

તારા માટે નહિ, મારા માટે જ હું કહું છું. મારા માટે એટલા માટે કે ફરીથી એને પાપ કરવાની તક ન મળે. તને જેઈ તેનું મનજ કાખૂર્સા ન રહે અને કોપમાં જ્યે તે કથી ભેસે તેમાં તને યુ' ફાવશે થશે? પાપ ચકરી તો એને માથે. એટલે જ હું તને કાવાવાવા કહું છું: ઈશ્વરને ખાતર ચાલ્યો જા.'

'જે ઈશ્વર મારાથી નારાજ હોય, હું અત્યાર સુધી અપવિત્ર હોઈ ત્યારે મારે લીધે બીજાથી સાડુ-નરસું થઈ જાય અને એ જરૂરી પણ છે. કેમ કે ત્યારે જ મને ઈશ્વરની પ્રાર્થનાની જરૂરત સમજશે.'

'તું' માંસી વાત નથી માનતો, માથ હાથે ભિક્ષા પણ નથી લેતો-ત્યારે હું કહું છું કે અહીં તારું કોઈ કામ નથી. માંસી વાત નથી માનતો તો હું ધરના માલિક તરીકે મારે કહેવું પડે છે કે તું અહીંથી ચાલ્યો જા.'

સાધુ જવા લાગ્યો પણ તેને તેમ કરતો અટકાવી સીએ કહ્યું: 'ક્યાં જાય છે? તને કોણ જવાનું કહે છે? ઊભો રહે, મારે તારી પાસે એક કામ છે. ચાલ્યો ના જતો. હું લમણાં આવી.' કહીને તે અંદર ગયું. સાધુ ઊભો રહ્યો એટલામાં એક પાથરણું લઈને તે આવી. તે પાથરતાં બોલી: 'બેસ, રોકાવું જ હોય તો રોકાઈ જા અને નિરસીને અહીં બેસ. બહાર યા માટે બેસે છે? એ આવશે અને જોશે તો ભલે જુએ-પણ બારણાં પર બેસવાનો શો અર્થ? હું એમને કહી દઈશ કે મેં બેસાડ્યો છે, ક'ઈ વાધો છે બેસાડવામાં?'

પણ સાધુ ઊભો જ રહ્યો. ઓ બોલી: 'બેસ, કેમ નથી બેસતો? આનાકાની ન કર. કમનસીબી છે કે તું ક'ઈ ખાવાનો નથી. માંસી વાત તો માની નથી: મે ચાલ્યા જવાનું કહ્યું તો તે રોકાવાનું નકકી ક્યું': ભિક્ષા માગવા આવ્યો ને મેં આપવા માંસી તો તેની ના પાડી. હવે તું રોકાશે તો ભલે માની તને બેસવાનું કહું છું. બેસ, બેસ, એમ ઊભો ન રહે.'

'આવી તરદી લેતી પટેલાં મને પૂછવું તો ધનું? મારાથી અહીંથી સી રીતે મેસાય? હું તો દર-વાજા પર જ બેસીશ.'

ઓનું વદન મ્હાન બની ગયું. તે ક'ઈ બોલી

સાધુએ ઠંડે સ્વરે કહ્યું: 'હું' બહાર પારસે બેસું છું. અર્ધા કલાકમાં તો એ પાછા ફરીને ને કલાક સુધી મારાથી રાહ જોવાશે. તેમનો પ્રેમ મેળવ્યા પછી જ હું જઈશ'

સાધુ પાછો ફરતો હતો ત્યાં તેણે કહ્યું: 'બહાર બેસીશ? યા માટે બહાર બેસે છે? નહિ, ચાલ્યો જા. અહીં નથી રહેવાનું. તને મારા પર દયા નથી આવતી? દયાને ખાતર પણ માંસી વાત મનમાં નથી ઊતરતી? યા માટે આટલી બધી હા લીધી છે? મારા ધરમાં જે ક'ઈ ખાવાનું છે તે હાજર કહે' છું પછી યા માટે તું અહીં બેસવાનો? દયા કર, તને બે હાથે પંજે લાગું કહે તો..ચાલ્યો જા'

'જઈશ તો મરો જ, પણ એક કલાક સુધી રાહ જોઈશ. તમારા હાથે લેવાથી મને-મનને સંતોષ નહિ વળે. હું તો તેના હાથે જ પ્રેમથી જે આપશે તે લઈશ. મને એનો જ લોભ છે. કાવની વાત હું ભૂલી જઈ, એ પણ ભૂલી જાય એ જરૂરી છે. અને એ મારે સંભાળવાનું છે, કેમ કે ભૂલ માંસી હતી.'

સીએ જોયું: સાધુના વિચાર અને હેતુ સામાન્ય ન હતા, પરંતુ પતિની પાક-ગુસ્સો તેના મનમાં વસી ગઈ હતો. તેણે મનુષ્યમિશ્રિત સાદે કહ્યું: 'હું' તને હવે સી રીતે ચાલ્યા જવા સમજવું?

શકી નહિ સાધુ બહાર ગયો ને તે અદર જતી રહી
ને પોતાના કામમાં ગુણ

નોકર મારફતે કેટલી વ વાર તેણે જાહાર તપાસ
કાવરાવી સાધુ નિરતે રાહ જોતા બેઠો હતો તેણે
કઈને કઈ કામમાં ગુણવાના પ્રવલ્નો કર્યા છતાં
કોટવાળ ન આવ્યો કવાક ઉપર વખત થવા આવ્યો.
એમને શું થયું હશે ? કેમ નહિ આવ્યા હોય ? સાધુને
નવાઈ લાગવા માંડી.

જ્યારે નોકરે યોધીવારમાં જ ફરીથી સાધુ જતો
રહ્યો છે એવા સમાચાર સ્ત્રીને આપ્યા ત્યારે તેણે ઠીક
કહી નોકરને વિદાય કર્યાં હાથમાંનું કામ બધું પડતું
મૂકીને ઉતાવળે ઉતાવળે બોરડામાં આટા મારવા લાગી.

કોટવાળ જલદી ઘેર કેમ પાછો ન આવ્યો
એનું કારણ કહી શકાય એમ નથી પણ ઘેર જવાને
તેના પગ જ ઊપડવા નહિ એ વાત ખરી છે. ઘેર
જ્યે તે પોતાની સ્ત્રી સાથે બોલવું પડ્યું— એ સ્ત્રી
ચીતે બનશે એવા જ વિચારે તેના મનમાં રમી રહ્યાં
હતાં કોષ કિતી જતાં તે ઢીલેા થયું થઈ ગયા.
તેના જીવ પણ ઉદાસ થઈ ગયા. મન શૂન્ય બની
બધું, કોઈ કામમાં મન પરાંગનું જ નહોતું સ્ત્રી
પણ ઠીક નથી લાગતું આ કામ માટે તે ઘેરથી નીક-
ળ્યો હતો તે પણ શદ રજી ન હતું. કેમ કે સાધુ
સાથે કંઈક થઈ ગયા પછી ઘરમાં તેનાથી રહી શકતું
જ નહોતું. એકલા બેઠાં બેઠાં મનદુઃખ થાય અને
જાતજાતના વિચારો આવે તેનાથી બચવા તે બાઈ-
બંધનિત્રાને મજવા નીકળી પડેલા તે મોડી રાતે ઘેર
પાછો ફરેલા આજે ઘેર જલદી પાછું ફરવાનું કહી
ગયા છતાં ઘેર પાછા ફરવાની તેનામાં ફિકર ન હતી.

કોટવાળની સ્ત્રીને પણ પોતાના પતિનું વર્તન
જોઈ એમ માન્યું કે એમને પશ્ચાતાપ થતો હતો.
અને તે શાંતિ માટે માફી માગવા તેની પાસે આવશે,
પણ તેની એ આશા નિષ્ફળ નીવડી હતી. બીજા
દિવસે સાધુ આવ્યા ત્યારે તેને પોતાના ગેરવર્તન
અને દુઃસહસ્ર મદલ ખૂબ પ્રસ્તાવેા થયા. તેણે
સાધુને ખૂબ કાવાવાવા કર્યાં પણ સાધુએ પોતાને

મકકમ નિર્ણવ જણાવી દીધા, ત્યારે પોતાના પતિ
સાથે બે દિવસમાં પડેલા વિખવાદ દૂર કરવા સાધુને
હવિવાર તરીકે ઉપયોગ કરવાનું તેને એકાએક સૂચ્યું.
ને એ ઉભીથી સાધુને સાદી પાવટી આપી, પણ તેમાં
થ તે નિષ્ફળ નીવડી ને છેવટે કોટવાળ આવે તે
પહેલાં તે સાધુ ચાલ્યો ગયો. છેવટે બપોરના જમ-
વાના સમયે કોટવાળ આવ્યો.

જલદી વખતે સ્ત્રીએ વાત ઉવાદી: 'યેલા
સાધુ પાછો આવ્યો હતો.'

કોટવાળે ચુપચાપ જમવા માંડ્યું.
'તેને મેં તમારે માટે બેસાડ્યો હતો'

'તેનું અહીં શું કામ હતું ? તેનું મોત ખેલો
લાવ્યું હશે ?' કોટવાળે જરા ઊંચે જોઈ દૃઢ બવાળે
કહ્યું.

'મેં સર્વ કંઈ આપ્યું...
'તેમાં મારા આજળ શું પુરાણ બોલવાનું
હતું ? મોટા પુણ્યનું કામ કયું.'

'પણ તેણે કંઈ જ ન લીધું.'
કોટવાળ મૌન રહ્યો

'અને મેં તેને અહીં સાદી પર બેસાડ્યો.
પણ એ તો ન બેઠો બહાર બારણે બોટલા પર જ
બેઠો.'

કોટવાળ મૌન બન્યો. આ બધી ઘટના જણે
એવી બની ગઈ હતી કે જે તેણે કરેલા નિર્ણવને
ખોટો કરાવતી હતી. તેના નિર્ણવને આધાર એ હતો
કે સાધુ બદમાશ છે અને ખરાબ નજરથી ધરમાં ધૂસી
આવ્યો છે. સ્ત્રીએ કહેલી વાતો તેના આ નિર્ણવ પર
કુશરપાત લગાવતી હતી

સ્ત્રીએ કહ્યું: 'સાબજો, તમને જે ઠીક લાગે
તે મારો સાધુ જોતો તેવો નથી, તે કહેતો હતો કે
તમારા હાથે જ બિશ્વા લઈશ. જ્યાં સુધી તમે નહિ
આપો ત્યાં સુધી તે બીજા પાસેથી બિશ્વા નહિ લે.
ને તમે તો નજીવી વાત પર તેને બેસાડેા માર માર્યા
કે...જરા જરામાં તમે ગુસ્સે થઈ જશો છો...પણ...'

કોટવાળે અપ્પો બધું કહી દીધું. તેને પસ્તાવેા
થતો હતો.

માણુસનું મન જ અવિશ્વાસની કલ્પનાઓથી, ખોટા વિચારો અને અશ્રદ્ધાથી ભરેલું છે, અજ્ઞાન અને દુઃખ પશુ તેમાં ભરેલાં છે. આ અજ્ઞાન જ એ અશ્રદ્ધાનું કારણ હોય છે, એ દુઃખનું મૂળ હોય છે. મોટે ભાગે તે ખોટા વિચારો અને ખોટી ધારણાઓથી ભરેલી હોય છે અને તે એમ જ માનવી હોય છે કે મારા વિચારો જ સાચા છે. પોતાના વિચારમાં ભૂલ છે કે નહિ અને ભૂલ ક્યાં છે તે જોઈને તેનો વિચાર કરવાની તેને ઇચ્છા જ થતી નથી. અને તે એટલે સુધી કે એને એની ભૂલ બતાવવામાં આવે છે ત્યારે એના અહંકારને આઘાત થાય છે, એ કોષે ભરાય છે અથવા તે દુઃખી થાય છે. એ એ વસ્તુને સ્વીકાર કરવા માગતી નથી. અને એને જ્યારે ખીજની ભૂલ કે દોષ દેખાવાની તક મળે છે ત્યારે તેને ખૂબ તુષિ થાય છે. પારકાની નિંદા સાંભળતાં એ વસ્તુને તે એમને એમ સ્વીકાર કરી લે છે, એ કેટલી સાચી છે તેને તેને વિચાર કરેપો પશુ આવતો નથી. આવી રીતના મનની અંદર શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસનો ઉદય સહેલાઈથી જનતો નથી. એટલે તમારે માણુસની વાત સાંભળવી ન જોઈએ, તમારા ઉપર માણુસનો પ્રભાવ ન પડવા દેવો જોઈએ. તમારે જે મૂળ વસ્તુ જાણવી હોય તે તે માટે પોતાની અંદર જઈ ચૈત્ય પુરુષને જગાડવો જોઈએ. એમાં રહેવા લાગ્યા પછી ધીરે ધીરે સાચી સુદ્ધિ મનમાં વૃદ્ધિ પામવા લાગશે, હૃદયમાં સાચો ભાવ અને લાગણી જન્મશે, પ્રાણુમાં સાચી પ્રેરણા જાગશે, ચૈત્ય પુરુષના પ્રકાશમાં તમને માણુસો, વસ્તુઓ, બનાવો તથા જગત વિશે એક નવી દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થશે. મનનું અજ્ઞાન, ખોટી દૃષ્ટિ, ખોટા વિચાર, અવિશ્વાસ, અશ્રદ્ધા પછી આવશે નહિ.

બધા બધાંની જ અંદર હોય છે. એ બધાં જ્યારે ચડી આવે ત્યારે ગભરાયા વિના ધ્યાન ભાવે પોતાની જાતને તેમનાથી અલગ પાડી લઈને તેમનો ઇનકાર કરી દેવો જોઈએ. 'હું' તો પાપી હું' એવું એવું તમે બોલનાં રહેશો તો તેમાંથી દુર્બળતાનો જ વધારો થાય છે. તમારે એમ કહેવું જોઈએ કે 'આ તો મનુષ્યની અશુદ્ધ પ્રકૃતિ છે. આ બધું માણુસના સામાન્ય જીવનમાં હોય છે, તે બંધે રહું. મારે તે જોઈવું નથી, મારે તે ભગવાન જ જોઈએ છે, ભગવતી મા જોઈએ છે. આ બધી મારી સાચી ચેતનાની વસ્તુઓ નથી. જ્યારે જ્યારે આવશે ત્યારે સ્થિર ભાવે તેનો વિરોધ કરીશ-અગરાધક નહિ, તેને સંખતિ આપીશ નહિ.

જાતીય આવેશ માણુસ માત્રમાં રહેલો છે. એ વૃત્તિ પ્રકૃતિનું એક મુખ્ય લક્ષિયાર છે. અને તેની દ્વારા તે માણુસને હલાવે મજાવે છે. એ વૃત્તિમાંથી જ સંસાર, સમાજ, પરિવારનું સર્જન થાય છે, મનુષ્યના જીવનમાંથી ધર્મીક વસ્તુઓ એના ઉપર આધાર રાખે છે. એટલા માટે બધાની અંદર જાતીય વૃત્તિ રહેલી છે. એમાંથી કોઈ બાધી નથી. સાધના કરવાથી પશુ આ જાતીય વૃત્તિ સાધકને છોડી જવા માગતી નથી, સહેલાઈથી છોડતી નથી જ્યાં સુધી પ્રાણુ અને શરીરની પ્રકૃતિ ક્રાંતર પામતી નથી ત્યાં સુધી તે ફરી ફરીને આવતી રહે છે એટલે સાધકે સાવધાન રહીને, સંયમ રાખીને, એનો ઇનકાર કરતાં રહીને, એ જ્યારે જ્યારે આવે ત્યારે એને કાંઈ કાંઈની જોઈએ-આમ કરતા કરતાં છેવટે એ લુપ્ત થઈ જાય છે.

સ્થિર ભાવે સાધના કરતાં રહો-ક્રમે ક્રમે પદે-લાંબી પ્રકૃતિના જે કાર્ષ અંશે હજુ પશુ ટકી રહેલાં હશે તે ધીરે ધીરે ચાલ્યાં જશે.

મુરકેલીઓ બધાને હોય છે... બીતરમાં સ્થિર રહો, મુરકેલીની અંદર પશુ સદાય આી મારશે, સત્ય ચેતના બધાં જ ભાગોમાં પ્રગટ થઈ જશે.

અશુદ્ધ પ્રકૃતિ જ સાધકની મુરકેલીઓ બંધી કરે છે. કામનેાગની ઇચ્છા, અજ્ઞાનતા ક્રયાદિ માણુસની અશુદ્ધ પ્રકૃતિની અંદર જ રહેતું છે. આ

કલાઓમાં શ્રેષ્ઠ-કવિતા

આજ આ એક સામાન્ય ફરિયાદ થઈ પથી છે કે લોકોને કવિતામાં રસ નથી. અને ફરિયાદ ખોટી પણ નથી. પંચાણ્ડ ટકા વાચનારાઓ માસિક-નો કવિતા વિભાગ જેવાની દરકારે પણ કરતા નથી. એક તંત્રી મિત્રે કહેવું તેમના માસિક માટે કવિતાઓ આવે છે પણ છૂટકે-ન છૂટકે અને પાછી વાળવી પડે છે અથવા કચરા ટોપથી ભેગી કરવી પડે છે કવિતા માટે ઝાઝા પાનાં રોકાવામાં તંત્રીઓને જેખમદાયી લાગે છે. કારણ કે એમ ઘવાયી રસિક વાચનારને એટલાં અરસિક વાંચન માટે રસ ન હોવાથી માસિક માટેનું આકર્ષણ ઘટે છે. આકર્ષણ ઘટતાં ત્રાણક સંખ્યા ઘટે અને તેમ લતાં માસિકની કરોડરજીવુ જેવી જલેરખખર ઓછી થાય અને આખરે માસિકનું મરણ અનિવાર્ય થઈ પડે છે.

લોકોને ટૂંકી કે લાંબી વાર્તા વાંચવી ગમે છે. નવલકથા માટેની રૂચિ ઓછી થઈ હોય એમ માનવાનું કોઈ કારણ નથી. નાટકો પણ લખાય છે, વંચાય અને ભજવાય છે. ત્યારે કવિતા માટે જનતાને રસ કેમ સૂકાઈ ગયો તે એક વિચારવા જેવો પ્રશ્ન છે. વળી કવિતાની સૂઝ માત્ર ગુજરાતીઓને જ છે અને અન્ય ભાષાભાષીઓમાં જે અર્થ માનનીય છે એમ માની લેવાની કોઈ જગ ન કરે. તાલિતરમાં જ 'રિયાઝ' એલિંગ્ટન નામના અંગ્રેજ લેખકે 'કવિતા માટે સમય નથી' નામનો જીલ્લન ઓફ લંડનમાં લખેલો લેખ આનો પુરાવો આપે છે. એ લખે છે:

'હું' એમ નથી માનતો કે આજ આપણી વચ્ચે માનનીય અને પ્રશ્નસનીય કવિઓ નથી. જે કોઈ સમય કાઢી એમના અવેનો અભ્યાસ કરે તે ખાતરી થશે કે હજી કવિતા જીવતી છે. કવિતાને જે અનાદર થઈ રહ્યો છે તેનાં બે સ્પષ્ટ કારણો છે. (૧) જે કવિતા પ્રગટ થાય છે તેમાં કવિના ભક્તિત્વ અને રસ અધૂર આઈ હોય છે, સંપૂર્ણ હોવાં નથી. (૨)

આધુનિક કવિતા એક ખાસ ઊભા થયેલા વર્ગને જ સ્પર્શી શકે છે. જે વર્ગનું દષ્ટિબિંદુ અતિ વિવેચનીય હોય છે. આ લઘુચની વર્ગને ભાવનું જે કવિ ન લખે તે કવિ કવિનું મિઠાદ પામતો નથી, એટલું જ નહિ પણ અપમાનિત થાય છે.'

આ કારણે આપણી આધુનિક કવિતાને બરાબર બંધ લેસતા છે. આજનો કોઈ પણ કવિની કવિતા જ્યો અને જુઓ કે આ અંગ્રેજ લેખકે આપેલ પહેલું કારણ એને પૂરેપૂરું લાગુ પડે છે કે નહિ? મીરાં, નરસિંહ, દયારામ અને પ્રેમાનંદનાં કાવ્યો તપાસનાર જુદા મહેનત લીધા વિના જોઈ શકાયે કે આ કવિઓએ પોતાનાં કાવ્યોમાં પોતાનો આત્મા રેડ્યો છે. મીરાં અને નરસિંહ તે પોતાનું દૈલિક અને અર્થિક અસ્તિત્વ પણ ભૂલી ગય છે માટે જ એમના સાદા શબ્દો જીવતા-જાતતા હોય તેવા આજ આટલે વર્ષે પણ લાગે છે. જે કવિનું ભક્તિત્વ કવિતામાં ન રીતું હોત તે આજના જમાનાના ઊંકરાઓ માણસ, પ્રેમાનંદનું સુદામાચરિત્ર સાંભળતાં ગાંઠાનૂર થી ચીતે યાત ?

હવે બીજું કારણ તપાસીએ : આપણી આજની કવિતાનાં લક્ષણોમાં સંસ્કૃતપ્રાચુર્ય, જડમાં તેડ સમાયો, સામાન્ય ભુલિને અગમ્ય એવા શબ્દ અને રસના અલંકારો ઈત્યાદિ જેવામાં આવ્યે. અહીં એમ કહેવાનો આશય નથી કે સંસ્કૃત શબ્દ ન હોવો જોઈએ. અલંકાર જુદા નહિ પણ દૃષ્ય રૂપ છે, પણ જે કવિતાની સૂઝ ઘટાડવી હોય, સામાન્ય જનતાને કવિતામાં રસ લેતી કરવી હોય તે કવિએ લોકો સમજી શકે, એમના હૃદયના તાર ઝડપીથી શકે એવા શબ્દોમાં જ પોતાના ભાવ ઊતારવા જોઈએ. 'હજારો વર્ષની જુની અમારી વેદનાઓ ગાઈને મેઘાણીએ હજારો માણસોની આંખમાંથી ભરકોટમાં આંસુ વહાવ્યાં. પૃથ્વીના છંદનું સંસ્કૃત શબ્દોથી

બરપૂર નમસ્તોના પરંતરાગ એમ સોનેટ ગાથું
 રોન તે 7 પદ્મિયામ વાનક કલ્પી શક્યે. આમ વખી
 સોનેટ પ્રિન્સિપલ છે એમ મેંવા માત્રનો નથી,
 પણ મંદિરાને એનું નાનું સ્થાન અપાવવા મંવએએ
 લોમ્બ અને રાક્ષાં શકે એનું કટક આપવું જોઈએ
 એમ કૃ નોમ્બ માનુ દુ.

મંદિરા અદિત શર્યા બીજ શર્યા પણ છે
 આપણા ઘોટા જાનના વાચકો અજાત છે, છીછાં
 છે, સનસનથી નર્મ સહાનો વાંચવાની જોમને ટેવ
 પડી નહીં છે, અને તેમાં વચી સિનેમા, નાટક અને
 રીલિંગને તેમને જે નથી જોઈએ તે પૂરા પાડવા
 છે આ જા જો નાનાં છે, પણ એ ભુલવુ ન જોઈએ
 કે આજ લોકોમાં પણ એક ભાગ આવે છે જેને
 સમજવા અને મુનશીની નવવક્યાઓ વાંચવા વિના
 શાવનું નથી, ધૂનકેનુની નવલિકા તેમને લો. જુબની
 જેમ જેવી રાખે છે ત્યારે કવિતાનો અમુકયો શા
 માટે ? જરૂર તેઓ આપણે ધારીએ છીએ તેવા
 છીછાં તે નથી જ

રિચાર્ડ એલિડગન આ અનાદરનું એક
 નીવિર્વાહક કારણ આપે છે તે મોનના જેવું છે તે
 કમ છે.

‘કવિતાના અનાદર માટે ખરી રીતે લોકો કે
 કવિઓ જ જવાનર નથી કવિતા વેદ-જુની આજ
 છે દગાઓએ પોતાને એની દ્વારા જ વ્યક્ત કરેલ
 છે પાસાપાલીઓએ લોકોને માટે પાસા કવિતામાં

ગાથા વેદ વેદક ગાથુ, વૈરાકરણીએ વાકરણુ મ્યું,
 રત્નશાલીઓએ રતના સિદ્ધાંત એની દ્વારા જ આપ્યા,
 એવે કે કવિતા એ જમાનામાં જ વપકાચનનું એક
 જ માત્ર વાહન હતું, ધીમે ધીમે પછે ગદ્યનું સ્થાન
 લીધું અને આજે એવો જમાનો આ રો છે કે કવિ-
 તામાં કવિતા સિવાય બીજુ કયુ મારાનું રચુ નથી”

જ્યાર આ સ્થિતિ આવી ત્યારે કવિતા અમુક
 વર્ગની જ બની ગઈ અને જણ્યે-અજણ્યે લોકોએ
 જોનો અને એણે લોકોનો અનાદર કર્યો

હવે જ્યારે કવિતામાં માત્ર કવિતા જ જાવાની
 રહી છે ત્યારે એને લોકપ્રિય બનાવવા, એને એનું
 સાનુ સ્થાન અપાવવા અપણે એને લોકભાષામાં જ
 લિતારવી જોઈએ, જેથી એ લોકલક્ષ્યમાં સોસ્ટી લિતરી
 જાય જીમને ટરવે સમી થાય અને જીવનમાં નવો
 ઉલ્લાસ આણવાનું સાધન બની જાય

નિરાશા સેવવાનું કયુ કારણ નથી કવિતા
 ફરેથી એકવાર લોકલક્ષ્યને કુર્જા જીતવે એમાં થકા
 નથી રિચાર્ડ એલિડગનના થાદોમાં કહીએ તે
 આજના મહાન વિચારકોને કહેવર વિષયોએ ઘેરી
 લીધા છે વિજ્ઞાનના વિજાસમાંથી જ-મેલા નવા વિચા
 રાએ અને નવી શોધોએ તેમને આકર્ષ્યા છે અને
 તેઓ પોતાનો સમય એ વિચારને અને શોધને
 સમજવામાં વાપર છે, પણ એ સમય અચૂક આવશે
 જ્યારે લોકોને જણવાનો અને જીવવાનો થાક થશે
 અને ત્યારે એ થાક લિતારવા તેઓ સર્વ કલાઓમાં
 મેલ એવી કવિતાને કાઠ લિતરશે

માત્ર મે જ વસ્તુઓ છીનવી લેવાય તે માનવીના જીવનમાં રસ જ ન રહે એક છે
 આશા-મીજ છે કદવા

*

—વસણુ સોવુ જી વડવુ વચી વ સહેલુ છે, અથવુ તે છે ઉપર વડવુ તે

*

—મામાંના જવાના જવાથી નથી, પણ એ દ્વારા પોતાના કલ્યાણની તક મળી છે એ
 એ ભાવથી જ પર કુ ખે ઉપકાર કરવે

‘રમકાંત !’

‘અત્યારે કોણ ?’

‘ભાઈ જલદી ઊધાએને ?’

મનહરલાલને અદાજ સંભળી રમકાંત ઝોક-દમ દ્વાર ઊધાલવા દોડી ગયો. ભેઠ માસ ચાલતો હતો. બપોરના બાર વાગી ગયા હતા, અમદાવાદમાં ઊના-ગાના દિવસો બહુ જ ઊકળાટવાગા હોય છે. બપોરે તાપ અસહ્ય પડે છે, અને બહાર નીકળવું અશક્ય લાગે છે. મનહરને આવા તાપમાં આવેલા ભેઠ રમકાંતને આશ્ચર્ય થયું. તે તેનો પરમ મિત્ર હતો. શાળામાં સાથે અભ્યાસ કરતા ત્યારની તેઓની ગાઠ મેત્રી થઈ હતી. મનહર અમદાવાદથી ચોડે દૂર આવેલા એક ગામનો રહીશ હતો. તે સાધન સંપન્ન હતો અને ધીરધારનો ધણો કરતો. રમકાંત સાધારણ ક્ષિતિનો હતો અને અમદાવાદમાં નોકરી કરતો.

‘બાઈ અત્યારે ક્યાંથી ?’

‘બહુ’ પછી કહીશ, મને દાઢ જ્યા આરામ લેવા દે.’ કંટાળેલા ચિત્તે તાપમાં અતિથય આકુળ વ્યાકુળ થયેલા ઊધાલાઈ મનહરે ઉત્તર આપ્યો; અને વચ્ચે જાતાથી પાસે પડેથી ચટાઈ પર તે સૂતો.

રમકાંતની પત્ની કુમુદા પોતાના પતિના મિત્રના આગમનથી ઘણી જ ખુશી થઈ હતી. તે તેને સજા દિશરની માફક જણી તે જ્યારે જ્યારે આવે ત્યારે તેની સુમૂષા કરવામાં મગ્ન રહેતી. આજે પત્ની તેના આનંદનો ધાર ન હોત તરત જ તે ઠંડું પાણી લેવા દોડી મહોલવામાંથી તે જલે ભરકું લઈ આવી અને પાણીમાં નાખી એક પ્યાલો તેણે મનહર આગળ મૂક્યો.

રમકાંતના ઘરમાં મનહરને સપત્રે સ્વીતળતા લાગે. તેને તેથી ઘણું સતોષ થયું. અને પોતાની સપત્રી વ્યમના નષ્ટ થઈ ગઈ. તેણે પાણી પીધું અને આનંદથી મોહરો: ‘ભાઈ રમકાંત, કેવી સુંદર જગ્યા

છે ? માત્ર સર્વ દુઃખ જનું રહ્યું. કેવી સ્વીતળતા ! અહીં તો ગરમીનું બિલકુલ નામ નથી.’

‘તું અતિથય ગરમીમાંથી આવ્યો છે તેવી તને એમ લાગે છે. અહીં પણ ધામ તો ઘાય છે, પણ આ સમયે તું આવ્યો ક્યાંથી ?’

‘એક આસામીની પાસે આવ્યો હતો. કેટલાક વખતથી તે નાણા આપતો ન હતો. બ્યાજ પણ ઘણું ચડી ગયું હતું. ખાતાની મુદત પૂરી થતી હતી. દાવો કરવો ન પડે અને માની જાય તો સાડું એમ ધારી તેને સૂચના કરવા આવ્યો હતો. પરંતુ તે તો બેધરવાઈથી જવાબ આપે છે, એટલે હવે તો કોટનો આશય લીધા વિના છૂટકો નથી.’

‘તું તો ચાલતો આવ્યો હતો ?’

‘ના રે ભાઈ, આજની ઘીલની તો પાત જ જવા દે. કોણ જાણે ઘરની બહાર નીકળતાં કોનાં મુકન થયાં હશે ? ગાળીમાં જ નીકળ્યો હતો. પરંતુ રસ્તામાં તે ભાંગી ગઈ, અને ઘોડો પણ જખમી થયો. તેથી ચાલતાં જ આવવું પડ્યું.’

‘કાંઈ ઈજા નથી થઈ એટલું સાડું થયું. ઠંડું ત્યારે લેરથી જગ્યા વિના જ નીકળેવો ?’

નીકળ્યો હતો તો એમ ને એમ, પણ એક જૂનો મિત્ર રસ્તામાં મળી ગયો. તે ઘેર લઈ ગયો અને આશ્રય કરવાથી ત્યાં જમી લીધું. ‘ઠંડું, પશુ બાબો ક્યાં ગયાં ?’

‘તારે માટે કાંઈ લેવા ગઈ હતી.’

‘મારે ખાતર મિચારાને બહુ કષ્ટ પડે છે.’

એટલામાં તો કુમુદા આવી ને બંનેને શરખતના વ્યસ આપ્યાં.

‘મારે ખાતર આવા તાપમાં બહાર જઈ આવ્યાં ? મને પૂકું તો હતું ?’

‘એમાં શું મેં અધિક ક્યું ? અને તમે

ક્યા રેજ આરો છે ? કુમુદાએ વિનયથી કહ્યું

હવે મનહર કોઈક સ્વસ્થ થયો હતો. પરંતુ પોતાને ગામ જવાની તેનામાં પૂર્ણ શક્તિ ન હતી. શ્રમથી તેને નિદ્રા આવવા લાગી આખરે કિષત કરીને બોલ્યો. 'રમાકાંત, ભાભી શરમ પાઈને છૂટી જાઉં એમ નથી આજ તે અને રહેવું પડ્યું નિદ્રાદેવી પોતાની સત્તા મારા ઉપર અજમાવે છે'

'કોઈ આ પર્મશાળા છે ? મફત રહેવાયે નહિ.' કુમુદા હસી પડી

'સાંભળ્યું આ ઘર છે, પર્મશાળા નથી' રમાકાંતે ટાપથી પૂચી

'ભાઈ, યુ બોલ માં આ તો દિવર ભોજાઈની લડાઈ છે ભાભી હું મફત નહિ રહું પરંતુ પ્રથમ શરમ કરા પાછાથી ભયદા ન રહે બોલો યુ ભાડુ પડ્યો ?'

'રાત્રે અહીં ભોજન લેવું પડશે

'ભાડુ વધાર છે, કોઈ ઓછું કરા'

'એ નહિ બને

'દીક તાર, તમારી આગાનો સ્વીકાર કરુ છું ભોજન સાડુ બનાવજો ઠો ! વિવિધ જાતનું શાપ'

'એમાં તરી ભાભીને કઈ કહેવું નહિ પડા ! રમાકાંત મરકતો બોલ્યો.

તાપ ધણી લાગે છે રમાકાંત, ઉડવાટમાં નિદ્રા આવવી મુશ્કેલ છે તે બે ચવાનો પંખો તો શખ્તો છે બહાર કોઈ મજૂર મળે તે એને ! મનહરે કહ્યું

'તેનું ભાડુ શુદ્ધ પડશે' કુમુદાએ મરકતીમાં કહ્યું.

'અહીં મજૂર ક્યાંથી મળે ? અને તે ૫ વળી આ તાપમાં ?' રમાકાંતે ઉત્તર આપ્યો.

મનહર નિરાશ થઈ જ્યો પરંતુ કુમુદાના મનમાં થયું કે આજે ઘણું દિવસે પોતાના પતિને પરમ મિત્ર આવ્યો છે અને તે નિરાશ થાય તે સાડુ નહિ તેનું સ્વાગત બહુસમાન ભાવથી થવું જોઈએ બહારથી પંખો ચાલવા લાગ્યો બને મિત્રો

નિદ્રામાં અને જાગૃત અવસ્થામાં ગાંધી ખાતા હતો. તેઓને લાગ્યું કે કુમુદા ક્યાંકથી મજૂરને પોગી લાવી પડશે તે તેની પાસે પંખો નભાવવી હશે બંને પ્રસન્ન થયા અને ગદ્ય નિદ્રામાં પડ્યા.

લોહ સમય પછી મનહર ઊઠ્યો. રમાકાંતના ઊંઘવા પહેલાં મજૂરને પેસા આવી દઈ એ વિતા તેના મનમાં રહી હતી કારણ કે પોતાને પરમ મિત્ર તે આપવા દે જ નહિ રમાકાંત પનાકય નહોતો તેની આવક બધું ન હતી પરંતુ આમ-સન્માનની દોષાથી તે પૂર્ણ હતો.

મનહરે બહાર આવી જ્યેયુ તેા કુમુદા બેટી બેગે પંખો બેચ્ચા કરતી હતી એનું' શરીર ધરસે-વાથી ભીજઈ ગયું હતું તેના કોમન ધાથ લાગી ગયા હતા આથી ભકિત કોઈ ભડતે પ્રભુની કૃપી ઠોચ તેા તે સીજાવ વિના રહે નહિ' એમ મનહરને લાગ્યું એની અંખિા અશુભી તરબોત થઈ ગઈ 'આવી પવિત્ર સ્ત્રી પાસે પોતાની ખાતર આપુ કાર્ય કરાવવું એ પાપ સમાન છે' એ મનમાં બમકો, એને શરમ આવી તે અદર ગયો ને રમાકાંતને જગાડ્યો ને આશી અવની વાતચીત કરવા લાગ્યો.

કુમુદાએ મનહરને બહાર આવતાં જ્યેયો ન હતો તેલે ન તે મિત્રને વાત કરતાં સાંભળ્યા એટલે પંખો બેચ્ચેા મૂકી, લાથ મો પોઈ, દીકઘક થઈ અદર આવી તેને નીરખતાં જ મનહર શરમાઈ ગયો.

* * *

સત્રે મનહરને અતિ સ્વાદિષ્ટ રસમય ભોજન કુમુદાએ જમાડ્યું તે તેનાથી ધણી જ પ્રસન્ન થયો એક સ્વાદપૂર્ણ ભોજન અને વળી અતિશય ભાવથી તૈયાર કરવામાં આવેલું એટલે તેનેા રસ તેને અનન્ય લાગ્યો આથી સુશીલ અને કનૈવ્ય પાસલા ગૂઢપત્ની પ્રાપ્ત થવા આટલે તે રમાકાંતને પનવાદ આપવા લાગ્યો.

'ભાઈ, સાડુ કહુ છું આજનો આ દિવસ કદી પણ વિસ્મૃતિમાં જશે નહિ. ગાંધી ભાંગી ગઈને અને તેા લાભદાની નીવડી કારણ કે તે સિવાય આ ઉત્તમ ભોજન અને પ્રખત ન થાત'

‘તું’ યોટી પ્રથમના ના કર.’

‘મને ઘરમાવ નહિ. જે મિષ્ટતા આજે આ ભોજનમાં લાગી છે. તેવી કોઈપણ પ્રસંગે મેં અનુભવી નથી.’

‘તારી પત્નીની રસોઈમાં પણ નહિ.’

‘ના, ભિલકુલ નહિ.’

‘તું’ અચ્છત બોલે છે. માની કેમ ઘડાય ?

‘વડાથી પત્નીનો પ્રેમ દુનિયામાં ઉચ્ચ વસ્તુ મનાય છે, પરંતુ સ્નેહમયી ભગિનીની પ્રીતિ તે તેનાથી પણ વધે છે.’

‘પણ આ તે તારી ભાભી છે, બહેન નથી.’

‘હું’ તે હવે શાભી ન જ કહી શકું. ભાભીનો સાંસારિક નાતો છે. ભગિનીનો ધાર્મિક સંબંધ છે. જે પરિગતા, પ્રેમ અને સ્વાર્થહીનો નાતો છે. આજે અહીં આવીને મને એ મહાશય્ય પ્રાપ્ત થયું છે. ખરે માટીના ટુકડામાં જ આ હીરાની કણી છૂપાઈ રહી છે, એ જ્ઞાન મને આજે થયું. તારું ધામ ખરે-ખર તે તીર્થરાજ જ છે.’

કુમુદા અને રમાકાંત આ વચનો સાંભળી રતબ્ધ જ બની ગયા. એક લાંબું પલ્લુ તેમના મુખમાંથી ન નીકળ્યો. કુમુદાનું હૃદય આનંદપૂર્ણ બની ગયું. તેને જોકે ભાઈ નહોતો. આજે એ ઊભૂપ પૂરાઈ ગઈ.

બન્ને પતિ-પત્નીની અનુચ્છા વઈ મનઘર પોતાને જામ જવા નીકળ્યો. તેના હૃદયમાં આનંદના તરંગો ઊછળવા માંડી રહ્યા હતા. રાત્રિનો સમય હતો. શંક્રનો પ્રકાશ માત્રને આવાવૃણનક બનાવી રહ્યો હતો. મંદ મંદ શીતલ વાતો સમીર મનઘરની પ્રસન્નતામાં ઘૂંટી કરતો હતો. મનઘર તે પોતાના મિત્રને ત્યાં અનુભવેલા પ્રસંગના વિચારમાં જ લદ્દીન વઈ ગયો હતો. અને પોતાની ધર્મ-ભગિનીએ કરેલા ઉપકારનું ઝાણ એ ક્યારે વાગી શકશે એના વિચાર કરતો કરતો પોતાને ઘેર પહોંચ્યો.

* * *

મનઘરની પત્ની સુશીલા પોતાના પતિની સાથ

બેઠીને બેઠી હતી.

‘આજે કેમ આટલું મોડું?’ આવતા મનઘરને જોઈ સુશીલાએ પૂછ્યું.

‘અમદાવાદ ગયા એટલે મોડું’ તે વાપ જ ને ? તેમાં વળી મારો ઘરમ મિત્ર રમાકાંત મળે એટલે પૂછવું જ શું ?’

‘ચલો ત્યારે જમી લો. મેં તે જાણ્યું કે હવે નહિ આવો.’

‘ના, મારે નથી જમવું, રમાકાંતને ત્યાં જ જમીને આવેલા છું.’

‘આજે શા વિચારમાં છો ? ઉદાસીન કેમ લાગે છો ?’

‘અરે, આજે તે ઘણું જ પ્રસન્ન છું.’

‘કામ સફળ થયું ? નાણાં મળ્યાં ?’

‘આજે જે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરી છે તે તેના નાણાંથી પણ વિશેષ છે.’

‘તે વળી શું ?’

‘સમજી જાને ?’

‘પણ કેવી રીતે સમજી શકાય ? તે શું મારામાં નથી.’

મનઘર સુશીલાના સ્વભાવથી અપરિચિત ન હતો. તે જાણતો હતો કે પોતાના પ્રસંગની વાત કહેવાથી તે પ્રસન્ન નહિ થાય. સીએમમાં અનેક સદ-શુભો યોગ છે. પરંતુ તેઓમાં ઘણી વધેથી પ્રકૃતિ યોગ છે અને પોતાના પતિ પ્રત્યે અવિશ્વાસની લાગણી ધરાવે છે. મનઘર આનંદના તરંગોને ખાત્રી શકતો નહિ. તેણે સમયે વૃત્તાંત સુશીલાને કહી શક્યા હતા.

સુશીલા સર્વ પ્રકારે સારી હતી. પોતાના પતિ પ્રત્યે તેને અનિશ્ચય જાણ હતો. પરંતુ આ ક્યની સાંભળતાં જ તેના હૃદયમાં કઈ કઈ વિચારો ઉદ્ભવ્યા. તે ધીરેથી બોલી:

‘ચલો ત્યારે કોઈ તબેયારને દિવસે માર પોતાની વસ્તુ મોકલવે. વિચારી ગતીજ છે, ખુશી થશે.’

‘સુશીલા, ગુમાન ન કર, તે ગરીબ છે; પણ તેનું દિલ ગરીબ નથી.’

‘આખું ઘર આપી દેલે ને, જો હાથ પકડું તો કહેજે? તેમાં મારે કું?’ સુશીલાના શબ્દોમાં ધીમી કડવાણ હતી.

મનહર આ સાંભળી અતિશય રાતોપીઝા થઈ ગયો, અને કહ્યું: ‘કેવું જ્ઞાન વગરનું ભાવે છે? સ્ત્રી અને શંકાના બંધનપણા જૂનાં છે.’

‘ત્યારે કેમ કહેતા નથી કે નવી સાથે મન મળ્યું છે, કું સાફ સાફ કહું છું કે હું એવી સ્ત્રીઓ-માની નથી કે જે પોતાની દષ્ટિ સમક્ષ ઘર લૂંટાવું જોઈ રહે, અને મન મારીને બેસી રહે.’

મનહર સહનશીલ હતો. પરંતુ આ દોષારો-પણથી તેના હૃદયમાં જવાબા પ્રકટ થઈ. ‘બધરઘર એક શબ્દ બોલી તો, તારી છબ્ય જ્ઞાન ખેંચી કાઢીશ, જણવા કર્યા વિના બોલ બોલ કરે છે?’

પોતાના પતિને અતિશય કોપિત થયેલા જોઈ ઘોડી વાર તો તે બોલ્યા ચાલ્યા વિના બેસી રહી પરંતુ અંતરનો ઉકળાટ તે તોડી છડી નહિ.

‘પણ તે તમારી કોણ છે કે જેને માટે આ મહાભારત તમે ઘર કરી રહ્યા છો?’ તે ઉદ્દિગ્ધ ચિત્તે બોલી.

‘તે મારી બહેન છે.’

‘સગી બહેન તો નહિ ને?’

‘તેનાં કરતાં તે વિશેષ છે. તે ધર્મથી સ્વી-કારાઈ છે. તેને માટે બધે તે કરવા કું તત્પર છું.’

‘દા માટે દૂપવારો છો? તમારું મન અને સાફ નથી લાગતું.’

મનહરને કોપાગ્નિ વધુ પ્રદીપ્ત થયો. પણ તે યુગ રહ્યો. તે પલંગમાં જઈ સુઈ ગયો.

હવે સુશીલાને પોતાની જીવનું જ્ઞાન થયું. તે પશ્ચાતાપ કરવા લાગી. તે ધીરે ધીરે પલંગ પાસે ગઈ, અને મનહરનાં શરીર ઉપર હાથ ફેરવતાં મધુર સ્વરે તે બોલી

‘જે મૂર્ખતા કરી છે. હમા આપો, ઉવેચી આવી ભૂલ નહિ કરું.’

આ પશ્ચાતાપ સૂચક શબ્દોએ મનહરના કોપને નાશ કર્યો. પરંતુ પાછા સુશીલાના બોલ શબ્દ આન્યા એટલે કહ્યું: ‘મારું મન જોડું છે. મારી પાસે મારી કેવી?’

સુશીલા નિરાશ થઈ, ત્યાંથી ઊઠી, અને પોતાની શ્યામાં જઈ સુઈ ગઈ. પરંતુ નિદ્રા આવી નહિ. મનહરની પણ એજ દશા હતી. જન્મે કોપના આવેશમાં જે કાંઈ જોલવા તે માટે મનમાં તેના દિલગીર હતાં. પરંતુ પ્રથમ કોણ બોલે? એ વિચારમાં જને યુપયાપ પડી રહ્યાં હતાં. પ્રભાતમાં કોઈના પણ મુખ ઉપર પ્રકુશિતતા નહોતી. મનહર નોકર પાસે દાતણ-પાણી માગી હઈ વહેલાં વઢવાં જ્ઞાન કરી લીધું. આ જોઈ સુશીલા ખિન્ન થઈ ગઈ. તેના માટે આ સખત શિક્ષા હતી. મનહરે કપડાં પહેવાં અને દુકાને જવા નીકળ્યો. સુશીલાને થયું કે ખાવાને સમય થયો ત્યારે આવ્યો. તે વખતે મનાવી લેવાયે, પરંતુ મનહર ઘેર આવ્યો નહિ બહાર જ જોજન પતાવી લીધું. સુશીલાએ પોતાના પતિને રીજવવા સાડું સાડું જોજન બનાવ્યું હતું. પરંતુ તે કઈ પણ કામ આવ્યું નહિ. સુશીલા હતાસ થઈ ગઈ—તેણે પણ જોજન લીધું નહિ

○ ○ ○

મનહર રાત્રે ઘેર આવ્યો. તેનું ચિત્ત વિહંગ થઈ ગયું હતું મજબૂ ઉપર બહુ જ અસર થઈ હતી તેથી તેને જવર આવ્યો. તે જવર નહોતો, પરંતુ વિજયનું પૂવ સૂચન હતું. તે વિચારવા લાગ્યો જોઈ છું સુશીલા કેવી બેસી રહે છે? તેનું હૃદય ભોળું જોઈ તેથી આ જણતાં જ તેના તોણ ઊઠી જ્યે. તે દોડી આવ્યે, ને બધું ઘમંડ જનું રહેયે.

મનહરની ધારણા પાર પડી. સુશીલા ગભરાઈ ગઈ. તરત જ તે પોતાની પતિ પાસે આવી જ્ઞને જ્ઞેવા લાગી. તેને શોચ થયે, મરતક પર હાથ ફેરવતાં તેનાં લોચન અશ્રુથી ભીજવા.

મનહર પણ આ દરમ જોઈ દિલગીર થયો. અને આખાં આંસુ આવ્યા

○ □ □

જ્યારે વધવા લાગ્યો. ડોક્ટરોને વારંવાર બોલાવવામાં આવ્યા પરંતુ જ્યારે કિતવો નહિ આ પ્રમાણે ત્રણ દિવસ સુધી રિહતિ રહી. સુશીલા ગભરાઈ તે પણ પુલાવરમાં વિચરતી હતી સાંસાદિક વિટબ-તાઓથી તે તદ્દન અચાત હતી મનહરનો વ્યાધિ વધ્યો અને સનેપાતનાં ચિહ્ન જણાયા સુશીલાનાં હૃદયમાં હવે ઘણાં જ દુષ્ટ વિચાર આવવા લાગ્યા, મનહર બેઠોય દશમાં પડ્યો હતો તે લવાયીમાં કહેતો હતો. 'કુમુદા, મારી ભગિની, તારા જેવું રત્ન સંસારમાં કોઈ નથી સુશીલા તારો જ દેહ ખોલે છે, ભ્રમ છો .. હવે ખુશી થજો'

સુશીલા જ્યારે જ્યારે આ શબ્દો સાંભળતી ત્યારે ત્યારે તેનું હૃદય ચીરાઈ જતું, નેત્ર સજળ થતા અને અંતર કોઈ અકથ્ય વેદનાથી પીગળી ઢગલો થઈ જતું હોય તેમ તે રડી પડતી. બપોરનો સમય હતો સુશીલા મનહરની પાસે બેઠી હતી, એટલામાં મનહરે પાસુ બદલ્યું અને બોલ્યો. 'તું કોણ છે ?'

'એ તો હું સુશીલા !' ગભરાયેલા ચિરો સુશીલાએ ઉત્તર આપ્યો.

મનહરે નિશ્ચયથી તેનાં સામું જોયું અને પાસું બદલી પાછો સૂઈ ગયો. સુશીલા નિરાશ થઈ ગઈ. અમદાવાદથી રમાકાંત અને કુમુદાને બોલાવી લાવવા તેણે નોકરને મોકલ્યો. બાકી થઈ નોકર રમાકાંતને ત્યાં ગયો, અને સપત્ની હમીકાંત નિવેદન કરી. પોતાના પરમ મિત્રની સિદ્ધિનું વર્ણન સાંભળતાં રમાકાંત અતિશય દિલગીર થઈ ગયો. તે અને કુમુદા તરત જ નીકળી મનહરને ઘેર સાંજ પડતાંમાં આવી ગયાં.

કુમુદા તરફ દષ્ટિ કરતાં સુશીલાનો ભ્રમ તરત જ ટપો ગયો અને વિશ્વાસ આવ્યો કે પોતાના પ્રાણુવસ્ત્ર આ ભગિનીને નીરખતાં જ શકે છે.

'બહેન જુઓ, કેવા ઘાવ થઈ ગયાં છે ? રાત-દિવસ તમારું જ ધ્યાન ધરે છે.' સુશીલાએ કુમુદાને કહ્યું.

'ત્યારે પ્રથમ ખબર કેમ ન કહેવડવી ?'
'મેં માન્યું કે ત્યાંપરજુ મ'દવાડ હતો.'

'તમે મને ધારકી ધારી ?'
'ના, ના, એમ તે હોય ? હવે અહીં રહીને તમારા ભાઈને સાજા કરો.'

'પ્રભુ સર્વ સાચું જ કરશે.' આમ બોલતાં બોલતાં કુમુદાની આંખો અશ્રુથી ભરાઈ ગઈ રમાકાંત મનહરની પથારી પાસે બેઠો હતો. 'સુશીલાને કહો કે દવા આપવાનો સમય કહો ચિવારી ઘણા દિવસથી કષ્ટ વેઠે છે હવે સુખેથી આરામ લે' તેણે કુમુદાને કહ્યું.

સુશીલાએ સઘળું સમજવી દીધું, અને ખાવા પીવાની વ્યવસ્થા કરવા લાગી તે બધી વિતાઓથી વિમુખ થઈ

મનહરને ધીમે ધીમે આરામ થવા લાગ્યો. ધંદર દિવસ સુધી તે પથારીવચ્ચે રહ્યો આ સમયમાં જ પ્રેમ અને જો સેવાના ભાવો કુમુદાએ પોતાના ધર્મબંધુના માટે દર્શાવ્યા હતા તે જોઈને સુશીલા તે વિમુખ પામી હતી. તેણે બધાં સદેહ નાશ પામી ગયાં અને શકે વિતવનની કુમુદાની સમયસરની સહાય માટે આભાર માનવા લાગી

મનહર હવે માંદગીના ધાકમાંથી મુક્ત થયે છે. ધીમે ધીમે શકિત આવવા લાગી સુશીલાના આનંદનો પાર રહ્યો ન હતો પોતાનો સાંભાગ્ય દીપક પ્રજ્વલિત રહ્યો એ વિચાર આવતાં તે ઈશ્વરનો આભાર માનતી. રમાકાંત અને કુમુદા પણ પોતાના પરિશ્રમનું સફળ પરિણામ આવવા માટે પ્રસન્ન થયાં હતાં. સુશીલાને હવે કુમુદા પ્રત્યે અત્યંત માન અને પ્રેમ ઊગરાયાં હતાં જ્યારે મનહરમાં સાધારણ ડાહ્યાવા શાવવાની શકિત આવી ત્યારે કુમુદા તથા રમાકાંત અમદાવાદ જવાની નેશારી કરવા લાગ્યાં સુશીલા આ જલ્દીને દિલગીર થઈ ગઈ ને રાત્રે મનહરને કહેવા લાગી

'કુમુદા જયેન તો જવાની નેશારી કરે છે.'
'અત્યાર સુધી બને રહ્યાં, હવે ક્યાં જુધી રહે ? રમાકાંતને પાછી નોકરી સંભવ તવાનીને ?'
'પ્રથમ મને નહિ જમે તે ?'
આ વચન સાંભળી મનહર ઘણો ખુશી થયો.

‘અંદોને સાસરે તો જન્મ ને ! સત્કુમારીઓ પણ વિપ-
રમા નથી રહેતી’ તેણે ઉત્તર આપ્યો

‘તારે સાસર જની બહેનને ક’ઈક આપવું
જોઈએ’

‘તારો ઘો વિચાર છે ?’ સુશીતાનું હૃદય જાણવા
માટે મનહરે સ કૃત્તિત હૃદયથી કહેવા માંડ્યું ‘હાન
તો વ્યાપારની સ્થિતિ ખરાબ છે વ્યાજ બરાબર
આવતું નથી, માટે બહુ ખર્ચ ન કરવો પડે એમ
લ્યવસ્થા ઉતારવો’

‘એમ તે થાય ? આખા ગામમાં વાત ઘાષ
છે કે તમારાં બહેન આવી છે જે તેમને સતોષ
નહિ થાય તો લોકો શું કહેશે ? તમે તેમને બહેન
તરીકે ઓળખાવો છો, અને પછી આમ કહે તે કેમ
થાશે ? નામ મોટાં અને દર્શન ખોટાં, એમ બનશે
નહિ ?’

‘તું બાબી છો માટે જોમ કરવું હોય તેમ
કર પણ કેટલું ખર્ચ આશી ?’

‘બ-ત્રણ દાગીના અને બસો રૂપિયા આપવા
જોઈએ’

‘સારું, તારે ઘોલાં દિનસ તેઓને રાહી દે’
સુશીલાએ કુમુદાને સમજાવી એક અઠવાડિયું
વધાર આ પતિ-પત્નીને રોકવાં

* * *

આજે કુમુદા અને રમાકાંતને અમદાવાદ

જવાનું હતું. મધાનો નખો વિયોગનાં આંસુની
ભીજ્યાં હતાં કુમુદાની આંખોમાં તો અશ્રુ માતા
નહોતાં પોતાનું આ જાયુ પિયર છે એમ એને
વાગ્નું હતું

મનહર કુમુદાને વિદાય દેતાં અચકાતો ધતો
તેનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું હતું નણદ અને બોજઈ
પરસ્પર ક’ક વળગી પડી રહતાં હતાં. પરસ્પરના વિયો
ગની વેદના પ્રત્યેકને સાવથી હતી

અન્યત ગજાનિર્વૃત્ત રમાકાંત અને કુમુદા
ગાડીમાં બેઠાં સુશીલાએ તેવાર કરાવેલાં આભુપહો
તવા રોકકા રૂપિયા કુમુદાને અર્પણ કર્યાં

‘ભાઈ, આ બહુ અવોગ્ય છે, એની આરયકતા
છે ?’ આનાકાની કરતાં કુમુદાએ કહ્યું

‘જે પોતાની બહેનને ભૂલ્યે જાય એનું કદી જે
સાડુ ન થાય’ મનહર અતરની ઊર્મિ પ્રગ્ કરતાં
કહ્યું

‘પણ આ જલ્દ મારાથી કેમ વળાશે ?’

કુમુદાએ બજાવેલી શુભૂષાને શાદ કરી મનહરે
જવાન આપ્યો ‘અંદોન જલ્દ નથી તમે બહેન તરીકે
જે સત્કાર કર્યાં હતા તેના બદલામાં તો આ પૂલપાંદડી
છે જે બદલો વાળી શકવા હું અસમર્થ છું’

અ તે બંને ભાઈ બહેન પરસ્પર જલ્દ-દર્શન
કરી પ્રવેશો આભાર માની વિખૂટાં પડ્યાં

❀

આરાથી એણા ખર્ચે જીવનનિર્વાહ કરતાં આવડે તો માની લેજે કે તમને પરસમણિ મળી
જ વધે.

પત્તરની જે ઘિલા નિર્ભંગોને અવરોધક થાને છે એ જ શક્તિશાળીઓ માટે સફળતાની સીડી
મની જાય છે

કેટલાક લોકોની કાલન ઘટ્ટ જેવી હોય છે, એ પોસે જીવને, ને જૂમ પોતે પાડે
—શ્રી રામકૃષ્ણ

—નિરાશા ખતરનાક છે એ વાત ખરી, પરંતુ ખોટી જાણ તો જોયીય વધુ ખતરનાક છે એ
કમીજત બૂલવી જોઈએ નહિ

—પાપર બનવાની જેની તેવાથી ન હોય તે પૂજ્ય યામવાની આકાંક્ષા થી રીતે સેવી જાકે ?
—જે તારી સામે કુટ્ટી જાય, એની સામે તું થજુ કુટ્ટી જાય

—શ્રીમ સાદી

આરબ દેશના હૃદયરોગીઓનું એક આશુભોલ તીર્થધામ - 'પીરામીડ ક્લીનીક'

અનુ ડા મહેન્દ્ર એમ ભેપી

આરબ પ્રજાસત્તાકમાં Rheumatic fever (સાધા કંઠાઈ જઈ આવતો તાર) એ એક મોટી સમસ્યા છે આ રોગ ખાસ કરીને હજના નવમુવાનોમાં વિશેષ જોવા મળે છે ૬ થી ૧૪ વર્ષની વય વચ્ચેના કિશોરો આ રોગનો ભોગ બને છે તારે આવા દર-દીઓની સારવાર સાથે સાથે તેમને રોગ અભ્યાસ વિ પણ જ્ઞાનદાયીભૂતું છે આપુ એક અતી અદ્યતન સારવાર કેન્દ્ર ફેરામાં આવેલ છે જેનું નામ 'પીરામીડ ક્લીનીક' છે ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ જનનયુધી ઈમારતો પરાવતા થીઓપોસ, ગ્રેફેન અને માઈકેરી નોસના વિખ્યાત પીરામીડની છાયામાં કે જે મકાનો લગભગ ચાર હજાર વર્ષ જુના છે ત્યાં આ ઈકપી તાલની આધુનીક ઈમારત ખરી છે કે જ્યાં પુષ્ટી પર જન્મીને કિશોરાવસ્થાના કલરવમાં ફેરાવ કરતાં ખાજકો હૂં વના તથા સાધના દર્દોના ભોગ બની સારવાર લઈ રહ્યા હોય છે આ એક તીર્થધામ સમી ઈસ્પીતાલના વડા તબીબ એક મહિલા છે જેઓ જાણ રોગ નિષ્ણાત છે તેમનું યુજ્જ નામ છે ડૉ જાહીરા આઝીના ખાજકોના હૃદય રોગ માટે તેઓ ભેખધારી જન્મા છે આ ક્લીનીક ખૂબ જ નાના પાયા પર પ્રારંભ થયેલુ પણ ખાનગી દાન તથા સરકારી પ્રાટથી આ ક્લીનીક ખૂબ પ્રગતિ કરી રહ્યું છે અને દરદીઓના આર્થોવાદ લઈ રહ્યું છે ડૉ જાહીરાની મહેચ્છા તે એવી છે કે તેઓ જે કાર્ય કરે છે તેના અનેક વિવિધ ક્લીનીકો સારાયે ઈજ્જતમાં સ્વપાઈ થકે કારણ કે આ સ પિ વાલી થતા હૃદયનો રાજ સારાયે ઈજ્જતમાં અને તેમાં જે આશાળ્યાં કિશોરોમાં ખૂબ જ ફેલાયેલા છે તેમવિ યુનાઈટેડ આરબ ઈપબ્લીકમાં હૃદય તથા તારાની બીમારી મુખ્યત્વે ખૂબજ ઘટ્ટ વસ્તીમાં ફેરોટોલોકસ નામના કીગણુઓથી વિશેષ રૂપે જોવા મળે છે આ દેશની ઈસ્પીતાલોમાં આ રાજના દર્દીઓના પતારાને

પહોંચી વળવું અશક્ય છે અને હવે તે પરિસ્થિતિ વણસી રહી છે તેથી દરદીઓને દાખલ કરવા જેટલી ઘણાંઓ પણ નથી કારણ કે આ રાજીઓને ખૂબજ જબીર પરિસ્થિતિમાં દાખલ કર્યા પછી તેમને ખૂબ જ લાભા સમય સમય સુધી લેસપીટલમાં રાખવા પડે છે ઈ સ ૧૯૫૮માં એ રાજની વૃદ્ધ અને જબીર તાલી એન્ડ સસ્થા જીભી કરવામાં આવી જેનું નામ છે The Society of Friends of Children with Rheumatic Heart Disease (સ પિવાના હૃદયરોગથી પીલાતા ખાજકોની મિત્ર સોસાયટી) આ સસ્થાના આગવે સરકારી તથા ખાનગી સસ્થાઓએ આપેલ દાનની રકમથી ૨૮ દરદીઓને શરૂઆતમાં દાખલ કરેલ જેઓને આ ક્લીનીકની સૂક્ષ્મ, આરામપ્રદ અર્થે લીઓવાનાનરહુનો હવા કે જે પીરામીડની ઉપર લઈ પશ્ચિમે જાય છે, તેનાથી ખૂબ ફાયદો થયે

આ સસ્થા શરૂ થયા ૧૦ વર્ષના વહાણુ વીતી ગયા છે અને હાલમાં ક્લીનીકમાં ૨૪૦ ઘણા થીઓ છે જેમાંથી ૮૦ ઘણાઓ અતીજબીર દર્દીઓ તથા જેઓને લાભા સમય એટલે કે ૩ થી ૬ માસ રાખવા પડે તેમના માટે અલગ રાખવામાં આવી છે ખાકીનો ૧૩૦ ઘણાઓનાં કિશોરવયના દર્દીઓને સ પૂર્ણ તબીબી દેખરેખ હેન્ડ રખાય છે અને તેઓ ક્લીનીકની સાથે જ રચાવવામાં આવતી પ્રાથમિક શાખામાં અભ્યાસ કરે છે અગર તા તેઓ ઘાટી મોટી ઉચરના હોય તે તેઓ હોસ્પીટલને લગોલગ આવેલ મકાન કે જ્યાં ઘણાકીવ તાલીમ આપાય છે ત્યાં તેમની શકિત મુજબ કામ કરે છે, અને છીમે છે આ વર્કશોપ આખા જે વર્ષ દરમિયાન ચાપુ રહે છે અને તેમાં અનુ-ભવી શિક્ષકો જાજકોને શીવરાનું, રજો વણવાનું, સર્મ ઉલોચ, વિ નું કામ સીખવે છે સાથે સાથે

કામનેા પણ અનુભવ આપવામાં આવે છે

આ કલીનીકનેા પરીચારક વર્ગ ખૂબ જ ઉચ્ચ છે. છેલ્લા થોડા વર્ષો દરમ્યાન છ ધો ચોદ વર્ષની વય વચ્ચેના લગભગ ૮૦૦૦ બાળકોને આ ઊંચાઈટલમાં સારવાર અપાઈ છે. જે બીજાકુલ વિના મૂલ્યે અપાઈ છે.

આ કલીનીકમાં એક 'આલ્ટરેટર' વિભાગ પણ થાય છે જેમાં નંદુરત બાળકોને તબીબી તપાસ કરી આપવામાં આવે છે અને આ રોગથી બાળકોને બચાવવા જેવાદ ચલાવવામાં આવે છે.

આ સંસ્થાને ડૉ. આબ્દીન, કે જેઓ કેરો મેડીકલ કોલેજમાં બાળરોગ નિષ્ણત છે, તેમની ખૂબ જ મદદ અને પ્રોત્સાહન મળે છે. અને જે સોસાયટીએ આ કલીનીકનું મકાન બંધાવ્યું છે તે સારારે કેરો ઘઉંરના અને અમુક છાંસના બાજકો પૂરતી થોતાની પ્રતિષ્ઠિ વધારી રહી છે અને હવે તેની પ્રવૃત્તિની પરિષ્ઠિતા નાઈલ નદીના કીનારા પર એવેક-

અડીચથી એસીયુટ કે જે પાટનગરથી લગભગ ૨૦૦ કીલોમીટર દૂરલે છે ત્યાં સુધી આ સેવાકાર્વ કરે છે.

આ રોગની અંબીરતા તાજેતરમાં જ છટપટી દ્વારા જાણવા જેવી બની રહી છે. કવાચીત્ર વિભાગમાં ૧૫ નિયામોમાં ૪૦૦૦ વિદ્યાર્થીઓને તપાસવામાં આવેલા. તેમાં ૪૦ વિદ્યાર્થીઓમાં હૃદયરોગ હતો અને ૧૬૦માં આ રોગ યંકામુક્ત હતો. આ બાળકોમાં શ્વાસને લગતા રોગો તો હતા જ પણ ઘણા બાળકોમાં એ જાતના 'રુટ્ટેકોકસ' કીટાણુઓ પણ હતા કે જે વાને લગતો તાજ Rheumatic Fever ઉત્પન્ન કરી શકે.

આ જ જાતની તપાસમાં અન્ય જગ્યાઓ જેવી કે એવેકેન્ગ-ડ્રીયા, આરવાન તથા કેરોના છ ધો બાર વર્ષના બાળકોમાં પણ તેમજ માતૃમ પડેલું હતું. આ દેશના તબીબો માને છે કે રાષ્ટ્રની સલામતી ખાતર પણ રાષ્ટ્રના સુતધારોને આ જોખમથી બચાવવા કટીમલ જનલું જ જોઈએ.

હૃદય ના પાડે છે

"બધા મુલાકાતીઓને કહી દો, હવે હું કોઈનેય મળવા માગતી નથી." મુખ્યાત ફ્રેન્ચ સ્ટ્રી ગાયક મેલિયાને ચોતાના નોકરને સૂચના આપી.

"બહેન! હવે તો જોક ગરીબ છોકરો જ બેઠો છે." નોકરે કહ્યું.

"બલે બોલાવ." મેલિયાને કહ્યું.

મેલિયાનેનો નોકર કિચોરને અંદર લઇ આવ્યો. મેલિયાને પ્રેમથી પૂછ્યું: "ભાઈ! તારું નામ શું? તું કેમ આવ્યો છે?"

કિચોરના નાણુક હોઠ કંકડયા. તે બોલ્યો: "મારું નામ પિયરે."

"વાહ! ખૂબ સુંદર નામ...કહે ભાઇ, મારું શું કામ હવે?"

"મારી મા માંદગીના બિછાને છે. નથી ખાવા માટે પૈસા કે નથી દવા લાવવા માટે પૈસા. ભગવાન ભરોસે અમારું મારું ગળડે છે. મનમાં તો ઘણાજે ચોરીના વિચારો આવે છે પણ હૃદય ના પાડે છે. આથી જ તે વિચારો છોડીને મેં જોક નાની કવિતા બનાવી છે. આપ તેને આપના જલસામાં ગાવ અને જે કાંઈ થોડ્ય લાગે તે કવિતા ગવાયા પછી આપજો." બાળકે વિનંતિ ભયો સ્વરે કહ્યું.

મેલિયાને કાંચ વાંચ્યું. ને તેને ગમી ગયું.

ખીલ કિવસે મેલિયાને જલસામાં કહેલું સ્વરે મીઠી હલકથી પિયરે રચિત કાંચ ગાયું ને શ્રોતાઓની આંખો આંસુથી છલકાઇ ગઇ.

જે કાંઈ પૈસા મળ્યા તે લઈને જાતે જ પિયરેના ત્યાં પહોંચી ને તેની માતાના પગમાં મૂકતાં કહ્યું: "ચોરીને તિલાંજલી આપી અમૂર્ણક સત્યના રાહે કમાયેલું આ આપના બાળકનું ધન છે. તેમાથી દવા અને અનાજ લાવજો." આ સાંભળતાં જ માની આંખમાં અહોભાવના આંસુ ઉભરાયાં. તે ચોતાના પુત્રને સ્નેહથી નવાજી રહી.

બે બીજા સાધુઓ તેમના પરિભ્રમણ દરમિયાન એક નદી પાસે આવી પહોંચ્યા વર્ષાની ઋતુ હમણાં જ પૂરી થઈ હતી, અને નદીમાં પાણી ઘીક ઘીક પ્રમાણમાં હતું. બન્ને સાધુઓએ કપડાંને સરખાં માખાં અને નદીને પાર કરવાની તૈયારી કરી, ત્યાં તેમને કાંતે કોઈના ડુનનો અવાજ આવ્યો.

‘કોઈક રહનું લાગે છે’ પહેલાં સાધુએ કહ્યું.

એ તો કોઈ સ્ત્રીનો અવાજ છે.’ બીજાએ કહ્યું ‘આપણે શા માટે સ્ત્રીની ફિકર કરવી જોઈએ?’

પહેલાં સાધુએ કહ્યું: ‘આપણે તપાસ તો કરવી જ જોઈએ.’

બન્ને સાધુઓએ આગળ જઈને જ્યુ તો નદીને કિનારે એક સુંદર પુવતી બેગે બેઠી વિવાપ કરતી હતી.

‘શા માટે રડે છે તું બહેન?’ પહેલાં સાધુએ પૂછ્યું.

પુવતીએ રડતાં રડતાં જ કહ્યું ‘નદીમાં આટલું મધુ પાણી છે ને મારે મારી માંદી માને મળવા સામે પાર જવું છે હવે કું’ થી રીતે જઈ શકીશ?’

પહેલો સાધુ ધીરજ પૂરવાનો પણ તરત જ તેને માર્ગ સૂચી આ યો સ્ત્રીને તેણે પોતાના ખભા પર બેસી જવા કહ્યું બીજો સાધુ આ જોઈ ક્રુદ્ધ થઈ તેનાથી જરા અળગો થઈ ગયો.

તામે કિનારે પહોંચીને સાધુએ સ્ત્રીને પ્રિતારી ઘીથી અને પુષ્પવાચ આગળ ચાવવા વાગ્યો વોડી

વારમાં જ બીજો સાધુ તેની સાથે થઈ ગયો. ચાવતાં ચાવતાં તે ઉરકેવાટથી બોલ્યો ‘હી હી અજી તે જારે દુષિત કમ’ ક્યું’ હી આપણાનો સ્ત્રીને સ્પર્શ કરાવ જ કમ?’

પહેલાં સાધુએ કહ્યો ઉત્તર વાળ્યો નહિ. પણ એના મનમાં એટલું તો થયું કે મે સ્ત્રીને સ્પર્શ કર્યો છે પણ સ્ત્રીનો સ્પર્શ’ પાપ કહેવાય એ વાત જાનવા એનું જન તેવાર વહોતું સ્ત્રીનો સ્પર્શ જે પાપ વોય તો જન્મ પછીવાં અને જન્મ પછી પણ આપણે માતાનો સ્પર્શ’ તો પાપના જ કોઈએ છીએ નવ નવ મહિના સુધી આપણને એક જ સ્વભે માતાના ઉદરની સાથે ચ પાવેલા પડવા કોઈએ છીએ અને જન્મ પછી પણ માતાનો ખોળો મુકીને નીચે પગ કર્યાં મુક્યો વોય છે? જ માતાનો સ્પર્શ’ આટલો પવિત્ર ગણાતો વોય તો બીજા કોઈપણ સ્ત્રીનો સ્પર્શ’ માત્ર સ્પર્શ’ જ અપવિત્ર શા માટે બની જાય એ વાત કોઈ રીતે એને જણે પ્રિતારી નહિ

પેલા ફરી બોલ્યો ‘આપણા કુડુ આ જણે ત્યારે તને તે શુ વિગ્ના નહિ કરે?’

તોજ પહેલો સાધુ શાંત જ રહ્યો

વળી પેલાએ કહ્યું, ‘સ્ત્રીનો સ્પર્શ’ આપણા વ્યવહારમાં જાન્ય છે અને વળી એ પુવાન સ્ત્રી હતી તે આજે ધોર પાપ ક્યું’ છે.’

પહેલાં સાધુએ શાંત અવાજે કહ્યું ‘જાઈ, મે તો એ સ્ત્રીને નદીને કિનારે પ્રિતારી ઘીથી તું શા માટે હજુ એને પ્રિતારીને ચાલે છે?’

પગમાં દોરી ચુચ્ચાઈ વોય ત્યારે ક્રુદ્ધ કરવાને જન્ને સાતિથી વાસા રહેતું જોઇએ છત્રનમા પણ સમસ્યાઓ જાને ત્યારે શાંતિ, સખના અને શ્રદ્ધાના આસન પર બેસના આપડે તો જઈદી ઉકેલ મગે

—શુરુદેવ ટાગોર

રામ રાજે તેમ રહીએ

આસામના કવિ ચિત્રદેવ મધને વખ્યુ છે
અસમ, અસમ, સોનાર અસમ !

વાચના ઝૂડ જાણે કે પૃથ્વીમાંથી લીલા ફૂવારા
ફૂટના હોય એવા લાગે છે ડાંગરના સોનેરી ખેતરો,
સોપાવીનાં જાડ, સફેદ વાદળાં, લાલ ધરતી-અધુ
ભારે સરસ લાગે છે પ્રજાતનું ધુમ્મસ નવરાઈને
પાને પાને ફરી વળ્યુ છે અને સૂર્યનાં કિરણો ત્યાં
રમવા આપ્યાં છે

તેરમી સદીમાં શાન-વ શના રાજાઓ આસામ
પર ચડી આવ્યા તેના એક રાજાના નામ પરથી
આસામ નામ પડ્યુ. લોકો જાણે છે તે અસમિયા
બોધી માગધી અને ગોડ અપભ્રંશ પરથી ઊતરી આવી
છે દેવનાગરી લિપિ પરથી બાર્બેઈ, કૌવિલી લાખરી
વગેરે લિપિઓ અહીં પ્રચલિત હતી, પણ હવે
બંગાળી લિપિ જ આસામે ફેલાઈ ગઈ છે

આટલો દૂર છતાં આસામમાં સંસ્કાર આપણાથી
લિન નથી ત્યાંના પ્રાચીન કાવ્યો પણ રામાયણ અને
મહાભારત પરથી જ રચાયાં છે કવિઓના નામો તે
ગુણવાતી જ લાગે હરિહર વિપ્ર, શકર, માધવ દેવ,
દુર્ગાવર, પીતામ્બર !

ગૌહાટિ રાજ્યનું મુખ્ય શહેર. વરતી એક
લાખની, પણ શહેર તરીકે આરંભક નાંધ પરતીક પનો
સતત ભવ એથી મકાનો નીચાં, મોટે ભાગે લાકડાની
દીવાલો ઉપર પતરાંના છાપરાં, સાંકડી ભજર રસ્તામાં
બારાં અને રેકડીઓ આરેપડ પરોવાં નીચી દુકાનો
ધૂનવાળા રસ્તા પર રીલાઓ ચાલે. ખુલ્લી ગટરો
નદી કાંઠે બંદરના ધક્કા પર સજની ગાંડીઓના જ જ
શહેરને શોભા આપતી હોય તે તે નીલ વનરાજીથી
મકાવેલી ટેકરીઓ અને બાજુમાં થઈને વહેતી બ્રહ્મપુત્રા
અથવા બિખારી જળન ગાય છે

સુધાસિન્ધુ જોનો અમૃતેર ગિન્દુ,
કૃષ્ણપ્રેમી હૃદય લાગેલો ..

ઘણમાં અમુક જાતનું વાગિત્ર છે ગોળ ડબા
વચ્ચેથી એક દોરી કાઢી છે યટપટિયા જોવા એકધારે
તાલ આપે છે. બાજનનો કાજ સાંતાવના ગીતને
મવતો આવે છે

ગેરવાટથી શિવસાગર જતાં આસામનો ગ્રામ-
પ્રદેશ જોવા મળેા બ્રહ્મપુત્રાની રેલથી દર વરસે આ
પ્રદેશ જલનબાકાર થાય છે. તિબેટની રાજધાની લ્હા-
સાચી સ દેસા આવે કે 'સાંગપો' ના પૂરની સપાટી ચડવા
લાગી છે એટલે આ પ્રદેશના લોકો આફત માટે તૈયાર
વધ રહે દિલ્લુતકમાં પાણી રેલાય દિલ્લુતક અને
સોબોગ્યાઘાટ વચ્ચેનો 'આસામ ટ્રક રોડ' પહોળામાં
ફાળી જાય રેલવેમાં ભગાણે પડે જસો પડવાથી પણ
રલવે અટકે તાર અને ટપાલ માટે ટોપીંગો ફરે.
પૂરનાં પાણી ઊતરે, એટલે પછી લોકો ડાંગર વાવે
અને કાગે ચડે દર વરસનો આ અનુભવ

શિવેચિથી ૩૮ માઈલ દૂર માવસીનરામ નામનું
ગામ છે વરસાદનો વિશ્વવિક્રમ આ ગામે નોંધાયો છે.
૧૯૫૪માં ત્યાં ૬૮૪ ઈંચ વરસાદ થયો. ચેરા-
પુજામાં વધુમાં વધુ ૬૪૧ ઈંચ વરસાર નોંધાયો છે.
શિવસાગર નાનું ગામ છે. સરોવર તરે એક ઊંચુ
શિવાલય છે.

એક કાંટપીના ભાંગલા બાંકડા પર વુલ્ડ બેઠા
હતા જોતા 'બાઈ ! રામ રાજે તેમ રહીએ !' અહીં
ગુણવાતી ભાષા સાંભળીને નવાઈ લાગી પૂછ્યુ 'કથાના
છો ?'

તો કહે 'જુનાજકનો છુ.'

'અહીં શિવસાગરમાં યુ કરો છો ?'

'દિલરમા વજાહતી શીખુ છુ'. વીસ વરસ
થયા અહીં છુ.'

જોસકાટ પાસે નળ નીચે એક જુવાન નહાતો
હતો લહેરથી જાતો હતો

ભાપું જેની ભારજી જૂડી રે.

પીડા એને અંતરે ઊંડી રે ।

પૂછ્યું: 'ક્યાંના રહીશ ઠો ?'

કહે: 'સાવવાના.'

'અહીં શું કરો ઠો ?'

'મમ, ભેગું કરીએ છીએ. આદિ તો ચારસે'

વાધરીની વચ્ચે છે.'

કરો વાત । જાવાવાઠના ચારસો વાધરી આસા-

મનાં જન્જલોમાં મધ એકઠું કરે છે. ડબા ભરી વેપા-

રીઓ મધ કલકતે મોકલે છે. અભણ માણસ આ

વિચાળ ધરતીમાં ગમે ત્યાં જોડવાઈ જાય છે. બેકારી

નડતી નથી.

અંતરનું અવલોકન

નવું નવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે આપણી બધી કુતૂહલ વૃત્તિનો આપણે ઉપયોગ કરવો જોઈએ. અને કોઈ જ્ઞાન કે માહિતી આપતી નથી તે પણ આપણે જાણવું જોઈએ. આપણી આ દુનિયામાં બધું નવું છે, ભડકાવી ઊઠે તેવું છે. શીખવાનું બંધ કરવાનું, આપણી કુતૂહલવૃત્તિને દબાવી દેવાનું અથવા તેા નવી નવી પરિસ્થિતિને નમ્રતાથી પિછાનવાનું ઠોડી દેવું તે આપણને કોઈને યોગ્ય તેમ નથી.

નવા નવા વિચારોને આવકાર આપવાની વૃત્તિ અને મનની તાલપને આપણે જો સદાય એવીને એવી રાખીએ તો ગમે ત્યાંથી આવતાં નવા વિચારોના પ્રવાહને આપણે આવકારીશું, તેની તુલના અને મૂલ્યાંકન કરી શકીશું અને દરેક વર્ગક વખતે જે નવા અને વિચિત્ર ખ્યાલો આપણી પાસે રજૂ થાય તેનું ઘાઈ સમજવાને આપણે તૈયાર રહીશું.

આપણે બારીઓ બંધ કરીને થકા નીચે નાખીને બેસી રહી શકીએ નહિ. તેમ એમ કહેવું પણ બરાબર નથી કે 'જાણવા જેવું મેં બધું જાણી લીધું' છે. દરેક વસ્તુ ઉપર મારા વિચારો દડ છે. તેમાં ફેરફાર કરવા કે આ નવી વસ્તુઓનો વિચાર કરવા કું તૈયાર નથી.' આજ તો નહિ પણ ભવિષ્યમાં પણ કોઈ દિવસ આમ કરતા નહિ.

આજ તો જીવવાનું અને શીખવાનું બંને સાથેસાથ ચાલવા જોઈએ. દરેક નવો અનુભવ અને દરેક નવી માહિતી એ નવા સવાલો ઉઠેલવાનાં સાધનો બની રહે છે. આપણી ચારે બાજુ ઉપરિવત ઘટાં નવા નવા સવાલો અને નવી નવી પરિસ્થિતિને સમજવા અને તેનો તોડ કાઢવા માટે આપણે જે કંઈ જ્ઞાન મેળવી શકીએ તે બધાંની જરૂર પડે છે.

આપણી કેળવણી સદાય ચાલુ રાખવી હોય તો જ જે જુઓ તેને ઓળખવાની અને તેની અર્થ સમજવાની શક્તિ કેળવવી એ સૌથી વધુ જરૂરી છે. ઘણાં માણસો જાણે બંધ આંખોએ જીવન પસાર કરતાં હોય એમ લાગે છે. પોતાની આજીભાજીનું કેમ અવલોકન કરવું તેની જ તેમને ખબર પોતી નથી.

જ્યારે મેં અવલોકન કરવાનું અને જે જોઉં તેનો અર્થ સમજવાની પ્રેરણા કરવા માંડી ત્યારથી મારા સંપર્કમાં આવતી દરેક વસ્તુમાં મને ખૂબ રસ થયવા લાગ્યો; અને તેની કિંમત સમજવા લાગી. આમ લંબાઈ-પહોળાઈવાળા વિચરને કું તેની ડોંડાઈમાં પણ હવે એવા લાગો.'

જે કંઈ જુઓ તેનું અવલોકન કરવું, તેનો અર્થ સમજવો અને નવી માહિતી પોતાની સમજણમાં અપનાવવી એટલી શક્તિ તમે કેળવો તો જીવનભર તમે શીખવાનું અને વિચાર કરવાનું ચાલુ રાખી શકો; એટલું જ નહિ પણ તેમાં અનેરી મોજનો અનુભવ કરશો.

—ઈલિનોર રૂઝવેલ્ટ

અનંતનો શિવેલો એક એક આદર્શ ને અનેક સુંદર સ્વપ્નાઓનાં નીર વ્યવહાર અને વાસ્તવિકતાની પાલ પર પછાટ ખાઈ રહ્યાં ત્યારે આ સંસારમાં એને અધિકાર જ અધિકાર દેખાવા લાગ્યો. જીવનમાં અનંતને ક્યારેય પણ વિશ્વાસ ને સત્ય સમજવાનો અવકાશ જ ન મળ્યો. નારી એને ક્યારેય કલ્યાણમૂર્તિ જેવી ન જણાઈ. એની આંખો તો એટલું જ જોતી કે વિધિ સૃષ્ટિની સઘળી શક્તિઓને ઓગાળવા જ ભેટી છે, માણસ તો જાણે એના હાથનું એક રમકડું માત્ર છે! આ બધાંથી અનંત આકુળબાકુળ થઈ ઊઠ્યો ને એક દિવસ કોઈનેય પૂછ્યા—જાણ્યા વિના અનંત પ્રકાશની શોધમાં નીકળી પડ્યો. અને એ પ્રકાશ પણ કંઈ? જોનાથી એના જીવનના સુરજ-મુખીની પ્રથી પાંખડીઓ ખીલી ઊઠે.

—ને અનંતની શોધયાત્રાનો પછી આરંભ થયો. કેટલાય સ્થળોએ એ રખડપંથો ને સ્વડપંથો, પણ એની નિરાશા ન મટી દિવસે દિવસે એનું હૃદય ફાટતું જતું હતું. એક દિવસ અનંત શાકપંથો પાકપંથો એક અજાણ્યા ગામમાં આવી ચડ્યો, ભાગ્યેયે પડતું એક વિશાળ આડ હતું. અનંત એ વડની નીચે શાક ઊતારવા આડે પડ્યો ને ઊંચતા ચંદ્રને જોવા લાગ્યો.

અનંત જોઈ જ રહ્યો ચંદ્રનાં કિરણો પાંદડાં-ઓની ચાળણીમાં ચળાઈને એના પગ પર નાચવા લાગ્યાં છે. જેમ જેમ કિરણો એને સ્પર્શે છે તેમ તેમ એના મનનો પટ પણ ખુલી રહ્યો છે જાણે એની આંખો પર પડેલાં કાળાં પડકાં કોઈ હટાવી ન રહ્યું હોય! એ જ વખતે પાસેની કૂંપડીમાંથી કોઈના કંઠનો મીઠો અવાજ એને કાને અચકાવે. કૂંપડીની બાજુના હરિવાળા ઘાસ પર નિરુર્જ સ્વાયે એકરસ થવા જાણે ચોતાના હૃદયની ચીનીને આકાશના દૂધમાં ધોળી દીધી ના હોય! એ જાતી 'હનેશાં આવો જ ચંદ્ર અને આવી ધરતી મને મળે. નહીં-

ઓના વહેણનું આ ગાન નિરંતર હું સાંભળ્યા જ કડું. તન અને ચન ભલેને જળ'ર ધઈ જાય, પણ આ તાન ન તૂટે; કિરણોનો આ સાથ ન છૂટે.'

અનંતનું હૃદય આ સાંભળી વમળે ચડી ગયું. આ ઊંકરી કેવું આમંત્રણ આપી રહી છે? સંસાર તો માન અધિકાર છે. જે ધરતી પર કેવળ મેલ જ મેલ ભરેલો છે એ જ ધરતીની સદા કામના કરવી એ કોઈ પણ રીતે ઈચ્છવા ભેગ નથી!

ઉભા ધીરે ધીરે વાઈ રહી હતી. પેલી ઊંકરીના ગીતની લહેરો વાતાવરણમાં લહેરાઈ રહી હતી. ચંદ્ર ત્યારે આ કૂંપડીના આંગણમાં ઊતરું જિતરું કઠી રહ્યો હતો. અનંત એ જ વખતે આંખમાં અગ્નિ અને વાણીમાં જવાબા લઈને ઊંકરીની સામે જઈ ઊભો તરત જ જો મોલી ઊઠ્યો : 'ગીત બંધ કર. આ સંસારના મેલને ધોઈ શકે એવી પ્રથમની વેદના તારે તો ગાવી જોઈએ. તું તો હજી બાળક છે, દુનિયાનો અનુભવ તને મળ્યો નથી. તને હજી એ વાતની ખબર નથી કે તું જોના ગીત ગાઈ રહી છે તે જ તને ભરખી જવાને મોકું ફાડીને ઊભા છે!'

ઊંકરી અનંતને જોઈને ઊભી થઈ ગઈ. પંચેક મીન. એણે કોઈ ઉત્તર ન વાળ્યો. ચૂપચાપ એણે એક સાદી વાણીને અનંતને સાદી પર બેસવાનો ઈશારો કર્યો. એ પછી કૂંપડીમાં ગઈ અને ઘોડી જ કાણીમાં એક જલની સાથે બહાર આવી, ખોલી : 'આ આપણા મહેમાન છે, એમને કોઈ સમજવો.'

શ્વ ઘોડાનો 'આવ ભાઈ આવ, સમજતાં ને સમજવતાં તે દિવસે વીની રહ્યાં છે આજે તો આરામ કર.' પછી ઊંકરીને સંજોષીને કહ્યું : 'ખેટા સર, એક જમમાં પાણી થઈ આવ તો-ઠંડું પાણી.' ને અનંત નાં જ રહી પડ્યો.

અનંત હજી તો ઊંઝો પછુ ન હતો ત્યાં
એણે ભેખુ—પ્રભાતના મૂખયા પ્રકાશમાં વજની ઘટ્ટી
ચમકી રહી છે અને સરૂ ઝેક સાદ્યીને અંગણમાં
પાથરી રહી છે વૃદ્ધ ઊભા ઊભા ઊત્તમ સૂચના
કિન્હામાં નહાતી ધરતીને જોઈ રહ્યા છે

સરૂ એક ગીત ગાઈ રહી છે ને વજનો
આત્મા એ જ ગીતમાં ડુબી ગયો છે અને અનંત
પથારીમાં પડ્યો પડ્યો વિચારે છે. 'ધરતી આજે
કેવી સોહામણી લાગે છે!'

દૂધ પીધા પછી વજનો અનંતને કહ્યું 'ચાલો
બાઈ, આ કોરોની સાથે ચાલેની ટેકરીઓમાં રખડી
આવીએ' બન્ને નીકળી પડ્યા કોરોનું ટોણ આગળ
ચાલવું હતું.

ચાલતા ચાલતા અનંતે કહ્યું 'તમે પૂછા છે
કે હું ઉદાસ કેમ છું? સાંભળ્યો? આ માટીએ
મારી રૂણવસ્ત્રા છીનવી લીધી આ હવાએ મને
સૂકવી નાખ્યો પૃથ્વીએ મને સુખ આપવાને બદલે
કુખ જ આપ્યું' છે સરૂઆતથી માંડીને આજ સુધી
હું કરણ ને દ્યાર્નું નામ જ સાંભળ્યો આખો છુ-
પણ અનુભવમાં તો કેવળ કઠોરતા ને નિહુરતા જ
મળ્યા છે આ ધરતીમાં ફક્ત નાથ નિહાળ્યો, અભિ
શાપ જોયો, અસત્ય ભેખુ, કુખીઓના કુખ જોયાં,
પણ જીને સુખ કહે છે, સત્ય કહે છે, પ્રકાશ કહે છે—
એનો તો ક્યારેક ન જોયાં દાદા!

વજનો ચહેરો દાદા સ મોખનથી ઝળકી ઊઠ્યો.
વોડાક ચઠ્ઠામાં જ દાદાએ ઉતાર વાળ્યો 'બાઈ,
મારી મૂ પડીમાં વોડાક દિવસ રહે કઠણ તું જો શોધ
છે તે તને મળી પણ રહે' અને ઘણી વ્યવતને આરે
મીટ માંડી કાંઈક રહસ્ય શોધતા હોય તેમ શોડીવાર
દાદા મૌન રહ્યા પણ પાછા એ જ ધીર જભીર
અવાજે મોટલા 'આ નદીનું પાણી મેં પીધું છે
એ કેવળ પિવાડવાનું જ નથી જણની બાઈ! આ
વડના ઝડે મને છાયા આપી છે આ નદીકાંઠાએ
મને ધરિયારી જમીન આપી છે અને આ ખેતરોએ
મને મીઠું' અન્ન ખાવાને આપ્યું છે કે જોયો તું
જીવી શકુ એવી એ ધરતી ને એનો કવિહાસ મને

વધાવો છે બાઈ!

અનંત એને પ્રતિકાર કરતો બોલી ઊઠ્યો.
'નદીએ આપણને વેચાન વનમા વધાવ્યા છે ખેતરોની
કનરોએ મારા પૂર્વજોને બરખી લીધા છે અને આ
માટી! એની તો વાત જ ના કર્યો દાદા, એના
કણકણમાં એક સર્વનાથ જ કોંતરાયેનો છે.'

દાદા શાંતિથી અનંતને સાંભળી રહ્યા હતા,
બોલ્યા 'ફક્ત ચર્ચા કરવાથી આપણે ક્યાવ પહોંચી
શકતા નથી બાઈ! ચાલવાની અને જીવવાની એક
કલા છે. શબ્દ, સત્ય ને પ્રકાશને શીખવા—સમજવાની
પણ એક કલા છે મેં તો ક્યારેય અધકાર નથી
બાળ્યો મને તો હમેશાં પ્રકાશ જ જોવા મળ્યો છે'

બન્ને એક ટેકરી પર જઈને બેસી ગયા
દાદાની આંખોમાં શક્તિના કિરણો ચમકી રહ્યા હતાં
રહી રહીને એ કાંઈ જણાવતી રહી હતા. સાંજ પણ
ધીરેક રહીને ઊતરી આવી ને બન્ને ઘેર પાછા ફર્યા.

કેટલાય દિવસો આખા અને ગયા જુમળના
પોદાઓએ અનંતના હૃદયમાં ધરિયાળી સ્ત્રી ચલાવું
સરૂ કહી દીધું હતું દાદા એને ખૂબ વકાલા લાગતા
હતા અને એમના હૃદયમાંથી વહેતી ધારા બસ
સાંભળ્યા જ કરવાનું મન થતું હતું.

એક દિવસ દાદાએ અનંતને પૂછ્યું 'અનંત
બાઈ, તારે ઘેર ભીજ ટાણુ કોણ છે?'

અનંતે કહ્યું 'કોઈ નહિ દાદા! એક ભેખી
હતી તે પણ વિદાય લઈ ગઈ' અને એણે એક
છિદો નિશ્વાસ નાખ્યો

ધીબર મોન!

—ને અનંતે શોડીવારે એ મૌનને ભેખુ :
'દાદા, તમે જેથી માવતી વેચની કુપડને ઠેટડ વડાવ
કરો છે? જાણે તમારી મીઠુ સરૂ ના યોવ!'

'જેને—' દાદા બોલતાં, 'કેડું' કહે છે? મુ
એ મારી દીકરી નથી? તારી જન્મ એ પણ મને
નાથે છે ને પાથે છે'

અનંત એક બાવળની જન્મ બોલ્યો 'વસુ

એ દેવી રીતે તમને ચાલી શકે દાદા ?

‘કેમ નહિ !’ દાદા હસી પડ્યા ‘એ તને દેવી રીતે સમજવુ ? હું એને ચાહુ છું ને એ મને ન ચાહે ? સ્નેહ થુ કોઈ એક પક્ષનો ઈશ્વરો ? એક હોડ નુ પણ વાવને ઊંચેર પછી એ સમજ પડશે’

■ x x

રાત છે ખાટલા પર અનત ભરનિરામ પડ્યો છે એક સ્વપ્ન ભેઈ રહ્યો છે પ્રકાશના કોઈ મહાપુજામાંથી કોઈ કણકણ વેરી રહ્યુ છે અને એ પ્રકાશમાં એ જ દાહીવાળા વૃદ્ધ દાદા ઊભા છે ને ઘોડામાંથી માલતીની વેલને પાણી પાઈ રહ્યા છે, જાણે કહી રહ્યા છે ‘આજ સાજ છે, આનું જ નામ ખાર છે’

પછી જાણે કોઈએ પાદો મદલી દીધો ઘોડા પ ખીઓ આતની ડાબી પર બેસીને ઘીત ગાઈ રહ્યા છે, એ ઘીતનું સ્વરૂપ છે કે ‘પ્રકાશ તો આખોમાં છે દયા તો અતરમાં છે, સત્ય તો મનમાં છે ફક્ત

શોધવાની જ વાર છે ક્યા શોધ છે ? તારી આખોમાં જ પ્રકાશને બેને ?

સવારે ઊંચીને અન તે સૂને કહ્યુ ‘સર, આજ તારી પાંચે એક ભીખ માગ્યુ છુ, પછી હું મારે ઘેર પાછો જઈશ’

‘શાની ભીખ !’ સરએ કહ્યુ

‘ઘીતની ભીખ સર ! પેનુ ઘીત તે દિવસે સધ્યાએ નુ ગાની હતી ને ? આવો જ ચાંદ ને આ જ ધરતી મને મળે, નદીઓનું આ નિરંતર ગાન હું હમેશાં સાંભળ્યા કડુ, મન ને તન ભલે જાગે થઈ જાય પણ આ તાન ન નૂટે, કિરણોનો આ સાથ ન છૂટે.’

—ને અન તની ભીખની ડોળામાં સરએ ઘીતનું ઘાન ઠાલવ્યુ

આજે અન તની સામે દુનિયા નવે રૂપે વિલસી રહી એને લાગ્યુ હતુ કે તે જે શોધવા નીકળ્યો છે તે પ્રદક્ષિણા કર્યું નહિ મળે, એ તો હંદરમાંથી જ ઊગી આવે છે

યોગ્યતાનો ઉપયોગ

જે માણસ યોગ્યતાના જીવનનો પૂર્ણ વિકાસ કરવા માગે છે એ કદી પ્રગતિ કર્યા વિના રહેતા નથી એના ચરણ હમેશાં પ્રગતિ-પથ પર જ રહે છે એનું લક્ષ્ય હમેશાં આજીવ વધવાનું જ હોય છે એ માર્ગ પર એ રોકાય તો ઘોડા વખત માટે નકામો યોગ્ય ઊતારી લાખવા માટે અને અવરોધોને દૂર કરવા માટે જ એ રોકાય છે પછી પુનઃ એ આજીવ વધવા લાગે છે અને એમ ચાલતા ચાલતા એ જીવનના લક્ષ્ય સુધી પહોંચી જાય છે

જે તમે પણ તમારી સૂતેલી શક્તિઓને જાગડવા ઈચ્છતા હો તો તમારે હ મેશા પ્રગતિના માર્ગે આવેલુષ ચાલુ રાખવી પડશે નવુ નવુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને બુદ્ધિને વિકસાવવી પડશે આત્માની શક્તિ વધા રવી પડશે જીવનમાં નિસ્વાર્થ અને પ્રેમચળનવાનું રહેશે.

મનુષ્ય જેટલે અ યે યોગ્યતાની જાતને વધાર ઓળખે છે એટલે જ યે એ યોગ્યતા વિશેષ વિકાસ સાધી શકે છે આપણી યોગ્યતાને આપણે જેટલો વધુ ઉપયોગ કર્યુંએ એટલી આપણી શક્તિ વધશે અને આપણે આપણી જીવનધારાને પ્રગતિ ભણી લઈ જઈ શકીયુ

માણસ જ જ્યાં અવરયામાંથી સુસ રજૂત જન્મ્યા એ આપણી નિરંતર ચાલતી પ્રગતિની કથા છે આ પ્રગતિ દર્શિયાન આપણે એવી શક્તિઓનો વિકાસ કર્યો જેની આદિવાસી માનવે કલ્પના પણ નહોતી કરી આમ છતાં યે માનવીની પ્રગતિરૂપ હજુ ચાલુ જ છે, કેમ કે એનું લક્ષ્ય મધ્યન છે ઓછના મધ્યન કેદ્દીન મા દિરના દ્વાર પર આ શબ્દો અક્તિ થયેલાં છે ‘તમારી જાતને ઓળખો’ એ ઈચના સાત બુદ્ધિયાન મધ્યાપુરોના જાનનો આ સાર છે

‘તમારી જાતને ઓળખો’—સરૂ જીવનનો આ જ સૂત્ર મત્ર છે. યોગ્યતાની જાતને ઓળખવી અને યોગ્યતા અતરમાં વસતા ઈશ્વરના રૂપને પિછાનવુ એ જ માનવજીવનનું એક મહત્ત્વ લક્ષ્ય છે

—સ્વેટ મોડન

આપણે આપણી બુધ્ધિને એવી સમસ્યાઓમાં રોડી રાખી છે જે સુખની સમસ્યા નથી. સુખનો વૈજ્ઞાનિક પ્રગતિ સાથે કોઈ સંબંધ નથી. જેને સામાન્યિક પ્રગતિ કહીએ તે પણ એક અભિગ્રાપ હોઈ શકે છે. આપણી સંસ્કૃતિમાં આજે એ વિચારો વાપ છે કે કામના કલાકો કેમ ઘટાડવા ! એછા કલાકનો કામનો કેમ બનાવવો ! આ તો ઘણું ઘાતક પુરવાર થયે. આંતરિક સંપત્તિ જોની પાસે નહિ હોય તેવા મોટા ભાગના લોકો ઘણા દુઃખી થઈ જાયે. કામ જ એક એવી વસ્તુ છે જે તેમને સુખ આપી શકે છે. મારો એવો વિશ્વાસ છે કે આપણે કાર્પેટ રહેવા માટે જ જન્મ્યા છીએ. જે કામમાં આપણને રસ હોય તેને આપણે પ્રેમ કરવો જોઈએ અને આનંદનો વાસ્તવિક આધાર પ્રેમ છે.

શુભ્યુ પણ ઘણી આશાસન આપનારી વસ્તુ છે. આપણે મરીએ નહિ તો ખરે જ પાગલ થઈ જઈએ. શુભ્યુ નિરાશાજનક નથી. શુભ્યુ ન હોય તો છવવાનું મુશ્કેલ બની જાય. જ્યારે જ્યારે મારે ઘેર શુભ્યુ અભ્યુત્થાન નથી તે પોતાના સાથા સોમ્ય રૂપે આભ્યુત્થાન છે, બચાવકરૂપે નહિ. મારી માતા મારા જોવામાં જ માથું નાખીને મરી હતી. હું તેની પાસે હતો. મેં કોઈને જોવાવ્યા નહોતા. ઘરનું કામ ધર-લાની જેમ જ ચાલુ રહ્યું હતું. મને ઘણું આ પણ અદ્ભુત છે. લોકોને જોવાવવાની યુગ જરૂર છે ? મા ૮૭ વર્ષની હતી પણ યુવાન હતી. તમે જોને પ્રેમ કરતા હો તે કદી વૃદ્ધ થતા નથી. મા મારા જોવામાં હતી. મારી પત્ની, મારા જાજકો અને મારી સાસુ પાસેના ઝોરકામાં વાત કરી રહ્યાં હતાં. શુભ્યુના આ સોમ્ય દુઃખમાં બાધા ઊભી કરવાની શી જરૂર હતી?

મા આવી જ રીતે મરવા ઈચ્છતી હતી. તે દિવસે સબ્જિ અન્વેષ્ટિ ક્રિયા પૂરી થઈ. હું કામ કરતો હતો અને મને લાગ્યું, મા મારી સાથે જ છે.

હું સ્નેહને પ્રેમ કરતાં વધુ ધરવ આપું છું. પ્રેમ શબ્દ બહુ સામાન્ય બની ગયો છે. તેમાં સ્વાર્થ અને ક્રૂતા છે; સ્નેહમાં એ વાત નથી... આપણે સ્નેહનો વિશાસ કરવો જોઈએ. 'આપવા'માં આપણને સ્નેહ હોવો જોઈએ. સ્નેહનું એ જ સૌન્દર્ય છે કે તે નિઃસ્વાર્થ બેટ આપે છે.

એકલાપણું સ્નેહમાં જાધારૂપ નથી. એ મનુષ્યના ભાગ્યની વાત છે. આપણે એ વાત સમજીને સ્વીકારી લેવી જોઈએ. હજારો લોકોનો તમને પ્રેમ મળવો હોય, બધા તરફથી તમે સુરક્ષિત હો પશુ તમને કેન્સર હોય તો તમારે એકલાએ જ તેનું દુઃખ બિડાવવું પડશે અને દુઃખ વધન કર્યા વિના એને સામનો કરતાં આપણને આવડતું નથી. તમે સાચી રીતે સંતુલિત ન હો અથવા તમારી આંતરિક સંપત્તિનો આનંદ ન હોવાથી શકતાં હો તો તમે બીજાની મદદ જોવા જાઓ, પણ એ વર્ષ છે. મનુષ્યે પોતે પોતાની જ અંદરથી આનંદનો અનુભવ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

આત્મસ્થ અને આત્મપૂર્ણ બનીને છવવામાં જ સુન્દરતા છે, પરિપૂર્ણતા છે. કોઈ દેવતા કે જીવ આવીને તરુ વરદાન માગવાનું કહે તો હું દ્વિધામાં પડી જઈશ. હું પહેલું વરદાન જ ન માગી શકું. સાથે જ મને કશું જ જોઈતું નથી. મને કોઈ વસ્તુની ઈચ્છા નથી, કોઈ વસ્તુ મેળવવાની યરવા નથી.

માણસનાં કાર્યાં કેટલે અથે બુદ્ધિપૂર્વકનાં, અઘાદિથી કરેલા વિચારના પરિપાકરૂપ હોવા જોઈએ ? મારા મનમાં આ વિષે કેટલીક ચોક્કસ મર્પદાઓ છે અને વિચારપૂર્વકની જણવણી કે તર્કનો ઉપયોગ એ મર્પદામાં જ પવે જોઈએ જીવનની એવી કેટલીક મહત્વની બાબુઓ છે કે જેમાં તર્ક કે બુદ્ધિનું આકર્ષણ થાય તેાં એ નુકસાનકર્તા જ નીવડે. ઘીબનીએ એની વૃદ્ધાવસ્થામાં એકવાર એના મિત્રને કહેલું કે 'જીવનમાં એક જ વાર મેં એક સ્ત્રી ને મારી સાથે લગ્ન કરવા કહેલું' અને તે પછુ કુ ૫૦ વર્ષની ઉંમરે પલોચ્ચો ત્યારે' એમણે ઉમેર્યું' ધનુ. 'સારે નસીબે એ સ્ત્રીએ વિચાર કરવા માટે વખત માગ્યો. આથી મને પણ વિચારવાનો સમય મળ્યો અને મેં જ માગું સુલન પાછું ખેંચી લીધું.' ઘીબનીએની વર્તણૂક ખૂબ જ વિચારશીલ અને બુદ્ધિપૂર્વકની ઘટી એ નિશંક છે, પણ કુ આ વર્તણૂકની પ્રશંસા કરું એમ કુ કંચી થકતો નથી.

ચેકઅપિવરે 'પાગલ પ્રભુથી અને કવિને એકી સાથે મૂકમાં છે, પણ પ્રમ તેા પાગલને એક બાજુએ મૂકીને પ્રભુથી અને કવિને જ માત્ર, સાથે રાખવાનો પાગલને સાથે રાખ્યા વિના પ્રભુથી અને કવિને જ માત્ર જાળવવાનું થકત છે ? આપણા બધામાં આ ત્રણે તરણો વધતાએલ્લ પ્રમાણમાં હોય જ છે. એ ત્રણે એટલા બધાં જોડાણેલાં છે કે જે એકને અંકુશમાં લાવેએ તેા બીજાઓનો પણ સાથે નાશ થઈ જાય ? કુ એ માનતો નથી. કુ માનું છું કે પ્રત્યેક માણસમાં એવી અમુક ઘટિત હોય છે જે બુદ્ધિ કે તર્કની પ્રેરણાથી થવેલાં કાર્યોમાં વ્યકત નથી થઈ થકતી, પણ કલા, આવેગશીલ પ્રેમ

કે આવેગમય પિક્કારમાં જ એ કદાચ વ્યકત થાય છે. નિરમિતતા, રામાજમાન્ય વર્તણૂક અને એકપારાપણું - આધુનિક ઔદ્યોગિક સમાજની આ લોખંડી શિસ્તે ક્વાટરિસને રૂંધી નાખી છે અને પ્રેમને કેદમાં પૂરેલ છે જે વસ્તુઓ મુક્ત હોવી જોઈએ એના પર જ નિયમનો લાદવામાં આવ્યા છે નારે ઈર્ષા, નિષ્કુરતા અને પિક્કાર મુક્ત રીતે વિચારી થકે છે. આપણી વૃત્તિઓ જે રીતે કામ કરે છે. એક તેા આપણા પોતાના અને આપણા પર આધાર રાખનારાઓના જીવનના વિકાસ માટે અને બીજુ આપણા માની લીધેલાં ઘટીકેને નિષ્ફળ બનાવવામાં એમ જે રીતે કામ કરે છે પ્રથમમાં જીવનનો આનંદ, પ્રેમ અને પ્રેમના પ્રાદુર્ભાવરૂપ કલાનો સમાવેશ થાય છે બીજામાં રપર્ધા, દેશભક્તિ અને મુદ્દનેા સમાવેશ થાય છે, પરધરાજન, રકિમસ્ત નૈતિકતા પ્રથમને દબાવીને બીજને પ્રોત્સાહન આપવાને માટે બધું જ કરે છે સાચી નૈતિકતા આથી સાવ ઉલટું જ કરશે આપણે જેને થાણીએ છીએ એની સાથેના જીવધારને આપણે આપણી વૃત્તિ પર છોડી દઈ થકીએ તેમ છીએ, પણ આપણે જેને પિક્કારીએ છીએ એમની પ્રભેના જીવધારને આપણે બુદ્ધિ અને વિચારશીલતાના વર્ચરવ હેલળ લાવવો જ જોઈએ.

માત્ર મારા પ્રમાણમાં શંકાદષ્ટિ રાખીને જ આપણે આપણાથી છૂપાઈને રહેલા સત્ય પરનું આવરણ કૂર કચી લઈયું. આટલું સિદ્ધ કર્યા બાદ આપણે ઈર્ષા અને સંકુચિતતા થર મંડાવેલી નહિ, પણ શંપૂણું જીવનની ઈચ્છા પર તેમ જ ઈર્ષનિા અંત આવ્યા બાદ બીજ માણસો અવરોધક નહિ પણ સહાયક છે, એવી આવેલી સમજણ પર મંડાવેલી નવી નૈતિકતાની રચાપના કચી થકીયું.

તમારો પ્રતિનિધિ છું

ખવિલ જિંજીરો એક કથા લખી છે.

એક રાજ્યની પ્રજાએ એક વખત બળવો કર્યો. રાજ્યના મહેલને પ્રજાઓએ ઘેરી વળ્યા, અને ચારેકેક સિંહાસન ખાધી કાઢી, સિંહાસન ખાલી ફરો' ના શેઠાંરો લવા લાગ્યાં.

આ સાંભળી રાજ્ય રાજ્યમહેલના ઝડપમાં આવી ઊભી રહી અને પછી ધીમે ધીમે પચવિધાં ભીતરી પ્રજાના વિરાટ સમુદાયની સામે આવી ઊભી. એના એક હાથમાં રાજ્યમુગટ હતો અને બીજા હાથમાં રાજકંડ હતો.

તેને આવી રીતે જ્ઞાત ઊભેલો જોઇને લોકો અવાજ કરતાં બધાં લઈ ગયાં પણ હજી વાતાવરણમાં ઉત્કળાટ ધલો હતો. જ્ઞાતિહતી—પણ એ જ્ઞાતિ રાજ્યને તિરસ્કાર કરતી હોય એવી દેખાતી હતી. પછી રાજ્યએ બોલવા માંડ્યું; 'હવે મારે તમને શુ સંબોધન કરવું એની ધને કોઈ સમજ પડતી નથી. આજથી તમે મારાં પ્રજાઓ નથી ને હું તમારો રાજ્ય નથી હવે આપણે સી સમાન દરજ્જાના મિત્રો છીએ. મારી રાજ્યમુગટ અને રાજકંડ આજથી તમને સોંપી દઈ છું. હું રાજ્ય તરીકે નહિ પણ તમારા જ એક નાના ભંપુ તરીકે તમારી સામે રહીને કામ કરીશ આજથી હું એક સામાન્ય પ્રજાજન છું, એટલે પ્રજાના જ અધિકારો ભોજવીશ, અને તમે સી સાથે મળીને જે કામ થી'પલો તે હું કરીશ'

આ સાંભળી લોકો વિચારમાં પડી ગયાં જે રાજ્યને એમણે પોતાના દુ:ખ અને અસંતોષનો કર્તા માન્યો હતો, તે જ રાજ્ય પોતાનો રાજ્યમુગટ અને રાજકંડ બંને તેમને સોંપી દેતો હતો તેમજ આજથી તે પોતાના જોરે એક સાદા પ્રજાજન બની જતો હતો.

તે પછી રાજ્યે પ્રજાઓની સાથે રહીને ખેતરમાં તનતેણીને કામ કરવા માંડ્યું. પણ પછી એ મદેશનું રાજ્ય રાજ્ય વિદેશનું બનતાં કંઈ સુખયું

હોય તેવું લયું નહિ. હજી સુધી અસંતોષની આજ ની દેખાતી હતી.

વળી પાછી લોકોએ બુમાબુમ કરી: 'અમારે રાજ્ય જોઈએ છે, રાજ્યને કોઈ ધોતી લાવો, રાજ્ય વિના રાજ્ય નકામું છે.'

પછી લોકોએ રાજ્યને શોધી કાઢ્યો. તે એક ખેતરમાં નિરાંતે પોતાનું કામ કરી રહ્યો હતો. તેને પાછો સિંહાસન પાસે લાવવા રાજકંડ અને રાજ્યમુગટ તેને પાછાં સોંપ્યાં, અને રાજ્ય તરીકે ફરીવાર તેની 'જ્ય' લેવાવી.

તેની પાને અનેક ફરિયાદો આવવા લાગી. ગરીબ માણસો ઉપર વધી ગયેલો જમીનદારી ત્રાસ જોઈને એણે જમીનદારને બોલાવ્યા અને કહ્યું: 'ઈશ્વરના દરખાસ્તમાં એક માણસનું જીવન બીજા માણસના જીવન જેટલું જ મૂલ્યવાન છે, એટલે જેટલી જમીન ટીક તેટલી સૌંદર્ય સાથે મળીને વહેંચી દેવી અને ખેડવી.'

પછી ન્યાય માટે બીજા માણસો આવ્યા. ધર્મના સંરક્ષકો તેમની સાથે વેક કરાવતા હતા અને બારે પથરાં જિપડાવતાં હતાં છતાં બદલામાં એમને કંઈ મળ્યું નહોતું. ધનજંડારો ધન અને ધાનથી જિભરાઈ જતાં હતાં, છતાં એના મજૂરોને અન્નનો દાણો મળતો નહોતો.

આ ફરિયાદ ઉપરથી રાજ્યએ ધર્માધિકારીઓને બોલાવ્યા અને કહ્યું. 'તમે ધર્મનો સાચો અર્થ સમજવા વિના જ ધર્માધિકારી લવા છો. ધર્મમાં તે જીવન આપીને જીવન પામવાની વાત છે, અને તમે તે જીવનમાંથી જીવન પહાવી લ્યો છો, અને કોઈને જીવન આપતા તે નથી. મારે તમારે આ રાજ્ય છોડીને જતાં રહેવું. મદિરો આજથી બંધ થાય છે.'

આમ કોઈની તરફથી વિનાયો, વાજવજ વિનાયો શુદ્ધ કાંચન જેવો ન્યાય અ.પરો રાજ્યએ શરૂ કર્યો.

પ્રજા આ ભેદને હર્ષવિભી બની ગઈ. આનંદ-
ના ચોકારો કરતી કરતી રાજની જ્ઞ બોલાવતી
બોલાવતી તે ફરી પાછી રાજમહેલ સામે આવીને ઊભી
રહી ગઈ.

પહેલાની જ્ઞમ ફરી પાછી રાજ્ય નીચે આવ્યો.
રાજાંદ અને મુગ્ધ ફરીવાર પ્રજાના હાથમાં સોંપતા
તે બોલ્યાં : 'જા તમારું છે, તે તમને પાછું સોંપું'

છું. જ્યારે તમે મને નિર્ભય અને અન્નાથી ગણતા
હતા ત્યારે મથી રીતે એવો હું નહોતો. હું તે
તમારો જ પ્રતિનિધિ હતા. એટલે તે વખતે નિર્ભય
અને અન્નાથી તમે હતા. અને હવે આ ધરતીમાં
સુશાસન શાલે છે તો એનું કારણ પણ તમારી જ
ઈચ્છામાં રહ્યું છે. હું તો તમારા બધાના મનમાં
સ્ફુટી રહેલો વિચાર માન છું. મારી ધરતી બોલે ક્યાંય
નહિ પણ તમારા જ પુરુષાર્થમાં રહી છે.'

નકટા સાધુઓનો પંથ

કાંઈક અપરાધ કરતાં એક કુટુંબ મનુષ્ય પકડાયો અને તે અપરાધની શિક્ષા તરીકે તેનું નાક કાપી લેવામાં
આવ્યું. તેને પોતાનું નાક વગરનું મુખ જગતને બતાવવાની શરમ થવા લાગી અને પોતાને માટે જ તિરસ્કાર
થયો. એટલા માટે તે એક અરણ્યમાં પશ્ચાત્તન કરી ગયો અને ત્યાં પૂરવી પર એક વ્વાક્રવર્મ પાવટીને
જ્યાં કોઈના પાસે જોવાનો ભાસ થાય કે તરત જાણે પોતે મહાપાતનમાં નિમગ્ન ન હોય એવો કંભ
કરવા લાગ્યો. આ વર્તનથી દૂર રહેવાને બદલે લોકોના સમુદાય સમુદાયના એ ચમત્કારિક સાધુને માન
આપવા માટે તેની પાસે આવવા આકર્ષાયા. અને તેને એમ જાણવામાં આવ્યું કે તેના વનવાસે પુનઃ એકવાર
તેને મુખનું જીવન મેળવી આપ્યું છે. એવી રીતે કેટલાક વર્ષો વીત્યાં. અતે આસપાસના લોકોએ મોન કારણ
કરી મેઠેલા સત્પુરુષના મુખમાંથી કાંઈ પણ ઉપદેશ સાંભળવાને બહુ જ આતુર થઈ ગયા. તેમાંના એક તરુણ
ગૃહસ્થને પોતાનો એ પથમાં પ્રવેશ થાય તો સાડું એવી અતિ ઉલટ ઉલટકંઠ થઈ ગયાવી.

હવે વાત તેથી હદ પર આવી જાય કે જે એક પણ માનવો પણ સાધુ મહારાજ બોલવામાં
વિશ્વં કરે તો તેમની અપકીર્તિનો સમય પાસે જ આવતો ઊભો રહે એ નિશ્ચિત હતું. એથી એક દિવસે
તેણે પોતાના મોતનો ભંજ કર્યો અને તે ઉત્સાહી તરુણને પોતા સાથે બીજવાર એક અસ્તરી લાવવાની
આજ્ઞા આપી દીધી તે તરુણ ગૃહસ્થ પોતાના જીવનમાંની તે સર્વથી યોગ્ય ઈચ્છા આટલી શીઘ્રતાથી નુમ
થવાની છે, એવી જાણ આજાથી આનંદિત થઈને બોલે દિવસે સર્વોદ્દેશ થવા પહેલાં જ અસ્તરો લઈને
સાધુ મહારાજ પાસે આવી લાગ્યો.

તે નકટા સાધુએ તેને હાથમાં લીધા, ઊંઘાડ્યો અને બહુ જ ગંભીર સ્વરથી કહ્યું : 'હે તરુણ
ગૃહસ્થ આ પંથમાં મારો જેવો રીતે પ્રવેશ થયો છે. તેથી જ રીતે હું તારો પ્રવેશ કરાવું છું. જ્યારે
તારા પર આવે પ્રત્યંક આવે, ત્યારે જુ પણ આ પ્રમાણે જ મહાપરિશ્રમથી બીજાઓને આ પંથની દીક્ષા
આપવું. આમ કહીને એક જટકા સાથે તેના નાકને ઉડાડી નાખ્યું. લગ્નના થોડે તે તરુણ ગૃહસ્થ એ
ચમત્કારિક દીક્ષાના રહસ્યને વ્યક્ત કરી શકતો નહોતો. એટલે પછી તે પણ પોતાની શક્તિ અનુસાર પોતાના
શુરુના ઉપદેશને વ્યવહારમાં લાવવા મંડી ગયો. એથી થોડે થોડે આખા દેશમાં નકટા સાધુઓનો એક
પંથ પ્રસરી ગયો.

—વિવેકાનંદ

ઈસ્પિતાલોની બહાર સાચા-નવઃ એવી તકનીઓ વગાવી હોય છે: 'શાંતિ રાખો.' આ શા માટે અવરજક છે એ તો બધા જાણે છે. પણ માદા સિવાય પણ બીજાઓ એવા હોય છે, જેમને માટે આ શાંતિ ખાસ આવરજક છે. લડકીકતમાં આપણને બધાને શાંતિની જરૂર છે.

જે ભય સાથે આપણે જન્મીએ છીએ : એક તો કષ્ટકથી પડી જવાનો ભય અને બીજો મોટા અવાજોનો ભય. કમનસીબે આપણી સંસ્કૃતિ એની વધતી બંતિને પહોંચી વળવા માટે વધુ ઝડપ ચેલવવા પ્રવૃત્ત કરે છે અને પરિણામે ઘોંઘાટ-અવાજ પણ વધી રહી છે.

પેરિસ સંયોધન સંસ્થાના માનસચિકિત્સા વિભાગના નિષ્ણાતાએ આપણા યાનતંત્રો પર અસર કરતાં અવાજોનું વર્ગીકરણ કયું છે. માર્ગ પર ઝોહકામ માટે વપરાતી ડ્રીવ વાર મિનિટ બાદ જસર કરે છે, વાયોલીનના તારનો અવાજ પોણા પાંચ મિનિટે તેમજ મોટર સાર્કલનો અવાજ સાડા પાંચ મિનિટે આપણા યાનતંત્ર પર અસર કરવા વાલે છે.

આપણા પોતાના ઘરમાં જ રિફ્રેશરનો ચાલવાનો એકધારો અવાજ, આખા દિવસ ચાલતાં રેડિયોનો અને વખતો વખત ભર્યા કરતાં કૂતરાનો અવાજ સાંભળીએ છીએ, એ પણ આપણા પર અસર કરે છે.

* અવાજ-ઘોંઘાટ હાનિકર્તા છે. એવી આરોગ્યને અસર થાય છે, ઉત્પાદનમાં ઘટાડો થાય છે અને કાર્યક્ષમતા ઘટે છે. આપણે ધારીએ છીએ કે આ પધાને આપણે અનુકૂળ બની જઈશું અને કેટલેક અંશે એમ થાય છે પણ ખરું, પણ આ ઘોંઘાટની ઉપેક્ષા કરવાથી પણ આપણા પર એની લે હાનિકારક અસર થાય છે એનું નિવારણ થતું નથી.

સંભવતઃ અમુક સમય પછી આપણે આપણી

આસપાસ થતાં એકધારા અવાજ સાથે એકરૂપ થઈ જઈએ, પણ શરીરને એવું થતું નથી. અવાજનો સામનો કરવાના જે તંજ પ્રસારો ધેને કરવા પડે છે એમાં યાનતંત્રને વધુ શક્તિ ઉપયોગમાં લેવી પડે છે. આ શક્તિનો આ રીતે દુરુપયોગ ન થાય તો આપણે એનો વધુ સારો ઉપયોગ કરી શકીએ.

વસતિના બધાં વિભાગોમાં એક પ્રકારનો માનસિક સંઘર્ષ વધી રહ્યો છે, જે પ્રત્યે આપણે સવિશેષ જાગૃત બની રહ્યાં છીએ. કેટલાક તો કદી સ્વસ્થ જ રહી શકતા નથી. કબાકો સુખી જીવ એમ નાથી નાસતી ફરે છે અને એમને પથારીમાં પડ્યા ફેરવા કરવા પડે છે.

જૂના ધર્મપરસ્ત માનવીઓ એમના જમાનામાં કાલા માણસો હતા. તેઓ મૌન પાળવાનું, શાંત રહેવાનું મહત્વ હાંમેશાં સમજતાં હતાં અને કહેતાં કે શાંત થવાથી, મૌન પાળવાથી માણસને મનમાં એક પછી એક નવા વિચારો ચાલે છે, નવી નવી ઊર્મિઓ આકાર લે છે.

જલન શાંતિમાં રહેતાં આવા કેટલાકની વિધિ-ત્રતાઓ અને અતિથયતાઓ પ્રતિ કદાચ આપણને ખેદ થાય, પણ ઘણીવાર તેઓ વ્યવહારુ આધ્યાત્મિક હતા. તેઓ દુષ્કાળ કે રોગચાળા જેવા વખતે સહાય કરવા ખડે ધરે તૈયાર રહેતા. બીજાઓ નાસી જતાં ત્યારે તેઓ માદાની માવજત કરતાં, તેઓ રાહતની આપીજના કરતા અને અનાજ વહેંચતા.

આ માનવીઓએ એકાંતના સારા ફળ પ્રાપ્ત કરીને વિશ્વને સમૃદ્ધ કયું છે અને પોતાના તેમ જ બીજાઓને લાભકર્તા થયાં છે. મૌનના મહાન ઉપાસકો દુનિયામાં થયેલા ઘણા લાભકારી સુધારાઓના પુરસ્કર્તા હતા.

વિચારશીલ માણસોને મૌનનું-શાંતિનું જે તાજીબીજું મુલ્ય છે એ સમજઈ રહ્યું છે. કોઈક

એમ પણ કહે છે કે અદમાની શાંતિ માણસને ઘણું આપી શકે છે. મોનની કેળવણી એ શિક્ષણનો આવશ્યક ભાગ ધોવો જોઈએ.

આપણે મોટા ભાગે શાંતિ-મોનને આવકાર-પાત્ર ગણતાં નથી. અવાજ બંધ થઈ જાય તો આપણે અસ્વસ્થ થઈ જઈએ છીએ અને એ અસાધારણ પરિસ્થિતિને અનુકૂળ થતાં આપણને તડબીકું થાય છે.

કેટલીકવાર આપણને થાય છે કે આપણું જીવન વધુ સમૃદ્ધ અને વિશેષ જિંદગી ઠોણ જોઈએ. આપણે વેળીલા જીવનમાંથી શાંતિ અને શક્તિ સંપન્ન જીવનની પ્રત્યક્ષ કૃતિએ છીએ ઘોડાકને જીવનનું આ કેન્દ્રબિંદુ પ્રાપ્ત થાય છે અને તેઓ સંવાદી, નિશ્ચિત અને શાંત જીવન કમંચીલ સ્થિતિએ પહોંચે છે. તેઓ આગમ્ય કે કેવળ સ્વપ્નશિલ્પી નથી હોતા. તેઓ આપણા જેટલો જ મોજાં લઈને જીવતાં હોય છે અને એનાથી તેઓ ક્યારેય જતાં નથી.

બાહ્યનિક જીવનને જે એક શાષ મળ્યો છે તે વેગ-ગતિથીલક્ષનાં છે. શાંત સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરવા

માટે કોઈ ટૂંકો માર્ગ નથી. એ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરીને-કરવાના આપણા પ્રથમ પ્રયાસમાં આપણે કદાચ નિરાશ થઈએ. અનેક વિચારો આપણી સમક્ષ પુરની માફક ધસી આવે. આપણે હતાશ થઈને એવો સાર કાઢીએ કે સમય જલદાઈ ગયો છે બાહ્યનિક સ્થિતિ સાથે મોન-શાંતિ કે એકંતરો મેલ થઈ શકે તેમ નથી.

કાર્ણવેલે લખ્યું છે: મોન એ એક એવું તત્ત્વ છે કે જેમાં મહાન વસ્તુઓ એક સાથે સમર્પક છે અને ઉવટ જીવનના પ્રકાશમાં સંપૂર્ણ અને ભલ્લ જુનીને એ આકાર લે છે. ત્યાર પછી જગત પર એનો ડંકો વાગે છે. જે કરવું ઠોણ તે કાર્ય તમે કરી-પણ એક દિવસ માટે મોન પાળો અને બીજા દિવસે તમારા હૈનુઓ અને ફરજે કેટલે અચે સ્પષ્ટ નિર્મલ થશે છે અને તમારા પર પ્રમંદાત કરતાં અવાજો બંધ થતાં એ શાંત સ્થિતિ કે કેટલો કચરો અને બંધાર સાફ કરી નાખે છે એ તમે જોશો.

જીવનના ઘોંઘાટને શાંત કરીને અને ઇનના કચરાને સાફ કરીને આપણે જીવનની સમૃદ્ધિને મોનની પલોચાં સિદ્ધ કરી શકીશું.

ગાંધીજીની ઠહેલ

કરાચીમાં ગાંધીજી હરિજન ફાળા માટે આગા ત્યારે ત્યાંની ડી જે. સિંઘ કૌશલજીમાં કૌશલજીવન, બાઈ-બહેનો સમક્ષ ગાંધીજીનું પ્રવચન સમ્પ્રવામાં આવ્યું હતું. ખૂબ જ મેદની જગ્યા થઈ હતી. પ્રવચનની શરૂઆતમાં ગાંધીજીએ વિનોદી વારોથી વાતાવરણને હલવું જવાથી કહ્યું અને પછી કહ્યું કે 'અહીં એકઠાં થયેલાં મુવકો અને મુવતીઓએ અત્યારે પોતાની પાસે જે કાઈ ઠોણ તે આ ફરમાં આપી દેવાનું છે.'

ગાંધીજીના શબ્દો પૂરા થયાં કે કોતાઓમાંથી ગાંધીજી જ્યાં બેઠાં હતાં તે વ્યાસપીઠ ઉપર અવનવી ચીજોનો વરસાદ શરૂ થયો તે ઘોંઘાટ પણ ખૂબ જ વધી પડ્યો આ ચીજોમાં બંજરીઓ, ફૂલિન્ટન પેનો, ઘડિયાળો, વીંટીઓ વગેરે હતાં. પણ આ બધી ચીજો જે રીતે પોતાની પાસે આવતી હતી તેનાથી બાપુજીનું મન દુભાયું તેમણે જાને હાલ જિંજા કરી ચીજો ફેંકનારાઓની સાથે જોઈ કહ્યું કે 'દાન આપવાનો તમારા સૌનો ઉદ્દેશ્ય મને જાગે છે, પણ દાન આપવાની તમારી આ રીત મને ગમતી નથી. તમારે જે કાંઈ આપવું ઠોણ તે અત્યંત નમ્રતાથી અને નજીક આવીને હાથેહાથ આપી જવું જોઈએ'

ઘોંઘાટ બંધ પડ્યો તે ચીજોનો વરસાદ પણ જાંધ પડ્યો તે મુવાનો અને મુવતીઓ ધીમે ધીમે નજીક આવીને પોતપોતાની વસ્તુઓ ગાંધીજીની બાજુમાં પડેલી ગાદી પર ચૂકના લાગ્યા. ભારતીય વર્ષની એક સિંધી વિવાદિનીએ પોતાના બન્ને હાથની ભારેક ઘોંઘાંની જાકીઓ એક પછી એક ઉતારીને બાપુજીને આપવા માંડી, બાપુજી આ બહેનને પ્રસન્નતાથી જોઈ રહ્યા અને પછી એના ઘાથા પર હાથ ચૂકીને કહ્યું:

'એન, તે તારી તમામ જાકીઓ મને આપી દીધી છે એ જાણીને તારા બાપુજી તારા ઉપર નારાજ નહિ થાય ?'

'ના નહિ થાય.' કહીને પેલી સિંધી મુવતી ધસી ધસી

—ઈન્દુભાઈ ગાંધી

જીવનની કીમત

છગનલાલ પરમાર

મધુરનો ચિહ્ની
 મધુસૂદન, પોતાની કૃતિ,
 ક્ષત્રિયાના ક્ષાપ્તર્થનમાં
 મૂકતા આ યો, ત્યારે
 તે તેને સ્વપ્નેષ ખ્યાલ
 ન હતો, કે એ આટલી
 બધી કીર્તિદા નીવારે.
 ઘા, એની પાછળ તેણે
 પુષ્કળ પરિશ્રમ લીધા
 હતા, પોતાનો સમગ્ર
 પ્રાણ ફાવવો હતો,
 પરંતુ તેથી થું ? તેના

જીવે તરુણ, નવોદિત ક્ષાત્ર, એવળી યોદી આજ સેવી શકે ખરે કે તે સારારે

દેશના સમર્થ, તે સુવિખ્યાત કલાકારોને વે ટકકર મારી દેશે ? તેની કૃતિ, કલા પ્રદર્શનની, સર્વોત્તમ કૃતિ તરીકે જ્યારે જાહેર થઈ, ત્યારે તેના આશ્ચર્યને આનંદની અવધિ આવી બઈ તેનું ટૈયુ, છલકાઈને આંખો વાટે વહેવા લાગ્યું. ત્યારે પ્રેક્ષકોને જ નહિ તેને પોતાનેયે અતિ કૃત્યુલ્લસ્ય થયું એ કૃતિની પ્રેરણાભૂતિ બનેલી, તેની પ્રિયતા તેના હૃદયનો ખૂલેખૂલેા કેવો સર કરીને બેઠી છે, એ ખૂણને તેણે કેવા પ્રમળ પ્રેમથી બરી દીધા છે, એનું પૂરું જ્ઞાન તેને ત્યારે જ થયું.

સમારોહ પૂરો થયો, કે બીજ દિવસે એ કૃતિ મુદ્દ સંગ્રહરમમાં કાઢાવેલી, રાધાકૃષ્ણની પચેક ફૂટ ઊંચી એ મૂર્તિ લઈને, તે મથુરા ઊપડવાની તૈયારી કરતા હતા, બેઠલામાં એક પદ્મ સેત, આવી વડયા, તે મૂર્તિ ખરીદવાની માગણી મૂકી શિલ્પીએ નમ, પણ દહ અવાજે ઉત્તર આવ્યો

“એ મારી અજત ઘીજ છે વેચવા માટે એ નથી કરી”

ઘડી એ ઘડી, શિલ્પી સામે, આશ્ચર્યથી તારી રહીને, થોડું પણ એટલા જ નમ ને દહ અવાજે બોલ્યા

“વેચવા માટે ભલે ન કરી હોય, છતાં તમને એ વેચવી જ પડશે ધર્મનું કામ છે”

“પણ ..”

“પણ બહુ કઈ નહિ થાલે” થોડું ઓડું બાવ જનું હરખા ને કલાકારને કલાકારની રીતે સમજાવવા લાગ્યા

“કલાકારોની ધૂન હું સમજું છું. આવી અદ્ભુત કૃતિ, કલાકારને લાગે, ગમે ત્યાર સર્જી નથી શકાતી કોઈ ધન્ય પળોએ જ, એ સર્જઈ જાય જ એના સર્જકનો સમગ્ર આત્મા એ સમયે જગી ઊઠે છે એથી જ તે એ કૃતિ, તેને પ્રાણથીએ વધુ પ્રિય થઈ પડે તેનાથી અજગા થવા, તેનું મન ન માને પણ બાઈ,” શિલ્પીને બળે ઘાવ મૂકી, તેની આંખમાં આંખ પરાયી, પ્રેમનો પ્રવાહ વહાવી, થય ને પણ મોન રહી થોડું ફરી બોલ્યા

“કોઈ કોઈ વાર પ્રસંગ જ એવા ઊભા થાય છે, કે માણસે પોતાનું અજત મમત્વ જનું કરી, સાર્વજનિક કલાકારની માગણીને નમન આપવું પડે છે તમારી આ મૂર્તિને, મ દિરમાં પધરાવવામાં આવે, તે વિશાળ જનતાને, તેના દર્શનનો લાભ મળે લાખોના ખર્ચે મે અહીં, કચકલામાં, રાધાકૃષ્ણનું એક આવી જ્ઞાન મદિર બંધાવ્યું છે એમાં પધરાવવાની મૂર્તિ પણ, ઘજારોના ખર્ચે તૈયાર કરાવી છે થોડા જ દિવસોમાં પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરવાની છે, પણ આ પ્રતિમા જોઈ, હું મુગ્ધ થઈ ગયો અતરંગ તારેતાર, અપૂર્વ આનંદથી રચણથી ઊઠો મને થયું, બસ, આ જ પ્રતિમા મદિરમાં પધરાવીએ, તે જ, મ દિર સંગી પાંચ શોભી ઊઠે, અઠલક ખર્ચે ક્યું લેખે લાગે”

શિલ્પી, થોડી વાણી સાંભળી રહ્યો હતા, આ પોતાના બાનક વિશેની વાત સાંભળે તેમ સતોષથી, સતાપથી સતોષ પોતાની પ્રાણપ્રિય કૃતિને મળનારી પ્રતિષ્ઠાની વાતે, સતાપ, તેનાથી વિખૂટા થવાની વાતે શિલ્પીનું મન કંપનાની પાંખે ચડી, કોણ જાણે કયાં ઉડવન કરી આવ્યું ! પ્રકૃત્વ પ્રસન્નતાથી, તેનું મરોરમ મુખ વધુ મનોરમ બની રહ્યું

શિલ્પીને ધીમળતા જોઈ, શેઠ ઉત્સાહમાં આવી ગયા તેને પૂરેપૂરે પિત્રવાવી દેવા તેમણે વાણીને જરા મલાવી, સહાવી

“બાઈ મધુસૂદન, મૂર્તિ ખરીખર અદ્ભુત બની છે ! કૃષ્ણની મુખમુદા કેવી નમણીને નિમ્જળ ગરવીને ઘાટીથી છે ! અને આ મોરમુગડ, વૈજયંતી ચાલા ને પીતાંબર, આ કુહલ વલય ને ઘૂપરમાળ, આ મુખખરોડ, મ સ્તોધારણ ને પદવિન્નાશની બ કિમ છટા-ગધું કેવું સરસ ને સુરેખ છે !”

થોડું કવિ લાગ્યા, તેમનું ગોરુ, બેઠી દરીનું સરેર, વેણુથી બ ડી, ફટા ને પરિતપુ, વિશાળ લલાટ પર સાંઠી રહેલું, લાલ સુરેખ નિલક, ચૂર્તિને નીરખતાં બીરખતા, તેમનાં નેત્રોમાં રેવાઈ રહેલા અવનરા ભાવો, બોલતાં બોલતાં રચાયે જતી, વિધવિધ હરતમુદ્રાઓ, સુભગ ચાનવતાનો અનોખો ‘પોઝ’ શિલ્પી સમક્ષ પરી રહ્યાં હતાં પરંતુ શિલ્પીની આંખ, થોડું પા ફરતી

ગાનારીની છોકરીની મૂર્તિ કુ મ દિરમાં રાખી મુક, એમ ?

“અમે બધા વૈષ્ણવો, એને નમતા રહીએો સુ દર, ભાવવાઈ મૂર્તિ મુકવા માટે, પ્રથમ તેા મારા પર અગ્નિન દનનો વરસાદ વરસેલો, પણ જેવી આ વાત બહાર આવી કે ભારે ઊભાપોહ થયો વૈષ્ણવોનું એક પ્રતિનિધિ મ ડળ મને મળવા આવ્યુ મને એમની માગણી વાળ્યી લાગી એટલે આ મૂર્તિ કાઢી નાખી અગાઉ નૈશ્વર કરાવેલી મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરવાનો નિર્ણય લીધો છે.”

‘ત્યાર તેા શેઠ તમે પણ માણસની નાતબન ને જ જુઓ છો, તેના ગુણને નહિ’ શિલ્પી પણ સામે જરા તથી બયો

“તમને તેા એમ જ લાગે ને । મોહાધિ માણસને, ગાનારી ને ગાનારીની છોકરીયે ગુણવાન જ લાગે પરણા પછી, વળી સર્વગુણસ પન ને સર્વશુભોપમાશાયક ઢાગની ઢલે” રાધ ભરાયલા શેઠ, શિલ્પીએ જાણીપૂરીને તેને અધારામાં રાખ્યા, ને આવી ઉપાધિમાં ઉતાવાં એમ માની લઈ, વકેાકિતનાં તીર છોડ્યાં.

શિલ્પીએ, ધા સહી લેવા નેટડુ, મન મુજબન બનાવ્યુ. આગની સામે આજ સગળા ધે મુ વયે ? તેણે મૂળ વાત જ માધી

‘શેઠ, એ કોઈ સામાન્ય બજારુ ગાનારી નથી, શુભની સાક્ષાત્ દેવી છે । વખાની મારી આ ધધે ખે ચાઈ આવી છે, છતાં, આ અપ્રતિષ્ઠિત લેખાતા ધ ધામાધે, ચારિત્ર્યે, ને ગૌરવે, અભિમુદ રહી છે એથી જ તેા સી તેને મીરાંબહેન કહે છે ને’

શેઠ કુનુવલથી સાંભળી રહ્યા આવી વિગતો તેમના કાને કોઈએ મૂકી નહોતી

“મીરાંબહેનનું મૂળ નામ તેા જે હોય ને, પણ મૂળ જે મહારાષ્ટ્રના એમનું વેવિશાળ, જે જુવાન વેરે થયું, તે ઢનો, સગીતનો ધરમ છલ મીરાંબહેનના કઠમલે કોનિલા ટહકની સગીતનું શિક્ષણ લેવા, મીરાંબહેનને, પેલો જુવાન, પેાની સગાથે

ખેથી જતો ખેટ માણસ, લગન થયાં પહેલાં, બહાર ઢરતાં ફરતાં થયાં. જુવાનીનું વઢનું લોઢી, તે જરા આજળ વધી ગયાં મીરાંબહેનને મહિના રહ્યા ઢરમાવા નેપુ તેા થયુ, પશુ ગબરાવાનું તેા ડનુ જ નહિ બન્નેને પરકપરે અર્પણ ક્ષેડ, ને કાકા ડતાં, તરત જ લમ લેવાલાં ત્યાં પ્રબુને કરવું, તે, એ જુવાનને કોઈ જેથી તાવ એકાન્તેક લાગુ પડયો, ને ફેલિમુ મોતી કૂટે, એમ, એ કૂટી ગયો । દોવની ગતિ મનુબની ગતિને કેવી ઉલલાવી દે છે ?”

વાત કરતાં કરતાં, શિલ્પીને કવર ગડગઢ થઈ ગયો પછી શુ થયુ, એવી પ્રશ્નસૂચક મુખમુદ્રા, શેઠની થઈ રહી જુ ખખારીને શિલ્પીએ વાતનો પ્રવાલ આજળ વઢાવ્યો

“હવે સ્થિતિ વિષમ થઈ પડી માખાધે, મીરાંબહેનને કહ્યુ, કે જલ્ પાછી નાખ પણ મીરાંબહેનનું મન ન થાનુ પોતાના પ્રવતમનું એકનું એક સભારણુ, ને પોતાનું પેટ, કઈ ટીને પ્પાડુ ન લાગે ? ભાવિ બાળકને ઉઢેરાવ, યોગ્ય શિક્ષણ આપવા, તેનું છવન સુખમય બનાવવા, તેમણે આજ્ઞાન અપરણીત રહેવાનો સકલ્ય કર્યો, પણ આ સકલ્યને, માખાપની સમતિ ન મળી મીરાંબહેને, એટલે ઢર છે ડ્યુ. પર પ્રાંતમાં આવી ચડ્યાં, કોઈ પ્રમુતિગૂઢમાં બાળકને જન્મ આપ્યો, ને તેની પાછળ લેખ લીધા,

‘લેખ’ શબ્દ શેઠ જરા ચમક્યા થકાની રેખા, તેમના મુખ પર ફરી વળી શિલ્પી સમજ્યો, તેમણે સ્પષ્ટતા કરી

‘જે ખરખર લેખ જ છે, શેઠ ! વાત પૂરી સાંભળ્યા પછી, તમે પણ સહમત થયો” અને પળેક રહીને ભાલ્યો ‘મીરાંબહેને, પતિ સગાથે સગીતનું જે શાસ્ત્રીય શિક્ષણ લીધેલુ, એ શિક્ષણને, તેમણે આજી વિકાનુ સાધન બનાવ્યુ ગાધિકાને વ્વવસાય સ્વીકાર્યો કુ વાઈ માતાને આપણા સમાજમાં પ્રતિષ્ઠિત વ્વવસાય મેળવવો મુશ્કેલ થઈ પડે । ...પણ તે કોઈ સામાન્ય બજારુ ગાનારી નથી બન્યાં, નુવસી, મીરાં, સર, કમી’, વગેરે ભક્તકવિઓનાં જ પદ તે ગાય છે ગાવાનું શરૂ કરતાં પહેલાં, પોતાના સહજ, અલ્પિત પતિના

તેવચિત્રને ધૂપદીપનો અર્થ થરે છે, કૂવહાર પહેરાવે છે, ભાવભયુ વદન કરે છે પછી જ ગાવાનું શરૂ કરે છે જલ્દી પોતાના પતિને જ પ્રેમભક્તિનાં પદો સભળાવતા ઘોષ એ રીતે. જે તે માણસને, એમને ત્યાં રવાન નથી મળતું, આવનાર સૌ, શિષ્ટ ને સરકારી સન્મળને જ ઘોષ છે, તેમને વ કકઠ મર્મદા પાળવી પડે છે પૂષ્પાવા નાં ઘઈ શકતું નથી. પાનખીંડાં પણ અપાતાં નથી શુદ્ધ ભક્તિનું જ વાતાવરણ જામે છે, મીરાંબહેનનો મીઠો, કેળવણિવો કઠ, સૌને મંત્રમુગ્ધ ને ભક્તિમીનાં કરી મૂકે છે ગાતી વખતે, એ એવાં ભક્તિમત્ત બની જાય છે કે પદરમી સદીની સાક્ષાત્ મીરાં જ જઈ શકે જાણે!"

શેઠનું કુનુહવ વધતું જતું હતું. વાંધે સાથે તેમનો પૂર્વપ્રથ ઘટતો જોતો હતો.

"અને એમણે પુત્રીનું નામ પણ કેવું પ્રેરણાદાયી રાખ્યું! સુશીલા! જાનારીની દીકરી, ને નામ જુઓ તેા સુશીલા સાભળતાં જ અચરજ ઘાય, પણ જેવું નામ રાખ્યું, તેવું જ શિવસુ મી ભિલેને તેને આપ્યું.

"આ બધાં પાછા એમની જોડે જ અવિવાપા દીકરીને શાસ્ત્રીય વિધિથી, કોઈ વાચક મુરતિયા વેરે વરાવવી સુશીલાએ પણ, એ શિવસુને શોભાવ્યું" એ નામને સાથેક કહ્યું".

"પ્રેમભક્તિના અવતાર સમી રાધાની મૂર્તિ ઘડવા, કોઈ જીવતા જગતા પ્રતીકની ખેાભમાં, વર્ષોથી હું બમનો હતો સુશીલા એકાએક મારા દ હજે પડી ને મારી કંટપનાનું આગેપૂબ પ્રતીક, મને મળી ગયું અને માતા જીવનમાં જડાઈ જઈને એણે ."

અપૂર્ણ રહેતું વાક્ય પૂર્ણ કરી રહી હતી શિલ્પીની આંખો, જેમાં કોઈ અપૂર્વ અનદનો ઉદ્ધિ ઊછળી રહ્યો હતો શેઠ તેને પ્રથ સાભીની નજરે નિલાળી રેલા એ મા-દીકરી માટે, જે પ્રેમ, ને પૂજ્યભાવથી, શિલ્પી બેાની રહ્યો હતો, તેને રજ, શેઠને પણ લાગી ગયો શિલ્પીએ વાતની પૂર્ણાહુતિ કરતાં કહ્યું

'આવી સુશીલાને, પ્રતીક બનાવી, રાધાની મૂર્તિ

ગેં ઘડી, એમાં કયો દોષ થયો? કયો અનર્થ થયો? પ્રદર્શનનાં ધરીશુકોએ. એ મૂર્તિને સર્વ શોધ મણી છે. તમે પણ ભારોભાર પ્રથ સા કરી હતી. જેનાં દર્શને વિકાર માત શમી જાય, ને સૂતેલા સુસંસ્કાર જાગી ઊઠે, એવી સૌમ્ય, ને પ્રેરક મૂર્તિ, એ બની છે, બની ગઈ છે...ખરેખર, બની જ ગઈ છે, આપો આપ બનાવે એવી ન બને આવી જીવત ભાવમૂર્તિ મદિરમાં ન રહે તેા ક્યાં રહે!"

શિલ્પીએ જોયું, કે શેઠ પણ લાગણીના મુરમાં તણાઈ રહ્યા હતા તેમના પ્રાપુત્તરની, વ્યાકુળ હૈયે તે પ્રતીક્ષા કરી રહ્યો શોશીવાર રહીને, ભાવભીના સ્વરે શેઠ યો જા

"ભાઈ મધુસૂદન, મા-દીકરીની કથની, ખરેખર સીની સંધાનુભૂતિ ને સન્માનને પાત્ર છે એ જેવ તપ પૂત આત્માઓને હું વદન કરું છું તમને જે. ખરા અતરથી અભિનદન આપુ છું-બાવી સરસ, સુપાત્ર પત્ની મેળવવા માટે, અને કુવારી ગાવિકાની પુત્રીને, પરણવા નેટવી, જાહેર હિ મત બતાવવા બદલ"

શેઠમાં જાણેલા સમભાવથી, શિલ્પીને કલકતા આપવાનો આશય સફળ થતો લાગ્યો તેના હૈયામાં ઘર્ષનું પૂર આપ્યું.

"મધુસૂદન, તમને વાદ છે, મૂર્તિ આપવાનો આગ્રહ કરતી વખતે મે તમને કહ્યું હતું તે? કોઈ કોઈ વાર, પ્રમ ગ જ એવા ઊભા ઘાય છે, કે માણસે પોતાનું અગત મમત્વ જતું કરી, સાર્વજનિક કન્યાસુની માગણીને નમતું આપવું પડે છે આજ જુઓ, સામાજિક જવાબદારીના એ નિયમને, અમલમાં મૂકવાનો મારો વારો આવી ગયો!" આદર્શના આકાશમાંથી વ્યવહારુતાની જામિ પર શેઠ ઊતરી આવ્યા.

છેલ્લા વાંકયો સાંખળીને શિલ્પીનો શ્વાસ અલ્લર વડી ગયો તેને ખબે હાથ મૂકી, અત્ય ત રોગથી સમજવી રહ્યા જોન, તેવા સ્વરે શેઠ બોલ્યા "મ દિરમાં દર્શને આવતા ભકતો, તમે પણ જણતા હશે, કેવા રકિચુસ્ત ઘોષ છે! ક્રાંતિ તેા મણતર વ્યકિતઓ જ કરી શકે સમસ્ત સમાજ ક્રાંતિ યોગે અપનાવી શકે? સમાજને હવેથીએ આવતો ચાલુ

રાખવો હોય, તો તેના મનનું સમાધાન, તેની જ રીતે કરવું પડે. દુનિયાની દૃષ્ટિએ જ દુનિયાને રાજી રાખી શકાય. રાખાનો મૂર્તિ જમે તેવી સ્મૃતિ, કલામક ને શાવવાલી બની હોય, તો જે તે, એક ગાનથીની થીકથીની પ્રતિરૂતિ છે. એ જ્ઞાવ ઘણાખરા વૈષ્ણવોના મનમાં ખટકયા જ કરે. તેમના ભક્તિભાવને નકામ જ કરે. એટલે ભાઈ, મનમાં ઓછું ન આણતા, દુનિયાને રાજી રાખવા, મારે મૂર્તિ તો બદલવી જ પડશે. જન્મન-રંજનને મારો જ, ઘણે ભાગે જનકલ્યાણ સાધી શકાય.

એટલે જ તો સજી રામે, પ્રાણમિત્ર, ને પરમ પવિત્ર સતી સીતાને, સ્વર્ગભાવરવામાં જે વનવાસ આપ્યો હતો ને?" શેઠનો નિર્ભૂંચ, એ, ને એ, રહ્યો. માત્ર કારણ જરા બદલાયું". દુનિયા ખાતર, શેઠે દુનિયાની દૃષ્ટિએ નિર્ભૂંચ લીધા.

શેઠના સ્વરમાં સ્નેહ, સમજવટ, ને સંવનના, સબર ભાષી હોવા છતાં, શિલ્પીની આંખે ઘણીકર અપારાં આવી ગયાં. બાલક કેને જોળજોળ ફરતું દેખાયું. દુનિયા આખી તેને અણસમજી ને અનુદાર લાગી!

કુંડી વાર્તા જેવો એક પત્ર

શિવતાની જેમ વિગ્નેનું બારીક અધ્યયન પણ જીવનમાં કેવું અદ્ભુત પરિવર્તન લાવે છે તેનો એક તાજે બનાવ એક મિત્રના ખાનગી પત્રમાંથી તેની અનુમતિસહ અહીં ઉતારું છું.

ગઈ રાતે વિચારોવા ઘુમવાએ જિંદગને નસાકી મૂકી હતી એટલે આજે ચિત્ર સ્વસ્થ નહોતું. કંઈક વાંધી છો તો મજાજ શાંત પડી જયે એવી પારણાવી વાપણેથી ખોલી અંદર જઈને લેકો. કંડીને લઈને ખાલી ખારણાં અંધ રાખ્યાં હતા. સગથીમાં પાકા ટપેટાં જેવા વાલ અંગણ જીવનના ઉલ્લાસ આરે બગતાં હતાં.

વાંચવામાં મન થોડે ઓખ લાગ્યું નહિ. એટલામાં ખારણાંમાં ટકોરાં પડયાં; મારા સ્તોત્રવાએ કોઈ વરતુ લિલામમાંથી ખરીદી હતી તે મને બતાવવા આવ્યો હતો અને ગળી જાય તો ભેટ કરવા પણ.

વરતુ ઉપરથી કમળ ખસેડી નાખ્યો. તે એક મિત્ર હતું. ચીતરનાર કોઈ અંગણી લાગ્યો. ચિત્ર ઓઈલ-પેઈન્ટ હતું. વિલામી મારત તો એના સો રૂપિયા ઉપજવી શકત, પણ તેને તેની યુ કિંમત હોય? સ્તોત્રવાએ પાંચ રૂપિયામાં એ ખરીદી હતું. તે પણ શોખીનને ?

ચિત્રને ટેલ પર ચોક્કસ સ્તોત્રવાએ કામે લગ્યો ને મેં વિગ્નેનું અધ્યયન કરવા પાડ્યું. વિગ્નેનું નામ હતું : 'કમળવિલ પંચ'. એક મુવતી ધરની બાહી આગળ ઊભી હતી કામે સ્થિતિજ્યાં જળી જતી વાંદનીના રેલા જેવી પાટળી એક પગડેલી હતી મુવતીની આંખો એ પગડેલી ઉપર ચિતર થઈ રહી હતી. આંખું હતી સચી માલ ઉપર કામ તલ પડી ગયા હોય તેમ ઠી ગયાં હતાં એ કાંઈની સાહ જોની હતી, પણ એ શોખતી હતી એવા પગડાં પેલી પગડેલી પર પડતાં તેણે જેવા નયોતી એટલે એ પગડેલી એને મન સળગતી હોય તેમ લાગતું હતું. મો પરાના ભાવને, ઘન પડતી કેડીને વધારે ભાવાનક બનાવવા માટે રેલારેલાં સંધાન કિરણો બતાવવા ચિત્રકારે શક્તિ વિગેલાથી નાખી હતી. પગડેલીની બંને કિનારીઓ પર હેવામાં હેમાં પૂંદીને ઊભી રહેથી યજ્ઞાભીઓ, પવનના આપટ્ટે ખરી પડેલાં પુણ્ય વચેરેમાં તેણે પ્રકૃતિનું સજીવ અને અપ્રતિમ દર્શન મળું મળું હતું.

આ બધાં વર્ણનોથી તેને વધારે મૂલવણમાં નહિ નામું. ગઈ રાતે વિચારોએ કરેલાં જીવલેણ ધુમવાથી કું રાગસ વર્તાં રહી ગયાં, શિંદુસ્તાનથી હજારો શાઈલ દૂર પડેલા આ આફ્રિકામાં એકલું સાદું છાન બાળના માગતાં મને 'એકલું' ગાયજારની ગઈ વતવથી ચટપટી ઘામેચી. મને ભવ રયે છે કે ભે આ ચિત્રને મેં હૃદયમાં પૂરેપૂરું ન પચાણું તેમ ને કદાંચ એ પાપ કું કી ચેકન ... અમારી પાકેશમાં ધમધાં એક ખૂમ સુધરેલું કિમિયન પ્રકૃંજ રહેવા આવ્યું છે. એની ત્રણ ઊંડરીઓમાંથી વચવી જેસકાઈનને મેં 'હૃદય-મૂર્તિ' તરીકે સ્વીકારવાની ઉચ્છા કરી હતી, ઈચ્છા જ !

ચિત્રનું અધ્યયન જેમ જેમ વંધાનું જ્યું તેમ તેમ મુવતીને સ્થાને સવિતા ખરી થઈ ગઈ આઠ આઠ વારસ વર્તાં કમાણીને સ્વાર્થે દૂર કરેલું એ માં-બમળજ ભુવાઈ અવેગું મોં પેલી છબીમાં આગાદ દોરઈ ગયું. એ જ આંખો, એ જ હોઠ, એ જ કાનુવં! ખારી આંખમાં પાણી આવ્યું.

મનુષ્ય જીવન વિચિત્ર અને વિરોધી વસ્તુઓનું એટલું બધું સુષદ્દ મિશ્રણ છે કે અમુક વિષાદ કઈ શણે હર્ષમાં પરિણમી શકે અથવા અમુક આનંદ કઈ શણે દુઃખમાં ફેરવાઈ જાય એ પુષ્કલરૂપ મનુષ્ય બુદ્ધિના પ્રદેશથી અતિ દૂર અને અપ્રાપ્ય છે. કેટલીકવાર જીવનમાં વિષાદની એવી કપરી શણે આવે છે કે એ કષ્ટ કારણસર છે, કેટલી કેટલી મૂંઝવણભરી પરિસ્થિતિ ઊભી કરે છે અને ક્યારે સમાપ્ત થશે, એ વિષે માણસ કશું વ્યક્ત કરી શકતો નથી. આવા માનસિક પરિતાપ એ શણે મૂક રહીને સહ્યો જવામાં જ એને મજા આવે છે. અન્ય કોઈ એને દિવાસો આપવાના શુભ હેતુથી આવીને એની વિષાદજન્ય તલ્લીનતામાં ભંગ પાડે તે પણ તેને અસહ્ય થઈ પડે છે.

શકુન્તની આજ આવી જ કંઈક સ્થિતિ હતી. ટ્રેઈન કલકત્તા તરફ ધસારામાં ફેરવી રહી હતી. દરેક શણે અંતર કાપવાના હર્ષથી ટ્રેઈન જાણે વધારે ને વધારે ઉત્સાહિત થતી હોય એમ લાગતું હતું. ત્યારે કલકત્તા જેમ જેમ વધારે નિકટ આવતું જતું હતું તેમ તેમ શકુન્તની વિષાદની માત્રા વધતી જતી હતી ટ્રેઈનની મારીમાંથી નજરે પડતાં અને તરત જ ચાલ્યા જતાં દરેક એને ક્ષણિકતાનું જ્ઞાન ક્ષયવર્તા હતાં; પૃથ્વી અને આકાશના સંયોગ પ્રદેશ ઉપર દષ્ટિ પડતાં જ એની શૂન્યતા વધી પડતી. ગાડીના અગાજમાં એને જીવનના આરોહ-અવરોહનું કડકથ અને બેસતું સંગીત માનુષ પડતું હતું.

ક્ષણિકતા અને શૂન્યતાના આક્રમણથી બચવા એણે આંખો મીંચી કોલેજ જીવનના ચાર વર્ષ દરમિયાનના પ્રસંગો એક પછી એક આવીને રમરસોનું મીઠું પણ અસહ્ય દુઃખ આપીને જતાં રહેતાં એણે નિહાળ્યાં. મૅટ્રિક પાસ થયાં થઈને જ્યાં સુધી બહુવું હોય ત્યાં સુધી બહુવાનું-વિવાહત મોકલવાનું-પિતા-

શ્રીએ આપેલ વચન એને શાદ આપ્યું, અને તમામ આશાઓ નાબૂદ થયેલી નિહાળતાં એની આંખોની પાંપણો પર આંસુનું તોરણ બંધાયું.

‘બાઈ, રડો છો શા માટે?’ સામેની બેઠક-માંથી એક યુવતીનો પ્રશ્ન થતાં શકુન્ત બાનમાં આબોં. એની આસપાસ આખાં ડબ્બામાં બંગાળી, પંજાબી અને અન્ય એવી જાતનાં લોકો ભેઠાં હતાં. એમાં આ એક ગુજરાતજી બેઠી હતી એની શકુન્તને ખબર ન હતી. અચાનક, અજણતાં બને તે પણ એક સ્ત્રી તરફથી પ્રશ્ન આવતાં શકુન્ત પ્રથમ તે જવા થયકરો, પણ તરત જ આંસુ લૂછી, સ્વસ્થ થઈ જાણે કશું જ થયું ન હોય એમ કૃત્રિમ સ્મિતની એકાદ નિષ્કળ રેખા હોઠ ઉપર ફરકાવતો બોલ્યો.

‘ના, ના, કંઈ જ નહિ, એ તો....’ શકુન્ત અધવચ્ચ અટક્યો. એને અટકતું જ હતું.

‘એમ કંઈ વિના કારણ રડવું ન આવે એમ સૌ કોઈ સમજી શકે છે. ત્યારે ન કહેવું હોય તો....’ યુવતીએ વિવેક સાથે મર્મદા દાખવી.

ડબ્બામાં બીજું કોઈ ગુજરાતી ન હોવાથી તે બન્નેની વાત ઉપર કોઈપણ જાતનાં વિલેખન કે કટાક્ષનો ભય નહોતો, અને તેથી જ તે યુવતીએ આંધી સિંમત કરી હતી.

‘ન કહી શકું’ એવી એ કંઈ છાની વાત નથી. વળી મારી અંજલ વાતમાં તમને કદાચ રસ પણ ન પડે.’ શકુન્તે પોતાની વાત સંભાળવાનું એ યુવતીનું ઓત્સુક્ય માપતાં કહ્યું.

‘જરૂર રસ પડશે, કહો!’ યુવતીએ આગ્રહ દર્શાવ્યો.

‘સંભળો ત્યારે, ટૂંકાણમાં પતાવું. ચાર વર્ષ પહેલાં સાસ નંજરે મૅટ્રિક પાસ થઈને કોલેજમાં ગયો. છ એક માસ થયાં ત્યાં અચાનક મારી માતા.

મૃત્યુ પામી મારા બે બાઈ અને એક જલેનમાં હું સોથી મોટો હતો. કોલેજમાં ગયો ત્યારે પિતાશ્રી તરફથી બી એ પાસ થયા પછી વિદેશ મોકલવાનું વચન પણ મેળવ્યું હતું. મારી માતાના મૃત્યુ પછી એમણે અમારી કમી પણ દરકાર કર્યા વિના, કુર થઈ બીજી લગન કર્યું અને પછી ઓરમાન માતાના પ્રધાનપણા હેઠળ કોલેજના વર્ષો મે કેમ પૂરા કર્યા હશે એ તમે સહેલાઈથી કહી શકશો. આ વર્ષે હું બી એ પાસ થયો છું. આજળ બહુવાના કોડ ઘણા છે, અને પિતાશ્રી પારે તો એ પૂરા પામ પાડી શકે તેમ છે, પણ એ તો સાવ જદલાઈ જ નહીં શકે છે કે 'નું તારી મેલે કમાતો વઈ જ, હવે નાનો નથી' આ કુર વચનોથી મારું હૈયું ભરાઈ આવ્યું ને કલકતામાં કોલેજની ફેક્ટરીમાં કલાર્કની એક તાત્કાલિક જગ્યા મળવાથી ત્યાં જઈ છું. શકુન્ત નરા શ્રાસ થયા થઈને ત્યાં મુવતીએ પૂછ્યું

'કલકતા પહેલી જ વાર જાઓ છો કે કોઈ વાર ગરેલા ?

'પહેલી જ વાર વળી ત્યાં કોઈ સગું કે મિત્ર પણ નથી.'

'ત્યારે જિતરવાનું કર્યા સખો છો ? મુવતીએ પૂછ્યું

'લોજમાં જ તો !' શકુન્તે દૂકો જવાબ વાળ્યો

એ મુવતીને શકુન્તને કલકતામાં ચોતાને ઘેર જિતરવાનો આગ્રહ કરતો હતો પણ એ વસ્તુ તેના અધિકાર અને મર્યાદાથી બહાર હોઈને એ માત્ર 'શિક' એટલું જ બોલી શકી

ચોતાની વાતમાં આટલો બધો રસ લેનાર આ મુવતી વિરે કાંઈક જણવા શકુન્તને ઉત્સુકતા વાપ એ સ્વાભાવિક હતું પણ એ કેમ શરૂ કર્યું એ ન સુંઝવાયે 'તમે પણ કલકતા જ આવો છો ? તેણે પૂછ્યું

'હા, મારી જલેનને ત્યાં મારા બનેલી એક સારા ડોક્ટર છે' મુવતીએ જવાબ આપ્યો

'ભવતાં હશે ?' શકુન્તથી ન રહેવાયું

'હા, આ વર્ષે જ મેટ્રિકમાં આવી છું.' જવાબ મળ્યો.

ગાંડી અટકી વાતચાતમાં કલકતા કરારે આવ્યું બેમાંથી એકેવને ખબર ન રહી.

'તમારું નામ ?' શકુન્તને એકાએક પાદ આ મુ

'મોહિની' મોહિનીએ નામ સાચે સરનામું પણ આપ્યું અને શકુન્તનું નામ પણ પૂછી લીધું.

મોહિનીને લેવા માટે તેના બેન-બનેની રટે અને આવ્યાં હતાં રટેશનની બહાર નીકળી જુદા પડતાં 'પછી ભરૂર મળશે લો !' મોહિની કથા વગર ન રહી શકી.

એકાદ અડાડિયુ લોજમાં રહ્યા પછી શકુન્તે એક સ્વતંત્ર રૂમ લઈ સખી અને ભૂતકાળને ભુલવા મણતાં જોમ તેમ કથી નોકરી કરવા માડી જવા રહાયી થયા પછી જ મોહિનીને ત્યાં જવું એમ એણે વિચાર્યું હતું. ગાંડીમાં મોહિની મળી હતી ત્યારે પોતે વિષાદ-મય રિષલિમાં હતો એટલે એનું એને આકર્ષણ નહોતું, પણ છૂટા પડયા પછી તો મોહિનીને મળવા માટે એટલો બધો તલસતો હતો કે એ રજની રાહ જોતો હતો

આને સંવિવાર હતો કલકતામાં અજણ્યો લેવા છતાં સરનામા ઉપરથી મોહિનીનું ઘર એ શોધી કાઢ્યું એવી એને ખાતરી જ હતી. અને બે ત્રણ જણને પૂછતાં આખરે એ એક બેઠા ઘાટના પણ કલકતક રીને જ પાપેલા નાનકડા બગલા પાસે આવી પહોંચ્યો જ નવાના મરેશ દ્વારમાં 'કુસુમ કુલ' વચિનાં એને ખાતરી થઈ કે મોહિનીએ સરનામામાં લખેલ જ એ જ ગલો હતો સંલેજ અદર જઈ એણે ધોમથી સાદ કાઠી

'મોહિની બહેન !'

'કોણ છે ?' કલેતીક નીચેક વર્ષની એક બાઈ બહાર આવી થજ આજ નુક શકુન્ત એને અજણ્યો લાગ્યો

'આવેને મોહિની બહાર ગય છે, હમણાં આવી જશે' એણે આગ્રહ કર્યો

એને જોતાં જ શકુન્ત સમજી શક્યા કે એ શોહિનીની મોટી બહેન હતી. સહેજ સંકેત સાથે તે બંદર ગયા.

‘તમે શોહિનીબહેનના બહેન થાઓને?’ તરત જ તેણે પ્રશ્ન કર્યો.

‘હા, પણ તમે.....’

‘હું અને શોહિની ગાંધીમાં સાથે...’

‘અરે, તમે જ શકુન્તલાઈ કે? બેસા, બેસા, શોહિની તો તમને જ ઝંખ્યા કરે છે, તમારા જ ખપ જાય છે.’

‘હુસુમ ! ઠોણ આપ્યું છે?’ અંદરથી શોહિનીના બહેની પ્રવીણચંદ્રે પૂછ્યું.

‘આ શકુન્તલાઈ, શોહિની જેની વાત કરતી હતી તે...’ હુસુમ બોલી ત્યાં તો એકાએક શોહિની બહારથી આવી. આવતાની સાથે શકુન્તને ત્યાં બેઠેલા જોડો.

‘ઓહો ! તમે ! આટલા બધા દિવસ ક્યા છૂપાઈ ગયા હતા? મેં તો ધાર્યું હતું કે તમે તો પાછા દેશમાં ચાલ્યા ગયા હશે.’ શોહિનીએ આશ્ચર્ય સાથે આનંદ વ્યક્ત કર્યો.

‘જ્યો હોત તોજ તમને તો મળીને જ જાત.’ પોતાને વચનની અગત્યતાનું જ્ઞાન છે એમ બતાવતાં શકુન્ત બોલ્યા.

ત્યાર પછી તો પ્રવીણચંદ્ર સાથે શકુન્તને પરિચય કરાવે, અને સાંજ સુધી અનેકવિધ વાત કરી. શકુન્ત ઠેક અંધારું થયું ત્યારે ઘર તરફ વળ્યા.

અને પછી દર રવિવારે કે રજાના દિવસે શકુન્તને શોહિનીને ત્યાં જવાનું જ. પ્રવીણચંદ્ર અને હુસુમને પણ આ સંસ્કારી મુવક પ્રત્યે માન હતું, અને શકુન્ત પણ અવારનવાર ઘરકોઈ બાગવતમાં નેઓની સલાહ લેવાનું ન ચૂકતે.

જારે જ્યારે શકુન્ત પોતાને ત્યાં આવે ત્યારે શોહિનીએ કંઈકને કંઈક શીખવાનું તો શોધી રાખ્યું જ હોય: કોઈવાર અંગ્રેજી તો કોઈવાર જરૂરત અને શકુન્ત પણ એની એ મુશ્કેલીઓનું ઘણી રસ-

બધી રીતે નિવારણ કરતો.

આ દરમિયાન શકુન્તને કલકત્તામાં ઠીક ઠીક ફાવી જમ્યું હતું. પ્રવિણચંદ્રના સહવાસથી ઘણા મોટા મોટા માણસોની ઓળખાણ અને મોંઝી ઘર્ષ: અને હવે પોતે કલકત્તામાં જ રથાથી ઘર્ષ રહેશે એમ એને વાગ્યા કરનું હતું.

શકુન્તના આઠ-દસ માસના સહવાસ દરમિયાન પ્રવીણચંદ્ર એટલું જાણી શક્યા હતા કે શકુન્તને પોતાની હાલની નોકરી અનુકૂળ નથી. કોઈ યજ્ઞસંસ્કારમાં તક મળે તો સારું, એવી એની ઊંડી ઊંડી ઈચ્છા પણ તેઓ વાંચી શક્યા હતા.

ઘણીવાર સંજોગો જોટલા બધા અનુકૂળ-એવા સાનુકૂળ ઘર્ષ જાય છે કે આપણને પ્રભુની ભવહાર-દક્ષતા ઉપર આશ્રયન ઘર્ષ જવાનું મન ઘર્ષ જાય છે.

કલકત્તાની કૉલેજના ગણિતના પ્રોફેસરનું અચાનક અવસાન થયું. ટ્રિનિસપાલ સાથે પ્રવીણચંદ્રને જાનો ગાઠ સંબંધ હતો. શકુન્ત પણ ગણિતનો બીજા વર્ગનો ગ્રેજ્યુએટ હતો. અને તેથી જ ખાલી પડેલી જગ્યાએ ગણિતના લેક્ચરર તરીકે શકુન્તની નિમણૂક ઘર્ષ ઘર્ષ.

આ જ વર્ષે શોહિની પણ મેટ્રિક પાસ થઈને કૉલેજમાં આવી હતી. કૉલેજનો સમય પૂરો થયા પછી દરરોજ શોહિનીને ઘેર મુકીને જ પોતાને ઘેર જવાનો શકુન્તનો કાર્યક્રમ હતો. અને આ રીતે શકુન્ત અને શોહિની એકબીજાની વધારે નિકટમાં આવતા ગયા.

કૉલેજથી ઘેર આવતાં મુખીમાં એ બંને વચ્ચે ઘણી જ જાતની વાતો થતી: શિક્ષણ પ્રજ્ઞાવિદ્યા, સમાજ વ્યવસ્થા અને સાહિત્ય વિવેચન.

અને પણો તો એ સંબંધ એટલે સુધી વધ્યો કે શકુન્ત અને શોહિની કૉલેજના સમય દરમિયાન પોતપોતાના કામમાં ગૂંચાણેલા હોય ત્યારે જ જાણી રહેતા. શકુન્તને પણ ઘર ફેરવીને સત્વડતાની ખાતર શોહિનીના પાંચેશમાં વીધું હતું. ફરવા, સિનેમામાં અને બીજા ક્યાંય પણ શકુન્ત અને શોહિની જાણી ન જતાં. કોઈ કોઈવાર તો હુસુમ અને પ્રવીણચંદ્ર પણ

શામે ઠોવા.

‘શકુંતલાઈ, તમે આમ એકલા જ રહેવાના છો ?’ એકવાર અચાનક મોહિનીથી પૂછાઈ ગયું.

‘એટલે કેમ, તમે સૌ અહીં શામે જ છોને?’ શકુંતે ન સામજવાનો ડોલ કરતાં કહ્યું.

‘બહુ પાકા છો [રો] !’ મોહિની રમતિયાળ થતી જતી હતી. ‘હું’ પૂછું છું. કે તમે લગ્ન... કપારે કરશો ?’ અચકાતાં એણે આગળ વચાવ્યું.

‘હજુ કશું નક્કી નથી... પણ...’ શકુંત અટક્યો.

‘પણ શું ?’ કહી નાખો ને !’ મોહિનીની ધીરજ ખૂટતી હતી.

‘હું તમારા વિષે પૂછવા માગું છું.’ શકુંતે વાતનું વહેણ ફેરવ્યું.

‘મારું તો બધું જ કુસુમખલેનના હાથમાં છે.’ મોહિનીએ કહ્યું.

‘ત્યારે મારું જ મારા બાપુજી અને જોરમાન માતાની સંપૂર્ણ મરજી ઉપર અવલભે છે.’ શકુંતે પોતાની સ્થિતિ જણાવે કરી.

વધુ સહવાસમાં આવતાં શકુંતને સ પૂછું ખાતીપૂર્વક જણાવ્યું કે મોહિની એને શામે છે; અને તે પણ જીવનસાથી તરીકે. અને પોતાને પણ તેમાં કરી વાધા નહોતો. પિતાજીના ગમે તેવા વિરોધને ધવે તે કૃપાથી દેવાની શક્તિ ધરાવતો હતો. કુસુમ અને પ્રવીણચંદ્રની સંમતિ આ વાતમાં મળે એની એ રાહ જોતો હતો.

એકવાર મોહિનીની ગેરહાજરીમાં એ એને ત્યાં ગયો. પ્રવીણચંદ્ર પણ સંભેલવશાત હાજર નહોતા. એણે પોતાની વાત કરવાનો સુંદર, તક નિહાળી.

‘કુસુમખલેન, મોહિનીને કયાં સુધી જણાવવી છે ?’ એણે પૂછ્યું.

‘બી એ સુધી તો ખરી જ, પણ તેની મરજી બહુજુ’ હોમ તો ભણે અને નોકરી કરવી હોય

તો તેમ કરે.’ કુસુમે પોતાનો વિચાર વ્યક્ત કર્યો.

‘એને શા માટે નોકરી કરવી પડે ?’ શકુંતની શંકા રવાને હતી.

‘ત્યારે શું કરશે ? આપણામાં અને તેમાં આશ્ચર્ય વિધવાઓ સેથી જ પુનર્લગ્ન કરી શકે છે?’ શકુંતના હૃદય સેંચરણુ આ વાક્યખાતુ ગયું તેવ તેમ તે ચેંકવો.

‘શું મોહિની વિધવા છે કુસુમખલેન ?’ એ મોટેથી બોલી ઊઠ્યો.

‘દાક વર્ષની હતી ત્યારની, એને તો બિચારીને એ વાતની ખબરેય નથી.’ કુસુમે રજોટ કર્યો.

‘હા... હ... વ... ર... સ’ શકુંત પોતાનું આશ્ચર્ય વ્યક્ત કરે અને કુસુમ તેનું નિવારણ કરે તે પહેલાં તો ‘શકુંતલાઈ !’ કહેતી મોહિની બહારથી આવી પહોંચી.

‘ન આભા ને ? બેનરજનું શેકચર પ્રણું જ શાતું ધનું.’

‘વિધવા કર્યો હતો ?’ શકુંતે પૂછ્યું.

‘વિધવા વિવાહ !’ જવાબ મળ્યો.

શકુંત અને કુસુમ બન્ને ઊંચી ગવાનિબદી દષ્ટિથી મોહિની તરફ જોઈ રહ્યાં. મોહિની એ ન સમજી શકી.

‘શકુંતલાઈ ! તમે વિધવા વિવાહમાં માને છો કે નહિ ?’ મોહિનીએ એટલી જ બેદરકારીથી પ્રશ્ન પૂછ્યો.

શું જવાબ આપવો તે શકુંતને ખબર ન પડી. કુસુમ પણ એની સ્થિતિ કંઈક અસે સમજી શકી હતી.

‘જવાબ આપોને, મૂંઝા કેમ વઈ ગયા ?’ મોહિની પૂછતી રહી અને ‘સાંજે આવીયા ત્યારે જવાબ આપીશ’ કહેતો શકુંત એકદમ ધર છોડી ચાલ્યો ગયો.

કુસુમ અને મોહિની, ‘એક દુ ખની અને બીજી આશ્ચર્યની દષ્ટિથી એને જતો જોઈ રહ્યાં.

પિતાજીની મહોળીને અચાનક તાર આવવાથી બીજે જ દિવસે શકુંત દેશમાં ગયો હતો: મોહિની,

ભાભીએ પરણવાનો પ્રસ્તાવ મૂક્યો એટલે તરંગિકા તરંગિયાં અટકાઈ ગઈ. મિસ્ટ્રીસ એલિઝાબેથનાં સોનેટો અને નાનાલાલ વાંચીને એણે લખેલા આદર્શ નક્કી કર્યો હતો; 'જન્મભાભી ભલેને પરણ્યાં પણ લખનાં એ શું સમજે?' આવી અભિપ્રાયની વિચાર-સરણીને લીંચકે તરંગિકા લીંચકતી હતી.

પણ ભાઈ અને ભાભીએ જ્યારે અપરેશને ઘેર બોલાવ્યાં અને તરંગિકા સાથે એની ઝોળખાણ કરાવી ત્યારે મનસ્વી તરંગિકા છ'ઉકાઈ ઊઠી પણ ભાઈ કે ભાભી સામે ઊપાડા ઊકવાનું એનું જણું નહોતું એટલે તે મૂક રહી અને ધવે તેા અને કે કમને અપરેશની સાથે પરણવું જ પડશે તેની તેને ખાત્રી થઈ ગઈ.

અપરેશ ગયા રહી જન્મભાભીએ કાંઈક વળંગથી અને કાંઈક રંગથી તરંગિકાને પૂછ્યું: 'અપરેશને જાણે ? કેવા લાગે તમને ?'

'પૂછવાનો અર્થ ભાભી ?' તરંગિકા બોલી.

'તમારું ડહાપણ તમારી પાસે રાખો-અર્થ એટલે તેા પૂછું છું.' ભાભીની જીભ કરતાં અંખો વધારે વાચાળ હતી.

'સારું, ડહાપણ નહિ કરીએ બસ-પણ જાણે એટલે ?'

'તમે જ કહેા ને.'

'જિણે એટલે શું વળી ? બધાં હોય છે એવેા ને એવેા' તરંગિકાની અંખો સામે તદ્દન મુગ્ધ, ભોળપણની રેખાઓથી ભરેલું નિર્દોષ મોઢું તરવરતું હતું. 'અને ભાભી, અપરેશને નાસ્તાની પ્લેટ તેા આમ રોડથી પકડે હતી. તે બોલે તે તેા જણે બહુ મનમાં જ. દરેકને કાંઈ ને કાંઈ ખેડ તેા તેવાની જ.'

તરંગિકા જાણતી હતી કે પોતાનું કહેવું સાચું નહોતું, અને ભાભી જણી ગઈ હતી કે નહીં-

દના વિચાર અને વાણીમાં મેળ નહી.

'મૂકોને પંચાત ભાભી, પરણીને શું કરવું છે ?'

'પરણીને શું કરવું છે ?' એના ઉત્તર ભાભી થાલે નહોતો. પરણેલી તરી પાસે આવા પ્રશ્નના ઉત્તર હોતો પણ નહી.

ઘણા દિવસો વીતી ગયા પણ તરંગિકા મંઈ નિર્ણય કરી શકી નહિ 'પુત્રપેાનું પેાત તેા પરણ્યા પછી જ પ્રકાશમાં આવે. જન્મભાભી પણ કહેતાં હતાં કે 'પરણ્યો એટલે સમજશે.' પરણેલા એટલે સમજશે ત્યારે સમજશે કેમ ન પરણવું ? પણ ત્યારે પરણ્યાં પહેલાં શું સમજવું ? અને કેવી રીતે સજ્જવું ?'

ઘણા વખત સુધી રોજ શત્રે તરંગિકાએ વરે કેવા હોવું જોઈએ અને કેવા થવું જોઈએ એના જ વિચાર કર્યા. ક-પાસે કેવા હોવું અને કેવા થવું જોઈએ એનો વિચાર કરવાની એને જરૂર નહોતી. ક-પ તેા પેાતે હતી જ ને ? આ વિચારના અનુસંધાનમાં હેવટે તરંગિકા એવા નિર્ણય ઉપર આવી કે 'તમે જે દબાઈ જાઓ તેા બધા તમને દબાવે. તમારો બચાવ ન કરો તેા બધા તમને સંતાવે.'

બધું વકરી વધા પ્રમાણે અપરેશ પંદરમે જ દિવસે પાછો આવેા અને સાથે જાન પણ લેતો આવેા.

પોતાના વિજયની શલાવાળા દ્વાંડ સુધના કાઈ જેવાકીના વિચારથી અગ્નિ અને વધીવાની સંકીર્ણને તરંગિકાએ પોતાનો ઘાષ અપરેશને સોંપેા. પણ એના મનમાંથી પરાજયનો ડંખ ગંધો નહોતો. એટલે જીંદગીમાં કટાક્ષનું મિશ્રણ કરીને બોલી :

'જન્મભાભી, તમારી ને મારા ભાઈની વ્યુદ-રચના સફળ થઈ, સજ્જ થાઓ.'

'બલેને સુખી થજે અને ડાહ્યાં પણ થજે.'

‘એમાં હજી મારે નવું શીખવાનું છે ?

તરજિકા હજી વધારે બોલી હોત પણ અચા નક શિક્ષકા સુબદ્રાબહેને દેખા દીધી.

‘મહેનને ઘર તો બહુ સારું મળ્યું’ સુબદ્રાને જોઈને જસુભાબી બોલ્યાં મુબદ્રાએ જલ્દી જનીને તરજિકાની સામે જોડ્યું શિક્ષકા તરીકેનું એનું ડહાં પણ બોલી ઊઠ્યું.

‘ઘર ઉપરાંત લગ્નમાં થીજી ઘણી વસ્તુઓની જરૂર હોય છે કન્યા ક્યા પ્રકારનું જીવન ગાળશે તે આવાં લગ્નમાં ખાસ જોડ્યું જોઈએ પણ અત્યારે આ બધું કહેવાથી શેા લાભ ? આર્થિક સ્વાતંત્ર્ય વિના સી ગિયારી શું કરી શકે ?’

સુબદ્રાનું શીલાચાણુ વકતવ્ય સાંભળીને તરજિકાને હસતું આવી ગયું શિક્ષકાની આંખો તિરસ્કારથી ચમકી ઊઠી.

કોઈ સાધારણ પ્રત્યે જ અધારગામ જતી હોય એમ તરજિકા સાસરે ગઈ.

સાસરિયામાં આવીને તરજિકાએ મહેમાનની જેમ પોતાને ધરસ સાર શરૂ કર્યાં.

એક દિવસ સાંજે ફરવા ગયાં હતો ત્યાંથી અપરેશ પાછો આવ્યો એના ઓરડામાં તરજિકા ખુલ્લે માથે પુરુશોમાં બેઠી જેગે પેપર વાંચતી હતી તે મગ હવાવતી હતી.

અપરેશ આવ્યો તે તરજિકાએ જોયું, પણ એ તો જેમ જેગે હતી તેમ જ બેઠી રહી એના મનમાં અપરેશ અને કોઈ વટમાળું વચ્ચે કશો ફરક નહોતો. અપરેશ તરજિકાના માથા પરથી સરી પડ્યો સાઠી તરફ અને હાલતા મગ તરફ જોયું.

‘સાસરિયાની સભવતા દરકે સીએ શીખવી જોઈએ’ તરજિકાએ મોં જોડ્યું કમું અપરેશના કટાક્ષને ખાઈ જવા માગતી હોય તેમ તે બોલી ‘સીને સીની સભવતા પણ પુરુશોએ શીખવવાની હોય છે ?’

અપરેશ સમસમી રહ્યો અને કમું બોલ્યા વિના ત્યાંથી જતો રહ્યો આવતી કાલે સવાર સુખઈ

જવણું છે એ વાત તરજિકા જાણતી હતી એટલે વાળુ કરી તે પોતાના કપડાં ટૂંકમાં ગોઠવતી હતી ત્યાં અપરેશ આવ્યો.

‘કાલે સવારની ગાડીમાં જવાનું છે એ તો તને માદ છે ને તરજિકા ?’

તરજિકા બધું જાણતી હતી છતાં કોઈ કહે એ કરવું એટલે દબાઈ જવું એવા બાબ સાલે તે બોલી.

‘ના, આવતી કાલે નહિ, પરમ દિવસે જવું’ અપરેશ કપડાંવાળી ચિકાર બરેલી ટૂંક જોઈ અને આવતી કાને ન જવાનું કોઈ કારણ ન જોયું એટલે એ જવા હસ્યો.

‘પરમ દિવસે નહિ, આવતી કાલે જ જવું છે’

‘ના, તમારી ઈચ્છા પ્રમાણે કમું જ નહિ વામ, પરમ દિવસે જ જવું છે’

‘બલે તારી ઘરજી-પરમ દિવસે જમ ?’ અપરેશ રસે વિચાર્યું કે આમ ઘરઆંતમાં જ મનનેદ વધી પડે તે ઠીક નહિ.

‘ના ના, એમ ઠીકાપોચા ન થાઓ હ તો અમરથી તમારી પરીક્ષા કરતી હતી’ તરજિકા વિજ વિનીની છગથી બોલી ‘પરમ દિવસે નહિ, આવતી કાલે જ જઈશ’

‘બલે તારી ઘરજી’ કહી અપરેશ ગયો.

અપરેશ આમ ઘર કમૂલ કરીને જતો રહ્યો એ તરજિકાને જમ્યું નહિ એને કેટલીક વાતો કરવી હતી એણે જોયું કે અપરેશ બાહુના ઓરડામાં બેઠી કેટલાક મિત્રો સાથે ગપ્પા મારી રહ્યો હતો તરજિકાએ એને બે ત્રણવાર બોલાવ્યો છતાં તે ન આવ્યા છવનમાં પહેલીવાર એનું હૈયું જરા ભારે વધુ.

કુ ખાઈમાં રવજી તેજવાળના માગામાં કાઠોને પણ પૂહો તે કહે કે અપરેશનું કંટુ બ આખાપે માવામાં સુખી જમ્યામ ખાસજે મીત્રીનાં તોતણુ ટી માય ને બાઈએ રગીન નાવલોનના પડા લટકે દીવાલ ન દેખાય એટલી છબીએ અને જાજમ ન દેખાય એટલા ફર્નિચરવાળુ દીવાનખાનુ તરજિકા આવ્યા

પછી બીજે જ દિવસે વીજળીને ટેમલ પંખો આવ્યો. તરંગિકાએ જરા નહવે ઈચારે કર્યો એટલે ત્રીજે જ દિવસે ઊંચી કિંમતને રેડિયો આવ્યો. તરંગિકા એટલે જાણે કે પાડોશની સીએનું સાચું પોષકાનું પ્રદર્શન. અપરેશ એક શરૂ કરી પેટ્રીના ભાગીદાર અને તરંગિકા અપરેશની ભાગીદાર, એટલે સાંજે પેટ્રી પરથી મોટર આવે અને બંને ફરવા જાય. બંનેને આમ રોજને રોજ સાથે ફરવા જતાં જોઈને કોઈ કમળા ટગર ટગર તારી રહે અને કોઈ વિમળા મોટું મયકોટી છાનો નિઃશ્વાસ નાથે.

લક્ષ્મીકાકીને મળીને અપરેશ ઘેર આવ્યો ત્યારે એને લાગ્યું કે તરંગિકા આજે લહેરમાં છે, એના સ્વભાવ પાલકામો છે. સાચી વાત તે એ હતી કે તરંગિકાના મનમાં ભૂતકાળનું અભ્યાસ જીજ્ઞાસા મારતું ત્યારે જ એ લહેરમાં દેખાતી. અપરેશ બિચારી એના બાવા સ્વભાવથી અજાણ્યા હતા, એટલે આવતા-વેતા એણે હરખમાં ને હરખમાં બોલી નાખ્યું :

‘બહી’ આપણી જાતિના એક લક્ષ્મીકાકી રહે છે, તે તમને જાણ સંભારે છે.’

સુંબઈ આવ્યા પછી પહેલે જ દિવસે આ બંને વચ્ચે ‘તુ’ ‘તમે’નું પુલ્ક વ્યુત્પન્ન હતું. સીએ પુરુષોને ‘તમે’ કહે ત્યારે પુરુષો સીએને ‘તુ’ થા માટે કહે ? એ પ્રશ્ન તરંગિકાએ પૂછ્યો. એનો જવાબ અપરેશ ન આપી શક્યો. એટલે તે દિવસથી તરંગિકા માટે ‘તમે’ શબ્દ ખાસ ધ્યાન રાખી વાપરતા.

‘એમ ?’ તરંગિકા પુલ્ક માટે ટટાર થઈ.

‘આપણે બહી’ આવ્યા પછી તમને તેમને ત્યાં લઈ જવાનું મને અનેકવાર એમણે કહ્યું હતું.’

‘હા ?’ તરંગિકાએ એકાદાથી થણ વેધક ઉચ્ચાર કર્યા.

‘એટલે મેં આજે અમે જરૂરી આવીશું એમ કહ્યું છે. બહુ બહા બાઈ છે.’

‘પણ કોઈને આનું રચન આપવાનો તમને થો અધિકાર છે ? વચન આપતાં પહેલાં તમારે મને પૂ.પુ. જોઈનું હતું.’ બંદૂકમાંથી ગોળીઓ છૂટવી શરૂ

થઈ હતી. ‘આવી સરમુખત્યારશાહી હું સહન કરવાની નથી સમજતા ?’

‘સરમુખત્યાર શાહી !’ અપરેશ ધૂલ્લ ઊડવો : પેતાની પત્નીમાં પણ આવો નહવે વિશ્વાસ ન મૂકી શકાય ?’

‘હા, હા, સાકી સત્તરવાર સરમુખત્યાર શાહી.’ તરંગિકાને નહોતું બોલવું તે પણ તે બોલતી હતી.

અપરેશને લાગ્યું કે તરંગિકાના મૂળ સ્વભાવમાં કયું જ પરિવર્તન થયું નથી. કપાળે લગેલો પરસેવો લૂછતો તે બાધાની જેમ બેસી રહ્યો. સૂચન પ્રમાણે મોટર દરેક જ કરતાં એક કલાક વહેલી આવી. અપરેશ તૈયાર થયો.

હમણાં મને આવવાનું કહેશે એમ તરંગિકા ધારતી હતી પણ અપરેશ ચૂપચાપ મોટરમાં બેસી ગયો. તરંગિકા બારણાં સુધી દોડી આવી. ‘ઊભા રહો, આનું છું,’ એના ગળા સુધી આવ્યું પણ બહાર નીકળી શક્યું નહિ.

‘કોઈ નહિ, બીજીવાર વાત’ મનને જ સંભળાવવા તે બખડી.

લક્ષ્મીકાકી ધીનાનાથ વસીલનાં બા અને પુષ્પાનાં દાદીના. એમણે નક્કી કર્યું હતું કે પુષ્પાને અપરેશ સાથે જ પરણાવવી. પથુ થોડા દિવસની બીમારીનાં પુષ્પા અચાનક જુલવી ગઈ એટલે લક્ષ્મીકાકીના હાથ લેકા પડ્યાં, છતાં અપરેશ પરનું એમનું વહાલ જીવું જ રહ્યું. ‘પુષ્પા તો ગઈ પણ અપરેશ જીને પરણે તે મારી પુષ્પા’ એમ તે મન મનાવતાં હતાં.

અપરેશને એકબે જોયો એટલે લક્ષ્મીકાકી બોલ્યાં : ‘તરંગિકા ન આવી ?’

અપરેશ થુંકે ? લક્ષ્મીકાકી આખળ કોઈવાર નહિ ને આજે તેને જૂઠું બોલવું પડ્યું.

‘એની તબિયત જરા નરમ છે એટલે ન આવી શકી.’

‘થું વ્યું છે ?’ ડોશીના મોં પર દુઃખ તરી આવ્યું. ‘ખાસ કંઈ નથી. બપોરે જરા માથું દુઃખનું

હતું ને શરીર જ્યાં ગરમ થયું હતું.

અપરેશની વધુનું માથું ફુગ્ગે ત્યારે લક્ષ્મી-
કાકીને ફુગ્ગે થાય જ.

‘ચાલો, મારે ભેલા ખાવવું છે.’ ડોશીમા
નેવાર થતાં.

‘ના, ના, તમારે આમ તરછી લેવા જેવું કંઈ
નથી.’

પણ આ તો લક્ષ્મીકાકીને જીવ. એને જીવ
ન વળ્યો. તે અપરેશને ઘેર આવ્યાં. બારણામાં આવીને
જેવું તે તરંગિકા રેડિયોમાં આજનાં ફિલ્મની ઝીતની
તરજ સાથે પોતાના કંઈનું ચિત્રણ કરી રહી હતી.

‘બહેન, શરીર બહુ બગડ્યું છે !’ લક્ષ્મી-
કાકીએ તરંગિકાના કપાળ પર હાથ ફેરવા માંડ્યો.

‘શરીર બગડ્યું છે ? માડું ? એ વળી કોણે
કહ્યું ? મને તો કંઈ થયું નથી.’

લક્ષ્મીકાકીને હાથ પાછો પડ્યો. તરંગિકાની
આંખોના તેજ એમનાથી જીરવાનાં નહોતાં. એમણે
અપરેશ તરફ જોયું : પણ એ તો ઊંધું ઘાંધી છાપું
વાંચતો હતો. પુસ્તક આંજી જ મરી ગઇ હોય એમ
ડોશીને થયું.

લક્ષ્મીકાકી ગયાં.

તમે કું કહ્યું હતું લક્ષ્મીકાકીને ? તરંગિકાએ
પરીક્ષા લેવા માંડી.

અપરેશને માથું હલાવ્યું.

‘જુદું યા માટે મોલ્યા ?’

‘પરજ્યાં પછી મોલવું પડે’

‘એટલે શું મારે ઘીમે જુદું મોલવું પડ્યું?’

તરંગિકાને અવગત અજ્ઞાપરજીવીને. લક્ષ્મી : ‘જુદું
તમારી ને અપજન્ય મને ?’

‘અ.મી નિંદ્રી તમે આમ લગતાં જ કરો?’

અપરેશ બિચારો હતોય વઈ ગયો હતો.

‘કું લડું છું કે તમે લડો છો ? તમારો વાંક
તો તમને દેખાતો જ નથી.’ તરંગિકાના અવાજમાં

કંઈ હતો : ‘તમારું રજેલું કું ખાઈ છું એટલે મારે
આવા મેણાટોણાં બમવા પડે છે ને?’

વીજળી પછી હોય એવું અપરેશને લાગ્યું.
લગ્ન પછી મવાનાના જે ઊંચા ઊંચા મિનારા એણે
લગ્નમાં હતો તે એક પછી એક ધરાણાથી વઈ રહ્યા
હતાં. બીજા હૃદયમાંથી નીકળી શકે એવું થોડબધું
રિમત એના મોં પર આવ્યું. એણે કપાટ ખોલીને
ચાવીને જૂમખો બહાર કાઢ્યો. આ બધું શું થાય છે
તે જોતી તરંગિકા ઊભી હતી તેની પાસે ધીમે જઈ
એના હાથ પકડ્યો. ફણભર પત્નીની કાળી આંખો ને
રનુમગ્ન મોં પર આંખ ડેરવી. આ નવું નાટક શું છે
તે તરંગિકા સમજી નહિ, પણ અપરેશને એની હથેલીમાં
ચાવીને જૂમખો મૂક્યો ને મૂકી વધાવી.

અપરેશ જતો રહ્યા ત્યારે તરંગિકાને સમજણ
પડી. ‘એમાં ખાટું શું છે ? ગમે તે થીને પણ જેમ
થવું એઈએ તેમ જ થાય છે.’ એણે જૂમખો કંઈ
ખરાવ્યો.

ખીજી દિવસે યા પી પછી અપરેશ દસ વાગે
જમવાને વખતે દેખાયો. સ્કાન્ડે પાંચ વાગે અપરેશ
આવે પછી છ વાગ્યા સુધી મે જણ ધર, ગામ,
હવા, પાણી, પૂજા-નામ એવી વાતો કરતાં કરતાં લડે ને
લડતાં લડતાં વાતો કરે, ને ખજી ફરવા જાય. ફરીને
પાછાં ઘેર આવે ને ઊંચી જમ. આખો એક અપરેશ
બન્નેમાંથી કોઈ ઉચ્ચારે નહિ. ને એમને એમ સવારે
પડે.

આમ અહવાડિયું થયું પણ કારકિર્દમ બદલાયો
નહિ. તરંગિકાએ મનમાં વિચાર કર્યો કે વાત કરતાં
કરતાં ભલે લાગે પણ અપરેશ મોલે જ નહિ
એ કેમ સવન થાય ? જેમ અપરેશ આઠ દિવસથી
મૂંઝા હતો તેમ તરંગિકા પથ્થ કાઠી બોલી નહોતી.
છતાં આ અભોલાણો તે પોતાને નિંદોષ માનતી હતી.
અને ‘કોઈને અમારી ક્યાં દરકાર છે’ એમ મનમાં
ને મનમાં બગડતી હતી.

આને રવિવાર હતો અને અપરેશ રવિવાર
પાળતો એટલે ઘેર હતો. મરોર સુધી કોઈ કશું
મોલ્યું નહિ ત્યારે તરંગિકાને રહવાનું મન થયું. ગમે

તેમ કરીને બોલવું તો જોઈએ જ એમ વિચારીને તેણે ક્યાટ બોલ્યા અને કપડાં આમથી તેમ ફેંદવા માંડ્યા.

‘અરે, મારી ગુલાબી સાડી ક્યાં ગઈ ? તમે જોઈ છે ?’ કરીને એણે અપરેશની સામે જોયું.

અપરેશ તરંગિકાના પ્રશ્નનો ઉત્તર શા માટે આપે ?

પાતાના પ્રશ્નની આવી ઉપેક્ષા થતી જોઈને તરંગિકા સજગી ગઈ. તેણે બહાર કાઢેલાં કપડાં કબાટમાં પાછા ધાલ્યાં ને ખાસણાં પછાડ્યાં.

શીજે દિવસે કાગળ આવ્યાં કે તરંગિકાને તેડવા એને ભાઈ આવે છે. તરંગિકાએ અપરેશને બોલાવવાના ઘણાં લાગુ શોધ્યાં ને ફાંફાં માર્યાં પણ અપરેશની જીભનું તાણું એ જોથી શકી નહિ. ત્રીજ દિવસે તરંગિકાનો ભાઈ આવ્યો. તરંગિકાએ મનમાં ને મનમાં બજારો કર્યાં કે એના ભાઈએ અત્યારે આવવું જોઈતું નહોતું.

રાતના દસ વાગ્યાં ને કાલે સવારે તરંગિકા જવાની હતી, અપરેશ જોવો ને તેવો જ હતો.

‘યુ’ આમ ને આમ જ જગું પડશે ? બોલ્યા સિવાય તો મારાથી નહિ જવાય.’ તરંગિકાને લાગ્યું કે હમણાં એ દૂડવો મૂકશે.

અગિયાર વાગ્યાં પણ અપરેશ અગાસીમાંથી નીચે ન આવ્યો તરંગિકાથી રહેવાયું નહિ. તે અગાસીમાં ગઈ.

‘મંદ મંદ થીતળ વાયુ વાતો હતો. આકાશમાં આજે તારાઓની બીડ ધારે હતી એટલે જોના બારથી આકાશ નમી પડ્યું હતું. અમૃતની ધારે ચંદ્રિકા વગસતી હતી. એક ચેતરજી પર અપરેશ સૂનો હતો તેની આંખો ચંદ્ર પર સ્થિર થઈ ગઈ હતી.

‘હું આવતી કાલે જવાની છું’ ને આપણે બોલ્યા વગર જ છૂટાં પડીએ તે મને નથી ગમતું’ એટલું લાંબું નહિ બોલી શકાય એમ લાગવાથી તરંગિકાએ ‘હું કાલે જઈ ?’ એટલું પૂછવાનો વિચાર

કર્યો પણ એનું ગળું રૂંધાઈ ગયું હતું. એટલું જ એ ન બોલી શકી. હલેથીઓએ મોં દાખી તે જતી રહી.

નીચે એને કેમેય ઊંચ ન જ આવી.

સવારે તરંગિકાનો ભાઈ બેગ લઈ નીચે ક્લિતરો. ચાવીનો ઝૂમ્પો આપતાં તરંગિકાએ આંખ ઊંચી કરી ને એની ને અપરેશની આંખો ભેલી વઈ ત્યારે દષ્ટિ પહોંચી પાછી ખેંચી લેનાર તે હતી.

અપરેશને ઝલઝલિયાં આંખો ને તરંગિકાને ડૂમો ભરાયો, ગાડી ચાલી.

તરંગિકા પિયર આવી પણ ત્યાં એને ગમતું હોય તેમ લાગ્યું નહિ. એનું મન મુબંઈમાં ગૂંથવાઈ ગયું હતું. માતાના લલાલપમાં ઊભુપ ને જુઓબાનીની વાતો રસહીન લાગતી.

‘શરીર સાચવવું’ એટલું જ ન કહેવાયું. એકથી પડતી ત્યારે આપોઆપ એની આંખો ભીની થઈ જતી. ‘એમને જે મારા જેમ દુઃખ થતું જ હશે ને !’ એ આંશિ એના અંતરમાંથી હોલવાતો નહોતો.

‘મેં જ આ દુઃખ ઊભું કર્યું’ છે.’ એક વાર કપાળે ફરેલો અપરેશનો હાથ એનાથી જુલાતો નહોતો.

અપરેશનો કાગળ તો આવઈ એવી તરંગિકાને આશા હતી. એક અઠવાડિયું ગયું ને શીજું જે ગયું પણ કાગળ ન આવ્યો. તરંગિકા અકળાઈ ગઈ. હવે મારે અલી રહેવું નથી, મને કોઈ બહાનું જડે તો હમણાં જ ચાલી જઈ. કોઈ બનાવટી કાગળ લખે કે અપરેશ બીમાર છે તો કોઈની વાટ જોયા વિના ગાડીએ ભેચી જઈ.’ આવા આવા વિચારે એ ઘેરાઈ ગઈ. અપરેશ પાસે હતો ત્યારે એને જે દુઃખ થતું તેથી ઘણું જે વધારે દુઃખ અપરેશ દૂર હતો અને સતાવતો નહોતો તેથી થતું હતું.

સોળમે દિવસે કાગળ લેવા તરંગિકાએ દોટ મૂકી. કાગળ મુબંઈથી આવ્યો હતો પણ રામલાલ શેઠનો હતો. તરંગિકાની વેદના પરકાખાએ પલોચત, પણ રામલાલે લખ્યું હતું કે ‘કાલે તે અપરેશને મળ્યાં હતાં અને તેને અપરેશની તબિયત બરાબર લાગી ન હતી.’

‘બા, ત્યારે ત્તા એમની સારવાર કેણુ કરનું હશે?’ તરંગિકા આ વાક્ય ઉતાવળે બોલી ગઈ.

બાઈને ઘણું અજાણું કામ હતું પણ તરંગિકાને જુનું જ હતું એટલે એણે તરંગિકાને ટિકિટ કઢાવી આપી-ગાડીને બેસાડી.

મુંબઈ પર્યોચતા ગાડીએ ભવના ભવ કર્યા.

અપરેશ આખો બંધ કરી બેસી રહ્યો હતો, ત્યાં બારણું ખખડ્યું ને તરંગિકા દેખાઈ. અપરેશ ઊભો થયો.

બેઝને એક ખુણામાં ફેંકી તરંગિકાએ દેહ મૂકી. ‘શરીરની કેવી ધૂળધાણી કરી નાખી છે?’ કહીને તે અપરેશના પગ પાસે બેસી ગઈ. એનો આખો છવ એની આંસુબીની આંખોમાં આંખેા હતો.

અપરેશની પણ એ જ રિચાઈ હતી.

ચાર આંખમાં આંસુ બેાઈ ઘઈ વહી રહ્યાં

‘ગાંધી ખાતી હતી તરંગિકા, કે તું આવશે જ.’

‘તું’ મા મીઠાશ ઉણે કે નહિ એ જુદી વાત છે પણ તરંગિકાને તેા ધાગી.

‘તરંગિકા, તને ઘણું દુઃખ થયું નહિ?’

પણ હું શું કરું?’

પણ હવે તરંગિકાને માત્ર સાંભળવું જ હતું. ભાલવું નહોતું.

— અને એક વરસ પછી તરંગિકા હિંડોલા પર હોંચકની હતી ને નાનકડો બહુડો એના ખેળામાં કિલકિલાટ કરતો હતો, ત્યારે અચાનક એને દિશિકા સુભદાના ચઢદો વાદ આવ્યા : ‘પરણીને શું કરવું છે!’

—પણ એનો ઉત્તર તરંગિકાને મળી ગયો હતો, બાલક રૂપે.

પૃષ્ઠ ૪૧૦ થી ચાલુ]

કુસુમ કે પ્રવીણચંદ્ર-કોઈને જ મળ્યા વિના.

એને તેા ફક્ત એક જ પ્રશ્ન મૂંઝવતો : ‘મોહિની વિધવા ન હોત તેા....?’

તેના દેશમાં ગર્ખા પછી પિતાની તબિયત સુધારા ઉપર આવી ગઈ. પણ હવે તેમની વુઝાવરવા હોવાથી એમને આ વખતે તેા શકુન્તને પરણવાને જ કલકત્તા મોકલવેા હતો. ખર્ચો તેવાથી કચી રાખી હતી, ફક્ત શકુન્ત કન્યાને જોઈને સંમતિ આપે એટલી જ વાર હતી.

પાંચે પિરણ અંગ્રેજી બજેલી, સંરકાચી, નમણી ફંસાને શકુન્તે જોઈ—અને ના ન ધાડી શક્યો.

લગ્ન થઈ ગયા. પતિપત્ની કલકત્તા આવ્યાં.

બે મહિને શકુન્તનું ઘર ખુલ્લું દેખતાં જ મોહિની અંદર દેહી આવી

‘શકુન્તલાઈ !’ હર્ષથી બોલી જવાયું.

શકુન્ત અંદર હતો હંસા દ્વારમાં જ મગી.

‘શકુન્તલાઈ !’ જવામાં ભરાવેલા રૂમા સાથે મોહની એ દ્વાર સાથે અવગાઈ પડી.

શકુન્ત બધાર દોડી આવ્યો. ‘મોહિની !’

મોહિની જીભી વધઃ ‘શકુન્તજાઈ અભિનંદન, જાભીશી અભિનંદન !’

લગ્નના મનચિત્ત અભિનંદન ઉપર આંસુનો અમાનવિક અભિષેક કરતી એ પગથિયાં જિતી ગઈ.

શકુન્ત અને હંસા એક બીજા સામું જોષ રહ્યાં.

હંસા કયું જ સમજી શકી નહિ.

સાદાઈ અને સરળતા

જે. કૃષ્ણમૂર્તિ

આકાશ ખુલ્લું અને સ્પષ્ટ હતું એક ખીણીયા બીજી ખીણી પર સહેલાઈથી ઊઠતાં હોય એવા મોટાં વિદ્યાળ પાખોવાળા પક્ષી ત્યાં ન હતો ને ન હતું ત્યાં કોઈ પસાર થતું વાદળ કુદલકથી જઈતું ઉત્સુક હરણ મીઠું માઠી રહ્યું હતું અને અમને આવના બેઈ ફલાગ મારી ચાલ્યું ગયું એક રોપાની નીચે ધરતીના જેવા જ રંગવાળા અપટા કાનવાળા અને ચગકતી આખોનાઓ એક દેડકે હનનચલન વિના પડ્યો હતો પદ્મિમ દિશાએ પડે તો આચમના સૂર્યની સામે સ્પષ્ટ અને ચોખ્ખા દીસતા હતા ખૂબ નીચે એક ધર આવેતું હતું ત્યાં એક સરોવર હતું બધા કુવાક માણ્યો તરતા હતા ધરની આસપાસ એક સુદર બગીચો હતો એ સ્થળ સખ્ત અને એકાંત જણાતું અને ગૃહસ્થ માણ્યોના કોષ એકકક્ષ વાનાવરણ જેવું એવું વાનાવરણ હતું દૂરના ધૂપવાગા રસ્તા પર એક તુણ્હીન ખેનરમાં એક કમા નૂડ પડી નજરે પડતી હતી એટલે દૂરથી પણ ગરીબી ગદડી અને દેનરુ જણાઈ આવતા હતા તે બધા શિખરેથી જોના બને વર વચ્ચે ઝાડું અતર જણાતું નહિ સુદરના અને રિરપતા એકમીમને સ્પર્શી રહ્યાં હતા

મિનકતની સાદાઈ કરતા હૃદયની સાદાઈ-સરળતા-વધારે મહત્ત્વની અને મર્મપૂર્ણ છે થોડી વસ્તુઓથી જ તોય માનવો એ મુકામલે સહેલું છે એશઆરામ તણ દેવો અથવા ખીટી પીપાની કે એવી જ ખીણ ટેવોનો ત્યાગ કરવો એ હૃદયની સરળતાનું સચન નથી જે દુનિયા નસો પછા, મોજશોખ અને આનદનાં સાધનો પાછળ માડી બની જી તે દુનિયા મા લગોડી પહેરેની એ મુકત માનવી હોવાનું સચન નથી એક માણ્યને દુનિયાનો અને એની રીતોનો ત્યાગ કર્યો હતો છતાં એની વાસનાઓ અને એના નિકારો એને વીધી રહ્યાં હતા એણે સાધુનો વેશ પહેર્યો હતો છતાં એણે ચાંતિ અનુભવી ન હતી એની આખ નિરતર કાષ શોધી રહી હતી અને શકાઓથી તથા આશાઓથી એનું મન ચીરાઈ રહ્યું હતું બહારથી તમે નિયમન અને ત્યાગ કરી શકો કપે કપે તમારા ધ્યેય પહોચવો નો માર્ગ તમે નકડી કરી શકો તમે આ કે પેની વસ્તુનો ત્યાગ કર્યો છે તમારા વર્તમાનમાં તમે સયમી બધા છો તમે પરમત સહન કરનારા અને માયાળુ છો એવા એવા સદગુણના પોરણ

મુજબ તમે વિકાસ સાધ્યો છે કે કેમ એ તમે માપી શકો એકામતાની રીત તમે શીખ્યાં છો અને ધ્યાન કરવા તમે જગનમર્મ મહર્મા કે કોષ અધારે એરગામા બેસો છો પ્રાર્થનામા અને સાવચેતીથી તમે તમારા દિવસ પસાર કરો છો આ રીતે બહારથી તમે તમારું શુચન સાદુ બનાવો છો અને વિચાર પૂર્વક નકડી કરેની આ ગોડવણ વડે આ દુનિયાનું ન હેય એવું સુખસ પાદન કરના તમે આરા મેવો છો

પણ બહારના સયમો અને પ્રમાણો વડે સત્ય પ્રાપ્ત થાય છે ખરું ? એશ આરામને તજવા બહારની સાદાઈ જો કે જરૂરની તો જી જ, છતાં આ બાહ્યાચાર વડે સત્યના દ્વાર ઊવાડી શકારો ? આરામ અને સજ્જતામા ચરકવ રહેવાથી મન હૃદય બારમસ્ત બને છે અને મુસાફરીમાં તો બોળથી મુકત હોવા જોઈએ આપણે બધા આ બહારના દેખાવની કેમ આટની બધી ચિંતા કરીએ છીએ ? આપણા આરામને બાલ સ્વરૂપ આપવા આપણે આપના બધા ઉત્સુક કેમ બનએ છીએ ? શુ એ આમવચનનો ભય છે કે તોકમનનો ડર છે ? આપણે આરામ પ્રામાણિક છે એની ખાતરી કરી લેવાની આપણને શા માટે ધનંજી રહે છે ? આપણે નિમિત્ત થવા આગીએ છીએ, કાષક થવામા આપણી મહત્તા રહેવી છે એની આપણને ખાતરી જોઈએ છે એ જ શુ આ આખા પ્રમતું કારણ નથી ?

કાષક પણ થવાની ઈચ્છામા જ ગૂચર્યાગાની શરૂઆત છે કાષક થવાની હરકમેશ વધે જતી ધનંજી પ્રેરાર્થ આપણે બહારથી અને અદરથી સચય કે ત્યાગ કરીએ છીએ કાષક કેળવીએ છીએ કે કાષકિથી દૂર રહીએ છીએ સમય જતા બધી વસ્તુઓ જતી રહેશે એમ જણાવાથી આપણે કાવા તીતને વળગી રહીએ છીએ આસકિત કે અનાસકિત વડે કાષક થવાનો કે નહિ થવાનો પ્રયાસ બહારની કોષ પણ કિવા, નિયમન કે પરિશીન વડે કદી પણ નાખૂ થઈ શકે નહિ, પણ આ મથનને સમજવામા આવે તો બહારના તેમજ અદરના સયમમર્મથી તથા એના ઘરજીયાથી સ્વાભાવિક અને સહજ રીતે મુકત થવાય અનાસકિત વડે સત્ય પ્રાપ્ત થતું નથી કોષપણ સાધન વડે એ પ્રાપ્ત થઈ શકે નહિ સર્વળા સાધન અને સર્વળા સાધ્ય આસકિતના જ પ્રકારો છે અને સત્યના આનિર્ભાવ માટે એ સર્વળાના અત આવવો જોઈએ

‘ગાંધીજીનો અક્ષરદેહ’ ભા. ૧

(પ્રકાશક : નવજીવન, અમદાવાદ ૧૪
પાનાં ૫૮૩ મૂલ્ય રૂ. ૧૬-૫૦)
૧૯૦૬ - ૧૯૦૭

‘ગાંધીજી અને એચ. એમ. અલીનું મનેક્ષ’ એક પ્રતિનિધિ મંડળ ૧૯૦૬માં ઈંગ્લેન્ડ ગયું હતું અને દક્ષિણ અ. િ ઠાના લિંદીઓનો કેઈસ પ્રિટિય સરકાર સમક્ષ રજૂ કરવાનો તેઓ ત્યાં જઈને કઈ ઘેરે બર આવ્યાં ત્યાંથી આ બાગની સરખાત ચાપ છે. ટ્રાન્સવાલ ૧૯૦૭માં સ્વતંત્ર સરવાન બન્યું અને એક વટવુડમ દ્વારા ટ્રાન્સવાલ એલિવાઈટ રજિસ્ટ્રેશન કાયદો પસાર કર્યો. આ કાનૂન સુધાર વટવુડમ વિરુદ્ધ ગાંધીજીએ જે લડત આપી તેનો વિતાર અહીં રજૂ થતાં પત્રોમાંથી મળી રહે છે. ‘ઈન્ડિયન ઓપીનિયન ઉપાસઓમાંથી ગાંધીજીની સત્યાગ્રહની લડતનો ખલાલ હામલુ મળી રહે છે.

‘ગાંધીજીનો અક્ષરદેહ’ ભા. ૭

(પ્રકાશક : નવજીવન, અમદાવાદ ૧૪
પાનાં ૫૩૪ મૂલ્ય રૂ. ૧૬-૫૦)
જૂન ડિસેમ્બર ૧૯૦૭

ઉપરોક્ત કાયદો પસાર થઈ ગયા તેથી ગાંધીજી પણ લડત માટે સામદા બન્યા. ઘડપ ઘેપ તેા સખાધાન માટે ગાંધીજીએ બારણા ખુલ્લાં રાખ્યાં હતાં. ‘ઈન્ડિયન ઓપિનિયન’ દ્વારા સ્કંદપુલ ચાલુ જ હતું. વીરપુત્રસે તેમજ મતાધિકાર માટે લડતા પશ્ચિમના નેતાઓની પ્રેરણા લઈને પણ ગાંધીજીએ આ સત્યાગ્રહમાં ખંચ લગાડે તેવા લિંદીઓની સહીલાગે અરજ તૈયાર કરી સત્યાગ્રહાગ્નિનું ધ્યાન સાચી પેઠે આ પ્રજા પરાવે કેળવ્યું. અને અનાયો કાનૂનનો ખંચ કરવા દેવાવેલીઓને પ્રેરણા આપતા રજ અને કેટલાં મુદ્દાઓમાં સત્યાગ્રહીઓનો ભયાન કરવા લગ્યા

‘ગાંધીજીનો અક્ષર દેહ’ ભા. ૮

(પ્રકાશક : નવજીવન અમદાવાદ ૧૪
પાનાં ૫૪૦ મૂલ્ય રૂ. ૧૬-૫૦)
જાન્યુ. ઓગસ્ટ ૧૯૦૮

દક્ષિણ આફ્રિકામાં જન્મતી જતી ગાંધીજીની સત્યાગ્રહની લડત આ વર્ષમાં આગળ ચપે છે. કાન્યાની અદાવતોમાં ચાલતા મુદ્દાઓ, ફરમાવાની સખાઓ, ગાંધીજીનો જેલવાસ અને તેમની પછવાડે અનેક લિંદીઓની જેલપાત્રોનો વિતાર આ વર્ષમાં મળે છે. સરકારસુના સેને સમજાવતોની કળા કેવો લાગ બળવી થકે તેનો આદર્શ જે ગાંધીજીએ આપનારો તેનું અહીં ઈર્ષાન થાય છે. આજ અરસામાં ગાંધીજીએ રજિસ્ટ્રેશન ‘અનકુ ધીસ લાસ્ટ’નો તથા ‘સોલિસિયાન મુકદ્દમા’નો પુલવાલી અનુવાદ કર્યો. અહીં બતતા બનાવો પણ નાટકનું દરખ જેતા લોઈએ તેવો અનુભવ કયા છે.

‘ગાંધીજીનો અક્ષરદેહ’ ભા. ૯

(પ્રકાશક : નવજીવન અમદાવાદ ૧૪ પાનાં ૭૨૦
મૂલ્ય રૂ. ૧૬-૫૦)
૧૯૦૮-૧૯૦૯

ટ્રાન્સવાલમાં સત્યાગ્રહની લડત ત્રીજ સ્વરૂપ ધારણ કરે છે અને ગાંધીજી વધુ વાટાઘાટ માટે વંચ જઈને પ્રજાસે કરે છે તેનું અહીં તાલ્ક ચિત્રણ રજૂ થાય છે. લિંદી સીઓ પણ ઘરના ખુલ્લો બહાર ચીલી લડતમાં મદદરૂપ બનવા લાગે છે. અહીં ઢગર કેટલા સત્યાગ્રહીઓને જેલની સજા થઈ. કેટલાક ગોરા ઘેરો પણ ગાંધીજીની નિતિયો તે પ્રત્યે માનથી જોતા થયા કન્યા અને લેખક વરજીવે વડીલાત કરચી ઘર કરી થતી. ગાંધીજીએ આ પ્રધેા સમય દરમ્યાન કેટલી ઘારે કામગીરી ભયથી હરી અને તે કડો લોકો સાથે સંપર્ક જીવન રાખી સહયા લતા અને અનેક રોકાણો વચ્ચે પણ પવલ્લવહાર અને વખાણોમાં નિયંત્રત રહી સહયા લક તેનું લોક છે.

‘ગાંધીજીનો અક્ષરદેહ’ ભા ૧૦

(પ્રકાશક : નવજીવન પ્રકાશન
મહિર અમદાવાદ ૧૪
પાનાં ૭૧૦ મૂલ્ય રૂા ૧૬-૫૦
૧૯૦૯ - ૧૯૧૧

૪૪૩માં ચાર માસ નિષ્ફળ રીતે ગાંધી
પછી ગાંધીજી દક્ષિણ આફ્રિકા પાછા ફર્યા હવે તેમણે
કેપટાઉનમાં જનરલ સ્મટ્સ સાથે દીર્ઘ વટાવટો
શરૂ કરી, અને ૧૯૧૧ના માર્ચમાં ચાલેલા ૧૨
જાન્યવારથી મે માસમાં સમાધાન થયું આ ગ્રંથ પણ
અગાઉના ત્રણ ભાગ પેઠે લડતનો જ ચિતાર આપે છે.
હિંદીઓને જકડી દેવા માટે બ્રિટિશ સરકારે જે
સખ્તાઈ અને દમન આનર્ચ્યા અને ગાંધીજીએ એવી જ
મક્કમતાથી એનો સામનો કર્યો, અને સત્યાગ્રહ લડત
નું સફળતાપૂર્વક સચાનન કર્યું ‘અવિરતપણે ચાલતી
જાહેર પ્રવૃત્તિમાં પણ ગાંધીજીએ પોતાની આંતરિક
સપ્તિ વિકસાવવાનું જાણી રાખ્યું. આથી જાણપદા
રીતો જે ભારે ભાજ તેઓ સતત રીતે વહી રહ્યા
હતા તેને વહન કરવાની અને મનની સંપૂર્ણ
પ્રસન્નતા સાચવી રાખવાની શક્તિ તેમને સાધી’

‘ગાંધીજીનો અક્ષરદેહ’ ભા ૧૧

(પ્રકાશક : નવજીવન પ્રકાશન
મહિર અમદાવાદ- ૧૪ પાનાં ૬૩૦
મૂલ્ય રૂા. ૧૬-૫૦
૧૯૧૧ - ૧૯૧૩

દક્ષિણ આફ્રિકાની ગાંધીજીની પ્રવૃત્તિઓ ચાલુ
જ રહે છે ૧૯૧૨ માં ગોપાલકૃષ્ણ ગોખલે દ
આફ્રિકાની મુલાકાતે આવવાથી જે શુભેચ્છા જાણી
નેણે ગાંધીજીનું કાર્ય સરત બનશે એવી અલ્પ
બધાણી જનરલ સ્મટ્સ સાથે વએવી સમજૂતીનો
વરકારે ભગ કર્યો, અને હિંદી સ્ત્રીઓના લગ્નની કાય
દેવરતાને પડકાર કર્યો આ ગાળા દરમ્યાન વધુ મોટી
વડતની તૈવારી સાથે હિંદ પાછા ફરવાની તાલાવવી
પણ તેમને જાણે છે, અને તેનો ઉલ્લેખ તેમણે આ
ગ્રંથ દરમ્યાન લખેલી ડાહરીમાં કર્યો છે પરંતુ દક્ષિણ
આફ્રિકાની પોતાની કામગીરી સોંપી શકાય તેવી

વ્યક્તિની શોધ પણ તેઓ કરતા રહે છે.

‘ગાંધીજીનો અક્ષરદેહ’ ભાગ ૧૨

(પ્રકાશક : નવજીવન, અમદાવાદ
પાના ૬૭૫ રૂા ૧૬-૫૦)
૧૯૧૩-૧૪

આ ગ્રંથ સાથે ગાંધીજીનું દ આફ્રિકા ખાતેનું
જીવન પૂરું થાય છે સત્યાગ્રહના સગામનો અનિમ
અને ઉચ તમકકો અહીં નિલાવી શકાય છે ટ્રાન્સવાલની
મહાન કૂચ આ તમકકોમાં યોગઈ લડત લડ્યું બની,
અને ત્યાંની સરકારને નમતુ જોખનું પડ્યું. અને
સોલોપન કમિશનની નિમણૂક કરી દક્ષિણ આફ્રિકાનો
ગાંધી પુનઃ આ ગ્રંથની સમાપ્તિ સાથે પૂરો પાપ છે
અને ગાંધીજી ચોતે લાશમાં લીધેનું કાર્ય પાર પડ
વનનમાં ફરતી આત્મસ તોષ અનુભવે છે

ગાંધીજીનો અક્ષરદેહ ભાગ ૧૩

(પ્રકાશક : નવજીવન, અમદાવાદ
પાનાં ૬૦૮ રૂા ૧૬-૫૦)
૧૯૧૫-૧૯૧૭

ગાંધીજી હિંદમાં આવ્યા અને અમદાવાદમાં
આગમ સ્થાપવાનું નક્કી કરે છે સત્યાગ્રહની ફિલ્મૂ
નો ભારતમાં પ્રયોગ કરવા ગાંધીજી દક્ષિણાથી અને છે
અંગ્રેજો પાસે જે કાઈ સારૂ હતું તે અપનાવવા માટે
ગાંધીજી હ મેશા તૈવાર હતા, અને અંગ્રેજોની ન્યાય
બુદ્ધિમાં તેમને વિશ્વાસ હતો ચ પારસી લડત આવી
જ માનવતા ઉપર તેમણે લડી હતી અને વિજય મેળવ્યો
હતો. આ સમય દરમ્યાન ગાંધીજીએ જે જે વ્યક્તિઓ
સાથે પરિચય ફેળવ્યો તેમાં પડિત મદનમોહન, લાલા
જીવનરાય, વિનોબા, મથુરાવાલા, કાલેલકર, જમના
લાલજી, કૃપલાણી, સબ્બેનબાબુ, દીનમધુ અને મહાદેવ
દેસાઈને મુખ્ય જાણી શકાય આ સૌએ જીવનભર તેમને
એકનિષ્ઠાથી સહકાર આપ્યો

ગાંધીજીનો અક્ષરદેહ ભાગ ૧૪

(પ્રકાશક : નવજીવન, અમદાવાદ
પાના ૫૨૦ રૂા ૧૬-૫૦)
૧૯૧૭-૧૯૧૮

ગાંધીજીનું સત્યાગ્રહ શસ્ત્ર વધુ ધારદાર અને તેજસ્વી બને છે. ખેડા સત્યાગ્રહ અને અમદાવાદના મિલમજૂરીની ઇડનાલ રાષ્ટ્રબાળી મહત્વ ધારણ કરે છે, સ્વરાજ્યના શ્રી ગણેશ માંડતા ગાંધીજીનું વાચકને અહીં દર્શન થાય છે, અને હિંદ જોવા માધાન સમૂહનું નેતૃત્વ હોવા તેમને તેષાર થતા નિલાળી શકાય છે.

ગાંધીજીનો અક્ષરદેહ લા. ૧૫

(નવજીવન, અમદાવાદ

પાનાં ૫૩૨ કિં. શ. ૧૬-૫૦)

૧૯૧૮-૧૯૧૯

ગાંધીજી ભારતમાં આબ્યા પછી રાષ્ટ્રીય લડતમાં પ્રાણ પુરવા ઓતપ્રોત થઈ ગયા. સૈલેટ કાપડો અને જીવિયાવાલાબાગની ઇડનાએ તેમની મર્યાદાને અસાધારણ જોર આપ્યું. આ માળા દરમ્યાન તેમણે દેશબરનું પર્યટન ક્યું. તેમને પંજાબ અને દિલ્લીમાં શેષીને ગિરફતાર કરવામાં આબ્યા અને પરિણામે દેશબરમાં હિંસક તોફાનો ઠેર ઠેર ફાટી નીકળ્યાં. આ હિંસાના પ્રાપચિત તરીકે તેમણે ઉપવાસ પણ જાહેર કર્યાં. ગાંધીજીની સવિનયજાગની લક્ષત હવે પૂરબધારમાં થઈ યઈ ગઈ.

ગાંધીજીનો અક્ષરદેહ લા. ૧૬

(નવજીવન, અમદાવાદ

પાનાં ૫૫૩ મૂલ્ય શ. ૧૬-૫૦)

૧૯૧૯ - ૨૦

અમદાવાદમાં 'નવજીવન' અને 'વંજ ઈન્ડિયા' અનુક્રમે યુજ્જવાતી અને અંગ્રેજીમાં પ્રગટ કરી લોકોને ચોતાની વિચારસરણી તેમજ સત્યાગ્રહની ફિલસૂફી સમજાવવાનું મધાન કાર્ય ગાંધીજી ઉપાદે છે. દેશને પરદેશી પૂંસરીમાંથી મુક્ત કરવા 'સ્વદેશી'ની જોરદાર વિમાયત આ સમય દરમ્યાન શરૂ થાય છે. પંજાબના રમખાણોની હટાર કમિટિની તપાસ પણ આ ગ્રંથમાં સામેલ થએલી જોઈ શકાય છે અને તેમાં ગાંધીજીની ઐતિહાસિક જુખાનીનો સમાવેશ થાય છે. ખિચારૂત પ્રશ્ન વિષે વાચકને ઊંચી સમજણ થવી રહે છે.

'જીવન - વિચારણા'

લેખક શ્રી ધૂમકેતુ: સંપાદકો: શ્રી અનંતરાય સવળ અને દક્ષિણકુમાર જોશી પ્રકાશક નૂર્જરમંથરલ

કાપલિલ અમદાવાદ પાનાં ૩૯૯ કિંમત આઠ રૂપિયા

'સત્વતંત્રી વિચારજોષિ' એવા શીર્ષક નીચે શ્રી અનંતરાય સવળે ૨૨. ધૂમકેતુના પ્રસ્તુત પુસ્તક વિષે જે કહ્યું છે તેનો ઉલ્લેખ જરૂરી બને છે.

"ધૂમકેતુનો આત્મા પ્રધાન અંગે સર્જક ઠલાકારનો. સર્જકની સંવેદનશીલતા, કલ્પના, ભાવના પ્રીતિ, અને શોદર્શનકિતએ તેમને નવલિકા, નરવકથા, અને નાટક જેવા સાહિત્ય પ્રકારોની જેવા સાધનમાં રત રાખ્યા. વિચાર વગરના જીવન માટે અંધારો તિરકકાર એકથી વધુ વખત વ્યક્ત કરનાર સર્જક ધૂમકેતુનું અંદરનું કહ્યું વિચારકનું પણ ખરું. પરિણામે એમની પાસેથી ખોલાઈ કળલાખંધ વિચારાત્મક લખાણોમાંથી સાહિત્યવિષયનો સ્વયંક સાહિત્ય વિચારણા' નામથી પ્રગટ થઈ ગયો છે... ઇડના અવધાન અને સદબાવ સાથે એને વલચનાર કાં કોઈ નહું કે પ્રેરક વિચારભિંદુ, કાં સમાજ અને રાષ્ટ્રના નવ વિધાન માટેની કે જાત ઇડતર માટેની કાર્યપરિણામી પ્રેરણા, કાં લેખકની વિચારણાની પુષ્ટિ કે પૂર્વિ; પણ અસે લાભ તેા વાચકને થરી એક રંગદર્શી પ્રકૃરિના આભમરત સાહિત્યકારના સત્સંગનો.

'આટલું' તેા ક્ષણ છે કે ધૂમકેતુની સમમ વિચારણા જીવન પરિધને અનેક ક્ષણે ક્ષણથી બ્યા પક પડતી વિહારણી છે. તથા એનો પાયો તાત્વિક રીતે સંજીવ છે... જેવા આકાશનીશોએ યંદની બીજ બાજુ જોઈ, તેના જેવું-વાર્તા, નવલકથાકિના સર્જક 'ધૂમકેતુ'ની નિખંધકાર-વિચારક તરીકેની બીજ બાજુનું, તેમના મિજાજ અને વિચાર-ભાવના-દેહનું, તેમની વિચારવાની રીત તથા લખવાની રીતો સાથે જે નિકટ દર્શન વાચકોને આ પુસ્તકમાં થયે તે તેમને જ પૂંકા વચ્ચે ધૂમકેતુની વ્યાપક જીવન વિચારણા એકમ સુલભ કરી આપનારો આપાર માનવા પ્રેરણે"

પુસ્તકને પાંચ ભાગમાં વહેંચવામાં આપ્યું છે.

(૧) સમાજ અને રાજ્ય (૨) ઇષ્ટજી અને સંસ્કૃતિ (૩) મર્થ (૪) જીવન ઇડતર (૫) પ્રાસંગિક ગોષા. પરંતુ જયે તે પાંચેથી વાંચી શકાય તેવું આ પુસ્તક મુજરાતના ચિંતન સાહિત્યમાં મૂલ્યવાન ઉમેરો કરે છે.

શ્રી શામરમૃતિ કો. ઓ. હાઉસિંગ સોસાયટી લી. (સૂચિત)-રાજકોટ

- આ મોસાયટી કાલાનક રોડ ઉપર સેન્ટ્રેરી સુલ્લ સામે નાના મતા સરવે ન. ૩૫ માં કરવામાં આવેલ ૩ આ સોસાયટીમાં થોડાક પ્લોટ બાકી છે તે વહેલી તકે પ્લોટ પસંદ કરી પહેલો હપ્તો રૂા ૫૨૬ નો ભરો.
- સાઢ ટકા લોનની સગવડતા છે.
- આ સોસાયટીની બાનુમાં જ શ્રી ગુલામવિહાર સોસાયટી, (ખંગલા જનાવવાવાળી) તથા શ્રી અનંત મોસાયટી આવેલ છે. લખો અથવા મળો :-

(૧) ગુલાબચંદ છગનલાલ શાહ
રજની, લુપેન્દ્ર રોડ...રાજકોટ.

(૨) વાંકાનેર ઓટોમોબાઇલ્સ, રાજકોટ
ફોન નં. ૨૬૨૫૮

શુભેચ્છાઓ સાથે

ફોરેઇન મશીનરી અને ફોરેઇન રો-મટીરિયલથી બનાવનાર

ૐ ચિત્તલિયા ઈન્ડસ્ટ્રીઝ ૐ

રા જ કો ઇ.

ઉભમ કવોલીટી સીલવર શુ રેકસ (ટી ગ્રેડસ)
ટીપ નેઈન્સ પ્રોટેક્ટર સ્ટડસ (પ્લેઈન હોબનેઇન્સ)

New Haven Steel Ball Corporation Private Limited

Manufacturers of :

STEEL BALLS

(Sizes : 1/8" dia. to 5/8" dia)

(Used in Bicycles & Ball Bearings)

ALSO, MINIATURE STEEL BALLS

Sizes : 1 mm. to 2.5 mm.

(Used by : Ball point Pen Industry, Precision Instruments
& Miniature Ball Bearing Industry).

REGISTERED OFFICE :

PANDYAN HOUSE, 4th floor,
309, P. D'Mello Road,
Fort, Bombay-1. 7

GRAMS : "GULDASTA"

Phone: 261523
266017

હાદિ'ક શુભેચ્છાઓ સાથે

તારનું સરનામું : "NEWSPRESS"

ટ. નં. ૧૯૫

જે. આર. શાહ એન્ડ કું.

મરચન્ટ્સ એન્ડ પ્રીલર્સ,

કારખાનાં -

બી ન્યુ હોટન બનીંગ એન્ડ પ્રિસીંગ ફેક્ટરી
ગ્રાઉન્ડ સીડ્સ ઈન્ડસ્ટ્રીઝ

રહે સ્ટેશન સામે,
વેરાવળ (સૌરાષ્ટ્ર)

With Best Compliments From

RAJNIKANT & Co.

Dealers, Commission Agents & Exporters, Of Oil, Oil Seeds, Cotton.

phones (Office : 19120
Resi : 195

Grams : NEWSPRESS.

P. O Box No 22
VERAVAL.

(Saurashtra)

Tulsidas Khimji Privet Limited

Banks' Muccadums Over 70 Years

Best for :

- ① CLEARING
- ② FORWARDING
- ③ SHIPPING
- ④ WAREHOUSING
- ⑤ INSURANCE
- ⑥ AIR CARGO

46, Veer Nariman Road,
BOMBAY - 1

Telegram : NACHIKETA

Telephone : 259484 (4 Lines)

always
be beautifully
dressed in.
thackersey's

EVERFRESH

Dreamy outfit to relax in, made from
'everfresh' (67% 'Terene', 33% Cotton)
fabric that refuses to crease or crumple ...
In a gay tantalising screen print .. with
handsome 'dreamboat' in matching stripes!

Also 100% Cottons marked

TABILIZED made for tested crease-resistance

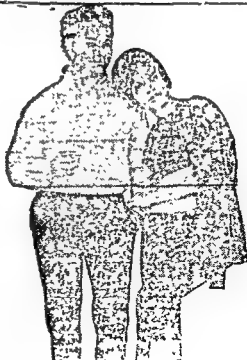
and a wide range of Shirlings Suitings Screen Prints,
Polois Voiles Cambres Jacquards and Tickings.

THE PUNJABIAN SPA & WIG MILLS CO. LTD.

TF. INDIAN WIG MILLS LTD.

14, Apollo Street, Bombay 1

thackersey group *Makers of Fine Cottons!*

WITH BEST COMPLIMENTS

Brimco Plastic Machinery Corporation

PLOT No. 55, Government Kandivli Industrial Estate,
Charkop, Kandivli (WEST), Bombay-67. NB (INDIA)
TELEPHONE : 692818 * 693133

COSMIC

Stereomaster Hi-Fi Amplifiers

You've Got To Hear It To Believe It !!!

You Definitely get the best sound for your money from co-15, Co-40, Co-60 Ranges which qualify as high state-of-the-art Equipment with all-Transistors integrated amplifiers, Designed for high quality Stereophonic or Monophonic Reproduction and Complete solid-state circuitry...Instant warm-Up..Low Current Consumption...Cool Operation...Low Distortion and Noise...Good Transient Response...Wider Frequency Response at full power and transformerless output circuit

Manufactured in India by

COSMIC RADIO

3/A, Shantinagar, Vakola, Santacruz (East)

BOMBAR-55 PHONE : 534438

Gram : Solidstate

ATTENTION HOUSEWIVES!

**NEW
SUPER-ACTIVATED
GLOWWHITE**

MAKES CLOTHES DAZZLING WHITE!

Scientific formula

New Super activated GLOWWHITE makes all your clothes dazzling white—at half the cost. You use less. Just 5 paise worth for a bucketful of clothes. See how Super act vated

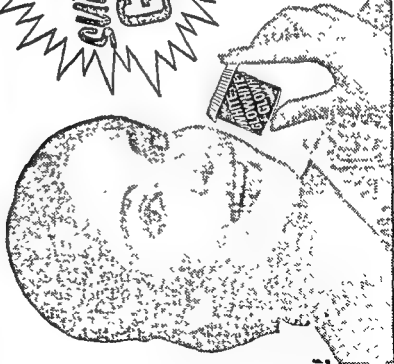
GLOWWHITE actually whitens your clothes—gives them a new dazzling whiteness you've never known before!

Handy, piffle-proof pack

Super activated GLOWWHITE now comes to you in a handy, piffle proof aluminium pack. So convenient — so economical!

BUY NEW SUPER-ACTIVATED GLOWWHITE TODAY!

AMAR DYE CHEM LIMITED, Rang Uajan, Bombay 18

सुंदर, रवण अने सुघड छापकाम माटे

सुंदर मुद्रिका तमने मददरूप अनशे

सुंदर मुद्रिका, देसकोर्स देाड, कन्या छात्रालय सामे, राजकोट-१

આશ્રમની આગેકુચ...

પટેલ માવજી કાનજી એન્ડ બર્ધસ
 મેલ ગેટ, સેડ, રાજકોટ

આ દુનિયામાં સત્તાની પાછળ પડેલાં મોટાં મોટાં કેટલાંયે લોકો તે તે
પુરાણ છે. —સરદાર.

લેખપાલિકા

વર્ષ - ૯]

દિગેએર - ૧૯૭૦

[અંક : ૮

અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ લેખ	લેખક
૪૩૩ આતર-દેવતા ...	મહિન્દકશ
૪૩૪ નામનો મહિમા .	મહિન્દકશ
૪૩૬ પરિબ્રમણ .	આગતોષ
૪૪૦ આનન્દમનો ક્રિતિદાસ	આનાનોન શાસ
૪૪૨ પ્રાથનાનો કલાન	કુરગીનકેન દેસાઈ
૪૪૪ ગેતરગની નમના લાભો	છગનશાઈ ભેડી
૪૪૫ લેખકની ફરજ	ચિનિયમ ફાકનાર
૪૪૬ નનીનાઓ ...	
૪૮૪ કેને રત્નો ક્રિતિદાસ	
૪૫૦ આસરા	હન્ડુનાભ ગાંધી
૪૬૧ ગેતરમર્તિ ચાચક	ઉસાકાલ દેસાઈ
૪૬૪ અવનોકન .	સિ
૪૬૬ પ્રવચન અને કાકાસાહેબ	નરોત્તમ પઘાણુ

અગ્રણા

[આગેને]

દર માનની આ મી તારીએ ના પ્રાણ શાપ છે

પરમી તુમીમા અંક ન મને તે પોસ્ટ ઓફિસ તથા ૧૦૦ પાછી કાર્યાલયને જાણવું અક શિક્ષકમા તે તે માકવાશે

અમે ત માને માક વઈ વકાષ છે

આ માનિકમા પ્રાણ થના વિચાર જ તે લખ્યેના છે સપાઠકે તે વિદ્યાર્થી સમત છે જ તમ માનવું નહિ

[ચેખાને]

વેલવળનમા તાટ્ટુનિ, કલા શિક્ષક અને તાલિંગ વિદ્યાર્થી લખાને લેવામા આવે છે

લખાવે વાક મોવિક, ના તું લાય અવી અપશ તલ છે કાગળની એક બાજુ ચાલીથી લખવું

લેખાગમ

દશમા [૨૦-૧] ૮ રૂપિયા
૧૨ શમા નો ૧ શિક્ષક

“વૈષ્ણવવર્ણન”

૨-રામકૃષ્ણનગર
૧-૨કોન-૨

પ્રકાશક, મુદ્રક, માલિક ધારેન ગાંધી સપાઠક નરીન ગાંધી ૨ રામકૃષ્ણનગર, રાજકોન-૨
મુદ્દણ-૨૬ શન ગ્યાન સુરપ મુનિકા રેલસકોસ્ટ રોડ રાજકોન

विक्रम
करनार
पाण्यहाड

विक्रम
करनार
पाण्यहाड

Amuloproxy

સર અવસર પર
સાથ કરે જે
એ સાચા સંગાથી !

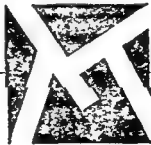
આપને કોવો સાથીતે દેના ઍકમાં બચતખાતું આપની બચત પર આપને વર્ષે ૩૩%
બ્યાજ મળે છે નિયમિત બચત કરવાની ટેવ, આપની બચતની વૃદ્ધિનો માટે તાજાં
એકલા કરવામા સહાય કરે છે, અને આપની બચત આપને સલામતી બરો છે. આજે જ
એક બચતખાતું ખોલો.

દેના ઍક

રિસ્કુ ઍકિસ ટેલિગ્રાફ નાનલ મિલિસ,
૧૭ સોનિગેન રોડ, કોલ, મુંબઈ-૧

સ્ટીલ કાસ્ટિંગ્સ રોલ પ્રોડક્ટ્સ
 રિન્ડ ટોસ્ટીલ
 ઈ.ઓ.ટી. અને બીજાં કેઈ-સ
 ઈલેક્ટ્રિક ચાર્જ-ફર્નેસ બોડીઝ
 ફાઉન્ડ્રી અને કેમિકલ
 પ્લાન્ટ ઈકવીપમેન્ટ

મુકુંદ એટલેજ પોલાદ

૨૫૬ આ વર્ગ એન્ડ રીટર વર્કિંગ લિમિટેડ, પુર્વી, મુમ્બઈ-૧૦ એમલ

સિંધિયા સ્ટીમ
નેવિગેશનના બંધાને
આપનો માલ સંભાળ—
માલે કોઈપણ અકારનો—
કુનિયાના કોઈ પણ ખોલા
નરે લઈ લ્ય છે.
સિંધિયાના કડકી અપવન
બંધાને આપનો માલ
સુરક્ષિતપણે, અડધથી વધુ
કાર્યક્ષમતાથી નિર્ધારિત
ખાલે પહોંચાડે છે.

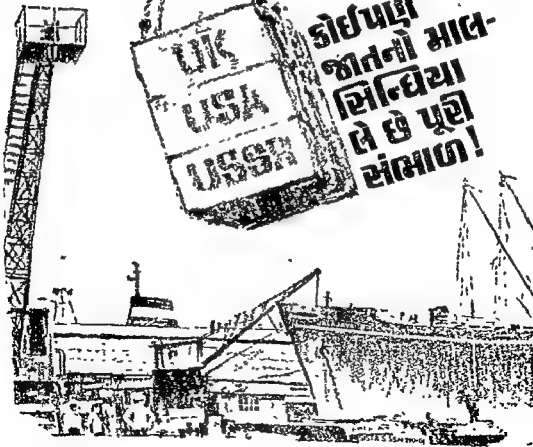
દરિયાપારની સેવા
ભારત પાકિસ્તાન ઇન્ડિયન મુવીય
ભારત રશિયા
ભારત અમેરિકા (એટલાન્ટિક અને અખાલવા બંદરો)
ભારત પૂન કેનેડા ગ્રેટ લેઇકસ
ભારત પેસિફિક (પૂન થઈને)
ભારત ઇંગ્લેન્ડ
ભારત એસિયેટિક ઇસ્ટર્ન નેવિગેશન બંદરો

ભારત પશ્ચિમ એશિયા (અખાલ)
કાંકની સેવા
ભારત-પાકિસ્તાન-ગર્જા-સિંધોન

ધી સિંધિયા સ્ટીમ નેવિગેશન કંપની લિમિટેડ
'સિંધિયા ક્લાર્ક', બેલાકે એરટ્ટ, મુંબઈ-૧
ટેલિગ્રાફ: ૨૨૮૧૧ (૧૨ લાઇન) ટેલિફોન: ૨૨૦૫
સેન્ટ્રલ બેન્ક બિલ્ડિંગ, ૩૩, નેવાલ મુલાવ રોડ,
કલકત્તા ૧ ટેલિગ્રાફ: ૨૨૫૮૧૨ (૪ લાઇન) ટેલિફોન: ૩૦૫
૧૦, મેર નામ નંબરી, નવી દિલ્હી,
ટેલિગ્રાફ: ૧૧૨૨૬૧, ટેલિફોન: ૩૨૧
કુનિયાના લગભગ પ્રુખ બંદરોમાં એવ-ટી છે.

કોઈપણ
જાતનો માલ-
સિંધિયા
લે છે પૂરો
સંભાળ!

આંતર-દેવતા

પ્રત્યેક વ્યક્તિમા પ્રભુ એક વિશેષ રીતે અને રૂપમા વસે છે તેથી જેવી રીતે તે આખા જગતનો દેવતા છે, તેવી જ રીતે તે પ્રત્યેકનો આંતર દેવતા પણ છે એ જ આનન્દ-નનાની કામિયાદ કળાથી જ તે કવિની કવિતામા, કળાકારના ચિત્રમા, પ્રત્યેક વ્યક્તિની કૃતિમા એક જગતની સંપૂર્ણતા દેખાય છે એક નિષ્કાન્ત-ચુરુ-કળાકાર એક નાના વિદ્યાર્થીના ચિત્રમા એક એવી રેખા દોરી છે કે, તેનું ચિત્ર એક અનૌકિક સૌન્દર્યના રમણા રમણી જન છે એવી જ રીતે દરેક વ્યક્તિની અંદર જે નિર્દોષતા છે અને તે પ્રત્યેકમા છે-તેને ચિત્રસવે છે આ આંતર દેવતા આ વિશેષભાવના સમૃદ્ધી એક જગતમા વસનાર વ્યક્તિનું સર્જન થયા જ કરે છે, એવી વિરાટ વ્યક્તિમા પ્રત્યેક વ્યક્તિનો અંશ છે, તેથી જ તે પ્રમુખા દેવતામા પ્રત્યેક વ્યક્તિ સળધી એક એવી અમર આરા છે કે તે ધીરે ધીરે પોતાના હૃદયમા જે આ વિરાટ વ્યક્તિ તરફ વિકાસ પામે, એ વિરાટ વ્યક્તિનું તે સનન દર્શન કરે, એટલે જ તે, પ્રત્યેક સર્જકને-અને માણસ સ્વભાવે સર્જક છે કારણ કે આત્માની કૃતિ જ કે વિગેષત્વ કોઈ મુદ્દ અને સત્ત્વ તથા શુભ કરવાની છે- પોતાની કૃતિની યોગ્યતાનું માપ આ આંતર-દેવતાની દૃષ્ટિએ જ કારણ પડે છે તે સર્જકને પૂડે છે તે તારી કૃતિ દારા, પૂર્ણતા મારેની મારી ખાસને કેવીક છિપાની જ તેની છે ? પણ હુ ખી વાન તે આ છે કે આપને પોતાની કૃતિઓની યોગ્યતાનું માપ દુનિયાની દૃષ્ટિથી કરીએ છીએ અને દુનિયાની દૃષ્ટિથી તે પ્રત્યેક વ્યક્તિને કે વસ્તુનું માપ તેની ઉભોગિત પ્રમાણે થાય એટલે કે એને કઈ મલ્લ કરી વ્યક્તિને પોતાની કૃતિ દા । વિગત પુરુષ કે પૂર્ણતા સાથે યોગ સાધવામા પ્રત્યેક સર્જકના આંતરિક અક્ષર અસતોનું કાણુ જ આ છે, ખતે તે જગતને ન દોષ કે તેની કૃતિએ જોયા યોગ આ વિરાટ પુરુષ કે પૂર્ણતા સાથે સાધવો જોઈએ

તે હજી જે સાધ્યો નથી બાકી છે, તેથી જ તેના અસતોને દૈનિક અસતોર કહે છે-માનસિક અસતોત્તપ નહી, તે તે કોઈ પણ રીતે મટી શકે છે આંતરિક અસતોર દુ-ચરી રીતે કે સાધવોથી નથી મળે

આ વિરાટ સંપૂર્ણતા વ્યક્તિ અને વિશ્વના ઉત્ત્વમા ગિરાજે છે, એવો વિશ્વાસ ચુકુદેવ કવિવર ધરાવે છે પણ જો તેના દર્શન કરવા દોષ તે સર્જક શક્તિ દારા પોતાના અકમળે પોતાની સર્જાયેલી કૃતિમા શોધવું પડે છે ત્યારે જ તે, અક કારના આવરણ પાળા જે વિરાટ સંપૂર્ણતા કે ત્રિભૂતિ ગિરાજે છે તે દેખાસે પણ અકમળે સંપૂર્ણ ક્ષય ન થવો જોઈએ અને તે થતો પણ નથી એક સાચા સર્જકની કૃતિ તેના સાચા અદમ-અસ્થિમા-નું સ્વરૂપ છે, અને માણસનું સાચું સ્વરૂપ તેનો આત્મા છે

— ચુરુદયાવ મલ્લિકજ્ઞ

નામનો મહિમા

રહના નહિ દેસ બિરાના ઠે ॥ ધુ૦ ॥

યહ સ સાર કાગદકી પુડિયા ખૂદ પઠે ધુલ જાના ઠે ॥
 યહ સ સાર કાટેકી બાડી ઉવઝ ઉલઝ મરિ જાના ઠે ॥
 યહ સ સાર ઝાડ ઝો' ઝાખર ઝાગ લગે બરિ જાના ઠે ॥
 કહત કઠીર સુનો ભાષ સાધી સતગુરુ નામ ઠિકાના ઠે ॥

આ ભજનમાં કઠીર સાહેમે નામનો મહિમા દર્શાવ્યો છે. યજ્ઞાનમાં એવો ભાગ જાતો થો છે કે આ સ સાર અનિત્ય છે આ સ સાર તો પરાયો દેશ છે અહીં રહેવું ઉચિત નથી આ સ સાર તો કામના પડીકા જેવો છે તેના પર પાણીનું ટીપું પડતો જ તે ઝોમગી જાય છે આ સ સાર કાગની વાડી જેવો છે જેમાં આવવાથી ઘણી એવેની યાય છે માણસને આ સ સારમાં બધે ઝાડ-ઝાખરા જેવું છે અને તેમાં આગ લાગવા-ઘાવનજ સમગર્તા બધું ખાખ થઈ જાય છે.

પરંતુ આ ભજનમાં ભક્ત કઠીર સાહેમે સ સારની અનીયતા જ બતાવી નથી, પણ સાથે સાથે નામ નિત્ય છે, સનાતન છે એ પણ દર્શાવ્યું છે. નામનું સ્વરૂપ બધું જ મહત્ત્વ છે. માણસને કયા નામમાં ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર થશે એની તો તના અતરને પણ જાણ્યું હોતી નથી. ત્યાં સુધી તેને એ નામની અતર સૂરેલા અની નથી ત્યાં સુધી માણસ આ સ સારને પરાયા દેશ જેવો માની એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે ભટકવા કરે છે. ગુરૂદેવે પણ એક કાવ્યમાં કહ્યું છે કે વાનિકને બંધા જ અલુખલુ બારણું ખખડાવવા પડે છે અને એમ કરતાં કરતા તે પોતાના-પ્રભુને બારણું-સાચા ઠેકાણે પહોંચે. સૂરી સાધુએ પણ કહે છે 'રહના નહીં દે વહા જાના ઠે વહા એટલે કે આખરે માનવીનું નિત્ય સ્થાન તો ઈશ્વર સાથેનો નીકટનો સંબંધ સાધવાથી જ નિશ્ચિત થાય છે, અને તે સંબંધ-વૈષકિત્વ અને અતર્ગત સંબંધ-સ્થાપિત કરવા માટે નામ જ એક માત્ર આધાર છે.

નામ એ પ્રભુનો પ્રત્યેક વ્યક્તિની સાથે અંતર્ગત અને વૈયક્તિક જે સંબંધ છે તેનું પ્રતીક છે. આમ તો પ્રભુ સર્વનો છે, પરંતુ મનુષ્યના અંતરમાં એવી એક અદ્ભુત ક્રમના હબેચાં થવા કરે છે કે પ્રભુની સાથે મારો જે વૈયક્તિક સંબંધ છે તે સાધવો જોઈએ. અને તે સાધવા માટે પ્રભુના આસ વિચિટ્ટ નામની તેને પ્રતીતિ થવી જોઈએ. ભકતો એમ માને છે કે, દરેક વ્યક્તિનાં જે નામ છે, એક નામથી તેને જન્મ જોળખે છે અને બીજા નામથી પ્રભુ. જે નામથી પ્રભુ આપણને જોળખે છે તે જ નામમાં પ્રભુનો વ્યક્તિ સાથેનો સંબંધ પ્રતિબિંબિત થયેલો હોય છે. તેથી જ્યાં સુધી આપણને તે વિચિટ્ટ નામના સંબંધની જોળખ થતી નથી ત્યાં સુધી બીજા બધાં નામો સાચો આધાર બની શકતાં નથી. પ્રભુ સાથેનો એ વૈયક્તિક સંબંધ સમજવો સહેલો નથી. અને તેનો સાક્ષાત્કાર માણસને કઈ ઘડીએ થશે એ કહી શકાય એમ નથી. માણસને જ્યારે એ નામની પ્રતીતિ થાય છે ત્યારે એ નામ તેને માટે ખૂબ જ વૈયક્તિક સંબંધવાળું બની જાય છે. જેમ હિંદુ સંસારમાં આપણે જોઈએ છીએ કે પતિ-પત્ની એક બીજાને નામથી સંબોધતાં નથી એ નામનું ઉચ્ચારણ એમના સંબંધમાં આધારૂપ બની જાય છે. તે તો તેમના અંતરમાં સ્પંદનું દેખ છે. એવો જ ભાવ આપણને જે નામ માટે ઉદ્ભવે તે જ આપણું સાચું ઠેકાણું બની જાય છે, અને ત્યારે જ આપણે પ્રભુને પોતાના ગણી તેની સાથે વૈયક્તિક સંબંધ બાંધી શકીએ છીએ.

શુરુદયાલ મલિકલલ

જીવન ગતિમય કેમ બને ?

જેવી રીતે એક પક્ષને પોતાના જીવન માટે એક માલિક અને આઠાસ જેઈએ છે તેવી જ રીતે એક સીમાબદ્ધ ઘર અને એક સર્વશ્રદ્ધિ અને સાર્વભૌમ તથા સૌને માટે આદર્શરૂપ અસીમ આઠાસ જેઈએ. માબાપાં રહીને પક્ષીને આરામથી ખાવા પીવાનું અને સુવાનું મળે છે, પણ આઠાસમાં ઉડવાથી એને જીવનમાં વ્રતિ અને ગીત પણ મળે છે. એવી જ રીતે માણસને કમાવા, ખાવાપીવા, એકમાત્રમથી અમુક સતોષ મળે છે, પણ જો જીવનમાં તેણે સાચો અને સતત આનંદ અનુભવવો હોય તો તેને અનંત તરફનું કોઈ આકર્ષણ અને તેને સમજવા માટે અનંત તડપન જેઈએ, તો સાચે જ તેનું જીવન ગતિમય બની જશે....

શુરુદેવ

મહાનગરનો રોગ

દેહકારણ યોજનાના એક અધિકારી શ્રી જય-
મોહન કલકત્તાને જે રીતે વર્ણવે છે તે બધાં જ ચોટા
શહેરોને અસરકારક લાગુ પડે છે અને તેને વિષે આપણ-
ને વિચાર કરી મૂકતાં કરી મૂકે છે. “શહેરો મહાકાલ
પ્રસો જેવાં છે ભૂમી સુધી મૂળમાંથી ઊભેલાંવાળાં ન
આવે ત્યાં સુધી તેમનો નાશ થતો નથી ધા, તે સુકાઈ
જાય છે ખરાં. કલકત્તા વિષે વિચાર કરું છું” ત્યારે મને
એક મહાન વૃક્ષનો ખાસ આવે છે જેનાં મૂળિયા સાબુત
છે પણ ડાળીઓ અને પાંદડાં સુકાઈ જાય છે - ખરી
પડ્યાં છે અને પોપણના અભાવે માત્ર ભૂમિ સાથે ચોટી
રહેવા પૂરું જકાઈ જાય છે. કલકત્તાને આજે નવા
પોપણની જરૂર છે જેથી તે નવપ્રકાશિત અને આજે એક
તક સાંપડે છે. મધ્યસ્થ સરકારે તેનો વહીવટ ધાવમાં
લીધો છે. અચ્છા માનખાન તરીકે તે શહેરની ખાતર
બરદાશત કરી શકે છે નવા માળીને માથે ફરજ આવી
પડી છે કે કોલાર્થ જાહેરા વૃક્ષની માવજત કરવા તેણે
હિંમત, દીર્ઘદષ્ટિ અને સમર્થજીની ભાવનાથી થીલા
ચાલુ રાહે ન જતાં, બીજું જ નિદાન કરવું. આજે આ
શહેર એક પાકાર રૂપ છે અને સાથે સાથે તક પણ
આપે છે. આ શહેરે સમગ્ર રાષ્ટ્રને સાવચેતીનો સૂર
આપ્યો છે આ શહેરે વસવાટને યોગ્ય રહેશે કે છવ
વર્ષને નાસી છૂટવા જેવું અથવા શાપનાં અરમાનો
સાકાર બને એવી સામાજિક પ્રક્રિયાનું તે પારણું બનશે
કે છવતાં માનવીઓનું કબ્રસ્તાન તે આપણી પેતાની
શક્તિઓ ઉપર અવલભે છે. ઈતિહાસ અંધ નથી અને
બીજાઓ અંધ રહે તે માફ કરતો નથી. ઈતિહાસે જે
તક આપી છે તેનો સદુપયોગ કરવાની આ વાત છે
નવા વિચારોને આપણે અપનાવી શકીએ, નવી શક્તિને
વિસ્તારીએ, શહેરના વહીવટમાંથી સંગ્રહ અને નાદારી
દૂર કરીએ, આર્થિક ઠીકાને પુનઃકવન આપી શકીએ,
અને શહેરમાંથી સાધનો ઊભાં કરી શહેરના આર્થિક
માનખાનો પાસે વિસ્તારી શકીએ કેટલાંક નૂનીં સારકુ-

નિક અને બૌદ્ધિક મૂલ્યોને પુનઃ સ્થાપી શકીએ, શહેરની
સુખી માણસાઈને ઠેકેવી શકીએ, ગરીબ અને પદ દલિન
વર્ગનો વિશ્વાસ મેળવી શકીએ અને શહેરના વિખટા પટ્ટી
જાહેરા માનવ વર્ગોને એક તાંતણે બાંધી શકીએ તે જ
ઈતિહાસે આપેલી તકનો ઉપયોગ કરીને સર્વનાશ થતો
અટકાવી શકીયું. પરંતુ કોઈ જાદુઈ ચમત્કાર બનવાની
અશાએ આજે માત્ર મૂક પ્રેક્ષક બની રહીયું” તે ઈતિ-
હાસના પાનામાં એવા નામચેષ બની જઈયું કે ભવિષ્યની
પેઠી આપણને યુનેસ્કો ઠાણીને કહેશે કે વીસમી સદીના
ઉત્તરાર્ધના વહવાઓમાં અગમ દષ્ટિને અભ.વ થતો.”

કેટલું સરસ નિદાન ! કલકત્તાની પેઠે તે મુંબઈ,
દિલ્લી કે પદ્મણને પણ એક સરખું લાગુ પડે છે.
આ ત્રણ શહેરો જ સા માટે—ભારતના દરેક શહેર માટે
આ સંખ્યા સુવર્ણસૂત્રે અંકિત કરવા જેવા છે.

કેળવણી કદરા ખેતી ?

મધ્ય પ્રદેશમાં કેળવણી ક્ષેત્રે અભિનવ પ્રયોગ
વર્ષ રહ્યો છે તે નેટવે. બૌદ્ધિક છે તેથી વિશેષ તે
આકર્ષક અને યેનુ પ્રધાન છે. પ્રાથમિક કક્ષાએ પાંચમા
ધારણથી ખેતીને ફરજિયાત વિષય રાખીને અને આ યેનુ
માટે દરેક શાળાને એક એક જમીન ફાળવીને રાત્રી
સરકારે કેળવણીમાં કૃતિમયી પરણું ભૂયું” છે છતીસ-
ગઢમાં તે પાંચ હજાર નેટવે શાળાઓ અને ૮૦૦
નેટવે શાળામિક શાળાઓએ ‘ખેતી’ને ફરજિયાત વિષય
તરીકે અપનાવી લીધી છે. ૧૦ થી ૧૫ વચ્ચેની ઉંમરના
બે લાખ વિદ્યાર્થીઓ આનો લાભ લે છે. આ વિદ્યાર્થી-
ઓના કુળજમાં ૭૦૦ એકર જમીન રહેલી છે. ચોખા
અને કમેદ આ છલવાની મુખ્ય પેદાશ છે. વિદ્યાર્થીઓ
કમેદ ઉપરાંત ગ્યાગાબ અને શાકભાજીમાં પણ પરોલ
જાણકારી મેળવે છે. શાળાઓને નાણાકીય મુશ્કેલી ન
હડે તે માટે સભ્ય સરકારે ૫૫ કરોડ જેવડી જંગી રકમ
ફાળવવા ઉપરાંત ખેત પેદાશો વેચીને નાણાં ઊભા કરવાની
છૂટ આપી છે. દેખીતી રીતે જ આ યેનુ માટે બિહાર,

ખાતર, પાણી, દબ, બળદ ઈત્યાદિ તેો રાખવું જ પડે, પરંતુ શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓને આ પ્રવૃત્તિમાં રસ જાગવું થાય તેો ઉત્પાદન ક્ષેત્રે જાજીએ વેચ આવી શકે. કુમળી વયના બાળકો પાસેથી વધુ પડતો યારીરિક શ્રમ લેવા સામે સાવધેતી રાખવામાં આવી છે અને વિદ્યાર્થીઓએ ખેતાર ઉપર એક ક્લાકથી વધુ સમય આપવાનો લેતો નથી. જેમ જેમ દરેક શાળાની ઊંચળ વયની જવ તેમ તેમ તે વધુ સાધનો વસાવે અને ઉત્પાદન વધારવા આયોજન કરે. ગુજરાત સરકારે તાત્કાલિક આ યોજના અપનાવી લેવાની જરૂર છે કેમકે અનરવાવલ્લભ ગુજરાતે હાલ સુધી નથી.

સફરજન રાજ્ય

ખેતીવાડી ક્ષેત્રની ઉપરની વાતને ટેકા મળે તેવા સમાચાર હિમાચલ પ્રદેશમાંથી સાંપડે છે. હવે તેો રવાન થઈ રાજ્ય બન્યું હોવાથી હિમાચલને નાણાંની જરૂર ઊભી થશે અને તેને પહોંચી વળવા આ રાજ્યના બાહોષ વિફ્ટેનન્ટ ગવર્નર કે. બહાદુરસિંહે સફરજનને કેન્દ્રમાં રાખ્યું છે. અને ૧૫ થી ૨૦ વર્ષના સમયમાં કેવળ સફરજનના ઉત્પાદનથી રાજ્યની તિજોરી તર-બતર કચી દેવાની ખાતીથી યોજના રજૂ કરી છે. આ રાજ્યની આબોહવા તેમજ, ભોડાની રૂપિ જોતાં વનપ્રદેશ અને ફળફૂલો માટે હિમાચલ રાજ્ય ખુબ આદર્શ છે. આજે પંદર લાખ એકર જમીનમાંથી માત્ર ૮૫ હજાર એકર જમીનમાંથી ઊંચળ મેળવાય છે. જે કે આ વધારીને પાંચ લાખ સુધી વર્ષ જઈ શકાય તેમ છે. આટલી ખાધી જમીનમાં બાગવગીયા ઊભા કરવા પુષ્કળ નાણાં જોઈએ સફરજનના ૧૦૦ વૃક્ષો સાથેનો એક એકરનો પ્લન્ટ ગણતો રૂપિયાનું ચેકાણુ માલે છે એ વિચારે ૧૪ કરોડ રૂપિયાની જરૂરત રહે છે. અત્યારે લગભગ અડીતો જમીનમાંથી માત્ર ૧૦ લાખ વૃક્ષો મળી શકે તેમ છે અને તેને ૨૦ હજાર એકર જમીનમાં વધી શકાય માને માટે ૬૦ લાખ રૂપિયાની જરૂર રહે જે સરકારે પામેથી જોડા પાસેથી પાકી શકે. જુદી જુદી જાતના ફળ ફળાદિની ઉંચળ એકરદીક ફળ. જીદી ઉજા.થી માંડીને પંદર હજાર રૂપિયા સુધી વાય છે. બદલે માનુ નિવૃત્તિમાં ત્રીસ હજાર એકરમાંથી સફરજનના પાકથી પાંચ કરોડ રૂપિયાની વાર્ષિક

આવક થાય છે, જેમાંથી રાજ્ય સરકારને ટેકસ રૂપે ૨૦ લાખ રૂપિયા મળે છે. જે આ રીતે પાંચ લાખ એકર જમીનને સફરજનની ખેતીથી આવરી લેવામાં આવે તેો બે દસકા જેટલા સમયમાં જમીનના માલિકોને વાર્ષિક ૮૦ કરોડ રૂપિયા મળતા વધ જાય, અને રાજ્ય સરકારને ટેકસ તરીકે ત્રણ કરોડ રૂપિયા મળે. દર વર્ષે માત્ર એક કરોડ રૂપિયા રોકવામાં આવે તેો પંદર વીસ વર્ષમાં જાતનું સૌથી સમૃદ્ધ સફરજન પેદા કરવું રાજ્ય બની શકે અને તેના વેંચાણમાંથી જ વાર્ષિક ત્રણ કરોડ રૂપિયા મેળવી શકે.

ચાદસું દ'ગોલ

દ'ગોલ ફાંસના વિરાટ અને વિશાળ રાજ્ય પુરુષ વર્ષ ગયા. ભારતમાં આજની ધરીએ જે વામણી પ્રતિભાઓ દેશના રાજ્યસરણને ડહોળી રહી છે તેવી સિવાલ ખીજ વિશ્વયુદ્ધ પછી ફાંસની હતી. બીજા વિશ્વયુદ્ધમાં ફાંસનો કારમો પરાજય થયો ત્યારે તેને ફરીથી બેકું કરવામાં દ'ગોલે પરદેશમાં રહીને પણ દેશ પ્રતે નિષ્ઠા બતાવી. વીવી સરકારના જનરલ પેતાએ તેો દ'ગોલને દેહાંતદંડની સજા ફરમાવી હતી પણ ઈતિહાસે કરવટ ગદથી ત્યારે દ'ગોલ ફાંસનો ભાગવિખાતા બની શક્યા અસ્પષ્ટરિવાને આજાદી આપવાના પ્રયોજ કરકરે બળવો કર્યો ત્યારે ફાંસને નેનાગીરી આપી બતાવી. પાંચમા પ્રજાસત્તાકાના પ્રમુખ તરીકે ૧૯૫૬ માં તત્તા પારણ કરી ત્યારથી વિકેન્દ્રીકરણના પ્રયોજ મતદારોએ તેમની વિરુદ્ધ મત આપ્યો ત્તાં સુધી તેમને સ્થિતન, અમેરિકા અને રશિયા તરફને એક આંગળીએ નવાળ્યા, પુરોષ કોમન માર્કેટમાં સ્થિતનને પગપેસારો કરવા ન દીધા; નાદો અને સોંદો લેવી વચકી જોગણી વળી સરેલાઓ પ્રયોજ સૂમ ચાણુ રાખી; ફાંસનું અવમુલવન કરવા ના પાડી દીધી અને અમેરિકાને કહ્યું કે સેલરનું મૂલ્ય ઘટાડો! અક્કઃ અને અતઃ લાગતા દ'ગોલમાં સામાને જીવવાની કળા અવરણ હતી; કોઈની સિખામણ તેમને અપતી ન હતી તેમ પોતાના દેશદાઓ ભાગે જ કોઈને કાગલા દેના તેમના અગા વર્તુળમાં ભડુ એકાએક પ્રવેશ મળી શકતો દ'ગોલ જીવતા ત્યાં જુદી 'એથીલી' મહેલમાં એસ્ટેરિવિદ્ધ અને વર્દનનો

ખ્યાતનુ ભવ્ય ફ્રાન્સ છવનું જગનું ધનું. દર્શાવને માનવીની નિર્મળતા ખૂંચતી અને તેથી જ બહુજ મોહાનો વિશ્વાસ તેઓ કરતા. મૃત્યુ પછી પણ પોતાની સ્મરણન વાતમાં જ્યતના પુરુષોને એકાક યવાની જે અનિચ્છા તેમણે દર્શાવેલી તે તેમના સ્વભાવનું ઘોતક છે. ફ્રાન્સમાં નેપોલિયન પછી દર્ગાલ બીન્નિ જ એવો માનવી છે જેને ફ્રાન્સને ધમકાં વાદ કરશે. ફ્રાન્સને પ્રથમ ધરોળની મહાસત્તા તરીકે જાણી તેમની પ્રખળ સંબંધનાને તેઓ જાણ્યા ત્યાં સુધી તેમણે પંપાથી અને આજે ફ્રાન્સની જે કાંઈ મહત્તા છે તે તેમને આભારી છે.

અકેલી મત જાણવો

દિલ્લી નગરીનું આયોજન કૂદકે ભૂસકે આજળ થયો રહ્યું છે અને જમુના નદીના કાંઠે સ્વર્ગ ખડું કરવા રાતદિવસ કામ ચાલી રહ્યું છે. જમનાનો આ કાંઠો અંધને જાણે ન ગમે તેવો સાધુઓ અને બિખારીઓના અખાડા જેવો બે વર્ષ પહેલાં ધનો. આજે ત્યાં ઉદ્યાનો, વૃક્ષવેલિઓ, કૃષ્ણાડ ઉપર શાને અનેક રંગની રોશનીમાં જગમગતા વીજળીના દિવાઓથી ઇન્દ્ર પુરીમાં આવ્યાનો ભાષા ત્યાં જઈ ચડનારને ધાય છે. આ જમુના કિનારાને સોદર્શનક્રિત કરવાની યોજના ત્રણ તખતકામાં વહે ચવામાં આવી છે ૧૭ લાખ રૂ. ની પ્રથમ યોજના બુદ્ધ વિહારથી નિગમગોપ ઘટ સુધી, બીજી યોજના ત્યાંથી જમુનાપુલ સુધી અને ત્રીજી બુદ્ધ વિહારથી વજીરાખાડ સુધીના વિસ્તારને આવરી લે છે. બીજા અને ત્રીજા તખતકાનું ખર્ચ અનુક્રમે ૧૨ લાખ અને ૧ કરોડ રૂ.નું થશે અને તેને માટે લોકો પાસેથી પણ ફાળાની આશા રાખવામાં આવી છે પણ જમુના નદીને કાંઠો આજે તે જાણે જેવો બની રહ્યો છે. ઉવાનો, સુવેલિત માર્ગો પથરોં કુવારાઓ અનેકેકેકાણે મૂર્તિઓ (જેમાં એક જમુનાજીની તે પાણીની વચ્ચે પ્રકાશનુજી પ્રગલિત રાખવામાં આવી છે અને બીજી વેદ વ્યાસજીની છે) તેમજ કેકેકાણે સંજોતની સુવલિયો વીજળિક પંત્રોમાંથી સઘડાવીના શ્રાવ્યુપવ પર પડે છે. આજે રસ્તે નદીના પાણી સુધી પહોંચના પગપિયાં બતાવવામાં આવ્યા છે. કૃષ્ણમાંથી બનાવેલું એક વિશાળ ધરિયાળ ૨૦ ફૂટ જાંચે ટેકરી ઉપર સહુ કોઈનું ધ્યાન

જેંએ તે રીને મૂકવામાં આવ્યું છે. ૩૦,૦૦૦ રૂપિયાની કિંમતના આ ટાવરના ભાગ રિવરફ્રન્ટની આજ્યા છે પણ બહારથી જોનારને તે કૃષ્ણ અને ઘાસથી મહેલું લાગશે. ભારતની રાજધાની તરીકે દિલ્લી અવનવા ઘણગાર સજી રહ્યું છે. ધવે પછી કોઈ એમ ન કરવેલા કે "અકેલી મત જાણવો જમુના કે તીર" કોઈને એકવા જ્યું ઘામ તો પણ છૂટ છે.

વૃથા ભકવાટ

શાસ્ત્રીજ તથા સુભાષચંદ્રના અવસાન ઉપર જનજાતની અનુમાન તથા ટિકા ટિપ્પણ કરીને તેમ જ જુદા જુદા દેશો ઉપર એક વા બીજી રીતે દોષારોપણ કરીને જાણે જનારા ફેંકવાનો એક નવો ધંધો અખ-બારોને મળ્યો છે. આમાં જુદા જુદા રાજકીય પક્ષો જુદી જુદી રીતે વાતને ચળાવે છે અને સદ્ગત નેતાઓના મુવુમાંથી કોઈ ધંધાકીય નહો મેળવવા વાનનું વરેસર કરે છે થી શાસ્ત્રીજના પુત્રે તાજેતરમાં એક પત્ર લખીને આ વૃથા બકવાટ અને પ્રચાર બંધ કરવા સોને શિખામણ આપી દેજીની ઉત્તમ સેવા કરી છે. એક તરફ આપણા મિત્ર જ્યા દેશો સાથે સંબંધમાં ફાવર મારવા પણ આ જદો પ્રચાર ધાવે બને છે તેનો ધવે આ રીતે અંત આવે તો સાફ, ખીજી દષ્ટિએ જોઈએ તો ભારતના લોકો વિશે અન્ય દેશોમાં ધલકી છાપ જિતી થાય છે. ગાંધીજીને આપણે ધાવે જ ગાંધીજી મારનાર ક્યા મેકે શાસ્ત્રીજ તથા સુભાષ વિશે જોલવા ધલકાર થઈ થકીએ? જે ખરેખર જ આપણને આપણા સંપ્રિવતા માટે માન તલપુર જેટલું માન ઘોત તે તાજેતરમાં મેલાધારમાં જ મન્યું (ગાંધીજીની પ્રતિમાનું મરતક કોઈએ ઉગ્રથી ધીધુ) તે ન ખતત અવવા જે પુરુષે આ ધીધુપતજરેલું કામ ક્યું તે જાણને ન રહી થકત. એક બાજુ સમાજમાં જદેશદ્રોહીઓ અને પૂનીઓની સંખ્યા વધતી છે અને બીજી તરફ શાસ્ત્રીજ તથા સુભાષચંદ્રનું માટે મરતની અંતિ સારવા છે 1 ભારત કેવા દેશ હોયો જોઈએ અને અહીંના પ્રજાજનોનો વાચકાત શી ધોવી જોઈએ તે કોણ નાકી કરશે? ચેડૂદી મેનુહીન

અંતરસાધીન ખ્યાલિત ધરાવતા ચૂદી મેનુહિન સંજોત અને વાલેલીન વાદનના સમર્થ જ્ઞાના છે. તેમને

શોધું પંડિત નહેરુ પારિતોષિક તાલેતરમાં આપીને
 પારિતોષિક સમિતિએ યોગ્ય વ્યક્તિની વરણી કરી છે.
 ઘણીજ નાની વયથી મેનુષિન સંગીતના લેવે ચમક્યા
 છે અને જે જે દેશમાં તેઓ ગયા છે ત્યાં ત્યાં લોકોના
 દિલ છતી લીધા છે. ભારતના સંગીતથી તેઓ ખૂબ જ
 પ્રભાવિત થયા છે એટલું જ નહિ પણ તેઓ ભારતીય
 સંગીત પ્રત્યે પક્ષપાત પણ રાખે છે, તેવી જ રીતે તેમણે
 ચંદ્રશેખરીઓની સિદ્ધિને તેમજ ભારતની યોગસિદ્ધિને
 એકસરખાં બીરદાખ્યાં છે, અને ચંદ્રશાખામાં યોગીના
 દર્શન કર્યાં છે. આજ તેમની સાચી આંતરરાષ્ટ્રીય સમ-
 જણની પારાશીથી છે. વળી પારિતોષિકની રકમ તેમણે
 ભારતમાં જ ઠોઈ ભાવિ કલાકારની સાધનામાં મદદરૂપ
 થાય અને તે પરદેશ જઈ શકે તે હેતુ માટે વાપરવા
 આપી દીધી છે. મેનુષિન કલા પારણુ તો છે જ પણ
 તેમને કલાકાર આત્મા દેશ અને જાતના સ્ત્રીમાણને
 પેલે પાર ત્યાં વિહરી શકે છે ત્યાં જગનના સર્વ
 માનવો એકતાંતરે બંધાઈને રહી શકે છે.

શંભુ મહારાજ

કલાની વાત નીકળી એટલે શંભુ મહારાજ
 પાદ આવી ગયા! કમળના અભેદ નૃત્ય સ્વામી! જ્ઞાના
 નર્તને અનેક ઉપાસીને નાથતાં કરી મૂક્યા હતા અને
 જ્ઞાની પાસેથી કલાની દિક્ષા પામી, અનેકો વૃત્તની
 ઊપાસના કરતાં વર્ષ ગયા હતા. લખનો ઘરાનાના આ
 કલાકાર ભારતના જૂનામાં જૂના નૃત્યકાર હતા અને
 તેમના મૃત્યુએ એક આજીવન કલાકારને આપણી
 વચ્ચેથી ઉપાડી લીધા છે. ભારત સરકારની સંગીત નાટક

આદ્યશીએ ૧૯૫૫ માં તેમને એવોર્ડ આપ્યો હતો
 અને ૧૯૫૮ માં “પદ્મશ્રી” થી નવાજ્યા હતા. ઉદ્ભવે
 તેઓ દિલ્હીમાં ભારતીય કલાકારોના કલ્યાણનું ની તાલીમ
 સિખજણને આપતા હતા.

દિવાળી અને ફટાકડા

દિવાળી દિવસોમાં ફટાકડા તોમાલ પોકરાવે
 છે. એટમ ભોમ્બ અને હવાઈ જેવા ફટાકડા ત્રાસરૂપ
 બનીને વિનાશ પણ સર્જી શકે છે. જાહેરમાં ફટાકડા
 ફેડનારાઓ રાહદારીઓની ભાગ્યે જ પરવા કરે છે.
 વળી મુંબઈ જેવા શહેરો ત્યાં માળાઓમાં ઉપર નીચે
 અનેક ભારૂંતો રહેતા હોય છે ત્યાં ઉપરથી સગળતા
 ફટાકડા ફેંકી નીચે કોઈને ડાળ પડોવાડે તો તેવી કૂર
 મરકરી કરવા સુધીને આનંદ સૌ કોઈ માણી શકે છે.
 કાન ફોડી નાખે તેવા અવાજે આખી રાત ચાલુ રાખ-
 વાથી જ દિવાળી ઉજવાય છે એમ માનનાર વર્ગ મોટો
 છે. સવાલ એ છે ફટાકડા શા માટે ફેડવામાં આવે
 છે? એ આનંદ બીજા કોઈ રીતે અનુભવી શકાય
 નહિ? એક મુંગઈગરઓ સખત ફરિયાદ કરી છે કે
 આપણી ચોતરફ એટલેા લોભાટ અને કડક ઠોણાલવ
 વિવશાન છે કે દિવાળીના ફટાકડા અને ધડાઢાને ઉમેરો
 તેમાં ન થાય તો સારૂ. વળી ઘણાના પાછળ દરવરે
 કરોડો રૂપિયા ખર્ચાય છે, દિવાળીના તહેવારોને નવી
 દિશા શોધવા તેમજ સીમ્બ અને સાદગીભરી ઉજવણી
 કરવા સમૂહચિંતન કરવું જોઈએ. સમાજમાં રત્નો
 છૂપાએલા હોય છે જ, અને અવશ્યપૂર્ણ આ માખતમાં
 સુવનો મળી રહેશે. તેની હરિક્ષાઈ યોગ્યતામાં આવે
 ઈનામેા સાવેનો-તો પણ ખોટું નથી.

જેમ એક નદી બન્ને કાંઠા પર રહેતાં લોકોને પાણી ભરવા દે છે પણ
 તેનું ધરે તો, ફરિયાને મળી તેમાં ભળી જવાનું હોય છે, તેવી જ રીતે આપણા
 જીવનની બધી પ્રવૃત્તિઓ સેવા પ્રેરિત અને સર્વકલ્યાણમયી થોવી જોઈએ પણ
 તે બધાની યાજ્ઞ પ્રણુને વિછાનવા અને યોગ્યતાનું ધરે હોવું થટે. અને જેમ
 નદી અંતમાં દરિયામાં વિધીન થઈ જાય છે તેવી રીતે જ પ્રણુમાં યીન થઈ
 ખોવાઈ જવું જોઈએ. એમાં જ માણસના પ્રણુને આશય મળશે, તેના મનને
 આનંદ મળશે અને તેના આત્માને શાંતિ.

સુરુદેવ

મારા સુઝુ જેમ મહાપડિત હતા. તેમજે મને એક અતિ સુંદર કઠી સકાય એવી આ વાર્તા કહી :

‘ ઈરાનના સિંધાસન પર ખિરાજમાન થર્ષા પછી ખાદશાહ જેમેદીના નિમંત્રણથી એના દરબારમાં પધારેલા આખા રાજ્યના મહાપડિતો-વિદ્વાનોને બાદશાહે કહ્યું કે ‘જગતના શક્તિશાળી સમ્રાટો ભૂતકાળમાંથી ચોડુંકે શીખ્યા હોત તો એમણે ભયંકર ભૂલો કરી ન હોત ! મારાથી એવી ભૂલો ન થાય એ માટે હું જન્મના પ્રથાં જ મહાન સમ્રાટોના-વ્યકિતઓના જીવન કવનનું અધ્યયન કરવા ઈચ્છું છું.’ મારી ઈચ્છા છે કે આપ સહુ એકઠા થઈને માનવજાતિનો એક મહાન ઇતિહાસ લખો. પશું હા, એમાં કોઈ પશુ બાબત રહી ન જાય એનું ખાસ ધ્યાન રાખજો.’

‘જ્યાંપનાહ, આપની ઈચ્છાને સતોષવાની અમે પૂરેપૂરી કોશિષ કરીશું.’ વિદ્વાનોમાંથી એકે પ્રતિનિધિ તરીકે ખાદશાહને ખાતરી આપતાં કહ્યું

વીસ વર્ષ વીતી ગયાં.

એક દિવસ પેલા વિદ્વાનોનો પ્રતિનિધિ ખાર ઊંટોના કાઢવા સાથે બાદશાહની પાને ધાનર થયો. દરેક ઊંટ પર પાંચસો ગ્રામ મુકેવાં હતાં.

‘જ્યાંપનાહ !’ પ્રતિનિધિએ બાદશાહને ઊંડીને સલામ કરતાં કહ્યું. ‘સર્વ વિદ્વાનોએ લખેલો આ મહાન ઇતિહાસ આપના ચરણોમાં રજૂ કર્યું છે. અમે આપની ઈચ્છાનું પૂરેપૂરું પાલન કર્યું.’ માનવજાતિનો આ મહાન ઇતિહાસ છ લખર ગ્રંથોમાં લખવામાં આવ્યો છે, એમાં જ્યાંપ કચાશ રાખી નથી

‘આ ઇતિહાસમાં માનવજાતિના આચાર વિચાર સંસ્કાર, વિજ્ઞાન સામ્રાજ્યોની સહી પડતી, સહભાગ્યે નાશ પામતાં રહી ગયેલી પ્રાચીન વ સાવચીઓ, મહાન

સમ્રાટોના-વ્યકિતઓના કર્વો તેમ જ રાજકીય ઘટનાઓનું વિસ્તારથી વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. એક ઊંટ પર એની પ્રસ્તાવના છે અને બીજા પર એની અનુક્રમણિકા છે.’

પડિત મહાશય, આ મહાન કાર્ષ માટે આપ સહુએ જે પરિશ્રમ કર્યો છે એ બદલ હું આપ સહુને અભિનંદન આપું છું’ ને આપ સહુનો આભાર માનું છું.’ બાદશાહે કહ્યું. ‘પણ હું અત્યારે રાજ્યની ચિંતાઓમાં જળાડૂલ થયેલો છું’ ને પ્રીતાવરમાં પ્રવેશી ચૂક્યો છું. કોઈ ઈરાની કવિની કવિતામાં કહીએ તો હું મારી જીવનયાત્રાની મધ્યમાં પહોંચી ગયો છું. આ મહાન ઇતિહાસ વાચવાનો મને અવસર મળી શકે એવી મને આશા નથી. માત્ર આપુષ્ય એટલું લાભુ’ લોખ એમ મને લાગ્યું નથી હા, આ મહાન ઇતિહાસ મારા પુસ્તકલવને શેલાવસે ખરો. મારી ઈચ્છા છે કે માનવીના અલ્પપાત્રને જન્મરા રાખીને આપ મારા માટે આ મહાન ઇતિહાસને સંલિખનમાં લખો.’

ઈરાનના વિદ્વાનોએ બીજા વીસ વર્ષ સુધી સખત પરિશ્રમ કરીને એ ઇતિહાસને પંદરસો ગ્રંથોમાં લખ્યો ત્રણ ઊંટ પર એ પંદરસો ગ્રંથો મૂકીને પ્રતિનિધિ બાદશાહની સામે ધાનર થયો.

‘જ્યાંપનાહ !’ પ્રતિનિધિ બાદશાહને સલામ કરતો બોલ્યો : ‘આપ અમારા નવા કાર્ષને જુઓ. અમને આશા છે કે એ આપને યસંદ પડશે. અમે અગત્યની કોઈ પશુ બાબત જવા દીધી નથી’

‘આપનું કહેવું બરાબર છે, પડિત મહાશય !’ બાદશાહના અલગથી દહતવ જણાવું હતું. ‘પણ હું એને વાંચી શકીશ નહિ, કારણ કે હું દબ થયો છું’ ને મારે ઘણું બીજા ઘણાં કાર્યો કરવાના છે. હા, આપ ઘણું-એને વધુ સન્નિમાઈ લખો, અને લખાવામાં વધુ સખત ન કાઢો તો કદાચ હું વાંચી શકું.’

વિદ્વાનોએ ઘણાં જ ઓછા સમયમાં—દસ વર્ષમાં એ ઈતિહાસની સંક્ષિપ્ત આવૃત્તિ કરી.

‘જ્યાંપનાહ ! આપના કહેવા પ્રમાણે ઈતિહાસને ઘણાં જ સંક્ષિપ્ત કરવામાં અમને સફળતા મળી છે,’ સંક્ષિપ્ત ઈતિહાસનાં પાંચસો મંથોને એક ઢાંચી પર મૂકીને લાવેલા પ્રતિનિધિએ હર્ષ પામતાં બાદશાહને જણાવ્યું.

‘આપ એને હજુ સંક્ષિપ્ત કરી ચકયા નથી પંડિત મહાશય !’ બાદશાહે નિરાશાભર્યા રુવરે કહ્યું. ‘હું મૃત્યુની ઘણી જ નજીક જઈ પહોંચ્યો છું. હું મરતાં પહેલાં આ મધાન ઈતિહાસને વાંચી શકું’ એવી આપની ઈચ્છા હોય તો આપ એને હજુ સંક્ષિપ્તમાં બહુ જ સંક્ષિપ્તમાં—લખો.’

પાંચ વર્ષ પછી પ્રતિનિધિએ બાદશાહના મહેલમાં પ્રવેશ કર્યો. એ લાકડીના ટેકે ધીમે ધીમે ચાલ્યો હતો. એની સાથે એક ટુફ હતું. એની પીઠ પર એક

મોટો ગંધ મૂકેલો હતો.

‘અરે, ઓ પંડિત મહાશય !’ બાદશાહના ખાસ સેવકે પ્રતિનિધિને જોતાં જ કહ્યું : ‘જલદી ચાલો, બાદશાહ સલામત જીવનના અંતિમ ખાસ લઈ રહ્યા છે.’

પ્રતિનિધિ બાદશાહની પાસે ગયો. મૃત્યુ સમ્યા પર પહોંચેલા બાદશાહે પ્રતિનિધિ અને પેલા મોટા ગંધ સાથે જોયું. એની અખિાનું તેજ ઝાંખું થતું જતું હતું. એ નિરાશાભર્યા રુવરે બોલ્યો : ‘પંડિત મહાશય, હું માનવજાતિના ઈતિહાસને વાંચ્યા વિના જ મરી જઈશ.’

‘જ્યાંપનાહ !’ બાદશાહની જેમ મૃત્યુની નજીક પહોંચેલા પ્રતિનિધિએ કહ્યું : ‘આપ નિરાશ ન થયો. બાદશાહ સલામત ! હું આપને ‘માનવજાતિના ઈતિહાસ કેવળ દસ શબ્દોમાં કહીશ. ‘માનવી જન્મે છે, દુઃખ ભોગવે છે અને મૃત્યુ પામે છે.’

બે સુવાક્યો

સેવાગ્રામમાં દેશના બધા રચનાકાર્યકર્તાઓની પરિવહ મળી ત્યારે ત્યાં ગયો હતો. ત્યાર પછી લગભગ એ વરસે હમણાં સેનાગ્રામ જવાનું થયું. તે વખતે બાપુજીની એ જૂની ટૂટી અને એ આસન વંચેરેનાં દર્શન કરવાનું મળ્યું. બાપુ ક્યાંક બહાર ગયા છે અને હમણાં આવશે, એવી તૈયાર રૂપમાં એમની ટૂટી અને આસન રાખવામાં આવ્યાં હતાં. પાંચે પાંચની અને લાકડી પથ્થુ હતી

ટૂટીની દીવાલ પર ટંગેલાં બે સુવાક્યો જેવાં મળ્યાં. તે કદાચ નવાં હતા; ૧૯૪૮ પહેલાંનાં ત્યાં હોય તો જોયેલાં યાદ નથી. તે બાપુને પ્રિય હશે તે પરથી ત્યાં ટાંચ્યાં હશે માનું છું. વાક્યો બહુ મનનાં અને હરધરી યાદ રાખવા જેવાં છે તે વાચકોને માટે દાખલાં લખ્યાં છું તે અગ્રેજી પરથી નીચે ઉતારું છું—

‘તમે ખરા હો ત્યારે તમારા મિત્રજ પર કાબૂ રાખવાનું તમને પાકરી શકે, અને જો તમે ખોટા હો તો તમને મિત્રજ ખોટાનું પાલતી ન શકે.’

જી. સી. લેરીમર

‘જૂઠું, રહેતર શબ્દોમાં નથી હોતું’, પણ છેતરપંડીમાં રહેતું છે, ચૂપડી રાખીને વાતને ઢાંકતા સારુ દ્વિ-અર્થી શબ્દો વાપરીને, અચુક શબ્દ પર ખાસ ભાર મૂકીને બોલવા વડે, ચૂપડીમાં ખાસ અર્થ રહેતો છે એમ અનાવના અર્થના અચુસારા વડે, આમ અનેક રીતે જૂઠું બોલવા; અને જૂઠું બોલવાની આ અર્થી રીતો યોગ્યા શબ્દોમાં બોલતાં જૂઠાણું કરતાં ક્યાંય ચડે એટલી બધી ખરાબ અને દીન છે.’

રસિકન

અમારા એક માનાઈ સ્નેહી છે અને તેમ જ બીજા અનેક સ્નેહીઓ તેમને આચાર્ય કહીએ છીએ

યુરુદેન ટાગેર અને મહાત્મા ગાંધી બન્નેના અતેવાસી બનીને તેમણે સત્ય, શીલ્પ અને સુદરમ એ ત્રણેને જીવનના ઉતારવાનો સતત પુરુષાર્થ ચાલુ રાખ્યો છે તેમની સ્નેહની મૂઠી અખૂટ છે વૌ સુધી એકાદ મિત્રને ન મળ્યા હોય, પણ એ મિત્રને દુખની ધડી આવ્યાનું જાણે કે તરત ત્યાં પહોંચ્યા જ હોય

તેઓ નથી કોઇ સંસ્થાના કાર્યકર્તા, કે નથી કોઇને ઉપદેશ આપનાર યુરુ છતાં તેમનાં સત્કાર્યો અવિરતપણે ચાલુ જ હોય છે કોઇ માદાની સેવા, કોઇ પરિસ્વાદ માટે યોગ્યભાવે સ મેલનની પૂર્વ-તૌયારી, કોઇ વિદ્યાર્થીને આર્થિક મદદ માટેનો પ્રયત્ન, કોઇ દુખીને સાર્વજનિક આપવા માટેનો પ્રયાસ, એવા અનેક પ્રકારના કાર્યોમાં જ તેઓ સતત રચના પટ્ટ્યા રહે છે

અને આનાં દેખીતાં કાર્યો કરનાં વધારે કૃણાળી છે એ દરેકની પાછળ રહેનો તેમનેક સ્નેહ કાર્યો તીવ્ર ભાવ તેઓ જ્યાં જાય છે ત્યાં નિર્મળ અને નિસ્વાર્થ સ્નેહની વહાણી કરતા વ્યય છે

આવા શુદ્ધ અવિચર સ્નેહને પરિણામે કમણું તેમના જીવનમાં એક ધટના બની એ ધટનાએ અને અકર્મમાં કર્મ કેને કહેવાય તેનું દર્શાવે પુરુ પામ્યું. એ ઉપરાંત સમાજકલ્યાણ સહમ રીતે થયાર કરે છે તેનો પણ સ્વપ્ન ખ્યાલ અને આજ પ્રસંગથી આ યો

ગયે વર્ષે આચાર્ય અમેરિકા ગયા હતા જીવનમાં અપરિચકને જેઓ પૂરોપૂરો ઉતારે છે, તેમની જરૂરિયાતો પૂરી પાડનાર કોઇને કોઇ નીકળી આવે છે ગજનામાં મહિનાને અ તે એક પણ પેંચા સિલક ન હોવાને બેધએ, એ મત વૌથી આચરનાર આચાર્યને

અમેરિકાની સમાજ કલ્યાણની કેટલીક સ રચાઓએ ત્યાં જવાનો, એક વર્ષ રહેનાનો ને પાછા આવવાનો બધો જ અર્થ પૂરો પાડ્યો

અમેરિકાના પશ્ચિમ વિભાગના એક નાના ગામમાં આચાર્યનું ભાષણ યોજાયું હતું 'ભાષણને અ તે એક અધ બહેન તેમને મળવા આવ્યાં એ બહેનને દોરનાર ૮૦ વર્ષનાં એક વૃદ્ધા હતા બહેનોએ તેમને પોતાની એળખાણ આપી, તેમની સાથે હાથ મેળવ્યા તેમના વ્યાખ્યાનમાં પોતાને પડેલાં આનંદ પણ વ્યક્ત કર્યો આટલા ઔપચારિક પરિચય પછી એ બને બહેનો ગયાં

થોડા દિવસ પછી પેલા અધ બહેન તરફથી આચાર્યને એક પત્ર મળ્યો એ પત્રને સાર કહી આવેો હતો

'હું એક ત્યકતા છું, મારા અધ થયા પછી મારા પતિ અને ને મારા બાળકને છોડીને ચાલ્યા ગયા છે થોડો વખત મેં તેમની તપાસ કરી આટલામાં પાસે ક્યાંય તેઓ નથી તેની ખાત્રી કરી, થોડા વખત પર ઉભા સમાચાર મળ્યા કે ખૂબ દૂર એક ગામમાં તેમને નોકરી મળી છે તેઓ પાછા આવે એવી માગી ખૂબ ધબલ છે પણ મારા અધાપાને લીધે મારી જે સેવા આકરી તેમને કરી પડે તે બે કરવાની તેમની તૌયારી હોત તે તેઓ ભલ જ સુ કામ આપી તેમનો ચોક્કસ પત્તો મળે તેપણ પત્ર લખવાનો કંઈ અર્થ નથી

થોડા વખત પહેલાં અને એક સ્વપ્ન આવ્યું તેમાં એક પ્રેમાળ ચહેરો દેખાયો લાંબી સફેદ દાઢીથી ભન્ન દેખાતા એ ચહેરો કોઈ પોતાંય ચકરથનો હોય એવું જણાયું સ્વપ્નમાં જ અને જાણે કોઈએ કહ્યું, કે 'તારી ચૂંજવણનો રસ્તો કાઠનાર આ વ્યક્તિ છે.'

'આવા અસામાન્ય સ્વપ્નથી દુ પ્રભાવિત થઈ થોડા જ દિવસમાં પછી મે મારા સ્વપ્નની વાન મારી

પાડોશમાં રહેતા વૃદ્ધ માણને કરી. એ માણને મને તરત જ કહ્યું, કે તે જેવું વર્ણન કર્યું તેવા જ દેખાવના એક ગૃહસ્થનું વ્યાખ્યાન પાસેના સહેરમા ગોઠવાયું છે. ગોઠવનાર એ મામના કવેકર્સ છે.

“આ ભણ્ણતા જ અને તમારું” વ્યાખ્યાન સાંભળવાની તીવ્ર ઇચ્છા યદ્ય. પેલા માણને બહુ પ્રેમથી મારી સાથે આવવાનું સ્વીકાર્યું. અને અને તમારા વ્યાખ્યાનમાં આવ્યાં. તમને સાંભળ્યા. છેલ્લે તમારી સાથે હાય મિલાવતી વખતે એમાં રહેલા ઉમળકાથી મને એવું સાંત્વન મળ્યું કે મારી કથની તમને જણાવવા હું પ્રેરાઈ છું.

‘તમારી ફરિવાર મુલાકાત કરવાની ઇચ્છા તો છે જ. પણ મારી પાસે મોટરનું સાધન નથી કે તમે જ્યાં હો ત્યાંથી મારે ફેર લાગી શકે. અંધ દેશને લીધે હું પણ એકલી તમને મળવા આવી શકતી નથી. છતાં કોઈવાર મુલાકાત થઈ શકશે તો ખૂબ આનંદ થશે.’

ચાચાણને આ પત્રના જવાબમાં એ બહેનને ધટવું સાંત્વન આપ્યું. પોતે એ વિસ્તારમાં હશે તો જરૂર એમને મળવાનો યત્ન કરશે એમ પણ જણાવ્યું અને છેલ્લે લખ્યું :

‘હું કોઈના કોષમાં ઉકેલવાની ચક્રિત ધરાવતો હોઉં એમ માનતો નથી. પરંતુ હરેજ પ્રાર્થનાના સમયે તમને તથા તમારા પતિને સ્મરણમાં રાખીશ. તમે પણ પ્રાર્થના કરજો.’

આ પત્રોત્તર પછી થોડા દિવસે ચાચાણ એક ખીબ મામની શાળામાં ગયા. તેમની દાદીને લીધે બાળકો તેમને સેન્ટા કલોઝ* કહેતાં. બાળકોની સાથે વિનોદ કરીને તેમને આકર્ષવાની નૈસર્ગિક ચક્રિત ચાચાણમાં છે. કેટલાક બાળકોએ તેમનો ફોટો લીધો.

આ બાળકોમાં પેલા અંધ બહેનનો ઊકરો

* સેન્ટા કલોઝ, નાનાસને દિવસે આઠાઠમથી ઉતરી આવી, બાળકોને ભેટ આપનાર એક કલ્પિત વ્યકિત છે. તેમને પણ મોટી સફેદ ઘડી-ઢોવાની કલ્પના છે.

પણ હતો. એ ઊકરાએ ઘેર જઇને પોતાની શાળામાં આવેલા ડી’દો મહેમાનનું વર્ણન બહુ ઉત્સાહથી મા આગળ કર્યું. માતાએ વર્ણન પરથી ધાકું કે આ મહેમાન ને પેલા વ્યાખ્યાતા એક જ વ્યકિત હશે. તેમની સાથેના સંબંધની એક કઠી વધતાં એ બહેનને ખૂબ જ આનંદ થયો.

તેમનો પુત્ર તો ચાચાણનો ફોટો પાસે ને પાસે જ રાખતો હતો. ધીમે ધીમે એ ઊકરાને એ ફોટા સાથે દોસ્તી વધતી ગઈ. તેણે માને વારંવાર કહેવા માંડ્યું કે, ‘મા, તું’ આ અમારા સેન્ટા કલોઝને લખને કે એ આપણે ઘેર મળવા આવે.’

માની તીવ્ર ઇચ્છા તો આવી રીતે નિમંત્રણ આપવાની હતી જ. તેમાં ઊકરાનો આગ્રહ ભૂલ્યો. છેવટે તે બહેને, કુનથી વિરેકમાંથી ઉપજતો સંકોચ ઊડીને, ચાચાણને પોતાને ત્યાં આવવાનું હાર્દિક નિમંત્રણ આપ્યું.

પોતાનુયોગ એવો થયો કે એ જ વખતે ચાચાણના એક મિત્ર એ વિસ્તારમાં ફરવા જવાના હતા. ચાચાણને એ મિત્રની મોટરમાં આ બહેનને ત્યાં જવાનું ગોઠવ્યું ને તે પ્રમાણે તે બહેનને પત્ર દ્વારા જણાવ્યું.

ગોઠવણ મુજબ, નક્કી કરેલે દિવસે, ત્યારે ચાચાણ પોતાનાં એ એ મિત્રોને ઘેર પહોંચ્યા ત્યારે તેમણે અત્યંત આશ્ચર્ય સાથે જોયું તો મા-દીકરા ઉપરાંત એક મધ્યમ વયના સદ્ગૃહસ્થ પણ તેમને આવકાર આપવામાં સામેલ હતા! અરસપરસ પરિચિત થતાં જણાયું કે, એ ગૃહસ્થ અંધ પત્નીને હાચાર સ્થિતિમાં મૂકી જનાર એના પતિ પોતે જ હતા!

વાત્પીત દરમિયાન પેલા ભાઈએ પોતાનો અનુભવ વર્ણવતાં કહ્યું: ‘હેલા થોડા દિવસોથી મને મારા કુટુંબના વિચારો આવ્યા કરતા હતા. એ લોકોને અહીં રાખીને બીજે ચાલ્યા જવામાં હું તેમને અનાય કરી રહ્યો છું, એવો ચલ્ચલુટ મનમાં થવા કરતો હતો. પણ અંધ પત્નીની સાથે જીવન વિતાવવાની મુશ્કેલીઓ માંદ લાગીને હું મારા મનને મૂકી કરી દેતો હતો. પરંતુ,

છેલ્લા ત્રણેક દિવસથી તો મને ન સમભવ તેવું ખેંચાણ થતું તરફ થવા લાગ્યું. છેવટે મધકાલે તો હું ઘેર આવી જ પહોંચ્યો. મારી પત્નીએ મને તમારી વાત કરી. તે પરથી મને ખાતરી થઈ છે કે મને આઈ" જેવી લાવનાર તમે જ છો. અહીં આવીને મેં નક્કી કર્યું છે કે હવે મારે આ મામલાં જ નોકરી કરવી ને કુટુંબની સેવા પથ્ય બરાબર કરવી. મારી આંખ ઉઘા-

ડવા માટે તમારો જેટલો આભાર માનું તેટલો ઝાંઝા છે."

આચાજએ આનંદ ને નમ્રતામિશ્રિત અવાજે કહ્યું: "ભાઈ, ઉપકાર તો ભગવાનનો માનવાનો. આપણે નિમિત્ત બનીને છીએ કર્તા-કારવના ઇશ્વર જ છે તમે તમારા કુટુંબ સંદિન મુખી થવાનો માર્ગ લીધો છે તો ઇશ્વર જશ્વર તમને મદદ કરશે."

શેતરંજની રમતના લાભો

શ્રી વિનોબાજી અને બાબુભાઈ મહેતા હમણાં પવનારમાં વિદ્યા મંદિરમાં રહેતા સહાઈ કરતાં થાકે ત્યારે શેતરંજ રમે છે એમ ભૂમિપુત્રમાં વાચીને અહસકારના જન્મજન્માં રહરના મારા સાથી ભાઈ બાબુભાઈ મહેતાને આ વિષે પુછાવું હતું.

વિનોબાજીને ૭૬ થું વર્ષ આજે છે અને ભાઈ બાબુભાઈ મહેતાને ૮૧ વર્ષ થયાં છે. ભાઈ બાબુભાઈ મહેતાએ મને નીચે પ્રમાણે કાગળ લખ્યો છે. તે ખાસ કરીને શેતરંજ રમનારને આચાસન રૂપ થઈ શકશે એમ સમજાવે નીચે ઉનાથું છે

"હવે શેતરંજની રમત વિષે લખું છું. મારી વૃદ્ધકર થઈ છતાં મને શેતરંજ રમના આવન-શુનું ન હતું તેથી વિનોબાજીએ મને રમના શિખવાડ્યું અને તે પછી મારે રોજ એક કલાક રમે છે."

શેતરંજ રમના લાભ તે નીચે પ્રમાણે વર્ણવે છે.

- (૧) આ ખેલમાં રાગ, વજર, દાથી, જાંટ, ઘોડાં એ બધા લાકડાના હોય છે. એ જેમ મિથ્યા હોય તે પ્રમાણે સંવિટતું મિથ્યાત્વ સમજવું.
- (૨) મણિન કે વિજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરતી વખતે જેમ મનમાં રાગ, દોષ, ઉદ્વેગ નથી તે પ્રમાણે આ ખેલમાં મનથી ઉપર ઉઠવાનું શિક્ષણ મળે છે.
- (૩) જીવિનું બળ વધે છે, (મહારાષ્ટ્રમાં શેતરંજની રમતને જીવિબળની રમત કહેવાય છે)
- (૪) રમનારાઓમાં બંધુભાવ, સહકારની વૃદ્ધિ થાય છે
- (૫) આનંદમાં વધારો થાય છે.

વિનોબાજી ઋષિ રહ્યા એટલે જે કોઈ કામ તેઓ દાઘમાં લ્યે છે. તેની ખ્યાતિ થવા વગર રહેતી નથી. ઋષિપિત્રી કરતાં કૃવામણિ જ્યવપ્રકાશજી અને વિનોબાજી સામસામા રહેંટ અસાવતા હતા તો તેની મહત્તા વધી ગઈ હતી.

શરીરશ્રમનો સહાઈનો જેટલો મદિમા જીવન જીવીને વિનોબાજીએ વધાર્યો છે તેટલો જ મદિમા હવે શેતરંજનો થઈ જાય તો નવાઈ નહિ."

જુવાનીના કાળમાં આશ્રમ રાષ્ટ્રીયશાળામાં શિક્ષક તરીકે નાના મોટા વિદ્યાર્થીઓ સાથે દુવતુની રમત બહુ કુશળતાપૂર્વક વિનોબા રમતા હતા એ દૃશ્ય નજર આગળ ખડું થઈ જાય છે.

ઉત્તમ કરતી કરે તો નરકા નારાણજી બને એ કહેવન સર્વથા સાચી છે. એને બેનામાં વિનીયો કર્મયોગ કરતાં કરતાં સંત વિનોબા બની ગયા

-છગનલાલ ન. ભોપા

અને સા (માન સમકાલીનો) પરિપૂર્ણના અમારા સ્વપ્ન સુધી પહોંચવામાં નિષ્ફળ ગયા છીએ. આથી દુઃઅમને સૌને અગ્રકમને શક્ય કરવામાં મળેલી શાનદાર નિષ્ફળનાતી ભૂમિકા પર રહેવા માયું છું. મારા મતે મેં લખેલું તમામ સર્જનને બે પુનઃ સર્જવાનો સમય આવે તો દુઃઅ વધુ સારી રીતે લખી શકું એવી મને ખાતરી થઈ ગઈ છે... કળાકાર માટે આ વ્યાદર્શ સ્થિતિ કહેવાય. એટલા માટે જ એ પોતાનું સર્જન આણુ રાખે છે, વારંવાર લખતો જ રહે છે. દરેક વખતે એ માને છે કે આ વખતે તો એ જરૂર કરી શકશે, અલગત એ કરી નહિ શકે. અને એથી જ એ સ્થિતિ વ્યાદર્શ છે. એકવાર બે તે આ કરી લે તો તેને પોતાનું બહુ ઠાપવા સિવાય પરકાળટાની એ આત્મઘાતક અવસ્થામાં દૂદકો મારવા સિવાય કંઈ જ કરવાનું નહિ રહે. હું નિષ્ફળ કવિ છું, કદાચ દરેક નવલકથાકાર પહેલાં કવિતા લખે છે, તેમાં ન કાવતાં લોકપ્રિય સાહિત્ય સ્વરૂપ દૂંધી વાનાં તરફ વળે છે, અને એમાં મેં નિષ્ફળ જતાં આખરે એ નવલકથા લેખન દાખ કરે છે.

લેખકને જે કંઈ કરે તેનાથી એણે સંતોષ ન માનવો જોઈએ. તમે જે કરી શકો તેમ હો. તેથી વધારે કરવાનું સ્વપ્ન રાખો તમારા સમકાલીનો કે પુરોગામીઓ કરતાં સારા બનવાની ઝાંઝી ચિંતા ન કરો. તમારા પોતાના કરતાં જ સારા બનવાની કોશિશ કરો. કળાકાર ભીમિં અને ત્રિચારોની દુર્ધર્ષ બ્રૂતાવગથી દોરાય છે. આ આવેશે તેને કેમ પસંદ કરે છે તે એ નથી જાણતો. એ કેમ બને છે તે વિચારવાને સમય પણ તેની પામે નથી હોતો; તે પોતાનું સર્જન પૂરું કરવા માટે કોઈને કે જ્યાંને લૂંટશે, બીખરે કે ચોરી કરશે એ વિશે નીનિ-અનાતિના તમામ ખ્યાલોથી તે પર દશે.

લેખકની એક માત્ર જવાબદારી પોતાની કળા તરફ છે. બંને એ સારો કળાકાર હશે તો તે સંપૂર્ણપણે નિષ્ફળ જ રહેશે. તેની પાસે સ્વપ્ન

હોય છે, તે એને એટલું તો બેચેન કરે છે કે તેનાથી છૂટકારો મેળવવા, તેને આકાર આપી દેવા એ મથે છે. ત્યાં સુધી એને જંપ નથી વળતો, એ બધું જ જાણ્યું મૂકી દે છે. સન્માન, ગૌરવ, શિષ્ટતા, સલામતી કે સુખ, આ તમામ બધાં સુધી પુસ્તક પૂરું ન થાય ત્યાં સુધી ફેરે મૂકાઈ જાય છે. બંને કળાકારને પોતાની માને લૂંટવી પડશે તો તે તેમ કરતાં પણ નહિ અચકાય.

કલાકારને બહુ ભારે કિંમત આપ્યા વિના જે કંઈ શાંતિ, એકાંત અને આનંદ મળી શકે એ જ ઉપમ વાનાવરણ છે. ખોટા વાતાવરણને લીધે તેનું લોહી ઉકળી જશે, એ વધુ સમય નિરાશ કે ત્રસ્ત બની રહેશે. મારો પોતાનો અનુભવ એ છે કે મારા વ્યવસાય માટે માત્ર કાગળ, તમાકુ, અનાજ અને થોડો વ્હીસકી એટલાં સાધનોની જરૂર પડે છે.

લેખકને આર્થિક સ્વાનંદ્યની જરૂર નથી. તેને જે કંઈ જરૂર છે તે પેન્સિલ અને કાગળોની જ. નાણાની અમે તેવી મોટી ભેટ પણ ઉદાત્ત સર્જન જન્માવે તેવો મને અનુભવ નથી. લેખક તેના લેખનમાં જ રત હોય છે. બંને લેખક પ્રથમ દેશનો ન હોય તો તે પોતાને સમય નથી કે આર્થિક સ્વતંત્રતા નથી એવા બહાનાં કરી પોતાની જાનને જ છેલ્લે છે. સારા કળાકારનો કોઈ નાશ નથી કરી શકતું એક માત્ર મૃત્યુ જ તેમના શ્વવનને અંત લાવે છે. સારા લેખકોને સભ્યતાની કે શ્રીમંતાણની ચિંતા કરવાને સમય જ હોતો નથી. સિદ્ધિ એ નારી જેવી છે, બંને તમે એના તરફ ટળતા જશો તો એ તમારા પર સવાર થઈ જશે. એથી તેની ઉપેક્ષા જ કરવી જોઈએ. તો એને તમારી પાછળ ધસાણું પડશે.

લેખકની ફરજ પોતાનું કામ શક્ય તેટલી ઉત્તમ રીતે કરવાની છે. એ સિવાયની બીજી કોઈ ફરજ એને જંખનકર્તા નથી. મારી જ વાન કહું તો જનનાની દરકાર રાખવાનો મને સમય જ નથી. મારે તો મારા ધોરણ પર પહોંચવાનું છે.

દુનિયા ઝડપભેર આગળ વધી રહી છે વસ્તી વધતી રહી છે માણસનું મજલ અનેક કન્પના બચીને આગળ પગલાં પાડી રહ્યું છે અનેક નવી નવી કંપનીઓ રોજ રોજ ખુલતી રહી છે. માણસું ઉત્પાદન વધતું રહ્યું છે, એ માવના વેચાણ માટે અલગ તરેહની તરકીબો અજમાવાઈ રહી છે સાચી ભણેલી ગણેલી યુવતીઓને કંપનીઓ આમંત્રક પચારે માવના વેચાણ માટે શખે છે એ યુવતીઓ પાસે જુદી જુદી રીતે કામ લેવાવાથી શકે છે આ યુવતીઓ-નવીન નારીમણિ ઓનો સમૂહ આજ નાના મોટા શહેરોમાં ઝડપભેર ફાટી રહ્યો છે.

અમર કવિ ભારતીજીએ પોતાની કવિતામાં નવીન નારીમણિઓની કલ્પના કરી છે એમના સાક્ષાત્કાર કન્વાનું સૌભાગ્ય ભારતીજીને મળ્યું નથી, પણ આ વિષયમાં માત્રુ નસીબ ખરખર ઝલક્યું છે કારણ કે હમણાં સાક્ષાત્કાર દિવસોથી મને મારા ઘરમાં જ નવીન નારીમણિઓને મળવાનો અવસર બરાબર મળી રહ્યો છે

એક દિવસ સંજિ આફ્રિકાથી છૂટી હુ મેર પા । આવ્યાં તો રસોડામાં કે લીક મરિવાઓને સ્વાગ માર કાને પડયા, એક મ હલ કહી રહી હતી

‘નરમ પાણીન તાપમાન એ છામાં ઓછું ૧૧૦ ડિગ્રા સેન્ટિગ્રેડ હોવું જોઈએ ન્યારે જ કોફી બહુ જ સરસ બને છે’

તમે અજબ વાતો કા છો પાણીનું તાપમાન ૧૦૦ ડિગ્રીથી અધિક ત્યારે જ ન હોઈ શકે તમે ઇતિહાસ વર્ધને થી એ પાસ યવ છો-તમે તાપમાનન બાવતમાં શુ જાણા બીજી સ્ત્રીએ કહ્યું

‘વર મિનિટ અને ત્રીસ સેન્ડથી વધાર વખત પછી કિફરમાં જે રહ્યું તો કે ફીની મજ માચી જયે’ નીજી તેી બેા િ

મારી પત્ની સરખુ ભોડી આ બધુ હુ શુ

જાણુ ? મારી બાએ જે મને લિખવાડ્યુ છે તે જ પ્રકારે હુ આતાર સુધી કોફી બનાવતી આવી છું’

હવે મે જ્યુ તો રસોડામાંથી સરખુ ત્રણ નવીન નારીમણિઓની સાથે બેઠક રૂમમાં આવી રહી છે ત્રણે રમણીઓ સુદર પોપાકમાં સજ્જ છે અને દેખાવે થી, એ કે એમ એ, લાગતી ઠની

મે મારી પત્નીને એક જાનુ બોધાવી પૂછ્યુ ‘તેઓ કોણ છે ? કોઈ ભણેલી ગણેલી લાગે છે’

પત્નીએ કહ્યું ‘આ બહેનો એક નવી કોફી કંપનીની પ્રતિનિધિઓ છે પોતાની કંપનીમાં પનતી કોફીના નમુનાનો પાવડર મન દર્ધને કડે છે કે સાચી કોફી કેમ બનાવવી તે અમે તમને શીખવાડીયુ.’

‘ઘણુ સાડુ, ન્યારે અત્યાર સુધી રસોડામાં આ જ કામ ચાલી રહ્યું હતું શુ ?’ મે સરખૂને પૂછ્યુ

‘હા’ પત્નીએ જવાબ આપેા

બી એ એમ એ ભણેલી યુવતીઓ કેમ આવા વ્યવસાયમાં પડીને ઘર ઘર ભટકે છે ?’ મે પૂછ્યુ .

‘શા માટે ન ભટકે ? પત્નીએ કહ્યું ‘એ દરકને મરિદને બસેા રૂપિયા મળે છે જે મને પણ આવુ કામ મળે તો હુ પણ ખુશીથી કરુ !’

સરખુ સાથે વચણાઈક કરવી નકામી માની હુ યુપ રહ્યો

બીજી િવસે મારી પત્નીએ આગસે દિવસે શીખેલી નવીન કંપની કોફી મને બનાવોને દીધી હુ’ ન પીન આફ્રિકા અથા ઓફ્રિકામાં મને ખૂબ જ માણામાં દદ વવા લાગ્યુ, એટલે પરશાન વર્ધને બે વાગે જ હું ઘર પાછો ફર્ષા

રોજ અપેરે મારી પત્ની મીટી ની દર કરે છે પરનુ આજ પાછળના વરડામાં હૂવા પાસે ત્રણ સ્ટીઆ સાથે દાત કરી રહી હતી

ત્યાં જઈને જોયું તો એ ગણુ સીંચો મારા ઘરનાં વાસણોને કોઈ પાવડર વગાવી રહી હતી. મારી પત્ની એક ખુરશી પર બેસી તે કાપને જોઈ રહી હતી—જણે કોઈ મોટી ઘોઘાણીની જોમ!

મને જોઈને તે મારી પાસે દોડી આવી ને કહેવા લાગી: 'વાસણોને ચમકદાર બનાવવા માટે કોઈ કંપનીએ નવી ચીજને પાવડર બનાવ્યાં. આ બહેનો એ કંપની તરફથી પાવાડરનો નમૂનો લાવે છે અને કેવી રીતે તેનો ઉપયોગ કરવો તેનો પ્રત્યક્ષ-પાઠ દ્વારા શીખવી રહી છે.'

આવી ભણેલ ગણેલ યુવનીઓનું આવું કાજ જોઈને હું તો આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો.

ઘોઘા દિવસે ચંદ્ર એક રવિવારે હું ઘોઘા મિત્રોને મળી સાંજે ઘેર પાછા ફર્યો. સરખૂ બહાર ફળિયામાં બેસીને કોઈ નવચક્ષુ વાંચી રહી હતી. ત્યાં પણ ગણુ નવીન નારીમણિઓ સરખૂની સાથેઓ ધોઈ રહી હતી.

મેં સરખૂને એ વિશે પૂછ્યું તો જણવા મળ્યું કે કોઈ સામુદાયી કંપનીની પ્રતિનિધિઓ છે. અને કંપનીના સામુદાયી કપડાં કેવા સ્વચ્છ અને ચમકદાર થાય છે તે સાડીઓ ધોઈને બતાવી રહી છે.

હવે તો નવીન નારીમણિઓનું ધાડું અમારે ત્યાં દોઝબરોજ આવવાનું સામાન્ય થઈ ગયું. એક દિવસ એક સિવાઈ મહીન કંપનીની નારીમણિઓ આવી ને મારે ત્યાંના બધાં ફાટેલ તૂટેલ કપડાંને સાંધી દીધાં. પછી વનસ્પતિ કંપનીની નારીમણિઓ આવી. પોતાની કંપનીના વનસ્પતિમાં પાપડ અને વણી તળીને દઈ ગઈ. તે દિવસે સરખૂ ખૂબ ખુશ હતી, કેમ કે હું સવારે ઘાઠભાજ લાવી ચક્રો ન હતો— એટલે નારી-મણિઓના આવવાથી એને ઘણો ફાયદો થયો હતો.

ત્રીજે દિવસે સુગંધી તેલ બનાવતી કંપનીની

રમણીઓ એવા સમય પર આવી જ્યારે સરખૂ અને મારી માથે સિનેમા જવાની તૈયારી કરતા હતા. પોતાની દીકરીઓને વાળ બોળીને શેટવા યુવવાનું કામ સરખૂએ એ રમણીઓ પાસે કરાવી લીધું.

એક દિવસ સરખૂ જ્યારે નાસ્તા માટે યુવ બનાવવું એવી ચિતારમાં હતી. ત્યાં નવીન નારીમણિઓની પથરામણી થઈ. ડોસા બનાવવા માટે કોઈ કંપનીએ વંચ બનાવ્યું હતું. આ મહિલાઓ એ કંપની તરફથી આવી હતી તેઓએ મહીન પર માન ધાય જ મિનિટમાં દસ મળનાં ડોસા બનાવી દીધાં.

આ દળકટક રોજરોજ આવતા હોવાથી મારી પત્નીને ઘરના કામમાંથી સાચી એવી નવરાસ મળતી હતી, તેથી એ આગસુ થઈ ગઈ હતી. એક દિવસ સરખૂને એ કંચું 'જ્યાં એક કપ કોઈ બનાવી દેજી.'

'ઘરમાં કોઈનો પાવડર નથી. કોઈ કંપની તરફથી નવીન નારીમણિઓનું ટોળું આવવું હશે, એની પાસે કોઈ બનાવડાવો વઈજ.' જવાબ મળ્યો.

'કોઈ નહિ તો કંઈ નહિ લીંબુનો ઘરખત બનાવી દે તો ચાલશે.' હું જોલ્યો.

'વાસણુ માન્યા વિનાના પડમાં છે, નવીન પાટડરવાળા હમણાં કોઈ આવી જશે. એમની પાસે વાસણુ સાફ કરાવી લઉં, પછી ઘરખત!'

'જાહનખમા જાણ એવું ઘરખત! મારું પેન્ટ કાઢી દે. મારે બહાર જવું છે.' હું ગુસ્સામાં બોલ્યો.

'પેન્ટ ફાટી ગયું છે. હું બે દિવસથી કોઈ સિવાઈ મહીનવાળાની પ્રતિનિધિની પ્રતીક્ષામાં છું—જે તેઓ આવી જાય તો એની પાસે તમારું પેન્ટ રિપેર કરાવી લઉં.' સરખૂ ઠંડે કલેજે બોલી.

- હું મનમાં ને મનમાં નવીન નારીમણિઓને ગાળો દેવા લાગ્યો.

તમારામાં કંઈ દોષ હોય તો તેનો ન્યાય કરતાં ડરવું નહિ -કોનક્રુશિયસ

સ્વેત વસ્ત્ર ઘર પહોંચે નાનો સરખો પથુ કળો ડાવ, તેની વિરુદ્ધતાને લીધે બહુ જ કહ્યો લાગે છે; તેમ જ પવિત્ર પુરુષની નજીવી જુવો પણ તેની આશુભાજની પવિત્રતાની સમીપમાં બહુ જ ગંભીર દેખાય છે. -રામકૃષ્ણ પરમહંસ

કેલેન્ડરનો ઇતિહાસ

તમે અત્યારે જે અંગ્રેજી કેલેન્ડર વાપરો છો તે ગ્રેગોરિયન કેલેન્ડર છે અને તે ઈ. સ. ૧૫૮૨થી શરૂ થયું છે.

કેલેન્ડરમાં જોશો તો જણાવે કે એના અનુક્રમે સાત વાર ૩ પહેલાં વાર રવિ, બીજાં સોમ, ત્રીજાં મંગળ, ચોથાં બુધ, પાંચતો ગુરુ, છઠ્ઠે શુક્ર અને સાતસો શનિ. આ નામો ઉપરથી તમે જોશો કે એમનો સંબંધ ખગોળશાસ્ત્ર અને સૂર્યમાળા સાથે છે એના લેટિન નામ પણ બરાબર આ ક્રમને મળતા આવે ૩ Solis એટલે રવિ, Luna એટલે સોમ (ચંદ્ર) Martis એટલે મંગળ (પુલહદેવ) Mercurii એટલે બુધ, Jovis એટલે ગુરુ, Veneris એટલે શુક્ર અને Satur શનિ.

કેલેન્ડરમાં ફક્ત એક વાર ફેરફાર થયો છે પ્રથમ જુલિયન કેલેન્ડર થાણુ હતું તે બદલીને ગ્રેગોરિયન કેલેન્ડર અમલમાં આવ્યું હતું આ ફેરફારમાં તારીખનો આંકડો ફેરો હતો, પરંતુ વાર કે વારનો ક્રમ ફેરો ન હતો. કેલેન્ડરમાં વારનો ફેરફાર કદી થયો નથી.

રોમન સામ્રાજ્યમાં અને પેલેસ્ટાઈનમાં જે કેલેન્ડર થાણુ તે 'જુલિયન કેલેન્ડર' તરીકે ઓળખાતું રાજ્ય જુલિયસ સિઝરના સમયમાં અને એની સત્તાથી જે કેલેન્ડર અમલમાં આવ્યું તે જુલિયન કેલેન્ડર કહેવાયુ એ કેલેન્ડર રોમ શહેરની સ્થાપનાના ૭૦૮માં વસંતે ૪ સ પૂર્વે ૪૬માં થાણુ થયું હતું.

આ કેલેન્ડર વજબજ આખી સુધારેલી દુનિયામાં ઈસવી સનના ૫ દરસાં સૈકા સુધી થાણુ રહ્યું પરંતુ એ બરાબર બરા કેલેન્ડર ન હતું એ કેલેન્ડરમાં એક વર્ષ ૫૩૬ જે દિવસનું માની લેવામાં આવ્યું હતું. જ્યારે ખરી રીતે તે આ મુદત કરતાં અગ્રિયાર અને કેટલીક સેકન્ડો જેટલું ઓછું હતું વરસ દિવસે આ ભૂવ આમ નજીવી જેવી થાણે છે, પરંતુ વારસો

જતાં એ ભૂવ થોટી થતી ગઈ. પરિણામે જુલિયન કેલેન્ડર મુજબ દર વરસે કેટલોક વખત ખોટી રીતે ગુમ થવા લાગ્યો આનું પરિણામ એ આવ્યું કે વચત ઋતુમાં રાતદિન સરખા માર્ચની ૨૧મી તારીખે થાય અને થતાં તેને બદલે તે માર્ચની ૨૦, ૧૯, ૧૫, ૧૪ એમ નજીકની તારીખે ગણવા લાગ્યું. સોલમાસિકાની શરૂઆત સુધીમાં આ મુદત ૨૧ માર્ચથી પાછળ હતીને ૧૧ માર્ચ સુધી આવી લાગી.

૧૩મા સૈકા સુધી ખગોળશાસ્ત્રીઓ જુલિયન કેલેન્ડરની આ ભૂલ બતાવતા રહ્યા. પુરોપના કેટલાક દેશોએ કેલેન્ડરની આ ભૂલ સુધારી લેવા ઈચ્છા કરી. પરંતુ કયું કયું નથી કારણ કે કેલેન્ડરના આ સુધારામાં બધાં દેશોની સમતિની જરૂર પડે છે, અને તે બધાં દેશોમાં એકસરખાપણું રહે.

છેવટ રોમના પોપ સાલેબોના આશરો લેવામાં આવ્યો ૧૩મા ગ્રેગોરી નામનાં પોપના આશ્રય હેઠળ કેલેન્ડરમાં સુધારો કરવામાં આવ્યો અને કુલ દસ દિવસનો તફાવત ચૂકતે કરાયો ૧૫૮૨ના માર્ચની ૧ થી તારીખે પોપસાહેબે હરમાન કાક્યુ કે ૧૫૫૨ ના-ઓક્ટોબરની ૫મી તારીખને ૧૫મી તારીખ ગણવી એ પોપના નામ ઉપરથી આ સુધારેલા કેલેન્ડરને ગ્રેગોરિયન કેલેન્ડર તરીકે ઓળખવામાં આવ્યું.

આજે તમે તમારા ઘરમાં જે કેલેન્ડર વાપરો છો અને આખું જગત વાપરે છે તે આ ગ્રેગોરિયન કેલેન્ડર છે, અને દસ દિવસનો સુધારો ઈ. સ. ૧૫૮૨ ના ઓક્ટોબરની ૫મી તારીખે કરવામાં આવ્યો હતો ૫ મી ઓક્ટોબરનો દિવસ ૧૫મી ઓક્ટોબરનો લેખવામાં આવ્યો, બસ આટલો જ ફેરફાર થયો હતો રાત દિવસ સરખા થવાનો દિવસ તો ૨૧ માર્ચનો બરાબર આવી મળે છે વારમાં ક્યો ફેરફાર કરવામાં આવ્યો ન હતો ૫મી તારીખે શુક્રવાર હતો તે ૧૫મી તારીખે શુક્રવાર જ રહ્યો માસ એનો એ હતો

ઓક્ટોબર ન. માત્ર તારીખ ફરી હતી.

સ્પેન, પોર્ટુગલ અને ઈટાલીએ આ કેલેન્ડરને તરત જ અપનાવી લીધું. ફ્રાન્સે પણ એ વર્ષમાં ડિસેમ્બર ૧૦મી તારીખને ડિસેમ્બરનો ૨૦મી તારીખ ગણીને અપનાવ્યું. જર્મનીના રોમાન કેથોલિક સરકારને એ ૧૫૮૩ માં અપનાવ્યું. પરંતુ જર્મનીના પ્રોટેસ્ટન્ટ સંસ્થાનાએ ઈ. સ. ૧૭૦૦ સુધી જૂનું કેલેન્ડર જ રાખેલું. કારણ કે તેઓ ધોષને માનતા ન હતા.

ઈંગ્લેન્ડ પણ પ્રોટેસ્ટન્ટ થયું હોવાથી ૧૭૫૨ સુધી જૂનું કેલેન્ડર ચલાવ્યું. સ્વીડન અને ડેનમાર્ક પણ ૧૭૦૦ સુધી જૂનું ચલાવેલું.

આ યાજ્ઞ દરમિયાન એક દેસ જૂનું કેલેન્ડર મુજબ ચાલે અને બીજે નવા મુજબ ચાલે છતાં વારમાં ફેર ન હતો. જો શનિવાર હોય તો બધા જ દેશોમાં શનિવાર રહેતા; પરંતુ ૧૭૦૦ પછી જે દેશોએ નવું કેલેન્ડર અપનાવ્યું તેમણે દસને બદલે અગિયાર દિવસો વધારે ગણવાના થયા.

ઈંગ્લેન્ડને મુરોપ ખંડના બીજા દેશો સાથે વ્યાપારના વ્યવહારમાં ભારે મુશ્કેલી પડવા માંડી. ઇવટ એના વ્યાપારીવર્ગે ચળવળ ઊભી કરી, જેને પરિણામે ઈંગ્લેન્ડને નવું કેલેન્ડર સ્વીકારવું પડ્યું. વળી આ કેલેન્ડર વધુ માનીતું થયું.

ઈતિહાસના અભ્યાસમાં કેટલાક પ્રયોગો જ તારીખ અને વરસના આકાર અપાયા હશે તો વાર O. S. અને N. S. અક્ષરો જેથી. એ ઉપરથી : તારીખ Old-Style કેલેન્ડરની છે કે New-Style કેલેન્ડરની છે તે મુક્તર થાય છે.

ગ્રિગિય ધાવમિન્ટે નવું કેલેન્ડર ૧૭૫૨ સપ્ટેમ્બર માસની બીજી તારીખે મંજૂર કર્યું. તે ૩ ને તા. ૧૪ થી ગણવામાં આવી. એ ગુરુવાર હતો જૂના તેમ જ નવા પ્રમાણે વાર એનો એ રહ્યો. ઈંગ્લેન્ડની તારીખ ખંડના બીજા દેશોની તારીખ સા મળતી થઈ.

રશિયા અને ગ્રીસ હજુ જૂનું કેલેન્ડર વાપરતા હતાં. રુમાનિયા, સર્વિયા અને તુર્કીએ સને ૧૮૧૯ નવું કેલેન્ડર સ્વીકાર્યું; સ્લાવિયેટ રશિયાએ ૧૮૨૨ સ્વીકાર્યું અને સપ્ટેમ્બર ૩૦ થી તારીખને ઓક્ટોબર ૧૪ થી તારીખ ગણી. એ રવિવાર હતો. જૂના કેલેન્ડર મુજબ તા. ૩૦ રવિવાર હતો તે નવા કેલેન્ડર મુજબ તા. ૧૪ ઓક્ટોબર પણ રવિવાર હતો. એટલે વા બરાબર મળતા આવી ગયા. હવે વધારવાના દિવસે અગિયારથી વધીને ચૌદ થઈ હતા. આ બધા ફેરફારો તારીખ ફરતી જઈ પરંતુ કોઈવાર કોઈ વારને તેના અનુક્રમને મુદ્દબ બાધ આવ્યા નથી.

માનવજીવનનું ઊર્ધ્વગમન મહત્વની વસ્તુ છે

માનવીની બધી સંસ્થાઓનો કાળાન્તરે ધ્રુવ થાય છે, એવું ગાંધીવાદનું નહીં થાય એવી કોઈ ખાતરી આપી શકે તેમ નથી. નિનવવિવેક, જાગૃતિ, સંશોધન, માર્લેન મારફતે જ જીવન અને સંસ્થાઓ પ્રગતિશીલ અને નીરોગી રહે છે. તે ક્રિયા બંધ પડે તો સડવું અનિવાર્ય છે. બોદીનું પતન થયું તો ઇકરા-ચાર્લ આલ્બ, સ્પર્ટોલ્ડ, પત્તય થયું તે પેલ્સ્ટ્રા પેટા થયા, વેલ્કુરિય જીવ અન્યા તો સાધુ સંત અને નાનક, કબીર વગેરે થયા, તે જડ બના ત્યારે બીજા સુધારકો પેદા થયા આ રીતે માનવજીવન વધતું જાય છે. ગાંધીવાદીઓ અપ્રગતિશીલ, નકામા, જડ અથવા છાટ બની જશે તો બીજા નવા પેદા થવાના જ. સંસ્થાઓ, પંથ વગેરે તૂટી જાય તો જલે; તે મહત્વની વસ્તુ નથી. માનવજીવનનું ઊર્ધ્વગમન મહત્વની વસ્તુ છે. એ હિલ્લેહની પૂર્તિ કરનાર માર્ગદર્શક તેમ જ સંસ્થાઓ હંમેશાં નિર્માણ થતી જાય, ત્યાં સુધી બધું સ્વયંમત છે.

સ્વામીપરિહાર્યેશ્યં ન ત્વં શોચિતમર્હસિ ॥

કિશોરલાલ મશરૂવાળા

શકુંત તમે અત્યાર સુધી અતી જ છો ?

અનનપૂર્ણા ત્યાર કયા જાઉં ? તમે તો હતા વળા ઉતાવળા ભાષણમાં ચાલ્યા બધા બધા માણસ મને આંતુ છે ? એમ પૂછવું તો હતું !

શકુંત તમને કહેવાનો ઠીક વાગ્ય મહા કેમ જાણે બાઈસાહેબ માયી સાથ રાજ કરવા આવના હો ?

અનનપૂર્ણા રાજ નથી આવતી પણ આજ તો જરૂર આવત ને તમે ભાષણ આપવાના હો ત્યાં આવ્યા વિના મારાથી કેમ ચાલે ?

શકુંત એવવુ હોય તેટલુ એવો, હું નિરતિ સ્ત્રીભવ્યા કરીશ તમે આજે આવ્યા હોત તો પુરુષા પ્રવેશો તમારા રાજ તમાર હમમને માટ નબી જવો પડત આટલી ઠરી છે છતાં સાંભળનારાની એટલી જબ્બર સંખ્યા હતી ! અને મોલનારા બધાં મહાભારત ના મુખે ચડ્યાં હતાં

અનનપૂર્ણા પણ તમને આવતાં કઈક વાર લાગી

શકુંત આજની સલાએ બારે કરી મોલ નારા બધા કેલવારેલા અને એક જ વિષય ઉપર મોલ વાનું બાર ચમકત પડી

અનનપૂર્ણા હું જ્યાંબહેનને જ પૂછવા જઈ એમણે કહ્યું કે સ્ત્રીઓ વિરૂધ્ધની કાપડિયાની હતી દલીલોનો શકુંતે બહુ સવાલ જવાબ આપ્યો પણ તમને આવતાં આટલી બધી વાર કેમ લાગી ?

શકુંત જ્યાંમહેન આવ્યા હતાં ત્યાર તમાર આવવું હતું ને ! સ્ત્રીઓની સંખ્યા પણ પુખ્ત હતી અને ઘોંઘાટ પણ એટલો વધે હતાં !

અનનપૂર્ણા સ્ત્રીઓ હોય ત્યાં ઘોંઘાટનું પૂછવું નહિ પણ તમે માયી વાતને કેમ ઉઘડો છો ? તમને મોડું કેમ થયું તે તો કયો

શકુંત થયેલા મને કોરી પાઓ પછી હું એ વાતનું મ ગલાચરણ કડું એ ઈતિહાસ અત ત સુદર છે

અનનપૂર્ણા હું કોફી મૂકું છું મને એ સુદર ઈતિહાસની પ્રસ્તાવના તો જ્યાંમહેને કહી છે હવે કયા સાંભળવી બાકી છે પણ તમે તો વાત કહીરાને બદલે પુસ્તક વાંચવા માંડ્યુ

શકુંત આ લોકોને એક જાતની કુટેવ પડી છે

અનનપૂર્ણા કયા લોકોને ? કઈ જાતની ?

શકુંત આ નવલકથાકારાને પહેલું પ્રકરણ જ્યાં માનસદાઅના અભ્યાસનું થીતમુ , પછી પ્રવચ, અને તે પછી પ્રણયકરના ઉપર ઉતરે છે પ્રેમનો કહો ન જાણતાં હાથ છતાં !

અનનપૂર્ણા પ્રેમનો કસોય ન જાણતાં હોય છતાં ? તમને દલીલોથી હું નહિ છતાં શકું પણ યીકારોના વદનબિહુ પ્રમાણે તમારામાં પ વાગી ધણી ઈર્ષ્યા તો છે

શકુંત ઈર્ષ્યા ? થી વાત કરો છો ?

અનનપૂર્ણા સાચું જ દરક લખનાર અને મોલનાર હમમમાં આ ટવને છાની થીતે મ પાળતાં આવ્યા છે બસ, મારા જેવું કોઈથી લખાય નહિ મારા જેવું કોઈથી મોલવા નહિ !

શકુંત તમે તો મને ઉપકા લેવા માંડવો !

અનનપૂર્ણા આડું અવળું, ચંદોથી ખીચો ખીચ ન સમજાય એવું મોલોને તમે હજાર માણસને આજ શકુંતો પણ હું જોઈ મ જાઈ જાઉં એવી નથી સમજના ?

શકુંત હું લોકોને આજી નાખવા ખાતર જ મોડું છું ? એવું તમે મારામા યુ જોયું. જ્યાં હું છાની થીતે અહને સાચવી ચમતો હોઈ ? હું મોલુ

છું' બીજા બાલે છે એ કરતાં કંઈક ઉતાવળ' ને વેગભયુ'. સાંભળનારા હસે છે, કોઈક તાળીઓ પાડે છે, કેટલાક કચવાપ છે પણ ખરાં ! હસનારાં મારા શબ્દોમાંથી કટાક્ષ તારવે છે. તાળીઓ પાડનારા નક્કર દલીલોથી રીડે છે ને કચવાનારા આ બધામાં આડકતરી ટીકાનાં દર્શન કરે છે. પણ તમે તો મને એ બધાંથી છુટા જ રૂપે નીરખ્યો. અન્નપૂર્ણા, તમે આણું હડહડતું સત્ય ક્યાંથી લઈ આપ્યા ?

અન્નપૂર્ણા : અરે, તમારી લુચ્ચાઈ !

શકુન્ત : લુચ્ચાઈ ? કેણે કહ્યું ?

અન્નપૂર્ણા : હવે રહેવા દો મિરટર ! વાતો રમાડવાની તમારી દેવથી હું મુદ્દવ અજણી નથી. તમે ધાયું' હશે કે આમ આગ્રિભવણી વાતો કરીને હું અન્નપૂર્ણાને પેલા સુન્દર ઈતિહાસની ક્યા ભુલાવી દઈશ, પણ હું તમારો કેટો એમ ઊંઠવાની નથી.

શકુન્ત : અરે, એ વાતને તો હું' ચાવી જ ગયો સાડું' ત્યારે પણ જવા દોને—એ ક્યામાં કંઈ માલ જોયું' નથી. નાહક તમને પુડુપો ઉપરથી શ્રદ્ધા ઉડી જશે ને ખાસ કરીને મારા ઉપરથી તો ચોક્કસ.

અન્નપૂર્ણા : એમ અત્યારથી ઠીલાપોના થું' થાઓ છો ? પુડુપો પ્રત્યે સ્ત્રીઓને અશ્રધ્ધા રાખવાના ધણાં કારણો છે. પહેલું તો એ કે તમને સ્ત્રીઓ વિશે સાફ સાફ વાત કરતાં જ નથી આવડતી. સ્ત્રીઓને તમે ક્ષુતકારો છો ત્યારે પણ તમારા મોં પર મધુર કિમત રમડું ટોચ છે, આંખની કીકીઓ નાચતી ટોચ છે અને પગ જોરની જેમ ઘનક ઘનક જેવ કરતાં ટોચ છે. શકુન્ત ! ખાવાં તો હજારો કાઠણો છે. હવે પેંથી વાત શરૂ કરો.

શકુન્ત : તમે તો મને અત્યારથી ઘરાબરો કરી કરો ! મારી જીમ ડગલું' ન નાંધ ભરે.

અન્નપૂર્ણા : તમારામાં પણ મેં' કલા તેવા પુડુપના દુગુંલો પ્રવેશવા માંડવા કે થું' ?

શકુન્ત : મારું કર્યો હવે મારે એવું' નથી સાંભળવું.

અન્નપૂર્ણા : ત્યારે પેલા ઈતિહાસ.

શકુન્ત : કહું' છું. નિરાંતે સાંભળજો. જાણે એમ જન્મું' કે ત્યારે મારું' ભાષણ ચાલવું' હતું' ત્યારે સ્ત્રીઓના ટોળાંમાંથી કોઈ અજણી સ્ત્રીએ ઊભાં ઘષ મને ભાવતો અટકાવ્યો અને પોતે કોમળ પશુ અંતરને વીધીને આરધાર નીકળી જવ એવા તીક્ષ્ણ અવાજે બોલવા માંડ્યું' : “અમને સ્ત્રીઓને તમારી આ શાબ્દિક સહાનુભૂતિ જ્યાં માન્ય નથી. બહાર બોલો છો એવું' ઘરમાં વર્તન ન સખો ત્યાં સુધી આવી સભાઓમાં સ્ત્રીઓ વિશે બોલવાનો અધિકાર તમને આપ્યો' છે કેણે ?

અન્નપૂર્ણા : કેવું માવાની નીકળી ! પછી ?

શકુન્ત : પછી થું' ? પુડુપોમાં ઘોંઘાટ શરૂ થયો ને એ જિયાસીની દલીલ હવામાં ઊડી ગઈ. સભા ખવાસ થયા પછી એને ધારી ધારીને જોઈ લેવા હું' ઠોલના દરવાજા આગળ પાએક કલાક ઘોલ્યો. પહેલાં તો મને શ્રધ્ધા નહોતી કે હું' એને જોઈ ચક્રીય, પણ ચોણીવારે સ્ત્રીઓના જુવ વચ્ચે ઘઈને એ નીકળી. અન્નપૂર્ણા, મને બીક લાગે છે કે તમે આને મારા મનની નજાઈ ગણ્યો, પણ સાચે જ એ વખતે હું' ભાન—સાન ખોઈ બેઠો હતો. અંધકાર સોસરવો પ્રકાશ નીકળે તેમ તે નીકળી. તેણે તદ્દન સફેદ વસ્તો પહેર્યાં હતાં. વાળ છૂટા હતા એટલે કેટલીક ઉડતી હતી એના રૂપાળાં મોં પર નાચકુંદ કથી રહી હતી. અપ્સરા જેવી તે માત્રી નજીકમાં ઘઈને નીકળી. એની ચાલમાં જ્યાં આલિસતા નહોતી. એનું' પગલું' મર્ધાપૂર્વક ઉપડતું' હતું'. તેની મોહક આંખો ચારેકોર ફરતી હતી. મને જોયો અને તેની આંખમાં નવું' તેજ આપ્યું'. અચી રીતે એ તેજ નહોતું', વીજળી હતી. એ વીજળી હું' ઘૂંટડે ઘૂંટડે પચાવી ગયો. અન્નપૂર્ણા, તમે મને ગમે તેવો પૂની માણસ સમજજો, પણ એ જદ્દઈ સૃષ્ટિ ભૂવવાનો અનંક પ્રવન કરું' છું' છતાં જુલાતી નથી...અને...અને નાંધ જ ભૂંથી ચકાચ કદાચ.

અન્નપૂર્ણા : પછી થું' જન્મું' ?

શકુન્ત : આવી નફકટ પ્રેમ-વાતા તમને સાંભળવાની ગમે છે એ નવાઈભયું' નથી ?

અન્નપૂર્ણા : તમને લાગ્યું' હશે, મને એની

1. અસર નથી થવાની.

શકુન્ત : અન્નપૂર્ણા ! તમે શું અફલૂત છો !

અન્નપૂર્ણા : હોઈશ્ચ કદાચ, પણ પેલી શ્વેતા-
ને અપ્ષરને જેવી તે નહિ.

શકુન્ત : હવે તે તમે મને ઉચકવા માંડ્યો.

અન્નપૂર્ણા : ને તમે મને ! કારણ કે આમ
જે જુદી વાતો કરીને તમારે પેલી પ્રેમવાતનું
સંહાર થાવી જવો લાગે છે.

શકુન્ત : વાર્તા જેટલો ઉપસંહાર આકર્ષક
અને મજા. એણે મને જોયા ને મેં એને જોઈ, એ
ન કહેવાય ? મારે તે એની સાથે કેટલીક જાનના-
જેની વાતો કરવી હતી. પણ ચારકેર પવરાયેલા
જાણ વચ્ચે એવું મનોરમ એકાંત અમને કરાવી
તે છતાં ફરી મેં એને શોધવા પ્રયત્ન કર્યો,
લોકોના ધોધમાર પ્રવાહ વચ્ચે એ મૂર્તિ ઠોણ
ક્યાં અલોપ થઈ ગઈ. હું આંખોનાં તેજ
થી પવની આખા જનસમુદાયને જોઈ રહ્યો પણ
વળું નહિ આખરે ફનાય થઈ ધરભણી વળ્યા.

અન્નપૂર્ણા : એક સી જોઈ છે તેમાં આમ થેલા
શું થઈ છે ? એવા રૂપ કોઈ બીજામાં નહિ

શકુન્ત : રૂપને પ્રજા નથી અન્નપૂર્ણા, એમાં
સ્વાય બીજું પણ થઈ શકે. હું હતું તે
જે મારી ધાસે પૂરતા જાહેર નથી. એ એવું
હતું જે ચિત્તને બાંધી રાખે, ઊર્મિઓને નવાથે
પનાને ધંભાવી દે. અરે...અરે...તમે એને જોઈ
હોત તે.

અન્નપૂર્ણા : તે મને શું તમારી જેમ ચાંડપણ
એમ ?

શકુન્ત : તે મારાથી કેમ કહી શકાય ? પણ
ચોક્કસ કે તમારી રસદષ્ટિમાં એ સી વિશે
જુદું સ્થાન રાખવું પડત.

અન્નપૂર્ણા : તમે મને શું સાથે થયાંય માંડી
? શકુન્ત, એ સ્પષ્ટિ તમે એકલાએ જ ભલે
કરી, મારે એ નથી જોઈતી.

શકુન્ત : હવે આપણી વાતો ખૂટે નો સાડુ...
ચાલો, અંધારું થવા આણું છું. હું જતા બવાર
વટાર થાવી આણું.

અન્નપૂર્ણા : અત્યારે ક્યાં જવું છે આટલી
કડકડતી ઠંડીમાં ?

શકુન્ત : ત્યારે મારાથી અહીં યોડું જ રહેવાયે ?
અજણું ઘર, એકલી સી, મેલક વાતાવરણ...

અન્નપૂર્ણા : ચૂપ થાવી સામે હવે તેમ ભોલવાનું
નહિ.

શકુન્ત : હવે ત્યારે સમ સમ ?

અન્નપૂર્ણા : ધાણ જરૂર આવજો. હું જ્યાં-
બહેનને ભોવારી લાગીશ. વાતો કરવાની ગમત પડશે.

શકુન્ત : ચોક્કસ નહિ, આણું-ન પણ આણું.

અન્નપૂર્ણા : તમે ક્યાં જાઓ છો તેની મને
ખબર છે શકુન્ત, મને શંકા છે કે તમે બહુ ભૂલી
જાઓ. પેલા આનંદી દિવસો, સ્વપ્નાઓ.

શકુન્ત : હું કશું જ નહિ ભૂલું. પણ એ
બધાં સ્મરણને તાજું કરવાનું અત્યારે હોય ? હું બધાં
ને તે લીક પણ તમને તે નહિ જ ભૂલી શકું.

અન્નપૂર્ણા : મને ખબર છે તમે અત્યારે પેલી
અપ્ષરને શોધવા ..

શકુન્ત : ના, ઘા... કદાચ તમે અદેખાં થશો
નહિ, મારુસને જીવનમાં અનેક આદર્શો મૂર્તિમંત
કરવાના હોય છે.

અન્નપૂર્ણા : હું પણ આદર્શોને મૂર્તિમંત કર-
વાથી માનું છું.

શકુન્ત : આ પ્રસંગના અનુસંધાનમાં એક
વાતનું કનુલ્લભ તે મને અત્યારે પણ છે.

અન્નપૂર્ણા : કનુલ્લભ ? એટલે ?

શકુન્ત : એટલે એમ કે એનો અવાજ બરા-
બર તમારા અવાજને મળેલો આવતો હતો, ઘા, વણેકો
જ્યક જુદો હતો ખરો, પણ અવાજમાં થઈ સામ્ય
હતું.

અગપૂર્ણા : હજી કદાચ : “આદ્યોને મુનિ-
મંત” કરવા તૈયાર થયેથી પ્રત્યેક સીના હલવનો અવાજ
લગભગ સરખો ઘોષ છે. યં. જઓ છો ? આવજો
તમે પાછા નહિ આવો ત્યાં સુધી હું ઉઘીશ નહિ.

x x x

જ્યા : આજે કંઈ ખૂબ આનંદમાં છો ?

અનપૂર્ણા : એ આનંદમાં ભાગ લેવા તમને
નિમંત્રણ મોકલવું હતું ત્યાં તમે આવ્યાં. અહીં આવો
બેસીને નિરાંતે ગપ્પા ઢાંકીએ.

જ્યા : પણ તમે આટલા ડસો છો શું ?

અનપૂર્ણા : હવું નહિ ત્યારે રડું ? શકુન્ત
અપસરા થોપવા નીકળે એ ઓછા આનંદની વાત
નથી ? હવે તમે જ કહો, મારે શું કરવું ?

જ્યા : કેટલા બુધ્ધા છો તમે ? હજી પેલી
વાતનો અંત નથી આવ્યો ?

અનપૂર્ણા : એમ એક અંકમાં ખેલ પૂરો થતો
હશે ? છેલ્લા અંક તો હજી અધરાત પછી પૂરો
થવાનો છે.

જ્યા : એટલે જ પેલા આબુપણે તમે મારે
ત્યાં રાખ્યાં છે એમ કહેને તમે જ વેશ ભજવનારા
જ્યારાં નીકળ્યાં !

અનપૂર્ણા : વિચાર કરી જઇ પાપડું ઉતરે
તો તો ઠીક, નહિતર માટી ફેંજીતોના પાર નથી.

જ્યા : તમારી આ અટપટી પોજનાનું મૂળ
તમે મને હજી સમજાવ્યું નહિ. આ બધા ગોટાળો
શો છે ?

અનપૂર્ણા : જ્યુ ઠી વિચારવા જેવું. તમે
એ સાંભળ્યો ત્યારે નવાઈ પામ્યો. કેટલાક વર્ષો પહેલાં-
ની વાત છે. મોખાપને તો હું જોઈ બેઠી હતી
નાનપણમાં, ને ભાઈ-ભાણીની સાથે મોટી થઈ હતી.
કેલેજનાં નાટકોમાં ઊભિંશીશ પાત્રો જાળવવાં મને
ગમતાં. એ દિવસોમાં મારું આખું જીવન નાટકમય
બની ગયું હતું. નવાં મોખાં વેશપરિધાનોમાં એટલી

બધી પ્રતિભુના મેજવી હતી કે મને કોઈ પડોળી થકે
તેમ નહોતું-એક વખત એવું બન્યું કે :

x x x

રોહિણી : અનપૂર્ણાબિનથી તો હું ગજો
આવી ગઈ છું. મધરાત થઈ તો જ ઘેર આવવાની
વાત નહિ, પાડોશમાં આપણી કેવી કેવી વાતો થાય છે
તે જાણો છો ?

નીલકંઠ : પાડોશીઓનું કામ જ વાતો કર-
વાનું. એ આપણી વાતો કરે છે, આપણે એમની
વાતો કરીએ છીએ. અનપૂર્ણાને આજે મોટું થયું છે
તે હું જાણું છું, પણ એ સંજો અહીંથી ગઈ ત્યારે
જ તને કહીને ગઈ હતી ને કે આજે નાટકનું માન-ડ
રિલેસંવ ઠી એટલે હું મોટી આવવાની છું, પછી
નાહકની ચિંતા કરવાનો શો અર્થ ઠી રોહિણી.

રોહિણી : તમારી બેનનું તમને બહું પેટમાં
બળે છે એ હું જાણું છું, પણ આવા નાટકવેટક મને
થસંદ નથી. હજારો આંખોની સામે તખ્તા ઉપર નાચતાં
ટ્રોફુ જાણે કેમ આજકાલની ઊંઠાકરીઓને ઘરમ જ
આવતી નથી ?

નીલકંઠ : એમાં ઘરમાવા જેવું શું છે ?
મનેરંજન અને માનવતાની સરખી વહેંચણી થતી હોય
એવાં નાટકોમાં ભાગ લેવામાં શો વધો છે એ જ
મને તો સમજાતું નથી. કેલેજના વાર્ષિક સમારંભોમાં
પણ ઘૂંઘરા ભાંધીને તું ક્યાં નહોતી નાચતી ?

રોહિણી : એ દિવસો જુદા હતા. અત્યારે
સમય ફરી ગયો છે. તે વખતના વિદ્યાર્થીઓ કેટલા
સંસ્કારી હતા. વાર વખત બોલાવીએ ત્યારે એક વખત
માં જવાળા આપતા. અત્યારે તો એ એટલું બધું
બોલે છે કે બિચારી હોઠકરીઓને બોલવાનો વખત જ
મળતો નથી.

નીલકંઠ : સમય અને સંસ્કાર એના એ જ છે
રોહિણી. પણ આપણે માનસિક રીતે પાછળ રહી
ગયાં છીએ. એટલે આપણને આ જ્યુ નવું નવું
લાગે છે. મારા મત પ્રમાણે કહું તો પહેલા કરતા

આપણે વધારે ઉદાર થઈ જઈએ. ગોઠી ધરમ-સંઠો-
ચમાંથી આપણે બધાર નીકળી જવા છીએ.

રેણિણી : તું સમજી ગઈ. એ દષ્ટિએ તમને
અનન્યપૂણ્યનિનું વર્તન ગમતું હોય એમાં નવાઈ નહિ.

નીલકંઠ : ન ગમતું હોય તો પણ માયથી શું
થઈ શકે? ચોવીસ વર્ષની તો થઈ. હવે એ આપણા
ઘરમાં કેટલા દિવસ રહેવાની હતી?

રેણિણી : કેટલા દિવસની શી વાત કરો છો?
આખા જન્મારો અહીં જ રહેવાનું છે. તમારા મોઢે
ચાલેલા બેનબાને પરણવાની વાત તો કરી જુઓ
તમને ખબર પડશે?

નીલકંઠ : શું કશું ને? શું અનન્યપૂર્ણ પર-
ણવાની ના પાડે છે?

રેણિણી : માત્ર ના નથી પાડતા પણ ક્યારેય
એવી વાત ન ઉચ્ચારવાની અને એનેક્યારેય ધમકી પણ
મળી ગઈ છે.

નીલકંઠ : એ કેમ શાલે? તને ખબર તો છે
રેણિણી, કે અંતકાળે આપણે ભા-ભાપુજીને વચન
આપ્યું હતું કે સાડું કેમણું જોઈને અમે અનન-
પૂણ્યને પરણાવી દઈશું અને એટલા માટે તો એક
વાખ શપિયા જેટલી રકમ પણ જુદી કાઢી રાખી છે

રેણિણી : એક વાખ શપિયાની અને ક્યાં
પડી છે? એને તો બધી એની કોલેજ અને બહા
એનાં નાટકો. ખીજા કોઈ વાતમાં એને રસ જ નથી.
અનન્યપૂણ્યને જ્યારે કોલેજથી ઘેર આવે છે ત્યારે
એમની સાથે એમના મિત્રોનું સરસ કેવડું મોટું
ટોચ છે એ તમે જાણો છો માણુના બંજવાવાળા તો
કહે છે કે:-

નીલકંઠ : આ વાત તો તે મને ક્યારેય કહી
નથી રેણિણી?

રેણિણી : અનન્યપૂણ્યને તમે મળી જતની
સ્વતંત્રતા આપી છે, પછી મારે એમાં કહેવા જેવું
છે શું? કું રહી ગયીશ મામાપની દીકરી, મોટા ધરની
નણદ સામે બાબીવી બાંગો અત્રેય કી રીતે મોવી

સકાય? સાચું કહેજે, તું અત્યારે જે કાંઈ બોલું છું
તેમાં પણ નાને મોઢે ગોઠી વાત કરતી ઠાઉં એમ
તમને નથી લાગતું! તમારી બેન સામે એક ધર
સરખો ઉચ્ચારવાની માય તો હિંમત જ ચાલતી નથી.

નીલકંઠ : તું જ વિચાર કરી જ રેણિણી, કે
જે અનન્યપૂણ્યને આપણે બે શરૂદો નહિ કહીએ તો
બીજું કોણ કહેવાનું હતું? લોકનિંદાની વાત જવા
દઈએ, પણ એના બલિષ્ઠની ચિંતા તો આપણે માથે
ભીળી જ છે ને? અનન્યપૂર્ણ અત્યારે આવે ત્યારે શું
એની સાથે આ વાતની ચોખવટ કરી લેવાનો છું.

રેણિણી : કઈ વાતની ચોખવટ?

નીલકંઠ : એના લગ્નની-કોઈ પણ રીતે ચાર-છ
મહિનામાં આપણે એના લગ્નની ઉપાધિમાંથી મુક્ત
થઈ જવું જોઈએ.

(મોટરના ટોર્નનો અવાજ)

રેણિણી : આ આપણી જ ગાડીનું ટોર્ન.
અનન્યપૂણ્યને આવી થયાં (બૂમ પાડી) ગોવિંદ, એ
ગોવિંદ!

નીલકંઠ : તું જે શું બૂમો માર્યા કરે છે?
આખા દિવસનું વેતન ક્યોને એ નિવારો ભી થી ગયો
હશે, શું જ દરવાજે ઉઘાડવા જઈ છું.

રેણિણી : એના અનન્યપૂણ્યને ન આવ્યા
હોય ત્યાં મુખી ગોવિંદો ઉઘે જ નહિ. એ આઠ દસ
વર્ષના છોકરાને પણ તમારી જેમ જ અનન્યપૂણ્યને
વિના બેન પડતું નથી; ગોવિંદ, ગોવિંદ!

નીલકંઠ : એ નિવારને ઉપવા દે. શું જ
જઈ છું.

રેણિણી : અનન્યપૂણ્યને ન આવ્યા હોય ત્યાં
મુખી ગોવિંદો ઉઘે જ નહિ. ગોવિંદ, જ દરવાજે
ઉઘાડ, અનન્યપૂણ્યને આવ્યા.

(બારણું ઉઘાડવાનો અવાજ)
(ઉતાવળે ધસે)

અનન્યપૂર્ણ : અરે, મને વધુ કે આખા બંજવા-
માં એકલા ગોવિંદો જ જવતો થશે. મારા માટે પણ

તમે જે જાગો છો તે શું? ભાભી, આજે તો ખુબ જ મોડું થઈ ગયું નહિ? જ્યોવિદો, તું સઈ જા. તં ભાભી તમે મને કઈક જમવાનું આપો ભૂખ એવી કકડીને લાગી છે કે ન પૂછી વાત!

રેસિડેંટ : બેસો, હું રસોડામાંથી કઈક ખાવાનું લઈ આવું.

નીલકંઠ : આ ઘરમાં જોવિદો અને તારી ભાભી સિવાય બીજું પણ કોઈક રહે છે એની તને ખબર છે તે અન્નપૂર્ણા?

અન્નપૂર્ણા : એક મોટાભાઈ, તમે પણ હજી જાગો છો? ત્યારે આજે તો મેં આખા ઘરને ઉજાગરો કરાવ્યો ખરુંને મોટાભાઈ? તમે ને હું આ ઘરમાં રહીએ છીએ છતાં બને અજાણ્યા મહેમાનો જેવાં જ છીએ.

નીલકંઠ : મહેમાનો જેવા એટલે?

અન્નપૂર્ણા : મહેમાનો જેવા એટલે એટલે એમ કે સવારે તમે ઊઠો છો તે પહેલાં હું કોલેજ જતી રહું છું ને રાતે ઓફિસેથી આવીને તમે સૂઈ જાઓ છો ત્યારે હું પાછી ઘેર આવું છું, કદાચ અઠવાડિયામાં એકદ વખત આપણે સામે ચા પીતા હઈયું ખરુંને મોટાભાઈ?

નીલકંઠ : ધીમે ધીમે તારી જાહેર પ્રવૃત્તિઓ એટલી બધી વધતી જાય છે અન્નપૂર્ણા કે કદાચ મહિનાઓ સુધી તું તારા ભાઈ-ભાભીને મળવા ઘેર પણ નહિ આવી શકે કદાચ હમણાં યજ્ઞા.

અન્નપૂર્ણા : (વચ્ચે) હમણાં હમણાં તો મારી તમિષત પણ ઘણી સારી થઈ ગઈ છે. એકાદ વર્ષ પહેલાં હું જતાનરા મંદી સાજી રહેતી હતી ત્યારે તમે જ અને નરોત્ત્વ કહ્યું કે આખો દિવસ ઘરમાં બેસીને ટોજાપા મારીએ એના કરતાં બહારની પ્રવૃત્તિઓમાં રસ લઈએ તો મન વધારે પ્રકૃષ્ટિત રહે, ખરુંને મોટાભાઈ?

નીલકંઠ : બરાબર માદ નથી આવતું. કહ્યું હશે કદાચ. પણ એનો અર્થ એવો નો ન થશે જોઈએ કે બહારની પ્રવૃત્તિઓ વધે એટલે ઘરની પ્રવૃત્તિઓ

તરફ ધ્યાન જ ન આવતું? ઘરમાં તારી ભાભી એકલી ઘોવ અને તું બહાર રખડવા કરે એ કઈ સાતું ન કહેવાય. તારી ભાભીને એકવાં એકવાં કેટલી મુંઝવણ વાય એની કલ્પના તને આવે છે?

અન્નપૂર્ણા : કોઈને એકલું લાગે એવું આ ઘરમાં કઈ છે જ નહિ. ત્રણ ત્રણ કામવાળીઓ છે, બે રસોયણે છે, જોવિદો છે પણ મારા ભાભીને અહીં એકલું શા માટે લાગે છે એ જ મને તો સમજતું નથી. અને ભવિષ્યમાં એમની વ્યવહારુ બુદ્ધિનો વિજય વાય તો પણ એમને એકલાં તો રહેવું જ પછે ને?

નીલકંઠ : વ્યવહારુ બુદ્ધિનો વિજય? એટલે? હું કઈ સમજતો નહિ અન્નપૂર્ણા!

અન્નપૂર્ણા : મારા ભાભીને રસોડામાંથી આવવા દો એ ધોરે જ એમની લાક્ષણિક શૈલીમાં બધી વાત કર્યે.

રેસિડેંટ : દયો આ બટેટાંવડાં, સાંજે બનાવ્યાં હતાં, એટલે ઠરી ગયાં છે, પણ છે ભારે સ્વાદિષ્ટ. હં, પણ અન્નપૂર્ણાબિન, તમે હમણાં મારી લાક્ષણિક શૈલીની શી વાત કરતાં હતાં?

અન્નપૂર્ણા : કેમ? બસ ભુલી ગયાં? પેટી સિ હલ્લિપની રાજકુંવરી અને ઘોષાના રાજકુંવરીની. આ બટેટાંવડાં જેવી જ કઈક સ્વાદિષ્ટ વાત હતી ને?

રેસિડેંટ : ના, ના, મને ક્યું જ માદ નથી.

અન્નપૂર્ણા : એમાં કયું માદ રાખવા જેવું જે નથી રેસિડેંટી ભાભી, સિંહલદ્વિપના રાજની કુંવરીનાં વખાણ સાંભળીને ઘોષાનો રાજકુંવર નોડા ઘણાંયીને વંકા પડોવે છે ને રાજકુંવરીને મળે છે, પણ રાજકુંવરી ઘોષાના કુંવરને જણાવતી નથી એટલે વિરાય થઈને ઘોષાકુંવર ઘોષા પાછો આવે છે. દવો, હાઉં. મોટાભાઈ! વાતો પૂરી થઈ ખાધું પીધું ને રાજ ક્યું.

નીલકંઠ : મને તારી વાતમાં એક અદારની જે સમજણ પડી નથી અન્નપૂર્ણા, આ બધું છે શું?

અન્નપૂર્ણા : ક્યું જ નવું નથી મોટાભાઈ, ખુબખુબતરોષો જે થનું આનું છે તેવી જ આ વાત

છે. મારા શેડિલ્સી ભાભીના ક્ષાઈના સલામો એક ઠોકરો છે મેં તેા નજરે જોવો નથી- પણ મારા ભાભીના કહેવા પ્રમાણે જાણ મજબો માણસ છે. નાઈ નેમ્ને નમણો છે, નમ્ર છે, વિવેકી છે, ભણ્નો છે પણ સાડું એટલે ચાર-છ મહિનામાં નોકરી ધંધાએ પણ ચડી જશે શેડિલ્સીભાભીનો ઈચ્છા છે કે-

નીલકંઠ : શેડિલ્સી, આ વાત તેં મને તેા ક્યારેય કહી જ નથી સું એનું નામ ?

શેડિલ્સી : એનું નામ શ્રી સ્વપન, હું તમને મધી વાત કરવાની જ હતી પણ બેન જ્યાં સુધી પોતાનો નિર્ણય મને ન જણાવે ત્યાં સુધી તમને વાત કરવાનો કંઈ અર્થ નહોતો આવા તેા બે-ત્રણ મુરતિયા

નીલકંઠ : પણ તું હમણાં તેા મને એમ કહેતી હતી શેડિલ્સી, કે અન્નપૂર્ણા પરણવાની જ ના પાડે છે, એની પાતે કોઈ મુરતિયાની કે લગ્નની વાત થઈ શકતી જ નથી અને તેં તેા મને એમ પણ કહ્યું હતું કે-

અન્નપૂર્ણા : (વચ્ચે) કહ્યું હશે ભાઈ, હાથુ મેં કહ્યું હશે મારા ભાભીએ તમને પણ જે કોઈ કહ્યું હશે તે મારા ભવા માટે જ કહ્યું હશેને ! માયાપ વિનાની ભાઈ-ભાભીને આશરે પડેલી અભાગીબેનનાં અંધિ ઉલ્લેસવાની ઈચ્છા તમને ન થાય ત્યારે બીજા કોને થાય ? પણ ભાઈ, ભાભી, મને કહે તેા ખરાં, હું કોને પાડું ?

નીલકંઠ : કેમ, કોને પરણું-? આ તું હું બોલે છે અન્નપૂર્ણા ! તારે જોઈએ છે શું ?

અન્નપૂર્ણા : મારે જોઈએ છે એક જીવ ત પ્રેમમૂર્તિ, જેને હું મારા અંતરને સિદ્ધાસરને સ્થાયી શકું, પ્રેમના પૂજનયાત્રા ભરી ભણે જેને હું મારે અર્થ અર્થો શકું, મારા હૃદયની વરમાણા જેની કંઈ આંગણી શકું, હું ક્યાં જઈ ? હું કહું ? જ્યાં જ્યાં નજર નહું હું ત્યાં ત્યાં સાથે રમી શકે એવા માણીના રમકડાં નિહાળું છું. મારે રમવા માટે રમકડાં નથી જોઈતાં, મારે તેા જીવનનો સાનો ભેટુ જોઈએ છે, મિત્ર જોઈએ છે, સાથી જોઈએ છે. જેનાં ચરણે આ-માનું

અર્પણ કરી શકું એવો પ્રતાપી પુરુષ જોઈએ છે. સ્વામી નહિ. પીરુપૂર્ણા ક્રિષ્ણમ જોઈએ.

x x x

અન્નપૂર્ણા : જ્યાંબેન અંતે એવા પુરુષને હું મેળવી શકી ના. ના, મેળવી શકી એ અશક્યભાગ બરાબર નથી, મેં એવા પુરુષને શોધી કાઢ્યો. હીરાના પારખુ જેમ પથ્થરની ખાણમાંથી હીરો કાઢે એમ મેં શકુન્તને શોધી કાઢ્યો. પણ તમામ હીરા અણપડ હોય છે, એને ઘડવા પડે છે, પહેલ પાસા પાડવા પડે છે. શકુન્તને મારી શકે ઘડવા હું તોયાર થઈ.

જ્યા : મને લાગે છે કે તમે બન્ને પરણી ના પોત તેા સાડું હતું.

અન્નપૂર્ણા : હાલુ" હોત તેા આ વર્ષે અમે પરણી મયાં હોત, પણ મારા વિચારોને એ બંધનેસનું આપ્યું નહિ શકુન્તમા એક મોટું અપવકાણ છે. કોઈ અત્યંત સ્વામી એવી નવી સ્ત્રી જુઓ એટલે એને આજી નાખવાના પ્રત્યે માટે કપડાંની સફાઈથી, વાણીની છાટાથી કે નટના મોલક ધાવભાગથી એ સ્ત્રીને ચોતા તરફ આગ્રહો લેવા દોડે, પછી એ સ્ત્રી ધન-ધનિની પુત્રી હોય, કરોડપતિની પત્ની હોય કે પછી રસ્તે ભેલનારી નાચનારી હોય આવી કૂટેવ ઊડાવવા તમે મારે સ્થાને હો તેા ક્યાં રસ્તે ક્યાં ?

જ્યા : મને તેા કંઈ ન શકે

અન્નપૂર્ણા : સાચી વાત છે. પહેલાં તેા મને થકંઈ ઉપાય સૂચવો નહિ છા મહિના સુધી મેં વિચાર્યા ક્યું, ને ઉલ્ટે એક નિર્ણય પર આવી. મારે એનેા સાથ ઊડી દેવો. પણ આખો મને નિત્રદ્રોહના દર્શન થવાં. જેને હું એક વખત પતિ તરીકે સ્વીકારવા તેાકર થઈ હતી તેને ખાડામાં ઘડસેવી દેતી અને શરમ ઉપજી, કદાચ પરણવા પછી એ કૂટેવ મારા જાણવામાં આવી હોત તેા ? તેા-પણ મારે જ એ કૂટેવ સાકર કરવી પડત આ વિચારે હું એમનો સાથ ઊડી શકી નહિને એમની કૂટેવને મોહિની પીરણવા માટે ભરસભામાં અપચાગેા વેલ ભજવવો પડે

જ્યા : વેલપ્રવાની એ કપામાં તમે મુદલ

અસહ્ય નથી થવાં, નવાઈ જેવું તેા એ હતું કે એટલી મેદનીમાંથી કોઈ તમને ઓળખી જ ન શકયું; પુરુષો આશ્ચર્યથી જોઈ રહેવા, સ્ત્રીઓ છાની ઈર્ષ્યાથી. પૂજ્યજિન ? સાચું કહ્યું ? મને પણ જ્યારેક તમારા પ્રત્યે-

અન્નપૂર્ણા : (વચ્ચે) મારે એ નથી સાંભળવું.

જ્યા : તમારા આ કાર્યમાં મારી ભાગીદારી

જી એટલે મારા તરફથી વખાણ અને નિંદા સાંભળવા તમે બંધાયેલા છે.

અન્નપૂર્ણા : નિંદા અને પ્રશંસાને હું એક સિદ્ધિની બે પાજુ જેવાં ગણું છું. મારી આ વેશ-લીલામાં જો તમે મને સાચ ન આપ્યા હોત તેા મારા બધાં તરફ મિનારાઓના ભાગીને ભૂલો થઈ જત, ને મારી એક પ્રતાપી પ્રુરુષને સુધારવાની અને પોતાનો કરવાની વર્ષોની સાધના-

જ્યા : તમે અચાનક રડવા જેવાં કેમ બની ગયાં ?

અન્નપૂર્ણા : ભવાં થઈ એવું જોટું આજ મૂક્યો નહિ ! હું કદી રહી જ નથી. અમરનો, એક નકામો વિચાર આઘી વાસ્તી ભવે.

જ્યા. છૂપાવો છો શા માટે ? હું તમારા હૃદયને પૂરેપૂરું વાંચી ગઈ છું. અન્નાપૂજ્યજિન ! તમે કંઈક અકષય દુ ખ અનુભવી રહ્યાં હો એવું મને લાગે છે.

અન્નપૂર્ણા : એવું કયું વિચાર્યો જ નહિ, અને મને દુઃખ યું હોય ? જ્યાં તમારા જેવી બહેન-પણી છે, શકુન્ત જેવા મિત્ર છે, પશ્ચરથી જે કઠોર એવું માડું હૃદય છે !

જ્યા : પશ્ચરથી જે કઠોર હૃદય લઈને તમે છવે શકો છો ?

અન્નપૂર્ણા : હૃદયને પશ્ચર જેવું ન ક્યું હોત તેા ક્યારનું જે કવચાઈ ઈન્નભિન્ન થઈ જયું હોત.

જ્યા : માફ કરજે, પણ તમે આ બધું શકુન્તને ઉદ્દેશીને ક્યોનાં હો એવું લાગે છે.

અન્નપૂર્ણા : મારે બીજા કોને ઉદ્દેશીને કરે-

વાનું હોય ? મેં એમને મિત્ર તરીકે સ્વીકાર્યા ત્યારે મારી આંખમાં મોહ નવોતો, એની તેજમય કાંતિને જોઈને કાંઈ હું તેની પાછળ પાછળ નહોતી ગઈ. મને એની વિદ્વતાએ હેતરી, ભોલવાની દેવે મુગ્ધ કરી, એવો પ્રતાપી પુરુષ મુંદરતાની મોજથીઓ સાફ કરનારો નીકળયે એવી મને કલ્પના તે વખતે કરાંથી આવે ?

જ્યા : મારી જોળી ખેન !

અન્નપૂર્ણા : મારા ભોળપણ ઉપર પગ મૂકીને શાલનારા પ્રત્યે મને દ્રોહ નથી. અંતર જેના તરફ ઘસઘસું હોય તેના માટે છવન સર્વસ્વનું ભવિદાન વિસાતમાં નથી. શકુન્તનું રૂંવાડે રૂંવાડું હું પિછાનું છું. એના શરીરના અણુવે અણુમાં હું પ્રવેશી ચૂકી છું, છતાં હું તેના અંતરને પામી શકી નથી. કોઈવાર તે અતંત દુઃખી હોય તેમ દેખાય છે તેા કોઈવાર કારણ વગર એકલા એકલા હસ્યા જ કરે છે, આણું હોય ત્તા તેમના સંતોષ અસંતોષને ઓળખવાનું કેમ બની શકે ? તમે આને પ્રેમની ઘેલછા કરો તેા તે પણ સાચું નથી. પ્રેમ કે સીંઠઈ તરફ પનડાતા માણસના વિચારોમાં જે કિયાઓમાં જે સ્વાભાવિક ફેરફારો જણવે અજણવે થવા પામે છે તેનાથી તેઓ તદ્દન અજાત છે.

જ્યા : તમારે ઘણું સહન કરવું પડ્યું છે.

અન્નપૂર્ણા : તેમાં આજનો ઉમેરો અસહ્ય છે. હું એ વાદ કડું છું ને શરમાડું છું. સાપારણ રીતે સ્ત્રીઓને પ્રસન્ન રાખવા પ્રુરુષો મથવા દેખાય છે. મારે ત્યાં એથી ઉલટો કમ છે. કોઈ બજરુ સ્ત્રી પણ જે કામ કરવા તેવાર ન શાય એવું પ્રજણું મેં બધું છે, છતાં સિદ્ધિ હેલા પ્રવેશ પર લટકી રહી છે. અરે, જ્યાખેન ! એ કલ્પના કેટલી બધું કર છે.

x x x

(મારણું ઉઘડવાનો અવાજ)

અન્નપૂર્ણા : મને ખાતરી છે કે તમે જ હશે.

શકુન્ત : મને ઓડવા એક કામથી આપે.

અન્નપૂર્ણા : મેં નહોતું કહ્યું કે આટલી દંડીમાં જલાર રખડવા જ્યો નહિ.

શકુન્ત : ઠંડી લાગવી ઘણે તેા લાગયે, ને હું

મઠી જાઉં તેમાં કોઈને શું? તમે નીચે બેસો. એક નવાઈની વાત સંભળાવું. અન્નપૂર્ણા અમે નિરાશમાં ભણતા ત્યારે મહેતાજીએ એક વાર્તા કહેલી. એક રાજકુવર હતો. એક દિવસ મુગયા રમતા રમતા તેણે કોઈ અજાણ્યા સરોવર કાંઠે નવાવા બેઠેલી અપ્સરા જોઈ. ચંદ્રનાં કિરણોમાંથી ધી ધી ઘોષ એવું એવું રૂપ ધનું. રાજકુવરને અપ્સરા જોઈને મૂર્છા આવી. પેલી અપ્સરા તો બીડની માઠી નાસવા લાગી. કુવર મૂર્છામાંથી ઉઠ્યો ત્યારે પેલી અપ્સરા અલોપ થયેલી લાગી. કુવરે તેની ઘોષ શેવા ચારકોર રખડવા માંડ્યું. અંતે સંધ્યાની કિરણવેધ પર ધીરે આકાશમાં ડોહી જતી એણે દીડી. કુવરે વગડો જાગી ઉઠે એવા સાદે તેને યોગાલવા માંડી, પણ અપ્સરા નીચે ઉતરે તો ને!

જતા જતા અપ્સરાએ કહ્યું કે “મને નીચે ઉતારવી ઘોષ તો આખા વગડામાં ગુલાબના ફૂલ પાથરજે ને આકાશ સુધી તેજદોહીની નિસરણી ગૂંધજે.”

કુવરે ગુલાબના ફૂલ તો પાથર્યાં. પણ એટલે ઉચે નિસરણી કેમ કરીની પહોંચે? કુવરે પંડિતોની સભા યોગાવી. દેશ દેશના છુલિવાનોને પૂછાવ્યું. પણ તેજ દોહીની નિસરણીનો તોડ કોઈથી થઈ શક્યો નહિ આખરે કુવર યાચ્યો. તેણે અપ્સરાનું મોં જોવાની આશા છોડી સંસાર તેને કડવો ઝેર થઈ પડ્યો. રાજપાટ ત્યાગી તે વગડાં ભણી ચાલી નીકળ્યો. આખો વગડો ફૂલથી મધેક મધેક થતો હતો. કુવર પથરનું ઓઘીકું કંચી ધરતી પર સુતો. મજાકનો સરજ કુર નજરે તેને જોઈ, રહ્યો. કુવરની આંખોનાં તેજ ઠેક સરજની કીડીઓ સુધી પહોંચ્યાં ને તેજની એક અદ્ભુત નિસરણી ગૂંધાઈ ગઈ. તે નિસરણી પર થઈને પેલી અપ્સરા નીચે ઉતરી. રાજકુવર તેને જોઈ હરખ-થેલો થઈ ગયો. બંને પ્રસન્નવદને રાજધાનીમાં આગ્યાં.

અન્નપૂર્ણા : પણ તમારે કોવું છે શું ?

શકુન્ત : તમે સમજ્યાં નહિ ? મને પણ પેલી અપ્સરા મળી હતી. તેણે કહ્યું કે આંખોનાં તેજની યાદીને પાંખુની પીંછીએ જે કોઈ મારું વિત્ર દોરી આપે તેને હું પરણવાની છું.

અન્નપૂર્ણા : તમે હવે કલ્પના જોડે રમવા

માંડ્યું !

શકુન્ત : મને ખાતરી છે કે તમે માઠી એક પણ વાત સાચી નથી માનવાનાં. હું નાકક બધા ઉભરા નમારી આજળ ઠવવવા દોહવો આનું છું.

અન્નપૂર્ણા : નાકક જા ! અરે, મિરટર ! તમે જેની પાછળ રખડવા કરો છો એ બિચારી તમારા માટે જન્મોને ન્યાં તણુ ધક્કા ખાઈ ગઈ.

શકુન્ત : તણુ ધક્કા ? જન્મોને ન્યાં ? એ એ અહીં આવે ! મારા માટે ? નમે સ્વપ્નામાં તો નથી ?

અન્નપૂર્ણા : તમે વાતને ઠીક ચમળવા માંડી. આણુકને જન્મતાં વ સ્વપ્ના આવતા હશે ?

શકુન્ત : અરે, અરે, કદાચ સાનુ કહ્યો છો ! એ જ હતી ! મેં કહી હતી તેવી અપ્સરા ત મમે એને જોઈ !

અન્નપૂર્ણા : હું જ્યતે જોવા વિના માનું ખરી ? શકુન્ત, તમે ક્યવું કે જોયું છે એવું જ એવું રૂપ ધનું. મને તો તમારા જોવું સુંદર વર્ણન નહિ આવડે, પણ એ દરખ હુ કદી નહિ ભૂલી શકું. હું ને જન્મોને બેઠાં હતો. જાણ અવાજ વગર સામેનું બાણું ઉપકડ્યું ને પેલી તેજની આકૃતિ બહારના અંધકારને વીંધીને ધીમે ધીમે અપારી નજીક આવવા લાગી. એનાં પગલામાં એટલી ચપળતા હતી ! વાળ તમે જોવા યતો તેવા દૂટ્ટા હતાં. પાંખો કહેલી હતી ને બિડાંચેથી પાંખીઓની જેમ ટોડ બીડેલા હતાં. હદયના ધખકારા સંભળાવ એવી અપાર શક્તિ હતી. આવીને તે અપારી સામે ઊભી રહી. કોઈ કંઈ યોગ્યું નહિ. અમે મીણના પૂતળાની જેમ એને જોઈ જ રહ્યાં.

શકુન્ત : તમે એને કંઈ પૂછ્યું જ નહિ ?

અન્નપૂર્ણા : ધીરા પડો અમે કંઈ યોગવાનો વિચાર કરીએ તે પહેલાં તેણે યોગવા માંડ્યું. વાણીમાં અપૂર્વ મૌઘલ હતી. સહે સહે જણે જ્યતરંગ વાગનું ડોષ તેમ લાગ્યું. તે શું યોગ છે એ સમજવાનું અમને જ્ઞાન રહ્યું નહિ. તે આણું સરસ ઠેવી રીતે યોગી શકે છે એ જ અમે જોઈ રહ્યાં.

શકુંત કોની મૂર્ખાઈ કરી ?

અન્નપૂર્ણા સંભવો તે ખરા ! એના કેવાક હેલા શઠો હુ શદ સખી થકી છુ એણે કહ્યુ કે સ્ત્રીઓના પ્રતિનિધિરૂપ કહેવાતા એ પુરુષને માર જરા જોઈ લેવો છે સ્ત્રીઓ પ્રત્યે જાહેર પક્ષપાત ખતાખનાર ઘણેભાગે પુરુષમુલ્ય એવી પેઠી સનાતન ઝખનાના જ પૂજ્ય હોય છે એવા અસ્થિર હૃદયને સમાનુભૂતિ અર્થે પ પાળવુ એમાં પણ હુ સ્ત્રી સ માન-નો વિનાશ જોઈ રહી છુ

શકુંત આ બધાં એના શઠો છે ?

અન્નપૂર્ણા પ્રેટનો વિશ્વાસ તમારે મારા ઉપર રાખવો જોઈએ જતાં જતાં અણે ઉમેયુ" કે પુરુષોને આપણે શાહીએ, તેના હુ ખની વચ્ચે આવીએ, પણ પૂજ્ય તે ન જ કરીએ આપણી પૂજ્ય પ તરફને પિણાચ ખનાવી દે છે

શકુંત મારામાં તેને એવી પિણાચવૃત્તિનાં દર્શન

અન્નપૂર્ણા તે તે કોણ જણે, પણ (અન્નપૂર્ણામિત્ર, અન્નપૂર્ણામિત્ર" એવો જણાવ્યો અવાજ)

અન્નપૂર્ણા આ અવાજ જાણેનેનો છે શકુંત મને લાગે છે કે અત્યારે પણ તમારા પેલાં મનોમૂર્તિ પરાયાં હોવાં જોઈએ

શકુંત ફરી અત્યારે ? આવી ઠગીમાં ? બહાર કેટલુ અપારુ છે ? અન્નપૂર્ણા ! શાલો હુ તમારી સાથે આવુ છુ

અન્નપૂર્ણા તમે નિરાંતે બેનો હુ જ તેને અલિલા મોલાવી લાવુ છુ

શકુંત (જનમાં) અન્નપૂર્ણા ને જાણીએ આ યુ તેજાન માંડુ છે ? યુ એ સાથે જ અહીં આવી ધરી ? સ્વર્ગનાં પ્રતિષ્ઠા મૂર્તિને માત જોવા પામરને ખાલે એ શા માટે હેમાં ખાવ ? એનો ઠગ કતો સફેદ પાવવ, નવ પેઠી શાવ ાસ્તીપોર આખો મારી નગર તામેથી ખસનાં જ નથી દેવી ! મારા અમાનુષી સ્વભાવ, અપાર તૃપ્તા અસ્થિર મનોમૂર્ત

તારા પવિત્ર સ્વપ્નને જ લગ્નવે એવાં કુર છે એરેને, મારી પામરતા શઠાઝખરથી, ભારેખમ વિદ્રતાથી, અર્થશૂન્ય આકર્ષણથી એહ, તમે ? પધારા (ધેનમાં હોય તેમ) હજર હજર વર્ષથી હુ તમારી શદ જોઈ રહી છુ

અન્નપૂર્ણા પુરુષોને સ વનન ઉપરાંત બીજુ ઘણુ શીખવાનું છે

શકુંત મારામાં અસખ્ય નુટિઓ છે, હુ પામર માણુસ એને કેમ પૂરી શકું ? એ બધીનું સમારકમ તમારા સિવાય

અન્નપૂર્ણા આમ પામરતા જાહેર કરીને તમે આશાસનનીવે આશા રાખી હોય તે અપદ" સમજાવે કહ્મપનાના માનવી ! તમે મને હજી ઝોળખી નથી

શકુંત જુઓએ, હુ જાતિભેદમાં માનનારો પુરુષ નથી આજોએ આપણા બનેનો પરિચય અરસ પરસને સોંપી દીધા, ને પછી બહારના આ કેવળ હાજમીવેડા

અન્નપૂર્ણા લાગણીવેડા એ પરિચય બધન માટે સારો ઉપવાર છે, તમને ખબર નહિ હોય, પણ

શકુંત પણ ?

અન્નપૂર્ણા એવુ કાંઈ ખાસ તેા નથી, પણ અત્યાર સુધી જેમને જેમને મ મારા અ તર નજીક આવવા દીધા છે, જેમને આખની ઝોળખાણ ઉપરાંત કેટલીક એવી પણ છૂટ

શકુંત એવી છૂટ ? તમારી જોડ ?

અન્નપૂર્ણા મિત્રો મિત્રો વચ્ચે એવુ તેા બને જ છે ક્યારેક હસતાં હસતાં બ ને જણુ તમારાની લેવડદેવડ કરી લે ક્યારેક હાથને જાગની આમપાશ નુ થીને અ ગે અ ગને જટકાવવાના પ્રક્રિયા પણ બને છે અને લોહલોખ્તા વ્યૂત્કારા પણ

શકુંત, તમે આ યુ મોલો છો ? આવી ભજકર મૈત્રી લાગણીવે મિત્ર જ કાંઈક અર્થદાનો અ શ તેા હોવો જોઈએ ને ?

અન્નપૂર્ણા મશાહ એ પમ જાતિભેદ જેવો એક ભેદ નથી ? આપણે આજની દુનિવાના વનનીઓ

મરી જઈ તેમાં કોઈને શું ? તમે નીચે બેસો એક નવાઈની વાત સભ્ય પુ. અન્નપૂર્ણા અમે નિશાળમાં ભણતાં ત્યારે મહેતાજીએ એક વાર્તા કહેલી એક રાજા કુંવર હતો. એક દિવસ મુજબા રમતાં રમતાં તેણે કોઈ અજાણ્યા સરોવર કાઠિ નહાવા બેઠો ત્યાં અપ્સરા જ્યાં. શ દ્રોની કિરણોમાંથી ધી ડોલ એવું એવું રૂપ હતું રાજા કુંવરને અપ્સરા જ્યાંને મૂર્છા આવી પેલી અપ્સરા તેા મીઠીની માયી નાસવા વાગી કુંવર મૂર્છામાંથી ઉઠ્યો ત્યારે પેલી અપ્સરા અરોપ થયેલી વાગી કુંવરે તેની શોધ શોધ ચારેકોર રખડવા માંડ્યું. અ તે સધા ની કિરણોને પર ચડીને આકાશ માં દોડી જતી એણે દીકરી કુંવર વગરો જ્યાં ઉઠે એવા સાદે તેને બોલાવવા માંડી, પણ અપ્સરા નીચે ઉતરે તે ને !

શંકુન્તલ મને ખાતરી છે કે તમે મારી એક પણ વાત સાચી નથી માનવાનાં હું નાંકક બધા ઉભરા તમારી આગળ ઠવવવા દોડ્યો આપુ છું.

અન્નપૂર્ણા નીલક જા ! અરે, મિરટર ! તમે જેવી પાછળ રખડવા કરો છો એ બિવાહી તમારા માટે જાણ્યેનરે ત્યાં તણુ ધક્કા ખાઈ ગઈ

શકુન્તલ તણુ ધક્કા ? જનાનેને ત્યાં ? એ એ અહીં આરે ? મારા માટે ? તમે સ્વપ્નામાં તેા તથા ?

અન્નપૂર્ણા તમે વાતને ક્ષીક ચગાડતા માંડી મારુસને જાગતાં ય સ્વપ્ના આવતા હશે ?

શકુન્તલ અરે, અરે, કદાચ સાચુ કહ્યો છે ! એ જ હતી ? મે કહી હતી તેવી અપ્સરા ? તમે એને જોઈ ?

અન્નપૂર્ણા હું જાદે જોવા વિના માનું ખરી ? શકુન્તલ, તમે કહ્યું કે જ્યેુ છે એવું જ એવું રૂપ હતું મને તેા તમારા જેવું સુદર વર્ણન નહિ આવડે, પણ એ દરમ હુ કદી નહિ ભૂલી શકું. હું ને જાણનેન બેઠાં હતાં જરાય અવાજ વગર સામેનું મારણુ ઉડ્યું ને પેલી દેવલેલી જાકૃતિ જાહારના અધકરને લીધીને ધીમે ધીમે અપાટી નજીક આરવા વાગી એના પચસભાં એટલી વપળતા હતી ! વાળ તમે જોવા હતા તેવા છૂટા હતા. પાંપણે ઠગેલી હતી ને બિડામેલી પાંખડીઓની જેમ લોહ ઓડેલા હતા હૃદયના ધમકારા સભવાય એવી અપાર શક્તિ હતી આવીને તે અમારી સામે ઉભી રહી કેઈ કઈ બોલ્યું નહિ. અમે મીઠુના પૂતળાની જેમ એને જોઈ જ રહ્યાં

શકુન્તલ તમે એને કઈ પૂછ્યું જ નહિ ?

અન્નપૂર્ણા ધીર પડો અમે કઈ બોલાવાને વિનાર કહીએ તે પહેલાં તેણે બોલાવા માંડ્યું. વાણીમાં અપૂર્વ શીઘ્રતા હતી શબ્દે શબ્દે જણે જવતર જ વાગ્યું યોગ તેમ વાગ્યું. તે શું મોલે છે એ સમજવાનું અધને જાન રજી નહિ તે આપુ સારસ ટેવી શીતે બોલી શકે છે એ જ અમે જોઈ રહ્યાં

જતાં જતાં અપ્સરાએ કહ્યું કે “મને નીચે ઉતારવી યોગ તેા આખા વજામાં બુલાખના કૂલ પાવાળને ને આગાથ સુધી તેજદોરીની નિમરણી પૂ વગે”

કુંવરે બુલાખનાં કૂલ તેા પાવર્ણાં પણ એટલે ઉલે નિસરણી કેમ કહીની પડેલે ? કુંવરે યડિતેની સલા બોલાવી દેલ દેશના છુલિવાનેને પૂજાણુ, પણ તેજ દોરીની નિશરણીને તેાડ કોઈથી થઈ શકવા નહિ આખર કુંવર વાકાં તેણે અપ્સરાનું મો જોવાની આશા છોડી સસાર તેને કડવો ગેર થઈ પડવા રાજાપાટ નાગી તે વગરોં ભણી શાશી નીકળ્યો આખો વગરો કૂલથી મઠેક મઠેક વતો હતો કુંવર પચવરનું ઓઠીકુ કદી ધરતી પર સુતો અપ્સરાનેા સરજુ કુર નગરે તેને જોઈ રહ્યો કુંવરની આખોનાં તેજ કેક સુઝળની કીડીએ સુધી પડેલેવાં ને તેજની એક અહ ભૂત નિસરણી પૂ વાઈ ગઈ તે નિસરણી પર થઈને પેલી અપ્સરા નીચે ઉતરી રાજાકુ પર તેને જોઈ હરખ રેસા થઈ ગયાં બને પ્રજનનવદને રાજાપાટીયાં આળ્યાં

અન્નપૂર્ણા પણ તમારે ક્યેવું છે શુ ?

શકુન્તલ તમે સમજ્યાં નહિ ? મને પણ પેલી અપ્સરા મળી હતી. તેણે કહ્યું કે આખોનાં તેજની શાકીને પાંપણની પીછેએ જે કોઈ માતુ ચિત્ર દોરી આપે તેને હું પાસુવાની છું

અન્નપૂર્ણા તમે હવે કદાચ જોડે રચવા

શકુન્ત . કેટલી મૂર્ખાઈ કરી ?

અન્નપૂર્ણા સાંભળી તો ખસ ! એના કેટલાક છેલ્લા શબ્દો હું શાદ સખી શકી છું એણે કહ્યું કે સ્ત્રીઓના પ્રતિનિધિરૂપ કહેવાના એ પુરુષને મારે જરા જોઈ લેવો જી સ્ત્રીઓ પ્રત્યે જલ્દર પક્ષીપાન બતાવનાર ઘણેભાંગે પુરુષબુલબ એવી પેલી સનાતન ઝખનાના જ પૂજારી હોય છે એવા અરિશર હંપને સમાનુભૂતિ અર્થે પ પાઠવુ એમાં પણ હું સી સન્માનનો વિનાશ જોઈ રહી છું.

શકુન્ત આ બધાં એના શબ્દો જી ?

અન્નપૂર્ણા પ્રેતનો વિશ્વાસ તમારે મારા ઉપર રાખવા જોઈએ જતાં જતાં અણે ઉમેયું કે પુરુષોને આપણે શાહીએ, તેના હુ ખની વચ્ચે આવીએ, પણ પૂજા તો ન જ કરીએ આપણી પૂજા પ તદેવને પિશાચ બનાવી દે જી

શકુન્ત મારામાં તેને એવી પિશાચવૃત્તિનાં દર્શન

અન્નપૂર્ણા તે તો કોણ જાણે, પણ (અન્નપૂર્ણાને, અન્નપૂર્ણાને" એવો બહારથી અવાજ)

અન્નપૂર્ણા આ અવાજ જાણેનેનો છે શકુ ત મને લાગે છે કે અત્યારે પણ તમારા પેલાં મનોમૂર્તિ પધાર્યા હોવાં જોઈએ

શકુન્ત ફરી આશ્ચર્ય ? આવી ઠંડીયા ? બહાર કેટલું અધારુ છે ? અન્નપૂર્ણા ! શાલો હું તમારી સાથે આવુ છું

અન્નપૂર્ણા તમે નિરાંને લેતો, હું જ તેને અધિશા બોલાવી લાવુ છું

શકુન્ત (મનમાં) અન્નપૂર્ણા ને જાણેને આ શુ તોફાન માંડ્યુ છે ? શુ એ સાથે જ અહીં આવી ઘરો ? સ્વર્ગનાં પત્રવિશાં મુકીને માત જોવા પામરને ખાણે એ શા માટે કેમ ખાવ ? એનો દન કતો સફેદ પાવણ, જવંધેથી શાવ મસ્તીખોર આપેા મારી નજર સામેથી ખસનાં જ નથી, દેવી ! મારા અમાનુષી સ્વભાવ, અપાર તૃપ્ત્યા અરિશર મનોમુક્તિ

તારા પવિત્ર સ્પર્શને જ લજવે એવાં કુર છે એરેરે, મારી પામરતા શબ્દાઙ્ગરથી, ભારેખમ વિદ્વાથી, અર્થશૂન્ય આશ્ચર્યથી એણે, તમે ? પધારો (ધેનમાં હોય તેમ) હજાર હજાર વર્ષથી હું તમારી રાહ જોઈ રહી છું

અન્નપૂર્ણા પુરુષોને સ વનન ઉપરાંત બીજુ ઘણુ શીખવાનું જી

શકુન્ત મારામાં અસંખ્ય તુટિઓ છે, હું પામર માણસ જોને કેમ પૂરી શકું ? એ બધીનું સમારકામ તમારા સિવાય

અન્નપૂર્ણા આમ પામરતા જાહેર કરીને તમે આપાસનનીચે આશા રાખી હોય તો બધું સમજાવે કહવનાના માનવી ! તમે મને હજી ઓળખી નથી

શકુન્ત જુઓને, હું જાતિભેદમાં માનનારો પુરુષ નથી આખોએ આપણા બંનેનો પરિચય અરસ-પરસને સોંપી દીધા, ને પછી બહારના આ કેવળ લાગણીવેદ્ય

અન્નપૂર્ણા લાગણીવેદ્યા એ પરિચય બંધન માટે શારે ઉપચાર છે, તમને ખબર નહિ હોય, પણ .

શકુન્ત પણ ?

અન્નપૂર્ણા જેવું કંઈ ખાસ તો નથી, પણ અત્યાર સુધી જેમને જેમને મેં મારા અંતર નજીક આવવા દીધા છે, જેમને આંખની ઝોળખાણ ઉપરાંત કેટલીક એવી પણ છૂટ

શકુન્ત એવી છૂટ ? તમારી જોડે ?

અન્નપૂર્ણા મિત્રો મિત્રો વચ્ચે એવું તો બને જ છે ક્યારેક ઘસર્તાં ઘસર્તાં બને જણ તમારાની લેવડદેવડ કરી લે ક્યારેક ઘણને ગાળાની આસપાસ પૂર્ણને અંજે જાવને ભટકાવવાના પ્રસંગો પણ બને જી અને લેઈકોલ્ડના બૂચકારા પણ ..

શકુન્ત, તમે આ શુ મોલો છો ? આવી બધ કર મેરી લાગણીવેદ્યામાં જ કંઈક ચપાઈતો અ શ તો ઘેરા જોઈએ ને ?

અન્નપૂર્ણા મર્શ ! એ પણ જાનિએ લેવો એક ભેદ નથી ? આપણે આજની દુનિયાના વતનીઆ

કોઈ પણ ભેદને શ્યા માટે નમનું આપીએ ? મેં તેો અત્યાર સુધીમાં અનેક પુવાન મિત્રો છાતી પર માયુ રાખી મહાથી લીધું છે, કે કને પુન્યા છે ને કે કને પુજી બનાવ્યા છે મને રમકડુ માનનાર ઘણા જણે તેો મારા સ્વભાવની દુર્બલ ધર્મી તારી જઈને આપવાન પણ કર્યો છે

શકુન્ત નારે તેો તમે કોઈ ભાગ કર સી

અન્નપૂર્ણા (વચ્ચે) મેઈને ભાગ કર ગણુને કહેવુ એ તેો વાલુ ક્રિષ્ણનું ભારે સ્મૃતિવાગ વિશે પણ છે હુ તેો એવા વિશેષણોને ફગાવીને સાવા સ્વરૂપે વિહારનાથી સી છુ પ્રિયતમ ! હવે મારી બોનખાલ પડી ? કેટલાક પુત્રો સીંબોને ખાઈ જાય છે ને કેટલીક સીંબો પુત્રોને હુ પુત્રોને ખાઈ જનારી સી છુ (કુર હસી) રૂમ એ માત્રુ શસ્ત્ર છે સ્મિત પર પ્રવચનું નૃત્ય ને નેત્રેમાં વિનાશની લીજળી છે, અજાણા પુત્ર ?

શકુન્ત મારે, મારે કશુ નથી સાંભળવુ.

અન્નપૂર્ણા એમ અત્યારથી અકબાસી તેો કેમ વાલો છે હુ તમને મારા રૂપમાં રનાન કરાવવા આવી છુ હજારો પુત્રો એ સ્વાનથી પાવન થયા છે ને તમારી જન્મ હજી અસખ્ય પત્ર મિત્રો મારા માર્ગે ભિપ્સ દઈટ પાવરી મેકા હશે

શકુન્ત નારે તેો તમે તમે

અન્નપૂર્ણા હ બજારમાં બેચનારી સી છુ એ તમે જણી ગયા ? સાતુ ક્યું એ ઝોલખામની પણ જરૂર હતી ને વિના બો રિવતમ ! હુ તમારા હં અને થી થીતે જીતી શકું ?

શકુન્ત મારા હૃદય સુધી પહોંચવાની હવે તમારે જરૂર નથી તમારુ ચારિત્ર્ય

અન્નપૂર્ણા (વચ્ચે) ભલા મામસ ! તમારે ચારિત્ર્યને કરવુ છે શુ ? મારુ રૂમ તથને સતેવ આપશ

બસ નથી ? આવો, અહીં મારી ધામે આવો તમારા ગાણુના ભયન મને ગમશે.

શકુન્ત મહેરબાની કચીને મને અકકરીા નહિ તમે જાણુ સી.

અન્નપૂર્ણા બજરુ સી ? ખરા છે તમે અમારા ચારિત્ર્યના વિચાર કરી કચી ને જ તમે મુકાઈ જ્યો છે તમારા પોતાના ચારિત્ર્યના વિશે તમને કદી વિચાર આગો ? મેં કશું એમાં સમજણ પડી ? રૂમ એ કોઈ ચારિત્ર્ય નથી, ચારિત્ર્ય વગરનું આકર્ષણ એ પ્રેમ નથી. મેઘ એ માણસ માત્રની નભખાઈનું ઝેર છે

નકુન્ત મારે એ ઝેર નથી પીવુ. તમે અહીંથી જતાં રહો !

અન્નપૂર્ણા હ અહીંથી હવે જઈ શકુ નહિ તમે મને હેલવથી પૂછ છે, કલ્પનાની મનોમૂર્તિ માની છે હજત સી પુત્રુ વચ્ચે મને અપસરા તરીકે બોળખાવી છે હવે મને શા માત્ર તરકોગા છે ?

શકુન્ત મારા ઘરમા રહીને લોકોની નજરે મને હલકો પાડવો છે ? હુ અન્નપૂર્ણા સિવાય

અન્નપૂર્ણા વળી અન્નપૂર્ણા તરફ લલચાયા ? દમયતી હસના વચ્ચે નજ તરફ દોરવાઈ હતી તેમ હુ અન્નપૂર્ણાના વચ્ચે અહીં આવી છુ મારા નજરાય

શકુન્ત હુ નજ નથી તમે દમયતી નથી. અન્નપૂર્ણા હસ નચા નાહક મારો માર્ગ ઘાને રોડી ઊંચા છે ? હુ ને અન્નપૂર્ણા બો અન્નપૂર્ણા ! અન્નપૂર્ણા !

અન્નપૂર્ણા અન્નપૂર્ણા અહીં કદી નથી આવવાની શકુન્ત ! તમારી અન્નપૂર્ણા હુ છુ, કલ્પના હુ છુ ને પેલી અપસરા વચ્ચે હુ જ છુ !

શ્રી ગુરુદયાલ મલિકજીનો જન્મ ડેરા ધરમાઇલ ખાન (પશ્ચિમ પાકિસ્તાન)માં ૭મી મે ૧૮૯૬ના રોજ થયો હતો તેમનો દેહાંત ૭૪ વર્ષની ઉંમરે ૧૪ મી એપ્રિલ ૧૯૭૦ ના રોજ ચેન્નૈ-મુબાઇમાં થયો.

અસખ્ય માનવીઓ જન્મી, પોતાનું જીવન વિતાવી અંતિમ શ્વેત પામે છે. આવા અસખ્ય માનવીઓ પોતાની આજીવનના સર્ગ સર્જીઓ સિવાય સમાજ અને દેશને પોતાની કાંઈવાદ આપી જતા નથી સ્વાભાવિક રીતે જ તેઓ વધુપારખ્યા અશુભજી રહી જાય છે અને એમને વિરો કાંઈ કશું લખવા પ્રેરાતું નથી

બીજા અનેક માનવીઓ એ ચાર ક્ષેત્રોમાં કુશળતા પ્રાપ્ત કરી ફક્ત પામતા હોય છે પ્રસંગો પાત આવા મનુષ્યોની વાહ, વાહ, મોતાલી હોય છે, કેટલીકવાર કેટલાક પ્રસંગોમાં આવા માનુષ્યોની કુનેહ ખીને છે અને પરખાય છે, તો કેટલીક વાર તેઓ પ્રસંગોને નિમિત્ત બનાવી, પોતાની કાર્યક્ષમતાથી સમાજને હોરે છે પરંતુ આવા મનુષ્યોનું કાર્યક્ષેત્ર મર્યાદિત હોય છે, જે કે સમયાનુસાર તેની પણ જરૂરિયાત તો છે જ

કેટલાક ખીજા, જેઓની સખ્યા બહુ મોટી નથી તેઓ કુટુંબ, સમાજ, દેશ વગેરેના બંધનોથી પર હોય છે તેઓ સિદ્ધાંત અને અભિરુચિથી મનુષ્ય, મનુષ્ય વચ્ચેના નાતમનના, દેશપરદેશના ભેદથી પર હોઈ વિષયકુતલની ભાવના ધરાવતા હોય છે આ શરમાતમાં ભને વિચારપૂર્ક તેઓને સ્ફૂરતું હોય પણ પછી એમના જીવનમાં તે અત્યંત સરળ અને સહજ બની જાય છે, જેથી તેઓના ચિત્ત અને મન ક મેઠાં નિર્ભજ સમભાવી અને ઉદાર હોય છે સત્ય એ એમને સહજ હોય છે અને સત્યમાંથી નિકળના, અગ્ર કહો કે સાચ તરફ લઇ જતા બીજા લક્ષણો, જેવા કે અદ્વિસા, અરતેય, નિરહ કાર લોકકારુણ્યની

ભાવના વગેરે તેઓનાં જીવનમાં સ્વાભાવિક રીતે વધુ એવા હોય છે આવા લોકો પોતાનું સમગ્ર જીવન માનવ સમાજ સમક્ષ રજૂ કરે છે બગાના નીર જેવું સતત વહેતું, પાન કરતું, જીવન દેતું, એમાંથી બુદ્ધા બુદ્ધા મનુષ્યો પોતાની શક્તિ પ્રમાણે પ્રેરણા મેળવે છે

શ્રી મદિનકજી આ નાની-ઉજળવળ પકિતના માનવી હતા એમનું જીવન એક રીતે પ્રખુ-પ્રેરિત હતું એમના માતાજી બચારે ડેરા ધરમાઇનખાનમાં પ્લેઝ ફાટી નીકળ્યો, ત્યારે એમના કામીની સેવા કરવા રોકાઈ રહ્યાં લાભી સારા થયા પરંતુ મલિકજીના મા જેઓ પ્રજુને પ્રાર્થના કરતા હતા 'હે કૃપાનિધાન, મારી લાભીને તુ એના બાળક માટે દીર્ઘાયુ કર અને જે તારી એવી ધમ્મજ હોય તો મને એનાવી લે' તે અનુસાર તેઓ પ્રજુને શરજી થયા આ પૂર્વે મલિકજીને અને એમના નાના બહેનને તેમને મા એ સિદ્ધારપુર એમના કાકાને ત્યા મોકલી દીધા હતાં આ વખતે મલિકજીની ઉંમર સાત વર્ષની હતી એક દિવસે સવારના બરોબર ૭મી મેના દિવસે જીવિને તરત જ મલિકજીએ રડવા માંડ્યું કારણ કે એમને લાગ્યું કે એમની મા આ દુનિયામાં નથી અને બન્યું હતું પણ તેમજ અગિયાર વર્ષની નાની વધે એમને પોતાના માના અનસાનથી એ વિચારો આબ્યા એક, સાચી લામણી પૂર્વક કરેલી પ્રાર્થનામાં ખૂબ બળ રહેલું છે ખીજુ, મનુષ્યની અદર એક એવી શક્તિ છે કે જે કાળ અને સ્થાન પાર કરીને જે કાંઈ મનું હોય છે તે બોધ શકે છે. આ રીતે નાનપણથી જ પ્રજુ અને પ્રાર્થનામાં મલિકજીને વિશ્વાસ વધતા ગયો

સાત વર્ષની વધે એમને જે બીજો અનુભવ થયો તેથી તેઓ નિશ્ચય પર આન્યા કે ગરીબોને કોઈ દિવસ અનાદર કરવો નહી કાગજુ ગરીબોને અનાદર એટલે માનો અનાદર અને માનો અનાદર એટલે પ્રજુનો અનાદર વાન એમ હતી કે એક વધે

૧૬ લિખારણને તેમણે ઘરમાંથી લઇ ઘોડું ખાવાનું આપ્યું. પેલા ખાણએ બેસીને પ્રેમથી ખાધું. એની આંખોમાં આંસુ દર્તા—આહારનાં આંસુ. મસ્લિકાઇને અચાનક કાંઈક થયું અને લાગણીના આવેશમાં તે પેલી લિખારણને વળગી પડ્યા. લિખારણ પણ તેમને વળગી પડી અને ઘણા પ્રેમથી 'મારો દિકરો' કહેતાં જ ત્યાં મરી ગઈ.

અગિયાર વર્ષની ઉંમરે અણખણ કઠીર બાબાનો આદેશ કે 'ભાઈરે તું કાંઈ પણ કરે, જોશે, વિચારે, ત્યારે તારા દિલને એક સવાલ પૂછજે કે મારી માને આ મરો કે નહીં ?' આ એમના જીવનમાં વણાઇ ગયું, જેથી કાંઈ અનિષ્ટ વિચારતાં, કરતાં કે ખોલતાં એમને નશરમ ને સંક્રાંચ થઇ આવતાં અને એને લીવે અનેક શેષોમાંથી તેઓ બચી ગયા.

આવા બનાવોમાંથી તેઓએ હંમેશા તાત્પર્ય પ્રાપ્તું. ગાંધીજીના જીવનમાં આ એક વસ્તુ નેકે જુદી રીતે જોવા મળે છે, જેથી કે તેઓ પછુ દરેક અતુલવમાંથી સત્ય મઠી લેતા અને તેથી તેઓ હંમેશાં દિન પ્રતિદિન પ્રગતિને પધે જ રહેતા.

મસ્લિકાઇ સંસ્કારે સાહકથી અને નાનપણથી જ ભાવનાશીલ હતા. એટલે આવા બનવો એમને સમભાવી અને પ્રેમમય બનાવતા ગયા અને પ્રણુ અને પ્રાર્થનામાં એમનું મન વધુને વધુ ખેંચાતુ ગયુ

આવા જ ભાવનાપ્રધાન જીવને એમને યુરુદેવ કવિવર રવિન્દ્રનાથ ઠાકુરના પરિચયમાં આપવા. હજુ તે તેઓ ૧૮ વર્ષના હતા ત્યારે એટલે કે ૧૯૧૪ ની સાલમાં ભ્યારે તેઓ ભણુતા હતા ત્યારે 'જોખે કોનિકલ'માં ઠાગોરની છબી જોતાં જ પ્રભાવિન થઇને તેમને એવી પ્રેરણા થઇ કે આ અકિત સાથે એમને સંબંધ બંધાશે અને તે તેમને અગમ્ય આનંદ આપશે. તેમણે તરત જ ઠાગોરને પત્ર લખી શાંતિનિકેતન જગની રમ માર્ગી. તે વખતે તેા એ રમ ના મળી પછુ તે ક્ષણ પાંચ વર્ષ પછી. ભ્યારે યુરુદેવના પ્રથમ મિલનમાં યુરુદેવે પોતેજ એમને કહ્યું કે હું, તમને જન્મજન્મ-માતરથી જોગણું છું. મારા આશ્રમમાં તમારે માટે એક આસન ખાલી છે, તમે હવે એના પર બેસી

જાઓ. આ ઘટનાના થોડાક વખત પછી તેઓ શાંતિ-નિકેતનમાં એક શિક્ષક તરીકે જોડાયા અને લગભગ ૨૩ વર્ષ સુધી રહ્યા.

શાંતિનિકેતનમાં તેઓએ યુરુદેવના વિશ્વાસ અને પ્રેમ સંપ્રાદન કર્યો હતો એના અનેક દાખલા મળે છે અને ભ્યારે યુરુદેવની તબિયત બુદ્ધ જ બમરી ગઇ હતી અને મૃત્યુ નજીક હતું તે સમયે એટલે ૧૯૪૧ના જુલાઈમાં તેમણે મસ્લિકાઇને જોડાવાની કહ્યું હતું, 'યુરુદેવાસ, હું હવે એક લાંબી રમ પર જઈ છું, કોઇ, કોઇ વખતે ભ્યારે તું બંજન માતો ઘોષણ ત્યારે હું, એ સાંભળવા જરૂર આવીશ.'

શ્રી. મસ્લિકાઇ સુંદર બજનો માતા. બજનો એમને પ્રસંગોપાત સૂરતા. જેમાં તેઓ તફતીન બની જતા—પ્રણુની પ્રસાદી રૂપે મળતા અને માતા. પૂજ્ય ગાંધીજીને પછુ એમનાં બજનો ખૂબ મળતાં, અને અનેકવાર પ્રાર્થનામાં એમની પાસે ગવડાવતા. શ્રી. સી. એ. જી. એન્ડુજીની પ્રથમ મુલાકાતે જ બંને વચ્ચે પ્રેમસંબંધ બંધાઇ ગયેલો તે શ્રી. એન્ડુજીના મરણ પછી રહ્યો.

શ્રી. મસ્લિકાઇ જેઓ હજારોના ટૈવામાં ચાચા-જીને નામે વસેલા છે તેઓની ખાસ ખૂબી શું ? તેઓએ અનેકવાર જીવનમાં સ્વજન તરીકે બાગ લીવેલો છે તેમને બંચનીચનો મિલકુલ બેઠ નહોતો. કોઇ પણ વાત તેઓ અતિ શાંતિથી સાંભળતા—સાંભળ્યા પછી એનો જવાબ ખૂબ દૂ કો છતાં એટલે દિલસપથી હોય કે જે સામાને સાન્તવન, ઉત્સાહ આપવામાં ખૂબ મદદગાર નીવડે. તેઓ કોઇનું બુંડું મોલતા નહીં. કોઇ મોલે તેને પછુ સુંદર વળાંક આપી કાઇક એવી હમે સમજાવવા કે હોય ના રહે. જ્યાં સુધી એમને તમે સાંધે પ્રથ ના પૂજો ત્યાં સુધી તેઓ પોતાના વિશે કોઇ વાત ન કરતા. એમને અનેક જાતની યારીરિક પીઠએ થતી હતી, પરંતુ એના વિષે ના કાંઈ મોલવું ના જોનાથી દખાઇ રહેલું. હમેશાં આનંદનું મોલવું પ્રસારવું એ એમના જીવનનું અંગ બની ગયેલું, અનેક વસ્તુઓ પર એમણે વિચાર કર્યો હોય; અનેક વસ્તુઓ અને માનનીઓ વિશે તેઓ જાણુતા હોય—પછુ ઉત્તરમાં

સારાની પ્રથમ સા, નરસા તરફ સમજ અને રહેમ શ્રી જે એસ કૃષ્ણમૂર્તિ જારે મુળાર્થમા વ્યાખ્યાન આપતા હોય અને મહિવકજી તે દરમિયાન મુળાધમા હોય તે અચૂક સામગ્રવા જતા એકવાર એમને મે પ્રમ્ન કર્યો કે અમે તે આ વ્યાખ્યાનોમાંથી કાંઈક મેળવી છીએ પણ તમારે શુ મેળવવાનું ॥ તેઓએ સ્નેહપૂર્ણ ભાવે જવાબ આપ્યો કેમ નહી, અને પછી ડા એની એસે ટે જે મિટિ ગમા કૃષ્ણમૂર્તિ માટે ભવિષ્ય ભાષેનું, ત્યારે તેઓ હાજર હતા તેનું આત્મેજ્ય વર્ણન કર્યું અને ત્યારેનાદ પોતાની એક તેમની સાથેની તનરૂપથી મુવાકાન વર્ણવી

આચાર્યને આજકો બહુ ગમતા કોષ્ટનું દુ ખ તેઓ જેઈ શકતા નહિ એને માટે એમની આખો માંથી આસુ પડના અનેક મનુષ્યોએ જેવા હશે એ ગામ્ભમા પવિત્ર આસુ દારા તે નોકોનું દુ ખ ઘોતા અને એ દારા પ્રભુને પ્રાર્થના પહોચાડના અને એમની એ પવિત્ર-નિગનિરવાર્થ પ્રાર્થના અનેકને માટે ફોગી પણ જેવા મળતી તે નામા અહ કારનું તે નામ જ નહોતું તેઓ ઘણી ભાષાઓ જાણતા-અને સારી રીતે વાચી લખી પણ જાણતા, સ્વભાવે જ તેજો શિલક હતા ગાળક જેવા નિર્દોષ અને કુરળ હતા મરન કરિ હતા લકિતગીન કુરુતા તેવા ગાતા-લાખના સભાગવતા પ્રભુના બ વહના આલિયા ફોર હતા દરેક મનુષ્યના તેઓ પ્રભુને આજ જેના એટલે પ્રેમ અને આદરથી દરેકને સહારતા

એમના જીવનના અનુભવોની કોષ્ટક ગ્રંથી શ્રી મુકુન્દભાઈ કલાધી તથા સૌ નિર જના મહેન કમાધીએ લખેની 'પ્રભુ કૃા કિરજી મા જેના મજે છે અતિ આગ્રહ અને આગ્રહીય રહેલ વગર તેઓ શ્રી મહિવકજી પામે આન પછુ એમને વિરે જાણવાનું ના મેગી શક્યા હોન સમનુ સમાજ આ 'કાલ્યમય-અલમય મનુષ્યની થોડી ઘણી પહેચાન આપતા બદલ એમને હ મેશા નરણી રહેશે

શ્રી મહિવકજીના જી વર્ના જીવનમા-જે કોષ્ટ થોડા ઘણા બનાવે જાણવા મજે જે-તેના ઉપરથી યુ

માનસુ ? શુ એ બધા અકસ્માતો હતા ? શુ એ કાષ્ટ મત્રવિદ્યાના વિધાનો હતા ?-કે પ્રમુ પ્રેરિત જીવન સ કેન સમા હતા ? એમના જીવનની ધારા જેતાં એમ લાગે છે કે મ ગવમન, સમભારી, સેવામય સ રકારના સચવારે એમનું જીવન પ્રાર્થનાના બગે પ્રથુમા અદા કે જવતુ ચ હતુ પ્રસંગો આ-આ બ યા તે એમની નજર પણ પવિત્ર ભાવનાના પ્રતાપે ઉત્તમ બ-ન્યા આવા પ્રસંગોમા તેઓ પ્રભુને સ કેત જેના અને પોતાને નિમિત્ત જણતા એમને કવેકર સોસાપટીમા દાખન થવાનું સજ્જનું અને જે વર્ષ આદ, આ ૩૦૦ વર્ષ પૂર્વથી યાદથી ૩૩થામા, જેમા ખિરતી ધર્મ બકાર ની કોષ્ટ વ્યકિતને આજ સુધી દાખન કરવામા આની ન હતી તેમા તેમને સવ્ય તરીકે સ્વીકાર થયો અને એ રીતે સસ્થા પ્રગતિને માગે ચાલી તેમ પ્રભુએ પોતાને નિમિત્ત બનાવ્યા છે એમ તેઓ માનના ૧૮૬૨મા આ કવેકર સોસાપટીએ એમને અમેરિકા નોતર્વા ત્યા એમના જીવનના પ્રસંગો આને ખરી ત્યારે આ પરિરિક્ત વકિતનું અનેક વ્યકિતવ જેવા જાણવા મગશે

આચાર્યના જીવનની કક્ષા એટલી જીવી ગઇ હતી કે એમને અદીકની ગંખી અને કદાચ દર્શન પણ થયા હતા એવે શુભ પ્રસંગે એમનું મન પુવકિત બની જતું અને પ્રાર્થના ભર્ણુ ગીન ગૂજી જાકતુ-તો કેવીકવાર પવિત્ર અશ્રુ અ જલિ અર્પીને સમાધાન મેજ નતું જોન એમને પ્રિય હતું જીવન સાધના અતિ શુદ્ધ બનતા સિધ્ધની અખી ઘઈ એનું બાન થતા જ એને જર્નતુ સાધન મણી-ગુરુપદનું પગથિયુ સમજ પ્રભુથી દૂર જવાની જાણવા વિચારી પ્રભુને કરગરીને કહેવા લાગ્યા નથી જેમનું આ-નથી જેમનું આ-સ્વામય લખ લે પાણુ

આ જીવન જે હ મેશા હસતું, દુ ખ સહેતું, જીનના દુ ખ હાવર્વા કરવામા મમ રહેતું તે ઉત્તરોત્તર વિકસતુ થતુ મયુ ગીત પ્રેમ આન દની દ્વાણુ ન્યા ન્યા રત્નર્થ ત્યા ત્યા દેતુ મયુ જારનામાના તે છે રત્નગર્ભા મહિવકજી આચાર્ય પણ આપણા દેવના રત્ન સમા અમકા હશે

‘નવનીત’

(દિવાળી વિશેષક : ગુજરાતી આદ્યતિના સંપાદિકા શ્રી કુન્દનિકા કાપડીઆ; ૩૪૨, તારદેવ મુખર્ષ ૩૪. પાનાં ૨૭૦ કિંમત રૂ. ૨-૫૦)

‘નવનીત’નો દીપોત્સવી અંક એટલે વિવિધ સામગ્રીથી ભરપૂર એક સુંદર પુસ્તક. કાબોળી સંખ્યા આક છે, વાનગી ત્રણ. જ્યારે ઇતર લેખો કે જે આ અંકની ખરેખર સાચી સમૃદ્ધિ છે તે સારો અવકાશ રોકે છે. આક કાબોળી શ્રી સુંદરમુદી રમેશ પારેખ સુધીનું ગુજરાતી ઠવિતાનું પ્રતિનિધિત્વ આવી જાય છે. શ્રી ઘનશ્યામ દેસાઈની ‘વેર’ તથા શ્રી સુધીર દલાલની ‘મિત્તુ’ બન્ને સામાજિક વિષયની નવલિકાઓ છે. જીવનની વિટંબણાનો હાથ ધરતાર આપે છે. ‘મારા બાળપણની સૌથી તીવ્ર યાદ’માં શ્રી પન્નાલાલ પટેલ, ધનસુખલાલ મહેતા, મૃણાલિની દેસાઈ, ગવિશંકર રાવળ તથા ‘છત્ર ગુમાસ્તુ’ માં શ્રી જગન્નિકારી મહેતા, ગુલાબદાસ બોક્કર અને બનુભાઈ શાવતના અનુભવ સ્મરણો દિક્ષમાં ગૂઢ સંવેદના જગારી જાય છે ‘અને હું છું છું’ માં શ્રી સુરેશ દલાલ સ્મૃતિઓની સફર, વાચકને સાથે લઈ, ભમરમળી જેમ ફેરવે છે, ‘દિવ્ય’ દદામિતે ચક્ષુ (વીર-દ્રસિક); ‘વિધાયક મનનો વીજવ’ (અંબક મહેતા) ‘ચીનથી આપણે કેમ હાયાં ?’ (શિવે, ઝળરી) ‘ખરો પ્રકાશ તો અંધરનો’ (અમિતાબ) ‘સોસામાં રીંછ’ (મેટ હેરિસન) ‘ધર્મનું ભાવિ શું ?’ (આનોદેવ રોય-બી) સ સ્મરણોની નાજુક સવારી (પી. ડી. ટંડન) ‘પાશ્ચાત્ય દેશોમાં હરિજન કોર્સ’ (ચી. ડ્ર પ્રગપરાય) ‘ભારતના અણુ પહેલવાનો’ (સતીશ વર્મા) ‘પંખીઓનો પાદરી’ (ફિઝિક કાન્સ) આદ્યની બધી જાનજાનની વાનગીમાંથી હરકેમને પસંદ પડે તેવી રચાયક, ધણીવાર આશ્ચર્યજનક તો જીવિને કસે તેવી વિષયની માનજત પણ ‘નવનીત’માં જોઈ શકાય. દિવાળી માટેની મીઠાઈ પછી પણ આનંદથી આરોગીએ છીએ તેમ દિવાળી અંક માટેની કેટલીક

સામગ્રી પછીના અંકમાં મળતી રહેવાનું વિદાન સંપાદિકાએ વચન આપ્યું છે. ‘નવનીત’નો દિવાળી વિશેષક વિષય અને વસ્તુ વૈવિધ્યની દૃષ્ટિએ સર્વ શ્રેષ્ઠ બન્યો છે.

‘નવચૈતન’

(તંત્રી શ્રી ચાંપશી ઉદ્દેશી, નારાયણનગર સરખેજરોડ, અમદાવાદ ૭ પાનાં ૩૩૨ કિંમત બે રૂપિયા)

નિમ્નલેખા મસન એકું ગુજરાતી ભાષાનું આ વિશિષ્ટ માસિક ટૂંક સમયમાં કારકિર્દીના ૫૦ વર્ષ પૂરાં કરશે તે હકીકત કોઈ પણ તંત્રીને ગૌરવ અપાવે તેવી છે. શ્રી ચાંપશીભાઈ ભાવના અને સિદ્ધાંતિને વરલા આદર્શવાદી તંત્રી છે. તેમના તંત્રીપદ નીચે ચાલવા ‘નવચૈતન’ માસિકના પ્રકાશન પાઠ્ય ચોક્કસ ખ્યાલ અને હેતુ છે. જીવનનાં બે મૂલ્યોને-સનાતન મૂલ્યોને તેમણે ખારાં ગણ્યાં છે તેનો સાથ સાહિત્યમાં પણ તેમણે ઊંડો નથી ‘નવચૈતન’નો દિપોત્સવી અંક ૩૩૨ પાનામાં મૂલ્યવાન સામગ્રી પીરસી જાય છે. ‘એક આદમી જેને હું જોગણું છું’માં શ્રી જન્મવંત મહેતાએ શ્રી ગુલાબદાસ બોક્કરનો અવલોકન પરિચય કરાવ્યો છે. ‘ચોરોક કાવ્ય વિચાર’માં શ્રી મનસુખલાલ ઝવેરીએ ચિત્ત વિચારો રબૂ કર્યાં છે ‘ભારતીય કલામાં સ્વરિકા’ વિષે શ્રી કાનિલાલ સોમપુરાએ અભ્યાસયુક્ત અને ચિત્રયુક્ત સામગ્રી આપી છે. શ્રી પ્રયોજ્ય દરજીએ ‘ગુજરાતી નવલકથાના વિકાસ’માં સંક્ષેપમાં મોટા વિષયને ન્યાય આપવા પ્રયત્ન કર્યો છે. ‘ગુજરાતી નાટકોમાં કારકરસ’ ઉપર પ્રા. નરોત્તમ વાળાંદનો લેખ ખ્યાન બેચે છે. શ્રી પ્રાચલ ડોસા વિષે ધનસુખલાલ મહેતા તથા પરમસુખ પંડ્યા અને શ્રી હરિલાલ ગોદાની વિષે દિનકરરાય શાકલા પરિચયલેખો તેમજ ‘ગુજરાતના સિદ્ધમાં જળચર અને ખેચર’ વિષે શ્રી હરિલાલ ગોદાનીના લેખો ઉલ્લેખનીય છે. શ્રી ચાંપશી-

કાષ્ટની કલમે લખાએથી રોડિયો નાટિકા 'લખલખનાં સાથી' તેમજ ઇતર વાતચિત્તો ઉચ્ચ ધોરણ અંગેને મૂલ્યવાન બનાવે છે. આટલાં પાનાં હોવા છતાં અંગની કિંમત બે રૂપિયા નેટલી સામાન્ય રાખી છે.

'પથિક'

(તંત્રી માનસંગજી ખારક, પ્રેમદરવાજા બહાર અમદાવાદ ૨ પાનાં ૧૮૪ કિંમત રૂ. ૨-૫૦)

'પથિક'ને દીપોત્સવી અંક એકથી વધુ કારણોસર ખ્યાન ખેંચતો બન્યો છે. જે સંબંધોમાં આર્થિક વિદ્યેબલ્યા સામે આ માસિક ટકી રહ્યું છે અને ટાંચા સાધનો છતાં પ્રથમ કક્ષાના સામયિકોની હરોળમાં સ્થાન પ્રાપ્ત કરે તેવી સિદ્ધિ મેળવી શક્યું છે તે તેના ભેખધારી તંત્રીના અણુનમ જુરસાને આભારી છે. આ અંગમાં ડૉ. હસમુખ સકળિયા, અધ્યા. કે. કા. શાસ્ત્રી, ડૉ. હરિપ્રસાદ શાસ્ત્રી, ડૉ. મંજુલાલ મજમુદાર, શ્રી શંભુપ્રસાદ દેસાઈ, પ્રા. નરોત્તમ વાળંદ, પ્રદ્યુમ્ન હંચનરાય દેસાઈ, ડૉ. હરિભાઈ ગોદાની, શ્રી જોરાવરસિંહ જાદવ, જેવા પ્રસિદ્ધ લેખકોની કલમે લખાયેલા ઇતિહાસ, પુરાતત્વ, વિવેચન, લોકકથા, સાહિત્ય અને વિવેચનના લેખો ઉપરાંત વાર્તા અને કવિતાના ક્ષેત્રે જળીતા નામો અમક છે. આર્ટ પ્લેટોમાં યુખ-પૃષ્ઠ ઉપરની તેમજ અંદરની શ્રી પોમેલની છબીઓ કલાદષ્ટિએ દાદ માત્રતી બની છે. દિવાળી અંગના સંપાદનમાં વિદાન તંત્રીની દરેક વિષયને ન્યાય આપવાની જહેમત પાને પાને દેખાઈ આવે છે. સાહિત્યિક દષ્ટિએ મૂલ્યવધી કરવામાં આવે તો પણ ચિરંતન તત્ત્વોથી લરપર ધણી સામગ્રી આ અંગમાં પ્રથમથી ધમ્મલી છે. 'પથિક' કેટલાક વિસિદ્ધ અંગો પણ કાઢ્યા છે. જેવા કે "કરજ અંક," "સૌરાષ્ટ્ર અંક" અને દરેકમાં ત્રણ ચાર કોણી સુધી આપ્યા છે. આ વિચિત્ર અંગોએ વિવેચકોનું પણ ખ્યાન ખેંચ્યું છે અને ખાસ કરીને ઇતિહાસ, સંશોધન, પુરાતત્વ અને લોકકથા-લોક સાહિત્યમાં અભિરુચિ રાખનાર પાઠકો માટે 'પથિક'નું વાચન અનિવાર્ય બન્યું છે.

'સાધના'

(રાષ્ટ્રીય કવચસેવક સંઘ અંક; તંત્રી શ્રી વિષ્ણુ પંડ્યા, રેડક્રોસ રોડ, અમદાવાદ ૧ પાનાં ૧૯૦ શ. ૨.૫૦)

આ વર્ગે 'સાધના'એ દીપોત્સવી અંગમાં ૨૧ સ્વ. સં. ઉપર પ્રકાશ ફેંકતા તેમજ સંબંધે વિવિધ દષ્ટિથી વિશોધકના લેખો આપી રાષ્ટ્રવનની

એક મહત્વની વિચારરણી ઉપર જાણકારી મેળવવા સેને તક આપી છે. વળી ચિંતન, સંસ્મરણ, સંગ-હન પરિચય, સામ્રિત વિચાર દર્શન, વ્યક્તિ દર્શન, ઇતિહાસ, મુલાકાત ઇત્યાદિ વિભાગો યોજાને આ અંગનું સંપાદન સુચયિતરૂપે થયું છે. આ અંગના લેખકો વિસિદ્ધ અને ખ્યાતનામ વ્યક્તિઓ છે. યોગેશ નામોનો ઉદ્દેશ્ય અનિવાર્ય છે. શ્રી કે. કા. શાસ્ત્રી, શ્રી રામચંદર અગ્રિહોત્રી, વસંત ગજેન્દ્ર ગડકર, શ્રી નારાયણ ભંડારી, પ્રા. ધર્મવીર ઇત્યાદિ. આજે દેશનું રાજકારણ કઈ દિશામાં જઈ રહ્યું છે તેનો કયાસ કાઢવાનું રાજકારણી પુરુષો માટે પણ મુશ્કેલ બન્યું છે. ત્યારે એક ચોક્કસ આદર્શ અને દિશાને વરદી રાજનીતિ જેના મૂળમાં છે તેવા રાષ્ટ્રના એક વચદાર પક્ષના ચંતવ્યો સમજી લેવા મનદારોએ પણ યોગ્ય યાન મેળવી લેવું પડશે. દીપોત્સવી અંગની છપાઈ, સુધક અને સ્વચ્છ બની છે. દરેક લેખનું ધોરણ ઉચ્ચ હોવા ઉપરાંત જે યાન વિમર્શ આ અંગના વાચનથી થાય છે તેનું ચોક્કસ મૂલ્ય છે. કદની દષ્ટિએ અન્ય સામયિકોથી 'સાધના' દીપોત્સવી અક્ષય ચોકો બનાવે છે. જે તેને નિઠ્ઠા આકર્ષણ આપે છે.

લોકાણ સતો

(લેખક શ્રી કનોલાલાલ વાધાણી, વાવનગર પાનાં ૧૨૦ કિંમત રૂ. ૨-૨૫)

શ્રી કનોલાલાલ વાધાણી ભકતજનનું હૃદય ધરાવે છે. શ્રી કરસદાસ માણેકે આમુખમાં લખ્યું છે તેમ "સતોના જીવને એમના પર કામજી ક્યું છે. સતોની જીવન જન-હવીમાં સ્થાન કરતા એ હરિનામ સ્મરણ કરે છે" સતો એક યા ખીજ સ્વરૂપે માનવ-જાતમાં હંમેશા જન્મ ધારણ કરતા રજા છે. સતોને 'લોકાણ'નું વિરોધજી વગાડવાથી વસ્તુતઃ કંઈ ફેર પડતો નથી. સતો પોતાને દુન્યવી બંધનો ઘોર્તા નથી પરંતુ આપણી જાનનું ગૌરવ કરવા આ વિરોધજીને ઉપયોગ આપણે કરતા હોઈએ છીએ. દા. તરીકે પૂ. યોગીજી મધારાજ અથવા અવધૂત અખંડાંદજી-આખી દુનિવામાં તેમને કોણુ નથી ઝોળખતું? આવા પાવનકારી ખાર સતોની આ કથા છે અને તે વાંચવાથી સૌ કોઈને આધ્યાત્મિક પ્રેરણા મળશે એ ચોક્કસ. "સંચયવાદી વચનિક" અને ત્રહાવાદી આરિતક બને વજોને તેમાં લાજ છે" એવું શ્રી માણેકનું કથન મધાર્ય લાગે છે. આનું મુંદર હેતુલક્ષી પુસ્તક આપવા બદલ વચોવદ શ્રી કનોલાલાલ ભાઈને દાર્દિક અભિનંદન.

૧. ગુજરાતી સાહિત્ય અને પ્રવાસ કથા

ઇ. સં. ૧૮૨૦માં ગુજરાત મધ્યે અંગ્રેજી કેળવણીની શરૂઆત થઇ અને સાહિત્ય ક્ષેત્રે અર્વાચીન મુગ મંડાણો. દલપત-નર્મદ આ યુગના પ્રથમ સંતાનો. તેમને હાથે સાહિત્યમાં અનેક નવા પ્રયોગો થયા; નર્મદ પોતાની આત્મકથા 'મારી હકીકત'માં સુરતથી મુંબઇ પત્રમાળા જતો તેનું દૃઢ પ્રવાસ-વર્ણન આપે છે. પણ ગુજરાતી સાહિત્યનું પ્રથમ પ્રવાસ-પુસ્તક, ઈ. સ. ૧૮૬૬માં નંદશંકરને હાથે પહેલી નવલકથા સર્જણી તે જ વર્ષમાં શ્રી કરસનદાસ મૂળજીને હાથે 'ઇંગ્લેન્ડ'માં પ્રવાસ છે.

કરસનદાસ મૂળજી મૂળે તો સુધારક હતા. 'સત્યપ્રકાશ'ના તંત્રી તરીકે અને મહારાજ લાઇબ્રેરી કેસપી તેઓ જાણીતા છે. તેમણે પોતાના ઇંગ્લેન્ડના પ્રવાસની કહીકત સુંદર વર્ણનરીલીમાં અને ઘણાં રંગીન ચિત્રો સાથે આપી છે. તે પછી ઇ.સ. ૧૮૮૬ માં કવિ શિવલાલ ધનેશ્વર પદમમાં 'પ્રવાસ વર્ણન' આપે છે. "કચ્છની ભાગ્યજેથી માંદી મહાજાગેશ્વર સુધીના પ્રવાસમાં આપતાં અનેક સ્થળોને કવિએ કલામય રીતે વર્ણવ્યાં છે. ગુજરાત કાઠિયાવાડની જૂનિનું તથા તેનાં નજરોનું આલેખું સુંદર વર્ણન આ પહેલું જ છે." (સુન્દરમ્: અર્વાચીન કવિતા.)

ઇ. સ. ૧૮૯૨માં કવિ કલાપીને હાથે આપણા સાહિત્યમાં એક સમૃદ્ધ અને કાવ્યમયવાની ભરી પ્રવાસ-કથા ઉમેરાણી તે 'કાશ્મીરનો પ્રવાસ'. દિમાલયનો નવન મનોહર સૈદ્ધ્ય કલાપી દ્વારા આપણી ભાષામાં પ્રવેશ્યુ તે ઇ. સ. ૧૯૨૪માં કાકાસાહેબના હાથે 'દિમાલયનો પ્રવાસ'માં એની સોળે કલાએ મુખરિત થઇ જાયું.

ઈ. સ. ૧૯૨૮માં 'સૌરાષ્ટ્રનાં ખંડેરોમાં' મેઘાણીભાઇ દ્વારા એનાં આગવાં વ્યક્તિત્વને કારણે નોંધપાત્ર પ્રવાસપુસ્તક બની રહે છે તો ઇ. સ. ૧૯૪૨માં સુન્દરમનું 'દક્ષિણાવન' પણ પ્રવાસકથાનું એક જાંચું શિખર સર કરી જાય છે.

આ સિવાયના પ્રવાસપુસ્તકોમાં હરિહરદેવ મુવનું

'પ્રવાસ પુષ્પાંગુલિ', ધૂમકેતની 'પગદંડી', વિજયરાયનું 'પુસ્ત્રી અને તરી', સ્વ. સુમતિમહેન દ્વારા 'દક્ષિણ-યાત્રા' સ્વામી આનંદ 'બરફ રસ્તે બદીનાથ', ચંદનદત્ત મહેતા 'ભાગ્યે ગુજરાતે', રસિક ઝવેરી 'અલગારી રખંડપટી' વગેરે નોંધપાત્ર છે.

૨. પ્રવાસ અને કાકાસાહેબ-

આપણા સાહિત્યમાં કાકાસાહેબ 'સદા બુદ્ધાર' વ્યક્તિ છે. તેઓ સદાય તાબ રહે છે એવું ૧૯૨૪ એમની રખંડપટીમાં રહેલું છે. અમેરિકન નવલકથાકાર હેમિંગ્વે વિશે કહેવાય ■ કે એની કલાને કોઈ દિવસ પુસ્તક યાનની જરૂર નથી પડી કારણ કે તે સનન જમણદીલ રહ્યો છે. કાકાસાહેબને પણ 'પ્રકૃતિ' રૂપી પુસ્તક સૌથી વધારે પ્રિય છે. કદાચ કાકાસાહેબ જ એવી સર્વ પ્રથમ વ્યક્તિ છે, જેણે પ્રકૃતિને એમાં સર્વાંગ સુંદર રૂપમાં ગુજરાતી સાહિત્યમાં ઉતારી. 'દિમાલયનો પ્રવાસ' આપણે ત્યાં પ્રવાસ સાહિત્ય જોણું હોવા છતાં ય ગૌરવ લઈ શકાય તેવો પ્રથમ છે. 'રખડુ મનીષી' 'રખડુ રસ્તા' કહી કાકાસાહેબને નવા-જવામાં આવે છે, તે સૌથી વધારે સિદ્ધ 'દિમાલયનો પ્રવાસ' કરી આપે છે.

૩. 'દિમાલયનો પ્રવાસ'ની અલંકાર સમૃદ્ધિ-
'દિમાલયનો પ્રવાસ' કાકાસાહેબની કવિતા છે' કહીને ઉમાશંકરે કરેલું જાનુઆન એના અલંકારોને પણ આભારી છે. સાવ સહજ અને ઘણા જ ઉપ-કારક બની આપના ઉપમા, ઉપેક્ષા આદિ અલંકારો કાકાસાહેબનાં સર્જનને તરલ તથા આસ્વાદ્ય બનાવે છે. ઘણીવાર દેખાતી રીતે અમરકૃતિ વિનાના લાગતા અલંકારો પણ કાકાસાહેબને હાથે ઓચિત્ય ધારણ કરી રસ જમાવતા અનુભવાય છે.

'દિમાલયનો પ્રવાસ'ની અલંકાર સમૃદ્ધિને વિચાર કરીએ તો એના અલંકારો વિવિધકેતનમાંથી અવતરેલા જણાય છે: ગંગાણી જતાં રસ્તામાં ઝાડ ઉપર કામળ છાઇ જોઇને "શકુન્તલાને તપશ્ચર્ચા કરતી જોઈ દુખ્યત જેમ અસ્વસ્થ થયો હતો તેમ આપણું

મનં અસ્વસ્થ થઈ જાય છે." અથવા "ધન્દ અને વિશ્વામિત્ર વચ્ચે એકાદક યનાર ત્રિશંકુના જેવી બિચારા પોંટલાની દસા થઈ" જેવું પૌરાણિક સૃષ્ટિમાંથી તેા નદીમાં નાહીને અયોધ્યામાં પાછા ફરતા મંદિરામાં ઘંટારવ થના હોય અને યાત્રાળુઓની આચનજવનનું ચિત્ર "પાપાણુ જેવી જડ રચુનિ હોય, તે તેના ઉપર પશુ આનું રમરમુ અશોકના સિલાનેખની પેઠે હમેશને માટે જગાઈ જવાનું" જેવા ઐતિહાસિક પ્રસંગોમાંથી આંચે છે.

"ભુવાને અયોધ્યાદર્શનની કખના રહી હતી તે તૂપન થઈ એટલે અપે બન્ને વસ્કાદ પછીનાં વાદળાંની પેઠે દસકા થઈ ગયા." જેવા અલંકારોમાં પ્રકૃતિથી માનવીનું વર્ણન થયું છે તેા કથારે માનવીથી પ્રકૃતિનું. જેવાં કે : "આસપાસ દરેક ખીણમાં ધોળાં ધોળાં વાદળાં આજસુની પેઠે સુતા હતા." અથવા "ખીણમાંના ઊંધવૃક્ષી વાદળાં નિલાગિયાની પેઠે આંખા ચોળનાં ઉતરના સ્તિમપ્રદેશોની યાગા તરફ જવા લાગ્યાં હતાં." "વેદકાલીન ઋષિઓની કોઈ મહાસલા ભેગી હોય એવી રીતે-પરફ આચ્છાદિત સિખરો."

કાકાસાહેબના અલંકારોમાં પશુપંખીની દુનિયા કંઈક વિશેષ ભાવે જેવા મળે છે : "જંગલમાં જેમ ગેંડા નિર્લપપણે એકલો ફરે છે તેમ શ્રમણે જ્યે

વિકાર કરવો જોઈએ." - "પ્રથાગરાજમાં, હિન્દી ને જાણુના મદપત્રિઓ 'વિચિત્ર રિવાજ અને પોશાકને લીધે રોઝ જેવા જ્યાં ત્યાં ફરતા દેખાય છે." - "ગંગા-નદી પોતાનું ઘાટ રૂપી ચંધન વારંવાર તોડ્યાજ કરે છે. અને માની લાત ખાધને પશુ જેમ વાહરકું ગાયને ધાવવા દોડે છે તેમ લોકો પશુ ફરી ફરીને નવા નવા ઘાટો બાંધે જાય છે," "જંગલમાં કોઇ નાજણુ જાય તેમ રેલવે-" "દેવપ્રયાગ પંચપ્રયાગમાં એક છે જાણે પહાડી ખડક પર બાધિલે. પક્ષીઓનો ખાળો."

આ ઉપરાંત ગ્રામ્યજીવન, લોકજીવન તેા ક્ષારેક "જૂતકાગમાં પ્રવેશ કરવા માટે જૂતની પેઠે પગ અચળા હોવા જોઈએ." જેવામાં જૂતપ્રેન સૃષ્ટિ પશુ અલંકાર તરીકે 'હિમાલયનો પ્રવાસ'માં કોકાઈ છે. આ અલંકારો અને કરવાનું કામ છે તે તેા સફળ રીતે જાગતી જાય છે પશુ એ ઉપરાંત ય ઉપમાન તરીકે આવતી વાન પશુ ખુદ રસાનંદ કરાવનાર બની રહે છે કાકાસાહેબની જલદુશ્નતા અને ચિંતન પશુ અલંકાર દ્વારા કમળી જઈ સમ્પન્નના ઉગણનું સુખ્ય દર્શન કરાવે છે

કહેવું હોય તેા કહી ચકાપ કે કાકાસાહેબે એના અલંકારો દ્વારા, પ્રવાસપુસ્તકો દ્વારા અને સમ્પન્ન દ્વારા અપલ્લી દષ્ટિની સીમાને વિસ્તારી છે અને મરી જતા એક અંગને જીવતુ રાખ્યું છે.

WITH BEST COMPLIMENTS

From

Amar Dye-Chem, Limited

Manufacturers of Dyestuffs & Chemicals

Regd. Office :

'RANG UDYAN'

Sitladevi Temple Road,

Mahim, BOMBAY-16.

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેન્ક લિ.

(રજીસ્ટર્ડ ઓફિસ : અમદાવાદ)

૪૮૬, આશ્રમ રોડ,
નવરંગપુરા,
અમદાવાદ-૬.

સહકાર, ભવન
ટેન્ડરબાઇ રોડ,
રાજકોટ.

ગુજરાતના ખેડૂતોને જમીન વિકાસના કામ માટે
૩૧. એક અબજ અને વ્યાર કરોડનું ધીરાણ કરેલ છે.

અમાર કુપીમાં કરેલ ધીરાણની વિગત

	સંખ્યા	કરોડ-લાખ.
[૧] નવાકુવા	૧,૪૮,૪૩૮	૩૩.૩૮
[૨] જુના કુવા	૩૧,૦૬૯	૨.૮૪
[૩] ઓર્થોબએન્જન ઈલે. મોટર્સ	૧,૩૪,૮૯૦	૪૭૬૪
[૪] ટ્રેક્ટર્સ	૩,૧૫૩	૫.૭૦
[૫] અન્ય	—	૧૪૪૪

સભ્ય સંખ્યા : ૭,૩૧,૦૬૧

બેન્કની શાખાઓ : ૧૮૧

મગનભાઈ ર. ઘટેલ
ઉપપ્રમુખ.

હરિપ્રસાદ હ. ત્રિવેદી
આઈ. એ. એસ રીટાયર્ડ
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર

ઉદયભાણુસિંહજી
મુખ્યમંત્રીસાથેના ઓફિસ ચોરબંદર,
પ્રમુખ

मुंदर, स्वच्छ અને मुघड छापकाम भाटे

सुउप. मुद्रिका तमने महदरुप अनशे

सुउप मुद्रिका, देसकोर्स दोड, कन्या छात्रालय सामे, राजकोट-१

શિશિરની સવારે

તાપહુ જે એક માત્ર શિશિરનું આન્જલ
 સંગોપાર્શ્વે જ્ય તન એના ઉજ્જ્વળ આનુભવઃ
 ગીતવના તલો દંશ પામી માનવીનું હૃદયું
 નવી ચેતનાને સ્પર્શ પામે છે,
 ધરનીનાં જાનાં જાનાં નિસ્વાસ્થ
 ધૂમ્રમેરુ બની અને વાયુનણ્યા વક્ત્રચલે
 વેશી જેમ વિટળાઈ નિરાતે વિરામે છે.

શિશિરમાં કેટલાંયે ચિનાઓનું પ્રમટન !
 મોકે ચોટે એના અંશપને કરે છે છતુ
 આસુષ્યનાં છ' ધર્ષાને કુ તા શ ન.
 પૃથ્વી પરે પહેલીવાર આવી હવ્યવાહને
 પ્રમટાવી કાંતિ-
 ચનચત શિખાઓએ, જળમાવી દીધી એને
 બીરુતાની ભવંબીન ભાતિ.

ઈન્દુલાલ ગાંધી

વેપાવળ

વર્ષ : ૯]

બાનુઆરી - ૧૯૭૧

[અંક : ૧૦]

અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ નંબર	લેખ	લેખક
૮૭૪	સુદિની સમગુલા....
૪૭૫	બાબન...
૮૭૬	પરિભ્રમણ.....	'આશુતોષ'
૪૪૧	સોત્રું અને સુમધ...
૪૮૨	પ્રમાદ	રામપ્રસાદ દવે
૪૮૩	અતરનો સાદ ..	કુરંગીજહેન દેસાઇ
૪૮૫	હાંગીન-સાસ્તીય ને દબવું..
૪૮૬	મરેશી છ'દગી ...	દિવાંપ ગાંધી
૪૮૯	આનંદ તો આત્માનો ખોગક છે.	મલિકકણ
૪૯૦	વિચારોની શિખરમાળા....
૪૯૩	દિશ્વેશીનો સ્વીપાત્રો...	મણિલાલ વોરા
૪૯૬	સૌરાષ્ટ્રના એકાવન વૈષ્ણવજનો	કૃષ્ણલાલ મહેતા
૪૯૭	આપણુ જુનું લોક-મનોરંજન	તરુનજહેન, દેસાઇ
૪૯૮	પ્રેમાનંદના આખ્યાન કાવ્યોની તખ્તાલાયકી
૫૦૧	આત્મવિકસૃતિની શરૂઆત	માધુકેશ શેટ્ટર
૫૦૩	સનાતન યુદ્ધ
૫૦૫	પ્રમાત્તાપ જ આત્મશુદ્ધિ છે.	ડૉ. રામચરણ 'મહેન્દ્ર'
૫૦૬	આપણુ વિવેચન
૫૦૭	અવપોષકન	સિ

મુચના

[પ્રાગોને]

દર માસની બારમી તારીખે અંક પ્રનિલ્લ યાજ છે.

પંદરમી સુધીમાં અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યવાહીને જાણવવું. અંક સિધ્ધિમાં નથી તો મોકલવાયે.

અમે તે મહિને ગ્રાહક યર્ધ શક્ય છે.

આ માસિકમાં પ્રનિલ્લ યના વિચારો જે તે લેખકોના છે. સંપાદક તે વિચારોમાં સંમત છે ન તેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

'વેપાવળ'માં સંસ્કૃતિ, કવિ, શિક્ષણ અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લેવામાં આવે છે.

લખાણ સાદું, મૌલિક, તાજું હોવું એવું અપેક્ષા રહે છે. કામગની એક બાજુ યાતીથી લખવું.

લવાજમ

દેશમાં [અમનું] ૮ રૂપિયા
વનદેશમાં એકાગ મિલિંગ.

"વૈષ્ણવજનો"

૨-રામકૃષ્ણનગર

રાજકોટ-૨

પ્રકાશક, મુદ્રક, માસિક - ધીરેન ગાંધી : સંપાદક : નરીન ગાંધી : ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
મુદ્રણ-પ્રકાશન ધ્યાન : સરવેપ યુદિકા, રેષસકોર્સ રોડ, રાજકોટ

એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા

રાષ્ટ્રીય એકતા

“થાલો આપણે બૂલી જઈએ કે, ‘હું’ હિંદુ છું,’ ‘તું મુસ્લિમ,’ અથવા ‘હું’ ગુજરાતી છું,’ ‘તું મદ્રાસી’. થાલો આપણે ‘હું’ અને ‘મારું’ ને સમગ્ર ભારતીય રાષ્ટ્રીયતામાં એકરૂપ કરી દઈએ સાથે દૂબવાને કે સાથે તરવાને આપણો બહુજન સમાજ કૃતનિશ્ચય બનશે ત્યારેજ આપણે ખરેખરા સ્વતંત્ર થઈશું.”

—ગાંધીજી

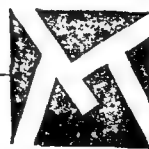
મુજબત રાષ્ટ્રીય એકતા સંસ્થા દ્વારા પ્રકાશિત

એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા

રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા

એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા

સ્ટીલ કાસ્ટિંગ્સ રોલ્સ પ્રોડક્ટ્સ
 રિપ્ડ ટોરસ્ટીલ
 ઈ.ઓ.ટી. અને બીજાં કેઈ-સં
 ઈલેક્ટ્રિક આર્ક-ફુનેસ ખોડીઝ
 ફાઉન્ડ્રી અને કેમિકલ
 પ્લાન્ટ ઈકવીપમેન્ટ

મુકુંદ એલેક પોલાદ

પ્રકાશન અને સ્ટીલ વર્કસ લિમિટેડ, રૂપા, ધુળધ-૧૦ એમેસ

THE INDIAN ALUMINIUM CABLES LTD.

F-40, N. D. S. E. (Part-1)
NEW DELHI-49

Leading Manufacturers of :-

ALUMINIUM CABLES STEEL REINFORCED
CONDUCTORS AND ALL ALUMINIUM CON-
DUCTORS USED IN POWER TRANSMISSION
LINES FOR RURAL AND URBAN ELECTRI-
FICATION PURPOSES.

Playing its humble part towards the prosperity of
the nation.

WORKS

Delhi Mathura Road,
12/1-Milestone,
Aurangpur,
Faridabad (Haryana).

G. T. Road,
7/1- Milestone,
GHAZIABAD (U. P.)

Grams : NIKKISAN

Phone : 624291-92-93

TELEX No. 031-7249

વૈષ્ણવજ્ઞાન

ઉદ્દરેહાત્મનાત્માનમ્

બુદ્ધિની સમતુલા

માગુસ અથવા પ્રાણીઓથી જુદો તરી આવે છે એનું મુખ્ય કારણ એની બુદ્ધિ છે. માનવી પોતાના જીવનને બુદ્ધિ પ્રમાણે ઘડે છે. પણ બુદ્ધિ એ બહુ અદ્ભુત તત્ત્વ છે. જે એના ઉપર સત્ત્વગુણનું વર્ચસ્વ ન હોય, નીતિનો અભાવ ન હોય તો એ બુદ્ધિ વ્યભિચારી બની જાય. વગી બુદ્ધિની ખીણ ખૂબી છે. જે છે કે માનવી તેને પોતાના જીવનથી વિચૂડી પાડીને, પોતાની સિધ્ધિના નજારા ઈલાહિ ઉપર એક પ્રકારનો ભ્રમ અથવા ઝોલાડીને પેશાબ વાપરી શકે છે. આ પ્રમાણેની માનવજાત માણસ બુદ્ધિને નેરે કરી શકતો. દોનાથી ઘણી વાર નિરકુળ બની ગયેની બુદ્ધિ માગુસને અધ પાતને માર્ગે ધસી જાય છે અને એક વાર માણસને બુદ્ધિનો વ્યભિચાર કરવાની ટેવ પડી જાય પછી તમાથી ઊપજના ઔદિક, શૈક્ષિક આનંદો તેમ જ સુખને છોડવાનું તેને મનુ નથી, ખરી રીતે એની નામચૂંતાથી એ છૂટી શકતો નથી. કારણ કે એનામાં એની ખોટી માવના જ્યાં ઘાલી મેમે છે કે, તે પોતાની નીતિસિધ્ધિનાને, પ્રમાદાવસ્થાને, અજ્ઞાનતાને બુદ્ધિના લાભકર્તા આચરણ નીચે ઢાળી શકે છે અને સમાજના પ્રતિષ્ઠા પામી શકે છે. પરંતુ આ પ્રેક્ષાર્થ છે. માગુસ બને બુદ્ધિની ચતુરીથી પોતાનો મોનો-Status- જાળવતો હોય, પરંતુ અદર આનેથી ને નીચે પડતો જ જાય છે અને કુદરતનો એવો ક્રમ છે કે અનીતિમય માર્ગે જતા જતા માનવી એક દિવસે છેવટ થાકે જ છે, તે સાર ખાતી થઈ જાય છે અને ત્યારે જ એની આખ જાય છે, પતી પસ્તાવો

થાય છે. મારે પોતાનું શ્રેય ઈ-જ્ઞા માનવીએ પોતાની બુદ્ધિ વ્યભિચારી ન બની જાય, નીતિની માઠા ન ઝોલાડી જે એનું પ્રથમથી જ સમાનનાપૂર્વક ધ્યાન રાખવું જોઈએ.

કટોકટીનો સમય આવે છે ત્યારે સામાન્ય માણસ ડગી જાય છે. પરંતુ જે તે નીતિનો માર્ગ પકડી રાખે, પોતાની બુદ્ધિની સમતુલા જાળવી રાખે, તો અવગ્ય તે યોગ્યેષેમ પામી શકે.

દો દિન કા જગ મેં મેલા

દો દિન કા જગ મેં મેલા
 સબ સવાયત્રી કા ખેલા ॥
 કોઈ ચલા ગયા કોઈ ભલે,
 કોઈ ગઠડી બાંધ સિધાવે,
 કોઈ ખડા તિમાય અકેલા ॥ સખઠ
 કર પાપ કપટ છલ માયા,
 ધન લાભ કરેડ કમાયા,
 સંગ ચલે ન એક અધેલા ॥ સખઠ
 સુન નાર માત પિતુ લાઇ,
 કોઈ અંત સહાયક નાહી,
 કયોં બરે પાપ કા ઠેલા ॥ સખઠ
 યહ નયર સખ મંસારા,
 કર બજન ઇશ કા પ્યારા,
 બ્રહ્મનંદ કહે સુન ચેલા ॥ સખઠ

[આ ભજનમાં બકત બ્રહ્માનંદે આ સસારની અસારતાનું સુંદર આયેખન
 કર્યું છે. આ ભજનમાં કોઈ સ્વાધી નથી. સૌને એક દિવસ તો જવાનું જ છે.
 તેથી માનવી સાવધ ચર્મને મોકમાતાથી દૂર રહીને સમાધીં રૂપી મૂડી બેગી કરે
 તો જ એના જીવનનું સાફલ્ય થવાનું છે. સંસારની બીજી અધી વસ્તુ અંદી જ
 ઊડી જવાની છે, કોઈ સાથે આવનાર નથી માટે માનુષ ઈશ્વરનું શુદ્ધ દિવે
 સ્મરણ કરી શાશ્વત આનંદને પામવા હમેશાં પ્રયત્ન કરતો જાય. આમ કીએ
 તો જ આ મનુષ્યજન્મ સાર્યક બને]

ગિયોવન

બસો વો પછુ સંગીતકાર ગિયોવનને શદ કરવો પડે છે. વિચિત્ર સ્વભાવનો આ ધૂની માણસ પોતાની અવજેન્દ્રિય પછુ યુધાવી લેતો અને પછી જ સ્વર અને સંગીતની ક્ષાપના તેને માટે સહજ બની. તેના સ્વભાવમાં ધ્રુવના બે છેડા જોવા મળે છે, દુઃસાધ્ય વિચિત્રતાઓ ધની જેને તે નફરત કરતો તેના તરફ બીજા કોઈ રનેક વર્ણવતો. તેની અવજેન્દ્રિય ઉપર વધવાની સાથે મ'દ પડતી જતી ધતી. ત્રીસ વર્ષની ઉંમરે તેની બહેરાશ માનસિક ઉદ્ભવ અને સામાજિક આર્થનું કારણ બની ગઈ વિધિની કેવી વિચિત્રતા કે અવજેન્દ્રિય કે જેની આધારશિલા ઉપર મહાન સંગીતની રચના તે કરવાનો ધતો તે જ કુદરતે જીટવી લીધી છે. છતાં મોઝાર્ટની રીઠીને સુધરીને તેણે સ્વકીય તત્વ સંગીતમાં દાખલ કર્યું જે વિચારો તેને ઉદ્ભવતા તેની નોંધ કરી શકવાનું તેણે શાખું ધણું અને સંગીતની તરખે પછી નિરાતે મોડવતો. આમાં તેની મનઃ રિશતિ અને ધારીરિક સ્વચ્છતા મહત્વનો ફાળો આપતા. એકત્રીસ વર્ષની વયે જ્યારે તેને લાખુ કે તેની બહેરાશનો કોઈ ઉપાય રહ્યો નથી અને તે બહેરા થવા સજ્જો છે ત્યારે એક ભયંક્ર માનસિક ઝાંખવાતે જીવન પ્રથેના દષ્ટિકોણમાં પરિવર્તન આણ્યુ. સંમાજ અર્થે તેનો અભિગમ બદલાયો, જીવનની દિલસક્તી આશ્રયની બદલાઈ ગઈ, સગાજનો હરવા ફરવામાં તેને શેદના અને શરમ લાગવા માંડી. જીવનમાં તે એકલવાયો થઈ પડ્યો અને તેથી જ તેની ક્ષામાં સ્વકીય અનુભૂતિનો રણકો છે તેમ સાચા કલાકારની સંવેદના વ્યક્ત થઈ છે. જે પ્રુથલ મુલ્ય તેના આંતરિક જીવનમાં આવી પડ્યુ તેને પરિણામે તેના સર્જનમાં વિરોધાભાસી દેહને પ્રવેશ મળતો ગયો. નસીબને આધીન થવાની તેની કડની બાવના પાછળના વર્ષોમાં પ્રતિકારનો સ્વચ્છ સજ્જ છે. ૧૮૦૧ માં ૧૮૧૨ સુધીના આગામાં તેની કોઈ રચના નો તેણે જીવનને બાધી છે. 'સીમ્ફોની'

નામે ઝોળખાની તેની કૃતિઓમાં સંગીતપ્રધાન જીવનસંઘર્ષના ચિત્રણમાં 'પચુ ગિયોવનના માનસિક દુઃખનો વિતાર સજ્જતાથી ખડો વાપ છે. નફન બધીર અવસ્થામાં ધાવની મુકીઓ ઉછેળીતો, બરાડા પાડતો અને પગ પછાડતો ગિયોવન વારંતેવર્ષો તે જીવનજી પોંચવા વર્ષોમાં સંગીતની અદ્યત્ત પ્રેરણાને અભિવ્યક્ત કરી આપવા પોતાની જાન સાથે જ જટ્ટી રહેતો હતો. મૃત્યુની હેલથી પળોમાં પ્રકૃતિના બજીવાઓએ વીજળીના ચમકારા અને મેઘજળનાના ઝડપાટને ગિયોવનના બહેરા કાન સાથે અઘડાવવા પ્રયત્ન કર્યો ત્યારે મૃત્યુસપ્ત્યા ઉપરથી આંખો છીધાઈ, જન્મફો લાક અહર કરી, મુકી વાળી, મુખ ઉપર સામાને ઠરાવતા ભાવો શોધીક સંજો માટે ધાતુ કરી તેણે વિદાય લીધી ધતી. ગિયોવનનું સંગીત એ જીવનસંઘર્ષનું સંગીત છે અને તેમાં જ દુનિયાના માનવીને તેનું આકર્ષણ છે.

આત્મા વિનાના ઝોગિયા

ભારતનો આત્મા આજે ક્યાં વસે છે ? આઝાદી પછીના કુશીલ વર્ષો વીત્યા શેકશાહીના નામે આજે ભારતના હરેક સંજમાં નાટકો ઝેલાવ છે પશ્ચાતરનું પ્રમાણ હારક જનક વિધિએ પહોંચ્યું છે. સત્તા માટેની સાઠપાઈ અને સજ્જકારણના મંદવાદની અસર આમજનતાના વિશાળ વર્ગ ઉપર અને વધુ તે ઉછરતી પેઢી ઉપર વિપરીત રીતે થઈ રહી છે. આઝાદી પહેલાં કોઈ ખોટું કાર્ય થુ તે તેનો સ્વીકાર થતો, ભૂષનો એકરાર થતો. આજે તે ખોટું જોલનારા અને આંધરનાં લાલિયોને બદલે જાણે છે અને એક ખોટાનાં બર્ણવર્ણો સાથે ખોટાં ખોટાં કૃતિ વાપ છે. આજે પેઢીનાં લાલિયો દેશનો કારંબોર સાંપનો ઘેલ તે શૈક્ષણિક સંવેદનાઓમાં નૈતિક તેમજ આધ્યાત્મિક બુધ્ધિ કોનો પાયો નખાવો જઈએ, કોલના ધિસણમાં આ માંડી આપી છે, આ વાતનો કોઈને ઉપર સ્વીકાર થવો છે પણ તેનો અંતર્વેદ્યનો કોઈ સંજમાં થવો નથી.

બિન સાંપ્રદાયિકતાનો અર્થ એવો નથી કે
 આજની પેઢીના બાળકને પાવાની કેલ્વલુથી વિમુખ
 રાખવો. આજથી દસ વર્ષ પહેલાં કેન્દ્ર સરકાર નૈતિક
 અને ધાર્મિક શિક્ષણની જરૂરિયાત માટે એક કમિટિની
 રચના કરી હતી જેના અધ્યક્ષપદે મવારાજીના ત્યારના
 રાજ્યપાલ શ્રી પ્રકાશ હતા આ કમિટિએ ઘણા ઉપ-
 યોગી સૂચનો કર્યા હતાં પણ પછી આ રિપોર્ટને
 સરકારે અભેદપૂર્ણ પરચાવી દીધાં લાગે છે એ નિય-
 મક ન કરવામાં આવે તો મનુષ્યની ટૂંકાં મેક્ષમ
 વિચારવા માટે અને મનુષ્ય માનસિક સ્વાસ્થ્ય ગુમાવી
 બેસે અને સમાજમાં અપેર ભાષે આટલા માટે જ
 મનુષ્યના મનને કાબૂમાં રાખવા, આંતરિક સ્વચ્છતાની
 જરૂર રહે છે આંતરિક સ્વચ્છ એટલે જ ધર્મ લોક
 શાહીમાં જે લોકો આંતરિક સ્વચ્છ કળે નથી તો
 પછી હાસીવાને છુટુ રહેતું નથી, બધા જ ડિક્ટેટર
 બની બેસે એટલે લોકશાહી । મહાવનું એ છે કે
 બાગક, આસપાસના વાતાવરણ અને શિક્ષણમાંથી જ
 સ્વચ્છ કેલ્વલુ શીખે અને ઉચ્છ બલના ભાગે બાગકના
 મનને વિકાસ થતો જ ના જ આ ગુણ તેનામાં
 વિકસવો જોઈએ ૧૧/૧૭ વર્ષની ઉંમરે તેની સમાજ
 માં આ રીતે વર્તવાની સ્વાભાવિકતા ઘોષી જોઈએ
 મહાભારત, શામાયણ કે ગીતાજીમાંથી પ્રસન્નો અને શ્લોકો
 મૂકીને દર-રાજ વર્ષના વિદ્યાર્થી સમગ્ર વિવરણ સાથે
 શીખવવામાં આવે તો શિક્ષકની ભાવના ખીલતી જશે
 સમૂહ પ્રાર્થના અથવા રાષ્ટ્રીય પછી દરરોજ ૧૦
 મિનિટ માટે કોઈ પણ ધર્મના સૂત્રને પસંદ કરી,
 વિદ્યાર્થી સમૂહ તેના સ્મરણરૂપ કરવામાં આવે તો
 આજે દેખાતી અચિસ્ત અને અજ્ઞાનો કાબૂમાં આવી
 ધર્મના શિક્ષણને દેહવગે આપ્યો ઘોષાથી આપણે
 આપણી જાને જ અપણુ નજીબાદ વાગ્યું છે અને
 એક એવી પેઢી તૈયાર કરી છે જે આ મા વિના-
 બોધિતા જેવી છે અને હવે દુરા દાઝ વાગશે નિશ્ચ
 વના વર્ષમાં ઈશ્વર અને ધર્મની સ્થાપના થવી જ
 જોઈએ, કમકે તે વિના મનુષ્યનો નહી- પગુને જ
 ઉકેર થઈ શકે અને આવા પશુઓ ઘોષાઓમાં નય
 નું પ સિવાય કોઈ જિ હાંસલ કરી શકે નહીં
 મહાત્મા દરની શાતા દી

તાજેતરમાં કરવામાં જ દરની શાખાની ઉજવણી

ભારતનું એક મોટું બદર એટલે કલકત્તા તેની ગઈકાવ
 મહાન હતી, તેની આજ પ્રત્યક્ષ-વિન-લેવી છે અને
 ભવિષ્યની આગાહી થઈ શકે તેમ નથી જેમ વાનેકે
 ૧૯૯૦ની સાલમાં તેના ઘોષાકાને આ જ દરે લાંગુ
 ત્યારથી તેની સરખાવ ત્રણસો વર્ષ થયે કલકત્તા ઘુગરી
 નહીને કાંઈ આવેલું બદર છે, દરિયાઈ બદર નથી
 આ મર્ચા । ઘોષા છતાં અને દરિયા સરાસો માર્ગ
 દૂર ઘોષા છતાં તેના વિકાસ થયે જ ગયો છે વરી
 ઘુગરી નદીમાં કેકેકામે ભવરવાનો ગોલા છે નવેખરથી
 એપ્રિલ સુધી, મગાનો પ્રવાહ આજે વના, ઘુગરીના
 પ્રવાહમાં જોટ આવે છે મોટી સ્ટીમરો કલકત્તા સુધી
 આવી શકતી નથી નહીને કાસે બરી વવરવાનો
 ખર્ચ ખૂબ જ આવે છે અને બદર તરીકે કલકત્તા
 અતિ ખર્ચાળ છે અને કાસે નિકાસનું પ્રમાણ વર્ષોવર્ષ
 ઘટતું જાય છે ૧૧ દષ ૬૬ની સરખામણીમાં ૧૯૬૯-
 ૭૦ વર્ષ દરમિયાન બદરની નિકાસમાં ૫૦ ટા ઘટાડો
 થયો છે બદરની આવક ઘટી છે અને ખર્ચ વધુ
 છે કલકત્તાની ઉત્પાદિતા વધારવા કલકા વેલવના
 અને ઘાનિઆ ખાતે મોટી સ્ટીમરો માટે બીજી બજાર
 ઊભી કરવાની વેલવના આકાર લઈ રહી છે આ
 બન્ને જોટલા વહેલા તૈયાર થાય તેજુ કાપણમાં છે
 મુઠઈની સરખામણીમાં માવ સામાનની ઉત્પાદન ઘણી
 ઓછી થાય છે મનુરોના અપકા અને હડતાલે પણ
 વિપરીત અસર કરી છે દુનિયાખરમાં કલકત્તાનું
 સમારકામ વખતનું પણ હવે મુખાઈ, કલકત્તા અને
 પારાદીપ વચમાં ભાગ પાડે છે પરતુ મહાન દર તરીકે
 કલકત્તાનું અસ્તિત્વ હજુ પણ ટકી શકે તેમ છે, જે
 અહીંથી જાણવેને વૃ સાઈ મેરા મગે અને બદર
 ખર્ચ ઘટાડીને નુરમાં રાધન આપવામાં આવે તો
 શતાબ્દી પ્રસૂને આત્મનિરીક્ષ કરવાની તક પણ શ પી
 લેવી જરૂરી હતી

હાથી-દર્શન

તોરારૂના ડિ હ વ્યંનની પદ સ્મર તેના
 ધાથી-દર્શન માટે પ્રખ્યાત છે જ રાથી ધાથી મોને પક
 કવાગે વિદિ અલ્પ નામવક અને નાવીય તોય છે
 અને તે નિ-ગવા માટે પદે પદે રાખાય થ લોકો
 ડિની પડ છે ખાતપુ જ નવે ના કકનકોટ વિનગમાં

જન્યુના બીજા સપ્તાહમાં “બટ્ટા” કાર્યક્રમ જાહેર રીતે યોજવામાં આવશે. કકનકોટ વિસ્તારનું કુદરતી સો દર્શન કુદરતની ખંડિસ ૩ અને ૪૦૦ ચોરસ કિ. મિ. વિસ્તારમાં હાથીઓને પકડવાની રમત રમાય છે. આ પકડાએવા હાથીઓને નદીના ઘણીઘણી બીજે કાંઠે હાંકી જવામાં આવે છે તે દરમિયાન જોવા જેવું હોય છે. જંગલી હાથીઓને ચારેકોરથી ઘેરીને, ચિત્રચિત્ર અવાજો કરીને, તાપણના ધૂ ડાઘી ગુંજાવાથીને અમુક ધારેડે ફળેથી નદીમાં ધકેલવામાં આવે છે. નદીને સામે કાંઠેથી ભાગી જવાનો રસ્તો ૩ એમ માની હાથીઓ સામે કાંઠે પકડામાં આવી પડે છે. તેમની પાછળ પાળેલા હાથીઓ ઉપર મહાવત જઈ ચડે છે. આ કાર્યક્રમ માટે મહિનાઓથી તૈયારી ચાલતી હોય છે અને હાથીઓને ઘેરી લેવામાં આવે છે અને તેઓ ચોક્કસ નાનકડા વર્તુળભરૂં હાંકવામાં આવે છે, એને ૨૪થી૩૨ કિલોમિટર વિસ્તારમાંથી હાથીઓને ઘરાયી-ભાડાની તાણ કિલોમિટર વિસ્તારમાં ફેલાવીને, પાંજરામાં પૂરવામાં આવે છે. અત્યાર સુધીમાં આવા ૩૪ પ્રસંગો ગોઠવી બે ઘજાર જેટલા હાથીઓને પકડી લેવામાં આવ્યા છે. ૧૯૬૦ની સાલ પછી ડેમુર રાજ્ય સરકારે આમ-જનતાને હાથીદર્શનની છૂટ આપી છે અને તેમાં તેને અકળક નાણુ ક્યે છે. અને ખર્ચ ધણુ એટલે જ ધાર છે. એક ઘજાર મજૂરી, ત્રીજા અમલદારો, પંચેલા જેટલા મદદનીશો ઉપરાંત કનનમય પાળેલા હાથીની સેવાઓને ઉપયોગ આમાં યાજ છે.

શરમાળ બિલાડીઓ

લોકસભામાં ઉત્તર પ્રદેશની બિલાડીઓ સમસ્યા ગઈ ૩ અને તેઓ ઉંદરથી બીજે ૩ તેવો આસેપ કરવામાં આવેલા હતા. પ્રથમ પુછનાર એક અષ્ટક સભ્ય હતા જેથી અને અન્યમાતા રાજ્ય પ્રધાનશ્રીને જવાબ આપી રહ્યા હતા. એટલા ઉંદરો ચોટા પ્રમાણમાં પાકને નુકસાન કરે છે અને બિલાડીઓ આક્રમક વર્ષ રાત્રી નથી એ મળજીન મુદ્દો હતો, અને સિ.દે.એ કહ્યું કે સરકાર આ પ્રંગે જમુન છે. બિલાડીઓનું કોઈ પ્રતિનિધિ તરીકે હાજર ન હતું જેથી એકપથી આસેપના તથ્ય વિષે ફરિયાદો વર્ષ નહિ. આમાં વાક બિલાડીઓને કે ખૂબ આપે નુશવંદિ કરતા ઉંદરોને ?

બિલાડી ધારીને ખાઈ ન શકે એટલી ઝડપથી ઉંદરો વધી રહ્યા હોય તે ? પ્રથમ પુછનાર બાગુરાવ પટેલ જેથી તેવી વ્યક્તિ નથી. અને પ્રંગે પૂછવામાં તેમના જેટલુ દાદિષ્ટ અન્ન કોઈએ દાખવ્યુ નથી, તેમને બીજે સવાલ ઉદગારની નિકાસને લગતો હતો. શા માટે ચીન ખાતે ઉદરોની નિકાસ થતી નથી ? એક ઉંદર દીક્ર હોજકોને એક ડેવર મળે છે. આ મૂચન વખતે જે સભ્યે હસ્તા હતા તેમને શ્રી પટેલે વાતને મજકમાં નથી જણવા સૂચન કહ્યું હતું. જે બિલાડીઓ ખરેખર શરમાળ હોય તે એક સમિતિ નીમવી જેઈએ, અને ભરતના કયા સભ્યમાં આવી બિલાડીઓ વસે ૩ તે નક્કી કરવું જેઈએ અને પછી ઉંદરોને પકડવા રોજગાર વિનિમય કનેસી દ્વારા, આજ માણસોની ભરતી કરી (S S C ધાસની જરૂર નથી) એક ફોજ બીજી કરવી જેઈએ જે આખી રાત પાંજરાઓ સાથે પ્રેતરોમાં રહીને ઉંદરો પકડવાનું કામ કરશે. પકડાએવા ઉંદરોને પૂર્વ નિર્ધારિત ફળે નિકાસ માટે એકઠા કરી, પગ બાંધીને સ્ટ્રીમર દ્વારા પસંદ મણવગ જેઈએ રક્તામાં વચરહિલિ હાજ તે પછુ વધુ પૂર્વગામણ મળશે । સ્ટેટ ટેલિંગ કોર્પોરેશન દ્વારા આજુ જાહેર સાહસ હાથ ધરવામાં આવે તે ખોટ જવાનો સભવ નથી- કેમકે ઉંદરો ક્યારે પછુ ખૂટવાના નથી. ચોથી યોજનામાં તાતકાલિક આમેજ કરવા જેથી આ યોજનાને અપ્રતા આપવી જેઈએ-બિલાડીઓને વાંધા ન હોય તે ।

ગુજરાત અને વીજળી

હરિયાણા સભ્યે તેના બધા જ ગામડાઓને વીજળી પૂરી પાડીને ભારતખરમાં પ્રથમ સ્થાન મેળવ્યું છે. હાં વાણુની લેખ બધા જ સભ્યો આવી સિદ્ધિ હાંસલ ન કરી શકે તેના હણુ કાણુ હોય છે. એક વીજળીનુ જરૂરી ઉત્પાદન, અમુક ખર્ચની મર્યાદામાં જ તેટલું ઉત્પાદન; વીજળી મરકોને જરૂરી બજાતણુની વિપુલતા અને સક્ષતા ઉત્પાદિ ગુજરાત સભ્યે આ દિશામાં સારી પ્રગતિ કરી છે, અને ચોથી યોજનાના કુલ અદાજ ખર્ચનો ચોથો ભાગ વીજળી માટે જ રાખ્યો છે. ગુજરાત સભ્ય અસ્તિત્વમાં આજુ ત્યારે માધ્યમીક વધારાસ ધવાસ યુનિટ હતા જે આજે વધીને ચો ઉપર ગયો છે અને ચોથી યોજનાને આ તે ૨૦૦

સુધી પહોંચેા હશે. આપણે ત્ા વર્ષ અને ત્રેસથી ટપાઈન ચલાવતાં મચકો છે. ઉકાઈ ચોળના ત્રણ વર્ષાં ૩૦૦ મેગાવોલ્ટ ઘાઈડવ પવરશક્તિ ઉમેરાશે. ગુજરાતમાં બીજા બે વીજળી મચકો ઊભા કરવાની ચોળના છે. સૌરાષ્ટ્રમાં અણ્વિદ્યુત મચક સ્થાપનાની ડીલચાલ જર પકડી રહી છે. તેવસેત્રોમાંથી જેલનો પૂરવડો કરાં સુધી વેપારી પાસે મળતો રહેશે તે પ્રશ્ન વિચારવા જેલો છે અકલેશ્વરના ક્ષેત્રો ખાલી થઈ જાય પછી યુ? વીજળીનો વપરાશ તો વધતો જ રહેવાનો છે. કૂવાઓ ઉપર ઝડપથી વીજળી મશીનો મૂકાઈ રહ્યા છે. દર વર્ષે દસ હજાર કૂવાઓને વીજળી આપવાની ચોળના છે ગામડાંઓને વીજળી પહોંચતી કરવામાં રાજ્ય ઘણું પાછળ છે, અડાર હજારગામડા- માંથી અડધી સંખ્યાથી ઘણું આપણે ઘણું દૂર છીએ. છતાં ઈલેક્ટ્રીસીટી ડોર્ડ બજાર ધરાવતી રહી પછી અને વળે હજાર ગામડાંને વીજળી આપવા પ્રયાસ કરે છે. ગુજરાતમાં ઉત્પન્ન થતી વીજળીનો ત્રોલો બાજ પેતીવાડીને ફાંજે જાય છે. આજથી પાંચ વર્ષ પછી પરિસ્થિતિએ, આ ઉપરાંત, ક્વોર પથ્થો ધીમે ધીમે અને તેને માટે વીજળી ડોર્ડ કેવી તોચાઈ કરવાની રહેશે તેનો ખાવ આ ઉપરથી આવી રહે છે.

મૂંછનું મહત્વ

ભારતીય નીકાદળે રહી રહીને મૂંછનું મહત્વ સ્વીકાર્યું છે તે આનંદની વાત છે મૂંછ અને દારૂ માટે નીકાદળમાં સખન નિષયો દોષ છે અને નાવિકોને તેની છૂટ ઘોતી નથી રાજ્યશાન અને ઉત્તર પ્રદેશના (ગુજરાતનું કોઈ નથી) નાવિકોની અભાર સુધી ફરિયાદ રહેતી હતી કે તેઓ રજા પર પિર જાય છે ત્યારે નમૂંછિયા રિષતમાં સીએ નાજ ઉચ્ચિત રહેતા તેમને શરમ વાય છે. પેલા પૂંછી વચરના ઉદ- રની જેમ સૌ કોઈ તેમને “નમૂંછિયા” કહીને ચીરે છે | વળી મૂંછના અભાવે તેઓ નથી તેને વજ દઈ શકતા, કે મૂંછ તાવ દઈને નથી ચેલેન્જ આપી શકતા કે મરદની મૂંછે તે ધીંબુ ઘટકના ઘોષ | સંભવ છે કે કોઈ નુદયીઓને આકર્ષવામાં અને પ્રેમધાત્ર મેન- વરામાં આ નાવિકોને મૂંછના અભાવે નિષ્ફળતા મળે

હોય પરંતુ નીકાદળના વડા એસ. એમ. નંદાએ ખાત્રી આપી છે કે નાવિકો દારૂ ન રાખે તો પણ એકથી મૂંછ પુચીથી રાખી શકશે. આ સમાચારથી નાવિકોને ખુશી ઉપજે એ સ્વાભાવિક છે અને હવે પછી તેઓ યેર જશે ત્યારે તેમની મૂંછે ધીંબુ ઘટકના જેઈ લવનાઓ વારી જશે અને વધુ લોકો નાવિકો તરીકે ભરતી થતા આજળ આવશે. અફસોસ એક જ વાતનો છે કે આમાં ક્યાય ગુજરાતી નાવિકોને નિર્દેશ જેવા મળતો નથી. એનો અર્થ એમ ભાવે જ ઘટાવી શકાય કે ગુજરાતી સીએને મૂંછ પ્રત્યે સૂઝ છે અગર તો ગરવી ગુજરાતી ‘કચીન યેવ’ વધુ પસંદ કરે છે. જે રીને ગુજરાતમાં ઢિપ્પીઓની સંખ્યા વધી રહી છે અને કેલેજમાં મૂંછ-દારૂની પ્રમાણ વધી રહ્યું છે તે જોતાં ગુજરાતની સીએ રાજ્યશાન અને ઉત્તર પ્રદેશની સીએ કરતાં પાછળ તો નથી જ |

સાંસ્કૃતિક આયાત-નિકાસ

અવારનવાર સરકાર તરફથી સાંસ્કૃતિક વિનિમય માટે પરદેશમાં પ્રતિનિધિઓ મોકલાય છે અને પર- દેશથી પણ સાંસ્કૃતિક મંડળો આપણે ત્યાં આત્રે છે. આનુ પરિણામ એ આવે છે કે પશ્ચિમનાં નમે ગુનો અહીં આકર્ષણ જમાવે છે જ્યારે ભારતના કચકથી અને મણીપુરી પેરિય તથા અમેરિકામાં લોકપ્રિય થતાં જાય છે “હરે રામ હરે, કૃષ્ણ”ની પૂન મંડળીઓ અમેરિકાથી આવીને ભારતના શરેશમાં ફરે અને કૃષ્ણ તથા રામનામનો પ્રવાર કરે રવામી સ પ્રદાવના સાધુઓ ઘડન ટ્રેફલર ફરેરમાં શિક્ષાપત્રીનો પ્રચાર કરે. બ્રિટલ અને ઢિપ્પીઓ હવે તે દેશદેશમાં પહોંચી ગયા છે પશ્ચિમના ધોષ સંચીત પાછળ આપણે પેલા- વાળી ઉપર વેલણ પછાડતાં જ નીત જન્મે તે જ આપણે સાળ્યીએ અને રવિલ કરની સિતાર પેરિસ- વાલીઓ તાંબને | પલાવાવ ધોષની ખંસથી જલે બુવી ગયા | મુંબઈ, દિલ્હી, કલકત્તા અને દેશરાખમાં નાઈટ કવરોમાં જઈને નવચ દેવો જોતાં પરાઈએ નહીં અને અમેરિકાથી સાપુઓનો પોરેનેશ ધીઓ ઝંજબનાવ વડે તેમાં નરસિંહ મહેતાના દર્શન થાય | આપણા કરતનદાસ માણેકજી જાજન સીર્નની કોઈને

ખપર નળી-નેમનું કોત્તરનેકેન્દ્ર વધાર પાલ અને આપણા
 મુવક-મુવતીઓ વિદ્વંસીમાં લંગેરીના ભેલેનુત્વ પાછળ
 ગાંડાગાંડા | એમ સાચે || જગતના દેદો સંસ્કૃતિક
 વિનિયમની યાત્રા સજી વધારે તો આખી દુનિયાનું
 “ઈંગોશનલ ઈન્ટીકેશન” એવું ઘઈ જાય કે કોણ
 બાનતીય, ગોણ ઠાપસી કે કોણ ચેરિત્રવાસી એ કલ્પુ
 મુરદેલ બની જાય.

સી. વી. રામન

એક વૈજ્ઞાનિક તરીકે તો દુનિયાનો રામનને
 જણા છે અને જાણુમાલ કપુ છે પરંતુ વન અને
 વનસ્પતિ તથા યાગ્યાવતના કૃષ અને કૃષના રંગોનું

રહસ્ય જાણનાર રામનની કવિ દર્શિનું મૂલ્યાંકન એટલું
 ઘણું નથી. કૃવણક સાથે આતિથ્યતાથી વાત કરી સક-
 નાર, હરદયમેથ તેની સાથે રોનાર અને પોતાના
 બચીયામાં અનેક જાતનાં વનસ્પતિનાં છાંય-વૃક્ષો સાથે
 પ્રેમની જાપામાં વાત કરી, તેમનાં રહસ્યો મેળવી દુનિયા
 સમક્ષ ધરનાજ માનવતાવાદી રામન- પાર્થિવ વૈજ્ઞાન-
 કની અપાર્થિવ જાણુ આપણે ઓણી જેઈ શક્યા છીએ.
 વિજ્ઞાનને ધર્મ તરીકે સ્વીકાર્યા પછી રામનની પરિબાપામાં
 પરિવર્તન ઘણું હતું. ઈશ્વરની સર્જી આ સૃષ્ટિમાં તેઓ
 એટલા એતરંગી ઘણ જણા હતા કે નિશ્ચયની આરા-
 ધના કહીને જ તેમણે તેની સૃષ્ટાને અનુભવિ આપી છે.
 આ રીતે સી. વી. રામન એક મોટા ધર્મીમા હતા.

મનુષ્યનું સૌન્દર્ય

મનુષ્યનું સૌન્દર્ય એની નીતિમાં રહેલું છે, પશુની સુંદરતા
 એના શરીર ઉપરથી મપાય છે. માયને જોઈ આપણે એમ કહીએ
 કે એની ચામડી જુઓ, એના વાળ જુઓ, એના પગ જુઓ,
 એના શિંગડાં જુઓ, પણ માણસને માટે એમ ન કહેવાય કે સાડા-
 પાંચ ફૂટ જીએ માટે સુધરેલો અને સાડા ચાર ફૂટ જીએ માટે
 કુધરેલો. સાડા પાંચ ફૂટ ઉપર એક ઇંચ વધારે હોય તો એ વધારે
 સુધરેલો ન કહેવાય. મનુષ્યના સુધારાનો આધાર તો એના હૃદય
 ઉપર છે, એની ધનસંપત્તિ ઉપર નથી. અહીં આશ્રમમાં આપણે
 હૃદયના શુભો કેળવવાને જ ધર્મ માન્યો છે આપણે ખાદ્યએ
 પીએ છાએ, ઇંદ્રિયના મકાન બધાનીએ છીએ પણ તે લાચારીથી.
 માટીના મકાનની આપણે અવગણના નથી કરી. માટીના મકાનની
 અંદર રહીને આપણે શરમાઈએ નહિ. આપણે તો વેશરમાં પડયા
 હોઈએ તો શરમાઈએ. વૈભવ વધારીએ તો આપણને શરમનો શેરડો
 પડવો જોઈએ. હા, સેવાને માટે આપણી પાસે ધન હોય ખડું,
 એવા ધનનો સંચય આપણે લાચારીથી કરવો પડે છે. પણ કેટલાક
 લોકો તો પોતાના લાભને જ ધર્મ માનીને ધનનો સંચય કરે
 છે. એ વસ્તુ બરાબર નથી. જેટલો જહારનો પ્રપંચ વધારીએ છીએ
 તેટલો અંદરનો વિકાસ મોળો પડે છે, એટલી ધર્મની હાનિ થાય છે.

— ગાંધીજી

સોનું અને સુગંધ

સોનું અને સુગંધ બંનેનો નિવાસ પૃથ્વી છે, પણ પૃથ્વીનાં પણ ઉમેરવાથી સોનું મળે, સુગંધ ન મળે. કમળમાં નૈસર્ગિક સૌરભ છે. માનવ સોનાનું કમળ થઈ, પણ એમાં સૌરભ ન મૂકી શકે. સુગંધ નિસ્ખંદિત છે, કૃત્રિમ રીતે ઉત્પન્નવાતી નથી. માનવને સુવર્ણની અપેક્ષા તો રહે છે, પણ જીવનમાં સુવાસની કિંમત સોનાથી અધી છે.

સુવાસ માનવના સંસ્કારમાં રહે છે. કુલકમાન સંસ્કારોને માનવ જન્મથી પ્રાપ્ત કરે છે, જન્મ્યા પછી વિકસાવે છે, એ એના જીવનને સુવાસિત કરે છે. માનવ પોતાના પુત્રપરિવારને સોનાનો વારસો આપે છે તેમ સંસ્કાર સૌરભનો વારસો પણ આપે છે. સોનું પેટીમાં રહે છે, સંસ્કાર સૌરભ માનવના હૃદયમાં રહે છે. એ એનું અમૂલ્ય અંતરદ્રવ્ય છે.

સોનું અને સુગંધ એકત્ર હોય એવી વ્યક્તિ વિરલ છે. પુરુષ સોનું રળવામાં સુગંધને લગીર વસીરી ભય; પણ સ્ત્રીએ તો એ સુગંધને, સંસ્કાર સૌરભને જમાનાઓ સુધી જાગરી રાખેલી છે. આ કાર્યવિભાગ પ્રાચીન છે: 'પુરુષ મેળવે અને સ્ત્રી ઢેળવે.' પુરુષ યુદ્ધમાં, વશુજ્યહેવારમાં, નોકરીમાં રોકાઈ રહ્યો ત્યારે સ્ત્રીએ કુલસંસ્કાર જાળવ્યા અને ઢેળવ્યા. અને સંસ્કારી સંતતિ જણી અને ઢેળવી. રરિકને આ કાર્યવહેંચણીને ઉદ્દેશ્ય કરીને Kings Treasuresમાં પુત્ર્યનો સુવર્ણના ઉપાજનનો અને Queen's Gardnessમાં સ્ત્રીને સૌરભ-રક્ષણનો ધર્મ ઉપદેશ્યો છે.

એવા પણ પુરુષો યથ ગયા ■ કે જેઓ સોના સાથે સુગંધને જાગરી શક્યા છે. એવી પણ સ્ત્રીઓ યઈ ગઈ છે જેણે સુગંધ જાળવવાં અને ખીલવવાં, કમાવાની આવી પડેથી ફરજ અદા કરી છે. પણ હવે સ્ત્રીએ સુદ્ધિના દેત્રમાં, કાર્યશક્તિના પ્રદેશમાં પુરુષની ખરેખરી કરી છે. એટલે જ પ્રશ્ન થાય છે કે હવે હૃદયનિહ સંસ્કારને કોણ રક્ષશે ? નર અને નારી બંને

મેળું રજો ત્યાં સુગંધનું શું થશે ? બ્યાં વર્ષો પહેલાં માત્ર પુરુષો જ દેખાતા એવાં અનેક ક્ષેત્રોમાં નારી નરની પાછો પડણ, નરનાં જેવું અને જેટલું કાર્ય કરવા લાગી છે. નારીની આની આધુનિક પ્રગતિને સમાજ કે રાજ્ય રોકે તે શક્ય નથી, શક્ય હોય તો ન્યાય નથી, ઈષ્ટ પણ નથી. નવાં ક્ષેત્રોમાં પોતાની શક્તિ અને સમય વાપરનારી નારી ગૃહિણી તરીકેનાં પોતાનાં કર્તવ્યો પણ, અગાઉની રીતે કરે એવી આશા આપણે ન રાખી શકીએ. નોકરીમાં શક્તિનો વ્યય કર્યા પછી ગૃહકાર્ય માટે પૂરતી શક્તિ રીય ન રહે તો તે કમન્ય ગણાય. આવી નારી પ્રયે સમભાવ દર્શાવવો જોઈએ અને ગૃહકાર્યમાં સહકાર આપવો જોઈએ.

પણ પ્રશ્ન માત્ર જહારની ફરજનો અને ધરનાં કામકાજનો નથી, એની વહેંચણીનો, વ્યવસ્થાનો કે એમાં સહકારનો નથી. પ્રશ્ન છે એ કે, સ્ત્રી અને પુરુષ બંને સોનું રળવામાં રોકાશે ત્યારે સુગંધની-સંસ્કાર સૌરભની જાળવણી ને ખીલવણી કોણ કરશે ? પુરુષ તો ગિચારો કપારનો આ સંસ્કાર રક્ષણની જવાબદારી સ્ત્રી ઉપર નાખીને પરવાર્યો છે. હવે પ્રશ્ન આ છે: સોના પાછળ જેને દોઢું પડે છે એવી સ્ત્રી સુગંધથી વંચિત તો નહિ રહે ને ? સુદ્ધિનો અને શક્તિનો વિકાસ સાધીને એનો દ્રવ્યોપાજનમાં ઉપયોગ કરતી નારીમાં હૃદયચુલ્બો દાસ તો નહિ થાય ને ? હૃદયનિહ સંસ્કારમાં નારી આજ સુધી નરથી પોતાની વિશિષ્ટતા જાગરી રહી છે. આત્મીયભાવરૂપી હૃદયચુલ્બ નારીએ આજ સુધી નરથી વધારે ઢેળવ્યો છે.

આત્મીયભાવને વિકસાવવો, પરત્યે સ્વસ્મરણ કરવું એ ચુલ્બ માનવમાત્રમાં આવરવ્ય છે; પણ લાગણ્ય સંબંધથી જે સમાજવ્યવસ્થા ઘડાઈ છે તેમાં પારકાને પોતાનાં કરવાં એ ધર્મ માત્ર નારીને જ પ્રાપ્ત થાય છે, પુરુષને નહિ. જે જન્મથી સ્વજનો નહિ તેને પરણ્યાં પછી સ્વજનો ગણવાં-સ્વજનોથી પણ વધારે ગણવાં

એવી આવશ્યકતા વ્યાપક રૂપે નારીનાં જીવનમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે. આ હાલપણુ નારીએ આજ સુધી જાણ્યા છે, વિકસાવ્યા છે. તેમાં નોકરી કરવાને કારણે જીવન ન આવે એ સમાજને માટે ઈષ્ટ છે આજ સુધી નારી પારકાને પોતાનાં કરતી આવી છે તેને

જદલે ભવિષ્યમાં પુરુષે પારકાને પોતાનાં કરવાં પડે એવો સમાજ વ્યવસ્થામાં ફેરફાર થાય તો તે જીંદી વાન છે. એ ગુણુ પુરુષે પણ કેળવવો જોઈએ પણ સ્ત્રીએએ તો કેળવ્યો છે જ; - અને એટલે જ એનો ક્ષાસ ન થાય એ જોવાની જરૂર છે.

પ્રસાદ

મારી કૃપાના 'કહેવાના કોમળ સ્વરૂપને જ તને ખ્યાલ છે

એ સ્વીકારતી વખતે પણ એમાં તેં તારો અહંકાર જોઈએ હોય છે એટલે જગનના શોનરંજમાં હાર પામે છે ત્યારે એને પણ તું તારી ગણે છે.

નકમિા દુખી થાય છે

દુખી કરે છે

કારણુ કે તને મારી કૃપાના તું જેને કોમળ સ્વરૂપ માને છે એનો પણ તને પૂરો ખ્યાલ નથી

તું કોમળ સ્વરૂપે તારી પાસે આવુ એવી તારી નિત્ય પ્રાર્થના હોય છે અને એમાથી તને જીવનરસ મળી રહેશે એવો ખ્યાલ છે

પણુ વાન જીંદી જ છે

મારું કરાજ સ્વરૂપ સંવિશેષે તને જીવનમા રસ અને ગતિ આપવા સમર્થ છે

તું એની સાથે તારી જીનને ખોટી ધર્મીકૃમા મૂકે છે તો પણ જીવનની અખૂટ વીજળીક શક્તિ તને મળે છે

પણુ વિચાર કર

એને જે તું નિવેંપજાવે સ્વીકારી લે તો એમાથી કેટલી શક્તિ ધનીભૂત-ધર્મને મળે !

આ રીતે વિચારીશ ત્યારે તને ઘાજી કે

માગ તરફથી તો નગી કોમળતા જ વરસી રહી છે

—રામપ્રસાદ દવે

અમારા એક સ્નેહી હતા. અગમ્ય માર્ગના વણ-વાક્યા એ પ્રવાસી. એમની પાસે આધ્યાત્મિક માર્ગ-દર્શન મળે તેવા અનુભવોનો ભંડાર ભરેલો હતો. એક વાર તેમના એ ભંડારમાંથી તેમણે અમારી આગળ સમક્ષવેણું અનુભવરત્ન મને સાદ છે તે પ્રમાણે તેમના જ શબ્દોમાં વાચકો આગળ રજૂ કરું છું.

‘૧૯૨૫ની સાથે હમી. તેવામાં હું નવોસવો પ્રોફેસર થયેલો હતો. મને માડું કામ ગમતું તો બહુ, પણ મારો દમનો વ્યાધિ મને મારા વિદ્યાર્થીઓ આગળ બોલવામાં વિશ્વરૂપ થતો. મેં દમ મટકરા કંઈક દવા કરી. પણ ઈશ્ટ મિત્રની પેઠે એ તો મારો સાથ હોડવા તેવાર જ નહોતો.

એક વખત અમારી સંસ્થાના પ્રતિનિધિ તરીકે હું એક કોન્ફરન્સમાં ગયો. ત્યાં મને દમથી પીડાતો જઈને ધીજ પ્રતિનિધિઓમાંથી એકે સૂચના કરી કે, ‘આ કોન્ફરન્સમાં એક ફેન્સ ડોક્ટર આવ્યા છે, ઘણા ઘોંસિવાર છે. તમે તેને બતાવો.’ મેં સૂચના પ્રમાણે ફેન્સ ડોક્ટરનો મુલાકાત ઘીથી પહેલી જ મુલાકાતે મને એ હૃદયગુરુષ કંઈક અસામાન્ય જણાયા. મારા રોજની ઘડીએ તેમણે સાંભળી અને તરત તો એટલી જ સલાહ આપી કે, ‘છાતી પર પવન લાગે તેમાંથી બચવા ઘડી રાખો!’ * વધુ તપાસ માટે તેમણે મને પછીથી બોલાવ્યાં. કોન્ફરન્સ પૂરી થયા પછી પોતે જે જામમાં ને જે હોટલમાં રહેવાની હતા તેનાં નામ મને આપ્યાં. અમારી પહેલી મુલાકાત પૂરી થઈ.

નક્કી થયા પ્રમાણે કોન્ફરન્સ પૂરી થયા પછી હું જેવા જામમાં ને જેથી હોટેલમાં ગયો. ત્યાં જણવા મળ્યું કે હોટેલમાં તો કોઈ ફેન્સ ડોક્ટર હતા જ નહિ! વધુ તપાસ કરતાં હોટેલના મેનેજરે મને એ

ડોક્ટર વિષેની અદ્ભુત ઘટકત કહી. એક દિવસ ડોક્ટર પોતાના ઓરડામાં લજમત કરતા હતા. તેટલામાં તેમને કંઈક સંગીત જેવું સંભળાયું. કાણ જણે કેમ, એ સંગીતથી આકર્ષાઈને તેઓ કુતૂહલપૂર્વક બારી

● મને આ અનુભવ કહેનારા સદ્ગુરુષ તે આપણા પૂ જાવાજી હતા.

બહાર જોવા લાગ્યા. સૌંદર્યમાં કરતાલ-મંજીર સાથે ધરિનામનું સંકીર્તન કરતું, રાખનામની ધૂન ગોલાવનું, અમરનાથના યાત્રાગુઓનું વુંદ ત્યાં આવતું દેખાયું. સંગીતમાં ન સમજનારા, હિંદની એક પણ ભાષા ન જાણનારા, વિજ્ઞાનના અભ્યાસી ડૉક્ટરનો જીવવારુ ધર્મ કરનારા આ યાત્રાત્મ સંજ્ઞાન મંજુમ્બ બની ગયા હોય તેમ આ સંકીર્તનને આ ધૂન સાંભળી જ રહ્યા ત્યાં ધીરે ધીરે યાત્રિકવુંદ ત્યાંથી પસાર થયું- આધે ગયું ને તેમનો ધરિનામ જય સંભળાતો ભંધ થયો.

જાણે સ્વપ્નમાંથી જન્માયોય તેમ ડૉક્ટર ભમકયા, અપૂર્ણ હજમત અપૂર્ણ જ રહી. રાતનાં કપડાં પણ શરીર પર એમનાં એમ રહ્યાં. બાલ્ય સંભવતાના કમળના પૂજારી એ કેન્દ્ર સદગુણરથ પોતાની પેટીમાંથી માન ચેકબુક લઈને અપૂર્ણ હજમતે અને રાતને વેણી નીચે ઉતર્યા- જાણે જી ધર્મ જ શાલતા ન હોય ? નીચે ઉતરી લોગોની મરકરી ભરી નભર પર ધ્યાન સુઝાં દીધાં વિના મેનેજરની એરડીમાં ગયાને જોવાયા : "આ મારી ચેકબુક ક્યાં તમારા કોલેજા પૈસા લતા હોય તેટલા લઈ લેજો. ચેકબુક અને મારો બધા સામાન મારાં સંગીને મોકલજો તેમનું સરનામું મારા કોલેજા રહેથી નોટબુકમાંથી લોધી મેજો. હું જાઉં છું, હિમાલયને પૈસા પાર. મને બુલ ભગવાનો આદેશ થયો છે. હમણા અહીંયાં પૈસા માફસો જાતાં જાતાં ત્યાં તેમના ઝીતમાં મને ભગવાને આવાહન કરેલું મેં સાંભળ્યું." આટલું કહીને સ્વપ્નવત્ દશામાં ડૉક્ટર શાલવા લાગ્યા હોદેલની બહાર નીકળીને અદરશ લઈ ગયા.

આ હકીકત સાંભળીને હું તો સ્તબ્ધ બની થયો, ને ભગવાનની લીલા પર મુગ્ધ લઈ ગયાં જ્યાં અતરનો સાથ સ બળાય ત્યાં કોઈ પણ કેવી સીને તેને અવગણી શકે ? મનમાં એ જમત આટવાનો વિચાર

કર્યો હું ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો

આ પછી કંઈક વરસ વીતી ગયાં લગભગ પંદર-સત્તર વર્ષના બાળા પછી એક વખત ન્યારે હું સાંતિનિકેતનમાં હતો, ત્યારે બુરુદેવ ટાનેર પર એક તાર આવ્યો કોઈક, ઉચ્ચાર કર્યો ન હોય તેવા ચીની કોલા નામની સહીવાળો તાર હતો. તારમાં અમુક તારીખે એ ભાઈ સાંતિનિકેતનમાં આવવાના સમયવાર ધના. તે વખતે આંતિવિએનું સ્વાગત કરવાની જવાબદારી મારી હતી. હું આ ભાઈને તેટલા કટેલને ગયો. ટ્રેનમાંથી એક બાલક સાધુ ઉતર્યા-હિંદા, કદાવર દેહયણિ ધરાવતા, ગૌરવર્ણના અને ઓળખેથી પઠોળા કપાળથી ટોળતા તેમને જોતાં જ મને પૈસા એકવાર જોરવા, અને અસુધાર્યાં અદરશ લઈ ગયેલ કેન્દ્ર ડૉક્ટર વાદ આવ્યા. તેમને આદરપૂર્ક નમસ્કાર કહીને હું તેમને મારી સાથે સાંતિનિકેતન ચાલ્યો. આ પૈસા ડૉક્ટર જ જ કે કેમ તેની ખાતરી કરવાની ઉત્સુકતા તો હતી, પણ સાધુને પૂર્વાશ્રમ વિષે પૂછ્યું ન જોઈએ એ વિનય તખીને મેં કહ્યું પૂછ્યું નહિ.

સાંતિનિકેતનમાં આ બાલક સાધુએ એ દિનસ સુરુદેવના મૈત્ર સાંતિનિકેતનમાં ગાળ્યા. ગીતો દિવસે તેમને વિદાય આપવા હું પાછો સ્ટેશને ગયો.

મેં કહ્યું: "મને કોઈવાર નમસ્કારમાં રાખ્યો ને ?" તેમણે જવાબ દીધાં 'હું' તમને ભૂલ્યો જ નહીં."

આ જવાબથી તેમના પૂર્વાશ્રમ વિષે મને પૂરી ખાતરી લઈ ગઈ અને ઇશ્વે મેં ન્યારે તેમને પ્રણામ કર્યા ત્યારે તેઓએ એક જ વાક્ય ઉચ્ચાર્યું, :

"તમાત પ્રણામ હું તથાતને પહોંચાડીલ." તેમની આ સ પૂર્ણ નિરહ કારિતાને મેં કીધી ધનોમન નમન કર્યું !

મુખતાઝ મહાલની સાથે સાહજ્ઞાન મહેતવા અધ્યાપાયી જમુના નદીને નીચેના પથરાઓળા ઉજળતી ઉજળતી જતી જાઈ રહ્યો હતો
 યાદશાહે મુખતાઝને કહ્યું, "તારા ચહેરાની ખૂનસુરતી જોવા આ નદી આટલે દૂરથી ધસમસતી દોડી આવે છે !"
 "અને આપનો પ્રણવ જોઈને એ પથરાઓળા મારું પટકે છે !" મુખતાઝે જવાબ આપ્યો.

સંગીત : શાસ્ત્રીય ને હળવું

ઓછા પરિશ્રમે વધુ ધન મળે એવી વૃત્તિ મનમાં જન્મા પછી આપણે જેમ ક્રમબદ્ધ ગૌરવ, મૂલ્ય અને સિદ્ધિ બુદ્ધિ હોવા છીએ તેમ તરત સમજાવવામાં નહીં તેવો શાસ્ત્રીય સંગીત પ્રથમે પણ આપણી ઉદ્દેશ્યતા વધુ ને વધુ ગાઠ બનતી જઈ છે.

અને ધીમે બન્યું છે એવું કે આપણે વલગ-લિપ્ત પ્રેરક એવા હળવા સિનેમા સંગીત તરફ વળી ગયા છીએ, આપણી તકલાદી કલ્પેન્દ્રિયા એ સંગીત સાંભળવા દેવાઈ જઈ છે. આપણે એ જ સામાન્ય સંગીતને સર્વોત્તમ માનીને એનું અનુસરણ કરવા માંડ્યું છે.

— ને જીવા સંગીતની સાથે ઓતપ્રોત એવી શાથી કલાની પણ આજે એ જ સ્થિતિ થઈ છે. જેનાથી પ્રજા સુસંસ્કૃત મણ્ડલ એવી આ જે સંસ્કારની પ્રવૃત્તિઓથી આપણે હજારો માર્ગે દૂર ફેંકાઈ ગયા છીએ.

કથાનું યુદ્ધમાં યુદ્ધ સ્વરૂપ સંગીત છે, સોન્ટ-ર્ષનું સીપામાં સીપું આલેખન સંગીતમાં છે. સંગીતને આત્મા અને સ્વરૂપ બંને સાથે છે ને મહારની ઉપાધિથી એ ઓછામાં ઓછા ધેરાવેલાં છે.

એટલા માટે જ સાચા કવિઓ, નેઓ કવિઓ દુષ્ટાઓ ઘોષ છે તેઓ વિશ્વને સંગીતના રૂપમાં વ્યક્ત કરવા પ્રયત્ન કરે છે.

ચિત્રકારને ચિત્રપટ માટે પીછી અને રંગની પેટી જોઈએ છીએ. તેની પીછીને પહેલો વસરકો તેની કલ્પનાને સંપૂર્ણ અધાર આપી ઘડતો નથી. અને જ્યારે ચિત્ર પૂરું થાય ત્યારે ચિત્રકાર તેા ઓજના ઉપભોગ માટે એ તેવાર ચિત્રને પડનું મૂકીને ક્યારનો અલોપ વધ વધે હોય છે, અને ઘીંત ઉપર લટકેલા ચિત્રને તેા અનેક કોઠ અને બેસઠજ આંખોની ઘાણે ધાબર રહેવું પડે છે.

પણ સંગીતકારથી આમ બનવું નથી, એ પોતાના કાધનોથી જરાય દૂર જઈ ઘડતો નથી. તેનાં તમામ સાધનો તેની પાસે તેવાર હોય છે. તેનો સૂર પ્રત્યામાંથી આવે છે એમ આપણને બાલ દર્શિએ દેખાવ છે ખરું, પણ એ સડને સીધા સંબંધ તેા જીવન સાથે જ હોય છે.

તેનો બાવ અથવા વિચાર અને બાવનિર્દેશન બંને બાઈ-બહેનનાં જેવાં છે. ધણીવાર તેા તેઓ બેડકાંની જેમ સાથે જ જન્મે છે.

સંગીતમાં હૃદય પોતાની જાતને સ્વરૂપ અને સ્પષ્ટ કરે છે. વિદેશીય કાધનોની અપેક્ષાને લીધે તેને અટકવું પડવું નથી.

પ્રત્યેક કલાને જેમ સંપૂર્ણતા માટે યોગ્ય પડે છે તેમ સંગીતને પણ સંપૂર્ણતા માટે યોગ્ય પડે છે. છતાં ક્યારે ક્યારે તે પોતાનું સૌન્દર્ય, પ્રતિભા અને ગૌરવ ક્રોધાઓને વખાડે છે.

ક્યારેક તેા સંગીતનું નિર્દેશન વધુ માટે શબ્દો પણ અંતરાધરૂપ થઈ પડે છે. કારણ કે વિચાર ધાર તેના અર્થ બેસાડવો પડે છે, પણ સંગીતનો કોઈ સ્પષ્ટ અર્થ ઉપર આધાર રાખવો પડતો નથી. શબ્દો જે નથી દર્શાવી શકતા તે સંગીત દર્શાવી શકે છે, આટલી સંગીતની વિશિષ્ટતા છે.

ન્યારે જાનાર જતો રહે છે ન્યારે સંગીત એની ધેલે જ થયે છે : એ કલા પોતાના કલાબાજના આનંદ અને જીવન સાથે ઘનાતન સંબંધથી વેરેથી છે.

આ વધુ અલૌકિક અને દૈવી એવા શાસ્ત્રીય સંગીતની વાત. એ સંગીત એને ક્રિંપી રીતે સમજનારાને અપૂર્વ આનંદનો પરિચય કરાવે છે, ને એની સ્વમાતીત કલાને આપણી કવલેન્દ્રિય પાસે ધાબર કરે છે.

હળવા સિનેમા સંગીતમાં આવી કશી જ ફળ પ્રાપ્તિ થતી નથી. પરદેશી સ્વરોચ્છવામાં મૂકેલા ગમે તેવા શબ્દો કશી જ સ્થાયી અક્ષર સાંભળનાર ઉપર કરતા નથી. જે સાંભળતા રાજિવોનું આખે આખું સ્વરૂપ નજીક સાથે તાદરૂપ છવું જેઈએ એવું કાઈ જ એ કુદકુદિયાં સંગીતમાંથી ઊભું થવું નથી.

જે આપણા સિનેમા સંગીત-ગરકો ઝૂના કાશીય સંગીતની સાથે નવા સંગીતને કુશળતાપૂર્વક જુલો લે, સાચા સ્વરોની જ અનનવીન રચનાઓ શરૂ કરે, મૂલ્ય રાજિવોને જીવતી રાખીને જ આગ વધે તેા જ શાસ્ત્રીય સંગીતના સાચા સ્વરો વર્ધને આપણે લેઈએ કલ્પેન્દ્રિય સુધી પહોંચી શકીએ.

સાત વાગ્યા હશે ને હું કપડાં બદલીને ક્વભ જવાની તૈયારીમાં હતો, ત્યાં તેનો ફોન આવ્યો. આશ્ચર્ય તેા મને એની એ વાત પર થયું કે તે સ્ટેશન પાસેની જાસ્ત ઘોટલમાં બેઠો છે. ઘોટલ-ઠોઈ લોકો એની હત્યા કરવા ઈચ્છે છે. તે બનાવટ કરીને ઘોટલમાં આવી ગયો છે અને હત્યા કરનારાઓ બહાર જ એની પ્રતીક્ષા કરતાં ઊભા છે. હું તેની પુરી પૂરી વાત જણવા માગતો હતો પણ તેણે ફોન ચૂકી દીધા, કદાચ એમ પણ હોય કે હત્યા કરવાવાળા કોઈએ તેને ફોન કરતાં જોઈ પણ થીંપા ટાપ !

હું કાર લઈ ભારત ઘોટલ પહોંચ્યો અંદર ગયો. મુખ્ય ઘોલમાં ઘોડાક લોકો ચા પી રહ્યા હતા મે કેમિન તરફ જોયું. એક જુલુવાળી કેમિનમાં તે બેઠો હતો. તેના હાલુના ચામડાવાળા બૂટ જોઈને હું તેને ઓળખી ગયો આજળ વધીને મેં કેમિનનો પાટો ઢકાવ્યો. તો તે એકદમ ચોકીને ઊભો થઈ ગયો હું જો તરત ન બોલ્યો હોય તો તેણે કાંટા મારી છાતીમાં ખોસી જ દીધા ઘોલ !

મારા કબેવાલી તે બેસી ગયો ધરસેવાલી તે રૂબ-રૂબ હતો. બે ત્રણ દિવસની દાકી વધેલી હતી. ટેબલ પર એક કપ ચા રાખેલી હતી, જે ઠંડી થઈ ગઈ હતી. અને તેમાં એક માખી પડેલી હતી - કદાચ હમણાં -અત્યારે જ પડી હતી. કેમ કે તે જીવની હતી અને બહાર નીકળવાની કોશિષ કરી રહી હતી. બાજુની એક ઘાટી પ્લેટમાં અરધું ખાધું આમલેટ પડ્યું હતું. તેણે ખાવાયું કે આમલેટનો ઓર્ડર એટલા માટે દીધો હતો કે જેથી તેને કાંટા અને છરી મળે, જેનાથી તે જરૂર પડે તો ચેતારી રક્ષા કરી શકે.

'તારી હત્યા કરવા વાગ્યા કોણ લોકો છે ?' મેં પૂછ્યું.

'બહાર સડક પર ઊભા છે' તે બોલ્યો.

'તું તેને ઓળખે છે ?'

'ના.'

'તો પત્રી તને કેમ ખગર પડી કે તેઓ તારી હત્યા કરવા માગે છે ?' મેં પૂછ્યું.

'તેઓ મારી હત્યા કરશે એ હું જાણું છું.'

'મારે એમની સાથે કયો સંબંધ થયો છે ?'

'ના.'

'તો પછી શા માટે તેઓ તારી હત્યા કરશે ?'

'તો પછી તેઓ બહાર શા માટે ઊભા છે ?'

'એ તે કારણે ઊભા હોય. તારી પાસે એ વિચારવાનું કોઈ કારણ નો હોતું જ નોઈએ કે તેઓ તારી હત્યા કરવાના છે ?' મેં પૂછ્યું.

'તેઓ મારી તરફ જોઈ રહ્યા હતા અને તેમાંના એકની પાસે ચાલુ છે.'

તેની વાત મારી સમજમાં ન આવી પણ હું ચૂપ થઈ ગયો કારણ કે વેઈટર આવી ગયો હતો. વેઈટરને મેં ચા લાવવા માટે કહ્યું, પણ તે મના કરતાં બોલ્યો : 'બીજો કપાક પીયું, અહીંથી ચાલો.'

મેં વેઈટરને જિલ લાવવાનું કહ્યું. વેઈટર ચાલ્યો ગયો.

'કાર લાખો છે ને ?'

'હા' હું બોલ્યો.

'તું કાર બરાબ ઘોટલની બાજુમાં જ લઈ આવ, ત્યાં સુધી હું અહીં જ બેઠો છું.'

'કાર પાસે જ છે.'

તેણે બારીનો પાટો જરા ખસેડી જોયું : 'ખિલકુલ દરવાજા પાસે જ લઈ આવ.'

'તું મારી સાથે ચાલ' કહેતા હું ઊભો થયો.

'વેઈટર જિલ લઈ આ-વો હતો. તેણે એક એકની બે નોટ પ્લેટમાં રાખી અન-હાથથી લઈ જવાનો ઈશારો

કરતી તે ઊભો થયો. રૂમાલથી મોં ઘૂંચી તે મારી સાથે ક્રિમિનની બહાર આંવ્યો. બહાર આવતાં જ એક ફાણ માટે તે અટક્યો, ફરી પરસેવાના બિન્દુ તેના ચહેરા પર દેખાયા. પંજી અચાનક ઝડપથી તે ઘોટલની બહાર આવી અને કારને દરવાજે ખાલી અંદર ધૂસી ગયો.

તે લોહા ક્યા છે ? મેં લાલમા સિટરિંગ પકડતાં પૂછ્યું.

તે ચૂપ રહ્યો.

'અહીં તો કોઈ જ નથી.' મેં ફરીવાર પૂછ્યું.

તે ફરી ચૂપ રહ્યો.

કાર ચાલુ કરતા હું બોલ્યો: 'તે બતાવ્યું નહિ કે તે લોહા કોણ છે ? હમણાં સડક પર તેઓ હતા ?'

'તેઓ ઘોટલની અંદર જ હતા.' એનો સ્વર ઘણો જ ભયભયો હતો.

'ઘોટલની અંદર ? ક્યા ?'

'ઘોટલમાં ચા પી રહ્યા હતા.'

મને ધ્યાનમાં આવ્યું કે અમે જ્યારે ક્રિમિનની બહાર નીકળ્યા હતા ત્યારે મેં ત્યાર લોહા એક ટેબલ પર ચા પી રહ્યા હતા. પરંતુ તેમના કોઈએ અમારા તરફ ખાસ ધ્યાનથી નેચું દેખ તેમ અને લાગુ ન ઊભું.

'કોણ ? જ કાઉન્ટર પાસે હતા તે ?' મેં પૂછ્યું.

'હા.'

'તે પોલીસને ફોન ન કર્યો ?'

'ના.'

'કેમ ?'

'તે તો તિઓએ જરૂર મારી ત્યારે હતા કવી હોત.'

'અહીં બાજુમાજુમાંથી ફોન કરીએ તો ?'

'ના, એનો જરૂર નથી.' રૂમાલથી મોં ઘૂંચતાં તે બોલ્યો: 'સીધા ઘેર જઈએ !'

શુન

અમે ઘેર આવીએ. કારને જેરેજમાં રાખી અમે ડ્રેઈંગ રૂમમાં આવીએ. તેને સિદ્ધા પર બેસાડ્યો. એક ગજલ

માણી પીને તે જરા આશ્ચર્ય થયો. મેં બીજવાર તેની પાસે બધી વાતો પૂછી. પણ તે એ જ વાત કહેતો રહ્યો કે તે લોહા તેની હત્યા કરવા માગતા હતા. કારણ કેયું તે નહોતો બતાવી શકતો, મેં ખૂબ જ ભાર દબ પૂછ્યું તો પણ તે કંઈ પણ બતાવવાને અસમર્થ હતો.

મેં રામુને અવાજ દઈ બોલાવ્યો. તે આવ્યો તો મેં તેને ચા લાવવાનું કહ્યું.

રામુના ગયા પછી તેણે મને પૂછ્યું: 'આ કોણ છે?'

'રામુ, મારો નોકર.'

'પહેલાં તો કોઈ બીજો હતો?'

'એ હમણાં રજા પર છે.'

તે ચૂપ થઈ ગયો. પરંતુ ફરી તેના ચહેરા પર પરસેવા વળવા લાગ્યું. મને લાગ્યું કે તે ગભરાઈ રહ્યો છે.

'યુ' વાત શું ?' મેં પૂછ્યું.

ઘોટિવાર સુધી ચૂપ રહ્યા પછી તે મારી પાસે આવી ધીમેથી બોલ્યો: 'મને લાગે છે કે આ પણ પેલા લોહાનો માણસ છે.'

'કોણ ?'

તેણે દરવાજા તરફ ઈશારા કર્યા. હું સમજી ગયો કે તે રામુને વિષે કવી રહ્યો છે.

'તે મારો નોકર છે.' હું બોલ્યો: 'ઉલ્લા એક માસથી તે મારે ત્યાં છે. હું તેને ઓળખું છું.'

તે ચૂપ રહ્યો. લાગુ કે તેને મારી વાત પર વિશ્વાસ આવતો નહોતો. એટલામાં રામુ ચા લઈ આવ્યો. તે ગભરાયેલો સોફા પર બેસી રહ્યો. રામુ ચા બનાવવા જઈ રહ્યો હતો, પણ મેં તેને ત્યાંથી ચાલ્યાં જવાનું કહ્યું. તે ચાલ્યો ગયો.

મેં પોતે ચા બનાવી અને એક કપ તેને આપ્યો, પણ તેણે ચા લેવાનો ઈન્કાર કરી દીધા. મેં જરા દખાલ ક્યું તો તેણે મારો કપ લઈ લીધો. હું તેના સામું બેસી રહ્યો. એક સુધી કપ લઈ જતાં જતાં તે અટક્યો અને ફરીવાર મારી સાથે મૂકી દીધો.

હવે મને તેના પર ગુસ્સો આવી રહ્યો હતો. કઈ પણ કશા વિના મેં કપ ઊંચાં ચા પીવો વડ કર્યા.

વોદીવાર સુધી જાત રહ્યા પછી તેણે ચાનો કંપ ઉઠાવેલ.

સપ્ટેમ્બરનો મહિનો હતો. ગરમી બિલકુલ નહોતી. તે પછુ તે પરસેવાથી રંગબેરંગ હતો. એ ઊંઘીને પંખો ચાલુ કર્યો.

મારી સમજમાં એ નહોતું આવતું કે તેને શું થઈ ગયું છે 'રાતે તું અહીં જ રહી જાશે.' એ તેને કહ્યું.

તે સંમત થયો.

અંદર જઈ હું તેના માટે કમડાં લાવ્યાં. પછુ તે બદલવાને માટે રાજી ન થયો.

'જમણુ છે ને ?' એ પૂછ્યું.

'ના'

આ વખતે મેં ક્યાંય ક્યું નહિ. અને તેને ત્યાં જ બેસી રહેવાનું કહી હું અંદર ચાલ્યો જ્યાં કોઠવા પાથરવાની વ્યવસ્થા કરી હું જઈશ. પાછો ફર્યા ત્યારે તે રૂમમાં આમથી તેમ આંટા મારતો હતો. અને ચારે બાજુ એવી ઈતે જોતો હતો કે જાણે કોઈ છૂપાવાનું સ્થળ શોધી રહ્યો હોય !

'શું વાત છે ?' એ પૂછ્યું.

તે થોડો અહીં પછુ આવી ગયા છે.' કહેતા તેણે મને મારી બહાર - સાથેના મકાન તરફ ઈશારો કર્યો. તે મારા પાડોશી મિ. ચેટરજીનું મકાન હતું. મકાનમાં લાઇટ ચાલુ હતી, પણ કોઈ જોવામાં આવતું નહોતું.

'ક્યાં આવી ગયાં છે ?'

તેણે ફરી તે જ સ્થળ બતાવ્યું. 'તે મકાનમાં.'

'તને કેમ ખબર પડી ?'

'તે થોડો મારી ઘાત કાઢવાની યોજના બનાવી રહ્યા છે'

'તે સાંભળ્યું ?'

'હા. હજુ પણ તેઓ વાત કરી રહ્યા છે. મને લાગે

છે કે તેઓ કનડામાં યોશે છે.'

તે મકાનમાં થોડાક થોડાને જોરદારથી વાત કરવાની અવાજ આવી રહ્યો હતો. પણ કંઈ સ્પષ્ટ સંભળાતું નહોતું.

આ વખતે મને તેના પર ખૂબ જ ગુસ્સો આવ્યો. 'તાડું મજબૂ બરાબ થઈ ગયું છે. તેઓ બંગાળીમાં યોશે છે.'

તે ચૂપ થઈ ગયો.

'મને કદાચ ત્યાં કોઈ સોય તો પછુ થું વ્યુ ? તારે ડર રાખવાની જરૂર જરૂર નથી. હો, હું મારી ખંખ કરી દઈ છું બસ ! ચાલ, અંદર ચાલ, ને સૂઈ જ.'

તે મારી સાથે અંદર આવ્યો. મારા રૂમમાં જ તેના સૂવાનો પલંગ શખો હતો દર વાગવા બેાબા હતા.

'મારી બૂઝાવી નામું ?' એ પૂછ્યું.

'બૂઝાવી નામ.'

બસી બૂઝાવીને કું મારી પવારીમાં પડ્યો. તે વોદીવાર સુધી પલંગ બેઠો રહ્યો. પછી, સૂઈ ગયો. પણ ચારેવારે આમથી તેમ પડખાં મદલતો રહ્યો. હું ચૂપચાપ તેને જોતો રહ્યો પછી મેં આંખો મૂકી દીધી.

લગભગ એકાદ કલાક થયો હશે ત્યાં તેના રૂમકાની અવાજ આવ્યો. એ ઊંઘીને લાઈટ સળગાવી. 'જેમું' તે પલંગ પર બેઠો બેઠો તે. નાના બાળકની જેમ રડતો હતો.

'શું થયું ?' એ પૂછ્યું.

'મને ઊંઘી દે, અને મારીય નહિ, કહેતો મેં મારી સાથે ઘાંર જોડતો હતો.

'હું તને મારીય ?' આ માટે ? હું તેને સમજાવવા લાગ્યો.

'ના, તું મને મારી નાખશે. મને ઊંઘી દે - તું જો કશીય તો 'હું' કરવા નોવાર છું.' એવી

આખીવી આમું વહેવા લાગ્યા.

મેં તેને બધી રીતે સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ તે એની એ વાત કહેતો રહ્યો કે તું મને મારી નાખશે. હું ચૂપ થઈ ગયો.

ચોથીવાર પછી તે આપોઆપ રડતો બંધ થયો. ચોથીવાર સુધી શાંત બેઠાં પછી તે બોલ્યો : 'મને અહીંથી જવા દે.' કહેતા ફરી તેણે મારી સામે ધાથ જોડ્યા.

હું ઊંઘીને ઊભા થયો. તે પણ ઊભો થયો અને દરવાજા તરફ આગળ વધ્યો.

'છુટ પટેરી લે.' મેં કહ્યું.

એણે મારી તરફ પુરડીને જોયું. હું દર ખસી ગયો, પરંતુ તેણે પહેલાં નહિ- ઘાથમાં વઈ લીધાં. હું ક્યું બોલ્યો નહિ. તેનાથી ઘોડો આગળ ચાલીને મેં દરવાજાનું ફટક ખોલ્યું.

તે બહાર નીકળ્યો. બૂટ ઘાથમાં જ રાખી તેણે મને ઘાથ જોડ્યા પણ બોલ્યો ક્યું નહિ. હું દરવાજા બંધ કરવા લાગ્યો. અને તે સડકની સામી બાજુએ ચાલ્યો ગયો.

હું એક ક્ષણ ત્યાં જ ઊભો રહ્યો. પછી દરવાજા ખોલીને બહાર જોયું. તે ઘોડાકે દૂર-સડકની સામી બાજુએ-માથું ઝુકાવીને બૂટ પહેરતો હતો.

આનંદ તો આત્માનો ખોરાક છે.

એક સંજીનકાર મધુર સ્વરે વીણા વગાડી રહ્યો હતો. માથુસે એની વીણા સાંભળીને મુગ્ધ થઈ ગયા. સંજીનકારે વીણા વગાડવાનું બંધ કર્યું એટલે બધા પ્રેક્ષકો એની પ્રશંસા કરતા કરતા વિખેરાઈ ગયા. પણ ત્યાં જામેલી એક ડોરીમા કહે : 'આ માથુસે નહામું ટુંબડું વગાડ્યું. એનો સાક તરીકે ઉપયોગ કરત તો ખાવા કામ આવત !'

આપણે સાથીપ્રાપ્તિના પથ્થરને પૂછ્યો છીએ એમાં આપણને એક પ્રશ્નરોનો આનંદ મળે છે. એ સાથીપ્રાપ્તિના પથ્થરનો ઉપયોગ તમારો વાટવામાં નહીં કરીએ.

અમુક વસ્તુ એવી હોય છે કે જેની દર પ્રેમ, લાજણી કે આનંદથી થઈ શકે છે, પૈસાથી કે ઉપયોગથી નહિ.

પર રહેવાના ઉપયોગમાં આવે છે. પણ ફક્ત દીવાલો જ ચારે બાજુ હોત તો આપણે આગામી જાન. એટલે આપણે બારીગારણી કર્યાં. બારી બહાર જોઈએ એટલે ઘરની સીમિતતામયી આપણે અનંતતા, મહાનતાનું દર્શન કરી શકીએ છીએ.

મધ્ય મુગનું એક કાવ્ય છે :

'હે પંખી, તું તારો કુંજોગો માલો છોડીને, ખોરાક છોડીને આમ ઊંચા આકાશમાં શા માટે નહામું ઊડ્યા કરે છે ?'

પંખી, કહે : 'હું જ્યારે મારા માળાની દહમાં પુરાઈ રહું છું ત્યારે મને બધું સુખ મળે જાય, પરંતુ જ્યારે હાલની બહાર આમ જાંવે અનંત આકાશમાં ઊડું છું ત્યારે મારા આત્માને આનંદ થાય છે; ત્યારે મારા આત્માને હું પામું છું.'

ગુરુદેવ પણ કહે છે : 'જ્યારે હું ચાઈ છું ત્યારે હું જનનનો અર્થ સમજી શકું છું. મીનરૂપી પાંખા વડે જાંવે જાડીને હું તારો સ્વપ્ન પામું છું.'

—ગુરુદેવાલ મલિકલ

વિચારેની શિખરમાળા

જન્ય બુદ્ધિવાદથી નથી કંટાળ્યું, પણ બુદ્ધિવાદ પેતાને તથા પોતાના વંશવેશ ચાલુ રાખવા જે સાધિવાદ્યું માગે છે, એથી કંટાળ્યું છે વિનુદ્વિતાનર્થી બુદ્ધિવાદીઓ કેટલા? મમજીવીઓ કેટલા? છતાંએ મમજીવી શા માટે બુદ્ધિવાદથી કંટાળે છે? સાહિત્ય શા માટે એને અપ્રિય અને છે? કાગણ સાહિત્ય એને કાંઈ આપ્યું નથી. એમાં તો શાન પાળા ઉપર કાળા મકોડા જ દેખે છે. ન સમજાવ એવા વિચારો જુએ છે. સમજાવ પછી સવળી મરે એવા વર્ણનો ને કથા પ્રવૃત્તિ સાંભળે છે. શા માટે એને આ મળી સાહિત્ય પરિવરો અકાચી ન લાગે? આટલા બધા માસિકો પ્રત્યે નિરરકાર ન લેવા વાવ? પૈસા ક્યાંથી લેવા વાવ છે, અન્ય ક્યાંથી ભેટા કરવામાં આવે છે એ એના સમજામાં નથી જીવતરું એમ નથી. એને બરાબર ખબર છે કે આ તો છૂટાછાટા પછી પણ સ્ત્રીને સાધિવાદ્યું આપ્યું પડે તેવું છે; પણ એ કહે શું? મનમાં ને મનમાં પેટી દર પેટી આ નિરરકાર કેળવે જવ એટલું જ. અને આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે સાહિત્ય પ્રત્યેના આ નિરરકાર ભૂતનર પ્રત્યે વળે છે; જામગના લોકોએ ભણેલાની કુદર્શ બરાબર સમજાવે છે, કેળવારેલા ને સમજ્યું વર્ષ પણ કવિવણ પ્રત્યે અવજ નિરરકાર ખતાવતા અવકાશો નથી. વસ્તુતઃ આ કાંઈ ન ઉઠેવાય એવો કોવચે નથી, સાહિત્ય બુદ્ધિભ્ય આધાર મની ગરેલ છે.

x x x

મધારે શાસ્ત્રે સ્ત્રી જોવા છે જે શાખ લાકેલા ધારેલા જનસમાજને કુખ્ય રક્ષી, નિર્ભય આનંદની સામગ્રી પૂરી પાડી શકે ને સમજ આવે એને રક્ષાથી પટાથી સીધે રસ્તે લઈ જઈ શકે ને એની સ્ત્રી, પછી ને શાસ્ત્ર બુદ્ધિમાંથી જન્મ્યું હોય કે બાણમાંથી.

x x x

એકાદ લેખનું પુસ્તક વાવતા જ આપણે જોવી ઊઠ્યું 'ઓહો, આ તો જ્યે બારે જ પ્રસંગ, એના

શું? જે લેખકના કોઈ એવળપીતાનો પ્રસંગ હશે તો કહેશે 'ઓહો, આ તો મેં' એમને કહેશે! આ તો જ્યે સાથે જ સાંભળેલું, સાથે જ જોયેલ ને? થઈ રહ્યું, લેખકની મોલિત્યા પરની શ્રદા જ ઊંડી ગઈ લલા આદમી! અકબરના શાળ્ય અમલને અકબર જલવાનુદીન એકલાની સાથે જ લાગે વળગે છે એમ નહિ, એમ લોત તે તો લેખક કે ઈતિહાસકાર એને સ્પર્શત પણ નહિ. ને સ્પર્શે તે દિવસે સાહિત્યને ઈતિહાસને એ અલગારે છે; પણ અકબરનું શાળ્ય એટલે મોગલવંશનો ઇતિહાસ ને મોગલવંશનો વૃત્તાંત એટલે જ્ઞાનરતના ઈતિહાસનો એક ખંડ ને જ્ઞાનરતના ઈતિહાસ એટલે જન્યતના શાળ્ય પ્રારમ્ભના લિંચા નીચા પ્રવિધાને શાળ્ય પ્રકરણ એટલે માનવ જાતના વિદ્યાસને વિનાશથી રૂપરેખા - સ્વપ્ન ને સંકલન પદ, તાડું જીવન એટલે પણ તેમ જ.

આવી સંકલનાના છૂટા છૂટા અંકોને યોધવા ને એને સંકલિત કરવા એવું જ નામ મોલિતા.

એકેઈ ઈન્દ્રિયના અનુભવ વસ્તુનું સર્જન થકા નથી.

x x x

કોઈ જ્યે કેમ પણ મને જ્યારે Art for arts sake સંભળાય છે ત્યારે હવણુ આવે છે.

Art for arts sake એ વાક્ય છે જ્યારે, મતજમાં કોઈ ઉદ્દેશ કરવાના (જે વસ્તુતઃ કારણ છે) ઊભી કરે છે, એની ના નહિ, પણ સરેજ વિચાર કરનારા મતજને મેટાજમાં નાખી દે છે. આ મેટાજો કરનાર વર્ષ, Art for arts sake મોલનાર વર્ષે મુખ્યત્વે જાહિત્યપૂર્વકોના છે. એ ત્યારે ભૂલા જ રવા ઊવ છે કે કયા એ કેવળ લખાણમાં જ નથી; સાહિત્યકારોએ કલાત્મક સર્જનોનો ઈજારો રાખ્યો નથી. શિલ્પીઓ, સ્વપનિઓ, ચિત્રકો, વિવરૂદો, જીવનદર્શીઓ, આત્માર્થીઓ બધા જ કલાના સર્જકો છે. એમના વિચારને આધારમાંથી સ્વયંભુ કયા પ્રવરે છે. એવું,

ભગી, લુહાર કલાકાર ન હોઈ શકે એ વાતનું પ્રતિપાદન આજે તો થઈ શકે તેમ નથી

મે એક લુહારને જોયા ॥ કાળાકાકા અમે એને કહેતા કાળા ને બેસી ગમેલા કરચલીઆળા મુખ પર ભટાઈ, શાંતિ ને વિનારની ઝવક ચમકતી મે જોઈ છે એની કોઠમાં કલાકો સુધી બેસી રહી લોકો એની વાર્તા ને ભજનો સાંભળતા 'મારા વાના, ને મારા નાથ'ની વાત કરતાં તો એ ઓછા ઓછા ઘણી જાતે ભળીના એ તાપમાં ઘણાની ભૂરાઈ ઓગળી જતી હશે

હરિ ભગી છે પણ એને જ્યાર કામમાં આનંદ લેતો જોઈ છું ત્યાર મને લાગે છે કે અધૂરું અધૂરું પણ કલાનુ ધાર્દ એ પારખી શક્યા છે

કેટલાંકે ખેડૂતોને ખરે ખરો હેન હાકતાં બળતેને ડચકારીને ખુલ્લ અવાજે જાતા સાંજળાં છે કામના કિમ્બાટ સાથે પ્રકૃતિસ ગીતમાં ધ્યાન મગ્ન થા કોસિયાઓને જોયા છે, ત્યારે ત્યારે ધણુ છે કે કલા એટલે વિશુદ્ધ દર્શન, કર્તાની વી ટારથી સુષ્ટિમાં સૌ દર્શનું દર્શન, આ વિશાળ સુષ્ટિમાં પ્રેમ છે, ઓર્ગાઈ છે, કરુણા છે, ત્યાગ છે, ને એ છે અલ્લે જ સૌ ભઈ છે—ને અટલે જ કલા છે ધણુ આ બધુ મેં છે છતાં મેં એવું બીજુ કોઈક છે જે કલાના પ્રાગટ્યને રૂકાવટ કરે છે, આ રૂક વગને અટાવી સભર આનંદભરી સુષ્ટિનો અધાને પરિચય કરાવવો એ જ કલાદર્શનો પથ, એ જ કલાદર્શનો જાયા

સ વ દાદી ભાષામાં મ્લીએ તે, મામસ જીવવાનો છે નાં સુધી કામ કરવ નો ॥ કામને લીરે એ અદર ને પહારથી ધસાવ નહિ, રીમાગ નહિ, એ લ જનામાં રસ લેવાની—રસ જો ની શકિત જિગી કરી, માનવ જીવન વધુ થાન, વધુ સુખદ બનાવવુ એ કલાદર્શનો એનો આદર્શ જીવનના એક એક ભેત્રમાં આ કલાને સ્થાન છે

અધ્યાત્મશાસ્ત્ર કહે ॥ કે આવી કલાનું આચાર ને નિચારમાં દર્શન કવુ એ પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિઓ માનવીનું પરમ કર્તવ્ય

ને કવિઓએ કોણ દીધા કે એ પરચરસાન દર્શા પ્રત્યેક માનવીને રૂપાવરો, કા વ મીચકમાં જઈ ધણુ

બનતા અટકાવવો એ અમ સાહિત્યસ્વામીઓનું પરમ કર્તવ્ય

કવિઓ અને કલાકારો પોતાની જાતને દષ્ટા તરીકે ઓળખાવે ॥ બીજા ઘણાંકે ન જોઈ શકે એવુ ઘણુ પોતે જોઈ શકે છે, એમ પોતે કહે છે, પણ જગત એને પૂજે છે એ એટલા ખાતર નહિ તો તો હરિને તથા પેલા ખેડૂતને આપણુ કલામર્મી તરીકે નવાજવા જોઈએ, ધણુ આપણુ ખચિત એમ નથી જ કરતા, કચીએ પણ નહિ—કારણ કે એ ખેડૂત કે હરિ રસાન દર્શા પોતાની જાતને રૂબાવી શકે છે જ્યારે સાચો કલાકાર સમગ્ર સુષ્ટિના દુ ખોને સુખસાગરમાં રૂબાવી દે છે કલાકારની એ વિશિષ્ટતા છે, ને એ લે જ જાતે કલાકારને પૂજવ્યા છે, એના જન્મદિને ઉત્સવો ઉજવ્યા છે, ને મૃત્યુએ આંસુ પાડ્યા છે કારણ કે જગતને ખાતર જા પો છે, જગતને ખાતર મર્યા ॥

વ્યક્તિ એની આલુન જુની સુષ્ટિમાં રસ લેતી થાય, એવી તાથે હવે, એની સાથે રડે, એની સાથે રમે એનું નામ રસદર્શન ને એવા રસદર્શનનું વિષુદ્ધ રમે આલેખન એ કલાપ્રાગટ્ય, યુનથી અન તનો પથ આવા જ રસદર્શનોથી ભરલો છે, એટલે અધા જ શારત્રોની માફક કલા પણ માનવજીવનને વૃદ્ધાર છે

* * *

એટલે જ જાર કલાને ખાતર કલા એ હુ સાંભળુ છું ત્યારે મને હસવુ આવે છે, એ ભારે ઉદાત્ત તરગ છે, ધણુ કેવળ પોકાતને ધમડાં !

માનવ સમાજ—માનવજીવન—ને માનવ જગત એ મોગમાં મોગ સર્જા છે કે જેને આપણુ હરકોઈ પ્રવૃત્તિમાં ન વિચારી શકીએ, ન એને જિને ટી ગાટી શકીએ

કોઈ મને એમ કહે કે 'પુ બેસવા ખાતર જ બેઠો છું' તો મારે સમજવુ કે એ અમરતો બેગો છે, પુ એમ મ્લુ કે આ રાજનીથી માત્ર લખવાને ખાતર લખુ છું તો તમે સમજવાના કે હુ કોઈ આર્થ કે વિચારસગ્ણી વગર લખ્યે જાઉ છું ચિત્રકાર ત્યારે મને એમ કહે, 'મને ચીત વાની જિમિ' થઈ આવી છે

ને ચીતરું છું ત્યારે એ હાથે એકાદ ચુંદર ચિત્ર થયે એમ મને લાગે છે; પણ મને જ્યારે એ કહે કે 'ચીતરવાને ખાતર ચીતરું છું.' ત્યારે મને કહેવાનું મન થઈ જાય છે કે 'એ પંખા વગરના, આ પાણીનું માટવું' જયી આવ.' આતા જવ તો મને ત્યારે પ્રત્યેક સમજી માણસ સ્વીકારે છે કે 'એ અમરો બેઠો છે.'

x x x

કોઈ પણ હેતુકીન ક્રિયાએ જન્મને ફાટા કરી નથી. પ્રત્યેક ક્રિયા એના હેતુથી જુદી છે, સાધન અને સાધ્ય જટલી. પણ જીવકણ આદમનો છેકરો સાધ્ય તે જીવ હર જીવ ક્રીન વાગવા સાધનને જ પૂજવા માંગ્યા ને પછી કહેવા માંગ્યા કે 'સાધન સાધનને ખાતર જ છે.'

મને એટલે જ વારંવાર હસવું આવે છે કે આ ગરમડ થી ? આ ગોટાળો શું ?

x x x

જે શસ્ત્રો જીવનને વફાદાર ન રહેતાં હોય તેવે જીવના નાથ પાપવાનું નથી. શાસ્ત્રો નાથ પાપથી ખરા, માનવજીવન, માનવસમાજ ને માનવજીવન એ એવા મોટા સત્યો છે કે જેને આપણે આપણી જાતને જમે એટલી ઉતરીએ, તેા, પણ ન વિચારી જીએ-એ તેા સદાએ આપણી સાધા Face to face બિલા જ હોય, મયા જ કોવડા એમાંથી બિલા થયાં છે, ને એમાં જ થયી જવાના છે.

એટલે કવાની તરફેણ કરવા જતાં જ્યારે જ્યારે આપણે સાધનને જ સાધ્ય બનાવી દઈએ ત્યારે ત્યારે મને લાગે છે કે મારા જીવા દેહકાયાઓએ 'હસવું', કાયાએ જંબીર મુખે પ્રવચનો અપવા ને વાંકાઓએ મારા દાંત પર ફૂંચેલા કરેલા.

x x x

સાધનના રૂપને વિશદ દર્શનને માટે સાધનનેા પણ સરળ, વધુ જીવરિશત, વધુ આકર્ષક ઉપયોગ આપણે કરી શકીએ. પણ એ આકર્ષકનામાં જ મુગ્ધ થઈએ ત્યાં આપણે સાધનની ચૂર્નિ આડે ધુમકા છાઈ દઈએ છીએ.

x x x

જૂટ બનાવતી વખતે એનું ચામડું એની વાધથી, એની એડી, ને એની શેલાશ, એ જાદોના જવાલ રાખવા કરતાં ધરતો ખ્યાલ રાખવો એ વધુ જરૂરી છે, અજર તેા શોષા, આમડું, વાધથી, એડી કે તથિવાની વિચારણા પાછળ વેલો પગ તેા બિલા જ છે. પણ જો એ પગ જૂલાવો તેા એનું સર્જન જેનું શૂન્ય થવાનું, ના અરે, જૂલ્યા કવાને ખાતર કવાનું સર્જન થવાનું !

x x x

કવાનું આવું કોઈ પારણ ન હોય ત્યાં તેા વ્યકિતજાત રસપુત્રિ એ જ કવાકૃતિની રચના માટે પારણ થઈ પડવાનું ને એવાની સમુદાયને કિંમત થી ?

સાચો વૈધ્યવજન

જે સમાજમાં પૈસાથી જ માણસનું આપ કઠાય છે તે સમાજમાં કલ્પજન પ્રવર્તે છે. માનો કે નિમાજ પદતી વખતે કોઈ કારેલ-તુરેલ કપાંવળો 'ગાઇ નિમાજ પદવા આબો' અને તેની પછી ખુદ ભાદશાદ આવે તેા પણ પૈસાને હાથરિને 'પાદશાદને સ્થાન આપવામાં ન આવે. જ્યારે આપણે ત્યાં તેા પૈસાદારનું સ્થાન આમજ કરીને અદ્યતને આપણે પેણીએ છીએ !

આપણે તેા રોજ એડી પ્રાર્થના કરવી જોઈએ કે જેથી બાળકના જેવો આપણો સ્વભાવ રહે; જેમાં મોટા નાતાનો, નાનગતનો, ઝાંતીપતનો તેમ જ ખીન કોઈ પણ પ્રકારનો બેદલાવ ન રહે બાપુજીએ પોતાનું સર્વત્ર અપભું કર્યું સ્વતંત્રતા અને એકતા માટે. વળી જાણુજી તેા માતા : 'વૈધ્યવજન તેા તેને કહીએ, જે પીડ પરાઇ જાણે રે.' પીડ 'પરાઇ.' પોતાનું કુ:ખ નહિ પણ પરાઈ પીડા જે જાણુ તે જ સાચો વૈધ્યવજન, સાચો ધર્મો. સાચા દિલથી એક-ખીનથી સાચે જાણી યકો તેા જ અદ્યકાર જોએ થાય. — ચુરુદવાલમદિલક

૩. તેહમીના

અઘી-ત્રણ હજાર વર્ષ પૂર્વે ઈરાનના યાદવદે કે'કાવસ હતો. ઈરાની પ્રાંત-અબુલીસ્તાનના રાજા ઝહને ફદાબાથી, વિશવિખ્યાત પરાક્રમી પુત્ર ફરતમ વરો. પહેલવાન-ફરતમ સાર, શિકાર અને પ્રકૃતિ-સોખીન હતો. એક વખત પૂર્વપ્રદેશના સમનજાન નજીકના અરહુપમાં શિકાર મેળવી, ખાઈ પી, પોતાના વહાદાર અશ રફથનને ચરવા છૂટા મૂકી રાત્રિ ગાળવા મૂનો. પ્રાતઃકાળે ઊઠી જોતાં રક્ષન ન મળે. ઘોડા ચોરાઈ ગયો લાગ્યો. કોપથી પૂ'વાકું'વા ફરતમ ઘોડાનું જીન ઉપાધી માળુના ઘરેર તારક ચાલ્યો. ફિરદૌસ્તી નો'પે છે કે ક્યારેક માણસ જીન પર ઘોષ છે, ક્યારેક જીન માણસ પર.

ઈરાનનું ગૌરવ, મુક કચહર ફરતમ ઘરેરખાં થાથીને આવે છે એ બખર થતાં શહે સમનજાન અને અખીરા તેને આવકારવા સામા આવા. કોપથી જાજુતા ફરતમને શહે મીઠા વચન કલાં : "પૂ'વાકું'વાથી કામયાજ થવાનું' નથી, સાપ પણ નરમ અને તો જ દરમાંથી બહાર નીકળી શકે." અને શહે આપેલ સુંદર જીતારાખાં ફરતમે નિવાસ કર્યો.

શક, ઉત્તમ ભોજન અને સારી પેઠે મઘપાનથી ફરતમ પોતાના કમરામાં ખાડો પડ્યો હતો ત્યાં વીજના ચમકાર સખી એક મુવતી દાખલ થઈ. ફરતમે આશ્ચર્યથી પૂછ્યું. "તમે કોણ છો?" સુંદરીએ જવાબ વાળ્યો : "હું શહે સમનજાનથી એકત્રી એક પુત્રી તેહમીના છું. કદિય પરદાખાંથી-અહાર નહીં નીકળેથી એવી હું મહાન ફરતમ સિવાય કોઈને ય નહિ પરવાનું' પણ વહને ભેટી છું. આજે એ વીરનરને મળવા ઉપસ્થિત થઈ છું."

● તહી પુરને ઝીનો, ઝહી ઝીન એપુરન. - યાહનામા.

અ-વો-વ મન મળતાં ફરતમે તેહમીનાના પિતા પાસે રાજકુમારીના હાથની માગણી મૂકી, શહે સ્વીકારી અને ફરતમ-તેહમીના લગનથી જોડાયાં. ઘોડા સમય સાથે રહ્યાં અને સ્વભાવથી જ મુક્ત ફરતમ એક દિવસ ચાથી નીકળ્યો. તેહમીનાથી છૂટા પડતાં તેણે પોતાની મહોરવાળો માળુખંધ : "પુત્રી અવતરે તો આ મહોર તેની વેણીએ બાંધજે, પુત્ર અવતરે તો તેના માણુએ બાંધજે" કહી. દુશ્મને ચકુ-તવાને અભિશાન કર્યો વીટી આપી હતી તેમ આપ્યો.

વીરનરને જીવન સમર્પણ કથી કાપમના એકથવાયા જીવનમાં તેહમીના તણવા લાગી, સમય જતાં પૂનમના ચાંદ જેવા પુત્રને જન્મ આપ્યો. ફરતમને જાણ કથીય તો પુત્રને લઈ જઈ એવી દલેસતથી પુત્રી અવતરવાની જહેસાત કથી અને તેહમીના પુત્રના લાલનપાલનમાં પડી. રતાપુખાશ્ય તેજસ્વી દેહવાળો ભાવક સૌને આનંદ આપતો થઈ પડ્યો એટલે તેનું નામ સોહરામ-આનંદ આપનાર પડ્યું.

રૂપજુષ્ટ સંપન્ન તેહમીનાનો બધાં સમય સોહરામની યોગ્ય તાલીમાયે' જવા લાગ્યો. ખેલકૂદ, પટ્ટાખાજ અને સોહરામ અદ્ભુત કિશોર મન્યો. સોહરામને સવાય ફરતમ બનાવવા તેહમીનાએ પોતાનું જીવન અર્થી નાખ્યું. મુવાનીને જિ'બરે આવતાં સોહરામ સિંહનો શિકાર કરતો વરો અને ઉમદા ચારિત્રવાન મુવાનની કીર્તિ' પામ્યો. એક દિવસ સોહરામને માતા પાસે પોતાના વંશની માહિતી માગી અને તેહમીનાએ ગૌરવપૂર્વક : "તું ઘણો સામા દેહવાળા મહાન ફરતમનો પુત્ર છે. ઝાવ, સામ અને નરીમાનો વંશજ છે." કહી સોહરામને પરિરિચિતિ સમજાવી : નુરાનનો યાહ અફઝાલિયામ ઈરાનનો યજુ છે, ફરતમનો દુરમન છે, ચેતીને રહેજે." છાતી કાઢીને સોહરામને જીતર વળ્યો : "ઈરાનનો યાહ ફરતમ સિવાય અન્ય કોઈ ઘોષ શકે જ નહિ" કહી પિતાની મદદે જવા સોહરામ તૈયાર થયો. તેહમીનાએ પુત્રને વીરજ

પરવા સમજાવ્યો પણ સોહરાજ ચાલી નીકળ્યો. વીરપતિનો વિયોગ સહી લેનાર તેહમીનાએ વીરપુત્રનો વિયોગ સહેવા કાળજીને કઠન બનાવ્યું.

ફતમને તો પુત્રી અવતાર્યાની વાત કથી છે, સોહરાજને નહિ ઓળખી શકે તો ? એવા વિચારથી તેહમીનાએ પોતાના ખાસ વિશ્વાસુ માલ્યસને સોહરાજ સાથે મોકલ્યો કે જે ફતમને ઓળખી શકે અને પિતા-પુત્રની ઓળખાણ કરાવી શકે.

નુરાનના યાદ અફરાસિયાબને સોહરાજની પ્રવૃત્તિ વિશે જાણ હતી ખંધા નુરાની રાજ્યએ સોહરાજની મદદ માગી, તે જણતો હતો કે સોહરાજ ફતમનો પુત્ર છે અને બાપ દીકરો ભેગા થાય તો આખું ઈરાન સર કથી શકે, પોતાનું રાજ નાશ પામે. આથી સોહરાજ અને ફતમ સામસામા પડે તેવી તેની યાવ હતી.

નુરાની લશ્કર સાથે સોહરાજ આગળ ચાલ્યો. ઈરાનનો પ્રથમ કિલ્લો દિલ્લે સમીદ છતાંયો. શીવનના પ્રથમ વેગમાં તણાતા સોહરાજના છવનમાં અહીં એક નાજુક પ્રસંગ બની ગયો કિલ્લાના રખેવાળની દીકરી ગુદફિરિદ પુત્રુ વેચે સોહરાજ સાથે લગ્નવા આવી. સોહરાજની તેગના ધાએ ગુદફિરિદનું બપ્તર થીરાયું અને માથાનો ટોપ ઊઠ્યો. પાછીના વેલાની માફક પ્રગટ થયેલા ગુદફિરિદના લાખા ફેથ જેઈ સોહરાજ થમકયો. ગુદફિરિદ બોલ્યો. "અરે, વીરનર, રહુમેદાન છેલ્લો જ. જગત કયેયે કે તે સી સામે ધીરતા બતાવી તો તાનું યુ માન રહેયે ?" સોહરાજ અને ગુદફીની ચાર આંખો ચઈ. નિઃશ્વેશીમાં પ્રથમવાર અને છેલ્લીવાર સોહરાજે એક સીને રસથી નિહાળી. તે રહુમેદાન ઊઠીને ચાલી નીકળ્યો.

સોહરાજની સરદારી નીચેના નુરાની લશ્કરનો સામનો કરવા ઈરાની લશ્કરની સરદારી ફતમને લેવા ના પાડી ન્વારે અમીરોએ "હવે તમે વૃદ્ધ થયા છે. તાકાત રહી નથી. બુતકાળ ઉપર જીવો છો." વગેરે વચ્ચેના સંભળાવ્યા અને ફતમનો અર્ધકાર જગૃત થઈ ઊઠ્યો. લશ્કરની સરદારી સ્વીકારી અને "યુ" ફતમ તરીકે નહિ પણ એક અજાણ્યા યોદ્ધા તરીકે લડીશ અને મારી ખરી તાકાત બતાવી આપીશ."

નુરાની અને ઈરાની લશ્કરો સામસામા આપ્યા. નુરાની લશ્કરને મોખરે નવજુવાન સોહરાજને નિહાળી સામાન્ય વેશમાં રહેવા ફતમને ક'ઈક પરિચિત લેવું લાગ્યું. મરીચિના આશ્રમમાં સર્પદમનને જોતા કુખ્યાંતને થયેલો ભાવ અને અધમેધના અધને રોકી રાખનારે બાળ લવકુચને જોતાં રામને થયેલો ભાવ ફતમને થઈ આવે છે પણ પોતાને ત્યાં પુત્રી અચરતી છે તે ખ્યાલમાં અને પોને સામાન્ય વેશમાં છે તેથી કોઈ ઓળખી નથી શકતા તેથી સોહરાજ અને ફતમ ઝંબૂત પૂર્વક સામસામા આપ્યા

સામાન્ય વેશમાં રહેવા ફતમને દન્દ પુલ્કને પકકાર ફેકયો, નવજુવાન સોહરાજે ઝીંધ્યો અને મધ્ય એશિયાના એ મેદાનમાં બાપદીકરો દ્વન્દ્વપુલ્કે ઉતર્યા, બંને લશ્કરો પ્રેક્ષક તરીકે એકવાયા. વિપિની વિચિત્રતા કે તેહમીનાનો પતિ અને તેહમીનાનો પુત્ર એકબીજાને મળી થન્ય બનત તેને બદલે પ્રતિસ્પર્ધા તરીકે મળ્યા "વકી સાલેપુઈ" ઈગર નવજુવાન" એક વર્ષેના અનુભવી, બીજે ઉમરો જુવાન !

ફતમના દિલમાં સામે ઊભેલા ઊંકરાને જેઈ વાનલ્ય ભાવ ચથકે છે, સોહરાજના હૃદયમાં પીક ધોલકાને જેઈ પુલ્કભાવ પ્રગટે છે ! પણ નસીમ ! ! પહેલા દિવસની સંજી ભીમકાષ ફતમને 'સોહરાજે જીવીન પર પટકયો, ખૂરો કથી નાખવાની તક હોવા છતાંય ખેલદિલથી તેને જિલ્લા થરા દીધો બીજે દિવસે સોહરાજની સામે મેદાને યજતાં ફતમ વિચારે છે, 'કયા નસીમવાનનો આ પુત્ર છે ? મારા દિલમાં રહેમ કેમ આવે ? ? એના સરીર અને પ્રાણ જુદા કરવાની ઈચ્છા કેમ થતી નથી ? શે પડે ઈ'વરી સંકેત ?' x

સોહરાજને પણ થાય છે : "યુમાની ખરમ કે ઉ ફતમ ?" - રખે આ વીરનર ફતમ હોય એવી

x ન દાનમ દરીન રાયે વજદાં ચીરત ?
 યુનીન તકે ફરખુન્ટે કકત ?
 હમો રહેમત આદ જેનુ પર દિલમ,
 ન ખાલમ કે ખનત જેનન ?

-અયુસ્વમ
 -શાહનામા

શકા થાય છે, એ સાચું હોય તો મારે પિતા સાથે મુઘ્ધે ન ઉતરવું જોઈએ” અને સોહરાએ પૂછ્યું મણ ખરું: “તમાય નામ વિષે મેં ઘણી તપાસ કરી પણ કોઈ કહેતું નથી. તમે રૂસ્તમ હો તો તમે જ કહી દો.” રૂસ્તમે વિચાર્યું કે હું રૂસ્તમ છું એમ કહીશ તો મારા નામથી જ આ હથિયાર મૂકી દેશે અને પછી બડાઈ કરી શકશે કે હું રસુમેદાનમાં રૂસ્તમ સામે ઊભો હતો । ખરેખર તેો રૂસ્તમ સામે કોઈ ઊભો જ ન શકે, અને કંઈ કથા વિના રૂસ્તમે સોહરાખને પડકારો તેની જાતીયાં તેજ ભોંકી દીધી. ખરના સોહરાએ પીક વીરને કહ્યું: “તું પાણીમાં માછલું થઈને વહી જઈશ કે રાત્રિમાં અપહાર બની ઓળખી જઈશ તોય મારો પિતા રૂસ્તમ તારા ઉપર માડું વેર લેવાનું ચૂકશે નહિ”

હવે રૂસ્તમે પોતાની ઝોળખાણ આપી અને મુઠું નજીક જઈ પહોંચેલા સોહરાખની આંખમાં પ્રનન્નતા દેખાણી: “મારા બાલ્ય ઉપર તમારી મહેર જૂઓ અને જૂઓ કે પિતા તરફથી પુત્રને શું જોગનું મળ્યું?” રૂસ્તમે વ્યાકુળતા પૂર્વક સોહરાખનું બન્ધર વીરો નાખ્યું અને પોતાનો બાલ્યમય જોઈ સંતાપને પાર ન રહ્યો. મારાં પછાડી રૂસ્તમ લોહીનાં આંસુથી શેવા લાગ્યો. લરાંરો દિગમ્બર બન્ધા સોહરાએ છેલ્લો અવાજ કાઢ્યો: ‘ખનવાનું બની ગયું, મને પુત્ર કયો

અને શોક છોડે.”

નાના કુંજર જીવડા દેહવાળો રૂસ્તમ, રસુમેદાન ઉપર જ સોહરાખનું માથું ખેળામાં લઈને બેઠો, સોહરાએ ચિરવિદાય લીધી.

સમનજાનમાં તેરમીનાને આ સમાચાર મલ્યા અને એના કલ્પાંતથી આભ તૂટી પડ્યું. સોહરાખના વસોને બાથમાં લઈ તેહમીના બેભાન બની તૂટી પડી, ઘોડા સમમાં તેનું અવસાન થયું.

આહજ રાજકન્યા, વીરનારી તેહમીના વીરપત્ની અને વીરમાતા બની, જન્મતને એક મહાન કુટુંબ પ્રસંગની ભેટ આપી અમર કીર્તિને વરેથી છે. શાહનામાનાં સૌ પાત્ર તેહમીનાની નુલના મહાખારતના નારી રત્નોમાની સુભદ્રા સાથે થઈ શકે તેમ છે. વીરનાર અર્જુનની પત્ની અને વીરપુત્ર અભિમન્યુની માતા, મહા ભારતમાં પણ એક કન્સુ પ્રસંગની સર્જક છે. તેહમીનાના રૂસ્તમ સાથે પ્રેમલક્ષ, સુભદ્રાના અર્જુન સાથે પ્રેમલક્ષ યોવનને ઉંખરે પહોંચેલા સોહરાખ અને અભિમન્યુ. સોહરાખનો સુદર્શિદ સાથે માત્ર નવનેનો એવ, અભિમન્યુનો ઉત્તરા સાથે રાત્રિનિવાસ. દ્રુપ્દયુલ અને કોકામુદ. તેહમીના વિલાપ અને સુભદ્રા વિલાપ. લખારેથી નહિ હોય ત્યારે આ બન્ને કયા એક તો નહિ હોવને ?

ધબન-ઈ-નસર અલ-કુશુરી માંઠા હતા અને તેમને સફરજન ખાવાની મરજી થઇ. સફરજનની એ સતુ ન હતી. એટલે સંત હુસેન મનસુર અલ-હલ્લાજે હાથ ભીંચો કરી હવામાં મૂકી ભરી અને એક સફરજન ઉતાયું. તેમણે કહ્યું “સ્વર્ગના બગીચામાંથી આ આનું છે.”

પણ એક ટીકાખોરે કહ્યું “સ્વર્ગનું ફળ તો ખગડે નહીં, પણ આમાં તો એકે ઈયળ છે !”

મનસુરે જવાબ આપ્યો, “અમરધામમાંથી તે આ નાશવંત સંસારમાં આનું, એટલે રસ્તામાં જ તેમાં સડો પેડો છે !”

સૌરાષ્ટ્રના એકાવન વૈષ્ણવજનો

કૃષ્ણલાલ પી. મહેતા

સૌરાષ્ટ્રની આગલી સંસ્કૃતિના સ્તંભરૂપ, માનવ જીવનને પ્રકાશ આપનાર નાગો અનામી અગસ્તિ સંતજનો પૈકી નજર સમક્ષ દેખાત આવતા એકાવન વૈષ્ણવજનોનું આજે સ્મરણ કરીએ :

નામ :	વર્ણ :	સ્થળ :	૨૪. વજ્ર ભગત	કારગિયા રત્નપૂત	વસ્થભીપુર
૧. ભગત સુદામા	ધાત્મજી	ચૌરખંદર	૨૫. સેવાદાસજી	સાપુ	ધ્રાંગધ્રા
૨. સિદ્ધનાથ	સાધુ	કાંક	૨૬. આષા દાન્ય	કાપ્પી	શલાળા
૩. પત્મત મહેતા	નાગર	મગરોળ	૨૭. સંત મોહનદાસ	સાધુ	ચિત્રડા
૪. નરસિંહ મહેતા.	નાગર	જૂનાગઢ	૨૮. બ્રહ્મચારી મહારાજ	બ્રાહ્મજી	આધીધા-સૌરઠ
૫. ભોજી ભગત	કસુમી	કૃતોલપુર-અમરેલી	૨૯. વાલાધીર	ધરિજન	ધોળકા
૬. વિંજાત ભગત	મહેર	વિસાવાડા	૩૦. ભાવનશા	મુસલમાન	જૂનાગઢ
૭. વેલનાથ (વિલો બાવે) કોળી		જૂનાગઢ	૩૧. યોગી ધરનાથ	સાધુ	ગિરનાર
૮. ખીમા ભગત	સુત્રિય પીપાવાવ-પાથીતાણા		૩૨. ઝાલા ભગત	રથાથી	? (પર્યાય)
૯. દવા ભગત	લોહાણા	ભાલુવડ	૩૩. નગા ભગત	અધિર	ખાન ઠેટા
૧૦. ગુણાતીતાનંદ	કસુમી	પીપલાણા	૩૪ સુમરો હોયી	સુમરા-મુસ્લિમ	નેકનામ-પડયી
૧૧ કીર્તિવચ દ્રજી	કાશરથ	જામનગર	૩૫. મહાત્મા મૂળદાસ	કુવાર	ઉના-આપોદ્રા
૧૨. સંત માણનાથજી	લોહાણા	જામનગર	૩૬. ચારિત્ર્ય વિભવ	વલ્લિક	સોનગઢ
૧૩. દવાનંદ સરસ્વતી	બ્રાહ્મજી	ટંકારા	૩૭. કૈશવદાસ કવિ	કાવચ	પ્રભાસપાટણ
૧૪. મોસાર ભગત	બગી	ખભાલીઆ	૩૮. ઈસર ભારોટ	બારોટ	જામનગર
૧૫. દાસી જીવજી	શમાર	પીપાવદર-ગોંડલ	૩૯ પ્રેમાનંદ સખી	જાભજી	જડકા
૧૬. જવારામ ભાષા	લોહાણા	વીરપુર	૪૦ કચરા ભગત	વાલુદ	મોટા કાજીબારા
૧૭ આષા ગીતા	કાપ્પી	સતાધાર	૪૧. અમૃતલાલ પરિવાર	બાહ્યજી	ચૌરગાડ
૧૮. ભક્ત લાલજીમહારાજ	વલ્લિક	સાપલા	૪૨. ક્રીમદ્ સપ્તદં	વાલિયા	વવાણીઆ
૧૯. ભગત વીશ્રામજી	મધી	પાળીઆદ	૪૩. નગુરામ થર્મા	બાહ્યજી	મિલખા
૨૦ રોહીદાસ	શમાર	સરસદ-જૂનાગઢ	૪૪. મોહનદાસ ગાંધી	વાલિયા	પોરખંદર
૨૧. સત્યાજી	વલ્લિક	મિલખા	૪૫. મોગીજી મહારાજ	લોહાણા	ગોંડલ
૨૨. મુડિયા જ્ઞામી	સાધુ	ધોરીવાવ	૪૬. કાનજી સવામી	વલ્લિક	સોનગઢ
૨૩. મહંત આણંદાબાવા	સોની	જામનગર	૪૭. દલપતરામ કવિ	બ્રાહ્મજી	વડવાણુ
			૪૮. ત્રિકાચાર્ય	બ્રાહ્મજી	આભપરો-અરડો
			૪૯. ત્વડોડાદાસજી	લોહાણા	રાજકોટ
			૫૦. દારકેશવાવજી	જેઠાંબાવડ	પોરખંદર
			૫૧. ડોલરાય મોકડ	નાગર	અલીયાપાડા

અગાઉ જ્યારે આપણે ત્યાં આ-લી વિપુલ સંખ્યામાં નાટક-સિનેમાઓ નહોતાં, રામલીલાઓ નહોતી, નાની નાની સંગીત-મંડળીઓ નહોતી ત્યારે તરુબહેન અને બાલ-ભવવાયાના આખી સતના પ્રવેગો જ આપણું સોનું સહિષારું મનોરંજન હતું.

અનાજની લણણી પછીના દિવસોમાં એટલે કે ખાસ કરીને ખેડૂતોને મોટા વર્ષ ખેતરના કામમાંથી પરવારો હોય ત્યારે આવી સેંકડો મનોરંજન મંડળીઓ ગામડે ગામડે પહોંચી જતી અને પોતાના પ્રવેગો ભજવી જતાવતી.

આ મનોરંજન પૂરું પાડતી જાતિઓ વિશે ઐતિહાસિક દ્રષ્ટિકરણ ક્યાંક ક્યાંક મળે છે. આ જાતિઓ જંતરમંતર કરનારી પણ મનાય છે. પણ એવી મધી લોકોજિતઓને સાચી માનવાની જરૂર નથી. આપણી ગણપૂંઘીમાં જ ત્યાં વહેન અને ભય ભારો-ભાર અપાતાં છે ત્યાં જમે તેવી લોકવાયકાઓ સહેવાઈથી પ્રવેશ મેળવી શકે છે.

બાલ અને ભવાયો પ્રવાર ગુજરાત, સૌરાષ્ટ્ર અને કચ્છ દિવાલ બંધિત પ્રકારે ઓછા છે; અથવા નથી જ એમ કહીએ તો પણ ચાલે. ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં રામલીલાઓ છે, રાધાકૃષ્ણની ગોપમંડળીઓ છે પણ એને બાલ-ભવાયા સાથે સરખાવી શકાય નહિ. મુખ્યત્વે એ મધ્ય મનોરંજન મંડળીઓ સંગીત પ્રધાન હોય છે; કથા-વસ્તુ સાથે એની લીલાઓ ઝાઝા મેળ લેતી હોતી નથી.

આ બાલ-ભવાયા વિશે ઐતિહાસિક દ્રષ્ટિબંધુ આ પ્રમાણે છે :

આપણે ત્યાં બાલ અને ભવાયા એક સાથે મોલાય છે. તેમ જ ઉલ્લેખાય છે તેથી તેમની તરફે કાઈક સામ્ય હોવું જોઈએ. બાલ લોકો જલકૃષ્ણની જેમ જમે તેની નકલ કરવામાં હોશિયાર મનાય છે. પશુ પત્નીવી

માંથી જમે તેવા અવાજનો નકલ તેઓ સહેવાઈથી કરી શકે છે, જુડી મજાકની વાર્તા કરી જણે છે.

ભવાયોના મધ્ય તે જણીતો છે. આ મેં મધ્યામાં નકલ કરવા પૂરતું સામ્ય તે જરૂર છે. બાલ શબ્દ જૂની ખુદી બોલીના 'બણ' સાથે સંબંધ ધરાવે છે અને તેથી તેનો મૂળ સબંધ સંસ્કૃત રૂપક 'બાણ' અને રૂપરૂપક 'બાણિકા' સાથે પણ ઘોઈ શકે.

બાણ અને બાણિકામાં અધમ કોટિનાં તરુવા ઘણાં હોય છે, અને તેને, સંસ્કૃત નાટકોની ભવાઈ પણ એક રીતે કહી શકાય એટલા અધમ તો છે. એટલે 'ભવાઈ' અને 'બાણ'ની વચ્ચે આ રીતે વિશાસમનો સંબંધ જળવાયો હોય એવું તો સ્પષ્ટ દેખાય જ છે.

બાણ અને બાણિકા જેવા ખેલો કરનારા બાલ કહેવાયા અને તેઓજ 'ભાવ' કહેવાતા તે આપણે ઉપર જોયું. આ તે વખતે આ બાલ અને ભવાયા વચ્ચે મધ્યાને લગતો તફાવત નહિ હોય. સમય જતાં આ બંને શબ્દો જુદાજુદાં સમુદાયને માટે વપરાયા બાંડવાં થયે, અને લોકોમાં પ્રચલન બન્યા હયે. અને જેમણે 'બાણિકા' જેવા ખેલોના પણ અપભ્રંશ રૂપો જેવા ખેલો કરવા ચાલુ રાખ્યા તે 'ભાવ' ઉપરથી ભવાયા કહેવાયા, અને જેમણે મેંની તેમ જ શબ્દોની નકલ વગેરે કરવા માંડ્યું તેઓ બાલ કહેવાયા.

ભવાયા-તરુબહેનાના પ્રવેગો ગામડાઓ માટે આજે નવા નથી પણ શહેરોમાં વસનારી મોટા ભાગની વસંતિને આ પ્રવેગોનું જ્ઞાન જલક ઓછું હોય છે, ગુજરાત અને સૌરાષ્ટ્રમાં આ એકની એક મંડળીઓ પોતાના પ્રવેગો નવી નોખી રીતે ભજવતી હોય છે.

ચાર સ્તનોનો ચોક હોય ત્યાં ફરતી ખાટવા ઢાળીને પ્રેરક સમૂહ વેઠવાઈ ચર્ચા હોય છે. વચ્ચે ચાર પાંચ મથાલો ભગની હોય છે પ્રવેશ-પ્રવેશ અર્થી પ્રવેશ જવું તો ચું હોય પણ પ્રેક્ષકો સામેથી ખસી

પ્રેમાનંદનાં આખ્યાન કાવ્યોની તખ્તાલાયકી

આકારથી સદીના ગુજરાતના સંસ્કાર છવનનો અધિષ્ઠાતા મહાકવિ પ્રેમાનંદ ઘનો. એના મમકાવીન કવિ તરીકે શામળ ભટ્ટને ગણી શકાય, પણ એના પ્રત્યે પ્રતિષ્ઠાપથીભારે પ્રેમાનંદે બહુ એણું જોયું હતું. એના સ્વતંત્ર વિચારના પુત્ર વલ્લભે ઘણી વખત શામળ ઉપર ઊંધાથી ચર્ચાના અનાવરણ આક્રમણો કર્યા હતા. તેમાં પણ પ્રેમાનંદની સમગ્રજીવિત નડોતી. શામળ કાલ્પનિક કથાઓ દ્વારા લોકહૃદય સુધી પહોંચ્યો ઘનો, અને એની કથાઓનું ક્ષેત્ર સંકુચિત હતું. પ્રેમાનંદે કાલ્પવતના કથા પ્રસંગોની ભવ્યતાને ગુજરાતી ભૂમિ ઉપર ઉતારી છે. સીધી સાદી ગુજરાતી વાણીમાં એણે કરેલું પાત્રલેખન અત્યારે પણ એટલું જ સજીવ અને ભવ્ય લાગે છે એણે સંસ્કૃત અંબાસ પૂરતું રાખ્યું હતું; પડિતાહના પ્રદર્શન માટે સંસ્કૃતની છાયા સ્વીકારી હોય એવું કથાંય દેખાતું નથી.

આખ્યાનોની સર્વશક્તિગુરુ કથા રીઝી દ્વારા એણે પુરાણ પ્રસંગોને લોકોના હૃદયમાં રમતા કરી દીધા હતા. કથા-પ્રવાહને રીઝી રાખે એવા વચ્ચે વચ્ચે વર્ણનો આવ્યા કરે છે, છતાં સાંક્રિમની દૃષ્ટિએ પણ એ આખ્યાનો એટલા જ મૂલ્યવાન ગણાય છે. સમાજના દરેક વર્ગની વચ્ચે બેસીને આવા આખ્યાનો દ્વારા બેાપ આપવાની પ્રથા અત્યારે પણ અસ્વીકાર્ય નથી લાગતી. કોતાઓનાં વિચાર એક સમયે ચાલે જોઈ રાખે એવા ગંભીર વાણીપ્રવાહ પ્રેમાનંદનાં હતા એમ કહેવાય છે. ત્યારે પણ કથાકાર કથાકારની વચ્ચે અણમનાવ, અસંતોષ, કોણ વગેરે હતાં. ત્યારે પણ આપણું સંસ્કાર-છવન ત્રિચાતુર્ય અને અપરાક્રમી જ હતું છતાં રિષરભુક્તિ પ્રેમાનંદના કવિજીવનને એની વિરોધી અસ્તર કદી પહોંચી નહોતી; કારણ કે કવિતાપ્રદેહનાં એના વિષય પરિભ્રમણો ઉચ્ચગામી હતાં. કથાના ચિત્રોની પરિપૂર્ણતા ભતારવા માટે એણે કરેલાં લાગણ્ય વર્ણનો જરાક વકરી દે એવાં તે છે, નારીઘટીની ચોદઈ ચર્ચા પણ અત્યુક્તિલાભી લાગે છે છતાં એના રૂચિતંત્રમાં અવિલેક

નહિ હતો જ દેખાય છે. ગૃહાટિક વિષયોમાં પણ એની રીઝી સમતોલન ભલવી શકે છે. સી પુરુષોનો જન્મનર કોતાસમૂહ પ્રેમાનંદની વાણી ઉપર મુગ્ધ હતા તેનું મને તે આજ કારણ લાગે છે. આક્રમણો મુખ્ય આધાર વરુની રમણીયતા અને રસની જમાવટ ઉપર યોગ્ય છે અમુક પ્રકારના નાણી કોષલમાં અને તે ટવાળી શબ્દમુદ્રામાં માનવ-મનને વધ કરવાની અસાધારણ શક્તિ રહેલી છે પ્રસંગે પ્રસંગે સાંજનનારને પ્રસન્ન-ચિત્તે અથવા શાંતકુલુ કદી દે છે ને ઉચ્ચ વિંતન રસમાં કુખાઈ હઈ શકે છે. આમાં ન હયા મનની જુદી શબ્દતરંગાંચને કથાંય અવગણ્ય યોગ્ય નથી. વિચુદ્ધની જગતિ એ કોઈ પણ કથાકારનો બહુ મોટો ગુણ ગણાય છે. પ્રેમાનંદની કવિતામાંથી પણ એ જ મુદ્દો જડી આરે છે

ગુજરાતી ભાષાનાં સર્વેચ્ચ પદ અપારવાની એની લગની અપ્રતિમ હતી ભાષાને સુમધુર કરવા માટે સંસ્કૃત શબ્દોના ઘણા ગુજરાતી અપભ્રંશોને એણે સ્વલ્પી બનાવી દીધાં છ માનવ સ્વચાર જોઈ જ કવિતાની વાણી ગંભીર, કોમલ અને પરિવર્તન ચીલ હોતી જોઈએ એમ માનીને એનો પ્રત્યેક પંક્તિમાં અલ્પ ઉપરોગ કર્યો છે ને જુદી કવિતાની પ્રતિભા જનવી છે. અર્થથીન ઘણા કવિઓએ કવિતાના આ આત્મીય કાર્યકારણની ખેવના કરી જ નથી એટલે કવિતા વધુ લોકભોગ્ય હતી નથી પ્રેમાનંદની રીતે જ કવિ-કવિતાની સમજાનો ઉકેલ આમ વિચારી શકાય જેમ જેમ કવિઓ સામાન્ય લોકસમુદાયમાં વધુ ભરે તેમ તેમ તેમની કવિતા સમાજની નાક અને લાગણી વધુ સારી રીતે પારખે ને ઝીલે. વળી તેઓ નિત્યલ્લવધારની અને ઘરગથું ભાષામાં લખે અને અતિ સંસ્કૃતમય વાણીને મોઘ ઓગ્રી રાખે તે જ ભાષારીઝી નક્કર અને સુવાચ્ય અને અને લોકહૃદયને સંપર્ક પામે. એ સાદાઈમાં પણ કલ્પના-અર્થકારો વગેરે ન જુરૂ અને નિષ્પન્ન પુનઃ શી મારવાને જમાવવાનો આદર્શ તે સ્વપ્રકાશી છે; પ્રેમાનંદે વર્ણવેલા

નજરાજના હંસ સન્ધુ—એને સાંભળનાર, સાચવનાર જ એનો લાભ મેળવી શકે, બીજા નહિ.

ઘણા અદ્યતન ઈવિઓએ પ્રેમાનંદને પૂરેપૂરે નહિ વાંચ્યો હોય. ઉપેક્ષા કરી શકે એમ કહેવાનો આશય નથી પણ એ અતિ જૂનાં ઇંડિયામાંથી અમૂલ નહિ નિર્ગમી થકાય એવી અગ્રહા તે જરૂર સેવી હશે. પ્રેમાનંદમાં રાજારાણીના વધુનેા, વૈભવની પ્રથ સા કે પનપતિઓની ચરણચંપી જ છે એવું થા માટે માનવું જોઈએ? દ્રોપદીના માનજંઘમાં ને સુદામાના દરિદ્રવર્મા નાથી સન્માન જને કાઠવવાનું અન્ધુ' નિરૂપણ છે. અજયકનતધારી સુનામાં ભાવસખા કૃાસુને રાજા દ્વારે ઇય સંભાવવા જય એ એને રૂચવું નથી એ થઈ જોડેા લક્ષ્મીપતિ, માયી તૂંબડી ને લાડીયાં કોઈ ડંખીથી સ્પર્ધા નથી, મિત્રપ્રેમજયી સંકેમ્તિ જ છે. માત્ર પ્રેમાનંદે એ આખા ચિત્રને એટલી સ્વભાવિકતાથી જિતાવું છે કે એની સહનશીલનાભરી દરિદ્રતાની ઈર્ષ્યા કરવાનું આપ-ણને પણ મન થાય. સામી બાજુએ એની અદાલુપ્ત ઋષિપત્નીનું રેખાચિત્ર પણ જોટવું જ સાધ્યજક છે. અજયક પતિ પ્રયેના એના હળવા ઠયકામાં મુહાવમ સ્ત્રી હૃદયની સાતિવકતા જ દરિદ્રોત્થાર થાય છે. એ ઋષિને જયકવૃત્તિ સ્વીકારવાનું સમજવે છે એમાં એનો સાચો આધાર કૃષ્ણથી પણ વિશ્વવ્યાપક પરમાત્મ સત્તા છે. એને એમાં અપાર શ્રદ્ધા ॥ એ સુદામાના વલ્લિક વાસનામય જીવનની માત્ર સહકારી નથી. એને તેા પન કરતાં પણ સ્વામી કૃષ્ણકૃપાનો અધિકાર મેળવે એવી ઊંચી મંજલ અંતરેચ્છા છે. આવી તિતિક્ષાવૃત્તિ અને સ્થિતપ્રજ્ઞતા કુશલતાપૂર્વક પ્રેમાનંદે એ આખા પાત્રમાં જિતાવ્યાં છે. એમાં એને શબ્દોને ક્યાય ॥ રેકૃત અવ-નસા નથી પયેરાવવા પડ્યાં, શીચીને અંગેય રૂપલાથી અજુગરાતી નથી કરવી પડી. તમામ આખ્યાનો સરળ સોકરોથીમાં, માણ્યભટ્ટની છટાથી અને સ્વભાષા પ્રેમની ખુમારીથી જુજરાત આગળ ખાયાં છે

૧૯૩૭માં કતાચીની સાહિત્ય પરિષદમાં 'મામેડુ' તખ્તા ઉપર મુકાયા પછી, એ જ જતનાં પ્રેમાનંદનાં બીજાં હાસ્યકરુણમિત્રિતં આખ્યાનો પણ સુંદર રીતે તખ્તા ઉપર મૂકી થકાય એવી શ્રદ્ધા અનેકના મનમાં જન્મી હયે. સુદામાચરિત્ર, નજારાજ ને આખાહત્સુની

સ્થનામાં નાટ્યતત્ત્વ વધુ પ્રમાણમાં દેખાય છે. એને એ નાટ્યાભાસ શ્યાવ કરતાં દ્રશ્ય વધુ છે એટલે તેા એના આખ્યાનોને 'નાદસી-દર્શ' કહોવામાં આવે છે. એ વાંચ્યા કરતાં સાંભળવામાં વધુ તલ્લીન વધ જરાય છે. વૃત્તવિવિધ કે દેશી ઢાળેાની મનોગમ્ય ગૂંધણી નાદ દ્વારા જે વાતાવરણ સર્જે છે તે ચિત્ર વાચનથી કોઈ રીતે માણી થકાય જ નહિ. આ કૃષ્ણ રસાનંદ જ આખ્યાનોનું સાચું સ્વરૂપ છે. નાટક સ્થનામાં પણ આજ તત્વની પકક અને સંભાળ શખવી પડે છે.

વળી આખ્યાનોને તેા ગીત નાટકો તરીકે જ રજૂ કરી થકાય, એટલે એનું શબ્દ દર્શન પણ સંગી-તથી ઠંકાયા વિનાનું સ્પષ્ટ અને કણમધુર ઘોવું જોઈએ. આ પ્રમાણે ખૂબ ચીવટથી અને કામચી તૈયાર થયેથી જનિભરી વરનુગૂંધનવાળી નાટ્યકૃતિઓ, આખ્યા-નોથી અનેકમણું મહત્ત્વ ધરાવે છે એમાં થકા નથી. નજારાજનામ ઇસને પકકવા ઈચ્છતી દમયંતીનું તલ્લકર્ણી વર્તન જુઓ, નાટકનું પહેલું ચિત્ર અહીંથી શરૂ થાય તેા પણ આજથી કન્યાના પ્વનિને દસ્પમાન વતાં વાર ન લાગે દમયંતી મનમાં વિચારે છે:

પખી ધીરે કમળને કાળે,
હાય આપ્યા મને મહારાજે
જોગવાઈ જમદીશે મેલી,
મારી કમળ જેવી હયેલી.

થરીર સપળું કહાં એ સંતાડું,
પણ-પંકજ જોડેને દેખાડું.

અને પછી -

મસ્તક મૂક્યું પલાશનું પાન,
વિકાસી હયેલી કમળ સમાન.
મધ્ય મૂક્યું જાંબુનું ફળ,
બલ્લે જમર લે છે પીમળ.
પોતે નાસિકાઓ ગણગણતી,
લાંબા બમરાની પેરે ભમતી
હસે હરિવદની જાણી,
ન હોયે પંકજ પ્રમદાનો પાણિ.

અને હંસ પકકયા પછીની દમયંતીની સ્થિતિ-

બેહુ કર બેટીને નમચંતી,
હંસ પ્રત્યે કહે દમચંતી.

હું પૂછું છૌં બીહતી બીહતી,
નળની કથા કહો અચઈતિ.

છે બાળક, ૨૬, ભેળનધામ
શે અથે નળ ધરાચું નામ ?

પ્રત્યેક ચિત્ર આણું જ કુમારવંતુ ને રસિક-
કરુણ બની શકે એટલી વસ્તુની પ્રતિભા પ્રેમાનંદે વેરી
દીધી છે. અને એટલે જ આખાને નાટ્ય સાહિત્યની
વધુમાં વધુ નિકટ બેસી શકે તેા સાડું એમ થર્વા કરે
છે. આજના ટૂંકા નાટકો 'અમને ભજવો, અમને
ભજવો' એવી કાકપૂદી ચોમેરથી કર્યા કરે છે, પણ
વસ્તુની એકધારી ને વૈવિધ્યવાળી જાત વિનાના એ
નાટકો પણ સારો આદર પામી શકવાના નથી, કારણ
કે એના ટૂંકા દસ્તાવેજો મુખ્ય પાત્રોનું ભાવનિરૂપણ
આણું અને અને બોણું બીધી શકે છે. તેમાં ૨૦૬
પોળના રંજણી ન હોય તેા તેા નાટકનું આથી જ
મનુ' સમન્ને.

આખાને સજ બીતનાટકોમાં પરિવર્તિત
કરી શકીએ તેા ગુજરાતી સઝીનને અને અજિનવને
પણ સારો લાભ થવા સભવ છે. હાવ પગનાં ગોટાં
શાવા-ચટકાં ધવે વિદાયમાન ધાય તેા સાડુ એમ લાગ્યાં
કરે છે. ઘઠોના ભાવપૂર્વક ઉચ્ચાર, કંઠનું માધુર્ય

અને મોની રેખાઓ, આંખોની કવિતા વગેરે સૂક્ષ્મ અને
સ્થિર છે એનું વ્યાપક પ્રાચલ્ય હાવપગનાં નિલેપ
દર્શાવી શકે છે અને મૂક માનસિક ચિંતનને કિંધાવાન
બનાવે છે. વાદ અને સંબોધના- સુમેળવાળી
પ્રજ્ઞવારીઓની રાસલીવાઓ મેં જોઈ છે. એમાં
આવા હાવપગના નિલેપ, પેલી કિંધાને વધુ
જાતિવાળી અને ચોટવાળી બનાવતાં હતાં. ભાવનાકૂળ
આણું નૂન, ઝાઝરિયે તાલ-ઠોકાં અને હાવની પ્રમાણ-
સર મુદ્રાઓ અપૂર્વ ભાવપ્રદીપ્ત કરતાં હતા. અલબત્ત
કૃષ્ણ કે રાધા ગાતાં અટકીને ભાવાવેશના મોનમાં
પડતાં ત્યારે આ બધા મૂક અભિનયોની અસર ચોણી
વધતી અને એકતાનપણું જમાવતી. ઉદ્ગ્રેધ કે પ્રમાણ
વગરના માગ નખરાં બરેબર હવે તેા નથી જ બખતાં.

નાટકનું ક્ષેત્ર એ વસ્તુત એક સંપૂર્ણ સંસાર
છે એટલે નાટ્યકાર પણ સર્વાંજ સંપૂર્ણ સૂક્ષ્મ
સુષ્ટિએ સચાઈ ને સસાર નિષ્ણાત હોવો જોઈએ.
પ્રેમાનંદના આખાને માટે પણ એમ જ કહી શકાય.
પોતાના આખાનેનો એણે સંસારાનુભવોથી વેગર્ગ
શખ્યાં નથી જાગવતના દષ્ટાંતિમાંથી એકાદ ધ્વનિ
ઉંચકીને એણે પ્રત્યેક કથાને સાદ્યત ગુજરાતી વેશ
પહેરાવેા છે. તાંબુલ આપવા માટે આનાકાની કરતો
સુદામે કે ચિત્રલેખાને છાનીઆની સ્વપ્નકથા કહેતી
ઓખામાં ગુજરાતીના જ ભરી છે પ્રેમાનંદના સર્ગ-
નોની આ જ વિશિષ્ટતા છે.

*

[૨૯૭ ॥ ધાણ]

જઈ બીજી વખત નટ રંજણીમિ પર ઊતરે એને બીજે
પ્રવેશ ન કહી શકાય ? જમન નાટકોમાં આણું હોય
છે એટલે એ યેને એક અંકના પચાસેક પ્રવેશ ગણાય છે

વારે ઘડીએ વેશપવટાં ધર્ના આવે, સ ભાવણની
વસ્ત્રે અશ્વીવ શબ્દોચારનાં છાંટણાં તેા હોય જ. આવા
કંજખા વિનાના શબ્દોચારો અજાણ્યાને પહેલી જ વાર
અકળામણરૂપ લાગે પણ ધીમે ધીમે અધુ' જમવા માટે
આવા પ્રવેગોના જુનવાણી પ્રેતકો કહે ॥ તેમ અજા-
ણના પ્રવેગોની સરખામણીમાં હવે તેા આ અશ્વીવતા

અંશ માત્ર જ રહી છે બે ત્રણ દાયકા પહેલાં આવા
અશ્વીવ શબ્દોચારો જ પ્રવેગનું મુખ્ય આકર્ષણ ગણાતું.

ભવપ્રકરનાં તત્કાળાની નાટ્ય રચના સંરંગી
કહેવાય છે. એમની મજાક પણ બોધપ્રધાન ગણાય છે.
આ બનેલા પ્રવેગો સવાર સુધી થાવે છે,

ઠેક સંરંગન સાહિત્યના જમની સાથે સાથ
જમણેવી કવિ બાણ અને કાવિદયથી વે જૂની આ
લોક નાટ્ય-પદ્ધતિ દક્ષ આજે મે આપણે ત્યાં જીવી
રહી છે, માત્ર જીવી જ રહી છે મરવાને વક્રિ

નિંદાથી જ્યારે અવાનક ટુકડા ટુકડા ધરંને વેરવિખેર થઇ ગઈ હોય છી અને આપણે એકલા પરી ગયા હોઈએ ત્યારે આપણે જે વીતેલી વાતોને યાદ કરીએ છીએ એ કેટલી વિચિત્ર હોય છે. આ વાતો મહાન કે મહત્વપૂર્ણ હોય એ જરૂરી નથી. આ તે બહુ સાધારણ વાતો હોય છે, જેને પહેલાં આપણે યાદ પણ નથી કરી હોતી : જેન કે કેવી કોમળાચી કોઈએ આપણા હાથને સ્પર્શ કર્યો હતો, પછુ કેવી વ્યથાને પરિણમે આપણે એ કોમળતાનો અનુભવ નહોતો કરી શક્યા. કેવી રીતે કોઈ આજીવનમાં કહોતો અવાજ આપણે સાંભળ્યો હતો, છતાં જે એને સાંભળવાની આપણે પરવા નહોતી કરી.

જેને પોતાના ખંડની બાંધેલાં માત્ર પર ફેલાયેલી રંગીન, છવંત નિંદાગીને જોઈને એવો જ અનુભવ કર્યો એ ઘણી મહત્વની બાબતોનો વિચાર કરવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો, પણ એના પર એનું મન રિશર થઈ યાત્રુ નહોતું. એને તેો ત્રણેક બહુવાડિયા પહેલાં એની નાની પુત્રીને એને જે વાત કરી હતી એ જ યાદ આવી રહી હતી

એ રાત્રે જ્યેન ઐતિહાસના ઘેર-ઘોડાઓની સભા માટેનો વાર્ષિક અહેવાલ મેર થઈ આવ્યો હતો. અત્યારે એના ભાવિનો, એની પત્ની અને પુત્રીના જીવિષનો આધાર એ અહેવાલની સફળતા પર હતો જમનાં પહેલાં એકવાર એને એ વાતી લેવા માગ્યો હતો. આ કામ ખૂબ જરૂરી હતું.

એણે અહેવાલનું એક પાનું ઉથલાવ્યું ત્યાં એની નાની પુત્રી માર્ગી પોતાની ભવવમાં એક પુસ્તકકભાવીને આંચી અને બોલી : 'આ જુએ આપુજ.'

જેને જિંદગી દષ્ટિ કરાને કહ્યું : 'નવી ગોણકી ? વાલ ઘણી સારી લાગે છે.'

'આપુજ, આ માંથી વાર્તા વાંચીને તમે મને સંભળાવશે ?'

'નહિ, હમણાં નહિ. એણે જવાબ આપ્યો. માર્ગી એમ જ બોલી રહી. જેને અહેવાલની એકાદ કંડિયા વાંચી ત્યાં માર્ગીના આજીવનમાં કોમળ

અવાજ સંભળાયો :

'પત્રુ બાપુજ, માએ તેો મને કહ્યું છે કે તમે મને વાર્તા વાંચી માળગાવશે.'

જેને અહેવાલમાંથી પાછી જિંબી નજર કરીને કહ્યું : 'હમણા નહિ માર્ગી, જ તારી મા તને વાર્તા સંભળાવશે કુ' હમણાં બહુ કામમાં છું.'

'નહિ' માર્ગીએ મહુરતાથી કહ્યું : 'મા તેો તમારાથી જે વધારે કામમાં છે, તમે યુ'એક વાર્તા પણ નહિ વાંચી સંભળાવો ? જુએ આપુજ, આ વાર્તામાં કેટલું સુંદર ચિત્ર છે, છે ને ?'

'હા, ઘણું' સુંદર ચિત્ર'છે.' એણે કહ્યું : 'જી, આજે રાત્રે મારે ઘણું કામ છે, કોઈ બીજી વાર તને કુ' વાર્તા વાંચી સંભળાવીશ હો !'

માર્ગી ત્યાં જ બીબી રહી. પુસ્તકનું એ ચિત્ર-વાનું પાનું મૂકવું રાખીને કાંઈ બોલ્યા વિના એ બિબી રહી. સારી એવો સમય વીતી ગયો એ કંઈ જ બોલ્યો નહિ. એણે અહેવાલનાં જે પનાં વાંચી નાખ્યાં.

'પણ આપુજ, આ ખૂબ જ સરસ ચિત્ર છે અને વાર્તા પણ ખૂબ મજબી લાગે છે.' માર્ગીએ કહ્યું.

'મને ખબર છે.' એણે ઉત્તર આપ્યો. 'પણ હમણાં નહિ, કોઈ બીજી વાર - હવે અહીંથી જુ' જ.'

'આપુજ, બીજી કોઈવાર મને આ વાર્તા વાંચી સંભળાવશે ને ?'

'જરૂર' એ બોલ્યો.

એણે પોતાની પાસે પડેલી ટીપાઈ પર લેપાડી મૂકી ટીપાઈ અને 'કહ્યું : 'કુરસદ મને ત્યારે આ વાર્તા જરૂર વાંચજે - પણ કુ' સાંભળી ' યકુ' એટલા જોરથી વાંચજે હો !'

'જરૂર' એણે કહ્યું : 'કુ' પાછેથી વાંચીશ.'

આ વાતને જ્યેન અત્યારે યાદ કરી રહ્યો હતો. જે રીતે એ નાની જીવિષાએ પોતાની નાની નાની દુર્બળ આંગળીઓથી પોતાને સ્પર્શ કર્યો હતો, જે રીતે એ બોલી હતી : 'કુ' સાંભળી યકુ' એટલા જોરથી જરૂર વાર્તા વાંચજે.' એ એને યાદ આવ્યું.

આટલા માટે જ એણે મેજ પરથી એ પુસ્તક ઉઠાવ્યું અને એ સુંદર વિચારણું પાતું એવું.

અને વાર્તા વાંચતાં એના હોડ અસહ્ય થીડા અનુભવવા લાગ્યા એણે કઈ વિચારવાનું ઊઠાડી ધીકું થોડીવાર સુધી એણે એ ફાઈવરવાળી ઘટનાનો—એ ફાઈવર જેના તરફ તેને ભારે ગુસ્સો આવ્યો હતો; અને જે પોતાની જૂની મોટરને સડક પર ઉઘડી પડવાને લીધે એને હાથે ઘવેલી નિરુદ્દેશ્ય બતાવના અપવાદ માટે જેલમાં હતો. વિચાર કરવાનું માંડી લાગ્યું.

આત્મવિસ્મૃતિની આ તણામાં એ પોતાની પત્નીનું સ્મરણ પણ નહોતો કરતો જે એ દિલ્સે એ દુ ખબરી સંવાએ દુ ખચી મૂઝી થઈ ગઈ હતી અને માર્ગોના ઘમતના બંધિત સંસ્કારમાં જ્યાં માટે મરેન

કપડા પહેરીને દરવાજામાં બિંબી હતી, પણ પોતે તેવાર છે એમ પણ બોલી શકતી નહોતી

કેમ કે જ્યેન વાંચી રહ્યો હતો? કોઈ એક સમયની વાત છે. એક નાનકડી છોકરી ડાળા જંગલમાં એક લાકડાં માખીનારનો કુપચીમાં રહેતી હતી એ એટલી સુસ્ત હતી કે એને જઈને વૃક્ષોની ડાળો પર બેઠેલાં પશુઓ પોતાના ઝીંટ આરાનું બૂલી જતાં હતાં અને એક દિવસ એવો આ વેદ જ્યારે ..

એ આ વાર્તા પોતાને સ્વભાવની રહ્યો હતો પણ એટલા જોત્યો તો તે જરૂર વાચી રહ્યો હતો કે જેથી માર્ગો પણ એ સાંભળી શકે. કદાચ એ સાંભળી રહી યોજ કોણ જાણે ?

અહંભાવનો નાશ કર્યા વિના પ્રભુ કેવી રીતે મળે ?

સૂફી લોકોમાં એક વાત પ્રચલિત છે. પ્રભુનો એક ભાગ હતો, જગતની સેવા કરીને તેણે અહમને બને તેટલું માળી નાખ્યું હતું. તેને તક મળી અને તે પ્રભુને દારે પહોંચ્યો. અદરથી કોઈએ પૂછ્યું. 'કોણ ?' ભકતે જવાબ આપ્યો, 'હું છું' પ્રભુનું દારે પુદ્યું નહિ ! જંગલમાં તે પાછો ફર્યો, ધ્યાન, તપ, જપ, સેવા ફરીથી કરવા લાગ્યો વળી તક મળી અને તે પ્રભુને દારે પહોંચ્યો. અદરથી પ્રશ્ન આવ્યો 'કોણ ?' ભકતે ઉત્તર આપ્યો. 'તું' અને તરત જ બારણું ખુલી ગયું ! અહંભાવનો, હુકારનો નાશ કર્યા વિના પ્રભુ કેવી રીતે મળે ?

વળી પ્રભુની પાસે જલુ હોય તો એકલા એકલા નહિ જવાય એક-બીબની સાથે સાથે જલુ ભેઈએ પ્રભુ તો કહે છે 'એકલા નહિ બપોળેની બેઠીમાં આવો, સાથે સાથે આવો.' કારણ કે, 'God creates souls in pairs'—પ્રભુ તો બોડિયા આત્માને સજે છે તેથી સીની સાથે બેઠાભાવ તણને એક બીબને અદરૂપ ઘઈ, એકલપણાનો ભાવ તણ ઈઈ ને, વ્યકિતને બદલે સમષ્ટિની સાથે તાહાત્યભાવ કેળવવાને આપણે આપણુ જીવન વ્યતીત કરીએ તો જ પ્રભુનો સાક્ષાતકાર ધાય અને જીવનની સાથેકતા અનુભવી શકીએ.

— શુક્રદયાલ સુદલક

‘હવે મારે આ સંગીતનું શુ કરવું’? એવી લાંબી લાંબી સ્વરદોરીમાં ને સહસ્રવલ્લ શ્રુતિઓમાં એનો બાષ્પ કંઠને રુઝાવે છે કે એમાંથી શબ્દો સંભળાતા તો નથી, દેખાતા પણ નથી!’

ગીતાઓના સમૂહમાં બેઠો બેઠો કવિ વિચાર કરે છે કે, ‘મારી મંજુલ મંજુલ શબ્દાવલિઓનો એકાદ સ્પર્શન દુકડો જે આ બાષ્પ એક જ સ્વરદર્શનમાં ચૂંટીને ફૂંકે તે કાવ્યરચનાની મહેનત લેખે લાગે, નહિતર આખી કવિતાનું કડુમ્બમાં કડુમ્બ અલગાન જ થાનું!’

બાષ્પ ગીતના શબ્દોને બળે આઘાપની કારથી ભીંસ દઈને વિચારતા હોય છે કે ‘શબ્દો તો સંભળાવ અને નવે સંભળાય; મારે તો ધૂંટી ધૂંટીને તૈયાર કરેલું સ્વરોનું અપ્તિમ સાધુષ’ જ યોગીઓની સામે ધરવું રહ્યું. શબ્દો તો સ્વરના યોગીનાર તરીકે છે જુલઈ ખાતી વખતે એક સ્વરમાંથી બીજ સ્વરમાં ન સરી પડાય એટલા ટેકા માટે ગીતની જો-પાંચ લીટીઓ ભૂલે પાછળ પાછળ ખેલાતી આવે!’

મેઘાણીભાઈનાં ગીતોનો એક કાર્યક્રમ હતો. જુદા જુદા અનેક કંઠોએ એ ગીતોને પોતાની રીતે પોતે લખેલીમાં મુશકેટાટ બાંધ લીધા હતા. ગીતોની બાંધણી લોકગાયોની હતી પણ એનું ખેંચાણ શાસ્ત્રીય હતું, શબ્દો ગામઠી હતા પણ એની આવાપચારી ભાત-ખ ઠેંની હતી, તાલ દીપચંદી હતો. પણ શબ્દોના આવરણક અવગણને સ્વરની સોલથી સાંધી લેવામાં આવ્યા હતા!

જાણે વેક-ચીટી, ચી છિપાવાળી કોઈ ખડતલ કણબણે ગોરી લલનાનું કોક પલેવું હતું!

સ્વરો સંભળાતા હતા, ભજનની ધૂન કાનમાં ગુંજતી હતી, તમલાનો તાલ સમજાતો હતો પણ શબ્દોનો કાંઈ પડતો ન હતો.

પાણીની ભરતી વખતે દરિયામાં નહારા પડેલા

માનવી જેમ યોજાની સામે ગોલા ખાય એમ ગીતોના શબ્દો ગોલા ખાતા હતા.

જાણે કે એક મુલ્ક યર વધુ હતું.

જાનારનું ગુણ-શબ્દો સ્પષ્ટ સંભળાય એની કાળજી રાખવું હતું પણ સંગીતનો પ્રવાહ એ સ્પષ્ટતાને અવ-રોધતો હતો; શબ્દોની સીધી સાદી ચાલને જાણે સંગી-તનો મિજબ આવી ચળવી કરી નાખતો હતો. જાણે પોતાના સિવાય બીજ કોઈને આગળ જવાનો અધિકાર નથી એમ સંગીત પુરવાર કરતું હતું.

આના કરતાં સિનેમા-સંગીત હજારગણું સાતું એમ કહેવાનું મન લાગે એવું છે. કારણ કે એના સંગીત સમૂહમાં વાજિત્રોની એક મોટી ફોજ હાજર હોવા છતાં શબ્દોને ગુંજાવી નાખવાનો પ્રયત્ન એ વાજિત્રો કરતાં નથી.

ઘેરા ઘોંઘાટથી ભરેલા ફિલ્મી વાતાવરણની વચ્ચેથી પણ ગીતોના શબ્દો તો મોતીના દાણાની જેમ ચોરખા ગણી લઈએ એ રીતે વેરાવેલા પડવા હોય છે.

શબ્દોની આટલી સ્પષ્ટતામાં સંગીતની ગેરલા-જરી જરા કે દેખાતી નથી

ઊલટું કષ્ટક તે એ સંગીત જ ગીતોના શબ્દોને વધુ સ્પષ્ટ, વધુ સ્વચ્છ અને વધુ સચોટ બનાવવું હોય છે.

તો ઘણી આપણું ગુજરાતી સંગીત શબ્દોને શા માટે આ રીતે કાંધ મારે છે?

સીધા સાદા ને અવગ્રહોથી શોખતા મુલ્ક લોક-ગાયોને આવાપચારીની જરાકે જરૂર હોય એમ લાગતું નથી.

આ આવાપચારીને લીધે એ મુલ્ક ટાળેનું આખું સ્વરૂપ વિફૂત થઈ જાય છે શબ્દો ગુંજાયા મરે છે, ને કવિ એ શબ્દો દ્વારા જે ચિત્ર ઊભું કરવા માગતો હોય છે એ તો ઊંજતાં જ આપથી જાય છે.

એક ઠાંપનું ગીત જ્યારે બીજી ઠાંપમાં ઠાંપાય છે ત્યારે એ ગીતની ને ગીતના શબ્દોની સ્થિતિ ક્ષતિને માવડે ચક્રા નેત્રી થાય છે. ખોટા સ્વરોમાં પાંધારેથી ગીતમૂર્તિ એક પળમાં નિર્જીવ બની જાય છે.

મેઘાસૃષ્ટિભાઈના તમામ નહિ, ખોટા ભાગના ગીતોની શરેણી આ કુદરેશ સામે અમે ઉત્સવના સ્વર-નિવામકો અને સ્વરવાહકોનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ.

શાસ્ત્રાચ સંગીત એ કંઈનો કસબ છે, જવાનો

વ્યાયમ છે, પણ શોકકાળો તો માતાના પાવણમાંથી કૂટ્યા છે: એ કાળો વેણી મલેનને કોઈના બુવંદ અને પ્રવાહી કંઈમાં તરત જ પોતાનું સ્થાન મેળવી લે છે ને આકાશને આગે છે.

એ કાળો જે રીતે જન્મ્યા છે ને ઉછર્યા છે એ રીતે જ એની માવજત થાય તો ભવિષ્યમાં શબ્દ અને સંગીતને મુલ્યમાં જીતવાનું ક્યારેય નહિ પતે એની અમે માત્રી આપીએ છીએ.

ક્યારે પ્રકાશ પ્રકટશે ?

જીવનમાં આ એક એવી ઘટ્ટી આવી છે જ્યારે મારા અંતરની વેદના ચરમ સીમાને ઓળંગીને આગળ વધી રહી છે. આનું મેં કદી અનુભવ્યું હોય એવું સ્મરણમાં નથી. આવા અભિદ્ય અંધકાર ક્યારેય પણ જીવનવાટમાં આવ્યા નથી. આખો ફાટી ફાટીને જેવા છતાં સામે એક કાળા, ઘેરા કાળા રંગ સિવાય કંઈ જ દષ્ટિજન્ય થતું નથી.

હમણાં આ અંધારાં એસરી જયે એવી શરૂ શરૂમાં આશા હતી. પણ એ ફળી નહિ. ઘણો સમય વીટી ગયો પણ અંધારાં ઓસરવાને બદલે વધુ ને વધુ ઘેરા બનતાં ચાલ્યાં. આ અંધારાં ક્યાંથી આવ્યાં, કેમ આવ્યાં વગેરે કશું જ સમજતું નથી. હવે અંતરમાં પ્રકાશ જોવાની અધીરતા ક્ષિત્કટ સ્વરૂપ પારણ કરવા લાગી છે. હવે અકબામણ, વૃંજ્યામણ ને વેદના વધવા લાગ્યાં છે. ધીરજ હવે તો સાવ ખૂટવા આવી છે. અંતર પોકાર કરી રહ્યું છે: ક્યારે પ્રકાશ પ્રકટશે—ક્યારે પ્રકાશ પ્રકટશે.

પણ આ જુડો અંધારાં તો હતો જ નથી. વાને છે કે એણે યુગોના યુગો મુખીને અહીં પડાવ નાખ્યો છે. હવે તો કું ઘાય મગ વીઝી વીઝીને ઘાક્યો, આ અંધારાં અભિદ્ય છે એની હવે મને પ્રતીતિ થઈ ગઈ છે. મારું અંતર મુલ્ય બની ગયું છે. છે, બધું છે, પણ એક પ્રકાશ નથી. મને પ્રકાશનું મહત્ત્વ રહી રહીને હમણાં સમજ્યું જ્યારે એ મારી પાસેથી ચાલ્યો ગયો અને અંધકારની પાતના પશુ હમણાં જમણઈ જ્યારે એ સાક્ષાત્ આવી પહી.

સારી વસ્તુ સંવેદન છૂટવા પહી સમજાય છે.

બૂટી વસ્તુ સંવેદન દરમિયાન સમજાય છે.

હવે આ અંધકાર એક શોલા બની ઠેવાની નાજુક કબીને નિર્દય રીતે દબા રહ્યો છે. ઉગળતા પાણીમાં પડીને ઠેવાકબી અત્તરદાન કરી થકત, પણ આ અંધકારની શોલા નીચે એ એવી કડુણ રીતે કચરાઈ જશે કે એની સોરબને પણ પ્રસરવાની તક નહિ સાંપડે.

હવે તો આજળા એક કદમ પડ્યું પાડવા ભેટયે તાકાત રહી નથી આ મૂંઝવણ, આ અંતરને કિંતુ નીત્યું કરી નાખનાર કાશ્યો વેદના, આ પાતના... એક, આ પીંગ આ બધું અસત્ય છે. આ અંધકારનું મૂલ નથી જડતું, એનું ઉત્તમ નથી મળતું. ક્યાં જાઉં, કેવી રીતે જાઉં, મું કડું? કાનું ચરણ શેધું?

જ્યાં મારા અંતરમાં જ્યાં છે અંધારાં ત્યાં હવે ક્યાં શોધું અભવાળાં? હે! દયાલાગર, તું મારી મદદે આવ. મારા પલ્લે પ્રકાશ બનીને આવ. મારા જીવનરખનાળ. મારા તું જ આમાંથી ઉગારી શકે એમ છે, અંતરમાં જાગેલાં અંધારાં માત્ર તું જ વિદારી શકે એમ છે.

'મુરકેલીઓનું વિશ્વવિદ્યાલય' એ જન્મનું સહુથી શ્રેષ્ઠ વિદ્યાલય છે. એનો અર્થ એવો છે કે માનવી જે ભૂલ કરે છે એની સજા તેને વાપ છે જ સજા મળવાથી તેને ખવાલ આવે છે કે હું અમુક કાર્ય કરીશ તો મને તેનું આગું ફળ મળશે પ્રત્યેક ભૂલ માટે સજા કરવાનો જે કુદરતી નિયમ છે, તે માનવીની જ્ઞાન-વૃદ્ધિનો સહુથી વધારે સ્વાભાવિક અને કુદરતી માર્ગ છે પશુજનનું જ નિરીક્ષણ કરો ને ! એ કેવી રીતે પોતાની ભૂલને કારણે અધઃગત કુરામાં મુરકેલી-ઓના વિશ્વવિદ્યાલયમાંથી શિક્ષણ મેળવે છે. સચ્ચર્યાન અને સરકસમાં વાપ અને ઘાથી જેવા ભયકર પશુઓ પણ મુરકેલીઓ સહીને કેવી પ્રકૃતિઓ અને રમત કરતાં શિખી જાય છે !

માનવજનનમાં આ જ નિયમ કૈંક વધારે સારા ને સુધારેલા રૂપમાં જોવા મળે છે. જેના દ્વારા નીર-ક્ષીર-વિવેક કથી સમાય એવું જ્ઞાન માનવીને પરમેશ્વરે આપ્યું છે એના માનસ-જનનમાં એક દિવ્યશક્તિનું અસ્તિત્વ છે, એ છે અંતરાત્મા. એના દ્વારા માનવીને સત્-અસત્, ઉત્તમ-અધમ, સન્માર્ગ-કૃમાર્ગ અને સારા ખોટાનું જ્ઞાન વાપ છે. તેનો અંતરાત્મા સારા કાર્યોથી સંતુષ્ટ થાય છે. પણ જ્યારે માનવી કોઈ અનીતિપૂર્ણ કાર્ય કરે છે ત્યારે અંતરાત્મા તેને ખૂબ જ ધિક્કારે છે. માનવી પોતાનાં કુહૃત્ત્યો ઉપર મનમાં જ પશ્ચાત્તાપ કરે છે.

"આ મેં શું કર્યું, અમુક માણસની નિંદા કરવાથી મને શું મળી ગયું ? જેવાને છેતરીને મને શો લાભ થયો, જૂઠા, દગાખાણ, મિત્રાચાર, ચોરી, વગેરેમાંથી મને કયો ચિરંજીવ લાભ થયો ? કશો જ નહીં, ધિક્કાર છે મને. હું મહાન પાપી છું. હું સારા ખોટા વચ્ચેનો તફાવત જાણતો નથી" આવા આવા વિચારો માનવીના અંતઃકરણને સતત હિંચા કરે છે.

પશ્ચાત્તાપ કરવો એ કોઈ ખરાબ નથી જ. ખરાબ તો એ છે કે માણસ વારંવાર એની એ જ ભૂલનું પુનરાવર્તન કરતો રહે છે. જો મનુષ્યને સારો મસ્તાવો વાપ તો તેનો અર્થ એવો છે કે તેનો આત્મા જાગૃત છે, એનામાં સત્યમાં નિષ્ઠા અને વિશ્વાસ છે. આવી વ્યક્તિમાં આધ્યાત્મિકતા જાગૃત કરીને ઉત્થાન પામવા માટે ઘણા સદ્ગુણો હોય છે. માયા-માઘ, અરાધા, સ્વાર્થ વગેરેની અંધારી છાયા જ માત્ર છવાયેલી હોય છે. જે કોઈ ખરાબી છે તે બહાર છે, અંદર તો વાસ્તવિક સારિત્વકતા-આત્મતત્ત્વની શક્તિ-ત્યારે પણ મોનુદ હોય જ છે. ભૂલ ઉપર પશ્ચાત્તાપ કરવાનો અર્થ એવો સમજવો જોઈએ કે આ પશ્ચાત્તાપ થવે આગળ એવી ભૂલ ફરીથી નહીં કરવાના સંકલ્પની નિશાની છે. ઘાટિક પશ્ચાત્તાપ કરનાર વ્યક્તિ આત્મ-પ્રકાશથી દેહીપમાન છે કારણ કે તેનામાં પોતાનું બાલિ સુધારવાની સદિગ્ધા વર્તમાન છે.

પશ્ચાત્તાપ એક એવો અગ્નિ છે, જે મનુષ્યને જ્વસત, જંદગી અને અપવિત્રતામાંથી બચાવે છે, ખોટા શક્તે જતાં રોકે છે. આ કેવળ નિર્પેદાત્મક તત્ત્વ જ નહીં, પરનું પાપના પ્રતીકાર સ્વરૂપ ગઈક કરવાની પ્રેરણા આપનારું તત્ત્વ પણ છે.

પશ્ચાત્તાપ કરીને જ અટકી ન જઈ. પણ પોતાની પરિત્ર શક્તિઓને અંદરથી જ કાળ કરવા દે. તમે જ્યારે પુણ્યનો પૂર્ણ આશય પ્રકલ્પ કર્યો ત્યારે જ પાપનો પ્રતીકાર થશે.

પશ્ચાત્તાપથી મનુષ્યની આત્મશુદ્ધિ થાય છે, સાંત્વારિક કલ્મશ ઓગળી જઈને આત્મશાવ પ્રગટ થાય છે. સત્યપ્રતિ માનસિક શક્તિઓ કેન્દ્રિત થાય છે. સારો પશ્ચાત્તાપ કરનાર મનુષ્ય મહાજ્ઞાની અને મહાવિદ્વાન થઈ જાય છે. પશ્ચાત્તાપ એક શુભરિવતિ છે.

-અનુ- પ્રકાશ ગાજર

આપણું વિવેચન

એ તે કારણે તેણે પણ વચેનિ અનુભવ એમ સ્પષ્ટપણે ઉચ્ચારે છે કે આપણે ત્યાં વિવેચનકળા નહિ જોવી છે. અને જો જો એની અવગણના એટલી તીવ્ર છે કે એ કઈ ધરીએ અદષ્ટ થઈ જાય એ કહી શકાતું નથી.

વળી કેટલાક વાંચનારને એવી ટેવ પડી હોય છે કે પુસ્તક વાંચ્યા પછે જાતે જોઈ શકાય તે તંત્રીઓએ કરેલી એની ચર્ચા-ટીકા પહેલાં વાંચે છે અને એ પુસ્તકના અર્થનો સર્વવ્યાપી કાઠી લે છે. આ રીતિને જોઈને ભયંકર છે તેટલી તિરસ્કૃત છે. કારણ કે વિવેચકે કઈ મનોદશામાં, કયા દષ્ટિબિંદુથી અવલોકન કર્યું છે એ વિચારવાની નવરાશ વાચકમાં જોતી નથી. અમુક વિવેચકે પુસ્તકની પ્રથમ સા કહી માટે પુસ્તક સાડું અને એને અવખોડ્યું માટે ખરાબ. આ પ્રકારની મનોદશા, વિચાર શૂન્યતા અને માનસિક ગુલામી દર્શાવે છે.

હવે આપણે ત્યાં વિવેચન કયા દષ્ટિબિંદુથી થાય છે એ જરા તપાસીએ. વચંત વગેરે માસિકોના આગળના વિવેચનો તપાસનાં એક વસ્તુ નહવે પડે છે કે તેમાં આવતા વિવેચનોના વિવેચકે પુસ્તકના મુખ્ય મુદ્દાઓ રજૂ કરી, એમાં જણાતા ગુણો વિસ્તાર પૂર્વક દર્શન કરાવી અને પોતાને જણાતા હોયની સહજતા પૂર્વક સમજણ માધી અવલોકન પૂરું કરતા આમ થવાથી વાચકને પુસ્તકના વિષય, વસ્તુ, ગુણો, એના ગુણો વગેરેનું આહુ દર્શન થતું અને જિજ્ઞાસાર્થક પુસ્તક મેળવી વાંચી સંતોષ મેળવતી પણ છેલ્લા કેટલાક વર્ષના આપણાં વિવેચનો તપાસતા દૂર કામ દૂર જાય છે. ડિકાઓની જગ્યાએ વાક્યોની અને વાક્યોની જગ્યાએ જોડાણો મળવાથી એવા અદ્ભુત વિવેચનકળા જુલસાતીઓએ હાથ ન કરી હોય એમ લાગે છે. અવગણ, અપવાદ રૂપે અમુક દાખલાઓ મળી રહેશે. બાકી સામાન્ય રીતે ઉપર જણાવી તેવી રીતિ પ્રવર્તે છે.

વળી અમુક અવલોકનકારોને અમુક લેખકોમાં હંમેશાં ગુણદર્શન જ દેખાય છે. એમનાં શકવર્તી

પુસ્તકોમાં એમને કશું દોષ દેખાતો જ નથી. અને એવી ઊંચડું અમુક લેખકોમાં એમને હંમેશાં મેંથી વિચારદષ્ટિનાં દર્શન થાય છે. આ પ્રકારના વિવેચનના મૂળ તપાસતા અંગત વેગરે કે અંગત આનંદપર્થી વિના બીજું કશું નહિ મળે. મારા આ કથનનાં સત્તા-સત્ય વિષે જેને શંકા હોય તેઓ જરા ધીરજથી માસિકોમાં આવતાં અવલોકનો તપાસી જોવા, એમની શકા દૂર થઈ જાય એમ માયી ખાતરી છે.

તુલે તુલે વિષવિષ પ્રકારનાં વિચાર સંક્રમણો થયાં જ કરે છે. કોઈ કોઈએ કે 'રામેલોકવાયકાને માન્ય રાખી પોતાની પત્નીનો ત્યાગ કર્યો, માટે પંચ ત્યાં પરમેશ્વર એ નીતિસૂત્ર આપણે સ્વીકારવું જોઈએ' હું કહું છું કે આથી વધુ શરમ ભરેલી સિદ્ધિ કોઈપણ પતિ માટે હોઈ શકે જ નહિ. ગૃહ કાલે જો આદર્શ હોય, આજે તે ઘણાપાન અને ઘોણપત ભર્યાં આચાર બની ગેને એ વાત અસંભવિત નથી, પણ ગઈકાલે જો આદર્શ હતા માટે આજે પણ આપણે એને આદર્શ તરીકે સ્વીકારીએ એ વાત વિવેચનના નહિ બીજું શું બતાવે છે? હા, એક વસ્તુ સાચી છે કે લોકોમાં નવાજીવન તમામ મૂર્ખાઓને સમાવેશ થાય છે. આ મૂર્ખ લોકો સમષ્ટિને જોઈ પંચે લઈ જાય એ બની શકે તેમ નથી. માટે જ નવા વિચારો આપનાગઓનો, નીતિને નામે અને આ મૂર્ખાઓને ટેકે વિવેચકોએ વિનાશ કરવા થઈ નહિ.

આ ઉપરાંત એક બીજી વાત પણ વિચારવા જેવી છે, અને તે એ કે જે વિવેચકો નીતિના પડા પછળ સત્ય આવી ટીકા-ચર્ચા કરે છે, તેમાંથી સોમાં નવાજીવન તમામ વસ્તુની સત્યતા સમજે છે. પોતે લેખકને અને ભવિષ્યની વિચારક પ્રજાને ભયંકર અપાય કરી રહ્યા છે એ વાત એમનાથી અજાણી હોતી નથી. પણ લોકવાયકાના ભયંકર ભૂતથી અને શિષ્ટતાની ઈટેએ ચલેલ પોતાની કીર્તિને મિનારો કડક ભૂલ થઈ તૂટી જવાની ધોઈથી પોતાના અંતરકંખને ભૂલી જવાનો મિથ્યા પ્રયત્ન કરે છે. આ રીતિ દયાજનક છે.

‘સમર્પણ’

દીપોત્સવી અંક

સંપાદક : શ્રી હરીન્દ્ર દલે અને ધનરથામ દેસાઈ

ભારતીય વિદ્યાભવન, ગોપાલી, મુંબઈ ■

પૃષ્ઠ ૨૪૦ એક રૂપિયા

ગુજરાતી ભાષામાં નીકળતા દીપોત્સવી અંકોમાં ‘સમર્પણ’ એક જ એવું નિરાળું વ્યક્તિત્વ ધરાવે છે જે પડતર કિંમતથી પણ એટલી કિંમતે-એક રૂપિયામાં અઢીસો પાનાનો દબદાર અંક આપી શકે છે અને તે પણ શ્રેષ્ઠ અને સામગ્રીની ઉચ્ચતાને જરાપણ ઝાંચ આપ્યા વિના.

‘કાલધારા’ વિભાગમાં ૨૫ અમૂલ્ય કવિઓનાં પચ્ચીસ કાવ્યો આપ્યાં છે તે નવી જુની બન્ને પેઢીઓના સર્જનને ન્યાય આપવા ઉપરાંત ગુજરાતી કવિતાનું સારશાહી પ્રતિનિધિત્વ રજૂ કરે છે ‘વાતમેયો’માંની ચોદ નવવિકાઓ પણ તેવી જ રીતે આજની સર્જાતી નવવિકાઓના ઉદાહરણ રજૂ કરે છે અને જોશની નૂતન શૈલીએ આજની નવવિકાને નવો ઘાટ આપવામાં મહત્વનું પ્રદાન કર્યું છે તેવા સમયોને સમાવે છે- શિવકુમાર, સુરેષ, સુધીર, કુન્દનિકા, વિભૂત, રઘુવીર, ઈવાડેવ, અભિસિંહ જ્યોતિષ વગેરે, સરખામણી કરવાને ઈરાદો નથી પણ ‘વાતમેયો’ વિભાગ આ વર્ષના તમામ દિવાળી અંકોમાં એકલા ‘સમર્પણ’માં જ ગુજરાતી નવવિકાને શ્રેષ્ઠપણે ન્યાય આપે છે. આ બંને લલિત વિભાગો ઉપરાંતની ઈતર સામગ્રીનું ધારણ ઉચ્ચકક્ષાનું ઘોના ઉપરાંત વીવિધની દષ્ટિએ પણ નિરાળું છે. આ દીપોત્સવી અંક વાંચા પછી, નૃપિતનો એડકાર આવી જાય છે

‘અભ્યાસ’

માવલંકર વિશેષાંક

સંપાદક : પુ. ત્ર. માવલંકર, ‘અભ્યાસ’

કાર્યાલય, ભદ્ર, અમદાવાદ. પૃષ્ઠ ૮૦

ફેબ્રુ ૧૯૭૦નો દાદાસાહેબ માવલંકર વિશેષાંક મોડો બહાર પડ્યો એવી જાહેરાત થઈ ઠાવાથી, ધવે ઈપલબ્ધ બનનો આ વિશેષાંક, ભારતની લોકસભાના આદાપિતાને સમજવા અને તેમના જીવનની સફળતા શામાં રહેલી હતી તે જાણવાની કમખાલ ભૂમિકા પૂરી પાડે છે. અગાઉ પણ આવા વિશેષાંકો બહાર પડ્યા જ છે, અને તેથી અનુસંધાન રૂપે આ અંકનું મહત્ત્વ પણ છે. દાદાસાહેબ વિષે શ્રી વિશ્વપ્રસાદ ઠાકોર, ચંદુલાલ શાહ, ગુલામરસુલ કુરેશી, ઈન્દુલાલ વાઙિક, કે. જી. રાણુ, વાસુદેવ મહેતા, રામચંદ્ર સોમણ, વલીકર, ગુલરાંત ભટ્ટ, નિતેન્દ્ર કુવરા લેખે તેમના જીવનની વિધિવિધ યાજુઓને રજૂ કરી, મેધધનુપના રંગો જોવું એક સંમિશ્રણ રજૂ કરે છે. આજે લોકસભામાં જે રીતે આપણા રાજકીય પક્ષો વર્તે છે તેના સંદર્ભમાં, જે આદર્શ આજ પુરુષોએ સેવ્યા હતા તેનું ચિંતન, વાચન અને સ્મરણ પણ આજે દુર્લભ મળાય. જે અનેક વિટંબણાઓ સહન કરીને ‘અભ્યાસ’નું પ્રકાશન તેના વિદ્વાન સંપાદક ચાણુ શાખી શક્યા છે તે અભિનંદનને પાત્ર છે.

મુસ્લીમોના ધર્મ

શ્રી ઈરમાઇવભાઈ નાગોરી

૨૫ પ્રકાશન, હુઝરાતપાગા, વડોદરા-૧

પાનાં ૩૨-પચાસ પૈસા

મુસ્લિમોના ધર્મ વિષે આપણે કેટલું જાણીએ છીએ ? અથવા જાણવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ ? અથવા લિંદુઓમાંથી જોવા કેટલા સરેરાશ નોકળાં આવે જેમને આજે જાણકારી હોય ? આનું પ્રમાણ અલ્પ અથવા નહીંવત્ હશે.

સહ પ્રકાશનની આ પુસ્તિકા અગાઉ પરિચય ટૂંકે પ્રજટ કરેલી. પ્રકાશકીય નોંધમાં જે વાત કહેવામાં આવી છે તેને ફરીથી કહેવાની આજે ખાસ જરૂર છે :

“પરિચયના અભાવમાંથી આવી ગેરસમજો

નીપજે છે, અને તેને લીધે દુઃખીભાવ દઢ થતો જાય છે જે આગળ જતાં ધુણ્ણ અને વૈમનસ્મનું સ્વરૂપ પકડે છે. અને ત્યારે પછી માણસ નથી લડતો- એની અગ્નિ બંધાઈ ગયેલાં ડાબલાં લડે છે આવા ભાન-ભાનની ડાબલાં જીટલાં ઠેરાંથી શક્તિયું તેટલાં આ દુનિયામાં દાનિ, પ્રેમ અને ભાઈચારો લાગી શકીયું..... અહીં મુસ્લિમોના ધર્મનો પરિચય કરાવ્યો છે વઠાવ-સોયા ઈસ્માઈલ દાદાએ. જેટલા પ્રેમથી તેઓ દાક્ષિના વેચાની માવજત કરી જણે છે તેટલા જ પ્રેમથી માનવ સંબંધીની માવજત કરતા રહે છે.”

પાનાં ૧૩૨ એક રૂપિયા

“ગ્રામદાની ગામિયાં નજરેનજર જોયું” એ જાતનું આ પ્રુતકર્તુ ઘોળું ધીરંક છે અને તેથી આપોઆપ તેની મઠવા સમજઈ જાય છે.

વિનોબાની જીમિદાન અને ગ્રામદાનની પ્રવૃત્તિ તેમજ જીમિદાથી આજે પણ લાખો લોકો અજણ હશે. તેમાં તેમનો વાક નથી. પરંતુ આવી પ્રવૃત્તિ કા ઉપવંશ થાય અને તે વાત કોઈ જણનું ન થાય તો તેને અફસોસ કેટલો? ભારતની બહારના લોકોએ પણ ‘ગ્રામદાન’ અને ભૂદાનની પ્રવૃત્તિને પ્રિયદાઈ છે, અને પાવાનો ફેરફાર કરનાર અધિકંસક ક્રાંતિ તરીકે જાણી છે.

અહીં રઝૂ વચ્ચે જ બહુ જ અનુભવસિદ્ધ છે અને નજરે જોયું છે તેથી તે અમૂલ્ય છે અને વધુ તો ગ્રામદાનને સમજવા તેનાં જુદાં જુદાં પાયાની છાણવટ લઈ છે તે અભ્યાસ પાડી લે છે. આપણે એ વાતનો ખ્યાલ રાખવો જોઈએ આગામી પછીના બે દાયકામાં સર્વથી સમર્થ એવી આપણી સરકાર પણ દેશની સમસ્યાઓ ઘલ કરવા અચકત નીવડી છે ત્યારે ભૂદાન-ગ્રામદાનની પ્રવૃત્તિ તો વિનોબાજી જેવા “એક લોક જને રે” સિદ્ધાંતમાં માનનારા એક વિરલ પુરુષે એકલે હાથે અને એકલે પડે કરી છે. નથી તેમની પાસે નાણાતંત્ર કે વહીવટી માણસું કે નથી કમંચાઈઓની ફેલિ. અલબત્ત પ્રેમથી તેમને અનુ-સરનારો એક મોટો વર્ગ છે છતાં વિનોબાજીની સિદ્ધિ જન્મતા ઈતિવાસમાં, ભવિષ્યમાં, અર્પૂ અને વિરલ જણાશે. થય પ્રકાશનની આ પ્રવૃત્તિ આ પ્રવૃત્તિનાં નિવેદકસમી છે

કોઈ પણ ધર્મને તેના સાચા સ્વરૂપમાં સમજીએ છીએ ત્યારે જ તેના પ્રત્યેની દ્રોષચયિ દૂર થાય છે એટલું જ નહીં પણ ઉપદે તે દરેક ધર્મમાં એકની એક વાત આવીને ઊભી રહે છે ત્યારે આપણને આજર્થ થયા વિના રહેતું નથી કે “એસો-આપણા ધર્મમાં પણ આમ જ કહ્યું છે” અને ત્યારે જ ‘વગરમહમદો’ વિતંબાવાદ અને સંઘર્ષ ચાલી રહ્યો છે તેની મૂખાઈ સમજાય છે. જુતગાળમાં ખિસ્તી ધર્મ અને ઈસ્લામને સોલિદ પળ અવગમણ થઈ હતી હિંદુ અને મુસ્લિમ ધર્મીઓ વચ્ચે આજે પણ અવગમણ થાય છે

આવી એકાદ નાનકડી પ્રવૃત્તિમાં લાગ્યા પછી પણ લાગવા માંડે છે કે આ બહુ તદ્દન નિરર્થક છે કોઈ પણ ધર્મના અસ્તિત્વ વિષે દ્રોષભાવ રાખવો વાળ્યો નથી

“આંખો દેખા હાલ”

થય પ્રકાશન, જીમિપુત્ર કુશરતપાગા વડોદરા-૧

Right desire—સાચી સાસ્ત્રિક ઈચ્છા—પણ સાધનાતુ એક અંજ

છે પરંતુ સાસ્ત્રિકતાતુ માપ એ છે કે, તેમાં માત્ર વ્યકિતગત સ્વાર્થ ન હોય એટલું જાણ નથી, પણ કુટુંબ, સમાજ, સરથા એ સૌનું ક્રેવ હોય એવી ઉચ્ચ ઈચ્છા રાખનાર માનવી સુખની વ્યાજા થી રીતે રાખી રહે ? તેણે જે કષ્ટ કે મુશ્કેલી આવી પડે તે સહન કરી જોઈએ અને કુખમાં જ સુખનો તેમ જ પ્રથુના પ્રેમનો અનુભવ કરવો જોઈએ પથ આ માર્ગ કંઈસરો નથી તેથીજ આપણા અધિઓ કહેતા હતા.

‘કુશરથ ધારા નિશિતા દુશ્વથા, દુર્ગ’ પથસ્તાકથયો વહન્તિ.’

—શુરુદયાલ મલિક

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેન્ક લિ.

(રજીસ્ટર્ડ ઓફિસ : અમદાવાદ)

૪૮૬, આશ્રમ રોડ,
નવરંગપુરા.
અમદાવાદ-૬.

સહકાર, ભવન
ટેવરભાઈ રોડ,
રાજકોટ.

ગુજરાતના ખેડૂતોને જમીન વિકાસના કામ માટે
શ્રી. એક અબજ અને ચાર કરોડનું ધીરાણ કરેલ છે.

અમાર સુધીમાં કરેલ ધીરાણની વિગત

	સંખ્યા	કરોડ-લાખ.
[૧] નવાકુચા	૧,૪૮,૪૩૮	૩૩.૩૮
[૨] જૂના કુચા	૩૧,૦૯૯	૨.૮૪
[૩] ઓર્થોલેન્ડન ઈ.વે. માટર્સ	૧,૩૪,૮૯૦	૪૭.૬૪
[૪] ટ્રેક્ટર્સ	૩,૧૫૩	૫.૭૦
[૫] અન્ય	—	૧૪.૪૪

સભ્ય સંખ્યા : ૭,૩૧,૦૬૪
બેન્કની ઘાખાઓ : ૧૮૧

મગનભાઈ ર. પટેલ
ઉપપ્રમુખ.

હરિપ્રસાદ હ. ત્રિવેદી
આઈ. એ. એસ. ચીયર્ડ
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર

ઉદયભાણુસિંહજી
પુવચન્નસાહેબ ઝાંઝ પોરબંદર,
પ્રમુખ.

શ્રી. મહાલક્ષ્મણ કૃત
અમાના પ્રકાશનો

ગાંધીગુરુ	૧-૨૫
ગીતાંજલિ એક અધ્યયન .	૧-૨૫
ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા ..	૦-૨૦
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથે જીવનયાત્રા .	૦-૨૦
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા..	૦-૧૫
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૧૫
મા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા ...	૦-૧૫

सांस्कृतिक समन्वय अंशतुं भासिक :- भार्य-१९७१

અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ ક્રમ	લેખ	લેખક
૧૧૧	નૃતિ સાથે એકસ થવાની જરૂર છે	મદિનકથ
૫૫૬	બળન	
૫૫૭	પરિભ્રમણ	આગુનોદ
૫૬૧	વાયનુ તકેદી પ્રાગલ્ભ	વિધ્વવ વેદ
૫૬૨	નિર્નયના	કરસનદાન ચાણક
૫૬૮	નથે અને ખયાલી છે	મકાદેર સદા
૫૭૧	રનસિક	દો રામાન તિવારી
૫૭૩	મનીષ	મણિભઈ વોગ
૫૭૫	પ્રસા	ગમપ્રસા દને
૫૭૬	આપુએ દનાની નીધી	મુગરાજ અભરિયા
૫૭૭	આપે તે દેવ	શ્રીમ નાગવપુષ્પ
૫૮૧	સય અને હુ	મ. મા ભગવાનનન
૫૮૩	દેરાણી જોડણી	ઈ કુલાન ગાંધી
૫૮૫	પ્રાર્થના	રંગી રામ ભટ્ટ
૫૮૭	પાકા દમે ।	લાન શ્રદાસ્સિદ્ધ
૫૮૮	અન્યોત્ત	સિ

સ્વચ્છતા

[આગેને]

દુ માનની બારમી તારીએ અક પ્રતિબ્ધ થા છે

પદરમી સુધીમાં બંક ન મને તેા ચોસ્ત ઓફિનમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યા લખને જાવાવળું અક ધિવિકમાં લલે તેા માકલાલે

અમ તે મહિને ગણક થઈ શમય છે

.

આ માસિકમા પ્રસિદ્ધ થતા વિષાગ જ તે લખકાના છે સપાક તે વિચારામાં મખન છે ન તમ માનવુ નહિ

[લેખકાન]

વિધ્વવજાળમાં સન્કૃતિ, કથા, શિલ્પ અને સાહિત્ય વિષયક લખાવા લવામા આવ છે

લગભુ સાફ મૌદ્રિક તાલુ હોય એવી અપલા રહે છે કમરની અક બાજુ શાલીથી લ નવુ

લવાજમ

દશમાં [વરસનુ] ૮ રૂપિયા
પરંચમાં સોા ગ શિાગ

‘વૈષ્ણવજાળ’

૨-રામકૃષ્ણનગર

રાજકોટ-૨

सर्वोत्तम भांड माटे

नेार्थ बिहार सुगर मिल्स, लिमिटेड

धनिया जेकमबेन्ग

कलकत्ता-१

डाल २२-१०७२ आम NOBISUCE

मिन स्थग

रेलवे स्टेशन, षगडा,

षा जीा नाराधपुर

मि, सपावल (मिदाव)

(आम KANORIA)

THE INDIAN ALUMINIUM CABLES LTD.

F-40, N D S E (Part-1)
NEW DELHI-49

Leading Manufacturers of :-

ALUMINIUM CABLES STEEL REINFORCED
CONDUCTORS AND ALL ALUMINIUM CON-
DUCTORS USED IN POWER TRANSMISSION
LINES FOR RURAL AND URBAN ELECTRI-
FICATION PURPOSES

Playing its humble part towards the prosperity of
the nation,

WORKS

Delhi Mathura Road,
12/1-Milestone,
Aurangpur,
Fridabad (Haryana)

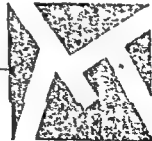
G. T. Road,
7/1- Milestone,
GHAZIABAD (U. P.)

Grams : NIKKISAN

Phone : 62-4291-92-93

TELEX No 031-7249

સ્ટીલ કાસ્ટિંગ રોલ પ્રોડક્ટ્સ
 રિબ ટોસ્ટીલ
 ઈ.ઓ.ટી. અને બીજાં ફેઇ-સ
 ઈલેક્ટ્રિક આર્ક-ફુનેસ ખોડીઝ
 ફાઉન્ડ્રી અને કેમિકલ
 પ્લાન્ટ ઈકવીપમેન્ટ

મુંબઈ એટલેક પ્રોડક્ટ્સ

સુકાવલન બો. ૨૬ - વલિયાવલિયા. મુંબઈ ૨૦. ૨૦૬૯

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેન્ક લિ.

(રજીસ્ટર્ડ કોર્પોરેશન : અમદાવાદ)

૪૮૬, આશ્રમ રોડ,
નવરંગપુરા.
અમદાવાદ-૬.

સહકાર, ભવન
ટેકરભાઈ રોડ,
રાજકોટ.

ગુજરાતના ખેડૂતોને જમીન વિકાસના કામ માટે
શ્રી. એક અબજ અને ચાર કરોડનું ધીરાણ કરેલ છે.

અન્યાર મુખીમાં કરેલ ધીરાણની વિગત.

	સંખ્યા	કરોડ-લાખ.
[૧] નવાકુવા	૧,૪૮,૪૩૮	૩૩.૩૮
[૨] જૂના કુવા	૩૧,૦૯૯	૨.૮૪
[૩] બોરોલબહેન ઈ.વે. મોટર્સ	૧,૩૪,૮૯૦	૪૦.૬૪
[૪] ટ્રેડર્સ	૩,૧૫૩	૧.૦૦
[૫] અન્ય	—	૧૪.૪૪

કુલ સંખ્યા : ૭,૩૧,૦૧૪

લેન્ડની ઘાનમોટ : ૧૮૧

મગનભાઈ ર. પટેલ
ઉપપ્રમુખ

હરિપ્રસાદ સ. ત્રિવેદી
આઈ. એ. એન. સીટી
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર

ઉદયભાઈ સિંઘ
પ્રમુખ
મગનભાઈ ર. પટેલ

thackersey fabrics
put the fun in fashion !

THE HINDOOSTAN
SPG. & WVG. MILLS LTD.

Sir Vitthaldas Chambers
16 Apollo Street, Bombay 1

‘वैख्यवर्जन’ मासिकनी मासिकी तथा वीळ मासिकी अंगेनुं निवेदन

१ प्रसिद्धस्थान : वैख्यवर्जन कार्यालय, यादविक रोड, देहसकिस, गजकोट -

२ प्रसिद्धि गाजा मासिक

३।४ ६. मुद्रक, प्रकाशक, तथा मासिकनु नाम धीरेन गांधी
राष्ट्रीयता - भारतीय

सरनाभुं : २, रामकृष्णनगर राजकोट-२

५ संपादक : नवीन गांधी

राष्ट्रीयता : भारतीय

सरनाभु . २ रामकृष्णनगर राजकोट-२

तुं धीरेन गांधी आशी जडेर कर छु के उपर जखानेवी दिकतो मागी समज अगे भा यता
मुज्य सागी छे

ता २८-२-१९७१

प्रकाशकनी सही : धीरेन गांधी

બૈબલાવજળ

ઉદ્ધરેલામનાત્માનમ્

પ્રકૃતિ સાથે એકરસ થવાની જરૂર છે.

આપણે ખયા કાવેજમાં જીવિ સિસિન થઈએ છીએ પણ આપણે ભણેલા પણ ગણેલા નથી હોતા. આપણામાંથી કેટલા સુયોદય અને સુધારનું આકર્ષણ અનુભવી નિવશિત રીતે તેનું દર્શન કરવા જતા હશે? પણ બંગાળના સાંધાલ લોકો કોંઈ દિરસ સુયોદય સમયે પગે લગવાનું નથી ચૂકતા. રહિને વધ યજને જ સુયોદય સમયે પગે લાગે છે એવું નથી. તેઓ પોતાની જૂંપડી પણ એટી જગ્યાએ બાંધવાનું પસંદ કરે છે, જ્યાંથી પ્રકૃતિનું દરબ ખસાવર નવવા મળે તે એવું સારું છે કે, ક્ષીલમા નાનકડું માખ છે; ત્યાંના લોકો સુયોદય અને સુધાર વખતે પાંચેક મિનિટ દર્શન કરવામાં આવે છે. તે ઉપરાંત પૂર્ણિમા પક્ષ-ઋતુ વગેરે પ્રસંગે ઉત્સવ પણ કરે છે. પ્રકૃતિ સાથે એકરસ થવાથી એક જાનની સાંનિ અનુભવાય છે. પ્રકૃતિને સમજવી એની અસરને અનુભવવી એ પ્રમુને ઝોળખવા સમાન છે. કારણ કે પ્રકૃતિ પ્રમુનું દસ્તાવિષિત પુસ્તક—Manuscript of God —છે.

ચુરુદયાલ મલિક

સુમરન કર છે મેરે મના

સુમરન કર છે મેરે મના।

તેરિ બિતિ ભાતિ ઉમર, હરિનામ બિના ॥ ૫૦ ॥

કૃપ-કૃપીર બિતિ, ધેનુ છીર-બિતિ ધરતી મેઠ બિના।
જેસે તરુવુર ફલ બિન હીના, તેસે પ્રાણી હરિનામ બિના ॥

દેહ નૈન બિન, રૈન ચંદ બિન, મંદિર દીપ બિના।
જેસે પંડિત વેદ બિહિના, તેસે પ્રાણી હરિનામ બિના ॥

કામ કોષ મદ લોભ નિહારો છાંડ દે અબ સંતજના।
કહે નાનકશા, સુન ભગવંતાયા ભગમે નહિ કૌણ અપના ॥

આપણને આ મનુષ્યજન્મ જીવનનું શાક્ય સાધવા માટે મળ્યો છે. તેથી આપણે સંસારની મોહમાવામાં ધસાધસ ન જવું જોઈએ અને આપણા મનને કૃષ્ણાભિમુખ બનાવવા સદા મથવું જોઈએ. પણ ત્યજ તો બહુ જ અચળ છે તેથી તેને તો ખૂબ કાપ્પમાં રાખી સમજાવીને સન્માર્ગે દોરવા જરૂર પ્રયત્ન કરવો જોઈએ કૃષ્ણસાહેબે એક ભજનમાં મનની અચળતાને અને નબળાઈને તથા મનને સન્માર્ગે વાળવું કેટલું દુર્ધટ છે એ વાત 'મન તોલે કેહિ વિષ કર સમજઈ'માં દર્શાવી છે.

આ વખતના ભજનમાં નાનકસાહેબ મનને પ્રભુનું સ્મરણ કરવા કહે છે. કારણ કે જેમ કૃષ્ણ પાણી વિના નકામો છે, માથ દૂધ વિના નકામી છે, ધરતી વરસાદ વિના નકામી છે આઠ ફળ ન આપે તો એ નકામું છે. તેમ, માણસ પણ 'દરિનામ' વિના નકામો છે વળી જેમ આપ, વિનાને રોક, ચંદ વિનાની રાત્રિ, દીવા વિનાનું મંદિર અને વેદાભ્યાસ વિનાનો, પંડિત અજ્ઞાનાપાત્ર નથી, તેમ માણસ 'દરિનામ' વિના અજ્ઞાનાપાત્ર જરાયે નથી. માટે દે મન। તું કામ, ક્રોધ, મદ, લોભ વગેરેને ધરોગર જો અને તેને ત્યાગ કર, કારણ કે જે વખતે આપણને અહીંથી જવું પડશે ત્યારે એ કશું સાથે આવવાનું નથી. આ જ વખતે આપણું કોષ નથી. 'દરિનામ' એ જ, એક સાચો સમાધી છે.

પક્ષાંતર

૧૯૬૭ની ચૂંટણી પછી સીધો બ્યાપક બનેલો આ સમયે ૧૯૭૧માં સામર્થ્ય પાર્ટી કરી, દેશના જીવનમાં પ્રસરી રહ્યો છે અને વ્યાપી રહ્યો છે. જે લોકો એક પક્ષથી નારાજ થાય તેઓ, તેની ટિકિટ પર ચૂંટાઈ આવ્યા હોય તો પણ બીજા પક્ષમાં જઈ બેસે, મતદારોને પૂછવા વિના કેમકે એ પક્ષ સાથે તેમને વાકું પડ્યું. દેખીની રીતે જ મતદારોનો વિશ્વાસ બંધ આમાં અભિપ્રેય છે.

આજે આ પ્રશ્ન ખૂબ ચર્ચાઈ રહ્યો છે અને ૧૯૭૧ની ચૂંટણી પછી પણ તે ચાલુ રહે તો સોદા-બાજીથી પણ પક્ષાંતર કરાવીને સરકારો ઉપલાવી શકાય, નવી સરકારો રચી શકાય અને રિચરનાનું નામનિદાન કરાય ગયે નહિ; લોકશાહીની મરકરી થાય. સવાલ એ છે કે આ અટકાવવું ધી રીતે ?

માર્ચ ૧૭ થી ડિસેમ્બર ૭૦ સુધીમાં આપણા દેશમાં દોઢ હજાર પક્ષાંતરો થયાં છે; એકાવન પ્રધાન મંત્રીઓ રચાયાં છે અને બાર પ્રધાનો સત્તામંત્ર થયા છે; બીજા લગભગ બારેકને મતબેઠા તથા સિદ્ધાંત ખાતર જનું પડ્યું છે. ૬૭ની ચૂંટણી પછીના પ્રથમ વર્ષમાં જ કેવળ કેશિસે ૧૭૫ સદસ્યો ગુમાવ્યા અને ૧૩૯ ફરીથી મેળવ્યા. પ્રજાસમાજવાદી પક્ષે ૬૦ ઉપરાંત સભ્યો ગુમાવી મીટી ઝોટ અનુભવી છે. ઘણીવાર લાલચ ખાતર પણ પક્ષાંતર થતું હોય છે. અલગસલ જીવવાની આકાંક્ષા પ્રાપ્ત થાય છે તે મુજબ ૭૫૦ કિરસાઓના પ્રકરણમાં ૧૫૫ જેટલા ઉમેરવારોને પ્રધાનપદનો લાભ મળ્યો છે. એટલે કે પક્ષાંતરનો એક વેપાર થયેલો છે એમ કહેવામાં અનિશ્ચયોક્તિ નથી. જરૂર વર્ષે નવેંબર માસમાં સત્તાપાલોની પરિષદ દિલ્હીમાં મળી હતી ત્યારે આ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો હતો અને પક્ષાંતર ઉપર પ્રતિબંધ મૂકવો કે કેન તેની ચર્ચા વિચારણા થઈ હતી તેમાં એક બાબત એ પ્રતિ-

બંધ મૂકવાની અને બીજી તરફ તેની વિરુદ્ધમાં પણ દલીલો થઈ હતી અને કોઈ નિર્ણય થઈ શકાયો ન હતો. પક્ષાંતરથી મુલ્યકરણની પ્રક્રિયા વધુ ઝડપી બની રહી છે અને રાજકીય પક્ષોની સંખ્યા આપણા દેશમાં વધુ પડતી છે તે દષ્ટિએ જ આ રીતે પણ તેનું નિયમન થવું હોય તો થવા દેવું એમ માનનારો પણ એક વર્ગ છે. તો વળી વટબુકમ ઠાપ આ અનિષ્ટને અટકાવી દેવાની માત્ર કરનારો વર્ગ બહોળો થવો જાય છે તેમને ચિંતા નિતમતાના ધોરણની છે. રાષ્ટ્રનું જાહેર જીવન આ રીતે બ્રહ્માચાર્યથી રંગાઈ જાય તો ભાવિ પ્રજાનું અને લોકશાહીનું ભાવિ ટોકમાં મુકાઈ જાય. તેઓ જ્યાં આચાર્ય નરેન્દ્ર દેવનો દાખલો ટીકે છે. તેમણે ૧૯૪૮માં પ્રામાણિક મતબેઠાને કારણે કેશિસથી જુદા પડી “સોશિયલિસ્ટ પાર્ટી” રચાવી જેમાં શ્રી જયપ્રકાશ નારાયણ એક મોરડી હતા. તે વખતે આચાર્ય નરેન્દ્ર દેવે પોતાના અનુયાયીઓને કેશિસની ટિકિટ ઉપર ચૂંટાઈ આવવાઓને, રાજીનામું આપી, ફેર ચૂંટણી લાવા અદેશ આપ્યો હતો, અને એ રીતે લોકોનો વિશ્વાસ સંપાદન કાળ લાલચ કરી હતી. આચાર્યશ્રી પોતે યુ. પી. ની વિધાન સભાના સભ્ય હતા. તે વખતે ખૂબ ઉડાપોહ મથાવેરી આ ચૂંટણીમાં નરેન્દ્ર દેવ અને તેમના ૧૩ સાથીઓ હારી ગયા ત્યારે કેશિસ પ્રજા સહિત આખા દેશમાં તેમના પરાજય માટે કાર્યો. ઘા સૌના ઠેપામાં લાગ્યો હતો. સિદ્ધાંત ખાતર, સત્તા હોય, ફેર ચૂંટણી લડવા જ્યારે નરેન્દ્ર દેવ હારી ગયા ત્યારે ભારતના હરેક જણને પોતાનો પરાજય તેમાં દેખાયો. છતાં એ વાતનો રંજ તેમને ન હતો એક અસ્મિયુક્ત સત્તા પ્રદાલિકા સ્વપ્નાનો તેમને આવડ હતો. અને આજે ? આ એ જ આચાર્યની ખાસ ટિકિટ ભાગર પાડીને અને તેમના સિદ્ધાંતોને નેવે મૂકીને આપણે ઘાટ કરીએ છીએ ખરા. પણ દેશ અને કામ સાવ બદલાઈ ગયા છે. વિનોબાજી જેવાને પણ કહેવું પડે છે કે ચૂંટણીને બહિષ્કાર

કરવાનો સમય પાડી ગયો છે.

આવિષ્કૃતિ સુધી સંભવ

હિમાચલ પ્રદેશ હવે સંપૂર્ણ સ્વાયત્ત રાજ્ય બને છે. ત્રિશતારની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો પંજાબ, હરિયાણા, અને કેરાળા કરતાં તે મોટું છે. ૩૧ વર્ષનીય રાજ્યો એકત્રિત કરીને ૧૯૪૮માં તેનું સર્જન થયું હતું. એક સમયે તે તેને પંજાબનો સાથે ભેળવી દેવાની દરખાસ્ત પણ આવી હતી પરંતુ સાથે સાથે તેને સાંસ્કૃતિક વારસો અને લાક્ષણિકતા જાળવવાઈ રહે તે બદ્ધ જરૂરી હતું અને તેથી જ તેને સ્વાયત્ત દરજ્જે આપવાની દરખાસ્તને સંબંધિત ટેકો મળી રહ્યો જો તે દિવસે ભારતમાં રાજ્યોની સંખ્યા વધવાની છે. સોશાલિસ્ટ, વિદલ, કમ્મલ, તેલગણ, વિગે મોલના કબી શકાય કે અમુક સમય પછી, લોકમાજલી નહીં યોગ તો પણ પુનર્વચના અનિવાર્ય બનશે કેમકે વહીવટી દૃષ્ટિએ નાના એકમો જરૂર અને સરળ બની રહે છે મોટાં રાજ્યો રચીને આપણે જે અનુભવ લીધા છે તેને પરચો તામીલનાડુએ મતાવી આપ્યો છે. યુ પી, બિહાર, મહારાષ્ટ્રમાં જે અસ્થિરતા જોવામાં આવે છે તેમાં તે તે રાજ્યના કદનેા કિસ્કો પણ ભાગીદાર ગણાવી શકાય. હિમાચલ પ્રદેશ આ રીતે ૧૬૦૦૦ કિ મી જેટલા પ્રદેશનેા વિકાસ સાધી શકશે વીજળી અને રસ્તાઓની ત્યાં ટાંચ છે નવેર અને સિંચાઈ યોજનાઓ નહીં વત્ છે સફરજન અને ફળફૂલની પેદાશ સર્વશ્રેષ્ઠ હોવાને કારણે આ નાનકડા રાજ્યની આબાદી હવે તીનગણીથી આગળ વધતી રહેશે

અરૂણાચલ

હિમાચલની વાત કરી એટલે અરૂણાચલ (' નેફા ') થાદ આવી બધુ નામ ઘણું સુદર છે, મંવચલ છે અને નામ તેવા ગુણધરણે છે ૧૯૬૨માં ચીનાઓએ આક્રમણ કર્યું તરથી સેવાપાત્ર અને મોમટીલા નામો યાદ રહી ગયાં છે નેફાના લોકોને ચીનાઓ તરફ બધુ જ નફરત છે પરંતુ ચીનના આક્રમણે આ પ્રદેશની તાગીરને પવટાવી નાખી છે સરકારની દૃષ્ટિએ હવે ભારત સરકાર અતી પ્રમુખ સાવચેતી રાખે છે અને આ પ્રદેશના સર્વાંગીણ

વિકાસમાં રસ લે છે. ૧૯૪૭માં નેામાં કેવલસી માટે કોઈ સંસ્થા ન હતી આજે ૪૯૦ પ્રાથમિક, ૪૦ માધ્યમિક અને ૫૬૨ જેટલી ઘઈરમૂલો છે. ઉપરાંત એક કૉલેજ પણ છે જેમાં જે વખત વિદ્યાર્થીઓ લાખ લે છે. અત્યાર સુધીમાં ૫૮ સ્નાતકો થયા છે. આ પછી લોકો સ્વભાવે લાગણીથી અને ઉપવર્ધી કલાકાર છે તેઓ અરણ્ય નૃત્યકાર પણ છે. લાલ કાશીમરીનો કસબ તેઓ જાણે છે ભગવાન મુદના ચિત્રો અને ચિત્રો બનાવે છે; બની વણટકામ તથા સેતરંજી પણ તેમના શૃદ્ધલોચના આધારરત ભો છે. જમીન જીચી—નીચી હોવાને કારણે ટેકરીઓને ટોળાવ ઉપર યમથિયા જેવા આકારના મજાના પેતરો આ પ્રદેશની અવર્ણનીય લોભા છે તેમને જાલિંચાઈની સુવિધાઓ ઉપલબ્ધ છે એ સ પ દૂર નથી જ્યારે અરૂણાચલનું રાજ્ય એક દિવસ સ્વપાઇ જવામાં ધરી ચિલોગ ખાતે રાજ્યનું વડુ મથક સ્થાપવા લોકમત ફેલવાઈ રહ્યો છે

લાઝોસનેા મોરચો

આજથી ૧૦ માસ પૂર્વે કમ્પોઝિશા ઉપરના આક્રમણમાં અમેરિકાને લાલ હતા અને આજે પણ લાઓસ ઉપર ઘઈ રહેલ આક્રમણમાં હવાઈ મદદ આપીને અમેરિકા આક્રમકરી રીતે ઉત્તર વિરેટનામ સામેના મુદ્દમાં ઈધન ઉમેરી રહ્યું છે બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો એક આર્થરની વિદાય પછી પૂર્વે રીત-સમનો ઉપયોગ તે એ જ કને લાલ છે એક સમયે પ્રમુખ જોન્સન આંખમાં આંસુ સાથે, આ મુદ્દમાંથી અમેરિકાને બહાર કાઢવા તેપાર લખા હતા પ્રમુખ નિકસને તે રી-ચો તખક્કાવાર પાછા ખેચી લેવાને કાર્યક્રમ બહાર પાડ્યો હતો અને શરૂઆત કરીને, તેની ફલસિલ્લિ માટે આજના વખા હતા પણ હવે જોમ લાગે છે કે સિદ્ધી ચીનના વશકરી વિજય મેશવી લેવાની જખના અમેરિકા જાગી શકે તેમ નથી અને તેથી જ આજ અલી તેા કાલ ત્યાં, નગ ઉખાડિયાં મૂકે રાખે છે આવતી ચૂટણી સુધીમાં નિકસન જાહેર મુદ્દને વિસ્તારીને ક્યાં સુધી વઈ જાય છે તે જોવાનું રહ્યું, કેમકે તેઓ લડાઈ ખધ થાય તેવું ધરજીઠ ઈચ્છતા નથી

ખાંડની મિલોનું રાષ્ટ્રીયકરણ

ખાંડના ઉત્પાદનમાં ઉત્તરપ્રદેશનું પ્રદાન મહત્વનું છે. અહીંની મિલો ત્યાંના સગ્રહકારણમાં મહત્વનો ભાગ ભજવી શકે છે. શેરડીનું પીવાણુ બધું કરીને, આ મિલના માલિકો દેશમાં ખાંડની કટોકટી સજી શકે છે તે માટે તરફ શેરડી ઉગાડનારા ખેડૂતો વધુ ભાવ માગીને માલિકોને તૈયાર રિષતિમાં મુકી શકે છે. રાજ્ય સરકારની સ્થિતિ તે માટે સુધી વચ્ચે સાધારણ જેવી છે. ગયે વર્ષે ઉત્તરપ્રદેશની વિધાનસભામાં બહુમતિએ પ્રસ્તાવ પસાર કરવામાં આવ્યો કે ખાંડની મિલોનું રાષ્ટ્રીયકરણ કરવું. તરત જ ખાંડ ઉદ્યોગના ખેરખાઓ મેદાને પડ્યા અને આ નિર્ણયનો અમલ ન થાય તે માટે ચાલુખાળ ખેલવા માંડ્યા. શ્રી ચરણસીંઝ પણ કાંઈ જ કરી શક્યા નહિ ટી. એન સીંગનું અસ્તિત્વ જ મૂડીદારોના ટેકા ઉપર નભે છે આ બધી મિલો જૂની અને પુરાણી ઠને ચાલે છે તેમને અલગત બનાવીને, ઉત્પાદન વધરવાની દૃષ્ટિ મિલ-માલિકો ધરાવતા નથી કેમકે આવતીકાલે તેમને વિધાય નથી. આ સ્થિતિમાં ઉત્તર પ્રદેશનો આ મોટો ઉદ્યોગ મરણપરાયણ છે તેનો ઉદ્ધાર કરવા કોણ કમર કસે છે—યુનિટ્સ પછી—તે જોવું રહ્યું.

અપહરણ

શ્રીતાજના અપહરણ જેવા વિખાંડી અપહરણના કિસ્સાએ દેશવરમાં વક્રચાર જગાવી દીધી છે. વાસ્તવમાં તે પાકિસ્તાનમાં જે ચૂટની થઈ અને તેના પરિણામે અણધાર્યાં આવી પડ્યા તેથી પશ્ચિમની પાંખના જુનો કાલેમ કપાઈ ગયા છે. પૂર્વપાકિસ્તાનમાં મુજબનુર રહેવાનું અતિ ઘણા વર્ષોથી ચૂટાઈ આવ્યા છે. તેમનું હિંદુસ્તાની અને ચીન વિરોધી વલણ તે સૌ કોણ જાણે છે. તેથી જનાળ જુનો સાલેમ કશી જીલ્લા છે. જે ચીનનો ટેકો મળતો બધું થઈ જાય પછી યુ? ભારત પાકિસ્તાન વચ્ચે એનોનો પુત્ર શરૂ થાય તે પશ્ચિમ પાંખને તે કોઈ ચીને જતે ઉતરે એવી વાત નથી. અને તેથી જ આજદ કારખીર મુકિત ફોજને નામે ભારતને ઉરકેરણી આપી, પુઝનું પાતાવરણ સર્જવાની ભૂતોની ખવાણ છે. વિમાન અપહરણનો બનાવ તેમજ તેને કૂડી મરવાની પાછળ પાકિસ્તાનનો

આચાર સ્પષ્ટ છે. તાજેતરમાં ચીન તરફથી પણ પાકિસ્તાન પ્રત્યે ભાઈબંધીની જાહેરાત કરવામાં આવી તેનું કારણ પણ આજ છે. ચીનની ઈચ્છા એવી ધરણીક નથી કે ભારત જળવાન બને. ચીન સાથે મિત્રતાભર્યા સબ ધો. સ્થાપવામાં પાકિસ્તાને અસાધારણ કોશલ બતાવ્યું છે તેની ધડપે અને મદદે ચીન આવીને ઊભું રહે તેમ છે. જ્યારે ભારતને કોઈ મિત્ર દેશ આવી મદદ કરી શકે તેમ નથી. એટલે જ વિકલ્પ ભારત સમક્ષ છે તેમાં પાકિસ્તાન સાથે યુદ્ધ કરી લેવાની વાત આવી જાય છે.

રેલવેની અક્ષય કામગીરી

રેલુભરી માસમાં દેશના ઘણાખરા ભાગોમાં અમુક ટ્રેનને કાલસાની તંબીને લીધે રદ કરવી પડી તેને એક સામાન્ય બનાવ ગણી શકાય નહિ. પૂર્વ વિભાગની રેલવેના કમ્પાઈસાની હડતાળ અંત. આને માટે જવાબદાર હશે અને કોલસાના સેત્રો જે પૂર્વમાં જ આવેલા છે ત્યાંથી પુરવઠો પશ્ચિમના કેન્દ્રો સુધી પહોંચાડવામાં, વેગનોના અભાવે, કાપવાથી અટકી પડી ત્યારે જ રેલવે તત્ત નિદ્રામાંથી જાગ્યું અને કટોકટીના પાસે વેગનોની ફાળવણી કરીને તેમજ હડતાળનું નિવારણ કરીને જલ્દીર પરિસ્થિતિને ધળવી કરવા માટે પગલાં ભર્યાં છે. કાલેકા સમયથી રેલવેનું તત્ત બેકંગી ચીતે ચાલે છે. વેગનોની બાતબમાં, સંખ્યાની તંબી કરતાં ફાળવણીની પ્રક્રિયા વધુ દોષિત છે. ભારતીય રેલવેની કામગીરી પ્રદંસનીય હોવાના વધુ પડતા ઉત્સાહમાં, હેલ્લા એક વર્ષમાં તેની કાપ-લમતા થઈ છે, નફાનું પ્રમાણ ધટ્યું છે અને ખોટ વધી છે. માવનું વલન રસ્તાઓ દ્વારા ખાનગી ટ્રાન્સપોર્ટ મારફત પ્રનિદિન વધતું જાય છે, અને રેલવેની વલન-શક્તિ પ્રમાણે, હેરફેરના માવનું પ્રમાણ ધટી રહ્યું છે ત્યારે વેગનોની અછતનો પ્રશ્ન ત્રણે ઉતરે તેવો નથી. રેલવે પ્રશ્ન ન દાખનું નથીમ બે યજ્ઞમાં આજ જ રહ્યું છે. અગાઉ અકસ્માતોને કારણે તેમણે સજ્જનામું આપ્યું હતું તે આ બખને રેલવેની કાપલમતાને પડકાર તેમણે ચીથી લેવો ધડપે. જે દેશના એક ભાગના ઉદ્યોગો, ખેત્ર ખાતમાંથી આવતા કાલેકા ઉપર એવી ચીને નિર્જર હોય કે દમ્-પંદર દિવસની કમ્પાઈસાની અંતર હડતાળથી તે ખોરવાઈ પડે

તો વિકલ્પ વિચારી લેવાનો સમય પાકી ગયો છે. દેશનાં પશ્ચિમ ભાગમાં કોલચાનો જહાર રટોક ઊભો કરવો જ પાડો-જ્યારે વાતાવરણ ઘાંત અને સખેના મુજબનું હોય ત્યારે.

નિરાશંખા ગુજરી

શ્રી. ઠ. મા મુનશીની વિદાય સાથે એક જૂની પેઠી આપણી જાય છે. શ્રી. ર. વ. દેસાઈ, મેઘાણી, પુષ્કેતુ, આચાર્ય, અને ઘવે શ્રી. મુનશી, ગુજરાતી સાહિત્યને પ્રદાન આપે છે નહિ એ વિચાર દુઃખદ લાગે છે કેટલાક સર્જકોના હાથમાં ભાષા જાણે નવુ કહેવર પારણ કરે છે ટૂંકી વાર્તામાં શ્રી પુષ્કેતુની જેમ નવલકથા લેવે શ્રી મુનશીએ જે તેજવિરોધી સાહિત્યના મગનમાં આંક્યો તે કદી આંખો પકનાર નથી ગરબના ગુણુલથીપક મુનશીએ, ગુજરાતની જ નહિ, ભારતની અસ્થિતાને ક્ષવજ દુનિયામાં ફરકતો શખવા જે જે સાંસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિઓ હાથ પચી, તેમાં નિજી પ્રતિભાનું પ્રતિબિંબ ગરબળથી ઊંકે એટલું જ નહિ ભવિષ્યની પેઢીને પણ પ્રેરણા મળે તે રીતે પ્રતિબિંબિત થયુ છે સહિત્ય અને સાંસ્કૃતિક સાધનામાં મુનશીજીએ આપ્યુ વલેચી નાપ્યુ હતુ - પ્રથમ ધાવ દશાબ્દી સાહિત્યમાં અને શેષ ભારતીય સંસ્કૃતિને અમર બનાવવા "ભારતીય વિદ્યાભવન"ની રચનામાં ગાળી હતી. કોઈ એક વ્યક્તિએ અને તે પણ સાહિત્યક વ્યક્તિએ વ્યક્તિ અને સમાજને સંસ્કૃતિના ઉચ્ચ સાધને લઈ જવા મુનશી જેટલો પ્રયુષાર્થ કર્યાનું જણમાં નથી ભવનનાં બે પાસિકોઃ 'શમર્પણ' અને 'ભવ-અર્જન' નિષ્ક્રિયા અને ગુણવત્તા માટે અદિતિય છે તેવી જ રીતે "ભારતીય વિદ્યાભવન"માં મુનશીજીનું સંસ્થાપક દેહાંતર થયું હતુ તેમ કહેવામાં અનિહયોક્તિ નથી. પ્રનાયી પાત્રોના સર્જનમાં જ નથી - સુ કહેવું જીવી બતાવવામાં તેઓ એટલા જ સફળ નીવડ્યા હતા.

અભિયામેટું શારકામ

ભાવનગરથી દોઢે દુર દરિયામાં જે શારકામ ચાલી રહુ છે તેમાં ભણુ સફળતા મળવાના સંભેજો નષ્ટ થતા જાય છે, તો પણ અનુભવની દૃષ્ટિએ દોઢે ક્રોડ રૂપિયાના આંધણ પછી, દરિયાઈ શાર કામ માટેની જણુકારી મળશે તે લાભ મોટો હશે. જમીન અને દરિયામાં તેજ માટે સંઘોષન કરવું એ અભય હકીકત

બની જાય છે. બંને એક બીજાથી જિમ પ્રદાનો છે. વળી તેજ પ્રાપ્તિ માટેના કુવલ્યો વોદતી વખતે વાકતવમાં તો કાલક્રમ જ કરવાનું હોય છે. પરિણામ તો હરિને હાથ ઘોષ છે. અંકલેખર સેવમાં જ્યારતને જે સફળતા મળી તેવું હંમેશા દરેક કિસ્સામાં હોવું નથી એટલે અવિચારેથી જેમ તાપીના મુખમાં તવા ખંભાના અખાનામાં "જોકને ઘાઈ" વિસ્તારમાં ઘણું ઉંચ પાણીના શારકામને અનુભવ ભાકી છે, નિષ્ફળતા મળે તો પણ હતાશા ધાવે નહિ. "કરતાં જળ કરોજિવે" જેવું આ ધરતીમાંથી 'કાગું સોનું' શોધવાનું કામ છે. ભારતને ખનીજ તેલની ઘણુ થણી મોટી જરૂર જિભી છે પ્રતિવર્ષ ૧૦૦ કરોડ રૂપિયા તેલની આવાત પેટે ચૂકવવા પડે છે અને માત્ર એટલી મળી વધતી જાય છે કે પૃથ્વીના પેટાવમાંથી તેજ શોધવાની પ્રવૃત્તિ વધુ વેગવંતી બનાવવી પડશે. એવું પણ અને કે જમીનમાંથી અને દરિયામાંથી તેજ શોધવાના જે અવરન ખાતાઓ અવવા એકમે, કરવા પડે. અત્યારે એ એન જ સી તો જમીન ઉપરના શારકામમાં એટલુ બચાડુખ છે કે તેને દરિયામાં સંઘોષન માટે સમય, સામગ્રી તાથીમ પામેલા માણસે ઈત્યાદિની જોવ અનુભવી પડે છે.

વનસ્પતિનો સત્યાગ્રહ

વિદેશનામના પુલમાં ગાઠ જંગલોમાં સંતાઈને મેટીલાઓ મુદ્દે ખેલે છે તેમને ખેળી કાઢવા ઝીમ ઝીમી, વનસ્પતિ અને વૃક્ષોનો નાશ કરવા અમેરિકા વનસ્પતિનાશક સત્યાગ્રહીક દવાઓ લાપરે છે તેના પરિણામોનું સંઘોષન કરવા અમેરિકાના જણીતા પ્રાઈસર ભાષોલોજીક્ટે મોકારનારી જોરોત કથી છે. ત્યાં માર્ઈલોના માર્ઈલ સુધી જમીન ઉત્તર અને વેરાન લઈ અઈ છે. જ્યાં લીલી ફૂંજ અને હરિયાળી કાષમ રહેલી ત્યાં માજી રણ વિસ્તાર જેવું લાગે છે એટલું નહીં આ જમીનમાં ફરીથી પદ્ધતો અંકુરી જિંકે એવી યકવતા નષ્ટ પામી છે એ આ સત્ય હોય તો ખરેખર ઘણું જમ્કર કહેવાય. કોઈપણ દેશ ઉપર સત્યાગ્રહીક પ્રક્રિયાથી તેવી ભુમિની જલુપતાનો નાણુ કરવાનો કોઈ રાષ્ટ્રને અધિકાર હોઈ થકે કેમ તે પ્રથમ મુનોમાં લેવા જઈએ. કેમકે આ રીતે તો વિદ્યાનમાં આજળ વધવા અણરાટી નાનકડાં રાજોનું નિકંદન કાઢી નાખે અને તેમને કોઈ અટકાવી પણ થકે નહિ.

૧

ઉત્તરથી દક્ષિણે વહેતી ગોમા જ્વાનકપુરથી થોડે છેટે એક મોટા વળાંક વર્ષ પશિમથી પૂર્વ તરફ વહે છે. જો કેમણે નદી વળાંક લે છે ત્યાં ઊંચા ટેકરા આવેલ છે. એમાંના એક ટેકરા ઉપર એક નાનકડી ઝૂંપડી—ગારાની અને ઠંઠાની છબવાથી શાંતિના મુગટ થી ચોભતી હતી.

એમાં રહેતા માણસની ઉંઘર આશરે ઘસાસેકની હતી, છતાં ઘરીર ઉપર ઉંઘરની અંધર કુદરતની પ્રકૃષ્ઠતામાં નાથવાથી એણી દેખાતી હતી. લાકડીનાં ટેકાની ખાસ જરૂર નહિ હોવા છતાં તે હમિયા લાકડી સાથે જ રાખતો.

સવારમાં મીઠાં અનિલના યુંબનથી ઉપચી આવતી લાલ નસા જેવા નાના વાદળાઓ અને સળિ જેવારે સંધ્યાના ગુલાબી ગાલ પર પક્ષીખોનું પાણું ફરતું એકાદ ટોળું કાખા તલ પેટ ચોભી રહે ત્યારે તે ઝૂંપડી બહાર નીકળી ટેકરા પર બેસી એ દેખાવો સમજવાની વૃત્તિ વગર જોવા કરતો.

દિવસના થોડાંક કલાક ગામમાં—રેલાનક પુરમાં થેક મગનલાલ શાંતિવાલને ત્યાં પરચુરણ કામ કરવા જવા સિવાય તે કશુંકે કરતો નહિ. પોતાને જેઈનું ખાવાનું અને બીજી ચીજ તેને મળી રહેતાં એટલે બીજી લાંબી ફિકર તેને નહોતી.

જો કેમણે નદી વળાંક લેતી તે કેમણે એક મે ટો ધૂનો પડ્યાં હતો નમતા જપારે પ્રિખા રવખો પેઠે અજકતા માછલાં જોવા તે ઘણીવાર ત્યાં ભેટકે જોવામાં આવતો.

ઉંઘાં દજગાર વર્ષથી તે ત્યાં જ રહેતો. તેના થયેના સામે જિનારને પ્રથમ નજરે જ જાણ આવે કે તે કેટલો મક્કમ લયે, પરંતુ કુદરતના વાંચા સંસ્કારથી તેના મક્કમ-કરાઈભવ્યાં ચેડેલામાં વ્યાચ્છી મિશિત દયાની રેખાઓ રવજી તરી આવતી હતી.

તેની અખિા કઠોર હતી છતાં અસુધી ધાવાઈ ધાવાઈને તે કોમળ હતી હતી. સમજ્યા વિના સમજવાની ઈચ્છા કર્યાં વિના, કોઈ પણ સવાલ વિના કે સ્વપ્ન અર્થ તારખ્યા વિના સો-દર્થ જોવા કરવું, પીરા કરવું, એ જ એની ઈચ્છા.

મનુષ્યો—સુપરેલ મનુષ્યો જ્યારે જાણતાં કે આવી જિંદગી છવનાર કોઈ ઉચ્ચ કલે કે તરવરાની નહિ, સાધારણ એટલે કે મધ્યમ વર્ગનો મનુષ્ય પણ નહિ, પરંતુ સ્વેક કોળી અને એનું નામ પવિા ધનું ત્યારે પોતાને આદર્શવાદી માનનારના હેલખના એકાદ છાના કોલાવાઈ ચલેલ ભાગમાંથી પણ દુર્નપ બહાર આવતી. મનુષ્યોની ઈચ્છા તેને કોળી નહિ, બીજું કંઈક જોવાની હતી, પરંતુ તે કોળી જ હતો.

એક દિવસ સવારનાં ઘવનની મીઠી લટરીએ ઘાસ લસનું ધનું એ વખતે પવિા પોતાનાં ઝૂંપડા પાસે દરચેજ ભેમતો તે વગર પર બેસી જોવા લલેલાં પરેવાને જીવાર નાખતો હતો.

એકાએક જગામાં નિરાંને બેઠેલ બે ત્રણ સસ્ત-લાને ભગાડતી સ્વેક મોટર ઝૂંપડીથી થોડે દૂર આવીને ઊભી રહી. પાંચાના મુખ પર સંધ્યાના બદલાતાં રંગ પેટે બે ત્રણ ભાવેની ફેરબદલી થઈ.

આ ઘવિજ વાનાવરણમાં કોઈ અનીકિક સો-દર્થના ચિત્ર પર ઈખાંથી નાખેલ કાગાં ડાધા જેવા ખાખી પેશાકમાં સન્જ લલેલ બે—ત્રણ માણસોને મોટરમાંથી ઊતરતાં જેઈ થોડે અમંજન થકાઓ પાંચાના માનસમાં પચાર થઈ ગઈ. પરંતુ તેમને જોતાં જ તેના મનમાં ચિંતા થઈ, કારણ કે તેનું છવન સ્વેપ અને સો-દર્થના સાગરમાં તરતી નાવડી જીનું ધનું. તેને બધે વરનુખો પર પ્રેષ હતો. પ્રિખની વિદ્યારજનાએ તેનામાંથી પોટી ફિકરને દૂર કરી હતી.

આતપનની શાંતિને નિવડાવતાં બે પો-ઈસ અને ફાજદાર તેની પાસે આવી પહોંચ્યા. ભરપામેલ

વારેવાં પાંચો ફફડાવતાં જિંદી ભાઈ

શાંતિની પ્રતિમા જેવા પાંચાની ગરદન પર
નુરત જ એક પ જો પડે તો અને તેના બને ઘાષ
દારડાથી બધાઈ ગયા થવિ । હવાને ગાળોના
અધિવલ મોગ્ગાઓથી ભરી દઈ મોટર એક વધાર
મનુષ્યને લઈ આવેલ માર્ગે વચી ગઈ

૨

શેઠ મગનલાલ શાંતિવાલ દયાળુ અને ઉદાર
હતા એ શબ્દો જ એમના હૃદયને ઓળખાવવામાટ
બસ છે તેમને અને શેઠ મોહનલાલ અમૂનલાલને
ધણી વખતથી ખટરાગ થાવ્યા કરતો સત્ય અને
અસત્યને, પ્રેમ અને દુભને નમ્રતા અને અભિમાનને
ઠઠી સાથે કાવળું જ નથી મગનલાલનો સ્વભાવ
પ્રેમાળ અને નમ્ર હતો બધાની સાથ તે કનેડથી
હળી જતા ગામની વિધવાઓને છાની રીને તેમની
પાસેથી મદદ મળતી તેમને માં કામ કરનાર મામરો
કોણપણ બૂચમાં-દુખમાં માણસને ઘેરને ત્યાં લઈ જતા
અને જરૂર પૂરતું બધું તેને ત્યાંથી મળતું તને ત્યાં
જ ચો-પદર માણસો કામ કરતાં તેમાં પાંચો ચણ
હતો મુળથી જ શેઠની તેના પર મહેરમાની હતી
પરંતુ તણ-ધાર વય મહેલાં એક સજી પાચાએ
રાતાં રાતાં જ્યાર પોતાની બધી વાત કહી ત્યારથી
શેઠ તેના તરફ વિશેષ મમતા રાખતાં

પાંચાની અગાઉની જિંદગી અધકારમય હતી
અધકાર પછી જ પ્રકાશ આવ છે ઉનાળા પછી જ
આકાશ પવિત્ર અને સ્વચ્છ થાય છે આ સાધારણ
કુદરતી નિયમ છે પાંચ પછીની ચવિતતા બહુ જ
પ્રેમભરીની ટોચ છે પાંચાની બાબતમાં પણ કાંઈ
આવું જ કાંઈક હતું

તેની સ્ત્રી એક ઉંડાને ચૂંટી મરી ગઈ
બાળકને ઉઠેરવામાં ઉઠેરતાં ઉઠેરતાં તેની પાપો અધારો
જિંદગીમાં કષારક કષારક પવિત્ર પ્રકાશનાં કિરણો
આવતાં ગયા વધીવેા ગાળકનેા ઘાષ પકડી તેને એ
દાર એ તેા સાધારણ છે પરંતુ ઘણીવાર બાવકો
પણ વધીવેાને ઘાષ પકડી દાર છે

ધાનખરનો એક સખત સપાટો આપ્યો
છાકરો અચાનક લાગેથી ધૂમાં એ દિવસમાં જ મત્સ
પામ્યો પરંતુ એ તાવે સાથે એ સપાટો પાંચાના
પ્રાચિનતથી પીના પડેલાં પાપોનાં પાનેને મણ
ખ ખેરનો ગવો લેતો ગયો

પાંચાએ ઘર છોડ્યું — મોહન છોડવો ગામના
વાંક ઉપરની તેની ચૂંપડી તેનું એક પ્રિય ધામ બની
રહી આઠી આપ્યો ત્યારથી જ તે શેઠ મગનલાલને
ત્યાં કામ કરતો તેમને મટે તેને અતિથપ માન હતું
ઘણીવાર તે શેઠ માહનલાલ સાથે તેમના માટે મોત્યા
પણ હતો

મોહનલાલ શેઠ મગનલાલ કરતાં જતા વે એાછાં
માલવાર નચેાતા, ઊલટા વધારે હતા, કારણ કે મગન
લાલની મિલકત ઉંડરતાના પ્રવાહમાં તણાની જતી
હતી થવ મોહનલાલને તાં તેા કાવાવાના પ્રવામાં
તણાઈ મિલકત એકની લતી નતી હતી મોહાં મોહાં
ફડમાં, સાલેબ લોકને મિલખાની આપવામાં, હમણાં
હમણાં કહેવાતાં નેતાઓને પોતાને ત્યાં નેતરવામાં
તેઓ છૂંપી પેસા ખરચતા સાચા નેતાઓને —
પ્રજના ખરા ચલકોને બાદ કરતાં લગભજ બધા જ
તેમની તરફ એ ચાતાં તેમની છેડમાં દબાતા તેમને
નામ કમાવું હતું અને કમાણું પણ હતા

બઈ રાત્રે શેઠ મોહનલાલને ત્યાં ચોરી થઈ ?
'બલે થઈ ' તેમનું ફાવે જોતું — સડગુ બેટું —
વિચાર થયું

જ્યાર ખાતર તડ ત્યાર જ જમીન ફૂળ પ
થા છે ને ?

સાચો પાં . ઠીક છે '
હમણાં જ એક દિવસ બજારમાં પાંચો તેમની
સાથે સાચા શબ્દો બોલતા હતા ' થઈ તમ તેા કટ
લાય એકુંન આ સમામાં નળિયો સાળતાં કરી દી તો '
તેમના મગજમાંથી એ જેર અસત્ય લઈ
ખ ઘર આવ્યું 'ખસ ચાર ન પકાવ ત્યાં સુધી '
ચે રી થઈ એ જ્યાર મુનુ તે સાથ જ ચોરી
કરનાર પાંચો છે અમ્ર પણ તેમજો જ્યાર ક્યું

ગામમાં ઘણાં માણસોએ તે ન માન્યું. ઘોડાંએ માન્યું: 'સાચો એ જ કામા કરતો હતો ત્યાં એકલો રહીને.' ઘણાંનો મત પડ્યો. ભેજની દુનિયામાં અનેવ દાખલાઓ આપી ઘણાંએ તે મનને પુષ્ટિ આપી.

પરંતુ માણસો શું માને છે શું નહિ તેની શેઠને કાંઈ પડી નહોતી. ઘમણાં નવા આવેલ ફોજદાર તો તેમના ઓળખીતા હતાં ને ? ફોજદાર હજુ ઘમણાં જ બદલાઈને સ્થાનકપુર આવ્યો હતો. તે હજુ પોતાના ગરી ઊકારાને અહીં લાખ્યો નહોતો નિવમ મુજબ તેણે શેઠ મોકનલાલને ત્યાં જ જમવાનું રાખ્યું હતું. અને તેથી.....

સવારમાં ફોજદાર પાચાને પકડીને લઈ આવ્યા યોથીસ ખાતાના નિવમ - કળા મુજબ ખીમો કડિયો, નાગુખા પોથીસ, ભજસાન કુંભાર, પથો વગેરે સાક્ષીઓ પણ ઊભા થઈ ગયા.

સારા ચિત્રમાં રંગ પૂરવામાં જે કળા રહેલી છે તે કળા કેસમાં સાક્ષીઓ ઊભા કરવામાં રહેલ છે. જેમ સારો ચિતારો તેમ રંગ વધારે દીપો નીકળે, તેવી રીતે જેમ ફોજદાર સારો તેમ સાક્ષી.....

ફોજદારની લાલકારીમાંથી આ પણ એક લાલકાર છે. હજુ પણ એને ગણવામાં આવે છે. આજે જમાનો બદલાયો છે છતાં પોથીસ ખાતાએ તેની જૂની પુરાણી રીતોને, ખૂમીઓને અજમાવવામાં આવી ગાળો, હાંટર, મુકા વગેરે તો સામાન્યતઃ હજુ ચાલુ છે.

વાડા વાંક અંજુડા પકડીને ઊભા રાખવા, 'પુરેથી કરાવવી,' ઊલાડા ગિલે કથી ક્રેદી પર જોડાં સહિત થયે જવું વગેરે જૂના ઈલાજો તો તેની ઉપર અજમાવવામાં આવ્યા છતાં 'વંચિયા ન માન્યો' તે ન જ માન્યો.

'બાઈસા'બ, મારી નાખવો હોય તો મારી નાખો, ખોટું નહિ બોલું. દસ બાર વરસથી સોદી તો સું પશુ સોદીને વસારે ન નથી કર્યો.' આ તેનો જવાબ હતો.

પરંતુ આ નવા ફોજદારે એક નવી રીતની

ચોધ કરી હતી. તે રીત તેઓ છેલ્લે અજમાવતા અને તે સફળ જ હતી. પાંચો પણ તેને તાબે થયા વિના ન રહી શક્યો.

બહાર યોગાનમાં સાહેબને હીંચકા ખાવા માટે ખાટ બાંધવા ત્રણ લાકડાં ઊભા કર્યાં હતાં. બે ઊભા અને એક ઉપર આડુ : આ આડા લાકડા પર સાહેબે એક મોટી ગરેડી જડાવી હતી. તેના ઉપર કેદીને પગમા ઘાલ નખાવી ટુટિયું વળાવી બાંધવામાં આવ્યો. બીજો છેડો પોલીસી ખેંચતાં, અને કેદી કોસની જેમ ગરેડી પાસે પહોંચે એટલે ઊડી દેતાં. ફોજદારનું હાસ્ય અને ગાળો તો ચાલુ જ...

ઉપરે મહાત ઘઈ તુટી ગયેલ હાડકાવાળો પાંચો બોલ્યો. તેનો દેહ આ વરસુ ચહન કરી ન શક્યો. જમે તેમ પણ તે જિંદગીમાં મળે દૂર પહોંચી ગયા હતાં.

'આના કરતાં મારી જ નાખો ને બાપુ, ખોટું શું કામ બોલાવો છો, મેં સોદી કરી નથી, પણ તમે ક્યાં કમ, મુંચી આ સહન નથી થાતું.'

'હં,' ફોજદાર મનમાં મથક્યો.

ફોજદારે લોલા દિવસમાં એક અજબ ચોપ કરી જૂની ફાઈલોમાં ચેરેલ જિલ્લામાં અને ભાવનગર રહેટમાં ચોરી કરનાર પાંચો કોગ્રી તે આ જ માણસ હતો અને એ રીતે પોતે સકદાર વ્યક્તિને પકડીને એ સાબિત કરે આપ્યું.

શેઠ મજનલાલે ઘણું કહ્યું પરંતુ -

ઘોડાં વધારે દિવસો પસાર થયા. ન્યાયપીઠે સત્ય વરસુ કહેવા જમારે પાંચાને કહ્યું ત્યારે ફોજદારે ચીબખ્યાં કરતી જુદું જ તેણે કહ્યું. પરંતુ ચાલવા સુકાઈમાંથી ફોજદાર કેદીની માનસી કરે તેવી કોર્ટેમાંની એ કોર્ટ હતી, ત્યારે હજુ તો કાંઈ બચડી ચર્ચું નહોતું. હજુ તો જુમાની જ -

ફોજદારને ઘોડાં વધારે દિવસો મળ્યાં ત્યારે પીલ પશુ મોહનલાલ સેઠના તો -

આ દિવસો દરમિયાન દોડાની જગ વી ખાવ

तेम पावानुं शरीर वीभाई जयुं. हवे तेने वधाई मारी सकाय तेम नहोनुं तेम ह्येणदारने पणुं सायु.

नदीकांशनी जू पडीभां आटवा दिवसना छवने पाचामां अेक भक्तभता तो सीथी धनी 'मरी जणु' पणु सायु भोववानुं' कडेवामां आवे न्हारे भोट्ट न न भोवणु.'

अे जू पडी-

अे जू पडी धवे शियालिगनु धाम जनी चती पाचवां हवे त्वां जतां पणुं इकत रेंवा भाटे ज. क्यारक त्वां धावा जते रागे धोभा निराते त्वां भेसी जोगी धीने अगे सवाइं जकडियाथी आपती वाकड्यनी लारावाणीओ त्वां भेसी धडीक पाक जानी.

3

असुक दिवसेो वीती जथा.

अेक दिवस थेट भोवणवाळ शण्डोड कथा त्वांरे थोडी 'थीथि' वेवा ते सोनीनी दुकाने गवा.

'भजि माळ तेमने पसंई नख आवे, भाजुं, ओहो धरधराडि आण्णे छि ते सेठने भताव.'

अने अे धरधराडि माळ जेतां न शेंदनी आपिो हाटी गथं तेमना गालाने पडो न जणुं नुडी जवी होय अेभ भोवणवा मयेनत कथां छतां तेमना जवा भाषी अवाज न नीकणो.

'आ तो मारी भाई त्वां वेरी लथं धती . ठोणु आधीं जणु आ . मद्यामयेनते अवाळ' दुकडा घतो घतो लघार नीकणो.

तपास वथं

मधीं वात लघार आची रथानकपुरमां नारु- लाओ रोधीराना टू का पजारमां पुउ नखिं ववाची वरिं भरती अने राजकुंठ गेळत भोवणवाळ सेठने त्वां

'ज्वा भेयो' रथानक पुरना डोडर श्रेमशंठरे थुडवे विळिठ भाटे भोवाववा आवेवथेठ भोवणवावना पुज समनवावने कडु, जेवभां अेक र्दहीने ' समनवावना चतेरा तरक ताकतां डोडर आत्रल खवाणु : 'धानाने न्युभोनिया घयो छे, तेने तपासतेो आपुं.'

'पणु सावेभ, लायानी तजिपत...'

'छुटो नथी, ' डोडरें मायुं पुणुपती कडुं

पांचाने न्युभोनिया घयो धनेो डोडर पडोव्या न्हारे ते वपतेो धतेो 'जार वरस वषा...भाइवो होय तो मारो... ..'

डोडरें तजिपत तपासी तेमनी अंभिमधीं आसु पडी गवा न्युभोनिया घणुं इदीने तेमले तपासवा धता अने घणुने ...

परंतु पांचानी धावत न तेमने शोवडाची रची धरी. पांचो तो लान्यसावी धतो. इदीना कु जे आ न डोडर रडता धता.

जेडुत ने नभोनदार, मरुंर ने भाविक, गरीम ने धनिक, प्रल अने सलपुजुयो-मधानीं ज्ञानतमां आम जने ते ?

'डेभ ?' ह्येणदारने विडवण अवाज आण्णे.

'डेभ थु ? तमाची भुजी धने पुछवामां आवये त्वांरे तुं तो सायु' न कथीय डोडर डोडर मदीं भासुस भनी जथा

'पणु ..'

'पणु थु ? जवास छे, '

'भायी नाजवेो होय तो . ' पांचाओ'आंभ विधाडी. हवण्य पासिं जे रोधीस जेला धता ते भासुसाठीमां जुभववा मडिया -तरयोण वषा मडिया

-वाचनुं तकंठी ताकणुं धाचकडोवक वथं जणु

વાત તદ્દન નાની છે, પણ હવન તો નાની નાની વાતોનું જ અનેનું છે જેની નાની નાની વાતોમાં પણ મોટાપણુ દેખાય, જે જ માણસ મદાન ! એથી ઊલટું પણ સાચું છે. માણસ વાતો ગમે તેટલા ઊંચા આદર્શની કરે, પણ જો એની રેઝિંદી નાની નાની પ્રવૃત્તિઓમાં એ પામરતા બનાવતો હોય, તો તો એને પામર જ સમજવો.

નાનપણમાં એક શાસ્ત્રીને ટું ઝાઝખતો ગીના આખી એમને મોટે એક સ્ત્રોક પર પ્રવચન કરવા બેઠે, તો પૂરો કલાક કાઢી નાખે. અને તે કલાક પણ કેવો ! એની સાડેસાઠ મિનિટ રક્ષમય ! શ્રીનાગણુમાંથી શુભંતક છે કે કોઈ ચલે ! શાસ્ત્રીની વાણીમાં જાણે કોઈ જાનુ ન હોય !

શાસ્ત્રીજી ધન્યા પદ્મ દના, એટલે ગીનામાં આત્માની અમરતા વિશે જે સ્ત્રોકો છે, તેમાં તો તેઓ ભારે ખીલના ! દાખલા તરીકે

ન જાયને સિચને ગ કવાંચન્
નાયં મૂલમ મલિતા ઘા ન મૂયઃ ।
વનો નિરયઃ દાક્ષતોડવં પુરાણો
ન હયન્તે હન્યમાને શારિર ॥

એટલે કે નથી આ આત્મા જન્મનો, નથી મરતો; નાશ પામે છે તે શરીર, આત્મા નવિ વગેરે...

વળી,

ગામાર્ગિ જીર્ણાનિ યયા વિહાય
નગાનિ મુદ્ધાન્તિ નરોઽપરાધિ ।
તથા શરેરાણિ વિહાય ત્રિભં-
ન્વન્યાનિ સંસાનિ નગાનિ દેહી ॥

જેની રીતે મૂનાં પલાં ઉનાર્ગને માણસ નવાં કપાં પહેરે છે, તેની જ રીતે આ આ મૂના શરીરને ત્યાગીને નવા શરીર પ્રવેશ કરે છે.

શાસ્ત્રીજીના ઉચ્ચારો એટલા બધા મધુર અને સ્ત્રોકોનું એમનું પદન એટલું બધું સગીનમય કે મોટાઓ તો ફીક, પણ અમે છોકરાઓ મુલ્કાં એમના પ્રવચનમાં જતા અને...શાસ્ત્રીજીને મેઝિયી વારંવાર ઉચ્ચારાતા સ્ત્રોકો અમને ખૂબ આસાનીથી કંકરમ ઘષ્ટ જતા ! શાસ્ત્રીજીને માટે અમારી કલ્પના એવી હતી કે એ વેદકાજના કોઈ ઋષિ જેવા છે-સમતોલ, શાંત, નિર્ભય ! મૃત્યુ જ્યારે એમની પાસે આવશે ત્યારે એ કહેશે કે ' આવી પહોંચવો, ભાઈ ! ચાલ, શુ કાર્યક્રમ છે ? આપણે તો અહીં પણ ગીતા ગાવી છે અને તારાં પાત્ર ગીતા જ ગાવી છે ! ચાલ ! '

પણ એકવાર રાતને વખતે શાસ્ત્રીજી અમારા ઘર નીચે દૂધની દુકાન હતી ત્યાં યઇને નીકળ્યા. અમારા ઘરાના અમે પાંચલસ છોકરાઓ, જેઓ મોટે ભાગે શાસ્ત્રીજી અને એમનાં પ્રવચનોથી કુપ-રિશ્ચિત હતા, તેઓ તે વખતે દુકાનની બહાર ઢાયેલા પાટલાઓ પર બેઠીને ગરમ ગરમ દૂધ પી રહ્યા હતા અને દુકાનની આશુભાગ્યુ ફનરાઓનો અડી ધયો હતો, હંમેશની ધેરે.

હવે તમે જાણો છો, કેટલાક કુનગંઓ બધીયે વાતોમાં તદ્દન બેપરવા દોષ છે. બગવત રસનાની વચ્ચેાવચ જેમે ! તમારી મોટર તમે પૂરપાટ દોડી દોષ, અને રસનામાં બીજી કોઈ કમારટ પણ બને ન કોઈ, પણ... તમારે આ કુનગને ખાનગ જ મોટર ધોમાવવી પડે !...તમે જુમગુ વચ ડી વચાટી ! યાકે, પત્રુ ખાઇસ ઘેન ગેડે જ સાના ? સોરામટનાં કેટલેક કુકાને તો મેં એમ પણ જોયું છે કે તમારી મોટરનું અધીરું બૂમગં સાંભળને ફેટું મેં ફેટું દોડી તો ઊનું તો ન જ ચાલ, પણ આંખો બંધ કરીને મેં ફેટી જ્ય ! જલ્દે કેમ તમને મેલે-જ-આદ્યાન ના આપણું દોષ, કે એકે ટું, ઠું ગીરીતે માગ શરીર ઉપચી તારી મોટર હાઈ જ્ય છે ને !

હવે અમારા આ શાસ્ત્રીજીને વૃદ્ધાવસ્થાને કારણે આખોતું કૈ ક કામનું હતું અને ફરજ તો, જે પૂરપાટ ધસતી આવતી ગોટરનું મરણિયુ જુગળ સાંભળીને પણ ન ખસે, તે શાસ્ત્રીજીના દક્ષિણી ઢબના લાક ચ પક્ષન કુશ્માટથી ઓર્ધા ખસનાના હતા । એ તો બીજો રસ્તો મુનિસિપાલિટીએ ખાસ તેમના માટે જ આગવો બનાવ્યો હોય એવી શર્હી અદાથી પઠનાં જ રહે । હવે બન્યુ એમ કે શાસ્ત્રીજીનો પગ આમથી એકાદ ફરરાતી પૂછડી પર અજબુનાં પડી ગયો અને પછી જો થઈ છે । ફૂલરુ તો એક તાલ કાઠ ઠથિયા સાથે પોતાની પૂછડીને પાછી પોતાની કાયામાસ તાડીને પૂર્વવત ગોઠવાઇ ગયુ પબ્ધુ શાસ્ત્રીજી એક કારમી ચીસ સાથે નાહા । એવલા બવબીત યજને નાહા (જા બવ છે કે ફરરાતી પૂછડીને તેમજ સામ પણ ધારી લીધો હોય ।) કે ફૂલરુને જો થરકુન આવરવુ હોન, અને જો એ ગીતા બપયો હોન તો તે શાસ્ત્રી જીની પાછળ દોડી તેમને ઊભા તખીને મીંડા કપકો આપત કે 'મહાગજ, નાસો ઊ શુ કરવા ? નૈન ઈન્વન્ટિ શક્તિ નૈન દહતિ ણવક । આતમાને નથી ફૂલરો કરવતો કે નથી સર્ષ ડસતો ।'

અરેમર, મૃત્યુનો ભય જ મણસને કાવર અને પામર બનાવે છે । હકીકતમા બધા ભય મરુન-ભય-મનક છે, એટને કે બધા ભયોન ઉદ્ધભવસ્થાન મ મુનો ભય જ છે, એ જો માણસ સમજી ભય અને મૃત્યુનો ભય મૂકી દે તો એ ટવનની મગા માણી શકે પણ આરી નિર્ભવનાની વાતો કરવી જેટલી સહેલી છે, તેટલી જ એને ટવનમા સિદ્ધ કરવી મુશ્કેલ છે

હા નિર્ભયતા-અભયગતિ-મુશ્કેલ જરૂર છે પણ કોઇ એમ મને કે ટવનનાં સર્વો નિર્ભય બનતુ એ અશકલ છે, તે તે પબ્ધુ બરાબર નથી ભવને ટવલે અસકલ નથી માણસ ધારે તો ધીરે ધીરે પ્રપલ્ન અને અગ્રયાસથી અભય કેગરી શકે છે ગાધીજી આનિ મહાપુરુનોના દાખના તો આપણી રાજે પડ્યા જ છે. પબ્ધુ આપણને સીને એવા નાના નાના માણસો પણ કોઇ કોઇ વાર મળી ભય છે, કે જેમજે ભર માત્રને સર્વયા નહિ તોપણ મોટે ભાગે તો જોડી જ દીધો હોય ।

એક લાઇને દું ઝોગણું છું, સારી રીતે વરમોથી એ માદા રહે છે પેમેનકે પબ્ધુ એવના બધા મુખી નથી કે માદગીને લાક લાગવે ખાસ અનિર્ભય જજીવ અને સરિર હડગામ પાઉં તે જ ખાટતો કામે, ખાટી તો ખીમરને ગડિ જ નહિ । જ્યારે જુઓ ત્યારે એમના ચરેના પર કોઈ બલનિષ્ઠની પ્રથાન પ્રસન્નન તગરતી જ હોય ।

એકાર એમને નામ મગયો વગસાદની ઠાનુ હતી અને એમના ચરના ફળિયાના દાર પામે ફૂલ દિયા પાછાના ખાચ । ભરાયાં હતા રાનનો વખત, વા.ગિયા આગમનું થેરુ અધારુ, પછી વચ્ચે નાના નાના પથરાઓ પૃ ફૂલાં ફૂલાં ફૂટક વટાની ફળિયામાં દાખલ થવાનું તેમા એકાદ પથરનું ઝોરીકું ઠગીને આ નામ મદાશય નાગોમના દરે, ત્યા આ અમારા મામાશીનો પગ જ । ક એમના બે । ઉપર નહિ, તોપણ એમની મજ પર પડ્યો અને એમણે ફૂટ દબને મ માને પડે ડખ દીધો । અને પછી સડે શટ વિદાય થઇ ગયો । જ્યારે મ માએ એને બરાબર જોયો । પડે ડખ થવાને લંધે મામાનુ સરિર પણ મેચર પગ અરિથર બનેનુ પણ પગી તરત જ તે મામાના કાબૂમા આરી ગયુ

પણ ફળિયા । મ મા પાસે આટલો ખગતગાટ સાંભળીને મામી, જે મામાની વાપ જેતા દના, તે બહાર આયાં અને જુએ છે તો, એક પગ એક પથર પર, ને ખીન્ને ખીલ ઉતર, એવી રિથતિમા જોડાનેકા મામા - બને હાથથી એક પગને દાવી રહા છે ।

‘શુ થયુ ?’
 ‘સાપ કરાયો લાગે છે ।’

‘હે । સરપ । અરે શાનિભામ, ટવણુખાઇ જ્ય તી । દોડો દોડો, તમારા મામાને સાપ કરાયો છે ।’

‘શુ કરવા આપો મધો ગેકીરો કરે છે, નમમો । એના કરતાં એક ટેકમી ગોતી આવ કાકથી તો આપને દવાપાને પહોચી જમએ

‘શુ છે, શુ છે, મુઠમા શુ થયુ ?’

‘કે નથી જીવજીવાઈ, એ તો જરા સાપ કરડ્યો છે !’

‘હે, જરા સાપ કરડ્યો છે ! અરે જરા કે વધારે ! પણ સાપ તે સાપ ! સાપ કરડ્યો છે ને તમે આમ નિગતે મેડા છો ! તમે તો જાજી જા, મામા !’

‘ટેકસી લેવા ગઇ છે, તારી મામી, બાઈ. ખીલુ શું થાય ?’

‘ખીલુ’ શું થાય ? હવે સામગ્રી ! આ મામાય કોને ! સાપ કરડ્યો છે તે જાણે મહોડો કરડ્યો હોય એવી રીતે નિરાતે બેઠા બેઠા મૂછવા કરે છે કે ખીલુ’ શું થાય ! તમે આમ ને આમ એક દી !’

‘એક દી તો ભાઈ, સોને જવાનું છે ! એનું તેડું આરશે ત્યારે એક પગ પણ કોઈથી રોકવાનું નથી ! પણ બધામ સાપ જેવી નથી હોતા . જીવજી ભાઈ ! સભન છે કે આ સાપ જેવી પણ હોત ! પણ જેવી હોય તેપણુ જેર મદ્યુ નથી તો સગી શું કામ બમાબૂમ કરવી ? આ હવે આ કરસી પણ આની ગઇ ! આવા છે ને તમે સાપ ?’

‘આવું તો ખરે પણ પેવો ..’

‘અરે ! સપ તે કધારનો ચાલ્યો મરો-ભોરો પડીને ! એ બિચારાને એમ થયું દરે કે આપણી મૂછ કપાણી, એના બદનામા આ ભાઈને સહેજ નટકું ભયું’, તેમા તો એણે આખા શરીરને ચિસકારી મૂકી, ખારી સામે ! એટલે એ તો હવે પૂજા એક વસ્તુ સુધી આ તરફ નહિ આવે !’

દિવસો પછી અને મામા મન્યા ત્યારે એ પૂછ્યું .

‘તમને સાપ કરડ્યો ત્યારે કે ન થયું ?’

‘પહેલાં તો ચમકો વાગ્યો અને ખૂન નગનરા થવા લાગી અને પછી નીચે નજર ગઇ તો નામને દી ! એટલે થયું કે ખલાસ ! હવે હાલવેખ કરવી નકામી છે !’

‘પણ તમે ખી-ના નહિ ?’

‘ખી-યો તો ખરેજ, પણ થાય શું ? રાડ-

રાડ કે રડારોગ કરવાથી કે સાપ કરડ્યો ન કરડ્યો જોડો જ થવાનો હતો ? એટલે પછી આપણે તો સાપના ઈલાજની વાતોમાં સામગ્ર્ય હતું તેમ ક’ખને એ હાથથી ચકકારીને ઝાંચીને ખેરી ગયા !’

‘પણુ એ વખતે મામી ન આની પહેાચ્યા હોત અને ટેકસી ન લાગ્યા હોત, તો શું થાત ?’

‘તો હું ધીરે ધીરે ઘર્માં જાત અને ઉડાવત એને, અને ટેકસી મગાવત ખીલુ શું ?’

‘પણુ મામા, તમને ખરેખર કે જ ન થયું નામ કરડ્યો ત્યારે !’

‘એ તો એમ છે ભાઈ, કે મારા એક કષ્ટના હતા -’

‘હા !’

‘તમને લીધે સર્પોથી તો હું નયપણથી જ ટેવાઈ ગયો હતો !’

‘એ વળી કેવી રીતે ?’

‘કૃષ્ણાની સાથે તે વખતે હું ગામડે રહેતો. હવે ગામડાગામ્યા-હું આજથી ત્રાંસ વસ્તુ પહેાની વાત કરું છું-સાપ તે મને ત્યાં ને મને ત્યારે ભેટી ગયું ! હું તો જડું ખીટું, સૂઝ્યાનમા પણ મારા કૃષ્ણા જ્યારે જ્યારે સાપ મારી સામે આવે ત્યારે પોતાની લાકડી બોલ પર કપકપાવનાં જાણે કોઈ હનીલા ડોસાને ન કહેતા હોત એમ સાપને કપકો આવે :

‘હવે લાગે લાગે ! આરંગ મોગ થઈને, આ દયની અમીગી જેવા છેકાને નિરાલવના કરમાના નથી ! ..’ અને સાપ એમની લાકડીના કપકપાટથી હો કે પછી એમના મેજાની થપાટથી હો .. કે પછી પોતાની મેજે, પણ સડેટ ક’ના ચાલ્યા જતા !’

‘ત્યારે તમને નિર્ભવનાને પ’ને તો પાડ તમારી કૃષ્ણાએ સીખ મો કા ?’

‘કોણુ જાણે ભાઈ ! પણ કૃષ્ણા દર્ના જામરાં મે તો એમને કહી પણ ભરનીવ નથી જોવા !’

અને મે મામાને કહી તવનીવ નથી જોવા આપણે બધા જો વરજીથી ખીએ છીએ... પગાર-

કામ, નુકસાન, બેકારી, ઠાણકાઈ, દમ, સર્વદંશ... વગેરે અનેક આપતિઓ સહિત કોઈ અગોચર નિવાસીને ખાસ એમને અનુલક્ષીને જ જલ્દી સંકેતોનું સમય પત્રક બનાવ્યું ન હોય એવી નિયમિતતાથી, તેમના ઉપર ત્રીકાળે જ જાય છે. પણ એ... એમની એક બીજી વિશેષતા કહો ? કદાચ નિર્ભયતા કેળવવામાં એ વિશેષતાએ પણ થોડાંથોડાં ફેરો આપ્યા હશે એ પોતે ગણે તેટલા માદા હોય, પણ કોઈ પાકોઈ કે પરિચિત મોટા છે એમ સાબળે તો તેની સારવારમાં જરૂર પડેલી જાય, પોતાનું શરીર સાચું પચારીવણ ન થયું હોય તો ! અમારા વતુંગણ તો મામા સંકટ સમયની સાંકળ જેવા બનાય છે કોઈ મોઢાની પચારી

પાસે રાતજો કરવો હોય કે કોઈ મરી મરું એને અસાધ્ય બોધું કરવું હોય, તો બોલવો મામાને ! મને તો લાગે છે કે જગતને માટે મહત્સમયની સાંકળ બનવું એ જ કદાચ, નિર્ભય થયેને સૌથી મોટો કામિયો કાર્ય ! જે હોય તે, પણ એક વાત નિર્વિવાદ માણસ પોતાના સ્વાર્થની સાંકડી દુનિયામાંથી મુક્ત થઈને, બીજાઓની દુનિયા સાથે જોડેલી અથો વધુ એકરૂપ થઈ જાય, તેટલે અંશે તે વધારે ઉન્નત બને; વધુ ચાલ, વધુ નિર્ભય, વધુ નિર્ભય બને ! એટલે જ તો આપણાં ઉપનિવરો કહે છે ને કે,

યદ્ ધૂમા તત્ સુગન્ધ નાલ્પે મુગ્ધમલ્લિ ।

વિવેક વિનાનું બચ્ચતર

આજે બુદ્ધિ વિચિત્ર બનતી જાય છે જ્ઞાન વધે છે ખરું. પણ પેટ ખાતર દરેક પ્રકારનાં પાપ કરવા માણસ તેવાર ઘઈ જાય છે કેલવણીમાંથી વિવેક જતો રહ્યો છે એથી કલ્યાણકારી બુદ્ધિ વધતી નથી બુદ્ધિ વેતલવિવાસને માર્ગે વળી છે એમાં બધાં જગતને શમાવાં છે એ જ્ઞાન શા ખપવું ? જ્ઞાન તો આત્મા, છત્રાત્મા અને ધરમામાનું હોયુ બેઈએ

મને તો બહુતર વધે તેમ ફાળ પડે છે બહુનારને પૂરો કે ત આજ સુધી ઉપવેગમાં ધીવેથી અને તારા ઉપવેગની કઈ ચીજ તુ બનાવીશ ? તો ઝોની પાસે કશે જ જવાબ નથી ત્યારે તુ સર્જન કરશે કેણું ? કરવું પડે ત્યારે નિરુપાયે કરશે બાકી સર્જનની તાલીમ તેમ મળતી નથી

આપણું મોટું આજે પરિશ્રમ તરફ છે પરિશ્રમમાંથી જે આવે તે સાડુ. વેદ પણ જે પરિશ્રમવાળા સારો કરે તો આપણે વેદને સારો માનીએ.

સેવા કરવી એ આપણી સંસ્કૃતિ છે એક ગામમાં અમે ગયા. ત્યાં એક ખિરતી બંદેન ગરીબોની સેવા કરે. અમે કહ્યું કે, અમારા દેસ ઉપર તમને આટલો બધો પ્રેમ ક્યાંથી આવ્યો ? તો કહે, ' મને સેવા કરવી અમે ॥ ' આ સેવા કરવી તે આપણી સંસ્કૃતિ. પણ અહીંથી આપણી સંસ્કૃતિ, એ બંધને જાય અને જાણી પાછી લેવા આવે ને આપણી સેવા કરે. આપણે તો સંસ્કૃતિ ખોઈને સેવા લેવાનું સ્વીકાર્યું.

ચૂંટણી માટે તેવાર લખેલા લોકો કહે છે કે ' અમારા હાથમાં સત્તા આવે તો લોકોનું આપ બધું કરી નાખું ને તેમ બધું કરી નાખું. ' અસ્વા, લોકોનું જ બધું કરવું હોય તો સત્તા વિના જ કરો ને ?

વવિશંકર મહારાજ

પોતાના શિવપુરના મકાનમાં શરત્યદ્ર એક દિવસ સાવિત્રીસંપત્ત યદોપાધ્યાય સાથે વાતો કરતા હતા. શરત્યદ્રે કહ્યું : “એ સાવિત્રી, આગે ‘ચરિત્રહીન’ પુસ્તક સંબંધમાં એક વાર ઘણી મગની ઘટના બની આ વખતે કાશીમાં આ વાત સાબળી આભ્યો છું’ તો એ સાંભળ :

આ વખતે કાશીમાં ‘ઉત્તરા’ના સંપાદક ચક્રવર્તીને ત્યાં હું ઊત્પર્યો હતો એક દિવસ સવારે કેટલાક બંગાળી સજ્જનો ત્યાં આવ્યા અને મને કહ્યું કે બંગાળી ભાંધએ તમને મળવા માગે છે. આ માટે અને એક સમાની યોજના પણ કરી છે. તમારે એમાં આવવું પડશે. એમને ખબર હતી કે કંઈક મોંઘવા માટે મને કહેવામાં આવશે તો હું કદાચ નહિ જઈ એટલે માત્ર કાજરી આવવાનું કહીને ગયા.

એમની વિનતિની હું ઉપેક્ષા કરી ચક્રવર્તી નહિ જવાનું વચન પણ આપી દીધું. સખામાં માળા, ચંદન ધૂપ વગેરે કોઇ પણ વસ્તુની ઊછુપ નહોતી. એમના સ્વાગતમાં સાચી સાગ્રથી હતી. ત્યાં જગ્યાથી મને ઘણો આનંદ થયો.

સખાના અંતે જ્યારે મોટા ભાગના લોકો ચાલ્યા ગયા હતા અને હું પણ ઊઠવાની તૈયારી કરતો હતો ત્યાં બે વિધવા મારી પામે આવીને જામી રહી. એકની ઉંમર ઠીક ઠીક મોટી હતી ત્યારે બીજી વીસ-બારીસ વર્ષની હતી. એણી ઉંમરવાળા વિધવા પાસે આવીને પ્રથામ કરી મારી તરફ એવી રીતે જોઈ રહી કે જાણે હું એનો ઘણો જૂનો પરિચિત હોઉં, મુઠ્ઠુ સ્વરે એ બોલી : ‘તમે મને બચાવી છે, તમે મારા યતુ હો, હું તમારી ખાસ ઋણી છું.’

મદિલાની વાત સાંભળીને હું અવાહ ચક્ર મયો. જરા અચકામને મેં કહ્યું : ‘મેં તમને જ્યાં આવ્યા છે ? ક્યારે ? ક્યાં ? મને તો કંઈ જ યાદ નથી. આ ઉપરાંત, આ અગાઉ મેં તમને ક્યાંય પણ જોયા

હોય એવું પણ મને યાદ નથી’

મદિલા વિધવા હતી પણ ખૂબ જ સુંદર એવું એવું એવું રૂપ હતું, એવી જ હતી એના ચહેરાની શાંતિ. મને એક બાજુ યોગાવીને એણે જે પોતાની કથા કહી એ આ પ્રમાણે છે :

‘મારા પિતા બંગાળની બહાર એક ઠાકુરના અધ્યાપક છે. હું મારા પિતા પાસે જ હંમેશાં રહી છું. મારી ઉંમર બે વર્ષની હતી ત્યારે મારી માનાનુ અવસાન થયું ત્યારે, પિતાએ જ મને પાળી પોષીને મોટી કરી છે. સત્તર વર્ષની ઉંમરે મારા લગ્ન થયાં પણ આ કાશીમાં ત્રણ દિવસના તાવમાં જ મારા પતિનું અવસાન થયું. એમના મૃત્યુ બાદ હું મારા પિતા પાસે પાછી ફરી. હું એવું એક ખાત સંતાન હતી. મને એમણે ફરી વલ્યાવવા માંડી.

‘પિતાનો એક વિદ્યાર્થી હતો. એ અમારા જ ઘરમાં રહેતો હતો, પિતા એના પ્રત્યે ઘણો સ્નેહ રાખતા-કેઈ પોતાના પુત્ર પ્રત્યે પણ એટલો સ્નેહ નહિ રાખતું હે.વ. વર્ષમાં કથા દિવસે કયું આખ્યાન કરવાનું છે એની નોંવ એ રાખતો. જરૂરી પુસ્તકો અને નોટબુકો પણ એ જ તૈયાર કરી રાખતો. હું એમની પાસે મહિન અને સાહિત્યનો અભ્યાસ કરતી. આ રીતે દોઢ વર્ષ પસાર થઈ ગયું.’

આ રીતે મળવાથી અમારા બંનેમાં સાતું એવું પરિવર્તન થયું. આ હકીકતની ખબર પડતાં એ વિદ્યાર્થીએ એકવાર પિતાજીને કહી દીધું કે એ મને નહિ બચાવે. પિતાજીએ મને યુરસે ઘડને કલકત્તા મોકલી આપી. હું કલકત્તા આવી તો મારી પણ મારું હૃદય તે ત્યાં જ રહી ગયું હતું. થોડા દિવસ થયા ત્યાં તો અમારા વચ્ચે પત્રવ્યવહાર ચાલવા લાગ્યો. એક દિવસ અચાનક એ હોકરો કલકત્તા આવ્યો. હવે અમે બંને નિવૃત્તિ રીતે મળી શકતા હતા. એમાં કોઈ રકાવટ નહોતી. એક દિવસ

કોપ, નુકસાન, બેકારી, ટાઈફાઈડ, દમ, સર્પદંશ... વગેરે અનેક આપત્તિઓ સંદિના કોષ અગોચર નિયામકે ખાસ એમને અનુલક્ષીને જ જીવો સંકટોનું સમય પત્રક બનાવ્યું ન હોય એવી નિયમિતતાથી, તેમના ઉપર ઝીંકાયે જ જાય છે. પણ એ એમની એક ખીજી વિશેષતા કહું ? કદાચ નિર્લયતા કેળવવામાં એ વિશેષતાએ પણ થોડાઘણા ફાળો આપ્યો કરી એ પોતે ચમે તેટલા માદા હોય, પણ કોઈ પાકેરી કે પરિચિત માદો છે એમ સાંભળે તો તેની સારવારમાં જરૂર પડેલી જાય, પોતાનું શરીર સાવ પચારીવશ ન થયું હોય તો ! અમારા વતુગણ તો મામા સંકટ સમયની સંકળ જેવા મનાય છે કોષ મદાની પચારી

પાસે રાતજીવો કરવો હોય કે કોષ મરી ગયું એને અસાધ્ય બેચું કરવું હોય, તો ભોગવો મામાને ! મને તો લાગે છે કે જમને માટે સહસમયની સાંકળ બનવું એ જ કદાચ, નિર્ભય થવાનો સૌથી મોટો કામિયો દર્શો ! જે હોય તે, પણ એક વાન નિર્વિવાદ માણસ પોતાના સ્વાર્થની સાંકળી દુનિવા માંથી મુક્ત થઈને, ખીજાઓની દુનિવા સાથે જોડાયે અથો વધુ એકરૂપ થઈ જાય, તેટલે અંગે તે વધારે ઉત્તન બને, વધુ શાન, વધુ નિર્ભય વધુ નિર્ભય બને ! એટલે જ તો આપણાં ઉપનિષદો કહે છે ને કે,

યદ્ ભૂમા તન્ન મુન્યમ્ નાલ્પે મુન્યમસ્તિ ।

વિવેક વિનાનું ભણતર

આજે બુદ્ધિ વિચિત્ર બનતી જાય છે જ્ઞાન વધે છે ખરું પણ પેટ ખાતર દરેક પ્રકારનાં પાપ કરવા માણસ તેવાર થઈ જાય છે કેજવણીમાંથી વિવેક જતો રતો છે એથી ઠળાણકારી બુદ્ધિ વધતી નથી ભુદ્ધિ વેળવવિલાસને માર્ગે વધી છે એમાં બધાં જ્ઞાનો સમાય છે એ જ્ઞાન શા ખાનું ? જ્ઞાન તો આત્મા, જ્ઞાતમા અને જ્ઞાતામાનું હોવું જોઈએ

મને તો ભણતર વધે તેમ ફાળ પડે છે ભણવાસને પૂછો કે તે આજ સુધી ઉપયોગમાં લીધેલી અને તારા ઉપયોગની કઈ યોજ તું બનાવીય ? તો એની પાસે ઠંઠો જ જવામ નથી ત્યારે ત્વુ સર્જન કરશે કોણ ? કળું પડે ત્યારે નિરુપાયે કરશે બાકી સર્જનની તાલીમ તો મળતી નથી

આપણું મોઢું આજે પશ્ચિમ તરફ છે પશ્ચિમમાંથી જે આવે તે સાડુ. વેદ પણ જે પશ્ચિમવાળા સારો કહે તો આપણે વેદને સારો માનીએ.

સેવા કરવી એ આપણી સંસ્કૃતિ છે. એક ગામમાં અમે ગયા. ત્યાં એક ધિરતી ગઠેન વરીબોની સેવા કરે. અમે કહ્યું કે, અમારા દેશ ઉપર તમને આટલો જાધા પ્રેમ ક્યાથી આવ્યો ? તો કહે, ' મને તેવા કરવી જન્મે છે, ' આ સેવા કરવી તે આપણી સંસ્કૃતિ. પણ અલીથી આપણી સંસ્કૃતિ એ વર્ષને જાય અને નાથી પાછી લેવા આવે ને આપણી સેવા કરે. આપણે તો સંસ્કૃતિ ખોઈને સેવા લેવાનું સ્વીકાર્યું'.

ચૂંટણી માટે તેવાર લેવા લોકો કહે છે કે ' અમારા ઘણાં સત્તા આવે તો લોકોનું આપ જનું કરી નાખું' ને તેમ ભણું કરી નાખું. ' અલ્યા, લોકોનું જ ભણું કરવું હોય તો સત્તા વિના જ કરો ને ?

વચિશંકર મહંદરાજ

પોતાના શિવપુરના મકાનમાં ઘરન્યદ્ર એક દિવસ સાવિત્રીસંપત્ર ચટ્ટોપાધ્યાય સાથે વાતો કરતા હતા. ઘરન્યદ્રે કહ્યું : “જે સાવિત્રી, મારા ‘ચરિત્રહીન’ પુસ્તક સંબંધમાં એક વાર ઘણી મળની ઘટના બની આ વખતે કાર્શીમાં આ વાત સાબળી આવ્યેા છું” તો એ સાંભળ :

આ વખતે કાર્શીમાં ‘ઉત્તરા’ના સંપાદક ચક્રવર્તીને ત્યાં હું ઊત્પર્યો હતો એક દિવસ સવારે કેટલાક બંગાળી સજ્જનો ત્યાં આવ્યા અને મને કહ્યું કે બંગાળી ભાંધએ તમને મળવા માગે છે. આ માટે અમે એક સમાની યોજના પશુ કરી છે. તમારે એમાં આવવું પડશે. એમને ખબર હતી કે કંઈક મોંઘવા માટે મને કહેવામાં આવશે તો હું કદાચ નહિ ગઈ એટલે માત્ર હાજરી આપવાનું કહીને ગયા.

એમની વિનિતીને હું ઉપેક્ષા કરી શક્યો નહિ. જવાનું વચન પશુ આપી દીધું સમામાં મળ્યા, ચંદન મૂપ વગેરે કોષ્ટ પશુ વરતુની ઊજુપ નહોતી. એમના સ્વાગતમાં સાચી લાગણી હતી. ત્યાં જ્યાંથી મને થોડો આનંદ થયો.

સમાના અંતે જ્યારે મોટા ભાગના લોકો ચાલ્યા મયા હતા અને હું પશુ ઊઠવાની તૈયારી કરતો હતો ત્યાં બે વિધવા મારી પામે આવીને ઊભી રહી. એકની ઉંમર ઠીક ઠીક મોટી હતી ત્યારે બીજી વીસ-બાવીસ વર્ષની હતી. એાંથી ઉંમરવાળી વિધવા પાસે આવીને પ્રભામ કરી મારી તરફ એવી રીતે જોષ રહી કે મણે હું એનો થલો જૂનો પરિચિત હોઉં, મુદ્દ સ્વરે એ બોલી : ‘તમે મને બચાવી છે, તમે મારા શુરુ છો, હું તમારી ખાસ ઝણી છું.’

મહિલાની વાત સાંભળીને હું અચર્ય થઈ ગયો. જરા અચકામને મેં કહ્યું : ‘મેં તમને બચાવ્યા ? ? ક્યારે ? ક્યાં ? મને તો કંઈ જ યાદ નથી આ ઉપરાંત, આ અચકા મેં તમને ક્યાં પશુ જોવા

હોય એવું પશુ મને યાદ નથી’

મહિલા વિધવા હતી પશુ ખૂબ જ સુંદર એવું મોરું એવું રૂપ હતું, એવી જ હતી એના ચહેરાની શાંતિ. મને એક બાજુ બોલાવીને એણે જે પોતાની કથા કહી એ આ પ્રમાણે છે :

‘માન પિતા બંગાળની પ્રદાર એક કોલેજના અધ્યાપક છે. હું મારા પિતા પાસે જ હંમેશા રહી છુ. મારી માતા બે વર્ષની હતી ત્યારે મારી માતાનું અવસાન થયું ત્યારબ. પિતાએ જ મને પાળી પોષીને મોટી કરી છે. સત્તર વર્ષની ઉંમરે માન સ્વન થયાં પશુ આ કાર્શીમાં ત્રણ દિવસના તાવમાં જ મારા પતિનું અવસાન થયું. એમના મૃત્યુ બાદ હું મારા પિતા પામે પાછી ફરી. હું એવું એક ખાત્ર સંતાન હતી. મને એમણે ફરી લાભાવવા માંડી.

‘પિતાનો એક નિવાર્ણ હતો. એ અમારા જ ઘરમાં રહેતો હતો, પિતા એના પ્રત્યે થોડો સ્નેહ રાખતા-કોઈ પોતાના પુત્ર પ્રત્યે પશુ એટલો સ્નેહ નહિ રાખતું હેવ. વર્ષમાં કયા દિવસે કયું બ્યાખ્યાન કરવાનું છે એની નોંવ એ રાખતો. જરૂરી પુસ્તકો અને નોટશુકો પશુ એ જ તૈયાર કરી રાખતો. હું એમની પાસે મણિન અને સાહિત્યનો અભ્યાસ કરતી. આ રીતે દોઢ વર્ષ પસાર થઈ ગયું.

આ રીતે મળવાથી અમારા બંનેમાં ‘સારું’ એવું પરિવર્તન થયું. આ હરીકાનની ખબર પડતાં એ નિવાર્ણએ એકવાર પિતાજીને કહી દીધું કે એ મને નહિ જત્યાને. પિતાજીએ મને શુરૂસે યથને કલકત્તા મોકલી આપી. હું કલકત્તા આવી તો ખરી પશુ મારું હૃદય તે ત્યાં જ રહી ગયું હતું. થોડા દિવસ થયા ત્યાં તો અમારા વચ્ચે પત્રવ્યવહાર ચાલવા લાગ્યો. એક દિવસ અચાનક એ હોકરો કલકત્તા આવ્યો. હવે અમે બંને નિવમિન રીતે મળી શકતા હતા. એમાં કોઈ રકાવટ નહોતી. એક દિવસ

અમે નક્કી કર્યું કે ભને જે થતુ હોય તે થાય, આપણે ભાગીને કયાંક જઈએ અને સદાને માટે મગી જઈએ

‘એ રાતે હું ભગની રહુ અને એ રાત્રે બે વાગ્યે ગાડી સનને આવે એમ નક્કી થતુ નીચે જે ખંડમાં હું રહુ છું એનું બારણું એ ખખખાવે એટલે હું એની સાથે નોકગી પહુ

‘એ દિવસની રાત હું સદેરાઈથી નદિ બહુ. બધા સમય એક પ્રકારની વિચિત્ર પ્રેરણા, ચિંતા, અને ઉત્તેજના રહી. આજે મેં મારા મામાના દીકરા ભાઈને લાવકેની માથી એક નલકથા લાવવા માટે કહ્યું જામ ન આની ભાગ એ મારે ચોટી વાંચીને ભગવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો હતો

માગ ભાઈએ જે નલકથા લાવીને મને આપી એના ઉપર ‘ચરિત્રહીન’ એવું નામ છાપેતુ હતું એ વાચીને માત્ર હૃદય ધડકવા લાગ્યુ-પ્રાનિનો કેવો પરિહાસ

‘ભોજન બાદ બધા સુતા માટે ચાટ્યા ગયા પુસ્તક સાથે રાખીને મેં પછુ મારા કમરાની બારણાં વાસી દીધા

‘પુસ્તક મેં પૂરું કર્યું ત્યારે ગતના બે થવા આના હાથ એટલાવારમાં તો મેં માનું કર્તવ્ય નિશ્ચિત કરી લીધુ હતુ તમારી કિરબીઓ અને બચારી લાંબી

‘યથાસમયે બારણાં પર ટકોરા પડ્યા હું સમજી ગઈ કે એ આની મથે છે બારણું ખોલીને મેં એને કહ્યું કે હું નહિ આવવી શકું. મને ક્ષમા કરે.

‘શોડીનાર મુઠાં એ નાચાર બનીને જામે રહ્યો પછી લાંબો નિશ્ચય નાખીને એ ચાલ્યો ગયો

‘એ દિવસે જે હું તમારું ‘ચરિત્રહીન’ નામનું પુસ્તક ન વાચત તો આજ ક્યાં હોત, મારી શુ દેશ ચાત એનો વિચાર પછુ હું કરી શકતી નથી તમે જ મારાં રક્ષા કરી છે હું તમારી ચિરકૃતજા છું’

*

જ્ઞાનદીપક પ્રગટાવવો

માધવ ૧૮ પેશાના જન્મદિને બ્રહ્મણને દાન દેવતાં લતાં કોઈએ ધન, કોઈએ અભ, કોઈએ વસ્ત્ર, તો કોઈએ ભૂમિ માગી, ત્યાં તેર-૨૫નો તેજસ્વી પ્રાહ્લુકુમાર આવી ચડ્યો તેણે કહ્યું ‘શાસ્ત્ર, આમાંનું કંઈ ધને ન ખરે ધને તો માત્ર જ્ઞાનદાન જ આપો’

પેશાએ પૂછ્યું ‘ભીશુ કંઈ નહિ અને જ્ઞાનદાન કેમ?’

‘શાસ્ત્ર, મેં ભેયુ છે કે જેમને ધન-દાન, મળ્યુ છે તે કમલ નાથ પામ્યું છે અભદાન પણ ખવાતાં ખવાતાં ખૂટી પડ્યુ છે. વર્સદાન પણ જાણુ-થીણું વઈ ગયુ છે ભૂમિ દાન પણ ચિરવંક નીવડ્યુ છે એકમાત્ર જ્ઞાનદાન જ અચળ-અવિચળ રહ્યુ છે ખરવતાં ખૂટે નહિ અને વાપરતાં વધે એવુ આ એક જ દાન છે એટલુ જ નહિ પેઠી દત્ત-પેઠી સુધી પડોએ એવુ આ સ્વચ્છ દાન છે હું અનાથ હોવાથી અભણ રહ્યો છું, માટે, મારી એ જરૂરિયાત પૂરી પાડ્યો તો આપનો આજ્ઞવન જલ્પી વઈશ’

પેશાએ પ્રસન્ન વઈ તેને અભયગની સગવડ કરા આપી, કાથી જઈને, ભણીનણીને, તે મોટા ન્યાયાધીશ બન્યો એ નાયાકિત ન્યાયમૂર્તિ ધંતા, પ્રસિદ્ધ રામશાસ્ત્રી.

મગનકામનાની ભાવના આપણી સરૂનિના અનેક સંસ્કૃતિમાં વ્યાપક રીતે વ્યક્ત થઈ છે. આ અને ભવનો પર તે માત્રિકા પ્રસંગોએ સ્વતંત્ર રીતે તેમ જ અન્ય આનેખનેની સાથે સ્વસ્તિકનું અહન પશુ ક વામા આવે છે તે ઉપરાંત કલાચિત્રો શિલ્પ અને વસ્ત્રોની કળનાએ (અ કિઝાઇન્સ) અન કારોની આકૃતિઓ અને સજ્જત તથા શુભારના પીઠા અનેક સ્વરૂપોમાં સ્વસ્તિકનો ઉપયોગ થાય છે વસ્તુતઃ એ આપણી મગલનય સરૂનિનું એક અત્યંત વ્યાપક પ્રતીક છે. પૃથ્વીના આધારભવનોનાં આકાર તથા સજ્જત-શુભારના ઉપકરણો ઉપરાંત અગસજ્જતમાં પશુ સ્વસ્તિકનું માત્રિકા અહન કરવામાં આવે છે આમાં સૌથી વધુ પ્રચલિત અને મહત્વપૂર્ણ એવા વિદ્યાપ-પર્વ વગેરે માત્રિકા પ્રસંગોએ સ્ત્રીના પગે અગનાની સાથે સાથે સ્વસ્તિકનું પશુ અહન કરવામાં આવે છે. પગ એ ંનિનું સાધન છે. પગ ઉપર સ્વસ્તિકનું અહન એ જીવનની મગલમય ગતિનું સૂચક છે. સ્ત્રીઓના અગની સજ્જતમાં એનું વિશેષ મહત્વ છે. સ્ત્રી સૃષ્ટિની આદિશક્તિના અવનારૂપ છે એ જ જીવનની જાગી ધારી અને સયામિકા છે. શૌકિક અને સામાજિક જીવનમાં સ્ત્રીની ગતિ સરૂતિની નિયતિ છે. આ ગતિ પ્રતિ મગલાભિમુખ થવામાં જ સમાજ અને સરૂતિનું કલ્યાણ છે. સારૂનિક દૃષ્ટિએ સારીની રિયતિ એ આપણા ઉત્કર્ષનો એક માપદંડ છે એ જ આપણા સમસન પ્રેયનો અનિમિષ છે. લોકજીવનનાં સમસન પ્રેયને સારીના ચરણોમાં અર્પિત કરીને આપણે આપણી સરૂતિના ઉત્કર્ષોની વાસ્તવિકતાનો પરિચય મેળવી શકીએ છીએ. આદિ-શક્તિની સમુચિત અર્ચના પશુ આ / છે. સ્ત્રીના ચરણોમાં અગત્યની સ્વસ્તિકનું અહન કરવાની પ્રથાનો મર્મ એ જ છે કે આપણે નારીના ચરણોમાં સમસન પ્રેયને અર્પણ કરી અદિ સરૂતિની અર્ચના

કરીએ છીએ તથા આદિશક્તિના શૌકિક અવનાર નારીની મગલમુખી ગતિમાં સમાજ અને સરૂતિના મગનની મામના કરીએ છીએ. મે દીનાં આનેખનોમાં હાયર પશુ સ્વસ્તિક દેવામાં આવે છે. હાય ક્રિયાનું સધન છે જે રીતે ચરણોમાં સ્વસ્તિકનું અહન જીવનની મગલમયી ગતિનું સૂચક છે તે રીતે હાય પર તેનું આનેખન જીવનના કાર્યોમાં કલ્પણના સમન્વયનું પ્રતીક છે.

ગતિ અને કર્મ જીવનના વ્યાવહારિક રૂપ છે તેમની પ્રેમજ્વાલાને ધારણા મનમાં છે મરતક મનનું અપ્રયત્ન છે એ સુષ્ટિનું પશુ નિધાન છે એમ મનકર્મમાં સ્વસ્તિકના પ્રતીકરૂપે માત્રિકા ભાવનાની ધારણા મગલમય સરૂતિનો પીઠામય છે.

લાગતીય પર પરામાં જીવના આરભકામથી જ માત્રિકા સરૂતિની પ્રતિજ્ઞા કરવામાં આવે છે.

આ રીતે હાય, પગ અને માથા પર સ્વસ્તિકનું આનેખન જીવનની ગતિ ક્રિયા અને ધારણામાં મગલ ભાવનાના ચમત્કરનું સૂચક છે. ભૂમિને કલવ પર થતું સ્વસ્તિકનું આનેખન પાર્થિવ જીવનમાં મગલની સ્થાપનાનું પ્રતીક છે. સ્વસ્તિકના આનેખનની પ્રથાથી જાણે કે આપણી ભૂમિ તથા દેહ તેમ જ આપણું મન-પિંડુ જ માત્રિકા દેવતાનું પવિત્ર મંદિર-ગી મધુ હાગે છે. સ્વસ્તિકના આનેખનની વ્યાપક પ્રથા લાગતીય સરૂતિમાં મગલ ભાવનાની વ્યાપકતાનું પ્રતીક છે. સ્વસ્તિકની અરૂનિ અને તેની સાથે સાથે જે જે રંગોમાં તેનું આનેખન કરવામાં આવે છે તેનું પશુ એક સાસ્ત્રિક નસ છે. પુનઃ, પાક કથા સસ્કાર વગેરે પ્રસંગોએ જમીન પ થણુ ખરુ સર્વે રંગમાં સ્વસ્તિકનું આનેખન કરવામાં આવે છે. સાધા જી ગીત પુરાદિન તેને માટે ઘડના યોગનો ઉપયોગ કરે છે. આમાં સગર ઉપાત તેનું એક સાસ્ત્રિક દરવ પશુ જે ઘઉં અથવા

ગોખાનો લોટ ધોળા ધોળા ઉપરના આપણા જીવનનો આધાર પણ છે. જે રીતે દૈનિક જીવનને માટે લોટ આવશ્યક છે તે રીતે સાંસ્કૃતિક જીવનનો આધાર એક વ્યાપક મંગલિક ભાવના છે, તે ઉપરાંત સ્વેત રંગ પ્રકૃતિના સર્વ ગુણનું સંકલ્પ છે. સર્વ જ મંગલનો આધાર છે એટલા માટે જાપાના પ્રયોગમાં સ્વેત શ્રેયનું વાયક બન્યું સ્વેત રંગના માધ્યમમાં સ્વરિતકનું આલેખન સર્વ દારા ભૂમિ પર સ્ત્રી મંગલની પ્રતિક્રિયાનું સૂચક છે. સ્ત્રીઓના હાથ ને પગ પર લાલ રંગમાં સ્વરિતકનું આલેખન કરવામાં આવે છે. લાલ રંગ એ અનુરાગ ને શક્તિનો સૂચક છે. સ્ત્રી આદિશક્તિનો અવનાર છે અને અનુરાગની દેવી છે. એટલે તેના હાથપગ પર લાલ રંગમાં થતું સ્વસ્તિકનું આલેખન સમુચિત જ છે. સ્ત્રીની શક્તિ અને તેના અનુરાગના આધારમાં સમન્વિત બનીને જ મંગલની ભાવના સંસ્કૃતિની વિભૂતિ બની શકે છે. તેની શક્તિ, અનુરાગમયી જનિ અને ક્રિયા જ સાંસ્કૃતિક મંગલને માર્ગ છે. ખીંચ ગાજુ શક્તિનાં તેજ ને અનુરાગની અધુરતાની સાથે નારીનાં ચર હોમાં જીવનનાં નમામ શ્રેણી સમર્પિત કરવાથી જ મનુષ્યની સાંસ્કૃતિક સાધના કૃતાર્થ થઇ શકે છે.

ચૌલ બાદ પાગકના કપાળ પર દળદરથી સ્વસ્તિકનું અંકન કરવામાં આવે છે. દળદરનો રંગ પીળો અથવા લાલ ને પીળાનું મિશ્રણ છે જ્યોતિષ-શાસ્ત્ર અનુસાર પૃથ્વરપતિનો રંગ પીળો છે પીળો

પૌષ્ણજ એમનું રત્ન છે. બૃહરપતિ વિદ્યાના દેવ છે, એટલે પીળો રંગ વિદ્યાનું પ્રતીક છે. એટલા માટે વસંતપૂર્ણના પ્રસંગે પીળાં કૃત્રેથી સરસ્વતીની અર્ચના કરવામાં આવે છે. રંગના વિજ્ઞાન અનુસાર ખોપરના પીળા તાકામાં સૂર્યના સખત વર્ણનું સંપૂર્ણ મિશ્રણ છે. રંગ ચક્રની મધ્યમાં સ્થિત હોવાને કારણે પણ પીળો રંગ પ્રકૃતિના રંગોની સમતુલ્યા અને સમન્વયનું સૂચક છે. પ્રકૃતિની શક્તિ-ઓના-સમન્વય દારા જ વિદ્યાની સમુચિત સાધના સંભવિત છે. દળદરના પીળા રંગમાં સાલ રંગની છાંટ એ વાનનું સૂચક છે કે અનુરાગની છાંટ વિદ્યાની સાધનાને સરળ ને સ્પષ્ટ બનાવે છે. દક્ષિણ ભારતમાં અવસિષ્ઠ પ્રાચીન ભારતીય પ્રથા અનુસાર મકાનોનાં બારણાંને લીંપી કન્યાઓ અનેક રંગના સ્વસ્તિકો તથા અનેક આધારો પર અન્ય આકારો અંકિત કરે છે આ પૃથ્વ સંસ્કૃતિથી સમૃદ્ધ સાંસ્કૃતિક વિજ્ઞાનમાં સામ લોળીથી સુચિત પ્રકૃતિની વિવિધ શક્તિઓના મર્ષાદાપૂર્વક કરેલા સમન્વયનું પ્રતીક છે પૃથ્વીની ગતિથી રિપરીત પ્રાંતીય રેખાઓની ગતિ પૃથ્વ સાંસ્કૃતિક મર્ષાદાની સૂચક છે. અધ્યાત્મની આ દિશા અને મર્ષાદા સાંસ્કૃતિક અધ્યવસાયનો માર્ગ છે. શીક સખા, સમન્વય, સામંજસ્ય તથા સંસ્કાર-નો સૂચક એવો સ્વરિતક ભારતીય સંસ્કૃતિની સામાન્ય કલ્પનામાં મંગલિક ભાવનાની પ્રતિધાનું એક સરળ અને સુંદર પ્રતીક છે.

અવીજા ઈશામ હુસેનના ધિતા હજરત અલીના જીવનનો એક પ્રસંગ છે. ઈશરની સાથે તથીન ઘરેલો ભક્ત આ દુનિ ને તદ્દન ખૂંચી જાય છે એનો આ સ્થોટ પુરાવો છે.

એક વખત તેમના પગમાં એક મોટો કાંટો વાગ્યો આથી પગમાં ખૂબ દર્દ થવા લાગ્યું. બે-ત્રણ આરજોએ પગમાંથી કાંટો કાઢવાની ઈચ્છા દર્શાવી પરંતુ હજરત અલીએ ના પાડી અને કહ્યું, 'હાથમાં એ કાંટો કાઢ્યો' નહિ જ્યારે જ્યારે ધું નમાન પહું ત્યારે ખેંચી લેજો, અને એ વખતે દર્દ નહીં થાય.'

અને સાથે જ, જ્યારે તેઓ નમીજ પકતા હતા ત્યારે કાંટો કાઢી નાખવામાં આ-વો અને કાંટો કાઢ્યો એનો એમને ખબર પણ ન પડી.

અબ્બાસ અહમદાબાદી

મનીઝા - ૪

ધરાન અને તુરાન વચ્ચે ધરમાન પ્રદેશમાં રાની પશુઓથી ત્રાસિત પ્રગળે શાહ કેપ્રુઇને એ જગની જનનરોથી બચાવવા અગ્ન કરી આ મહાન કાર્ય માટે ધરાની દરબારમાં બીકુ દેરવાણુ શાહ ॥ મિત્ર સરદાર બિઝકાને બીક ઉપાડ્યુ અને ભયગ્રસ્ત પ્રદેશમાં જઇ કામ થકુ ક્યું વિકરાળ પશુઓના સહાર કરી ધરમાનની જનનાને સુખી કરી સાબા સમયનું સાહસપૂર્ણ કામ પૂર કરી વીર બિઝકાન તુરાનની સરહદે પહોંચ્યો અહીં તેણે તુરાનના શાહની કુવરી મનીઝાનાં સોદરનાં વખાણુ સાંભળતા એ સુદર યુવતીને જોવાની ઇચ્છાથી તે અફરાસિયાબના રાજ્યમાં ગયો.

રાજકુમારી મનીઝા પોતાની દારીએ સાથે એક રાજવાદીમાં ઉત્સવ ખેતી વહી હતી ત્યા તેને જોઈ શકે એવી રીતે દૂરના એક વક્ષ નીચે મિઝકાન જાતી ગયો કુવરીની નજર તેના પર પડતા એ દેવ જેવો યુવાન કોણુ છે તે જાણ્યા ઉત્સુક બની, અને તેની આવાને તપાસ અર્થે મિઝકાન પામે મોકની આવાએ આવીને કહ્યું કે તેનો ધરા નનો અખીરજાદો બિઝકાન છે સિકાર અર્થે નીકળેલા છે, અને અહીં મનીઝાના દર્શન અથે જ આવેનો છે મનીઝા તેા સૌ પ્રથમ દર્શને જ તેના તરફ પ્રેમાકર્ષણથી ખે આઇ હતી તેણે મિઝકાનને પોતાનાં તથુમાં આવાકાર્યાં અને તેએ એક બીજાના પરિચયમાં આવ્યા રાત્રિ યત્રા મિઝકાન જવા માટે મનીઝાની રમ માત્રી રાજકુમારી તેને જવા દેવા ખુશી ન હતી તેણે દારૂમાં કાંઈક એવ મેગડીને મિઝકાનને આપ્યુ કે તેની અસરથી તે યુવાન મેશાન વધ સુખ ગયો કુવરી અને દારીએએ મિઝકાનને સીનેા તેવાસ પહેા ારી પાલખીમાં નાખી મનીઝાના આવાસમાં પહોંચાડી દીધો બીજે દિવસે સાન આવતા

મિઝકાન રે રે ભરાયો પલુ મનીઝાનાં મીઠા વચનો અને આદરપૂર્ક નર્તનથી તે શાન થયો અને કેટલોક સમય તે કુવરીની સાથે રહ્યો

શાહ સમયમાં મનીઝાના પિતા અફરાસિયાબને જાણુ થઇ કે કુવરીના મહેલમાં માર્ક ધરાની યુવક છૂપાયેલ છે તેના રૌનનો પાર ન રહ્યો તુરત જ તેને શાહ સમક્ષ હા ર કંવા દરમાન છુટ્યુ બિઝકાનને કેદ કરી મોનની સાળ ક માત્રી, પલુ ડાહ્યા વછર પિતાને શાહને અરજ કરી કે ધરાની શાહના માનીતા સુભગ્યા મૃયુથી ધરાન-તુરાનનો સમય વિશેષ બગડશે અને શાહ કેપ્રુઇ મિઝકાનના મૃયુને અવસ્થા નદેનો વેશે આથી તુરાની શાહે બિઝકાનને નજીકના જગનમાં એક અધારાં બોવરામાં નાખી તેનું ઠાર વિશાળ પચરોથી બંધ કરી દેવા આના કરી અને મનીઝાને અનંભા ારી લિખાગી વેશે કાઢી ચૂકી આવી રીતે વીર મિઝકાન અધારે બોવરે પૂરાયો અને રાજકુવરી મનીઝા બટકતી લિખારણુ બની

મુરકેલીમાં ધીરજ રાખી પોતાના પ્રમી પતિને બોવરા ॥ બંધ દાર આ જથી આવાસન ધીત્વના ચન્દે કહેતી અને એક અસ્પ બાકેરાં દારા તે ॥ જે કાઈ ખોરાક પોને મેલવતી તે બોવરામાં જનારી પહોંચાગતી આ રીતે મિઝકાનને જીવતો રાખવા મનીઝાએ શપ્ત કષ્ટ વેડી પ્રયાસો થકુ કયાં જગનમાં બિઝકાન મનીઝાની કશ્ણુ દશા બૂખે કુ ખે દિવસો કાઢતા નમ દમવતી જેવી હતી

ધરમાન પ્રદેસે જગથી પડ્યોનો નાથ કરવા ગયેનો મિઝકાન સ્વદેસે પાહો કયો નહિ, ત્યારે ધરાનમાં સોને ચિતા થઇ તેનું યુ થયું તે વિરે કોઇને કાડ ખજર ન પડી ઉવટ વસત સપાનના દિવસે દૈવી પાલામાં જોવા કેપ્રુઇને જેવે બતામણુ કરી નરોજના દિવસે જામેજમગેદ નાં ગામએ જોધ, અને તેને દેખાયુ કે મિઝકાન તેા તુરાનની કોઇ

અંધારી યજ્ઞમાં ઠેક છે, દુઃખી છે, અને તેને ઠેકાઠ
 દુઃખી મુવતી પ્રેમ અને મનના પૂર્વક સેવા કરી જીવાડી
 રહી છે. અને મૃત્યુને ઝંખનાં રૂબ કરે છે. આમ
 દેખાતાં શાક કેપુસરમે તુરત જ રૂસ્તમ પહેલવાનને
 ખોલાવી સરકર અને દ્રવ્ય આપી ગિજ્ઞદાનને ઊઠાડવી
 લાવવા તુરાન તરફ વિદાય કર્યો.

રૂસ્તમે ધરાની સરકરને સરહદ ઉપર જ રોખી
 પોતે સોદાગર વેશે તુરાનમાં દાખલ થવા યોગ્યતા
 કરી. રાજપ્રાનીનાં પદોંત્રી તુરાની વજીર પિરાનને
 બેટ મોગાદથી ખુશ કર્યો, અને પોતે ધરાની વેપારી
 તરીકે શહેરમાં રહેવાં લાગ્યો, થોડા દિવડમાં
 ધરાની શાહુકારની પ્રતિષ્ઠા વધવા લાગી, તેના ખબર
 મનીઝાને થતાં જ તે તેની પામે ગઈ અને પોતાનું
 દુઃખ વ્યક્ત કર્યું, અને પૂછ્યું 'તને શાક કેપુસર,
 ગેવ, રૂસ્તમ, ઝુલઈ વગેરે ને જોગખો છે?' અન્યની
 હાજરીમાં સોદાગરે કહ્યું, 'હું કોઈને જાણતો નથી.'
 મનીઝા રહી પડી અને તેને આજીજી કરી, 'તને
 લલા શખને ઈશાન જાઓ, અને ગેવ, રૂસ્તમ, શાક
 કેપુસરને મજા, અને ગિજ્ઞદાન ત્રણ પામે તે પહેલા
 તેને ઊઠાવવા કાંઈક કરો.' રૂસ્તમે તેને દિલાસો
 આપ્યો, તેના ઠેકા પ્રેમી માટે થોડું ખાવાનું આપ્યું
 જોગ્યની ઝેક યાનીમાં સોદાગરે પોતાની ખુશ મૂઠી
 દીધી હતી.

મનીઝા આ ખોરાક લઈ ઇ મેશ મુજબ જોખરે
 આવી અને છિદ્ર દારા ખાવાનું અંદર ઉતાર્યું ધરાની
 વેપારી સાથે થયેલ વાતચિત પછી ગિજ્ઞદાનને કહી
 સંજળાવી. ચિ તાગરત ગિજ્ઞદાન ખોરાક ખાવા લાગ્યો,
 ત્યાં ઝેકઝેક તેમથી વીંટી નીકળી આવી. તેને
 ખરાખર જોતાં તે મુદ્રા રૂસ્તમની માણુમ પડી ગિજ્ઞ-
 દાન આનંદમાં આવી જતાં હર્યો. તેનું હોરુષ મની-
 ઝાને કહ્યું પર પહલા કારકો પચ્યો કે દુઃખી ગિજ્ઞ-
 દાન ગડિ'યઇ થયો શુ ।

મનીઝાએ ચિંતાગ્રસ્ત આવાજે શુ' છે તે પૂછ્યું.
 ગિજ્ઞદાને કહ્યું 'તું સોગદ છે કે પાત ખાનગી
 રહેશે તો જ કહું.' આ સાંજળી મનીઝા નિશ્ચય
 દુઃખ પામી. ગિજ્ઞદાનને મનીઝામાં વિશ્વાસ નથી,
 તે કાંઈક મનીઝાથી ખાનગી રાખે છે, કે
 ગિજ્ઞદાનનું મગજ સમગ્રવા પ્રમાણે એકું છે । વગેરે
 દુઃખદ વિચારથી સ્વાર્થજી કરી ચૂકેલ મુવતીને

આખિ અંધારા આવ્યાં. જમન મન્યકાર 'ભાસ્તુ-
 થોડીવારમાં જોંવગમાં ગિજ્ઞદાનને મનીઝાના ત્યાગ
 અને જોગનો પચાલ આવ્યો અને પોતે ઉચ્ચારેલ
 વાણી માટે માફી મગી અને કહ્યું કે 'જો મોદાગરે
 જોગ્યન આપ્યું છે તે રૂસ્તમ પોતે જ છે. જાઓ
 ખાત્રી કરો કે તે વિખ્યાન અથ સરકરનો માસિક
 વીર રૂસ્તમ છે કે નહિ!' મનીઝા તુરતજ મોદાગર
 રૂપે રહેલા રૂસ્તમ પામે દેહી ગઇ રૂસ્તમે તેને
 બધું ખાનગી રાખવા લલામણું કરી, અને જે
 સ્થળે ગિજ્ઞદાન ઠેક છે તે સ્થાન ઉપર ગત્રે અગ્નિ
 પ્રગટ કરવા કહ્યું જેથી તે ત્યાં સહેલાઈથી પદોંત્રી શકે.

રાત્રિ થતાં સકેત મુજબ મનીઝાએ અગ્નિ
 પ્રગટ કર્યો, અને રૂસ્તમ તેના વક્ષાદાર થોડા રકથ
 પર સ્વાર થઈ સાથમાં સાન યોધાઓ લઈ જોંવરાં
 પામે પહોંચી મથો યોધાઓએ જોંવરાંના દાર
 પરની સિલાઓ ખમેલવા ખૂમ પ્રયાસ કર્યો, પાજ
 સિલા ઠગી નહિ. ત્યાર રૂસ્તમે પોતાની તાકાનથી
 તે સિલા દૂર કરી પૃથ્વી દલખમણી ગઈ, દાર ખુલ્યું
 અને ગિજ્ઞદાનને બહાર કાઢવામાં આવ્યો વધેલા
 વાળ અને નખ, ફિક્કો ચરેરા, જૂત જેવા
 દિદાર ધરાવતા વીર ગિજ્ઞદાનને જોઇ મદાન રૂસ્તમની
 આખમા પછી આસુ આવ્યાં. ગિજ્ઞદાન-મનીઝાને
 પોતાને ઉતારેલઈ ગયો અને વળતિ દિવમે સંકેત મુજબ
 છતાંની ફોજે તુરાન પર આક્રમણ કર્યું. બિદિશતૂતના
 પહલા પામે યુદ્ધ ચડું જેમા રૂસ્તમને વિજ્ય મળ્યો.
 અફરાતિયામ જીવ લોને નાસી છૂટ્યો.

ગિજ્ઞદાન-મનીઝાને મન સાથે રૂસ્તમ ઈશાનમાં
 લાવ્યો. શાક કેપુસરમે ગિજ્ઞદાન અને તેની
 મનીઝા ને સ્વદેશે સન્માનપૂર્વક આવકાર્યા અને
 આનંદ ઉત્સવ સર થયા. મનીઝાએ પોતાના પત્નિ
 માટે જોગવેલ યાનના અને આપેલ જોગ માટે તેના
 પ્રત્યે સૌતો આદરમાય વધેરા શક કેપુસરમે
 મનીઝાને કિમતી આબુવણો શાહીલિટ રૂપે મોહવાં
 અને ગિજ્ઞદાનને આવી જીવનસગાથી રમણી
 મળવા બદલ અગ્નિદન આપ્યાં. ગિજ્ઞદાનને તો
 મનીઝા માટે અષ્ટ પ્રેમઆદર હતો જ.

ધરાની રમણીઓમાં મનીઝાનું સર્વોંમ સુંદર
 ચરિત્ર તેને અનન્ય સ્થાન આપે છે સાવવાનને
 પુનઃજીવ આપવાનાર સતી સાવિત્રી સાથે જ મનીઝાને
 સરખાવી શકાય.

આપુએ દલાલી દીધી !

મૂળરાજ અંજારિયા

એકવાર મંદીર શાંતિનિકેતન ગયા ત્યારે 'આત્મજી'માં એમનું ભવ્ય સ્વાગત કરવામાં આવ્યું માટીની ઝૂંપડી (સ્વામી)માં એમને જિનારો આપવામાં આવ્યો.

. ઝૂંપડીની સાદાઈ અને કળા બાપુને સ્પર્શી ગઈ અને એમણે સુકત ક'હે ચુરુદેવ પામે એનાં વખાણ કર્યાં એટલે ચુરુદેવ ખોસ્વા : 'આ ઝૂં પડી તમને બેટ આપી હઈ', પણ એક શરતે વરસમાં એકવાર અહીં આવવાનું વચન આપે :'

થોડી અહીં તહીંની વાતો પણ બપોરના બોજનનો સમય થયો બાપુ જમરા સાચ્યા એટલામાં કલકત્તાથી ત્રણ ચાર મારવાડી ઝૂંપડીઓ બાપુની સુવાકાતે આવી ચઢ્યા સાથે સુધાર્કાંત બાણુ હતા શ્રી ભગવતીસાદ ચ'દોવા બધાને 'સ્વામી'માં બાપુ પાસે લઈ ગયા

બાપુ અદબ-પહાંતી વાળા છે પર બેઠા હતા. સામે પાટલા પર બોજનની યાળી હતી. બાપુએ જમી લીધું હતું એટલે વાતચીત શરૂ કરી :

'બોયો, કેમ આવતુ થયુ ?'

'આપના દર્શન માટે.'

'હું એ તરિક્કે માનું. એમ કરો કે ચુરુદેવના દર્શને આવ્યા હતા. ને સંજોગરસાનું હું પણ અહીં નીકળી પડયો !' વ્યંગ કરતાં બાપુએ કહ્યું.

'આપુએ સહદયતાથી, પાણુ પુઠુ ઠુ ઠુ ઠુ ઠુ આવ્યા ?'

'હાને'

'કયા જાન્યાં છે ?'

'બોબુરમા'

'ટોનું જનની સુકેની કે અચ્ચલુ તો નચી પત્ની ને ત્યાં ' કવી પત્ની તેમ. કુટુંબના ખમ -

અંતર પૂછ્યા

'શેકલ (શ્રી સૂરજભંવ નાગરમલ) કેમ છે ?'

'મજામાં છે.'

આ પછી મારવાડી ભાઈઓએ શ્રી ચ'દોવાને કહ્યું કે અમે હરિજનશાળામાં કંઈક આપવા માગીએ છીએ. શ્રી ચ'દોવાણએ બાપુને વાત કરી.

'હા, હા, પૈસા લેવા એ તો મારું કામ જ છે.' બાપુએ કહ્યું.

એટલે એક જણે ચારમેા કે પાંચમેા રૂપિયા બાપુને ચરણે ધ્યાં બાપુએ એ રૂપિયા એવી ઝમપ, એવા લેખથી લીધા કે મોં પરના ભાવ જોવા જેવા હતા

'ને આ તમેા બધા તરફથી કે તમારા એકલા તરફથી ?' બાપુએ રૂપિયા આપનારને પૂછ્યું. ઝૂંપડીમાં હાસ્યનું મોજી ફેલાઈ ગયું.

એટલે ખિસ્સામાંથી દસ-દસ અને પાંચ-પાંચની નોટો કાઢી બાકીનાઓએ પણ આપવા માંડી ફરી પાછું હાસ્ય ફેલાઈ ગયું

બધા બહાર નીકળ્યા આગળ બાપુ, પાછળ અનિધિ, તે પાછળ સુધાર્કાંત બાણુ અને તેમની પાછળ ચ'દોવાણ

વર ઠામાં ચ'પેયો પડી હતી. સુધાર્કાંત બાણુએ ભૂલથી બાપુની ચ'પેલ પહેરવા માંડી.

'અરે, તમે તો બાપુની ચ'પેલ પહેરી લીધી' ચ'દોવાણે ધ્યાન ખેંચ્યું

એટલે બાપુ તરન દસનાં દસનાં બોલી ગયા : 'એ તો પોતાની દલાલી મણી પહેરી જતા જણાય છે, દલાલી મણી ! ?'

વાનાવચ્ચ પાછું આનંદમય ધર્મ ગયું.

મેં તારું હૃદય આનંદથી સરી દીધું હતું તે
યાદ છે

તું કહીશ કે 'એ તમે જ હતા એની
ખાતરી શી ?'

સાબળ, જે દુઃખનો ભાર ક્ષણ પરેલાં તને
પહાડ જેવો લાગતો હતો એ તારો ભાર અકબંધ
હતો છતાં મેં તારા મુખ પર હાસ્ય અને હૃદયમાં
આનંદ ફેલાવ્યો હતો એ પહાડ જેવો ભાર તને
કુલ જેવો હલકો લાગ્યો એ મારે લીધે હતું.

'તો કુખ પણ તમારે લીધે હતો'

હા, એમાં પણ તને મંજિલ તરફ વહેવો
લઇ જવા આ ખામી ટેકરાનો માર્ગ મારે ક્યારેક
પસંદ કરવો પડે છે

'ને મૃત્યુદેવ પાસે પણ કાળખઝાળે તમે
લઇ જશો ?'

આ તારા દેહથી કામ કરવા તું અસમર્થ
બનીશ ત્યારે મારે મૃત્યુદેવતા પાસે તારું નહીં કહે-
વર તો માર કરવું પડશે કાગળ કે મંજિલ પર લઇ
જવાની જવાબદારી મારી છે

'પણ મને તો ક્યારેય એવું નહિ લાગે કે
મારું ચરીર સાવ અસમર્થ થઇ ગયું છે.'

'હું' હજી ક્યાં તને લઇ ગયા છું' પણ લઇ
જઇશ એ પહેલાં તારે ટીપ્પણ આ દેહની નિરર્થકતા વસ્તી
ગઇ હશે.

નંબારે મેં તને તારામાં શોધાવવું સ્વરૂપ બતાવ્યું
હતું ત્યારે તું જાગી ગયો હતો એ તને યદ છે ?

પછી એ સ્વરૂપની સાથે તું એવો ભગી
મયો કે એ જ સ્વરૂપ સાવું અને સમુદાયક છે એમ
તને લાગવા માંડ્યું.

દવે એ વૈદોરેલા ભારને લીધે તું રડે છે અને
તને માર્ગ સૂઝતો નથી.

તું મનમાં ને મનમાં કેમ ઝોસવાય છે કે
તું મને બોલાવીશ ને હું નહિ આવું.

બોલાવી તો બે

તું એ માટે તૈયાર થાય એ પહેલાં ખાતરી
કરી લેજે કે તારો અવાજ અંતરથી જાડે છે ને ?
અને જે એ અંતરથી હોય તો તને ખાતરી હોવી
જોઇએ કે હું ચોક્કસ આવીશ. તારી ખાતરી જેટલી
ઝોઝી એટલે મારા આવવામાં વિલંબ લાગશે.

મારે તો તારી પાસે આવવું છે.

પણ યાદ રાખ.

તારી ધમ્મ સંકિત એ મારું યાદન છે.

મને ઝોળાળ

હું બીજી વલુ છું પણ પ્રથમ તો તારી
કથાથી મારેની કામના છું.

પણ એ કથાથી શેમાં સમારેણું છે એ
વિવેચના તારા ને મારા ખ્યાલ જુદા છે.

તારા ખ્યાલ અધુરા અને એથી કાનિકારક છે.
એ તારે જાણવું હોય તો તું તારો જૂતકાળ
ઉલેચી બે

તું જૂતકાળમાં જેને કથાથી માનતો હતો
અને જેની કામના કર્યા કરતો હતો તે કેટલું
કાનિકારક હતું તે વિષે તારી જાનને કોષ્ટકાર ખાતરી
થઇ છે કે નહિ ?

વર્તમાનના મિશિરા એ ઉપર વેસી જૂનકાળની
મનાઓ જેવી અને એમાંથી જીવનનો મર્મ ઉકેલવો
એ પણ તારો ધર્મ છે.

કલ્પે કે માણસનું મન પારકાના ઉપદેશ
મિંદુઓથી તો માત્ર તાર્કિક શાતા મેળવે છે.

પણ એના ચિંતન ને કાર્યમાંથી એ બ્યારે
સત્યનો સાક્ષાત્કાર પામે છે ત્યારે એમાંથી મળતી
શાના એને લાગા કાળ સુધી જીવનના ભાગ તરીકે
કામ આવે છે.

આચાર વિનોબાજીનાં મા બકત હૃદય અને પુણ્યભાગ્ય હતાં. પોતાનાં બાળકોનાં ઘડતર માટે પહેલેથી જ જાગૃત હતાં. એકવાર એમની જ પ્રેરણાથી ઘરને આંતરે પપોવાના છાંડ રોપ્યો. સમય જતાં ઝાડ થયું, અને તેમાં ફળ પણ આપ્યાં. માએ ખાસ કહ્યું હતું કે પપોવાના ફળ પૂરેપૂરાં માટે પછી જ ઉતારાં જાઈએ.

ઘોડા સમય પછી એક ફળ પાકી જતાં, વિનોબાજી ખુશ થતાં થતાં તેથી લાખ્યાં અને હરખ-નેર તે બતાવતાં, જલદી જલદી ફળનો સ્વાદ માણવા ચપ્પું માગ્યું; પરંતુ આચારનાં મા રૂઝિઠ્ઠાદેવી અનેાખાં સ્વભાવનાં હતાં. એમણે બંભોર ઘરને કહ્યું, “ઘેટા આ તો તારા ઉગાડેલા ઝાડનું પહેલું ફળ છે ને? એ તો પાકેથીને આપવું જાઈએ; બીજું ફળ પાકે ત્યારે તમે ભાઈઓ વહેંચી-ખાજો.” વિનોબાજીની ધીરજ માઝા મૂકી. આંખમાં આંસુ ઝળક્યાં, ત્યારે, માએ તેમને છાતી સરસા ચાંપીને કહ્યું “વિન્ના, જે બીજને આપે છે તે જ દેવ અને પોતાને માટે રાખે તે રાક્ષસ.” વિનોબાજીના હૃદયમાં માનું આ વાક્ય હમેશા ગુંજતું રહ્યું છે; આ જ વિચાર ‘જુદાન-લંગાની મૂળ ગંગોગી છે: શામદાનનો પ્રવાહ પણ એ જ મૂળ ઝરણનો પ્રવાહ છે. આજે પણ વિનોબાજી માનાં સ્મરણથી નહજદ્ ઘણ જાણ છે.

બૃહદારણ્યક ઉપનિષદમાં એક મામિક પ્રસંગ છે. પિતા પ્રજાપતિની સન્મુખ રેવો, મનુષ્યો અને અસુરોએ અખણ્ડ બ્રહ્મચર્યની સાધના કરી. એક દિવસ દેવોએ પ્રજાપતિને વિનંતી કરી, “આપ અમને કંઈ ઉપદેશ આપો.” પ્રજાપતિએ સૌને માત્ર રૂપે માત્ર ‘દ’ અક્ષર આપ્યો. મનુષ્યો અને અસુરોએ ઉપદેશની માગણી કરી ત્યારે પણ કેવળ ‘દ’ અક્ષર તરફ જ સંકેત કર્યો.

પ્રજાપતિએ પૂછ્યું: “મારા ઉપદેશનો ભાવાર્થ

ત્યારે દેવોએ કહ્યું: “હા જી, આપનો આદેશ છે કે “દમન કરો”

મનુષ્યોએ ઉત્તર આપ્યો: “આપનો ઉપદેશ છે કે “દાન કરો”

અસુરોએ જવાબ આપ્યો: “જી, આપનું કહેવું છે કે “દવા રાખો”

પ્રજાપતિ ખુશ-વશા અને કહ્યું કે “તમે બધા બરાબર સમજ્યા. પોતાના દેવત્વનું અભિમાન ન વાપ માટે દેવો સારૂ ‘દમન’ જરૂરી છે. નિરન્તર દાન કરવાથી ‘જનુખતવ’ની સાધકતા છે, અને અસુરોના વિશ્વાસ માટે ‘દવા’ સિવાય બીજો કોઈ માર્ગ નથી. આ પ્રસંગ દ્વારા જાણ આપણું ધ્યાન ખેંચે છે કે પ્રજાપતિ આપણું ‘હૃદય’ જ છે, એ થીખવે છે ઇન્દ્રિય-દમન, યુક્ત-દાન-અને દવા-કરુણા. વિનોબાજી પણ પ્રાચીન ભારતીય પરંપરાના એક તેજસ્વી જાણે છે; તેમનો અર્વાચીન પ્રજાને સદેશ ઇ-સત્-પ્રેમ-કરુણા.

આ વિશાળ સસારના બધાજ ધર્મોમાં દાનનું મહત્ત્વ છે. દરેક પ્રજાના હજારો માણસો દાન કરે છે, પણ આજકાલ દાન કરવાની પદ્ધતિમાં ‘કપૂર’ તરત્વ દેખાય છે. આપણા પૂર્વજો કહેતા કે “જમણા ધારે દાન આપીએ તેની ડાખા ધાપને પણ ખજાર ન પડવી જાઈએ.” પરંતુ ખેંદની વાત છે કે આજકાલ તો ‘દાન’ કરવું તે પણ એક પ્રમારનો વ્યવસાય થઈ પડ્યો છે, એમાં પણ વ્યાપારી વૃત્તિ મૂકી ગઈ છે.

શ્રીમંતો ઈન્કષેટકસથી છૂટવાં દાન કરે છે, સાથે સાથે પ્રચાર કાર્ય પણ વાપ ઠિ સંસ્થાઓ સાથે નામ જોડાઈ જાય છે. દાનની સાથે સાથે નામ આપવાની યત્નો પણ વિચિત્ર બનતી જાય છે. કોઈ મહાવિદ્યાલયનું મહાન ચણવાનું ખર્ચ દેશ વ્યાખનો અદાજ ઘોષ તો તેમથી એક વાખની રકમ આપીને દાતા પોતાનું કે પોતાના કોઈ સ્વજનનું નામ આપવાની યત્ન કરે છે; આ તો સેકડે દેશ ટાળે ભાવ થયો.

દીક ઠીક સમય પહેલાં ડો. સી. રામન પોતાની સંસ્થા માટે મુંબઈમાં ફાળો કરવા ગયેલા મુંબઈમાં જુદા પર થેક ગોવિન્દદાસજી તેકસરિયાને મળવા ગયા; હું પણ સાથે હતો. તેકસરિયાની આજ સેંકડે દશ ટકા ડીલરત હતી. ડો. રામન તો સાંભળીને અકચાઈ ગયા, કંઈક ચકિત થયા અને ત્યાંજ નિશ્ચય કર્યો કે મુંબઈમાં બીજા કોઈની પાસેથી પોતાની સંસ્થા માટે દાન માગવાની ભૂલ ફરીવાર ન કરવી. આટલાં વર્ષો પછી મુંબઈમાં દાનના ભાવ ઘણા નીચા ગયા હશે, બીજા શહેરોમાં પણ આવી જ પરિસ્થિતિ હશે. મૂડીવાદી માનસ બધે સરખું જ હશે. પ્રધાનો મારફત જે દાન દેવાય છે, તે તો એક પ્રકારનું 'ઈન્વેસ્ટમેન્ટ' જ છે ને! જે રકમનું દાન થાય છે, તેનાથી પાંચ દશગણી સંપત્તિ સરકારની મદદથી કરનાઈ શેવાની અપેક્ષા હોય છે.

*

ધર્મગુરુઓ પણ દાનનો પ્રભાવ બતાવીને કંઈ ઓછું શોધણ કરના નથી ઘણા સમય પહેલાં કુશીપમાં મોટી રકમોનું દાન વહીને પોષ તેમને પ્રમાણપત્ર આપવાનો ક્ષય કરતા હતા, એ જ પ્રમાણે બીજા ધર્મોનું પણ સમજણ ભારતમાં પણ જોવા મળાથીશોની જાહે નથી. જે દાન લઈ પોતાના મજમાનેને સ્વર્ગ સુધી પહોચાડી દેવાનો ઈશ્વરે રાખીને એકા હોય છે.

પરંતુ આવી ધાર્મિક સંસ્થાઓના યા હાથ છે? સને ૧૯૫૮ની વાત છે. ત્યારે હું કોંગ્રેસનો મહામંત્રી હતો. મદ્યોને કારણે જાણિક્ષ ગયો હતો; ત્યાં 'પયુલેક'માં મીરાંમણેનનો ગંગા કિનારે બનાવેલી ડુંપડીમાં રહેતાં સાથે મારા મૂલ્ય પિતાજી પણ હતા. પિતાજીએ એકવાર 'ગીતા-ભવન' અને 'પરમાર્થ-નિકેતન' જેઈ લેવાનો અને કંઈક સન્સ'જ ફણ થાય તેવી ઈચ્છા બતાવી. અમે બન્ને પહેલાં તો 'ગીતા-ભવન' સંસ્થામાં ગયા. ત્યાં પહેાંચતા સંસ્થાના ભવસ્થાપકે આદરપૂર્વક અમારું સ્વાગત કર્યું. પછી હાથ જોડીને કહ્યું કે 'અમને આપની મદદની અત્યારે બહુ જ જરૂર છે.'

મેં સદગ ભાવે પછુનું કે 'શું બાબત છે?' જતામ મળ્યો કે 'અમારી સંસ્થા દ્વારા અહીં ત્રણતો ઓરડાઓ તેના- વર્ષ નૂકયા છે, પરંતુ 'પરમાર્થ-નિકેતન' વાળાના ઓરડાઓની સંખ્યા તેથી પણ વધી ગઈ છે. તેથી પાટોશમાં આવેથી જમીન અમને અપાવવાની વ્યવસ્થા કરી આપો તો સારું. ઓરડાતૈવાર કરવા માટે રકમનું દાન અમને ફેટલાકે દાન તરફથી મળી નૂકમુ છે, પેશાની ખોટ નથી'

મેં ધોમેથી પુછ્યુ "આ બધા ઓરડાઓનો ઉપયોગ થાય છે?" જતામ મળ્યો કે 'જી હા. વપ માં લગ્નજ તમુ મલિયા તો ભરવક હોય છે બાકી ઘણા ખરાં વખત તો ખાલી જ પડ્યા રહે છે ઉનાળામાં ભરેલા હોય"

હું મુઝરણમાં પ્રાર્થો, વિચાર તો હતો કે અહીં કઈક ભગ્ન-ડીર્ન સાંભળ્યું અને ગભીર આધ્યાત્મિક ચર્ચા કરીશુ પણ તેના મદદવામાં અહીં પણ દુનિયાદારીથી જ વાતો. અને વહુમાં ઈર્ષાની વાતો સાંભળી મન જમગીન વર્ષ ગમ્યું.

મે કહ્યું "મહાશયજી, હું તો મદદવાડ પછી અહીં આરામ માટે આવેલ છું. જમીન વગેરેને માટે સરકારી કર્મચારીઓની સાથે આપ સીધેસીધી વાત કરી શેવાની કૃપા કરયો"

જતામ મળ્યો કે 'સારેમ, આપના એક શબ્દથી જ અમારુ કામ તો સફળ થઈ જશે, અમને નિરાસ ન કરો"

શેણીવાર મૂઆ રહી અમે ત્યાંથી રવાના થયા. પરમાર્થ-નિકેતનના સ્વામીજીને પિતાજી બહુ સારી રીતે જ્ઞાનખતા હતા ત્ય જવાની ઈચ્છા બતાવી. ત્યાં પહેાંચતાં જ અમારો ભાવવર્ષો આદરસન્કાર થયો, પણ એક જ મિનિટ વધ ન વધ ત્યાં તો પાછી એ જ જમીનની વાતો શરૂ થઈ ગઈ

"બાબુજી, ગીતા-ભવનવાળા વલથી જમીન લેવા માટે ખૂબ પ્રયત્ન કરે છે. મણ અમારી પાસે ઘણા દાતાઓની સંચિ છે, આ જમીન તો અમને જ મળવી જોઈએ"

‘પિતાજીએ કહ્યું કે “મને તો આ બાબતમાં કંઈ જ રસ નથી” અને નમ્રતાપૂર્વક જણાવ્યું કે “શ્રીમન્ તો અહિં જ્યાં સ્થાનિત મળે તે ખાતર આવેલ છે, એને ઘેરાવ ન કરશો.”

વ્યવસ્થાપકે સલાહ આપી કે જે શ્રીમન્જી સુવચારીવાલજી નંદાને જરા ઈશ્વરો જ કરી દે તો અમારું કામ પતી જશે.

“માફ કરો” કહીને પિતાજીએ સાવવા માંડ્યું. તતકાલ નિશ્ચય કરી લીધા કે ભવિષ્યમાં આ તરફ આવવાની જૂલ ન કરવી. શ્રેષ્ઠ સમય પછી જાણવા મળ્યું કે નંદાજીએ આ જમીન ન તો ગીતા-ભવનને અપાવી કે ન તો પરમાર્થનિકેતનને ત્યાં તો વગી ભારત-સાધુ-સમાજની ઇમારત ઊભી કરવાની યોજના થઈ રહી છે કોવાની જરૂર નથી કે સાધુ-સમાજ ને પણ દાતાઓની કમી નહિ જ પડી હોય.

*

વાસ્તવિક રામાયણને અંતે એક બહુ વિચિત્ર કથા આવે છે. અરેબીયા પાછા ફર્યા પછી ભગવાન રામચંદ્રજીએ ધર્મા વર્ષો રાજ્ય કયું. એમનો નિયમ હતો કે હમેશાં સવારના દરબારમાં કોઈને પગ ઠોકટોક વિના જવાની છૂટ હોવી જોઈએ. એક દિવસ સવારે દરવાજાની સામે એક દૂતરો ભસતો ભસતો આવી ચડ્યો માથામાં ઘા પડ્યો અને લોહી ટપકતું હતું. આ શ્યાનું નામ હતું સારમેવ.

દરવાને પૂછ્યું : “મહારાજ, આને અંદર દાખલ થવા દઈ?” ભગવાન સામે ઉગર આપ્યો, “હા, આવવા દો, સારમેવ લોહી લોહાણુ થયેલો જોઈને રામે તેનું કારણ પૂછ્યું. દુઃખ દર્દીથી પીડાતા દૂતરાએ કયું : “મહારાજપિરાજ, તમ દિવસથી હું જૂખ્યો છું. છાનોમાનો રરનામાં પડ્યો હતો ત્યાં એક બ્રહ્મણે મને વચનાંથી દૂર ખસી જવા કહ્યું. હું અશક્ત તને, તેથી ઊંચી ન થાઓ, તેથી પ્રાણ્યે મારા માથામાં લાકડી મચી અને મને ઘાવ્ય કર્યો.

આ સંવાદનાં સામે દરવાનેને પ્રુકેમ કર્યો કે

પ્રાણ્યને દરબારમાં તરત દાખલ કરી. તે આવતાં જ રામચંદ્રજીએ પ્રશ્ન કર્યો કે :

“તમે આ દૂતરાને શા માટે માર્યો ?”

પ્રાણ્યે જવાબ આપ્યો : ‘મહારાજ, હું પણ કેટલાયે દિવસથી જૂખ્યો છું. રરતા વરચોવક આ દૂતરો પડ્યો હતો. જૂમો પાડવા છતાં પણ ખરચો નહિ, તેથી મને ચરચો ચડ્યો, અને ગુસ્સામાં એના માથાપર ઘા કર્યો એવું મારે ન કરવું જોઈએ, પણ પણ જૂલ થઈ ગઈ’

રામચંદ્રજીએ દૂતરા તરફ ફરીને પૂછ્યું. “હવે આ બ્રાહ્મણને શી સજા કરું?” દૂતરાએ કહ્યું : “મહારાજપિરાજ, એને મદાપીટ બનાવી દો.”

રામચંદ્રજીએ પ્રશ્ન કર્યો. હું એ સજા કહેવાય ?”

દૂતરાએ જવાબ આપ્યો : “જી હા, આજવા જનમમાં હું પણ એક મદાપીટ જ હતો. મારા પાપકર્મોથી જ આ ભવમાં મારા આ ઘાવ થયા છે.”

આ પ્રસંગ વાંચીને હું તો રતબ્ધ થઈ ગયો. કેવો ભોપલાવક આ પ્રસંગ છે ! ભગવાન કરે ને બધા જ મહંત અને મદાપીટો આ પ્રસંગ ધ્યાનમાં લેતો કેવું સાડું ?

મરુ પૂછા તો દાન કરવું એ તો એક આધ્યાત્મિક ભાવના છે. રમ્ય કે ભૌતિક તો નહિ જ. જે વ્યક્તિ સાત્વિક અને ત્યાગી છે; જેના હૃદયમાં પ્રાણીમાત્ર માટે સહાનુભૂતિ છે અને દરેકમાં પ્રજાનાં દર્દન કરી શકે છે તે જ સાચા અર્થમાં દાન દેવાને યોગ્ય છે. આ પ્રકારે જ કરેલું દાન દાનાને અને લેનારને બન્ને પવિત્ર બનાવે છે. રામ-રવનું વર્ણન કરનાં ભગન-કવિ નુવચીદાસજી કહે છે કે, “ઈશ્વર-ભજન એ ચતુર સારથિ છે. વેરાજ એ કાચ છે અને સતેષ તવવાર છે. દાન પરમુ છે. બુદ્ધિ પ્રવંક શક્તિ છે અને ધનુષ એ શ્રેષ્ઠ વિગાન છે. જે એવો ધર્મમય રથ પર લે છે, તે કયા દુરમનને ઘરાતી ન શકે ?

આ પ્રકારનું પવિત્ર દાન કરવા માટે ઉત્તમ પ્રાર્થના વિવેક બુદ્ધિ જરૂરી છે. વિવેક વિના સંસાર રૂપી સાગર ધાર ન ઉતરાણ અને પ્રભુની કૃપા વિના આવે વિવેક પ્રાપ્ત થવો પણ દુર્લભ છે.

એકવાર રવામી શરણાલ-દક્ષ મહારાજના દર્શનનો લાભ મળ્યો. તેઓ ધારા પિતાજીના મિત્ર છે. ધણી આત્મીયતાથી વાર્તા કરી તેઓ સ્વતંત્ર ચિંતક છે, તેમના વિચારો સીધા સાદા અને ઊંડાણવાળા અર્થજંભીર છે

પ્રશ્ન કર્યો "મહારાજ, ટૂંકમાં આપ શું ઉપદેશ આપી શકો?"

જવાબ મળ્યો "જીવો જાગતા રહો અને આનંદથી પ્રસન્ન રહો" પછી જરા ધરીને શાન્તિ પૂર્વક સમજાવ્યું "આપણે સૌ જીવોએ તો છીએ જ, પણ સાથે સાથે જગૃતિપૂર્વક વિવેકથી કામ લેતાં રહેવું જોઈએ, પછી તો આપોઆપ વિવેક શુકલ જીવનમાં પ્રસન્નતા પ્રગટશે"

દાનનો મહિમા આપેલા આંકડાથી માપી શકાય નહિ. કોઈ જરીમ માણસ ચોગ ભાવનાથી એક પેલાનું દાન આપે તો તે દાન ક્રીમ તોની આપેથી લાખો અને તોડોની રકમથી પણ ચડિયનું છે.

બાઈમલમાં પ્રશ્ન છે કે -ઈસા મસીહની ઝાળીમાં એક વૃદ્ધ, જરીમ બાઈએ એક જ પેન્સ નાખેલા. ઈસા મસીહે લામે ઊભેલા જનસમુદાયને પૂછ્યું :

"તમને ખબર છે? આ પાત્રમાં સૌથી મહત્વનું દાન કોણે કર્યું છે?" લોકો આમ તેમ નજર ફેરવવા લાગ્યા ક્રીમ તો વિચાર્યું કે ઈસામસીહનો ઈરાદો એમના તરફ સકેન કરાગેનો મયે પરનું જરા અટકીને એમણે ઉમેર્યું : "પેલા ખૂમામાં ચૂપચાપ જે વૃદ્ધબાઈ ભેટી છે, તેનું દાન સૌથી વિશેષ છે" એની પાસે માત્ર એક જ પેની હતી, અને તેણે મહાપૂર્વક પાત્રમાં નાખી છે"

ત્રપિ વિનોબાજીએ પણ દાન અને દયાનું

પ્રગટીકરણ બહુ સુંદર રીતે 'વર્ણવ્યું' છે. જે પ્રમાણે પાણીનો પ્રવાહ ઉંચી જગ્યાએ નીચે પ્રવાહિત થતો રહે છે, તે જ રીતે દયા અને પ્રેમ વધેતાં રહેવાં જોઈએ. સંસારમાં ધણા ખરા લોકો ચોતાનાથી વધુ સુખી લેખો તરફ જ નજર કરે છે અને ચોતે મનથી દુઃખી થાય છે, જો એ જ લોકો ઉપર જોવાને મદલે નીચે નજર કરી ચોતાનાથી પાંચ વધુ દુઃખી અને જરીમનો વિચાર કરી શકે, તો તેમના દિલમાંથી કડુણા અને સહાનુભૂતિનું જણ આપોઆપ પ્રગટશે. એકવાર ઘણા પત્રે વહેવાનો અરણનો સ્વભાવ જ છે. આમાં નિઃસ્વાર્થ ભાવના હશે, દાનમાં કૃત્રિમતા નહીં જ હોય, આથી શુદ્ધ અને પ્રવિત્ર દાનની ભાવના જન્મતબરમાં સુવાસ દેવાવી શકે.

વિનોબાજી કહે છે કે "ધનને સાચવી રાખવાથી તેનો નાશ થાય છે, તેથી સાચા અર્થમાં તેને પ્રવિત્ર કરી 'દ્રવ્ય' બનાવવું" જોઈએ : જ્યારે તેમાં વધન-શક્તિ પ્રગટે છે ત્યારે જ તેને દ્રવ્ય કહેવાય અને ધન પણ ધન્ય થઈ જાય"

અતમાં સાચો દાની તો ભગવાન સ્વરૂપ છે, જે સ્વાભાવિકપણે ભકતો તરફ પ્રેમ અને આશીર્વાદની વર્ષા કરે છે. કવિવર નુવસીદાસજીએ તો એક મહત્વના દાનની પ્રશંસા કરી છે જો સન્ત પુરુષો જ આપી શકે; તેઓ સાચુભાનું દાન કરે છે, તેમની નજરે બીજાના દુર્કર્મો ન ચડતાં માત્ર ગુણો જ દેખાય છે, જ્યને તેમનો વિશ્વાસ કરે છે આસ્તામના સન્ત માધવગાસ-જીએ ચાર પ્રકારના મનુષ્યો કહ્યા છે. 'અધમ' કે જોને માત્ર બીજાના દોષ જ દેખાય, 'મધ્યમ' કે જોને નુસુ અને દોષ બન્ને દેખાય. ત્રીજો પ્રાર 'ઉત્તમ' કે જોને બીજાના ગુણ જ દેખાતા હોય; અને ચોથો પ્રવર તે "ઉત્તમોત્તમ" જે બીજાના નાના-નાના કહુણોનો વિચાર કરી શકે છે. આ ચોથા પ્રકારના મહાનુભાવો સાચા અર્થમાં "દાતા" છે. એમના સન્નજના જળથી જ સંસારમાં સુવાસ દેવાયા કરે છે; સાચા અર્થમાં મનુષ્ય ચોતાના જીવનમાં સુખ અને પ્રવજના માણી શકે છે

એક દિવસની વાત છે જમનાલાલજી અને એક પુસ્તકમાંથી માંધીજી અને વિનોબાજી વચ્ચે થયેલી વાતની નોંધ પ્રસંગ સંલગ્નતાવા લાગ્યા. એ પ્રસંગ નીચે મુજબ છે :

ભારે રાવજે સીતાનું હરજી કહ્યું ત્યારે લંકા જતી વેળાએ સીતાએ રસ્તામાં એક પછી એક પોતાનાં ધરેણાં કેંઠ્યાં, જેથી રામચંદ્રજીને ભાજી લાગે કે રાવજી કયે રસ્તે તેમને ઉઠાવી ગયાં. રામે લક્ષ્મણને આ ધરેણાં ખતાવી પૂછ્યું ત્યારે લક્ષ્મણે જવાબ આપ્યો :

નાહં જાનામિ વેપૂરે નાહં જાનામિ કુળકલે
નૃપુરે ત્વમિનાનામિ, નિત્યં પાદાભિવન્દનામ્।

એટલે કે કેપૂર અને કુંઠલને શરીરના ઉપરના ભાગનાં ધરેણાં છે તે હું નથી જાણખી શકતો, પણ નૃપુરને કું જાણખી શકું છું; કારણકે રામ સીતાજીની પામવંદના કરતો. વખતે હું એ નૃપુરને જ્ઞેનો।

એકવાર સાગરમતી આગમમાં આ વિષય ઉપર ચર્ચા ચાલી. બાપુ તો ક્રાંતિકારી હતા જ. તેમણે કહ્યું કે, 'મને લક્ષ્મણનું આ વક્ષ સાડું નથી લાગતું.' પછી તેમણે અને પૂછ્યું, 'તારો આ વિષયમાં શો અભિપ્રાય, છે? તું તો સાત્ર બહુ સારી રીતે જાણે છે' એ કહ્યું કે, 'તમે જે દષ્ટિએ આ વક્ષના પસંદ કરો છે એ દષ્ટિએ તો એ પસંદ કરવા જેવું નથી જ. લક્ષ્મણ ખલચારી હતો એટલે એણે સીતાનું મો જોયું જ નહોતું. એ ખલચારી એવી મર્ખાઈમાં રહે કે તેણે સીતાનું મો જોતું નહિ તો એ વાત ખોટી છે. પણ હું આ વક્ષને ખીજે અર્થે કાઢું છું. આમાં લક્ષ્મણે સીતાના માત્ર ચતેર તરફ ન જોયું એટલે જ અર્થ નથી. આમાં તો રામ લક્ષ્મણને પૂછી રહ્યા છે. જોને અર્થ એ કે રામ પણ એ ધરેણાં જાણખી શક્યા નહિ. એટલે કે પતિ પણ પત્નીનાં ધરેણાં જાણખી શકતો નથી.

'આનો અર્થ એ કે શું રામ કે શું સીતા, બંને અનાસલા હતાં. બંને એકબીજાંની આકૃતિ નહોતાં જોતાં બહાર બંને એકબીજાંને ધલના સ્વરૂપે જોતાં. પણ લક્ષ્મણ તો સીતાનાં ચરણોની પૂજન કરતો, પાદાભિવંદન કરતો, એટલે એ ઉપાસનાની દષ્ટિએ ચરણાકૃતિ જોતો ત્યારે તેમાં પગ પર પહેરેલાં ધરેણાં પણ આવી જતાં. એ ધરેણાં સાથેની ચરણાકૃતિને મૂર્તિ સમજી તેની ઉપાસના કરતો.' ભારે મેં આ અર્થ કાઢી બનાવ્યો ત્યારે બાપુએ કહ્યું, 'તું તો સાત્રવચનોનો બહુ સારો બચાવ કરી જાણે છે,' તેમણે કહ્યું, 'એ કીક છે. બધાં સુધી યદ્યદે ત્યાં સુધી એમ જ થતું જોઈએ. સાત્રવચનોનો સારો અર્થ જ કાઢવો જોઈએ. એટલે જ્યાં ખલચારીના મનમાં એ ભારના આવી કે સામેથી જે સીમા આવે છે ને હું જોઈ ન શકું તો તે એની એક નિર્બળતા સ્થાનો.'

આ સાંજળી મને હસતું આવી ગયું અને મેં જમનાલાલજીને કહ્યું કે, 'આવી સીધીસાદી વાતમાં પણ આ પ્રે દાર્શનિકો શા માટે મૂંઝવણમાં પડ્યા? એમણે એમ કાં ન વિચાર્યું' કે આ તો બધી વાસ્તીકીની કલ્પના છે! પર ઠાડીને જમણમાં જાય ત્યારે સાથે ધરેણાં લઈ જાય એવા રામ મૂરખ નહોતા અને સીતાજી પણ જંગલમાં સાથે ધરેણાં લઈ જાય એવાં મૂખ નહોતાં. જ્યાં માત્રી લઈએ કે સીતાજીએ ધરેણાં પહેવાં હતાં બધી સીમા ધરેણાં પહેરે છે. પણ કોણ એવી દષ્ટિએ એ ધરેણાં જુએ છે કે એક દિવસ મારે આ ધરેણાં જાણખવાં પડશે કે એ મારી ભાગીનાં છે કે મારી પત્નીનાં છે.' એ સાંજળી જમનાલાલજીને જોઈને, 'આ તમે મોટી વાત કરી. હું મારી પત્નીનાં આગૂપજોની ક્યાં નેધિં રાખતો રહું છું?'

સાથે જ જો સીતાજીએ આજુવાળો પહેવાં

દોષ અને રાવણુ જ્યારે તેમને ઉડાડી ગયો ત્યારે તેમને એ દષ્ટિએ ધરેણી કે'કમાં દોષ કે જ્યારે તેમના પતિ અને દિવર આ ધરેણીને તેમને ત્યારે તેમને એમને પતો સાંગે, તે સમયે દ્રશ્ય માટે કોઈ પણ પ્રામુલી મામડિયા માનુસની મદક એ રાખવિક હવુ કે એ ધરેણી ઉપાડી પોતાના બાઈને પૂછે કે, 'બાઈ, તું આ ધરેણી આગળી વકે છે?' બાઈ પણ એ જવાબ આપે કે, 'મયાં તો નરિ, માત્ર પત્રનાં આબુજો આગળી શકુ છુ. કારણ કે સાંગણ મારાં મોળાં બાબી દના એટલે ક્યારેક ક્યારેક હુ એમને પાલવદન કરતો.' જરા નોંધી લેવે કે સાખમાથી એક માનુસ પણ લભજુના ચરિત્રમાંથી શીત નરિ શીમે કે સમય દ્રશ્યની અનાસક્તિમાંથી પણ કશું નરિ નીમે. સાંધાસાંધા તર્જનની માણસના મન ઉપર જેટલાં અસંગ યાવ કે તેટલી મીકુ મરચુ બહારશીને કરેલા વર્ણનની નથી થની.

આ-તો ઘઈ ઝીણુ કાંતરાની વાન । તો જુઓ, હુ તો લક્ષમણ પાસે એવુ કહેવાડુ કે 'મોટાબાઈ, મેં તો ક્યારેય એમના પગ પણ નથી જોયા અને હુ ધલ્લયારી એમના પગ જોઈને કરૂં . પણ હુ' એ તો એમના પગની નાચેની ધૂમ જ જોઈ દેતી અને તે પછુ એ ખ્યાલથી કે કહાય એમના ત-કથી એ મારી તરફ ન આવે અને તેમના પગ નાચેની રજકણુ મારા શરીરના કોઈ ભાગને ન ચોટ.'

હવે કહો, હું' માંથીજ અને વિનોબાજી કરનાં ચડિતો નરવગાની ખરો કે નરિ ? પણ મારું આ નરવગાન વ્યવહારમા રતીમાજ પણ કામ લાગે ? મારો તો એવો દાવો છે કે મારી આ વાન યુવાનોના ચરિત્રને નીચે પાઠામાં મદદ કરશે'

અડીં આવણે એક વાન ધાનમાં નાખરી જોઈએ કે જ્યારે જ્યારે આપણે ઠાલો કે ધર્મ મ'થાનું સમર્થન કરીએ છીએ, તરે જ્યારે કાવ્ય અને તેના અસકારનું સમર્થન યાવ છે, એટલે કે અસવનું સમર્થન યાવ છે.

છેવટે એક વાન કડી દુ' માનું કહેવાનું પુરું કરુ ૨૭ વર્ષની વયે જ્યારે હુ ઘર છોડી બહાર નીકળી ચુક્યો દતો, ત્યારે કામચાઅના વાને મેં એવા કાવ્યમ'થોમાંથી નવશી છે કે જે ધર્મમ'થો લેખ્યાવ છે. એ મેં થો વાચક પહેલાં મને એ વસ્તુએનું જાન સુદાં નહોતું ।

કે કવિઓ અને તરવગાનીએ ! ઉપરને ખાતર ઝીણુ કાંતરાનુ ઉડી દો જેમ દેશને ચીરવા છતા આત્મા દાથ નથી લાગતો, તેમ વ્યવહારને ચીરવાથી સત્ય દાથ નરિ લાગે સય જે મજબુતુ જ છે તો આજે પછુ સંસ્કૃતિથી દૂર રહેતી નાગા જાતિઓ વચ્ચે જલ રહો, એરિકમેને મળો, આદિવાસીઓને મળો, ગોડ-બીલોને મળો

ગ્રાહક વ્યન્ધુઓને

શ્રીજી અરા માકડેનું લવાજમ એપ્રિલ ૧૯૭૦ થી માર્ચ ૧૯૭૧ 'સુધીનું હવુ'. આ અંક સાથે તેઓનું લવાજમ પૂરુ યાવ છે

નવા વર્ષનું લવાજમ રૂપિયા આઠ મનીઓડેરથી વે'જીવગ્ન-કાર્પલય ૨, રામપૂજનનગર રાજકોટને સરનામે એપ્રિલ ૧૦-૧૯૭૧ સુધીમાં મોકલી આપશે જે રી અંક મોકલવાનું આપુ સાખી શકાય.

કેટલાક ગ્રાહકોએ ગયા વર્ષનું લવાજમ પણ ભયુ' નથી તેઓ જે વર્ષનું સાથે મોકલી આપે

વ્યવસ્થાની સરળતા ખાતર મનીઓડેરથી અથવા એકથી લવાજમ મોકલવા વિનંતિ છે. વી પી યનું નથી તો ઘટ્ટુ કરશે એવી આશા સાથે.

—સ પાઠક

‘દેરાણી-જેઠાણી રમે સોગઠે રે લોલ !’

આ લોકગીતમાં સયુક્ત કુટુંબની ધબુર એકસંધીનું એક છુદું ચિત્ર આપણને જોવા મળે છે. આ ચિત્રને બિન-બિન દષ્ટિકોણથી જોઈએ તો અર્થાથી બે અર્થ નીકળે : એક તો સોલજાની રમતમાં નિર્ભેજ મનેરજન અને બીજો અર્થ ઘાય છે સ્પર્ધા. કુટુંબમાં દેરાણી કરતાં જેઠાણી વહેંચી પરણીને વ્યાધી હોય છે એટલે જે માનમરતમો, મોલો પોતાનો અનાર સુધી સચવાઈ રહ્યો છે તે જ્યુ નવી પરણીને આવેથી દેરાણી ન પડાવી લે એટલી જાગ્રતિ જેઠાણીને રાખવી પડે છે.

આમાં આપણે ઈર્ષ્યા-અસુખનો અસુખમતો રંગ ન ઉમેરીએ તો પણ આપણે નાથી - સદજ સ્વભાવ આવો વિચાર અનાપાતે પણ કરી લેવો હોય છે. પણ જે જેઠાણી કમજુ હે.ય, વ્યવહારુ હોય-સયુક્ત કુટુંબની એકસંધી નૂટવી ન જોઈએ એવી કાર્ષ્ણ્ય ને ઉદાર હૃદયવાળી હોય તો મોટીબહેનની જેમ દેરાણીને વિશ્રામ મેનથીને તેને પોતાની હાંકમાં લે છે અને જણે બંન સગી બહેનો હોય એ રીતે કુટુંબમાં વર્તે છે.

સંયુક્ત કુટુંબને સારી રીતે અને સુખશાંતિ-પૂર્વક ચલાવવાનો આજ એક ધારી માર્ગ છે. દેરાણીએ પણ જેઠાણીને મોટીબહેન સમજાવે, એના સ્વમાનને જરાકે આંચ ન આવે એવી રીતે એની કાલે વર્તણુ જોઈએ આમ થયે તો પિયરની તમામ માયા, મમના લાડ-કાડ એને જેઠાણી પાસેથી મળી રહેશે. ‘પારકાને પોતાના’ કરવાની જે જૂની કલેવલ આપણમાં પ્રચલિત છે તેના જાનો અર્થ દેરાણીએ અગ્રી સંજવનો ઈ : જેઠાણીનાં જાગકોને એને પોતાનાં જાગકો ગણવા જોઈએ એના સગાવવાલાં પોતાના સગાવવાલાં છે એવું માત્ર ઉપર ઉપરથી નહિ પણ અંતરની સાચી ઘાજણીથી વ્યક્ત થવું જોઈએ થઈ કુટુંબમાં

કદાચ એવું પણ બને કે જેઠાણી સામુ જોવા કડપ રાખતી હોય, વાતવાતમાં વાંક કાઢતી હોય, મેણાં ઠોણાં મારતી હોય ત્યારે પણ દેરાણીનું મોઢું તો હસણું જ હોવું જોઈએ. સાચા જવાનો વાજવાના ઘોય ત્યારે પણ હલ્દોભાષી વિવેક તો ન જ જવો જોઈએ કે કડવાય ન આવતી જોઈએ આમ સહન કરવું એ એક આકરી ક્રોધી છે, પણ સહનથીવતાનું અંતિમ ફળ સાડું જ આવે છે એમ અનુભવે જણાવું છે. જેઠાણીને સ્વભાવ આકરી હોય, ઉમ ઘોય તોય દેરાણીની સહનથીવના સામે એને અંતે નમણું પડે છે. અમિતે ઘીથી નહિ પણ પાણીથી ઘાંત કરી ઘડાય છે.

આના અનુસંધનમાં મારા પાડોશની એક વાત કું તમને કડું જેઠાણી ૨૫ વર્ષથી પરણીને આવી છે, ત્રણ બાલકો છે ઘરમાં સામુ-સસરા નથી. નણુંદ છે પણ સાસરે છે, જેઠાણીએ સાડું ઘર જોઈને દિવરને પોતાને ઘાલે જ પરણાવેલા. દેરાણી ઈન્દર સુધી ભણેથી છે પોતે જાડું ભણેથી નહિ એટલે આટલું ભણેથી દેરાણી પાસે રસોઈ સિવાય ઘરનું બીજું કામ થી રીતે કરાવાય ? આવા સંકોચથી કામ-વાસણ-કપડાં અને બીજીને ઠસરડો પોતે જ કરા કરતી હતી.

દેરાણીએ ઘોણ દિવસ તો આ બધું જોવા ક્યું. અંતે એનાથી સહન ન થવું ત્યારે એણે ઉપકાર કરતી હોય તેમ નહિ પણ પોતાની ફરજ છે એમ માનીને અતઁની બ્રીથી લાજણીથી જેઠાણીને કહ્યું : ‘મોટીબહેન, આજથી રસોઈ તમે કરજો, બાકીનું બધું છું કંટ નાખીશ હું વધારે ભણેથી છું એટલે આડું કામ મને કર્યાં સોંપાય એમ માનીને તમે ક્યું’ જોલતાં નથી પણ મારા ભણ્પરમાં એવું કરાવ નથી થીખગાવવામાં આવ્યું કે ભણેવંશો ઘરનું કામ ઘાલ જ નહિ’

દેરાણીની વાત કાલજીને જેઠાણીની આંખમાં જળજળિયાં ભરાઈ આજ્યા પેટની જણી દીકરી હોય તોય માનુ આટલું પે-માં ન બજે દેરાણીને

પોતાની નજીક જેથી અત્યંત વાતચત અને મમતાથી જોડાણી બોલી : 'ના બહેન' આતુ ગઢાવેનડુ' હું તમને નહિ કરવા દઉં, તમે તમારા મા બાપને ઘેર કશું કામ ક્યું નથી એટલે ફારો પસુ નહિ. અને તમે ૧ કર્ષાં બોધું કામ કરો છો ? રસોઈ કંદા છો, બજારમાંથી ચીજ-વસ્તુ લઈ આવો છો, બધાનાં ભાણાં સાચવો છો અને મારા તસુ બાળકો તો તમારા કેટલા બધા હોવામાં થઈ ગયા છે ! એ તમામને તમે નવઠાવે-ધોવઠાવો છો. સારી રીતે જાગૃતિને કાળાએ મોકલો છો. તમારા આત્મા પરેશાં તો હું જે એની આટલી બધી સંભાળ નહોતી શખતી'

આજે આવા ચિત્ર મહુ ઝોછાં જેવા મળે છે સંકુચત કુટુંબમાંથી વિભક્ત કુટુંબની ભાવના ધીમે ધીમે જોર પકડતી જાય છે : નાનોભાઈ પરણીને આવે છે એટલે આઠ દહાડા પછી જુદા થવાની વાત કરે

છે આનો તમામ દોષ જોડાણી - દોરાણી માથે આવે છે : "બેરાઓની વચ્ચે કડવાણ થઈ એટલે જુદાં થવું પડ્યું" આ વાત રોજની થઈ ગઈ છે. સાસુનો જ્વલાવ આક્રમે ઘોષ પસુ જો દોરાણી-જોડાણીની વચ્ચે સગી જોનેા જોવો કુચેળ ઘોષ તો કુટુંબ-વવસ્થાને કશીં અંચ આરતી નથી ભાઈએા જુદા થવાની પાછળના કારણો તપાસીયું તે જણાયે એ કારણો તદ્દને જુદવક દોષ છે : અંતરની અસહિષ્ણુતા પુતિ જ કુટુંબની અભેદ ઈલાવમાં ફરી કદીજ ન પૂરવ એવી તરક પારે છે. અને અન્ન જુદાં વાવ છે એટલે મન પસુ જુદાં થઈ જાય છે.

એટલે આપણે ઘટઆતમાં જોયું તે પ્રમાણે 'દોરાણી-જોડાણી રમે સોગઠે રે લોલ !' એમાં ખોટી ઘોંસાનુષી, અદેખાઈ કે ઢરીફાઈ નહિ પસુ જાનદ-કશ્વેાલ અને ઘેનડોતની જ ભાવના ઘોવી જોઇએ આ ભાવના જ આપણા સંસારને સ્વર્ગ બનાવી શકે છે.

એક શીખ ત વિદ્યાધી'એ ઘોરટેલના મોઠરને સજોધીને કહ્યું : 'લે, સરસ કામ કરવા બદલનું આ તારું ઈનામ.' મોઠરે નવાઈ પાથી પૂછ્યું : 'શાનું ઈનામ આપો છો ?' સામેથી જવાબ મળ્યો : તસુ તસુ દિવસવો તું મારો અભ્યાજમંદ સરસ રીને સાફ કરી ઘણારે જી બેનું.' 'પણ... આ મિથવા માહિતી તમને બાપી કોણે ? મેં તે તમારો ખંડ કદી સાફ કર્યો જ નથી તે !' 'ત્યારે સાફ કરનાર કોણુ થયે ?' વિદ્યાધી'એ વિચાર્યું, તે દિવસે જમવા ન જતાં, તે ખૂણે સતાઈને ઝીલો રહો. એટલામાં તે આચાર્ય પાને ઝાડુ લઈને આવી પહોંચ્યા, અને આકુ' પાણું જેવા વિના મ ડી પડવા વાળવા નજરોનજર નિશ્ચયીને શીખ'ત વિદ્યાધી' પચે પડી ગયો. અનુભવી આચાર્યે કહ્યું : 'તને જે કામ ન ફાવે કે ન આવડે તે કરી આપવાની યા ઘોખવવાની મારી ફરજ છે. કવાારે માંત્ર સુંદર ચિત્રો જ નથી ઘોતરવાનાં, પલેપળના જીવનમાં પણ એવી જ કવાદટિ દાખવવાની છે આવી સુખદના સખીએ તે જ જીવન ઈધી ઊઠે' આ પ્રસંગે બહેલી કવાદટિ જીવનભર જાવવાઈ રહી. આચાર્ય' ઘના જ્ઞાતનામ કવાકાર નદેસાવ મસુ.

‘ પ્રાર્થના કરવી ’ એ વાક્યમાં જ ઈશ્વરના અસ્તિત્વનો સ્વીકાર છે નહિંતર કેળી પ્રાર્થના ક્યાય ? એને ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરી તેનો અનુભવ થેના પહેલ જ ‘ ઈશ્વર છે ’ એમ જાણે સ્વીકારી થેતુ પડે છે સતો, મહાભાગ્ય તથા પવન મરણોએ પરાપૂર્વથી ઈશ્વરના અસ્તિત્વ વિશે આપણામાં ત્રદા પ્રગટાવી છે ઈશ્વરના અસ્તિત્વનો એક અખન સ્વીકાર ક્યા પછી સ્વાભાવિક પ્રશ્ન જાણે છે કે, ઈશ્વર ક્યા વમે છે ? પરંતુ કેવળ વિચાર ક્યાંથી અનરને સતો મળતો નથી એ તો ક્યાં સુધી ઈશ્વરને સર્ગી આમે દષ્ટોદષ્ટ મળાય નહિ અને તેને વસ્તુતઃ અનુભવાય નહિ, ત્યાં સુધી ઈશ્વર વિશેનો સાચો મેળ મળતો નથી તેની સાથે સીધો સમઘ બાધી શકાય તો ઈશ્વર વિશેની સ પૂર્ણ પ્રતીતિ થાય છે પ્રાર્થના દારા ઈશ્વર સાથે સીધો સ જંઘ બાધી શકાય છે અને પરિણામે ઈશ્વરની પૂરી અનીતિ થાય છે

ઈશ્વર સાથે અનેક રીતના સંઘ બાધી શકાય છે તમારી માતા, તમારો પિતા, તમારો મિત્ર અમર તમારો માલિક હોય તેવી અનેક રીતથી તેને સાથે સળઘ ઢેજની શકાય છે જે રીતનો સમઘ બાધે તે રીતની ભાવના તેના તરફ રાખી પ્રાર્થના ક્યાંથી દિનપ્રતિદિન તેના જ નિધ્યમાં પતોચી શકાય જી હાખના તરીકે તમે તેના સેવક બની પ્રાર્થના કરશો તો અતરમાં એવો જ ભાવ ઉત્પન્ન થશે કે, ‘ હે માલિક ! મને સાચા માર્ગે દારી શકના પ થી પ્રેરજે, જેથી હું સત્પનો માર્ગે ન ચૂક ’ પ્રત્યેકના હૃદયમાં વસી રહેલો ઈશ્વર આવી પ્રાર્થના જરૂર સાંજો છે, એટલું જ નહિ, પણ તમને સત્પના માર્ગે દારી અને જગતનાં સૌ પ્રોસનો સામે ઝુઝાવાનું અધ્યામ જગ પખુ આપશે આવી પ્રવળ સક્તિ કેવળ પ્રાર્થના દારા મેળવી શકાય જી પ્રાર્થના દારા ઈશ્વર અને આપણી વચ્ચેના સનન સ જંઘની યાદ આપજુને રહે છે ખરી રીતે, ઈશ્વરની

અને આપણી વચ્ચે એક અરખનિા એત વડે તો છે જ, પરંતુ તેનું જાન આપણે શ્રમારી દીધું છે આ જાનને પુન જાજી કરવાનું કામ પ્રાર્થના દારા સંધાય છે જાગકેની આખમિયામધ્વીની રમનમા, મા સક્ષાત સામે જામી હોય તોપણ જાગક તેને જોઈ સક્તુ નથી કારણ તેની આખ મીથેરી છે તેરી જ રીતે ઈશ્વર સન્મુખ હોવા જતા, મીથેરી અખિા તેને જોઈ સક્તી નથી આખો ઉઠાડના જ જેમ જાગક સામે જામેરી માને સન્મુખ જુએ છે તેમ આપણી આખના પજળ ખૂલવવિત જ સક્ષાત મા અર્થાત ઈશ્વર દેખાય છે વસ્તુત મ તે સામે જામેરી જ હની, પરંતુ આમે ન ઘ હોવાથી તેને જોઈ શક્તા નહોતા. માટે આમેને જરાક ઉઠાડશો તો ઈશ્વર મામે જામેરી દેખાયે તે તો સજનજૂઠા તમારી સમક્ષ ખડો છે, પરંતુ આપણે તે વીકરી મવા જીએ, અને તેથી ઈશ્વર અને આપણે જુલા છીએ એવો પ્રમ આપણામાં પેમી મયો છે, અને પરિણામે નાવક કુખી કુખી ઘષ્ટ રથા છીએ. એક વખત ઉત્તમા નિગળેનો ઈશ્વર સન્મુખ છે એવું જાન મળતા જ, મતીતર વિનાના રડના જાગકને મા મળના જે આનંદ થાય છે તેવો જ આનંદ અને શાંતિ પ્રામ થાય છે આ જાન મેળવવા પ્રાર્થનાની આવશ્યકતા જી

નિવમિન ગતે પ્રાર્થનાના અભ્યાસથી આપણે દિનપ્રતિદિન ઈશ્વરના સાનિધ્યમાં જઈ રથા છીએ તેમ જાણે છે આપણા મનમાં પવિત્ર ભાવના જાણે છે અને રોજના બવદાર્ગમાં પણ શુદ્ધિ આવતી મ નુવતાય છે તમાસની સાપના-અવરથામાં ઈશ્વરનું પવિત્ર નામરમરજુ તેનો મુખ્ય આધારસ્તભ હતો નિત્યના સનન નામરમરજુથી, ઈશ્વરના સાનિધ્યનો આનંદ મળતો હતો એવું જ નહિ પણ તમાસ અને ઈશ્વર જુદા નથી, એરી નહકારગતિ જનમની હતી ઉપવાસ, એકાંતવાસ, ને સતોનો સત્સંમ-આ

સૌ સાધનાનો હેતુ ઈશ્વરનું સનત ચિંતન રહે, અને સૌ વૃત્તિઓને ઈશ્વરમન કરવા સાડુ છે પ્રાર્થના દાગ વૃત્તિઓનો ઈશ્વર સથે યોગ સધાય છે અને એ વાર તે રસારાદના અનુભવ પછી ધર્મીભર ઈશ્વરનું વિસ્મય્ય અસશ લાગે છે આ અનુભવ ઈશ્વરના સૌ ભક્તોનો છે

શરૂઆતમા પ્રાર્થના દાવા મતો અનુભવ ઈશ્વરને 'મળ્યા ન મળ્યા' જ્યાં લાગે છે અનરમાં એક પ્રકારનુ યુદ્ધ અને ખેચા-ખચી જેનુ લાગે છે વૃત્તિ તદાકાર યતાયતામા તે નિશ્ચરતા ઓસરી જાય છે અને હૃદયમા એક પ્રકાર નો પરિનાય થાય છે જ્યાંમાથી બહાર મરેની માછલી સરો કફળ સાધક અનુભવે છે ફરી ફરી વૃત્તિને સ્થિર મ્ગી તદાકાર કરવા તે ઇચ્છે છે એક ધર્મીમર અનુભ લા રસાસ્વાદની પુન તુરા તેને જાગે છે અને નાખરે વિરહના આરા અનેક અનુભવો પછી ઈશ્વરના સનત ચિંતનની રિથિનિ પ્રામ થાય છે આ રિથિતિનુ વર્ણન ખરેખર અવર્ણનીય છે

ઈશ્વરપ્રાપ્તિની ઇચ્છા ધનુઓ કરે છે ખરા, પરંતુ તેની ખરી લગની કેમકાને છે? ઈશ્વરના વિરહમા જીવનના નિષ્ફળતા કેટલા અનુભવ છે? વારતવિક રીતે જોતા જ જાણાય છે કે ઈષ્ટુ વિરમરજી આપણા માટે રસાલાવિક મની મનુ છે

પ્રાર્થનામા, ઈશ્વર પાસે જીવનના પાર્થિવ સુખો ફની યાચના નહિ ઈશ્વરના સાનિધ્યમાં ખધો નિધિ અનાયામે આવી મગે છે પરંતુ ઈશ્વરની

પ્રાપ્તિ કરતાં દુનિયાનાં ક્ષણભર ઐશ્વર્યો આપણને વધુ પ્રિય છે એટલે ઈશ્વર પાસે તેની યાચના કરીએ પીએ

ભગવત્ ગીતામા અનન્યભાવે ઈશ્વરનું ચિંતન કરનારનાં સૌ જ્વાલદારો ઈશ્વરે ફીકારી છે અર્થાત્ ઈશ્વરપ્રાપ્તિ જેનુ ધ્યેય છે અને તે ઈશ્વરના ચિંતનમા સતન નમ્ર છે તેરાઓની ખુશર ઈશ્વર દાખે છે રામજામનો સધના અશયામાં જ્યારે તે કેકડેકાણે ફરતો હતો, ત્યાર ખાવા ડીવાનો અને રહેવાનો તેને કાંઈ આશરો નહોતો તે તો ઈશ્વરના સનત ચિંતન, રમરજી અને તના ઉપરના દહ વિશ્વાસ ઉપર નિર્ભય હતો પરંતુ જ્યાં જ્યાં તે જતો ત્યાં ત્યાં ઈશ્વરના સમાધનો દાખર-દાખર અનુભવ તેને સનત રહેતો હતો અને ત્યાં રિશમ સુયોગે મા પછુ તે તેનો આશર્વાક ક રીત સભળ તેરા હતો મા? ઈશ્વર પાસે સસાગનાં ક્ષુરક વસ્તુઓની કી યાચના કવી નહિ

સૌથી ઝેમ પ્રાર્થના તેા એક જ છે કે 'હે ઈશ્વર! મો તારો મનાવ અમર તુ મારો થા' વ-તુત આપમ ઈશ્વર! બનાવે કે તે આપણો થાય તેમા કાઈ ફુ નથી નો પાસે સનત આ યાચના કરે

અસતો મામ્ સદ્ગમય તપસો મામ્ વપોતિર્ગમ્ય મૃત્યોમામ્ અમૃતમ્ ગમય ॥

પ્રભુ પાસે માગવું એ પ્રભુના પ્રેમનું અપમ ન છે

જ્યાં સુખી આપણે પ્રભુ તાલેનો આપણા કારો તબધ સધજના નથી હોતા ત્યાં સુખી ધણી ધણી ઉન્નતના આપણે માટે લેવીએ છીએ અને પ્રભુ પાસે, આપણા પરમ પિતા પાસે એવી નાંવણી કરીએ છીએ, 'હે પ્રભુ તુ મતે આગવી ઉન્નતા તુડી કરજે' ખરી રીતે જ્યાં માર્ગીને આપનો પ્રભુ પ્રતેના આપણા પ્રેમનુ અપમાન કરીએ છીએ જ્યાં સાચો પ્રેમ હેવ ત્યાં માંગણી એ અનસવ રૂપ છે, એ પ્રેમમાં કયામ બ-તવે છે કારણ, યાવા પ્રેમમાં તેા એવી અદ્ભુત શક્તિ રહેવી છે કે અને તેા આપણને શાની જરૂર છે એ પહેલાંથી જ જણ લેવ છે અશ્રેણમાં વધાર્ જ કમ્બુ છે.

'Love anticipates'

—સુરુકયાલ મલિક

પાકાં ટમેટાંમાં એક અદ્ભુત ગુણ એ છે કે તેનાં વિટામિનો બીજાં શાકભાજીઓની માફક દેવના ઉપર રંધાતાં એકદમ નાશ પામતાં નથી તેની બીજા એક વિશેષતા એ જોવામાં આવી છે કે તેનો મુરખો કે અથાત્તુ જે સંભાળીને રાખવામાં આવે તેા મધિનાઓ સુધી તે પથેલાંની માફક જ વિટામીનયુક્ત રહી શકે છે. ઘોટલો, રેંઝારાંઝિા અને ઘોંભાં વપરાતી ટમેટાંની ખાટી મીઠી ચટણી જેને 'મેાસ' કહે છે તે પણ પોષક તત્ત્વો અને વિટામિનથી ભરેલી હોય છે ખાટી પૂરી, ભુંજેલા ચણા, પકોડા, હમોસા વગેરે સાથે આ ચટણી ખાવાનો રિવાજ ઘણા પ્રચલિત છે. આ ચટણી રચિકર અને ભુખાને વધારનારી છે.

ટમેટાંમાં 'એ', 'બી' અને 'સી' એમ ત્રણેય વિટામિન છે. મનુષ્યના શરીરના બધાં ભાગો માટે, બાત્રોની શારીરિક વૃદ્ધિ અને માંદગી પડી ન ખાઈ ગયેલા શરીરની તાજા મેનરવા વિટામિન 'એ'ની જરૂર રહે છે. વિટામિન 'એ' શાકી અને શ્વાસનળીને સ્વસ્થ, મજબૂત અને ભીની રાખે છે. સાથે સાથે તે શરીરને ભજવાન પણ ખનાવે છે. જેથી રોગના જંતુઓ માલસના શરીરમાં પ્રવેશ ન શકે જેમનામાં વિટામિન 'એ'ની ખાટી હોય તે ખમી ટમેટાંના તેવનથી દૂર કરી શકાય છે. વિટામિન 'બી' હૃદય, વકૂન, રક્ત અને પાચનદિગાને સ્વસ્થ ને મુદ્દત રાખે છે અને વિટામિન 'સી' લોહીને ઘુલ્લ અને આંતરડાને સ્વસ્થ રાખે છે. આ ઉપરાંત ઘાટકાં ને દાંતને મજબૂત કરવામાં પણ એ મદદ કરે છે. આવી ટમેટાંમાં ત્રણેય પ્રકારનાં વિટામિન ભરપૂર પ્રમાણમાં હોવાને કારણે ખાણવાને માટે એ બહુ લાભાળી છે. શરીર નાનું હોય ત્યારે પણ જે ટમેટાં ચીતાં તે જ તેા રોગને ના આક્રમણની ખત્રાજ અસર માનુષ્યને તનાથી શકની નથી.

ટમેટાંનો પ્રયોગ કેવાઝાં ગોળામાં પણ થાય.

છે તાવમાં ટમેટાંનો રસ (અં. સપ) બહુ ફાવેલો કરે છે. આ બનાવવાની રીત નીચે પ્રમાણે છે :

પાકા ટમેટાંને લઈ તેમને ઉકાળવાં, પડી કપડાંથી વૂં કરી તેનો રસ કાઢી લેવો. આ રસમાં લવણ, જીરુ વગેરેનો વધાર કરવો અને ઘોંઝ પ્રમાણમાં મીઠુ નાખી તાવના દરદીને એ સૂપ આપવો. આ સૂપ લોકાલની અડુચિને દૂર કરે છે અને ભુખને વધારે કરી શરીરના તાવને ઘાંત કરે છે, સાથે સાથે શરીરમાં પોષકોકિયા પણ કરે છે.

ટમેટાંનો પ્રયોગ પેટનાં દર્દો, આંત્રપુલ્લોષ (અ એપેન્ડિસાઈટીસ) અને અનિચાર (અં. કાંચીઆ) વગેરે રોગોમાં ઘણા ફાવેલો કરે છે. મનુષ્યના જીવનના રક્ષણ માટે જે જે તત્ત્વોની જરૂર છે તે તમામ ટમેટાંમાં છે. એમાં લોહાનુસ્વ અને ચૂનાનુસ્વ તત્ત્વ (અ. આર્બન) એન્ડ ફેલિચિયમ) પૂરતા પ્રમાણમાં છે. જેટલા માટે તેનામાં કલ્કિત વધારવાની અને ઘાટકાં મજબૂત કરવાની કમતા છે. ટમેટાંમાં પ્રોટીન, પોટેશિયમ, ફોસ્ફરસ, ગંધક, કલોરીન વગેરે ઘણાં પણ બીજાં શાકભાજીની તરખામણીમાં વધારે પ્રમાણમાં જોવામાં આવે છે.

જોબોની દટિ કોઈક વર્ષ વઈ હોય, આખિ બંધાતાં આગતાં હોય તેવને માટે ટમેટાંનો નિર્ધારિત પ્રયોગ બહુ લાભાળી નીવડે છે. પાંડુરોગના દર્દીને જે લાલ ટમેટાંનો રસ આપવામાં આવે તેા તેની દુર્ખજતા દૂર થઈ જાય, તેની બૂબ વધે અને ધરે ધીરે તેનો રોગ પસ દૂર થઈ જાય. ટમેટાંનું ઘાંઝ સાફ દસ લાવે છે અને તેનાથી કબજિયાત નથી થતી. કોચાય છે કે જરા શરીરવાળા માણસો જે નિર્ધારિત રીતે ટમેટાં ખાય તેા તેમની તપુજતા દૂર થઈ જાય. સાંધાનાં દર્દનાં અને હાકનાં દર્દોને માટે પણ ટમેટાંનો પ્રયોગ લાભાળી અને છે.

‘જીવનમાંગણ્ય’

લેખક શ્રી ચાંપણી વિ ઉદ્દેશી નવચેતન -

કાર્યાલય, અમદાવાદ ૭

પાનાં ૧૭૧, મૂલ્ય રૂં ૨-૫૦

શ્રી ચાંપણીબાઈનો આ બીજો તાર્કિક વિચારો પ્રેરનારો લેખક ગ્રંથ છે. આ અગાઉ ‘જીવનધાર’ બહાર પડી ચૂક્યું છે જેને અર્પુ સફળતા મળી ચૂકી છે. એ જ શૈલીમાં આ બીજું સુદર પુસ્તક ઉપલબ્ધ બને છે.

શ્રી ચાંપણીબાઈ સ્વભાવે ક્રાંતિકારી નથી એટલે કે જૂનુ તેણીને નવું કરવામાં નહીં પરંતુ જૂનામાંથી જે સત્વશીલ અને મગલમય યોગ તેના ઉપર નવાની માંડણી કરવામાં તેઓ જરૂર માને છે બાપામાં ઝડ-ઝમક કે અજી નાખે તેવા વાક્ય પ્રયોગોનો તેમને યોગ્ય નથી. છતાં આ પુસ્તકના ૪૦ લેખોમાં તેમની સૌમ્ય અને સાત્વિકભાવા દ્વચ સૌમ્યથી ઊંચી જાય છે. ચોલોસિંહ વર્ષનો જીવનસંઘર્ષ, અને અનુભવ નિષેધ કેવો હોય તે જોવું જાણવું યોગ્ય તે આ પુસ્તક અવરજ વાંચવું જોઈએ. જે વિષયસૂચિ અહીં રજૂ થઈ છે તેના તરફ દષ્ટિપાત ફેંકતાં કોઈ-પણ વચના, કોઈપણ મેત્રના અને ગમે તેવી રસરુચિ ધરાવતા પાઠકને અખૂટ પ્રેરણા મળે તેવી ચિંતન-સામગ્રી અહીં ચલવવ થઈ છે અને તેનો આસ્વાદ નાનાથી માંડીને મોટા તેમજ સોડુ ધણું વાંચી શક-નારથી માંડીને વિદ્વાન સુધી એક સરખો ભઈ થઈ છે, જે પૂઠા વચ્ચેનું આખું પુસ્તક અને પાનેપાનું ચિંત્ય સામગ્રીથી ભરપૂર છે અને તેમાં કોઈ એક લેખની કે અમુક લેખોની પસંદગી કરવી પણ મુશ્કેલ બને તેવું ઉચ્ચ પાત્રુ દેક સુધી જળવાઈ રહ્યું છે. “જૂનું-નવું નહીં પણ સારું-નરસુ” “અંતર દીવણી ઝાઝા” “ઉદમે વર્ષે મને કેવું થયું છે ?” “ના કરોતાં પણ શીખો” “બાંધણી-દાંપત્યની ગુણવાચી”, “મહારામુગ” “અધિરત-આરતનું ભાષકર કે-સર” “લખવું યા માટે-વાંચવું યા માટે” - આટલાં ઉદાહરણો

બસ થઈ પડશે. વિદ્યુદ્ધવ’ ચાંપણીબાઈ આવા વધુ પુસ્તકો ગુજરાતને આપી, ચિંતનસાહિત્યને સમૃદ્ધ બનાવે એ અભિલાષા.

‘કોંગ્રેસ’ - ભં.ગંજી, જોડાણ, બાવિ,

સંપાદક શ્રી સોપાન

સુકાની નૂતન પુસ્તક શ્રેણી

જન્યુ. ૭૧ મૂલ્ય ૧-૫૦

‘સુકાની’ હવે પુસ્તકશ્રેણીમાં બહાર પડતાં, વિરતન મૂલ્ય ધરાવતું સાહિત્ય શ્રી સોપાનના સંપા-દનથી મળવાનો લાભ થયો છે જન્યુઆરી ૭૧ અંકમાં કોંગ્રેસના લંગાણુ વિષે અદ્યતન રાજકીય સમીક્ષા રજૂ થઈ છે તેની પુસ્તક રૂપેની રજૂઆત માત્ર શાસ્ત્રીય નથી પણ સંદર્ભગ્રંથની ખોટ પાડે તેવી સમર્થરીતે લખવામાં આવી છે. પુસ્તકને તબક્કાઓમાં વહેંચી નાખવામાં આગ્યું છે. ‘ભૂતકાળની જુમિકા’, ‘જે’ત્રદોરની બેકક પરીવા’, યોગસરજીબાઈની વિદાય, આસિયા અને આત્માનો અવાજ, સમ્પતિની ચૂંટણી પછી, એકતાનો અંતિમ પ્રવાસ, એમ લગભગ સા પાનામાં કોંગ્રેસ વિષે ૧૯૭૧ની ચૂંટણી સુધીની સમીક્ષા સરસ શૈલીમાં વિવેક રીતે રજૂ થઈ છે. રાજકારણમાં રસ લેતા સૌ કોઈને માટે આ પુસ્તકનું વાચન અનિવાર્ય જણાયે. પ્રવાસી પરિસ્થિતિને કારણે તેમજ ૧૯૭૧ની મંપસની ચૂંટણી આવી પડવાથી આ પુસ્તકને બીજા ખડ છાપવા જરૂરી બન્યો છે અને તેનું પ્રકાશન માજમાં થવાની આશંકા આ પુસ્તકમાં થઈ છે તેથી દેખીતી રીતે જ સંપૂર્ણ ચિત્ર મેળવવા માટે બંને ખંડો વાચ્યા પછી જ અવકાશ રહે શી. તેા પણ જે કાલ ભૂતકાળ બની ગઈ તે યોદ્ધા ઐતિહાસિક નથી. કોંગ્રેસ સત્તા ઉપર આવે અથવા રહે તેા પણ જે આવકો તેની પ્રિં ડાને લાગ્યે છે અને બંકિતઓની પ્રતિભાનું ખંડન થયું છે તે પાછાં મળનાર નથી. ‘સુકાની’એ પુસ્તક શ્રેણીમાં રાજકારણ, અર્થકારણ, ગભેર જીવનના સંબંધતા સવાલોનો પરિચય, તેનું પુષકરણ તથા સર્વોચ્ચ સમીક્ષા પ્રગટ રીતે એક ન દુસ્સર રચનાત્મક પ્રયોગ ધાવ ધરેલ છે.

દેવચુદામન કાર્યાલય

૨, રામકૃષ્ણ નગર

રાજકોટ-૨

ગ્રાહક બંધુઓને

ધણાખરા ગ્રાહકોનું લવાજમ એપ્રિલ ૧૯૭૦ થી
માર્ચ ૧૯૭૧ સુધીનું હતું. આપને બધા મળીને ફુલ
બાર અકો મળી ગયા હશે.

નવા વર્ષનું લવાજમ રૂપિયા આઠ મનીઓડરથી
ઉપરને સગનામે એપ્રિલની દસ તારીખ સુધીમાં
મોકલી આપશો જોથી અંક મોકલવાનું ચાલુ રાખી
શકાય

કેટલાક ગ્રાહક મિત્રોએ ગયા વર્ષનું લવાજમ
પણ ભર્યું નથી તેઓ જે વર્ષનું લવાજમ રૂપિયા સોળ
મોકલી આપશે તો આભારી થશું.

વ્યવસ્થાની સરળતા ખાતર મનીઓડરથી અથવા
ચેકથી લવાજમ મોકલી આપવા વિનંતી છે. વી. પી. થી
વધુ ખર્ચ થાય છે એટલે મ. ઓ થી લવાજમ મોકલવાની
સહુ કાળજી રાખે એવી કૃત્રી વિનંતી છે

આશા રાખીએ છીએ આપ ગ્રાહક તરીકે ચાલુ
હોઈ પુરાં સહકાર આપશો. — સંખ્યા ૬૧

માનવીની ભવાઈ

અધાર આ શો જગમા ઠવાયો ?
'કાલોન્નિભ લોકક્ષયકૃત' ગુ આવ્યો ?

સંહારના ભીષણ નાદ ગાળે,
શાંતિ તલો દેહ પી ખાય આળે

અધ્યા પૂરી માનવ ઉરમાંથી
કોધે સહુની ઘમ્મ આખ રાની,
વૈરાગિ આ શો બડકયો ભવાનક
જલી રહી માનવતા અવાચક

ખ-યો રિપુ માનવ માનવીને,
રુવાઈ ભરીને મદમસ્ત નેનો,

'જાણે વિજેતા જગનો જ હું છું,
કોઈ ન મોગે મુજથી ગણું છું.

વિજ્ઞાનને કિ કર- મે' બનાવ્યો
આકાશ વાયુ જેલમા હડા યો !

ત્રિવેક મારે ચરણ નમાવું.
મારી પ્રશરિત જગમા કરાવું'

હમે વિધાતા - મૂઢ માનવીને,
આ શા રચ્યા તારવ મૂખ તે છે.

વિરાટ અધારે કરશે પ્રકોપ,
મૃષ્ટિ તણી હમ્ની ધશે અવોપ

હિ સા ત-ની ભૂખ હજુ ના ધરાઈ ?
મૂખો મગી રી કરતા ભવાઈ ?

લાળે વિધાતા, મનુવરા લાળે
નેઈ લીલા માનવીની જ આળે

વડવાગિ વૈરનો વિપ્રયે આવીને કોણ કારશે ?
શમાધા આગ દિ સાગી અ જલિ કોણ છાટશે ?

હરિલાલ બડચા